

S&D

SOCIALISME EN DEMOCRATIE

MAANDBLAD VAN DE PARTIJ VAN DE ARBEID

Onder redactie van W. Banning, voorz., J. M. den Uyl, secr., J. J. A. Berger, E. Brongersma, J. J. Buskes, Ph. J. Idenburg, J. de Kadt, J. P. Kruijt, J. J. v. d. Lee, Th. J. A. M. van Lier, H. Oosterhuis, W. Schermerhorn, H. Vos, Koos Vorrink.

INHOUD JAARGANG 1954

Socialistische theorie

Voortgezette discussie over de welvaartsstaat: <i>prof. dr. W. Banning</i>	11
Marktonderzoek en socialisme: <i>H. Ferro</i>	16
Nationaal of internationaal socialisme?: <i>Alfred Mozer</i>	30
De crisis der democratie: <i>J. J. Buskes jr.</i>	40
Heeft het socialisme in de V.S. een toekomst?: <i>Norman Thomas</i>	75
Marxistisch socialisme: <i>dr. Fr. de Jong Edz.</i>	94
De discussie Katholicisme—Socialisme: <i>prof. dr. W. Banning</i>	561
Het Nederlandse socialisme: dient de katholiek het principieel te verwerpen?: <i>mr. dr. E. Brongersma</i>	564
Specifiek katholieke critiek op socialistische economische opvattingen?: <i>mr. F. H. J. M. Daams</i>	583
Socialisme en cultuur: <i>dr. B. Al</i>	595
Functionele taakverdeling: <i>mr. P. Sanders</i>	645

Binnenlandse politiek

Opnieuw het humanisme in de politiek: <i>prof. dr. W. Banning</i>	52
Christelijk-sociale conferentie 1952: <i>dr. S. Rozemond</i>	65
Leger en school: <i>J. J. Buskes Jr.</i>	210
De ouderdomsverzekering in Nederland: <i>J. J. A. Berger</i>	257
Over de ouderdomsvoorziening: <i>ir. H. Vos</i>	275
Bezwaren tegen het ontworpen radio-bestel: <i>dr. Ph. J. Idenburg</i>	306
Het omroepbestel; autocratische of democratische cultuurvorming?: <i>J. W. Rengelink</i>	311
De verkiezingsuitslag: <i>ir. H. Vos</i>	319
Het Mandement der Bisschoppen: <i>prof. dr. W. Banning</i>	337
Het SER-rapport, kritisch bezien: <i>mr. H. B. J. Waslander</i>	344
Het antwoord van de PvdA: <i>ir. H. Vos</i>	417
Waarom het ging bij de oprichting van de PvdA.: <i>prof. dr. W. Banning</i>	422

De katholiek in de PvdA: <i>G. Ruygers</i>	426	De val van Milovan Djilas: <i>dr. Z. Topalovich</i>	392
Onder protestants gezichtspunt: <i>N. Stufkens</i>	434	Boeren en kolchozen in Oost-Europa: <i>Valentin Toma</i>	401
Om de toekomst van Europa: <i>prof. dr. W. Schermerhorn</i>	438	Sowjet-annexatie der klassieken: <i>dr. K. v. h. Reve</i>	470
Onvermijdelijke politieke gevolgen: <i>mr. J. A. W. Burger</i>	443	Geen München — maar: <i>J. de Kadt</i> ..	478
Bezorgd en bekommerd: <i>dr. W. Drees</i> ..	452	Europese eenheid — ten geleide: <i>drs. J. M. den Uyl</i>	497
Het bijgeloof van de kabinetscrisis: <i>prof. mr. dr. J. Barents</i>	487	De bovennationale gemeenschap: <i>mr. M. v. d. Goes van Naters</i>	499
De discussie katholicisme—socialisme: <i>prof. dr. W. Banning</i>	561	Droom en werkelijkheid: <i>drs. M. Kohnstamm</i>	503
Het Nederlandse socialisme: dient de katholiek het principieel te verwerpen?: <i>mr. dr. E. Brongersma</i>	564	De democratische contrôle op de supranationale organen: <i>prof. dr. I. Samkalden</i>	517
De loonpolitiek: <i>drs. D. Roemers</i>	607	Engeland en Europa: <i>prof. dr. P. Kuin</i> ..	527
Het bijgeloof van de kabinetscrisis: <i>dr. W. Drees</i>	618	Centraal en Oost-Europa en het streven naar eenwording van Europa: <i>Obverter</i>	531
Kanttekeningen bij de Algemene Beschouwingen en de brochure-Schippers: <i>prof. dr. W. Banning</i>	641	De integratie van Duitsland in Europa: <i>Jacques C. van Broekhuizen</i>	541
Slepende kabinetten: <i>prof. mr. dr. J. Barents</i>	678	Van doorbraak en integratie: <i>Dr. W. Verkade</i>	551

★

Buitenlandse politiek

De donkere kant van de UNO: <i>J. de Kadt</i>	1	Omtrekken van de Europese partijvorming: <i>G. Ruygers</i>	558
Nationaal of internationaal socialisme?: <i>Alfred Mozer</i>	30	Voor en na de EDG: <i>Alfred Mozer</i> ..	622
Heeft het socialisme in de V.S. een toekomst?: <i>Norman Thomas</i>	75	Economische integratie; verslag van een gesprek tussen <i>P. J. Kapteyn, mr. J. J. v. d. Lee, prof. dr. I. Samkalden, prof. dr. J. Tinbergen</i> en <i>drs. J. M. den Uyl</i>	653
Licht en donker over de Verenigde Naties: <i>G. Ruygers</i>	83	Naschrift door <i>drs. G. M. Nederhorst</i> ..	664
Europese integratie: <i>G. Ruygers</i>	129		
Balans van Berlijn, Vrede met ere?: <i>J. de Kadt</i>	138		
Over de EDG; een tegenstem: <i>dr. J. G. Bomhoff</i>	146		
Bij het vraagstuk der priester-arbeiders: <i>mr. Th. J. A. M. van Lier</i>	178		
Mogen priesters arbeider zijn?: <i>J. P. Dubois-Dumée</i>	180		
De schoolstrijd in Frankrijk: <i>dr. Ph. J. Idenburg</i>	193		
De koude oorlog en de geestelijke vrijheid: <i>drs. R. P. Haveman</i>	218		
Bij het artikel van Pierre Belleville: <i>dr. J. Tans</i>	234		
„Links” in Frankrijk na de oorlog: <i>Pierre Belleville</i>	236		
Bevrijdingsoorlog of bevrijdingspolitiek?: <i>dr. W. Verkade</i>	296		
De schoolstrijd in Engeland: <i>dr. Ph. J. Idenburg</i>	371		

★

Sociale en economische politiek

Marktonderzoek en socialisme: <i>H. Ferro</i>	16
Christelijk-sociale conferentie 1952: <i>drs. S. Rozemond</i>	65
Nehemia de Lieme: <i>M. Sluyser</i>	111
Diaconale en overheidszorg: <i>drs. A. Kaan</i>	154
De voorspelling en beïnvloeding van de conjunctuur: <i>prof. dr. J. Tinbergen</i> ..	169
De ontwikkeling van de mannelijke fabrieksjeugd: <i>dr. D. J. Wansink</i>	201
De ouderdomsverzekering in Nederland: <i>J. J. A. Berger</i>	257
Over de ouderdomsvoorziening: <i>ir. H. Vos</i>	275
Het SER-rapport, kritisch bezien: <i>mr. H. B. J. Waslander</i>	344
Het vrije beroep van de arts: <i>prof. R. Hornstra</i>	359

De premie voor de wachtgeld- en werklozenverzekering: <i>mr. J. H. Lichtenveldt</i>	406
Afsluiting der zeegaten: <i>drs. M. C. Verburg</i>	459
Specifiek katholieke kritiek op socialistische economische opvattingen?: <i>mr. F. H. J. M. Daams</i>	583
De loonpolitiek: <i>drs. D. Roemers</i>	607
Liefdeloos en waardeloos: <i>dr. H. Verwey—Jonker</i>	631
Op het grensgebied van economie en religie: <i>mr. dr. A. A. van Rhijn</i>	667
Over revaluatie: <i>prof. dr. P. Kuin</i>	705
Het wereldbevolkingscongres te Rome: <i>dr. W. Steigenga</i>	712
Over het wetsontwerp economische mededinging: <i>prof. dr. I. Samkalden</i>	724
Van ruw tot geslepen, de geestelijke betekenis van de ANDB voor de geschiedenis van Amsterdam: <i>dr. Fr. de Jong Edz.</i>	732

*

Levensbeschouwing en maatschappij

Christelijk-sociale conferentie 1952: <i>dr. S. Rozemond</i>	65
Diaconale en overheidszorg: <i>drs. A. Kaan</i>	154
De schoolstrijd in Frankrijk: <i>dr. Ph. J. Idenburg</i>	193
Het Mandement der Bisschoppen: <i>prof. dr. W. Banning</i>	337
De schoolstrijd in Engeland: <i>dr. Ph. J. Idenburg</i>	371
Het antwoord van de PvdA: <i>ir. H. Vos</i>	417
Waarom het ging bij de oprichting van de PvdA: <i>prof. dr. W. Banning</i> ..	422
De katholieke in de PvdA: <i>G. Ruygers</i> ..	426
Onder protestants gezichtspunt: <i>N. Stufkens</i>	434
Om de toekomst van Europa: <i>prof. dr. W. Schermerhorn</i>	438
Onvermijdelijke politieke gevolgen: <i>mr. J. A. W. Burger</i>	443
Bezorgd en bekommerd: <i>dr. W. Drees</i> ..	452
De discussie katholicisme—socialisme: <i>prof. dr. W. Banning</i>	561
Het Nederlandse socialisme: dient de katholiek het principieel te verwerpen?: <i>mr. dr. E. Brongersma</i>	564
Specifiek katholieke kritiek op socialistische economische opvattingen?: <i>mr. F. H. J. M. Daams</i>	583
Socialisme en cultuur: <i>dr. B. Al</i>	595

Kanttekeningen bij de Algemene Beschouwingen en de brochure-Schippers: <i>prof. dr. W. Banning</i>	641
Op het grensgebied van economie en religie: <i>mr. dr. A. A. van Rhijn</i>	667

*

Cultuur

Het interieur van de volkswoning: <i>J. Bommer</i>	23
Problemen in en om de moderne beeldende kunst: <i>Nol Gregoor</i>	103
De schoolstrijd in Frankrijk: <i>dr. Ph. J. Idenburg</i>	193
De ontwikkeling van de mannelijke fabrieksjeugd: <i>dr. D. J. Wansink</i>	201
Leger en school: <i>J. J. Buskes jr.</i>	210
Bezwaren tegen het ontworpen radio-bestel: <i>dr. Ph. J. Idenburg</i>	306
Het omroepbestel; autocratische of democratische cultuurvorming?: <i>J. W. Rengelink</i>	311
De schoolstrijd in Engeland: <i>dr. Ph. J. Idenburg</i>	371
Freud dichterbij gebracht: <i>prof. mr. dr. J. Barents</i>	377
Sovjet-annexatie der klassieken: <i>dr. K. v. h. Reve</i>	470
Socialisme en cultuur: <i>dr. B. Al</i>	595
Liefdeloos en waardeloos: <i>dr. H. Verwey—Jonker</i>	631
Naschrift op Freud: <i>prof. mr. dr. J. Barents</i>	702
Van ruw tot geslepen, de geestelijke betekenis van de ANDB voor de geschiedenis van Amsterdam: <i>dr. Fr. de Jong Edz.</i>	732
Confrontatie met de kunst in het vlak der culturele anthropologie: <i>H. Paulides</i>	745

*

Necrologie

C. Woudenberg, een pionier ging heen: <i>E. Kupers</i>	676
--	-----

*

De pen op papier

55, 328, 413, 496, 687
----

*

Het buitenlandse tijdschrift

56, 125, 246
----

*

Boekbesprekingen

Dr. B. W. Schaper: Albert Thomas, dertig jaar sociaal reformisme, bespr. d. <i>H. Verwey—Jonker</i>	37
---	----

J. B. Charles: Volg het spoor terug, bespr. d. L. J. Zimmermann	47	W. Romijn: Welvaart en zielental, bespr. d. W. J. v. d. Woestijne	639
Prof. dr. W. Banning, red.: Handboek pastorale sociologie I, bespr. d. F. van Heek	60	Dr. P. J. Roscam Abbing: Levenswijsheden, bespr. d. J. J. Buskes jr.	640
Mens en stad — Amsterdam vandaag en morgen, bespr. d. P. de Jong	61	Prof. dr. T. P. v. d. Kooy: Op het grensgebied van economie en religie, bespr. d. A. A. van Rhijn	667
Aspecten van het vraagstuk der overbevolking, bespr. d. W. J. v. d. Woestijne	63	J. S. van Hessen: Jeugdbeweging in vijfvoud, bespr. d. W. Banning	695
L. v. d. Land: Het pad naar de collegebank, bespr. d. G. G. v. Wijk ..	64	G. van Heerikhuizen—Welz: Van Mohandas tot Mahatma, bespr. d. J. J. Buskes jr.	695
Prof. mr. R. Kranenburg: Studiën over Recht en Staat, bespr. d. J. Valkhoff ..	90	W. Banning: Afsluiting en rekenschap, bespr. d. J. J. Buskes	696
K. H. Kroon: Stenen voor stenen?, bespr. d. C. J. Dippel	109	Fragmenten uit de Mashnawi van Djalaluddin Rumi, bespr. d. J. J. Buskes jr.	696
Dr. W. G. N. v. d. Sleen: Tussen Texas en Pacific, bespr. d. J. M. den Uyl ..	128	Juan Ruiz: Boek van goede liefde, bespr. d. J. J. Buskes jr.	696
G. H. M. van Huet: Lezen en laten lezen, bespr. d. J. M. den Uyl	128	Twee Misjna-tractaten, bespr. d. J. J. Buskes jr.	696
B. Newman: Hedendaags Marokko, bespr. d. J. Brummelkamp	191	Dr. K. J. Brouwer: Zending in een gistende wereld, bespr. d. J. J. Buskes jr.	697
Rapport: De ontwikkelingsmogelijkheden voor jeugdige fabrieksarbeiders, bespr. d. D. J. Wansink	201	Dr. G. Kuypers: De Russische problematiek in het Sowjet-staatsbeeld, bespr. d. W. Banning	697
G. Briefs: Zwischen Kapitalismus und Syndikalismus, bespr. d. P. S. Pels ..	226	Prof. dr. S. J. Groenman: Kolonisatie op nieuw land, bespr. d. W. Banning ..	697
G. A. Gedat: Wat groeit er uit dit Afrika?, bespr. d. J. Brummelkamp ..	254	Prof. dr. R. van Dijk: Mens en medemens, bespr. d. W. H. Vermooten ..	698
Dr. F. J. de Jong: De werking van een volkshuishouding I/II, bespr. d. W. J. v. d. Woestijne	256	Prof. dr. P. Geyl: Historicus in de tijd, bespr. d. J. de Kadt	699
Die Gewerkschaften, Lebensordnung oder Zweckapparat?, bespr. d. Ph. van Praag	333	Dr. A. Mulder: De handhaving der sociaal-economische wetgeving, bespr. d. G. J. Balkenstein	700
Dr. W. Banning e.a.: Sociologie en Kerk, bespr. d. S. E. Steigenga—Kouwe	336	Holmes-Laski Letters, bespr. d. J. v. d. Hoeven	752
Dr. Fr. de Jong Edz.: J. Saks, literator en Marxist, bespr. d. J. de Kadt	384	Man en Vrouw, Juli/Aug. no. Wending, bespr. d. J. M. den Uyl	758
D. C. v. d. Poel: Hoofddlijnen der economische en sociale geschiedenis, 2 delen, bespr. d. H. Klompmaker ..	414	Prof. dr. J. H. v. d. Berg: Kroniek der psychologie, bespr. d. T. T. ten Have ..	761
Dr. G. v. d. Veen: Aiding underdeveloped countries through international economic cooperation, bespr. d. G. Ruygërs	496	H. J. Wilzen en dr. A. van Biemen: Samen op weg, bespr. d. Fr. de Jong Edz.	763
Dr. J. G. van Dillen: Overeenkomst en verschil tussen de Franse en de Russische revolutie, bespr. d. J. de Kadt ..	638	Prof. dr. H. D. de Vries Reilingh: België, bespr. d. J. H. W. Veenstra ..	764
Lou Lichtveld: Surinames nationale aspiraties, bespr. d. J. de Kadt	638	Dr. W. Brakel: De industrialisatie van Nederland na 1945, bespr. d. W. J. v. d. Woestijne	765
P. A. Pierson: Geschiedenis van het socialisme in België, bespr. d. H. Brugmans	639	Dr. E. van Raalte: De ontwikkeling van het minister-presidentschap, bespr. d. H. Daalder	766
		Dr. A. van Biemen: De zedelijke waardering van de arbeid in het industrialisme, bespr. d. J. J. Voogd ..	767

DE DONKERE KANT VAN DE UNO

Opmerkingen over de Achtste Algemene Vergadering

In een overzicht dat de „New York Times” na afloop van de achtste Algemene Vergadering der Verenigde Naties publiceerde, werd de opmerking gemaakt dat alleen de redevoering die president Eisenhower kort voor de sluiting (of om nauwkeurig te zijn, de „verdaging”) van die vergadering in haar plenaire zitting uitsprak, enige glans aan de werkzaamheden, verricht tussen half September en ongeveer half December, heeft gegeven. Was dit Amerikaanse zelfverheffing, was het alleen maar afbrekende critiek van een journalist, teleurgesteld door de afwezigheid van sensationele momenten?

Maar loopt deze opmerking van de heer Hamilton in de „New York Times” niet tamelijk evenwijdig met de opmerking die de spreker voor de Nederlandse delegatie, minister Luns, aan het begin van de vergadering, bij de Algemene Beschouwingen, maakte, toen hij erop wees, dat, tegelijkertijd met het bijeenkomen van deze achtste Algemene Vergadering, elders in de wereld besprekingen aan de gang waren, of werden voorbereid, of werden beproefd, wier resultaat voor de wereldpolitieke toestanden van veel grotere betekenis zou zijn dan het te verwachten resultaat van de discussies in de conferentiezalen van het hoofdkwartier der Verenigde Naties aan de East River in New York? Geen verstandig man kon bij het begin van de zitting grote verwachtingen hebben. Geen verstandig man zal, na de verdaging proberen te bewijzen dat het zeer bezige gezelschap, dat gedurende drie maanden de vergaderzalen heeft bevolkt, de wereldpolitiek op merkbare wijze heeft beïnvloed.

Dat wordt misschien het duidelijkst als we ons realiseren wat die „verdaging” eigenlijk betekent. Ze betekent dat de Algemene Vergadering de behandeling van de Koreaanse kwestie met heel veel inspanning en volharding heeft ontweken, en dat ze ten slotte besloten heeft weer bijeen te komen, indien ze in meerderheid de overtuiging heeft dat een bespreking van die kwestie in haar milieu enig nuttig resultaat zou kunnen opleveren.

Men kan een dergelijk besluit natuurlijk op honende wijze van commentaar voorzien, en het als een bewijs voor de machteloosheid van de UNO naar voren halen. Maar men kan het ook zien als een bewijs van het realisme en de zelfkennis van de meerderheid der gedelegeerden, die beseften dat ze dit hete hangijzer niet met hun handen konden breken, en dat ze het dus niet moesten aanpakken, en zich terdege zullen moeten bedenken eer ze, ook in de komende maanden, als smeden der toekomst proberen op te treden.

En als men beseft niet in staat te zijn de stalen balken te vervaardigen, die het geraamte voor een stevig politiek gebouw moeten vormen, moet men zich dan maar gaan bezighouden met het vervaardigen van de blikken platen voor de lawaaijerige propagandabarakken die sommigen op het terrein der Verenigde Naties willen oprichten?

Het is duidelijk dat de Russen niet bereid zijn enige bijdrage te leveren tot de stevigheid en de besluitvaardigheid van de Verenigde Naties, zolang ze daar in de minderheid zijn, en dat zij dus in de UNO niets anders zien dan een gelegenheid voor propaganda op wereldschaal. Als zij dus aandrongen op het aan de orde stellen van de Koreaanse kwestie, dan was dat alleen om te betogen dat de vrede in Korea en de vrede in de rest van de wereld voor het grijpen liggen, als men slechts Peking-China opneemt in de Verenigde Naties, uitspreekt dat geen atoombomben, waterstofbomben en wapens van dergelijke uitwerking mogen worden gebruikt en aangemaakt, en verder iedere eis inwilligt die de Russen nodig vinden te stellen, opdat „democratie” (merk Kremlin) benevens „sociale rechtvaardigheid” en „welvaart” (vroeger merk Stalin, daarna merk Beria en thans merk Malenkov, of Chroestjef of iets anders van dezelfde aard) de wereld zullen beheersen. Op het toneel van de UNO zou dan voor de zoveelste maal de blikken propagandadonder hebben geklonken, en aangezien een soortgelijk onweer van de andere kant de lucht al evenmin zou hebben gereinigd, was het goed gezien dat men van Westerse kant alles deed om de wereld voor dergelijke toneelvoorstellingen te sparen. Men is daar dan ook in geslaagd, ook al wekte men daardoor de toorn op van India en van andere neutralisten die zo gaarne deze voorstelling met bajadere-dansen hadden opgeluisterd.

Er kon terecht van Westerse kant op worden gewezen dat er reeds rechtstreekse onderhandelingen over Korea aan de gang waren in Panmoenjom en dat men daar van Russische en bijbehorende kant het bewijs kon leveren dat men bereid was een stukje vrede tot stand te brengen. Iemand meer op de hoogte van de marxistische terminologie dan de woordvoerders van het Westen in het algemeen zijn, zou de Russische *would be marxisten* zeker om de oren hebben geslagen met de spreuk die Marx in dergelijke omstandigheden bezigde: *Hic Rhodus hic salta* — in Panmoenjom moet de vredesdans plaatsvinden. En men zou, in het voorbijgaan gezegd, allen die menen dat het toelaten van Peking-China tot de UNO een bijdrage tot ontspanning zou zijn, eveneens kunnen wijzen op de bijdrage die communistisch China in Panmoenjom levert aan de besprekingen over Korea, een bijdrage die alleen bestaat uit sabotage van alles wat tot directe resultaten zou kunnen voeren. Men kan (om andere redenen) menen dat China in de UNO behoort te worden opgenomen, maar Panmoenjom heeft reeds bewezen dat het binnentreden van Mao-China niet betekent ontspanning of bevorderen van de vrede, doch alleen méér blikken toneeldonder, meer sabotage, meer lege propaganda.

In ieder geval, de Algemene Vergadering heeft de Koreaanse kwestie niet behandeld. De politieke commissie van de UNO, die er mee opgescheept werd, heeft haar onderaan op haar agenda geplaatst, en toen ze met haar overige werk klaar

was, heeft ze besloten voorlopig af te zien van besprekingen over Korea en de voorzitter van de Algemene Vergadering, die dus niet „gesloten” werd, doch „verdaagd”, de opdracht te geven die vergadering weer bijeen te roepen als zij meent dat de gang van zaken in Korea dat gewenst maakt, op voorwaarde evenwel, dat haar dan gebleken moet zijn dat de meerderheid dier vergadering er precies zo over denkt. De Algemene Vergadering heeft dit voorstel van de Politieke Commissie bekrachtigd, daarmee gelijktijdig de aanvankelijke opzet van India (en de Russen) doorkruisend, waarbij het initiatief op onbepaalde wijze bij de voorzitter, d.w.z. bij India en de Russen zou komen te liggen.

De voortdurende paniekstemming waarin de politieke leiders van India verkeren, en de hysterische reacties op ieder gebeuren in de wereld, waartoe die panische angst voor de Russen en Chinezen leidt, maken het onmogelijk het hele initiatief aan India toe te vertrouwen. Aan de andere kant is het opvrijen van India een zo belangrijk bestanddeel van de Amerikaanse politiek (om van de Britse, Franse en dergelijke maar niet te spreken) dat men altijd het uiterste beproeft om India voldoening te geven.

Het pro-Indiacomplex, dat de plaats inneemt van een weloverwogen politiek, die er op gericht dient te zijn zoveel mogelijk degelijke steunpunten ook in Azië te vinden, uitte zich al bij de verkiezing van een voorzitter voor de Algemene Vergadering, waarvoor mevrouw Pandit werd gekozen. Nu is de betekenis van dit voorzitterschap niet bijzonder groot: het is een eerbetoon voor het land en voor de persoon die die functie bekleedt, het is zeker een decoratieve functie en wat dit betreft kon men moeilijk een betere figuur vinden dan de charmante dame van India; doch voor zover een enkele keer leiding moest worden gegeven aan moeilijke vergaderingen (en het zijn altijd de Russen die moeilijkheden veroorzaken) schoot mevrouw Pandit, in haar angst om de Sowjets te kwetsen, duidelijk te kort. En evenmin kan men zeggen dat de delegatie van India zich door de verkiezing van mevrouw Pandit heeft laten afhouden van haar stereotype anti-Westerse houding.

Nu ik toch over India spreek, wil ik er wel aan toevoegen, dat meer nog dan dit anti-Westerse (een houding die ik niet deel, maar die ik begrijpen kan) die met alle sluiers van kwasie-nederigheid omhulde zelfverheffing, die kwasi-objectiviteit en die kwasie-heiligheid van de Indiase vertegenwoordigers, het optreden van deze lieden maken tot iets waarom men maar het beste kan lachen om zich niet te ergeren. Dat is zeker het geval als de voornaamste woordvoerder van die delegatie, de heer Krishna Menon, behalve zijn staat van dienst als meeloper der communisten, ook nog een voortdurende staat van opwinding demonstreert, plus een grote vaardigheid in slordig en warhoofdig formuleren.

Doch waar het natuurlijk op aan komt, is, dat de Algemene Vergadering, beseffend dat zij noch de macht, noch het morele gezag bezat om zich met de grote en actuele politieke kwesties te bemoeien, zo verstandig is geweest om alle pogingen om een van deze vraagstukken werkelijk te behandelen, af te slaan. Anders dan terloops en in propagandistische schermutselingen zijn dus de Koreaanse kwestie en de andere Aziatische kwesties, de Duitse kwestie en de

andere Europese kwesties, de Russische en Oosteuropese kwesties, de Afrikaanse kwesties of die van het Westelijk Halfrond, eigenlijk niet aan de orde geweest.

De politieke commissie vond dus eigenlijk alleen de vuile was voor zich, die van het vorige jaar of van vorige jaren was overgebleven. Ze heeft die opnieuw door de beproefde propagandasopjes gehaald en daarna nat weggehangen. Daar waren dus weer de kwesties van Tunis en Marokko. Op zich zelf natuurlijk heel belangrijk en interessant, maar niet tot een oplossing te brengen, als Frankrijk niet alleen iedere medewerking weigert, maar zelfs niet aan het gesprek erover wil deelnemen.

Kan men Frankrijk dwingen voor het forum der Verenigde Naties te verschijnen? In de praktijk natuurlijk niet, tenzij men bereid zou zijn maatregelen te nemen die het nationale bestaan van Frankrijk zouden bedreigen, dat nationale bestaan dat toch al zo hachelijk is, en zo onmisbaar voor een Europese ontwikkeling.

Kan men dan Frankrijk moreel veroordelen? Ongetwijfeld, maar welke waarde heeft een morele veroordeling en welke waarde hebben uitspraken omtrent de wenselijkheid van democratische toestanden in Marokko en Tunis, als ze uitgaan van een Aziatisch-Arabisch-Afrikaans blok, dat begint met Afghanistan en eindigt met Yemen. Hoe onbevredigend de toestanden ook zijn in Marokko en Tunis (en ze zijn naar mijn persoonlijke mening zeer onbevredigend), geen zinnig mens kan ontkennen dat ze beter zijn, en meer democratie bevatten dan alles wat Afghanistan en Yemen, of Irak of Syrië, of India, of zelfs Pakistan, allen felle aanklagers van het Franse bewind in Marokko, hebben aan te bieden. Aan de verontwaardiging over Marokko en Tunis doen natuurlijk de Russen mee, die Georgië en de Oekraïne met geweld en bedrog veroverd hebben en blijven onderdrukken, en die de Baltische staten in samenwerking met Hitler hebben bezet. En de Polen en Tsjechen laten hun „vrije” stemmen ook al horen in dergelijke debatten!

Het is dus duidelijk dat critiek op Frankrijk alleen mag worden geuit als dit vergezeld gaat van een afwijzing van het hele zonderlinge gezelschap dat zich zo overmatig voor de vrijheid van Marokko en Tunis interesseert. Maar onder die voorwaarden is critiek niet alleen geoorloofd, doch zelfs noodzakelijk. Van die noodzaak is de Nederlandse regering echter in het geheel niet overtuigd, een opvatting die ze deelt met nagenoeg alle Westerse staten van Amerika tot Engeland. Maar door vast te houden aan de opvatting dat men Frankrijk niet onaangenaam mag zijn, laat het Westen de gelegenheid voorbijgaan om het forum van de UNO te gebruiken voor een politiek die evenzeer gericht is tegen kolonialisme als tegen demagogie van Oostelijke kant.

De Aziatische landen die geen steun van het Westen hadden gekregen in de Marokko-Tunis-aangelegenheid, legden een duidelijke onwil aan de dag om het Westen te steunen bij het opnieuw aan de orde stellen van de bacteriologische oorlogvoering. De Amerikanen wier teruggekomen krijgsgevangenen hun „bekenntnissen” van deelnemen aan die oorlog — afgelegd in de barre kampen van Mandsoerije en Noord-Korea — hadden herroepen, stelden dit punt opnieuw aan de orde, maar moesten volstaan met het verwijzen naar een vroegere resolutie waarbij de Algemene Vergadering een onpartijdige commissie van onderzoek had ingesteld.

Die commissie was de toegang tot Noord-Korea en China geweigerd. Het lag voor de hand hierover afkeuring uit te spreken. Maar een dergelijke uitspraak zou, bij de te verwachten onthouding van het Aziatisch-Arabisch-Afrikaans blok, het grootste deel van haar betekenis hebben verloren. En dus liep de zaak in het zand, nadat een Russische poging om haar om te buigen tot een uitspraak over de noodzaak de protocollen van Genève in zake de bacteriënoorlog te ondertekenen en te ratificeren, was afgeslagen.

Hier doet zich, zoals ook in andere kwesties, het feit voor dat de Amerikanen, gedwongen door hun eigen publieke opinie en door de behoefte de wilde mannen en demagogen in de Republikeinse Partij tevreden te stellen, zaken op de agenda moeten plaatsen, waarvoor in het milieu der Verenigde Naties geen overtuigende meerderheid te vinden is. De bondgenoten van de USA in het Atlantisch Pact voelen dan weinig voor dergelijke punten, de Latino's, (Zuid- en Centraal-Amerika) hebben er ook geen behoefte aan, al zijn beide groepen uiteindelijk wel bereid de USA te steunen. De Aziaten laten bij ieder van die punten merken hoe onontbeerlijk hun stemmen zijn voor een indrukwekkende meerderheid. En het resultaat is, of het uitblijven van een uitspraak, of een onduidelijke uitspraak, waardoor men dan weer in de Verenigde Staten slechts ten dele bevredigd is, en de wrevel tegen de Verenigde Naties voelt groeien.

Men stelt zelden de vraag of de Verenigde Naties een soort van resolutiefabriek moeten worden (of blijven) en of het niet verstandiger zou zijn, het aantal resoluties tot een minimum te beperken, opdat de enkele maal dat men in de UNO met een duidelijke uitspraak zou komen, althans het morele gezag hiervan, een bijzondere waarde zou hebben.

Om te illustreren wat ik bedoel zou ik kunnen verwijzen naar het debat over de ontwapening dat dit jaar opnieuw in de politieke commissie plaatsvond. Het eindigde met een resolutie, waaraan men zolang gedraaid en gedokterd had, dat ten slotte ook India er zijn goedkeuring aan kon hechten. De resolutie werd aangenomen met 54 stemmen voor en vijf onthoudingen (die van het Russische blok), wat wilde zeggen dat de Russen, in de Ontwapeningscommissie, die dan zou moeten proberen die resolutie in praktische maatregelen om te zetten, zich van iedere medewerking zullen onthouden. Aan het eind van de discussie legde Birma, dat niet meegesproken en niet meegestemd had, de verklaring af, dat het, na zoveel jaren praten en na zoveel resoluties die tot niets geleid hadden, het zinloos had gevonden mee te doen aan een nieuwe resolutie waarvan het vaststond dat er ook weer niets uit zou komen. Men vond die verklaring nogal onaangenaam, maar niemand kon ontkennen dat ze de malaise tot uitdrukking bracht waarin de UNO zich bevindt... omdat de wereld zich nu eenmaal in die malaise bevindt.

En voor wat de UNO betreft werd de juistheid ervan onmiddellijk bewezen, doordat de Russen, na de Ontwapeningskwestie, direct aan de orde stelden het punt van „vermindering van de internationale spanningen”, waarbij de hele ontwapeningskwestie opnieuw op dezelfde wijze naar voren kwam, vermeerderd met betogen over het verderfelijke van Amerikaanse bases buiten Amerika en het verderfelijke van de haatpropaganda die het Westen tegen Rusland voert!

Dezelfde eindeloze betogen van het communistische vijfmanschap, dezelfde pogingen van onze kant om die betogen te ontzenuwen, dezelfde halfslachtige vertogen vol edelaardigheid en braafheid van India, Indonesië c.s., en ten slotte hetzelfde verwerpen van de Russische voorstellen door de Westelijke Latino-combinatie, met een aantal Aziatische onthoudingen, en de Russen ditmaal natuurlijk vóór hun eigen resolutie, die in het UNO-jargon, de „omnibus-resolutie” genoemd werd. En het feit dat de Russen hun punt aan de orde stelden, direct na een duidelijke uitspraak over de ontwapening, was ook nu voor de India-groep niet voldoende om de Russen die morele verontwaardiging te doen voelen die men in die groep altijd gereed heeft als het tegen het Westen gaat.

Een verslag van de Verenigde Naties zou op deze wijze eindeloos kunnen doorgaan, want ik heb tot dusver eigenlijk nog alleen gesproken over de politieke commissie, waarin ik zelf zitting had, en ik heb nog maar een gedeelte van de onderwerpen genoemd die wij te behandelen kregen. Maar naast de politieke commissie staat de ad-hoc-commissie, die andere, en hoogst interessante, politieke problemen te bespreken krijgt. En naast die twee politieke commissies zijn nog vijf andere voortdurend aan het werk, die zich met economische en sociale problemen bezighouden, met koloniale problemen, of die de interne aangelegenheden van de organisatie bespreken, van dat omvangrijke apparaat dat nodig is om het werk der Verenigde Naties op het gebied van voorlichting, van controle, van uitvoering der maatregelen van sociale en economische aard enz., enz., goed te doen verlopen. En daarnaast staat dan nog de juridische commissie, die dit jaar een zo belangrijke kwestie als de voorbereiding van de herziening van het Charter, moest bespreken.

Indien ik zelfs maar een poging zou wagen om een opsomming te geven van wat in die commissie is besproken en besloten, zou mijn verhaal vele malen de omvang van een tijdschriftartikel overschrijden.

Die beperking en eenzijdigheid zijn in zekere zin jammer, want in sommige van die commissies komt de lichtzijde van het werk der Verenigde Naties naar voren, een lichtzijde die op het politieke terrein, waar ik me had te bewegen, bijna geheel ontbreekt.

Men zou kunnen zeggen dat de duisternis overheerst in de politieke commissies, zowel in de „eerste commissie” waarover ik reeds sprak, als in de „ad hoc”-commissie, die dit jaar, naast de onvruchtbare besprekingen over toelating van nieuwe leden, niet veel vruchtbaarder besprekingen had over Zuidafrikaanse en Palestijnse kwesties. En de duisternis overheerst ook in de vierde commissie, die zich met de koloniale gebieden en de trustschapsgebieden bezighoudt, en waarin dit jaar opnieuw aan de orde kwam (alweer naast vele andere zaken), de kwestie van het uitbrengen van een rapport over Suriname en de Antillen. „Onmogelijk,” zegt Nederland, „want de betrokken gebieden hebben zelfbestuur en zij behandelen de kwesties waarover gij wilt dat we rapport uitbrengen, volkomen autonoom.” Maar de meerderheid van de betrokken commissie weigert de Nederlandse argumenten te aanvaarden, ontkent dat de bedoelde gebieden werkelijk zelfbestuur hebben en draagt ons op opnieuw te rapporteren, wat *wij* weer weigeren. In deze

commissie verenigt het blok van de Latino's zich herhaaldelijk met het blok van India en het Russische blok, tot wat men al in vorige jaren „een omgekeerde rassendiscriminatie” heeft genoemd. Alles wat door de „blanken” gedaan wordt, is bij voorbaat verdacht en veroordeeld.

Daarentegen overheerst het licht in de commissie waarin de sociale en economische vraagstukken behandeld worden, en waarin de hulp aan vluchtelingen, de zorg voor kinderen, de rechten van de vrouw naast de grote kwesties van technische en economische hulp aan de achtergebleven gebieden aan de orde zijn. Ook hier liggen moeilijkheden genoeg: onvoldoende bereidheid van sommige Westerse landen — met name de USA — om naar verhouding van hun krachten te steunen; onvoldoende bereidheid van de landen die steun ontvangen om hun wantrouwen te overwinnen. Maar het verslag dat partijgenoot Ruymers, die in het werk van de tweede commissie een zo positief aandeel heeft gehad, over deze zaken zou kunnen geven, zou ongetwijfeld niet zo in mineur zijn, als mijn verslag over de politieke aangelegenheden.

En in de juridische commissie heeft de behandeling van de herziening van het Charter tot een, wel niet volkomen, maar dan toch gedeeltelijke, aanvaarding geleid van het Nederlandse initiatief hieromtrent.

Op al die gebieden waar iets te bereiken valt, aan de lichtkant der Verenigde Naties dus, hebben de Nederlandse gedelegeerden, prof. Beaufort, mej. De Vink, Freule Van Stoetwegen, prof. Tammes, Geert Ruymers, bijgestaan door andere leden en adviseurs van de delegatie, werk kunnen verrichten dat bevrediging schonk.

Maar zij zullen zeker niet ontkennen dat het volkomen uitblijven van resultaten op politiek gebied en het daardoor dalende prestige van de UNO, ten slotte ook de mogelijkheden op sociaal en economisch gebied ongunstig beïnvloeden. En zij zullen het wel met me eens zijn dat een klein land als Nederland maar heel weinig kan doen om het politieke gebeuren van richting te doen veranderen.

Over dat politieke gebeuren ten slotte nog een paar opmerkingen.

Bij de algemene beschouwingen in de UNO was er aanvankelijk nog wel enig optimisme, omdat die beschouwingen geopend werden door een zeer gematigde en verzoenende redevoering van Foster Dulles, de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken. De bereidheid tot onderhandelen die er uit sprak en de geneigdheid om bestaande opvattingen te herzien, indien zich nieuwe feiten en nieuwe situaties zouden voordoen, moest de Russen de mogelijkheid bieden om hun schema van buitenlandse politiek meer in overeenstemming te brengen met de opvattingen, die de grootste gemene deler zijn van wat men in het Westen (bij alle bekende meningsverschillen) aanvaardbaar acht.

De redevoering van Wysjinski was echter een herhaling van het Russische „zó, en niet anders”, en van enige verandering, voortvloeiend uit de zo vaak aangekondigde „nieuwe vredeskoers”, was niets te bespeuren, behalve dan dat het aantal beledigingen aan het adres van regeringen en personen in die eerste speech kleiner was dan normaal. Maar in de loop van de discussies in de politieke commissie ver-

dween ook dit kleine verschil, en stond men weer tegenover een Wysjinski die herinnerde aan de Algemene Vergadering te Parijs, toen hij mededeelde een hele nacht niet geslapen te hebben van het lachen om de Westelijke vredesvoorstellen.

Nu is Wysjinski natuurlijk slechts een nulliteit als het gaat om het vaststellen van de Russische politiek (en het zou wenselijk zijn indien de afgevaardigden bij de UNO en vooral de pers hiermee rekening hielden), maar ook *zijn* toon en *zijn* insinuaties vormen een onderdeel van de planmatigheid der Kremlinpolitiek. Die planmatigheid is wel eens in gebreke, zowel op economisch gebied (zoals in de laatste tijd bleek uit de Russische aankondigingen betreffende de agrarische toestanden), als op het gebied van de buitenlandse politiek, wat o.a. bleek uit het feit dat Wysjinski in de UNO een conferentie van de Vier mogendheden nog waardeeloos achtte, als niet eerst een conferentie van de Vijf was gehouden, op dezelfde dag waarop Moskou bekendmaakte dat het een conferentie van de Vier accepteerde.

Maar dergelijke uitglidingen raken de kern van de zaak niet. Zonder een werkelijk streven om tot resultaten te komen, zal iedere conferentie, van Vier, van Vijf, van de Staatshoofden (waar India als een kind om bleef dreinen) onvruchtbaar blijken te zijn. En wat de kern is van de Russische politiek, en ook van de redevoeringen van Wysjinski, Malik en hoe deze vierderangsfiguren verder heten, dat is de onwil om ook maar één enkel probleem of probleempje tot een oplossing te brengen, en de wil om moeilijkheden te blijven scheppen en iedere gelegenheid tot sabotage en vertragen aan te grijpen, tegelijkertijd met het blijven ontketenen van anti-Westerse propaganda en het pogen tegenstellingen te scheppen, of waar ze zijn te gebruiken en te vergroten. De tegenstellingen tussen de Westerse landen zelf zijn hierbij welkom, maar het meest verwacht men toch, in het Kremlin, van de tegenstellingen tussen de Westerse wereld en Azië.

Als men dus in Rusland ziet dat men door star vast te houden aan een conferentie van Vijf een slechte indruk maakt op de wereldopinie, ook die in Azië, doet men een stap terug en aanvaardt die „Vier”, maar kondigt tegelijkertijd aan dat men op die „Vier” weer direct de „Vijf” aan de orde zal stellen! Of als men ziet dat de rede van Eisenhower, aan het slot van de Algemene Vergadering gehouden, een goede indruk maakt, niet alleen op het Westen maar ook op de Aziatische landen, dan laat men de eerste vierkante afwijzing varen, en kondigt aan dat men wil gaan praten. Doch het gehinnik van de propagandapaardjes verstomt nooit, en men laat alweer tegelijkertijd horen dat men bij die besprekingen het „verbod” van de atoomwapens aan de orde zal stellen, en dus alleen maar wil saboteren en geen zaken doen. Men doet alsof men ontspanning wil, maar men wil tegelijkertijd voortzetting van de anti-toenaderingspropaganda. Dat is het wezen van de Russische „vredespolitiek”, het is tegelijkertijd haar zwakte.

Zolang echter de Russen geen zaken willen doen, doch op z'n hoogst de bereidheid daartoe simuleren; en sabotage, tijd winnen en propaganda maken als eigenlijk doel hebben, kan de UNO niet tot werkelijke resultaten komen op haar hoofdterrein, de politiek.

Dan blijft ze op dat terrein op z'n hoogst een ontmoetingsplaats der volken en

een forum voor propaganda. En dan is de wijze waarop het Westen van die propagandagelegenheid gebruikt maakt een belangrijke aangelegenheid. Maar dan moet geconstateerd worden dat de wijze waarop het Westen die propagandamogelijkheden gebruikt, buitengewoon veel te wensen overlaat.

Gebrek aan kennis van de Russische methodiek, van hun theorie en ideologie, van hun zwakke plekken, gebrek aan kennis ook van de wijze waarop men tot de volksmassa moet spreken (een gebrek dat inhaerent is aan de diplomatieke methode, terwijl het contact met het volk behoort bij de methode van politici en parlementariërs en allen die deel hebben aan het vormen van de publieke opinie), dit alles geeft de Westerse methode tekorten, die bij een beter gebruik van de beschikbare krachten, zeer wel verminderd kunnen worden. De dwaasheid van het ageren tegen de aanwezigheid van politici in de Nederlandse delegatie, een dwaasheid die overigens alleen tot uitdrukking kwam in de vulgairste en onaanraakbaarste aller Nederlandse kranten, blijkt uit dit alles wel voldoende.

Natuurlijk, met propaganda alléén valt slechts weinig te bereiken. Ze dient vergezeld te gaan van een politiek die tegenover de Russische en neutralistische demagogie, een duidelijk streven naar vrijheid en democratie aan de dag legt, en die alle reactie, hetzij in de vorm van kolonialisme, hetzij in de vorm van rassendiscriminatie afwijst. Ze dient ook vergezeld te gaan van die constructieve daden die binnen het kader van de UNO mogelijk zijn, waaraan ook een klein land als Nederland een aandeel kan hebben en gelukkig ook getoond heeft reeds te hebben.

Wil men op al die gebieden zijn plicht doen tegenover het eigen volk en de wereld, dan zal men een grote en goede delegatie moeten hebben. De aanval op de omvang van de Nederlandse delegatie, zoals die in een zeer gezaghebbend Nederlands dagblad tot uiting kwam, lijkt me dus in wezen volkomen er naast. Te meer omdat een grote delegatie zowel gelegenheid geeft tot goede werkverdeling, als tot een binnenbrengen in een internationaal milieu — dat door mij niet overschat wordt wat zijn belangrijkheid betreft, noch wat zijn constructieve mogelijkheden in de naaste toekomst aangaat, maar dat nu eenmaal een bijzondere plaats inneemt in de bestaande internationale milieus van onze naoorlogse wereld — van nationale figuren die anders opgesloten zouden blijven in het beperkte nationale milieu.

De kennis van zaken die men op deze wijze kan verwerven, waarbij ook de kennis behoort van de wijze waarop de UNO werkt (van binnen uit gezien), ook de kennis van gewoonten en gebruiken, van sleur en van weerstanden, is niet alleen van belang voor de betrokkenen, maar ook voor het nationale inzicht dat niet door een beperkte groep van deskundigen uit een enkel milieu gedecreteerd kan worden, willen we een levende democratie zijn.

De Nederlandse delegatie heeft zich natuurlijk te houden aan de regerings-instructie die zij meekrijgt. Doch het parlementair debat over de UNO (dat invloed kan uitoefenen op toekomstige instructies) zou armelijk zijn, indien alle kennis van zaken bij zo'n debat alleen berustte bij de regering en haar ambtenaren. Dat een Nederlandse delegatie in de UNO altijd slechts een beperkte invloed kan uitoefenen, heb ik in het bovenstaande duidelijk genoeg doen uitkomen, Maar de invloed

die een klein land met een goede politiek en een goede delegatie kan uitoefenen, gaat ver boven de omvang van zo'n land uit.

In één opzicht was deze Nederlandse delegatie zeker voortreffelijk: in de teamgeest namelijk die er onder de leiding van de permanente vertegenwoordiger Von Balluseck altijd aanwezig was, een teamgeest waaraan de hele permanente vertegenwoordiging en het hele secretariaat uiteraard meer konden bijdragen dan de tijdelijke vertegenwoordigers.

Maar als het om de resultaten gaat, beslist het klimaat van de UNO. En dat klimaat is zo bar en boos als het huidige klimaat van de wereldpolitiek.

Voorals men zich tot taak heeft gesteld, zoals ik in dit artikel, de nachtzijde van de UNO te schilderen, en niet het beperkte daggebied, waarop iets positiefs kon worden verricht, kan men moeilijk betogen dat deze achtste Algemene Vergadering de verhoudingen in de wereld heeft verbeterd. Maar ze heeft wél kunnen registreren waar de gevaren en de zwakke plekken liggen, En in het bovenstaande hoop ik te hebben bijgedragen tot die noodzakelijke registratie.

24 December 1953.

VOORTGEZETTE DISCUSSIE OVER DE WELVAARTSSTAAT

De discussie gaat vóórt — gelukkig. Binnen de kring van de socialistische beweging minder dan daarbuiten, naar het schijnt. Maar dan is kennis-neming van wat buiten de Partij aan de orde wordt gesteld, wellicht aanleiding om de interne discussie weer op te vatten. Wij hopen in de komende jaargang van ons tijdschrift meerderen tot bijdrage uit te nodigen.

De definitie baart nog steeds moeilijkheden. Onzerzijds wordt voortdurend gesteld, met name tegenover bepaalde anti-revolutionnaire opvattingen, dat men niet moet beginnen met abstracties waarbij principes de werkelijkheid geweld aandoen, maar met een historische sociologische analyse van de krachten, die de welvaartstaat in het leven riepen. Onze minister Suurhoff heeft op de jaarvergadering van het Centr. Soc. Werkgeversverbond een rede gehouden over „Enkele aspecten van het vraagstuk van de werkgelegenheid” (zie Sociale Voorlichting, November 1953), waarin hij aan het slot deze nuchtere opmerking maakt: „... wat ons onderscheidt van vele andere landen — en dat is een zeer kostbaar goed — dat is, dat wij, boven de strijd en boven het verschil in inzicht en belang uit, er tot dusverre nog altijd in geslaagd zijn, elkaar te vinden in een verstandig compromis. En werd in het bedrijfsleven dat compromis niet gevonden, dan hield men zich in goede discipline (en met goede discipline is natuurlijk enig gemopper wel in overeenstemming te brengen) aan de beslissing, die de overheid dan noodgedwongen nam.”

Dit citaat wil geen definitie zijn; het maakt echter twee dingen duidelijk: deze socialistische minister denkt niet aan een Staatsalmacht over het economisch leven, maar vooronderstelt de aanwezigheid van vrije krachten in het maatschappelijk leven, die het met elkaar eens moeten zien te worden; maar ook: deze socialist erkent zonder aarzeling een mede-verantwoordelijkheid van de overheid, die in een bepaalde situatie beslissingen oplegt. Bij alle „gevaar”, dat aan machtsorganisaties als zodanig aankleeft, mag men aan deze mede-verantwoordelijkheid niet tornen.

Gedurende de laatste maanden zijn van twee kanten belangrijke bijdragen in de discussie over de welvaartstaat geleverd, waarop hier kort moge worden gewezen. De eerste bijdrage komt uit de kring van de Nederlandse juristen. Voor de jaarvergadering der Ned. Jur. Vereniging 1953 is door mr. dr. J. J. Loeff een preadvies uitgebracht over de Sociale grondrechten van de mens, terwijl prof. mr. C. H. F. Polak de vraag beantwoordde, of de sociale grondrechten, zoals zij zijn geformuleerd

in de Universele Verklaring van de UNO (1948) in de Grondwet verankerd en wettelijk nader omschreven behoren te worden. In deze „verklaring” gaat het, zoals men weet, behalve om een aantal *vrijheidsrechten* en een aantal *politieke rechten* óók om de zgn. *sociale grondrechten*, waarvan de voornaamste zijn: het recht op sociale zekerheid, het recht op arbeid en het recht op „gezondheidszorg (artt. 22–29).

De eerste preadviseur, dr. Loeff, heeft in een breed, meer wijsgerig en historisch dan juridisch betoog o.a. de vraag beantwoord, wat dit opkomen van de eis naar sociale grondrechten zegt omtrent de aard, wil men: de stand van een bepaalde maatschappijstructuur. Hij onderscheidt drie fundamentele sociabiliteitstypen, die aanleiding worden tot drie corresponderende vormen van gemeenschap: 1. het quasi-instinctmatige sociabiliteitstype, waarin de verschillende politieke gemeenschappen vanaf de feodaliteit tot de moderne democratie hun oorsprong vinden; 2. het rationele sociabiliteitstype, dat allerlei rationele doelgemeenschappen, bijv. moderne ondernemingen, in het leven roept; 3. het morele sociabiliteitstype, dat de personengemeenschap voortbrengt. In deze gedachtengang moet de rechtsgemeenschap onderscheiden worden van de politieke en doelgemeenschappen; zij is „de gestalte, waarin de personengemeenschap haar morele waarden tot uitdrukking brengt op het lagere niveau, waarop de mens streeft naar het bezit van het menselijk levensgoed” (140). Zoals in het begin der negentiende eeuw de aanvaarding van de *politieke* grondrechten een stap vooruit was, in de richting nl. van de personengemeenschap, zo thans de aanvaarding der *sociale*. Daarbij stelt de schrijver, dat het er niet om gaat, om de mensen de materiële en culturele voordelen der sociale grondrechten te verschaffen, maar om hen als *personen* met betrekking tot de daar genoemde waarden te doen erkennen (165, 166), een onderscheiding, die, naar het mij voorkomt, de inhoud der sociale grondrechten voor een deel illusoir maakt: wat heeft iemand aan de *erkenning* van recht op sociale zekerheid, op arbeid, op gezondheidszorg, indien deze hem niet daadwerkelijk worden verschaft? Op grond van zijn historische analyse stelt dr. Loeff ten slotte: „de sociale grondrechten zijn de uiting van het dóórbreken van het verlangen van de tegenwoordige mens, mede creatief te kunnen optreden in de verwezenlijking van een nieuw gemeenschapsideaal (172).

Tegen deze achtergrond wordt dan het streven naar de welvaartstaat gesteld. Principeel heeft, naar schrijvers mening, de overheid een roeping voor alle terreinen van het maatschappelijk leven, het juridische, het economische, het culturele, het sociale, het charitatieve, het zedelijke en het godsdienstige. Op al deze terreinen zal de overheid er echter naar moeten streven, de pogingen der afzonderlijke individuen en van hun vrije organisaties te ondersteunen, en tot de *grootst mogelijke zelfstandigheid* op te voeren met inachtneming van het specifieke karakter dezer terreinen (174). Richtende, normatieve gedachte is bij de overheidsbemoeiing, om aan ieder *positief* de mogelijkheid te verschaffen om zijn persoonlijkheid volledig te ontplooiën. Derhalve: „als leidend beginsel blijve echter voorop staan, dat het streven er constant op gericht moet zijn, dat de uitvoering der sociale voorzieningen en de verantwoordelijkheid daarvoor zoveel als maar mogelijk is komen te liggen bij het vrije maatschappelijk leven (175), hetgeen impliceert – wat de schrijver

trouwens explicite zegt — de plicht van de overheid om gunstige voorwaarden te scheppen, initiatieven te stimuleren, te coördineren en *zo nodig* „op tactische wijze” verplichtend voor te schrijven en „op niet minder tactische wijze” toezicht uit te oefenen.

Het zal duidelijk zijn, dat hier een conclusie wordt getrokken, die wij van onze kant gaarne onderschrijven. Wij zijn hier duidelijk het liberale standpunt, eventueel christelijk gemotiveerd, te boven, het standpunt n.l. dat bemoeienis van de staat met de verschillende gebieden alleen in noodgevallen aanvaardt; principieel wordt hier door een gezaghebbend rooms-katholiek (als ik mij niet vergis, is de heer Loeff geestelijke) gesteld de mede-verantwoordelijkheid van de staat niet slechts tot verbetering der levensomstandigheden der burgers, maar voor een structuurverandering der maatschappij in de richting van een personengemeenschap. Of daartoe nu noodzakelijk of wenselijk is een vastleggen van de sociale grondrechten in de Grondwet — waarvoor de heer Loeff voorkeur schijnt te hebben — is een vraag op zich zelf.

Prof. Polak noemt het in zijn preadvies een vraag van technisch-juridische aard (213). M.a.w. principieel aanvaardt ook hij, dat in het huidige stadium van de verhouding staat—maatschappij de staat zijn deel verantwoordelijkheid draagt voor de realisering der sociale grondrechten. Wanneer sommigen proclameren, dat de sociale grondrechten, of althans enkele ervan, met de vrijheidsrechten behoren tot de grondrechten van de Nederlandse samenleving, vinden zij in prof. Polak op dit punt geen tegenstander; wel sluit de erkenning van dit feit voor hem niet in, dat deze grondrechten nu ook in de Grondwet moeten worden opgenomen. Dáártegen heeft hij bezwaren, die, voor zover ik daarover een lekenoordeel waag te hebben, mij nogal steekhoudend lijken. Deze sociale grondrechten, aldus Polak, zijn geen „echte” rechten, geen rechten in juridische zin, maar beginseluitspraken, waarvan niemand nakoming kan vorderen. De hoogleraar noemt een merkwaardige parallel: waterstaatszorg en bescherming tegen oorlogsgeweld; het is duidelijk, dat de overheid op deze terreinen een taak heeft, maar niemand denkt eraan, dat in de Grondwet als recht der burgers op te nemen (215). Hij voegt daaraan nog een argument toe, dat mij nogal reëel voorkomt: het is misleidend, om recht op werk en sociale zekerheid te beloven of te erkennen in een land als het onze, dat onmachtig is zijn economisch leven zelfstandig te regelen, dat voor zijn welvaart afhankelijk is van de internationale handel, en met kracht de emigratie van zijn burgers moet bevorderen. Bovendien blijken bij nadere overweging het recht op arbeid, op sociale zekerheid en op gezondheid naar hun inhoud niet bepaald klare en heldere begrippen te zijn, waarmee men in de wetgeving zo niet werken kan. Overigens blijkt uit prof. Polaks betoog duidelijk, dat hij niet ontkent het deel van de verantwoordelijkheid en de plicht van de overheid om waar zij kan en de mogelijkheden daartoe aanwezig zijn, de sociale grondrechten in praktijk om te zetten.

Ik beschik op dit ogenblik niet over de discussies, die ter vergadering van de Ned. Jur. Ver. zijn gevoerd, en moet dus met een zekere voorzichtigheid spreken. Maar de indruk is toch wel overwegend deze: indien men van het begrip „welvaartstaat” geen dogma maakt en zeker geen staatsabsolutisme, maar het opvat als een mede-verantwoordelijkheid van de overheid voor sociale grondrechten op verschil-

lende sectoren van het maatschappelijk leven, dan is in beginsel een strijd gewonnen. De tegensputters komen terecht in de hoek der reactionnaires; er werken hier maatschappelijke en geestelijke krachten, die niet zijn tegen te houden.

De tweede bijdrage tot de discussie over de welvaartstaat komt uit de kring van de Oecumenische Beweging der Kerken. Men herinnert zich wellicht, dat op de stichtingsvergadering van de Wereldraad (Amsterdam 1948) het begrip „verantwoordelijke maatschappij” werd gehanteerd, waarmee zowel laissez-faire kapitalisme als het dictatoriale communisme werden afgewezen. Nu komt in dit jaar de Wereldraad opnieuw bijeen, en moet blijken, of er aan dat begrip „verantwoordelijke maatschappij” verder is gewerkt, zowel naar concretisering als naar verdieping. Wat de concretisering betreft, wordt een zestal problemen als hoofdschotel voor studie en discussie gesteld:

1. de rol, die de staat heeft te spelen in het economisch leven en de grenzen daarvan;
2. de plaats van de arbeider in de moderne industrie en de betekenis van de georganiseerde arbeid in de moderne samenleving;
3. de plaats van de ondernemer in de moderne maatschappij;
4. de economische en sociale ontwikkeling van de onderontwikkelde landen;
5. de economische verantwoordelijkheid van het Westen;
6. de verantwoordelijkheid van de Kerken, die lid zijn van de Wereldraad, ten aanzien van de uitdaging van het communisme.

Het is duidelijk, dat punt 1 direct slaat op de welvaartstaat, maar ook de punten 2 en 3 gaan daar niet buitenom. Ik citeer de toelichting bij punt 1 uit de Nederlandse vertaling:

„In landen waar men de zorg voor volledige werkgelegenheid en sociale zekerheid in brede kringen gaat aanvaarden als fundamentele factoren in het maatschappelijk beleid, zal de taak van de staat radicaal verschillend zijn van hetgeen zij was, toen economische onzekerheid, werkloosheid, ziekte en de oude dag werden beschouwd als dingen van hoofdzakelijk individuele verantwoordelijkheid. Welke consequenties brengt de toenemende overheidsbemoeiing in economische en sociale aangelegenheden met zich mee voor het traditionele christelijke denken over wezen en functie van de staat? Welke geestelijke en politieke gevaren zijn er verbonden aan het toenemen van de staatsmacht? Welke beperkingen en maatregelen voor evenwicht moeten getroffen worden om de fundamentele democratische rechten en vrijheden te waarborgen tegen het inbreuk maken daarop door de staatsmacht? Wat zijn de criteria ter bepaling waar de overheidsbemoeiing dient te worden uitgebreid of te worden beknot; welk verband bestaat er bijv. tussen het zich steeds uitbreidende staatsapparaat voor sociale belangen én de traditionele vorm van de door de kerk gesteunde sociale arbeid?” ¹⁾

Uit deze toelichting blijkt m.i., dat men in deze kring van de Wereldraad enerzijds aanvaardt, dat de staat zijn deel van verantwoordelijkheid draagt, wanneer

---

¹⁾ Het program van de Wereldraad van Kerken 1954. Uitgave W. ten Have N.V., Amsterdam, blz. 46.

de verwerkelijking van de sociale grondrechten aan de orde komt, anderzijds, dat men niet critiekloos aanvaardt en bewondert, maar duidelijk gevaren ziet, en het christelijk denken wil scherpener op de hier naar voren komende tendenzen. Wanneer aanstonds het materiaal uit de verschillende landen ter beschikking staat, zal er gelegenheid zijn op een en ander nader terug te komen.

Ik wil deze korte beschouwing afsluiten met één opmerking, die misschien voor de socialistische beweging enige betekenis heeft. Wanneer ik een ogenblik mag afzien van het militaire vraagstuk, dat zonder enige twijfel het alles overheersende is, in elk opzicht: financieel, politiek, moreel, dan valt op, dat in de periode na de tweede wereldoorlog als het belangrijkste *sociale* vraagstuk naar voren treedt: de verwerkelijking van de sociale grondrechten. De socialistische beweging mag, wanneer zij op haar geschiedenis terugziet, zeggen, dat zij in de voorste geleerden heeft gestaan om het besef van deze grondrechten levend te maken in de ziel der volkeren — al hebben, wanneer het op verwerkelijking in wetgeving aankwam, ook andere partijen hun aandeel geleverd. Thans, nu de geesten rijp zijn ook ver buiten de socialistische kring, heeft het creatieve denken zich vooral te richten op het voortbrengen van die sociale en politieke vormen, die een distributie der verantwoordelijkheid (d.w.z. van vrijheid) betekenen. De personengemeenschap, waarvan dr. Loeff sprak, de verantwoordelijke maatschappij, waarvoor men strijdt in de Oecumene, en de maatschappij van gerechtigheid en vrijheid, die ons socialistisch doel is, hebben in de grond diepe verwantschap. De gedachte blijkt dus in verschillende volksgroepen te leven — dan mag ook met enig vertrouwen op een praktische samenwerking worden gerekend,

MARKTONDERZOEK EN SOCIALISME

Wij schrijven het jaar 1930 — het jaar van een belangrijke economische crisis. De ik van dit opstel is zich daar zeker niet bewust van, die gaat op de HBS en logeert in zijn vakantie bij zijn oom Van der Wijk. Oom werkt — en dat werk speelt zich af in een eigenaardige sfeer, die de jonge neef niet kan begrijpen.

Het werken van oom bestaat erin van de vroege ochtend tot de late avond met een schrijfbloc en een pen of een potlood en een oude verfromfaaide logarithmentafel in de weer te zijn.

Die logarithmentafel is volkomen uit elkaar gerekend en in de familiekring wordt er druk over gepraat, dat Van der Wijk voor zijn verjaardag noodzakelijk weer eens een nieuwe logarithmentafel moet hebben. Begrijp me wel, lezer, daar was hij echt blij mee, met een dergelijk verjaarscadeau.

De bedrijvigheid met logarithmentafels, later aangevuld met een rekenliniaal, waar hij nooit goed raad mee wist, omdat hij zo lastig was af te lezen, ging door. Het jaar 1930 verstreek en het werd 1931 en 1932. Enfin, dat weet u allemaal wel en in 1939 publiceerde Van der Wijk een boek, getiteld Inkomens- en Vermogensverdeling.

De kern van het boek, naast critische beschouwingen over de verdelingswetten, die door diverse econometristen waren opgesteld, is wel de introductie van een nieuwe formule, die hij op de hem eigen bescheiden wijze aanduidde met G-wet (Gemiddeldenwet). Het gepubliceerde boek is ook van een bescheiden omvang, het bevat slechts 290 pagina's, waarbij een mathematisch aanhangsel en, natuurlijk, het nodige cijfermateriaal.

Maar wat Van der Wijk niet publiceerde en wat hij niet meer heeft kunnen publiceren, daar hij als één der slachtoffers van de Duitse bezetting is gevallen, dat waren zijn vele blocs met berekeningen betreffende de verdelingswetten van het inkomen en de correcties, die hij daar telkenmale in aanbracht.

Ik ben een slecht verteller, want ik ben zo maar van het jaar 1930 overgesprongen op 1939 en daartussen heeft zich een heleboel afgespeeld. In die jaren heeft het boek van Van der Wijk vorm gekregen, het is uitgegeven door de toenmalige directeuren van het Nederlands Economisch Instituut, niet nadat er hunnerzijds nogal enige critiek op de inhoud van het manuscript was uitgeoefend. Deze komt o.a. tot uiting in de passage in het voorbericht van de genoemde publicatie, die luidt:

„De schrijver geeft naast de statistische toetsing van zijn formule ook een theoretische interpretatie ervan. Over deze laatste zullen de meningen ongetwijfeld sterk uiteenlopen. Zij blijft uiteraard voor rekening van haar auteur.”

De directeuren van het Nederlands Economisch Instituut distantieerden zich met deze passage van de theoretische interpretatie, die Van der Wijk van zijn formule gaf. Deze interpretatie was een socialistische. Er is binnenskamers in die tijd heel wat afgepraat tussen Van der Wijk en De Wolff en ook nog anderen over deze houding van de directeuren van het Nederlands Economisch Instituut. Professor Tinbergen is hierbij als bemiddelaar opgetreden en als ik het goed heb begrepen, is het aan zijn steun en voorspraak te danken geweest, dat de publicatie van de formule van Van der Wijk met de door hem gegeven interpretatie, toch ten slotte doorgegaan is.

Indertijd heb ik veel van deze besprekingen bijgewoond. Ik was in huis bij mijn oom en nam, op mijn eigen manier, deel aan zijn werkzaamheden, die ik in de loop van de jaren beter was gaan begrijpen. Achteraf begrijp ik pas, wat een voorrecht het is geweest voor mij om al deze discussies en al deze detailkwesties van formuleringen en subtiliteiten te mogen bijwonen. Ik moest eigenlijk wiskunde studeren en de examenstudie tot een goed einde brengen. Maar deze levende vraagstukken van de opbouw van een economisch model en de interpretatie van wiskundige relaties en hun toepassingsmogelijkheden op het maatschappelijk bestel interesseerden mij in die tijd heel wat meer dan de reproductieve werkzaamheden die met de routine van een universitaire studie verbonden waren.

In de loop van de jaren heb ik leren begrijpen, dat hier door Van der Wijk een principiële kwestie aan de orde werd gesteld. En dat de opstelling van formules over de inkomensverdeling en de interpretatie daarvan, verre uitgingen boven de academische vragen van de toepasbaarheid van mathematische methoden op maatschappelijke vraagstukken.

Tegenstanders van de econometrische methodiek voeren namelijk altijd graag aan, dat de maatschappelijke vraagstukken zich niet lenen tot een mathematische benadering. Indertijd heb ik ook aan deze discussies deelgenomen en heb daarbij de wiskundige methodes verdedigd. Uiteraard. Als je wiskunde studeert, dan meen je, dat die wiskunde voor alles gebruikt kan worden. En het motto, waarmee ik de toepasbaarheid verdedigde, was: „Ik weet niet of het kan, maar laten wij het maar proberen. Er zit hoogstens wat cijferwerk aan en de resultaten zullen wel leren of het bruikbaar is of niet.”

Als u ook maar enigszins, geachte lezer, ingewijd bent in de econometrische methoden, dan zult u met mij weten, dat dit standpunt zeer naïef was. Maar het was tevens een standpunt dat deze wiskunde zijn kans gaf om zijn bruikbaarheid te bewijzen. En het is dat „beetje” cijferwerk geweest, waarmee Van der Wijk, met het meest primitieve middel van een logarithmentafel, tientallen jaren bezig is geweest. Tientallen jaren heeft hij gecijferd, ten einde de bruikbaarheid van bepaalde mathematische opstellingen aan te tonen, ten einde een zinvolle interpretatie te geven van de mathematische uitkomsten, die de door hem aangewende formules gaven.

In laatste instantie was het weer een interpretatie, een meta-mathematisch ver-

schijnsel — om met Carnap en de zijnen te spreken — dat de uitkomsten van de formules moest herleiden tot praktische bruikbare uitspraken.

En bij deze interpretatie speelden niet alleen de formules en de cijfers een rol, maar ook de overtuiging. Deze overtuiging nu is een irrationeel element — als u het graag zo gesteld wilt zien — een geloof. In laatste instantie berust een overtuiging op gevoelsargumenten waar niet meer over te praten valt. Gevoelsargumenten betreffende hetgeen rechtvaardig, hetgeen waar en hetgeen noodzakelijk is. Vanuit deze overtuiging kwam de behoefte aan een bewijs van zekere economische wetmatigheden, die volgens de socialistische overtuiging van Van der Wijk aanwezig moesten zijn en die door bepaalde socialistische maatregelen veranderd moesten kunnen worden.

U zult zich waarschijnlijk al lezend hebben afgevraagd wat deze inleiding over mijn oom en over zijn econometrisch werk te maken heeft met het onderwerp, althans met de titel van dit opstel. Ik zal het u proberen uit te leggen alvorens met het onderwerp zelf een aanvang te maken. In mijn studententijd ben ik, ik mag wel zeggen geconfijs in de marxistische theorieën van De Wolff en Van der Wijk. Deze twee waren immers de theoretische kern van een oppositionele richting in de vooroorlogse SDAP. In de toenmalige constellatie van de SDAP moesten zij er zich toe bepalen bij verschillende gelegenheden en in verschillende tijdschriften marxistische speldeprikken te geven ten aanzien van het huns inziens niet juiste beleid van de SDAP. Zoals in iedere oppositionele groep waren ook hier de discussies niet van de lucht. Welk een bezadigd man Van der Wijk ook geweest mag zijn, hij had bepaalde inzichten en vocht daarvoor, overtuigd als hij was van de relatieve juistheid van zijn standpunt. En het heeft mij altijd getroffen, dat, hoewel zijn tegenstanders altijd zeer absoluut waren in de uitdrukkingen die zij jegens hem en het door hem ingenomen standpunt gebruikten, waar het kwesties van groot belang betrof, hij en zijn vriend De Wolff werden geraadpleegd. Begrijpt u mij goed, lezer, dat raadplegen ging nooit voor het forum; en de meeste van de leden der toenmalige SDAP, zelfs in Amsterdam, kenden ternauwernood zijn naam. Maar de door hem verkondigde meningen werden toch wel van zodanig belang geacht, dat men zijn oordeel wilde horen. Dat men er ten slotte in het geheel niet naar handelde... tja, dat is een geheel ander hoofdstuk, waarbij waarschijnlijk woorden als partijpolitiek e.d. gebruikt moeten worden.

Ik dwaal weer af, want ik wilde u vertellen wat dit alles te maken heeft met het onderwerp van dit opstel.

Het blijkt achteraf, dat zich in mijn jonge jaren enkele principes voor mij hebben geformuleerd, die ik, zonder nader kritisch onderzoek, als zo fundamenteel heb aanvaard, dat ik ze onbewust als richtlijnen voor mijn verder werk heb gekozen. Het eerste principe kan ik formuleren als een kritisch principe, als de fundamentele eis, dat van ieder onderwerp waarover van gedachten wordt gewisseld de gespreksgrond vastgesteld dient te zijn. Aan deze formulering is de studie in de wiskunde niet vreemd. Maar ik weet achteraf ook zeker, dat de kritische houding van Van der Wijk tegenover veel wat in de economie gangbaar was in de tijd dat hij ermee kennismaakte en waartegen hij in later jaren opponeerde, dat deze kritische houding

een van de componenten is geweest van waaruit ik deze houding heb meegekregen. Met andere woorden, het is het belangrijke contact met de persoon van Van der Wijk geweest en met deze groep van mensen waarmee en waartegen hij discussieerde, die dit beginsel voor mij tot een levende eis heeft gemaakt.

De tweede grondgedachte is die van rechtvaardigheid. Van menselijke rechtvaardigheid in de individuele omgang en van sociale rechtvaardigheid in de maatschappelijke structuur en in de economische verhouding. Het is immers zo, dat voor en aler wij van sociale rechtvaardigheid kunnen spreken en met name de maatregelen kunnen aangeven die genomen moeten worden om een grotere mate van sociale rechtvaardigheid te verkrijgen, wij op de hoogte moeten zijn van de wetten die de economische wetenschap beheersen. De verdeling van de inkomens is bij uitstek een vraagstuk van sociale rechtvaardigheid. Daarmede hangen immers ten nauwste samen de normen die gesteld moeten worden voor het loon dat het individu in de maatschappij verdient. De studie van de inkomensverdeling — de wijzigingen die zich daarin voltrekken, de geografische verschillen bijv. die er in de landen van West-Europa ten deze bestaan, is de bron waaruit wij de wetten die deze verdeling beheersen, kunnen afleiden.

Zoals boven reeds aangestipt, worden deze wetten vastgelegd in objectieve formules, in inkomensfuncties, waarbij de afhankelijk veranderlijke het inkomen is en de onafhankelijk veranderlijke door een andere grootte, bijv. door het aantal inkomensstrekkers, wordt voorgesteld. Eerst op het ogenblik dat dergelijke formules zijn opgesteld, dat een objectieve geldigheid vastgelegd is, dat de parameters die in de formules voorkomen een maatschappelijk correlaat hebben gekregen, eerst op dat ogenblik kan de formule geïnterpreteerd worden. En deze interpretatie geschiedt overal en altijd vanuit een overtuiging, vanuit een socialistische overtuiging of vanuit een andere. De formule wordt gebruikt als een mathematisch condensaat van een complex van gevoelens van waaruit de maatschappelijke werkelijkheid wordt begrepen.

Deze laatste constatering, die, voor mij, een is die in het bovenstaande door middel van een retrospectie is afgeleid, namelijk door een analyse gemaakt van de invloed die het verblijf in een bepaald wetenschappelijk en maatschappelijk milieu heeft gehad, is van wezenlijk belang voor het begrijpen van de werkzaamheid en de innerlijke noodzaak op het gebied van de economische statistiek en haar toepassing op het marktonderzoek.

Zoals het onderzoek van de wetten van de inkomensverdeling zich bezighoudt met een van de fundamentele economische gegevens, zo is ook het marktonderzoek een type van wetenschappelijke analyse, dat zich met even fundamentele grootheden bezighoudt.

Het marktonderzoek stelt zich namelijk ten doel om een inzicht te verschaffen in de behoeftebevrediging die onder bepaalde omstandigheden geëist wordt. Het marktonderzoek gaat in de meeste gevallen uit van de behoefte die bij de bevolking of bevolkingsgroepen aan bepaalde artikelen bestaat. Het onderzoekt daarbij de wijze waarop de bevrediging van de behoefte plaatsvindt en door welke kanalen de goederen die voor deze behoeftebevrediging geëist worden, aan de bevolking worden toegevoerd.

Bij deze beschouwing van de behoeftebevrediging speelt het onderzoek naar de concurrerende producten altijd een grote rol. Onder concurrerende producten verstaan wij hier de artikelen waarmee een behoefte eventueel ook bevredigd kan worden; als een van de meest markante voorbeelden van een groep concurrerende producten geldt in Nederland wel: roomboter, margarine, slaolie, plantenvet en reuzel. In deze hele groep van spijsvetten zijn in de loop van de tijd verschuivingen geconstateerd, die afhankelijk zijn van de onderlinge prijsverhoudingen van de genoemde artikelen en ook van conjunctuurfactoren. Als de levensstandaard zodanig is, dat een groot gedeelte van de bevolking niet in staat is roomboter te kopen, bijvoorbeeld mede doordat de absolute prijs van roomboter te hoog is — zoals op het ogenblik het geval is — dan zien we, dat er een verhoogde vraag naar margarine gaat optreden. Deze concurrentie treedt op velerlei gebied op. Het is misschien wel interessant hier nog enkele artikelen te noemen waarvoor in de na-oorlogse tijd concurrentieverhoudingen zijn opgetreden. Halen wij een voorbeeld aan uit de sfeer van het vervoer, dan zien wij, dat er een concurrentieverhouding bestaat tussen: zware motorrijwielen, lichte motorrijwielen, bromfietsen, fietsen en... tramverkeer. Een dergelijke groep van artikelen wordt ook gevormd door: dakpannen, zink, dakbedekking van teer en dakbedekking van asfalt. Op textielgebied vinden wij de concurrentie van wol, katoen (Baumwolle), acetaatvezels, nylonvezels en melkwolvezels. Er bestaan concurrentieverhoudingen tussen: bier, jenever, wijn, limonade, vruchtensap en gazeuse. Deze voorbeelden zijn nog met vele andere aan te vullen. Wij kunnen het zo omschrijven, dat de behoefte aan bepaalde producten elastisch is doordat de vervanging door soortgelijke, of althans door het kopende publiek als min of meer gelijkwaardig beschouwde, artikelen mogelijk is. Uit deze opmerking volgt al reeds, dat een marktonderzoek zeker geen statisch onderzoek maar een dynamisch is in die zin, dat het aspect van een markt voortdurend verandert onder invloed van conjunctuurfactoren, inkomensverdeling, technische vooruitgang en de commerciële concurrentie. Alle concurrentie tussen verschillende min of meer gelijkwaardige producten, zoals wij die hierboven aanstipten, zouden wij willen aanduiden als een economische concurrentie. Daarnaast is de commerciële concurrentie tussen ondernemingen die hetzelfde in de handel brengen, laten wij bijvoorbeeld zeggen haveremout, van belang. Er zijn in Nederland, om bij het aangehaalde voorbeeld te blijven, talrijke merken haveremout aan de markt. Deze hebben misschien verschillende eigenschappen, een feit is, dat zij verschillend in prijs zijn en dat daardoor een commerciële concurrentie ontstaat en het is hier in genen dele zo, een gedachte die bij leken in het algemeen aanwezig is, dat het goedkoopste product ook het meest gekocht wordt en dat daarnaast de duurdere producten een kwijnend bestaan op de markt lijden. Integendeel, de praktijk leert, dat het dure product toch een grotere afzet kan hebben. Dit is in vele gevallen te danken aan hun reputatie. Deze reputatie kan berusten op het feit, dat in vroeger tijden de kwaliteit inderdaad beter is geweest. Dit behoeft in het geheel niet het geval te zijn. Zij kan ook het gevolg zijn van een massa-beïnvloeding, die in de tegenwoordige tijd wordt aangeduid met het veelomvattende woord reclame. De marktonderzoeker heeft derhalve niet alleen te maken met de vraag die naar een artikel of een artikelengroep bestaat, maar hij dient in de meeste gevallen in zijn

onderzoek ook de betrekken de invloed die er van reclame, hetzij van de onderneming waarvoor het marktonderzoek wordt uitgevoerd, hetzij van concurrerende ondernemingen, uitgaat. Daarnaast behoort het tot de taak van een marktonderzoeker, de invloed van de prijs van de producten op de afzet na te gaan. En ook hier geldt weer niet de eenvoudige opvatting die daarover, ook in producentenkringen, wordt gehuldigd, dat de winst groter is naarmate de prijs hoger gesteld wordt. Want bij het hoger stellen van de prijs hebben wij altijd te maken met de mogelijkheid, dat de afzet daardoor daalt of anders gesteld: het blijkt in vele gevallen mogelijk, door een verlaging van de prijs de afzet dusdanig te doen toenemen, dat zowel de absolute als de relatieve winst groter wordt.

Aan vragen betreffende de juiste prijsstelling zijn echter weer vele moeilijkheden verbonden. De prijsstelling hangt af van de productieprijs en is ook afhankelijk van de kosten van distributie. Dus onder andere van de marges die de groothandel en de kleinhandel krijgen, van de transportkosten, van verpakkingskosten en van nog vele andere onderdelen.

Bij de behandeling van de vraag of een prijs lager gesteld kan worden, dient niet alleen onderzocht te worden of de winst lager gesteld kan worden, maar ook of de productie op een goedkopere wijze kan geschieden, bijv. op een meer rationele manier, door eventuele verlaging van loonkosten of van andere lasten waarvoor het bedrijf zich ziet geplaagd. Bij de beschouwing van de distributiekosten gaat het ook weer niet alleen om de marges. Als deze verlaagd kunnen worden, betekent dit, dat ook de prijs minder hoog kan worden, maar hier speelt ook mogelijke rationalisering en daarmee verband houdende veranderingen van distributiemethoden een rol.

Bij het marktonderzoek wordt ook vanzelfsprekend de vraag betrokken of de hoogte van de productiecapaciteit wel rationeel is gesteld. Met andere woorden, het ligt in de lijn van het marktonderzoek het gehele productieproces af te stellen op de verwachte behoefte aan een product of een serie producten.

En deze grootheid „verwachte behoefte” is zeker geen eenvoudig gegeven, maar daarbij is ook inbegrepen de mogelijkheid deze behoefte op te voeren door middel van reclame en door middel van talrijke verkooptechnische hulpmiddelen. Wij noemen daarvan bijv. de vaststelling van de maximale brandduur van gloeilampen, die zeker ook een rationele grond heeft, namelijk — en het is misschien wel goed dit hier eens uit te spreken — dat een gloeilamp als hij lang brandt, te veel stroom gaat gebruiken, maar dit is een argument, dat eerst achteraf gevonden is en hier is aan voorafgegaan een kartelovereenkomst tussen de Europese gloeilampenfabrikanten om geen gloeilampen te maken die een langere brandduur hebben dan X uur. Een lamp, die een langere brandduur had, zou de markt kleiner maken. Hier is een verkooptechnisch hulpmiddel waardoor de zekerheid van een bepaalde vraag min of meer wordt vastgelegd. Hetzelfde geldt voor vele andere technische producten. Bijvoorbeeld voor stofzuigers of voor motoren voor auto's. Het is technisch mogelijk van deze en andere hier niet genoemde producten uitvoeringen te leveren die een veel langere levensduur hebben dan in het algemeen in de handel verkrijgbaar zijn. Dit geldt bijvoorbeeld, om nog een enkel voorbeeld hier aan te halen, ook voor dameskousen. Er ligt voor de fabrikant echter groot voordeel in

om de levensduur van deze artikelen te beperken en deze niet te laten uitgaan boven een limiet, die aan de ene kant wordt bepaald door zekere usances, maar aan de andere kant door factoren, die door de producenten economisch noodzakelijk worden geacht en die niet altijd in het belang van de gebruiker zijn.

Wij zien dus, dat in het marktonderzoek, zoals dat in de commerciële praktijk uitgevoerd wordt, enerzijds de mogelijkheden gegeven zijn tot een exacte behoeftebepaling, tot een afstemming van het productie- en distributie-apparaat op de bestaande behoefte en wij zien ook, dat het door de moderne economische en econometrische hulpmiddelen mogelijk is de geoorloofde distributiekosten in een gegeven economisch geheel te bepalen.

Deze tendenties zijn naar mijn overtuiging zuiver socialistisch en de verwerking van deze, op officieel-economische principes gebaseerde, doeleinden draagt bij tot praktische socialisering.

Daarnaast zien wij, dat dezelfde analyse ook de gegevens levert waarmee een bepaalde groep uit de maatschappij zich voordelen kan verschaffen boven en ten koste van andere groepen.

Het merkwaardige is nu, dat naar mijn overtuiging, naar mijn ervaring, de socialiserende invloed in de na-oorlogse tijd belangrijk sterker werkt dan de kapitalistische tendenzen en als ik de som van al mijn commerciële ervaringen neem, dan meen ik te zien, dat de trend, als ik het economisch mag uitdrukken, van de resultaten van het marktonderzoek, in wezen een socialistische is, ook al wordt het marktonderzoek in het merendeel van de gevallen toegepast door ondernemers, die naar politieke overtuiging in het geheel geen socialist zijn.

HET INTERIEUR VAN DE VOLKSWONING

Van Tijen heeft een lezenswaardig artikel geschreven over de na-oorlogse volkswoning¹). Hij heeft zich gekeerd tegen de negatieve critiek op de na-oorlogse woningbouw en ik wil daarbij aanknopen. De noodzaak van massale woningbouw binnen de grenzen van het economisch mogelijke brengt nu eenmaal een verandering in het bouwen teweeg, waarbij ik met Van Tijen noem de ontwikkeling van het aannemersbedrijf van klein- naar grootbedrijf, industrialisatie, gepaard gaande met standaardisatie en normalisatie van onderdelen, verandering van de positie van de architect. Dit schrikt menigeen af en er is een instinctmatig verzet tegen de aan de dag tredende vormvereenvoudiging der woningcomplexen. Uittalingen als „alles precies eender”, „eentonigheid”, „geestelijke nivellering”, „massalisering” geven de geestesgesteldheid weer, waar dit verzet uit voortkomt. Op zich zelf is het verzet niet onbegrijpelijk. Toch meen ik, dat het niet helemaal gerechtvaardigd is. Het ontstaan en de groei van enkele zuivere vormen, die in de plaats gaan treden van de veelvuldigheid van soms zinloze vormen in het verleden, behoeft allerminst verlies te betekenen, het kan een geestelijke loutering zijn. Men moet onderscheiden tussen verantwoorde normalisatie (liever nog standaardisatie) en nivellering.

In dit verband wil ik wijzen op de scherpzinnige definitie, welke prof. Zwiers eens heeft gegeven²). Nivellering noemt hij het in de menselijke voortbrenging *ongemotiveerd wegnemen van verscheidenheid*, hetgeen een verschijnsel is van maatschappelijke verworping. Normalisatie daarentegen is het in de menselijke voortbrenging *wegnemen van ongemotiveerde verscheidenheid* en is een verschijnsel van een gezonde maatschappelijke ontwikkeling.

Veelvormigheid op zich zelf is geenszins het bewijs van een rijke cultuur, zomin als soberheid in de vormgeving behoeft te wijzen op geestelijke armoede. Integendeel, juist in tijden van verval gaat de fantasie dikwijls op de loop, terwijl hoogte-tijdperken in de bouwkunst zich veelal kenmerkten door een strenge beheersing der verbeelding. Het komt maar aan op het hoe.

Ik zal niet vergeten hoe tijdens de eerste wereldoorlog zich een discussie ontwikkelde, die gelijkenis vertoont met hetgeen zich thans afspeelt. Op het in 1918 gehouden Woningcongres verdedigde dr. J. van der Waerden voor de eerste maal het denkbeeld van normalisatie in de woningbouw. Uit het congres kwamen

¹) S. en D., December 1953.

²) Prof. ir. T. H. Zwiers, Normalisatie en wederopbouw.

Woon- en eetkamer (tentoonstelling, inr. Coen de Vries)

protesten, waarbij uitlatingen als „pakhuizen”, „confectiemagazijn voor woningen”, „dood voor de kunst” opgeld deden. Op de aanwezige Berlage werd een pathetisch beroep gedaan om te getuigen. Onder applaus ging Berlage naar het spreekgestoelte om daar te verklaren.... dat hij het in beginsel met de praeadviseur eens was. Blokbouw is niet nieuw. „Er zijn te allen tijde rhythmische bouwblokken gemaakt, van de middeleeuwen af. Die eenvoudigheid is niet iets, waarvoor men bang behoeft te wezen. Het gaat hier om een logisch bouwkunstig rythme.” Alles komt erop aan hoe het wordt gedaan, aldus Berlage.

In verband met dit *hoe* wil ik wijzen op de noodzakelijkheid, de architect, die zich bij deze ontwikkeling bindingen ziet opgelegd ten aanzien van woningtype en uiterlijke vormgeving, daartegenover meer vrijheid te geven ten opzichte van de groepering der bouwblokken. Het uitbreidingsplan zal mogelijkheden moeten bieden (zoals trouwens het ten onrechte becristiseerde plan-Sloterveer te Amsterdam reeds doet) om hoog- en laagbouw, etagebouw en eensgezinshuizen, dooreen te mengen. Gebeurt dit, dan kan men in het *hoe* enig vertrouwen hebben.

Desondanks kan niet worden ontkend, dat er door de woningbouw in grotere eenheden iets verloren gaat. De band tussen de bewoner en zijn woning verzwakt naarmate deze woning naar buiten niets eigens meer toont en zich als deel van een grotere eenheid nauwelijks nog onderscheidt. Dit proces is al heel lang aan de

gang. Het begon toen het vrijstaande eengezinshuis plaats ging maken voor het rijenhuis, het ging verder naar gelang het rijenhuis opging in de etagewoning. Tallozen — en stellig de honderdduizenden, die woonden en nog wonen in de grauwe wijken van de revolutiebouw — hebben deze band nooit gekend. Toch kan hier worden gesproken van een verarming, zo men wil van een geestelijke verarming.

Als tegenwicht van deze verarming zie ik een hogere waardering van het interieur. Hier is de bewoner heer en meester, hij kan zich binnen eigen muren een omgeving scheppen, die beantwoordt aan zijn persoonlijke smaak en behoeften, naar de mate, waarin hij er meer van zich zelf in heeft gelegd, zal zijn huis hem dierbaarder zijn. Het is merkwaardig, dat velen, die hun bezorgdheid uiten over de architectuur van de volkswoning en die daarin een bedreiging ontdekken van de menselijke persoonlijkheid, zo weinig aandacht schenken aan het interieur. Want als er één terrein is, waarop geestelijke vervlakking en geestelijke armoede heersen, dan is het hier.

Wanneer ik enkele opmerkingen maak over het interieur van de volkswoning, dan is het niet omdat het bij de meer welgestelden zoveel beter zou zijn, maar dan is het, omdat mij dit als maatschappelijk verschijnsel het meest interesseert. Terwijl dank zij de inschakeling van de architect en een heel complex van overheidsmaatregelen de volkswoning zich heeft ontwikkeld tot een product, dat veruitgaat boven hetgeen de 19de eeuw opleverde, zijn wij ten aanzien van het interieur nog niet veel verder gekomen. Dikwijls ontwerpt de architect een woning-type, dat dank zij goed afgewogen afmetingen, een royale lichtinval en een juiste

Verbouwde zolderkamer

Jongenskamer (tentoonstelling, inr. Coen de Vries)

kleurenkeuze een harmonisch geheel vormt. Keert hij er drie weken na de feestelijke opening in terug, dan is zijn geesteskind onherkenbaar geworden. De woonkamer is volgepropt, de lichtinval wordt door gordijnen belemmerd, de lamp schreeuwt de bezoeker tegemoet en de wand gaat schuil achter schilderstukken en familieportretten.

Voordat de industriële revolutie alles ondersteboven keerde, woonde de kleine man in een naar onze maatstaf schamele omgeving. Hij bezat maar weinig gebruiksvoorwerpen, doch wat hij had, was dikwijls ruw, maar zinvol en solide. De machinale productie wierp het massa-artikel op de markt. In steeds groter, in overstelpende hoeveelheden. Om deze artikelen afzet te doen vinden, moet de kooplust van het publiek voortdurend worden geprikkeld. Een geraffineerd, steeds waakzaam reclameapparaat is hiervoor dag en nacht actief. Advertenties, reclamegeschriften, etalages suggereren het publiek behoeften, die het te voren nooit gekend heeft. Bazars en warenhuizen ontvangen de kleine man als in een paleis. De uitbundige uitstallingen wekken hem op te kopen. Artikelen, die voorheen slechts voor de rijke werden vervaardigd, zijn nu binnen zijn bereik, zij het in goedkope imitatie. Het machinale product heeft, loffelijke uitzonderingen daargelaten, zijn eigen ver-

antwoorde vorm nog niet gevonden. Men heeft de op een geheel andere wijze van vervaardiging berustende vormen van het oude handwerk geïmiteerd. Dank zij technische vindingen slaagde men erin in dit opzicht een vrij grote perfectie te bereiken, met het gevolg, dat het publiek thans op het terrein van de woninginrichting een keuze kan maken uit alle stijlen, die eens het karakter van hun tijd uitbeeldden. Alle stijlen, behalve die van het stijlloze heden. Al naar gelang de new look het voorschrijft, koopt het publiek old finish, balpoot, klooster, Queen Anne, Chippendale of „modern”. In de volkswoning vindt men deze artikelen opgetast.

Meermalen is in de afgelopen decennia tegen deze ontwikkeling verzet gerezen en zijn er, zowel hier te lande als elders, pogingen gedaan om tot zuivering te komen. Voor zover deze pogingen waren gericht op herstel van het oude handwerk, waren zij tot mislukking gedoemd. Van veel meer werkelijkheidszin getuigt het streven naar industriële vormgeving, het pogen om het industriële product een eigen vorm te geven, afgestemd op doelmatigheid en zuiverheid. Hiermee hand in hand gaande, maar op eigen terrein dieper gravend, is de beweging voor het goede wonen, die in de Scandinavische landen veel weerklank vond en na de oorlog in ons land gestalte kreeg in de stichting Goed Wonen.

De voorlichting van Goed Wonen is er voor alles op gericht de mensen zelf aan het denken te zetten. Hen te onttrekken aan de suggestieve werking ener reclame, die hen ertoe brengt de huizen te vullen met artikelen die, zonder liefde vervaardigd, even liefdeloos worden gebruikt en straks weer van de hand gedaan. Vooral

Ouderslaapkamer (tentoonstelling, inr. J. Penraath)

Vertrek in oud grachtenhuis

bij de beperkte ruimte, die de woning nu eenmaal biedt en bij de beperkte middelen, waarover de meesten beschikken, gaat het erom zich gewetensvol af te vragen welke behoeften, materieel zowel als geestelijk, wezenlijk zijn en welke niet. De overweging hiervan leidt veelal tot het inzicht, dat het doelmatiger is zich een kleiner aantal goede dingen aan te schaffen dan allerlei, dat ten dele overbodig is. Dit kan het interieur slechts ten goede komen. Inrichting van een vertrek is vooral een kwestie van ruimte-indeling, waarbij de kunst van het weglaten de onderlinge verhoudingen ten goede komt.

Gebruiksvoorwerpen als meubelen zijn er om te dienen. Iets, dat dient, moet doelmatig zijn en pretentieloos en kan als zodanig schoon zijn. Flonkerende, uitbundig versierde of door hun afmetingen de ruimte verstorende meubelen horen in de volkswoning niet thuis. Misschien hebben zij zin, als zij ten minste echt zijn, als demonstratie van de welstand van de bezitter, maar het rijk aandoende imitatie-meubel is alleen maar triest.

Dit zijn zo enkele losse opmerkingen, welke ik maak om de geestesgesteldheid der vernieuwers enigermate aan te duiden. Natuurlijk gaat de voorlichting, vooral in technisch opzicht, verder. Zij blijft er evenwel op gericht de bewoners zelf te doen kiezen en geen mening op te dringen. Toch kan Goed Wonen er niet aan ontkomen zelf een keuze te doen telkens wanneer in haar tijdschrift, haar tentoonstellingen, haar toonzaal, bepaalde voorbeelden onder de aandacht van het publiek worden gebracht. Zij is zelfs zo ver gegaan binnenhuisarchitecten opdrachten te geven tot het ontwerpen van meubelen met het doel de productie hiervan te bevorderen.

Uit dit alles, uit dit zelf pogen, uit dit voortdurend gesprek, ontstaat langzamerhand een interieurbeeld, waarvan de bij dit artikel behorende foto's ³⁾ een idee geven. De foto's zijn genomen van tentoonstellingen en van „werkelijke” interieurs. Stelt men de vraag: is dit nu goed-wonenstijl? dan zou ik zeggen: zo mag men de zaak

³⁾ De foto's werden vervaardigd door Jan Versnel en J. d'Oliveira en werden welwillend afgestaan door het tijdschrift Goed Wonen, uitgave W. L. en J. Brusse.

niet stellen. Stijl is een zwaar woord. Het is een begin, een pogen tot vernieuwing, tot zuiverheid. De Balzac heeft eens gezegd, dat kunst is de waarheid, die schoon gekleed gaat. In deze beeldspraak voortgaand, zullen wij het sedert de industriële revolutie gangbare interieur de uitgedoste leugen mogen noemen. Als reactie daarop bevangt velen een verlangen naar waarheid en als zodanig zijn deze interieurs mij een verademing. Wellicht is deze waarheid nog wat naakt, wat kil, iets te verstandelijk. Dan is de gedachte bemoedigend, dat de geschiedenis dikwijls heeft laten zien hoe later een harmonie tussen gevoel en verstand tot een hoogtepunt leidde. Of wij ten aanzien van het interieur ooit zo ver zullen komen, durf ik niet zeggen. Ik acht mij daartoe niet bevoegd.

Maar wel durf ik zeggen, dat het streven aandacht verdient, het verlangen naar een wooncultuur, naar een volkshuisvesting, die in al haar aspecten een weerspiegeling biedt van de goede karaktertrekken van ons volk. Daar zijn wij nog lang niet aan toe en daarom verdient dit streven alle aandacht in het kader van een actieve cultuurpolitiek.

Stoel
(ontw. Jo Elffers)

Verbouwde zolderkamer

NATIONAAL OF INTERNATIONAAL SOCIALISME?

Wie vandaag vaststelt, dat er verschil bestaat tussen de politiek van de afzonderlijke socialistische partijen, kan met deze opmerking nauwelijks de indruk verwekken groot nieuws te vertellen. In mijn jeugd leken mij de moeilijkheden in de betrekkingen tussen de verschillende landen nogal makkelijk op te lossen. Er behoefde slechts naar gestreefd te worden in alle landen socialistische regeringen te krijgen, dan was aan de conflicten tussen de landen een einde gekomen. Want de internationale solidariteit moest ten minste bij de socialisten sterker zijn dan de nationale tegenstellingen.

Wat toen een wensdroom was, is intussen een soort nachtmerrie geworden. Immers, zou dit jeugdideaal verwezenlijkt zijn, dan zou pas duidelijk blijken, hoe diepgaand de verschillen tussen de socialistische partijen zijn. Maar dan zou tevens duidelijk worden, dat hier geen sprake is van verschillende opvattingen ten aanzien van de socialistische theorie — al zijn deze verschillen er natuurlijk ook —, maar van de gebondenheid van deze socialistische partijen aan de veelal traditionele nationale politiek in hun landen, waarvan deze partijen vaak de sterkste en laatste dragers zijn geworden. Zij zijn dit vandaag dikwijls meer, dan de niet-socialistische partijen, die in het verleden juist de socialisten het verwijt hebben gemaakt, ter wille van hun internationale oriëntatie de nationale belangen gering te achten of zelfs te verwaarlozen. Het mag dan een geslaagd grapje zijn, van deze niet-socialistische groeperingen te spreken als van de „nieuwbakken internationalisten”, het is niet minder verbazend, dat de internationalisten van weleer de dragers van de nationale gedachte bij uitnemendheid zijn geworden.

De voorwaarde, die de Socialistische Internationale aan haar leden stelt, is de aanvaarding en erkenning van de democratie als politiek systeem. Men kan de Britse, noch de Deense arbeiderspartij verwijten, de democratie gering te achten. Maar de Britse Labour-regering heeft dan toch in 1950 door haar nationale politiek de Deense socialistische regering uit het zadel gewipt. De Duitse sociaal-democratie wordt waarschijnlijk terecht de steunpilaar van de jonge Duitse democratie genoemd. Maar de prioriteit, die zij aan de nationale eenheid meent te moeten geven — ten koste van de Europese eenheid en ten koste van een reële Westerse verdediging — betekent in de praktijk, dat het lot van Duitslands burens ondergeschikt wordt gemaakt aan een zuiver Duits nationaal belang, omdat immers voor een aantal van de burens van Duitsland met deze Duitse beslissing tevens een beslissing over het lot van deze buurlanden genomen wordt. De commissie van de Socialistische Internationale, die een oplossing voor de kwestie-Triëst moest zoeken,

kwam met een voorstel, dat in feite niet meer en niet minder was dan de terugkeer tot de overeenkomst, die door de Grote Vier gezamenlijk bij het sluiten van het vredesverdrag met Italië aanvaard was. Maar de Italiaanse socialisten vonden, dat zonder bevrediging van hun nationale belangen van een behoud van de democratie en van een bereidheid tot een Europese politiek geen sprake zou zijn. De Britse socialisten beschouwden de terugkeer tot wat eens Bevin mede ondertekend heeft, als een concessie aan de Sowjet-Unie, kennelijk omdat de partij, die morgen weer aan het bewind kan komen, de te continueren politiek van het Britse Foreign Office niet mag desavoueren. (Waarbij — zie bijv. de politiek tegenover Israël — de enige continuïteit is gelegen in de discontinuïteit.) Is er sprake van de traditionele anti-Franco-resolutie in de Internationale, dan komen er vurige verklaringen van de socialisten der Romaanse landen, die het liefst iedere betrekking willen verbreken, maar vraagt de vertegenwoordiger van het socialisme van Groot-Britannië met een vriendelijke glimlach: en waar blijf ik dan met mijn kolen en staal?

Soortgelijke voorbeelden zijn er meer. Het komt er niet op aan, welk standpunt men in een bepaald geval juist acht. Beslissend is voor deze beschouwing het feit van de concrete verschillen. De Socialistische Internationale kan zich niet uitspreken vóór de gedachte der collectieve veiligheid, omdat de Zweedse en Zwitserse socialisten vasthouden aan de voor deze landen traditionele gewapende neutraliteit. Het resultaat is, dat de Socialistische Internationale niet veel meer is dan een brievenbus voor nationale programma's van de afzonderlijke socialistische partijen. De resoluties van de Internationale zijn dienovereenkomstig: met mooie formuleringen wordt de kern van de vraagstukken handig omzeild. Was dit altijd zo? Op het internationale congres van 1904 (Amsterdam) trachtte men een gemeenschappelijke binnenlandse politiek te vinden: ja of neen te zeggen tegenover coalitieregeringen met niet-socialisten. In 1907 werd te Stuttgart gepoogd, een gemeenschappelijke anti-oorlogs- en een gemeenschappelijke anti-koloniale politiek te vinden. Natuurlijk was er veel getheoretiseerd; in Amsterdam liep een zekere Aristide Briand uit de vergaderzaal met de woorden: „Ik heb er genoeg van.” En de Franse prijsvechter tegen de oorlog te Stuttgart, Hervé, werd later Frankrijks nationalist no. 1. Niet om de instemming met de debatten en besluiten van de toenmalige congressen gaat het, maar wel om het feit, dat toendertijd de gemeenschappelijke verplichtingen primair werden beschouwd, waaraan men nationale bijzonderheden meende ondergeschikt te kunnen maken. Vandaag komen ministers, ex-ministers of toekomstige ministers, die een resolutie-ontwerp beschouwen vanuit het oogpunt: wat past in onze nationale buitenlandse politiek?

Men kan er zich natuurlijk bij neerleggen, dat het bij de Liberale Internationale en bij de Christen-Democratische Internationale niet anders is. Dat is wel een schrale troost voor hen, die meenden en nog menen, dat het socialisme juist de grenzen ener menselijke gemeenschap ruimer weet te trekken dan het traditionele nationalisme. Echter, ook wanneer men deze ontwikkeling van internationale gedachte naar nationale practijk juist acht, is de vraag geoorloofd: hoe is deze ontwikkeling in de socialistische beweging tot stand gekomen? En bovendien: hoe is het mogelijk, dat de gemiddelde socialist in de afzonderlijke landen eenvoudig de ogen sluit voor dit feit, de tegenstelling tussen theorie en practijk over het hoofd

ziet en er eerlijk van overtuigd is, dat zijn internationalisme geenszins wijzigingen heeft ondergaan? Het is namelijk uitsluitend de ander, daar over de grens, die anders is gaan denken. Daarmede zijn wij dan juist midden in de nationale argumentatie.

Voor er een poging gedaan zal worden, dit verschijnsel te verklaren — als voorwaarde, om het te kunnen overwinnen, als het ten minste overwonnen dient te worden — moeten twee neigingen genoemd worden, waarmee vandaag vaak getracht wordt het politieke kernprobleem van de primair nationale oriëntatie te ontlopen.

Daar is dan eerst de vlucht in de verte. Het socialisme is tachtig jaar lang een Europees verschijnsel geweest. Niemand zal gespeend zijn van enige voldoening over het feit, dat in de laatste jaren het socialisme werkelijk een wereldbeweging gaat worden. Maar dat kan en mag geen aanleiding zijn, de vraagstukken, waarvoor het socialisme in de landen van zijn ontstaan en zijn belangrijkste groei is komen te staan, te ontwijken. Bij de structurele verschillen, waarmee het socialisme in Europa, Azië of Afrika te kampen heeft, is het natuurlijk een prachtige gelegenheid om zich in wijde verren te verliezen, als men voor de taak, die voor de neus ligt, geen oplossing weet of zoeken wil.

Deze vluchtpogingen in de ruimte worden trouwens geremd door het feit, dat de Aziatische en Afrikaanse socialistische bewegingen vrijwel identiek zijn met nationale bewegingen, waarbij dus alleen weer vanuit een ander oogpunt het probleem van het nationalisme wordt gesteld. De zelfstandig geworden Aziatische en Afrikaanse landen zien veelal het sociale vraagstuk binnen hun maatschappij nog niet. Hun sociale strijd is voorlopig nog een strijd van gekleurde tegen blanke landen. Zij willen zich aan de horigheid aan Europa, de (intussen iets gederangeerde) villawijk van de wereld, onttrekken. De Europese socialisten worden daarbij, willen zij het vertrouwen van de socialistische bewegingen in de overzeese gebieden winnen, gedwongen, een nationale politiek te desavoueren, waarin zij zich zojuist — vanuit een nationale verantwoordelijkheid — ingewerkt hebben. Wie op de eerste na-oorlogse conferenties van de Socialistische Internationale de spanningen heeft ondergaan, die menigeen in de verleiding brachten deze klassenstrijd der naties te aanvaarden, ter wille van de ruime „Socialistische Internationale”, terwijl men wist, hoezeer men daarbij de eigen positie in het eigen land in het gedrang bracht, die beseft ook, dat deze vlucht in de verte niet zal lukken. Daarbij is ook hier het nationalisme bij de verschillende socialistische partijen te bespeuren. Op het congres van de Socialistische Internationale in 1907 te Stuttgart was het gesprek tussen Kautsky en Van Kol slechts vermakelijk. Er werd daar door iemand, die van buiten-Europese landen niets afwist, gepolemiseerd tegen iemand, die een kleurling ook al eens thuis en niet slechts in een circus had gezien. Vandaag is er ongetwijfeld sprake van een nationaal egoïsme bij de socialistische partijen, die de goodwill gebruiken, die zij in buiten-Europese landen hebben, voorzover hun landen niet over een koloniaal verleden beschikken. Het leedvermaak over de moeilijkheden van buurlanden in voormalige koloniale of nog koloniale gebieden — ook in socialistische kranten — is slechts een nieuwe kant van het nationaal gekleurde socialisme. De uitweg in de „wereldwijde verte” van het socialisme zal dus niet helpen.

Een andere vluchtpoging is de overweging: wat op het terrein der nationale politieke tegenstellingen niet zal lukken, moet wel lukken op het gebied van de economische samenwerking. Daar kunnen de socialisten elkaar weer ontmoeten, zo redeneert men dan. De socialisten hebben overeenkomstige opvattingen ten aanzien van de economische ordening, de sociale eis van volledige werkgelegenheid en sociale rechtvaardigheid. Ook hier staat echter tegenover een internationale theorie (met verwaarlozing van alle variaties, die nogal ver uit elkaar kunnen liggen) een nationale praktijk. De sociaal-economische politiek van de socialistische partijen en veelal ook van de vakbonden, is op de nationale volkshuishouding gericht en beschouwt de grotere volkshuishouding als een optelsom van de bestaande nationale volkshuishoudingen. De plannen, overal uitgewerkt, stellen de nationale oplossing voorop en troosten zich met de hoop, dat het geheel overeenkomt met de som der antagonistische delen. Tegenover het Hoge Gezagsorgaan van de Kolen- en Staalgemeenschap bestaat — om een voorbeeld te noemen — de alliantie van Duitse ondernemers en Duitse vakbonden, om vast te houden aan nationale investeringen. Bij de ondernemers leeft daarbij de wil, de investeringen in particuliere handen te houden; bij de vakbonden, de investeringen nationaal te beperken, waardoor de voorwaarden voor een latere nationalisatie aanwezig zijn.

De socialistische partijen, meegesleurd in de ontwikkeling van de staatssoevereiniteit, zijn tevens tot gevangenen van de praktijk geworden, dat de economie een instrument in het kader van de politiek is. De laatste vijftig jaren hebben hier een merkwaardige ontwikkeling getoond. De eerste wereldoorlog heeft de betekenis van het economische potentieel voor de door de staat gevoerde oorlog duidelijk gemaakt. De staat werd tot een „boven-individuele persoonlijkheid”, aan wie de economie ondergeschikt was. Later werd de crisis bestreden, doordat men een economische oorlog ging voeren, die de staten met machtsmiddelen van de staat tegenover elkaar plaatsten. De tweede wereldoorlog heeft deze ontwikkeling slechts gestimuleerd. Toen voor het verscheurde Europa een Europees herstelplan, in plaats van de som van nationale herstelplannen, werd voorgesteld, heeft vooral de Britse Labour-regering belet, dat een dergelijk plan doorgang zou vinden. De oriëntering van de socialisten in de richting van internationale theorie naar nationale praktijk voltrok zich in deze periode en heeft dus daarbij de zeggenschap van de staat over de economie overgenomen. De internationale socialistische economische theorieën concretiseren zich in staatsplannen, in een staatkundig begrensde praktijk. Als zodanig ontmoeten zij elkaar in de praktijk. En er is dus weinig hoop, dat hier de nationale verschillen overbrugd zouden kunnen worden of de samenwerking vruchtbaarder en makkelijker zal zijn, dan op het terrein der nationale politiek. Ook hier heeft de internationale socialistische economische theorie immers de gespecialiseerde vorm van een praktijk aangenomen, die door de staatssoevereiniteit en de politieke prioriteit is bepaald. Juist daardoor is het des te noodzakelijker, de ontwikkeling na te gaan, die het socialisme genomen heeft.

Honderd jaar geleden is het „wetenschappelijk” socialisme ontstaan in een tijd van economisch liberalisme. Grof gezegd gold voor dit economische liberalisme de staat slechts als het machtsinstrument, dat de economische verhoudingen had te beschermen. De staat was secundair, de economie primair. Tegenover dit econo-

misch liberalisme kwam het marxistische socialisme als oppositie te staan. In de beoordeling van de staat verschilden men echter niet van de „andere klasse”. Tegenover de oppasser voor de brandkast stond men met eenzelfde minachting. Voor de brandkast had men belangstelling, niet voor de oppasser. De beroemde zin van Marx in de inleiding tot de „politieke economie” toont aan, dat het „historisch-materialisme” als een economisch-materialisme gedetermineerd werd. In deze opvatting van de staat als instrument van de economie, als een politiek middel ten opzichte van een economisch doel, kon de gedachte van het afsterven van de staat ontstaan. Vanuit een dergelijk denken kon de volgens Marx scheve grenstrekking, nl. naar nationale gemeenschappen, in plaats van naar sociale klassen, groeien. Daaruit vloeide voort, dat de solidariteit van sociale verschoppelingen over nationale grenzen heen reëler was dan de solidariteit tussen tegengestelde klassen binnen de afzonderlijke naties. Zo kon een internationalisme ontstaan, dat over de grenzen heen gemeenschappelijke eisen ging stellen: achturedag, sociale wetgeving, algemeen kiesrecht. De laatste eis kwam betrekkelijk laat. Nog in 1907 werd Troelstra in de Internationale bespot, omdat hij een „politiek systeem” voor de sociaaldemocratie eiste. Wie hield zich met iets dergelijks bezig? De staat was immers slechts afgeleid van de economie, instrument om de macht van de economische potenties te verzekeren. In Duitsland had Lassalle de strijd verloren en de Fabians in Engeland bleven in hun werking op Groot-Brittannië beperkt. De „kathedersocialisten”, door de marxisten als „suikerwater socialisten” bespot, zijn veel meer de voorvaders van het hedendaagse socialisme dan de marxisten, ook al worden de hedendaagse socialisten door hun tegenstanders gaarne voor marxisten uitgescholden, voor het gemak, omdat men dan de relaties tot het Bolsjewisme eenvoudiger kan leggen. Het lijkt wel geoorloofd, de definitieve scheiding tussen Marxisme en democratisch socialisme (tenminste wat de theoretische basis betreft) in het jaar 1899 te leggen, nl. met de verschijning van Eduard Bernsteins „Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie”.

Men mag dan over Bernstein spotten, omdat hij tenslotte als positivum slechts te zeggen had: het doel is niets, de beweging alles. (Reeds in 1904 hebben Gide en Rist hierover gesproken als over een vooruitlopen op de filosofie van Bergson.) Beslissend was, dat Bernstein aantoonde, dat niet de maatschappelijke, in casu economische verhoudingen, het denken en handelen van de mensen uitsluitend bepalen, maar dat naast deze relatief zelfstandig werkzame factor een aantal andere, relatief even zelfstandige factoren werkzaam zijn. Hiermede stond het socialisme voor de keuze. Een idee, die dogma dreigde te worden, verminderde van betekenis. Aanvaardde men de stelling van Bernstein, dan moest men de democratie aanvaarden én de tolerantie. Wilde men deze relativering, die een einde maakte aan de verklaring der maatschappelijke verhoudingen vanuit een enkele drijfveer, aanvaarden, dan moest de analyse van andere factoren beginnen. In beginsel stond de weg voor speciale onderzoeken, zoals die bijv. later door Hendrik de Man op het psychologische vlak gedaan werden, open. Wilde men zich tegen deze relativering verzetten, dan moest, precies zoals in het communisme geschiedde, de gedachte uit de sfeer der discutabele dingen gehaald en in de sfeer der indiscutabele mythe getrokken worden. (Wanneer Banning in zijn „Jaurès” de

definitie van de idee bij Scheler citeert en opmerkt, dat dit reeds vroeger door Sorel gezegd is, dan lijkt mij hier juist over het hoofd gezien het verschil tussen idee en mythe. Schelers begrip van de idee is discutabel, rationeel; terwijl Sorels mythe juist omdat zij niet bestand is tegen de ratio, aan de discussie wordt onttrokken, door haar tot mythe te maken.) Hier ligt m.i. de definitieve theoretische scheidslijn tussen socialisme en communisme. En het is dan volstrekt onverschillig, een overeenkomst te constateren ten aanzien van het onderwerp, waarmede beiden zich bijv. op het terrein van sociale politiek bezighouden. Voor het socialisme staan naast elkaar verschillende levensbeschouwelijke en maatschappelijke drijfveren, die het denken en handelen van de mensen in de richting van sociale rechtvaardigheid kunnen bewegen; terwijl in het communisme de ene, economisch-materialistische als dogma te aanvaarden is, „jenseits” van iedere rationele bewijsvoering. Wat er in de communistische discussie hierover gezegd wordt en gezegd mag worden, valt te vergelijken met dat deel van de scholastiek, dat de erkenning van het dogma reeds veronderstelt.

Natuurlijk is er geen grafiek te leveren voor het aandeel van afzonderlijke factoren voor het denken en handelen van de mens. En evenmin voor de middelen, waarvan hij zich in verschillende tijden bedient. Maar de ontdekking van de staat door het socialisme (bijv. Otto Bauer: Die Nationalitätenfrage) in een tijd van verschuiving van de betekenis van het instrumentarium voor het menselijke handelen van de economie naar de politiek, kon niet zonder uitwerking blijven. Daarbij kwam, dat hier voor het socialisme successen te wachten stonden.

Men moet zich duidelijk maken, hoezeer de gemeenschappelijke, internationaal geformuleerde eisen van het socialisme in de afzonderlijke landen onder zeer uiteenlopende omstandigheden, op zeer verschillende tijdstippen, maar *altijd binnen* de nationale wetgeving verwezenlijkt werden. De belangstelling concentreerde zich op de nationale commandoposten, waardoor vele eisen de verwezenlijking nader gebracht konden worden.

Aan Troelstra werd de uitspraak over de nationale verschillen, die door de oorlog overschaduwd werden, als klasseverraad kwalijk genomen door wethouders, die vanzelfsprekend het algemeen belang bij de verzorging van hun gemeente vooropstelden. De nationale verdediging werd aanvaard, waarbij Frank van Wezels roemruchte verhalen vooral weerklank vonden, omdat zij een moeilijk aanvaardbaar feit gingen ironiseren en bagatelliseren. In Frankrijk is Albert Thomas door velen tot klassenverrader bestempeld, hoewel juist hij later als weinigen de staatkundige grenzen trachtte te doorbreken. In Duitsland zijn vandaag nog de „echte” socialisten er van overtuigd, dat de ellende voor het Duitse socialisme op 4 Augustus 1914 met de stemming ten gunste van de oorlogscredieten begon. De weg, die hier beschreden werd, eindigt voor deze lieden bij de „bloedhond Noske”, die de taak van een militaire verdediging van de jonge republiek — dank zij de weigering tot medewerking van zijn politieke vrienden — met weinig succes op zich nam. Na de eerste wereldoorlog aanvaardden de socialisten de binnenlandse taak in de staat. Maar niet het streven naar intergouvernementele samenwerking. De Volkenbond verheugde zich in een soevereine minachting der socialisten. (Wat echter bijv. Wibaut niet belette, de Internationale der gemeenten na te streven en haar als

integrerend deel in de Volkenbond te krijgen. De gemeente was immers voor het traditionele socialistisch denken méér reëel dan de staat.)

De socialistische beweging heeft veel bereikt in dertig, vijftig jaar. Niemand zou deze resultaten willen missen. Maar zij heeft daarvoor een prijs moeten betalen. Namelijk de prijs, die van de internationale theorie tot nationale praktijk leidde. Niemand, die de nationale gemeenschap in haar relatieve betekenis laat gelden, zal kunnen beweren, dat het socialisme niet vrijwel overal binnen de nationale gemeenschap met de rechten ook de plichten heeft aanvaard. Van een onbetekenend groepje is zij gegroeid tot een belangrijk deel der nationale gemeenschap, dat aanvaardt, allang de grens te boven te zijn, waarbinnen men zich kan veroorloven slechts het belang van de eigen groep te zien.

Misschien zou deze ontwikkeling ook onder normaler omstandigheden dan die, waarin wij vandaag leven, tot spanningen en moeilijkheden hebben geleid. Maar de tragiek wil, dat de socialisten tot steunpilaren van de staat in dit oude Europa geworden zijn op een ogenblik, waarop de betekenis van deze villawijk voor de wereld wel heel erg gedaald is en o.m. daardoor de beperkte nationale gemeenschap het vraagstuk van de duurzame vrede en de duurzame welvaart binnen de eigen grenzen niet meer kan oplossen. Deze beperking van de betekenis van ons werelddeel en daarmee zijn afzonderlijke staten te aanvaarden, is des te moeilijker, naarmate de socialistische beweging juist gedurende de tijd van deze „Bedeutungsschwund” binnen de nationale gemeenschap gegroeid en tot macht gekomen is. Men wil zich een sterke positie niet laten ontnemen en weigert, de zwakte van deze vesting, waarin men sleutelstellingen verworven heeft, te zien.

Men zal dit dilemma moeten oplossen. Niemand bepleit een oplossing, die neer komt op het afstand doen van de ene vogel in de hand ter wille van de tien in de lucht. Maar het socialisme zal de nationale muren moeten zien, waartussen het is opgesloten. Het zal de nationale gemeenschap niet als de laatste en uiterste grens van een menselijke gemeenschap mogen beschouwen. En de theoretische bereidheid is niet voldoende, wanneer theorie en praktijk hier in een onoplosbaar conflict staan. Men zal er zich vooral voor dienen te hoeden, het kernprobleem te zien als de houding van een of andere vooraanstaande figuur. Er is geen sprake van, dat bij de gemiddelde socialist de praktische bereidheid tot handelen in overeenstemming is met zijn theoretisch internationalisme. Vijftig jaar geleden hebben de socialisten een vraagstuk aangepakt uit de overweging: wat valt er te veroveren? Vandaag vragen zij: wat riskeren wij? Zij zullen moeten beseffen, dat het risico van het onbeperkte vasthouden aan een politieke staatkundige organisatie, die haar beslissende taak niet meer vervullen kan, een groter risico bevat dan het gevreesde risico der vrijwillige, solidaire gemeenschap in ruimer verband. De nationale gemeenschap heeft *niet* als de na te streven gemeenschap aan het begin van het democratisch socialisme gestaan; zij kan ook niet het einddoel van het socialisme betekenen. Hier de „doorbraak” te voltrekken, zal bovendien de weg vrijmaken voor ontwikkelingen, waarvan vóór mij reeds andere schrijvers op deze plaats het gebrek geconstateerd hebben: namelijk dat het socialisme de mensen meer te bieden heeft dan variaties op doelstellingen van niet-socialisten, zodat er van een socialistische trek ten aanzien van de buitenlandse politiek geen sprake meer kan zijn.

DETTIG JAAR SOCIAAL

REFORMISME

Albert Thomas, Dertig jaar sociaal reformisme, door B. W. Schaper.
Leidse Historische Reeks, Leiden
1953.

Iedere levensbeschrijving van een grote persoonlijkheid moet drie elementen bevatten: ze beschrijft een mensenleven: de persoonlijke omstandigheden, waarin het groeide, de vorming tot persoonlijkheid, de uiterlijke lotgevallen, de innerlijke mens. Ze beschrijft echter ook een tijdperk: dat merkwaardig geheel van sociale verhoudingen en gebeurtenissen en ideeën, dat de persoonlijkheid voortbrengt en omringt en zijn reacties verklaart. Ze beschrijft ten slotte een stuk werk: de eigen bijdrage van de beschreven persoon tot het geestesleven van zijn tijd, zijn activiteiten, die al dan niet hun sporen hebben nagelaten.

Naarmate de figuur, die beschreven wordt, belangrijker en onafhankelijker is, groeit de noodzaak om de nadruk te leggen op deze activiteiten. Naarmate hij sociaal-actiever is geweest, moet het tijdperk diepgaander behandeld worden. Van een middelmatig mens kan men desnoods alleen eigen leven en lotgevallen beschrijven, bij een Van Gogh zal men het zwaartepunt leggen op het werk dat hij volbracht. De schrijver, die het onderneemt een biografie samen te stellen van een politicus, die bovendien een grote, originele figuur was, staat voor de noodzaak om én de tijd én de arbeid van zijn subject aan een diepgaande analyse te onderwerpen.

Dr. B. W. Schaper, die als dissertatie een levensbeschrijving samenstelde van Albert Thomas, is deze drieledige opgave niet uit de weg gegaan. Zijn boek beschrijft het leven van de historicus van

eenvoudige afkomst, die in de eerste jaren van deze eeuw een snelle carrière maakte als politiek leider van het Franse socialisme. Het geeft ons tevens een beeld van dat socialisme met zijn innerlijke spanningen, met zijn illusies en realisme in zijn ontwikkeling voor en tijdens de eerste wereldoorlog. Vooral geeft het echter een schildering van het levenswerk van Thomas: de Internationale Arbeidsorganisatie met het Internationaal Arbeidsbureau, waarvan hij de eerste, briljante directeur is geweest.

Het spreekt wel vanzelf, dat de behandeling van de beide laatste onderwerpen ondergeschikt wordt gemaakt aan het eerste en dat noch het Franse „reformisme”, waarvan Thomas bij uitstek de vertegenwoordiger was, noch de gehele problematiek van de IAO in dit boek uitputtend wordt behandeld. Het zou onbillijk zijn om meer te vragen, maar toch betrapte ik mij erop, dat ik mij bij lezing telkens afvroeg of het niet de moeite waard zou zijn geweest zowel het ene als het andere onderwerp nog nader uit te werken. Liggen er bijv. in de toenmalige Franse richtingstrijd niet al aanwijzingen voor de huidige onmacht van de SFIO? En in hoeverre mag men in het IAB tendenzen onderkennen, die men heden ten dage in de andere „Specialised Agencies” van de Verenigde Naties terug kan vinden? Het zou zeer de moeite waard zijn dergelijke vragen eens verder uit te werken en ik hoop, dat dr. Schaper, die zich nu zo sterk in deze onderwerpen heeft verdiept, nog eens de tijd zal vinden in deze of dergelijke richtingen verder te graven.

Dit wil natuurlijk helemaal niet zeggen, dat we niet dankbaar zijn voor dit boek, dat ook nu al dik en belangrijk geworden

is. Ik vond het boeiend en prettig leesbaar en kreeg — wat toch wel altijd het voor- naamste blijft — een levende voorstelling van deze figuur, die al heel jong een rol ging spelen in coöperatieve beweging en politieke partij, die Jaurès bewonderde, maar hem niet slaafs volgde, en die in 1910 op 32-jarige leeftijd zijn intrede deed in het Franse parlement.

Wij zien hem daar als voorstander van een constructief reformisme, na 1914 als voornaamste spreekbuis van de fractie van Jaurès en dan al zeer spoedig tijdens de oorlogsjaren als minister van Bewapening in het oorlogskabinet.

Van de discussies, die dit ministerschap in de Franse partij heeft ontketend kunnen wij ons, gedachtig aan dergelijke discussies in de SDAP van de dertiger jaren, nog wel een voorstelling maken. De beschrijving van de internationale socialistische verhoudingen, waarin Thomas zich eveneens begaf, doen ons thans echter volkomen onwezenlijk en verouderd aan. Toch is het wel uitermate belangwekkend om hier nu eens precies te lezen welke remmingen er in de Franse socialistische partij bijv. tegen de conferentie van Stockholm bestonden en iets van de reacties op de Russische revolutie van 1917 in de Geallieerde landen te zien.

Thomas, die onder de druk van partijgenoten en tegenstanders toen reeds uit het kabinet was getreden, was één van de socialisten die op verzoek van hun regering naar Petersburg reisden (Emile Vandervelde was een ander) om de regering van Kerensky te overtuigen van de noodzaak om de oorlog tegen Duitsland voort te zetten. Zijn ervaringen en reacties worden door Schaper op zeer boeiende wijze beschreven. Men ziet er o.a. uit hoe sterk deze gematigde en verstandige man zich liet meeslepen door het algemene élan van deze volksbeweging en hoe weinig begrip hij heeft gehad voor het on-Westerse, het Aziatische element in de Russische revolutie.

Ofschoon Thomas in deze jaren al blijkt geeft van een grote originaliteit van denken en in menig opzicht zijn tijd vooruit is (hij ontwerpt bijv. een „plan” voor de organisatie van de industrie na de oorlog en voor de omschakeling van de oorlogs- op vredesproductie) komen de onafhankelijkheid van zijn oordeel en zijn vermogen om geheel

nieuwe instellingen te scheppen pas goed tot hun recht als hij — vermoedelijk op voorstel van Lloyd George — wordt benoemd tot de eerste directeur van het Internationaal Arbeidsbureau, dat na enige strubbelingen gevestigd wordt te Genève. Uit Schapers boek blijkt duidelijk, hoezeer de persoonlijke opvattingen van deze grote man hun stempel hebben gezet op de principiële beslissingen van de eerste tijd: op de grote onafhankelijkheid, die dit instituut al dadelijk verwierf ten opzichte van de Volkenbond, op het principe van de permanente medewerking van werkgevers en werknemers, op de grote nadruk, die al van de eerste jaren af wordt gelegd op volledige inschakeling van de buiten-Europese landen. In zijn bespreking van dit werk — waaraan Thomas de laatste tien jaar van zijn leven geheel heeft gegeven — laat Schaper ook de schaduwzijden van de voortvarendheid zien: het belang, dat Thomas hechtte aan de formele ratificaties van conventies bracht hem er wel toe de vraag van hun feitelijke naleving op de achtergrond te stellen, de grote soepelheid, waarmee hij gewend was Europese en buiten-Europese persoonlijkheden van zeer verschillende overtuiging tegemoet te treden, maakte hem wellicht te oncristisch tegenover een figuur als Mussolini.

De hoofdstukken over het Internationaal Arbeidsbureau vind ik persoonlijk — bij alle waardering die ik voor de voorafgaande delen heb — de beste van het boek. Er is uiteraard meer geschreven over dit Geneefse instituut, maar nooit heb ik zo goed begrepen hoezeer het uitvloeisel en schepping is geweest van de socialistische richting, die het „dirigisme” als een levende politiek geschapen heeft. Het is nu ook wel duidelijk geworden, hoezeer hier een toevallige omstandigheid (het feit, dat de Volkenbond een Engelse secretaris had, zodat Frankrijk aanspraak kon maken op het directeurschap van het IAB) meegewerkt heeft aan de bloei van een instituut, dat op het moment van zijn ontstaan nog door lang niet iedereen als noodzakelijk en blijvend beoordeeld werd.

Dat deze schepping na de vroegtijdige dood van Albert Thomas een levende werkelijkheid bleef — eerst onder leiding van een Engelsman, thans onder die van een

Amerikaan — toont tevens, dat het hier geen eenzijdige partijpolitieke schepping betrof, maar dat dit instituut zich een onmisbare plaats in het internationaal-sociale leven heeft veroverd. De grote medewerking, die Thomas van de aanvang af heeft gehad o.a. van mgr. Nolens als Nederlands regeringsgedelegeerde, wijst trouwens al in dezelfde richting.

Voor al in de laatste hoofdstukken van het boek blijft de mens Albert Thomas sterk in de schaduw. Een psychologische ontleding van deze persoonlijkheid ont-

breekt en dat is in zekere zin de zwakke kant van het werk. Het is echter de vraag, of het mogelijk is bij een dergelijke figuur psychologische maatstaven aan te leggen, karaktertypen te ontdekken. Ik weet niet of een vakpsycholoog het zou kunnen, aan een historicus mogen we de eis niet stellen. Zo blijft er slechts waardering uit te spreken voor een hoogst belangwekkende bijdrage tot de geschiedenis van het socialisme en van de internationale organisaties, een bijdrage, die, hopen wij, door velen zal worden geraadpleegd.

DE CRISIS DER DEMOCRATIE

Voor de studenten van Wageningen wordt een serie lezingen gehouden over het thema „Crisis en roeping van Europa”. Het onderwerp van één der lezingen was: de crisis der democratie.

Wanneer er zinvol gesproken zal worden over de crisis der democratie, zal in de eerste plaats antwoord moeten worden gegeven op twee vragen: wat verstaan wij onder democratie en wat bedoelen wij, wanneer wij spreken over de crisis der democratie?

Letterlijk betekent democratie regering van het volk. Met deze definitie komen wij echter niets verder. Ons onderwerp is een onderdeel van een algemeen thema: crisis en roeping van het Westen. In het Oosten, achter het IJzeren Gordijn, spreekt men ook over democratie: volksdemocratie. Een merkwaardige tautologie. Onze Westerse democratie en de volksdemocratie achter het IJzeren Gordijn hebben echter weinig of niets met elkander gemeen. De etymologische verklaring van het woord democratie zegt ons daarom op het ogenblik bitter weinig. Wij komen alleen iets verder, wanneer wij het woord verstaan tegen de achtergrond der historie.

Onze democratie behoort tot de geschiedenis van Europa. Daar het ons om een historisch verstaan te doen is, moeten wij uit de aard der zaak Europa als geestelijke werkelijkheid en als geografische werkelijkheid goed onderscheiden. Europa is in dit verband voor ons een geschiedenis, een gebeuren, een gelden. Wie over Europa spreekt, denkt met Renan aan drie steden, en al weer: niet aan die drie steden als geografische, maar als geestelijke werkelijkheden: Jeruzalem, Athene en Rome, en volgens Renan is Jeruzalem de dominant.

Achter het IJzeren Gordijn weet men alleen in Tsjecho-Slowakije uit eigen ervaring, wat onze democratie betekent. En aan deze kant van het IJzeren Gordijn zijn er nog altijd landen waar men onze democratie nooit wezenlijk gehad heeft, of waar onze democratie, hoewel aanwezig, niet wezenlijk functioneert: Duitsland, Spanje, Portugal en voor een deel ook Italië.

Wanneer wij over de democratie spreken als over de regering van het volk, bedoelen wij, dat het gehele volk mede verantwoordelijk is voor de gang van zaken in het volksleven. Elke burger is mede verantwoordelijk. Maar ook deze omschrijving zegt niet veel, tenzij wij weten, dat zij een bepaalde opvatting over het leven en de persoon van de mens veronderstelt, een mensbeschouwing, die naar haar inhoud bepaald wordt door christendom en humanisme. Wat in de volksdemocratie ontbreekt, is voor ons de meest essentiële veronderstelling der democratie: de eerbied voor de menselijke persoonlijkheid, waarbij het begrip persoonlijkheid een bepaalde verantwoordelijkheid en daarom ook een bepaalde vrijheid in zich sluit.

Voor de humanist betekent deze verantwoordelijkheid een gebonden zijn aan bepaalde geestelijke waarden, voor de christen een gebonden zijn aan God, aan zijn beloften en zijn geboden. In de praktijk houdt dit in, dat christenen en humanisten samen aan bepaalde geestelijke waarden gebonden zijn, terwijl zij die op zeer verschillende wijze funderen.

Wat Nederland betreft kan men zeggen, dat al onze politieke partijen — uitgezonderd de CPN — op het standpunt staan, dat hun politieke strijd verbonden is met eerbied voor de menselijke persoonlijkheid en daarom met de democratie, al kan men de vraag stellen, of de KVP en de Protestantse Unie in dit opzicht principieel betrouwbaar zijn, een vraag die niet zonder meer met ja of neen te beantwoorden is, maar die toch in alle ernst gesteld moet worden. ook inderdaad gesteld wordt, wat de KVP betreft, evenzeer binnen als buiten de rooms-katholieke kerk. Desniettemin mogen wij zeggen, dat de democratie zeer wezenlijk tot ons volksleven behoort, ook in deze zin, dat wij vasthouden zowel aan de vrijheid van levensovertuiging als aan de vrijheid, om voor deze overtuiging uit te komen en haar publiekelijk te propageren.

Deze vrijheid van de Westerse democratie is intussen niet onbegrensd. Haar grens ligt daar, waar een bepaalde levensbeschouwing de democratie als zodanig aantast. In de loop der jaren zijn wij tot de overtuiging gekomen, dat de vrijheid der democratie niet kan en niet mag betekenen vrijheid voor een levensbeschouwing en de propaganda voor die levensbeschouwing, welke in wezen een opheffing van de democratie betekent. Ik denk aan het fascisme, het nationaal-socialisme en het communisme.

Wij mogen de democratische verdraagzaamheid dus nooit verabsoluteren.

De Westerse democratie betekent een bepaalde wijze van samenleven in politiek opzicht: de rechtsstaat. Engeland en Nederland kunnen als voorbeeld dienen.

Kuyper heeft het calvinisme de oorsprong en waarborg van onze democratie genoemd. Ik zal hem niet tegenspreken, al moet gezegd worden, dat in de historie tussen calvinisme en democratie telkens grote spanningen hebben bestaan. Ik stel het echter graag wat ruimer en zoek de geestelijke achtergrond van onze democratie in christendom en humanisme en dan deze twee in hun historische verbinding: Europa als geestelijke werkelijkheid.

Waarin bestaat nu de crisis der democratie?

In de eerste plaats bestaat deze crisis in het onloochenbare feit, dat de door ons aangeduide geestelijke achtergrond veelzins verloren is gegaan of, voorzover zij niet verloren ging, niet wezenlijk functioneert. De vraag dient gesteld, of, wanneer de geestelijke achtergrond ontbreekt of niet meer functioneert, de persoonlijke vrijheid en verantwoordelijkheid nog wel te handhaven zijn. Jacques Maritain zegt, dat het ideaal van de democratie naar zijn diepste wezen voortkomt uit de evangelische inspiratie. De leidende krachten van de moderne democratieën hebben echter een eeuw lang evangelie en christendom verloochend in naam van de menselijke vrijheid. Tegelijkertijd hebbende leidende krachten van het christendom een eeuw lang een felle strijd tegen de democratie gevoerd in naam van het christendom. In de negentiende eeuw zocht de arbeidersklasse haar heil in verloochening van

christendom en het christendom zocht zijn heil in de verloochening van de eisen van politieke en sociale gerechtigheid. Wat Maritain bedoelt, geldt in meer dan één opzicht, met als gevolg, dat de democratie van haar geestelijke achtergrond is vervreemd en eigen wegen is gegaan, waarop zij al meer een leeg begrip werd. Naar haar wezen werd zij uitgehold.

Het resultaat is geweest een verzanding van de democratie enerzijds in individualisme en anarchisme, anderzijds in collectivisme en dictatuur. Zowel bij het enerzijds als bij het anderzijds is van een wezenlijke overheid en een wezenlijke verantwoordelijkheid en vrijheid van het volk geen sprake meer.

Deze crisis zal de democratie alleen te boven komen, wanneer zij op de een of andere manier het verband met haar oorspronkelijke geestelijke achtergrond — tegelijkertijd haar voedingsbodem — terugvindt. Repristinatie is uitgesloten. Wij kunnen niet terug. Wij moeten verder. Een kunstmatig herstel van het oude historische verband is een onmogelijkheid. Het zou volkomen steriel zijn. Wij zijn Europa. Europa is ons lot, tegelijkertijd onze roeping. Het komt aan op het vinden — in het heden, in de verhoudingen van nu — van een sterk geestelijk gezag. Voor een christen zal dat het gezag van God zijn, wil men het gezag van Gods Woord, niet het gezag van dat Woord in de vorm van bepaalde kerkelijke dogma's of leerstellingen, maar het levende gezag van het Woord, dat God in het heden spreekt tot hen, die in hem geloven. Voor een humanist zal dat het gezag van bepaalde geestelijke waarden zijn, waarbij voor de humanist de grootste moeilijkheid ligt in het funderen van deze waarden, daar hij nu eenmaal geen gezag van God erkent. Het is mijn vaste overtuiging, dat christenen en humanisten, ondanks alle verschillen en tegenstellingen, samen naar dat sterke geestelijke gezag zullen moeten zoeken. Zij mogen elkander wat mij betreft in bepaalde opzichten bestrijden — dat zal ook wel moeten — maar kunnen zich in een wereld, die al meer in nihilisme dreigt te verzinken, de weelde van een elkander alleen maar bestrijden, niet veroorloven. Dat steeds meer christenen en humanisten dit inzien, is een verheugend verschijnsel, hoewel wij tegelijkertijd moeten zeggen: dat zo talloos vele christenen en humanisten dit niet inzien of het wel inzien, maar er geen ernst mee maken, betekent een acuut gevaar voor Europa.

Men onderschatte de moeilijkheden intussen niet. Hoe groot die zijn, kan men heel duidelijk zien in de ontwikkeling van de socialistische beweging.

Op het vasteland waren socialisme en marxisme zeer nauw met elkander verbonden, niet in deze zin, dat de arbeiders overtuigde marxisten waren, maar wel zo, dat Marx wetenschappelijk formuleerde wat er in de harten en hoofden van de arbeiders leefde, dat de arbeiders bepaalde centrale gedachten van Marx als waarheid accepteerden. Ik denk aan de klassenstrijdtheorie en de meerwaardetheorie. Ik denk ook aan Marx' woord, dat godsdienst de opium van het volk is, een woord, dat bij de arbeiders meestal in gewijzigde vorm voortleeft: godsdienst is opium voor het volk. In deze zin is het marxistisch socialisme voor de arbeiders een geloof geweest, een geloof zonder God, maar een geloof, dat hun leven inhoud en zin gaf.

Dit marxisme als geloof in de door ons aangegeven zin — dus niet het marxisme als methode ter verklaring van maatschappelijke verschijnselen — en tegelijkertijd als geestelijke achtergrond van de socialistische beweging, is voor een groot deel

verdwenen. In deze zin heeft het geen werfkracht meer, vooral niet als het zich op bepaalde punten aan de ontwikkeling onttrokken heeft. Dan is het alleen maar verward en steriel geworden, zoals dat in Duitsland veelal het geval is geweest, het noodlot van de SPD.

In ons land is dit marxistisch geloof weggefallen. Men kan onmogelijk zeggen, dat het marxisme in de door ons aangeduide zin nog de geestelijke achtergrond van de socialistische beweging in het heden is. In feite is het nooit uitsluitend de geestelijke achtergrond geweest, maar op het ogenblik is het dat in geen geval. De socialistische beweging heeft zich ontwikkeld van SDAP tot PvdA. Dat is de zin van de doorbraak, die waarlijk niet pas in 1945 begon. Troelstra bijvoorbeeld is een grote doorbraakman geweest.

Wat men echter tot op dit ogenblik veel te veel vergeten heeft is, dat deze ontwikkeling voor een groot deel van de socialistische arbeiders een geestelijk vacuum met zich heeft meegebracht, dat, als het een constante grootheid blijft, voor de socialistische beweging noodlottig wordt. Dat vacuum moet gevuld worden. Zelfs in Duitsland gaat men dat na de nederlaag tegenover Adenauer verstaan. Eenvoudig is het probleem echter niet. De christelijke politieke partijen hebben het in dit opzicht gemakkelijk. Zij werken uitsluitend met hen, die zich christenen noemen en dus in elk geval weten van het gezag van kerkelijke dogma's en leerstellingen, al wil dit op politiek terrein lang niet altijd zeggen, dat zij weten van het levende gezag van Gods Woord in het heden. De socialistische beweging heeft het veel moeilijker. Zij weet van Europa als geestelijke werkelijkheid, van christendom en humanisme, maar als politieke partij kan zij niet uitgaan van de erkenning van een bepaald geestelijk gezag. Zij kan hoogstens teruggrijpen op het Europese erfgoed, Dat doet zij dan ook blijkens haar beginselprogram. Om dit echter voluit te realiseren, is een heel wat moeilijker taak dan om het in een beginselprogram te poneren.

Wat mij altijd verwondert en teleurstelt is de vlotte en gemakkelijke critiek van christelijke zijde op dit alles. Dr. Berkhof heeft het een bedroevend teken van de geesteloosheid van veel Nederlands christendom genoemd, dat men er alleen maar lust in heeft, om het feit, dat het socialisme welbewust in de doorbraak zijn vroegere ideologische aard heeft willen verloochenen, te kleineren en te bezoedelen. Met evenveel recht kan men het een bedroevend teken van de geesteloosheid van veel Nederlands christendom noemen, dat men zo weinig begrijpt, welke een geweldige strijd het voor de socialistische beweging van heden betekent, om het door de doorbraak ontstane geestelijke vacuum te vullen. Politieke tegenstellingen schijnen al het andere te overwoekeren. Welk een belangrijke bijdrage de socialistische beweging in dit opzicht wellicht voor het herstel van Europa als geestelijke werkelijkheid kan leveren, schijnt van geen betekenis te zijn. Het is alles negatieve en hopeloze critiek in plaats van positieve en hoopvolle waardering.

De crisis van de democratie wordt in de tweede plaats acuut in de ontdekking, dat de moderne democratieën er niet in geslaagd zijn, de democratie te verwerken. Hierbij denk ik niet aan het onloochenbare feit, dat de vijanden der democratie nooit hun strijd tegen de democratie hebben opgegeven, maar veel meer aan het feit, dat de moderne democratieën niet of veel te weinig beseft hebben,

dat de verwezenlijking van de democratie alleen dan voltrokken kan worden, wanneer de eis daartoe niet alleen op het politieke maar ook op het sociale vlak wordt gesteld. Wij hebben een politieke democratie, maar wat betekent politieke democratie, als zij geïsoleerd blijft? Anatole France moet deze vraag eens aldus beantwoord hebben: het recht en de vrijheid van rijken en armen, om onder de bruggen van de Seine te slapen, met als resultaat, dat de armen het doen. Het politieke en sociale leven zijn niet te scheiden. De politieke democratie functioneert niet wezenlijk, als zij niet vergezeld gaat van en één wordt met een sociale democratie.

De politieke democratie als staatkundige gelijkgerechtigdheid, uitgedrukt in het algemene, directe en geheime kiesrecht, gevoegd bij de burgerlijke rechten en vrijheden, die door de Grondwet gewaarborgd worden, biedt de basis voor de strijd om de hervorming der maatschappij, maar zonder deze hervorming blijft de democratie een formeel begrip. Dan is democratie als politieke democratie uitsluitend algemeen kiesrecht, meer niet.

Het politieke en sociale leven grijpen zozeer in elkaar in, dat wij ons steeds meer afvragen: waar vallen de eigenlijke beslissingen?

Wie durft zonder aarzeling te antwoorden: bij de regering en het parlement? En wie kent niet de vrees, dat de beslissingen vallen bij onpersoonlijke sociale en economische machten achter de regering en achter het parlement? Hebben wij nog inderdaad een wezenlijke overheid en een parlement, dat echt functioneert? De menselijke en persoonlijke overheid, die op haar verantwoordelijkheid kan worden aangesproken, verdwijnt al meer en maakt plaats voor de onmenselijke en onpersoonlijke staat. Parlement en regering kunnen dan niet anders doen dan de beslissingen, die buiten parlement en regering om door onpersoonlijke economische machten — hier in het Westen door de koude onpersoonlijke en onmenselijke dollar — genomen worden, registreren en sanctionneren. Men late zich door wat wij democratie noemen niet misleiden. De democratie wordt in de Westerse wereld steeds meer uitgehold en loopt groot gevaar een lege huls te worden.

Achter het IJzeren Gordijn zegt men: de Westerse democratie betekent niets, in wezen is zij de ideologische verhulling van een kapitalistische werkelijkheid. Daarom kiest men voor de volksdemocratie, waarbij het volk in theorie een synoniem van de arbeidersklasse en in de practijk een synoniem van de communistische partij en haar leiders is. Deze oplossing wijzen wij af, maar de critiek op de Westerse democratie, hoe eenzijdig ook vaak, is gerechtvaardigd. Hoe krijgen wij een sociale democratie? Dat is het grote probleem van de socialistische beweging.

Laten wij eerlijk erkennen, dat er ten opzichte van dit probleem een grote onzekerheid bestaat. Wij spreken over socialisme, maar bij alle verbondenheid blijken er grote praktische en principiële verschillen te bestaan, wanneer de vraag gesteld wordt: wat is het wezen van het socialisme en langs welke wegen zullen wij het socialisme bereiken?

Eén ding is zeker: zonder een radicale fundamentele hervorming van de maatschappelijke verhoudingen wordt de democratie al meer een fictie.

In verband met het vorige moet gewezen worden op bepaalde verschijnselen, die ik alleen noem, maar die stuk voor stuk van de allergrootste betekenis zijn, wanneer

het gaat om de crisis der democratie. Zij bevorderen het uithollingsproces. Ik bedoel: de massificering, de vertechnering, de opvoering van de productie tot het uiterste, het streven naar welvaart (het probleem van de welvaartsstaat). Al deze verschijnselen zijn evenzovele illustraties van het feit, dat onze wereld bijna uitsluitend materialistisch is in gesteld. Men kan zeggen: die materialistische instelling behoort niet tot het wezen van deze verschijnselen. Men heeft gelijk, maar men kan niet ontkennen, dat in feite deze materialistische instelling zeer wezenlijk met deze verschijnselen verbonden is. Men kan zeggen: de ontwikkeling van het maatschappelijke leven, die zich in deze verschijnselen demonstreert, is onafwendbaar. Men heeft gelijk. Maar men kan niet ontkennen, dat deze ontwikkeling een bedreiging van de democratie inhoudt.

Ten slotte dringt zich de vraag naar voren: wat moeten wij?

Wij zullen op politiek en sociaal terrein vorm aan onze democratische overtuiging moeten geven. En wij zullen moeten weten van een geestelijk gezag.

Alle politieke partijen hebben in dit opzicht deel aan de crisis der democratie, maar alle zijn evenzeer betrokken bij de roeping ten opzichte van de democratie. Het tegenwoordige Duitsland is hiervan een merkwaardige illustratie. De Nederlandse pers heeft de laatste verkiezingen in Duitsland geproclameerd tot een demonstratie van een haast volmaakte democratie. Wanneer men in Duitsland spreekt met de vooraanstaande figuren van de Belijdende Kerk, die zich in de oorlogsjaren niet door het Nationalisme hebben laten gelijkschakelen, hoort men heel andere waarderingen. Volgens hen is er van een wezenlijke, dat wil zeggen: een inhoudrijke democratie geen sprake. Er is een formele, maar geen materiële democratie. Er is een democratie, die niet functioneert.

Wat de geestelijke achtergrond betreft, de CDU werkt met het parool van het christelijke geloof en het parool van de christelijke eenheid, maar zowel het een als het ander is een ideologische camouflage van de politieke en sociale werkelijkheid: het burgerlijke, nationale, militaire en kapitalistische Duitsland.

Ook bij ons in Nederland is de toestand precair. Wezenlijke politieke belangstelling ontbreekt bij de grote massa van het volk. In plaats daarvan is er een begrijpelijk, maar noodlottig scepticisme: wat kunnen wij? Wij kunnen stemmen, maar onze stem functioneert niet!

Als wij er niet in slagen, dit scepticisme, dat tot onverschilligheid wordt, te overwinnen, zal ook bij ons de democratie hoe langer hoe minder functioneren en wat zal er van Europa als geestelijke werkelijkheid terechtkomen, indien de democratie steeds minder functioneert?

Twee dingen zullen wij ons zelf en ons volk hebben bij te brengen.

Ook van de democratie geldt, dat opsluiting binnen de nationale grenzen het uithollingsproces bevordert. De gedachte van een verenigd Europa vindt hier haar plaats, als men daarbij dan maar niet in de eerste plaats en uitsluitend aan het kleine Europa van de Europese Defensie Gemeenschap denkt.

Zullen wij in staat zijn, aan de bevrijdende gedachte van een Verenigd Europa politieke en sociale vorm te geven?

In de tweede plaats: ook bij de grenzen van Europa mogen wij niet halt houden. De gedachte van het „Eén wereld of geen wereld” vindt hier haar plaats. Wij

willen de democratie, maar wat betekent die voor Azië en Afrika? Wij worden geconfronteerd met het probleem van de achtergebleven gebieden.

Zullen wij in staat zijn, aan de bevrijdende gedachte van het „Eén wereld of geen wereld” politieke en sociale vorm te geven?

Er schuilt een zekere tragedie in de situatie van het ogenblik. Dat het Oosten en het Westen zich tegenover elkander bewapenen, betekent dat het Westen ondanks alle goede bedoelingen niet in staat is die goede bedoelingen te realiseren. Maar wat betekent politieke en sociale democratie voor een klein deel van de wereld, indien dat kleine deel die politieke en sociale democratie tracht te handhaven en te verdedigen ten koste van de rest der wereld, die honger lijdt? De vraag moet worden gesteld, of de socialisten van Europa niet al te gemakkelijk de bewapening en zo nodig de oorlog als middel tot verdediging der democratie hebben aanvaard en of niet juist de bewapening en al wat er aan vast zit een zeer acute bedreiging en uitholling der democratie betekent.

Heeft de kerk belang bij de democratie en heeft de democratie belang bij de kerk? Beide vragen beantwoord ik bevestigend.

De kerk kan haar taak in en voor de wereld toch eigenlijk alleen vervullen in een wezenlijk democratische samenleving. Anderzijds kan de kerk aan de democratie een geestelijke achtergrond geven. Maar dan zal zij wezenlijk kerk moeten zijn, gemeente van Jezus Christus, het zout der aarde en het licht der wereld. Deze kerk, die waarlijk kerk is, leeft in een wezenlijke solidariteit met de wereld. Het noodlottige is dat de feitelijke kerk deze solidariteit veelzins zoekt in aanpassing aan de wereld, terwijl echte solidariteit het tegendeel van aanpassing is. Echte solidariteit betekent, dat de kerk zich tegen bepaalde tendenzen verzet, zowel praktisch als principieel, dat zij in elk geval zeer kritisch staat tegenover wat er in de wereld gebeurt. De grootste dienst, die de kerk in haar solidariteit met de wereld aan die wereld bewijzen kan, is, dat zij waarlijk gemeente van Jezus Christus is en aan de wereld in haar levenspraktijk laat zien wat verantwoordelijkheid en vrijheid, wat waarachtige humaniteit betekent.

Noch de kerk in het Oosten, noch de kerk in het Westen is in dit opzicht waarlijk kerk, al kunnen wij wijzen op verheugende verschijnselen. Ik denk onder meer aan de Verklaring van de Presbyteriaanse kerken in Amerika. Maar dit is een uitzondering. De regel is, dat zowel in het Oosten als in het Westen solidariteit aanpassing betekent: de kerk *in* het Oosten wordt dan de kerk *van* het Oosten en de kerk *in* het Westen wordt dan de kerk *van* het Westen. Dit is intussen voor de kerk in het Westen het ergste. De kerk in het Oosten staat door haar opvattingen over de kerkelijke prediking minder schuldig dan de kerk in het Westen door de hare. De staat kan op de kerk rekenen. Dat is de slechtste dienst, die de kerk aan de staat kan bewijzen. Waar blijkt iets van een kritische houding van de kerk ten opzichte van de genoemde verschijnselen van massificering, vertechnisering, opvoering van de productie en de welvaart tot het uiterste, en de bewapening? Waar spreekt de kerk het bevrijdend woord ten opzichte van wat wezenlijke democratie betekent in de verhouding van het Westen tot de achtergebleven gebieden? De contouren van de kerk tekenen zich niet duidelijk af.

Wij staan midden in de crisis. Mogen wij onze roeping beseffen.

HET BOEK VAN J. B. CHARLES

N.a.v. J. B. Charles, *Volg het spoor terug*.
De Bezige Bij, Amsterdam 1953.

In het jaar 1937 oordeelde de commissie tot toekenning van de Wijnaendts Francken Prijs onder meer als volgt over het werk van Menno ter Braak: „Door zijn mephistophelische houding is deze schrijver niet alleen vaak onvolledig en dus onbillijk in zijn oordeel, doch ook mist hij daardoor de kans tot werkelijk opbouwende culturele werkzaamheid, welke zonder *facultas amandi et aestimandi* onbestaanbaar mag heten.”

Later vroeg Ter Braak zich af, wat dat „mephistophelisch” toch wel betekende: „Betekent dit gevleugelde woord hetzelfde als wat een criticus van een thans jonge generatie over mijn boeken schreef: Hier heeft iemand, ondanks zijn maatschappelijke positie en in bepaalde kring gevestigde reputatie, geen verraad aan zijn jeugd gepleegd? Ik weet het niet.. of liever: ik weet het wel; verraad aan zijn jeugd plegen is het meest gewone verschijnsel en wordt door de specialisten verward met volwassen worden.”

Ook bij de schrijver van „Volg het spoor terug” is sprake van een „maatschappelijke positie” („wetenschappelijk hoofdamtenaar” als ik me niet vergis) en ook Charles heeft — zij het dan ook onder een andere naam — „in bepaalde (i.c.: in criminologische) kring een gevestigde reputatie.” Ook Charles baseert zich op de „honnêteté” en het *Leitmotiv* van zijn boek vinden we op blz. 99 waar hij schrijft: „Ik zal verdoemd zijn als ik doe, wat ik weet dat ik te laten heb, ook al staat het zgn. gezonde verstand tegenover mij, want mijn zelfrespect weegt zwaarder dan het gezag van vijfhonderd generaals.” De „schoolmeesters” van Ter Braak zijn bij Charles dus vervangen door „generaals” en terwijl Ter Braak zich bij zijn strijd tegen de „schoolmeesters” bediende, en zich bedienen moest van zuiver intellectualistisch wapentuig, weet Charles, dat hij tegen de „generaals” grover geschut in stelling moet brengen. Charles is in zijn polemieken dan ook veel minder zachtzinnig, veel ruwer, dan Ter Braak ooit geweest is. Doch zeker *niet* ruwer dan Ter Braak geweest zou zijn, ware hij heden nog in het leven.

Opvallend is overigens ook de sterke binding aan het christendom, die beide schrijvers kenmerkt. Was niet „Afscheid van Domineesland” een „Spoor terug”?

Zo er in ons land momenteel iemand leeft, die voor de jongere generatie dat kan betekenen, wat Ter Braak heeft betekend voor de mijne, dan is dat wel J. B. Charles.

Het is geenszins mijn bedoeling de vergelijking tussen Ter Braak en Charles hier verder door te trekken. Het gaat mij er uitsluitend om erop te wijzen, dat

ook de schrijver van „Volg het spoor terug” zijn jeugd niet ontrouw is geworden en ik kan hem de verzekering geven, dat „behalve de vijftien mensen, die nogal verspreid over de gehele wereld wonen” (blz. 28) er in ons land nog meer zijn die, althans pogen, dit te doen (en die het daarom ook in hoofdzaak met Charles’ boek eens zullen zijn), zovelen zelfs, dat een paar nullen achter het cijfer 15 mij een niet al te gewaagde schatting lijkt.

Al naar gelang hun geaardheid zullen zij op enige „wildheden” in het boek van Charles’ boek aanmerking maken. Misschien op de onjuiste vertaling van „privileges” op blz. 71 (moet worden vertaald met „grondrechten”), misschien op het waarlijk niet gering aantal mensen, dat volgens Charles alsnog moest worden doodgeslagen, misschien op zijn tendentie om een houding, die men hoogstens van zeer bijzondere enkelingen mag verwachten tot rigoureuze, algemeen geldende normen te maken, misschien op zijn te weinig gedocumenteerde beschrijving van het moderne Duitsland of misschien op zijn opvatting over de mogelijkheden, die in de illegaliteit aanwezig geweest zijn om tot een politieke vernieuwing te komen. Doch al dergelijke detailcritiek raakt de kern van het boek niet.

Feitelijk heeft het boek met oorlog en bezetting niet al te veel te maken. Slechts in zoverre, dat in de bezettingsjaren — om eens een Hegeliaanse uitdrukking te gebruiken — de kwantiteit in de kwaliteit omsloeg, waardoor dus deze, overigens zo deplorabele, periode een schat van materiaal heeft opgeleverd voor een ieder, die zich bezighoudt met het vraagstuk van de „honnêteté”, met het vraagstuk van het „fatsoen” in de zin die schrijvers als Ter Braak en Denis de Rougemont daaraan hechtten. Het is natuurlijk wel even iets anders om in 1943 „dat verdom ik” te zeggen (blz. 99), dan in 1938 of in 1953. Maar één ding staat wel vast: zij die het in 1938 niet zeiden, deden het in 1943 óók niet en zij die het in 1953 niet deden zullen het in 19... weer niet doen.

Charles toont ons in zijn boek de uiterste consequenties van de „honnêteté” en zoals doorgaans met „uiterste consequenties” het geval is levert het ons daarom ook weinig houvast voor het dagelijks handelen, daar het leven in een gemeenschap — en dit geldt vermoedelijk nog veel sterker gedurende een bezetting — slechts dank zij het compromis mogelijk en draaglijk is. Dit weet Charles natuurlijk met zo goed als ik en hij beschrijft het compromis dan ook bijvoorbeeld op blz. 118, als hij gedurende de bezetting als Rode-Kruiskoeier vermomd de IJssel oversteeckt: „Terwijl de soldaten mijn Rode-Kruispapier en mijn andere papieren onderzochten, praatte ik vriendelijk met ze over de toestanden aan de andere kant van de rivier, tot mijn kaken opeens verstijfden. Daar had ik het rotgevoel weer, erger dan ooit tot dusver. Ik zweeg. Zij gaven mij de papieren vriendelijk terug, ik kon de rivier over. Ik zei niet dank je of goeiedag. Ik vond mijzelf een oplichter... waarom zei ik niet: „Laat me erlangs, klootzakken, waarom schoot ik ze niet aan flarden, waarom had ik mijzelf thuis niet laten doodschieten?”

Hij die tot het uiterste consequent blijft, handelt doorgaans vrij onpractisch, zo onpractische meestal, dat men hem zou moeten raden van elk verder handelen af te zien. Ook dit weet Charles zélf heel goed, men leze slechts blz. 172 en 179: „Het beste wat ik in de oorlog gezien heb, het grootste, was de houding van die dominee die zijn koper en tin moest inleveren aan de vijand. Hij deed het niet.

Men wilde hem nog sparen en zei dat hij alleen maar pro forma één klein stukje zou brengen. Nee, zei hij, je maakt er munitie van en hebt niet het recht om van mij deze hulpverlening aan de vijand te eisen. Toen zeiden ze: teken dan dit stuk papier, stijkop! dat je niets hebt om in te leveren. Nee, zei hij, ik ga voor jullie niet liegen, ik denk er niet aan.... Natuurlijk is hij nu dood, terwijl de burgemeester die de onrechtvaardige inzameling voor de vijand verzorgd heeft, fier rondstapt. Maar wie bewijst mij dat hij ongelijk had? Het leven is maar zo verdomd kort en vaak miserabel, dat zijn enige zin waarschijnlijk is, zo fatsoenlijk mogelijk te sterven. Wat voor zin heeft het, met slinkse streken, ten koste van je trots, hoe langer hoe corrupter het nog wat te rekken?"

Ik zou hier Charles kunnen tegenhouden, dat die burgemeester de inzameling toch maar zo georganiseerd had, dat de dominee er heel erg gemakkelijk onderuit had kunnen komen en dat het „zgn. gezonde verstand” anno 1953 zegt, dat de dominee heel wat beter gedaan had met wel te tekenen en daarna vijf onderduikers in huis te nemen. Charles' bewondering voor martelaren heeft hem hier wel enigszins parten gespeeld (men zie bijv. blz. 99: „Een jaartal om nooit te vergeten: 1526, Jan de Bakker te 's-Gravenhage om het geloof verbrand. Weyntje Claes, die zich in Monnikendam op de brandstapel liet worpen ter zake haar protestantse geloof, is voor de kinderen stellig een betere keus om de gedachtenis op te bepalen dan Jacoba van Beieren, of die bij Goejanverwellesluis beledigde Pruisische prinses”).

Enge jaren vóór het verschijnen van „Volg het spoor terug” heeft Albert Camus zich in „La Peste” met hetzelfde probleem bezig gehouden. Men leest „La Peste” in zoverre „gemakkelijker” dan Charles' boek, omdat Camus de handeling laat plaatsvinden in een denkbeeldige, door pest besmette, stad, terwijl Charles ons bladzijde na bladzijde met de haren sleurt bij de problemen van vandaag, van gisteren en van morgen.

Maar de kern van Camus' roman is ook die van „Volg het spoor terug” en bij Camus vindt men deze kern o.a. in het gesprek tussen de journalist Rambert, die de stad wil ontvluchten en de medicus Rieux, die blijft al weet hij, dat zijn hulp menselijk gezien niet zal baten en dat blijven een zekere dood betekent:

„... Résignons-nous docteur. Attendons le devenir et si vraiment ce n'est pas possible, attendons la délivrance générale sans jouer au héros. Moi, je vais pas plus loin.

Rieux se leva, avec un air de soudain lassitude. Vous avez raison, Rambert, tout à fait raison, et rien au monde je ne voudrais détourner de ce que vous allez faire, que me paraît juste et bon. Mais, il faut cependant que je vous dise: il ne s'agit pas d'héroïsme dans tout cela. Il s'agit d'honnêteté. C'est une idée qui peut faire rire, mais la seule façon de lutter contre la peste, c'est l'honnêteté (blz.183).

(„Laten we erin berusten, dokter. Laten we afwachten wat er gebeuren zal en indien dit niet mogelijk is, laat ons dan op de algehele verlossing wachten zonder de held te spelen. Wat mij betreft, ik doe niet meer mee.

Rieux stond op, met een houding van plotselinge walging. U hebt gelijk, Rambert, volkomen gelijk en voor niets ter wereld zou ik u willen terughouden van hetgeen u gaat doen, dat mij juist en goed toelijkt. Maar toch moet ik u zeggen: het gaat hier niet om heldendom. Het gaat om fatsoen. Het is een gedachte die misschien

lachwekkend is, maar de enige manier om tegen de pest te strijden is het fatsoen.”)

Het grote probleem blijft voor Charles hoe men kan handelen als van te voren vaststaat, dat alle handelen corrupt maakt en dat de enige zin van het leven is zo fatsoenlijk mogelijk te sterven. De enige mogelijkheid die overblijft is een „split-singsproces” (blz.126) van het *ik* „waarbij het ene ik het smerige werk doet en het andere ik de onbuigzame idealist blijft.” Aldus doende heeft Charles het er in de bezetting levend af kunnen brengen en heeft hij gedurende die jaren uiterst nuttig werk kunnen verrichten. Zeker veel nuttiger dan de nee-zeggende dominee. Maar volgens Charles is een dergelijk pragmatisme in zo wezenlijke strijd met het idealisme, dat er niets van overblijft (blz. 126). Dit laatste ben ik niet met Charles eens en ik vrees, dat het er op een dag nog eens toe zal leiden, dat zijn (betere of slechtere) andere *ik*, dr. Nagel een boek gaat schrijven met als titel: „Ist Illegalität überhaupt möglich?” met als antwoord: neen!, omdat men, de vijand bestrijdende, zijn strijdmiddelen en zijn tactiek moet gebruiken en door ze te gebruiken net zo besmet, net zo onteerd wordt als de vijand zelf.

Doch met deze mentaliteit doodt men alle activiteit en rest ons weinig anders dan de eerste de beste gelegenheid te forceren om tot martelaar te worden. Op het ogenblik dat de daad van de keuze gevraagd wordt (blz. 297) moet men wel degelijk weten of dit het moment is, waarop inderdaad „dat verdom ik” (blz. 99) gezegd moet worden. . . . of niet. Dit is een vraag van *tactiek*, *niet van trots of van zelfrespect*.

Charles zal mij hier zeker tegenwerpen, dat alle foute burgemeesters precies zo geredeneerd hebben, die zeiden ook „ja” met als argument, dat anders iemand zou komen die het nog veel slechter zou doen en wij weten allemaal, dat daar zeer vaak 95% lafheid achter school. Maar dat impliceert niet, dat wij „tactiek zonder fatsoen” (d.w.z. fascisme) kunnen bestrijden met „fatsoen zonder tactiek” en ik neem aan, dat hetzij Charles hetzij Nagel dat met mij eens zal zijn.

Het is pertinent onjuist, dat de hierboven reeds meermalen genoemde dominee „het beste, het grootste” liet zien gedurende de bezettingstijd. Het waarlijk grootste toonden ons mannen als Cleveringa en Van de Meulenbroeck (blz. 297; alleen voor deze *ene* bladzijde moet u dit boek beslist lezen!). Niet het *neen zeggen an sich*, doch het neen zeggen op het moment dat het noodzakelijk was maakt dat zij het bijzondere betekenen dat zij betekenen.

Wil men dit laatste niet aanvaarden, doch stelt men de norm absoluut, dan kunnen we er beter direct mee uitscheiden en de paradox is nu juist, dat iemand die een boek als „Volg het spoor terug” heeft geschreven dat allerminst kan willen.

Mijn critiek op Charles heeft dus betrekking op een nuance, maar deze nuance heb ik juist nodig om te kunnen handelen, om met andere woorden „de weg vooruit” te kunnen berekenen. En zelfs al zouden wij ons daar niet al te veel van voorstellen er blijft ons ten slotte weinig anders over. . . .

Maar als wij dan toch vooruit willen moeten wij Charles uiterst dankbaar zijn voor zijn boek, dat ik tot de belangrijkste boeken reken, zo niet als het belangrijkste boek beschouw, dat sedert 1945 in ons land is verschenen. Politiek kan het slechts verfrissend werken. Men leze bijvoorbeeld hoofdstuk III, waarin De Linie en Den Doolaard onder handen worden genomen, een hoofdstuk, dat in de tweede druk

nog mooi met een paar bladzijden zou kunnen worden aangevuld. En over tijdschriften gesproken: als ik Charles een raad mag geven, laat hij in de tweede druk de recensie van een zekere heer (A) uit Elsevier van 4 Juni 1953 volledig afdrukken. Want al mag men wat op het boek van Charles hebben aan te merken, uit die recensie blijkt overduidelijk waarin de werelden van Charles en die van het „tuig” verschillen. Dan komt voor ons het ogenblik om *ja* of *nee* te zeggen. En volledig, voor honderd procent sta ik op dat moment achter Charles, want die recensie toont ons wat een grandioos boek Charles heeft geschreven.

Men leze verder de fietstocht van Utrecht naar Amsterdam gedurende de hongerwinter (blz. 128), de beschouwing over de uniformen (blz. 181), maar wat zeur ik; lees het hele boek.

En filosofer dan met Charles over een aantal zaken waarover de meeste mensen tegenwoordig maar liever niet meer spreken, zoals bijvoorbeeld op blz. 179: „Zal ik hoofdschuddend toezien en „arme bliksems” prevelen, als onze gemeentepolitie weer in de nacht voorkomt met alle in de stad gevorderde koetsjes, en de ongelukkigen meewarig maar beslist uitnodigt zich naar het station te laten rijden voor Polen? Zal ik, mij bedroevend over het kwaad, op mijn beurt wachten of zal ik schieten? Ik denk dat ik het broodmes grijp als er geen pistool is....”

OPNIEUW HET HUMANISME

IN DE POLITIEK

Tweemaal is bij de begrotingsdebatten opnieuw het humanisme en de geestelijke verzorging vanwege het Humanistisch Verbond aan de orde geweest: eenmaal bij Oorlog, daarna bij Sociale Zaken, waar het g'ng om de verzorging der DUW-arbeiders. De discussie heeft geleid tot het aannemen van een motie-Stokman, die naar haar inhoud voor het grootste deel door minister Suurhoff was aanvaard (het opnieuw in studie nemen van de materie), maar die hij om haar laatste alinea had ontraden, omdat zij de huidige situatie zou bevriezen, en de minister, gesteld dat hij haar zou aanvaarden, zou hinderen om in gewijzigde situatie te handelen.

De discussies en de aanneming der motie-Stokman hebben opnieuw geïllustreerd, hoe moeilijk deze dingen in ons land liggen. Enerzijds wordt geponoerd: het Hum. Verbond mag tot de geestelijke zorg, die men gelijkstelt met godsdienstige, niet worden toegelaten; dit blijft het speciale terrein van de Kerken. Anderzijds — zo door onze p.g. Van Lier, en ook door minister Suurhoff verdedigd —: men wil wel een onderscheid erkennen tussen godsdienstige en geestelijke verzorging, en het Hum. Verbond niet gelijkstellen met een Kerk (wat dit Verbond uiteraard óók niet wil), maar ziet voor de overheid in een geestelijk heterogeen volk geen *rechtsgrond* om het Hum. Verbond het werk van sociale en geestelijke opvoeding en hulp te beletten. Van Lier, kennelijk het standpunt van de gehele PvdA-fractie weergevend,¹⁾ zei het volgende: „Waar gaat het om in de kampen? Iedereen, die zijn ogen open heeft, kan weten, dat er onder de massa van de arbeiders, en in de kampen treedt dat scherp aan het licht, een geweldige geestelijke en sociale nood heerst. Zeer velen zijn van de Kerken zodanig vervreemd, dat de Kerken hen niet meer bereiken. Nu is er een groep, het Hum. Verbond, die zich het lot van deze mensen aantrekt, en vanuit een achtbare levensovertuiging onder hen, en uitsluitend onder hen, — zonder de Kerken daar te willen uitsluiten — een werk van sociale en geestelijke opvoeding wil verrichten. *Welk recht zou de overheid hebben, de mogelijkheden voor het werk van deze groep geringer te maken dan voor dat van de Kerken?* (ik cursiveer W. B.). In deze laatste zin is het *politieke* pro-

¹⁾ Terzijde: heeft men wel even zich rekenschap gegeven van het principieel uiterst belangrijke feit, dat hier een katholiek het standpunt van de gehele PvdA-fractie weergaf? Het zou kunnen zijn, dat men over 25 jaar, wanneer de „doorbraak” in Nederland door ieder als geestelijke winst en vanzelfsprekend wordt aanvaard, een geschiedschrijver dit ogenblik in de parlementaire discussies nog eens aan de vergetelheid ontrukte!

bleem m.i. juist geformuleerd. Het schijnt mij niet alleen ter wille van de „verdraagzaamheid” (die alle groepen zullen belijden) wenselijk, dat men zich scherp realiseert, vooral in confessionele kringen: elke poging om aan het Hum. Verbond door *Staatsmacht* het werk der geestelijke verzorging te beletten of te hinderen, zal door hen als *onrecht* worden beseft. Ik voeg er aan toe: óók door velen, die het humanisme, zoals dat in het Hum. Verbond is georganiseerd, afwijzen.

Ik heb echter behoefte om naar aanleiding van deze discussies een tweetal *niet-politieke* opmerkingen te maken. De eerste is reeds meerdere malen te berde gebracht, maar verdient om haar inhoud herhaald te worden: de geestelijke verwildering, die sinds een dertigtal jaren over Europa stormt en waarvan het nationaal-socialisme één symptoom was, en de geestelijke uitholling, waaraan de massa der bevolking in het industrialisme blootstaat, zijn een zo ernstige bedreiging van ons aller humaniteit, dat wij ons niet mogen veroorloven om pogingen ter bescherming of genezing daarvan te belemmeren — zelfs niet, wanneer ik deze pogingen naar hun inhoud radicaal ontoereikend zou achten. Het alternatief is nl. het nihilisme. Herinner ik mij wel, dan was het indertijd mr. In 't Veld, die in de Eerste Kamer de vraag stelde aan de confessionele partijen: hebt gij dan liever, dat grote aantallen mensen naar het nihilisme afglijden? Telkens dringt zich aan mij de vraag op — ook nu, bij de jongste discussies —: zijn de christenen door de verzekerdheid omtrent hun geloof niet te zeer beschermd tegen de verontrusting omtrent de geestelijke verwildering in deze tijd, waarover niet alleen aandoenlijk moet worden geprekeerd en geschreven, maar waartegen concreet moet worden gehandeld? Opnieuw heb ik in de discussies deze verontrusting pijnlijk gemist...

Mijn tweede opmerking, ook van niet-politieke aard maar wellicht toch met belangrijke politieke consequenties, zal evenmin spiksplinternieuw zijn. Laat mij de opmerking eerst stellen in de vorm van een paar vragen: is het christendom, is de Kerk, en met name de RK Kerk kláár met het probleem van het humanisme — zelfs in de verengde en verschaalde vorm die het aanneemt in het Hum. Verbond — door het zonder meer af te wijzen?; is met name dit moderne humanisme niet minstens een aanklacht tot de kerken, dat er aan háár opvatting en verwezenlijking van de humaniteit iets zeer wezen'ij's heeft ontbroken? Ik denk even aan de geschiedenis: vanaf het ogenblik, dat het christendom als georganiseerde geestelijke macht de antieke cultuurwereld binnendringt, is er — o.a. door de Kerkvaders — met het probleem van het humanisme *geworsteld*, en het behoort tot één van de grote dingen der RK Kerk, dat zij een wederzijdse beïnvloeding van christendom en humanisme heeft tot stand gebracht, en dat zij onder haar grote figuren een aantal telt, die aan deze beïnvloeding hun leven hebben gewijd. De reformatie is, althans dogmatisch, in haar hoofdstroom andere wegen gegaan; maar ook zij is met een afwijzing zonder meer nooit klaar geweest: daarvoor zit nu eenmaal het antieke humanisme te diep in ons geestelijk erfgoed vervlochten. Wanneer het huidige christendom meent te kunnen volstaan met een verklaring, dat het humanisme zonder meer *vijand* is, dan klinkt dat wel stoer-principieel, maar dan snijdt zulk een verklaring óók in eigen verleden, en is het een verloochening van een stuk geestelijke strijd, die én voor Europa als geestelijke grootheid én voor het christendom wezenlijk is geweest. Christenen hebben toch niet te proclameren,

dat wat sinds 19 eeuwen het geestelijk eigene van „Europa” was, nl. de *spanning* tussen christendom en humanisme opdat zij elkaar zouden verrijken, voorbij is?

Om geen misverstand te wekken of te laten voortbestaan, voeg ik hier aan toe: christendom en humanisme zijn grondig verschillend. Maar: dit sluit allerminst *uit*, het sluit integendeel *in*, dat de geestelijke worsteling op geestelijk plan moet worden voorgezet. Hetgeen betekent n.m.m. — en zie hier toch weer *politieke* consequenties — dat wij de staatsmacht en -invloed buiten de strijd zullen houden (een geestelijke strijd wordt steeds vertroebeld door hem in de politieke sfeer uit te strijden). Het betekent evenzeer de erkenning, dat wij tegenover de geestelijke verwildering van het heden, en bij de principiële beslissingen in zake de al of niet democratische grondslagen van onze samenleving elkaar nodig hebben, en ons wel tienmaal zullen bedenken, eer wij elkaar eenmaal tot vijand verklaren. Aan geestelijke en politieke klaarheid is grote behoefte — aan dito scherpstlijperij geen. Over 25 à 50 jaar kan het resultaat alleen maar blijken: nóg groter vervreemding van het kerkelijke christendom, nóg groter nihilisme.

DE PEN OP PAPIER

Internationale Vertegenwoordiging en Internationale Verkenning.

Partijgenoot M. C. Bolle geeft in het Decembern timer een reactie op ons artikel „Internationale Socialistische Politiek?“, — een artikel waarmee hij op verscheiden punten instemt en waarvan hij ons gelukkig de verzekering geeft dat „het partijbestuur te allen tijde bereid is zulke voorstellen ernstig onder het oog te zien.”

De schrijver gaat ons artikel langs en praat in en uit over de daarin geponeerde stellingen, zo ongeveer in het genre van: „Er is veel van waar maar het is allemaal nog zo erg niet.” Wij willen zijn artikel niet op gelijke wijze op de voet volgen, omdat de lezers van S en D ten slotte lezen kunnen, maar op één punt dat o.i. de kern van de zaak raakt willen wij met een enkel woord ingaan omdat de schrijver daar de strekking en de bedoeling van ons betoog ten enenmale niet begrepen blijkt te hebben.

Wij schreven over „landenspecialisten”, betogend dat een deel van het geld dat thans door de Partij van de Arbeid aan internationaal werk wordt besteed gebruikt zou moeten worden om een aantal jongere partijgenoten zich te laten toeleggen op het volgen van de situatie in een bepaald land, een bepaalde groep van landen of bij een bepaalde organisatie (voor voorbeelden zie men ons eerste artikel). Pg. Bolle nu spreekt alleen over de Socialistische Internationale (die wij evenmin als hij zouden willen „opheffen”) maar niet over de congressen van zusterpartijen en in het geheel niet over datgene wat ons eigenlijk de noodzakelijke inleiding lijkt op elke verkenning, laat staan beïnvloeding van de internationale politiek: het nauwkeurig volgen van de situatie in zo'n land, groep van landen of internationale organisatie. De congressen van de Socialistische Internationale spelen daarbij op zijn hoogst indirect een rol, omdat zij een plaats zijn waar men gemakkelijk met geestverwanten uit verschillende landen in aanraking komt. Als men de congressen van de zusterpartijen goed gebruikt zijn zij om dezelfde reden nuttige waarnemingsposten, maar voordat men naar dergelijke bijeenkomsten toegaat dient men zich een redelijk inzicht te hebben verworven van de politieke problemen die in de betrokken sectoren van het internationale leven aanwezig zijn. Daarom bepleitten wij dat de voorgestelde jongere partijgenoten in staat zouden worden gesteld geregeld de pers (en niet alleen de socialistische pers!) van het betrokken land te lezen en door individueel reizen naar zo'n land of groep van landen zich breder en dieper op de hoogte te stellen van wat er daar gaande is dan men dat ooit op een officieel congres kan.

Pg. Bolle is van mening dat op „internationale besprekingen met een politiek karakter” de Partij van de Arbeid alleen door haar „verantwoordelijke” leiders kan worden vertegenwoordigd omdat anders de internationaal genomen beslissingen misschien niet gehonoreerd zouden kunnen worden. Wie ons eerste artikel goed gelezen heeft weet dat wij het verkennen van de internationale situatie voor de partij een aanzienlijk belangrijker en vruchtbaarder onderwerp achten dan het meewerken aan internationale beslissingen waarvan pg. Bolle zelf trouwens het twijfelachtige karakter toegeeft.

Men schrijft een artikel als het onze om een bepaald zakelijk perspectief onder aandacht van de lezers te brengen, en niet om op de tenen van bepaalde personen te gaan staan. Maar als men dan het harde woord wil horen moet het er maar uit: Wij zijn niet van mening dat de vertegenwoordiging van de Partij van de Arbeid bijv. op congressen van buitenlandse zusterpartijen in alle opzichten voldoet aan de minimum-eisen die wij in ons eerste artikel noemden; daarom zijn wij ook niet van mening dat de aanzienlijke bedragen welke de partij aan het internationale contact besteedt op de beste wijze worden besteed. Voor een nadere bespreking houden wij ons gaarne aanbevolen.

W. A. H. DE JONGE en J. BARENTS

HET BUITENLANDSE

TIJDSCHRIFT

Die Rote Revue, Zwitserland

Het maandschrift van de Sociaal-Democratische Partij in Zwitserland heeft begin van dit jaar een nieuwe redactie en een ander karakter gekregen. Dr. Valentin Gitermann, de directeur van het Institut für Sozialforschung, die tot dusver het tijdschrift leidde en wiens kennis van de geschiedenis van de socialistische beweging en van de historische samenhang en ontwikkeling in elk nummer opnieuw bleek (bijv. in zijn uitmuntende overzichten van buitenlandse tijdschriften), is vervangen door een redactie, bestaande uit Paul Schmid-Ammann, hoofdredacteur van het dagblad Volksrecht, en Jules Humbert-Droz, de algemene secretaris van de Zwitserse partij. Een wijziging, die op zich zelf wel tekenend is en erop wijst, zoals de partijvoorzitter, Bringolf, in een „Zum Geleit” zegt, dat de Zwitserse binnenlandse vraagstukken de nadruk zullen krijgen. De Rote Revue zal geen eigenlijk theoretisch orgaan moeten zijn, maar vanzelfsprekend zal het blad de taak hebben om de grondslagen der partij steeds weer in de herinnering te roepen en met de practijk van de politiek te confronteren.

Na enkele opmerkingen over de stemmen die opgaan om tot herziening van het van 1935 daterende partijprogram te komen, stelt Bringolf, dat een fundamentele wijziging niet nodig is, al zullen enkele punten nader bestudeerd moeten worden.

Onverbrekelijk, schrijft Bringolf, plaatst de partij zich op het standpunt der democratie en strijdt zij met de middelen daarvan. Ook de houding van de partij tegenover de militaire landsverdediging en de handhaving van een politiek van gewapende neutraliteit staat vast.

Als één der dichtbij liggende doelen, ziet

Bringolf de structuurwijziging van de kapitalistische economische orde door de invoering van het recht van medespreken der arbeiders in de productie en in de leiding der industriële onderneming in het algemeen.

In de jaargang 1952 en 1953 is een diepgaande discussie aan de gang over de herziening van het partijprogram en de controversen over het marxisme. In het April-Meinumner vonden wij verder een uiteenzetting over het standpunt der partij t.a.v. vraagstukken der internationale en der binnenlandse politiek door de partijvoorzitter, Bringolf. In hetzelfde nummer worden de economische en sociale zekerheid behandeld door H. Nägeli (partijsecretaris kanton Zürich), terwijl de fractievoorzitter, Fritz Grütter een overzicht geeft van het culturele program in het heden en het verleden.

In het Januari/Februari-nummer is naast een zeer informatief artikel over de Europese Kolen- en Staalgemeenschap een beschouwing opgenomen over de Zwitserse neutraliteit van de hand van de redacteur P. Schmid-Ammann. Aangezien dit punt bij de Europese eenwording van betekenis is, zullen wij hier de hoofdpunten uit het betoog weergeven.

De Zwitserse neutraliteit

Het begrip neutraliteit is vanouds een militair begrip, dat uitsluitend in geval van oorlog van betekenis was. In vredetijd bestond er geen neutraliteit, en de uitdrukking „voortdurende neutraliteit” had dan ook geen betrekking op vredetijden, maar betekende, dat een staat zich bij oorlogen van de andere staten niet slechts van geval tot geval neutraal verklaarde, doch de wil

te kennen gaf, om voor eens en altijd, bij elke toekomstige oorlog neutraal te blijven.

De neutraliteitsgedachte is reeds heel oud in Zwitserland. Zij kwam op na de nederlaag van Marignano in de tijd dat Zwitserland zich definitief uit de politiek der grote mogendheden terugtrok. Grote politiek was voor Zwitserland onmogelijk; tussen de „Länder” en de stadsaristocratieën bestonden veelvuldige spanningen, en toen daar ook nog de geloofsafplitsing bijkwam, was het niet meer mogelijk om tegenover het wereldgebeuren een duidelijke en besliste positie te kiezen. De strijd om het Europese evenwicht was van die tijd af zozeer met confessionele vraagstukken doortrokken, dat een nadrukkelijke ondersteuning van de ene of de andere partij door de Zwitserse hervormden of katholieken de burgeroorlog in het eigen land ten gevolge zou hebben gehad. Zo kwam men in eerste aanleg uit binnenlandse politieke noodzaak er toe, zich steeds minder in buitenlandse vraagstukken te mengen.

De ervaringen der dertigjarige oorlog leerden, dat neutraliteit alleen bewaard kan worden indien er voldoende militaire voorzorgen genomen zijn. Van het jaar 1647 dateert de eigenlijke principiële gewapende *neutraliteit*.

Eerst bij de inval der Fransen in 1798 ging mét de zelfstandigheid van Zwitserland ook zijn neutraliteit verloren, doch bij het Weense Congres van 1815 werd deze hersteld en werd verklaard, dat het algemene belang der staten erkenning van een eeuwigdurende neutraliteit tegenover de Zwitserse „Eidgenossenschaft” noodzakelijk maakte.

In de daarop volgende jaren trachtte de Heilige Alliantie van Oostenrijk, Pruisen en Rusland zich herhaaldelijk in de binnenlandse politiek van Zwitserland te mengen met eisen ten aanzien van politieke vluchtelingen en krantencensuur en men wilde het land zelfs het recht betwisten om de regeringsvorm te kiezen die uiteindelijk tot de Bondstaat van 1848 voerde. Al deze inmengingen werden afgewezen met een beroep op het neutraliteitsverdrag van 1815.

Ook de nieuwe Bondstaat hield aan dit grondbeginsel vast en bij de buitenlandse mogendheden won de Zwitserse neutraliteit meer en meer vertrouwen en aanzien. Zij

werd door het buitenland erkend als een waardevolle Zwitserse bijdrage tot het behoud van het Europese evenwicht en in de binnenlandse politiek werd de neutraliteit beschouwd als het voornaamste middel tot verzekering der onafhankelijkheid.

Na de oorlog van 1914–1918 verscheen mét de Volkenbond een geheel nieuw principe in de internationale politiek. Recht zou boven geweld gaan. Oorlog zou voorkomen worden door scheidsrechtelijke beslissingen, en zo nodig zouden de Volkenbondsstaten gemeenschappelijk maatregelen nemen, zelfs van militaire aard, om tot recht en vrede te dwingen.

Toch liet de Volkenbond zelf nog een mogelijkheid van oorlog open en Zwitserland kon daarom haar traditionele neutraliteit niet prijsgeven. In het Verdrag van Versailles en in het Volkenbondsverdrag kon echter de neutraliteitsacte van 1815 erkend worden en later in 1920 werd in de Londense Verklaring onderstreept, dat Zwitserland aan geen enkele oorlog zou behoeven deel te nemen, ook niet aan militaire acties van de Volkenbond. Daarentegen zou het wel deelnemen aan economische en financiële sancties van de Volkenbond. Dit was de zogenaamde „differentiële neutraliteit”.

De Volkenbond bleek echter te zwak... en naar aanleiding van het Abessinïëconflict deed de Bondsregering stappen om van de differentiële naar de integrale, volledige neutraliteit terug te keren.

Na de tweede wereldoorlog kwam de UNO. Nadrukkelijk werd door vooraanstaande vertegenwoordigers der oprichtersstaten verklaard, dat neutraliteit niet meer met de doelstellingen van de nieuwe wereldbond verenigbaar was. Toch is er de laatste jaren een situatie ontstaan, die het enkele staten mogelijk maakte tussen de blokpolitiek van Amerika en Rusland een soort neutrale positie in te nemen. De schrijver vraagt zich af of het niet mogelijk is om Zwitserland, zoals dit met India, Zweden en Joegoslavië het geval is, vrij te stellen van deelneming aan militaire acties van de Verenigde Naties en dus buiten de twee grote wereldblokken te laten.

Actieve neutraliteit

Zowel uit het buitenland als uit het eigen land is aan Zwitserland in verband

met zijn neutraliteit kleinheid, egoïsme en zelfs verraad van de hoogste menselijke idealen verweten. Steeds zijn er weer verkondigers geweest met de boodschap, dat het Eedgenootschap de neutraliteit van zich af zou werpen en zich bij de grote politieke en geestelijke stromingen van de tijd zou aansluiten. Al deze lokroepen, die de ene keer van Frankrijk, een andere keer van Italië, Oostenrijk of Duitsland kwamen, heeft Zwitserland weerstaan. Het deed hier goed aan, meent Schmid-Ammann, want elke partijkouze zou zijn onafhankelijkheid en uiteindelijk zijn bestaan op het spel gezet hebben.

Deze nuchtere waardering der situatie betekent zeker niet, dat Zwitserland zich niet om het lot van Europa bekommerde. Men heeft in ons viertalige land altijd geweten, dat wij open moeten staan voor de wereld, indien wij niet geestelijk willen verarmen.

De neutraliteit, die slechts de staat als zodanig tot een onpartijdige houding in de buitenlandse politiek verplicht, werd door het volk nooit als iets negatiefs gevoeld. Zij heeft enkelingen en partijen nooit belemmerd om zeer hartstochtelijk aan de Europese geestesstromingen deel te nemen, ja, zelfs in politieke meningsverschillen partij te kiezen. Tegen buitenlandse pogingen om onze menings-, pers- en spreekvrijheid te beperken is door ons volk steeds krachtig opgetreden. Want nooit betekende neutraliteit, dat zij de burger tot meningsneutraliteit en tot een karakterloos neutralisme verplicht, of dat zij aan het land een politiek van vrees en onverschilligheid zou willen opleggen.

Met de neutraliteitspolitiek is *asylpolitiek* nauw verbonden. Deze politiek is, naar wij uit het jongste verleden weten, niet altijd vrij van angst en kleinzielige politiekegeest, maar zou toch zonder de neutraliteit niet denkbaar zijn geweest.

Ook het *Internationale Rode Kruis* is er een getuigenis van, dat wij de neutraliteit niet zien als een passieve en immorele toestand, maar dat wij het ons tot een taak rekenen ook ons aandeel tot het behoud van de vrede te leveren.

De neutraliteit heeft Zwitserland er ook niet van weerhouden om binnen de Volkenbond nadrukkelijk voor de verwerkelijking van de scheidsrechtspraak op te

treden, of na de oorlog in de Organisatie van Europese Economische Samenwerking en de Europese Betalingsunie aan de wederopbouw van Europa mee te werken. Overal waar het internationale streven de vrede en de economische en sociale welvaart der volken dient, kan Zwitserland ongehinderd meewerken. In deze zin geldt ook de stelling van onze officiële buitenlandse politiek: *neutraliteit* en *solidariteit*, die op zich zelf een tegenstelling is, maar op hoger niveau een synthese kan worden.

Het Europese integratiestreven

Is met onze neutraliteit bij de tegenwoordige plannen en acties medewerking aan een *Europese Unie* verenigbaar?

Principieel moeten wij, Zwitsers, wensen, dat er een vereend en vreedzaam Europa gevormd wordt; zo goed als het ook ons belang is, dat de Verenigde Naties een werkelijke bond wordt, die de wereldorde vermag te waarborgen.

De neutraliteit op zich zelf was niet voldoende om te voorkomen, dat wij in de beide wereldoorlogen betrokken werden en zij zal ons evenmin tegen een nieuwe oorlog beschermen. Want van even grote betekenis was het voor ons gelukkige feit, dat ons land niet in de grote aanvalslinies der oorlogvoerende machten lag, dat een niet aangetast Zwitserland beter in hun strategische plannen paste en dat een speciale aanval op ons land niet de moeite loonde. Er was immers een aantal kleine neutrale landen, die zelfs vriendschaps- en niet-aanvalspacten met de grote mogendheden hadden en die toch onder de voet gelopen werden. Daarom ligt de werkelijke beveliging van de kleine landen minder in hun neutraliteit, als wel in een bovennationale vredesorganisatie.

Kan datgene, wat ons heden in zijn eerste ontrekken als een Verenigd Europa tegemoetreedt, als zulk een vredesorganisatie gezien worden? Naast een *atlantisch afweerfront* bestaat er het streven tot vereniging van Europa. Een begin werd gemaakt op een belangrijk deelgebied der economie, kolen en staal, in de zogenaamde *Montaan-Unie* (in het Nederlands zouden wij zeggen: Kolen- en Staalgemeenschap), waarbij Frankrijk, Duitsland, Nederland, België, Luxemburg en Italië aangesloten zijn.

Zwitserland, omgeven door landen der Montaan-Unie, moet met de realiteit rekening houden, dat 75 pct. van zijn behoefte aan kolen en ijzer door deze unie geleverd wordt. En ook het transportvraagstuk snijdt zo diep in ons eigen bedrijfsleven in, dat het reeds daarom noodzakelijk is met de Montaan-Unie contact te onderhouden. Het aanknopen van zulke betrekkingen is ook vanuit het gezichtspunt der overgeleverde neutraliteit absoluut verenigbaar met onze tot nu toe gevoerde buitenlandse politiek.

Moeilijker wordt het, wanneer het de bedoeling is, dat de Montaan-Unie zich tot een politiek-georganiseerde *Europese Bond* zal ontwikkelen. Indien het daarbij zou gaan om een echte federatie, waarbij de leden overeenkomen afstand te doen van het middel der oorlogvoering, hun nationale legers af te schaffen en slechts een betrekkelijk klein bondsleger te onderhouden, dan zou het nodig zijn om de Zwitserse neutraliteit bij de toetreding tot zulk een Europese bondsstaat, opnieuw te onderzoeken en te wijzigen.

Wat echter thans als Europese federatie naar voren treedt, is nog allesbehalve zulk een bondsstaat. Verder gaat het plan om uit de Montaan-Unie een Europese verdedigingsgemeenschap te vormen, waartegen echter in Duitsland sterke oppositie bestaat en de Franse regering belangrijk voorbehoud maakt.

Reeds om deze redenen heeft Zwitserland geen enkele aanleiding om afstand te doen van zijn politieke terughoudendheid. Ook kan het beeld, dat als Europese Federatie gepresenteerd wordt, ons niet in het minst bewegen om reeds nu in alle haast de Zwitserse buitenlandse politiek fundamenteel te herzien en het uitgangspunt der neutraliteit in te ruilen voor een organisatie, die naar wezen en doelstelling nog volkomen onduidelijk is en die in het beste geval niet meer dan een romp van een werkelijke en onafhankelijke Europese bondsstaat kan zijn.

De geplande Europese Unie zal immers voorlopig uit de zes partners van de Montaan-Unie bestaan. Engeland staat afzijdig; de Scandinavische staten zijn onzeker. Ook Oost-Duitsland, Finland, Oostenrijk, de Oosteuropese staten en waarschijnlijk ook Joegoslavië zullen niet meedoen.

De oprichting van een Europese Federa-

tie kan onder de bestaande omstandigheden niets anders betekenen, dan dat het voorlopig niet om een echte bond, maar praktisch om een Westeuropese alliantie gaat, die duidelijk tegen het door de Sowjet-Unie geleide Oostblok gericht is. Deze zeer gereduceerde Westeuropese Federatie is niet die derde macht, die bij wijze van spreken als neutraal onafhankelijk Europa tussen de beide blokken staat, doch zij is voorlopig een bouwsel, dat volledig in het afweerstelsel van het Westblok ingebouwd is.

Er is geen twijfel over, dat een toetreden tot deze alliantie met onze traditionele neutraliteit niet verenigbaar is.

Het grote raadsel van dit kleine Europa vormt *Duitsland*. Het is zelf waarschijnlijk nog lange tijd gespleten, behoort ten dele tot het Oosten, ten dele tot het Westen, verlangt naar eenheid, wil het Saargebied terug en de gebieden aan de andere kant van de Oder-Neisse, en men weet niet of dit zonder oorlog kan. De verhoudingen in West-Duitsland zijn ook niet duidelijk. De steun van het regeringsblok te Bonn aan de EDG; de sociaal-democratische oppositie daartegen; de evangelische kringen rond Niemöller en Heinemann, die hun protestantse broeders in het Duitse oosten niet willen prijsgeven en daarom voorstander zijn van een geneutraliseerd Duitsland. Dan de kring rond de vroegere rijkskanselier Wirth, die nog steeds een regeling met de Russen mogelijk acht. En ten slotte het nazisme, dat overal weer de kop opsteekt. Bijeenkomsten van SS; de Stahlhelm treedt weer op, officiersbonden en de Duitse generaals. Niet zonder reden is men in Frankrijk dus wantrouwig. Men kan niet vergeten, dat naast het Oostduitse grootgrondbezit en de Westduitse zware industrie het Duitse officierscorps tot de steunpilaren van de Duitse machtspolitiek behoort heeft en dat deze nationalistische kringen meer dan eens bereid waren om plotseling van front te veranderen en zich met de tegenstanders van gisteren te verbinden, als zulk een bondgenootschap de Duitse macht ten goede zou komen.

In deze situatie moet Zwitserland terughoudend zijn tegenover de Westeuropese Federatieplannen indien het zich niet plotseling in een naakte Europese machtsstrijd verwickeld wil zien. Wij verliezen boven-

dien niets, indien wij ons niet door een aaneensluitingspaniek laten meesleuren. Wij zijn de tijden van 1940 nog niet vergeten, toen ons ook gevraagd werd om afstand te doen van onze neutraliteit en ons bij een nieuw Europa aan te sluiten. Wij kunnen nuchter afwachten of de Montaan-Unie werkelijk een kristallisatiepunt van een echte Europese Bondsstaat wordt.

„Wij begroeten een vreedzaam, federatief opgebouwd, democratisch georganiseerd en geregeerd Europa, maar een Westeuropes ro npeuropa, waarin een militair versterkt Duitsland spoedig een leidende positie zou

kunnen innemen en waarin wetenschappelijk en geestelijk een klerikaal georiënteerd conservatisme en kapitalisme de toon aangeven en dat op de achtergrond geleid wordt door een Amerika, waarvan een reactionnaire koers te vrezen valt, dat is niet het doel, waarvoor een democratische socialist zich zou kunnen inzetten. Wij kunnen daarvan noch de vrede noch de redding van Europa verwachten. Wij menen eerder, dat wij niet uit louter angst voor het communisme wegen moeten gaan, die voor de Westeuropese democratieën noodlottig kunnen zijn.” v. W.

BOEKBESPREKINGEN

Handboek Pastorale Sociologie onder redactie van prof. dr. W. Banning, deel I, Zeeland, Zuidhollandse Eilanden, Noord-Brabant. Boekencentrum N.V., 's-Gravenhage 1953.

In de inleiding van bovengenoemd werk noemt Banning deze studie een experiment, daar geen model ter beschikking stond, waaraan het onderzoek zou kunnen worden getoetst. Hoofddoel is het leven en werken der kerk (speciaal de Ned. Hervormde Kerk) te midden van ons volk vast te leggen. Immers het dagelijks leven der locale volksgroepen bij hun arbeid in industrie, handel of landbouw, hun gezinsleven met gewoonten van huwelijk, onderlinge verhouding der geslachten, hun vermaaksleven, enz., voltrekt zich op geheel verschillende wijze. Dit beschrijvend weer te geven, is een der hoofdtaken der pastorale sociologie, waarbij uiteraard vooral de functie der kerk in het geheel der Nederlandse maatschappij nader belicht wordt. Hiertoe is Nederland gesplitst in een 47-tal districten, die achtereenvolgens behandeld zullen worden.

Bijzondere belangstelling bestaat voor de dynamiek, de „social change”. Banning merkt dienaangaande op: „Openhartig gezegd, misschien iets overdreven: dit is het enige wat ons wetenschappelijk interesseert.” Inderdaad wat overdreven, maar niet onjuist. Immers het is in haar aanpassingsproces aan de moderne industriële samenleving, dat de kerk in het verleden te kort is geschoten en gedeeltelijk nog in gebreke blijft.

Het Handboek is in de eerste plaats practisch bedoeld als voorlichting voor de dienaren der Hervormde Kerk, al zullen anderen er ook wel profijt van kunnen hebben. Wij voelen ons niet voldoende competent om dit werk als handboek voor de locale zielszorg te bespreken, doch hebben echter de indruk, dat het op dit gebied als een zeer waardevolle gids zal dienen.

Wel menen wij goed te doen hier nog op een andere niet te verwaarlozen functie van de te bespreken studie te wijzen, nl. haar betekenis als vindplaats van materiaal voor de theoretische sociografie en sociologie. Als voorbeeld hiervan mogen wij hier vermelden de bijzonder interessante beschrijving van de contacten van de kleine protestantse groep met

haar katholieke omgeving in Noord-Brabant en Limburg. Wat hier duidelijk naar voren komt, is het feit, dat de minderheidspositie der protestanten in deze gebieden hun godsdienstig élan en groepssamenhorigheidsgevoel ten goede komt. Zo wordt omtrent de kerkelijkheid van de protestantse gemeente te Maastricht medegedeeld, dat hierop de katholieke omgeving aldaar een gunstige invloed uitoefent. De uit het noorden gekomene, die misschien alleen maar niet-katholiek was, wordt zich, geconfronteerd met deze katholieke wereld, dikwijls bewust inderdaad protestant te zijn. De zo afwijkende katholieke omgeving verslapt de godsdienstige gevoelens van deze protestantse minderheid niet.

Een ander voor de theoretische sociologie interessant verschijnsel wordt behandeld door ds. Van den Ende in het artikel „De Mijnstreek”. Het betreft de planologische ontwikkeling van dit zo snel opgekomen gebied. Hierbij heeft de R.K. Kerk onder de inspirerende leiding van Mgr. Poels zich ook voor andersdenkenden buitengewoon verdienstelijk gemaakt door de zgn. parochiale uitbreiding van de stedelijke nederzettingen in de mijnstreek te bevorderen, waardoor de zielszorg beter aan de bevolkingsuitbreiding kon worden aangepast en het overwegend landelijk karakter van dit gebied bewaard bleef.

Ten slotte mogen wij nog wijzen op de bijzonder nuttige gegevens, verzameld betreffende de rampgebieden in Zeeland en Zuid-Holland alvorens de catastrofe hen trof. Dit wetenschappelijk materiaal zal voor de culturele en sociale opbouw van deze opnieuw drooggelegde gebieden zeker van betekenis blijken te zijn.

F. VAN HEEK

Mens en Stad – Amsterdam vandaag en morgen,
samengesteld door de Plancommissie, ingesteld door het
bestuur van de Federatie Amsterdam van de Partij van de
Arbeid, Arbeiderspers 1953.

Aan dit plan voor de ontwikkeling van Amsterdam liggen vier doelstellingen ten grondslag. De eerste, niet met name genoemde doelstelling houdt verband met de gemeenteraadsverkiezingen, welke in het voorjaar 1953 gehouden zijn. Deze overweging als een gelegenheidsmotief te bestempelen, doet geen recht aan dit rapport, dat, hoewel bescheidenlijk als een eerste verkenning gekwalificeerd, de problemen die de stad en haar bevolking in de toekomst zullen hebben op te lossen, aan de orde stelt en verspiegelt. Daarmede reikt het dus ver over deze eerste doelstelling heen en geeft het tegelijkertijd een sprekend voorbeeld aan politieke vrienden en tegenstanders hoe een gemeenteraadsverkiezing, naast de eendagsvliegen van straatbiljetten en pamfletten, voorbereid dient te worden. De plancommissie komt, in dit aspect bezien, alle lof toe voor de wijze, waarop zij, onder leiding van wijlen de heer Franke, dit rapport, binnen de bestoken tijd van enkele maanden, heeft opgesteld.

De tweede doelstelling heeft een plaatselijke kant en betreft de in verschillende opzichten verminderde betekenis van Amsterdam in het leven van Nederland. In dit opzicht vormt het rapport een zeer passend antwoord op het „geroddel” rondom onze hoofdstad. De centralisatie van het landsbestuur in Den Haag, de felle wonden van het bombardement van Rotterdam, welke de geestkracht van deze stad extra stimuleerden, de uitroeiing van de zo essentiële Amsterdamse bevolkingsgroep, de Joden, doen onze hoofdstad niet meer als voorheen, het onbestreden centrum van handel en verkeer, van culturele initiatieven en politieke vooruitstrevendheid zijn, al kunnen verschillende nieuwe plannen en de verwezenlijking daarvan (de tuinsteden in het Westen, 7de faculteit, Sport-, Jeugd-

en Kunstraad, Centrale Hemweg) genoemd worden. Amsterdam dient weer uit een perspectief te leven. De kracht van de hoofdstad ligt „in de driftige wil aan de toekomst op eigen wijze vorm te geven”.

Ook in dit opzicht brengt het rapport een zeer constructieve bijdrage, welke zowel binnen als buiten de grenzen van Amsterdam kan leiden tot bezinning op de nabije en verdere toekomst.

Hoevele gemeenten leven niet uit de roem op een groot verleden, of van dag tot dag zonder aan de wezenlijke en boeiende vraag: waarheen? toe te komen.

De maatschappelijke en persoonlijke ontworteling, waarvan de sterke communistische invloed in Amsterdam de uitdrukking vormt, het grote aantal onkerkelijken, dat aan de maatstaf van de kerkelijke huwelijksinzegeningen gemeten, waarschijnlijk sinds de eerste wereldoorlog op 60 à 65 % van de bevolking geschat moet worden, de symptomen van vervlakking, innerlijke leegheid en het daarmee gepaard gaande verlies aan geestelijke weerbaarheid blijken o.a. uit het feit, dat een derde van het totale bioscoopbezoek in Nederland te Amsterdam plaats vindt en dat de toename van de op zich zelf niet onbevredigende belangstelling voor schouwburg en concert geen gelijke tred houdt met de groeiende bevolking in tegenstelling tot die aan bioscoop, variëte en sport, voert tot een derde doelstelling, het wekken van een geestelijk élan, dat geïnspireerd wordt door het besef van verantwoordelijkheid voor de medemens.

Ten slotte leidt de centralisatie in het landsbestuur, de verambtelijking van het gemeentebestuur en andere oorzaken, o.a. samenhangende met het rumoer van het wereldgebeuren tot de verminderde belangstelling van de gemiddelde burger voor het bestuur van zijn stad, de schrikbarende onwetendheid onder de burgerij omtrent talloze nieuwe voorzieningen tot het inzicht, dat de democratie in de gemeente niet meer vlekkeloos functioneert en bezinning op de hervorming van het bestuur der stad en de bevordering van de zelfwerkzaamheid der burgers dringend noodzakelijk is.

De bundeling van deze electorale, plaatselijke in verband met de landelijke, geestelijke alsmede democratische aspecten, samenkomende in het streven Amsterdam tot een welvarende stad te maken, waarin de mens zich in vrijheid en verantwoordelijkheid zal kunnen ontplooiën, vindt in de als motto gevoerde woorden van F. M. Wibaut, ontleend aan zijn rede „Morgen” het leidende motief.

In veertien hoofdstukken worden nu de genoemde doelstellingen geconcretiseerd, waarbij de Commissie, volgens de stelling uit de inleiding tot „de Weg naar Vrijheid”, een nieuw zintuig voor de waarneming van de onderlinge samenhang van de maatschappelijke verschijnselen in hun onderlinge verstrengeling diende te ontwikkelen. Vanuit dit aspect bezien vertoont het rapport een zeer evenwichtige opbouw.

De eerste drie hoofdstukken, handelende over Amsterdam, vandaag en morgen, de grote stad als sociaal probleem en het bestuur der gemeente Amsterdam, stellen het zoeken naar nieuwe wegen ter verkrijging van een onderlinge samenhang, waarbij territoriale en functionale decentralisatie wordt bepleit, aan de orde, ten einde de verdere atomisering der stedelijke samenleving en de overbrugging van de groeiende afstand tussen bestuurders en bestuurden te kunnen stuiten, respectievelijk te realiseren. Hoofdstuk IV en V behandelen de gemeentehuishouding en arbeidsverhoudingen van het gemeentepersoneel, terwijl de laatste negen hoofdstukken gewijd zijn aan de verschillende aspecten, waarvoor het gemeentelijk beleid mede zorg draagt en constructieve perspectieven dient te stellen, met name op het gebied van werk en welvaart, stadsontwikkeling, woningnood en woningbouw, gezondheidszorg, maatschappelijke zorg, stad en cultuur, onderwijs, kunst, vrije-tijdsbesteding en volksontwikkeling.

De samenstellers waren zich van de beperkingen, welke zij zich dienden op te leggen en van de onvolkomenheden, welke aan het rapport kleven, welbewust.

Bij het korte tijdsbestek was niet alleen een grondiger vooronderzoek, dat de commissie bepleit, onmogelijk, maar ook de afhankelijkheid van onvoorzienbare besluiten van hogere organen en van onvoorstelbare ontwikkelingen in binnen- en buitenland liet nog vele punten in de verdere groei van Amsterdam in het onzekere. Dat de samenstellers van het rapport niettemin getracht hebben enig inzicht te brengen in de betekenis van de beslissingen, waarvoor de stad en haar bestuur zijn gesteld en in de overwegingen, die zij daarbij wil laten gelden, pleit voor de goede trouw aan de zaak en de durf, welke zij hebben weten op te brengen.

Als wij binnen het raamwerk van de terecht geaccentueerde territoriale decentralisatie of concretisering van de wijkgedachte een opmerking willen plaatsen, dan betreft deze de wel wat eenzijdige cultuursociologische beschouwing over de massamens, de atomisering van het individu in de onbekende massa en de depersonaliserende invloed van de grote stad. Naar onze mening vormt de toetsing van de sociologische trits open mens-type — gesloten stedelijk gezin — sterk gelede samenlevingsvorm der grote stad een vruchtbaarder hypothese, welke met de nadruk op het onderzoek naar de „weefselleer” van de kleine groepen, kan leiden tot het zoeken naar samenhang in groter verbanden. Een dergelijk beleid tot een verdere „moral integration”, steunende op werkelijk gevoelde dan wel sluimerende behoeften, stimuleert niet alleen de zelfwerkzaamheid van de burger, maar geeft ook de noodzakelijke zinvolle vulling en differentiatie aan de buurt- of wijkhuizen, welke terecht als kristallisatiepunten in de verwezenlijking der wijkgedachte en dus der stedelijke gemeenschap bepleit worden.

Met deze opmerking wilden wij een kleine bijdrage leveren tot dit rapport, dat in zijn constructieve opzet en doordachte uitvoering een aansporing moge zijn voor de federaties in andere gemeenten om het onderzoek van de problemen van morgen en een daarop gebaseerd planmatig beleid voor de ontwikkeling der specifieke plaatselijke gemeenschap en de opbloei van het gemeentelijk leven aan de orde te stellen.

P. DE JONG

Aspecten van het vraagstuk der overbevolking. Achtste interfacultaire leergang. Groningen 1953. 137 blz. f 2,90.

In zes lezingen belichten resp. de professoren Van Winter, Sirks, Tuntler, Korteweg, De Vos en 's Jacobs het bevolkingsvraagstuk van de historische, biologische, medisch-hygiënische, economische, ethische en staatkundige zijde. Vanuit meer dan één gezichtspunt is dit belangrijk. Als er één vraagstuk is dat een universele behandeling eist, dan is het wel het bevolkingsprobleem, want iedere eenzijdigheid wrekt zich hier, doordat men geen recht doet wedervaren aan zijn veelzijdige structuur. En toch, het vraagstuk is tevens zo moeilijk, dat alleen gespecialiseerde deskundigen hierover verantwoord kunnen spreken. De universiteit van Groningen heeft voor deze innerlijke tegenstelling tussen de behoefte aan universaliteit en speciale deskundigheid een praktische oplossing gevonden door de achtste interfacultaire leergang aan dit onderwerp te wijden. Iedere studie op zich zelf ontkomt natuurlijk niet aan een zekere mate van eenzijdigheid, doch het geheel van de zes lezingen geeft de verruiming van blik die hier nodig is. Daarom juichen wij het toe, dat deze lezingen bij Wolters in druk verschenen zijn, zodat zij algemeen toegankelijk zijn.

Maar ook in ander opzicht is dit belangrijk. Het valt niet te ontkennen, dat er in de wetenschappelijke belangstelling tot op zekere hoogte sprake van mode is. Een jaar of vier, vijf geleden stond het bevolkingsvraagstuk in het middelpunt van de belangstelling.

De hoge geboortecijfers van de na-oorlogse jaren waren hiervan de aanleiding. Natuurlijk heeft men toen het vraagstuk niet opgelost en thans ligt het in feite nog even dreigend voor ons. Veranderingen in de feitelijke situatie treden immers uiterst langzaam in. Als er dan ook in 1949 reden tot ongerustheid was, en die was er, dan is dit thans ook nog het geval. De mode moge zich in een andere richting bewegen, het probleem is gebleven. Hierin ligt de tweede reden, waarom wij ons over deze serie lezingen, thans, verheugen.

De derde reden ligt in de kwaliteit van wat geboden wordt. Het was voor ieder der hooggeleerde heren geen gemakkelijke opgave het veel omstreden bevolkingsvraagstuk verantwoord en toch voldoende eenvoudig te behandelen. Voor zoverre wij dat kunnen beoordelen, zijn zij daarin geslaagd. Werkelijk *nieuwe* gezichtspunten konden zij daarbij niet ontwikkelen. Het is trouwens de vraag of deze ten aanzien van het bevolkingsvraagstuk verwacht kunnen worden. Reeds meer dan anderhalve eeuw worstelt de wetenschappelijke wereld met dit vraagstuk en het komt ons voor, dat iedere keer als men meende een werkelijk nieuw licht er op te kunnen werpen, dit slechts een nieuwe eenzijdigheid was, die na korter of langer tijd achterhaald werd. Het zeer bewuste streven naar een zo evenwichtig mogelijke behandeling sloot dus als vanzelf de kans op brillante eenzijdigheid uit. Maar juist daarom zijn deze lezingen van belang geworden voor ieder die in zijn werk en zijn studie, en dus eenzijdig, met het bevolkingsvraagstuk te maken heeft. Hij wordt dan met de vele andere zijden van het vraagstuk geconfronteerd.

Dr. W. J. v. d. WOESTIJNE

L. van der Land, *Het pad naar de collegebank*. Amsterdam, N.V. De Arbeiderspers, 1953. 92 blz. f 2,90.

Welke voorstelling maakt u zich van een student? Het zou de moeite waard zijn om deze vraag eens aan een aantal Nederlanders uit verschillende bevolkingsgroepen voor te leggen. Men zou een staalkaart van antwoorden krijgen en slechts weinige ervan zouden de tegenwoordige werkelijkheid juist weergeven — kenmerkend voor de verschuivingen die zich de laatste tientallen jaren in de studentenmaatschappij hebben voorgedaan. In de volksverbeelding — ook bij de oudere afgestudeerden — neemt de corpsstudent ten onrechte nog een centrale plaats in. Aan de andere kant is ook het betrekkelijk nieuwe fenomeen van de werkstudent met een zekere sentimentaliteit omgeven.

De schrijver van „Het pad naar de collegebank” heeft in dit boekje een naar mijn mening verdienstelijke poging gedaan om voor aankomende studenten, studenten en voorts voor allen die zich voor het hoger onderwijs interesseren, een overzicht te geven van de belangrijkste sociale problemen die met het hoger onderwijs samenhangen. In een aantal hoofdstukken vindt men beschouwingen over de selectie en herkomst der studenten, de studiekosten en studietoelagen, de werkstudent (een instelling die in zijn huidige vorm zo spoedig mogelijk dient te verdwijnen), het studieloon-project, de toekomstmogelijkheden der studenten, en de bijzondere positie van de meisjesstudent. Met tot slot een overzicht van de belangrijkste studierichtingen, een literatuurlijst en een register.

Zij die student willen worden, zullen in dit boekje veel van de zo hard nodige voorlichting vinden, terwijl ouderen, die voor de opgroeiende jeugd en het hoger onderwijs verantwoordelijk zijn, hier opnieuw geconfronteerd worden met problemen die buiten de kring der rechtstreeks betrokkenen toch nog veel te weinig bekendheid genieten. Wat de heer v. d. Land naar voren brengt is, zoals hij ook zelf zegt, nieuw noch oorspronkelijk. Het is de neerslag van hetgeen in tal van boeken, brochures en rapporten reeds eerder betoogd is, maar waar velen toch nog al te gemakkelijk langsheen lopen.

v. WIJK

CHRISTELIJK SOCIALE CONFERENTIE

1952

Leben ist ein heiliges Ja-Sagen!

Aan deze woorden van een bekend Duits filosoof, waarin hij bij zijn aanval op het pessimisme, zijn hooggespannen levensmoed en overspannen Lebensbejahung uitte, word ik herinnerd, nu ik voor Socialisme en Democratie moet schrijven over bovenstaand procesverbaal. Want onze menselijke positie is zodanig, dat wij bij alle levensaanvaarding en -bevestiging telkens onze critiek en ons neen moeten uitspreken. Neen tegen onrecht, neen tegen leugen. Maar ook neen tegen machtsusurpatie, grensoverschrijding, geestelijke gemakzucht, verstarde traditie, verblinde zelfgenoegzaamheid. Neen zeker ook tegen wat dr. Abraham Kuiper, de man wiens geweldige bekwaamheden door zijn grote tegenstander Troelstra in diens gedenkschriften met klem worden gememoreerd, in een machtige rede betitelde als „Verflauwing der grenzen”. Tegen de achtergrond van een heilig „ja” telkens en telkens weer neen!

Ds. Buskes heeft in het December-nummer van 1952 van dit tijdschrift en ik heb in dezelfde maand in „Wending” een artikel gewijd aan de Christelijke Sociale Conferentie 1952.

Wij hebben beide tot deze conferentie „ja” gezegd, reeds door onze deelneming en medewerking. Wij hebben ook volkomen onafhankelijk van elkaar, elk op eigen wijze, in onze artikelen uiting gegeven van onze dankbaarheid en verwachting.

Nu ligt het procesverbaal van de conferentie voor mij en het gaat nu dus niet meer in de eerste plaats om de conferentie zelf, om dit historisch gebeuren, dat reeds historie geworden is en, wat mij betreft, tot dank stemmende herinnering. Want als het goed is, krijgt dit Procesverbaal nu een eigen leven, het moet historie maken, toekomst hebben.

Ons ja, onze dankbaarheid is bekend. En daarom lijkt het mij het eerlijkst en vruchtbaarst wanneer ik ditmaal begin met het neen, de critiek.

Het zwakke punt van deze conferentie is voor mij gelegen in Sectie I, die handelde over de betekenis van de bijbelse boodschap voor het sociale leven. Ik heb hierop reeds gezinspeeld in mijn bovengenoemd „Wending”-artikel, toen ik nog slechts beschikte over de conclusies, aangevuld met eigen indrukken en ervaringen, die zich voor wat Sectie I betreft (daar ik zelf referent was in een andere sectie) beperkten tot de debatten op de eerste middag der conferentie.

Graag had ik gewild, dat mijn oordeel nu ongereserveerder gunstig zou kunnen zijn, maar kennisneming van dit procesverbaal dwingt mij integendeel verder te gaan dan de critische vragen, die ik mij in December 1952 stelde. Ik moet daar-

voor terugkomen op een punt, dat ik reeds aanstipte, maar daarop nu iets uitvoeriger en dieper ingaan.

In Sectie III, gewijd aan „De Organisatie van de Maatschappij”, zijn o.m. conclusies geformuleerd naar aanleiding van de referaten van prof. mr. P. Borst, mr. dr. A. A. van Rhijn en prof. dr. F. L. van Muiswinkel resp. over „De organisatie van het bedrijfsleven”, „De taak van de overheid ten opzichte van het bedrijfsleven” en „Overheid en zelfstandige ondernemer”.

De eerste conclusie luidt: „Overheid, ondernemers, werknemers en georganiseerd bedrijfsleven zullen zich bij de ordening der sociaal-economische verhoudingen moeten laten leiden door de in sectie I omschreven norm voor het christelijk sociale handelen.”

Conclusie 2 spreekt over de ontwaarding van de mens in de toenemende machtsconcentraties van velerlei aard en ziet o.a. daarin tot uitdrukking gebracht het feit, dat de huidige maatschappelijke orde niet beantwoordt aan deze norm.

En conclusie 3 spreekt over het streven naar de opbouw ener maatschappelijke orde, die beantwoordt aan deze norm.

Steeds maar weer deze norm! Maar ik heb er kort na de conferentie reeds op gewezen, dat in sectie I diepgaand verschil bestond ten aanzien van een aantal wezenlijke en voor het christelijk-sociaal handelen in menig opzicht beslissende vraagstukken, waaronder de taak der overheid en de betekenis van de souvereiniteit in eigen kring.

Hiermee reeds komen een aantal zeer belangrijke conclusies van sectie III in de lucht te hangen of wordt uitgesproken, dat voor het trekken daarvan de opvattingen over de taak der overheid bijv. en de betekenis van de souvereiniteit in eigen kring helemaal niet zo wezenlijk zijn. Daar dit laatste echter ondenkbaar is, dringt zich onvermijdelijk een andere vraag op, die voor sommigen misschien iets verbijsterends heeft, nl. deze: Weet sectie III best zijn wegen en maatstaven te vinden zonder dat zij daarbij sectie I nodig heeft? Dat zou heel gelukkig zijn volgens mij. Maar is dan de verwijzing naar sectie I een pure beleefdheid, of slepen de andere secties maar een sectie I mee? En waarom dan? Men ziet in welke afgronden van twijfel en onzekerheid, misschien zelfs cynisme wij belanden, wanneer wij zo doorvragen.

Laten wij deze echter vermijden en toestemmen, dat met een kleine redactie-wijziging deze hele problematiek in rook kan opgaan. Dan rijzen wel enige nieuwe vragen, doch dat is nu onze zorg niet. Maar nu moet ik wel aandacht vragen voor iets, wat ik in mijn artikel in „Wending” niet of nauwelijks heb aangeraakt, nl. de positieve conclusies van sectie I. Dat zijn er zes, die ik wil onderscheiden in de eerste vijf en de zesde.

Misschien immers, dat daar te vinden is, dieper dan de diepgaande verschillen, waarvan ik er enige noemde, de norm, waarop sectie III doelde.

Wanneer ik daarop antwoord tracht te geven, dan kan ik daaraan, als leek, zeker in dit tijdschrift, geen theologische analyse doen voorafgaan. Voorts beperk ik mij tot de eerste vijf conclusies (op de zesde kom ik straks terug) en constateer: In deze conclusie zie ik een hele zwerm normen, een bonte lappendeken, een veel-ervrige rok van normen, een sieraad voor elke christelijke conferentie, een lust

voor het normenminnend oog. Maar *de* norm van sectie III vind ik er niet.

Dit klinkt vreemd, want in deze verheuglijke kleurenrijkdom heeft ieder ruimte gekregen om het lapje met zijn geliefde nuance aan te hechten. In een sfeer van eensgezindheid, die iets roerends had. En er is dus voor elk wat wils. Maar toch moet ik het volhouden en beweren niet alleen, dat ik die norm niet vind, maar dat die er niet is. Om de simpele reden, dat men er tot het eind toe naar zocht en tot het eind toe tevergeefs.

Is dat niet teleurstellend? Misschien voor sommigen of zelfs velen. Voor mij niet in het minst. Want wanneer ik afzie van de achterhoede-schermutselingen over de noodzaak van christelijk-politieke en (of) christelijk-sociale organisaties, die principieel niets nieuws opleverden, ofschoon ze nu en dan de ernst en gecompliceerdheid van deze vraag op treffende wijze demonstreerden, zie ik de grote betekenis van sectie I hierin: Onder leiding van enige gezaghebbende theologen is sectie I vooral bezig geweest met een ontmanteling van allerlei christelijke vanzelfsprekendheden. Een afbraak als men wil. Maar voor mij veeleer een ontmaskering, een ontkorsting, een vuurproef. Een arbeid, waarbij elk *défaitisme* ontbrak, omdat dit alles gebeurde in de geloofszekerheid, dat het procédé slechts het bijkomstige verwijderen en verteren zou, om het wezenlijke en levenwekkende bloot te leggen.

Dit pijnlijk maar heilzaam proces heeft de hele conferentie aangetast, heeft zich doorgezet tot op het laatste ogenblik en daar het toen kennelijk nog onvoltooid was, doen aandringen op voortzetting. Deze voortzetting heeft men eenstemmig toegezegd, natuurlijk ook in de niet ongerechtvaardigde verwachting, dat dan ook belangrijke positieve resultaten zouden worden bereikt.

Maakt men met deze aandrang en deze toezegging ernst, dan aarzel ik niet in te stemmen met het oordeel van de voorzitter, dat de Christelijke Sociale Conferentie 1952 een historische gebeurtenis was. En zelfs wanneer deze ernst zou ontbreken, dan zou zij toch, maar dan als „Mene tekel” van historische betekenis zijn. Aan de ernst van deze tweesprong is niet te ontkomen.

Onvermijdelijk denk ik dan echter aan enige andere historische gebeurtenissen, waarvan ik noem de oprichting van de Partij van de Arbeid en de Vergadering van de Wereldraad van Kerken te Amsterdam in 1948. Zonder deze twee gebeurtenissen immers zou deze conferentie in deze vorm en op deze wijze niet hebben plaatsgehad. Zij verleende dan ook aan deze gebeurtenissen, gewild of ongewild, maar onmiskenbaar een zeer bijzonder accent. Dat er in Nederland niets *veranderd* is kan niet meer worden volgehouden. De zaak der *vernieuwing* kunnen wij dus met zakelijke ernst onder het oog zien.

Zoals bekend, formuleerde de Wereldraad van Kerken in 1948 zijn visie van een „Responsible Society”, ingeleid met de woorden: Man is created and called to be a free being, responsible to God and his neighbour. (De mens is geschapen en geroepen om een vrij wezen te zijn verantwoordelijk tegenover God en zijn buurman).

Deze visie is niet nieuw. In ieder geval zo oud als het paradijsverhaal met zijn vraag: „Adam, waar zijt gij?” en die andere vraag: „Waar is uw broeder?”

Het getuigde echter van de scherpe blik van de Wereldraad op geestelijke realiteiten, dat hij in dit tijdsgewricht deze visie gloednieuw als een vaan midden

in de wereld der actualiteit plantte, al was zijn formulering summier en voorlopig en al wist hij niet ten volle wat deze formulering voor de practijk van het politieke en sociale leven involveerde. Sindsdien is men in de gehele wereld bezig dit probleem en zijn consequenties te bestuderen.

Het is ook voor geen bestrijding vatbaar, dat noch het christendom noch het socialisme de betekenis van deze „Responsible Society” volledig hebben verstaan of uitgeput. Voor mij staat het evenzeer vast, dat vooraanstaande vertegenwoordigers van christendom en socialisme dit tekort erkennen en door onderlinge aanraking en spanning gegroeid zijn in ervaring, inzicht en verantwoordelijkheidsbesef. Alle gerechtvaardigde jammerklachten ten spijt mogen wij zeggen dat wij althans op dit punt verder zijn dan een eeuw geleden.

Een aantrekkelijk voorbeeld van een socialist, die met volledige handhaving van eigen van het christendom afwijkende levensovertuiging van dat zelfde christendom kennelijk geleerd heeft is mr. dr. J. in 't Veld, zoals ieder kan constateren, die met dankbaarheid kennisneemt van het prae-advies „Taak en onderlinge verhouding van Kerk, Particulier initiatief en Overheid ten aanzien van de Maatschappelijke Zorg” in 1949 uitgebracht voor de Nederlandse Vereniging voor Maatschappelijk Werk. Dit geldt trouwens niet alleen voor individuele socialisten en voor de laatste tijd; het geldt voor het socialisme, Marx niet uitgezonderd, al is het daar niet met de vinger aan te wijzen.

Hoe talloze christenen, die het socialisme principieel afwezen (ik denk onder vele anderen aan Kuiper en Talma) van dit socialisme leerden is evenzeer aanwijsbaar. En ook hier kan worden toegevoegd, dat dit niet alleen geldt voor individuele christenen maar voor het christendom.

Dat christenen en socialisten elkaar in politiek partijverband de hand tot samenwerking reikten, was dus voor deze onderlinge lering, beïnvloeding en bevruchting geen beginpunt. Evenmin als het een eindpunt mag betekenen.

Weliswaar is mij nooit duidelijker geweest dan door en op deze conferentie hoe belangrijk het is geweest, dat door de oprichting van de Partij van de Arbeid een vernieuwend element gekomen is in de politieke machtsverhoudingen en in het groeien en het spel der politieke krachten. En nooit heb ik duidelijker beseft hoe de shock-treatment van deze oprichting voor het hele Nederlandse volk heilzaam en effectief is geweest. Maar tevens en juist daarom ben ik daar zeer versterkt in mijn overtuiging hoe funest het zou zijn, wanneer dit werd beschouwd als een eindpunt en niet als een beginpunt, wat het moet zijn. Vooral wat de spanningvolle en vruchtbare ontmoeting betreft tussen christendom en socialisme. Zou nl. de gezapige, in slaap wiegende opvatting van het bereikte eindpunt post vatten, dan ware de doorbraak in het beste geval gedegradeerd tot een min of meer spectaculair doch ephemer succes, waarbij de doorbraak in diepere zin zou zijn misverstaan en tot mislukking gedoemd.

De visie van de Wereldraad heeft dus ook voor het socialisme betekenis en moet, als de christenen binnen het socialisme hun roeping verstaan, die behouden en in toenemende mate krijgen.

Nadat ik dit terloops heb aangestipt, keer ik terug tot onze Conferentie 1952,

onze, omdat ik voor deze conferentie, zij het als referent slechts in beperkte mate, zekere mede-verantwoordelijkheid draag.

En dan constateer ik met vreugde, dat de visie van een her-ontdekte verantwoordelijkheid met nog onvermoede maar zeker verstrekkende consequenties leefde als een overtuiging en een ferment in alle secties, ook in de eerste, al is in de conclusies van de eerste sectie slechts voor een scherp speurend oog een matte doorwerking daarvan te ontdekken.

Ter adstructie zou ik zeer veel uit het voor mij liggende procesverbaal kunnen aanhalen. Met het oog op de mij beschikbaar gestelde plaatsruimte beperk ik mij echter tot enige belangrijke punten, mij ten volle bewust van de onvolledigheid en van de betrekkelijke willekeurigheid en zelfs onbillijkheid van de keus.

In de eerste plaats vraag ik aandacht voor het referaat van mevrouw dr. F. T. Diemer-Lindeboom, de enige vrouw, die als referente aan de conferentie meewerkte, onder de titel „De functie van het gezin”, in sectie II, die handelde over „Mens, massa en gemeenschap”.

Kenmerkend in haar referaat is haar open oog voor nieuwe feitelijkheden, die zij uitdrukkelijk niet vanuit een slechts traditionele visie door het christelijk-sociaal denken wil benaderd zien. Dit brengt haar tot zeer belangwekkende beschouwingen en conclusies, die het christelijk isolement doorbreken waarin inderdaad weleens grote kracht kan schuilen, maar dat ook onvermijdelijk meebrengt het gevaar van een tot couveuseachtige bewaring en bescherming neigende geslotenheid. Zij wil daardoor een heilzame in- en uitstroming bewerken tot vernieuwing en stimulering van de krachten in het gezin en tot groter dienst aan de gemeenschap. Ik wijs o.m. op de bladzijden 231–233, waarin nieuwe ideeën worden gelanceerd, die velen in haar kring en niet alleen daar revolutionnair in de oren zullen klinken. Een blik in haar literatuurlijst, waarvan zij een vruchtbaar en moedig gebruik heeft gemaakt, toont hoe zij onbevangen door vooroordeel in allerlei kampen in de leer heeft willen gaan. Het is een vreugde te zien, hoe zij, geschraagd door en vast verankerd in haar geloofsovertuiging, in het culturele en sociale leven staat in de soevereine vrijheid, die het christelijk leven mag en moet kenmerken.

Ik wijs terloops op de waarderende woorden, die prof. Schippers aan het humanisme en de Franse revolutie en hun historische roeping en betekenis wijdt. Ook in zijn kringen wel niet geheel nieuwe geluiden, maar toch uitermate verblijdend in een tijd, waarin op deze punten bij velen in Nederland een benauwende bewustzijnsverenging valt waar te nemen en waarin anti-revolutionnair en anti-humanistisch de samenvatting van alle christelijke deugden schijnen te worden.

Graag wijs ik ook op wat ik misschien bijdragen van arbeiders mag noemen. Ik doel op de referaten van twee vakbondsbestuurders, de heren C. van Nierop en C. J. van Mastrigt. Het kan bekend zijn, dat ik over christelijke organisaties principieel anders denk dan zij en ik heb daarover in verschillende milieu's de degens met hen gekruist. Ook heb ik tegen hun referaten resp. over „Massificatie in onderneming en bedrijfstak” en „Verantwoordelijkheid en zeggenschap in de onderneming” menig bezwaar. Maar er is bij deze vertegenwoordigers van de christelijke arbeiders van bepaalde aspecten van het leven van de arbeid een treffende kennis uit de eerste hand. En dit verleent, onder de intellectuele en

levensbeschouwelijke vormen, hier en daar aan hun referaten een klank van levens-warme echtheid, die men in werk van den academicus of de intellectueel zelden aantreft. Zij doen mij zowel door tegenstelling als overeenkomst aan de uitzonderlijke mens J. Hofman denken, waarmee ik een reeks van jaren een leerrijk en vruchtbaar contact had, niet het minst toen wij practisch en principieel uiteengingen.

Partijgenoot Buskes heeft indertijd zijn artikel besloten met de opsomming van referaten van een aantal partijgenoten. Ik acht mij daarvan dus ontslagen en moge daarnaar verwijzen.

Hij heeft ook bijzonder aandacht gevraagd voor het referaat van dr. H. Berkhof. Deze referent was geen partijgenoot, geen „doorbraak-christen”, zoals men ons indertijd wel lichtelijk smalend noemde. Deze benaming had zeker nut als (zij het wat slordige) onderscheiding. Persoonlijk heeft mij deze betiteling bovendien altijd genoeg gedaan en getroffen als een erenaam (zoals indertijd het woord „Geuzen” voor onze voorouders in opstand tegen Spanje), een titel, waarop ik meende enig recht te hebben, omdat ik reeds voor de oorlog „doorbraak” gewenst en bepleit heb. Maar in ieder geval behoeft dr. Berkhof zich deze smaad niet aan te trekken, want zij sloeg niet op hem.

Nu mag ik echter zeggen, dat dr. Berkhofs referaat één van de belangrijkste evenementen van de conferentie vormde. Zijn bijdrage is een merkwaardige illustratie van het woord, dat de „zachte krachten zullen winnen” in 't eind. Zijn referaat heeft brede en diepe aandacht gehad en de behandeling ervan heeft bevestigd, dat in dieperen zin deze conferentie werd tot doorbraak-conferentie.

Maar de doorbraak-gedachte is een diep-doordringend tweesnijdend zwaard. Want hiermee wil ik natuurlijk niet de vlakke bewering lanceren, dat dr. Berkhof of de doorbraak-christenen als overwinnaars het strijdperk verlieten. Maar wel, dat zij in belangrijke mate het resultaat van de conferentie mede bepaalden. Dat wil ook niet zeggen, dat zij domineerden (in aantal zouden zij verre zijn overstemd t.a.v. kenmerkende doorbraakovertuigingen), doch ik heb het oog op twee belangrijke punten:

In de eerste plaats hadden zij aanwijsbaar een behoorlijk aandeel in de positieve conclusies, die, hoewel niet spectaculair, in de secties II en III op sommige punten m.i. merkwaardig en van grote betekenis waren. Ik noem slechts de houding tegenover werkgelegenheid en sociale zekerheid. Om misverstand te voorkomen voeg ik hieraan onmiddellijk toe, dat deze positieve uitspraken werkelijk niet alleen aan doorbraak-christenen te danken waren. Maar:

In de tweede plaats (en dat geeft mij het recht niet in de oppervlakkige maar in diepere zin van een doorbraak-conferentie te spreken) hebben zij in belangrijke mate ertoe bijgedragen dat allerlei dingen op drift zijn gekomen. Dit is zeker geen reden om zich op de borst te slaan, het was niet meer dan simpele plichtsvervulling. Maar deze simpele plichtsvervulling heeft de hele conferentie gelegenheid geboden iets te doen van simpele grootheid en waarachtigheid, nl. deze reële situatie te erkennen en dit (wat sommigen een testimonium paupertatis, een belijdenis van onmacht scheen) klaar en duidelijk voor het forum van het Nederlandse volk uit te spreken.

De leiding der conferentie heeft daarbij geen gering blijk van doorzettingsvermogen en zedelijke moed gegeven en zij en de conferentie bewezen daardoor een grote dienst aan ons volk. Ook aan het socialisme en de Partij van de Arbeid.

Dit zullen velen grote woorden lijken. Ik gebruik ze nuchter en welbewust. Maar zij eisen enige toelichting en rechtvaardiging.

Het begon in de belangwekkende openingsrede van de voorzitter prof. mr. W. F. de Gaay Fortman, waarin hij erkende en sterk accentueerde, dat wij aan een waarlijk *christelijk* doordenken van het sociale vraagstuk in zijn moderne aspecten nog zo weinig waren toegekomen. En waarin hij proclameerde, dat in het licht van het Evangelie in ieder mens de naar Gods beeld geschapene wordt herkend. Zodat het ging om hoger dingen dan om de soevereiniteit in eigen kring te redden of de christelijke organisaties afbreuk te doen.

Het is geen geringe grond tot erkentelijkheid, dat mede door zijn en anderer leiding, de conferentie tot op het laatste ogenblik niet ontrouw is geworden aan dit hoog gezicht.

Maar nu ontmoet ik weer sectie I met zijn zes conclusies, waarvan ik voorlopig de zesde buiten beschouwing liet. Het is wel hierboven gebleken, dat mijn bewondering voor de eerste vijf positieve conclusies niet groot is, dat ik mij daarover zelfs een lichte spot veroorloofde. Deze critiek had ik echter o.m. nodig om voor mijn positieve waardering voor het uiteindelijk resultaat van sectie I plaats te maken en wel in tweeërlei opzicht.

In de eerste plaats, omdat de voorzitter aan de zesde conclusie de inspiratie ontleende om te getuigen en te belijden: „Wij staan in de verantwoordelijkheid van het heden, ten volle, met beide voeten in de modder van deze wereld”, maar „Over ons en over ons werk valt de glans van de toekomst van Jezus Christus en van Zijn Koninkrijk”.

In de tweede plaats, omdat naast de praktische taken en de studie, die uit de arbeid van de tweede en derde sectie zullen voortvloeien, vooral aan de geestelijke worsteling in sectie I een belangrijk program voor de toekomst te danken kan zijn. Een program, waarbij ook de toekomst van het socialisme en de Partij van de Arbeid ten nauwste betrokken zijn.

De eerste sectie liet nl. na haar zes positieve conclusies volgen:

„Terwijl ten aanzien van bovenstaande conclusies een belangrijke mate van overeenstemming bleek te bestaan, was er een diepgaand verschil ten aanzien van de volgende, wezenlijke en voor het christelijk-sociaal handelen in menig opzicht beslissende vraagstukken:

- a. de plaats en de roeping der kerk;
- b. de taak der overheid;
- c. de noodzaak van christelijk-politieke en (of) christelijk-sociale organisaties;
- d. de visie op het tegenwoordige socialisme;
- e. de betekenis van de soevereiniteit in eigen kring;
- f. de betekenis van de scheppingsordeningen.

Hoewel men zelf niet in twijfel verkeerde over de juistheid van het eigen standpunt, was men toch eenparig overtuigd van de roeping, in verbondenheid

en met verantwoordelijkheid voor elkaar, deze verschillen ernstig te onderzoeken en tot voorwerp van gemeenschappelijke bezinning te maken."

Ik acht deze zaak zo belangrijk, dat ik dit nog weer volledig opneem en, afziende van een subtiële analyse dezer formuleringen, hierover toch een enkele opmerking wil maken. De zes punten van verschil a - f zijn zeer uiteenlopend van aard en gehalte. De juistheid van het eigen standpunt buiten twijfel te stellen zal natuurlijk hoofdzakelijk slaan op c. „de noodzaak van christelijk-politieke en (of) christelijk-sociale organisaties”.

Voor goed begrip van ons standpunt te dien aanzien, waaromtrent veel misverstand heerst, kan het van belang zijn enige dingen in herinnering te brengen: Ten eerste de hoofdstrekking van de bekende boodschap van de Nederlandse Hervormde Kerk over de vakbeweging. Ten tweede de verklaring van de Wereldraad van Kerken in 1948 te Amsterdam ten aanzien van christelijke politieke partijen. En ten derde (hoewel dit minder bekendheid heeft verworven) een rapport van de European Laymen's Conference 1951 te Bad Boll (studiegroep VI) over „Opportunities and Limits of Cooperation between Christians and non-Christians for political and social work”. (Gelegenheden voor en grenzen van samenwerking tussen Christenen en niet-Christenen voor politiek en sociaal werk).

Wij hebben nooit bestreden, dat christelijk-politieke of sociale organisaties eis van beleid en punt van ernstige overweging voor pastorale zorg kunnen zijn. Maar wij kunnen dat onmogelijk als een algemeen christelijk gebod of een algemene geloofseis zien. Integendeel: Wij zijn van mening, dat de bewijslast op de voorstanders van christelijke organisaties rust. En dat men zich daarvan niet met een paar afgesloten principiële doodoeners kan afmaken. Dit is natuurlijk geen slaafs aanleunen tegen de uitspraken der Hervormde Kerk, van de Wereldraad of het Congres van Bad Boll. Het is omgekeerd een standpunt, dat wij innamen en tot uitdrukking hebben gebracht enige jaren voor de tweede wereldoorlog, toen wij zelf nog lid waren der Christelijk-Historische Unie. Ik heb dan ook met een zeer gerust geweten meegewerkt in Bad Boll aan de formulering, die mij voor de kerk het enig juiste standpunt leek en die de boodschap der Nederlandse Hervormde Kerk dekt, maar verscherpt en preciseert.

En het heeft mij dan ook niet verbaasd, maar wel zeer verheugd, dat prof. dr. H. Ridderbos, de co-referaten van dr. Berkhof, die men in goede zin zijn theologische tegenspeler zou kunnen noemen, blijkens zijn uitspraak „De christelijke organisatie is natuurlijk geen geloofsartikel” ons principieel uitgangspunt deelt. Dit neemt natuurlijk niet weg, dat bij hem geen zweem van twijfel bestaat aan de juistheid van *zijn* keus voor christelijke organisatie en dat hij bij de motivering van deze keus een aantal waardige en waardevolle argumenten aanvoert, die niet slechts ons grondig respect verdienen, maar ook onze volle, nauwgezette en voortdurende aandacht.

Wij weten zeer goed, dat er aan het samengaan van christenen met allerlei niet-christenen nadelen, risico's en gevaren verbonden zijn, maar wij achten die, behalve in duidelijke noodsituaties geringer dan het leven in het zelf-gekozen isolement. Met name is het gevaar voor „Verflauwing der grenzen” binnen de christelijke organisaties veel groter, omdat het daar veel moeilijker onderkend

wordt. Tenzij het socialisme ten prooi zou vallen aan een vervlakkende denktraagheid en een nihiliserende tendens tot oppervlakkig succes, waarin het onvermijdelijk zijn élan en spankracht zou verliezen en innerlijk worden uitgehold.

Het is dan ook geen lichtvaardige gril, dat wij, het gewicht van alle ernstige argumenten kennend, de christelijke politieke organisatie hebben verlaten en tot op deze dag van de juistheid en onvermijdelijkheid van dit besluit overtuigd zijn.

Dat men iets soortgelijks in c. heeft willen uitdrukken en een zekering tegen misverstand aanbrengen, kunnen wij begrijpen, ofschoon wij deze behoefte persoonlijk niet gevoelen.

Met de overige punten van verschil staat het echter anders.

Menigeen zal zich weliswaar bij een deel van deze formuleringen weinig kunnen denken en menig ander, die de terminologie en de daarmee aangeduide problemen kent, zal vrezen voor ijdel woordenspel of theologisch dorsen van leeg stroo. En dit gevaar ligt natuurlijk altijd voor de deur, hier zowel als elders. Het is ook gevoeld en uitgesproken bij de discussie over de gerechtigheid en de vrijheid in het socialisme (zie Socialisme en Democratie, Juni 1953). Maar men ziet reeds uit dit voorbeeld, dat de problemen binnen het christendom en binnen het socialisme verwantschap vertonen en elkaar kruisen. En deze kans op ontarding van bezinning en discussie vermindert niet in het minst de grote betekenis van deze vragen.

Verwaarlozing of onverantwoordelijke beantwoording van de belangrijkste dezer vragen, die zo levensvreemd en onwerkelijk aandoen misschien, *kan* niet alleen leiden tot, maar *is* reeds uitgemond in millioenen half-verwaarloosde werklozen, in een revolutie van het nihilisme, in een wereldoorlog en de zeer reële werkelijkheden van dwangarbeid en verdelgingskampen. In de extremen van het laissez-faire en van de totalitaire regimes ontmoeten wij deze vragen.

Dit geldt voor mij buiten twijfel voor de plaats en roeping der kerk en evenzeer voor wezen en taak der overheid. Dit geldt ook voor het daarmee verbonden vraagstuk van de souvereiniteit in eigen kring, met welke naam men dat ook aanduidt. Dan zal men echter mogen eisen, dat dit ernstige vraagstuk ophoudt een zinledig wachtwoord voor onderlinge herkenning te zijn, zodat het onvermijdelijk in het geheugen roept:

Denn eben wo Begriffe fehlen

Da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein.

Het zal in onze tijd evenmin mogen dienen tot stut van een romantisch of verstarrend conservatisme. En er zijn nog meer en ernstiger rekeningen met deze leer te vereffenen, maar daartoe is het hier niet de plaats.

En toch wil ik hier met klem als mijn overtuiging uitspreken, dat deze schijnbaar academische vragen ondanks het reële gevaar voor aberraties, van grote brandende actualiteit zijn en dat zij o.m. blijkens de bovengenoemde discussies over gerechtigheid en vrijheid en blijkens zeer recente uitingen van de Wereldraad van Kerken voor de wereld en het socialisme levenskwesties raken.

In ieder geval wil ik met grote ernst herhalen, wat partijgenoot Buskes en ik in onze artikelen direct na de conferentie gezegd hebben.

Onafhankelijk van elkaar stelden wij de vraag: Wat zullen de christenen van Nederland met de door de conferentie gestelde vragen aanvangen? Zullen wij ze als echte vragen erkennen en aanvatten? Zullen wij ontdekken, dat het program van deze vragen, voorlopige vrucht van onze broederlijke ontmoeting, een geschenk betekent? Bijbels gesproken een talent, dat wij niet mogen begraven?

Voor ons geldt hier een heilig moeten en ons volk heeft er recht op, dat wij dit horen.

Aan deze overtuiging moet ik nog één ding (weer een herhaling) toevoegen.

De conferentie heeft uitgesproken eenparig overtuigd te zijn van de roeping de verschillen ernstig te onderzoeken en tot voorwerp van gemeenschappelijke bezinning te maken „in verbondenheid met en verantwoordelijkheid voor elkaar”.

Prof. Zuidema heeft uitgesproken, dat hem dit veel te dierbaar was. Wanneer het inderdaad ging om een dierbaarheid, dan zou ik het ditmaal van harte met hem eens zijn en mij van deze dierbare binding duidelijk distantiëren. Het kan echter niet betekenen, dat wij het in philosophicis, theologicis of politicis eens zijn. Het betekent ook niet, dat wij in deze onderlinge verbondenheid en verantwoordelijkheid (die ik zonder reserve aanvaard) de grens van geestelijke ruimheid en solidariteit bereikt hebben. Het betekent wel, dat dieper dan onze zeer reële verschillen en spanningen, het geloof er is aan onze gezamenlijke verantwoordelijkheid aan meer dan menselijk gebod en roeping en gerichtheid op meer dan menselijk doel, meer dan dat van ons zelf, meer dan dat van de ander.

Dit betekent de kans van zakelijk uiteengaan. Dit heft echter de gezamenlijk erkende roeping niet op.

En dit is zo weinig dierbaar, dat ieder van ons het recht en de plicht heeft, wie zich aan deze roeping onttrekt, tot de orde en ter verantwoording te roepen.

Voorop ga dan evenwel de eigen bereidheid, om de in de conferentie gehoorde opdracht te volvoeren. Voor hen, die in de christelijke verbanden geroepen werden, daar; voor hem, die in de Partij van de Arbeid zich geroepen weten, hier.

HEEFT HET SOCIALISME IN DE V.S. EEN TOEKOMST?

Als de democratie in Amerika een toekomst heeft dan moet het democratische socialisme een toekomst hebben. Want het lot van de democratie wordt bepaald door de mate waarin het in staat is meer vrijheid, vrede en welvaart voor ons allen te veroveren. Het socialisme wordt het meest nauwkeurig omschreven, wanneer wij het herleiden tot de overtuiging dat vrijheid, vrede en welvaart het rechtvaardig erfdeel van de mens zijn en dat zij verworven kunnen worden door vrije mensen, die daar doelbewust naar streven. Om dat doel te bereiken moeten zij niet alleen het apparaat van de staat gebruiken, maar ook vrijwillige organisaties. Hoewel de staat over de meeste macht beschikt, moet hij de mens dienen en niet de mens de staat.

Het is het socialisme in deze ruime betekenis van het woord, dat in Amerika toekomst heeft. Het heeft deze toekomst niet als het gezien wordt in termen van een star marxisme of wanneer het wordt geïdentificeerd met een uitbreiding van de staatseigendom op het gebied van productie en verdeling.

Socialisme en marxisme

Het grootste deel van de huidige critiek op het marxisme in Amerika getuigt zowel van gebrek aan kennis als van gebrek aan scrupules. De gelijkstelling van het marxisme met het leninisme—communisme, waar communisten en vele kapitalistische critici van Marx gestadig mee voortgaan, is alleen mogelijk door een ernstige verwringing van het marxisme. Voor degen die Marx kennen is het niet moeilijk belangrijke aspecten aan te wijzen, waarin het communisme veel meer een ontkenning dan een vervulling is, niet alleen van de geest maar ook van de letter van de marxistische filosofie en economie. In de praktijk is in de V.S. het communisme niettemin zozeer aanvaard als de voornaamste vormgeving van het marxisme, dat andere interpretaties van Marx zich moeilijk staande kunnen houden. Het niet-communistische marxisme is bovendien in toenemende mate sectarisch en onvruchtbaar.

Wij leven in een tijd waarin de sociale en economische ontwikkeling weinig van doen heeft met welke van de oudere economische theorieën en schema's dan ook, die uitgingen van een historische gedetermineerdheid. Karl Marx en Adam Smith zouden gelijkelijk verbaasd zijn wanneer zij samen de V.S. en hun instellingen in het jaar 1953 onderzochten. Economische verhoudingen zijn stellig van vitaal belang, maar een wereld, dronken van nationalisme, en een generatie, over de

gehele linie geobsedeerd door de moderne psychologie, heeft nog amper contact met het starre economische determinisme van de oude marxisten.

Er bestaan inderdaad belangrijke klasse-scheidingen in de V.S., maar de spanningen in de sociale structuur van Amerika kunnen moeilijk worden verklaard in termen van een klassenstrijd tussen bezitters en arbeiders. En Marx' waardeleer en meerwaarde-theorie maken de economie op geen enkele wijze tot een wiskundig toepasbare wetenschap, noch leggen zij een praktische basis voor een rechtvaardige verdeling van het nationaal inkomen.

Het is onder socialisten niet langer een ketterij om deze dingen te zeggen. Historisch is het socialisme veel aan Marx en zijn medewerkers verschuldigd. Vele van zijn inzichten zijn ook thans nog van grote waarde, maar de noodzakelijke ontwikkeling van de socialistische theorieën en programs kan nooit tot stand worden gebracht op basis van een onfeilbare marxistische bijbel.

Socialisme en nationalisatie

In de openbare mening wordt het socialisme waarschijnlijk het meest geïdentificeerd met een uitbreiding van het gemeenschapsbezit, dit ondanks het feit, dat socialisten altijd hebben erkend dat de omvang van overheidsbezit in belangrijke mate afhankelijk is van de vraag hoe de staat is ingericht. Slechts een oppervlakkig socialisme kon socialisatie identificeren met nationalisme. Deze stelling mag bekend worden geacht, gezien de intensiteit, waarmee socialisten, niet alleen in Amerika maar ook in Europa, zich realiseren dat socialisatie zelfs onder een regering, waarin een socialistische partij grote zeggenschap uitoefent, geen automatische oplossing biedt voor onze economische en sociologische problemen. Nationalisatie opent geen brede weg naar een arbeidersparadijs. Dit feit is ons op afschuwwekkende wijze duidelijk geworden door de groei van de totalitaire staten en in het bijzonder door de ontwikkeling van het communisme. De volgelingen van Lenin, die beweren te geloven dat de staat op een goede dag zal afsterven, en die zich zelf beschouwen als de enig juiste uitleggers van Marx' leer, hebben een staat gevestigd die de volmaaktste tirannie is die de geschiedenis ooit heeft gekend.

Maar thans staat de uitbreiding van overheidsbevoegdheden in het algemeen, met name in niet-communistische landen, aan critiek bloot. Daaruit blijkt, dat de staat niet totalitair in karakter behoeft te zijn om aan de verdenking bloot te staan, dat het een organisatie is ten behoeve waarvan de enkeling bestaat in plaats dat de staat de mens dient. Het lijkt wel of de critiek van de oude anarchisten op de staat in onze dagen gerechtvaardigd wordt. Tegelijkertijd kan de staat blijkbaar minder dan ooit worden gemist. Niemand heeft tot dusver duidelijk aangewezen welk ander orgaan dan de staat de taken zal moeten vervullen, die in onze tijd collectief ten uitvoer moeten worden gebracht. In het licht der geschiedenis en van onze huidige waarnemingen is het pure fantasie om te veronderstellen, dat vakverenigingen of syndicaten de taken van de staat zouden kunnen overnemen en ze beter en met meer verdraagzaamheid kunnen vervullen dan gebeurt in zulke onvolkomen democratieën als de Engelse, de Amerikaanse en de Scandinavische. Onze hoop is gevestigd op een zuivere beschouwing van en contrôle op de staat, die in een veelvormige maatschappij functioneert. Een redelijke verscheidenheid van de

Norman Thomas (geb. 1884) is thans de „grand old man” van het Amerikaanse socialisme. Deze voormalige Presbyteriaanse dominee uit het hart van New York heeft sinds de eerste wereldoorlog als gloedvol en geestig spreker, als redacteur en auteur leiding gegeven aan het slinkende groepje Amerikaanse socialisten. Tussen 1928 en 1948 nam hij als socialistisch candidaat aan zes presidentsverkiezingen deel. Over het beperkte succes daarbij schrijft hij in deze bijdrage — ook over de noodzaak tot heroriëntering, waartoe de Union for Democratic Socialism werd opgericht, waarvan Norman Thomas als voorzitter optreedt.

vormen van overheidsbemoeiing is essentieel voor de vrijheid en ter voorkoming van maatschappelijke stagnatie.

Afgezien van het basisprobleem van de organisatie van een doelmatige democratische contrôle op de staat roept de socialisatie ook in de democratie het grote psychologische vraagstuk op van de verhouding tussen leiding en arbeiders. Voor zover vooruit kan worden gezien is het waarschijnlijk, dat de betekenis van de industriële bewindvoerders eerder zal toe- dan afnemen. Niettemin bestaat er nog steeds min of meer bewust een afkeer van die rol bij vele arbeiders en dit probleem wordt weinig verder gebracht door formules als democratisering van de gesocialiseerde industrie. Het is zeker niet zo, dat alle arbeiders verlangen iets van de verantwoordelijkheid te dragen, die uit hun inschakeling in een doelmatige contrôle zou voortvloeien. De Engelse vakbeweging heeft dit feit openhartig erkend. Het is voor vakverenigingsleiders heel wat gemakkelijker om langs de oude weg steeds meer voor de arbeiders te vragen wanneer het de particuliere industrie betreft, dan wanneer de arbeiders direct mede-verantwoordelijk zijn geworden voor de leiding. Aan de andere kant staat niet overal de vakbeweging zo onverschillig tegenover medezeggenschap als dat met de meerderheid der arbeiders in Engeland het geval schijnt te zijn. De Duitse vakbeweging en de socialistische partij daar hebben zich gesteld op het beginsel van het medebeslissingsrecht van de arbeiders in de leiding via gekozen vertegenwoordigers. Deze ontwikkeling in Duitsland doet echter ernstige vragen rijzen omtrent de belangen en de rechten van de consumenten, waartoe de leden van de vakbonden ook behoren. Helaas is de consument in het grootste deel van de socialistische theorie te veel verwaarloosd. Het zou echter fout zijn te menen dat het probleem van de eigendom en van het besturen van een gesocialiseerde industrie alleen de socialisten aangaat en zou kunnen worden vermeden door een voortzetting van het particuliere kapitalisme. Wij, Amerikanen, hebben ervaren dat het kapitalisme alleen draaglijk is wanneer er via belasting,

arbeids- en sociale zekerheidswetgeving uitgebreide contrôles bestaan. En deze contrôles vereisen ook een machtige staat, die wij gedwongen zijn zeer kritisch gade te slaan.

Socialisatie in Amerika

Sommige socialisten en bijna-socialisten zijn in hun reactie tegen socialisatie als de kern van het socialisme veel te ver gegaan, doordat zij zowel haar theoretische waarde als haar praktische verworvenheden gingen ontkennen. Hier in Amerika zijn de TVA, de Dienst voor Landelijke Electrificatie en andere minder bekende benaderingen van socialistische eigendom en contrôle op grote ondernemingen van enorme waarde geweest voor de ontwikkeling van de Amerikaanse maatschappij. Men kan zich nauwelijks voorstellen wat er van de Engelse kolenmijnen en spoorwegen zou zijn geworden als zij niet waren gesocialiseerd. In ons eigen land is een commissie, benoemd door gouverneur Dewey van de staat New York, ofschoon zeer conservatief in samenstelling en aanpak, tot de conclusie gekomen dat de beste oplossing voor de bankroete en slecht geleide Long Island Spoorweg de overdracht van bezit en beheer aan een overheidslichaam is. In feite is het bijna een republikeinse gewoonte geworden om de staat al die ondernemingen te laten overnemen, die geen gemakkelijke winst meer opleveren, om daarna de staat te beschuldigen van inefficiënt beheer. Zoals het ook een soort republikeinse gewoonte is om een politiek te bevorderen die de organisatie van de staat ondoelmatig houdt.

Ik verwonder mij telkens weer hoeveel van onze vooruitstrevende burgers, zowel binnen als buiten de vakbeweging, niet vermogen in te zien hoe sterk de argumenten zijn voor overheidsbeheer van onze natuurlijke hulpbronnen, die nu eenmaal beperkt in omvang zijn en zeer wezenlijk voor ons gehele bestaan. Kolen, ijzer, olie enz. zijn noch geschapen, noch ontdekt door hun huidige eigenaars, maar worden door hen geëxploiteerd als monopolies of semi-monopolies, of ook wel in een wilde concurrentiestrijd, die de consumenten zeer duur te staan is gekomen. Het is vrijwel onmogelijk om roofbouw te voorkomen en een planmatige exploitatie van deze hulpbronnen door te voeren zolang de private eigendom van deze bronnen blijft bestaan. Het is bovendien een soort onbewuste hypocratie te zeggen, dat men gelooft in een regering van het volk, door het volk en voor het volk en dan zulke enorme zeggenschap als besloten ligt in de monopolistische en oligopolistische eigendom en exploitatie van de staalindustrie aan willekeurige particulieren over te laten.

De grote maatschappijen gaan bij hun publiciteitsacties nooit op deze punten in. Zij profiteren van de anti-communistische stemming en proberen de algemeen verbreide haat tegen het communisme om te zetten in een verzet tegen elke vorm van economische verandering. De waarheid speelt geen rol in de huidige kruistocht voor de stelling dat de welvaartsstaat, socialisme en communisme in hun uiteindelijke effect precies hetzelfde zijn, dat uitbreiding van de overheidsbevoegdheden de weg naar de ondergang in Europa is. Het pleit niet erg voor de kracht en de intelligentie van de vooruitstrevenden, zelfs in de vakbeweging, dat het Amerikaanse publiek zo gemakkelijk heeft berust in het stelsel, waarbij het deze misleidende campagne via advertenties, radio- en televisiereclame zelf betaalt in

de prijzen van de producten. Wanneer bijvoorbeeld de verenigde particuliere electriciteitsmaatschappijen miljoenen dollars besteden om ons te vertellen dat het overheidsbeheer van de electriciteitsopwekking in Niagara of St. Lawrence vredig slapende kinderen zal beroven van hun rechtmatig erfdeel en zal leiden tot een verarming van ons culturele leven, omdat wij niet meer naar de door deze maatschappijen betaalde komieken voor de radio kunnen luisteren, dan trekken zij de kosten van deze reclamecampagnes af van het inkomen waarover zij aan de regering belasting verschuldigd zijn. Wij mogen wat daardoor verloren gaat weer aanvullen.

Een van de redenen waarom wij in Amerika ondanks al onze enorme voordelen zoveel afschuwelijke sloppen hebben, zoveel onnodige armoede en een zo wijd verbreide vrees voor een nieuwe depressie, is gelegen in het feit, dat, ofschoon zowel democraten als republikeinen gefoeterd hebben tegen plannen en planning, zij het in de practijk doen, maar dan bij stukjes en beetjes zonder behoorlijke coördinatie en zonder een verbindende visie. Wanneer regering en volk voort blijven gaan om te spreken over *free enterprise* zonder deze in practijk te brengen, ontstaat een verwarde en onsamenhangende planning en voor die huichelachtigheid moeten wij betalen.

Moeten wij het woord socialisme gebruiken?

Ik heb vele Amerikanen ontmoet, die menen, dat wat het socialisme voorstaat ermee zou worden gediend, wanneer wij de woorden socialisme en socialistisch lieten vallen. Laat ik vooropstellen, dat ik zelf van oordeel ben dat wij een nieuwe terminologie nodig hebben om een meer aan de huidige situatie aangepaste leer te kunnen uitwerken, maar ik meen niettemin dat wij in Amerika er niets mee opschieten door het woord socialisme te laten vallen. In een minimum van tijd zouden wij, onverschillig welk woord wij zouden gebruiken, dezelfde vraagstukken onder ogen moeten zien als nu. In Canada heeft de vroegere poging van de CCF (Co operative Commonwealth Federation) om het woord socialisme te laten vallen, deze partij alleen maar de beschuldiging bezorgd van een poging tot volksmisleiding. Het is deze beweging veel beter gevaren sinds zij openlijk heeft erkend, dat zij er een democratisch-socialistische overtuiging op na hield. Socialistische verworvenheden hebben bovendien zozeer een eigen plaats in de geschiedenis, dat het voor ons geen zin heeft om te trachten terrein te veroveren door de socialistische erfenis te verloochenen. Socialisme, democratisch socialisme, is te zeer een eigen kracht op het wereldtoneel, dan dat Amerika zou mogen proberen zich daarvan te distancieren door het gebruik van het vertrouwde woord te vermijden. Daarom heeft onze nieuwe organisatie, de Unie voor Democratisch Socialisme, ook haar naam gekozen als zij deed.

Dit betekent, dat, om in Amerika een toekomst te hebben, het socialisme in de harten en hoofden van miljoenen mensen opnieuw de oude socialistische harts-tocht moet wekken die leefde bij Eugene Debs en anderen uit de rij van onze geestelijke voorvaders. Het gaat natuurlijk er niet om hun woorden na te praten. Wij moeten onze socialistische leer opnieuw doordenken en formuleren, in het bijzonder waar het betreft de planning. Daarnaast moeten wij de vloedgolf van

misleidende voorstellingen, die over het socialisme worden gepubliceerd, zoveel mogelijk bestrijden en daarbij niet aarzelen de vijand in eigen huis op te zoeken. Laten wij nooit vergeten dat, hoezeer wij een opnieuw doordenken van onze beginselen behoeven, deze behoefte bij degenen die verdedigen wat wij in Amerika kennen op het gebied van *free enterprise*, honderdmaal groter is.

Ontwikkeling van het socialisme in Amerika

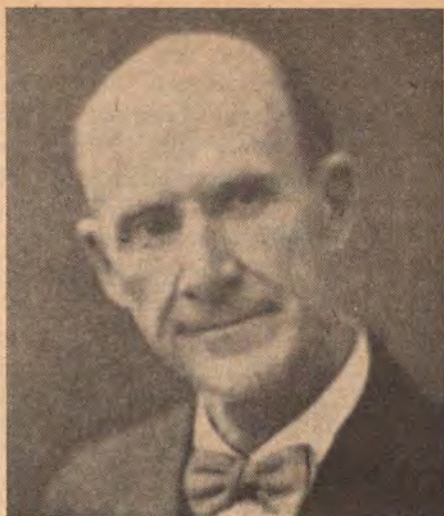
Leer, program en politieke strategie zijn in de praktijk nauw verbonden. Maar in het zelf-onderzoek moeten wij ze scheiden. In dit verband ben ik nog steeds van oordeel, dat de voornaamste reden waarom de socialistische beweging in Amerika zoveel zwakker is dan in vele andere Europese landen, moet worden gevonden in onze staatsinrichting, in het bijzonder in de wijze waarop wij onze president plegen te kiezen. Het zijn deze constitutionele en historische omstandigheden, die ons twee partijen gaven, waarbij de verschillen in elk van hen groter zijn dan het gemiddelde verschil tussen de twee.

Het socialisme in Amerika heeft veelal indirect gewerkt. Het heeft de politieke partijen en de vakbonden diepgaand beïnvloed, hoewel deze het formeel hebben verworpen. Er zijn aan deze indirecte werking echter grenzen gesteld en deze grenzen kunnen in dit land, waarin de methode van presidentsverkiezing welhaast niet anders dan twee partijen verdraagt, alleen worden doorbroken, hetzij doordat socialistische en vooruitstrevende krachten één van de bestaande grote partijen veroveren, hetzij door de vorming van een nieuwe massa-partij, die zo sterk wordt dat zij één van de bestaande partijen dwingt tot verdwijnen of tot opgaan in de andere. De socialisten hebben goede redenen om aan deze laatste mogelijkheid de voorkeur te geven. Op deze wijze ontstond de Republikeinse Partij toen zij de Whigs verdrong. Indien wij in staat zouden zijn om een nieuwe massapartij op te bouwen, zou deze een veel grotere kracht en frisheid hebben dan door de verovering van de Democratische Partij ooit kan ontstaan. Dit is van het begin af min of meer een bewust socialistisch verlangen geweest.

Eerst hoopten wij dat onze socialistische partij, onder een populair leider als Debs was, zou groeien als een eik uit een eikel, zij het veel sneller, om de oude partijen nationaal tot een coalitie te dwingen, zoals zij in enkele staten deed. In 1924 traden socialisten op als promotor van La Follette, in de hoop — waarin zij bitter teleurgesteld werden — dat daaruit een partij van arbeiders en boeren zou groeien. In latere jaren hebben wij zo iets als de Canadese Co-operative Commonwealth Federation willen of helpen bouwen. Al mijn campagnes voor het presidentschap werden gevoerd in de hoop dat zij niet alleen zouden bijdragen tot de doorwerking van socialistische ideeën onder het volk, maar ook, zij het indirect, tot deze essentiële politieke hergroepering door het ontstaan van een nieuwe politieke groep. In latere jaren is deze hoop verdwenen door het duidelijke verzet van de vakbeweging tegen socialistische campagnes, waarvan zij vreesde dat zij juist de verkiezing van een president zouden bevorderen die de arbeiders het minst begeerden. Bovendien stelde de vakbeweging rond 1936 veel vertrouwen in wat door vakbewegingsacties kon worden bereikt, die formeel onpartijdig zouden zijn maar

zich in feite voltrokken binnen de Democratische Partij. Het lijdt geen twijfel, dat onder het bewind van Roosevelt en Truman iets tot stand kwam. Maar zonder een politieke partij en een bewuste visie op de verdere ontwikkeling van onze maatschappij, werd de vooruitstrevendheid, die onder Truman in 1948 leek te gaan overwinnen, vrijwel volkomen verlamd in de jaren die daarop volgden. De Republikeinen kregen grond voor de opvatting, daarin gesteund door de grote overwinningen van Taft en Nixon in de Senaatsverkiezingen in Ohio en Californië, dat de steun van een kandidaat door de vakbeweging eerder een na- dan een voordeel was.

EUGENE DEBS 1855-1926

In 1952 rees de hoop, dat de populariteit van Eisenhower bij de conservatieve Democraten in het bijzonder in het zuiden een politieke hergroepering door middel van het openbreken van de *Solid South* zou bevorderen, waardoor de verovering van de Democratische Partij door de vakbeweging en de vooruitstrevenden binnen de gezichtskring kwam. Deze hoop schijnt nu erg klein. De zuidelijke Democraten spelen hun spelletje zeer handig. Velen van hen stemden voor Eisenhower en verzwakten daardoor de positie van hun meer progressieve partijgenoten, terwijl zij tegelijk hun positie in het Congres en de leiding van de Democratische Partij behielden. Bovendien is het op korte termijn, met verkiezingen voor het Congres in November 1954 in het vooruitzicht, voor de Democraten verstandig om de verschillen binnen eigen rijen zoveel mogelijk te minimaliseren. Zij zullen één front kunnen vormen tegen de Republikeinen, dank zij het feit dat zij tot 1956 geen nationaal program behoeven te ontwerpen voor de verkiezing van een president. Daarom werden wij vergast op het toneel van de conferentie van de Democraten in Chicago in September 1953, waar in feite de loyaliteitsverklaringen, die door de conventie van 1952 waren opgelegd, weer werden losgelaten. Adlai Stevenson noch Harry Truman vocht daar voor zulke vitale punten als besloten liggen in het program voor *civil Rights*. De enige politiek die zij ontwikkelden, was een verdediging in zeer algemene termen van de politiek die onder de *fair deal* in het verleden gevoerd was. Er was geen openhartige discussie over een program voor de ontwikkeling van onze nationale hulpbronnen in het belang van de gemeenschap op een tijdstip waarop de Republikeinen bezig zijn ze aan particuliere exploitanten weg te geven. Er werd weinig gezegd over de woningbouw, behalve in de vorm van critiek op de Republikeinen. Met andere woorden: de vooruitstrevendheid in de Democratische Partij wordt uit verkiezingstactie voorlopig op stal gezet.

Het behoeft geen betoog, dat dit punt van een nieuwe politieke hergroepering

het moeilijkst van alle is. Zeker is dat op dit punt mijn eigen pogingen het meest hebben gefaald en ik ben dan ook niet in staat om een onmiddellijke, praktische oplossing te geven. Des te meer reden is er voor ons, socialisten, het probleem te zamen onder ogen te zien. De Unie voor Democratisch Socialisme is daartoe bedoeld. Het is geen politieke partij, maar een instrument voor de politieke opvoeding, die in Amerika zo bitter hard nodig is. Als ik op het verleden terugzie, dan geloof ik niet dat wij zouden hebben gefaald in het tot stand brengen van een nieuwe partijgroepering als wij in staat waren geweest ons denken en onze propaganda op de hoogte van de tijd te houden. Het was begrijpelijk, maar niet onvermijdelijk, dat het eerste vuur van het socialisme zou doven naarmate zoveel onmiddellijke eisen van het socialisme vrij bevredigend werden ingelost tijdens de grote depressie en de tweede wereldoorlog. In de huidige situatie kunnen wij de mensen in Amerika niet langer in beweging brengen door te wijzen op de zichtbare omvang van armoede en onzekerheid. Maar werkelijke welvaart, zowel als vrede en vrijheid, moet nog veroverd worden en er is niets in de bewogen geschiedenis der mensheid dat ons doet geloven dat mensen niet in staat zouden zijn om zich telkens opnieuw te geven aan de verwezenlijking van vrijheid en broederschap. Voor zover wij in staat zijn ons zelf en anderen daartoe te bewegen zal het socialisme in Amerika een toekomst hebben.

LICHT EN DONKER OVER DE VERENIGDE NATIES

De achtste Algemene Vergadering

De redactie van S. en D. verzocht me als aanvulling op het artikel van pg. De Kadt enige opmerkingen te willen maken over de lichtzijde van de achtste Algemene Vergadering, het meer positieve werk dat gedaan is kunnen worden. Het is natuurlijk vaak dankbaarder over de lichtzijde dan over de schaduwzijde van een zaak te schrijven, doch ik hoop daarbij binnen de grenzen der objectiviteit te blijven.

Vooraf enkele opmerkingen van iets meer algemene aard.

In de eerste plaats wil ik aansluiten bij de opmerking van pg. De Kadt, dat Nederland, in het algemeen een klein land, in de Verenigde Naties een rol kan spelen, die aanmerkelijk groter is dan men als klein land zou verwachten. Nog steeds komt het in de Verenigde Naties, gelukkig, vaak meer aan op de kwaliteit dan op de kwantiteit. Wat Nederland betreft, is dat ook nu bij sommige discussies in de politieke commissie, bij de behandeling van de hulp aan de minder ontwikkelde gebieden in de tweede commissie, bij het vluchtelingenvraagstuk in de derde commissie, bij de herziening van het Handvest in de zesde commissie, duidelijk gebleken. Daarbij is echter wel wezenlijk, als ik het zo noemen mag, de kleur en de toon van Nederlands buitenlands beleid. Een neiging om alle oneffenheden glad te strijken, een zekere afzijdigheid van de geschilpunten der grote mogendheden, de behoefte aan een houding van reserve en afwachten, van formalisme soms, dat alles typeert vaak ons buitenlands beleid, wellicht nog als een laat overblijfsel van onze vooroorlogse politiek. Doch er is ook een politiek mogelijk, die, getuigt van een zekere oorspronkelijkheid, die niet bang is om initiatieven te nemen, die de moed heeft, om als het nodig is de dingen bij de naam te noemen en die de internationale problematiek ziet op het niveau waarop zij thuis hoort, boven de beperkte nationale belangen uit. Met een dergelijk beleid krijgt onze buitenlandse politiek meer een eigen gezicht en ik heb de overtuiging, dat Nederlands internationale positie daarmee méér is gebaat dan met een houding van: 't kan vriezen en 't kan dooien.

In de tweede plaats geloof ik, dat ons buitenlands beleid geschaad wordt door een zekere discongruentie tussen het beleid ten aanzien van het koloniale vraagstuk en dat ten aanzien van de minder ontwikkelde gebieden. Voor een gedeelte gaat het hierbij om dezelfde landen, of om landen, die nog maar kort de koloniale status ontgroeiden. Ten aanzien van het vraagstuk der minder ontwikkelde gebieden getuigt het Nederlandse beleid van een behoorlijke en verheugende progressiviteit.

Ten aanzien echter van het koloniale vraagstuk laten we ons echter nog te vaak en te gemakkelijk met een zeker automatisme inschakelen in de rij der „beherende mogendheden”. Men kan volledig toegeven, dat in de VN van de zijde der niet-beherende mogendheden herhaaldelijk een irriterende, opdringerige politiek wordt gevoerd, die al te vaak dienst doet als dekmantel voor eigen tekortkomingen, dan weer een politiek, die aan de kinderkamer herinnert. Maar wat wint men er bij om te trachten een zeteltje in te nemen in de club van de „beati possidentes”? Het koloniale vraagstuk ligt er nu eenmaal als het vraagstuk, dat in deze eeuw op de een of andere wijze wordt geliquideerd. Het is de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid van alle volken daarvoor te zamen een zo goed mogelijke oplossing te zoeken. Nederland is geen koloniale mogendheid meer, maar het kent de materie uit ervaring. Dat geeft de mogelijkheid tot een eigen, oorspronkelijke bijdrage, zonder een al te optimistische keuze voor een der tegengestelde groepen. En ten aanzien van de landen, waar het hier om gaat, brengt het een grotere eenheid in ons beleid. Het mogen dan veelal landen zijn, die op het ogenblik, ook economisch, nog een zwakke positie innemen, in de toekomst geprojecteerd, zullen zij in het wereldeconomische verkeer ook voor ons land van toenemende betekenis blijken te zijn.

In de derde plaats een opmerking, die eigenlijk over de Verenigde Naties heen-grijpt, deze namelijk, dat er een zekere discrepantie bestaat, tussen hen, die in Nederland en die buiten Nederland onze politiek dragen. Om het eens zo te stellen: vanaf 1945 is in Nederland de politiek gedragen door KVP en PvdA zo niet alleen dan toch in hoofdzaak, terwijl beide groeperingen in het gehele apparaat, dat onze buitenlandse politiek maakt en vertegenwoordigt, op minimale wijze een plaats hebben. Daarmee wil ik zeer bepaald niet een partij-politiek element brengen in onze buitenlandse politiek. We moeten juist de gelukkige positie trachten te behouden, dat het in Nederland mogelijk is gebleken om de vraagstukken der buitenlandse politiek boven de partijpolitieke tegenstellingen uit gezamenlijk te kunnen behandelen op een hoger niveau. Doch als er een zekere discrepantie ontstaat tussen de politiek-dragende krachten in het eigen land en het buitenlandse apparaat, wat betreft mentaliteit, het benaderen der vraagstukken, instelling en gezindheid, dan is dat toch een zaak, die de aandacht verdient. Meer wil ik er hier niet van zeggen.

Nu wat betreft de achtste Algemene Vergadering der Verenigde Naties.

In het algemene debat heeft minister Luns namens Nederland bijzondere aandacht gevraagd voor het vluchtelingenvraagstuk en voor de hulp aan de minder ontwikkelde gebieden. De accentuering van deze beide vraagstukken past niet alleen in het kader, waar in de gegeven situatie voor de VN de meest positieve mogelijkheden liggen, maar het zijn ook vraagstukken, die voor de toekomst der VN essentiële betekenis hebben.

De oplossing van het vluchtelingenvraagstuk is voor de VN doodeenvoudig een erezaak en de zuinigheid, waarmee de landen zich nog steeds van deze zaak afmaken, een schande. Het kan misschien niet anders, dat in oorlogstijd een milliard meer of minder nauwelijks telt. Maar als we dan staan voor de naweeën van de oorlog, voor het onzegbare leed van hen, die op bijzondere wijze de last

van ons aller falen te dragen hebben, dan herinneren we ons ineens met een gewichtig gezicht, dat we een schatkist hebben te beheren. Alsof, om maar dicht bij huis te blijven, in Nederland iemand een boterham minder zou behoeven te eten, indien we onze bijdrage voor dit werk verdrievoudigden. Sommige reacties van de Hoge Commissaris van de Vluchtelingen, onze landgenoot Van Heuven Goedhart, blijken soms misschien wat bitter. Maar ze zijn niet onjuist. Hij kent het leed der vluchtelingen als geen ander. Hij meent terecht, dat ook voor de VN het lenigen van menselijke nood belangrijker is dan een heleboel politieke en juridische discussies. En als we nu als Nederland eens het voorbeeld gaven om jaarlijks op de dag der Verenigde Naties op de hoeken van alle straten te collecteren voor de vluchtelingen en het nog al te onbekende werk van het Kindernoodfonds, zouden we dan niet helpen in nood en tegelijk ons volk meer dan tot nu toe interesseren voor het werk der VN? De organisatie van de vrede is de opbouw van een betere en menswaardiger wereld. Uit het falen daarin kan de kiem groeien van een nieuwe oorlog.

Een geheel ander vraagstuk is het vraagstuk van de hulp aan de minder ontwikkelde gebieden in de wereld.

Als men zich realiseert, dat het aantal mensen in de wereld, dat aan ondervoeding lijdt, beduidend groter is dan vóór de oorlog; dat nog steeds ongeveer de helft van de totale wereldbevolking lezen noch schrijven kan; dat in de Verenigde Staten de voorraden zich opstapelen en in Azië mensen van honger sterven; dat de kloof tussen het nationaal inkomen van de meer en de minder ontwikkelde landen in vele gevallen nog van jaar tot jaar wijder wordt; de in de meer ontwikkelde landen de gemiddelde leeftijd twee tot drie maal zo hoog is als in de minder ontwikkelde land —, dan wekt het geen verbazing, dat het vraagstuk van de economische ontwikkeling der minder ontwikkelde landen in de VN steeds sterker op de voorgrond treedt.

De meer ontwikkelde landen hebben er herhaaldelijk bezwaar tegen gemaakt, dat van de zijde der minder ontwikkelde landen de aanspraak op hulp voor hun economische ontwikkeling werd gesteld als een zedelijke eis. Ik geloof, dat we deze zedelijke eis eenvoudig hebben te erkennen. In een naar eenheid toegroeïende wereld is er geen zedelijke rechtvaardiging te vinden, waaraan met behulp van alle machtsmiddelen der politiek de welvaart blijvend kan worden gemonopoliseerd voor de ene helft der mensheid, terwijl de andere helft gebrek lijdt. Geen christen en geen socialist kan dat voor zijn verantwoording nemen, zelfs niet als dat voor de meer ontwikkelde landen zou betekenen afstand van een stukje rijkdom of uitstel van toeneming der welvaart. En wanneer Maritain dan ook vanuit zijn ideaal van een integraal humanisme ons oproept tot een politiek van „betrekkelijke armoede”, dan ligt hier opnieuw een practisch arbeidsterrein, waarop christenen en socialisten elkaar kunnen vinden in een werk, dat de wereld tot vrede strekt.

Daar komen twee andere overwegingen bij.

In de eerste plaats deze. Als het waar is, dat wij staan in een wereldomvattende strijd tegen het communisme en we nemen dit ernstig, dan vragen de minder ontwikkelde gebieden onze bijzondere aandacht. Want de verdediging der vrijheid vraagt weliswaar, misschien nog voor lange tijd, hoge militaire uitgaven, maar de

strijd tegen het communisme wordt niet alleen beslist op het militaire front. Op lange termijn gezien is het niet eens het hoofdpunt. De sociale en de economische opgang van de minder ontwikkelde gebieden is een essentiële voorwaarde om de strijd tegen het communisme te winnen. Defensie en economische ontwikkeling vormen daarom geen vraag van óf - óf, maar van én - én, het een is zowel nodig als het ander. Wat bijvoorbeeld Azië betreft, dit is waarschijnlijk meer geholpen met economische hulp dan met militaire hulp. Het is bepaald zorgelijk, dat het Westen zich dit in volstrekt onvoldoende mate realiseert.

In de tweede plaats, in de wordende wereldeconomie is er geen economisch vraagstuk van de meer ontwikkelde landen hier, van de minder ontwikkelde daar. Beide zijn regelrecht interdependent. Als in het ritme van de economische ontwikkeling Europa zijn achterstand wil inlopen tegenover Rusland en de Verenigde Staten, dan zal in Europa geproduceerd moeten worden voor één grote markt, die niet een autarkisch geheel vormt en waarmee een expansieve economie juist gebaat is met en zich richten moet op de minder ontwikkelde gebieden in de wereld, die van oudsher in het gehele wereldhandelsverkeer voor Europa een bijzondere betekenis hebben gehad. Ideologische overwegingen en overwegingen van praktisch eigen belang drijven Europa er daarom toe de economische ontwikkelde gebieden zo krachtig mogelijk te steunen.

Het voorafgaande, kan men zeggen, vormt de achtergrond van het Nederlandse optreden in de VN ten aanzien van de economische ontwikkeling der minder ontwikkelde gebieden.

Op de achtste Algemene Vergadering is het gehele vraagstuk ditmaal behandeld geworden naar aanleiding van twee concrete agendapunten, nl. de bespreking van het bestaande werk van de technical assistance en daarnaast de vorming van een fonds ter financiering van de economische ontwikkeling der minder ontwikkelde gebieden.

Over de technical assistance wil ik ditmaal kort zijn. Krachtens het adagium dat woorden wekken, doch voorbeelden trekken, kan Nederland in de discussies over dit vraagstuk een belangrijke rol spelen, omdat de Nederlandse regering besloten had haar bijdrage voor dit werk met 50% te verhogen. Het werk wordt echter nog steeds geremd door het feit, dat de bijdragen telkens voor één jaar worden toegezegd, terwijl in toenemende mate, althans op verschillende terreinen, behoefte bestaat aan meerjarige planning. Wanneer daarom door een aantal landen de toezegging werd gedaan, dat voor een periode van laat zeggen drie jaar de bijdrage niet lager zal zijn dan voor het lopende jaar — een negatieve begrenzing dus —, dan zou reeds een belangrijke stap zijn gedaan tot grotere stabilisering van het werk. Het is te hopen, dat Nederland zulks dit jaar zal doen. Vermelding verdient voorts, dat de communistische landen dit jaar voor het eerst een bijdrage toezegden, zij het onder moeilijk te aanvaarden voorwaarden, waarvoor op het ogenblik een oplossing wordt gezocht en dat ook het Vaticaan een bijdrage toezegde, hetgeen op bijzondere wijze de morele betekenis van het gehele werk onderstreept.

Terwijl de technical assistance zich voornamelijk bezighoudt met de hulp, die deskundigen kunnen leveren bij de economische ontwikkeling der minder ontwikkelde gebieden, ligt er daarnaast het vraagstuk, hoe de stroom van het inter-

ationale kapitaal van de meer naar de minder ontwikkelde gebieden kan worden bevorderd, ten einde deze kapitaalarme landen bij te staan in de economische ontwikkeling. Bovendien staan vele dezer landen voor het feit, dat hun economische ontwikkeling de uitvoering vraagt van een groot aantal projecten, die op zich zelf weinig rendabel zijn en ook daarom weinig aantrekkelijk voor het normale risico-dragende kapitaal — het aanleggen van wegen en kanalen, het bouwen van scholen, irrigatiewerken, enz. — en die toch een onmisbare voorwaarde voor verdere ontwikkeling zijn. Ten einde dit mogelijk te maken is reeds sinds enkele jaren de mogelijkheid overwogen een fonds te vormen in het kader der VN, uit welk fonds schenkingen of langlopende leningen tegen lage rente zouden kunnen worden gedaan.

Het vorige jaar hebben de VN het rapport gepubliceerd van een deskundigen-commissie over de vraag, hoe een dergelijk fonds op een reële basis zou kunnen werken. Berekend werd, dat het fonds zou kunnen starten met een aanvangskapitaal van 250 miljoen dollar voor de eerste twee jaar, voor het overige zouden de fondsen moeten komen van particuliere zijde, voorzover mogelijk, en uit periodieke bijdragen der regeringen. De discussie over dit eventueel op te richten fonds heeft op de achtste Algemene Vergadering de hoofdschotel gevormd van de agenda in de tweede commissie.

Aanyankelijk lagen de tegenstellingen heel scherp. De minder ontwikkelde landen wilden uiteraard het fonds nog liever dit jaar gevormd zien dan een volgend jaar. Van de zijde der Verenigde Staten werden daartegenover fonds en ontwapening direct aan elkaar gekoppeld, met andere woorden, de Verenigde Staten waren eerst bereid aan een dergelijk fonds mee te doen, als er sprake is van een wereldwijde en internationaal gecontroleerde ontwapening. Met name Engeland sloot zich daarbij aan.

De achtergrond hiervan is, dat in Engeland en de Verenigde Staten een toenemende neiging merkbaar is om dit werk eerder over hun eigen plannen te leiden — Colombo-plan en Point Four — dan over de Verenigde Naties. België met de Congo probeert zich daarbij in de verte aan te sluiten. Bovendien is in Engeland de conservatieve partij in dit gehele werk bepaaldelijk minder geïnteresseerd dan de Labour Party, evenals in de Verenigde Staten de republikeinen minder dan de democraten. Met het optreden van de nieuwe administratie in de Verenigde Staten is daarbij het accent sterker komen te vallen op de militaire dan op de economische hulpverlening, overheerst de mentaliteit van de big business en moet rekening worden gehouden met de verkiezingsbelofte over lagere belastingen.

In deze situatie dreigde een onoverbrugbare tegenstelling te ontstaan tussen de meer en de minder ontwikkelde landen. In het geheel van de wereldpolitieke situatie kan Rusland daarvan slechts de lachende derde zijn, terwijl de onwil tot economische bijstand in de minder ontwikkelde landen slechts de neiging tot neutralisme zou versterken en de sociale desintegratie de voedingsbodem voor het communisme rijper maken.

Van Nederlandse zijde is toen deze controversie doorbroken, doordat Nederland als een van de meer ontwikkelde landen het standpunt innam, dat de economische ontwikkeling van de minder ontwikkelde landen niet geheel afhankelijk mocht

worden gemaakt van het vraagstuk der bewapening en dat deze hulp op zich zelf een bijdrage vormt tot de vrede en de veiligheid in de wereld. Dit principieel door Nederland ingenomen standpunt en de in aansluiting daarop ingediende amendementen tot practische uitwerking daarvan, hebben toen in niet onbelangrijke mate de verdere discussies beheerst. Met het resultaat, dat ten slotte eenstemmig een resolutie werd aangenomen, waarin werd aanbevolen in het komende jaar de gedachte van het fonds nader uit te werken.

Zo is het ook op de achtste Algemene Vergadering weer gebleken, dat, hoe moeilijk vaak ook de verhoudingen liggen, het in de VN nog steeds mogelijk is ten aanzien van de economische en sociale vraagstukken tot positieve dingen te komen. Ook ten aanzien van het vraagstuk van de economische ontwikkeling der minder ontwikkelde gebieden, welk vraagstuk te zamen met het koloniale vraagstuk en dat van de tegenstelling Oost-West de drie hoofdvraagstukken vormt, waarvoor de VN zijn geplaatst en die over haar lot beslissen.

Moeilijk is het soms wel. Op een gegeven ogenblik in het debat heb ik gezegd, dat het fonds zou kunnen starten, indien van iedere 340 dollar, die de wereld jaarlijks aan bewapening uitgeeft, één dollar opzij zou worden gelegd voor dit fonds. Dat tekent een situatie. Het schijnt soms gemakkelijker gelden te voteren om oorlog te voeren, dan om de vrede te maken. Regeringen en volken schieten hier alle te kort. Nodig zijn een nieuwe instelling en een nieuwe gezindheid, waarmee we over de nationale grenzen heen mede de verantwoordelijkheid aanvaarden voor het lot der wereld en gaan beseffen, dat het sociale vraagstuk een wereldvraagstuk is geworden, dat op een wereldwijde schaal moet worden aanpakkt.

We kunnen natuurlijk als maar bezig blijven met het opstellen van steeds nieuwe en mooier lijkende plannen, zonder dat er in feite iets gebeurt. Maar de tijd dringt en vraagt om daden. In het kader van de VN is nu een concreet plan reëel aan de orde. Het lijkt het meest effectief om dit plan zo goed mogelijk te laten slagen en daaraan ook voor ons zelf de practische consequenties te verbinden. Welk bedrag is Nederland bereid jaarlijks op de begroting te plaatsen ten einde de minder ontwikkelde gebieden te hulp te komen? Is het Nederlandse parlement bereid een bijdrage te voteren, die enigszins in verhouding staat tot zijn steun aan de technical assistance, hetgeen zou neerkomen op een bedrag van 20 tot 25 miljoen gulden? Aan dergelijke concrete vragen kan ook Nederland zich niet langer onttrekken. En zijn alle groepen van ons volk bereid in de loonpolitiek, belastingpolitiek enz. daarmee rekening te houden?

Laten we beseffen, dat in ons soms weer zo gezapige politieke klimaat dergelijke beslissingen van ons worden gevraagd, die van visie en durf getuigen en de stuwkracht van een groot ideaal broodnodig hebben. Maar laten we ook beseffen, dat er iets op het spel staat, een stuk internationale solidariteit, de reële aanvaarding van een taak, zoals ons beginselprogram zegt, „in de wereldomvattende strijd tot bevrijding van de mens uit nood en verdrukking.”

Het komt me voor, dat de tot nu toe opgedane ervaringen hebben bewezen, dat dit gehele werk het best geleid kan worden over de Verenigde Naties. Millioenen mensen over de gehele wereld zien dan ook met hoop en verwachting naar de

Verenigde Naties op. Meer dan aan de resultaten van allerlei politieke discussies worden de Verenigde Naties door millioenen gemeten aan de vraag, of zij, als de belichaming van een stuk internationale lotsverbondenheid, tot daden kunnen stimuleren, die in de eerste plaats de volken, die het het moeilijkst hebben, het gezicht openen op een betere toekomst.

In de preambule van het Handvest der Verenigde Naties lezen we: „We, the people of the United Nations.... determined.... to employ international machinery for the promotion of the economic and social advancement of all peoples.” („Wij, de volken der Verenigde Naties.... vastbesloten.. een internationaal apparaat aan te wenden ter bevordering van de economische en sociale vooruitgang van alle volken.”) Zijn we daadwerkelijk bereid deze woorden als niet te ontgane verplichting op ons te nemen? Daarom gaat het. Op de achtste Algemene Vergadering der Verenigde Naties heeft Nederland dienovereenkomstig gehandeld. De Nederlandse regering heeft daarmee opnieuw getoond, dat zij internationale verplichtingen, die zij aangaat, ernstig neemt. Ik geloof, dat dit ons land ten goede is gekomen. Maar als men iets wil, dan moet men ook de consequenties daarvan aanvaarden en daar gaat het nu om.

KRANENBURGS OPSTELLEN

Naar aanleiding van: prof. mr. R. Kranenburg: *Studiën over Recht en Staat*. Vierde druk. 1953. De Erven F. Bohn N.V., Haarlem. 411 blz.

In het jaar 1919 deed Kranenburg, die toen — sinds 1915 — als hoogleraar in het staatsrecht, het administratief recht en de rechtsfilosofie (een tijdlang ook nog in het volkerenrecht) aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam zijn boeiende colleges gaf, een bundel verschijnen: „Studiën over Recht en Staat”. Deze bundel bevatte negen in de loop van de vijf voorafgaande jaren door hem elders gepubliceerde opstellen. Zeven ervan zijn nu nog te vinden in de nieuwste, de vierde druk, welke hier aangekondigd wordt. De opstellen over „Grondwetsuitlegging in het parlement” en over de „Eerste Kamer” zijn er niet meer in te vinden. Daarvoor moet men thans dus andere drukken raadplegen.

Dertien jaar later, in 1932, verscheen een tweede, nieuwe bundel „Studiën over Recht en Staat” van de hand van Kranenburg, die inmiddels op 1 October 1927 te Amsterdam zijn afscheidscollege gehouden en op 5 October 1927 het hoogleraarsambt aan de Rijksuniversiteit te Leiden aanvaard had met het uitspreken van een rede over „Staatsrechtswetenschap, sociologie en rechtsfilosofie”. In deze inaugurele rede werd voor 't eerst ex cathedra op de betekenis der sociologie voor de staatsrechtswetenschap gewezen; een feit, waarover Bongers in „Mens en Maatschappij” van Juli 1928 (IV No 4, blz. 336) zijn vreugde uitsprak. Kranenburg nam in Leiden als hoogleraar in het staatsrecht de plaats in, die vóór hem door grote staatsrechtsgelcerden als J. R. Thorbecke, J. T. Buys, J. Oppenheim en H. Krabbe bezet was geweest. De nieuwe bundel van 1932 be-

vatte acht opstellen, waarbij in de derde druk nog een studie over Willem van Oranje kwam. Deze zijn alle in de nieuwe vierde uitgave te vinden.

Bovendien bevat deze vierde druk twee geheel nieuwe opstellen, nl. VIII: „Troelstra en onze staatsrechtsontwikkeling” en XXI: „Volkenbond en Verenigde Naties”. Zoals hierboven reeds vermeld werd, was naast de reeds eerder opgenomen staats-historische en biografische opstellen over Oldebarnevelt en Jan de Witt in de derde druk een studie op 't gebied der staatkundige geschiedenis nl. over onze Vader des Vaderlands erbij gekomen. Kranenburg schreef dit tussen najaar 1942 en najaar 1943 in het gijzelaarskamp te St. Michiels-gestel. Reeds de titels dezer drie opstellen zijn uitermate praegnant: bij Prins Willem van Oranje (IV) gaat 't over „onze volksen staatsvorming”; bij Oldebarnevelt (V) over „onze staatsvorming”; bij Jan de Witt (VI) over diens „staatsleer”. Na een oud opstel over J. R. Thorbecke (VII) is er nu een over P. J. Troelstra (VIII) opgenomen. Dit is geheel nieuw (1952) en nog nooit elders gepubliceerd. Ook bij deze opstellen over twee grote Nederlandse staatslieden uit de vorige, resp. deze eeuw lette men op de titels: „Thorbecke en onze staatsrechtsvorming”; „Troelstra en onze staatsrechtsontwikkeling”. De figuur van de leider van de SDAP wordt beschouwd voornamelijk in verband met de verdere „ontwikkeling” van ons staatsrecht, zoals dit, in sterke mate onder invloed van de grote liberale staatsman Thorbecke (1848!), „gevormd” was. Het opstel over Troelstra is maar klein van omvang. Voornamelijk wordt aandacht geschonken aan de kiesrechtstrijd en het ministerialisme. Boeiend en interessant zijn de schetsen van de gebeurtenissen in 1913 en 1918. Waar Kranenburg toch blij-

kens de titel van het opstel Troelstra wilde karakteriseren en beschrijven in verband met de „ontwikkeling” van het Nederlandse staatsrecht is 't wel bijzonder te betreuren, dat er in deze studie zo weinig — alleen maar op bladzijde 170 is iets over de staatkundige denkbeelden van Troelstra te vinden. Men had dit mogen verwachten bij de artikelen 78 en 194 van de Grondwet 1922, het Vde en VIdo Hoofdstuk van de Grondwet 1938 en de Wet op de Bedrijfsorganisatie 1950, die nu alleen maar even vermeld worden. Het is toch wel zeer belangrijk geweest, dat juist P. J. Troelstra reeds in 1907 nieuwe denkbeelden omtrent de staat en zijn organisatie bekend maakte op het Congres der Socialistische Arbeiders Internationale te Stuttgart. Men leze er de Leidse dissertatie van M. van der Goes van Naters: „Het staatsbeeld der sociaal-democratie” (1930), speciaal het elfde Hoofdstuk over „Socialistische staatsgedachten in Nederland”, nog maar eens op na.

Overigens is het aan al deze vijf opstellen over grote staatslieden in een verder of meer nabij verleden van ons volk ten goede gekomen, dat Kranenburg niet alleen als wetenschapsman, als theoreticus een uitnemend kenner van het Nederlands staatsrecht ook in zijn historische ontwikkeling is, maar tevens jarenlang zelf daadwerkelijk als politicus een zo belangrijke actieve rol in ons staatkundig leven vervulde: eerst als lid van de in het jaar 1901 als afzonderlijke politieke partij gestichte Vrijzinnig-Democratische Bond; na de tweede Wereldoorlog toegetreden tot de nieuwe, huidige Partij van de Arbeid, welke in de plaats van de in 1894 opgerichte, vóóroorlogse en na de oorlog in 1945 herleefde SDAP kwam. Jarenlang was Kranenburg lid van de Eerste Kamer; van 1946–1951 haar voorzitter; thans lid van de Raad van State.

Als zesde in deze reeks dient genoemd de studie over de grote Britse liberale staatsman uit de tijd van koningin Victoria, Gladstone. In dit opstel (IX: „Gladstone en Ierland”) steekt Kranenburg zijn bewondering voor Gladstone als democratisch, vrijzinnig en verdraagzaam politicus niet onder stoelen en banken. Er blijkt een duidelijke voorkeur voor William Ewart Gladstone boven diens tegenspeler en in vrijwel alle opzichten anti-pode Benjamin Disraeli, lord Beaconsfield. Vergeten mag

echter niet worden wat ook deze laatste hoewel conservatief leider (Tory), niet alleen als literator (o.a. „Sybil”), maar ook daadwerkelijk als aan 't bewind zijnd staatsman voor de Britse arbeiders in de steden en op 't land, voor de verbetering van 't lot van armen en verdrukten, gedaan en gerealiseerd heeft.

Vermeld werd reeds, dat Kranenburg als hoogleraar te Amsterdam een tijdlang ook volkenrecht gedoceerd heeft. Altijd kwamen er dan ook opstellen op dit gebied in de bundels „Studiën over Recht en Staat” voor. Naast de vier oudere vindt men nu in deze uitgave een geheel nieuw geschreven opstel „Volkenbond en Verenigde Naties” (XXI).

De opstellen, welke reeds in de vroegere uitgaven van dit werk (1919, 1926, 1946) voorkwamen, zijn nu voor een deel bijgewerkt, bijvoorbeeld met vermelding van en verwijzing naar enige nieuwere literatuur. Het reeds in 1916 geschreven artikel over „Decentralisatie van wetgeving” is van een „Naschrift” voorzien, dat nu tot en met de Wet op de Bedrijfsorganisatie van 1950 als raamwet voor de toekomstige nieuwe bedrijfslichamen met verordenende bevoegdheid (productschappen, hoofdbedrijfschappen en bedrijfsschappen) loopt. Nieuwe rechtspraak is op diverse plaatsen opgenomen en verwerkt.

Vooral is dit uiteraard gebeurd in het grote opstel over de onrechtmatige overheidsdaad (blz. 324-358), een altijd maar actueel blijvend onderwerp, dat als liggend op het grensgebied tussen privaatrecht en publiekrecht bij voortdurende bijzondere belangstelling had van Kranenburg, die in 1909 te Leiden tot doctor in de rechtsgeleerdheid promoveerde op een academisch proefschrift over de tegenstelling tussen privaatrecht en publiekrecht. In diverse artikelen en praeadviezen is de overheidsaansprakelijkheid voor onrechtmatige daden sinds 1906 door hem behandeld. Thans ziet Kranenburg — met Scholten, Meijers, Drion en anderen — in het arrest van de Hoge Raad van 19 Maart 1943, N. J. 1943 No 312 (zie ook Ned. Jurisprudentie 1944 No 226) een erkenning van de *risico*-aansprakelijkheid. Door anderen wordt dit bestreden. Deze kwestie heeft in de laatste tijd de gemoe- deren in de juridische wereld weer erg beziggehouden en de pennen in beweging

gebracht. Up to date is ook stellig wat Kranenburg op blz. 351 en 352 schrijft over het rechtsbeginsel van de vergoeding der oorlogsschade. Reeds naar aanleiding van en nog gedurende de eerste Wereldoorlog had hem dit probleem beziggehouden. In „Vragen des Tijds”, Jaargang 1917 is een artikel van Kranenburg over de staatsaansprakelijkheid voor oorlogsschade te vinden. Bij de recente parlementaire behandeling van het Ontwerp Wet op de Watersnoodschade 1953 werd in de stukken en in de discussies in beide Kamers uitvoerig op de rechtsgrond(en) van de vergoeding dezer rampschade ingegaan; daarbij werd ook nu en dan teruggegrepen op de rechtsgrond van de oorlogsschadevergoeding (ge-regeld in de Wet op de materiële Oorlogsschaden 9 Februari 1950, S. Nr K 31).

Al deze opstellen van methodologische, rechtshistorische, rechtsvergelijkende (X: „Noord-Amerikaanse staatsvorming”), positief staatsrechtelijke en administratiefrechtelijke en politicologische aard, voornamelijk gewijd aan de rechtsvorming en de staatsvorming, hebben één en dezelfde rechtswijssgerige grondslag. In Groningen had in 't begin van deze eeuw H. Krabbe de leer der staatssouvereiniteit bestreden en een verklaring van de door de aanhangers van die leer zonder meer geponeerde „ursprüngliche Herrschersmacht” gevraagd. Tegenover de leer van de staatssouvereiniteit stelde deze Groningse, later (1908-1927) Leidse hoogleraar in het staats- en administratief recht zijn leer van de rechtssouvereiniteit, volgens welke alle recht voortspuit uit het rechtsbewustzijn, het gevoel van de enkelingen, hoezeer de werking daarvan door allerlei bewustzijnsaandoeningen gestoord kan zijn („Die Lehre der Rechtssouveränität”; 1906). Naar aanleiding van critiek op zijn leer (o.a. A. A. H. Struycken) nam Krabbe later niet meer het individuele rechtsbewustzijn, doch het rechtsbewustzijn van de meerderheid als materiële ontstaansbron van de positieve rechtsvorming aan („De moderne Staatsidee”, 1915; „Het Rechtsgezag”, 1917). Krabbe steunde op de psychologische en ethische beschouwingen van die andere grote Groningse denker en geleerde uit het begin van de 20ste eeuw, de wijsgeer en psycholoog Heymans. Nadat in 1905 diens „Einführung in die Meta-

physik auf Grundlage der Erfahrung” verschenen was, volgde in 1914 een „Einführung in die Ethik auf Grundlage der Erfahrung”. Heymans, de aanhanger van het psychischmonisme, is bekend geworden door zijn temperamentenleer, zijn karakterindeling etc.

Zowel door Heymans' als door Krabbes opvattingen is Kranenburg ongetwijfeld sterk beïnvloed. Later ging Kranenburg zelf de wet opsporen, waarnaar het menselijke bewustzijn, dat volgens Krabbes psychologische rechtsleer de bron van alle recht is, zou functioneren. Met een empirisch-analytische methode kwam Kranenburg door inductief en vergelijkend onderzoek op grote gebieden van het recht in verschillende tijden en bij verschillende volken omstreeks 1912 („Positief recht en rechtsbewustzijn”) tot de formulering van een wet, waarnaar het rechtsbewustzijn altijd en overal zou functioneren: het evenredigheidspostulaat. De werking hiervan moge door vele en diverse invloeden gestoord worden, hoezeer vertroebeld, de wet blijft wet. Deze wet voor het rechtsbewustzijn, dit evenredigheidspostulaat, waaraan iedere insider direct Kranenburgs naam verbindt, is voor hem onmiddellijk evident; anderen verwerpen haar als a-prioristisch. In mijn beschouwing „Kranenburgs jongste boek”, welke in dit tijdschrift naar aanleiding van zijn „De grondslagen der rechtswetenschap” (1946) verscheen, wees ik hierop (zie „Socialisme en Democratie”, Juli/Augustus 1946, blz. 218).

Zowel de algemene rechtsleer en de rechtsfilosofie, die beide nauw verbonden zijn, als ook de individuele (geestelijke structuur, bewustzijnsleven, karaktertyperingen) en sociale (groepsvorming, groepsfunctionering) psychologie hadden altijd Kranenburgs bijzondere belangstelling. Toen in 1918/1919 de Vereniging voor de Wijsbegeerte des Rechts in ons land was opgericht, vlak na de eerste wereldoorlog, praeadviseerde Kranenburg reeds in het jaar 1920 voor haar. Dit praeadvies over „De Rechtsphilosophie en de Juridische Vakwetenschappen” is weer in deze bundel „Studien over recht en staat” als No. XI opgenomen. Direct na de beëindiging van de tweede wereldoorlog, in de eerste vergadering, welke de herleeftde Vereniging voor de Wijsbegeerte des Rechts hield, was

't wederom Kranenburg, die een inleiding hield behelzende een bezinning over „De betekenis der rechtsphilosophie voor dezen tijd” (Handelingen XXVIII, 1e gedeelte, 1946). Meermalen hield Kranenburg inleidingen voor deze vereniging, wier voorzitter hij was van 1930 tot 1947 en aan wie zij, na zijn aftreden als zodanig, volkomen terecht het ere-lidmaatschap aanbod. Een praeadvies van einde 1931 over „Juridische uitleggingsmethoden en hare grondslagen”, een onderwerp uit de algemene rechtsleer, dat Kranenburg steeds zeer boeide, vindt men in deze „Studiën over recht en staat”, blz. 271-291.

Voor velen zal de lectuur van de „Studiën over recht en staat” in deze vernieuwde uitgave een aangename hernieuwde ken-

nismaking betekenen met een aantal oude bekende opstellen, waarmede men zich reeds vertrouwd gevoelde. Gaarna zal men ze herlezen. Kranenburg immers is een voortreffelijk schrijver: boeiend, levendig en pakkend met een „style animé”. Eigenschappen, die enerzijds zijn grote leerboeken over het positieve staatsrecht, het provinciaal recht en het administratief recht van Nederland voor de studenten en anderen, die ze bij hun studie gebruiken, enigszins gevaarlijk doen zijn, doordat deze licht over belangrijke punten heenlezen en te gauw menen, dat zij de kwesties begrepen hebben, maar welke anderzijds Kranenburgs redevoeringen, voordrachten, prae-adviezen en juist ook essays als deze zo bijzonder vlot en prettig leesbaar maken.

MARXISTISCH SOCIALISME?

Groei en crisis van het socialisme

De SDAP heeft als kleine partij, waarin de leden een solidaire strijdgemeenschap vormen, slechts bestaan tot de eeuwwende. De landelijke idylle, die „het Leeuwarder congres” heette, kan als symptomatisch voor het aflopend eerste tijdperk der partij gelden. Het was voor dit, met Pasen '99 gehouden congres, dat de beschrijvingsbrief een kunstzinnig uitgevoerd boekje was, op mooi papier met zorg gedrukt en van een opvallend, handzaam en tegelijk smaakvol formaat. Het legde er getuigenis van af, hoezeer aesthetische elementen bij de motieven der leidende socialisten meespeelden. Het was ook op dit merkwaardige congres dat het zangkoor der Amsterdamse partijafdeling de Friese gastheren in hun eigen taal toezong: een bewijs van de betekenis van dat district, en daardoor van de agrarische belangen voor het toenmalige Nederlandse socialisme.

Dat weldra de aesthetisch-literaire inslag botsen zou op de practisch-politieke van deze zelfde agrarische belangen was nog nauwelijks te bemerken. De familieband, waarvan Henri Polak gesproken heeft, bestond inderdaad. Het was in de jaren, dat Troelstra's gang naar de gevangenis ieder partijlid als een persoonlijke tegenslag trof, dat Henriëtte Roland Holst en Herman Gorter in de verkiezingsacties eensgezind met en ononderscheiden van hun partijgenoten op huisbezoek gingen, en dat de laatstgenoemde de zieke arbeiders uit zijn partijafdeling moed kwam inspreken en hen financieel steunde.

Terwijl de welvaart toenam in den lande, en mét de industrie de steden verder groeiden, nam de SDAP in omvang toe niet alleen, maar telde zij haar aanhangers vooral onder de stadsbewoners in steeds groter getal. Trad door deze groei een accent-verschuiving op, uitlopend op een strijd om het agrarisch deel van het verkiezingsprogramma, het verheugende feit van eendracht en voorspoed viel voorlopig meer in het oog dan de latente neiging tot verdeeldheid.

Op het jaarlijks congres van 1902 kon de voorzitter memoreren, dat bij de afgelopen verkiezingen het stemmental der partij vrijwel verdubbeld was. De Tweede-Kamerfractie was van twee op zes man gekomen. En zo waren er meer symptomen van groei in die jaren. De vakbonden waren doende hun neutrale houding ten opzichte van het socialisme op te geven. Van der Goes was te Amsterdam als privaats-docent in het liberaal wetenschappelijk bolwerk der universiteit toegelaten, de partij beschikte sinds 1900 over een eigen dagblad, en had zich tot centrum van een kiesrechtactie weten te maken, die in wijde kringen weerklank vond. Het sociale vraagstuk, door de socialisten het duidelijkst van allen aan de orde gesteld,

was tot de wetgever doorgedrongen, getuige een beroemde reeks van sociale wetten, waarvan vooral die betreffende de ongevallenverzekering de sociaal-democraten sterk activeerde. Zij bood het tactisch niet te versmaden voordeel, van tegenover de anarchisten de waarde van staatsbemoeïing te betonen. En ook de radicalen werden door het socialisme beroerd. Was uit hun kringen niet de gezaghebbende P. L. Tak gekomen, en verborg niet Treub de vage verwantschap van zijn denkbeelden aan de algemeen socialistische in nimmer aflatende aanvallen op de bijzondere van Karl Marx? Quack, bovendien, bezorgde in die tijd een nieuwe en uitvoeriger editie van zijn grote boek, waarmee hij beoogde de burgerij nader tot de socialisten en hun „stelstels” te brengen.

En wat voor het politieke leven gold, was evenzeer waar voor het kunstzinnige: wie zich, vooruitstrevend, kritisch plaatste tegenover de tot dan toe voortgebrachte, erkende daar over het algemeen het „burgerlijk” element in, en toonde meer of minder affiniteit tot de sociaal-democraten. En in hún rijen stonden de overtuigden reeds als theoretici klaar om een nieuwe leer als fundament te tonen voor de nieuwe opvattingen. Juist in dat verband speelt het tijdschrift „De Nieuwe Tijd” een grote rol.

Zoals het in Nederland was, zo was het ook daarbuiten: in alle Europese landen viel een wassende betekenis der sociaal-democratie te constateren. In Frankrijk: de verdeeldheid ten einde — zelfs een ministerzetel door een socialist bezet, zij ’t dat hij daarin slechts gesteund werd door een kleine groep. In Engeland: een „Labour Representation Committee” als coördinerend punt voor arbeiders en socialisten. In Duitsland, sterk zijn stempel op Europa drukkend, zodat zijn socialistische beweging dat op de andere deed: jaarlijkse partijcongressen die symptomen schenen van steeds toenemende revolutionaire macht. Karl Kautsky’s „Neue Zeit”, peetvader van het Nederlandse blad, dat zich een dankbaar verwant betoonde, was het richtinggevend orgaan der internationale beweging.

Inderdaad, het citaat van Tak, drukte de situatie juist uit:

„Het socialisme laat vriend noch vijand los en prikkelt de onwerkzame middenstof uit den slaap. Het wordt opgezogen door katholieke arbeiders en druppelt neer in den gesloten kring der calvinisten. Zijn klachten en wenschen brengen onder libertijnen een nieuwe zedenleer. Nieuwe regelingen in staat en maatschappij ervaren zijn invloed, direct of indirect. Een kleine en jonge partij als hier te lande telt mee als ware ze twintig maal groter. Zij dwingt de andere partijen tot nieuwe rekenschap, nieuwe toetsing zoowel van hare beginselen als van de werking welke deze op hare daden uitoefenen.”

Niet alleen in aanhang en weerklank groeide de beweging: ook de theorie werd verdiept, en ook hier waren het de Duitse partijennoten die de toon aangaven. Zo ging de groei gepaard met een zich richten op de practische politieke werkzaamheid in Kamers en gemeenteraden enerzijds, met een voortdurende oriëntatie aan de geschriften van Marx en Engels aan de andere kant. Beide wijzen van groei zouden weldra elkanders tegendeel blijken te zijn. Het optreden van Pannekoek, Gorter, Henriëtte Roland Holst, Van der Goes en Wiedijk zou het te onzent getuigen. Is het lenigen van de harde nood des volks een eerst na te streven doel, of moet dat volk uit zijn nood de harde les geleerd worden van de klassenstrijd en de tactiek der revolutionaire machtsvorming? Ook hier weerspiegelde zich in

Nederland de strijd die de Internationale verdeeld hield, sedert Bernstein in 1899 zijn „Voraussetzungen des Sozialismus” schreef en sedert in dat zelfde jaar Millerand in Frankrijk minister geworden was. En zo geldt ook voor de Nederlandse ontwikkeling het inzichtrijke woord van de Franse socialistenleider Raymond Lavigne aan zijn Duitse collega Wilhelm Liebknecht: „La crise socialiste actuelle est très propice au développement et à la consolidation du mouvement socialiste.” (De huidige socialistische crisis is zeer bevorderlijk voor de ontwikkeling en consolidering van de socialistische beweging).

Tegen de achtergrond van de groeiende socialistische beweging moeten, zo menen wij, de partijtwisten gezien worden, die het raam vormen voor de theoretische en polemische activiteit van Pieter Wiedijk. De groei die wij schetsten en de stemming die daarbij behoort — opstandig en van de zege verzekerd — heeft, ook nadat hij tot stilstand gekomen was en nadat de overwinning achteruit bleek te wijken, de atmosfeer bepaald van de sociaal-democratie. Bij alle geschillen om de theorie en alle verschilpunten erbinnen, moet, tot de chaotische verwarring van de eerste wereldoorlog (en dus ook nog na de scheuring van 1909) deze betrekkelijke, immers gespannen eenheid van „theorie en beweging” als liggende in gelijke sociologische en psychologische bedding, gezien worden. Het klassieke beeld van de sociaal-democratie is, zo komt het ons voor, dat van een twee-eenheid van een bewogen neiging tot handelen in de bestaande maatschappij op grond van de daar geldende ethiek, én van het wetenschappelijk inzicht, dat onthouding op den duur tot effectiever, en naar eigen maatstaf te meten, optreden leiden kan. Zij kon daarom de Janus-figuur harer tegenstanders zijn: hervormingsgezind en revolutionair tevens. Zij kon dat zijn, omdat haar theoretische grondslag op een dialectisch ontwikkelingsbegrip berustte.¹⁾ Naarmate zij in praktijk en gedachten verder van dat begrip af kwam te staan, wendde de dialecticus Wiedijk, reeds sterk tot eenzaamheid geneigd, zich met een zekere meewarigheid van haar. De geschiedenis van de partijtwisten en de erop volgende scheiding is de geschiedenis van Wiedijks voortgaande vereenzaming, maar ook die van een aanvankelijk hechte wapenbroederschap en intense strijdvaardigheid. Zij brengt de ontplooiing van Saks tot marxistisch theoreticus van formaat en tot polemisch essayist van betekenis. Zo valt de bloei van zijn werk samen met die van een gehele groep intellectuelen, die het verjongde socialisme in de SDAP kracht en gloed gaven.

Betekenis en ontwikkeling van de theorie

De SDAP, oorspronkelijk sterk in het agrarisch Noorden des lands, was in proletarisch-stedelijke aanhang toegenomen sinds zij ten tijde van het Leeuwarder congres haar praktische hervormingseisen duidelijk gesteld had — leerplicht, algemeen kiesrecht, ongevallenwet — en sedert zij zich — door een artikel van Tak in De Nieuwe Tijd geïnaugureerd — ook de gemeentepolitiek tot een taak had gesteld.

¹⁾ Zij, die deze spanning het duidelijkst ervaren heeft, H. Roland Holst, drukte deze eenheid later, in de strijd met de reformisten, uit: Het gaat niet om de vraag hervormingen of einddoel primair, maar om de vraag in hoeverre hervormingen afbraak van het kapitalisme betekenen, en in hoeverre zij door steile strijd dan wel door „concessies” bereikt kunnen worden. N.T. XVI (1911), 481.

Haar „werfkracht”, vergroot doordat zij contact onderhield met niet-socialistische organisaties bij de acties voor de vervulling van haar hervormingseisen en doordat zij zich omringde met een periferie van „Arbeiderskiesverenigingen”, had een sterke stimulans ondervonden door de feitelijk slechts symbolische fusie met de resten van de Socialistenbond.

Het ligt voor de hand, dat, waar in deze richting mogelijkheden lagen, de partij zich verder als hervormingsbeweging der arbeidersklasse zou ontwikkelen. Haar socialistisch karakter bestond daarin, dat deze hervormingen moesten bezien worden in het licht van haar algemeen streven naar verandering der maatschappij. Een ware socialistische politiek kon omschreven worden als te moeten „uitgaan van bestaande noden, om door de wijze waarop men ze tracht te lenigen, hen die er onder zuchten in onze actie te betrekken en de samenleving in onze richting te ontwikkelen.” Niet tegen deze traditionele, door haar leider vertolkte politiek rees het verzet der jonge marxisten. Zich kantend tegen de steun aan noodlijdende kapitalisten, als hoedanig zij de pachtboeren aanzagen, ageerden zij tegen de onwetenschappelijke, niet-dialectische manier van formuleren. Deze immers was gevolg en oorzaak beide van een politieke practijk, die in de eerste plaats en voornamelijk op het „lenigen van de directe nood” was ingesteld. Zij kwamen in verzet, omdat ze de taak die ze zich gesteld hadden bemoeilijkt zagen. Zij toch hadden zich, door de idee van het marxistisch socialisme gegrepen, aan de SDAP verpand, omdat deze partij de mogelijkheid bood aan de socialistische beginselen het hun zo dierbaar wetenschappelijk element ten grondslag te leggen. Uit zelfbehoud én uit roeping moesten zij wel protest aantekenen toen „de theorie” aan „de beweging” ondergeschikt gesteld werd. Hier ligt — voor hun kant — de bijzondere, Hollandse inzet van de internationale strijd. In het principiële verzet der marxisten zogoed als in het bewogen verdedigd leiderschap van Troelstra ligt de oorzaak van de in ons land zo felle en vroege scheuring in de gelederen der sociaal-democratie.

Zuiver politiek gesproken — en dat geldt dus voor de gehele internationale — ging het tussen de „possibilisten”, die het mogelijk hielden afdoend te voorzien in de bestaande noodtoestand, en de „impossibilisten”, die met revolutionnair elan en op gronden aan het marxisme ontleend deze mogelijkheid ontkenden. Niet een politieke kwestie als in Frankrijk waar Millerand in een ministerie getreden was, doch een theoretisch-principiële bracht in ons land in eerste instantie een scheiding der geesten teweeg. Begonnen als een twist om waarde en waardering van de marxistische denkbeelden op agrarisch terrein, groeide zij vervolgens en bij verscherping uit tot een strijd om de machtsposities in de partij. Daardoor en ook door de aard der strijdende personen kreeg zij meer en meer een persoonlijk accent.

Sociologisch beschouwd is zij te zien als een botsing tussen het groeiend aantal intellectuelen in de partij en haar van theorie warse arbeiders en politici. Door een literaire inslag en een wel zeer sterke oriëntering op de Duitse beweging onderscheidde deze marxistische intelligentia zich. Zij verschaft „De Nieuwe Tijd” en daarmee de Nederlandse partijstrijd een eigen cachet.

De rol van de theorie had volgens Troelstra eer een begeleidende dan een richtinggevende te zijn: „Ik besef de grote waarde van de theoretische fundering en op bepaalde ogenblikken heb ik mij steeds dat weten eigen te maken wat ik nodig

had," verklaarde hij aan het eind van zijn leven. De theoretici, jonge fel-overtuigde marxisten — in een partij die overigens heel weinig bezadigde ouderen in haar gelederen telde — waren van huis uit „burgerlijke intellectuelen". Die, met het caricaturele beeld van een hunner tegenstanders, „in enkele jaren een kolossale hoeveelheid Duitse lektuur hebben ingeslokt, zonder dat het bezonken is door genoeg aanraking met het frissche volksleven."²) Zij hadden een andere mening dan de gangbare, hierboven in Troelstra's woorden vertolkte, over de verhouding van theorie en praktijk. De waardering die zij voor de theorie koesterden droeg iets van de eerbied in zich die vorige-eeuwse generaties voor „de wetenschap" koesterden; hun verdediging van het „intellectuele" standpunt hing echter nauw samen met de inhoud van de te verdedigen theorie.

Het eerst, en nog in vrij gemoedelijke vorm, deed de botsing zich voor tussen Gorter, de man van de wetenschap, en Troelstra, de man van de politieke praktijk. Dat was in 1901, het laatste jaar van de periode die wij als „voorspel" karakteriseerden. Toen de SDAP zich het lot van de pachtboeren, die in het Noorden des lands bij de heersende crisis dreigden te verarmen, wenste aan te trekken, verzette Gorter zich. Hij riep Kautsky te hulp, en Wiedijk bepaalde — wij komen er later op terug — mede zijn tactiek. Leerde het marxisme niet met wetenschappelijke zekerheid de ondergang der kleine zelfstandigen? Waren de pachters zulke kleine zelfstandigen? Gorter en de zijnen meenden van wel. Doch ziehier een *zakelijke* vraag, die om theoretische overweging vroeg. Troelstra echter, die het plan der partij verdedigde, mengde er een *persoonlijk* element in: hij verklaarde dat de theoretici in hem „hun man" zouden vinden. Op dit vrij onschuldig woord stoven zijn tegenstrevers op. Zij namen het voor de zuiverheid van de intellectueel te benaderen *zaak* op én voor de zuiverheid van hun speciale marxistische *theorie*. Zij verdedigden daardoor mede hun eigen typisch intellectuelen-standpunt, al meenden zij het 't marxisme alléén te doen. Zij verwarde — moesten wel verwarren — de inhoud van het verdedigde marxisme en de rol die enigerlei theorie in de sociaal-democratische beweging te spelen had. In de agrarische kwestie ligt op het marxistische alleen nog de volle nadruk, naderhand zal ook het tweede onder de loupe genomen worden: naast de verdediging der theorie vroeg weldra die van de plaats der theoretici hun aandacht.

Het is in ons verband speciaal van belang de mening van Saks weer te geven, zoals die, min of meer samenvattend, aan het slot van de reeks conflicten, in 1909, tot uiting kwam:

„Kan men van „den" politicus niet eischen, dat hij zich zal verdiepen in hunnen (i.e. der theoretici) strijd, dan zal men daarentegen, willen de eventuele resultaten van het theoretisch debat vrucht dragen, van den theoreticus moeten vergen dat hij te rechter tijd gaat tot den politicus en voor deze zal beoordelen of zijn resultaten voor diens practijk betekenis hebben."

---

²) J. H. Schaper in: Het Volk, 19-3-1902, p. 1 2e bl. kol 1/2 (artikel tegen Henriëtte Roland Holst en Saks). In particuliere correspondentie liet hij zich nog scherper uit, sprekend over het gevaar van de activiteit van „één of ander half-wetenschappelijk theoreticus," Schaper aan Troelstra, 4-2-1901.

Niet alleen voor hun rechten, ook voor hun plichten kwamen de theoretici op, zoals uit dit citaat van de meest theoretische onder hen blijkt. Hieraan ontleende in hun eigen, idealistische, ogen hun positie haar kracht. Verdedigden zij mét de theorie hun plaats in de beweging, zij deden het tevens hun roeping. Het is dan ook te begrijpen, dat van hun zijde sedert 1901, in persoonlijke gesprekken en in brieven evenzeer als in het openbaar, het gehele complex van geschilpunten, dat met het gebruik der marxistische theorie samenhangt, in het licht gesteld werd. Zij handelden daarmee in overeenstemming met hun aard als intellectuelen. Daardoor gaven zij echter aan de andere kant voet aan het voornaamste argument hunner tegenstanders, dat zij het waren, die de eenheid in de partij in gevaar brachten. Pannekoek vooral was het — men sprak in de eerste jaren der onenigheid zelfs van „pannekoekers” — die consequent en klaar de strijd in de eigen partij propageerde en als heilzaam kenschetste. Hij pleitte er in een Nieuwe Tijd-artikel voor, dat de kennis van het „marxisme door pennestrijd in de partij, in plaats van door pennestrijd naar buiten verspreid en verruimd moet worden.” Enige maanden later, toen de SDAP volop in de strijd om de school-motie was gewikkeld, sprak de felste der practici, Schaper, als het ware een waarschuwend antwoord op de woorden van Pannekoek — hij deed dat, en ook dat is typerend voor de verhoudingen in de komende strijd, niet in het wetenschappelijk maandblad, doch in het algemeen Partij-orgaan. De theoretici moesten, zo schreef hij, „niet vervallen in muggenzifterij en scheeve voorstellingen van de bedoelingen der practici, want dan wordt de zoogenaamde „eenheid” van beginsel en beweging de *tweedracht* in de gelederen der vereenigde arbeiders.”

Voorlopig bleef de strijd om de theorie zich op het weinig schadelijk terrein der... theoretische beschouwingen afspelen. Troelstra sprak voor de Amsterdamse studenten op 25 Februari 1902 over „Theorie en beweging”. Henriëtte Roland Holst reageerde daarop met een repliek in „De Nieuwe Tijd”, waarop Troelstra dupliceerde met een uitgebreide editie van zijn lezing in brochurevorm.

Hoeveel scherper ondertussen na enkele jaren het dispuut in deze kwestie gevoerd werd, bewijzen de artikelen van Pannekoek en Gorter in „De Nieuwe Tijd” van 1906. Datgene wat in de partijstrijd „de theorie” genoemd wordt, zo vangt Pannekoek zijn artikel aan, „is niets anders dan de wetenschap van de maatschappij, die wij aan Marx te danken hebben.” De onenigheid om de plaats der theoretici is opnieuw geworden tot een strijd om hun leer: het marxisme — en juist daardoor is hun aanvankelijke verdeeldheid op sommige praktische punten geweken voor een solidariteitsbesef van een in het marxisme hun band wetende minderheid van intellectuelen. Dan, in 1906, kan terecht van De Nieuwe Tijd-groep gesproken worden. Tot op het congres van Haarlem in het jaar daarop zou zij slechts een eenheid blijven.

Aan de stand en de strijd der meningen, aan de voortgang van het socialisme onder het nadrukkelijke praedicaat van „wetenschappelijk” heeft „De Nieuwe Tijd” haar betekenis ontleend. In de „context” van de wetenschappelijke ontwikkeling op dit terrein moet haar arbeid beschouwd en haar streven begrepen worden — in de „context” van de artikelen zijner medewerkers moeten die van Saks worden verstaan.

Tweeërlei kenmerk zien wij in de ontwikkeling van de marxistische wetenschap in deze jaren. De nadere uitwerking van de leer der meesters leidde enerzijds tot onderscheiding van verschillende theorieën, die samen het gehele gebouw van de leer vormden, en tot verfijning van het methodisch apparaat voerden, anderzijds echter leidde deze ontwikkeling, juist door het verkrijgen van deze systematische eenheid, tot de vergroving; het misverstand en de half-begrepen beweringen van een „vulgair-marxisme”. Juist de zo nauwkeurige Wiedijk, zich verheugend over de rijke oogst, die deze boom der kennis droeg, veroordeelde ook vele der vruchten als ongaaf. In een polemisch, tegen Vliegen gericht artikel komt zijn houding duidelijk tot uiting. De inleiding is een combinatie van verdraagzaamheid en beginselvastheid; de lichte spot erin getuigt zowel van Wiedijks betrekkelijke waardering als van zijn absolute veroordeling. Naar de inhoud geeft hij hier een parallel van het citaat dat wij gaven van Tak, en waarin deze de voortdurend breder wordende stroom der socialistische ontwikkeling schetste.

Van het marxisme, vroeger „doodgezwegen en genegeerd” heet het:

„Maar ge moet haar nu zien, de muurbloem van vroeger: getrouwd, gevrijd, benijd, bestreden; gecourtiseerd door burgerlijke professoren, vraagbaak voor staathuishoudelijken raad en moeder over een talrijk kroost. Het vroegere marxisme, zooals men weet, was nauw aan het darwinisme gelieerd; het wijzigde zich, in vriendschappelijke aansluiting bij de bevriende theorie, door accumulatie van kleine variaties; Marx zelf, zoolang hij leefde, hield niet op, zijn voorstellingen te retoucheeren en bij te werken. . . . Het darwinisme . . . wijzigde zich ten opzicht van de soortverandering tot de mutatie-theorie . . . Het marxisme is met het begin der nieuwe eeuw en sedert de openbaarmaking der nieuwe theorie aan 't muteeren gegaan als wilde het de Teunisbloem de loef afsteken. De muurbloem van voorheen staat nu te midden van een geheel nieuwe flora van afstammelingen; alle met zeer individuele kenmerken en alle zeer zaadvast. Het wemelt tegenwoordig in de sociologie van marxistische „theorieën” als in een nest met jonge honden: de krisistheorie, de catastrophentheorie, de theorie van het historisch-materialisme, de concentratietheorie, de revolutie-theorie, de waarde-theorie, en mag ik er eenige over het hoofd zien, de „Verelendung”-theorie moet in 't bijzonder worden genoemd.”

In deze situatie was het voor de marxisten zaak op hun hoede te zijn, en Wiedijk, met zijn immer op onraad verdacht schijnende blik, kon ook hier zijn schoolmeestersneigingen botvieren. Méér dan de anderen was hij in de aanval. Zijn tegenstanders waren divers gepluimd. Het meest echter keerde hij zich, als in vervolg op zijn vroeger artikel „Professoren en socialisme”, tegen de officiële vertegenwoordigers der wetenschap. Treub, Bolland, Brugmans en Blok werden, naar hun denkbeelden, als in een anatomische les ontleed en de leergierigen getoond. De liberale advocaat Levy werd de les gelezen, en de ook-socialisten Van Eeden en Cornelissen het zuivere en toch zo na bij de werkelijkheid staande marxistische denken voorgehouden. De belangrijkste theoretische studie van Wiedijk, die over de waardeleer, is zelfs een onderdeel van een gezamenlijke redactionele aanval op Treub, de Amsterdamse „radicale” hoogleraar in de staathuishoudkunde.

Tegen van de mening der redactie afwijkende partijgenoten werd — typerend onderscheid — vooral door de andere redacteuren te velde getrokken. Het was Vliegen, die hier als voornaamste tegenstander gold — de enige trouwens der revisionisten, die zich tot theoretische beschouwingen verleiden liet, agerende tegen

„abstracties in de klassenstrijd” en de „verarmingstheorie en hare consequenties”. Naast de „rechtse” Vliegen, was het Troelstra, die zo graag voor man van midden en de „linkse” econoom Rudolf Kuypers die voor ras-zuivere marxist wilde doorgaan, die tot bestrijding lokten. Evenzeer echter ondergingen mindere goden in de beweging dit lot: een Redelé, die zo ongeveer op modern „doorbraak”-standpunt stond, een Dijkgraaf, die het voor de sociale wetten van de omstreden Franse socialist-minister Millerand opnam, en een Gerritsz, die het calvinisme, als Pannekoek gedaan zou hebben, niet als kleinburgerlijk alléén wilde zien beschouwd.

Niet uitsluitend, wel hoofdzakelijk, werd het theoretisch karakter van het Nederlandse marxisme gevormd in de stroom der tegengestelde opvattingen. Ook in de stille studie, voortgekomen uit de eigen belangstelling der schrijvers, werd veel talent ontplooid. Op een viertal gebieden van wetenschap tonen de aan „De Nieuwe Tijd” verbonden auteurs zich actief. Zij trachtten tot klaarheid te komen aangaande de algemeen filosofisch-principiële grondslag van hun denken, zij zochten in de geschiedbeoefening naar een aanpak, die daarmee in overeenstemming was, zo goed als op de gebieden van sociologie en economie. Is er al van een opzettelijke specialisatie geen sprake, het is opvallend, dat, terwijl Van der Goes zich op alle gebieden bewoog, het voornamelijk Henriëtte Roland Holst, Gorter en Pannekoek waren, die zich op het terrein van filosofie, moraal en esthetiek wegen baanden, en dat Wiedijk, bij alle veelzijdigheid in zijn belangstelling, zich voornamelijk als economisch theoreticus ontpopte. Op historisch gebied was vooral Van Ravesteyn actief.

Aan de hand van een evolutionistisch denken, dat door Engels sedert Darwin op de maatschappelijke ontwikkeling betrokken was, en met als tweede leidraad Dietzgens werk, dat in het historisch-materialisme de aandacht vroeg voor de essentiële vraag naar de verhouding van de menselijke geest tot zijn maatschappelijke omgeving, weerde men zich in zijn principiële artikelen. Men trok daarbij één lijn met Kautsky, of juist: men trok meestentijds de door hem getekende lijnen van het marxistisch wereldbeeld na. Hij immers was de vereerde leermeester, tot wie men om raad ging bij onenigheid met zijn „revisionistische” partijgenoten, hij was de grote bestrijder van elk, juist in die tijd opkomend pogen de socialistische grondslagen te herleiden van de marxistisch-proletarische af in de richting van algemeen-menselijke, grotendeels op Kant teruggaande. Zijn Nederlandse volgelingen verkondigden de overtuiging luide, dat de gespletenheid der bestaande kapitalistische maatschappij, tot in de denkbeelden der mensen toe, de basis voor socialistische activiteit moest zijn. Tegenover de vrij gangbare mening, dat ware wetenschap niet aan een klasse gebonden kan zijn, en tegenover de in die tijd voor het eerst verkondigde denkbeelden van de Oostenrijkse marxist Max Adler, stelde Pannekoek deze opvatting van de waarde der wetenschap scherper dan ooit eerder door Saks gedaan was.

„Wij hebben ons met hen (i.e.: de burgerlijke wetenschappen) ernstig bezig te houden, niet om met hun behulp het Marxisme te kritiseren en te verbeteren, maar om hen zelf met behulp van het Marxisme te kritiseren.”

Tegenover Troelstra's beroep op de algemeen aanvaarde zedelijkheid, stelde Gorter zijn „klasse-moraal”, tegenover R. Kuypers' pogingen om van de Oosten-

rijkse economische school ten behoeve van het marxisme te leren, stelde Saks de uitwerking en verklaring van de theorieën van Marx. Tegenover de revisionistische voorliefde voor vergroting der maatschappelijke welvaart door verhoging der productiviteit stelden de marxisten de onverbiddelijkheid der verarming. Henriëtte Roland Holst echter, in haar beschouwingen van de schoonheidsleer, aanvaardde de uitkomsten van de „moderne, burgerlijke psychologie”, en ook overigens was bij haar in dit opzicht de algemeen-ethische natuur sterker dan de marxistische klassenleer: als voornaamste element in de toenmalige socialistische kunst wijst zij programatisch niet op de gespletenheid van dat toenmalige heden, maar op de eenheid aller mensen in een gedroomde en tevens wetenschappelijk zéker komende toekomstmaatschappij.

Naast de algemeen-filosofische achtergronden der leer — tevens de voornaamste „ideologische” strijdpunten bij de twisten in de SDAP, doch, bij gebrek aan theoretici van de andere zij, slechts weinig aangevochten — verdienen vooral ook de historische enige nadere adstructie onzerzijds, omdat indertijd van de kant der marxisten zoveel waarde daaraan gehecht moest worden. Diende de uit de geschiedenis waar te nemen ontwikkeling er hun niet toe, de stof te leveren, waarin zij de bevestiging vonden van het *historisch* geheten „materialisme” van Marx en Engels? Veel meer dan bij de „filosofen” is echter bij de historici het initiatief in handen der burgerlijken — althans voor zover het de practijk der geschiedschrijving betreft. Wel is er vanuit de kring der „Nieuwe Tijd” op dit gebied iets verschenen, dat belang heeft, over het algemeen beperkte men zich tot critiek op de toentertijd verschijnende eerste producten, waarop de „sociale geschiedenis” in ons land bogen mag. Daarnaast behandelden Van der Goes en Wiedijk theoretisch-historische vraagstukken, en zij leverden ook bij die gelegenheid de nodige critiek. Afgezien van deze critische houding der marxisten, is echter het feit, dat de bij de door hen becritiseerden de betekenis van een Bücher, een Sombart, een Pirenne en een Max Weber doorwerkte, tekenend voor een nieuwe, deze marxisten na-staande inslag in de geschiedschrijving.

Ietwat afzijdig van „De Nieuwe Tijd-ers”, doch geheel passend in de doorwerking van de historisch-materialistische denkbeelden, en daardoor mede de geestelijke entourage van de partijstrijd en van Wiedijk bepalend, stond W. A. Bongers, die zijn sporen als criminoloog begon te verdienen in die jaren met zijn „*Les conditions économiques de la criminalité*”.

Uit het binnenkort te verschijnen: J. Saks, literator en marxist, N.V. De Arbeiderspers, Amsterdam.

PROBLEMEN IN EN OM DE MODERNE BEELDENDE KUNST

*Kandinsky: „De natuur schept vormen voor haar
doel; de kunst andere voor het hare.”*

Het valt niet te loochenen, dat de beeldende kunstenaar, en vooral de modern georiënteerde, het contact met het grote publiek verloren heeft. Wij dienen dit, waar het om zo'n belangrijke culturele uitingsvorm als de beeldende kunst gaat, ernstig te betreuen. Wat zijn de mogelijke oorzaken van deze ongewenste vervreemding? De kunstenaar wordt verweten, dat zijn vormen-taal niet meer algemeen verstaanbaar is. Ligt dit aan de kunstenaar, of aan de kunstbeschouwer? De laatste meent veelal, dat het contact verloren ging, doordat de kunstenaar zich te ver van het naturalisme abstraheerde.

Als ik op deze plaats over vraagstukken als bovengenoemde een mening geven wil, dan doe ik dat niet in de verwachting, dat ik méér te bieden heb dan een zeer persoonlijke benadering. Integendeel, ik ben ervan overtuigd, dat zelfs de ingewijde hier het gezag en het vermogen mist, het verlossende woord te spreken. Maar misschien heeft het zin, eens voor zich zelf en voor anderen op te schrijven, tot welke gedachten men komt, als men zich zelf de vraag stelt: hoe ligt nu de verhouding beeldende kunstenaar—publiek en wat kunnen de oorzaken zijn van een verwijdering, die zowel voor de kunstenaar als voor het publiek verarming betekent?

Ik heb mij vooral tot taak gesteld, de moderne beeldende kunst te verdedigen; in de eerste plaats om het vele goede dat zij schonk en ten tweede, omdat de onwaardige en ondeskundige wijze waarop zij doorgaans wordt aangevallen, wel een tegenstem behoeft. Ik ben mij er echter van bewust, dat ik met evenveel noodzaak tegen de aanvallers die ik nu op 't oog heb, ook de oudere kunstvormen zou moeten verdedigen. Juist de moderne kunst heeft aangetoond, dat de afvalligheid van vele zgn. beeldende kunstminnenden niet berust op een tekort aan beeldend vermogen bij de kunstenaar, maar op een tekort aan ontvankelijkheid bij deze kunstminnenden voor wat te allen tijde het zuiver beeldende element is geweest in het schilderij, onverschillig of men doelt op Rembrandt of Vincent van Gogh. Ik noteer enkele uitspraken van kunstenaars:

Braque: „Het doel der schilderkunst is niet, een anecdotisch feit te herbouwen, maar om een schilderkundig feit te bouwen. Wat ge maken wilt, gaat ge niet namaken.”

Mondriaan: Onbewust is werkelijk elk kunstenaar altijd bewogen geweest door de schoonheid van lijn en kleur en hun onderlinge verhouding en niet door datgene wat zij voorstellen.

De zuiver beeldende elementen, die altijd essentieel zijn geweest in het schilderij — vorm, kleur en hun verhoudingen — zijn in de moderne kunst in hogere mate autonoom geworden. Nu mag ik wel aannemen, dat bij geen enkele kunstenaar van formaat de waarde van zijn werk in de voorstelling gelegen is. Het kan er dus alleen maar om gaan, of de beeldende elementen waarvan de kunstenaar zich bedient, een voorstelling behoeven, ja of nee. En de tegenstander van voorstellingsloze kunst zegt: zonder een herkenbare voorstelling begrijp ik de kunstenaar niet meer. Hij geeft hiermee tevens aan, dat vorm en kleur en hun verhoudingen hem niets te zeggen hebben, waar zij niet dienstbaar zijn aan wat algemeen herkenbaar is, dus waar zij hun waarden hebben in zich zelf, of wel, dienstbaar zijn aan een idee, dat geen algemene geldigheid heeft. Wat moet men uit dit feit, nl. het herkennen van een kunstuiting in haar *aanleiding*, maar niet in haar *wezen*, ten aanzien van de relatie kunstenaar—publiek nu concluderen? Ik koos hier als voorbeeld een afwijzing van voorstellingsloze kunst. Maar wat vindt er bij de beschouwer plaats, als men zich de vele vormvrijheden voor ogen brengt, die liggen kunnen tussen naturalisme en abstracte kunst? Waar vorm, kleur en hun verhoudingen, volkomen losgemaakt van een voorstelling, de beschouwer *niets* te zeggen hebben, wat kunnen ze dan nog schenken in die vele, vaak prachtige schilderijen, waarop om der wille van de beeldende taal (bijv. de expressionistische), van de louter optische waarneming werd afgeweken? Men zou zich bijv. kunnen bezinnen op de betekenis, die het spannings-, het sensatie-element (in goede zin) voor het kunstwerk heeft. Niet alleen voor de beeldende —; voor elke kunst. Waarom verheft de kunstenaar een vorm, een kleur? Toch stellig in hoofdzaak, omdat het onderwerp een toevoeging, een nadruk behoeft. Alleen op *déze* wijze — en daarvoor bedient men zich ook van een beeldende taal — kan men tot uitdrukking brengen, dat het niet om een neutraal kopiëren van het waargenomen object begonnen is, maar om de *relatie*, waarbij juist de belevenis van de kunstenaar van dominerend belang is. Ik stel mij zo voor dat een kunstenaar, die vanaf een bergtop de oneindigheid van een blauwe lucht ervaart, en dit later op het doek verbeelden wil, al direct geplaatst wordt voor het probleem: hoe geef ik de suggestie van oneindigheid op dit kleine, begrensde vlak? Hij zal dan, stel ik mij nog altijd voor, welhaast vanzelfsprekend komen tot de prachtige mogelijkheid die de kleur hem biedt, nl. door de *intensiteit* van het blauw, dat hij gebruikt, toch het begrip oneindigheid op te roepen bij de beschouwer. Men zou kunnen zeggen, dat kunst zo iets als „vertalen” van het leven is. De beeldende kunstenaar vertaalt het leven voor de beschouwer. Betrouwbaar? Naturalistisch? Nee, zeker niet. Wat is eigenlijk dat betrouwbaar? Mijn fototoestel geeft een straat steeds smaller toelopend, en dat doet ze toch beslist niet. Naturalistisch? Goed, dat kan ik proberen, bijv. bij een mandje met fruit. Maar hoe schilder ik nu: trouw, intimiteit, angst, genegenheid?

U of ik hebben een ontmoeting gehad; wij komen thuis en we vertellen ervan. En we vertellen niet betrouwbaar en niet naturalistisch. Of dacht u soms dat die persoon, waarvan u verhaalt, werkelijk zo is; voor zich zelf, voor mij en voor iedereen. U vertelt de aspecten die u opgevallen zijn of getroffen hebben, en u vertelt ze op uw manier. Indien het leven, zich ergerend over uw verslag, uw woorden plotseling ging materialiseren, zodat daar opeens een gestalte stond, die dan die

persoon voor zou moeten stellen, dan zou u schrikken. Misschien herkende u op eens de Picasso in u zelf. Daar moet u dan niet van schrikken en u moet niet denken: wat ben ik nu, een gek, een bedrieger, een vervalsers? Want dat bent u allemaal niet; u bent griezelig normaal en betrouwbaar. U vertelt immers nooit een persoon; u vertelt een ontmoeting, een relatie, een confrontatie, zoekt u maar een woord. Als we maar eens het vermogen hadden om van al die woorden, die we dagelijks spreken, schilderijen te maken, of muziek, of zo maar beelden. Het zou verschrikkelijk en dodelijk vermoeiend zijn. Maar de kloof tussen kunstenaar en publiek zou zich langzaam sluiten, want we zouden ze herkennen in ons zelf: de naturalist, expressionist, impressionist, abstrahist enz. enz., kortom... de mens.

Wie getuigen wil voor uitingen van een cultuur, getuigt voor een levenshouding. Er zijn vele definities voor de begrippen *kunst* en *schoonheid* geformuleerd, alle meer of minder acceptabel. Maar zoals dit het geval is bij elk levend begrip, gaat het ook hier om reële en irreële elementen, om bekende en onbekende factoren. Dit houdt in, dat zij met *begrijpen* alléén, niet volledig te omvatten zijn en tevens, dat dus geen sterveling in staat is, hierover het laatste woord te spreken. Doch er staat de mens meer ten dienste dan een werkzaam brein: het vermogen, dingen of gebeurtenissen te ondergaan, te ervaren, om dan tot een relatie te komen, waarbij de gehele persoonlijkheid betrokken is. Men zou hier het woord *beseft* willen gebruiken, indien men aannemen wil, dat dit een synthese van begrip en belevenis inhouden kan.

Indien ik er van af zie, naar een zoveelste definitie voor het begrip kunst te zoeken, dan moet ik wél aandacht vragen voor een aantal elementen, die er m.i. stellig bij in 't geding zijn. Creatieve verbeeldingskracht, waarachtigheid, intensiteit, onafhankelijkheid, gevoeligheid, idealisme. Met de reputatie, die sommige van deze woorden gekregen hebben, houd ik me hier niet op. Kunst is naar mijn overtuiging, meer op het leven, dan op de maatschappij gericht. Daarom dient men kunst ook te benaderen vanuit een levenshouding en niet te zien als een luxe, een prettige versiering van ons bestaan. Vincent van Gogh schreef: „Bijna niemand weet dat het geheim van mooi werk voor een groot deel goede trouw en oprecht gevoel is.” Deze uitspraak raakt de bron van elk kunstenaarschap: de inzet van een persoonlijkheid. Men mag, in vak-technisch opzicht, nog zo bekwaam zijn, men geeft daarmee aan geen enkele arbeid de inhoud die het in geestelijk opzicht tot kunstwerk adelt.

Naar ik meen, heerst er op geen cultureel terrein zoveel vooroordeel en misverstand, als op dat der beeldende kunsten. De kunstenaar-tuinman kijkt er spijtig naar de nieuwe gewassen, die hij kweekte en die, volgens de snel-oordelende voorbijgangers, geen echte bloei bezitten en dus geen langdurige interesse waard zijn, want... want: het gewas heeft geen bekende naam en de blaadjes, de bloem, de vorm en de kleur zijn *anders* dan de erkende, vertrouwde gewassen. Waarom dat eigenlijk niet mag, weet niemand, maar het *má*g niet. Het ontvankelijk maken van een nieuwe, nog niet algemeen aanvaarde kunstuiting, stuit op twee hardnekkige weerstanden, ten eerste: wantrouwen in de waarachtigheid en zinrijke betekenis van wat nog aan geen enkele geijkte waardebepaling te meten is (niet geijkt door de tijd, de traditie, de handboeken, de cliché-opinies van de epigoon-kunstgenieter,

zo in de stijl van: Vondel onze grootste dichter, Rembrandt onze grootste schilder, heeft u „Bartje” al gelezen, enz. enz.) en ten tweede: het hanteren van oudere, langzaam en met pijn gemeengoed geworden kunstuitingen als *norm*. Niet dat iemand weet waaróm dat een norm moet zijn; het berust op geen enkel objectief kunstprincipe, want dat is er niet. Integendeel, het berust op geestelijke veiligheid, op conventie en vooroordeel, op gemakzucht en „vele anderen vinden het ook, dús is het zo,” kortom, op alles, behalve op een gefundeerd kunst- en levensinzicht.

Kunstenaars die zich niet tot de zogenaamde natuurgetrouwe weergave van het zintuiglijk waarneembare bepaalden, is vaak gebrek aan eerbied voor het leven verweten. Men vergat daarbij, *dat er niets buiten het leven te creëren valt*; dat het echter in ieder mens nieuw geboren wordt. Het scheppend vermogen van de kunstenaar stelt hem in staat, het beginsel van deze nieuwe geboorte tot uitdrukking te brengen in het kunstwerk. Daardoor ook, is het creëren van kunst een vorm van zelfbelijdenis; naar oorsprong en eigenschappen wellicht de zuiverste en intiemste die denkbaar is en in haar vérstrekkende betekenis naar waarheid een daad *van de mens voor de mens*. Het is niet altijd de inhoud, maar wel de daad, die het kunstwerk zuiver en intiem maakt. En elke overdracht van innerlijk leven vooronderstelt vertrouwen en bereidheid tot begrip; het verlangt een geestelijk proces, dat voeren kan tot gemeenzaamheid. Gemeenzaamheid met een vorm van leven, zoals dat in een enkele mens gestalte en inhoud kreeg.

Misschien zal men eens van deze tijd zeggen, dat wij het individuele vaak tot het uiterste hebben scherpgesteld. En voor velen is de situatie inderdaad ook zo, dat zij zich tot het uiterste vereenzaamd voelen, bij de vraag naar zin en inhoud van hun leven. Maar juist dan geldt meer dan ooit, dat elke uiting is: een zoeken naar gemeenzaamheid; het creëren van een teken: dit is mijn relatie tot het leven; herkent gij mij? Vooral het kunstwerk kan zo'n teken zijn. Ik hoorde onlangs een kunstenaar antwoorden op de vraag, hoelang hij aan een verhaal gewerkt had: „Drie dagen, en de rest van mijn leven.” En inderdaad, waar jaren voor gearbeid (en geleefd) is, wordt vaak in luttele ogenblikken afgedaan. Met het beperkte „begrijpen” als norm. Alsof, waar het beste gegeven wordt, niet ook het beste aan aandacht en inlevingsvermogen verlangd mag worden.

De kunstenaar die deze benaming ook werkelijk verdient, verhaalt van een *gebeuren*. Een boom mag, objectief gesteld, niet meer dan zich zelf zijn, zodra een mens ermee in relatie treedt, dóét zo'n object in die mens een nieuwe vorm ontstaan, welke bepaald wordt door zijn innerlijke structuur. Al vangen wij met de ogen hetzelfde beeld op, wij ervaren en verwerken het verschillend. De kunstenaar kent daarom het object, indien hij werkelijk een schepper en niet een onpersoonlijk copiïst is, voornamelijk als teken, als motief dat iets in hem activeert. Het is juist dat *iets*, dat hij verbeelden wil; want zonder deze waarheid van zijn werkelijkheid zou hij ontkennen, dat zijn eigenheid, zijn subjectief ervaren mede in geding geweest is. En van welk kunstenaar mag men dat verwachten, of erger, verlangen? De technisch bekwame vakman is een afbeelder, de kunstenaar is een verbeelder.

Maar als men dus in het kunstwerk ruimte scheppen moet voor het eigene, dan brengt dit met zich, dat er met vorm, kleur en hun verhoudingen iets gebeuren gaat, dat ze distancieert van het zgn. naturalisme. Er moet ruimte zijn voor de illusie, voor de diepere herkenning, zoals die schuilen kan in de vele moeilijk te duiden associaties. De illusie en de herkenning; er zijn mensen die altijd op *het wonder* wachten en mensen, die het wonder herkennen in alles waarmee ze in relatie treden. De dichter Nijhoff schrijft: „Voor mij is liefde een geur door het huis, een stem, een stap, iemand komt thuis, men hoort hem op 't binnenplein neuriënd met iets bezig zijn.” En de schilder Dick Ket: „Dat potje en ik zijn ons beiden van iets bewust.” Beiden verhalen het gebeuren als de diepere werkelijkheid. En wie schrijft de stellig verhelderende studie over de betekenis, die het begrip „oververzadiging” heeft voor leven en kunst? Beelden die het niet meer doen; woorden die versleten zijn, de noodzaak tot vernieuwing is onontkoombaar. Dat eist o.a. ook het sensatie-element in de kunst, de vuistslag op tafel, die aandacht afdwingt.

„Vanavond zie ik in je ogen weer dat vergeefs verlangen,” ja, zo kan men het zeggen. Maar de dichteres Ellen Warmond schrijft: „in de vitrine van je ogen ligt de brief die nooit werd afgehaald vanavond weer ter inzage.” En dit beeld vergeet ik niet meer. Er leeft dezelfde gedachte achter, maar och, op de eerste wijze geformuleerd, heb ik het al zo vaak gelezen en gehoord. Bij Ellen Warmond werd het weer wat het in wezen toch is: een tragisch besef. En hierin ligt de waarde van een beeldsensatie. De kunstenaar heeft voor zijn werk spanning, sensatie nodig, wil hij aandacht en begrip afdwingen. Of hem dit gelukken zal, hangt, wat ons aandeel betreft, af van onze ontvankelijkheid.

Er bestaat beeldend iets uitdrukken en er bestaat beeldend zien. Dit gaf Picasso het volgende antwoord in de mond, toen een dame hem vertelde, niets van zijn werk te begrijpen: „Verstaat u Chinees? Nee? Nu, miljoenen Chinezen wel.” De beeldende kunstenaar schept zich een beeld-vocabulair, dat men moet kunnen lezen, om het te verstaan. Maar men behoeft die taal niet uit het hoofd te leren; het is geen vreemde, maar een diepe taal. Alleen met ons vluchtige, op het bestaan en zijn eisen ingestelde, verstandelijke vocabulair kunnen wij niet terecht. En het is goed, dat dit niet kan. Het is goed, dat het willen ervaren van een kunstuiting ons dwingt, diepere lagen aan te boren in ons zelf; dat het ons dwingt, de ballast van een gewoontelevens weg te slepen bij de deuren van kamers in ons innerlijk huis waar wij veel te zelden komen. Daarom, wij hebben eerder af te leren, dan aan te leren, om ons ontvankelijk te stellen voor wat het kunstwerk te bieden heeft. Want wij zijn niet alleen maar leken tegenover het kunstwerk; wij zijn vóór alles leken in zake kostbare mogelijkheden in ons zelf. Kunstwaarderen vereist ontginning van braakliggende gebieden in de mens, gebieden die hij misschien niet nodig heeft om te *bestaan*, maar wel om te *leven*, als men verstaat welk onderscheid ik hier maken wil. Wij moeten afleren, de dag van morgen te willen weten uit de gebeurtenissen van vandaag. Ook in dit opzicht is het kunstwerk een avontuur. Staat men daar nog voor open? Men heeft eeuwenlang de voorstelling op het schilderij „begrepen” en men meende, met de huid de ziel te kennen. En steeds opnieuw verbergt men, waar de beeldende middelen vrijer gehanteerd worden, zijn

machteloos onbegrip achter een dom lachje en noemt men de kunstenaar raar, gek of ziekelijk. Dat is immers altijd prettiger, dan te moeten erkennen, dat men zelf een onvermogen tot inleving ervaren heeft. Jos de Gruyter schreef over Vincent van Gogh, dat hij niet zó schilderde, omdat hij gek was, maar hij werd gek omdat hij zo schilderde. En dan lezen we uit de brieven van Van Gogh, dat hij zich offeren wilde, om de mensheid iets gelukkigmakends te schenken. Steeds weer hetzelfde trieste schouwspel: generaties die lachen om de kunst van hun tijd en daardoor de kunstenaars doemen tot een zorgelijk bestaan; generaties die lachen om wat levend in hen begraven blijft.

De voornaamste problemen in de moderne kunst zijn dus gelegen in de moeilijke verstaanbaarheid van het eigen vocabulair van de kunstenaar voor het grote publiek. Mag het publiek verlangen van de kunstenaar dat hij op zijn schreden terugkeert? Stellig niet; want daarmee zou men de zaken zó stellen, dat de kunstenaar naar willekeur creëren kan en voor zijn werk geen dringende noodzaak heeft in zich zelf. Waarom schilderde Van Gogh niet als Jacob Maris, Maris niet als Rembrandt, Rembrandt niet als . . . ga maar door. De geschiedenis leert ons, dat er — achteraf onbegrijpelijk scherpe — aanvallen zijn gedaan op kunstenaars als Delacroix, Courbet, Manet, Monet, Renoir, Cézanne, Van Gogh, Rousseau, Gauguin, op Rodin, ja zelfs op onze Haagse school. Ik wil hier allerm minst mee zeggen, dat men *daarom* maar klakeloos elke nieuwigheid aanvaarden moet. Maar tot een beetje voorzichtigheid mag deze eeuwenlange les der geschiedenis ons wel manen: het is niet zó gemakkelijk om kunst te schatten en misschien is Picasso toch niet zó gek als mijn superieur grijnzende kruidenier wel denkt.

Het gaat dus, wil men trachten iets van de kunst van heden aan te voelen, er in de eerste plaats om, reeds in beginsel de bereidheid op te brengen, afstand te doen van het geijkte beeldvocabulair. Alles wat *vooropgesteld* in de kunstbeschouwer aanwezig is, is belemmering; het gaat om inlevingsvermogen en daarvoor moet men eerder iets afleren, dan aanleren.

Vraagt men: maar wat is dan nog de zin van een dergelijke kunst, die zó hyper-individueel is, dan mag men zich daarbij tevens afvragen, wat ten alle tijde de zin is van het zeer eigene. En hier kom ik aan een punt waar m.i. alles om draait: hebben wij, waar wij denken aan gemeenschap, niet té veel ons gericht op wat de mens verbindt? Elke gemeenschap is een verzameling van enkelingen; zolang daarbij de erkenning van het onherroepelijk eigene niet als een vanzelfsprekendheid is aanvaard, creëren wij niet meer dan een schijngemeenschap. Wat m.i. de mensen eindelijk zou moeten verbinden, is het respect voor wat de ene mens van de andere onderscheidt. Want deze situatie hebben wij immers allen met elkaar gemeen. Het herkennen van verwantschappen is zeer verwarmend en wij kunnen en behoeven het niet te missen. Maar wat wij in de ander zo gemakkelijk herkennen, hebben wij ook in ons zelf, doch de scheppingskracht van het leven is onnoemelijk veel rijker dan wat besloten ligt in uw persoon. Neem dan gretig kennis, juist van datgene wat buiten uw eigen contouren valt en wees voorzichtig met die vreemde neiging van de mens, zich zelf als normatief te zien.

STENEN VOOR STENEN?

K. H. Kroon: *Stenen voor stenen?*
Uitg. Het Wereldvenster, Baarn,
1953, 80 pag.

Dit boekje is geschreven naar aanleiding van de parlementaire discussie destijds in 1952, over de vraag van het Humanistisch Verbond om zijn rechtmatig aandeel in de geestelijke verzorging aan gevangenen en militairen. Kroon schreef hierover vier brieven aan een verre vriend en bundelde deze onder een titel, die herinneren moet aan de uitlating van minister Mulderije: „Stenen voor brood”.

In de eerste twee gaat het over de kwestie zelf en haar achtergronden, waarbij Kroon de rechtmatigheid van de vraag van het Humanistisch Verbond laat zien; in de derde gaat het om de juiste verhouding van Kerk en humanisme en over wat Karl Barth nog zou moeten leren, terwijl in de vierde brief de kerkelijke reactie op de Februari-ramp dienst doet als illustratiemateriaal voor de achterlijkheid van de Kerk in de gehele problematiek.

Humanisme en christendom zijn tegenwoordig duistere, niet scherp bepaalde woorden. Hun verhouding en vooral de kleine machtsstrijd rondom bijvoorbeeld deze geestelijke verzorging is een zaak vol duistere halve waarheden en door traditie bepaalde duistere posities. Kroon laat in deze duisternis het zoeklicht spelen van zijn interpretatie van evangelie en cultuur. Naar mijn oordeel is het een goed zoeklicht, dat hij bedient. Maar hij bedient het zó slordig, zó springerig-onrustig en hij slingert zó sterk met zijn zoeklicht langs het firmament, dat telkens grillige vertekeningen en vervormingen optreden door spitslichten, slagschaduwen en tegenlicht. Daardoor zijn het niet bepaald verhelderende brieven!

Dit is erg jammer. Want Kroon heeft zeer essentiële dingen te zeggen over de houding van de kerk tegenover degenen, die buiten de kerk staan en de kerk niet nodig hebben. Maar waarom dan zo giftig geconstateerd, dat hij het standpunt der confessionelen niet alleen niet wil delen, maar ook niet begrijpen? Daarmee snijdt hij m.i. de weg af om naar goed christelijke en humanistische methode de tegenstander tot luisteren te dwingen. Waarom het woord humanisme telkens in zo'n andere betekenis gebruikt? Hij noemt bijv. zich zelf humanist, de ene keer zonder, later met aanhalingstekens. En waarom zonder onderscheidingen „het” christendom en „de” kerk steeds aanbeeft als hij, zonder nadere adressering, confessionele uitingen vraakt? Van een „doorbraak” weet hij niet anders af dan dat sommige ruggegraten zijn doorgebroken! Schreef hij zelf niet destijds met een aantal collega's de eerste doorbraakbrochure „Wat bezielt ze?” Ik heb de indruk dat practisch de verhouding van christendom en humanisme gecompliceerder en oneerlijker ligt dan Kroon ze tekent, omdat hij het christendom in het ongunstigste en het humanisme in 't meest flatterende licht zet. Beide groepen — ook het clericaal wordende humanisme van vandaag — laten thans moeilijk raden, wat hun eigenlijke karakter en bedoelen is. Men kan deze verhouding met grootse en diepe woorden trachten te tekenen en dan juist volkomen vreemd blijven aan de werkelijkheid van alle dag, — juist zoals dit vaak gebeurt met de verhouding rooms-niet-rooms. T.a.v. de zelfverzekerdheid en de aandacht voor „de ander” zijn mijn ervaringen in beide kampen even ongunstig: de confessionelen dank zij angst en vreemdelijkheid tegenover het humanistisch milieu, waar ze 90 % van hun achtergrond en van

de diepte achter hun vragen en (on)zekerheden moeten achterlaten, de humanisten dank zij de hautainheid, de vanzelfsprekendheden van hun „mondigheid”, het negeren en overwonnen achten van de denkwereld van de ander. Beide leven bij onwerkelijke caricaturen. Ontmoeting is er nauwelijks. De actuele verhoudingen vinden hun uitdrukking in de *kleine* dingen en in het machtsstreven in de kleine wereld. Niet voor niets schreef partijgenoot Bonhoff onlangs over „de kleine terreur der zgn. neutraliteit” en naar mijn ervaring wordt de „antithese” door de humanistische praktijk minstens even sterk onderhouden — zij het in andere vormen — als door het christendommelijk kamp. En met alle strijd over de geestelijke verzorging blijven de gevangenissen en de legers overvuld — óók dank zij de humanisten. Daarom stuit het mij zeer tegen de borst — als een geestelijk-culturele oneerlijkheid — als Kroon eindigt met enige bladzijden uit het dagboek van Dietrich Bonhoeffer over de „mondigheid” van de moderne mens zonder God, zonder religiositeit, in dit verband te plaatsen. Dit kan alleen maar misverstand wekken. Bonhoeffer is trouwens door deze „mondige” mensen vermoord en er zijn niet velen, die er zich nu nog wat van aantrekken. Bonhoeffer heeft geworsteld — in hetzelfde boek — met de mensenverachting en is daar niet humanistisch bovenuit gekomen, maar door de christelijke hoop. Afgezien van deze christelijke hoop van Bonhoeffer leven wij ondanks stellig christendom en mondig humanisme, in een duistere nacht — *beide* het zoeklicht negerend.

Mijn grote bezwaar tegen dit boekje is, dat Kroon het zich zo gemakkelijk maakt, zo geheel in tegenstelling met de traditie onzer grote ongeorganiseerde humanisten, die scherp onderscheidden, de onderscheidingen en definities vasthielden, peilend begrip trachtten op te brengen voor hun tegenstander, ordenden en daarna doorzichtig en open hun conclusies en argumenten opbouwden — zelfs in hun brieven.

Ook politiek-geestelijke verheldering moeten men van deze brieven niet verwachten. Kroon huldigt kennelijk de neutrale overheidsopvatting. De Kerken hebben niets te maken met de vraag of het Humanistisch Verbond een goede geestelijke verzorging

biedt. „Dat is een intrinsiek humanistische vraag.” Even verder heet het: een vraag, die alleen de overheid aangaat. En weer even verder: de overheid heeft alleen te maken met de vraag of het Humanistisch Verbond de buitenkerkelijken representeert. In gemoede vraagt men zich na zo’n reeks niet verhelderende uitspraken af: waarom dan niet aan de communisten ook een stuk geestelijke verzorging toegestaan? Zij vertegenwoordigen toch ook wel een 50.000 mondige lieden met een modern verlossingsgeloof en heeft Denis de Rougemont destijds niet met klem het communisme getekend als consequent humanisme? Mijns inziens weigert de overheid dit terecht, maar daarmee is dan ook de basis onttrokken aan deze politieke beschouwingen over de overheid. Ook de vertegenwoordiging van het volk komt er slecht af bij Kroon. De humanisten worden tot de discussie en tot advies aan de overheid toegelaten, maar de vertegenwoordigers van de confessionele groepen moeten tegenover de humanistische argumenten eigenlijk hun mond houden. Dit is mij te veel eer voor de overheidsdictatuur en het onderscheidingsvermogen van de overheid en te weinig eer voor de discussie in en buiten het parlement.

Zo is mijn spijtige conclusie, dat ik het met het meest essentiële van dit boekje eens ben, maar de rechtvaardigheid, de eerlijkheid en de orde te zeer mis. Deze brieven krijgen daardoor iets van een pamflet, waarbij het goede evangelische zoeklicht moet dienen om op grillige wijze de oogmerken te dienen van het betoog van degene, die dit zoeklicht bedient.

Onze partij — de enige plaats waar een ontmoeting van christendom en humanisme praktisch-politiek kansen bezit — heeft belang bij een eerlijke studie over de verhouding van beide, niet alleen theoretisch, maar vooral concreet-realistisch. Ik heb Kroon steeds gehouden voor iemand, die een dergelijke studie zou kunnen schrijven. Zijn visie op evangelie en cultuur stelt hem ertoe in staat en hij zou dan tevens alle gelegenheid hebben om beide verwaterde cultuurbewegingen in het zonnetje te zetten van zijn scherpe, kritische geest. Des te meer betreurt ik, dat deze brieven deze verwachting een deuk geven.

NEHEMIA DE LIEME

... d'ereplaats in 't dankbaar hart.

In het vertrek van het gebouw der Centrale, aan de Rijnstraat in Den Haag, waar de Raad van Commissarissen bijeenkomt, hangt een groot schilderij. Isaac Israëls heeft het gemaakt. Het vertoont de beeltenis van Nehemia de Lieme. Van de man, zoals de mensen op kantoor, de mensen in vergaderingen, de mensen thuis, hem kenden.

Over deze man heb ik met velen gesproken.

Ik heb geprobeerd hem te zien door de ogen van anderen. Een beeld op te bouwen van een zeer opmerkelijk mens. Een raadselachtig mens, in menig opzicht.

Ik stel me voor, dat er ter weerszijden van dat schilderij van Isaac Israëls, twee aanvullende schilderstukken moesten hangen.

Het ene, dat in beeld moest brengen wat Palestina voor de Lieme en wat hij voor 'Het Land' heeft betekend.

Het andere schilderstuk moest het Nederlandse deel van dit werkzame leven verzinnebeelden. Ik verbeeld me, dat iemand, die dat imaginaire drieluik zag, misschien nader tot deze merkwaardige figuur zou komen. Nochtans weet ik, dat het beeld niet volledig zou zijn.

Sprekende met de velen, die hij heeft gekend (hoe weinigen hebben hém gekend) drong zich aan mij voortdurend de vraag op: *What made Nehemia de Lieme tick?*

Zeker, dat denkbeeldige drieluik zal ons iets meer kunnen laten zien van de achtergronden van deze mens. Maar zo hij zelf al een vermoeden heeft gekoesterd van de mystieke bronnen, waaruit hij werd gevoed, hun diepte vermag niemand te peilen. In de maanden, toen ik trachtte enkele bouwstoffen te vergaren voor het beeld, dat ik van hem wilde vormen, heb ik soms moedeloos de typewriter ter zijde geschoven. Het werk wilde niet lukken. Een ongrijpbare beeltenis. Degenen, die hem het naast stonden, erkennen liefdevol, dat zij hem nóóit hebben gekend, werkelijk hebben begrepen.

Ergens in de wereld, her en der verstrooid, liggen honderden en honderden brieven, die hij in de loop van zijn leven heeft geschreven. Over politiek. Over economische en financiële vraagstukken. Over acute gevaren, die hij voorzag. Over dreigingen, die hij vreesde.

Voor de kennis der moderne geschiedenis, zou het ongetwijfeld nuttig kunnen zijn, indien in een aantal Nederlandse, Engelse, Amerikaanse, Franse en Israëlsche

kranten een oproep zou verschijnen: willen al degenen, die brieven van Nehemia de Lieme in hun bezit hebben, deze schrifturen opzenden?

Hij was een ijverig schrijver van brieven. Een fanatieke „beweger” van menselijke machten. Nehemia de Lieme was, toch reeds dubbel-natuur, nog extra gecompliceerd, omdat hij behalve internationalist en Zionist, ook een warmvoelend Nederlander was.

Zijn correspondentie met Judge Louis D. Brandeis in New York bijvoorbeeld, zal, zo zij ooit publiek kon worden gemaakt, meer inzicht geven omtrent de achtergrond van allerlei vraagstukken, die de wereld na de oorlogsjaren van 1914 tot 1918 beroerden. Het is wel zeker, dat uit deze correspondentie eveneens zal blijken, welke belangrijke diensten Nehemia de Lieme gedurende die moeilijke periode getracht heeft Nederland te bewijzen.

Maar de onmiddellijk-zichtbare diensten, die hij Nederland heeft bewezen, zijn in „de Centrale” en in haar werkzaamheden op velerlei gebied gekristalliseerd.

Voor de oppervlakkige oordelaar die wel eens iets heeft vernomen van de giften, die „de Centrale” uitdeelde, kan het lijken alsof de weldoener Nehemia de Lieme in de eerste plaats aan de socialistische beweging heeft gedacht, omdat hij zelf socialist zou zijn geweest. Dat is een misvatting.

Het onbegrijpelijke in deze man is juist, dat hij, die zo onnoemelijk veel aan de socialistische beweging deed schenken, zelf géén socialist was. Hij was progressief en zeer radicaal-liberaal.

Een man, die het initiatief neemt tot het doen schenken van vorstelijke giften aan de socialistische beweging — een man, die dat voornemen daadwerkelijk uitvoert en in de loop der jaren die beweging helpt haar culturele taak te volbrengen — en tegelijkertijd een man, die zelf nooit lid van die beweging wil worden — ziedaar een gespletenheid in een menselijk wezen, welks zielkundige gesteldheid door afkomst en idealen toch reeds geen eenheid vormde.

What made this man tick?

De toeschouwer, die voor het imaginaire drieluik in de vergaderzaal aan de Rijnstraat in Den Haag staat, zal een poging willen doen tot verklaring van het raadsel.

Gaat zijn persoonlijke belangstelling in de eerste plaats uit naar het ene schilderij, dat De Lieme's liefde voor Palestina in beeld brengt, dan zal hij, met meer of minder succes, trachten de sleutel tot het raadsel te vinden in De Lieme's Jood-zijn. Richt des toeschouwers aandacht zich echter sterk op De Lieme's genegenheid jegens Nederland, dan zal hij menen eveneens een sluitend verklaring te kunnen leveren. De Lieme's breedheid van opvatting, zo zal hij redeneren, overwon politieke scheidingslijnen. Hij was een man, die de tegenstellingen scherp ziende zelf „in de synthese” dacht en handelde. Een realist, die de werkelijkheid van elke dag aanschouwend, toch de idealist liet voorgaan — de idealist, die tracht in het heden reeds iets van de toekomst te verwerkelijken. Hij begreep eerder, dan vele anderen uit zijn kring, dat de toekomst van Nederland en van de wereld onverbreekelijk verbonden was met de vraag of het zou gelukken de verantwoordelijkheid voor land en volk, juist in cultureel opzicht, door een zo breed mogelijk vlak te doen dragen.

Het drieluik: links het schilderij van Het Land, rechts het schilderij van Nederland. De mens in het midden.

Een mens is meer dan een optelsom van waarneembare eigenschappen en aandriften. Van hem schreef Jaap Meyer een treffende karakteristiek:

„Kind van de negentiende eeuw, vertegenwoordigde hij in zichzelf de volle tragiek, die naar een woord van Theodor Lessing, het onafwendbaar gevolg moet zijn van gevoelsafstand en denkafstand, bovenal ten aanzien van het Joodse volk. De Jood uit de vorige eeuw, die niet meer harmonisch binnen zijn eigen vier ellen leeft, denkt en meent, oordeelt en veroordeelt, zoals de Marranen het reeds deden. De Lieme was inderdaad een kind van dit geslacht, dat hem gedurig bracht in het grensgebied van werelden, die niet met elkander waren te verenigen. en waarvan de onderscheidene wezensmerken hun stempel bleven drukken op een man, wiens tent bleef staan aan de oevers van de Jabbok, die ontelbare malen het veer overtrok, altijd worstelde met de engel en altijd alleen bleef. Dit alleen-zijn, dat in de kern een facet is van de romantiek, is De Lieme's meest karakteristieke element geweest. Het alleen-zijn, dat, wanneer hij de ogen sloot, hem, de autonome burger uit de liberale negentiende eeuw, de ontgrenzing opende naar het verleden. Niet het verleden om zich erin te verliezen, maar de creatieve historische herconfrontatie, die hem de weg kon wijzen naar de oerbronnen van levende cultuur. Het alleen-zijn, dat hem, wanneer hij de ogen sloot, de weg kon banen naar het utopische toekomstrijk, dat hij op voetsporen der profeten niet alleen vond in het

nationaal-Joodse maar ook in het maatschappelijke. Het maatschappelijke, waarin De Lieme het perspectief vond voor de vrijheid van het individu, beter geformuleerd de vrijheid van de mens, het enige object, dat hem feitelijk intrigeerde. Het was ook deze ongebreideldheid van zijn romantische levensvisie, die hem, het product van de nuchtere era, in flagrante strijd bracht met wat wij hebben leren noemen: de burger. Zo in één opzicht, dan was hij romanticus in zijn oppositie tegen de bourgeois. Over de hoofden der liberalen greep hij terug naar de vroege negentiende eeuw, die hem (kenner bij uitstek der Nederlandse en niet-Nederlandse romantiek) een visie verschafte op de Goetterdaemmerung aan het einde der vorige eeuw. Onburgerlijk was hij in zijn levensstijl, die, aristocratisch naar innerlijke maatstaven, speelsheid en uiterlijke bohémien-elementen niet uitsloot. Het fin-de-siècle had ook hem, de levensgenieter naar aanleg, niet onaangetast gelaten. Het gaf hem tevens de mogelijkheid tot afstand nemen van ernst, tot zin voor spot. Hoevele verhalen zijn daarover niet in omloop: *histoire intime* van zeer bijzondere makelij. Maar toen de worstelaar begreep, dat het rationele element uit zijn denken hem niettemin voor een beslissende keuze stelde in de practijk des levens en men in redelijkheid verwachten zou, dat de synthese van het socialisme De Lieme in haar greep zou knellen, ontweek hij wederom en keerde alleen huiswaarts. Het contrast, noodzakelijk compliment van het eeuwige alleen-zijn, verbood hem een keuze te doen; verbood hem de ontrouw aan de onbegrensdeheid van zijn profetische visie. Misschien is de meest aangrijpende dialectiek in zijn leven wel het drama, dat de practische organisator en koele politicus zijn schuld moest delgen in het meest individuele opvoedingswerk, dat hij voor de Nederlandse arbeidersbeweging heeft geschapen. Hoe symbolisch deze Centrale Arbeiders Verzekeringsbank als mausoleum voor een man, die het heimwee naar de verte bleef koesteren als een kind een stuk speelgoed."

Hoe is deze man juist tot de Centrale gekomen?

Van de jeugdjaren van Nehemia de Lieme is niet heel veel bekend. Hij stamde uit een oud Joods geslacht van priesters; hij was trots op die afkomst.

De historicus Alexander Bein heeft aan het leven van De Lieme een uitvoerige studie gewijd, die, in verkorte vorm werd afgedrukt in het extra-nummer van „de Joodse Wachter” van 14 Juni 1952, welk nummer geheel aan De Lieme is gewijd. Het draagt de prachtige titel: „De carrière van een geweten”. Professor mr I. B. Cohen, die in het bezit was van de volledige tekst van deze biografische studie, stelde die welwillend te mijner beschikking. Een aantal bijzonderheden, die in dit hoofdstuk zijn verwerkt, werden aan deze studie ontleend.

„Schochet” was de vader van Nehemia de Lieme. De „schochet” is de man, die toezicht oefent op het slachten van dieren, zodat geen enkel voorschrift van de strenge rituele Joodse spijswetten wordt overtreden. Dit beroep vraagt van zijn beoefenaren een groot gevoel van verantwoordelijkheid dat geschraagd wordt door een diepe godsdienstige geest. De „schochet” werkt meestentijds zonder dat hij door superieuren wordt gecontroleerd. Wanneer hij de naleving van de voorschriften niet zo nauw neemt, verminderen de vleesspijzen in voedingswaarde noch in

kwaliteit. De gelovige Israëlieten, die in misplaatst vertrouwen op een onverantwoordelijke „schochet” vlees van geslachte dieren zouden eten, die niet volgens strenge regelen zijn gedood, weten niet, dat zij volkomen onopzettelijk een ritueel voorschrift overtreden. Een goede „schochet” echter acht zich persoonlijk verantwoordelijk voor de naleving der spijswetten door de onbekenden, die op zijn toezicht vertrouwen.

In de wereld van de naar strenge voorschriften levende orthodoxe Joden, is de „schochet” drager van het zedelijke motief, dat moderne mensen „dienst aan de gemeenschap door persoonlijk verantwoordelijkheidsgevoel” plegen te noemen. Het is geen beroep, dat zijn beoefenaren spoedig kans biedt tot de hoogst-aangeslagenen in de vermogensbelasting te gaan behoren. Niet materieel gewin, maar plichtsgevoel en zorg voor het geestelijk welzijn van de medemens kenmerken de goede „schochet”.

De vader van Nehemia de Lieme was zo'n goede „schochet”. Elementen uit het karakter van deze man zijn, op een geheel ander plan, in de persoonlijkheid van de zoon terug te vinden.

Familieleden weten te vertellen, dat deze „schochet” een zeer belezen man was. Dat blijkt trouwens uit de omstandigheid, dat hij in 1903 een vertaling uit het Hebreeuws het licht deed zien: „Handleiding voor het rituele slachten en het onderzoek”.

Voor degenen, die het Joodse milieu hetzij uit eigen levenservaring, hetzij uit de literatuur kennen, valt het niet moeilijk zich voor te stellen hoe het er in het gezin de Lieme aan de Houtmarkt in Den Haag uitzag en toeging. Zin voor het familie-leven is een der sterkste eigenschappen in de Jood, zeker in de Jood-in-de-verstrooiing. Joodse romans en Joodse vertellingen zijn in overwegende mate „binnenhuis”-schilderingen. De vrije natuur, de openlucht neemt er slechts een secundaire plaats in.

De oude vader regeerde in dat gezin als een patriarchaal stamhoofd. De zoon voegde zich naar dat vaderlijk gezag met een volgzaamheid, die op buitenstaanders de indruk van horigheid en slaafse gebondenheid zou kunnen maken, maar die in werkelijkheid resultante was van diepe genegenheid en godsdienstige beleving. „Eert Uw vader en Uw moeder.” De vader ging voor in de gebeden; de vader zorgde voor de naleving van de lang niet eenvoudige rituele voorschriften, die een Joodse huishouding kostbaar en ingewikkeld maken. Zoals de getrouwheid aan de wetten en de verordeningen van een land, de bewoners tot staatsburgers maakt, zo kwam de erkenning van het oud-Testamentische vaderlijke gezag tot uitdrukking in de stiptheid, waarmee 's vaders wensen werden nageleefd. Het is in zielkundig opzicht tekenend, dat Nehemia de rituele voorschriften stipt bleef volgen, ook nadat hij het ouderlijk huis had verlaten en een eigen gezin had gesticht.

Ontdoet men het beeld van dit gezin van de warme kleuren der romantiek, dan komt de term „verlicht despotisme” in de gedachten, waarbij over de mate van verlichtheid kan worden getwist. Onderbewust moet Nehemia het beeld van de alles-regelende, met niemand overleggende, en eigen mystieke aandriften volgende vader, als een navolgenswaardig exemplaar voor ogen hebben gezweefd — ook, in de latere jaren, toen hij als directeur verantwoordelijk was voor het wel en wee

van een groeiend bedrijf en het stoffelijk welzijn van de gezinnen van het personeel. Maar wat in het ouderlijk huis aan de Houtmarkt door de gloed der romantiek en de genegenheid werd overgoten, kreeg in het nuchtere licht van het alledaagse zakelijke leven een geheel ander aanzien.

Op foto's, die van de opgroeiende Nehemia bewaard zijn gebleven, zien we een intelligent gezicht van een jongen, die amper twintig jaar oud, een baardje laat groeien. Een hoog voorhoofd, scherpe ogen.

Wanneer deze jonge man een en twintig jaar oud is, heeft hij een, volgens onze hedendaagse begrippen, onvoldoende schoolse opleiding achter de rug en een jaar of wat ervaring als bediende op een bankierskantoor. Zijn leven ligt voor hem. Hij heeft het sterke verlangen zelfstandig ondernemer te worden, „iets” aan te pakken; een groot avontuur te wagen. Niemand weet (en hij zelf het minst van allen), dat hij een merkwaardig „gevoel voor de naderende conjunctuur” bezit. Tegen prof. mr. I. B. Cohen heeft hij eens gezegd, dat hij als jongen heeft gewenst architect te worden. Maar zijn vader wilde dat niet. De verleiding is groot om zo'n verbinding te zien tussen de wens om huizen te willen bouwen en Nehemia's later verlangen om in het zakelijke leven de zin voor het constructieve uit te leven. Zeker is in elk geval, dat als vele jaren later „de Centrale” besluit een groot pand aan de Rijnstraat in Den Haag te laten zetten, de bouwmeester S. de Clerc in Nehemia de Lieme een bouwheer vindt, die een merkwaardig natuur-talent voor architectuur blijkt te bezitten en die aan het ontwerpen en uitwerken der plannen met overgave meewerkt.

Nauwelijks twintig jaar oud is Nehemia, wanneer het denkbeeld dat met de naam „de Centrale” wordt aangeduid, voor het eerst in de kring zijner belangstelling verschijnt.

Met een goed gevoel voor wat de historie-schrijver toekomt, heeft een der oprichters, de inmiddels overleden ds G. W. Melchers de voornaamste feitelijke gegevens omtrent de voorbereiding en stichting in een nota vastgelegd.

Op 31 Juli 1936 zond De Lieme deze nota aan de raad van commissarissen met de opmerking: „Dit kan ongetwijfeld belangrijk materiaal zijn voor iemand, die vroeger of later de geschiedenis van „De Centrale” zou willen schrijven.”

Op 14 Februari 1952, kort voordat hij overleed, schreef ds Melchers aan zijn vriend en mede-commissaris prof. mr I. B. Cohen eveneens enkele bijzonderheden omtrent de oprichting.

In het stuk van 1936 vertelt ds Melchers: „Eind Januari 1902 verhuisde ik in verband met mijn lidmaatschap van de Tweede Kamer der Staten-Generaal naar Den Haag. Al spoedig na mijn vestiging aldaar vervoegde zich bij mij de heer W. F. Carrière, die ik kende uit de tijd van zijn verblijf te Gouda, toen ik daar bij hem logeerde bij het waarnemen ener spreekbeurt voor de S.D.A.P. Hij vertelde mij welke kwade praktijken er in het verzekeringsvak voorkwamen, waardoor vooral ouden van dagen, die wel de bode kennen, die geregeld de verzekeringspremie komt ophalen, maar niet de instelling, ten bate van welke hij dat doet, worden gedupeerd en voegde daarbij de mededeling, dat hij bekend was met een plan om een nieuwe verzekeringsbank op te richten, waarbij niet alleen die praktijken zouden

worden nagelaten, maar waarvan dank zij de samenstelling van de Raad van Commissarissen, ook de strekking democratisch zou zijn. Het voornemen was daarvoor personen uit het openbare leven aan te zoeken met een democratische reputatie. Hij noemde de namen van dr Nolens, dr D. Bos, ds Talma en voegde er bij, dat hij ook mij kwam vragen deel uit te willen maken van een dergelijke raad. Ik hield de zaak enige dagen in beraad en verklaarde toen wel voor de zaak te voelen. Bij de verdere uiteenzetting van het plan vernam ik, dat een nog jonge man, die zijn opleiding had genoten op een bankierskantoor en geacht kon worden volkomen thuis te zijn in administratie en geldelijk beheer en thans een ziekenfonds met succes exploiteerde, zich voorstelde directeur van de Bank te worden."

Het zou werkelijk een geval van tendentieuze „Hineininterpretierung” zijn, indien men uit deze door ds Melchers in 1936 vastgestelde memoires iets anders zou willen afleiden dan dat het initiatief tot de stichting van zo'n Bank van „de nog jonge man” Nehemia de Lieme is uitgegaan. Wekte deze nota een andere indruk, dan valt moeilijk aan te nemen, dat De Lieme dit „belangrijke materiaal voor iemand, die vroeger of later de geschiedenis van „de Centrale” zou willen schrijven”, had laten passeren zonder een aantekenig of aanvulling, die zijn eigen aandeel in het ontstaan van de maatschappij in het juiste licht zou plaatsen. Dat hem inderdaad de eer van het initiatief toekomt, staat dus buiten kijf.

In zielskundig opzicht zeer leerzaam is echter een nadere ontleding van de laatste zin in het aangehaalde stuk uit ds Melchers' nota. Pas na enige dagen, zo blijkt hieruit, is de „promotor”, de heer Carrière, met de naam van de initiatiefnemer en toekomstige directeur voor de dag gekomen; en hij schijnt dit te hebben gedaan in bewoordingen, die eerder aan een verontschuldiging dan aan een aanbeveling doen denken. Nehemia de Lieme is (zo horen wij hem zeggen) weliswaar nog een jonge man, maar hij kan „geacht worden”(1) volkomen thuis te zijn in administratie en geldelijk beheer. Geheel overbodig was die toevoeging niet, want de jonge man, die „zich voorstelde” directeur van de Bank te worden, was amper twintig jaar oud. Om hem als directeur te laten fungeren zou een handlichting nodig zijn, aangezien de wet niet toestond, dat personen jonger dan drie en twintig jaar een functie als deze zouden bekleden.

In de memoires van ds Melchers valt nog een andere bijzonderheid op, die een belangwekkend licht werpt op de beweegredenen, die aanvankelijk bij de stichting van „de Centrale” een rol hebben gespeeld.

Gaat men uitsluitend af op de practijk van deze verzekeringsmaatschappij en overziet men het indrukwekkende staatje waarin de bedragen vermeld staan, die deze instelling in de loop der jaren aan het Nederlands Verbond van Vakverenigingen, de S.D.A.P. (later aan de Partij van de Arbeid) en aan andere instellingen voor de financiëring van culturele en wetenschappelijke doeleinden heeft geschonken, dan is het volkomen begrijpelijk, dat de conclusie zich opdringt, dat een der voornaamste oogmerken, die bij de oprichting van „de Centrale” hebben gegolden was de uitkering van zodanige geldelijke steun aan deze instellingen. Maar de namen, die de heer Carrière bij zijn eerste bezoek aan ds Melchers noemde luiden: dr Nolens (Katholieke Staatspartij), dr Bos (Vrijzinnig Democraat) en ds Talma (Anti-Revolutionnair), terwijl ds Melchers klaarblijkelijk de democratisch-

socialistische richting zou moeten vertegenwoordigen. Het is in theorie uiteraard mogelijk de veronderstelling te uiten, dat de initiator Nehemia de Lieme onkundig was van het plan een Raad van Commissarissen „op brede basis” (zoals dat tegenwoordig heet) te vormen.

Uit de latere ontwikkeling van zijn gedachtenwereld valt echter wel met redelijkheid af te leiden, dat de twintigjarige zeer vaaglijk de moderne opvatting voor ogen heeft gezweefd: er zijn vraagstukken van ethische aard, welker behandeling niet in de partij-politieke sfeer dient te geschieden, maar die in een gezindheid van wederzijds respect en begrip tot oplossing dienen te worden gebracht.

Dat hij „het commerciële ding” levensverzekering als een onderwerp van ethische aard beschouwde, valt uit de gehele opzet en werkwijze van „de Centrale” af te leiden. Met deze opvatting is geenszins in strijd, dat hij deze ethische activiteit op een efficiënt-zakelijke basis plaatste en zich bij de behartiging van, naar zijn inzicht, ethische belangen toch een harde, koele, berekenende zakenman toonde. Hier is geen sprake van tweeslachtigheid. Dat Nehemia de Lieme de merkwaardige faculteit bezat idealisme en koele zakelijkheid op te heffen tot een hoger vlak, waarop de lagere tegenstellingen werden overkoepeld door de hogere zedelijke motieven, valt ook te leren uit zijn positie in de Zionistische beweging. Vurig Joods nationalist was hij, maar hij kon de stichting van de Joodse staat Palestina niet zien zonder dat de grondslagen en de werkwijze economisch en financieel volkomen verantwoord waren; het bezorgde hem veel tegenstand uit leidende Zionistische kringen en veel persoonlijk verdriet.

Terugkerende tot het aangehaalde uit de nota van ds Melchers, kan dus thans de conclusie worden getrokken, dat bij de oorspronkelijke opzet van de Raad van Commissarissen en bij de definitieve vormgeving aan de Centrale sterke idealistische motieven de initiatiefnemers blijken te hebben bewogen.

Voor de beoordeling van de historie van de Centrale blijft verder over de beantwoording van de vraag aan welke oorzaken het moet worden toegeschreven, dat een instelling op „brede basis”, zoals aanvankelijk in de bedoeling heeft gelegen, niet tot stand is gekomen.

Als voornaamste oorzaak van het falen van de aanvankelijke opzet, wijst ds Melchers de spoorwegstaking van 1903 aan en hij geeft daarbij te kennen, dat zijn optreden in de volksvertegenwoordiging als pleitbezorger voor de ontevreden en de stakers, de verwijdering tussen de verschillende delen des volks extra accentueerde, toen in de stichting van een boven de partijen staande verzekeringsmaatschappij, een wederzijds respect en begrip tot uitdrukking had moeten komen. „De tot aan die tijd” (vertelt hij) „als vanzelfsprekend aanvaarde prettige verstandhouding tussen de politieke partijen, die geen afbreuk deed aan het recht van elk harer om te staan voor eigen overtuiging had wel wat geleden in die dagen, ja maanden van spanning. In die omstandigheden was er, zo zag ik het in, geen kans iemand te bewegen met een sociaal-democraat deel uit te maken van een Raad van Commissarissen. Daarvoor zou men zich aan „burgerlijke” zijde te veel gegeneerd hebben.”

Waarschijnlijk hebben geen der betrokken personen op dat ogenblik geweten of kunnen vermoeden, dat het keerpunt in de geschiedenis van de Centrale was aan-

gebroken, nog voordat zij was gesticht. Keerpunt ook in het leven van „de jonge man”, Nehemia de Lieme. Want de Lieme werd voor een moeilijke keuze gesteld.

„Ik ging naar de heer De Lieme” (vertelt ds Melchers verder) „en verzocht hem mij mijn woord terug te geven. Maar daar had de heer De Lieme geen oren naar. Hij was van mening, dat hij juist van mij de meeste steun had gehad, waardeerde de houding, die ik steeds had aangenomen en vond in dit alles aanleiding mij te zeggen, dat hij er niet aan dacht mij los te laten. Ik trok daaruit terstond de conclusie, dat hij dan mijn mede-commissarissen niet moest zoeken in het „burgerlijke kamp”, maar in het sociaal-democratische, althans in kringen, die sympathiek en onbevooroordeeld stonden tegenover de socialistische arbeidersbeweging. Daarmede was de zaak, zo meende ik, juist gesteld en ook voor de heer De Lieme een belangrijk oogenblik in zijn leven aangebroken. Ik heb het steeds in de heer De Lieme gewaardeerd, dat hij mijn probleemstelling aanvaardde en daaruit dezelfde conclusie trok als ik: dat wij onze commissarissen dan moesten zoeken in de bovenomschreven kringen. Toen ging ik echter nog een stap verder. Gedachtig aan de propaganda, die de heer Wibaut maakte voor winstuitkering door coöperatieve verenigingen aan de arbeidersbeweging, wees ik er op, dat wij dan ook een deel onzer winst voor dat doel konden bestemmen. Ook daartegen had de heer De Lieme geen bezwaar, waarmede een solide grondslag voor samenwerking werd gelegd en tevens de richting onzer werkwijze werd aangegeven.”

Op het tijdstip, dat ds Melchers hem de „probleemstelling” voorlegde, kon *verstandelijke* overweging de jonge De Lieme echter moeilijk tot een ander besluit inspireren, dan tot een beslissing, die hem de socialistische beweging de rug zou doen toekeren. Precies het omgekeerde dus van wat hij werkelijk besloot. De stakingsgebeurtenissen van 1903 immers hadden de door anarchisme op dwaalwegen geleide socialistische beweging verzwakt. In de „probleemstelling” stonden aan de ene zijde de gezagspartijen met grote invloed in de colleges van de overheid, een sterke aanhang ook in de beter gesitueerde kringen en betrekkelijk zeker van een veelbelovende staatkundige toekomst. Aan de andere kant stond het socialisme, een maatschappelijk ideaal, dat hij niet aanhing; de socialistische beweging was een huis van tweedracht, waarin de leiders elkander de bitterste verwijten naar het hoofd slingerden; een politieke partij van nauwelijks enige betekenis; een in sterke mate anarchistisch-georiënteerde vakbeweging, die haar schitterende toekomst reeds achter de rug had. Wat de personen betreft, een gezelschap mensen, die zich in de ogen van de meerderheid der bevolking verdacht hadden gemaakt en die de komende jaren hard nodig zouden hebben om vertrouwen in eigen kleine kring te kweken en te versterken.

Wij vermogen niet de diepste overwegingen na te speuren, die de jonge De Lieme toen hebben bewogen om „tegen elk gezond verstand in” toch zijn keuze te doen ten gunste van een partner, die hem de minste kans van slagen scheen te bieden voor de bloei van de onderneming. Maar in het licht van de kennis, die wij bezitten omtrent de wijze, waarop de persoonlijkheid van De Lieme zich in latere jaren ontwikkelde, en van de eigenschappen van hoofd en hart, die daarbij aan de dag zijn getreden — is het geenszins ongerechtvaardigd te veronderstellen, dat gevoelens van trouw aan een eenmaal ingenomen standpunt, en ook sympathie met „the

underdog" hem bewogen zich te scharen aan een zijde, waar verstandelijke overwegingen alléén, hem nooit zouden hebben gebracht.

Ds Melchers heeft („op verzoek van de heer De Lieme" vertelt hij) de paragrafen in art. 19 van de toenmalige statuten geredigeerd. Daarin werd bepaald, dat van een zeker, na allerlei afschrijvingen, overblijvend deel der winst telkens een derde deel zou worden toegekend aan de politieke strijdorganisatie, de vakbeweging en de coöperatieve bewegingen.

Door deze bepalingen in de statuten werd het levenslot van de bank verbonden met dat der socialistische beweging. Deze lotsverbondenheid moest uiteraard tevens tot uitdrukking komen in de samenstelling van de Raad van Commissarissen, waarmede de initiatoren dachten te starten. Dat daarbij bijzondere aandacht zou worden gewijd aan het deel der arbeidersbeweging, dat door de gevolgen van de spoorwegstakingen en de algemene staking was getroffen, lag voor de hand. De namen van degenen, die voor de Raad van Commissarissen werden aangezocht, leggen van deze overwegingen getuigenis af. De heren J. Oudegeest en A. Harms, die als bestuursleden der Nederlandse Vereniging van Spoorwegpersoneel, als gevolg van hun bemoeiingen met de stakingen, zonder middelen van bestaan waren. Een bekend lid van de S.D.A.P., de heer dr Th. J. Stoop uit Dordrecht; en de heren dr mr I. B. Cohen, dr W. J. Louwering, die ofschoon zij niet tot de socialistische beweging behoorden, bekend waren door de sterke sympathieën, die zij voor het socialisme koesterden. De heer ir S. Lindeman, die als leraar aan de Landbouwhogeschool in Wageningen was ontslagen, wyl hij in de stakingsbewegingen een aandeel had genomen, zou wiskundig adviseur van de op te richten instelling worden.

De eerste vijfhonderd gulden kreeg het comité van initiatoren van de heer Lefeber, een Indisch ambtenaar. In de maanden, die verliepen tussen het besluit zich voortaan tot de socialistische arbeidersbeweging te beperken en de eigenlijke stichting, slaagde de heer Carrière er in vele toezeggingen te verkrijgen voor deelname in het kapitaal van f 50.000. Koeien met gouden horens kon de toekomstige aandeelhouders moeilijk worden beloofd, aangezien het eventuele cumulatief dividend op vier procent gelimiteerd werd, hetgeen in die dagen reeds niet bar hoog mocht heten. Aldus werd het idealistisch motief, dat van de aanvang af zo sterk had gegolden, verder werkzaam gemaakt.

Op 13 Februari 1904 werd de Centrale definitief opgericht.

Mocht er bij de oprichting van de Centrale en gedurende de eerste jaren van haar bestaan animositeit hebben bestaan tussen haar en andere („particuliere") verzekeringsmaatschappijen, naarmate de jaren verstreken en rijper inzicht in de waarde van elkanders bedoelingen doorbraken, is vrijwel algemeen de zwart-wit-tegenstelling losgelaten. Deze tegenstelling kwam tot uitdrukking in een simpel voorstellings-schema: hier aan de ene zijde staat de idealistische Centrale en aan de overkant het conglomeraat van op winst beluste private maatschappijen, die de belangen der verzekerden aan het geldelijk profijt der aandeelhouders ondergeschikt maken.

De groei van wederzijds respect vooropstellende rechtvaardigen de historische

feiten echter de stelling, dat er ook thans nog verschil naar het wezen bestaat tussen de Centrale en andere instituten tot verzekering van mensen tegen maatschappelijke tegenslag.

In de kringen waaruit de initiatiefnemers voortkwamen, leefde in het begin dezer eeuw het niet altijd concrete verlangen naar socialistische „eenheden” te midden ener kapitalistische omgeving. Het streven naar coöperatieve gemeenschappen, idealistische kolonies waarin de leden zonder prikkel tot stoffelijk gewin, voor elkander zouden werken. Dat verlangen is, gezien tegen de achtergrond van die tijd, het laatste bolwerk, waar het utopistisch socialisme zich verschanste tegen het wetenschappelijk socialisme, zoals dat door Karl Marx en Friedrich Engels en hun epigonen te boek was gesteld.

Het is begrijpelijk, dat kunstenaars van velerlei aard zich tot deze idealistische gemeenschappen aangetrokken gevoelden. Onder die kunstenaars bevonden zich mensen, die buiten de kolonie in woord en geschrift tot de vurigste propagandisten van het wetenschappelijk marxisme behoorden. Voor soms maniakale wetenschappelijkheid zocht de dichterlijke geest compensatie in de kolonies, typisch verschijnselen van sociale romantiek.

Uit de aantekeningen, die omtrent het ontstaan van de Centrale bewaard zijn gebleven, blijkt herhaaldelijk, dat de eerste initiatieven eveneens in die romantische sfeer werden geboren.

Het is zeker niet de kleinste verdienste geweest van de eerste Raad van Commissarissen, dat zij de jonge directeur Nehemia de Lieme hebben geruggesteund bij zijn streven om, met behoud der idealistische beweegredenen, aan het bedrijf een zo zakelijke vorm te geven, dat het de moeilijke strijd tegen gevestigde ondernemingen kon volhouden en winnen.

De weerslag van de idealistische motieven, die gedurende haar gehele bestaan de Centrale hebben beheerst, vindt duidelijk uitdrukking in art. 2 der statuten, dat bij de oprichting werd vastgesteld en tot de huidige dag ongewijzigd van kracht is gebleven. Het bepaalt, dat de tot uitkering komende winst bijna geheel wordt aangewend tot het langs wettige weg economisch, politiek of cultureel sterker maken van de arbeidersklasse.

Het is de wijze van uitvoering van dit artikel harer statuten, die de Centrale ook in de praktijk van haar werk zo kenmerkend heeft onderscheiden van andere verzekeringsmaatschappijen.

Het ware echter een mistekening van de werkelijkheid te beweren, dat de Centrale met gejuich door de socialistische beweging van die tijd werd ingehaald. Integendeel, er waren nogal wat socialisten, die de jonge instelling met argwaan aanschouwden. Een der toonaangevende leiders van die dagen, mr Pieter Jelles Troelstra, was in de eerste jaren een verklaarde tegenstander van de Centrale; hij gaf in woord en geschrift aan zijn misnoegen uiting.

Spoedig verlaten door de kleine schare romantici, die de Centrale hadden willen gebruiken als een experimentele kolonie in het zakenleven — met openlijke argwaan en stille tegenwerking begroet in de kring, waar zij haar begunstigers wilde zoeken, stond de jonge verzekeringsmaatschappij voor onoverkomelijke moeilijkheden. Wanneer men bij de poging tot verklaring van haar onmiskienbaar succes

de tol der waardering heeft betaald voor de mannen, die het bedrijf hebben geleid, dient men de verdere verklaring van haar groei en bloei te zoeken in de maatschappelijke omstandigheden van die dagen.

De gedachte aan een zekere mate van sociale zekerheid (hoe gering ook) is geenszins een uitvinding van onze moderne tijd. Prof. dr H. Bolkestein schetst in zijn boek „Sociale Politiek en sociale opstandigheid in de oudheid” hoe de wens naar sociale hulp bij de oude Egyptenaren, in het oud-Testamentische Israël, bij de Grieken en bij de Romeinen reeds vorm had gekregen. Het besef, dat de mens recht heeft op gelijke sociale levenskansen en dat bij de verwezenlijking van dit oer-oude verlangen, „allen voor één” moet gelden, is diep in de menselijke natuur geworteld. Deze dorst naar sociale gerechtigheid is een der banden, die oude beschavingen verbinden met het moderne socialisme.

Toen het jonge kapitalisme zijn intrede deed, waren er in de maatschappij nog tal van overblijfselen aanwezig van het maatschappelijk stelsel, dat in de Middeleeuwen had bestaan. Men spreekt wel eens van „de donkere middeleeuwen”, maar in sommige opzichten was die tijd niet zo duister. De gilden, waarin de beoefenaren der beroepen, de handwerkers, samenwerkten, beschermden het handwerk. Zij waren opgenomen in het godsdienstig leven van die tijd. Voor zover zij zich niet met sociale arbeid bezig hielden, werd deze werkzaamheid sterk door hun godsdienstige ethiek beïnvloed. Bij de gilden en gezellenverenigingen treft men reeds omstreeks het jaar 1400 zieken-, armen- en begrafenis-kassen aan. In later eeuwen nemen arbeiders uit een bepaald bedrijf het initiatief tot de stichting van onderlinge kassen, die in geval van maatschappelijke tegenspoed de nooddriftigen moeten bijstaan. Maar elke wiskundige grondslag ontbreekt, zodat het geenszins verwonderlijk is, wanneer nu en dan ernstig wordt geklaagd over de geldelijke moeilijkheden, waarin deze primitieve instituten voor sociale verzekering komen te verkeren.

De Franse revolutie heeft de gilden weggevaagd. De gilden waren „in zich zelf” een stuk sociale zekerheid. Het jonge kapitalisme stelde er niets voor in de plaats. Het bracht het ene land na het andere grote industrieën, die voor de mens geen enkele zekerheid boden. De ruwe toestanden, die de eerste periode van het ongebreidelde jonge industriële kapitalisme kenmerken, zijn dikwijls beschreven. De nadruk valt in die beschrijvingen uiteraard zwaar op de onmenselijke woningtoestanden, op lange arbeidsdagen, op vrouwen- en kinderarbeid, op verdierlijking en gebrek. Maar dat in de vierde stand de behoefte aan sociale zekerheid werd gevoeld, blijkt overduidelijk uit de omstandigheid, dat vrijwel alle vakverenigingen uit de negentiende eeuw begonnen zijn als ziekenkas, begrafenisfonds en instituut tot hulp aan weduwen en wezen. Gaandeweg zijn uit deze fondsen de vakverenigingen ontstaan.

Bismarck toonde zich niet slechts een politicus van groot formaat, maar ook een man, die de kunst verstond sociaal-psychologische waarnemingen in de staatkunde te verwerken, toen hij tegen het opkomende arbeiderssocialisme in Duitsland, de verlokking van een verlichte sociale politiek stelde. Gesteld voor de keuze socialistische politiek of sociale politiek, aldus was zijn berekening, zouden de Duitse arbeiders de laatste kiezen. Bismarck voerde in betrekkelijk korte tijd een uitgebreid

stelsel van sociale verzekering voor de arbeiders in. Het stelsel sloot aan op de propaganda van de jonge socialistische beweging, maar in plaats van de politieke beweging der arbeiders de werfkracht te ontnemen, gaf Bismarck ongewild aan het streven naar sociale zekerheid in vele andere landen nieuw voedsel, terwijl het effect op de socialistische beweging juist in de meeste landen tegengesteld was aan de verwachtingen die de IJzeren Kanselier had gekoesterd.

Het tijdperk van het filantropisme liep ten einde, het maakte plaats voor het tijdperk, waarin de eis van arbeidersverzekering met steeds groter aandrang werd gesteld. Tien jaar, nadat in Duitsland de Keizerlijke Boodschap was afgekondigd, waarin Bismarcks initiatief werd bekendgemaakt, kondigt in Nederland de Troonrede van 1891 aan, dat „maatregelen tot verzekering van het lot van oude en verminkte werklieden, naarmate het door den wetgever bevolen onderzoek vordert, zullen worden ontworpen”. Maar toen de Staatscommissie der Arbeidsenquête, ingesteld bij Koninklijk Besluit van 29 September 1892 en tot taak hebbend verslag uit te brengen over de werkzaamheden van de staatscommissie, ingesteld bij de wet van 19 Januari 1890, met haar voorstellen komt, bleek, dat zij niet verder wilde gaan dan de indiening van een wetsontwerp in overweging te geven tot oplegging van de verplichting aan werkgevers tot verzekering hunner werklieden tegen invaliditeit ten gevolge van arbeidsongevallen.

Terwijl de meningen in gezaghebbende kringen verdeeld waren, niet alleen over de vraag of er „überhaupt” enige sociale zekerheid moest worden tot stand gebracht, maar des te meer nog over de wijze, waarop het doel moest worden bereikt, werd het allengs duidelijk, dat wat ook ten slotte op dit terrein zou worden verwezenlijkt, binnen afzienbare tijd niet kan worden gerekend op voorzieningen van overheidswege hoe gering ook, die de nabestaanden zouden beschermen tegen het overlijden van de kostwinner.

Voor de verzekeringsgedachte *sec* was echter door al deze gebeurtenissen in wijde kring propaganda gemaakt. Op deze in psychologisch opzicht geëffende bodem vond de acquisitie van verschillende particuliere verzekeringsmaatschappijen ontvankelijkheid voor het afsluiten van contracten. Van enige ordening in het verzekeringsbedrijf was echter nauwelijks sprake; toezicht van overheidswege, zoals wij dat tegenwoordig kennen, bood in die tijd geen zekerheid aan de grote massa der polisbezitters tegen kwalijke praktijken. Integendeel. Toen in 1904 mr Pieter Jelles Troelstra in de Tweede Kamer bij de behandeling der begroting van Justitie het initiatief nam tot het openen der besprekingen, die later onder de naam „zwendeldebatten” bekend zijn geworden, vermeldde hij weliswaar enkele gevallen, die wij, mensen van 1953, wanneer ze uit de oude Handelingen thans te onzer kennis komen, nauwelijks „erg” kunnen noemen, maar in die tijd gaven Troelstra's woorden uiting aan een diepgeworteld wantrouwen jegens financiële manipulanten, dat grote groepen des volks beheerste.

De Centrale, die juist in die tijd met haar acquisitie begon, had dus in menig opzicht de wind in de zeilen. Zij schonk bevrediging aan het verlangen naar sociale zekerheid daar waar de wetgever geen garanties zou geven.

Zij waarborgde verder door de idealistische sfeer, waarin zij werkte, dat haar acquireurs geen minderwaardige praktijken zouden toepassen. Weloverwogen

voerde de directie van de Centrale de nieuwigheid in (althans voor die dagen een novum), dat zij uitermate uitvoerige financiële verslagen openbaar maakte, waarin iedereen kon lezen hoe haar financiële beleid werd gevoerd. Aldus versterkte zij het vertrouwen, dat zij krachtens haar eigen aard reeds had gewonnen. Wanneer men spreekt met de weinige mensen uit het eerste agentencorps van de Centrale, die nog in leven zijn, valt het voortdurend op, dat zij zich met een zeker welbehagen herinneren hoe in de huiskamers der toekomstige verzekerden heftige debatten werden gevoerd met agenten van concurrerende maatschappijen. In die huiskamerdebatten speelden de financiële verslagen een grote rol.

Aldus werd de Centrale een monument van een uit de volkskracht zelf gegroeid verlangen naar en verwezenlijking van sociale zekerheid, maar zij werd tevens een voorbeeld van openhartigheid omtrent het zakelijk beheer van een onderneming, die, evenals het gehele verzekeringsbedrijf, tot een bedrijf van maatschappelijk nut moet worden geacht, precies zoals gas- en electriciteits-, water- en vervoerbedrijven utiliteitsbedrijven zijn.

Uit het binnenkort te verschijnen: De Centrale, vijftig jaar arbeiders-levensverzekering, N.V. De Arbeiderspers, Amsterdam.

DE OPZET VAN DE TELEVISIE

„Who pays the piper calls the tune”

In de betrekkelijk korte tijd van haar bestaan heeft de televisie een internationale literatuur verworven die de andere massale communicatiemiddelen haar kunnen benijden — of beklagen. Gaat de eerste ronde van de strijd in Nederland vooral om de vraag van het televisiebestel (met typisch Nederlandse aspecten), in Engeland is de vraag van het monopolie van de BBC druk in discussie, terwijl Amerikaanse opvoeders zich veel zorgen maken over het peil van de programma's, mede in verband met het probleem van de reclame. Waarbij men in het oog houde dat deze strijdpunten weer zeer nauw aan elkaar zijn gelieerd. Wat in Engeland een punt van overweging is, de positie van de BBC, speelt juist een aantal Nederlandse voorstanders van een nationale televisie als ideaal door het hoofd. Waar de Amerikanen, althans sommigen, zich het hoofd over breken, de invloed van de reclame, staat in Engeland juist te geschieden, mede omdat men het monopolie van de BBC wil doorbreken. Zo is er een veelheid van situaties en motieven die, om in de trant van het onderwerp te blijven, het beeld niet duidelijker maken.

In ieder geval staat vast dat, hoe het Nederlandse TV-bestel ook eruit zal komen te zien, eerlang de vraag van de reclame ook hier met klem aan de orde zal komen. Televisie is duur, vele malen duurder dan de radio. Een uitzending van een half uur kost duizenden, ook al omdat studio's en instrumentarium miljoenen vergen. Het zegt al iets indien men weet dat de Finse maatschappij, die in 1952 de filmrechten van de Olympische Spelen had, voor TV-vertoning van deze film in ons land een bedrag heeft gevraagd van f 4000 — per 5 minuten — film.

In zijn Televisie-nota van November 1953 zegt minister Cals allerm minst blind te zijn voor de bezwaren tegen de uitzending van reclame. Hij onderzoekt thans de mogelijkheid waarborgen te scheppen, dat reclame-uitzendingen op een aanvaardbaar peil blijven en dat het normale programma daarvan geen nadelen ondervindt. Een opmerking welke is ondergebracht in de paragraaf over „Financiering”, omdat „het gebruik van het nieuwe medium in financieel opzicht ligt buiten het bereik van welke culturele instelling in Nederland ook”, en het zeer de vraag is of het kijkgeld toereikend zal kunnen zijn.

Met dit onderzoek van de minister in het vooruitzicht is het interessant kennis te nemen van het October-December 1953 nummer van *The Political Quarterly*, voor een groot deel gewijd aan *Commercial Television*.

De feitelijke situatie in Engeland is bekend. De BBC bekleedt een monopoliepositie, waarover al heel wat kolommen, hemelhoog juichend en ten dode bedroefd, zijn volgeschreven. Velen streven naar een doorbreking van deze positie, en de Conservatives-regering meent daartoe het middel te hebben gevonden in de invoering van commerciële televisie.

Het is duidelijk dat hier twee motieven door elkaar spelen: het tegemoetkomen aan de aandrang van een aantal pressure-groups die commercieel belang hebben bij deze reclame, waarmede dan tevens het financieringsvraagstuk wordt vergemakkelijkt; en de quaestie van het BBC-monopolie. Deze vermenging van factoren doet de discussie niet aan helderheid winnen, en ook in het betreffende nummer moet men voortdurend op zijn hoede zijn om goed te onderscheiden.

In het blad, waarin o.m. Herbert Morrison, Lord Beveridge, Lord Simon of Wythenshawe en Ernest Davies hun mening geven, komt de BBC er vrij goed af. Er wordt gerefereerd aan het rapport 1951 van de commissie onder voorzitterschap van Beveridge, die bijna 2 jaar lang een nauwgezet onderzoek instelde, maar die ondanks een van te voren vrij kritische instelling tegenover de BBC, niet tot een afwijzing van het monopolie — mits onder voorwaarden — kwam. Morrison wijst erop dat de BBC wel monopolistisch is in het beheer van de zendtijd, maar niet in het geven van opinies. Integendeel, een „eigen opinie” is haar strikt verboden; haar taak is om de meest competente mensen te zoeken die hun mening kunnen geven, en zij besteedt er bijzonder veel moeite aan om alle meningen hun kans te geven en om de beste talenten te vinden.

Maar — aldus Norman Collins — hoe plezierig en goedbedoeld en welwillend de BBC ook: de Director of the Spoken Word wordt per definitie een nationale dictator, gelijk zijn collega's, want het feit blijft dat „alles wat wij horen en zien — nieuws, opinies, spelen, muziek, ontspanning — zorgvuldig is geselecteerd omdat de BBC meent dat het goed voor ons is, of even zorgvuldig geweerd omdat de BBC vreest dat het slecht zou kunnen zijn.”

Evenwel wijzen ook zij, die van het monopolie af zouden willen, erop dat het regeringsalternatief onzuiver is, omdat het concurrentie-element niet noodzakelijk in de commerciële sfeer behoeft te worden gevonden, maar ook in de „public-service”-sfeer kan liggen. Er is bijv. een bekend voorstel van Geoffrey Crowther om een ABC, BBC en CBC te stichten.

De conclusie kan dus in ieder geval zijn dat men geen commerciële TV van node heeft om een element van concurrentie te verkrijgen; een conclusie overigens die ons Nederlanders met enige decennia omroepervaring niet zo zwaar valt!

Blijft de vraag van de reclame op zich zelf. Daarbij zijn, in grote lijn gezien, ten minste twee systemen te onderscheiden.

In Amerika kent men het systeem van de „sponsored programs”. Daarbij koopt de adverteerder een deel van de zendtijd, dat dan ook geheel te zijner beschikking komt. Hij brengt daarin een programma en weeft

daar de reclame voor zijn zeep, brillantine, groene erwten of maizena tussendoor. De gevolgen daarvan zijn, naar de ervaringen hebben uitgewezen, tweërlei. In de eerste plaats worden de programma's voortdurend onderbroken door mensen (of apen!), die de symphonie, de voordracht of de revue doorkruisen met hun aanbeveling van het een of ander product, en krijgt men de brillantine tussen de klanken van Beethoven. En in de tweede plaats is het begrijpelijke, noodwendige maar ook noodlottige gevolg dat de programma's zo populair mogelijk zijn, de weg van de minste weerstand volgen en in geen enkel opzicht een verheffing en spreiding van de cultuur — waarin ontspanning begrepen — nastreven. Dat dit soort commerciële televisie tot een diversiteit van programma's zal leiden (zoals voorstanders betogen) is ook in genen dele bewaarheid geworden. Een onderzoek in New-York wees uit dat de programma's voor 80 pct. vrijwel gelijksoortig waren — en daarbij niet van de beste soort. De cijfers over zoveel moorden, mishandelingen en misdrijven zijn even bekend als berucht als bewezen (104 geweerschoten in een half uur uitzending....) De aanhangers van de BBC stellen dan ook dat de BBC-programma's óók gevarieerd zijn (Home, Light, Third) en van een heel wat beter niveau dan de sponsored programs, die volgens een van de schrijvers „must appeal to no particular age, no particular taste and no particular intellectual level. It must play down to the lowest common factor in us all, treating us as units in a mass, without personality, without individuality”.

Het is dan ook niet verwonderlijk, dat velen, die tegen het monopolie van de BBC zijn, zich tegelijkertijd met hand en tand tegen sponsored programs verzetten. Het is niet onmogelijk dat de aap Fred. J. Muggs, een notoir TV-reclamefiguur in Amerika, in deze aversie een belangrijke rol heeft gespeeld. Tijdens de uitzending van de Coronation is hij met zijn grijnzend gezicht op het Amerikaanse scherm verschenen en het is begrijpelijk dat dit de Engelsen evenzeer op het hart heeft getrapt als een verloren testmatch.

Dit verzet, waarin de socialisten een belangrijke rol hebben gespeeld, heeft ertoe geleid dat de regering het andere systeem heeft verkozen, een systeem dat ook de

Beveridge-commissie niet zonder meer had afgewezen. In dit systeem wordt de zendtijd niet „verkocht” aan het reclamebureau of de fabrikant, maar geschiedt de programmasamenstelling onder verantwoordelijkheid van een afzonderlijk lichaam, terwijl de reclame *tussen* twee programma's in zal kunnen plaatsvinden. Deze „public corporation” zal geheel uit deze reclame-inkomsten worden gefinancierd.

Nu mene men niet dat het verzet daarmee sterk is verminderd. Want in de laatste zinsnede — financiering geheel uit reclamebronnen — schuilt het addertje in het gras. De Beveridge-commissie had zich weliswaar niet tegen reclame op bepaalde uren verzet (zij wees erop dat ook een krant haar advertentiekolommen heeft naast de redactionele), maar wel tegen stichten van een lichaam *dat uitsluitend van reclame-inkomsten zou leven*. Zij zag daarin ook een element van onfaire concurrentie, omdat de BBC veel beperkter is in haar inkomstenbronnen.

Van belang is evenwel dat er vele bezwaren blijven bestaan tegen elk bestel waarin reclame een rol speelt, omdat wordt gevreesd dat men het paard van Troye binnenhaalt. Een feit zal blijven dat voor reclame die onmiddellijk voor of na een „populair” programma wordt uitgezonden, beter zal worden betaald. Het is de vraag of de stations deze verleiding om veel van dergelijke populaire programma's te brengen zullen kunnen weerstaan. De ervaring tot nu toe, zegt de redactie in haar woord vooraf, heeft geleerd dat dit overal is geschied waar reclame in de omroep is toegestaan „and it will happen in this country.” Dit zal dan ten slotte ook de BBC niet onbeïnvloed laten. Zij zal gedwongen worden te gaan concurreren in populariteit, en het is niet onmogelijk dat bovendien haar beste krachten zullen worden weggekocht.

Zo zal het voordeel dat de voorstanders van commerciële TV menen te zien, nl. dat het publiek krijgt wat het wil, in feite in zijn tegendeel omslaan: het publiek zal krijgen wat big business wil, en die zal willen wat het publiek het gemakkelijkst

slikt. Het geld zal de cultuur beheersen; who pays the piper calls the tune.

Men mene ook niet, aldus de tegenstanders, dat uit een oogpunt van de volksgemeenschap deze financieringswijze nu een radicaal andere is dan bijv. een verhoging van het kijkgeld. In beide gevallen betaalt het publiek; bij de commerciële televisie alleen via verhoogde prijzen voor de zeep, de brillantine etc., want de reclamekosten verhogen de kostprijs.

Ten slotte wordt erop gewezen dat de vergelijking met een krant onjuist is. In de eerste plaats omdat bij een krant de financiering uit advertenties slechts gedeeltelijk is en in ieder geval niet vóórzit, terwijl het voorstel van de Engelse regering behelst dat een aparte corporatie wordt geschapen, die geheel is ingesteld op en wordt gefinancierd uit commerciële reclame. In de tweede plaats omdat bij een krant niemand genoodzaakt is de advertentierubrieken te lezen alvorens hij aan de redactionele kolommen kan toekomen, terwijl bij commerciële TV de kijker vrijwel niet ontkomen kan aan het aanschouwen van de reclame.

Zo is het begrijpelijk dat de nadelen, die televisie — naast mogelijke onschatbare voordelen — toch al voor in het bijzonder jongeren kan hebben, en die Mary Stocks in een interessant artikel nog eens releveert, bij commerciële televisie, speculerend op de gemakkelijkste — en niet de beste — wijze waarop de mens is te benaderen, vergroot naar voren komen. De bedtijdproblemen en het feit dat het „verboden beneden 14 jaar” niet toepasbaar is, nog buiten beschouwing latend, is het vooral het element van de passiviteit dat zich aan ons opdringt. Ook al kan men het met de nuchtere visie van Mary Stocks eens zijn dat voor vele jongeren het alternatief van de televisie niet is de jeugdclub, maar het asphalt, toch blijft hierin een van de grote gevaren van dit overigens zo belangrijke medium schuilen.

Bij de discussies, die straks zullen worden gevoerd over reclame in de Nederlandse televisie, vergeet men dit niet!

J. J. VOOGD

BOEKBESPREKINGEN

*Dr. W. G. N. van der Sleen „Tussen Texas en Pacific”.
Nederland's Boekhuis, Tilburg. 1953.*

In de serie landbeschrijvingen, die deze uitgeverij aan de markt brengt heeft nu ook het zuidwesten van de Verenigde Staten een beurt gekregen. Het is een populair geschreven verhaal met een overvloed van aardrijkskundige wetenswaardigheden, grotendeels opgediend in de vorm van reisavonturen.

Wie hier economie en sociografie verwacht komt bedrogen uit. Het is een ouderwetse combinatie van geschiedenis, aardrijkskunde en reisverhaal, zonder dat de boeiende samenlevingsproblemen in dit razend snel gegroeide stukje van de wereld serieuze aandacht ontvangen. Dat is waarschijnlijk ook niet de bedoeling van de schrijver geweest maar het ligt hem waarschijnlijk ook niet: waar de socioloog vraagtekens zou zetten staan in dit boek de uitroepetekens van de enthousiaste verteller.

d. U.

*G. H. M. van Huet „Lezen en laten lezen” 2dl.
N.V. De Arbeiderspers, Amsterdam. 1953.*

De N.V. De Arbeiderspers heeft de beschouwingen over schrijvers en boeken, die jarenlang onder het signet van Het Inktpotje in De Groene verscheen in een tweetal bundels samengebracht. Het Inktpotje genoot in De Groene terecht een grote faam. Van Huet is een lettré, die over literatuur schrijft zonder ooit te verliteraturen. Zijn interesse voor boeken ontstaat altijd weer uit zijn belangstelling voor mensen en de beschouwingen die het lot van romanpersonen en auteurs hem ingeven, betrekken zich altijd weer op de gebeurlijkheden van het dagelijks bestaan. Volkomen in overeenstemming daarmee behoudt zijn stijl iets natuurlijk en achteloos, onverschillig of zijn thema nu Thomas Mann dan wel de cultuur als levensstijl is. In de zin dat de motieven van Van Huet overwegend van niet-literaire aard zijn, is hij een der weinige Nederlandse essayisten pur sang en het doet mij genoegen dat het juist de Arbeiderspers is geweest, die deze beschouwingen ook toegankelijk heeft gemaakt voor hen, die ze toch maar liever niet in De Groene lezen.

d. U.

EUROPESE INTEGRATIE

In het katholieke Haagse dagblad Het Binnenhof las ik onlangs, in een commentaar op Burgers laatste rede, o.a. het volgende:

„Ook mr. Burger zal wel niet ontkennen, dat de veiligheid der democratie in belangrijke mate bepaald wordt door ontwikkelingen op het internationale en bovennationale vlak. Ontgaat het hem dan, dat, terwijl over het algemeen de confessionele partijen (zeker de leidende figuren in Nederland) het ter zake van vraagstukken, welke op die terreinen spelen, in een zeer vérgaande mate volledig eens zijn, zowel qua theoretische inzichten als qua opvattingen omtrent de concrete maatregelen, de houding der socialisten er verre van homogeen is? Tegenstellingen, welke er in het internationale socialisme spelen op het gebied van de defensiepolitiek, soms diepgaande verschillen, welke er tussen vooraanstaande figuren van de PvdA hier spelen, wanneer de integratie-politiek aan de orde komt, steken daartegen — ook al probeert men die geschillen zoveel mogelijk achter de schermen te houden — wel schrill af.”

Tot zover Het Binnenhof. Enig commentaar is natuurlijk op deze vrij eenzijdige passage gemakkelijk te geven.

Doch hoeveel korreltjes zout men hier ook af of bij doet, moeilijk kan worden ontkend, dat hier een vraagstuk ligt, waarmee de socialistische beweging, nationaal en internationaal in het reine heeft te komen.

Is het in het algemeen niet zo, dat, ook in de PvdA, de eenstemmigheid ten aanzien van de nationale politieke vragen groter is dan ten aanzien van de internationale, dat ten aanzien van de eerste vaak partijstandpunten worden geformuleerd over betrekkelijke details, terwijl ten aanzien van de tweede groep soms fundamentele verschillen bestaan? Ook hier wordt in het licht der geschiedenis veel begrijpelijk. Wij dragen allen de erfenis, dat Nederland tot 1940 geen eigen buitenlandse politiek had. Doch we moeten ons wel realiseren, dat wij ook als partij met de internationale problematiek in het reine hebben te komen, willen we niet vervallen in een onderschatting van de betekenis der internationale politiek voor ons nationale bestaan in het huidige tijdsgewricht. Want ook Nederland is na de oorlog in een situatie komen te verkeren, waarin de grens tussen nationale en internationale vraagstukken steeds meer vervaagt en het nationale en internationale ineenvloeit als de verschillende aspecten van in wezen dezelfde vraagstukken. De nationale begrenzings verliezen aan betekenis, omdat de samenhang en de onderlinge afhankelijkheid tussen de staten steeds groter wordt. Niet alleen

militair, doch ook politiek en economisch wordt voor de Europese landen steeds meer het lot van de een het lot van de ander. Er heeft een integratie van de problematiek plaats in een wereld, die onweerstaanbaar naar grotere eenheid toegroeit. En de wezenlijke vraag, waarvoor we staan, is dan ook deze, of tegenover de feitelijke ontwikkeling de politiek niet ten achter blijft in het zoeken naar oplossingen in geëigende nieuwe structuren, of niet allerlei vraagstukken geen oplossing kunnen vinden, omdat ze worden aangepakt op een ander niveau dan waarop ze werkelijk liggen.

In „The West at Bay” schreef de Engelse katholieke socialiste Barbara Ward enkele jaren geleden: „Engeland, Frankrijk, de Lage Landen, alle aanvaardden, dat de wereld tussen de twee oorlogen kennelijk een overzetting was van de 19de eeuw, met gouden standaard, vrijhandel, nationale souvereiniteit (door de Volkenbond slechts licht beperkt), met liberale ideeën en een kapitalistische economie. De mogelijkheid, dat de eerste wereldoorlog een grote scheur had getrokken in het oude weefsel, werd nauwelijks in overweging genomen. Zelfs de betekenis van de Russische revolutie werd verdoezeld achter verklaringen over de achterlijkheid en het barbarisme van de Russische maatschappij. Over deze tijd scheen nog het laatste licht van de zon uit de Victoriaanse periode, het licht van een veilige wereld van orde en vooruitgang, het licht van grote zekerheden en grote welvaart. Doch deze illusie kan na de jongste oorlog niet opnieuw ten leven worden gewekt. Voor deze tijd schijnt het, dat alle steunpunten zijn weggefallen. De laatste straal van de oude zon is gedoofd en als wij niet anders kunnen dan kijken naar het verleden, dan ziet het er donker uit.”

Ik geloof dat deze woorden maar al te juist zijn. Het kader, dat vóór 1940 in Europa een zekere stabiliteit en welvaart mogelijk maakte, bestaat niet meer. Het machtsevenwicht als grondslag der politieke stabiliteit is weggefallen en heeft een vacuum achtergelaten. Het ijzeren gordijn verdeelt Europa in tweeën, ook economisch in twee gedeelten, waaryan beider economieën voor 1940 sterk supplementair waren. Politiek en economisch heeft Europa opgehouden het centrum van de wereld te zijn. De sociale orde wordt van binnenuit bedreigd, omdat men er niet in is geslaagd in Frankrijk voor grote groepen van arbeiders, in Italië voor een verpauperde agrarische bevolking, in Duitsland voor de miljoenen vluchtelingen en verplaatste personen, voldoende bestaansmogelijkheden en sociale zekerheid te scheppen.

Aldus kwam na de oorlog Europa terecht in een proces van geweldige politieke en economische desintegratie, waarin, van buiten af, het Marshall-plan hulp bracht, toen de ondergang dreigde. En deze crisis, waarin Europa kwam te verkeren, viel samen met een periode, waarin de allesbeheersende politieke vraagstukken zich van nationale tot wereldvraagstukken vergrootten en waarin door de technische ontwikkeling strategie en economie in de oude nationale kaders een onmogelijkheid zijn geworden. Zoals eenmaal in de geschiedenis de uitvinding van het buskruit de stadstaat ten ondergang doemde, zo heeft de nationale staat opgehouden de „volmaakte gemeenschap” te zijn in een tijd van supersonische vliegtuigen en atoomenergie.

De conclusie uit dit alles dringt zich met onmiskenbare duidelijkheid op. Wil

Europa het desintegratie-proces te boven komen in het kader van de politieke en economische werkelijkheden, zoals die in de wereld groeiende zijn, wil men in Europa komen tot politieke stabiliteit, tot grotere welvaart en sociale zekerheid voor allen, tot een redding van de democratie, dan zal er in Europa een veel grotere mate van eenheid en samenwerking noodzakelijk zijn dan we vroeger ooit hebben gekend.

Ik geloof niet, dat, het vraagstuk aldus algemeen stellende, er enig verschil van mening kan zijn. Ik heb daar ten minste nooit iets van gemerkt, in de partij niet, in het parlement niet, zelfs in de Internationale niet.

Het eerste probleem doet zich echter voor, als we ons rekenschap gaan geven van de wijze, waarop deze grotere eenheid en samenwerking tot stand moeten worden gebracht. Omdat we dan onontkoombaar stoten op de vraag van internationale en bovennationale oplossingen.

Ik geloof niet, dat we hier te maken hebben met een kwestie van óf — óf. De meest overtuigende federalist zal dankbaar zijn voor al hetgeen in deze tijd aan intergouvernementele samenwerking menselijk maar bereikbaar is. De vraag rijst echter, of de oplossingen op het intergouvernementele vlak duurzame oplossingen in voldoende mate waarborgen. En dan geloof ik, dat voorbeelden als de OEES, en om dichter bij huis te blijven, de Benelux, tot een volstrekt ontkennend antwoord leiden.

De OEES is een documentatie-dienst geworden, die van tijd tot tijd bijzonder belangwekkende rapporten publiceert. Natuurlijk afgezien van de EBU, die weliswaar in het kader van de OEES tot stand kwam, doch daarna een eigen leven ging leiden. Na de tijd, waarin de dollars van het Marshall-plan als stok achter de deur fungeerden, is de OEES bijna in alle gevallen tot machteloosheid gedoemd bij gebrek aan werkelijke eigen bevoegdheden. Nederland heeft het ervaren met het plan-Stikker, dat, juist omdat het waardevolle elementen bevatte, in dit beperkte OEES-kader onvermijdelijk moest vastlopen. En als we van tijd tot tijd Frankrijk en Engeland liberalisatiemaatregelen ongedaan zien maken, dan zien we, hoe de OEES niet méér is dan een forum van samenwerking bij mooi weer en hoe bij slecht weer de Europese belangen ondergeschikt worden gemaakt aan vermeende nationale belangen.

Wat de Benelux betreft, alle officiële optimisme ten spijt, wezenlijk komen we daarmee niet verder, ook na de jongste Brusselse conferentie niet. Er werd besloten tot een gemeenschappelijke handelspolitiek, maar de organen ontbreken, die op Benelux-niveau deze mooie doelstellingen effectief kunnen aanpakken. België heeft zich een positie geschapen, waarin het zich volkomen vrijheid van handelen voorbehoudt. Natuurlijk is het verheugend, dat de Benelux geleid heeft tot een aanmerkelijke verhoging van het onderlinge handelsverkeer. Doch daarbij mogen we niet vergeten, dat dit behalve aan de constructie van de Benelux in zeer belangrijke mate te danken is aan de gunstige omstandigheden der internationale conjunctuur. Bij een eventuele ineenstorting van de huidige hausse-periode echter geeft ook de Benelux geen enkele zekerheid.

Beide voorbeelden bewijzen, geloof ik, de ontoereikendheid van de oplossingen van louter intergouvernementele samenwerking. Dat geldt in het bijzonder voor

een land als het onze, waarvan de economische positie internationaal uitermate gevoelig blijft. In een periode van neergaande conjunctuur vinden we nergens enige bescherming, ook niet bij de veel te glibberige bepalingen van het GATT.

De zwakte van de intergouvernementele samenwerking is daarom, dat zij ten aanzien van Europa niet tot de kern van de zaak doordringt. We kunnen in Europa niet meer volstaan met oplossingen-ad-hoc, die geen duurzaamheid bieden en komen te vervallen in een tijd, wanneer de behoefte eraan het grootst is, een nieuwe stabiliteit is alleen te verkrijgen, als we begrijpen, dat het gaat om een vraagstuk van structuur, waarbij alleen het scheppen van een veel grotere economische eenheid de mogelijkheid bevat, dat Europa in het rythme van de wereldeconomische ontwikkeling niet langer ten achter blijft, zowel bij de Verenigde Staten als bij Rusland. Op het vlak van de intergouvernementele samenwerking is dat onbereikbaar, omdat daar de nationale begrenzings nergens wezenlijk worden doorbroken.

De crisis van Europa's economie is een structuurcrisis, waarvan de beperktheid der nationale kaders een wezenlijk bestanddeel vormt. De technische ontwikkeling en de productiemogelijkheden worden geremd door de beperktheid der nationale begrenzings. Het is één van de oorzaken, dat we op de wereldmarkt in talrijke gevallen niet meer kunnen concurreren. Op nationaal-economische grondslag lijkt het betalingsbalans-evenwicht nauwelijks nog duurzaam te waarborgen. En in het enorme vraagstuk van het dollartekort is tijdelijk en kunstmatig enig solas gekomen door importrestricties en off-shore-bestellingen, doch de deskundigen zijn het er wel over eens, dat dit vraagstuk enkel oplosbaar is in het kader van een expansieve economie, die gebaseerd is op een grotere economische eenheid.

Daarom geloof ik, dat het in deze tijd een wezenlijk bestanddeel van Nederlands beleid behoort te zijn om de intergouvernementale samenwerking zoveel mogelijk te helpen uitbreiden, doch tegelijkertijd iedere mogelijkheid tot boven-nationale oplossing te benutten, die een wezenlijke bijdrage kan vormen tot sanering van de politieke, sociale en economische verhoudingen in Europa.

Het streven naar bovenationale oplossings voor de huidige Europese problematiek is dus niet alleen iets, ontsproten aan het brein van een paar misschien wat onwerkelijke idealisten, het dringt zich op als een innerlijke noodzaak uit de Europese crisis. Het dringt zich bovendien op uit de werkelijkheid van de wereldpolitieke en economische verhoudingen, waarin Europa is opgenomen.

Europa ligt ingeklemd tussen de twee grootmachten van deze tijd, Rusland en de Verenigde Staten. De scheidslijn tussen beide is een scheidslijn door Europa.

Wat Rusland betreft, zelfs de meest verstokte optimisten kunnen na de Berlijnse conferentie niet meer geloven, dat met het optreden van Malenkow de buitenlandse politiek van de Sowjet-Unie wezenlijk is veranderd. Zij is niet bereid iets van haar machtspositie in Europa prijs te geven, waardoor de verdeeldheid van Duitsland en de onvrijheid van Oostenrijk blijven voortbestaan. Zij geeft de voorkeur aan een verdeeld en zwak boven een verenigd en sterk Europa. Daarom acht zij niet alleen de EDG, doch iedere vorm van Europese integratie overbodig, zoals zij in 1948 het Marshall-plan „overbodig” noemde. Haar buitenlandse politiek blijft dus onveranderd dezelfde doeleinden najagen, wordt alleen nog iets misleider en daarom

gevaarlijker door een iets grotere uiterlijke soepelheid, door het doen van schijnbare concessies op het gebied van handel, cultuur en sport. En laten we vooral niet vergeten, als de nieuwe Russische politiek van verhoging van de welvaart voor de massa van het volk inderdaad tot successen leidt, wat voor invloed dat dan moet hebben op die landen, ook in Europa, waar het sociale vraagstuk een onopgelost vraagstuk blijft.

Aan de andere kant ontmoeten we de Verenigde Staten. De vrije Europese landen maken deel uit van de Westerse wereld, waarin door de historische ontwikkeling het leiderschap onbetwistbaar is toegefallen aan de Verenigde Staten, die in de huidige situatie in eerste instantie de verantwoordelijkheid dragen voor de vrede en de vrede. Bovendien kan Europa, én op het gebied der defensie én op economisch gebied, de samenwerking met de Verenigde Staten niet missen. Dit maakt, dat we met de opvattingen en de richting van de buitenlandse politiek van de Verenigde Staten alleen reeds uit overwegingen van eigenbelang rekening hebben te houden. En herhaaldelijk nu krijgt men de indruk, dat dit in onvoldoende mate geschiedt. Toen Dulles in Parijs het woord liet vallen van de „agonizing reappraisal”, was dit niet de uitlating van een ietwat geïrriteerd politicus, doch het drukte volkomen adaequaat de huidige buitenlandse politiek der Verenigde Staten uit. De Verenigde Staten erkennen de betekenis van Europa in het geheel van de huidige wereldpolitieke verhoudingen. Tot samenwerking zijn zij bereid. Doch zij zijn kennelijk teleurgesteld over de trage voortgang van het Europese integratieproces en onder deze teleurstelling is tegen de stroom van conservatisme en neoisolationisme juist door de goedwillenden de integratie in het algemeen, de aanvaarding van de EDG in het bijzonder, tot een toetssteen gemaakt. Het is daarom misschien wat scherp, doch in de kern niet onjuist te zeggen, dat wie op het ogenblik met de Europese samenwerking speelt, met de Atlantische samenwerking speelt. En dit is geen pleidooi om het in alles met de Verenigde Staten eens te zijn. Doch het verontrustende is, dat in Europa nog dikwijls standpunten worden bepaald, alsof Europa in de wereld nog steeds de dienst uitmaakt, waarbij het bestaan van een aantal politieke realiteiten eenvoudig niet ingecalculleerd worden.

Zo geloof ik, dat, om hoe verschillende redenen ook, én vanuit Rusland én vanuit de Verenigde Staten, Europa gedrongen wordt in de richting van meer werkelijke eenheid. Doch ook, als we naar de rest van de wereld kijken, is het niet anders. De nood in de minder ontwikkelde gebieden der wereld aan voedsel, productiegoederen, kapitaal en intellect is uitgegroeid tot een van de grote wereldvraagstukken van deze tijd. In de wereldomvattende strijd tegen het communisme kan het Westen zich eenvoudig niet de luxe permitteren aan dit vraagstuk voorbij te gaan. Hier is een politiek mogelijk, die verder gaat dan „containment”. Europa als geheel kan hier een bijdrage leveren, waartoe de Europese landen afzonderlijk niet in staat zijn. In 1952 heeft de OEES in haar rapport „The Way Ahead” de Europese landen gewezen op de noodzaak tot dit doel gezamenlijk een veeljarig program op te stellen. En dit is, op de lange baan gezien, allermindst een „give away”-program. Want er bestaat een vrij nauwe samenhang tussen de mogelijkheden van economische opgang in Europa en de economische ontwikkeling der minder ontwikkelde gebieden. Het is de verdienste van het Plan-Straatsburg dit feit te hebben

onderkend, al was de uitwerking ervan nog volstrekt onvoldoende. In het Nederlandse bedrijfsleven was wijlen dr. Plesman een van de weinigen, die voor deze problematiek oog had. En op het gebied van de vakbeweging heeft althans het NVV getoond te begrijpen, welke betekenis dit vraagstuk heeft, ook voor de duurzame oplossing van het sociale vraagstuk.

Interne en externe factoren pleiten aldus voor een grotere en werkelijke Europese eenheid. In welk streven de bovenationale oplossingen een essentieel element vormen, omdat alleen die dóórdringen tot de kern van het vraagstuk en door het scheppen van nieuwe structuren duurzame grondslagen leggen voor de toekomst. Daarbij behoeft men allerminst blind te blijven voor de risico's en de moeilijkheden, die ook het nieuwe ongetwijfeld zal meebrengen. Doch de ervaringen, tot nu toe met de KSG opgedaan, bewijzen overduidelijk, dat de bovenationale oplossingen mogelijkheden bevatten, die bij loutere intergouvernementale samenwerking zijn uitgesloten.

Op grond van al deze feiten en gegevens laat zich, geloof ik, voor Nederland een buitenlands beleid uitstippelen, dat volkomen zakelijk is gericht en verantwoord en boven de sentimenten uitstijgt. Want het is natuurlijk wel zo, dat de Italianen katholiek en vaak onberekenbaar zijn, de Scandinaviërs blauwogig en protestant, maar laten we op dat vlak de discussie niet hebben, willen we onze klassieke realiteitszin niet volledig discrediteren.

Ik meen in dit verband de volgende punten te mogen stellen.

In de eerste plaats is het bepaald niet zo, dat in de internationale politiek een klein land geen andere taak zou kunnen hebben dan wachten op de initiatieven van anderen. Met een zelfstandig oordeel en een eigen visie kan een klein land, natuurlijk niet op alle, doch wel op vele punten, een invloed uitoefenen, die ver boven de positie van een klein land uitgaat. Van buitenlandse zijde is wel eens gezegd, dat de vormgeving van het Schuman-plan geboren is uit het tweegesprek Monnet-Spiereburg. De kern van juistheid, die deze uittaling bevat, illustreert wat ik hier bedoel.

Doch wel is het zo, dat hierbij de gezindheid een beslissende rol speelt. Na de besprekingen over het Schuman-plan, waar het uitstekend is gegaan, zijn we in Nederland terechtgekomen in een situatie, waarbij er in gezindheid een bijna algehele discrepantie bestaat tussen de politieke krachten, althans in de Kamer, die ons buitenlands beleid in een bepaalde richting willen zien geleid en het ambtelijke apparaat dat dit uit moet voeren. Het parlement is in grote meerderheid in beginsel pro-integratie, het ambtelijke apparaat, ook op onze ambassades en de talloze conferenties over integratievraagstukken, is voor een belangrijk deel anti-integratie. Het is niet een uitsluitend Nederlands vraagstuk, enkele jaren geleden bestond tussen Schuman en de Quai d'Orsay dezelfde tegenstelling. En nu kan men natuurlijk eindeloos filosoferen over de positie van de ambtenaar, die „slechts” instructies uitvoert, het is eenvoudig niet te ontkennen, dat de regering aan de man ter plaatse een kleinere of grotere speelruimte laat en moet laten en dat dan uiteraard de persoonlijke gezindheid een rol speelt. Zelfs ambtenaren blijven mensen. Ik erken gaarne, dat dit een moeilijk vraagstuk vormt. Maar het heeft geen zin het hier onvermeld te laten, omdat het op het ogenblik een van de wezenlijke punten

vormt. Ook omdat het oordeel, dat het buitenland zich vormt over Nederlands instelling ten aanzien van de Europese integratie, in belangrijke mate wordt bepaald door de personen, die wij naar de desbetreffende conferenties sturen.

Er is dus in de gegeven situatie wel degelijk ruimte voor een eigen beleid en initiatief van Nederlandse kant. Nederland verkeert daartoe zelfs in een bevoorrechte situatie. We worden niet gehinderd door interne politieke moeilijkheden, die in landen als Frankrijk en Italië een duidelijk en doelbewust politiek beleid soms onmogelijk schijnen te maken. We hebben geen Saarkwestie en geen kwestie Triëst. We hebben geen koloniaal vraagstuk meer, dat in Parijs de tegenstellingen schept tussen integratie in het kader van de Franse Unie of in het kader van Europa. We hebben geen communistische machtspositie, waardoor het vraagstuk van de derde weg telkens weer opduikt. We hebben een sociale en economische stabiliteit als op het ogenblik nauwelijks een ander Europees land. Dat alles is een voorrecht, maar, gezien van Europa uit, ook een verplichting. Ook voor een volk geldt, dat het onder de maat blijft, als het een taak niet vervult, waartoe een gegeven historische situatie het als het ware voorbestemt.

Vele jaren lang is de zwakte van het Westen tegenover Rusland mede bepaald door het feit, dat het communisme, ook in zijn buitenlandse politiek, gedragen werd door een politieke conceptie, waartegenover het Westen vaak niet meer wist te stellen dan een kleurloos en fantasieloos beleid, dat van dag tot dag deed, wat de hand te doen vond. Gelukkig zijn we in Europa bezig daar overheen te komen, namen als Schuman, Adenauer, Spaak zijn er een voorbeeld van. Adenauer is daarbij de eerste geweest, die in zijn beleid tot uitdrukking bracht, dat het lot van Duitsland en het lot van de Europese eenwording onverbrekkelijk samenhangen en hij heeft er de verkiezingen mee gewonnen. Het is misschien een aanwijzing, dat er vraagstukken zijn van internationale politiek, die, ook bij de verkiezingen, toch sterker spreken tot de verbeelding van de huidige generatie dan we ons wel eens realiseren.

Het zou onjuist en daarom onrechtvaardig zijn te stellen, dat Nederland in dit opzicht niets heeft gedaan. In wat ik tot nog toe heb gezegd, ligt de vraag besloten, of we voldoende hebben gedaan. Rest nog de vraag, of wat we deden, we op de juiste wijze deden.

Ik zou hierover iets willen zeggen naar aanleiding van hetgeen door anderen het incident-Nederhorst is genoemd.

Van Nederlandse zijde is bij voortduring en met grote nadruk de samenhang gesteld van de economische en de politieke integratie. Ik geloof, dat we dit moeten blijven stellen. De welvaart en de bestaanszekerheid voor de brede massa van het volk staan in Europa op het spel en geen socialist kan deze doelstelling van de integratie verloochenen.

Maar ook als men dit alles aanvaardt, dan rijst de vraag, of de vorm, waarin van Nederlandse zijde de gedachte der economische integratie is belichaamd, de alleen-zaligmakende is en daarna blijft er de vraag liggen: hoe wordt een doel, waar men het over eens is, het beste naderbij gebracht?

In het Nederlandse voorstel is het accent heel sterk gevallen op het aspect van de douane-unie. Het is niet onbelangrijk, doch ook andere accenten waren mogelijk.

Het is niet toevallig, dat men juist aan liberale zijde gemakkelijk tot enthousiasme neigt, als het om douane-unies gaat en van die zijde heeft men de planeconomische elementen, die het plan-Beyen óók bevat, ijverig naar de achtergrond helpen dringen. In het interstatelijke verkeer op economisch gebied verkeren we nog steeds in het tijdperk van het kapitalisme. De politiek van de Labourparty kwam practisch neer op een houding: socialisme naar binnen, kapitalisme naar buiten. Ik geloof, dat we als socialisten de taak hebben, ook hier de accenten geleidelijk aan te verplaatsen. Temeer omdat in het kader van een liberale economie geen integratie mogelijk is zonder de economisch zwakkeren er het slachtoffer van te laten worden. Er is onlangs van katholieke Franse zijde een boek verschenen, Marxisme et Humanisme, waarin de schrijver Pierre Bigo, over de economische ontwikkeling schrijft: „Een productie- en verdelingsplan zal zich aan de toekomstige maatschappij opdringen. In zijn grote lijnen tekent het zich reeds duidelijk af. Vóór alles omvat het een politiek van het crediet, van de investeringen, van de belasting en de lening. Eveneens voorziet dit plan een politiek van openbare uitgaven, die niet alleen het jaarlijks evenwicht van het budget als doel heeft, maar ook het economisch evenwicht van het land beoogt. Een politiek van de productie en van de prijzen, van de uitvoer en van de invoer, ten slotte een politiek van de inkomsten, gebaseerd op de reglementering van de lonen, van de salarissen en de landbouwprijzen. Een zeer dringende behoefte aan volledige werkverschaffing, aan constante munt en aan sociale rechtvaardigheid hebben de economie definitief in die richting gedreven.” Als hier een paar algemene lijnen worden getrokken van de wordende economie, dan is het duidelijk, hoezeer ook de economische integratie kan zijn gebaat met toenadering op een zeer breed veld van economische politiek. Daarom verzwakken we, geloof ik, ons standpunt van de economische integratie zelf, als we ons al te zeer daarbij op één punt vastleggen.

Daarnaast is er de vraag, hoe brengen we de economische integratie dichterbij. In het gehele integratieproces is 't van het begin af zo geweest, dat aan Franse zijde het accent primair lag op het politieke aspect van het vraagstuk, aan Nederlandse zijde op het economisch aspect. Dat was reeds zo bij het Schuman-plan. Daarin speelt ook een kwestie van mentaliteit mee. Beide houdingen hebben een neiging tot eenzijdigheid en ik geloof, dat we ook hier duidelijk moeten stellen, niet óf—óf, maar én—én.

In de gegeven situatie echter geloof ik, dat het plan-Beyen, zoals het werd gesteld, eenvoudig niet haalbaar is, én vanwege de vorm, waarin daar de gedachte der economische integratie is belichaamd, én omdat het klimaat voor zulke diep ingrijpende maatregelen in Europa nog niet rijp schijnt. Dit laatste doet natuurlijk aan de principiële juistheid van het Nederlandse standpunt niets af, maar men kan nu eenmaal politieke vraagstukken niet alleen oplossen met de vraag van gelijk of ongelijk. In het algemeen heb ik wel eens de indruk, dat ons beleid ten aanzien van de integratie niet soepel genoeg is. Men kan op zich zelf juiste standpunten innemen, doch als die in een gegeven situatie te ver grijpen en toch met enige hardnekkigheid worden verdedigd, dan wekt een dergelijke principiële houding in het buitenland gemakkelijk de averechtse indruk van willen traineren. Daarom geloof ik, dat onze enige houding ten aanzien van de economische, ja van de gehele

integratie kan zijn: vasthouden aan de doelstelling, de vraagstukken open en zonder hobbies tegemoet te treden naar welke kant ook, binnenhalen wat mogelijk is en voor het overige bijdragen tot een dergelijke structuur, dat de mogelijkheden voor de toekomst open blijven. En daarbij mogen we ook bedenken, dat de beste waarborg, dat de economische integratie er komt, niet is haar als voorwaarde aan de overige partners te ontfutselen, doch stap voor stap, die dingen te helpen slagen, die met een soort innerlijke logica de economische integratie dichterbij brengen. Naarmate de KSG een succes wordt, zal zij dringen in de richting van verdere economische integratie. Als de EDG in werking treedt, zal ook die onvermijdelijk een stuk economische integratie meebrengen. Ook hier is de taal der feiten belangrijker dan de paragrafen van een tractaat. Het zou wel eens kunnen zijn, dat het een van de paradoxen is in de huidige situatie, dat de economische integratie meer naderbij komt langs de politieke weg van de EPG, mits men die werkelijke boven-nationale bevoegdheden durft te geven, dan langs de economische weg van het plan-Beyen.

Daarbij komt nog iets. Toen Adenauer in September de verkiezingen had gewonnen, toonde hij zich conciliant ten aanzien van de Saarkwestie, ten einde daarvoor in Frankrijk de aanvaarding van de EDG te helpen vergemakkelijken. Hier zien we aan een concreet voorbeeld de vervaging van binnenlandse en buitenlandse politiek. Omdat Adenauer gekozen heeft voor de integratie, waren de binnenlandse moeilijkheden in Frankrijk moeilijkheden geworden, waarmee hij in de bepaling van het Duitse beleid rekening hield. Ik weet het niet, maar ik heb wel eens de indruk, dat er plaats is voor de vraag, of in het Nederlandse beleid ten aanzien van de integratie reeds een dergelijke instelling tot uitdrukking komt.

In de komende maanden zal de EDG, en in onverbreekelijke samenhang daarmee de EPG, weer in het centrum der politieke activiteit komen. Er moet mee gerekend worden, dat de afloop van de Berlijnse conferentie de Europese integratie in een stroomversnelling brengt. We kunnen natuurlijk de integratie van de zes blijven afwijzen, omdat we vóór de integratie van de vijftien zijn, ten aanzien van de economische integratie kunnen we de houding aannemen van alles of niets. Maar als men tegenstander is van de reële dingen, die aan de orde en haalbaar zijn, omdat men voorstander is van veel mooiere dingen op papier, dan is men in feite tegen de integratie. Tot een dergelijke politiek is Nederland niet geroepen en is met name de PvdA niet geroepen. De PvdA heeft de bewering gelogenstraft dat het nationalisme in Europa in de socialistische partijen zijn laatste bolwerk heeft gevonden. En ik geloof, dat we de opdracht hebben het gezamenlijk eens te worden over een positief en duidelijk beleid, dat spreekt tot de verbeelding van de mensen en waarvan ik de overtuiging heb, dat het ons land en onze partij sterker zal maken.

BALANS VAN BERLIJN

Vrede met ere?

De verleiding is groot om aan het begin van beschouwingen over deze Berlijnse conferentie, te herinneren aan het „Congres van Berlijn”, die Berlijnse conferentie die driekwart eeuw geleden, in 1878, plaats vond.

Wat is de wereld veranderd sedert die dagen, toen de wereldpolitiek zich nog afspeelde tussen de Europese mogendheden, toen de „Oosterse kwestie” Turkije tot centrum had, en de Balkan en de Dardanellen als het gebied waarover beslist moest worden. Dat de Verenigde Staten van Amerika een rol zouden spelen op een conferentie die bélegd was om gevaarlijke spanningen in de toenmalige wereldpolitiek te verminderen, zou men toen bijna even dwaas gevonden hebben als de gedachte dat China er aan te pas zou komen.

De Europese grote mogendheden waren tegelijkertijd de grote wereldmachten, en zij moesten, onder voorzitterschap van Bismarck, de „eerlijke makelaar” zoals hij zichzelf noemde, en de leider van wat toen de sterkste militaire landmacht ter wereld was, tot zaken zien te komen.

Maar zo Duitsland al de sterkste landmacht was, de sterkste macht ter wereld was Engeland met zijn vloot als wapen in wat toen „de derde dimensie” genoemd had kunnen worden, en met zijn op economisch gebied overheersende positie.

En de zaak waar het om ging was een conflict met Rusland, dat als overwinnaar te voorschijn was gekomen uit een oorlog met Turkije, en dat zich op de Balkan en aan de Dardanellen een overheersende positie wilde verzekeren, een positie die niet alleen door Engeland als een gevaar werd beschouwd, maar ook door de nu verdwenen grote mogendheid Oostenrijk-Hongarije, en uiteindelijk ook door Duitsland. En het was dan ook de Engelse politiek die domineerde op die Berlijnse conferentie, waaruit Disraeli, de Churchill van die periode, zijn „vrede met ere” naar huis wist te brengen, door Gortsjakof, de vertegenwoordiger van het Tsaristische Rusland, aan het verstand te brengen dat, in laatste instantie, de macht van Engeland zou worden ingezet. Rusland, op dat moment zonder bondgenoot in de wereld — want ook Frankrijk, voor het eerst na zijn nederlaag in 1871 weer in de kring der grote mogendheden opgenomen, wat de Franse ijdelheid geweldig streefde, zelfs al was Bismarck de promotor van dit „aantrekken” van Frankrijk geweest, had geen lust zich aan de Russische kant te scharen tegen Engeland — moest genoegen nemen met een regeling, die, verre van ideaal, toch de vrede in de Balkan-wereld en in Europa, meer dan dertig jaar verzekerde.

Van de aanwezigen op de Berlijnse conferentie van nu, zal misschien Eden, (vergezeld van een Lord Salisbury, zoals ook Disraeli een Salisbury naast zich had) als de meest traditionele van de vier ministers van Buitenlandse Zaken, misschien nog wel eens aan 1878 hebben gedacht, om zich dan met weemoed te herinneren hoe heel anders de positie van Engeland in de wereld van toen was.

De wereldmacht van '78, is nu niet meer dan een bondgenoot in een stelsel van machten, dat zonder Amerika reeds lang tot de vazalstaten van Rusland zou behoren. En als Eden de dingen zonder versiersel durfde zien — maar wie kan dat van een traditionalist verwachten — dan zou hij moeten erkennen dat het Britse kunnen en het inzicht in politieke zaken (waarop de Engelsen zó trots zijn, dat ze menen dat de geestelijke leiding van het Westers bondgenootschap eigenlijk bij de Britten behoorde te berusten en niet bij die grove Amerikanen) in werkelijkheid tot die Victoriaanse periode behoren, waarin de Britten naar welgevallen konden blunderen, omdat ze altijd konden terugvallen op een overrijke economie en op een oversterke vloot.

Nu is Engeland een waanwijs, lastig en saboterend bondgenoot, hinderlijk zowel voor Europa als voor Amerika, de wereld ziend door de toneelbril van een gemenebest dat iets meer dan een reisvereniging en iets minder dan een debatingclub is, maar zeer zeker geen politieke macht. De Britse politiek van het Victoriaanse tijdperk kende geen betrouwbaar bondgenoot en ook geen trouw tegenover bondgenoten, ze vond altijd op het nodige moment wel een geschikt bondgenoot. Engeland kon zich de weelde van het „verdeel en heers” veroorloven — zijn macht berustte op de handhaving van de verdeeldheid in de wereld. En de wereld van tussen 1918 en 1939 — inzonderheid Europa — heeft ervaren hoe groot de politieke capaciteiten van het moderne Engeland zijn.

Wie zich mocht afvragen wat deze opmerkingen-vooraf over Engeland te maken hebben met de Berlijnse conferentie van 1954, die vergeet dat dit hele Berlijnse gedoe tot stand moest komen door het voortdurend gedrein van Amerika's bondgenoten, Engeland en Frankrijk, die meenden dat het tijdstip voor onderhandelen met Rusland aanwezig was. En het zijn vooral de Engelsen, die, gebruik makend van Churchills prestige in de USA, zowel Eisenhower als het State Department tot deze ongemotiveerde en daardoor schadelijke conferentie bewogen hebben.

Want de eerste vraag dient niet te zijn of de Westelijken het er in Berlijn met niet al te veel kleerscheuren hebben afgebracht — daar kom ik straks op terug — maar of er enige reden bestond om onder de tegenwoordige omstandigheden met de Russen te gaan praten? Er is een permanente praatgelegenheid — de Verenigde Naties — er zijn beroepsmatige praatgelegenheden, — de diplomatieke vertegenwoordigingen — waarom zou men dan een spectaculaire praatgelegenheid organiseren, tenzij een veranderde situatie enig heil daarin kon laten vermoeden?

Het is bekend dat Churchill meende dat de dood van Stalin deze veranderde situatie geschapen had. Hij heeft het plan van een conferentie op het allerhoogste niveau, waaraan Malenkow, Eisenhower en hijzelf zouden deelnemen, naar voren gebracht. Men moet aannemen dat hij daarbij niet uitsluitend uitging van behoeften der Engelse binnenlandse politiek. Zou hij dat wel gedaan hebben, dan zou men

met smart moeten constateren dat hij op het peil van Baldwin en Neville Chamberlain was teruggezonken, wat wel een droef einde zou zijn voor een man wiens historische roem het is, Engeland en de wereld uit het bederf te hebben gered waarin deze bekrompen Britten het hadden gestort.

Dat in de overwegingen van Churchill de Engelse binnenlandse politiek een rol heeft gespeeld staat echter vast. Bij de verkiezingen die Churchill aan de macht brachten, heeft Labour, door hem als „oorlogshitser” te bestempelen, Churchill bijna verslagen. Werkend voor een volgende verkiezing, die de conservatieven, naar hij hoopt, een stevige meerderheid zullen geven, heeft Churchill zich als de man die voor alle vredespogingen te vinden is, en die met Mao Tse Tung, Malenkow en Eisenhower samen, kans ziet tot een voor allen bevredigende regeling van lange duur te komen, aan de Britse kiezers voorgesteld.

Nu kan men, ter verontschuldiging van Churchill, er op wijzen dat er gedurende een korte periode mogelijkheden aanwezig schenen te zijn voor een overleg met Rusland, waaruit een werkelijke vrede voort zou kunnen komen. Na de dood van Stalin scheen een herziening van de Russische politiek een onderwerp van discussie in de binnenste kring der Moskouse heersers.

Maar aan die discussie is, op ouderwets Russische wijze, een eind gemaakt door de likwidatie van Beria, die blijkbaar met de buitenwereld tot overeenstemming wilde komen en die, als prijs voor die overeenstemming, de voor Rusland onbetrouwbare satellitsfeer, ten dele wilde opgeven en ten dele wilde afschrijven, door die satellieten aan zichzelf over te laten. Hoe Beria tot dergelijke opvattingen kwam, ligt voor de hand. Hij was zich blijkbaar bewust van de interne zwakten van het oude Russische Rijk, en hij wilde beproeven door diep ingrijpende hervormingen, dit gebied gezond te maken. Van het hongerende Rusland (want dat het dit is, blijkt uit de nieuwe agrarische koers die Malenkow en Kroestsjew na Beria's likwidatie aan de orde stelden) een welvaarts-staat te maken, en in die welvaarts-staat de nationaliteiten en de burgers wat meer rechtszekerheid en wat meer zelfbeschikking te geven, en daardoor de innerlijke kracht van Rusland te vergroten, dat was blijkbaar het plan-Beria. En bij dit plan behoorde een betere verhouding met de Westelijke wereld die o.m. een vermindering der bewapeningskosten mogelijk zou maken.

Aan dit plan zaten echter voor de heersende groepen grote gevaren, die zich toonden toen het zwakker worden van de greep in Oost-Duitsland tot de volksbeweging van 17 Juni leidde. De gevaarlijke politiek van Beria werd losgelaten, Beria zelf gelikwideerd, en daarmee was iedere ernstige vredespolitiek van de Sovjet-Unie voorlopig opgeborgen.

Wil dit nu zeggen dat de tegenwoordige leiders van Rusland op oorlog aansturen? Er zijn geen tekenen die hierop wijzen. Men mag aannemen dat zowel Malenkow als het leger zeer goed weten, dat het tegenwoordige Rusland niet in staat is een aanvalsoorlog te voeren en dat het zelfs in een verdedigingsoorlog geen betere figuur zou slaan dan aanvankelijk tegen Hitler.

Wat Malenkow c.s. willen, is een voortdurend aan de orde stellen van de vrede,

een voortdurend speculeren op alle vormen van slapheid en gemakzucht en angst in het Westen, een voortdurend aangrijpen van alle meningsverschillen tussen staten en partijen in het Westen, zonder ook maar tot één daad te komen die de vrede iets naderbij brengt en zonder dus ook maar de kleinste reële concessie te doen.

Het „gesprek over de vrede” is niets anders dan het aan de praat houden van het Westen, totdat Rusland, na zijn economische zwakte overwonnen te hebben, en het satellieten-blok binnen de Russische sfeer geconsolideerd te hebben, zich sterk genoeg acht voor een aanvallende tactiek. Het „gesprek over de vrede” zal, als het met genoeg talent gevoerd wordt, niet alleen het tot stand komen van de EDG vertragen of verhinderen, het zal ook de hele Atlantische verdediging ondergraven, zo hopen de Russen. Want ondanks alle orakeltaal van de „deskundigen” die beweren dat men in Moskou alleen geïnteresseerd is in Azië en niet in Europa en het Westen, weten de Russen heel goed — de Marxistische traditie kan tot geen ander inzicht leiden — dat alleen het Westen, Amerika-Europa, werkelijke macht en kracht vertegenwoordigt, en dat Azië, ofschoon voor de Russen gemakkelijk te hanteren en te veroveren, relatief gesproken, als machtscentrum onbelangrijk is. Met hun successen in Azië moeten de Russen zich, relatief, voelen als, om Mussolini's uitdrukking te gebruiken, „verzamelaars van woestijnen.” Vandaar dat het verzwakken van de Atlantische verdediging of het vertragen en belemmeren van de EDG, voor de Russen een groter succes is dan zelfs de verovering van Indo-China.

Als we tegen deze achtergrond de Berlijnse conferentie bekijken, dan is er in ieder geval een aanzienlijk Russisch succes: op deze conferentie volgt wéér een conferentie; die van Genève.

Het „gesprek over de vrede” wordt voortgezet, de onzekerheid blijft bestaan, de mondjes van de illusionisten happen al weer naar het aas.

Toch zou het onjuist zijn de hele conferentie als een Russisch succes te kenmerken. Zoals ik reeds in een vorige beschouwing opmerkte: de Russen moesten deze vier-mogendheden-conferentie aanvaarden, ofschoon ze van plan waren een conferentie te beleggen met China als volwaardige partner. Onder de druk der wereld-opinie (want wie met vrede speelt, moet nu eenmaal rekening houden met de pacifisten, van India tot en met de Heinemanns e.d.) moest de bijeenkomst der vier worden ondergaan. Dat de pogingen van de Russen om op alle details van stad en gebouw en agenda hun zin te krijgen, in die kringen een goede indruk hebben gemaakt, al staat het vast dat men in die kring altijd wel bereid is de schuld te geven aan de Amerikanen, mag toch in twijfel worden getrokken. Het gekibbel over de agenda heeft niet kunnen beletten dat tenslotte toch Duitsland en Oostenrijk aan de orde kwamen.

In de Duitse kwestie was geen andere oplossing mogelijk dan die van een herenigd Duitsland, dat, op normaal menselijke wijze, een volksvertegenwoordiging en een regering zou kiezen, en dat zich dan in de wereldpolitiek zou richten naar de wil van zijn bevolking, waarbij de gewapende macht in Europees of Atlantisch verband zou worden ingeschakeld. Dat daarbij de verplichtingen die de enige echte

regering in het verdeelde Duitsland, de Westduitse dus, op zich heeft genomen, gehonoreerd zullen worden, spreekt vanzelf. In Oost-Duitsland is geen regering; er is slechts een machtsapparaat, door de Russische bezettingstroepen in stand gehouden en gehaat en veracht door minstens 90 pct. der bevolking. Alle pogingen van Molotow om dit apparaat in de toekomstige regering bij voorbaat in een zodanige positie neer te zetten dat de Oostduitse methoden voor heel Duitsland zouden gelden, moesten, na de 17de Juni, alleen nog maar belachelijk aandoen.

Men had van Westerse kant er wellicht meer de nadruk op moeten leggen, dat men bereid was de Pieck—Ulbricht—Grotewohl-gemeente lijfsbehoud te waarborgen en ze eventueel een vrijgeleide naar Rusland te verstrekken, na de aftocht der Russische bezettingstroepen. Want dit is de realiteit van een vrij Duitsland, waarin het zeer moeilijk zal zijn de Oostduitse communisten te beschermen tegen de volkswoede. Maar hoe dan ook, de panische angst van Molotow en zijn Duitse handlangers voor een volksuitspraak was overduidelijk zichtbaar op deze conferentie.

Nog zwakker was de positie der Russen in de Oostenrijkse kwestie. Hier moest Molotow zelfs ertoe overgaan nieuwe eisen te stellen, omdat het vredesverdrag geen interpretatie toeliet die het herstel van de Oostenrijkse onafhankelijkheid thans nog kon tegenhouden. Maar zelfs ten aanzien van Oostenrijk waren de Russen niet bereid tot enige daad waaruit wil tot toenadering kon blijken. De Russische legers moeten zo ver mogelijk naar het Westen opgesteld blijven. Iedere verandering in die situatie zou in de hele satellietenwereld van Oost-Europa blijkbaar een gevaar voor aardverschuivingen opleveren.

Zo zou men dus van een succes der conferentie kunnen spreken, in die zin, dat het wel duidelijk is geworden dat de Russen niet bereid zijn het Duitse volk of het Oostenrijkse volk los te laten, en dat zij alleen regelingen willen die moeten uitlopen op het binnenhalen van die volken in de satellietensfeer. Maar stond dit niet van te voren vast? Waar waren, na de korte Beria-periode, de tekenen die er op wezen dat Rusland een nieuwe verhouding tot het Westen zocht?

Toen de Russen bereid waren met Hitler te gaan praten, toen maakten ze dat duidelijk door Litwinow op te bergen en Molotow minister van Buitenlandse Zaken te maken. Als de Russen werkelijk iets nieuws willen ten aanzien van het Westen, dan zullen ze dat tonen door Molotow uit de circulatie te nemen, en een man die althans geen uitgesproken slechte reputatie heeft, naar voren te schuiven. In de redenering van Churchill: na Stalins dood is er iets veranderd — past ook de conclusie, dat Stalins erfenamen, voor zover het de buitenlandse politiek betreft, nog met het oude anti-Westerse team werken.

Geslaagd zou de Berlijnse conferentie — die dus in feite niets heeft opgeleverd — althans in propagandistische zin zijn, indien daardoor in het Westen de opvatting sterker was geworden: met de Russen valt voorlopig niet te praten, we moeten dus in de eerste plaats aan de versterking van onze defensie denken. Maar is dit resultaat zichtbaar?

Men kan zeker niet zeggen, dat de Duitse socialisten, die toch het nauwst bij de mislukking van een regeling voor Duitsland betrokken zijn, tot een andere

houding zijn gekomen. Zij blijven zich verzetten tegen de enige methode die resultaten kan opleveren, nl. aansluiting bij het Westen en samen met het Westen, gewapend voor de verdediging, druk uitoefenen op Rusland. Het verzet van de SPD tegen de EDG blijft dezelfde demagogische inslag behouden van het vooropstellen der hereniging. Die kan alleen maar tot stand komen, als de Russen murw zijn gemaakt. En hoe kunnen de Russen anders murw gemaakt worden, dan door de gestadige groei van de buiten-Russische macht, ook de militaire macht? Een gewapend Duitsland, in een Westers bondgenootschap, is één van de middelen om de Russen murw te maken, zonder oorlog. Want een Westerse politiek, ik kom er nog op terug, heeft de oorlog niet nodig, hoe zeer ze ook de bewapening nodig heeft.

Alleen in die zin, dat deze socialistische houding de positie van Adenauers buitenlandse politiek versterkt, is de conferentie voor Duitsland ten slotte toch een vooruitgang. Het is niet aangenaam dit als socialist te moeten constateren. Het is echter nodig.

Voor Engeland liggen de zaken al niet veel anders. Daar hebben de aanhangers van de regering in ieder geval voor Europa en het Westen de juiste conclusies uit de mislukking van Berlijn getrokken. De toenadering tot de EDG, die uit de rede van Eden blijkt, bewijst dat men, voor zover het de Europese zaken betreft, aan deze les genoeg heeft gehad. Maar dat men die les nodig had, dat men zolang gezeurd heeft tot de Amerikanen naar Berlijn gingen, dat blijft, zoals ik in de aanvang reeds zei, een bewijs van politieke hardleersheid.

In de Labour Party liggen de dingen niet zo slecht als in de SPD. De leiding van Labour heeft de conclusie getrokken dat de Duitse herbewapening, binnen EDG (of andere, contrôle uitoefenende, organisaties) thans nodig is. Maar ze heeft die opvatting slechts met héél veel moeite door een schrale meerderheid van de fractie kunnen doen aanvaarden. Labour, dat ook ten aanzien van Hitler en Mussolini, slechts laat en traag van de Lansbury-politiek, dat mengsel van sociaal-radicalisme en wereldpolitieke geheelonthouding, tot het weerbare anti-fascisme van Bevin kwam, voert dit zelfde trieste spel nu op onder leiding van Bevan en van allen die door flink te doen tegen het Duitse militarisme, verbergen dat ze allesbehalve flink zijn tegen het Hitlerisme onzer dagen, de Russische machtspolitiek.

Ook hier weer heeft men de, schrale, troost, dat de conservatieven wel voor een behoorlijke West-politiek zullen zorgen, met of zonder Labour. Maar de vraag blijft of Churchill en de zijnen ook voor een toonbare Oost-politiek zullen zorgen? Ten slotte zou Genève alleen verantwoord zijn geweest, als men daarvoor iets van de Russen in ruil had gekregen, al was het slechts Oostenrijk geweest.

Men zal in Genève niet verder komen wat Korea betreft. Daar blijven de situaties onveranderd, langs de 38ste parallel, onbevredigend voor de Russen en Chinezen, onbevredigend ook voor de Amerikanen die daar géén overwinning hebben behaald, doch remise speelden. En uitermate onbevredigend voor de Zuid-Koreanen, die het zoveelste bewijs vormen, dat het Westen een grote virtuositeit heeft in het in de steek laten van de slachtoffers der Russische agressie, zoals in Polen, in de Baltische staten en elders is gebleken.

Belangrijk is natuurlijk wat in Frankrijk zal gebeuren. Wordt daar de EDG weer versleept tot na Genève dan heeft Molotow een niet onbelangrijk succes behaald, want Genève zal wel weer een conferentie over Indo-China baren, en zo blijft er altijd reden om de EDG uit te stellen.

Men heeft in Berlijn Bidault en daarmee Frankrijk heel wat ijdelheidsbevrediging gegeven, iets waartegen geen verstandig mens grote bezwaren zal hebben, maar de positie van Dulles zal er in Amerika niet sterker op worden, als Bidault niet in staat blijkt de EDG spoedig af te leveren. Het eenheidsfront tegen de EDG, dat, in Frankrijk, de Gaullisten en de communisten samen met de held van München, Daladier, verenigt, bevat gelukkig niet de socialisten, die in grote meerderheid nu wel voor de EDG gewonnen schijnen. Maar ook voor de EDG — nú? Want dat is de zaak waar het op aankomt.

Met dat al blijft de hoofdzaak wat de Amerikanen van Berlijn hebben geleerd. Terecht voelt men daar Genève als een kwalijke zaak, ondanks de moeite die Dulles doet om het te bagatelliseren. Men legt echter de nadruk op de volkomen ondergeschikte kwestie van de erkenning van China. Erkend of niet erkend, China is een macht, zoals Rusland een macht is. En de zaak waar het om gaat, is, of praten met een macht — erkend of niet erkend — nuttig is, zolang die macht niet bereid is tot aanvaardbare regelingen te komen.

China wil, dat is in Korea al gebleken, precies als Rusland, die schemertoestand tussen oorlog en vrede laten voortduren, waarin alle agressieve daden die niet duidelijk oorlog zijn, kunnen worden begaan, en waarin het totalitaire blok profiteert van het Westerse verlangen naar rust, zaken doen, bezuiniging, onderlinge concurrentie etc.; een toestand, waarin de tegenstellingen tussen de Westerse landen uitgebuit kunnen worden, omdat het Westen nu eenmaal alleen een eenheid vormt als er een uitgesproken oorlogstoestand is.

Er is echter nog een andere toestand denkbaar, die géén oorlog is, maar die toch het Westen tot een gemeenschappelijke houding zou brengen. Die toestand is: uitgesproken vijandschap, zonder oorlog.

Wat na Berlijn nodig zou zijn, is de verklaring dat men niet meer bereid is met Rusland (of China, of andere landen van het Russische blok) te praten en te onderhandelen, tenzij van te voren vaststaat, dat er van de Russische kant acceptabele voorstellen gedaan zullen worden. Als de Russen werkelijk zaken willen doen, dan zijn er wegen genoeg om dat kenbaar te maken, van de UNO tot aan India of Zwitserland. Maar tot zolang zou het Westen, en zou om te beginnen Amerika, moeten verklaren: géén conferenties, géén diplomatieke betrekkingen, géén handel.

Wat dan wel, zal men vragen? Versterking van het Westen, niet alleen in de militaire zin, maar ook in de economische zin. De handel met Rusland en het Oosten, heeft alleen daarom aantrekkingskracht, omdat de economische samenwerking binnen de Westerse en geestverwante wereld niet georganiseerd is op een wijze die de bondgenoten van Amerika in staat stelt hun welvaartspeil te verhogen. De hele zaak is, dat de Amerikanen niet bereid zijn de lasten te dragen, die een

dergelijke economische wereldpolitiek met zich mee brengt. Wat we nodig hebben is een groter Marshall-plan voor de hele vrije wereld.

Amerika doet politiek en economisch méér dan enig land in een vorige periode gedaan heeft, en het staat allerminst aan landen als Engeland en Frankrijk, die in hun machtstijdperk nooit iets anders voerden dan een enge nationale politiek, om Amerika te critiseren. Maar het feit is dat Amerika voor deze periode te weinig doet, en dat het zijn kracht helaas zoekt in een McCarthy-isme, inplaats van in een Marshallisme.

Dat zal wel niet te veranderen zijn, en dus moeten we er rekening mee houden dat dit tijdperk van rommelige politiek zal blijven voortduren.

Betekent dat nu, dat we dus niet opgewassen zullen zijn tegen de Russen?

Geen sprake van. Want het Russische blok is nog meer dan het onze, zwak en verdeeld, hoezeer men er daar ook in slaagt de façade indrukwekkend te maken. In Rusland zélf, in de satellietlanden, in China, overal zit men met moeilijkheden en spanningen, zó groot dat alleen de officiële stilte, het georganiseerde zwijgen, vermag te verbergen hoe zwak dit kolossale imperium eigenlijk is.

Ook als wij slechts dat minimum aan kracht ontplooiën dat we nu eenmaal nodig hebben in militaire en economische zin, is de vrede voor de Russen zwaarder en moeilijker dan voor ons. Daarom is een politiek van vrede en van wachten, voor óns altijd een politiek met perspectieven; en daarom kunnen onze politieke leiders in Berlijn en na Berlijn heel wat kansen missen, zonder dat onze toestand daardoor critiek wordt. Wij kunnen ook de slechte vrede van thans en de toekomst dragen, en aan oorlog hebben we geen behoefte.

De Russen hebben eigenlijk behoefte aan oorlog, maar ze kunnen die niet voeren. Ze zullen dat ook in de toekomst niet kunnen, hoeveel statistieken ze ook publiceren over hun economische groei, die in werkelijkheid niets anders is dan een crisis in permanentie. Niet de permanente revolutie, maar de permanente crisis heerst in de totalitaire wereld, juist in deze periode van vrede.

En al zou een politiek die ons in staat stelde tot een werkelijke vrede, een vrede met ere, te komen, in Berlijn en in de toekomst, natuurlijk te verkiezen zijn boven ons permanente gescharrel, we hebben toch geen reden om de toekomst al te zwart in te zien, zolang we in ieder geval onze posities handhaven en de Russen geen enkele essentiële concessie doen.

In Berlijn, hoe weinig bevredigend alles ook was, is geen essentiële concessie gedaan. De gewapende vrede blijft voortduren. En die werkt in óns voordeel, niet in dat der Russen.

OVER DE EDG

(Een tegenstem)

Het mag dan zijn, dat de EDG door Tweede en Eerste Kamer in grote meerderheid is aangenomen, het mag dan zijn, dat onze partij (met uitzondering van mr. Jonkman) in zijn geheel en vrijwel zonder discussie dit zware stuk buitenlands politiek beleid van onze regering heeft beaamd, ik heb de onbewijsbare indruk, dat menigeen in den lande lang niet gelukkig is geweest met deze wonderlijke eenstemmigheid, te wonderlijker, omdat de voorstemmers zelf van de EDG ook hierin eenstemmig waren, dat ze allen, en speciaal onze woordvoerder in de Eerste Kamer, prof. Schermerhorn, toegaven, dat er grote bezwaren verbonden waren aan deze beslissing. Wanneer dan het besluit zo moeilijk valt en als het ware op het scherp van een messnede genomen wordt, dan vraagt men zich met te meer verbazing af waarom er dan geen tegenstemmers waren. Aarzelend verklaar ik dit feit vooral, door een in onze partij lang niet ongevaarlijk verschijnsel van angst om zich vooral toch niet te compromitteren, door het eens te zijn met de communisten. Deze angst beïnvloedt tegenwoordig m.i. de vrije politieke opinievorming op een waarlijk ongunstige wijze.

Daar komt bij, — of eigenlijk is dit hetzelfde — dat de voorlichting binnen partijverband omtrent de buitenlandse politiek meestal toevalt of toegeëigend wordt door personen, wier enige politieke wijsheid wel lijkt te zijn een nimmer aflatende, steeds gepassioneerde en strijdlustige afkeer, ja haat van het communisme, waaraan het feit dat sommigen hunner vroeger communist zijn geweest, wel niet helemaal vreemd zal zijn. Anderen zijn door hun dagelijkse lectuur van — en polemieken met — „De Waarheid” zo zeer gedesinfecteerd tegen communistische besmetting, dat hun oordeel vertroebeld lijkt door symptomen van desintoxicatie.

Ik lees zelden „De Waarheid” en men zegt dat dit onverstandig is.

Terwijl in onze Engelse, Belgische, Franse en Duitse zusterpartijen de strijd om de EDG in volle gang is, heerst in ons land, voor 't oog althans, een doodse eenstemmigheid, die wel wat van een vermoeide berusting heeft. Het is alsof men hier, anders dan in het buitenland, niet beseft, hoe hachelijk de inzet is. Hoe meer ik erover nadenk, hoe meer het me duidelijk wordt, dat elke beslissing zowel vóór als tégen de EDG levensgrote gevaren meebrengt. En in zo'n situatie is niets zo onverstandig als in een paniekstemming blindelings een richting kiezen, met eenstemmigheid weliswaar, maar zonder voldoende besef van de tegenkansen. Misschien nog meer dan de eenstemmigheid is daarom de overhaasting te betreuren, waarmee het besluit voor de EDG gevallen is. Waarom moesten wij de eersten zijn?

Ik wil in dit artikel proberen de ernstigste bezwaren tegen de EDG zo zakelijk mogelijk uiteen te zetten. Ik zal dat doen vanuit het standpunt van de belangstellende leek. Ik matig me geen deskundigheid aan op het gebied der buitenlandse politiek, en ik beschik ook niet over inside-information. Ten overvloede, ik ben geen anti-militarist, hoewel ik me ook niet van hen wens te distantiëren op een wijze als meer en meer gebruikelijk wordt en die neerkomt op de manier van omgang met imbecielen en fanatiekelingen; zo in de trant van: „Laat ze maar kletsen. Ze weten niet beter.”

Een eerste zwaarwegend argument ten dezen is de aard van het Russisch imperialisme. Over de politiek van Sowjet Rusland bestaan in grote lijnen twee tegenstrijdige opvattingen. De ene beweert dat ze de consequente toepassing is van de marxistisch-leninistische theorie, die immers leert dat de overwinning van het communisme aanstaande is, omdat de zgn. kapitalistische wereld gedoemd is aan eigen tweedracht te gronde te gaan. Deze theorie brengt mee, dat waar het communisme gevestigd is, het zich innerlijk zo sterk mogelijk moet maken. Het moet zorgen niet overrompeld te worden door „imperialistische expansiedrang”, „de stuiptrekkingen van het hoog-ontwikkeld kapitalisme”. Het heeft dus slechts innerlijk sterk genoeg te zijn, om zonder enig risico van een agressieve expansiepolitiek, rustig af te wachten, dat ten gevolge van innerlijke spanningen de kapitalistische wereld als een rijpe vrucht aan het wereldcommunisme toevalt. Het kan bekend zijn, dat sedert de nederlaag van Trotski dit de orthodoxe leer van Moskou is en dat deze theorie uitmuntend toelicht én de vreedzame verklaringen van het Kremlin, dat de twee grote régimes rustig naast elkaar kunnen bestaan én het diepe wantrouwen der Russische leiders.

De andere theorie, in ons land vurig verdedigd o.a. door J. de Kadt, beschouwt heel deze leer als een voze propaganda en ziet in Moskou weinig anders dan een complot van internationale samenzweerders, die door een mateloze en roekeloze machtsbegeerte bezeten, heel de wereld aan zich pogen te onderwerpen. Moskou heeft daarbij, volgens deze theorie, klakkeloos de traditie overgenomen van de zgn. nationalistische, Slavische expansiedrift, die zo typisch was voor het Tsaristisch regime en die zonder aarzeling op wereldheerschappij aanstuurt.

Als gezonde reactie op een overmatige Russophilie kan men de laatste theorie wel waarderen, maar het moet me van het hart, dat de eerste theorie, als werkhypothese gehanteerd, een veel betere verklaring der buitenlandse Sowjetpolitiek geeft van voor en na de tweede wereldoorlog en dat ze als methode tot benadering van de Sowjet-mentaliteit uiteraard veel beter geschikt is. Men komt nu eenmaal niet tot zakendoen, als men uitgaat van de veronderstelling, dat de partner een schurk is.

Grof gezegd, kan men beweren, dat de grenslijn tussen voor- en tegenstanders van de EDG loopt overeenkomstig de mening, die men heeft omtrent de vraag of de USSR agressieve bedoelingen heeft t.a.v. Europa, ja of neen. Wie het laatste ontkennen, gaan niet per se uit van de edele bedoeling of van het pacifisme der Russen, noch van het zgn. humanistisch marxisme, noch van allerlei toevallige feiten, maar van de leer, die de communistische leiding zegt aan te hangen en die inhoudt, dat oorlog een kapitalistisch verschijnsel is, dat normaal gesproken, slechts

kan ontstaan tussen twee kapitalistische staten of tussen een kapitalistische staat en een gekoloniseerd volk. De marxistische tactiek kan meebrengen zich tot het uiterste in te spannen zulke oorlogen uit te lokken en te bevorderen, omdat ze de ineenstorting van het kapitalisme verhaasten. Maar er kan geen reden zijn voor een communistisch land de oorlog te verklaren aan een kapitalistisch land. Men heeft geen behoefte aan oorlog als een middel om het communisme te doen triomferen. Daarenboven hoort het tot de gemeenplaatsen der communistische leer, dat het kapitalisme buitengewoon sluw is en gevaarlijk in het uitbuiten der oorlogskansen en dat men onder geen beding het succes der revolutie in gevaar mag brengen. Waarom zou men ook? De uiteindelijke ineenstorting van het kapitalisme komt toch! In elk land is er de communistische partij om dit verrottingsproces van het kapitalisme te verhaasten. Daarom is de CP in de eigenlijke zin ook geen vijfde colonne en hoeft men haar niet als zodanig te behandelen. Ze is meer en minder: ze is de generale staf van de klasse, die bestemd is een ongewapende oorlog te voeren tegen de sociale, economische en geestelijke structuur van de „kapitalistische” beschaving. Het Russische leger treedt pas op, als de CP de overwinning bijna voor het grijpen heeft.

De historische feiten laten zich, zoals wel meer geschiedt, in beide hypothesen passen. In het kort wilde ik er dit over zeggen; dat noch de staatsgreep van 1948 in Tsjechoslowakije, noch de Koreaanse oorlog dwingend verklaard worden uit louter agressiedrift. Tsjechoslowakije, een Slavisch land, was ten slotte door het Westen verraden in 1938 en werd door Rusland bevrijd. Het had in 1948 een sterke communistische partij. Men hoeft de steun van Rusland aan de revolutie van 1948 niet te verklaren als een eerste stap op weg naar de verovering van West-Europa. Men kan deze politiek beschouwen als consolidatie van reeds verworven gebied, als beveiliging in de rug. En wat Korea betreft, de latere politiek van Syngman Rhee heeft meer dan aannemelijk gemaakt, dat de agressie niet zonder meer van Noord-Korea is uitgegaan en dat van Rusland uit gezien, de politiek van generaal MacArthur, in die tijd gouverneur van Japan, eerder op agressie leek, waartegen steun aan Noord-Korea geboden was.

De huidige situatie van Finland, zo kwetsbaar en nog steeds niet ingelijfd, is misschien het beste voorbeeld van de consequente lijn der Russische machthebbers. Meer en meer geven de bekende pamfletten van De Kadt, die in hun tijd zo'n opgang maakten (Rusland en wij (1947), De consequenties van Korea (1950)) de indruk wel erg verouderd te zijn; in hun analyse vaak briljant, blijken ze in hun prognose volstrekt teleur te stellen. Het kon wel eens zijn dat dit laatste bewijst, dat de analyse misleidend was.

Maar wanneer de eerste hypothese juist is, dan moet men zich ook niet allereerst voorbereiden op een aanvalsoorlog van het Russische leger, als tegen het grote gevaar van buiten, maar tegen de CP als het grote gevaar, dat ons van binnen uit bedreigt. Een machtig leger kan een economische ineenstorting niet voorkomen, noch minder een psychologische ineenstorting van het nationale gevoel van eigenwaarde. De zgn. „contradicties”, waaraan het kapitalisme te gronde heet te gaan, moeten uit de weg geruimd worden, d.w.z. bevorderd dient te worden een zodanige

verheffing van het levensniveau op economisch, sociaal en cultureel gebied, dat de ontwikkeling van de CP belemmerd wordt.

Welnu, ik zeg niet voor Nederland, waar voorlopig het gevaar van het communisme gering is, maar voor Europa — ik denk aan Frankrijk en Italië — lijkt de bevordering van de EDG rechtlijnig in te gaan tegen de hierboven uitgestippelde politiek, zowel vanwege de economische gevolgen als vanwege de demoraliserende werking.

Daar komt bij, dat zo er al van Russisch imperialisme sprake is in de beperkte zin, als boven uiteengezet, dit allereerst op het Oosten is gericht, niet op Europa dus, maar op Azië. Dáár, bij de economisch achtergebleven volkeren, vaak nog slachtoffer van koloniaal bestuur, liggen voor de communistische propaganda de beste kansen. Grootscheepse hulp door de Verenigde Naties aan deze gebieden is dus in deze visie een eerste wijze om metterdaad aan de typische vorm van Russische agressie weerstand te bieden. Dit heeft in zoverre met de EDG te maken, dat men helaas een dubbeltje maar één keer kan uitgeven.

Ik kom nu tot een serie concrete overwegingen, die tegen het EDG-plan blijven pleiten, ook nu, d.w.z. na de conferentie van Berlijn.

Men moet zijn ogen niet sluiten voor het harde feit, dat er een koude oorlog gaande is tussen Amerika en Rusland. In het klimaat van de koude oorlog moet van dag tot dag de doeltreffendheid der strategie onderzocht worden en deze strategie beoogt niet allereerst — verschil met een hete oorlog! — de vernietiging van de tegenstander, maar een vreedzaam naast elkander bestaan der beide partijen en slechts, als dit volstrekt onmogelijk blijkt, als minder gunstig nevendoeel (het is immers de nederlaag van de koude oorlog!) een zo gunstig mogelijke beginpositie van een hete oorlog.

Welnu, als de feiten tot en met de laatste conferentie iets hebben uitgewezen, dan toch wel, dat de EDG onmogelijk als een bijdrage gezien kan worden ter ontspanning van het antagonisme der beide blokken. De Russen wilden onderhandelen vóór de EDG tot stand zou komen en opdat de EDG niet tot stand zou komen. Men is ter conferentietafel getogen van Westelijke zijde met het stellige plan, dat dit niet mocht gebeuren, want ook na de dood van Stalin blijft het parool van Amerikaanse makelij: laten we onze oorlogsinspanning vooral niet verslappen! Eerst sterk zijn, dan onderhandelen! Nu behoeft men waarlijk de Russische vredespropaganda niet te geloven, maar een kritisch luisteraar meent soms te horen in de leuze: „Eerst sterk zijn, dan onderhandelen” een heel andere gedachte, die aldus klinkt: „Eerst sterk zijn, dan hoeven we niet te onderhandelen, dan kunnen we dicteren.” In deze gemoedsstemming is de conferentie van Berlijn begonnen en geëindigd, als kon verwacht worden. De EDG was geen inzet, maar veronderstelling van het debat. En onverholen kan men nu van de westelijke deelnemers aan de conferentie vernemen, dat zij in zoverre geslaagd is, dat de urgentie van de EDG gebleken is.

Men moest nu toch eens de vraag stellen: bevordert de EDG de Westeuropese veiligheid? Ik constateer nuchter dat de aankondiging ervan de Russen kopschuw heeft gemaakt bij het onderhandelen (terwijl ze nadrukkelijk verklaard hebben dat zij niet eisen dat West-Europa ongewapend is. Nota 10 Dec.), dat de EDG voor-

lopig elke conferentie met hen over Europese zaken zal torpederen, en dat de EDG dus een beletsel is bij elke poging om het klimaat van de koude oorlog milder te maken. Ik wil even aannemen dat de EDG onze beginpositie bij een hete oorlog verbetert, ze verslechtert onze situatie nu, omdat ze onvermijdelijk de soepelheid van de Russische onderhandelaar verhardt. Het „decadente en verrotte Frankrijk” (De Kadts: De Consequenties enz. blz. 41) heeft dit heel goed gezien, zodat als De Kadts wens van 1950 werkelijkheid werd en Jules Moch met de Gaulle samenwerkte, de EDG er niet zou komen! (l.c. blz. 172).

In dit verband moet eens gelet worden op de onvermijdelijke vraag bij ieder moeilijk te sluiten contract: cui prodest? De beantwoording ervan is niet moeilijk, t.w.: Amerika en West-Duitsland. In het Amerikaans strategisch systeem van vandaag, dat gebaseerd is op de gedachte dat het nu uit moet zijn met de methode van „appeasement” (daarmee heeft Ike immers de verkiezing gewonnen!) is de EDG de pragmatische uitdrukking van het ongeneselijk wantrouwen in de Roden; voor Amerika is het een vooruitgeschoven post in de koude oorlog tegen het Russisch imperialisme, ongeacht de vraag, die ons Europeanen aangaat of het een doelmatig middel is om onze veiligheid en welvaart te garanderen.

Cui prodest? Men denkt aan die, na Foster Dulles, meest vurige verdediger van de EDG, aan Adenauer. Kan echter voor een nationaal denkend Duitsland de EDG iets anders zijn dan een hefboom om de Duitse eenheid te herstellen? Is van een Europees standpunt uit, doeltreffend de aankondiging van Foster Dulles, dat hij de onderdrukte volken niet in de steek wil laten? Ja, zo'n verklaring klinkt de Duitsers (heel begrijpelijk overigens!) als muziek in de oren, ze streelt ons aller zedelijk superioriteitsgevoel, maar ze brengt de koude oorlog op een vriespunt en is voorlopig een slag in de lucht, terwijl de onderdrukte volken er slechts een illusie rijker door worden. Een Europees leger, dat tot taak krijgt de Amerikaanse of Duitse politieke doeleinden te verwerkelijken, is wel een heel kwalijk ding, o.a. omdat de vraag rijst: blijft de Amerikaanse politiek in de lijn van het „containment” of gaat ze overstag tot een politiek van „rollback”? De Duitse politiek is betrekkelijk probleemloos: hereniging! Maar de vrees der Duitse socialisten is juist dat deze politiek, waarvan zij de doelstelling „restlos” beamen, uitgevoerd wordt met het heilloze middel: de EDG. „Dan kunnen onze soldaten Dantzig gaan veroveren,” smalen de Franse tegenstanders van de EDG.

Men krijgt nog een beter zicht op deze fundamentele moeilijkheid, als men het argument anders formuleert. Een leger is in wezen het instrument van een politiek. Zo'n politiek hoeft niet agressief te zijn, maar een leger is voor een, hetzij defensieve, hetzij offensieve politiek, een middel om haar doeleinden te verwerkelijken en politiek is nu eenmaal de gedragslijn die een staatsbestuur aanneemt in zijn betrekkingen met onderdanen en nabuurstaten. Zolang er dus geen staat Europa, geen staatsbestuur Europa bestaan, is zo'n Europees leger een niet ongevaarlijk onding. Want aangezien zo'n leger niet in dienst staat van een reeds bestaande Europese staat, loopt het gevaar, of in dienst te komen van een macht buiten Europa en dat betekent een rampzalig prijsgeven van Europa's zelfstandigheid, of het gevaar duikt op dat het leger beheerst wordt door het land... dat het grootste (eventueel het beste) contingent soldaten levert. Ik geef u te raden, welk land!

De juistheid van deze visie op de EDG blijkt hieruit, dat Foster Dulles er onder geen beding van heeft willen weten, dat de EDG als onderhandelingsobject te Berlijn ter tafel kwam.

Er is nog een geheel andere, zeer principiële moeilijkheid tegen de EDG (èn tegen de EPG, waarheen immers de EDG voeren moet!). Ik zwijg nu over het feit, dat het onderhavige Europa nauwelijks op die naam aanspraak mag maken, waar noch Engeland, noch Zwitserland, noch de Scandinavische landen er toe behoren zullen. Pijnlijk voor het gevoel van eigenwaarde lijkt me het feit, dat Engeland de EDG wel patroniseert, maar er zelf zorgvuldig buiten blijft, overigens om redenen (nl. om het rijk overzee), die evenzeer voor Frankrijk zouden kunnen gelden.

De principiële moeilijkheid die m.i. ook te gronde lag aan het duidelijk juridisch onbehagen van mr. Jonkman zou ik zo willen verduidelijken: men kan bepleiten dat in deze tijd een staat een deel van zijn souvereiniteit moet weten op te offeren, d.w.z. het staatsgezag geeft een deel van zijn onbeperkte zeggingsmacht prijs, onderwerpt zich vrijwillig aan de schikking van een hogere autoriteit (bijv. van de Uno, of op ander gebied van de KSG).

De souvereiniteit van het staatsgezag is echter iets geheel anders dan de nationale of volkssouvereiniteit. De laatste is een gezagsbeginsel in die zin, dat in haar tot uitdrukking komt de eensgezinde wil der burgers van een gemeenebest. In een democratische staat berusten hierop, dus op de nationale souvereiniteit of volkswil, de keuze van gezagsdragers en de keuze der politieke gedragslijn. Deze volkssouvereiniteit is het beginsel der eenheid, dat meerderheid en minderheid in een democratisch bestel overkoepelt.

Op deze eenheid, die zelf weer berust niet allereerst op „bloed en bodem” en taal, maar veeleer op een gemeenschappelijk voelen en denken, op een lotsverbondenheid, in de geschiedenis gegroeid en bevestigd, op deze eenheid is heel het fijn mechanisme van democratische rechten en plichten, van passief en actief stemrecht, van partijen en minderheden gebouwd. In deze laatste zin kan men zo maar niet een stuk souvereiniteit opofferen aan een grotere gemeenschap van een willekeurig brok Europa. Zo’n nieuwe gemeenschap kan men niet verordenen, omdat de nationale eenheid niet redelijk te doordenken valt. Men overwege eens, wat Bergson destijds schreef over de „société close” en dat het niet zo is, dat men op grond van een nuttigheidsoverweging-a-priori van vaderlandsliefde kan overgaan op liefde voor een groter geheel. (Bergson: *Les deux sources etc.*, 1932, bijv. blz. 27). Er is nu eenmaal in dit geprojecteerde stuk Europa (niet te verwarren met de idee van Europa, die heel wat meer omvademt!) niet die eenheid van denken en voelen, die solidariteit en lotsverbondenheid, waarop men een grondwet, democratische rechten en plichten en partijen kan enten. (De eendracht der socialistische partijen in zake juist de EDG illustreert dit duidelijk.) Men kan wel zeggingsmacht over steenkool- en staalprijzen overdragen, maar geen vaderlandsliefde, geen politiek vertrouwen, geen militaire toewijding. Een Europees parlement in deze omstandigheden wordt een farce; verkiezingen, partijen, meerderheden, alles wordt trucwerk, en bij het nemen van beslissingen zullen de gespecificeerde meerderheden niet anders dan tirannie uitoefenen op de minderheid. En wat het gebied aangaat, dat ons hier bezighoudt: ik moet ze nog zien, de Franse, de Belgische, de Nederlandse solda-

ten, die enthousiast exerceren bij een parade, afgenomen door een Duitse generaal!

Ik waag me op het hachelijk terrein der strategie, wanneer ik overpeins de functie van een EDG in geval van een hete oorlog. De Duitsers, eenmaal opgenomen in een Europees leger, hebben gelijk, als ze eisen dat een eventuele opmars van de Russische legers niet in hun land plaatsvindt en dat hun gebied niet een strategisch glacis is, waar een vertragende tegenactie der Westerse mogendheden zich handhaaft ten profijte van het overige Westen. Zij zullen vragen, dat de slag plaatsvindt vlakbij, zo mogelijk aan de keerzijde van het IJzeren Gordijn; dat wordt een fraai front van circa 800 km tussen de Noordzee en de Alpen, zonder enige natuurlijke versperring, met ten overvloede de Rijn in de rug. Daar staan dan de beroemde vijftig divisies, die De Kadet destijds nodig had, opgesteld! En liefst in tijd van vrede, want is de oorlog eenmaal losgebroken, dan zijn ze te laat! Als de Russen echter komen, zullen ze opmarcheren met een overweldigende meerderheid. Herinnert men zich uit de geschiedenis het lot van legers, die aan de grenzen een aanval moesten opvangen, opgesteld als ze waren aan een lange frontlijn? Men kan hier niet anders uit besluiten dan tot een volstrekte tegenstelling tussen een Duitse en een Franse (subs. Nederlands-Belgische) strategie. Een leger aan de Duitse grens moet offensief optreden of wordt verzwolgen. Het Franse en ons belang, maar niet het Duitse, vraagt om een definitief halt aan de Rijn, met vertragende activiteit in het Duitse voorland. Louter strategisch gezien, hoeven de Russen de EDG niet te vrezen, voor zover ze defensief opgesteld is, integendeel: een opstelling aan de Oostgrens zou voor hen een prachtkans zijn, maar zij zijn overtuigd, dat over enkele jaren een Duitse generaal de EDG-troepen zal leiden, en dat het Europese leger dan een nieuwe gestalte zal zijn van de historische „Drang nach Osten”.

Ik besluit dat in het kader van deze koude oorlog, die uiteindelijk gaat tussen Amerika en Rusland en waarbij West-Europa nog meer inzet dan bondgenoot is, er goede gronden zijn aan te voeren voor de vrees, dat een gemilitariseerd Duitsland, niet alleen voor Rusland maar ook voor Europa grotere oorlogsgevaaren inhoudt dan een geneutraliseerd Duitsland, dat met de Scandinavische landen en Zwitserland een onzijdige zone vormt, een brandgang in het Westelijk halfmond tussen de twee grote wereldmachten.

Daarenboven is het aannemelijk, dat de heersers van het Kremlin, na hun onpretige ervaringen met de Oostzone, aanstalten zullen maken om nog zo'n onverteerbaar brok Duitsland te assimileren, waar de afkeer voor het communisme en de haat tegen de Slaven nog sterker is? Een reden te meer om niet te geloven aan de aanvalsplannen van Moskou, mits Duitsland niet, binnen de EDG het Europese leger gaat hanteren als breekijzer om er de eenheid van Duitsland, eventueel gewelddadig, mee te forceren.

Men verwijt steeds weer aan de tegenstanders van de EDG dat ze geen alternatief kunnen aanwijzen. In hoeverre dit betekenen moet een verkapt dreigement van Amerika en (of) Duitsland, dat West-Duitsland toch bewapend zal worden en dus maar liefst in EDG-verband, is dit je reinste chantage en als zodanig moet het beantwoord worden. Wanneer overigens West-Duitsland bewapend wordt in Nato-verband, staat de rest van West-Europa lossen tegenover eventuele Duitse initiatie-

ven in de toekomst. Maar ik ontken, dat dit vraagstuk nu aan de orde is. Er zou geen alternatief zijn? Voor zover men bedoelt, dat men anders West-Europa niet beveiligen kan tegen een mogelijke agressie vanuit het Oosten, moet ik nuchter als buitenstaander constateren, dat er in de internationale pers telkens weer andere voorstellen opduiken. Daar is een blijvende neutralisering van Duitsland als boven uiteengezet, die ongetwijfeld bezwaren heeft. Heeft de EDG die dan niet? Terecht vergeleken met een fraaie bliksemaflaider, die echter niet geaard is en zodoende het onweer aantrekt! In de Franse pers circuleert een idee om Duitsland onvolledig te bewapenen! Populair gezegd: wel geweren, geen tanks. Is men eenmaal van de ondeugdelijkheid der EDG overtuigd, dan is het een kwestie van fantasie en deskundigheid om iets beters te ontwerpen.

Ten slotte, het kon wel eens zijn, dat de hele discussie rondom de EDG een grotesk tijdverlies is geweest, omdat de voorstanders steeds geredeneerd hebben vanuit een visie op twee starre blokken, waarvan het gedrag in de toekomst nauwkeurig bepaalbaar is. Niets is minder juist en wel om verschillende redenen, die ik hier om hun speculatief karakter slechts aanduiden, niet uitwerken wil. De idee van een EDG functionneert in de veronderstelling van een Rusland, dat ongewijzigd dezelfde politieke idealen op eendere wijze nastreeft. Men maakt geen ernst met het feit, dat Stalin dood is en met de mogelijkheid — o, niet meer dan een mogelijkheid! — dat er in dat grote rijk langzaam en geleidelijk veranderingen plaatsvinden, welke een gerealiseerde EDG niet alleen overbodig maar zelfs ongewenst zouden maken!

Wat Amerika betreft, destijds dreigde Foster Dulles in vrij cryptische termen, dat, wanneer Frankrijk niet toetreden zou tot de EDG, Amerika zich zou beraden over een andersoortige verdediging van Europa. Ondertussen heeft Eisenhower de perifere strategie aangekondigd. Ik opper slechts vragend de twijfel, die de strategen mogen beantwoorden of in het licht van deze wijziging der Amerikaanse strategie, ook Europa's defensieve plannen niet herzien dienen te worden. Zo zou men ook kunnen vragen of in het licht der Amerikaanse politieke ontwikkeling (van Truman naar Eisenhower, naar MacCarthy??) een voorzichtige desolidarisering van Europa's tactiek met die van de USA niet ooit geboden kan worden?

Ik besluit: de voortschrijdende militarisering van ons bestaan moet iedere socialist een gruwel zijn. Het lijkt soms of een dof defaitisme ook in onze kring geen hogere wijsheid kan opbrengen, dan het noodlottige: „zo ge vrede wenst, bereidt u voor op de oorlog”. In het verzet tegen de EDG beluister ik een tegenstem: uitgaande van de idee, dat we de koude oorlog moeten winnen en niet van de idee, dat we een hete oorlog te voeren hebben, krijgt de waardering van de EDG een geheel andere kleur, te weten: negatief. Het is dus uiteindelijk een kwestie van rangorde in onze doelstellingen.

DIACONALE EN OVERHEIDSZORG

Boven de westelijke deur van de diaconen-camer in de Nieuwe Kerk op de Dam staat de tekst geschreven „Terwijl wij tijd hebben laet ons goed doen aan alle maer meest aan de huysgenoten des geloofs,” Paulus aan de Galaten VI: 10.

In deze tekst, die in 1642 boven deze deur werd aangebracht, zagen de bestuurderen van de Hervormde Kerk destijds blijkbaar de kernopdracht voor hun diaconale arbeid.

Er zijn meer plaatsen in de Bijbel, waarin aan de christenen wordt opgedragen barmhartig te zijn en hun medemensen te helpen.

Ze alle op te noemen is in een tijdschriftartikel niet wel doenlijk. Het zijn er te veel, terwijl men als niet-theoloog bovendien een grote kans loopt niet volledig te zijn of een tekst niet goed te verstaan.

Ik wil mij daarom beperken tot het vermelden van teksten, die ik in de literatuur over dit onderwerp het meest ben tegengekomen en waarvan men derhalve mag aannemen, dat deze vooral de schrijvers over het diaconale werk hebben aangesproken.

Mattheus 19:21 Jezus zeide hun: Wilt gij volmaakt zijn, welaan dan verkoop alwat gij hebt en geef het aan de armen; zo zult gij uw schat in de hemel hebben; kom dan en volg mij.

Jacobus 1:27 — zuivere en onbevleete godsdienst voor God den Vader is: omzien naar wezen en weduwen in hunnen druk en zichzelfe onbesmet van de wereld bewaren.

In het Evangelie van Mattheus aan het slot van het 25e hoofdstuk wordt het Koninkrijk Gods beloofd aan hen, die barmhartig geweest zijn jegens hongerigen, dorstigen, naakten, zieken en gevangenen, waarbij Christus uitspreekt, dat zo dit aan één van de minste broederen gedaan is, dit aan Hem is gedaan.

Zo zijn er tientallen plaatsen aan te wijzen waaruit blijkt, dat Christus van zijn volgelingen verwacht, dat deze hun medemensen helpen en persoonlijk dienen (*Marcus 10 : 43—45; Johannes 12 : 24—26; Leviticus 25 : 35; Deuteronomium 15 : 7 en 8 enz.*). Laat ik mij hiertoe beperken.

Uit het gehele Nieuwe Testament blijkt genoegzaam hoezeer de barmhartigheid tot een deel van de christelijke godsdienst wordt gerekend. Ze is zelfs zo belangrijk, dat in alle grote christelijke gemeenschappen naast de bediening van het woord en het behartigen van de stoffelijke belangen der gemeente, steeds een

derde ambt is ingesteld, dat van de dienst der barmhartigheid waarmede de diakenen zijn belast.

Naast de steun, die door de kerken, door de diaconieën, wordt gegeven en die in wezen de vervulling van een religieus gebod is, staat de hulp, welke door de overheid wordt gegeven. Welk karakter draagt deze hulp?

Als wij teruggaan tot een der eerste uitingen van onze staatkundige eenheid, dan lezen we over de armenzorg in de „Staatsregeling voor het Bataafsch Volk” van 27 Maart 1798: „*De maatschappij bedoelende in alles de welvaart van alle hare leden*, verschaft arbeid aan de nijveren, onderstand aan de onvermogenen. Moedwillige lediggangers hebben daarop gene aanspraak. De maatschappij vordert de volstreckte wering van bedelarij.”

Men ziet hoe hier vanuit de beginselen van het revolutionnaire Frankrijk de staat zich voor een welvaartspolitiek uitspreekt, waarbij ook de armen niet worden vergeten. Dit uitgangspunt is in feite ook nog heden ten dage de ratio van de overheidszorg voor de armen, zij het dan ook dat deze niet in de Grondwet of in enig ander staatsstuk is vastgelegd.

Aanvankelijk was deze regeling niet meer dan een frase. Toen het revolutionnaire élan wat was weggeëbd, bleek er bij de leidende staatslieden niet veel enthousiasme voor de staatsarmenzorg over te zijn.

De gehele 19e eeuw werd de staatkunde sterk beïnvloed door de leerstellingen van de liberale economie.

Het „laissez faire, laissez passer” van d’Argenson en vooral de geschriften van Malthus, wiens fascinerend betoog over de overbevolking grote indruk maakte, wekten weinig begeestering voor zorg voor de sociaal zwakken.

Telkens weer komt men verzuchtingen tegen over de grote vruchtbaarheid van de „lagere volksklassen” en voelt men de vrees om deze te gemakkelijk te helpen opdat ze niet te schielijk in „tal en last” zullen uitgroeien.

Men liet alles over aan de kerk.

Thorbecke, de grote liberale staatsman, dacht er anders over. Hij was kennelijk beducht voor de politieke gevaren van een ontevreden proletariaat. Een begrijpelijke bezorgdheid, want in de veertiger jaren van de 19e eeuw zag men in vele landen een sterk revolutionair sentiment ontwikkelen. In Engeland wisten de Chartisten bijna 6 miljoen arbeiders voor hun politieke doeleinden te winnen, in Parijs maakte in 1848 het volk zich meester van de regering en in hetzelfde jaar publiceerde Karl Marx kort vóór de Februarirevolutie zijn communistisch manifest. Onze vermaarde wetgever diende in dit zelfde, wel zeer revolutionnaire, jaar een wetsontwerp in voor een Armenwet, waarbij de armenzorg compleet staatszorg zou worden. Alle bezittingen van kerkelijke en particuliere liefdadigheidsinstellingen zouden daarbij onder staatscontrôle moeten komen.

Tegen dit ontwerp rees van alle kanten groot verzet, en het kon het dan ook niet tot het Staatsblad brengen.

Er kwam een ontwerp van minister Van Reenen, dat wel de meerderheid van de Kamers mocht winnen en waaruit onze eerste Armenwet van 1854 is voortgekomen. In deze wet werd de verhouding tussen kerkelijke en overheidszorg voor het eerst door het parlement geregeld.

In deze eerste Armenwet staat de kerkelijke en particuliere zorg nog geheel voorop. Ze is primair en de staat mag alleen helpen „bij volstrekte onvermijdelijkheid”. Dit werd zo uitgelegd, dat, zolang de kerk ook maar iets deed, de overheid zich geheel afzijdig had te houden.

Dit leidde in de practijk tot onaanvaardbare toestanden.

Zo staat bijv. in het boek van Smissaert „Het aandeel van de Staat in de verzorging der Armen” — 1893 — hoe nog in 1890 door het Burgerlijk Armbestuur te Rotterdam een ziekelijke hulpbehoevende vrouw voor uitkering werd afgewezen, omdat zij van de Ned. Herv. Kerk 80 ct. per week kreeg.

Voor vele armen was deze gedragslijn een reden zich van de kerk los te maken, opdat niet de bedeling door de diaconie of parochie in de weg zou staan aan de ruimere uitkering van het Burgerlijk Armbestuur.

Ook de overheid maakte van dit beginsel wel eens een kwalijk gebruik. In een pamflet van dr. Adriani, in 1921 uitgegeven door de federatie van diaconieën in de Ned. Herv. Kerk, las ik, hoe eertijds de regenten van de stadsaalmoezenierskamer te Utrecht premies uitloofden van f 10,— aan armlastige niet-lidmaten der kerk, wanneer zij tot de kerk toetraden, waardoor de overheid haar ondersteunden kon afschuiven op de diaconie.

Het is begrijpelijk, dat in ons land de arbeiders omstreeks de eeuwwisseling met de toename van hun politieke invloed deze armenverzorging niet langer accepteerden.

De roep om een nieuwe Armenwet werd omstreeks het begin van deze eeuw steeds sterker, en zo verscheen dan op 27 April 1912 een nieuwe Armenwet in het Staatsblad, waarvan het ontwerp door minister Heemskerk was ingediend.

De Armenwet van 1912 geldt nog steeds, al is zij herhaaldelijk aangevuld en gewijzigd, maar nu is zij, na 40 jaar, toch aan vervanging toe. Een staatscommissie is sinds 12 April 1947 met de voorbereiding van een nieuw ontwerp bezig.

Hoewel de Armenwet van 1912 vermoedelijk wel haar langste tijd heeft gehad, kan ik mij voor de behandeling van het vraagstuk niet anders dan aan de bestaande wet houden. Het nieuwe ontwerp is nog niet bekend en al zou dit het geval zijn — een ontwerp is nog geen wet. De Kamers zorgen wel eens meer voor verrassingen en het enig mogelijke is daarom van de Armenwet 1912 uit te gaan.

Deze schenkt veel aandacht aan de verhouding tussen kerkelijke — particuliere — zorg enerzijds en de overheidszorg anderzijds. De principiële gedragslijn is vastgelegd in art. 28, waarin van de hulpverlening door de burgerlijke overheid wordt gezegd:

„Ondersteuning kan slechts worden verleend aan hen, die zich het noodzakelijk levensonderhoud niet kunnen verschaffen, en het, hoewel een verzoek daartoe gedaan is, niet ontvangen van anderen, ingevolge de wet tot verstrekken daarvan gehouden, of van kerkelijke, bijzondere of gemengde instellingen.”

Men ziet hoe de kerkelijke hulp vooropstaat, primair is, en die van de overheid subsidiair. In de memorie van toelichting wordt bij dit artikel vermeld:

„De omvang van de burgerlijke armenzorg worde bepaald door den omvang van de liefdadigheid; tegen invloed in omgekeerde richting worde zoveel mogelijk gewaakt. Aan de samenleving zelve is het dan te bepalen, waar de grens tussen

beide zal liggen; naarmate de liefdadigheid meer opbloeit, zal het terrein van de overheidszorg inkrampen."

Van deze laatste gedachte is weinig terechtgekomen.

Buiten het terrein van de eigenlijke armenzorg om heeft de overheid een reeks sociale wetten in het leven geroepen, die aan gehele groepen nooddriftigen uitkeringen garanderen: zieken, invaliden, werklozen, ouden van dagen, ontvangen ter voorziening in hun noden normatieve uitkeringen krachtens wettelijke bepalingen.

De hiervoor nodige bedragen waren volgens een publicatie van het Centraal Planbureau in 1949 bijna een miljard gulden per jaar.

werkgevers	531.000.000
werknemers	107.000.000
staat	260.000.000
rente	35.000.000

De armenzorg kostte aan de overheid in dat jaar 150 miljoen gulden, terwijl kerkelijke en particuliere hulp samen 40 miljoen opbrachten. Naar schatting kwam hiervan 25 miljoen voor rekening der kerken.

In de bekende publicatie van de Vereniging van leiders van openbare diensten en instellingen voor Sociale Zorg „Het arbeidsveld der Gemeentelijke Sociale Diensten" staat een overzichtje van de uitgaven voor armenverzorging in Nederland sedert 1912, waaraan ik het volgende ontleen:

Jaar	× f 1000 totaal	Aandeel van de		
		burgerlijke en ge- mengde instellin- gen × f 1000	kerkelijke instellingen × f 1000	particuliere instellingen × f 1000
1912	27004	15441	8421	3142
1915	32269	19466	9006	3797
1918	50463	33727	11373	5363
1922	71758	53149	12414	6195
1925	80153	60011		20142
1928	90066	67313		22753
1932	118248	93735		24513
1936	125062	100277		24785
1940	139879	114394		25485
1945	167809	131519		36290
1946	237045	194753		42292
1947	221097	177620		43467
1948	180741	140656		40085
1949	189562	149939		39623

De oorzaken van deze verschuiving zijn genoegzaam bekend. Ze liggen zowel bij de ontvangstensector als bij die der uitgaven. Wat de ontvangstensector betreft,

moge ik hier allereerst wijzen op de cijfers van de volks- en beroepstellingen in zake het aantal lidmaten der kerkgenootschappen.

Aantal personen dat volgens eigen opgave geen lid was van een kerkgenootschap:

Nederland Volkstelling	Totale bevolking	waarvan geen ker- kelijke gezindte	per 100 der bevolking
1849	3.056.869	1469 °	0.05
1859	3.309.128	3826 °	0.12
1869	3.579.529	6461 °	0.18
1879	4.012.693	12253	0.31
1889	4.511.415	66085	1.48
1899	5.104.137	115179	2.26
1909	5.858.175	290960	4.97
1920	6.865.314	533714	7.77
1930	7.935.565	1144393	14.42
1947	9.625.499	1641214	17.05

° kerkelijke gezindte onbekend

Ook is het aantal lidmaten dat „niets meer aan de kerk doet” sterk toegenomen, terwijl zij die wel belijdend lidmaat zijn, aan offervaardigheid en offermogelijkheid hebben ingeboet; vele eigendommen van de kerk zijn in waarde verminderd, enz.

Van de zijde der uitkeringen ingevolge de Armenwet 1854 bedenke men dat deze gebaseerd waren op een *physisch levensminimum*, soms zelfs wel daaronder — ik moge in dit verband herinneren aan de hiervoor genoemde 80 ct. p. w. van de zieke vrouw te Rotterdam.

De uitkeringen van 1912 gaan uit van een sociaal levensminimum en dit wordt in de grote steden zò geïnterpreteerd, dat men de uitkering baseert op een minimum levensmiddelenpakket, benevens kleedgeld, verlichting, verwarming, courant, tabak, kapper, enz.

Zelfs over een nog niet zo heel groot tijdsverloop als dat van Mei 1940 tot Mei 1953 ziet men hoe in vele gemeenten de Armenwetuitkeringen van de wekelijkse ondersteuning per cliënt meer dan verdubbeld zijn. Een gezin van 4 personen ontving in Mei 1940 te Amsterdam een weekuitkering van f 16,70. Thans, na 13 jaar, is dit f 43,50 per week, ongerekend de vergoeding voor kleding en brandstoffen.

Ook werd het accent van de hulp verlegd van de lenigende hulp naar de opheffende en zelfs naar de preventieve hulp, welke extra uitgaven vragen. Per geval werden de kosten daardoor aanzienlijk hoger dan voorheen.

De bepaling in art. 28, dat de burgerlijke overheid pas hulp mag verlenen nadat een verzoek om hulpverlening aan de kerk door haar werd afgewezen, wordt in de regel dan ook zo uitgelegd dat men niet meer van geval tot geval zulk een verzoek tot de kerk richt. De burgerlijke overheid heeft tal van contacten met de diaconieën en weet dat het geen zin heeft alle hulpzoekenden eerst naar de kerk te verwijzen.

De practijk is hier verstandiger dan de wetgever, gelukkig, want de verplichting

om een gesteunde die bij de burgerlijke overheid komt aankloppen om hulp, eerst naar de kerk te sturen, kan ik niet erg bewonderen. Het is, zoals o.m. mr. Schoonderbeek, hoofdamtenaar van het ministerie van Maatschappelijk Werk, op de 26ste diaconale conferentie van de Federatie van Nederlands Hervormde diaconieën in zijn inleiding te Woudschoten op 13 Juli 1953, heeft opgemerkt, denkbaar dat men zó los tegenover de kerk staat, in twijfel verkeert, dat men, als men toch gedwongen wordt, op straffe van honger om naar de kerk te gaan, dit ondervindt als een aantasting van de gewetensvrijheid. Ook voor de kerken zou het een weinig waardige figuur zijn als men met behulp van de overheid de twijfelaars zou dwingen om in te gaan met het scherpe zwaard van de honger.

Het feit dat de overheidszorg subsidiair en de kerkelijke zorg primair is, leidt tot gewichtige consequenties voor de financiële verhoudingen bij de steunverlening. Krachtens de Armenwet van 1854 was het beginsel of steun van de kerk of steun van de burgerlijke overheid, maar niet van beide.

De Armenwet van 1912 bepaalt nadrukkelijk, dat steunverlening van beide zijden mogelijk is — *art. 31* — en schrijft aan de burgerlijke instelling voor:

„Indien de arme reeds ondersteuning ontvangt van eene andere instelling van weldadigheid, wordt over het verzoek om ondersteuning niet beslist dan nadat zoveel mogelijk overleg is gepleegd met het bestuur van die instelling. Voor het geval ondersteuning mocht worden toegekend, wordt zooveel mogelijk gestreefd naar samenwerking en eenheid in de ondersteuning en in alles, wat met die ondersteuning samenhangt. Het bestuur van de burgerlijke instelling of Burgemeester en Wethouders zijn bevoegd er toe mede te werken, dat in het gestelde geval de ondersteuning uitgereikt en het toezicht op den ondersteunde gehouden worde door één instelling.”

In de gedachtengang van de wetgever zou dus de burgerlijke gemeente zich eerst moeten afvragen: wat geeft de diaconie? en dan het ontbrekende bijpassen. Immers het Burgerlijk Armbestuur is subsidiair.

In de praktijk richt men zich echter steeds naar de hoofdcontribuant, naar de burgerlijke gemeente. Deze geeft het leeuwendeel — 80 pct. over de gehele linie zoals hiervoor is vermeld — en in het individuele geval is dit percentage vaak nog hoger.

Men redeneert dan meestal zo: wat geeft Sociale Zaken en wat past de diaconie bij? Dit is echter een volslagen omkering van de gang van zaken zoals het in de wet neergelegde beginsel voorschrijft. Men gaat dan nog verder in de foutieve gedachtengang en stelt: wat gaat de gemeente op de diaconale ondersteuning korten? En, zo redeneert men verder, als de gemeente op mijn bijdrage zoveel kort, zie ik er maar liever van af, want anders subsidieer ik de gemeente!

Het beginsel, dat de kerkelijke zorg vooropgaat en dat de burgerlijke overheid hierop slechts een aanvulling mag geven, laat men daarmee varen. De consequenties van de subsidiariteit van de gemeentelijke zorg worden in de praktijk niet aanvaard.

Toegegeven moet worden, dat de gemeentelijke diensten aan deze foutieve gedachtengang zelve schuld zijn, zowel door de gangbare terminologie als door de financiële regeling. De gemeentelijke diensten zouden zo moeten redeneren: als

een gesteunde bijv. voor levensonderhoud f 20,— nodig heeft en de diaconie zou f 8,— betalen, dan passen wij f 12,— bij. De gemeentelijke diensten zeggen echter: als wij dit doen, ontnemen wij de diaconieën (en andere gevers) de lust tot helpen.

Wij zullen daarom onze aanvulling geven tot een zodanig bedrag, dat de gesteunde iets extra's behoudt van de diaconale uitkering en gemakshalve redeneert men dan zó: wij laten een deel van de diaconale hulp buiten beschouwing en geven onze aanvulling op een kleiner bedrag dan de werkelijke diaconale uitkering.

In bovenvermeld voorbeeldje dus, waarbij het grondbedrag f 20,— is, wordt eerst 10 pct. van de f 20,—, of f 2,— van de f 8,— buiten beschouwing gelaten en van de rest de helft, of f 3,—, dus f 5,— in totaal. De gesteunde ontvangt dus van de diaconie f 8,—, terwijl Sociale Zaken zijn bijpassing niet tot f 12,— terugbrengt om tot het normale grondbedrag te komen, maar van de f 8,— er f 5,— buiten beschouwing laat en dus f 17,— bijpast alsof er slechts f 3,— waren gegeven.

De gesteunde ontvangt dan f 25,—: f 8,— van de diaconie en f 17,— van de gemeente. Men zegt dan dat de gemeentelijke dienst f 5,— heeft „vrijgelaten” en f 3,— heeft „gekort”.

Dit onjuiste spraakgebruik is wel de hoofdoorzaak van de misvatting omtrent het karakter van de gemeentelijke verrekeningspolitiek.

Tot deze misvatting heeft ook bijgedragen de uitlegging van art. 31, dat „het toezicht op de ondersteunde gehouden worde door één instelling” en dat deze instelling in de practijk steeds de grootste contribuant, de gemeentelijke dienst, is.

Naar het subsidiariteitsbeginsel van de Armenwet zou dit de diaconie moeten zijn. Het feit dat deze minder betaalt, doet niet ter zake voor het principe. Men heeft hier klaarblijkelijk het beginsel gevolgd — „qui paie, commande” en heeft nog nooit een diaconie voor zover mij bekend, dit recht aan de rijke broer, aan de overheid, betwist.

In zijn reeds eerder vermelde inleiding heeft mr. Schoonderbeek aan de diaconieën der Ned. Hervormde Kerk de vraag voorgelegd waarom zij op deze taak minder aanspraak hebben gemaakt en nooit eens over dit punt een beslissing van de Kroon hebben uitgelokt.

Naar mijn mening is deze afzijdigheid van de diaconieën om bij gemeenschappelijke hulpverlening geen gebruik te maken van het recht om de gehele ondersteuning uit te reiken en het toezicht voor zich op te eisen, geen gemakzucht of onkunde, maar berust deze onthouding op goede gronden.

Want met alle respect voor de Armenwet en het daarin voorgestane subsidiariteitsbeginsel, is er in de loop der tijden met betrekking tot de zorg voor de armen en in de opvattingen daarover, in de „social philosophy”, toch wel iets veranderd.

1e. De quantitatieve verschuiving in de financiële verhoudingen werd hiervoor reeds genoemd.

Het milliard gulden van de sociale verzekeringen dat geheel buiten de kerk omgaat, heeft een aanzienlijk stuk diaconale zorg overbodig gemaakt en de omstandigheid dat van de eigenlijke armenzorg 80 pct. door de overheid wordt bekostigd, geeft de overheid een heel eigen verantwoordelijkheid jegens de contribuanten. De belastingbetalers moeten dit geld opbrengen en de overheid moet dit verantwoorden, en naar mijn mening moet dit rechtstreekse verantwoording zijn.

In een prae-advies van de heer Van Dam ¹⁾ wordt een artikelenreeks aangehaald uit de gazet van Limburg van 3, 5 en 9 Februari 1949, waarin het volgende standpunt wordt voorgestaan:

„Aangezien de maatschappelijke verzorging niet te scheiden noch te vervreemden valt van de levensbeschouwing, wenst men ook geen contrôle van overheidswege, in het bijzonder wat betreft de doelmatigheid der uitgaven, welke men doet, omdat deze doelmatigheid bepaald wordt door de levensbeschouwing, welke de zorg doet uitgaan boven de tijdelijke orde of het aardse welzijn.”

Een zo verregaande delegatie van de armenzorg aan de kerken miskent echter enkele belangrijke aspecten van de huidige situatie.

2e. Een der eerste aspecten is wel de omstandigheid, dat voor de sociale zorg een steeds groter deel van deze middelen wordt opgebracht door contribuanten die geen lid van de kerk zijn en gaat naar hulpzoekenden, die geen lid van de kerk zijn.

In een eeuw tijds is de ontkerstening in ons land enorm toegenomen, zoals uit het eerder vermelde overzicht blijkt.

Deze algemene tendenz vindt men uiteraard ook terug in de gehele diaconale zorg, zelfs meer dan evenredig omdat van hen, die officieel als lidmaat van de kerk zijn geregistreerd, de bijdragen minder ruim vloeien dan voorheen. De belastingbetaler heeft de vrijwillige gever voor een groot deel vervangen.

Deze verwereldlijking van de armenzorg geeft een geheel eigen verantwoordelijkheid aan de burgerlijke overheid voor de financiën die voor deze sector nodig zijn.

3e. Voor de grote steden komt daar nog iets bij en dat is hun toegenomen ondoorzichtigheid als sociaal geheel. Wij mogen niet uit het oog verliezen, dat de stedelijke bevolkingsagglomeraties zo groot en daardoor in feite sociaal zo gedes-integreerd zijn geworden, dat wij onze medemensen niet meer kennen. Zelfs daar waar men lidmaten heeft van een kerk en dus een groep bestaat waarin een grote mate van verwantschap heerst, is de onbekendheid met de persoonlijke omstandigheden en achtergronden van het leven van de leden veelal vrij groot.

In de tijd en in de sfeer waarin de christelijke geboden tot barmhartigheid voor de medemens en hulp aan de naaste werden gegeven, leefde men in nog geheel overzichtelijke, organische, agrarische gemeenschappen, waarin ieder zijn naaste kende naar handel en wandel, zoals dat ook thans in de dorpen nog het geval is.

In zulk een gemeenschap heeft de toepassing van de barmhartigheid een heel ander karakter dan in de grote steden. Ze draagt een persoonlijk karakter, een effect ten kwade is direct merkbaar en vindt al ras zijn eigen correctieven. In de stad, waarin een veel groter deel van het persoonlijk leven in de anonimiteit van de massa verborgen blijft, is dat niet zo en hier kan de barmhartigheid voor de sociale gezondheid van het geheel desastreuze gevolgen hebben.

In vroegere eeuwen ontbrak dit gevaar, want er waren in de christelijke wereld

---

¹⁾ J. C. van Dam: Taak en onderlinge verhouding van Kerk, particulier initiatief en Overheid ten aanzien van de maatschappelijke zorg, Publicatie no. 1 van de Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werk, 1949 (t.a.p. blz. 22).

maar heel weinig grote steden. Men kon daarom de christelijke opdracht ook veel consequenter uitvoeren dan thans. Een Franse bisschop, Valerianus, verklaarde omstreeks 460: „Geen onderscheid is er tussen de vragenden; onnodig is het om naar de behoefte van de arme onderzoek te doen; de vrucht van de gift is voor de gever, niet voor de ontvanger; het is van geen belang aan wie der vragenden gij geeft, want de Heer onderzoekt niet of hij die vraagt het verdient, maar of hij die geeft genoegzaam geeft.”

Het valt te betwijfelen of een hedendaags bisschop uit een grote stad dit nog zou durven beweren. Zijn dioceses zou bij toepassing van zijn woorden nog voor zijn volgende kanselrede een wijk van bedelaars en misdadigers zijn, die wij alleen maar in de Dri Groschen Oper kunnen waarderen.

De sociale zorg in de grote bevolkingsagglomeraties vraagt dan ook onverbid- delijk zakelijke waarborgen tegen het misbruiken van deze zorg.

Inschrijving van degene die hulp ontvangt als werkzoekende bij het Gewestelijk Arbeidsbureau kan dikwijls niet gemist worden.

Werkaanbod, her- of omscholing, medische keuring passen eveneens in dit patroon. Op frauduleuze handelingen dienen sancties te worden genomen en zo zijn er, vooral in een grote gemeenschap, tal van maatregelen noodzakelijk, welke niet verenigbaar zijn met een sociale zorg, welke uitsluitend op het beginsel van de barmhartigheid is gegrondvest.

4e. Voor de plaats van de kerkelijke hulp is wellicht nog meer dan de drie vorgenoemde factoren een vierde factor van belang, en wel de omstandigheid, dat de sociale hulp geleidelijk aan een rechtskarakter heeft gekregen.

Dit rechtskarakter is heel duidelijk en ook formeel vastgelegd in de onderscheidene wetten, die deze materie regelen voor de speciale onderdelen van deze hulp.

Bij ziekte, ongeval, invaliditeit, werkloosheid, ouderdom heeft de mens, die door deze gebeurlijkheden in sociale nood is geraakt, recht op een uitkering. De voorwaarden waaraan hij moet voldoen, staan alle in de wet. Voldoet men daaraan, dan heeft men recht op een uitkering. Meent men tekort te zijn gedaan, dan is er voor elke wet een beroepsinstantie, waar men zijn rechten nog eens kan voordragen.

Met de Armenwet ligt het formeel iets anders. De arme heeft geen recht op ondersteuning, maar de overheid heeft de plicht tot ondersteuning. Voor de beoefenaar van de rechtsfilosofie maakt dit een groot verschil. Maar voor de gesteunde doet het slechts ter zake wat hij in de praktijk ondervindt. En hier kan men constateren, dat hij met zijn gevoelens aanknoping heeft gezocht bij de toepassing van de sociale verzekeringswetten.

Hij is ook de overheidsuitkering krachtens de Armenwet als een recht gaan zien en, zoals het zoveel gaat in het leven, is de wijze waarop men de feitelijke situatie ondergaat, belangrijker dan de achtergronden of het formele voorschrift. De overheid heeft deze opvatting in de hand gewerkt: Zij heeft de uitkeringen genormaliseerd, ze heeft tarieven opgesteld voor de verschillende gevallen die zich kunnen voordoen. De gesteunde kan zelf berekenen wat de overheid hem gaat uitkeren en als hij hiermede niet tevreden is, dan kan hij, althans in een deel der grotere

gemeenten, zich wenden tot een Commissie voor de Bezwaarschriften of hoe dit beroepscollege mag heten, en zijn bezwaren uiteenzetten en herziening van de uitspraak vragen.

De Overheid heeft een geheel complex van voorschriften en reglementen geschapen, analoog aan die, welke gelden bij de sociale zekerheidswetten. Deze zijn in de grote steden in druk verschenen en aan de belanghebbenden bekend. In het bewustzijn van de arbeider is de uitkering krachtens de Armenwet tot een recht geworden en uit zijn gehele gedrag blijkt, dat deze opvatting vast in zijn bewustzijn ligt verankerd. De armenzorg ligt, aldus beschouwd, ver van de sfeer van de barmhartigheid en het subsidiariteitsbeginsel is hier wel zeer moeilijk te plaatsen.

5e. Een andere belangrijke oorzaak van de accentverlegging van de barmhartigheid naar het recht is de verschuiving van de lenigende hulp naar de opheffende en vooral ook naar de preventieve. Want kan men de eerste en de tweede vorm van hulpverlening nog associëren met barmhartigheid, zodra men overgaat tot preventieve hulp, is er voor dit gevoel geen plaats.

Barmhartigheid kan slechts opgewekt worden als de medemens in nood verkeert, maar niet als deze nood ontbreekt en men deze wil voorkómen. Dit aspect van de armenzorg, dat een steeds grotere plaats in de practijk van het werk der burgerlijke overheid gaat innemen, ligt in beginsel buiten de oude christelijke opdracht en hier ligt m.i. stellig eveneens een der oorzaken van het terugwijken van de caritas en van de subsidiariteitsgedachte in de armenzorg.

In de hiervoor ontwikkelde gedachtengang is steeds uitgegaan van de christelijke opdracht van de barmhartigheid waarop de kerk haar sociale zorg grondt. Maar wat is nu de zedelijke inhoud van de overheidszorg? Waarop baseert de overheid haar bemoeiingen?

Op dit punt bestaat geen eenheid van opvatting.

Was bij de behandeling van de Armenwet van 1854 de zorg voor de handhaving van de rust en orde in de staat, het algemeen aanvaarde motief voor de overheidszorg op het gebied van het armenwezen, thans zijn het nog maar enkele groepen, die hierin de ratio zien.

Nog in 1912 klinkt de politiefluit bij de indiening van de Armenwet in de Memorie van Toelichting: „De armenzorg beoogt behartiging van het algemeen belang, dat geschaad wordt wanneer burgers in een toestand van groote ellende verkeerden, waardoor immers gevaar dreigt voor de kracht van het volk en voor de rechtsorde.” In de literatuur over de armenzorg, die na de eerste wereldoorlog verschenen is, wordt de „politieele” opvatting alleen nog als historisch feit genoemd maar niet meer verdedigd.

Een meer gehoorde motivering voor de overheidszorg is die, welke aan de staat dezelfde opdracht toekent als aan de lidmaten van de christelijke kerken, die van de barmhartigheid.

Veel verdedigers heeft deze opvatting vermoedelijk niet meer. Zij is schaars in de literatuur te vinden.

De staatsstukken zijn over het algemeen erg sober met hun uitspraken op dit punt. De wetgever uit het begin der 19e eeuw was hier positiever dan die uit de

twintigste, die tot nu toe er steeds voor is teruggeschrikt om de sociale rechten te formuleren.¹⁾

Gaan wij echter uit van de wijze, waarop de overheid in de practijk haar sociale zorg beoefent, dan voelt men daarachter de gedachte dat de armenzorg een uitvloeisel is van de welvaartspolitiek der overheid, die aan elke burger een zodanige plaats wil geven in de nationale gemeenschap, dat hij zijn kwaliteiten op de beste wijze kan ontplooiën.

Deze veronderstelling vindt steun in de bewoordingen van art. 29 sub 1 der Armenwet 1912, waarin men leest:

„Indien ondersteuning wordt verleend, wordt zij verstrekt in zoodanigen vorm en zoodanige mate, als met het oog op de behoeften en de persoonlijke eigenschappen in verband met de omstandigheden van den arme het meest gewenscht is om hem wederom in staat te stellen, in het onderhoud van zich en zijn gezin te voorzien.”

Een meer principiële uitspraak vindt men in de Universal Declaration of Human Rights, welke door de Algemene Vergadering der Verenigde Naties is opgemaakt:

„Een ieder heeft als lid van de gemeenschap recht op maatschappelijke zekerheid en heeft er aanspraak op, dat door middel van nationale inspanning en internationale samenwerking, en overeenkomstig de organisatie en de hulpbronnen van de betreffende staat, de economische en culturele rechten, die onmisbaar zijn voor zijn waardigheid en voor de vrije ontplooiing van zijn persoonlijkheid, verwezenlijkt worden.”

De in ons land gevolgde practijk bij de armenzorg sluit in toenemende mate bij het hier gegeven richtsnoer aan.

De politieke vrijheid die de Franse revolutie bracht, heeft hiermede na 150 jaren ook haar sociale inhoud gekregen.

Dat het verkrijgen van dit sociale recht zo lang heeft geduurd, hangt naar onze mening samen met een verandering in de opvatting omtrent de oorzaken van de armoede.

Zag men deze tot aan het begin der twintigste eeuw nog overwegend liggen in de zondigheid van de mens, of zoals ds. Roscam Abbing, lid van de Algemene Diaconale Raad der Ned. Hervormde Kerk, het in 1949 in een prae-advies over dit zelfde onderwerp uitdrukte: „Het betreft het lijden, dat een gevolg is van de door de zonde ontstane barst in de schepping en in een mensenleven” — thans wordt deze visie niet meer zo algemeen aanvaard.

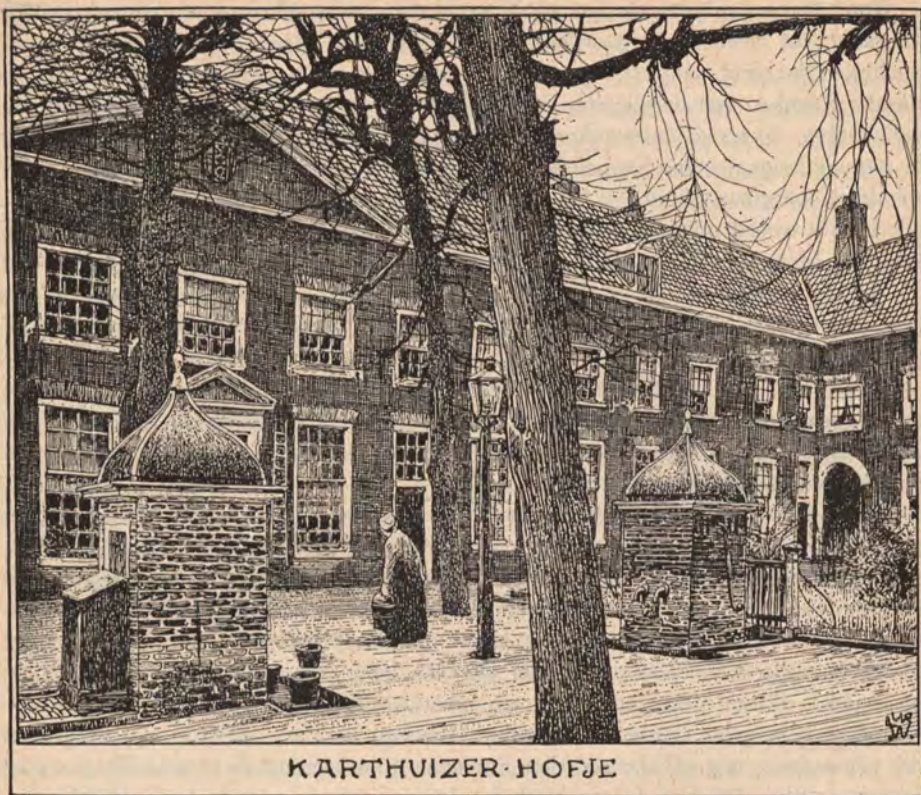
Een groot deel van onze bevolking, en zeker niet alleen het onkerkelijke deel, ziet als de onmiddellijke hoofdoorzaak van de armoede de structuur van onze maatschappij, waardoor economische en sociale processen ontstaan, welke armoede tot gevolg hebben. Processen, die zelfs aan een zekere wetmatigheid onderhevig zijn, die wetenschappelijk verklaard kunnen worden en waarvoor in sommige ge-

---

¹⁾ De sociale grondrechten van de Mens — prae-advies mr. dr. J. J. Loeff, en

Behoren sociale grondrechten als vervat in de internationale verklaring van de rechten van de mens (art. 22. e.v.) ook voor ons recht aanvaard, in de Grondwet verankerd en wettelijk nader omschreven te worden? — Prae-advies van prof. mr. C. H. F. Polak.

vallen de therapie bekend is. Voor velen is hier geen sprake van een „schuld” van de arme en voor hen is het dan ook niet de kerk die hier een taak heeft, maar de maatschappij zelve die de correctie moet aanbrengen.

Deze opvatting leeft vooral in brede kringen van de arbeiders zelve en dit is psychologisch volkomen verklaarbaar.

De opvatting van een structurele fout in de maatschappij biedt uitzicht op betere mogelijkheden in het heden, waaraan men via vakorganisatie of politieke partij kan medewerken.

De visie dat men in de armoede verkeert door eigen zondigheid vraagt een berusting die moeilijk te accepteren is als men gelooft in de juistheid van de moderne maatschappijleer, die ons steeds meer inzicht geeft in de sociale en economische wetten.

Men grijpt dan liever naar economische en sociologische bestrijdingsmiddelen van de armoede of wel men eist een deel van het maatschappelijk inkomen van de gemeenschap waarin en waardoor men zich voelt te kort gedaan.

Naast de economische en sociale wetenschappen is ook de ontwikkeling van de medische wetenschap mede oorzaak van de veranderde inzichten omtrent het ontstaan van de armoede.

Want daar waar niet een „normaal” gezin dat zich in elk opzicht maatschappelijk gedraagt, tot armoede is vervallen, maar waar men luiards, misdadigers, drankzuchtigen in nood aantreft, komt de psychiater ons een verklaring geven van de directe oorzaken van de ellende. De psychiater of de psycholoog met hun periphere vakgenoten, de social caseworkers, trachten in deze gevallen de sociale nood weg te nemen langs wetenschappelijke weg, zonder dat er gedacht wordt aan offer, schuld of barmhartigheid. Of zij met hun directe diagnose nu inderdaad ook het allerlaatste woord over de uiteindelijke oorzaken van de misère hebben gesproken, kan hier blijven rusten. Men ziet dat velen bij hun dagelijkse arbeid uitgaan van de directe causaliteit der verschijnselen en hiernaar hun therapie toepassen. In hoeverre achter deze verschijnselen een hoger plan bestaat, doet voor hun methoediek niet ter zake.

Men tracht een maatschappelijk kwaad te herstellen of te voorkomen met de middelen die de wetenschap ter beschikking heeft. Deze middelen behoeven niet dezelfde te zijn als die waarmede de christelijke traditie voor de uitvoering van haar opdracht steeds heeft gearbeid.

Is nu, gezien deze ontwikkeling, er voor diaconale of kerkelijke arbeid op het gebied der maatschappelijke zorg geen plaats meer? Brengen de gewijzigde maatschappelijke verhoudingen mee dat deze taak nu maar geheel aan de wereldlijke autoriteiten moet worden toevertrouwd en moet de kerk deze opdracht van Christus laten varen? Naar mijn mening is dit geenszins het geval. Er liggen op het terrein van de sociale zorg nog wel degelijk belangrijke taken voor de diaconie en de kerk, al zijn deze inderdaad van inhoud veranderd.

Indien ik in grote lijnen het arbeidsveld tussen kerk en overheid op het gebied der armenzorg mag afbakenen, dan ligt naar mijn mening de scheidslijn ruwweg getrokken hier, dat aan de overheid de algemene zorg voor de armen in de productieve leeftijdsklassen dient te worden toevertrouwd. In de vorenstaande beschouwingen zijn de achtergronden voor deze opvatting uiteengezet. De praktische overwegingen vloeien hier duidelijk uit voort:

het toetsen van de echtheid der behoefte,
het controleren op misbruik van de voorzieningen,
het nemen van sancties bij het constateren van misbruik,
het voeren van rechtsgedingen ter nakoming van de bepalingen der Armenwet-
onderhoudsplicht,

en soortgelijke maatregelen liggen niet op het terrein der kerk, maar zijn uitgesproken een taak voor de wereldlijke overheid. Deze kan, zoals in enkele gemeenten reeds geschiedt, tot een samenwerking komen met de kerken, door bij de uitvoering van de armenzorg het bezorgen van de steunbedragen toe te vertrouwen aan verenigingen van lidmaten der kerk. De kerk kan bij dit systeem, het zgn. Elberfelder-stelsel, waar de gesteunden dit wensen, voortdurend in contact blijven met haar behoeftigen en dezen morele hulp en bijstand geven.

Het steunbeleid dient echter bij het burgerlijk gezag te berusten.

Naast deze categorie zijn er nog twee grote groepen waar de noodzaak dat de burgerlijke overheid de leiding van de zorg behoudt, minder klemmend is en dit geldt voor de jeugd en voor de ouderdom.

Daar waar de jeugd in sociale moeilijkheden verkeert, ligt ook steeds een stuk opvoeding en soms daarbij nog een stuk justitiële zorg.

Het economisch aspect en de verbindingen met het productieproces zijn hier van geheel andere aard dan bij hen die in de productieve leeftijdsklasse vallen. De opvoeding en meer nog de vorming van de jonge mens zijn taken, waarvan hier te lande de kerk reeds een aanzienlijk stuk verzorgt. De wijze waarop het onderwijs en de vorming buiten schoolverband zijn georganiseerd, kunnen hier als voorbeeld dienen.

Talrijk zijn de instellingen en taken op het gebied van de sociale zorg voor de jeugd en — de leemten in deze zorg. Voor de kerken en diaconieën is hier nog een ruim veld voor materiële en persoonlijke hulpverlening.

De tweede groep die zich bij uitstek leent voor hulpverlening door de kerk wordt gevormd door de ouden van dagen. T.a.v. hen is de inschakeling in het maatschappelijke productie-apparaat geen sociaal probleem voor onze samenleving. Zij hebben hun bijdrage aan de gemeenschappelijke welvaart geleverd in een vroegere periode van hun leven en kunnen als een zuiver consumptieve groep leven. De maatschappij behoeft van hen geen persoonlijke arbeid voor het maatschappelijk product meer te eisen. Wat zij dus presteren is welkom en in veler ogen zelfs dat niet eens. In materieel opzicht is deze groep evenwel nog steeds niet op een peil, dat aan de eisen van het sociaal-levensminimum voldoet, waarvan de Armenwet tegenwoordig uitgaat.

Zij die als enige bron van inkomsten de N.O.V. hebben, ontvangen, althans in de grote steden, nog een aanvulling krachtens de Armenwet om tot een verantwoord levensminimum te komen. Het geven van deze aanvulling zou de taak van de diaconieën kunnen zijn, waarbij deze nog de voldoening kunnen smaken dat hun aanvulling niet van de uitkering wordt afgetrokken maar geheel aan de begiftigde ten goede komt.

Het is hier bovendien, meer dan bij andere categorieën, dat een uitgesproken behoefte wordt gevoeld aan geestelijke bijstand. Voor vele oude mensen is deze van minstens even grote betekenis als financiële hulp. Het plotseling afbreken van vele maatschappelijke contacten bij pensionnering is voor de meesten moeilijk te verwerken en men ziet dikwijls hoe een snelle aftakeling plaats vindt waar de beroepsbezigheden ophouden, zonder dat er andere activiteiten voor in de plaats komen.

Bij het snel toegenomen en nog steeds toenemende aantal bejaarden is hier een enorme behoefte ontstaan, die zuiver in het sociale vlak ligt en waarin juist de diaconieën zo goed kunnen voorzien.

Het scheppen van mede-menselijke contacten, die vele oude mensen vaak zo zeer behoeven, geeft de diaken bovendien bij uitstek de gelegenheid het element van het persoonlijk dienen in zijn arbeid te leggen, een aspect, dat vooral bij de gereformeerden nog zeer sterk wordt gevoeld.

Een derde groep waar de diaconie belangrijk werk kan verrichten, is die der bijzondere gevallen. Herhaaldelijk stuit men in de practijk van de sociale arbeid op gevallen, waarin hulp nodig is, waarin de overheid krachtens haar reglementen of voorschriften niet kan voorzien.

Soms betreft het hulp aan gezinnen, die niet armlastig zijn, maar waar veel ellende zou kunnen worden weggenomen en voorkomen door een financiële bijdrage. Soms zijn het gezinnen, die reeds een uitkering van de overheid krijgen, maar waar de gewenste hulp van zo speciale aard is, dat ze voor de gemeentelijke diensten te ver van de geldende normen afdijt om te kunnen worden ingewilligd. En hoewel juist hier, bij het bijzondere geval, het gevaar dreigt, dat het verlenen van de gevraagde hulp een sociaal averechts effect zou hebben, dat men wordt beetgenomen, enz., zodat een deskundig onderzoek en advies onontbeerlijk zijn, zal het effect van een juiste hulpverlening veelal zo groot zijn, dat deze sector alleszins de moeite waard is om in de arbeidssfeer der diaconieën te betrekken.

Voor de behandeling van deze categorie geldt in het bijzonder de eis, dat de hulpverlening door deskundigen met voldoende sociale scholing dient te geschieden.

De tijd dat voor alle kerkelijke zorg alleen met goede wil en een warm hart kon worden volstaan, is voorbij. Ook voor de kerkelijke sociale hulp wordt evenzeer deskundigheid gevraagd als bij medische of juridische bijstand, al zal het voor een groot deel der gevallen ook nu nog voldoende zijn wanneer de intermenselijke relatie bij het toekennen van financiële steun door sociale bewogenheid en ontferming wordt gedragen.

De keuze van deze gevallen blijve echter taak van de geschoolde sociale werker.

Ver van het terrein van de barmhartigheid liggen in het geheel van de armenzorg de voorschriften met betrekking tot de onderhoudsplicht waartoe de familieleden in de rechte lijn gehouden zijn. Hoewel deze plicht eveneens haar oorsprong vindt in de christelijke geboden, leidt de wijze waarop het in de wet gegeven voorschrift wordt toegepast tot gevolgen, waarin men al bitter weinig van het Evangelie terugvindt. Daar waar deze hulp aan behoeftige verwanten niet uit liefde gegeven wordt, maar door een ambtelijk vermaan of zelfs door gerechtelijke tussenkomst, worden de toch al vaak wankele familiebetrekkingen radicaal verbroken, worden bitterheid en vijandschap geboren jegens bloed- en aanverwanten en — jegens de overheid. Het hoofdstuk Onderhoudsplicht en Verhaal telt vele trieste bladzijden in het boek van de armenzorg, waarin de kerk krachtens haar hoge beginselen geen taak zou kunnen vervullen bij de hedendaagse rechtsbedeling die op dit punt geldt.

Een taakverdeling als hierboven werd uiteengezet zal zeer zeker leiden tot een doelmatiger structuur van de armenzorg, waarmee alle daarbij betrokken partijen op de duur het meeste gebaat zullen zijn.

DE VOORSPELLING EN DE BEÏNVLOEDING VAN DE CONJUNCTUUR

De in de titel aangeduide vraagstukken staan, na enige jaren van oorlog, gevolgd door enige jaren van wederopbouw en van defensievraagstukken, thans weer in het centrum van de belangstelling; vooral in verband met de omstandigheid dat van sommige zijden een conjunctuurinzinking in de Verenigde Staten wordt verwacht.

In het hier volgende artikel wil ik, op verzoek van de redactie, gaarne mijn inzicht en over deze vraagstukken en de stand van het onderzoek daaromtrent in het kort behandelen. Men kan de vraagstukken natuurlijk in wijdere zin en in engere zin opvatten. Ik zou me hier voornamelijk willen beperken tot de vraag wat men over de economische ontwikkeling in een toekomstig jaar kan zeggen en wil in het bijzonder trachten de lezers een indruk te geven van de wijze waarop men tegenwoordig poogt, met behulp van statistische en econometrische methoden, het verloop van het economische leven over een korte periode te voorspellen. Ik zal dus over voorspellingen omtrent het verloop van het economische leven op langere termijn niets zeggen, evenmin als over de concrete toestand: daartoe kan ik verwijzen naar het binnenkort te verschijnen Centraal Economisch Plan 1954. Wel wil ik nog enkele opmerkingen toevoegen over de betekenis van de conjunctuurpolitiek naast die van de conjunctuurvoorspelling op korte termijn.

2. De kern van een dergelijke voorspelling is eigenlijk altijd: hoeveel vraag naar goederen en diensten zal er in het volgende jaar zijn. Deze vraag toch is vooral bepalend voor de totale bedrijvigheid en daarmee voor de werkgelegenheid, een der belangrijkste onderwerpen in dit verband. De totale vraag naar goederen en diensten wordt dan gewoonlijk om te beginnen in drie grote delen gesplitst, nl.

- a. de vraag naar verbruiksgoederen van de zijde van de verbruikers,
- b. de vraag naar investeringsgoederen, dat zijn aan de ene kant vaste productiemiddelen, zoals installaties, machines, enz., en aan de andere kant voorraden (grondstoffen, halffabrikaten en eindproducten), en tenslotte
- c. de vraag uitgeoefend ten behoeve van het overheidsapparaat. Tot dit laatste worden niet gerekend de overheidsbedrijven, die bij (b) zijn ondergebracht, doch wel alle zg. overheidsdiensten, waaronder in het bijzonder in de tegenwoordige tijd ook het defensie-apparaat.

Een van de voornaamste redenen, die althans een zekere mogelijkheid geeft om

voorspellingen te doen omtrent deze toekomstige vraag voor de genoemde drie categorieën, is in de omstandigheid gelegen, dat er een zekere tijd verloopt alvorens de krachten die hier werken tot volle uitwerking komen. Er zijn, zoals wij tegenwoordig zeggen, vertragingen in het spel. Dit is heel duidelijk bij de overheid. De uitgaven van de overheid in een bepaald kalenderjaar worden beperkt door de begroting en deze begroting wordt in ons land bijv. reeds ingediend in September van het jaar daaraan voorafgaande; zij wordt verder besproken in de Tweede en Eerste Kamer in de maanden tussen September en het Nieuwe Jaar. In andere landen bestaan soortgelijke gewoonten. Ook bij de investeringen, althans in vaste productiemiddelen speelt een dergelijke tijdsruimte een rol. Het gaat hier om de uitvoering van projecten van grote omvang, die een aanzienlijke voorbereiding verlangen en waarvan de uitvoering zelf ook geruime tijd vergt. Daarom kan men reeds vrij lang van tevoren met vrij grote stelligheid weten hoeveel er aan investeringen in vaste goederen zal worden besteed. In de laatste 10 à 20 jaar heeft het statistische onderzoek velen wel tot de overtuiging geleid, dat het verloop in de tijd van de investeringsuitgaven grote overeenstemming vertoont met het verloop in de tijd van de winsten der ondernemingen, doch daarbij ongeveer een halfjaar achter loopt. Andere onderzoekers, die van mening waren dat de winsten niet zo belangrijk zijn als bijvoorbeeld de overcapaciteit of het gebrek aan capaciteit, zijn toch ook van mening dat men deze factoren in principe wel een halfjaar of een jaar van tevoren statistisch kan waarnemen en dat er dus voorspellingsmogelijkheden bestaan. Nog veel langer van tevoren zou men zich een denkbeeld kunnen vormen van de behoefte aan zgn. vervangingen. Deze dienen toch in het algemeen te geschieden wanneer machines, transportmiddelen, gebouwen of dergelijke objecten wegens slijtage door nieuwe moeten worden vervangen. Zeer globaal gesproken kan men de levensduur voorspellen van de soort goederen waarom het gaat. De moeilijkheid van voorspelling blijkt intussen wel te zijn, dat deze levensduur niet nauwkeurig vaststaat, doch in vrij sterke mate van de economische omstandigheden afhankelijk is. In goede tijden zal men eerder tot vervanging overgaan dan in slechte tijden, ook voor kapitaalgoederen die even oud zijn.

3. Hoe dit alles ook zij, of nu de winst van een halfjaar tevoren of de aanschaf en levensduur tevoren bepalend is, men kan dus van tevoren iets zeggen omtrent de vermoedelijke omvang van de vraag naar investeringsgoederen. In de allerlaatste jaren is in de kennis omtrent deze investeringen nog een aanzienlijke verbetering gekomen door een nieuw soort enquête, dat tegenwoordig op geregelde tijden door een aantal statistische regeringsbureau's wordt ingesteld naar de investeringsplannen van verschillende bedrijfstakken. Dit geschiedt ook in ons land, zij het dat het gewenst ware dat de publicatie van deze enquêtes wat werd vervroegd. Zij stellen ons in staat nog voordat een bepaald jaar afgelopen is, te weten hoe groot de totale vraag naar investeringsgoederen in een bepaalde bedrijfstak waarschijnlijk zal zijn; in beginsel kan men deze cijfers zelfs aan het begin van het jaar kennen.

4. Terwijl dus twee van de drie onderdelen van de totale vraag inderdaad enigszins van tevoren kunnen worden geraamd, is dit wat minder eenvoudig met het

derde onderdeel, dat van de verbruiksuitgaven. Ook hier kan men wel zeggen wat de voornaamste factor is die de grootte van de verbruiksuitgaven bepaalt. Doch er verloopt slechts een korte tijd tussen oorzaak en gevolg. De voornaamste factor is namelijk het inkomen; de vermeerderde uitgaven volgen in hun bewegingen vrij nauwkeurig dat inkomen, doch zonder veel vertraging. Dit betekent dus dat men, om een denkbeeld te hebben van de consumptie-uitgaven, eveneens een denkbeeld moet hebben van het inkomen een korte tijd tevoren, d.w.z. grotendeels ook in het jaar waarvoor men de raming maakt. Hier staan wij voor een andere zijde van ons vraagstuk, minder eenvoudig van karakter. Wij moeten nu verder onderzoeken waardoor de bewegingen in de inkomens worden veroorzaakt. Hetzelfde geldt trouwens voor de andere factoren, die deze verbruiksuitgaven beïnvloeden, zoals de prijzen of de prijsveranderingen van bepaalde soorten van verbruiksgoederen. Om bij de inkomens te blijven, deze ontstaan natuurlijk doordat er lonen en winsten e.d. uitgekeerd worden en de uitkering daarvan geschiedt in afhankelijkheid van de opbrengsten der productie, vooral in de bedrijven. Deze productie hangt op haar beurt weer af van de verbruiksuitgaven benevens de investeringen en de overheidsuitgaven. Dat betekent dat hier een gelijktijdige samenhang bestaat tussen inkomen en verbruiksuitgaven, die op twee wijzen met elkaar samenhangen: zoals gezegd, hangen de verbruiksuitgaven enerzijds af van het inkomen, terwijl anderzijds het inkomen mede van de verbruiksuitgaven afhangt. In tegenstelling tot wat sommige mensen wel eens denken, is er hier geen sprake van een cirkelredenering, doch hebben wij te maken met wat de wiskunde noemt twee onbekenden, die aan twee vergelijkingen moeten voldoen. Wij zijn hier dus ongemerkt in het gebied van de wiskunde aangeland en die is ook karakteristiek voor de wijze waarop tegenwoordig het vraagstuk van de voorspelling wordt aangepakt. Wij moeten het nu verder aan vaklieden overlaten om de bijzonderheden van het vraagstuk te bekijken en kunnen er mee volstaan te zeggen, dat men er wel uit kan komen.

5. De invloed van het inkomen op de verbruiksuitgaven is een voorbeeld van wat men ook wel noemt een systematische invloed die op de verbruiksuitgaven wordt uitgeoefend; daarnaast zijn er ook zgn. onsystematische of storende invloeden, afkomstig van factoren buiten het economische leven staande. Voor zover deze groot zijn, moeten zij ook gekend worden om een goede voorspelling te kunnen maken. Voorbeelden van belangrijke storende elementen zijn oogsten van belangrijke producten; daarnaast kunnen beslissingen van politieke aard (men denke aan de stijging van de bewapeningsuitgaven) of bijv. belangrijke stakingen (de staalstaking in 1952 in de Verenigde Staten) genoemd worden. Naast dergelijke grote storingen zijn er een onnoemelijk aantal kleine storingen, waarvan de statisticus maar aanneemt dat zij elkaar voor het grootste gedeelte tegenwerken. Daardoor behoeft hij er zich niet al te veel zorgen over te maken. Doch wel enige zorgen: de methode om ze uit te schakelen vormt een onderwerp van levendige discussie.

6. Door de onderlinge samenhang der verschillende economische grootheden is het probleem van de voorspelling nu niet langer een vraagstuk van het geïsoleerd voorspellen van een bepaalde grootheid, bijv. de totale vraag (waarmee ik begon),

doch van de gelijktijdige berekening van alle belangrijke economische grootheden te zamen. De wijze waarop deze met elkaar samenhangen wordt tegenwoordig, zoals gezegd, nogal eens geregistreerd in wiskundige vorm en wordt het vergelijkingstelsel genoemd. Dit vergelijkingstelsel geeft een altijd nog vereenvoudigd beeld van de werkelijkheid, om welke reden men gaarne spreekt van een „model”. Het construeren van modellen is tegenwoordig een geliefde sport van allen die zich met het vraagstuk van de voorspellingen en beïnvloeding van het economische leven bezighouden. Ik zal in hetgeen volgt een voorbeeld van een dergelijk model vermelden, maar wil er eerst nog enkele algemene opmerkingen over maken.

7. Meestal zal men zo'n model „macro-economisch” maken, d.w.z. dat men er slechts een plaats inruimt voor algemene grootheden, zoals de totale productie, het totale inkomen, de totale uitgaven van het land, enz. en niet aan de productie, van een bepaald artikel of het inkomen van een bepaalde groep personen. Dit doet men om het model niet al te ingewikkeld te maken (het wordt toch al aardig ingewikkeld), doch het blijkt in verschillende gevallen nodig te zijn, wel op de details in te gaan. Terwijl een macro-economisch model dan nog met betrekkelijk gewone algebra kan worden behandeld, vereisen „micro-economische” modellen (d.w.z. die met de details) soms de meest moderne rekenmachines om ze nog aan te kunnen.

Dat men in eerste instantie het probeert met een macro-economisch model heeft zijn goede gronden in de politiek. Voor de werkgelegenheid als geheel is natuurlijk in de eerste plaats van betekenis hoeveel goederen er in totaal gevraagd worden en niet hoeveel van elke goederensoort afzonderlijk. Als er in een bepaald jaar eens wat meer auto's en wat minder schepen worden gevraagd, dan heeft dat voor de totale werkgelegenheid niet zoveel betekenis. Misschien kunnen enkele groepen ongeschoolde arbeiders, die eerst in de ene industrie werkten, dan in de andere terecht. Daarom is het totale cijfer van het meeste belang. Niettemin zijn toch de onderdelen van het cijfer van betekenis, want een automobielfabriek kan niet zomaar schepen bouwen en omgekeerd en niet alle geschoolde arbeiders kunnen in de scheepsbouw werken of zelfs naar de nabijheid der scheepswerven verhuizen. Daardoor kan het gebeuren dat een inzinking in de ene bedrijfstak niet volkomen wordt geneutraliseerd door een opleving in de andere. De inzinking kan om zich heengrijpen in de buurt van de desbetreffende bedrijfstak, terwijl de opleving in de andere bedrijfstak soms niet eens „om zich heen kan grijpen”, als er in de buurt van deze bedrijfstak reeds ongeveer volle bezetting heerst. De uitdrukking „in de buurt van” kan hier dan zowel geografisch worden opgevat als in de zin van „in verwante bedrijfstakken”. Wanneer zich een dergelijk verschijnsel voordoet, spreekt men wel van een gegeneraliseerde partiële depressie; sommige van de oudere conjunctuurtheoretici wisten dit zeer goed en dit verschijnsel kan slechts worden „afgebeeld” door een micro-economische theorie. Men zal dus steeds de macro-economische modellen moeten controleren door micro-economische berekeningen en het is op dit punt dat nog zeer veel te doen overblijft. Ook de statistische kennis van de samenhang tussen de verschillende bedrijfstakken is nog maar beperkt: de laatste jaren is, vooral door prof. Leontief van de Harvard-Universiteit, zeer veel aandacht aan deze verbanden geschonken, waarbij hij in het bijzonder heeft

getracht tabellen op te stellen, die voor elke bedrijfstak aangeven wat deze van andere bedrijfstakken betreft en wat deze aan andere bedrijfstakken levert. Die tabellen zijn thans bij de vakgenoten zeer in de mode en worden „input-output”-modellen genoemd. Zij sluiten ook aan bij theoretische onderzoeken, reeds aanmerkelijk vroeger verricht door dr. Chait uit Antwerpen, die nog veel dieper is ingegaan op de rol die bij dit alles wordt gespeeld door de voorraden, zowel aan bedrijfsmiddelen als aan grondstoffen en producten. Een uitgebreid gebied wacht hier nog op verdere exploratie!

8. De voorspellingen kunnen echter niet wachten totdat al dit werk gedaan is en daarom wordt voorshands nog veelal gewerkt met macro-economische modellen met incidentele correcties. Een van de meest bekende is op het ogenblik het model van dr. L. R. Klein van de Universiteit van Michigan en om een denkbeeld te geven van de opzet van zulk een model laat ik hieronder de lijst volgen van „data”, d.w.z. de als gegeven beschouwde getallen, die hij voor zijn berekeningen nodig heeft en die hij dus eerst moet samenstellen.

Tabel 1. „Data” gebruikt door dr. Klein in zijn model voor 1954

Overheidssalarissen
 Consumptie van het voorafgaande jaar
 Kassaldi van gezinnen aan het begin van het jaar
 Bevolking
 Inkomen van niet-arbeiders aan het begin van het vorige jaar
 Kapitaalgoederenvoorraad aan het begin van het jaar
 Kassaldi van ondernemingen aan het begin van het jaar
 Deficit van het vorige jaar
 Geaccumuleerde niet uitgekeerde winsten van ondernemingen aan het begin van het jaar
 Bruto nationaal product van het vorige jaar
 Gemiddelde arbeidsduur
 Aantal ambtenaren
 Aantal boeren
 Aantal niet-agrarische ondernemers
 Loonvoet van het vorige jaar
 Aantal arbeiders
 Prijsstijging van het vorige jaar t.o.v. het daaraan voorafgaande jaar
 Particuliere invoer van het vorige jaar
 Invoerprijzen
 Niet-agrarisch beschikbaar persoonlijk inkomen van het vorige jaar
 Agrarische uitvoer
 Overheidsuitgaven voor goederen en diensten
 Waarde van de uitvoer
 Prijsindex van landbouwproducten

De in deze lijst opgenoemde grootheden, die niet op het voorafgaande jaar of op het begin van het jaar betrekking hebben, zijn dus grootheden die men voor het jaar van voorspelling als gegeven beschouwt en die uit anderen hoofde eerst moeten worden geschat. Met behulp van zijn vergelijkingen bepaalt Klein nu vervolgens de eigenlijke economische variabelen voor het voorspellingsjaar (in dit geval dus 1954):

Bruto nationaal product
 Netto nationaal inkomen
 Particuliere salarissen
 Niet-agrarische winsten
 Landbouwinkomen
 Verbruik
 Bruto kapitaalvorming
 Particuliere invoer
 Loonindex
 Prijsindex
 Totale werkgelegenheid
 Ondernemingsbesparingen
 Winsten voor belastingbetaling
 Afschrijvingen

Ik geef deze lijsten, opdat men zich een indruk kan verschaffen van de graad van detaillering waarmee het economische leven wordt gezien. Zoals men ziet is dit altijd nog een tamelijk gedetailleerde werkwijze. Ik zal de lezer niet vermoeien met het weergeven van de vergelijkingen die Klein aanneemt. Het zal de ingewijden duidelijk zijn dat dit de bekende vergelijkingen zijn van het type vraag- en aanbodvergelijkingen en enkele andere. Deze vergelijkingen zijn in het algemeen gebaseerd op theoretische analyse aan de ene kant en statistische waarneming van de afgelopen 30 jaar aan de andere kant, op grond van welke laatste de getallenwaarden worden bepaald van wat de econoom noemt elasticiteiten, consumptiequoten e.d.

9. Over de practische inhoud van deze vergelijkingen en getallenwaarden der coëfficiënten is nog lang geen eenheid van opvatting bereikt, al is er langzamerhand wel, onder de invloed van de statistische waarneming, een grotere mate van overeenstemming aan het groeien dan er (aan het begin van deze eeuw) was tussen de verschillende theorieën, die toen veelal slechts los gefundeerd naar voren zijn gebracht. De verschillen in opvatting, die ook thans nog bestaan, zijn nog onlangs duidelijk tot uitdrukking gekomen in de discussie tussen de bekende Engelse econoom Colin Clark en enkele anderen, waarbij Clark een veel diepere depressie had voorspeld dan bijv. Klein. Klein heeft een teruggang van het nationale product met enkele procenten berekend, terwijl Clark spreekt van een herhaling van 1929. Het verschil tussen de twee is o.m. dat Colin Clark een veel grotere betekenis toekent aan de rol die de investeringen in voorraden spelen. Dat men nog betrekkelijk grote meningsverschillen over zulke zaken kan hebben is voor een gedeelte toe te schrijven aan de beperktheid van goed statistisch materiaal over die verschijnselen, terwijl bovendien een statistisch goed kloppende verklaring van de bewegingen in de voorraden nog steeds niet gelukt is. Het is zelfs de vraag of een dergelijke verklaring mogelijk is. Zoals men weet beantwoordt prof. Goudriaan deze vraag ontkennend, waarbij hij een grote rol toebedeelt aan de storende factoren, die bij elk menselijk optreden te vinden zijn als dat door massa-psychologische krachten wordt gekenmerkt. Hoe dit alles ook zij, op het ogenblik mag wel als een feit worden geconstateerd, dat het doen van voorspellingen omtrent het toekomstige activiteitspeil met grote onzekerheden behept is en dat men daarom wantrouwend moet

New York — het financiële centrum der wereld

staan tegenover ieder die beweert dat hij het precies weet. Dit houdt uiteraard in dat de lezer ook deze regelen met critische zin moet trachten te verteren!

10. Dit brengt ons echter vanzelf tot een andere kwestie. Is het allemaal wel zo nodig om nauwkeurige voorspellingen te doen? Inderdaad is het gewenst om voorspellingen te doen. Er moeten tal van beslissingen genomen worden, met name in het zakenleven, doch ook door de regering en door particulieren, waarvan de gevolgen tot ver in de toekomst reiken. Deze beslissingen zullen ongetwijfeld beter uitvallen wanneer zij gebaseerd zijn op een juiste veronderstelling omtrent de toekomst dan wanneer zij deze verkeerd hebben gezien. Wanneer voorspellen met vrij grote onzekerheden gepaard gaat, des te erger: dan zullen we moeten aanvaarden dat sommige onzer beslissingen inderdaad onjuist zullen blijken te zijn en dus bij voortduring moeten worden herzien. Voor ieder die plannen heeft te maken en uit te voeren, die enigermate verder in de toekomst reiken, is dit een welbekende zaak. Men moet echter het belang van deze voorspellingen ook niet overdrijven. Zo is het niet zo verbaazend ernstig wanneer we niet precies weten hoe de conjunctuur zich in het jaar 1954 zou ontwikkelen, indien de regeringen der voornaamste

landen hun politiek ongewijzigd lieten. Veel belangrijker is het of deze regeringen bereid zijn om, indien de omstandigheden dat nodig maken, hun beleid te wijzigen, d.w.z. of zij bereid zijn met name een juiste conjunctuurpolitiek te voeren. In dit opzicht is er sinds 1930 het een en ander veranderd. Men heeft uit de dertiger jaren veel lessen getrokken en terwijl de Republikeinse regering in het jaar 1930 in de Verenigde Staten slechts onbelangrijke maatregelen heeft genomen om de conjunctuurinzinking tegen te werken en men in verband daarmee wel eens van de Hoover-crisis spreekt, is de tegenwoordige Republikeinse regering er goed van doordrongen, dat zij dit niet moet herhalen. Een eventueel democratisch bewind zou er zeer zeker zo over gedacht hebben. De meeste Europese regeringen denken desgelijks.

11. Wat is het dat men zich voorstelt te kunnen doen, wanneer er onverhoopt een ernstige inzinking in het particuliere bedrijfsleven zou optreden? Enerzijds zijn dat de sedert 1907 aanbevolen openbare werken, doch dit punt is sindsdien aanmerkelijk verruimd: men bepleit thans niet slechts de extra-uitvoering van openbare werken, doch in het algemeen de verhoging van ongedekte staatsuitgaven van welke aard dan ook, en aan de andere kant de verlaging van belastingen. In moderne taal uitgedrukt, de overheid moet in een dergelijke tijd het monetaire evenwicht trachten te herstellen door meer geld in de circulatie te brengen dan zij er aan onttrekt. Daarnaast zijn er thans ook andere voorstellen in levendige discussie, waar ik met name de voorstellen van onze landgenoot Goudriaan wil noemen. Door hem zijn in de dertiger jaren een tweetal voorstellen gelanceerd, waarvan vooral het eerste, de zgn. grondstoffenvaluta, nu in het centrum van de belangstelling staat. De gedachte van de grondstoffenvaluta is, kort gezegd, dat men naast het goud als dekking voor de gelde circulatie ook een zogenaamd pakket van grondstoffen moet gebruiken, d.w.z. een vaste combinatie van een aantal grondstoffen. Daardoor zou kunnen worden bereikt dat het gemiddelde prijspeil van deze grondstoffen ongeveer constant blijft: de centrale banken, die deze valuta zouden toepassen zouden namelijk te allen tijde bereid zijn om dergelijke pakketten tegen een vrijwel vaste prijs aan te kopen of ook weer af te staan. De daarvan uitgaande invloed op de conjunctuur zou ongetwijfeld een stabiliserende zijn, al zou deze maatregel op zich zelf, naar vrijwel algemene mening, nog onvoldoende zijn. De daarnaast toe te passen maatregelen zouden van het soort moeten zijn als hierboven genoemd, d.w.z. compenserende overheidsbudgetten, of van het type van Goudriaans tweede voorstel, dat hij wel heeft aangeduid als een afroepsysteem voor investeringsopdrachten. Het zou betekenen dat er door een aantal opdrachtgevers (dit zouden zowel openbare lichamen alsook grote particuliere bedrijven kunnen zijn) een aantal orders wordt geplaatst voor het vervaardigen van productiemiddelen tegen een van te voren vastgestelde matige prijs, terwijl de leverings-tijd open gelaten zou worden. Aldus zou er een reserve aan opdrachten bestaan, waarvan de aantrekkelijkheid voor de opdrachtgevers is dat zij betrekkelijk goedkoop worden uitgevoerd, en de aantrekkelijkheid voor de uitvoerders zou zijn, dat zij op een voor hen conveniërend ogenblik zouden mogen worden geleverd. Zij zouden dan natuurlijk in de stille tijden worden aangevat en aldus een steun

voor de totale vraag naar goederen en diensten kunnen zijn. Deze politiek zou natuurlijk, evenals de compenserende overheidsbudgetten, slechts voldoende effect sorteren, indien de omvang ervan voldoende zou zijn; en het gaat hierbij om belangrijke bedragen.

12. De grote handicap, die in de dertiger jaren degenen hebben ondervonden die, als Roosevelt, met een dergelijke politiek een begin wilden maken, was het wantrouwen bij het particuliere bedrijfsleven. Men zag er een poging in van de overheid om grote en blijvende invloed te oefenen op het bedrijfsleven en men beantwoordde die politiek daarom met een grote terughoudendheid in het doen van investeringen. Dit wantrouwen van het bedrijfsleven kan slechts verdwijnen, indien men de redelijkheid inziet van de gedachte dat in tijden van zwakke vraag van particuliere zijde de overheid inspringt. Dit besef begint meer en meer door te dringen en zal op zich zelf waarschijnlijk reeds conjunctuurstabiliserend werken.

Daardoor zou tevens een ander niet zo eenvoudig vraagstuk iets gemakkelijker komen te liggen, waarmee in dit verband de monetaire autoriteiten worden geconfronteerd. Als men aanvaardt dat in tijden van depressie door de overheid tekorten moeten worden gemaakt, betekent dit, dat er nieuw geschapen geld in omloop moet worden gebracht. Daardoor neemt de geldcirculatie toe tot een hoger bedrag dan op den duur nodig is voor het regelmatig doen functionneren van het betalingsverkeer. Zou er eenmaal weer een opleving in zaken komen, dan zou er een algemene neiging kunnen ontstaan, dit extra-geld uit te geven en daardoor zou men in een toestand van ongewenste prijsstijgingen kunnen geraken, die gewoonlijk met het woord inflatie wordt aangeduid. Er lijkt hier dus een onoplosbare tegenstelling te bestaan tussen de eis van het ogenblik (in een depressie) om de geldcirculatie uit te zetten en de eis van de toekomst om die geldcirculatie binnen zekere grenzen te houden. Het komt mij intussen voor, dat men hier minder bevreesd behoeft te zijn dan wel eens gedacht wordt: een oplossing zou te vinden zijn, indien men bereid is om in geval van werkelijk dreigende inflatie weer drastische tegenmaatregelen te nemen, in de vorm van het kweken van overheidsverschotten of het opleggen van extra-belastingen voor inkomensvermeerdering. Dit alles wordt echter minder moeilijk, indien het niet eens tot een diepe depressie komt. Vandaar dat men dus zeggen kan, dat het „smoren in de kiem” van een neergaande beweging een belangrijke doelstelling moet zijn van de politiek, met name der grotere landen. Daarbij kunnen de kleine landen steunend optreden, indien eenmaal redelijke zekerheid is verkregen dat de grote landen aldus te werk zullen gaan.

BIJ HET VRAAGSTUK VAN DE PRIESTER-ARBEIDERS

Sinds ongeveer tien jaar kent men in Frankrijk het instituut der „priester-arbeiders”, priesters, die een normale dagtaak als handarbeider verrichten, in huisvesting en levenswijze zoveel mogelijk het gewone arbeidersleven benaderen, om als arbeider onder de arbeiders hun priesterlijke bediening te kunnen vervullen. Na een bescheiden begin onder leiding van kardinaal Suhard van Parijs breidde hun aantal zich geleidelijk uit, tot het in Frankrijk ongeveer een honderdtal bedroeg (en een zevental in België).

De laatste tijd zijn de „priester-arbeiders” in het centrum van de belangstelling komen te staan. Niet alleen werd aan hun werk in talrijke publicaties meer bekendheid gegeven (zo schreef Cesbron over hen zijn roman: „De heiligen gaan naar de hel”), maar sommige priester-arbeiders verwekken opspraak door hun activiteit in politiek of vakbeweging. Zo werd op 28 Mei 1953 een tweetal priester-arbeiders gearresteerd als deelnemers aan een communistisch getinte manifestatie tegen generaal Ridway in Parijs, publiceerden vijf priester-arbeiders bij gelegenheid van de grote stakingen tijdens de zomer van 1953 een verklaring gericht tegen de houding van de Franse katholieke vakbeweging en bleken enkelen actief werkzaam te zijn in de door communisten beheerste vakbeweging, de „C.G.T.”.

Dit soort feiten was aanleiding voor een publieke waarschuwing van de kant van de aartsbisschop van Toulouse, kardinaal Saliège, — overigens een man, van wie men niet kan zeggen dat hij blind is voor de eisen die de moderne tijd stelt op het gebied van de maatschappelijke verhoudingen en aan de zielszorgmethoden van de kerk. Hij wees er de priester-arbeiders op, dat, hoe gerechtvaardigd hun verlangen ook is om in contact te treden met de arbeidersklasse, zij toch niet mochten vergeten dat hun levensstijl niet geheel en al mocht samenvallen met de stijl van het lekenbestaan.

Toen de positie van de priester-arbeiders aldus in de openbare discussie was gebracht en men zich in het Vaticaan ongerust begon te maken, is het gehele Franse episcopaat zich op deze kwestie gaan bezinnen en in het afgelopen najaar vaardigde het drie van zijn leden (de kardinaals Liénart, Gerlier en Feltrin) af naar Rome voor besprekingen over de vraag of, en zo ja, in welke vorm het instituut zou kunnen worden gehandhaafd.

De conclusie waartoe men in Rome is gekomen, betekende in feite een eind voor het experiment in zijn huidige vorm. Immers al verklaarden de Franse bisschoppen dat het aantal priester-arbeiders zou worden uitgebreid, zij zouden nog slechts drie uur per dag handarbeid mogen verrichten en aangesloten moeten zijn bij een gemeenschap van priesters of een gewone parochie. Bovendien zouden zij geen verantwoordelijkheden meer op zich mogen nemen in de vakbeweging, of taken aanvaarden welke op het terrein van de leken liggen.

De bekendmaking van deze hervormingen was voor een groep van 73 priester-arbeiders begin Februari aanleiding een verklaring te publiceren, die hoewel zij geen directe ongehoorzaamheid betekende, toch een zekere critiek op het beleid van de kerkelijke over-

heid inhield, en die overigens hun gevoel van verbondenheid met de arbeidersklasse tot uitdrukking bracht. „Terecht,” zo schreef de Parijse correspondent van „De Tijd”¹⁾, „vragen de priester-arbeiders zich af, waarom zoveel andere priesters wel dag en nacht met politieke, administratieve, financiële en andere zuiver tijdelijke functies actief mogen zijn en zij slechts drie uur in het arbeidersmilieu mogen werken. Een ander bezwaar uit de kringen van deze priesters voortkomend is het gebrek aan overleg. Tijdens kardinaal Suhard bestond een permanent praktisch overleg. Dit schijnt thans niet te bestaan, als gevolg waarvan zij de genomen besluiten eenzijdig achten en in een positie geplaatst worden, die in de ogen van de arbeidende klasse als een van verraad aan hun eigen klasse wordt afgeschilderd.”

Klaarblijkelijk is de kerkelijke overheid tot de overtuiging gekomen, dat in het Franse instituut der priester-arbeiders het priesterschap dreigde te worden overvleugeld door het arbeiderschap. Elke katholiek zal voor deze bezorgdheid begrip hebben en het daarop gegronde besluit moeten eerbiedigen. Toch bestaat in brede katholieke kringen in Frankrijk en ook daarbuiten het onbehaaglijke gevoel dat, behalve overwegingen van zielszorg, ook een zekere vorm van conservatisme en een gezindheid van „gesloten katholicisme” mede bij de genomen beslissing een rol hebben gespeeld. Uiteraard verhoogt dit het complexe karakter van dit vraagstuk, waarvan het overigens te betreuren is dat het in bepaalde organen van de internationale pers reeds zozeer in het politieke vlak is getrokken.

Intussen blijft het probleem van de verwijdering tussen de kerk en de arbeiderswereld in vele landen bestaan. Het blijft de taak van de kerk naar geschikte oplossingen te zoeken, aangepast aan de speciale toestanden in elk land. Een van de pogingen een oplossing te vinden in het zgn. „bedrijfsapostolaat” dat ook in Nederland wordt toegepast. Zo zijn er enkele tientallen ordegeestelijken in Amsterdam, Rotterdam en op enkele andere plaatsen actief in verschillende grote bedrijven, waar zij kernen van godsdienstig denkende en levende arbeiders trachten te vormen. Deze priesters verrichten echter zelf geen handarbeid. Een andere poging onderneemt de „Katholieke actie onder de arbeiders” in Frankrijk, welke in het afgelopen najaar in het openbaar krachtig door het Franse episcopaat werd aanbevolen. De Franse bisschoppen brachten deze organisatie een speciaal bewijs van hulde om haar pogingen „de geestelijke eenheid onder alle arbeiders te handhaven, welke verschillen en tegenstellingen ook aan de dag mogen treden, waar het hun wensens t.a.v. het tijdelijke betreft”²⁾.

Het artikel van de hand van de hoofdredacteur van het bekende Franse weekblad „Témoignage Chrétien”, dat hierachter volgt, en dat verschenen is in het nummer van December 1953 der „Frankfurter Hefte”, is geschreven toen er in de kwestie van de priester-arbeiders nog geen officieel-kerkelijke beslissing was genomen. Toch heeft het artikel n.o.m. zijn informatieve waarde behouden, omdat het de kwestie van de priester-arbeiders veelzijdig belicht en haar bovendien plaatst in het algemene kader van de verwijdering tussen de kerk en de arbeidersmassa's in vele westerse landen.

1) In „De Tijd” van 6 Februari 1954.

2) Katholiek Archief, 6 November 1953, kolom 907.

SOCIALISME EN DEMOCRATIE

Mogen priesters arbeider zijn?

Voor onze ogen tekent zich, of men wil of niet, een nieuwe beschaving af, — die in wezen aan beide zijden van het IJzeren Gordijn gelijk is. Een beschaving van de Arbeid, een beschaving der Techniek. Dit heeft niets met het communisme te maken, of beter: dit raakt de wortels van het bestaan dieper dan het communistische verschijnsel.

Deze beschaving vertoont de neiging om te doen alsof de Kerk niet bestaat. Slechts blinden en partijgangers kunnen de diagnose betwijfelen, die abbé Godin tien jaar geleden vastgesteld heeft en die sedertdien door zo veel sociologische onderzoeken bevestigd is. De ontkerstening van de arbeidersklasse — beter gezegd: haar niet-kerstening — is, in Frankrijk en in enige andere landen, een feit. De missie is dus een noodzaak. Dat het voor de priesters, die tot de voorposten van deze missie geroepen worden, een waagstuk is, kan niemand betwisten. Mogelijk moet men van hen eisen zich met meer ijver aan hun opdracht, de verbinding met het overige deel van de kerk, te wijden. Maar wat dan? De bemoeienissen van hen allen, ja zelfs de weinig overwogen handelingen van enkelen onder hen zijn niet te vergeefs; zij rakelen vele zwaarder wegende problemen op: kunnen deze missionarissen doen alsof er geen wereldse problemen der sociale gerechtigheid bestaan en ermee volstaan het ideaal van het evangelie te prediken, of moeten zij er zelf naar leven? Passen de tegenwoordige geledingen van de Kerk — de parochies bijv. — bij de eisen van de missie? Voldoet onze liturgie aan deze eisen? Waar is de plaats van de Katholieke Actie? Waar liggen de hedendaagse werkterreinen van de geestelijkheid en de leken? En nog dieper; waar begint het priesterambt?

Van alle kanten komen de vragen op, en zij zijn van dien aard dat men zich er ernstig mee dient bezig te houden. Het ligt niet in ons voornemen dat hier te doen; wij willen slechts doen aanvoelen hoe complex het probleem is, en waarom het in de discussie die thans in Frankrijk over de priester-arbeiders is ontstaan, eigenlijk gaat.

Temidden van communisten

Wat wordt aan hen verweten? Lange tijd is er geen enkel motief officieel naar voren gebracht. Intussen hebben kort geleden twee kardinalen — Zijne Eminentie Kardinaal Saliège en Zijne Eminentie Kardinaal Feltin — tegenover priesters uitlatingen gedaan, die enkele der motieven doen vermoeden.

Allereerst de „doordrenking met marxistische opvattingen”. Men schrijft de stellingen van de „Jeunesse de l'Eglise” („Jonge Kerk”) soms wel eens aan de priester-arbeiders toe. Het is mogelijk, dat deze of gene het met deze stellingen eens is. Maar er bestaat in geen geval een nauw verband tussen hen en het apostolaat van de priester-arbeiders. De Franse kardinalen en aartsbisschoppen hebben deze stellingen, volgens welke aan alle bekeringsarbeid een radicale omwenteling van het maatschappelijk bestel moet voorafgaan, in een communiqué na hun halfjaarlijkse conferentie met recht ten scherpste veroordeeld. De priester-arbeiders zelf zijn evenwel geen theoretici. Zij nemen kennis van de belemmering veroorzaakt door de heersende maatschappijstructuur, doch zij nemen overigens in zeer verschillende mate deel aan de strijd tegen de voorwaarden ervan: hun ingrijpen komt enig en alleen voort uit plaatselijke omstandigheden van een bepaald ogenblik, die op de verschillende plaatsen sterk van elkaar afwijken. Er is geen filosofie — en zeker geen theologie — der priester-arbeiders.

Overigens zou het een vergissing zijn om te menen dat deze priesters een gesloten blok vormen. De priester-arbeider bestaat niet; er zijn slechts afzonderlijke priester-arbeiders, ieder met een eigen geaardheid, die zich ieder op eigen wijze geroepen voelen, die op eigen wijze overtuigd zijn.

Het waagstuk ligt meer in de alledaagse werkelijkheid. Geplaatst in een door het communisme bewerkte omgeving, vol verlangen zich het bijzondere denken, ja het gehele leven van deze omgeving eigen te maken, lopen de priester-arbeiders het gevaar van zelf aan de invloed van het communisme, aan zijn actie en zijn tactiek, blootgesteld te zijn. Het komt werkelijk voor dat priester-arbeiders moeite hebben om onderscheid te maken tussen zuiver een demonstratie van arbeiders waarbij het om rechtvaardige sociale eisen gaat, en een door de Communistische Partij op touw gezette politieke demonstratie. Is dit onderscheid makkelijk te maken? Is dit eigenlijk wel mogelijk? Van oudsher spookt in de hoofden der katholieken de droom van de absolute actie rond, en deze krijgt te meer nadruk naarmate men zelf minder in deze actie verwickeld is. De werkelijkheid is heus niet zo eenvoudig. „Van te voren tegen de marxistische metafysica gevrijwaard”, schrijft Joseph Folliet, „komt de priester-arbeider in aanraking met de marxistische maatschappij- en geschiedenisopvatting, verbonden met marxistische actie en tactiek. Het onderscheid tussen waar en vals, dat de filosofen zo veel hoofdbrekens kost, moet hij elke dag maken, zonder een andere wapenrusting te hebben dan zijn gezond mensenverstand, zijn christelijke zin en zijn theologische opleiding”.

Men kan het niemand kwalijk nemen, wanneer hij de strijd en de toekomst van de arbeidersklasse, welke de opstijgende kracht en zonder twijfel het dragende element van de maatschappijstructuur van morgen is, met vertrouwen beoordeelt; ernstig zou het pas zijn indien hij een aanhanger zou worden van het communistische parool dat er buiten het communisme geen heil voor de arbeidersklasse en buiten de rijen der communisten geen aanvaardbare vertegenwoordigers van deze klasse zouden zijn. Erkenning van de plaats en vaak zelfs van de kracht van de communisten, moet echter niet betekenen dat men tot een belijdenis van hun parool geleid wordt. Voor de priester-arbeider is hier het gevaar van afglijden heel groot. Enige stappen verder in deze richting, en men verliest de juiste kijk,

bijvoorbeeld op het werk en de prestaties van het sociale katholicisme of de bemoeieningen en resultaten der christelijke vakbonden.

De bewering dat arbeidersklasse gelijk staat met communisme is een van fundamentele pogingen tot bedrog van de zijde van het communisme.

Zijn zij partijgangers?

Neteliger is het vraagstuk van de deelneming aan wereldse zaken. Men zegt gewoonlijk dat de priester-arbeider niet meer zijn missie vervult wanneer hij aan het werk van een vakbond of aan politieke (nauwkeuriger: para-politieke) activiteit deelneemt. Het doel dat hem in zijn kwaliteit van priester gesteld is, zou noch de omverwerping van het kapitalisme, noch de bevordering van de zaak der arbeiders kunnen zijn. Hij moet eenvoudig bij de anderen, onder de anderen zijn, maar het dienen van de zaak der arbeiders is hem niet opgedragen. „Door haar aanbevelingen, haar opdrachten, door het kanonieke recht komt de Kerk er nadrukkelijk tegen op dat de priester zich in wereldse zaken mengt”, schrijft Kardinaal Saliège. Voor hem is het een verzoeking te menen dat het zijn eigenlijke taak zou zijn de plaats van een lekenleider in de strijd der arbeiders in te nemen en de waarde van zijn opdracht om verlossend werkzaam te zijn, te miskennen.”

En Kardinaal Feltin liet zich hierna op gelijke wijze bezorgd uit: „Deze omstandigheden dreigen niet slechts zijn priesterambt te beperken, maar uit hem een partijganger, de functionaris van een partij te maken. De missie van de priester is van geestelijke aard: het evangelie te verkondigen, bovennatuurlijk en sacramentaal leven toe te dienen, Jezus Christus te schenken, op elke mogelijke wijze de liefde zichtbaar te maken. . . De priesters, die deze (wereldlijke) strijd voeren, die als priester daaraan deelnemen: verbinden zij niet de kerk in een gebied, waarvan zij zich verre wil en moet houden? Men zou nog meer onderscheidingen kunnen invoeren en zeggen, dat zij daar juist niet meer als priester, maar als staatsburger handelen. Doch daarmee zal men de hier gegeven onverenigbaarheid der beide opdrachtsferen niet uit de wereld helpen, want men kan niet op een bepaald tijdstip priester zijn en dan weer niet. . . Men verwijt de Kerk, dat zij zich al te zeer met de kapitalistische wereld bezighoudt; betreft men haar nu niet al te zeer in de wereld van de arbeiders?”

Dit zijn de voornaamste bezwaren. Men kan hieraan niet genoeg aandacht schenken. Stellen wij allereerst vast, dat het aantal der priester-arbeiders die zich uit weloverwogen besluit leidinggevende functies lieten opdragen, zeer gering is (twee of drie). Het meest bekend is het geval dat priester-arbeiders de post van secretaris van een Parijse vakbondsgroep van de „Confédération Générale du Travail” (Algemeen Vakverbond) bezetten; wanneer men er even van afziet dat het hier om de CGT gaat (die door Communisten beheerst wordt), is deze compromittering van dezelfde aard, ja, weegt zij niet eens zo zwaar, als die van de Hoogerwaarde Pater d'Argenlieu, toen hij Hoge Commissaris in Indochina was, of van de beide priesters, die momenteel afgevaardigden in de Nationale Vergadering zijn. Bedenken wij overigens wel, dat de andere priester-arbeiders zulke verbintenissen afwijzen. Hoogstens, dat deze of gene bij een vakbond als *lid* ingeschreven is of de „Strijders voor de Vrede” *sympathiek* gezind is.

Verwarring door deelneming.

In omvang beperkt, gaat de discussie over de hoofdzaken verder. Twee dingen vooral hebben de laatste maanden de gemoederen in beweging gebracht: de arrestatie van twee priester-arbeiders, die aan de demonstratie van 28 Mei 1952 tegen Generaal Ridgway deelgenomen hadden en dan de verklaring, waarin enige priester-arbeiders en militante christenen uit de omgeving van Limoges het standpunt van de Christelijke Vakbond bij stakingen in de zomermaanden van dat jaar, „corrigeerden”. „Wij achten het”, zo leest men in deze verklaring, „van uit het geloof gezien ontoelaatbaar, dat een arbeiderscentrale die vastberaden bijzondere politieke belangen nagestreefd heeft en die zich bij haar handelen door een 'eigen' uitlegging van de klassenstrijd laat leiden, zich tegenover de massa der arbeiders plaatst als de uitdrukking van het christendom, en het geloof in een vakbondscentrale opsluit.” Verder: „De ontwikkeling van de vakbondsstrijd toont ons heden weer opnieuw, dat de CGT de ware belangen van het proletariaat vertegenwoordigt.” Prompt reageerde de Confédération Française des Travailleurs Chrétiens (Frans Vakverbond van Christelijke Arbeiders): Talrijk zijn in de vakbonden de militante christenen, die door zulk een stellingneming in verwarring worden gebracht. Aan de ene kant dringt men er bij hen op aan lid te worden van de CFTC, men stelt hun zo'n besluit als een morele plicht voor; aan de andere kant zijn zij ervan getuige hoe priesters het loflied van de CGT zingen en erin zelfs functies op zich nemen. Soms doet zich dit probleem voor binnen een bedrijf. In de ogen van de militante christenen handhaaft de priester-arbeider dan nog maar heel moeilijk zijn bijzonderheid als priester.

Op dezelfde wijze werden deze actieve christenen geschokt toen zij vernamen, dat twee priester-arbeiders op 28 Mei deelgenomen hadden aan demonstraties, waarvan zij zich zelf, als leken, maar liever verre gehouden hadden. In beide gevallen schijnen de houding van de leken en die van de priester-arbeiders elkaar uit te sluiten, al zou het verschil in doel deze meningsverschillen kunnen verklaren. Hadden deze leken dan niet moeten denken, dat die priesters zich met dingen bemoeien, die naar hun wezen een aangelegenheid der leken zijn? Waarin onderscheidt zich zulk een houding van de priester, zo vroeg men, van het clericalisme dat men zo heftig aanvalt, wanneer het in een andere richting actief is?

De eenzijdigheid is nog te erger, wordt verder geargumenteed, waar de priester-arbeider nooit werkelijk proletaar kan zijn, en wel omdat bij hem hiervoor twee belangrijke levensomstandigheden ontbreken: het tekort aan onderwijs enerzijds, en anderzijds het gevoel van onherroepelijk tot een lot veroordeeld te zijn. „De opvoeding, die hem ten deel gevallen is,” schrijft pastoor Pézeril, „stelt hem in staat de verschillende situaties die hij meegemaakt heeft, te overdenken; het is hem mogelijk ze tot uitdrukking te brengen, hij kan zijn oordeelvermogen opdragen ze aan een kritisch onderzoek te onderwerpen. Overigens staat voor hem, ook in het uiterste geval, de mogelijkheid open om op een zekere dag niet meer arbeider te zijn; hoe vast hij ook besloten mag zijn om van deze mogelijkheid nooit gebruik te maken, alleen reeds door de aanwezigheid verlicht zij voor hem de last van het bestaan. En al zou hij zelf uit een proletariërsgezin van de allerlaagste orde gekomen zijn, alleen door de omstandigheid dat hij in de Kerk Gods priester geworden

is, werd hij een geredde, werd hij tot de Geest geboren. Hij heeft voor eeuwig het terneerdrukkende minderwaardigheidscomplex overwonnen, dat zijn medearbeiders verlamt; hij ziet hun zaak, die hij tot de zijne heeft gemaakt, in een volkomen andere geest”.

Met de arbeiders arbeider.

Vast staat zonder twijfel, dat de priester-arbeider zich verbindt, zonder aan een ommekeer te denken. Hij is noch candidaat noch plaatsvervanger, en in deze zin staat hij er toch heel anders voor dan vele jonge priesters, die een beetje voorbarig menen dat zij de arbeidersklasse kennen, omdat zij een kwartaar in een fabriek hebben doorgebracht. Toch wordt het bezwaar niet opgeheven: hij mag zich aan de arbeidersklasse offeren, hij blijft toch altijd een „ander”.

Dit zijn overwegingen die ons het voorbehoud en ook de critische uitlatingen van militante christelijke arbeiders beter doen begrijpen, wier betekenis door het optreden der priester-arbeiders verkleind zou kunnen lijken. De kerk wordt niet alleen door priesters, doch ook door leken gevormd. Zijn niet zij op grond hiervan de vertegenwoordigers van de kerk in de wereld der arbeiders? Zou het niet een te haastige bewering zijn te zeggen, dat de Kerk uit de arbeiderswereld zou verdwijnen indien de priester-arbeiders er niet meer zouden zijn? Maar de *priesterlijke* aanwezigheid is iets anders dan de aanwezigheid van leken. Zou niet iets van wat voor het onderwijs in de priesterscholen geldt — waar priesters talrijk zijn en niet steeds een kerkelijke taak vervullen — ook gelden voor het apostelambt onder de arbeiders, waar missie-arbeid te verrichten valt? Indien de missie-arbeid te rechtvaardigen is, zo zal men tegenwerpen, waarom beperken bepaalde priesters zich dan niet tot hun taak hier. Nu, indien zij niet zouden mogen deelnemen aan de strijd der arbeiders zou dit gelijkstaan met een afstand doen van het leven van de arbeid en daarmee zouden zij in strijd handelen met de hoogste regel van hun apostolaat, die hun voorschrijft: *met de arbeiders arbeider te zijn*. De beide priesters, die zich bij de demonstratie tegen Generaal Ridgway aansloten, handelden in deze geest. Zij hebben zelf geschreven: „*Getrouw aan alles wat ons met de wereld der arbeiders verbindt*, waren wij samen met onze kameraden van alle dag, kameraden, die communist of niet, vredesstrijder of niet, man of vrouw, eenvoudig arbeider waren.”

Dit is het principe. De moeilijkheden beginnen pas bij de toepassing. De loop der gebeurtenissen heeft aangetoond, dat die demonstratie niet werkelijk een actie der arbeiders, maar welbeschouwd een actie der communisten was. Om deze reden heeft de Aartsbisschop van Parijs doen mededelen, dat hij het betreurt, „dat priester-arbeiders aan een demonstratie *van deze soort* hadden deelgenomen.”

Men ziet heel goed, welk een moeilijk probleem zich voordoet aan de priester, die besloten heeft om de omstandigheden van de arbeider zo ver als maar mogelijk is, tot de zijne te maken: Hoe ver kan hij gaan zonder zijn priesterambt te compromitteren? Hij wordt voortdurend heen en weer geslingerd, tussen de eisen van een leven dat alles bevatten moet wat het leven van de arbeider inhoudt, en de eisen van zijn priesterambt, die van hoger orde zijn. Midden in het leven van de arbeider staande kan de priester-arbeider het streven en strijden van de arbeiders

*Symbool van sociale onrust...
Ouden van dagen demonstreerden tegen lage pensioenen*

niet onverschillig aanzien. Wanneer hij bepaalde aspecten van het arbeidersleven aanvaardt en andere niet, zullen zijn mede-arbeiders hem niet als één van de hunnen aanzien, en krijgt hij geen invloed. Ik heb van een priester-arbeider gehoord, die aan een der grote stuwdammen werkt, die momenteel in de Alpen worden opgebouwd. De mensen leven daar onder zeer harde omstandigheden, en vaak komen zij van verre, uit Noord-Afrika, uit Italië. Hij kwam bij het bouwwerk aan met het vaste voornemen zich niet in vakbondsangelegenheden of

dergelijke zaken te mengen. Nu gebeurde het, dat de onderkomens te klein waren, dat bepaalde afspraken van de arbeidsovereenkomst niet nagekomen werden, dat het leven harder was dan het had hoeven zijn. „Wat moet ik doen, zo vroeg ik mezelf af,” vertelt deze priester-arbeider. „Me er niets van aantrekken? Die mensen hier zijn zelfs nog niet eens proletariërs, zij weten nog niet eens hoe zich te verdedigen. Zou ik mijn plicht tot barmhartigheid gehoorzaam zijn indien ik in mijn hoek bleef? Is niet ook het strijden voor sociale rechtvaardigheid een vorm van barmhartigheid? Ik ben naar Parijs gegaan, om hun zaak te vertegenwoordigen, ik heb een vakbondsgroep opgericht, waarvan ik zelf de drijvende kracht ben. Heb ik onjuist gehandeld?” Wanneer een priester-arbeider zich genoodzaakt ziet om de plaats van een lekenstrijder in te nemen, wat zo nu en dan voorkomt, dan gebeurt dit in het algemeen niet uit principiële overweging: hij neemt heel eenvoudig een lege plaats in, hij bereidt de bodem.

Men moet het hem niet ten kwade duiden wanneer hij zijn missie tot het laatste toe volgt, zoals de priester aan het stuwmeer. De verantwoordelijkheid die deze op zich laadt, volgt geheel vanzelf uit zijn handelen; zij is geen bijkomstigheid die hij zou kunnen vermijden, maar een consequentie die op een gegeven moment optreedt. Toch is deze houding in geen geval de regel.

Maar zijn priester-burgers geoorloofd?

De voorzichtigheidsmaatregelen en de verboden, die men ziet, hebben wellicht andere oorzaken. Zo langzaamaan is gebleken, dat zich in de Franse kerk twee geestelijkheden ontwikkelden, die zich door hun levensstijl, hun taal en hun opvatting van het apostolische ambt van elkaar onderscheiden. De tegenstelling is — met talrijke caricaturale trekken — in Gilbert Cesbrons roman „De Heiligen gaan in de hel” meesterlijk geschetst. Een afgrond scheidt de priester-fabrieks-arbeider, die ergens woont, van de pastoor in de traditionele parochie. In de stadswijken dreigen zich twee typen van christengemeenten te vormen, die zich telkens om een van deze beide priestertypen scharen.

Dit is allemaal waar, maar is het nu een oplossing, dat men de één zijn activiteit verbiedt, en juist degene die erop uit is om de verdwaalde schapen te zoeken? Het is beslist gemakkelijker om van deze nieuwe — of betrekkelijk nieuwe — vorm van apostolaat afstand te doen dan aan het geheel der parochiën en de totaliteit der geestelijkheid een nieuwe richting te geven. De gemakkelijkste oplossing is echter niet altijd de beste. Indien enkele priesters te sterk in de arbeiders zijn opgegaan, dan is de meerderheid te sterk verburgerlijkt. En wanneer men hieraan minder aanstoet neemt, dan komt dit omdat het maatschappelijke milieu van hetatholicisme in deze tijd in wezen door de middenklassen gevormd wordt. Geen enquête en geen onderzoek, die dit niet zou bevestigen.

Het probleem is in het ene zowel als in het andere geval gelijk. Tot een zekere graad is het niet te vermijden dat de priester de sfeer van het milieu overneemt; gevaarlijk wordt het wanneer deze sfeer nadelig is voor zijn eigenschap als dienaar Gods, die er *voor alle* is. Dan moet men, hier zowel als elders, ingrijpen.

De priester-arbeiders zijn voorposten in een grensgebied der kerk. Een voorpost heeft echter slechts dan nut, indien zij met het gros van de troep in verbinding

blijft. Zij bestaat niet voor zich zelf, maar met het oog op de infanterie die haar volgt en die het land werkelijk bezet. De hoge geestelijkheid heeft, naar het schijnt, gevreesd, dat de voorposten zich te ver zouden kunnen verwijderen. Kardinaal Feltin verklaarde in Januari van 1953 in een interview: „De priester-arbeiders vormen een avantgarde. Voorposten zijn onmisbaar, maar men mag ze niet met het gros van de troep verwisselen, noch daarvan scheiden.” Het zou onjuist zijn het probleem van de priester-arbeiders apart te bezien, zonder met het geheel van de situatie in welker samenhang het geplaatst is, rekening te houden. Maar het zou net zo fout zijn om het zonder voorposten te willen doen.

Het risico van het evangelie.

Dat er gevaren zijn — op het gebied der ideeën zowel als dat van het geloof en der zeden — kan niemand ontkennen. „Voor hen, die ermee te maken hebben.” schreef François Mauriac op 1 April 1952 in de „Figaro”, „zou het risico een marxistische besmetting kunnen zijn; ik wil hier op geen enkele uitlating ingaan, maar is het evangelie ooit zonder risico verbreid? De apostel heeft zich van oudsher aan de zondaren prijsgegeven en lijf en ziel voor zijn broeders in gevaar gebracht.” Een Zwitserse journalist, René Leyvraz, uitte zich erover in de „Courrier de Genève” (van 19 Juni 1952) als volgt: „Wie zou durven beweren, dat de priester geen risico loopt wanneer hij het evangelie in de kringen der ‘Bourgeoisie’ of de mondaine wereld draagt? De risico’s zijn hier misschien subtieler, maar niet minder groot en vreesaanjagend. En wat de ‘Vuurstroom’*) betreft, leert de geschiedenis ons heel duidelijk dat deze niet uit onze dagen stamt. Sedert de achttiende eeuw is het Franse burgerdom grondig ontkerstend, het heeft zich met de grootste heftigheid rechtstreeks tegen de kerk gericht, en voor de kerk zijn daaruit een aantal beproevingen voortgekomen, waarvan zij zich nog maar langzaam herstelt. Maar niemand heeft hier verlangd dat zij de strijd aan dit front zou opgeven en ervan zou moeten afzien om de „Vuurstroom” over te steken. Haar volhardendheid heeft tot talrijke bewonderenswaardige bekeringen geleid. Menig priester is daarbij — van de mensen uit gezien — verloren gegaan doordat hij zich door de waanzin van het tijdperk liet meeslepen of zich door het mondaine leven liet aansteken. Maar de slag werd op brede fronten gewonnen. Evenzo zal in onze dagen de slag om de arbeiders gewonnen worden, indien wij ons niet laten overreden om terug te wijken en het veld te ruimen. Wij moeten de vuurstroom doorkruisen met het geloof van de drie jongelingen in de oven.”

Er zijn nog andere beproevingen. Men heeft drie of vier pijnlijke gevallen zeer opgeblazen. Men heeft het aantal van hen die opgegeven hebben, overdreven. Hierop antwoordt Daniel-Rops in de Canadese krant „Notre Temps” (van 24 Januari 1953): Indien het mogelijk was van statistische gegevens uit te gaan, zou men gewaar worden hoe buitengewoon zelden het voorkomt, dat een priester-arbeider door de voortdurende druk der levensgewoonten van een milieu, waar hij de hoogste principes hoopte binnen te dragen, murw gemaakt wordt en bezwijkt. Het wonderbaarlijkste is dat de roeping van deze jonge gelovigen sterk genoeg is

---

*) Toespeling op de titel van een der romans van François Mauriac: *Fleuve de feu*.

om hen zonder soutane, zonder een enkele van de gewoonten, de gemakken waardoor overige priesters omgeven en beschermd worden, in volkomen trouw aan de geloften van hun priesterschap te laten staan. Zij horen niet gaarne, dat men van hun „heiligheid” spreekt, maar desondanks is het heiligheid waarvan zij getuigenis afleggen.”

In een bewonderenswaardig geschrift, waarin hij ons de wereld der armen die op dezelfde bodem als de Kerk staat, voorgehouden heeft, besluit een der bekendste priester-arbeiders met de volgende woorden: „Natuurlijk moeten ons gemeenschappelijk gebed en onze binding aan de Kerk gelijke tred houden met de hardheid van onze verplichtingen en ons leven. Maar men redt niet, indien men niet zich zelf durft te verliezen. Ziekte, ontslag, werkloosheid, verdrijving, vertwijfeling wachten ons, ja, zelfs het risico van het geestelijk leven waarmee al diegenen in het reine moeten komen die zich beroepen op een God die in een kribbe geboren werd en aan een kruis stierf, opdat zijn broeders kunnen leven. En overigens zijn Gods wegen niet onze wegen.”

Zij dringen een afgesloten wereld binnen.

Dat er onhandigheden voorgekomen zijn, dat bepaalde priester-arbeiders zich op het meest ongelegen ogenblik bij demonstraties en openbare verklaringen gecompromitteerd hebben, zegt de Overste van de „Mission de Paris” zelf. (Zie het interview dat hij het blad „Réforme” op 26 September 1953 toegestaan heeft). Maar, voegt hij eraan toe, „Zij die het hun het meest kwalijk nemen, zijn steeds ook diegenen die zich het meest aan een politiek in tegengestelde richting verbonden hebben. Men probeert niet met genoeg naastenliefde de problemen te begrijpen waarvoor zij door hun binding aan de wereld der arbeiders alle dagen gesteld worden. Men ziet slechts de onhandigheden, de dwalingen die men makkelijk op de voorgrond kan halen. De resultaten van de actie, die laten zich niet meten. . . Het werk der priester-arbeiders is niet in statistieken aan te geven met het aantal der bekeerlingen-en gedoopten. Wij staan voor een afgesloten wereld, die op het ogenblik misschien ook in het geheel niet te veroveren is, maar waarmee men weer in aanraking moet komen. Wie zou kunnen zeggen welke vooroordelen reeds opgeruimd zijn, welke waardevolle ontmoetingen reeds plaats gevonden hebben? Over vijftig jaar zal men daarover spreken. Voorlopig moeten wij op de Heilige

Dat is de grote moeilijkheid. Wie *bewijzen van geleverde prestaties* verwacht, Geest vertrouwen.”

zal teleurgesteld moeten worden, want die zijn er niet. En toch zou men met getuigenverklaringen kunnen komen. Enige dagen geleden vroeg ik een priester-arbeider hoe zijn vrienden onder de arbeiders gereageerd hadden op artikelen waarin van een terugroeping of van een veroordeling sprake was. Hier is zijn antwoord: „Over het algemeen begrijpen zij er niets van. Indien wij heen gaan, zullen zij daarin een bevestiging zien van hetgeen men hun reeds duizendmaal herhaald heeft en wat tegenover hen tot nu toe bijna nauwelijks weerlegd is: de Kerk doet niets voor de arbeidersklasse; de Kerk is een politieke macht. De eerste reactie is geweest: Wat kunnen wij voor je doen? Zij wilden handtekeningen-acties op touw zetten, naar Rome gaan, delegaties naar de aartsbisschop sturen (wat in

verschillende gevallen gebeurd is). Maar vooral werd ik met vragen overstelpt: Voor je weggaat, kun je dan misschien nog even bij ons komen, er is daar iets dat geregeld moet worden. Ik moest van de een naar de ander; vaak voelde ik me verschrikkelijk machteloos, maar daarbij heb ik begrepen welk een vertrouwen zij in mij stelden en dat mijn jarenlange aanwezigheid niet tevergeefs was geweest." Zij hebben misschien begrepen wat het is: een priester, en waren op deze wijze nader tot de Kerk gekomen.

De „Minder-Broeders” en de „Katholieke arbeiders-Actie”.

En hier lijkt het alsof de „ervaring” der priester-arbeiders niet te vervangen is. Met het oog op de gevaren, verbonden aan deze vorm van het apostolaat of van het „erbij-zijn” (hoe men dit ook mag noemen), worden in plaats hiervan twee andere oplossingen voorgesteld; nu eens de Katholieke Arbeiders-Actie, dan weer de Minder-Broeders van Pater Foucauld („les petits frères de Jésus”), soms ook beide tegelijk. „Wij hebben de priester-arbeiders niet nodig,” zegt men, „want wij hebben enerzijds de actie der leken, die met een kerkelijke opdracht handelen, en anderzijds de actie van de Minder-Broeders van Jezus, die ook arbeiders zijn, maar zo georganiseerd dat zij de voornaamste gevaren van dit voorschrift uit de weg gaan.”

Het zij verre van ons om de rol der leken of de roeping der Minder-Broeders te verkleinen. De ACO (Action Catholique Ouvrière — Katholieke Arbeiders-Actie) die zich met grote moeite een weg gebaand heeft voorziet in een noodzaak waarop pas kort geleden de kardinalen en aartsbisschoppen in hun conferentie gewezen hebben. Zij brengt de kerk naar voren in de wereld der arbeiders. Maar is zij voldoende? Wat de Minder-Broeders van Pater Foucauld betreft, hier gaat het in wezen om leden van een *orde* (niet steeds priesters); zij bezoeken de armsten, de meest verlatenen, of dat nu de proletariërs der grote steden of de nomaden van de woestijn zijn. Het gaat hun er niet om de verbinding tussen Kerk en Arbeiderswereld opnieuw tot stand te brengen, maar om de voorwaarden voor een contemplatief leven in de wereld zelf te zoeken, om aan de contemplatie het deeg der moderne wereld toe te voegen. Het is moeilijk om van een zo rijke religieuze vorm in enkele regels een juist beeld te geven. Ik wil slechts — op het gevaar af al te genuanceerd te zijn — enige aspecten onderstrepen, die twee houdingen onderscheiden, die schijnbaar gelijk, doch in wezen zo verschillend zijn. Het begrip priester-arbeider moet eerst nog gefundeerd worden. Wanneer het duidelijker was, zou dit op het ogenblik misschien minder moeilijkheden oproepen hebben. (Maar het *kon* immers niet duidelijker zijn, en voor het zo ver is zal er nog tijd overheen gaan en zal nog menige crisis op de koop toegenomen moeten worden.) In elk geval, zoals het zich nu voordoet: *priesterlijke* aanwezigheid der Kerk in de *Arbeiderswereld*, een streven om een gracht te dempen, een geestelijk klimaat te veranderen, een terugkeer voor te bereiden, onderscheidt het begrip de priester-arbeiders zowel van de Katholieke Arbeiders-Actie als van de Minder-Broeders. Men dient zich er voor te hoeden om te menen, dat deze beide pogingen — hoe noodzakelijk zij ook zijn — de plicht zouden opheffen om zich met het bijzondere probleem bezig te houden, dat de priester-arbeiders op hun eigen wijze proberen te beantwoorden.

Hun optreden raakt dat van de Katholieke Arbeiders-Actie, zij overlappen elkaar hier en daar, maar zij zijn niet gelijk. Het heeft ook aanraking met het werk der Minder-Broeders waarmee menig priester-arbeider zich sterk verbonden voelt: evenals Pater Foucauld leggen de priester-arbeiders het er niet voornamelijk op aan te bekeren en te dopen. Wat hen van Pater Foucauld onderscheidt, is hun streven om *overeenkomstig het milieu* te werk te gaan; vaak hun vertrouwen op een verandering van structuren; hun specialisering op de wereld van de arbeider. En vanzelfsprekend hebben zij het heilige vuur van hun roeping als priester en missionaris gemeenschappelijk.

Het eigenlijke probleem.

Wat zal er nu gebeuren? Zal men het missie-experiment der priester-arbeiders veroordelen? Afbreken? Op bepaalde voorwaarden voortzetten? Op het moment dat wij dit schrijven is het nog te vroeg om dit te kunnen zeggen. In zekere zin is dit ook niet belangrijk. Waarde zal de gekozen oplossing — hoe zij ook mag uitvallen — slechts hebben indien zij zal betekenen dat men zich van nu af aan duurzaam, door denken en daden, met de problemen zal bezighouden.

Na tien jaren proberen, zo hoort men soms, is het tijd om uit het stadium der proefnemingen te treden en „orde op zaken te stellen”. Zo iets wil zeggen, dat men belangrijke tussenfasen zou moeten overslaan, het betekent dat men de omvang zou miskennen van een taak, die pas aangevat is. Zeker moet nu veel gebeuren. Doch het eigenlijke probleem ligt ergens anders. Of men het experiment voortzet of afbreekt, — het zal tot niets leiden indien men bij deze gelegenheid niet recht op het gehele missievraagstuk afgaat, zoals dit zich heden in Frankrijk (en in alle landen) voordoet. Niet zozeer in het apostelambt van de priester-arbeiders moet men orde scheppen (zonder dat, om het nog eens te zeggen, de noodzakelijkheid van bepaalde herzieningen ontkend zal worden), doch in de voorstelling die men zich van het apostolaat in de moderne wereld en vooral met betrekking tot de arbeidersbeweging maakt. Of men het met de poging om door de priester-arbeiders tot een oplossing te komen, eens is of niet: men kan niet loochenen dat er een probleem gesteld is, dat verder reikt.

Zo gezien hebben zij de Kerk onmetelijke diensten bewezen: zij hebben een — zij het ook nog zwak — contact met een afgesloten wereld hersteld, zij hebben de christenen tot erkenning van de ware omvang van de apostolische taak wakker-geschud; zij hebben twijfel gewekt over houdingen die gemakkelijk tot gevolg zouden kunnen hebben, dat zich tussen Kerk en Volk een muur opricht; zij hebben bij de priesters en bij de gelovigen heilzame ongerustheid gewekt. Zij beletten ons rustig te slapen. Moge men hen hiervoor danken!

BOEKBESPREKING

Bernard Newman: Hedendaags Marokko (Engelse titel: *Morocco Today*, vert. Will. Kortekaas), Nederland's Boekhuis, Tilburg (1953), geb. f 11,50.

Dit is het 76ste werk van de Engelse auteur Bernard Newman. Dat is een aanbeveling en een veroordeling. Een vakman vindt het boek oppervlakkig. De auteur spreekt over sjerifs, maraboets, zaoeja's, khoeans, djemaä's; hij vertelt er aardige dingen van, maar duidelijk hun betekenis in heden en verleden uiteenzetten doet hij niet, kan hij waarschijnlijk ook niet, omdat het van de schrijver eist zich te verdiepen in de studie van Marokko's geschiedenis en instellingen. Hij spreekt over het magistrale werk van Vicomte de Foucauld: *Reconnaissance au Maroc*, maar uit niets blijkt, dat hij het werk ook maar heeft ingezien. Daar staat tegenover, dat Newman een groot deel van de wereld heeft bereisd, dat hij heel goed uit zijn ogen kijkt, dat hij gewapend is met een goede dosis humor en gezond verstand, dat hij vele mensen uit alle klassen, standen en partijen spreekt en interviewt; dat hij vergelijkingen kan treffen met de toestanden en de recente ontwikkeling in andere landen, o.a. van Zuidoost-Azië, en dat hij ernstig streeft naar een zo objectief mogelijk oordeel.

Daardoor is zijn boek aangenamer, boeiende lectuur en zeer geschikt voor een eerste oriëntatie over dit land, dat zo westers ligt en zo oosters aandoet. Zijn werk zal te meer belangstellende lezers vinden door de recente gebeurtenissen in Marokko: het optreden van de Istiqlal, van de Glaawwi van Marrakesj, de onlusten in Casablanca, de afzetting van de Sultan, gebeurtenissen die menigeen zullen doen vragen: hoe zitten hier de kaarten? Newman spreekt voortdurend over zijn vrienden van de Istiqlal, maar hun argumenten zeggen hem niets. Hij acht hun beweringen weinig anders dan onware verdachtmakingen van de Fransen. Hij vindt, dat de nationalistische onafhankelijkheid van hun land in een veel te snel tempo willen veroveren, dat zij voor zelfbestuur op het moment op bestuurs-, economisch, technisch en medisch gebied niet capabel zijn. Hij is bovendien bevreemd, dat de interne tegenstellingen tussen nationalistische en communisten, tussen stad en land, tussen Berbers en Arabisch sprekenden, tussen conservatieve pasja's en moderne bourgeoisie, tussen orthodoxe moslemin en verwesterde intellectuelen zo sterk zijn, dat na de abdicatie van de Fransen, na het wegvallen dus van de enige factor die de zo uiteenlopende groepen samenbindt, een verdeeldheid zou heersen in het land, die het rijp zou maken voor een burgeroorlog, evenals in Birma, dat naar Newmans mening na de Wereldoorlog ook te vroeg zijn onafhankelijkheid verkreeg. Hij vergelijkt telkens de veiligheid, orde en welvaart in het protectoraat met de chaos, de onveiligheid en het wanbestuur in de tijd vòòr de bezetting. De Fransen hebben zeker voordelen genoten van het protectoraat, maar zij hebben er ook heel wat kapitaal in gestoken, terwijl niemand anders bereid was dat te doen in de volkomen failliete sultansboedel, zij hebben hun „colons” uitgestrekte gronden verschaft, maar ook grote irrigatiewerken aangelegd, die het bebouwbare oppervlak aanzienlijk hebben uitgebreid; zij hebben havens, wegen en bruggen gebouwd, delfstoffen gewonnen, de rooftochten en eeuwige twisten van de

nomaden beëindigd. De bevolking is in een klein aantal jaren verdubbeld en desondanks stijgt het levenspeil regelmatig. Newman is echter veel te verstandig om bij een oordeel over het nationalistisch streven alleen te kijken naar de materiële vooruitgang. Hij is niet blind voor de geestelijke krachten in de Islamietische wereld; hij kent de invloed in Marokko van de propaganda uit Egypte en het Midden-Oosten. Hij kent ook de indruk, die de stichting van de staat Libye in Noord-Afrika heeft gemaakt, een land met slechts 1 miljoen inwoners, dat niet veel meer is dan een stuk Sahara, dat nooit onafhankelijkheid heeft gekend, dat economisch op Engeland en Amerika steunt, dat in alle opzichten de mindere is van Marokko, vele eeuwen een onafhankelijke, machtige, cultureel hoogstaande staat. Met verbittering zien de Marokkanen, dat Frankrijk hun praktisch niet de minste invloed op het bestuur toestaat, terwijl Engeland aan Negerstaten als de Goudkust en Nigeria bijna volledige autonomie toekent. Newman legt dus in zijn laatste hoofdstuk aan de Fransen een programma voor van beperkte hervormingen in bestuur, rechtswezen en economische politiek, die veel minder ver gaan dan de eisen van de Istiqlal, maar in elk geval de eerste stappen zouden zijn op de weg naar zelfbestuur, terwijl het er heel veel op lijkt, of de Fransen alle hervormingen maar liefst op de lange baan zouden schuiven, zeker de „colons” en hun machtige vrienden in Parijs.

J. BRUMMELKAMP

DE SCHOOLSTRIJD IN FRANKRIJK

In vele landen van Europa woedt de schoolstrijd. Het conflict tussen de machten van kerk en staat, dat de historie van ons werelddeel sinds de opkomst van het christendom heeft vergezeld, is nog steeds niet tot oplossing gekomen. Het manifesteert zich bij uitstek op het terrein der volksopvoeding. Het neemt daarbij de vorm aan óf van een verschil van opvatting omtrent de geest van het van overheidswege verzorgde onderwijs óf van een tegenstelling aangaande de vrijheid der bijzondere scholen, waarbij de vraag naar voren komt of dit uitsluitend een formele vrijheid moet zijn dan wel of deze vrijheid van overheidswege ook tot een materiële mogelijkheid moet worden gemaakt.

In geen Europees land zijn de spanningen op dit stuk zo hevig als in Frankrijk. Hier ontdekken wij ook aanstonds het verband dat er bestaat tussen de beide vormen, waarin de schoolstrijd aan de dag treedt. Indien en voor zover de van overheidswege verzorgde scholen een onderwijs geven dat voor de kerk aanvaardbaar is, bestaat er aan bijzondere scholen met een confessioneel karakter geen behoefte. Naar de mate, waarin het openbaar onderwijs afstand neemt van de eisen welke de kerk aan de opvoeding der natie stelt, ontstaat het geding betreffende de positie van het bijzonder onderwijs.

In Frankrijk is het openbaar onderwijs sedert de Franse revolutie in toenemende mate gekenschetst door het begrip „laïque”. Dit bijvoegelijk naamwoord en het daarbij behorende zelfstandig naamwoord „laïcité” — beide verwant met ons woord „leek” — vereisen enige verklaring. De Franse revolutie stelde de „laïcité” tegenover het „clericalisme”. Zij wenste daarmede uit te drukken, dat de staat geheel onafhankelijk zou zijn van de kerk en dat zijn burgers gelijke rechten zouden bezitten, ongeacht hun godsdienstige overtuiging. Politieke tegenstellingen zouden gebaseerd moeten zijn niet op godsdienstige, maar uitsluitend op politieke overwegingen. De regering moet zich door de rede laten leiden. De wet zal niet katholiek noch protestant zijn. Een vooraanstaand staatsman verklaarde haar tot atheïste. Godsdienst moet een zaak blijven van particuliere keuze. De Constitutie van de Vierde Franse Republiek karakteriseert de republiek in artikel 1 plechtig als „ondeelbaar, „laïque”, democratisch en sociaal.” Na een bewogen geschiedenis in de negentiende eeuw staat heel het openbaar onderwijs in Frankrijk in het teken van deze „laïcité”. Het is een beginsel, dat voor een groot deel van het Franse volk veel meer is dan een zakelijke constatering van neutraliteit. Wie dit begrip aanvaardt, kiest daarmede

voor de nationale idee, wie het afwijst verklaart zich tegen de fundamenteën van het staatsbestel.

Willen wij begrijpen hoe diep de tegenstellingen omtrent de school gaan, dan moeten wij ons deze mystieke betekenis van dit begrip steeds voor ogen houden.

Het blijkt intussen mogelijk dit begrip op verschillende wijzen te vullen. Het heeft ook in feite in de negentiende en twintigste eeuw een ontwikkeling doorgemaakt, waaruit men de beweging van het geestesleven der Franse natie kan aflezen: rationalisme, moralisme, evolutionisme, positivisme, pacifisme, marxisme hebben alle op hun tijd bijgedragen tot vulling van de „laïcité”. Ook vandaag kan men verschillende opvattingen van deze gedachte tegenkomen.

Ziehier vooreerst een tekst, die in de geschiedenis van het Franse onderwijs dáárom van grote betekenis is wijl zij afkomstig is van de minister, die in de tachtiger jaren van de vorige eeuw het „laïcisme” tot zijn definitieve overwinning heeft gevoerd: Jules Ferry. Hij zeide:

„Er is in Frankrijk geen staatsgodsdienst, maar er is evenmin een staatsongodsdienstigheid . . . Zolang het bestuur van het onderwijs in mijn handen zal zijn, zal aan deze eerbied voor de gevestigde geloofsrichtingen krachtadig en nauwkeurig de hand worden gehouden . . . Zeker, wij zullen de rechten van de staat tegen een zeker politiek katholicisme verdedigen. Wat echter het godsdienstige katholicisme aangaat, waarin zich de gewetenskeuze van een groot deel van het Franse volk openbaart, het heeft recht op onze eerbied en onze bescherming . . . Wij zijn met beslistheid in de strijd tegen het clericalisme getreden, maar een strijd tegen de godsdienst, nooit en nimmer!” De officiële voorschriften van 1923 zeggen:

„Het zedelijk onderwijs in de geest van de „laïcité” onderscheidt zich van het godsdienstonderwijs, maar het gaat er niet tegenin. De onderwijzer stelt zich niet in de plaats noch van de geestelijke noch van de vader. Hij werkt met hen samen om van ieder kind een „honnête homme” (eerbaar mens) te maken.”

Dit is één opvatting der „laïcité” en, zoals men ziet, een gezaghebbende.

Er is ook een andere. Ziehier enkele citaten om deze te karakteriseren.

„De normale ontwikkeling van de „laïcité” is het atheïsme” (François Albert).

Uit een conversatie „Zij is niet „laïque”, zij luistert Zondags door de radio naar de mis” (geciteerd in Esprit).

Naar de eerste opvatting is de „laïcité” een opvatting, welke zeer vele Fransen, ook katholieken, kunnen aanvaarden. De andere opvatting vult het begrip met een inhoud, welke de Franse openbare school maakt tot de draagster van een bepaalde filosofie, die haar voor christenen onacceptabel maakt.

Het is interessant de gedachtenwisseling, welke over dit onderwerp in Frankrijk gaande is, te volgen. Ze herinnert ons aan de beschouwingen over het karakter der openbare school te onzent. In Frankrijk onderscheidt men tussen positieve en negatieve „laïcité” zoals men te onzent positieve en negatieve neutraliteit kan onderscheiden. Negatief is: te zwijgen over alles wat zweemt naar godsdienst en levensbeschouwing. Positief is . . . laten wij luisteren wat prof. M. Savatier, van de faculteit der rechtsgeleerdheid te Poitiers, erover zegt:

„Laïcité kan derhalve niet bestaan in onthouding, maar zij bepaalt de houding van de onderwijzer op twee manieren. Vooreerst moet hij de overtuiging die hij

bezit niet als een dogma rechtvaardigen, maar als het resultaat van onderzoeken en argumenten, welke hij te goeder trouw zal uiteenzetten. Anderzijds zal hij in deze uiteenzetting slechts met eerbied over afwijkende meningen spreken. Het is met deze stilzwijgende afspraak, dat de Université de France (het openbaar-onderwijstelsel in al zijn geledingen. I.) onderwijzers van de meest verschillende levensrichtingen in haar midden opneemt.”¹⁾

Tot zover voorlopig over de openbare school.

Er is echter nog een andere, zelfs oudere traditie in Frankrijk dan die van de „laïcité”. Het is die van het samengaan van wereldlijke en kerkelijke macht. En aan de wieg van het schoolwezen hebben eeuwen her niet de staat, maar de kerk en haar orden gestaan. Na de Franse revolutie volgde er aanvankelijk een concordaat tussen Napoleon en de Kerk van Rome. Het lager onderwijs bleef gedurende de eerste helft der negentiende eeuw aan de wereldlijke en reguliere geestelijken overgelaten. Dat was een beetje anders dan de revolutie had bedoeld, welke openbaar, kosteloos, neutraal en verplicht onderwijs had verlangd! Alleen het middelbaar en hoger onderwijs werden staatsmonopolie.

Tussen 1850 en 1880 overheerst een stroming, welke de kerk welgezind is. De burgerij, bezorgd voor het socialisme, verliest het vertrouwen in de „Université” (in bovenbedoelde zin). Haar monopolie ten aanzien van het middelbaar onderwijs wordt dientengevolge doorbroken. Er komt een ver gaande vrijheid om middelbare scholen te stichten. Het kerkelijke toezicht zou zich voortaan ook tot deze tak van onderwijs uitstrekken.

Na 1870 zet zich evenwel een krachtige beweging tot herziening van het schoolstelsel in. De overwinning der Duitsers werd aan de Duitse schoolmeesters toegeschreven; de eigen nederlaag aan de gebrekkige staat van het onderwijs. De republiek moest gedragen worden door de burgers. De volksopvoeding zou haar cement zijn. In 1880 is de tijd rijp voor de verwerkelijking van de leuzen, die honderd jaar geleden vergeefs hadden geklonken: verplicht, kosteloos, neutraal, openbaar onderwijs. In enkele jaren wordt de macht der kerk, ook op dit terrein, enorm beknot. Na de beroeringen van de Dreyfusaak, waarbij wereldlijke en reguliere geestelijken met de conservatieven en de nationalistien aan de „verkeerde” kant hadden gestaan, besloten de republikeinen en democraten de kerk als politieke macht voorgoed terzijde te stellen. In deze periode, welke zich tot 1905 uitstrekt, werden ontelbare scholen van kloosterorden opgeheven. De openbare school werd thans in al haar geledingen radicaal „laïque”. Er werden staatsnormaalscholen met „laïcistisch” karakter gesticht. Geen godsdienstonderwijs zou er bij het openbaar onderwijs worden gegeven. Daarvoor werd en wordt de Donderdagmiddag vrijafgegeven. Uit openbare kassen zou generlei steun aan bijzondere scholen mogen worden verstrekt. Hiermede werd de kerk op onderwijsterrein in de bijzondere school teruggedreven. Zij behield immers de vrijheid tot schoolstichting. En van dit recht heeft zij, met inzet van enorme krachten, gebruikgemaakt. In ’t bijzonder op het gebied van het middelbaar onderwijs wisten de kerkelijke orden zich een grote plaats te verwerven.

Ziehier een statistische opgave voor 1949/1950.

---

¹⁾ Geciteerd in *Esprit*, 17e Année 1949, p. 481.

Aantal leerlingen op Franse scholen 1949/1950 ($\times 1000$)

Tak van onderwijs	Openbaar		Bijzonder	
	abs.	%	abs.	%
Lager onderwijs	4222	82	910	18
Middelbaar onderwijs	412	58	308	42

Bij het bijzonder lager onderwijs waren 35.000 onderwijzers werkzaam, onder wie 14.500 geestelijken en religieuzen. Bij het bijzonder middelbaar onderwijs waren 23.000 leraren werkzaam, onder wie 10.700 geestelijken en religieuzen. Slechts $\frac{1}{4}$ van dezen is bevoegd.

Genoeg om te doen zien, dat de kerk op het gebied van het onderwijs nog steeds een macht van enorme betekenis is. Een flink stuk van de zorg voor het middelbaar onderwijs is in haar handen. Dit is niet anders dan de voortzetting van een oude traditie. In de achttiende eeuw hebben de onderwijsgevende orden niet slechts het lager onderwijs verzorgd; de Jezuiten zijn het geweest, die de opkomende derde stand de scholing hebben bijgebracht, welke haar in staat stelde zich de leidende plaats in de samenleving te veroveren.

De beide soorten van onderwijs staan naast elkaar. Maar er is weinig fantasie voor nodig om zich voor te stellen, dat zij ook *tegenover* elkaar staan. Deze tegenstelling heeft uiteraard een godsdienstig-principiële achtergrond. Achter het openbaar onderwijs zien wij de staat met zijn eis der „laïcité”. Achter het bijzonder onderwijs staat de kerk met haar eis der „catholicité”. Goede katholieken zijn in beide kampen te vinden. Maar dit neemt niet weg, dat de tegenstelling tussen de beide machten hier in volle duidelijkheid openbaar wordt. Toch kan dit conflict alleen goed worden begrepen en ook de houding der Franse socialisten daarin kan eerst goed worden verstaan, wanneer wij ons realiseren, dat er diepgaande sociologische tegenstellingen in het Franse volk zijn, die hier mede in het geding komen.

Politiek staan de vrienden van de revolutie en de republiek tegenover de conservatieve machten van kerk, gezag, leger en nationalisme.

Economisch staan de mensen van de industriële sfeer tegenover de meer traditioneel gezinden van de landbouw.

Sociaal staan de strijders voor vrijheid en gelijkheid — ook gelijkheid van kansen — tegenover de autoritair gerichte opvattingen, waarin hiërarchie en milieu opgeld doen.

Geestelijk staan vooruitstrevende katholieken met protestanten en vrijdenkers tegenover een meer behoudend deel van geestelijkheid en kerkvolk.

Met allerlei nuancering werkten deze tegenstellingen achter de onderwijsgeschiedenis, welke zojuist in enkele vluchtige trekken werd geschetst. Daarmede is de actie voor de bijzondere school in de een sociologische hoek terechtgekomen, zo goed als de verdediging der openbare school in een andere maatschappelijke context is gevat. De tegenstelling is niet bepaald verzacht door enkele factoren, welke zich gedurende en na de oorlog hebben voorgedaan.

Daar is vooreerst geweest de houding van de regering van Pétain, gesteund door ultra-conservatieve katholieken, waaronder tal van leden van de oudere clerus, en,

tot fascisme neigende, ongelovige, rechtsradicalen. Deze regering heeft zich gericht tegen de „*école laïque*”. Zij heeft openbare normaalscholen, broedplaatsen immers der democratie, gesloten, zij verbood de vakverenigingen der openbare onderwijzers, zij ontsloeg vooraanstaande elementen uit het onderwijzerscorps of zond ze met onbeperkt verlof. En de bijzondere school kreeg staatssteun van deze collaborateurs! Dat heeft de weg naar de schoolvrede in de eerste jaren na de tweede wereldoorlog uiteraard niet geplaveid.

Aan de andere kant is het volstrekt begrijpelijk, dat de bijzondere school juist nu voor haar belangen — ook met een eis om financiële bijstand — *moet* opkomen. De katholieke school betreft het merendeel harer leerlingen uit burgerlijke en boerenmilieu's, en met name niet uit die der arbeiders. Bij de keuze voor de bijzondere school spelen standsoverwegingen mede. Het „staat beter” zijn kinderen daarheen te zenden dan naar de kosteloze, openbare school. Met name voor het middelbaar onderwijs gelden deze overwegingen. Maar deze bijzondere school kan slechts ten koste van grote offers in stand worden gehouden. Men denke zich eens in wat het kost om lagere en middelbare scholen voor meer dan 1 miljoen leerlingen te exploiteren, ook al betaalt men zijn docenten slechts de helft van hun collega's aan de openbare scholen. Onvermijdelijk is trouwens, dat bij de stijging der prijzen ook deze exploitatiekosten van jaar tot jaar zijn toegenomen en voortgaan te stijgen. Tot dusver werden deze kosten voor $\frac{1}{3}$ door de ouders, voor $\frac{1}{3}$ uit kerkcollecten en $\frac{1}{3}$ uit bazars, loterijen enz. bestreden. Maar de inkomensnivellering heeft juist de milieu's, die de ruggegraat der bijzondere school vormden, sterk getroffen. Het is onmogelijk de exploitatie op de oude voet voort te zetten. Een bedrag ter waarde van f 300 miljoen 's jaars brengt men uit particuliere middelen niet meer op!

Daar komt nu nog bij, dat de bijzondere scholen kunnen stellen, dat zij in een behoefte voorzien, die de openbare scholen, ook al zou het principieel bezwaar der ouders daartegen zijn weggevallen, onmogelijk zouden kunnen vervullen. Het is op zich zelf reeds slecht gesteld met de uitbouw van het openbaar onderwijs. Er is reeds thans een ernstig tekort aan onderwijscapaciteit: gebouwen en docenten ontbreken. Ook de meest verstokte voorstander van het „*école laïque*” kan dus niet beweren, dat de voorstanders van het bijzonder onderwijs hun kinderen maar naar het openbaar onderwijs moeten sturen.

De vrienden van de bijzondere school noemen het, niet zonder grond, onrecht, dat ze belasting moeten betalen voor de school, welke zij voor hun kinderen niet begeren, en bovendien de school welke zij wensen, uit eigen zak moeten bekostigen. Het is het argument, dat in Nederland evenzeer in de schoolstrijd naar voren is gebracht. En niet zonder grond. Het laat zich bovendien gemakkelijk begrijpen, dat de kosteloosheid van het openbaar lager en middelbaar onderwijs het conflict nog verscherpt.

Toch begrijpen wij het Franse schoolconflict nog slechts naar zijn uiterlijke aspecten, wanneer wij niet trachten iets te verstaan van het geestelijk klimaat van waaruit hier wordt gedacht.

Wat verwijt de voorstander van het bijzonder onderwijs in Frankrijk de openbare school?

1. De openbare lagere school is stellig niet anti-godsdienstig in haar reglementen

en de meerderheid der onderwijzers houdt zich bij de uitoefening van haar functie strikt aan de spelregels. Daardoor is het mogelijk, dat $\frac{3}{4}$ van de kinderen der katholieken naar de openbare school gaan. Trouwens, $\frac{3}{4}$ van de openbare onderwijzers is zelf katholiek.

Maar de geest welke uitgaat van de leidende figuren in de wereld van het openbaar onderwijs, dus van de politici die zich als haar pleitbezorgers opwerpen, de hogere administratieve autoriteiten, de inspecteurs en de bestuurders van de onderwijsorganisaties, boezemt de katholieken wantrouwen in. Zij treffen in hun mondelinge en schriftelijke vertogen een zekere animositeit tegen het katholicisme aan en beluisteren daarin een rationalistische critiek op geloofswaarden, welke hun dierbaar zijn.

In de normaalscholen, bolwerken van de „laïcité”, zien zij centra van ongeloofspropaganda. Zij stellen, dat daar een positivistische geest heerst, welke een geestelijk gevaar betekent voor de katholieke leerlingen die in dit milieu binnentreden. Christenen, zo zeggen zij, worden er op zijn hoogst getolereerd. Werkelijke eerbied voor hun overtuigingen valt er niet te bespeuren.

2. Een tweede ernstige grief is, dat bij de benoemingen bij het openbaar onderwijs in bepaalde departementen de katholieken worden achtergesteld, indien ze niet, gelijk ook voorkomt, stelselmatig worden geweerd.

3. In de kleine steden en dorpen woedt de strijd tussen de openbare en de bijzondere school op de schaal van locale onaangenaamheden. Maar nationaal is hij geconcentreerd in het Verbond voor de Vrije School ener- en de Ligue de l'Enseignement en het Syndicat National anderzijds. De katholieken zien nu met misnoegen het, naar Nederlandse gedachtengang ondenkbare, feit, dat deze „Ligue” niet minder dan 21 full-time functionarissen in dienst heeft, die door het ministerie van Onderwijs worden betaald! Deze machtige organisatie is in een aanzienlijk gebouw te Parijs gevestigd. Men verwijt haar, dat zij niet alleen het „laïcisme” verdedigt, maar strijdt voor een wijsgerige houding, welke zich richt tegen het christendom. Zij publiceert in haar organen volop artikelen met anti-religieuze strekking, welke de gelovigen ernstige aanstoot geven.

Beluisteren wij nu de andere kant. Wat verwijten de aanhangers van de „laïcité” de bijzondere school?

1. Zij beschouwen haar als het orgaan van een kerk, die in wezen totalitair is. Zij verwijten deze kerk een principiële intolerantie, welke zich in het leven van tal van dorpen openbaart. Dan komen daar dingen voor de dag, waarvan wij ook in Nederland wel gehoord hebben, o.a. de pressie op de gezinnen om kinderen naar de school van de andere richting te zenden. Daarbij speelt het sociale element mede. De onderwijzer van de openbare school ziet de r.k. priester als de man, die niet alleen een geestelijke strijd voert, hij beschouwt hem in vele gevallen als een werktuig in dienst van de bezittende klasse. Daarom stellen de vrienden van de openbare school, dat de oprichting van de vrije school in het dorp verdeeldheid betekent. En deze strijd wordt — zo constateren zij — nimmer door de ouders geopend. Het is steeds de geestelijkheid die het initiatief neemt.

2. De geschiedenis heeft de voorstanders van de openbare school voorts geleerd, dat de strijd *vóór* de vrije school steeds samenvalt met strijd *tegen* de republiek.

Het feit bevestigt hen in hun gevoelens, dat de vrije school geen godsdienstige gelegenheid is, maar een orgaan van de klassenstrijd, immers: het zijn steeds de reactionairen die voor haar opkomen. Inderdaad toont de geschiedenis van het Franse schoolwezen een nauwe band tussen strijd voor de vrije school ener- en een conservatieve — zelfs reactionaire politiek anderzijds.

Dit brengt ons tot de politieke situatie. Hier staan ter ene zijde de conservatieve katholieken, die hun zaak met die van de katholieke school vereenzelvigen. De Rassemblement du Peuple Français (RPF van de Gaulle) is weliswaar niet in haar geheel vóór steun aan de vrije school, zij telt ook „laïcisten” en $\frac{1}{2}$ van haar leden wil van subsidie niet weten. Maar zij is belust op kerkelijke ondersteuning. Ter gelegenheid van de verkiezingen in 1951 is zij onmiddellijk met een subsidievoorstel gekomen. Daardoor heeft zich de Mouvement Républicain Populaire (MRP), ofschoon allerminst onverdeeld, verplicht geacht iets te doen. Het werd de oorzaak van een lange regeringscrisis, want de socialisten en radicalen houden vast aan de positie welke op het terrein van het onderwijs in de tachtiger jaren der vorige eeuw werd verworven. Zij zien in een tegemoetkoming aan het bijzonder onderwijs een aanslag op de heiligste goederen der republiek, op de fundamentele beginselen der Franse staatsorganisatie.

Het resultaat is geweest: een regering zonder socialisten. Verder: de aanvaarding in het parlement in 1951 van de toewijzing van een bedrag per leerling, dat in 1952 op 3900 francs werd bepaald, zowel voor het openbaar als bijzonder onderwijs. Men noemt dit een „noodmaatregel”. Inderdaad, een oplossing is dit niet. Het Franse volk is nog allerminst aan een schoolvrede toe. De partijen klampen zich vast, enerzijds aan de „*école laïque*”, anderzijds aan de „*école libre*” en het noodlot wil, dat deze woorden tot symbolen, tot shibboleths, tot mystieke begrippen zijn geworden.

Daarbij vindt men, het zij voor alle duidelijkheid herhaald, belijdende katholieken aan beide zijden. Wat de protestanten aangaat, de katholieke critiek op de geest der openbare school wordt in hun kring zeker gedeeld. Een paar jaar geleden werd in het blad *Christianisme au 20ième siècle* een vrij uitvoerige discussie gevoerd over de vraag of men van protestantse zijde, gebruikmakend van de subsidieregeling, moest overgaan tot het stichten van bijzondere scholen. Daarvoor bleek echter geen meerderheid te vinden te zijn. Protestantse christenen zouden hun invloed in de wereld van het openbaar onderwijs moeten doen gelden. Men acht de politiek der r.k. kerk niet verstandig. Het bekende weekblad *Réforme* schreef hierover: „Gezien de ervaringen in Spanje en Italië kan de bijzondere school misschien medewerken tot het kweken van priesterroepingen, maar ten koste van een nieuwe strijd tussen clericalisme en anti-clericalisme.” (A. Tinet.) Dr. Marc Boegner zegt: Als eens de vrije school de overhand krijgt op het neutrale onderwijs, is het gedaan met de godsdienstvrijheid. Daarom komen de protestanten op voor de openbare school.

Beide partijen hebben zich nu in hun stellingen teruggetrokken. De regering neemt de subsidie — krachtens de wet — in de begroting op, de socialisten stellen voor, de betreffende post te schrappen. Guy Mollet acht nationalisatie van de vrije school de enig aanvaardbare oplossing. Maar nationalisatie, waardoor het bijzonder onderwijs onder het parool der „*laïcité*” zou komen te staan, is voor de katholieken

uiteraard onaanvaardbaar. Wat zou men bovendien moeten doen met de ruim 25.000 van de 58.000 leraren en onderwijzers der bijzondere scholen, die geestelijken zijn en niet in het kader van het openbaar onderwijs mogen worden opgenomen?

Het is duidelijk, dat aan de voorwaarden voor een werkelijke schoolvrede in Frankrijk thans nog allerminst is voldaan.

Van wezenlijke betekenis zou het zijn, indien het eens zover zou kunnen komen, dat de katholieken de socialisten zouden kunnen overtuigen, dat de strijd voor een katholieke opvoeding niet tegelijkertijd beduidt een klassesrijd der bourgeoisie. Er zijn in Frankrijk geestelijke bewegingen gaande, welke zulk een, voor het christendom, noodlottige binding tussen de kerk en een bepaalde, behoudende politiek beogen te breken. Ik noem slechts de groep rond het maandblad *Esprit*. Is trouwens het optreden der priesterarbeiders niet een bewijs van een dergelijk streven . . . , en, helaas, tevens van de moeilijkheden, waarmede dit heeft te kampen?

Van even wezenlijke betekenis ware het, indien het mogelijk ware, dat de socialisten konden inzien, dat liefde tot de republiek niet per se eist, dat alle kinderen naar een „*école laïque*” gaan, dat de eenheid van Frankrijk zich niet noodzakelijk in het symbool van de „*Université de France*” behoeft te openbaren en dat socialisme gepaard kan gaan met de erkenning van het goed recht der voorstanders van het bijzonder onderwijs.

Zolang er zich niet zulke diepgaande veranderingen in het leven en denken van het Franse volk voltrekken, is, helaas, de vrees gewettigd, dat de schoolkwestie dit volk op zijn scherpst verdeeld zal houden en de politieke samenwerking en kabinetsformatie in Frankrijk zal blijven bemoeilijken. Dat alles is voor de toekomst van Europa een ernstige zaak!

DE ONTWIKKELING VAN DE MANNELIJKE

FABRIEKSJEUGD

De maatschappij behoort én in eerbied voor de mens én uit welbegrepen eigenbelang ál haar leden de mogelijkheden te bieden tot ontwikkeling van de in aanleg gegeven kwaliteiten.

Rapport: Ontwikkelingsmogelijkheden voor jeugdige fabrieksarbeiders, p. 11.

Het vraagstuk van de gelijkheid van kansen heeft in de kringen van het democratisch socialisme herhaaldelijk belangstelling gevraagd en gekregen. In *De weg naar vrijheid* is er terecht aandacht aan geschonken. Het is om velerlei redenen onbevredigend en voor ons onaanvaardbaar, dat nog maar al te vaak de sociale positie der ouders meer dan de intellectuele capaciteiten en de karaktereigenschappen van de jonge mens zelf, beslissende invloed uitoefent op de kansen die hij krijgt om zijn gaven te ontplooien. De in vele kringen levende overtuiging, „dat het voor begaafde naturen mogelijk (is) om snel op de maatschappelijke ladder omhoog te klimmen,” is — zeker voor Nederland — onjuist, ook al kan men met voldoening constateren, dat er wel vooruitgang op dit punt is te constateren. Hoe de verhoudingen echter precies liggen is zeker niet gemakkelijk te zeggen. Daarom is het verheugend, dat de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen in 1948 een commissie heeft ingesteld, die de opdracht kreeg een *onderzoek* in te stellen *naar de ontwikkelingsmogelijkheden van de Nederlandse jeugd*. Het is ongetwijfeld een zeer omvangrijke taak die deze commissie, onder voorzitterschap van de tegenwoordige commissaris der Koningin in Drente, mr. J. Cramer, kreeg toegewezen. Het valt te vrezen, dat het nog wel even zal duren voor het volledige eindrapport dezer commissie van de pers zal komen.

De commissie-Cramer heeft, in verband met de grote omvang van haar werkterrein, een aantal subcommissies gevormd. Het is nu buitengewoon gelukkig en belangrijk, dat twee dezer subcommissies, beide onder voorzitterschap van prof. dr. W. Banning, bij wijze van uitzondering — in het algemeen wordt afzonderlijke publicatie van de rapporten van de subcommissies ongewenst geacht — hun rapporten openbaar hebben gemaakt.

In 1951 verscheen het eerste rapport-Banning over De ontwikkelingskansen van de jeugdige fabrieksarbeider, met als ondertitel: De taak van maatschappij en bedrijf. De commissie achtte terecht „een verbetering van de ontwikkelingsmogelijkheden van de vrouwelijke jeugd die fabrieksarbeid verricht, dermate urgent,” dat met de publicatie „niet kan worden gewacht tot het volledige commissierapport

gereed is gekomen" (p. 4). Het rapport geeft in een betrekkelijk kleine omvang, 31 bladzijden, zeer belangrijke gegevens en suggesties. Een van de door de commissie aanbevolen „Maatregelen ter verbetering van de ontwikkelingsmogelijkheden" is: uitbreiding van de Arbeidswet met een verbod van fabrieksarbeid voor meisjes beneden de zestien jaar (p. 21). De commissie adviseert om deze maatregel in etappen in te voeren, „eerst met een verbod voor veertienjarigen en daarna voor vijftienjarigen" (p. 21). Nu is bekend, hoe de eerste stap in deze richting inmiddels gedaan is, door de indiening van het wetsontwerp tot verbod van fabrieksarbeid van meisjes van veertien jaar. Het is te hopen, dat ook de andere aanbevolen maatregelen, o.a. „Leerplichtverlenging tot de leeftijd van zestien jaar, met in aansluiting daaraan verplicht onderwijs van vier uren per week tot de leeftijd van achttien jaar" (p. 21) — spoedig doorgevoerd kunnen worden!

Het tweede deelrapport-Banning, dat nu inmiddels is gepubliceerd, is dat over de *Ontwikkelingsmogelijkheden voor jeugdige fabrieksarbeiders*.¹⁾ De hiervoor ingestelde — vrij omvangrijke — subcommissie-Banning (secretaris mr. F. Th. van der Maden) had zich „in het bijzonder te beraden over de situatie der „resterende" veertien- tot twintigjarigen — d.w.z. zonder de jeugdige fabrieksarbeidsters —, voor zover zij geen volledig dagonderwijs genieten" (rapport p. 5). Uit praktische overwegingen heeft de commissie de aandacht „in de eerste plaats gericht op de jeugdige mannelijke fabrieksarbeiders en de daarmee — gezien hun omstandigheden — gelijk te stellen jeugdige mannelijke arbeidskrachten in magazijnen, transportwezen e.d." (p. 6). De afzonderlijke publicatie wordt ook nu weer gemotiveerd met de „urgentie van de in dit rapport aan de orde gestelde problemen" (p. 6).

Ik aarzel niet, dit rapport, dat een omvang heeft van ruim zestig pagina's, zeer belangrijk te noemen. Het behandelt een probleem, dat betrekking heeft, zoals in het eerste hoofdstuk: *Algemene oriëntatie* wordt uiteengezet, op een groep van 165.000 jeugdige arbeiders, ongeveer de helft van de 332.000 jonge mannen tussen veertien en twintig jaar, die beroepsarbeid uitoefenen (p. 8), terwijl te verwachten is, dat deze groep, als er geen verbod van arbeid voor veertien- tot vijftienjarigen komt, in de komende vijftien tot twintig jaar de 200.000 zal overschrijden.

Voor deze groep moet het vraagstuk der ontwikkelingskansen wel zeer urgent geacht worden. Bovendien wijst het rapport erop (p. 5), dat het welslagen van de voor ons land noodzakelijke industrialisatie nauw samenhangt met de menselijke kwaliteiten van onze arbeidskrachten. Herhaaldelijk wordt er in het rapport op gewezen, dat men daarbij niet alleen moet denken aan kennis en kunde, maar ook aan het verantwoordelijkheidsgevoel en het vermogen om samen te werken (p. 9, p. 12). Een andere reden voor de urgentie van het probleem ziet de commissie in het gezinsvraagstuk, omdat zij overtuigd is, dat het gezinsleven bij deze groep meer dan elders bedreigd wordt. De fabrieksjeugd komt voor een deel uit een milieu, waarvan een opvoedende kracht uitgaat, terwijl er aandacht wordt besteed aan vakopleiding, aan kerk, aan jeugd- en(of) politieke organisatie en aan zinvolle vrije-tijdsbesteding. Een ander deel komt echter uit een milieu, waarvan weinig opvoedende kracht uitgaat en de interessesfeer dezer jongens, die dikwijls het lager

---

1) Uitgave Staatsdrukkerij- en Uitgeversbedrijf, 's-Gravenhage, 1953.

onderwijs niet hebben kunnen voltooien, beperkt zich in hoofdzaak tot bioscoop, straat en cafetaria. Het rapport houdt zich vooral bezig met deze jongeren, die na het lager onderwijs geen opleiding in welke vorm ook ontvangen en daardoor belangrijke vormingsmogelijkheden missen (p. 10).

Het rapport stelt nl., dat de maatschappij, zowel uit eerbied voor de mens als uit welbegrepen eigenbelang, al haar leden de mogelijkheden behoort te bieden tot ontwikkeling van de in aanleg gegeven kwaliteiten (p. 11). Dat is een „ethische eis van de eerste orde” (p. 11), maar het is daarnaast „een levensbelang voor de maatschappij in het algemeen”.

Dit geldt zowel voor de begaafden als voor de minder begaafden. Ook al mag het waar zijn, dat in de lagere milieu's begaafdheid minder voorkomt dan in de hogere, dan nog is het zo, dat „zelfs bij een kleiner percentage begaafden de grote groep jeugdige fabrieksarbeiders toch altijd een niet te verwaarlozen aantal begaafden zal bevatten” (p. 10). En terecht wordt dan ook in *De weg naar vrijheid* gezegd, dat door het niet ontwikkelen van aanwezige begaafdheid aan het welvaartspeil van de gehele gemeenschap ernstige schade wordt toegebracht. „Deze verspilling of „vermorsing” van intellect is een luxe, die de Westeuropese samenleving zich in de twintigste eeuw niet meer kan veroorloven” (*De weg naar vrijheid*, p. 263).

Overigens gaat het in het onderhavige rapport veel minder om de begaafden als wel om het grote aantal minderbegaafden, voor wie voorzieningen moeten worden getroffen.

Het ongebruikt verloren laten gaan ook van de aanwezige normale kwaliteiten betekent steeds een maatschappelijk verlies! Meer en betere vorming van allen is ook een eis van democratie. De moderne democratische ontwikkeling, op politiek zowel als op sociaal-economisch terrein, vraagt in toenemende mate medewerking van de arbeiders (kernstelsels, ondernemingsraden) en stelt daardoor dus „voortdurend hogere eisen aan de mens als lid van de samenleving” (p. 12). Daarom is uitbreiding en intensivering van de vorming dringende eis. Deze vorming zal voldoende gedifferentieerd moeten zijn om rekening te kunnen houden met verschillen in aanleg, milieu, bestemming enz. (p. 12). Ze zal verder *gericht* moeten zijn *op de gehele mens* en dus rekening moeten houden zowel met de eisen van het beroepsleven als met die van andere levensverbanden. Het rapport wijst er met nadruk op, dat, aangezien „ongeschoolde arbeid ook in de toekomst op grote schaal verricht zal moeten worden,” rekening dient gehouden te worden met „de compenserende mogelijkheden in de vrije tijd” (p. 13). Overigens beperkt het rapport zich voornamelijk tot het meer algemene aspect van de vorming, aangezien het technische aspect van de beroepsvorming reeds uitvoerig in een ander rapport is behandeld.²⁾

In een kort tweede hoofdstuk wordt „De psychische ontwikkeling van de mannelijke fabrieksjeugd” summier, maar toch wel prettig en verhelderend besproken. Het bijzondere van de situatie van de fabrieksjongens in de zo belangrijke puberteitsleeftijd ligt op drieërlei gebied.

---

²⁾ Rapport van de Commissie van Onderzoek betreffende het lager Nijverheidsonderwijs voor jongens, 's-Gravenhage, 1949.

- 1e. *In het milieu, waaruit deze jeugd voortkomt.* Hierin heerst vaak niet de gewenste sfeer, er ontbreekt de nodige leiding en de jongens krijgen „van huis uit” zo weinig mee! Alles misschien verklaarbaar en begrijpelijk, maar daarom niet minder funest voor de vorming der jongeren.
- 2e. *In het milieu, waarin deze jeugd dagelijks verkeert.* In het arbeidsmilieu wordt de fabrieksjongen vaak gedwongen zich zo spoedig mogelijk als een volwassene te gedragen. Zijn puberteitsontwikkeling verloopt daardoor sneller en leidt tot schijnvolwassenheid.

Ongunstig werkt de soms primitieve mentaliteit der volwassenen, waarmee de jonge arbeider dagelijks werkt (p. 15).

- 3e. De ontplooiing van de jonge fabrieksarbeider wordt op dubbele wijze geremd: door het gebrek aan eigen mogelijkheden en initiatief van hem zelf én door het gemis aan een positieve omgeving, die stimulerend ten goede kan werken (p. 16).

Dat leidt soms tot irrationeel verzet tegen personen en toestanden, tot afwijzend reageren op alles wat „van boven” komt, maar ook tot een lusteloze passiviteit.

Ook op psychologische gronden komt het rapport tot de conclusie, „dat met name voor de niet in opleiding zijnden en minder begaafden wegen (moeten) worden gevonden om in en buiten het werk deze nadelige factoren te compenseren” (p. 17).

In hoofdstuk 3 worden „De bestaande ontwikkelingsmogelijkheden voor de mannelijke fabrieksjeugd” onder de loupe genomen. Achtereenvolgens komen ter sprake: het gezin, de kerk, de school, het bedrijf en de jeugdbeweging.

Dat *het gezin* juist in deze kringen zeer te kort schiet, is wel duidelijk. Zowel de materiële omstandigheden (woon- en slaapruijnte, sanitair e.d.) als de ideële verhoudingen laten in vele van deze gezinnen vaak alles te wensen over.

Ook *de kerk* heeft in de kringen der fabrieksarbeiders zeer aan invloed verloren. „Daardoor is met het wegvallen der religieuze vorming ook een uiterst belangrijke mogelijkheid tot ethische en sociale normering verloren gegaan, zonder dat hiervoor iets anders in de plaats trad,” aldus het rapport (p. 19).

Ten aanzien van *het onderwijs*, nog steeds een der voornaamste vormingsinstituten, vat het rapport de reeds dikwijls van de zijde van het bedrijfsleven geuite klachten, kort samen (p. 19—20).

Het noemt o.a.: onvoldoende practische parate kennis, onvermogen tot het begriipen van en luisteren naar een eenvoudige opdracht, onvermogen tot mondeling en vooral schriftelijk uitdrukken van eenvoudige gedachten, onvoldoende persoonlijkheidsvorming; het soms zelfs tegengaan van het voor beroep en maatschappij toch zo noodzakelijke samenwerken in groepsverband.

Bij al deze klachten blijft overigens klaarblijkelijk de noodtoestand, waarin ons lager onderwijs verkeert met de dwaas grote klassebezetting (vijftig tot zestig leerlingen soms per onderwijzer!) ten gevolge van het schreeuwend tekort aan leerkrachten en schoolruimte, geheel buiten beschouwing.

Ondanks klachten en bezwaren blijft echter toch de school voor de vorming

van veel belang en gaat er een vormende en beschermende invloed van uit (verge-
lijk ook pag. 15). Ontstellend is het dan ook te lezen, dat in 1948 niet minder
dan 15% van de veertien-jarigen of ouderen de school verlieten zonder het 6e
leerjaar te hebben bereikt, terwijl nog 8% het niet verder dan dat 6e leerjaar had
gebracht! De commissie wijst er overigens met klem op, dat zelfs een ideale vorm
van lager onderwijs ontoereikend zal blijven als voorbereiding van de jonge mens
op zijn toekomstige taak. „Daarvoor is voortgezette vorming gedurende de puber-
teit noodzakelijk in een schooltype, aansluitend aan de lagere school” (p. 20).

Dat hieraan heel wat ontbreekt blijkt wel uit de toegevoegde tabellen (p. 22,
23). Tienduizenden missen na het vervullen der leerplicht alle verdere onderwijs.
Als oorzaken hiervoor noemt het rapport o.a. het ontbreken van een leerverplichting,
financiële omstandigheden, onvoldoende spreiding van geëigend onderwijs.
Verder: vermoeidheid na het werk en vooral: de algemene instelling t.o.v. het
onderwijs in de kringen, waaruit de hier bedoelde jongeren afkomstig zijn. Het
rapport wijst en passant nog op de samenhang die er bestaat tussen „geringe
vorming, ongeschoolde arbeid en politiek extremisme, zoals dat o.a. tot uitdrukking
komt in de naar woonwijken gepubliceerde uitslagen der verkiezingen” (p. 25).

Van de zijde van het bedrijfsleven vermeldt het rapport tal van activiteiten,
allereerst wel gericht op betere voorbereiding op het werk in het bedrijf, maar
daarnaast toch ook van betekenis voor de algemene vorming. Het rapport noemt
o.a. de experimenten, aangepakt bij de Staatsmijnen en wijst er verder op, hoe
soms ook door werkgevers en ondernemingen gezamenlijk initiatieven worden ge-
nomen (bijv. in Enschede en in het zuiden van ons land) (p. 27). Overigens blijkt
uit het Centraal Verslag der Arbeidsinspectie over het jaar 1951, dat „een ver-
ontrustend hoog” aantal bedrijven met meer dan driehonderd werknemers, nl.
ongeveer 100 van de 323, generlei opleiding voor hun jongeren bieden. En het
aantal jeugdigen dat in de ruim tweehonderd bedrijven wel deelneemt aan de op-
leidingen varieert van tweehonderd tot driehonderd per bedrijf (p. 26).

Met alle waardering intussen voor hetgeen in deze „ten koste van vrij belang-
rijke offers wordt verricht,” concludeert het rapport toch, „dat — in het grote
geheel gezien — omvang en aard van dit werk ten enenmale onvoldoende moet
worden geacht om in de gewenste vorming van de bedrijfsjeugd te voorzien (p. 27).

Ten slotte komt de *jeugdbeweging* aan de orde, met tal van andere vormings-
instellingen (clubhuizen, Volksuniversiteiten, Volkshogescholen, sportverenigingen,
't werk van politieke- en vakbewegingsorganisaties en zelfs — volledigheidshalve
— de militaire dienst.) Hoewel bij de jeugdbeweging ongeveer 35% van de man-
nelijke jeugd tussen twaalf en zeventien jaar is aangesloten, is het helaas een feit,
dat juist de ongeschoolde fabrieksjeugd in het algemeen niet wordt bereikt. De
sportverenigingen hebben in deze dikwijls meer aantrekkingskracht op deze jon-
geren, zodat hier belangrijke mogelijkheden liggen. Van het werk van vakbeweging
en politieke partij meent het rapport, dat dit „voor vermoedelijk slechts een gering
deel der jeugdige fabrieksarbeiders wezenlijk tot de vorming bijdraagt (p. 29).

Ook al erkent het rapport dan ook graag, dat er belangrijk werk wordt verricht,
de conclusie moet toch luiden, dat *de jeugdige fabrieksarbeiders in kwantitatief en
kwalitatief opzicht op het gebied der vormingsmogelijkheid te kort komen* (p. 29).

In hoofdstuk 4 wordt puntsgewijs een „Samenvatting van de bezwaren tegen de huidige situatie” gegeven, waarbij o.a. nog eens worden onderstreept: de abrupte overgang van school naar bedrijf, het ontbreken van bezinning op en overleg bij de beroepskeuze, de bezwaren van het heen en weer reizen, de aard van het werk en het dikwijls ontbreken van elk toekomstperspectief. T.a.v. van bestaande vormingswerk wordt als groot bezwaar o.a. gevoeld, dat het slechts incidenteel wordt gegeven en dat slechts een klein deel van de jongeren wordt bereikt.

„Wij hebben hier te maken met een maatschappelijk tekort” — aldus het rapport, „dat naarmate deze bevolkingsgroep (der fabrieksjeugd — W.) groter omvang gaat aannemen, ernstiger gevolgen dreigt te hebben” (p. 33).

Na al deze beschouwingen komt nu het belangrijke vijfde hoofdstuk, waarin geprobeerd wordt een overzicht te geven van de: *Maatregelen tot verbetering*, die op korte termijn wellicht genomen kunnen worden. Deze maatregelen zullen ten dele een dringend karakter moeten dragen en wettelijke voorzieningen eisen, ten dele zullen zij van vrijwillige medewerking afhankelijk zijn. Het rapport waarschuwt tegen de gedachte, dat alles alleen van wettelijke voorzieningen en verbeteringen in het kader van het onderwijs en het bedrijfsleven moet worden verwacht. Het gaat hier om aangelegenheden, waarvoor „ieder lid van de samenleving een zekere medeverantwoordelijkheid draagt” (p. 37).

Achtereenvolgens komen nu maatregelen aan de orde, die verbetering van de vorming beogen in en door het gezin, het onderwijs, het derde milieu en het arbeidsmilieu.

Ten aanzien van de verbetering van de vorming in en door het gezinsleven, wijst het rapport op de absolute noodzakelijkheid om allereerst de levensomstandigheden van vele jeugdigen grondig te verbeteren. Daarom beveelt het met klem aan:

- a. *Verbetering van het woonmilieu in ruime zin.* Betere woon- en slaapruijnte, sanering van oude stads- en dorpswijken, krotopruiming en nieuwbouw zullen voor de ontwikkelingsmogelijkheden van de jeugd van grote betekenis zijn.
- b. *Voorbereiding voor de toekomstige gezinstaaak.* Dat hier niet alleen een taak ligt ten opzichte van het fabrieksmeisje, maar ook tegenover de jongens, valt moeilijk te ontkennen. Alleen blijkt het nog moeilijker hier de juiste vorm en de geschiktste methoden te vinden.

„Evenals voor de fabrieksmeisjes is de commissie ook voor de jongens van mening, dat een verlenging van de leerplicht met twee jaar volledig, bij de individuele mogelijkheden aangepast, dagonderwijs, gepaard met een overeenkomstige verhoging van de arbeidsgerechtigde leeftijd uiteindelijk het voornaamste middel moet worden geacht om tot verbetering van de bestaande situatie te geraken” (p. 39). Ik geloof inderdaad, dat deze maatregel, die ongetwijfeld zeer ingrijpend is en die voor- en nadelen met zich mee zal brengen, beslist noodzakelijk moet worden geacht. De voordelen zullen, ook naar het oordeel der commissie, de bezwaren overtreffen (p. 39).

Een gunstig gevolg zal o.a. zijn, „dat de puberteitsontwikkeling zich nu in het meer beschutte schoolmilieu aanmerkelijk ongestoord kan voltrekken.”

Zeer belangrijk lijkt mij het feit, dat langduriger vorming grote waarde heeft voor de verhoging van het kwalitatief gehalte van de industriearbeider (p. 40). Wat in dit verband gezegd wordt over de arbeid, het ontwikkelingsniveau en de mentaliteit van de Amerikaanse arbeiders, lijkt mij zeer leerzaam. De tabel (5) over de verbreiding van het onderwijs in enkele landen (p. 41) toont overigens maar al te duidelijk, dat Nederland met zijn onderwijs aan veertien- tot zeventien-jarigen heel wat achter ligt bijv. bij de Verenigde Staten en Engeland!

De commissie meent, dat *de overgrote meerderheid van het Nederlandse volk met de doorvoering van een leerplicht tot 16 jaar zal instemmen*. Desalniettemin vreest zij, dat invoering op korte termijn zeer bezwaarlijk zal zijn.

Als voornaamste bezwaren noemt zij:

1. Het ontbreken van een adaequaat leerplan.
Terecht waarschuwt het rapport er voor, dat men niet zal kunnen volstaan met een herhaling van wat reeds op de lagere school geleerd werd. De waarde van de leerplichtverlenging is vrijwel geheel afhankelijk van het feit of men voor deze oudere jeugd de juiste leerstof en de geschikte methoden weet te vinden. Hier ligt voor de deskundigen op onderwijsgebied een zeer belangrijke taak!
2. Gebrek aan scholen en andere gebouwen.
3. Gebrek aan leerkrachten! (Er zouden 2500 extra leerkrachten nodig zijn. En dat bij het schreeuwend tekort dat er al is!)
4. De kosten voor de overheid.
5. Inkomstenderving der ouders. (In 't buitenland heeft men overwogen de ouders financieel tegemoet te komen!)
6. Het onttrekken van veertien- en vijftien-jarige arbeidskrachten aan het bedrijfsleven (dit bezwaar wordt gedeeltelijk gecompenseerd doordat oudere arbeidskrachten minder toezicht vragen en meer toewijding aan de dag leggen).

De commissie meent dat het afremmen van de toeloop naar de arbeidsmarkt van jongeren een welkome bijdrage zou kunnen betekenen tot de werkloosheidsbestrijding.

Naast verlenging van de leerplicht beveelt de commissie aan om de bestaande onderwijsmogelijkheden beter te benutten en uit te breiden, o.a. door uitbreiding van het technisch onderwijs. En verder bepleit zij verplicht part-time-onderwijs. Zij meent, dat een wettelijke regeling van het vormingsonderwijs in de werktijd voor alle mannelijke industriearbeiders tot 18 jaar (een of een halve dag per week) reeds nu op korte termijn mogelijk moet worden geacht. Dit onderwijs zal niet allereerst gericht moeten zijn op de ontwikkeling van het intellect, maar op die van de persoonlijkheid. (p. 46).

Belangrijk zal zijn om de jongeren te leren werken in groepsverband en hun initiatief en hun verantwoordelijkheidsgevoel te ontwikkelen. Intellectuele overlading moet natuurlijk worden voorkomen. Daarom beveelt het rapport terecht het systeem van kern- en keuzevakken aan. 't Is alleen maar te hopen, dat het voor dit onderwijs vlugger gerealiseerd wordt dan voor andere takken van onder-

wijs. (Hoelang is het al geleden, dat min. Bolkestein met een oplossing in deze richting voor het Voorbereidend Hoger- en Middelbaar Onderwijs kwam!?)

Dat speciale aandacht gevraagd wordt voor de Nederlandse taal, zal niemand verwonderen, die iets weet van de povere resultaten, die het onderwijs in de moedertaal helaas voor heel veel leerlingen op de lagere school bereikt. Laat dit onderwijs echter vooral *practisch* zijn, zoals het rapport ook adviseert (p. 46).

Ook ten opzichte van het part-time-onderwijs heeft Nederland in internationaal opzicht een achterstand in te halen.

Voor de bedrijven zal dit part-time-onderwijs ongetwijfeld moeilijkheden en kosten met zich meebrengen. Maar er staan ook grote voordelen tegenover. Het rapport noemt daarvan o.a. een betere teamgeest, groter verantwoordelijkheidsgevoel en grotere nauwgezetheid, verhoogde productie, betere kwaliteit en verhoogde veiligheid (p. 49).

Er zullen overigens zeker nog veel moeilijkheden te overwinnen zijn. „Maar zo ergens,” aldus een aangehaald citaat van wijlen prof. Kohnstamm, „dan mogen wij hier die moeilijkheden slechts zien als prikkels om ze te overwinnen. Want niet minder dan elk meisje heeft elke jongen er recht op zijn algemeen vormend onderwijs in de boven aangegeven zin niet beëindigd te zien vóór de gevoelige periode voor een aantal facetten der opvoeding is ingetreden. Ik acht het daarom dringend nodig, dat organisatie en uitvoering van dit partiële onderwijs, juist wegens de moeilijkheden, die aan de uitvoering in de weg staan, onverwijld in studie worden genomen” (pag. 49). 't Is alleen te hopen, dat de studie niet te lang duurt en de verwezenlijking spoedig volgt!

Wat de organisatievorm van het part-time-onderwijs betreft acht de commissie het gewenst, dat daarbij de diverse levensbeschouwelijke richtingen in ons land tot hun recht komen. „Dit zal vanzelfsprekend zijn consequenties meebrengen t.a.v. de organisatorische opzet van dit werk,” aldus het rapport. Dit zal in ons land wel niet anders kunnen.

't Is alleen te hopen, dat we op dit gebied niet al te veel versnippering krijgen!

Wat het „derde milieu” en de vrije-tijdsbesteding betreft liggen er, zoals we boven reeds zagen, grote moeilijkheden. De jeugdbeweging spreekt in het algemeen „niet de taal der arbeidersjeugd”. Bovendien is er een enorm gebrek aan goed onderlegde leiders en aan de nodige hulpmiddelen.

De commissie verwacht veel van „op de fabrieksjeugd afgestemd jeugd- en clubhuiswerk voor de vorming van deze jeugdigen” (p. 51). Dat voor de zo hoog ontplooiing van dit werk financiële steun o.a. van het bedrijfsleven en vooral ruimere overheids-subsidiëring noodzakelijk is, wordt nog eens onderstreept.

Tot slot komt de commissie tot het aanbevelen van enkele maatregelen ter verbetering van het arbeidsmilieu. Als zodanig worden genoemd:

- a. Uitbreiding en verbetering van de beroepskeuzevoorlichting;
- b. Kortere arbeidsduur en langere vacaties voor jeugdige arbeidskrachten;
- c. Verbod van ploegenarbeid voor personen beneden 18 jaar;
- d. Corrigerende maatregelen ten aanzien van jeugdlonen, opdat de wil tot scholing geprikkeld zal worden door een juistere loonmarge;

e. Verantwoord personeelsbeleid.

Hier ligt ongetwijfeld een belangrijke taak. Er wordt gewezen op de betekenis van het op de juiste wijze vertrouwd gemaakt worden met een nieuwe werkring, waarvoor o.a. aparte jeugdafdelingen en -werkplaatsen aanbeveling verdienen. Het is zeker waar, dat „aan het toezichthoudend en leidinggevend personeel, waarmee de jongeren in dagelijks contact komen, ook in moreel en paedagogisch opzicht hoge eisen (dienen) te worden gesteld” (p. 54).

f. Vorming der a.s. industriële leiders.

Inderdaad zal bij de opleiding behalve aan de technische en economische vraagstukken ook in toenemende mate aandacht aan de „menselijke problemen” geschonken moeten worden.

Het rapport besluit met een beroep op het bedrijfsleven om aan de voorgestelde maatregelen zijn volle steun te geven.

Een tweetal bijlagen, nl. een over de Kosten van de verlenging der leerplicht voor jongens en een over Omvang en aard van de beroepsarbeid van 14- en 15-jarige jongens, geven aan het eind nog tal van waardevolle feitelijke gegevens.

Men kan allereerst dankbaar zijn, dat dit rapport, in betrekkelijk beknopte vorm, zo'n duidelijk beeld geeft van de noodtoestand, die er heerst in verband met de ontwikkelingsmogelijkheden van een grote groep jongeren in ons land. Wie van deze noodtoestand nog niet genoeg overtuigd mocht zijn, leze verder het rapport-Langeveld over Maatschappelijke Verwildering der Jeugd, met het daarbij behorende bronnenboek en vooral ook het rapport van het Mgr. Hoogveld-Instituut: *Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid*.

De problemen die hier liggen vragen dringend om maatregelen. Zijn de in het rapport-Banning voorgestelde maatregelen afdoende? Zijn zij uitvoerbaar? Ze zullen ongetwijfeld veel aandacht en veel geld vragen. Men denke alleen maar aan wat er gevraagd zal moeten worden voor de uitbreiding van het aantal onderwijskrachten en schoollokalen, aan de bedragen, die nodig zullen zijn voor opleiding en behoorlijke bezoldiging van jeugdleiders, aan het geld dat vereist wordt voor het dringend nodige researchwerk!

Als echter de aandacht maar groot genoeg is, dan zal het begrip voor de noodzaak onherroepelijk volgen. En als men werkelijk overtuigd is, dat hier dringend ingrijpen nodig is, dan zal het geld er komen. Dat zien wij immers ook telkens weer bijv. ten aanzien van militaire uitgaven: *acht men ze werkelijk nodig, dan komen de gelden er, hoe hoog de bedragen ook zijn*.

Het geld is er, altijd! 't Gaat er alleen om, of wij de noodzaak van de uitgaven begrijpen en erkennen.

Het rapport is een waarschuwing: *Periculum in Mora!* (In uitstel ligt gevaar). Moge de waarschuwing worden verstaan en het Nederlandse volk spoedig de juiste maatregelen nemen, uit verantwoordelijkheidsbesef tegenover duizenden jongeren én tegenover de gemeenschap, „in eerbied voor de mens en uit welbegrepen eigenbelang.”

LEGER EN SCHOOL

Dit was het begin.

Op 21 Januari 1953 zond de minister van O., K. en W. een circulaire aan de gemeente- en schoolbesturen, die scholen voor ULO en Lagere Technische Scholen in stand houden, waarin hij o.m. zegt.

In verband met de versnelde opbouw van de Nederlandse strijdkrachten wordt sedert 1951 telken jare een groot aantal jongelieden van 16 tot 20 jaar in de gelegenheid gesteld dienst te doen als adspirant-beroepsofficier. Gegadigden moeten ten minste in het bezit zijn van een Mulo-diploma of een getuigschrift ener ambachtsschool.

Ten einde aan deze mogelijkheid bekendheid te geven zullen binnenkort vanwege het ministerie van Oorlog aan de daarvoor in aanmerking komende scholen affiches en brochures worden gezonden. Bovendien ligt het in het voornemen van mijn ambtgenoot van Oorlog op de scholen ook mondelinge voorlichting te doen geven, uiteraard slechts als het betrokken gemeente- of schoolbestuur zulks goedkeurt en in overleg met de hoofden (directeur) der onderwijsinrichtingen. Bovendien kunnen de hoogste klassen worden uitgenodigd deel te nemen aan een excursie naar bepaalde onderdelen van het leger.

Gelet op het grote belang van goed geëncadreerde strijdkrachten vertrouw ik op uw volledige medewerking in dezen. Ik verzoek u van het vorenstaande mededeling te doen aan de hoofden (directeuren) van de onder uw bestuur staande, daarvoor in aanmerking komende scholen en hen op te wekken de nodige medewerking te verlenen.

De circulaire van de minister heeft succes gehad. Van Februari tot Juli 1953 werd aan 284 ULO- en 81 technische scholen, in totaal aan 20.000 leerlingen, voorlichting gegeven. Vele gemeente- en schoolbesturen werken mee. De kranten komen ons telkens vertellen, dat de jongens en meisjes enthousiast zijn. Zij worden ontvangen in de officierscantine en maken de beëdiging van officieren mee. Zij worden kostelijk onthaald. Een leger-predikant spreekt over het soldatenleven en de geestelijke verzorging. De rest van de dag was zeer amusant, vertelt het Zeeuws Dagblad kan 30 Mei '53. De leerlingen kregen de smaak te pakken van het zendertje spelen. Er was een demonstratie op de stormbaan. Ten slotte konden zij bewonderen, hoe snel een batterij van zes stukken kan uitrukken en in stelling worden gebracht. Een aanval van Thunderjets en het knallen met de stukken — de leerlingen mochten zelf afschieten — vormden het slot van zo'n jeugdlegerdag. Daarna wordt een opstellenwedstrijd met prijzen gehouden. In de scholen worden platen opgehangen. „De Legerkoerier” komt elke maand en er is een verscheidenheid van goed uitgevoerde propagandageschriften.

Van verschillende kanten werd tegen deze militaire propaganda via de scholen bezwaren ingebracht:

1. Er is geen sprake van objectieve voorlichting, maar van propaganda en werving voor het kader van de weermacht. De bekende plaat „Het is zó bij het Leger” is in dit opzicht karakteristiek: een onbezorgde soldaat, die er plezier in heeft. Maar wat oorlog betekent en wat mensen in de oorlog elkaar aandoen en moeten aandoen, daarop wordt noch in de voorlichting noch in de geschriften gewezen. Wanneer dat wel gebeurde, zouden de jongens en de meisjes dan zo enthousiast naar huis gaan? Zulke onwerkelijke propaganda onder jongens van 15 tot 18, die nauwelijks rijp zijn voor een definitieve beroepskeuze, is onaanvaardbaar. Het was de r.k. heer Derksen, voorzitter van de KOV en secretaris van de ANOF, die daar in de Eerste Kamer op gewezen heeft.

2. De minister van O., K. en W. wist blijkens zijn antwoord aan de heer Derksen, niet, of aan de ouders der kinderen toestemming werd gevraagd. Het niet vragen van toestemming kan conflicten tussen ouders en kinderen in het leven roepen. Er kunnen ouders zijn, die tegen de deelname van hun kinderen aan jeugdlegerdagen bezwaar hebben. De kinderen hebben echter de overheid aan hun zijde.

3. De militaire propaganda via de scholen is in strijd met het karakter van de school. De school heeft haar eigen taak: onderwijs en opvoeding. Zij is geen propaganda-instituut, ook niet voor de weermacht. Objectieve voorlichting bij de beroepskeuze is zeker niet ongeoorloofd, maar daarbij moet het gaan om de toekomst van de kinderen. Daarbij is de vraag beslissend, welk beroep voor een leerling geschikt is en niet de werving voor een bepaald beroep.

4. Het Schoolblad van 16 Mei 1953 wees er op, dat deze propaganda de onderwijzer in een gewetensconflict kan brengen, wanneer hij haar onjuist acht en toch de opdracht van zijn gemeente- of schoolbestuur krijgt, aan zo'n jeugdlegerdag deel te nemen.

Vier ernstige bezwaren: het eenzijdig karakter van de militaire propaganda, de miskenning van de rechten der ouders, de miskenning van de taak der school, de mogelijkheid van gewetensconflict voor de onderwijzer.

Het hoofdbestuur van de NOV heeft zijn bezwaren bij de minister bekendgemaakt. De onderwijzers van het openbare onderwijs stonden met hun bezwaren niet alleen. Ook het bestuur van de ANOF heeft op 1 Juli 1953 aan de minister van O., K. en W. een adres gezonden, waarin het zijn bezwaren noemt en de hoop uitspreekt, dat de minister, „de gevaren aan deze jeugdlegerdagen inziende, zijn medewerking aan de uitvoering hiervan zal onthouden” („Het Schoolblad” van 15 Augustus 1953).

Er is één gemeentebestuur geweest, dat het nodig geoordeeld heeft, nog verder te gaan dan de minister vroeg, het gemeentebestuur van Rotterdam. Men kan dat lezen in „Het Schoolblad” van 12 September 1953.

10 Februari 1953 ontvingen de hoofden, directeuren en het verdere personeel van de openbare scholen voor ULO en Lager Nijverheidsonderwijs voor jongens een circulaire, waarin de wethouder van Onderwijs en Volksontwikkeling o.m. schreef:

Burgemeester en Wethouders hebben met het oog op het grote belang van goed geëncadreeerde strijdkrachten hieraan (aan de bekende propaganda-actie — J. J. B.) goedkeuring verleend. In verband hiermee verzoek ik u de nodige medewerking te verlenen, o.a. door in de school een affiche op te hangen en de brochures aan de leerlingen van de hoogste klassen van uw school uit te reiken. Uiteraard zullen zowel voor het bijwonen van een mondelinge toelichting op de school als voor het deelnemen aan een excursie slechts die leerlingen in aanmerking komen, die daartoe de toestemming van hun ouders of verzorgers hebben gekregen... De inspecteur van het lager onderwijs in de inspectie Rotterdam heeft, voorzover het de scholen voor ULO betreft, geen bedenking tegen afwijzing van de lesrooster, mits hem vroegtijdig hiervan mededeling wordt gedaan.

De minister vroeg aan de gemeente- en schoolbesturen, om de hoofden en directeuren op te wekken tot medewerking. De wethouder van Rotterdam, schrijvende namens B. en W., maakte er, zoals spoedig bleek, een verzoek van, dat neerkwam op een bevel. Het bestuur van de Rotterdamse afdeling van de NOV had nl. een onderhoud met de wethouder. Het bestuur betoogde, dat militaire propaganda niet thuis hoort op de school en protesteerde tegen het feit, dat alles beslist was zonder enig overleg met de vakbeweging. De wethouder wees beide argumenten af: het was niet mogelijk, om over alles overleg te plegen en de onderwijzers moesten toch het belang en de noodzakelijkheid van deze voorlichting, die geen propaganda was, inzien. Er lag een besluit van B. en W. en dat moest worden uitgevoerd. Een poos later werden de hoofden en directeuren ontboden op een vergadering onder leiding van de Gemeente-Inspectie (29 Mei 1953). De voorlichtingsdienst zou inlichtingen geven en afspraken maken betreffende voorlichting en excursies.

Na opening van de vergadering vroeg één van de hoofden het woord over de orde der vergadering. De voorzitter vond dat niet nodig, maar na herhaald verzoek mocht dit lid van de NOV zeggen, dat naar de mening van de aanwezige hoofden een gesprek over de principiële vraag, of voorlichting via de school wel juist is, vooraf moest gaan. De voorzitter was het daar niet mee eens en gaf de aanwezige kapitein het woord.

Na de voorlichting kregen de hoofden vijf minuten gelegenheid, om afspraken te maken. Er werd echter geen enkele afspraak gemaakt. De voorzitter wilde toen de vergadering sluiten met de mededeling, dat de hoofden eerst nog konden overleggen met het overige personeel. Eén van de hoofden stelde echter een vraag aan de kapitein over het karakter der voorlichting en zo kwam toch nog de principiële kant van de zaak aan de orde. Eén van de inspecteurs zei toen, dat in een geval van gewetensconflict de persoon in kwestie de consequentie kon trekken door zijn ambt neer te leggen.

22 Juni 1953 ontvingen de hoofden het volgende schrijven van de wethouder:

Vrijdag 29 Mei jl. heeft in het stadhuis een oriënterende bespreking plaats gevonden in zake de legervoorlichting op de scholen.

Nu door u van de aldaar geboden gelegenheid tot het maken van afspraken geen gebruik is gemaakt, verzoek ik u mij voor 28 dezer te berichten, welke afspraken te

dezer zake intussen door u zijn gemaakt of welke afspraken u voor deze datum denkt te maken, ten einde de u in mijn circulaire van 18 Februari gevraagde medewerking te effectueren.

Een aantal hoofden verklaarde zich bereid, een aantal weigerde. De laatsten handhaafden in een persoonlijk onderhoud met de wethouder hun principjële paedagogische bezwaren. De wethouder bleef echter op zijn standpunt staan. Het door B. en W. genomen besluit moest worden uitgevoerd, zij het, zoals de wethouder nu zei, met handhaving van het recht, dat de onderwijzer heeft, om de ouders zijn persoonlijke opvatting bekend te maken.

In 1953 is het besluit op de meeste Rotterdamse openbare ULO-scholen niet uitgevoerd.

Het is gewenst er op te wijzen, dat het verzet van de onderwijzers niets te maken heeft met verzet tegen de bewapening als zodanig en al evenmin met verzet tegen werving van kader voor de weermacht. Zij verzetten zich uitsluitend tegen de militaire propaganda via de scholen en tegen de wijze, waarop de propaganda gevoerd wordt.

Verder wijzen wij er op, dat zowel de burgemeester als de wethouder van Rotterdam lid van de Partij van de Arbeid is, evenzo de inspecteur, die zei, dat een onderwijzer in geval van gewetensconflict de consequentie kan trekken door zijn ambt neer te leggen.

Op 15 October ontving het bestuur van ANOF van de minister van O., K. en W. antwoord op zijn schrijven van 1 Juli 1953:

Op grond van de uitzonderlijk grote belangen, die ons volk bij de opbouw van de Nederlandse strijdkrachten heeft, meen ik mijn medewerking aan de jeugdlegerdagen niet te mogen onthouden.

Ik merk hierbij op, dat blijkens inlichtingen, die mijn ambtgenoot van Oorlog heeft verstrekt, door de Sectie Werving van het Ministerie van Oorlog bij de organisatie van excursies ter gelegenheid van te houden jeugdlegerdagen de hoofden der deelnemende scholen steeds wordt voorgehouden, dat deelname aan deze excursie geheel vrijwillig is en afhankelijk van de toestemming van de ouders.

Deze toestemming dient te worden gegeven door invulling van een antwoordstrook, welke aan de voet van een desbetreffende circulaire is afgedrukt.

Aan ieder schoolhoofd wordt op diens verzoek een onbeperkt aantal van deze circulaires ter uitreiking aan de ouders verstrekt. Een exemplaar gaat ter kennismaking hierbij.

In zijn memorie van antwoord bij de rijksbegroting 1954 stelt de minister van Oorlog met voldoening vast, dat de belangstelling van ons volk voor de defensie groeiende is. Daarom betreurt hij het, dat bepaalde groepen van onderwijzers in deze een tegenwerkende invloed uitoefenen. Het stemt hem echter tot voldoening, dat verreweg het merendeel van de onderwijskrachten de voorlichting nuttig en noodzakelijk acht. De minister deelt verder mee, dat de vrijwilligheid en het recht der ouders ten volle gerespecteerd worden. Slechts in één geval is gebleken, dat het gemeentebestuur heeft voorgeschreven, dat voorlichting moet worden toegelaten. De medewerking zowel van gemeentebesturen als van

schoolbesturen is in de regel groot. Van belang zijn de volgende opmerkingen van de minister:

In dit verband wordt nogmaals met nadruk gewezen op het feit, dat door de objectiviteit, welke wordt betracht, er geen sprake is van wervingspropaganda. Het woord propaganda is in dit verband niet juist en wellicht misleidend. De benaming voorlichting is juist.

Eerst dit jaar is een aanvang gemaakt om voor alle excursies de toestemming der ouders te verzoeken. Te voren werd dit aan het hoofd van de school overgelaten.

Reeds eerder werd aangevoerd, dat door de objectieve wijze, waarop de voorlichting wordt gegeven, er geen sprake is van het voeren van propaganda. Ieder spoor van het zaaien van haat bij meerbedeelde voorlichting ontbreekt.

Noch minister Staf noch minister Cals heeft een poging gedaan, om de principiële bezwaren tegen de inschakeling van de scholen te weerleggen. Duidelijk blijkt, dat voor hen de behoefte aan legerkader beslissend is. De principiële vraag, of de school hier al dan niet een taak heeft, wordt niet gesteld. Beide ministers gaan uit van de gedachte, dat de school hier een taak heeft.

Bij de begrotingsdebatten heeft ons lid Evert Vermeer over de kwestie een en ander gezegd. De protesten van „de vazallen van Moskou” neemt Evert Vermeer niet ernstig. Hij meent echter, dat het verkeerd zou zijn, de bezwaren van Nederlanders, die het ernstig menen, op de communistische hoop te gooien of te zeggen, dat de schoolmeesters toch allemaal aanhangers van een verouderd antimilitarisme zijn. Hij is het dan ook beslist oneens met de leden, die in het Voorlopig Verslag alleen maar afkeuring voor het onderwijzend personeel hebben:

Ik geloof, dat het goed is de protesten, die er geklonken hebben, ernstig te nemen.

Voor mijn fractiegenoten en mij is de zaak duidelijk. Wij aanvaarden de last, die ons land op militair gebied heeft te dragen. Wij menen, dat dat voor ons volk in het Westeuropese geheel en in de NATO-samenwerking een militaire krachtsinspanning nodig is. De vrijheid is waard verdedigd te worden en er offers voor te brengen. Dat wil niet zeggen, dat wij geen oog zouden hebben voor de eerlijke verontrusting, die er bij een deel van ons volk is. Ik debatteer liever met verontruste mensen, dan dat ik praat tegen mensen, die alles als een vanzelfsprekendheid aanvaarden. Willen wij een krijgsmacht opbouwen, dan hebben wij mensen nodig en het is volkomen begrijpelijk, dat de minister van Oorlog probeert deze mensen te werven. De minister deelt in de Memorie van Antwoord mee, dat de voorlichting zich beperkt tot de hoogste klassen. De vrijwilligheid en het recht der ouders worden ten volle gerespecteerd. Dit zijn juiste richtlijnen. Ik zou in deze zaak ten volle bevredigd zijn, als deze militaire voorlichting onderdeel werd van voorlichting ook voor andere vakken. Blijft deze voorlichting beperkt tot het militaire, dan zou het goed zijn de vrijwilligheid te accentueren door de voorlichting te laten geven na afloop van de lessen.

Voor al de beide laatste opmerkingen van Vermeer zijn van belang.

In zijn antwoord heeft de minister zijn in de memorie van antwoord verdedigde standpunt niet onverkort gehandhaafd. Hij zei:

Ik wil niet ontkennen, dat er in de jeugddagen een wervingselement zit.

Dus toch, hebben wij gedacht, toen wij dit lazen.

In Januari 1953 heeft het Moderamen van de Generale Synode der Ned. Herv. kerk aan de minister van Oorlog een brief gezonden, waarin het zijn bezwaren tegen de inschakeling der scholen uiteenzet:

Met bezorgdheid heeft het Moderamen kennis genomen van de wijze, waarop de scholen worden ingeschakeld bij de werving van kader voor leger, vloot en luchtmacht.

Het Moderamen noemt vier bezwaren:

1. De primaire taak van de school, de opleiding en opvoeding der leerlingen, wordt ernstig bedreigd door werving voor het kader van onze defensie. Tegen objectieve voorlichting op dezelfde voet als dat voor andere toekomstige functies plaatsvindt, kan geen bezwaar gemaakt worden, maar op grond van beschikbare gegevens meent het Moderamen te moeten constateren, dat hetgeen thans geschiedt het raam van voorlichting overschrijdt en binnen het kader van propaganda en werving valt.

2. De wijze, waarop de jeugd tijdens de legerdagen enthousiast wordt gemaakt voor de moderne bewapening, is onaanvaardbaar. Zij is in tegenspraak met hetgeen de Generale Synode in haar „Herderlijk Schrijven betreffende het vraagstuk van oorlog en vrede” (1952) als haar oordeel heeft uitgesproken, nl. dat elke romantiek in zake oorlog en bewapening dient te worden geweerd en dat de oorlog in al zijn rauwe verschrikking als een vreemd en oneigenlijk werk der overheid dient te worden gezien.

3. Paedagogisch is het volstrekt onverantwoord, om jongeren op de leeftijd van 15–18 jaar op bovengenoemde wijze tot de keuze van een levensvervulling te dringen, daar deze leeftijd enerzijds reeds een sterke drang naar romantiek heeft en anderzijds nog de bezonkenheid van oordeel mist om onder deze omstandigheden tot een gefundeerde beslissing te kunnen komen.

4. Er is grote kans dat, waar jongeren uit technische interesse aan de legerdagen willen deelnemen en ouders dit zouden verbieden, er conflicten worden opgeroepen tussen ouders en kinderen, waarbij de kinderen tegenover hun ouders een steun zouden vinden in de wens of de aandrang van de overheid.

Het Moderamen zegt dan ook:

Om al deze redenen menen wij, dat het resultaat van een actie, die bedoeld is als versterking van de defensieve kracht van het westen, zou kunnen zijn: een ondermijning van de geestelijke factoren, welke de eigenlijke kracht van het Westen behoren uit te maken. Wanneer de zaak, waar wij in het Westen voor staan, werkelijk rechtvaardig is en de moeite waard om verdedigd te worden, zullen wij geestelijk oneindig sterker staan, indien wij niet onze toevlucht hebben genomen tot methoden, die bij voorkeur gehanteerd werden en worden door die machten waartegen wij ons teweestellen.

Tegelijkertijd zond het Moderamen een brief aan de minister van O. K. en W. van de volgende inhoud:

Waar wij, blijkens ons schrijven aan Zijne Excellentie de minister van Oorlog, menen dat de school geen taak heeft bij de werving voor de militaire defensie, zien wij een des te groter en positiever taak voor de school weggelegd in de bevordering van alles wat kan dienen, om de geestelijke goederen van onze Westerse beschaving aan de jongere generatie bewust te maken en toe te eigenen, en tegelijk de leerlingen reeds van den beginne af aan het besef bij te brengen, dat zij leven in een wereld waarin zij for better and for worse verbonden zijn met het lot van alle andere bewoners van deze planeet. Het Moderamen meent, dat de school hieraan nog niet voldoende dienstbaar is gemaakt en ziet hier nog grote mogelijkheden liggen. Daarom neemt het Moderamen thans de vrijheid u te verzoeken een studiec commissie in te stellen, die de opdracht ontvangt om een rapport samen te stellen, dat suggesties bevat omtrent de mogelijkheden, die er op dit gebied voor de verschillende scholen liggen.

Het Moderamen van de Generale Synode der Ned. Herv. Kerk ziet blijkbaar wat onze regering en wat B. en W. van Rotterdam niet zien, dat zowel de inschakeling van de scholen bij de militaire propaganda als de wijze, waarop de laatste gevoerd wordt, een vermilitarisering van ons volksleven betekent. De Synode aanvaardt de bewapening, maar verzet zich tegen de vermilitarisering en zij doet dat niet alleen negatief, maar ook positief door het uitermate belangrijke verzoek, dat zij aan de minister van O., K. en W. doet.

De geschiedenis stelt ons altijd voor verrassingen. Een dertig jaar geleden zou de kerk gezwegen en de socialistische beweging gesproken hebben. Nu zwijgt de socialistische beweging en spreekt de kerk. Niet omdat zij de bewapening en zo nodig de oorlog afwijst, maar omdat zij blijkbaar meer verstaat van de dreigende gevaren dan de PvdA. In Rotterdam zijn de onderwijzers over onze socialistische voormannen al heel weinig te spreken. Zij zijn heel dankbaar voor wat de kerk heeft gezegd.

Wat heeft de kerk gezegd?

Prof. Mönnich zegt het op zijn wijze: „De propaganda van het leger is een bedenkelijke zaak, niet vanwege een hooggestemd en vaag ideaal, dat onze jeugd te rein is voor dit alles; zij zal er spoedig genoeg mee te maken krijgen. Maar eenvoudig, omdat deze propaganda de waarheid bemantelt en daardoor inefficiënt maakt” (De Groene Amsterdammer van 27 Febr. 1954).

De Synode ziet de bewapening als een bittere noodzakelijkheid en dus moet de regering er voor zorgen, dat het leger in orde is. Maar deze moge zich de vraag stellen, of een verleidelijke propaganda onder onze jeugd, zoals zij op het ogenblik gevoerd wordt — het is volkomen met de feiten in strijd, dat er van wervingspropaganda geen sprake is, enkel van voorlichting; men leze de krantenverslagen, minister Staf heeft trouwens bij de begrotingsdebatten erkend, dat er in de jeugdlegerdagen wel degelijk een wervingselement zit — niet inderdaad betekent, dat onze jeugd met wat abnormaal is en abnormaal moet blijven, zo vertrouwd wordt gemaakt, dat het normaal wordt. Zij vergete daarbij niet, dat deze inschakeling van de scholen niet op zich zelf staat. De Militaire Parade in Amsterdam op Koninginnedag 1953, het Feest van de Kon. Mil. Academie te Breda, het jubileum van de Kon. Mil. Luchtmacht te Soesterberg geven een zekere omlijsting. Men kan deze dingen niet op zich zelf beschouwen. Zij staan in samenhang met elkander.

Ik denk ook aan de geregelde regeringsuitzendingen voor de radio. Eén van onze leden heeft terecht gezegd: „Het begint langzamerhand een frase te worden, om te constateren, dat wij in een bezeten wereld leven, maar het is onverantwoordelijk dom en gevaarlijk, om de attributen van deze bezetenheid in het publiek te bejubelen” (Inne de Jong in „In de Waagschaal” van 19 Febr. 1954). Het is al erg genoeg, dat het Westen zich eventueel zal verdedigen met Franco, Tsjang Kai Sjek, Mac Carthy en Singman Rhee als bondgenoten. Het wordt echter nog veel erger — aldus de Synode van de Ned. Herv. Kerk — dat wij zelf onze toevlucht nemen tot methoden, die bij voorkeur gehanteerd werden en worden door de machten, waartegen wij ons teweer stellen. Zo wordt het geestelijk erfgoed van Europa uitgehold. Terwijl wij militair bewapenen, wordt de geest ontwapend.

Met haar propaganda en wervingsactie via de scholen bevindt de regering zich op een hellend vlak.

Laat zij dit keer eens luisteren naar de kerk en haar verzoek, gericht aan de minister van O., K. en W., in ernstige overweging nemen.

En laat onze partij ernst maken met wat de kerk over de inschakeling van de scholen bij de militaire propaganda zegt. Misschien dat dat dan ook in onze socialistische beweging weer enkele beseffen levend worden, die tot schade van onze strijd voor een socialistische samenleving dreigen af te sterven.

DE KOUDE OORLOG EN DE GEESTELIJKE VRIJHEID

Dat de praktijken van Senator McCarthy geleidelijk aan een steeds verder om zich heen grijpende funeste invloed hebben op het Amerikaanse openbare leven en de fundamentele democratische instellingen en vrijheden van het volk der VS kan en mag door geen weldenkend mens meer over het hoofd worden gezien. Het moet ons met diepe zorg vervullen over de gang van zaken in het land, dat als geen ander pretendeert de hoeder te zijn van dezelfde vrijheids-idealén.

De stroom van beschuldigingen, laster en achterdocht door de politieke boeman en zijn handlangers verspreid, laat vrijwel geen sector van de Amerikaanse samenleving onberoerd.

Het is echter opvallend, met welk een hartstochtelijke ijver de Senator van Wisconsin zijn pijlen loslaat op de vertegenwoordigers van de wetenschap in de VS. Zonder op de sociaal-psychologische achtergronden van dit verschijnsel nader in te gaan, kan geconstateerd worden, dat in brede kringen van het Amerikaanse volk en met name onder de conservatieve middengroepen een diep geworteld wantrouwen bestaat tegen de intellectuelen die men ziet als „longhairs”, onpractische idealisten, besmet met rode sympathieën. De intellectueel beantwoordt meestal nu eenmaal niet aan het beeld van de stoere, succesvolle zakenman, die in de geest van vele Amerikanen nog steeds geldt als de drager van de Amerikaanse samenleving. In een senaatsrede op 2 Februari jl. constateerde de Democratische Senator William J. Fulbright, dat het anti-intellectualisme als een stinkende ziekte (a swinish blight) in de VS heerst. Hij noemde dit terecht karakteristiek voor totalitaire staten als destijds Italië en Duitsland en voor het hedendaagse Rusland. Het smeulende vuur van het anti-intellectualisme wordt door de Amerikaanse Groot-Inquisiteur naarstig aangeblazen en gebruikt voor zijn onfrisse politieke bedoelingen. Men kan het zien als het zoveelste bewijs van 's mans zedelijke en intellectuele inferioriteit, dit neemt niet weg, dat zijn activiteit een dodelijk gevaar betekent voor de vrijheid van denken.

Het duidelijkst blijkt dit uit het ingrijpen van de heksenjagers in het Amerikaanse onderwijs, waarover wij in *The Christian Science Monitor* van 1 Juni en 21 Juli 1953 en van 8 Februari 1954 belangwekkende gegevens vonden. Met een zijn hoge mate van betrouwbaarheid kenmerkende objectiviteit heeft dit gematigd Republi-

keinsse dagblad de activiteit van de heren McCarthy, Jenner c.s. op het terrein van het onderwijs gepubliceerd.

Waarom het drijven van de heksenjagers in het bijzonder op het terrein van onderwijs en wetenschap zulke beangstigende aspecten heeft, behoeft welhaast nauwelijks betoog. Immers, de vrijheid van wetenschappelijk, onbevooroordeeld denken, de academische vrijheid, is de laatste barrière die ons scheidt van een stompzinnig gedecreteerd denk-conformisme naar communistisch en fascistisch model. Het recht op eigen verantwoordelijkheid wetenschappelijke wegen te gaan, is van essentieel belang voor het behoud van onze democratische verworvenheden. Of onder de ruwe interventie van de bekrompen reactionnaires, die zich in de VS bezighouden met het ontdekken van landsgevaarlijke individuen, de geestelijke vrijheid veilig is, valt ernstig te betwijfelen.

In de loop van het vorig jaar hebben zij hun neus gestoken in het onderwijs om, in het bijzonder aan de colleges en universiteiten te speuren naar communisten en meelopers onder het docentenkorps. Een en ander heeft in de Amerikaanse academische wereld een niet geringe onrust teweeggebracht. Onderzoekingscommissies onder leiding van de Senatoren Jenner en Velde zijn op de „campus” neergestreken om verdachte personen aan een verhoor te onderwerpen.

Was het dan zo, dat het Amerikaanse onderwijs op grote schaal in handen was van communisten, die met hun gevaarlijke ideeën de jeugd van de VS dreigden te besmetten? Dat ligt geenszins voor de hand als men zich realiseert, dat, naar aangenomen wordt de Amerikaanse Communistische Partij niet meer dan 30.000 leden telt. De communistenjagers hebben reeds in andere sectoren van het openbare leven zoveel subversieve elementen ontdekt, dat met een eenvoudige aftreksom voor het onderwijs weinig meer schijnt over te blijven. Maar goed, zelfs aangenomen dat mogelijk een 500 communisten bij het onderwijs werkzaam zijn, rechtvaardigt zulks dan een grootscheeps gewetensonderzoek met verhoren, getuigenverklaringen e.d. Men kan bezwaarlijk aankomen met het argument, dat de staatsveiligheid gemoeid is met het feit of een aantal katheders al dan niet bezet worden door notoire communisten. Op de totale omvang van het docentenkorps moet de geringe kwantitatieve en kwalitatieve invloed van deze Sowjet-volgelingen onder normale democratische verhoudingen toch wel geneutraliseerd kunnen worden.

Een belangrijk deel van het basismateriaal van de onderzoekingscommissies was bijeengebracht door medewerking van voormalige communisten, die voor hun politieke zonden boete deden door het verstrekken van gegevens over oude partijgenoten, die in vele gevallen de communistische doctrines ook reeds de rug hebben toegekeerd. Hier begint de gevaarlijke kant van het onderzoek duidelijk aan het licht te treden. Het feit, dat de van communistische sympathieën verdachte leerkracht in het verleden korter of langer tijd bij de CP aangesloten was, stempelt hem reeds tot een onbetrouwbaar element. Het aanhangen van bepaalde progressieve, liberale denkbeelden is bij de huidige stand van zaken in het Amerikaanse onderwijs evenmin zonder gevaar. „The Christian Science Monitor” wijst erop, dat de angst om zich openhartig over bepaalde sociaal-economische hervormingen, die met communisme niets te maken hebben, te uiten, aanwijsbaar is.

Een belangrijk deel der ondervraagde leerkrachten heeft zich voor zover het

vragen over hun huidige of vroegere politieke denkbeelden betrof, beroepen op het zgn. 5e Amendement van de Constitutie van de VS, waarin wordt bepaald, dat men niet hoeft te antwoorden op vragen die de betrokkenen zouden kunnen belasten.

Ongetwijfeld bevinden zich onder dezulken een aantal, die niet voor hun lidmaatschap van de CP wensen uit te komen. Het beroep op het 5e Amendement stelt de ondervraagden dus reeds in een kwaad daglicht. De vraag, of zij op grond van dit feit ontslagen kunnen worden, wordt in het bijzonder door uit publieke fondsen gesteunde onderwijsinstellingen, bevestigend beantwoord. Dit treft dus mede degenen, die de morele moed weten op te brengen, te stellen, dat de door hen aangehangen denkbeelden een zuiver persoonlijke aangelegenheid zijn.

Typierend is voorts het navolgende geval:

John Henry Reynolds van de Universiteit van Florida werd door verschillende getuigen genoemd als lid van een partijcel aan Harvard University. In een onderhoud met een van de leden van het onderzoekingscomité ontkende hij lid van de CP te zijn. De brave man verklaarde tijdens de zitting van het comité met nadruk, dat hij . . . kapitalist is en dat naar zijn mening communisten niet bij het Amerikaanse onderwijs thuishoren. Het hielp hem weinig; hij werd geschorst en nam vervolgens ontslag. (The Chr. Sc. Mon. van 21.7.'53). Dit tekent de sfeer, waarin het onderzoek zich afspeelt. Morele druk, geestelijke capitulatie, verraad en wetenschappelijk conformisme. En dat alles om enige honderden communisten uit scholen en universiteiten te verwijderen.

De schade aan het beginsel van de geestelijke vrijheid toegebracht kan door het twijfelachtige resultaat van de onderzoeken niet zijn goedgemaakt. Het verzet tegen de heksenjacht aan de Amerikaanse universiteiten komt thans vnl. van Harvard University. Een tweetal docenten van deze 318 jaar oude universiteit heeft bij het onderzoek toegegeven in het verleden lid te zijn geweest van de CP. De universiteit acht dit feit op zich zelf een onvoldoende grond om de betrokkenen te ontslaan. Zij hebben echter wel geweigerd namen te noemen van voormalige communistische relaties. Let wel, de heren onderzoekers nemen niet slechts genoegen met het vragen van inlichtingen over de persoonlijke politieke denkbeelden van de ondervraagden. Zij eisen ook, en tot dusver op straffe van ontslag, dat de betrokkenen voormalige politieke vrienden aan hen zullen overleveren. Dat zulks tot onhoudbare gewetensconflicten moet leiden is duidelijk.

De weigering van de beide Harvard-docenten heeft de woede van McCarthy opgewekt. Als pikante noot wordt hierbij vermeld, dat de boze bui van de volksvertegenwoordiger mede een gevolg zou kunnen zijn van het feit, dat dr. Pusey, de president van Harvard-University geopponeerd heeft tegen de herverkiezing van McCarthy bij de Senaatsverkiezingen van 1952.

Hoe het zij, Harvard wenst de betrokken docenten niet zonder meer te ontslaan en heeft een commissie benoemd om in dit geval uitspraak te doen.

Deze universiteit verkeert in de gunstige omstandigheid, financieel vrijwel onafhankelijk van overheidssteun te zijn.

De Amerikaanse academische wereld wacht thans in spanning af, of men zal besluiten de docenten Furry en Kamin al dan niet te handhaven. Hier zal derhalve

beslist moeten worden, of politieke denkbeelden, die men in het verleden heeft aangehangen, alsmede een weigering om namen van voormalige politieke vrienden te noemen, voldoende grond voor ontslag vormen. Dr. Pusey merkte onlangs terecht op, dat men het communisme niet met succes kan bestrijden door dezelfde methoden van gewetensdruk en conformisme toe te passen. De vrijheid van wetenschappelijk denken is een te hoog goed om het roekeloos prijs te geven aan de machinaties van doctrinaire reactionnaires.

De sfeer, waarin de betrouwbaarheidsonderzoeken plaatsvinden, wordt goed geïllustreerd in de case studies, die The Christian Science Monitor in zijn oplagen van 5 en 8 Februari jl. geeft van verhoren, waaraan een tweetal Amerikaanse geleerden onderworpen werden. Het betreft hier medewerkers, verbonden aan de laboratoria van de verbindingdienst van het Amerikaanse leger te Fort Monmouth (NJ). Zij behoren tot een groep van 19 personen, die uit hun werkkring geschorst zijn, aangezien zij een te groot risico voor de veiligheid van de staat zouden betekenen. De zaak is, dat enige tijd geleden door Senator McCarthy met veel misbaar werd aangekondigd, dat hij aan de Fort Monmouth laboratoria een groot spionnagecomplot op het spoor was gekomen. Al spoedig bleek, dat de wilde demagoog niets steekhoudends ten laste van het laboratoriumpersoneel wist aan te tonen. Thans is echter, evenals in het gehele Amerikaanse leger, aan de laboratoria een hernieuwde controle ingesteld, zulks op grond van een persoonlijke order van president Eisenhower. Het gaat hierbij niet om een onderzoek naar subversieve elementen en spionage, doch naar de vraag, of het personeel, dat in het defensie-apparaat vitale posten bezet, door de aard van hun politieke belangstelling, persoonlijke relaties en mentale instelling het risico oplevert, dat zij indiscreties zullen begaan. Terecht kan men opmerken, dat personen, die in en door hun werk kennisnemen van militaire geheimen aan een zeer hoge graad van loyaliteit en betrouwbaarheid moeten voldoen en dat de grootst mogelijke zorgvuldigheid betracht moet worden bij het aanstellen en handhaven van personeel op zulke posten. Het afnemen van een „security test” behoeft op zich zelf dan ook niet in strijd te komen met fundamentele democratische burgerrechten. Uit het navolgende moge echter blijken, hoe moeilijk het is, in zaken waar het hier om gaat, vrij te blijven van de instelling, die in de totalitaire landen heersend is.

The Christian Science Monitor van 5 Februari jl. bevat het geval van een geleerde, die reeds 11 jaar aan de Fort Monmouth laboratoria verbonden is en een groot aantal uitvindingen ten dienste van het Amerikaanse leger op zijn naam heeft staan. Het blad geeft in extenso de tegen hem uitgebrachte beschuldigingen weer en wij hebben getracht deze zo getrouw mogelijk te vertalen. De beschuldigingen steunen ten dele op informaties van derden, die echter niet aan de beschuldigten bekendgemaakt worden en waarmee zij dus geen contact kunnen opnemen.

De beschuldigingen luiden:

1. „Op 15 Mei heeft u de „Shore Conference on Atomic Energy” bijgewoond en als spreker op de avondzitting ingeleid, professor A, die ervan verdacht wordt („who is reported to be”) stichter van de Amerikaanse vredesbeweging (American

Peace Crusade) te zijn, terwijl zijn echtgenote ervan wordt verdacht lid van de CP te zijn. U bekleedde de officiële functie van vertegenwoordiger van de „Association of Monmouth Scientists” bij de nationale organisatie, de „Federation of American Scientists” (een vereniging van wetenschappelijke onderzoekers), een van de organisaties, die de „Shore Conference” bijeenriep.”

De Amerikaanse vredesbeweging wordt door het Comité voor on-Amerikaanse activiteiten uit het Huis van Afgevaardigden ervan verdacht een onderdeel te vormen van het communistische „vredes”-offensief. De „Association of Monmouth Scientists” en de „American Federation of Scientists” staan onder verdenking door communisten of meelopers geïnfilteerd te zijn.

2. „U heeft in relatie gestaan met:

Dr. A, die ervan verdacht wordt met het communisme te sympathiseren.

B, die ervan verdacht wordt lid van de CP te zijn geweest en die gedwongen is, zijn functie aan het City College te New York op te geven, op grond van zijn communistische relaties.

Dr. C, die ervan verdacht wordt, verbinding te onderhouden met verschillende organisaties, waarin communisten domineren.

3. U bent werkzaam geweest in Camp X, onder leiding van Mrs. D, die ervan verdacht wordt, verbonden te zijn geweest met „Open Road Inc.”, welke onder verdenking staat een door communisten begunstigde organisatie te zijn.

4. Tijdens uw werkkring in Camp Y zou u een toespraak hebben gehouden, waarin u zich een voorstander van enige aspecten van het communisme verklaarde en u gunstig uitliet over Stalin en het Russische regeringsstelsel.

5. U heeft een bespreking bijgewoond over en nam een functie op u ten bate van de „Russian War Relief”, terwijl een aantal van communisme verdachte personen en meelopers daarbij aanwezig waren.

6. U heeft getracht een technisch artikel van uw hand te zenden aan een professor in Tsjechoslowakije.”

Ziedaar de beschuldigingen, die ertoe geleid hebben, dat de betrokken geleerde in de uitoefening van zijn functie geschorst werd.

Los van het door hem tegen de beschuldigingen gevoerde verweer, is het instructief de tenlastelegging op zich zelf te bezien. Nergens wordt de beschuldigde in de schoenen geschoven, dat hij nu of in het verleden lid is of was van de CP, dan wel, dat hij zich aan subversieve praktijken zou hebben schuldig gemaakt. Kan uit de tenlastelegging dan zonder meer geconcludeerd worden, dat hij gevaar oplevert indiscreties te begaan? Het enige, dat tegen hem kan worden ingebracht is, dat hij in de loop van zijn wetenschappelijke carrière contact heeft gehad met personen, die *onder verdenking staan* met het communisme te sympathiseren en voorts, dat hij lid is of was van organisaties, waarbij ook communisten zouden zijn aangesloten. Het is echter in het geheel niet verwonderlijk, dat een functionaris met velerlei sociale en organisatorische contacten op bepaalde tijdstippen in aanraking komt met personen, die met het communisme sympathiseren, waarbij dient te worden bedacht, dat de koude oorlog nog slechts 7 jaar aan de gang is.

Het komt ons voor, dat democratische rechten en vrijheden danig in gevaar

komen, als men op grond van dergelijke, deels anonieme „beschuldigingen”, m.b.t. gebeurtenissen die *dikwijls van jaren her dateren*, uit zijn ambt ontzet kan worden. Dit klemte te meer, daar de openbaarheid en de ruime publiciteit, die aan een en ander gegeven worden, de beschuldigten als communisten-vriend in een zeer onaangenaam daglicht stellen, met alle maatschappelijke gevolgen van dien. Dat de beklaagde in het bovenstaande geval ten stelligste ontkende, op enigerlei wijze met het communisme te sympathiseren, is, gezien de aard van de beschuldigingen, nauwelijks relevant.

Met betrekking tot de in de tenlastelegging genoemde punten antwoordde de betrokken geleerde:

1. Dat hij professor A (beschuldiging 1) slechts kende als befaamd kern-physicus, die had meegewerkt aan de constructie van de atoombom te Los Alamos en dat hij van diens persoonlijk leven niets afwist;

dat de vergadering, waarover in de tenlastelegging werd gesproken, plaatsvond 4 jaar vóór de Amerikaanse vredesbeweging werd opgericht;

dat de „Federation of American Scientists” en de „Association of Monmouth Scientists” werden opgericht door natuurwetenschappelijke onderzoekers, die zulks noodzakelijk achtten i.v.m. de snelle groei van hun tak van wetenschap en de invloed daarvan op de wetgeving des lands. Hij memoreerde, dat de in de betrokken organisaties gehuldigde denkbeelden in enige gevallen een wettelijke basis hadden gekregen en dat het officiële Amerikaanse en door de Sowjet-Unie verworpen denkbeeld van internationale controle op de atoom-energie mede van deze organisaties afkomstig was.

2. Dat dr. A, genoemd in de tweede beschuldiging, hem uitsluitend bekend was als verloofde van een van zijn klasgenoten op een Joods theologisch seminarium;

dat B hem geheel onbekend was;

en dat dr. C, die hij sedert zijn jeugd kende als rabbi van een synagoge, grote invloed op zijn godsdienstige vorming had gehad.

3. Dat Mrs. D, genoemd in de derde beschuldiging, uitsluitend in een zakelijke relatie tot hem gestaan had en dat hem bij navraag was gebleken, dat zij met „Open Road Inc.” niets uitstaande had.

4. Dat hij nimmer in een toespraak ten gunste van het communisme gesproken had. Het communisme verklaarde hij in strijd met zijn fundamentele geloofsovertuiging.

5. Dat hij inderdaad, gedurende de oorlogsjaren, voor de „Russian War Relief” gewerkt had, maar dat zulks hem, aangezien Rusland destijds voor dezelfde zaak vocht, thans bezwaarlijk kon worden aangerekend.

6. Dat hij inderdaad het verzoek van een Tsjechische geleerde had ontvangen, hem een wetenschappelijk artikel van zijn hand te doen toekomen. Het artikel was echter reeds eerder, met medeweten van zijn superieuren, gepubliceerd in een tijdschrift, dat ook achter het IJzeren Gordijn circuleert. Hij had het verzoek van de Tsjech besproken met zijn superieuren die van mening bleken, dat de toezending zonder bezwaar kon geschieden. Ten slotte was de verzending tegengehouden door de Amerikaanse Veiligheidsdienst en hij had geen verdere pogingen daartoe gedaan.

Uit het voorgaande blijkt, dat de beschuldigde een Jood is. Is het toevallig, dat

onder de 19 geschorste medewerkers van de laboratoria zich 17 Joden bevonden? (Chr. Sc. Mon. van 13.2'54).

Het tweede geval, gepubliceerd in The Christian Science Monitor van 8 Februari jl., betreft een natuurkundige van Fort Monmouth, die aldaar sedert Mei 1951 werkzaam was. De tegen hem ingebrachte beschuldigingen behelzen eveneens het lidmaatschap van een tweetal organisaties waarbij ook communisten waren aangesloten. Het lidmaatschap van deze verenigingen dateerde uit de jaren 1947 tot 1949 tijdens de studententijd van betrokkene. Onder meer wordt hem aangewreven, dat hij lid was van een studieclub van natuurkundigen aan zijn universiteit. Het is opmerkelijk, dat wetenschappelijke organisaties in een kwade reuk blijken te staan. Nu is het inderdaad zo, dat wetenschappelijke onderzoekers in de regel niet een gewetensonderzoek naar communistisch voorbeeld aan de toelating tot het lidmaatschap hunner vereniging verbinden. Dit betekent echter nog geenszins enige ideologische invloed van eventueel aangesloten communisten.

De beschuldigde, die kennelijk progressieve sociaal-economische denkbeelden aanhangt, wordt voorts ten laste gelegd, dat hij van 1947 tot 1949 lid was geweest van de American Labor Party („You registered to vote as an affiliate of the American Labor Party in the years 1947 to 1949”), een kleine socialistische partij, waarin volgens de beschuldiging communistische invloeden niet vreemd waren. Nog afgezien van de juistheid van dit laatste, dient opgemerkt te worden, dat men in Amerikaanse conservatieve kringen het democratisch socialisme en het communisme dikwijls onder één noemer brengt. Het stemt voorts tot nadenken, dat het lid zijn van een tot het politieke leven legaal toegelaten partij blijkbaar niet zonder gevaar is. De beschuldiging wordt ronduit belachelijk, als hem voor de voeten geworpen wordt, dat hij nauwe relaties onderhoudt *met zijn broer*, die o.a. lid zou zijn van een communistisch geïnfiltreerde vakbond en *met zijn moeder*, van wie bekend is, dat zij in 1946 en 1949 haar stem aan de American Labor Party heeft gegeven.

Nogmaals, men kan bezwaarlijk ontkennen, dat met betrekking tot de militaire geheimen van de VS de grootst mogelijke veiligheid betracht moet worden. Wat hier gebeurt, overschrijdt o.i. echter de grenzen van een gerechtvaardigde „security test” en komt geheel in de sfeer van een, aan totalitaire praktijken eigen, gewetensonderzoek. De tegenstelling tussen de Sowjet-Unie en de democratische landen speelt zich vrijwel geheel af in de sfeer van de machtspolitiek; zo zelfs, dat het de fundamentele vraag, waarom het bij de grote tegenstelling in de wereld van vandaag uiteindelijk gaat, maar al te zeer overwoekert. Is men er in de vrije wereld nog sterk genoeg van doordrongen, dat het in onze strijd tegen het communisme, los van alle fraseologie, gaat om het handhaven van de idealen van rechtvaardigheid, menselijkheid en persoonlijke vrijheid? Zodra machtspolitieke en militaire desiderata in deze strijd het alleenrecht verkrijgen, zullen wij meer en meer afglijden naar hetgeen wij in de tegenpartij verafschuwen. Met betrekking tot de onderwerpen in het leger, zei de Amerikaanse minister van Defensie onlangs op een pers-conferentie te Ann Arbor: „Twijfelgevallen moeten naar mijn mening worden opgelost ten gunste van de natie en niet van individuen.” Oké, Mr. Wilson, maar

bedenkt u dan wel, dat met een dergelijk standpunt de morele rechtvaardiging van onze strijd tegen het communisme op losse schroeven wordt gezet.

Wij zijn ons er zeer wel van bewust, dat de praktijken van McCarthy, die een voortdurende verkrachting van democratische rechtsbeginselen betekenen, ook in de VS op verzet stuiten. Een blad als de Christian Science Monitor is daarvan een levend bewijs.

Wij kunnen echter, ook in ons land, nooit genoeg doordrongen zijn van de anti-democratische gevaren, gelegen in de activiteit van degenen, die de strijd tegen het communisme geheel overbrengen van het morele naar het machtspolitieke vlak.

De ervaringen met het Nazi-gespuis moeten ons toch wel geleerd hebben wat wij van zgn. „sterke mannen” te verwachten hebben. Dit soort heren kan slechts gedijen in een sfeer van angst en geestelijke terreur. Wat wij echter nodig hebben in de strijd tegen het communisme zijn mensen, die beseffen, dat wij uiteindelijk slechts dan de meerdere kunnen blijven, als wij erin slagen een samenleving op te bouwen, die werkelijk gedragen wordt door verdraagzaamheid, recht en menselijkheid.

TUSSEN KAPITALISME EN SYNDICALISME

.De vakbeweging op een tweesprong?

De ondertitel van dit artikel is bewust van een vraagteken voorzien, om daarmee tegelijkertijd een uitgangspunt te hebben voor de behandeling van een probleem, dat *Goetz Briefs* in zijn recente publicatie¹⁾ in positieve zin meent te moeten beantwoorden.

Gesteld voor de vraag dit ongetwijfeld belangrijke boek aan een nadere beschouwing te onderwerpen, wil ik aanstonds verklaren, dat deze publicatie, in het licht van de verhoudingen in de Nederlandse sociale politiek, de lezer voor enige moeilijkheden plaatst. In de eerste plaats wordt een beoordeling van dit boek belemmerd door het feit, dat dit geschrift vrijwel uitsluitend betrekking heeft op de Duitse vakbeweging, zoals die gezien wordt door iemand, die vóór de laatste wereldoorlog jarenlang als een expert van de Duitse vakbeweging heeft gegolden²⁾, doch de laatste jaren de door hem becritiseerde ontwikkeling van de Duitse vakbeweging op grote afstand heeft gevolgd. De auteur is namelijk hoogleraar aan de Georgetown University in Washington en heeft uiteraard door zijn verblijf in Amerika — getuige ook zijn verschillende Amerikaanse citaten — de invloed ondergaan van de Amerikaanse sociale politiek, welke, ook voor wat betreft de vakbeweging aldaar, zo verschilt van de Europese en in het bijzonder van de Duitse. In de tweede plaats wordt men in dit boek geconfronteerd met, overigens typisch Duitse lange betoogtranten met eveneens Duitse „slagwoorden” als „Demokratis-mus”, „Laborismus”, „überlegte prophylaktische Politik”, „Gewerkschaftslogik”, „fundamentale Fragwürdigkeit”. Doch zijn gehele betoog is verstrengeld met een filosofie in zake de centrale waarde van de mens in de collectiviteit en gefundeerd op een basis van democratie in de menselijke en maatschappelijke verhoudingen zodat het, ondanks de bezwaren welke tegen dit boek kunnen worden ingebracht, niettemin tot ernstige bezinning maant. Een bezinning over de vraag in welke richting de maatschappij zich ontwikkelt, welke plaats daarin de collectivistische gedachte dient in te nemen en welke waarborgen aanwezig moeten zijn om enkele van de gevaren, welke mijns inziens terecht door *Goetz Briefs* in zijn diagnose zijn gesteld, in die maatschappelijke ontwikkeling te voorkomen. Met nadruk wordt hier gesteld „maatschappelijke ontwikkeling”, waarmede dus afstand

1) *Goetz Briefs* „Zwischen Kapitalismus und Syndikalismus”, Die Gewerkschaften am Scheideweg, 1952, A. Francke A. G. Verlag-Bern.

2) Vgl. bijv. „Gewerbliches Proletariat”, Tübingen 1925.

wordt genomen van Briefs' ongetwijfeld eenzijdige syndicalistische maatschappij-beschouwing, hierop neerkomende dat de vakbeweging ten slotte in naam van het gehele volk zou handelen door zich aan te matigen dat zij de enige gesloten democratische macht zou zijn. Een terminologie, welke Briefs in de vakbewegingspers (Duitse?) meent aan te treffen, waarbij hij zich zelfs afvraagt of het nationaal-socialisme uit zijn graf de vakbeweging nog verderfelijk geïnfecteerd zou hebben. En tegen deze spookbeelden richt zich de vaak gezwollen betoogtrant van deze cultuur-pessimist. Terecht zegt J. v. d. Ven³⁾, dat dit geschrift past in de reeks van beschouwingen (Spengler, Huizinga, Mannheim, Burnham, Huxley, Koestler, enz.) in zake onze maatschappij-structuur, met de daaraan verbonden toekomstverwachtingen, aansporingen en waarschuwingen.

In het licht van een beschrijving van het oude kapitalisme en van de wijzigingen, welke de maatschappij gedurende de laatste decennia ook structureel heeft ondergaan, is dit boek zeker waardevol. Dit geldt in het bijzonder voor die gedeelten, welke gewijd zijn aan de klassieke taak van de vakbeweging, welke naar het oordeel van Briefs inhaerent is aan het klassieke kapitalisme. Opvallend is dat Briefs als gevolg van een liberale maatschappij-huishouding, weliswaar de arbeider als mens in een sterk afhankelijke positie ziet, doch daarbij tegelijkertijd ontkent dat de emancipatie van de arbeiders, onder invloed van de vakbeweging, tot een gunstige verandering in de democratische verhoudingen in de maatschappij geleid zou hebben. Het komt mij voor dat ondanks de ondergang-van-het-avondland-bespiegelingen en de metafysische „verklaringen” van de wankelbaarheid van de Democratie — waaraan Briefs ook historische beschouwingen wijdt — de veranderde taak van de vakbeweging in een zich veranderende wereld in dit geschrift te eenzijdig en te eng begrensd wordt aangegeven. Ook hier doet zich de moeilijkheid voor, dat Briefs bij zijn uitspraken en waarschuwingen steeds de Duitse vakbeweging op het oog heeft en niet in aanmerking neemt de bijzondere positie van de Duitse vakbeweging in het na-oorlogse Europa en vooral in het na-oorlogse Duitsland. Want als men de democratie met al haar staatkundige en menselijke definities gaat enten en toetsen op de — wederom Duitse — vakbeweging, dan dient men toch wel nadrukkelijk in acht te nemen, dat Duitsland nu bepaald niet als voorbeeld kan worden genoemd van een staat (en volk!), waarin de democratie de voedingsbodem zou zijn voor alle cultuurfilosofie en levensuitingen van het Duitse volk in de laatste eeuwen. Want ondanks de ongetwijfeld goede bedoelingen van de Duitse vakbeweging om de gelijkberechtigtheid van de Duitse arbeiders primair te stellen, zijn al haar wensen en ideeën omtrent een „Mitbestimmungsrecht” in feite een uiting van een „overspannen poging om een democratische achterstand van tientallen jaren met één slag in te halen, maar ook van de typische Germaanse misvatting, dat het heil te vinden is in een hervorming der organisatie-schema's.”⁴⁾ In dit verband introduceert de schrijver het begrip „Demokratismus”, waaronder dan, ontdaan van alle filosofische omhulsels, wordt verstaan de drang van de massa

³⁾ Prof. mr. J. J. M. van der Ven, Sociaal Maandblad, 21 Sept. '53, Pag. 175 e.v.

⁴⁾ Prof. dr. F. J. H. M. van der Ven, Soc. Maandblad, 8e Jrg., No. 4 (April 1953), pag. 81.

om alle levensgebieden te democratiseren. En daarbij zoekt de massa dan naar vormen waarin alle verlangens en verwachtingen van die massa ten volle tot uitdrukking worden gebracht: een „Erhebung des demokratischen Prinzips zur Würde einer Weltanschauung”⁵⁾. (Verheffing van het democratische principe tot de waardigheid van een wereldbeschouwing). Een dergelijke geldingsdrang van de massa leidt volgens Briefs echter terstond naar een collectivisme „in all seinen Spielarten”, hetgeen naar zijn mening ook de huidige koers is van de Duitse vakbeweging. De structuur van onze huidige samenleving, met haar massa-organisaties, massale vakorganisaties, managers-groeperingen, een over de massa heersende techniek, „Wirtschaftsdemokratie”, oppervlakkige oordeel- en meningencliché’s zou, sociologisch gezien, juist indruisen tegen de wezenlijke betekenis van het begrip Democratie: het in vrijheid ontplooiën van het menselijk individu en het scheppen van rechtvaardige menselijke verhoudingen.

In dit gecollectiveerde tijdsgewricht ziet Briefs in de (Duitse) vakbeweging de massa-organisatie, waarin „Demokratismus”, gepaard gaande met een bureaucratische en „expertsleiding”, de democratie zal doden en de massa zal leiden in een totalitaire dwangperiode.

Met enige aarzeling zal men deze vernieuwde ondergang-van-het-avondland-idee tegemoet willen treden. Toch lijkt het gewenst de waarde hiervan nader te toetsen, omdat het ook voor democratische socialisten een eerste vereiste is zich steeds te bezinnen op de vraag welke veranderingen in de maatschappijstructuur waarneembaar zijn. Tweeledige veranderingen: enerzijds een afstandsvergroting van het „wirtschaftliche Liberalismus” en anderzijds met betrekking tot de plaats van de arbeidende mens in het productieproces. En wat dit laatste betreft gaat het juist voor ons om de vrije ontplooiing van de menselijke persoonlijkheid en de sociale gerechtigheid in de maatschappelijke verhoudingen. Ondanks de negatieve critiek van Briefs en diens merkwaardige ideeën omtrent een gematigd kapitalisme, dient men zich te bezinnen over de vraag of het juist is, dat, zoals Briefs opmerkt, machtsorganen — waartoe krachtens haar geboorterecht ook de vakbeweging behoort — beslist moeten of zullen leiden tot een totalitarisme, waarin uiteraard iedere persoonlijkheid vernietigd wordt. Of dient men in dit verband niet eerder de vakbeweging te zien als een machtsorgaan ter bescherming van het afhankelijke individu tegen sociaal onrechtvaardige verhoudingen, want „rechtvaardigheid en macht zijn beide noodzakelijke componenten van welke maatschappelijke orde ook.”⁶⁾

En in dat streven naar sociaal rechtvaardige verhoudingen, ook met betrekking tot de lonen en andere arbeidsvoorwaarden, neemt het georganiseerde bedrijfsleven — dus zowel van werkgevers- als van werknemerszijde — een belangrijke plaats in. En dat in democratische landen een dergelijk overleg in al zijn fasen zoveel mogelijk getoetst is aan democratische normen, behoeft nauwelijks betoog. De vormen van dat overleg zijn in de verschillende landen uiteraard sterk genuanceerd.

---

⁵⁾ Goetz Briefs, pag. 62.

⁶⁾ Prof. dr. F. J. H. M. van der Ven, „Sociaal Maandblad”, 8e Jrg., No. 4 (April 1953), pag. 82.

In dit verband moet de gedachtengang van Briefs wel als zeer eenzijdig worden beschouwd. Uitgaande van zijn interessante beschouwingen in zake de verschillende vormen van democratie, ziet hij er namelijk de vakbeweging op aan, dat zij in naam van de democratie zou streven naar organisatie-dwang, zowel in de ondernemingen als daarbuiten in het staatkundig leven. Vandaar dat de auteur voorspelt, dat de nieuwe maatschappijvorm er een zal zijn van „syndicalisme”, een maatschappij-huishouding, geleid en beheerst door de vakbeweging, waarmee aanstonds — in naam van de democratie — een totaliteitssysteem, i.c. de dictatuur geïntroduceerd zou zijn

Men kan evenwel bij al deze sombere geluiden de idee niet van zich afzetten dat Briefs bij dit alles zich heeft laten leiden door de historische gebeurtenissen in Duitsland. Dit spreekt te meer, waar Briefs bij zijn beschouwingen over de medezeggenschap steeds het Duitse voorbeeld voor ogen heeft. En juist dit Duitse voorbeeld, met zijn zwarte episoden van het nationaal-socialisme en de na-oorlogse periode van onzekerheid op sociaal gebied aldaar, is, dunkt mij, nu bepaald niet een testsysteem voor de algemeen gestelde ideeën van Briefs. Want als de auteur, overigens terecht, wijst op de andere en grote invloeden, welke in de Verenigde Staten van Amerika uitgaan van „Human and Industrial Relations”, dan dient men enerzijds niet te vergeten, dat aan deze nieuwe elementen van sociale politiek in Europa in het algemeen nog te onvoldoende aandacht wordt besteed, doch dat anderzijds met name in Duitsland voor deze ideeën helemaal nog geen bestaansgrond aanwezig is. In zijn belangwekkend artikel „Democratie in het bedrijfsleven” zegt F. v. d. Ven ⁷⁾: „Klaarblijkelijk valt het de Duitser moeilijk zich in een menselijke verhouding in te denken, zonder dat zij in vastgestelde kaders ligt verankerd. Hetgeen men in de Verenigde Staten „human relations in industry” noemt, moet in Duitsland van hoger hand „gemassregelt” zijn om als een realiteit begrepen te worden.”

Deze Duitse mentaliteit speelt Briefs nog parten, waardoor hij zonder wellicht te weten hoe het georganiseerd overleg tussen werkgevers en werknemers in andere landen van Europa en in het bijzonder in Nederland is, zijn ideeën omtrent „demokratisme” en „syndicalisme” overspannen eenzijdig belicht. Gegeven de volledig andere geaardheid van de vakbeweging in ons land en daarbij de historische ontwikkeling van de vakbeweging en van de samenwerking tussen werkgevers en werknemers in acht nemende, rijzen bij kennisneming van Briefs' ideeën vele vraagtekens. Ook elders wordt in sterke mate betwijfeld of met deze publicatie wel een juiste weergave van de ontwikkeling van de vakbeweging in andere landen wordt gegeven. Met alle waardering die *Dr. Max Weber* voor Goetz Briefs als vroegere leidsman voor de Duitse vakbeweging heeft, is hij echter van mening dat de koers van de Europese vakbeweging anders is en nog steeds positief gericht op het behartigen van de oorspronkelijke taak van de vakbeweging. Deze nieuwe koers is echter volgens Weber afgestemd op de veranderde structuur van de maatschappij

---

⁷⁾ Prof. dr. F. J. H. M. van der Ven, Sociaal Maandblad, 8e Jrg., no. 4 (April 1953), pag. 81.

en gebaseerd op de democratische principes van de vrije volken in een vrije wereld. ⁸⁾

Niettemin wijst Briefs op enkele algemene facetten van de ontwikkeling van de vakbeweging, die voor zover nodig „wellicht tot een heilzame bezinning aanleiding geven.” ⁹⁾ Het is dunkt mij de moeite waard enkele van die door Briefs genoemde facetten allereerst in het kort te vermelden. Na gewezen te hebben op de oorspronkelijke taak van de vakbeweging met betrekking tot lonen en andere arbeidsvoorwaarden, wijst Briefs erop, dat daarna de „Gewerkschaftslogik” al haar krachten heeft geworpen op de medezeggenschap (Mitbestimmung) of zoals die in de periode van Weimar „Betriebsdemokratie” werd genoemd. De medezeggenschap zou Kapitaal en Arbeid tot Siamese tweelingen hebben gemaakt; als ze niet met elkaar kunnen leven, gaan zij gezamenlijk onder. De recente medische mogelijkheden in dit opzicht zijn evenwel buiten beschouwing gebleven! Hij heeft overigens de indruk, dat medezeggenschap weinig bijdraagt tot de vrijheid en de waardigheid van de enkele arbeider ¹⁰⁾, omdat zijn kansen in de onderneming in hoge mate afhankelijk zijn van zijn vakorganisatie. Aanvankelijk was — aldus Briefs — de vakorganisatie een begreind functioneel orgaan ter bescherming van de arbeider. Nou zou zij echter tenderen naar een dwangorganisatie met een autonoom bepaald recht van toezicht en „Direktion” over de arbeider. En de vakbeweging zou rechten en privileges hebben verkregen, waarin alleen de functionaris (de expert) geïnteresseerd zou zijn en niet de arbeider. Hierdoor zou een „überlegte prophylaktische” politiek van immunisering waarneembaar zijn. En zijn aanhaling van een uitspraak van Hans Böckler — de enkele jaren geleden overleden voorzitter van het Algemeen Duitse Vakverbond — „Der Kampf ist gewonnen, auf zu neuem Kampf”, zou een symptoom zijn van een nieuw radicalisme: de totale absorptie van de mensen door de vakbeweging.

Wie de arbeider slechts functioneel ziet, als element van een klasse, om wiens „emancipatie” het gaat, zou het heil van de klasse steeds als een hogere waarde zien. Op de jacht naar dit doel, waarbij de mens capituleert voor een macht — hoe men die ook zou noemen — zijn hekatomben van mensen geofferd ter wille van een gigantische despotie. Vandaar dat naar het oordeel van Briefs de vakbeweging op een tweesprong zou staan: noch het Westerse kapitalisme, noch het Oosterse communisme verkiest zij. En op deze „Scheideweg” zou de vakbeweging gekozen hebben voor „Gemeinwirtschaft” en „paritätische Mitbestimmung”. Maar als de medezeggenschap over het toneel zou zijn gegaan, komt volgens Briefs de 3e akte: het syndicalisme, gedragen door de vakbeweging. Dit „syndicalisme” zou gekenmerkt zijn door een machtsconcentratie enerzijds en het „verneinen” van de democratische rechten van het individu anderzijds. En deze vergrijsde en verameri-

---

⁸⁾ Dr. Max Weber, „Ziele und Taktik der Gewerkschaften von Heute”, „Gewerkschaftliche Rundschau”, Monatschrift des Schweizerischen Gewerkschaftsbundes, Heft 9, Sept. '53, 45e Jrg., pag. 268.

⁹⁾ Prof. mr. J. J. M. van der Ven, Soc. Maandblad, 21 Sept. 1953, pag. 175 e.v.

¹⁰⁾ Pag. 160.

kaanste kenner van de Duitse vakbeweging, roept dan ten slotte de vakbeweging op een keuze te doen. De vakbeweging zal óf het vrije beschermingsorgaan van de arbeiders zijn of zij zal de politieke stoottroepen van een nieuwe „Wirtschaftsordnung” zijn, waarin z.i. uitsluitend plaats is voor collectivistische geesten. Zijn scepticisme t.a.v. de medezeggenschap wordt dan nader geadstrueerd aan de desbetreffende experimenten van de Engelse Labour Party, toen zij enige jaren geleden de mogelijkheid had om een wettelijke medezeggenschap tot stand te brengen. Volgens Briefs deed de Labour Party het welbewust niet, gelet op het feit dat de productiecommissies daar een mislukking zouden zijn geworden, omdat bepaalde leden van die commissies onduldbare concurrenten werden van de leiders van de vakorganisaties.¹¹⁾ Ook meent hij steun te vinden in een publicatie van R. H. S. Crossman¹²⁾ en andere leden van de Labour Party, die erop wijzen dat een gestegen machtsconcentratie, onverschillig of deze veroorzaakt wordt door de technische ontwikkeling of voortvloeit uit de sociale organisatie, steeds uitbuiting, ongerechtigheid en ongelijkheid zou betekenen.

Voor de nieuwe feitelijke situatie kunnen volgens Briefs geen heroïsche oplossingen worden gegeven. De vakbeweging zou alleen haar werkelijke bron van krachten dienen aan te boren: in de gemeenschap *van* het gehele volk en niet in de machts-eisen *over* het gehele volk. Dat betekent hernieuwde opofferingen, alsmede geduld en liefde. Zijn analyse en filosofie en zijn overigens zeer te waarderen en zijn hartstochtelijke verdediging van de Democratie in al haar mogelijke vormen, niet in de laatste plaats op het levensterrein van de individuele mens, eindigt ten slotte met een advies aan het adres van de (Duitse) vakbeweging. De vakbeweging zou zich namelijk nog tijdig dienen te heroriënteren en haar oude welbeproefde plaats dienen te hernemen. Zij heeft alleen tot plicht om opnieuw haar gigantische taak te vervullen: de sociaal-verdrukten de zorgen en de moeite, de gevaren en de teleurstellingen van het leven te verlichten.

Wanneer men dit boek afmeet naar de huidige verhoudingen in de Nederlandse sociale politiek, dan zal men het — zeker bij een oncritische lezing — als volkomen waardeloos beschouwen. Toch vraagt men zich, bij rustige overweging, af of Goetz Briefs alleen maar cultuurpessimist is en of hij zich niet wat al te gemakkelijk in negatieve zin laat leiden door de gevaren van massapsychose en de problemen van de medezeggenschap. Zoals de verhoudingen in ons land liggen, met een sterk ontwikkeld georganiseerd overleg aan de voet van het bedrijfsleven (collectieve contracten, vakraden, bedrijfscommissies, ondernemingsraden, geschillencommissies, enz.) en aan de top (Stichting van de Arbeid, Sociaal-Economische Raad) behoeft men zich van de alarmsignalen van Briefs niet al te veel aan te trekken. Indien zich in de historische ontwikkeling bij ons bepaalde „gevaren” of „problemen” zouden voordoen, dan zijn die van geheel andere aard en ze houden ook nauw verband met de hoge waarde van de democratie. En deze problemen beperken zich evenwel niet tot de vakbeweging, maar zijn in wezen vraagstukken en gevaren waarmee ons gehele volk in aanraking komt. Want in onze gespecialiseerde maatschappij,

¹¹⁾ Times, 14 Juni 1952.

¹²⁾ „New Fabian Essays”, Londen, Turnstile Press 1952.

met zijn experts op ieder gebied en de huidige ingewikkeldheid der vraagstukken, waarmee alle organen in staat en maatschappij in aanraking komen, zijn enige problemen aanwezig, die al onze aandacht en zorg behoeven, eveneens in naam van de democratie. Problemen overigens, waarop alweer vele jaren geleden, *Bonger*¹³⁾ reeds de aandacht heeft gevestigd. Tot deze problemen behoren in dit tijdsgewricht o.a. de voorlichting in het algemeen en in het bijzonder de noodzaak het gehele volk op eenvoudige wijze te interesseren in de gehele gang van zaken. Kortweg gezegd: het vraagstuk van „Leiding en Massa” — waarvoor ook Hendrik de Man al twintig jaar geleden de aandacht vroeg, maar door velen werd misverstaan — is van actuele betekenis. Rauschnings „Geestelijk Nihilisme”, dat kort voor de oorlog zoveel stof deed opwaaien, maar in de oorlog weer werd vergeten, is actueler dan ooit te voren. Massaverschijnselen, massapsychose, massareclame en massaorganisatie, vragen vooral nu een wijs en democratisch beleid van ieder en van elke organisatie, die hiermee in aanraking komt. Want zou bij alle nieuwe organen van Staat en Maatschappij uiteindelijk vergeten worden, dat zij er uitsluitend zijn voor en hun bestaansrecht hebben door het volk, dan zouden bepaalde door Briefs aangeduide symptomen een goede voedingsbodem vinden voor een ontwikkeling die tegengesteld is aan die, welke wij begeren. Objectiviteit, eenvoud en snelheid bij de noodzakelijke sensatieloze voorlichting van het volk, is in dit verband een eerste vereiste. Hierbij zullen velen ongetwijfeld met enige weemoed terugdenken aan bijv. de „Praatjes op de Brug” in de jaren 1945 en 1946. Deze vormen van voorlichting van de „Brug” af, onverschillig of die over een „beek” of over een „brede rivier” gaat, begeert de massa, en het wordt tijd dat hieraan niet alleen de gebruikelijke „aandacht” wordt besteed, doch dat in dezen snel en handelend zal worden opgetreden. De brede massa van het volk dient voorts actief betrokken te worden bij de behandeling van de vraagstukken, waarmee het gehele volk in aanraking komt. Een dergelijke, openbare actieve politiek dient zich uit te strekken over velerlei terrein en zal een essentiële bijdrage zijn voor een versteviging van de democratie en het verkrijgen van „human relations” op al die gebieden, waarmee ieder individu in aanraking komt: gezin, school, organisaties, bedrijfsleven, staat en maatschappij.

Deze „cultuurpolitiek” betekent in wezen niets anders dan het realiseren van de grote democratische beginselen op ieder levensgebied, om der wille van de Democratie, en in het belang van een maatschappij-structuur, die geen „kapitalisme”, noch „syndicalisme” genoemd mag worden, maar eenvoudig zal heten een maatschappij van democratische, sociaal-rechtvaardige verhoudingen op elk gebied. De mogelijkheden en voorwaarden daarvoor zijn thans in vele landen aanwezig, hetgeen ook tot uiting komt in het door Briefs zelf signaleerde verschijnsel, dat de arbeider van vandaag een andere is dan in het begin van deze eeuw. De arbeider van vandaag, aldus Briefs, begrijpt bij de Recklinghausener Festspiele niet meer de proletarische oproep van Gerhart Hauptmann's „Weber”. Deze arbeiders zijn echter op een ander en hoger niveau gekomen, niet in de laatste plaats door de

¹³⁾ Prof. mr. W. A. Bongers, „Problemen der Democratie”, 1936.

vakbeweging en door het inzicht, de emancipatie, de activiteit en idealen van de arbeiders zelf.

Men vergete hierbij evenwel niet, dat een dergelijke ontwikkeling, behalve door de daarvoor aangewezen krachten en organisaties gestimuleerd werd door de aanwezigheid van een „democratisch klimaat”: vrijheid van denken, organiseren en spreken. Het is om die reden, dat men tegenover de huidige *Amerikaan Briefs* niet al te kritisch behoeft te zijn, waar hij signaleert dat de Duitse vakbeweging van thans anders is dan in de tijd toen deze haar leermeester, de *Duitser Briefs*, nog in haar midden had. Het „democratische klimaat” is op zijn zachtst gezegd, in Duitsland nogal wisselvallig geweest. Een andere Amerikaan, *Norman Thomas*¹⁴⁾, voorzitter van de Amerikaanse „Socialist Party” heeft er terecht op gewezen, dat „triumphant democracy must be democracy with vision and purpose and understanding of its own needs and significance.” (Zegevierende democratie moet democratie zijn met visie en doel en begrip voor haar eigen behoeften en betekenis).

Hiervan uitgaande en de maatschappelijke ontwikkeling in de vrije wereld in ogenschouw nemend (inclusief Amerika!) behoeft men naar mijn mening niet te twijfelen aan de koers van de vakbeweging. Ook niet aan die van de Duitse vakbeweging: „the German labor movement expects to solve this problem by educating the membership to an acceptance of unpopular decisions in the public interest”¹⁵⁾. (De Duitse arbeidersbeweging verwacht dat zij dit probleem kan oplossen door de leden op te voeden tot een aanvaarding van onpopulaire beslissingen in het openbaar belang.)

---

¹⁴⁾ „Democracy versus Dictatorship” by Norman Thomas, 1937, pag. 33.

¹⁵⁾ *Paul Fisher*: „Labor codetermination in Germany” in „Social Research”, 1951 (Vol. 18, no. 4), pag. 37.

BIJ HET ARTIKEL VAN

PIERRE BELLEVILLE

Het is voor een niet-Fransman uiterst moeilijk een zuiver inzicht te krijgen in de politieke situatie van Frankrijk, en in de mogelijkheden die zij biedt voor het ontstaan van een „nouvelle gauche”. Twee factoren drukken loodzwaar op het politieke leven: de grote greep van de communistische partij op de arbeiders, en het gebrek aan frisheid, aan bezielende visie bij de partijen die een links gericht programma hebben: de MRP en de socialisten. Deze laatste factor is van enorme betekenis: enerzijds missen zij de veerkracht die zij nodig zouden hebben tegenover de conservatieve krachten waarmee zij regeren of geregeerd hebben, en anderzijds spreken zij de publieke opinie niet aan. Het een is trouwens een gevolg van het ander. Wie een tijdlang in Frankrijk geweest is, is er zich pijnlijk van bewust dat „men” onverschillig staat tegenover de huidige politiek. De ene regering na de andere — met vaak precies dezelfde mensen, die alleen maar van het ene ministerie naar het andere verhuisd zijn — heeft gefaald tegenover de grote problemen waarvoor het land staat: de economische misère, de moeilijkheden in de overzeese gebiedsdelen, en de Europese politiek. Onnodig te zeggen dat de communistische partij er dankbaar van profiteert om een psychologisch vaak verrassend juiste propaganda te voeren. Ze hoeft daarvoor niet eens altijd demagogie te bedrijven, doch alleen maar de kansen uit te buiten die de anderen haar bieden. Ik zie nog de levensgrote affiches voor me over „le bluff de la baisse”: een optelling van alle prijsverlagingen die de opeenvolgende regeringen naar hun zeggen tot stand gebracht hebben, met als uitkomst... een geweldige verlaging van de koopkracht! Zoiets *moet* spreken tot de massa's die week in week uit moeten worstelen om rond te komen. En dit is dan nog euphemistisch gezegd.

Een gevolg van beide factoren is ook dat een behoorlijk aantal politiek-belangstellenden in geen van de bestaande partijen onderdak kunnen vinden, maar in allerlei kleinere bewegingen een soort politiek geweten van de grote partijen trachten te vormen. Bij hen uit zich het onbehagen tegenover de regeringspolitiek in een andere vorm: het neutralisme. Deze houding wordt gevoed door de nog zeer sterke vrees voor Duitsland: met schrik zien zij de heropleving van de Duitse economie, waartegen de malaise in Frankrijk scherp afsteekt, en zij vrezen van de Europese Defensie Gemeenschap niet alleen militaire, maar ook economische gevaren. Van de andere kant wordt hun deze houding ingegeven door hun pogingen om de communisten weer actief in de regering te betrekken, ze zien dit als enige mogelijk-

heid om de vicieuze cirkel ergens te doorbreken. Een katholiek blad als *La Quinzaine* bijv. is uiterst communistisch gericht. En de PCF is nu eenmaal ook neutralistisch, zij het dan om andere motieven en met andere doeleinden.

De schrijver van onderstaand artikel is één van de leidende figuren uit *La Jeune République*, een groep christen-democraten die de MRP niet vooruitstrevend genoeg vinden. De klanken die wij in deze beschouwing beluisteren, zullen menig partijgenoot misschien wat vals in de oren klinken. Ik ben het met het standpunt van de heer Belleville niet eens, maar heb hem toch dit artikel gevraagd: het lijkt me van grote informatieve waarde, en geeft een goed inzicht in een aantal factoren die de Franse politieke wagen hebben doen vastlopen.

Men haalt echter een wagen niet uit de modder door hem, met een wat blind vertrouwen, in een moeras te duwen. En er lijken mij andere mogelijkheden aanwezig om uit de impasse te geraken, mogelijkheden die in de linkse partijen zelf liggen.

Zowel met MRP-ers als met socialisten heb ik van gedachten gewisseld over de politieke problemen van het ogenblik. In beide partijen heerst een zekere spijt dat men na de oorlog de kans gemist heeft om een „parti travailliste” te vormen. In de huidige constellatie is er voorlopig geen mogelijkheid toe, hoe zeer het ook een wensdroom is van figuren uit beide kampen. Maar wel liggen er kansen om samen een krachtiger links blok te vormen, wat allerlei elkaar doorkruisende problemen en tendenzen tot nu toe verhinderd hebben, tot grote schade van het Franse politieke leven, waarin geen stabiliteit gevonden kon worden.

Op sociaal-economisch terrein staan zij vrijwel naast elkaar. Maar op andere gebieden zijn zij onnodig ver uit elkaar gedreven, met name in de schoolkwestie en in de buitenlandse politiek. Een socialistisch Kamerlid zei me over de schoolstrijd letterlijk, dat veel van zijn partijgenoten tegen de bijzondere school zijn om links te lijken, terwijl veel MRP-ers de schoolkwestie overspannen ter willen van bepaalde groepen kiezers in streken als de Vendée en Elzas-Lotharingen. Hij was ervan overtuigd dat een bevredigende oplossing kon worden gevonden. Het feit dat deze mening door vooraanstaande MRP-ers gedeeld wordt, is hoopgevend, al zijn hiermee natuurlijk niet voetstoots alle angels en klemmen opgeruimd.

Naar aanleiding van de Europese Defensie Gemeenschap hebben beide partijen met interne moeilijkheden te kampen. In dit ernstige probleem stonden zij tot nog toe ook tegenover elkaar. De innerlijke schakeringen kunnen hen, lijkt me, naar elkaar toe doen groeien.

Deze kijk op de zaken doet de onderstaande beschouwingen met een korrel zout nemen, zonder dat we ze voor kennisgeving naast ons neer kunnen leggen. Men kan nu eenmaal niet regeren buiten de arbeidersklasse om, en de positie van de communisten plaatst Frankrijk in dit opzicht voor een Gordiaanse knoop. Vinden de linkse partijen een herscheppende bezieling en samenwerking, dan kan men die knoop misschien doorhakken, zonder dat het een wanhoopsgebaar behoeft te zijn. Misschien kunnen dan de groepjes die om hen heen vlinderen een andere positievere rol spelen bij het zoeken naar een „nouvelle gauche”.

„LINKS” IN FRANKRIJK

NA DE OORLOG¹⁾

I. VERZET EN DRIE-PARTIJENSTELSEL

In 1945 was het klimaat in Frankrijk links. De geest van het verzet had in zijn totaliteit gezien een revolutionair karakter. De Conseil National du Patronat Français was net ontbonden. De radicalen, symbool van de derde republiek, leden bij de eerste verkiezingen een grote nederlaag. Het scheen, dat de weg vrij lag voor de drie-partijenregering, die was samengesteld uit aanhangers van De Gaulle, van de MRP (Mouvement Républicain Populaire), van de SFIO en van de PCF (de communistische partij). Al deze groeperingen spraken van een revolutie, maar dit woord betekende voor hen allen iets anders.

In werkelijkheid drukte een aantal hypotheek al zwaar op de „revolutie via de wet”, waarover de MRP en De Gaulle spraken, en waarmee de communisten — in elk geval bij wijze van eerste fase — zich ook tevreden schenen te stellen.

Door P. Mendès France op te offeren aan Plevin had De Gaulle de economische strijd slecht ingezet en ook het ogenblik voorbij laten gaan, waarop men grote categorieën profiteurs had kunnen aanpakken.

De koloniale politiek, die vanuit Parijs slecht in het oog werd gehouden, had van het eerste ogenblik af het karakter van een averechtse kruistocht. Dit zou later zeer ernstige gevolgen voor de gehele Franse politiek hebben.

De MRP ten slotte, die aangeprezen werd als een linkse idealistische stroming, was gekozen met stemmen van rechts door hen, die haar als het kleinste kwaad beschouwden. Bovendien diende de MRP als borg voor de kerk, die in haar hiërarchie verscheidene leden telde, die van collaboratie beschuldigd werden. In het kort: de MRP wist niet precies wat zij wilde en had bovendien de handen niet vrij.

De revolutionaire golf dreigde dus in de praktijk via een onsamenhangend drie-partijensysteem met niet scherp omschreven doeleinden op niets uit te lopen. Om verder te komen was het noodzakelijk, dat het drie-partijensysteem zijn vaagheid overwon en zich oriënteerde (en daarmee ook de arbeidersklasse) hetzij in de richting

---

¹⁾ Uit de vorenstaande inleiding van dr. J. Tans tot deze bijdrage zal duidelijk zijn geworden, dat de redactie deze bijdrage niet plaatst omdat zij de beschouwingen van de auteur van betekenis acht voor een doorbreking van de impasse in Frankrijk, doch om de informatieve waarde, die ze aan deze situatiebeschrijving toekent. - Red.

van een marxistische revolutie, hetzij in de richting van een reformisme naar het voorbeeld van de Engelse Labour Party.

Er waren twee mogelijkheden, namelijk of een fusie tussen de PCF en de SFIO (die samen ongeveer 50 % van de stemmen en de parlementszetels hadden), als voorspel tot een evolutie in Frankrijk, die men wellicht zou kunnen vergelijken met de gang van zaken in de volksdemocratieën, of een fusie tussen de SFIO en de MRP, waardoor de basis voor een Franse labour-beweging gelegd zou zijn.

Wilde deze laatste mogelijkheid enige kans van slagen hebben, dan had men enerzijds het traditionele linkse anti-clericalisme, een essentieel deel van het erfdeel van de SFIO, moeten liquideren en anderzijds hadden deze beide partijen hun basis in de arbeidersklasse moeten consolideren en uitbouwen, dat wil zeggen: met de PCF op zijn eigen terrein moeten concurreren. Hiervoor was een krachtig beleid nodig op de beslissende posten zowel in de beide partijen als in de regering.

In 1945 en 1946 zwenkte de SFIO heen en weer tussen deze beide mogelijkheden zonder één van beide te kiezen. Léon Blum voelde voor een ontwikkeling in een richting, waarbij de partij zich ook bewust tot de middengroepen zou richten. Deze richting had bevorderd moeten worden door het optreden na de verkiezingen van een verbindende groep, die Union Démocratique et Socialiste de la Resistance (René Pleven); Guy Mollet was voor eenheid van actie met de communisten. Het formalisme van de socialistische congressen maakte de discussie hierover onvruchtbaar tot aan het ogenblik, dat economisch op koloniaal en internationaal niveau de gebeurtenissen de verwachte revolutie onmogelijk gemaakt hadden. Maand na maand verwijderde de PCF zich verder van zijn partners zonder dat – en dat was het bedenkelijke – deze laatsten dit perspectief overwogen en gewenst hadden. In Mei 1947 kwam de definitieve breuk; het verdwijnen van de communistische ministers betekende het eind van het drie-partijstelsel.

II. DE TIJD VAN DE STAGNATIE

Het ontstaan van de derde macht

In Mei 1947 ging de PCF in de oppositie en in feite trok daarmee ook de arbeidersklasse zich terug. De lofzang over de productie werd door anderen gezongen; de socialisten en de volksrepublikeinen waren alleen gebleven en werden in de richting van de bourgeoisie gedreven, gedoemd om de regering te vormen met de radicalen als gevolg van de terstond noodzakelijke aanvulling, die de verandering in de meerderheid bezegelde.

Tezelfdertijd verscheen de RPF (de beweging van De Gaulle) die in de gemeenteraadsverkiezingen van 1947 een grote overwinning had behaald. Gevangen tussen de – dank zij de generaal – herlevende rechterzijde en de door de PCF bewerkte afscheiding van het arbeiders-element hielden de beide partijen, die zich nog links noemden, tot elke prijs aan de macht vast en trachtten eindelijk een Franse labour-beweging te grondvesten.

Deze vooruitstrevende concentratie noemde men de derde macht. Zij ontstond uit de samenwerking van de SFIO, de MRP, de UDSR (die min of meer verbindingsdiensten verrichtte) en een democratisch-christelijke groepering, die zich in

1945 niet met de MRP had willen verenigen, omdat zij deze te lauw vond, namelijk de Jeune République. In 1948 werden comité's voor de derde macht opgericht, in Parijs op nationaal niveau, daarnaast ook in de departementen en men trachtte deze uit te bouwen in de gemeenten. Deze poging mislukte voornamelijk om twee redenen: in de eerste plaats zou de eenheid, zo zij zich al scheen te kunnen realiseren aan de top, onmogelijk blijken in de onderste lagen, waar de oude vooroordelen en de oude geschilpunten tussen clericaal en anti-clericaal haar zouden beletten. De schoolstrijd was nog niet opnieuw aangebonden, maar bleef een sluimerend geschilpunt (vooral in streken als de Vendée en Elzas-Lotharingen), en verder was elke uitbouw van deze basis onmogelijk door de van dag tot dag sterker aan het daglicht tredende tegenstelling tussen de standpunten van MRP en SFIO, die zij uit naam van de derde macht trachtten te verspreiden, en daartegenover het optreden van hun vertegenwoordigers in de regering. De derde macht had de macht niet alleen, en omdat hij de radicalen, zijn partners, niet kon missen, werd hun politiek uitgevoerd en door de derde macht becritiseerd, alsof men in de oppositie was. Deze dubbelslachtigheid werkte verwarrend ook op de actieve leden van de MRP en de SFIO, en verhinderde de derde macht te slagen. Eind 1948 werd de poging opgegeven.

De lege plaats aan de linkerkant

In de loop van 1948 waren door de splitsing van de CGT (Confédération Générale du Travail), waarbij de CGT-FO (Force Ouvrière) tot stand kwam, de laatste banden tussen socialisten en communisten verbroken. De toestand was dus zeer duidelijk: enerzijds de regering, die stap voor stap naar rechts opschoof, waardoor de van links afkomstige ministers gecompromitteerd werden; aan de andere kant de PCF, verhard in haar isolementpositie, teruggekomen van alle meer of minder vergaande pogingen tot samenwerking in de voorafgaande jaren, gesloten, agressief en exclusief, die desalniettemin 25 tot 28 procent van de stemmen op zich verenigde en zowel de meerderheid als ook de elite van de arbeidersklasse had. Daartussenin was een leegte, een plaats voor een linkse groepering, die bepaalde mensen wilden gaan formeren.

Een chronologische analyse van deze pogingen van links zou vervelend worden. Wij willen liever zeggen, dat bij al deze pogingen inderdaad een lege plaats bestond, maar dat het élan om hier een kracht te doen ontstaan niet voldoende groot was. Dit had twee redenen, namelijk in de eerste plaats het gebrek aan materiële hulpmiddelen, omdat deze in handen waren van de regering of van de bezittende klasse, waardoor een opzienbarende „inzet" verhinderd werd. Daarnaast ontbrak het arbeiders-fundament, omdat het beste deel van de arbeidersklasse in handen van de PCF was.

Wij raken hier aan een fundamentele zaak, nl. de hypotheek, die de PCF op het gehele Franse politieke leven gelegd heeft en waarmee elke poging van links verplicht is rekening te houden. De PCF heeft een enorme betekenis, zowel door haar aanwezigheid als door haar aftocht, zoals in de jaren '48 tot '52. Haar aanwezigheid stuwt het hele nationale leven in een bepaalde richting, ondanks de tegenstrijdigheden in haar eigen politiek sinds de bevrijding, aan welke stuwings het drie-partijen-

systeem te gronde is gegaan. Het zich terugtrekken van de PCF schept een hiaat, dat niet opgevuld kan worden, omdat elke opkomende linkse groepering zijn plaats moet bepalen *tegenover* de communisten.

Sinds 1948 zijn in dit „vacuum” aan de linkerzijde kleine groepjes van verschillende oorsprong verschenen. Dit zijn de „Bataille Socialiste” van Elie Bioncourt en Yves Dechezelles, een splintergroep van de socialistische partij, die zich losmaakte van de rechtse oriëntering van de regeringspolitiek; de „Jeune République”, een traditioneel onafhankelijke groepering; groepjes van katholieken die tot politiek bewustzijn kwamen (hierop komen wij nog terug); enkele teleurgestelde werkers en afgevaardigden van de MRP; en ten slotte intellectuelen, van verschillende huize, maar allen met de wens zich in te zetten. Al deze groeperingen hebben trouwens een vrijwel uitsluitend intellectueel karakter.

Van tijd tot tijd kwamen er pogingen tot hergroepering. Deze mislukten allen en de oorspronkelijke groepen werden ofwel geneutraliseerd door de PCF, ofwel teruggedrongen naar het regerings-conformisme ofwel, zo ze al hun eigen karakter konden bewaren, veroordeeld tot een totale onmacht en verbroekeling.

De oorzaak hiervan was, dat de betreffende groepen moesten kiezen tussen al of niet samenwerking met de PCF. Werkten zij samen, dan was hun macht te klein om de lijn van de PCF te beïnvloeden, terwijl de PCF zijnerzijds van hen een volstreekte onderwerping eiste, waardoor zij op dat deel van de publieke opinie, dat zij hoopten te bereiken, geen invloed konden uitoefenen en niet tot ontwikkeling konden komen.

Dit was achtereenvolgens het lot van de „chrétiens progressistes”, van de Parti socialiste Unitaire en van de Union Progressiste, welke laatste groepering ontstond uit hereniging van de twee eersten door een nieuwe publiciteitsactie.

Wanneer zij niet met de PCF wilden samenwerken, dwong de vijandigheid van deze partij hen ertoe zich duidelijk van haar te distancieren, en op hetzelfde ogenblik duidelijk de indruk van scheurmaker van de arbeidersklasse te vestigen. Zij moesten zich van de PCF onderscheiden door lagere eisen te stellen (de eisen van de PCF kunnen immers niet overtroefd worden zonder in de meest dwaze demagogie te vervallen), en dat op een ogenblik, waarop de arbeidersklasse, praktisch uitgesloten van het politieke leven, instinctief geneigd is maximale eisen te stellen. Zo werden zij ten slotte naar rechts teruggedreven door de PCF die haar links monopolie wil bewaren.

Een voorbeeld hiervan is de stichting in 1949 door J. P. Sartre, David Rousset en enkele andere intellectuelen van de Rassemblement Démocratique et Révolutionnaire. Zij schenen een enorme troef in handen te hebben, namelijk het blad *Franc-Tireur*, dat veel arbeiders onder zijn lezers telde en dat de PCF de gehoorzaamheid had opgezegd. De RDR verenigde snel alles in zich, dat aan de linkerzijde rondwaalde, van de Jeune République af tot de Trotskisten toe. Zij was er zich van bewust, dat in dit tijdsgewricht in de politiek niets kan verwortelen, dat geen internationale verbandingen heeft, en zocht daarom aansluiting bij een internationale derde macht. Zij meende de motor daarvan te vinden in de CIO, de Amerikaanse vakbeweging, die een beslissende rol had gespeeld bij de herverkiezing van Truman.

Maar ondanks *Franc-Tireur* en de financiële hulp van de C.I.O. slaagde de RDR

er niet in op gang te komen en verliep snel. Een deel van zijn leden wijdde sindsdien met of zonder Amerikaanse hulp alle aandacht aan een systematische anti-communistische actie en de rest keerde terug naar de woestijn van de linkerzijde.

De redenen van deze mislukking zijn gebrek aan inwendige samenhang, stichting „van boven af” en vooral de aanwezigheid van de PCF. Dezelfde factoren hebben een rol gespeeld in de mislukking van het neutralisme, dat naar voren kwam, toen „links” — tot onmacht gedwongen in de binnenlandse politiek — een uitweg zocht in oppositie tegen het buitenlands beleid.

Het neutralisme

In 1947 ondervond het aanvaarden van de Marshallhulp vrijwel geen tegenstand, behalve van de PCF. In 1948 werd de eensgezindheid tijdens het debat over het Atlantisch Pact verbroken. Van bepaalde zijden meende men om verschillende motieven, dat men zich te zeer vastlegde tegenover Amerika. In 1950 begon men te spreken over de herbewapening van Duitsland en daardoor groeide de ongerustheid in allerlei kringen, waardoor de zogenaamde „neutralistische” geestesgesteldheid snel opbloeide. De PCF trachtte aanvankelijk om het neutralisme voor zichzelf uit te buiten, maar slaagde hierin niet.

De personen, die via de diplomatieke traditie tot het neutralisme gekomen waren (zoals Hubert Beuve-Merry, directeur van *Le Monde* en zijn groep) voerden aanvankelijk alleen maar oppositie op het gebied van de buitenlandse politiek. De logica der ontwikkeling, die momenteel de buitenlandse politiek tot de doorslaggevende factor maakt op het gehele politieke terrein, bracht hen er toe oppositie te gaan voeren op elk gebied, een oppositie die hoe langer hoe meer begon te gelijken op die van de van links gekomen neutralisten zoals Claude Bourdet, wiens weekblad *l'Observateur* het officiële orgaan van het neutralisme werd.

De algemene uitgangspunten van het neutralisme waren, dat de verdeling van de wereld in twee blokken en de koude oorlog tot oorlog leidden, dat de Russische bedreiging van Europa niet van militaire aard was en dat het deelnemen van Frankrijk aan de koude oorlog (Indochina en intensieve bewapening) het land ruïneerde en enerzijds de greep van de PCF op de arbeidersklasse vergrootte en anderzijds de invloed van een kleine groep bevoorrechten en speculanten (piasterhandel) deed toenemen, wat neerkomt op het begin van het einde van de democratie en burgeroorlog betekent. En tenslotte: dat de oplossing op internationaal niveau moet zijn het verbreken van de dwang van de koude oorlog, doordat Frankrijk en ook het merendeel van de overige landen zich terugtrekken uit de beide blokken. Op nationaal niveau is een onafhankelijke politiek voorwaarde voor een economische en sociale opleving.

De vrienden van Bourdet waren er zich van bewust, dat het noodzakelijk is elke actie in internationaal verband te plaatsen en zij presenteerden zich dan ook als een Franse tak van het Bevanisme.

Deze stellingen werden in de openbaarheid gebracht op een ogenblik, waarop de politieke mogelijkheden in Frankrijk steeds kleiner werden. In 1951 was de PCF geïsoleerder dan ooit tevoren en het afglijden naar rechts voltrok zich met een onverbiddelijke logica op alle niveau's. De linkse partijen waren de gijzelaars van

een groep in de Assemblée, die met ieder nieuw ministerie rechtser werd. De werkgevers herstelden hun macht, terwijl de arbeidersklasse een steeds groter deel van de economische misère moest dragen. De voortzetting van de oorlog in Indochina oefende een slechte invloed op de economische toestand uit en versterkte deze loop der gebeurtenissen. Financiële machten gaven zogenaamde nieuwsbladen uit, die niet-politiek heetten, d.w.z. volslagen rechts waren, en die met hun methoden en geldmiddelen een deel der linkse pers wegtorpedeerden.

In Juni 1951 bleek uit de verkiezingsuitslag, zelfs wanneer men rekening houdt met het foefje van de lijstencombinaties, dat de meerderheid door het centrum (socialisten, MRP en radicalen) werd behaald. Maar drie maanden later zijn de socialisten opnieuw in de oppositie en komt de rechterzijde in het zog van Pinay aan de macht. De eenmaal begonnen ontwikkeling zette zich keihard door.

In dit klimaat betekenden de neutralistische stellingen wel degelijk een werkelijke bundeling van de openbare mening in alle fasen, ook de parlementaire. Om zover te komen moesten zij een nauwlettend bewaakte barrière doorbreken (in Augustus en September bemoeide Bidault zich persoonlijk met de pogingen, die werden gedaan om Beuve-Merry de directie van *Le monde* te ontnemen).

De neutralistische stellingen kregen dus een veel ruimere invloed dan alleen op het terrein, waar men ze oorspronkelijk gelanceerd had. De mislukking van het neutralisme, voor zover het wilde pogen een nieuwe politiek van „links”, een Frans Bevanisme, te doen ontstaan, wordt er alleen maar duidelijker door: de Fransen waren niet rijp om hun standpunt te kunnen bepalen, uitsluitend op problemen van buitenlandse politieke aard.

De belangstelling, die door de verkiezingscampagne van Bourdet en zijn vrienden in Juni 1951 was gewekt, vormt een wonderlijk contrast met hun duidelijke nederlaag.

De balans van deze periode geeft evenwel toch niet een uitsluitend negatief beeld voor de linkerzijde, voor wat betreft de mate, waarin de neutralistische denkbeelden vaste voet kregen in de openbare mening. Nog sterker geldt dit voor een ander gebied, namelijk de betrekkingen tussen de linkerzijde en de katholieken.

Links-christendom

De oorsprong van het ontwakend sociaal besef bij de Franse katholieken ligt tamelijk ver in het verleden. Vast staat, dat deze aanvankelijk latente en vage geestesgesteldheid, aanwezig bijv. bij de *Jeunesse Ouvrière Catholique*, de bladen *Esprit* en *Sept*, in het verzet vastere vorm kreeg en na 1945 zich heeft ontplooid.

De oorlog gaf de psychologische schok, die de Franse kerk uit haar lethargie deed ontwaken. Er was een wedergeboorte op geestelijk gebied. In deze tijd begreep de kerk tot in de hoogste regionen van het land en in het bijzonder in de persoon van Kardinaal Suhard, dat zij haar zending niet vervulde zolang zij afgesneden was van de realiteit van deze tijd, dat wil zeggen van de arbeidersklasse. Er ontstond een nieuw klimaat. Typisch voor dit klimaat zijn de priester-arbeiders, ingesteld door kardinaal Suhard en gesteund door zijn opvolger Monseigneur Feltin. Men heeft veel over hen gezegd. Laten wij alleen verklaren, dat zij voor de Franse kerk de pioniers zijn geweest van het hernieuwde contact met het volk.

Er waren ook opmerkelijke pogingen tot verjonging. Het blad *Témoignage Chrétien*, dat een oplage van bijna 75.000 exemplaren heeft, heeft, de ene keer duidelijker dan de andere, toch voortdurend geweigerd zich aan te passen aan het atlantisch conformisme van de regering en aan een dom en klakkeloos anti-communisme. Sinds 1951 tracht een ander blad, *Quinzaine*, met 7000 abonné's, de christenen tot een meer linkse opinie te brengen. Op alle gebieden wordt parallel hiermee een poging tot verjonging ondernomen.

Twee voorbeelden van deze ontwikkeling zijn duidelijk, namelijk dat van de *CFTC (Confédération Française des Travailleurs Chrétiens)* en van de *Mouvement de Libération du Peuple*.

De CFTC was oorspronkelijk een vakbond, die voornamelijk bestond uit ambtenaren (met uitzondering van gebieden als het noorden en het gebied van St. Etienne) en met een duidelijk patriarchaal karakter. In 1939 had zich geen enkele belangrijke ontwikkeling hier voorgedaan. Nu loopt de invloed van de ambtenaren in de *Confédération* terug, terwijl de traditionele vakbondsgeest binnendringt in de ambtenarenkringen. Het confessionele karakter van de *Confédération* wordt steeds minder en een linkse minderheid, rond de groepen *Reconstruction*, tekent zich af en is bezig de oude centrale te veroveren. Deze minderheid is meer op arbeiders ingesteld, dynamischer, politieker van aard en van een groter geestelijke diepgang dan de huidige besturende meerderheid, die nog altijd conformisme en geestelijke diepgang verwacht. Het staat vrijwel vast, dat de CFTC eens een belangrijk element aan de linkerzijde zal vormen.

De MLP komt voort uit de JOC. Reeds voor de oorlog stichtten oud-Jocisten de *Mouvement Populaire des Familles*, die zich uitsluitend bezighield met acties voor het gezin. Langzamerhand begrepen zij de noodzaak om hun actie en de strijd op vakbondsgebied met elkaar te verbinden. Toen zij zich op dit gebied begeven hadden, werden zij overtuigd van het belang van de eenheid der arbeiders, onverschillig of zij tot de CFTC of tot de CGT behoorden. De weg lag open voor het ontwaken van het politiek bewustzijn. De MPF werd MLP en begon acties te voeren samen met de PCF en zich uit te spreken over de grote politieke problemen (Europese Defensie Gemeenschap).

Voor wat betreft de christenen kunnen wij verklaren, dat thans de hele opinie in de Kerk in Frankrijk naar links helt, onder druk zowel van de zijde der intellectuelen als van de arbeiders. De positie van de hiërarchie is zeker zeer genuanceerd. Zij hoeft zich niet uit te spreken over de zuiver politieke aspecten van deze problemen, maar het klimaat is zo, dat het volgens de bittere uitspraak van een werkgeversgroep onmogelijk is geworden om een volksbeweging van welk soort ook te stichten om tegenwicht te bieden. Men is er zeker van dat deze een jaar later van richting zou veranderen en men weet in welke zin.

III. DE HUIDIGE TOESTAND

Het regeringsécheq

Sinds de verkiezingen van 1951 zijn de regering en de meerderheid voorgeschreden op het pad naar rechts. Men is van Mayer naar Pinay en vervolgens

naar Laniel gegaan. Door het voortduren van de verstarring en door het experiment-Pinay, waardoor men getracht heeft de verstarring te doorbreken, is het land steeds verder in het drijfzand geraakt, terwijl de politieke en economische afhankelijkheid van Washington in gelijke mate toenam. Deze voortdurende aftakeling heeft ten slotte politieke consequenties gekregen: men kan in het kader van het huidige regiem practisch nauwelijks meer verder. Men moet thans of de stap doen, die tot fascisme of liever een Frans en ernstiger McCarthy-isme leidt (waarvoor de huidige minister van binnenlandse Zaken Martinaud-Deplat zeer geschikt schijnt) of men moet tot een terugkeer naar links besluiten. Rond dit dilemma begint zich een nieuwe verdeling van de politieke krachten af te tekenen. Er zijn enerzijds zij, die men de „klanten” van Amerika kan noemen, zij die onze politiek jarenlang bepaald hebben, die hun vergissingen niet toe willen geven en hun positie niet willen opgeven, en die zich genoopt voelen tot een soort „vlucht vooruit”, waarvan het duidelijk is dat zij de afloop niet weten. De MRP levert het grootste deel van deze personen. Zij worden gesteund door de technocraten van het soort Jean Monnet, die zich slechts interesseren voor problemen van economische integratie zonder zich zorgen te maken over de nationale of menselijke gevolgen van een dergelijke integratie. De hysterische anti-communisten, afkomstig van de radicale partij, zoals J. P. David, de drijvende kracht van *Paix et Liberté*, of van de gematigden, vormen de aanvulling op deze stroming. Anderzijds zien wij hen, wier persoonlijke gedachten over het communisme hen niet beletten het hoofd koel te houden. Dit zijn voornamelijk de economen, zoals Mendes France en de min of meer Jacobijnse nationalistes als Daladier of zelfs De Gaulle. Mendes France heeft, toen hij de investituur van de Assemblée vroeg, het probleem ongeveer in de volgende woorden geschetst: geen integratie op welk niveau ook zonder binnenlands herstel, geen binnenlands herstel zonder vrede in Indochina en vermindering van de bewapeningskosten. Deze beide laatste punten vereisen een hernieuwde onafhankelijkheid tegenover de Verenigde Staten. Bij dit laatste punt sluit de cirkel zich weer: men valt terug op het uitgangspunt, op de fundamentele eis, het intrekken van de Europese wissels, dat wil practisch zeggen het verwerpen van de EDG.

De verdeeldheid, die zich hier voordoet, loopt door de partijen in het parlement heen. Sinds de investituur van Mendes France in Juni 1953 en het debat over de buitenlandse politiek heeft men bemerkt, dat de demarcatielijn niet alleen door de Kamer, maar dwars door alle politieke partijen liep. In bepaalde gevallen schenen de verzetsstrijders en in het algemeen de jonge parlementariërs zich tot de tweede stroming aangetrokken te voelen. Nog belangrijker dan de reacties in het parlement is wellicht de reactie in het land. Het zou heel moeilijk zijn deze te meten. Het staat evenwel vast, dat de poging om een regering Mendes France te vormen na de laatste crisis een golf niet alleen van nieuwsgierigheid, maar ook van hoop deed ontstaan. Ook Pinay had een jaar te voren de openbare mening geraakt, maar niet dezelfde groep. Het is zeer duidelijk, dat bijv. de jonge Fransen zeer geïnteresseerd waren in de poging Mendes France, terwijl het anderzijds de vermoeide kleine bourgeoisie was, die Pinay als een der hunnen had herkend. Het is eveneens zeer duidelijk, dat men zich in het land er vaag van bewust is, dat de krachteloosheid volkomen bepaald wordt door de buitenlandse politiek. De Europese

gedachte heeft bijv. drie of vier jaar geleden belangstelling in ruime kring gewekt. Dit is nu niet meer zo, omdat de voorstanders van de Europese gedachte, die zich als vernieuwers voordoen, dezelfde zijn, die sinds vijf jaar regeren en die de verstarring en de onmacht tot een nationale instelling hebben verheven. Steeds meer schijnt Europa de panacée te zijn, die wordt aangeboden door personen, die niets anders kunnen realiseren dan deze mythe. Hoe zijn in deze situatie de kansen van de linkerzijde?

Kansen van de linkerzijde

De belangrijkste gebeurtenis aan de linkerzijde is de ontdooiing van de PCF. Na zijn mislukte offensief in juni 1952 (betoging tegen Ridgway en arrestatie van Jacques Duclos) werd de PFC zich wreed van zijn isolement bewust. Het schijnt, dat een interne reeds aangevangen discussie daarna met nog meer scherpte gevoerd werd en eindigde in de huidige ontspanning. Het merendeel der leiders (in het bijzonder Maurice Thorez in een enige tijd geleden door hem gegeven interview in de *Observateur*) heeft bevestigd, dat de PCF vrijwel onvoorwaardelijk elke regering zal steunen, die zich tegen de EDG uitsprekt. In afwachting daarvan volgt de PCF een verzoeningspolitiek. Sinds een jaar heeft de PCF naast zich, en steeds meer op politiek terrein, een groep als de *Mouvement de Libération du Peuple* geduld. Deze aanvaardt het beginsel en de praktijk van de eenheid van actie, maar nog maar enkele jaren geleden zouden de communisten de groep genoodzaakt hebben om door een slaafse gehoorzaamheid zijn prestige te ondergraven of men zou hem in de ban gedaan hebben wegens het zaaien van verdeeldheid. Nu wordt de MLP in stilte geaccepteerd.

Dit is een positief element op de weg naar een nieuwe linkerzijde. Tezelfdertijd worden andere pogingen voortgezet. Men vindt opnieuw de *Jeune République*, de vrienden van Bourdet, ditmaal vergezeld van personen, die nog deel uitmaken van de MRP, en André Denis). Iets nieuws is bovendien, dat deze poging tot hergroepering niet uitsluitend een initiatief van de leiding is. Zij wordt tot op zekere hoogte geëist van onder af. In verschillende departementen komen steeds hergroeperingen, in 't algemeen begonnen onder de auspiciën van de *Mouvement de la Paix*, die zich buiten deze beweging om ontwikkelen en een meer algemeen niveau krijgen. Men kan zeggen, dat de stroom weer ontdooit is. Wij zien hier opnieuw de zeer belangrijke rol van de PCF. Omdat deze laatste open staat en niet langer banvloeken slingert tegen zijn naaste geestverwanten, schijnt alles opnieuw mogelijk. De MLP kan zich naast de PCF plaatsen, de christelijke leken-elementen, waarover boven is gesproken, kunnen hun plaats wat verderop innemen en met de jacobijnse radicalen als Daladier en zelfs met linkse vrienden van De Gaulle opnieuw de banden aanknopen, zoals die vroeger bij het Volksfront en in het verzet bestonden. De socialistische partij worstelt momenteel met een ernstig probleem.

De opzienbarende verzoening van Guy Mollet met het Europese leger en de plotselinge onverzoenlijkheid van de SFIO t.a.v. de PCF worden voornamelijk verklaard door motieven van binnenlandse politiek. Guy Mollet wil in de regeringsmeerderheid een deel van de rechtervleugel (vroeger RPF), die de EDG niet wil,

vervangen en deze hulp doen betalen met concessies op sociaal terrein, die zover gaan, dat de socialistische partij daarmee haar terugkeer in de regering kan rechtvaardigen. Op deze wijze wil hij het volksfront voorkomen en zelfs een regering, die midden-links zou zijn met steun van de communisten.

Daarmee wordt het probleem tot zijn parlementaire afmetingen teruggebracht en reeds lang is gebleken, dat deze te eng zijn. Waarlijk nodig is niet een nieuwe politieke combinatie, maar een herstelpolitiek van de progressieve krachten. Een herstelpolitiek kan langs democratische weg niet bereikt worden zonder de hulp van de arbeidersklasse, dat wil in de huidige situatie zeggen zonder de deelneming of minstens de welwillende neutraliteit van de PCF. Deze neutraliteit heeft de PCF aangeboden. Die weigeren betekent dat men of zichzelf tot een voortdurende verstarring veroordeelt (die in elk geval niet zo lang zou kunnen duren), ofwel zich overgeeft aan het fascisme, waarvan bepaalde handelingen van de minister van Binnenlandse Zaken een eerste bewijs zijn.

In deze politieke conjunctuur kunnen de linkse elementen, die lange tijd onmachtig waren en nu opnieuw met enig succes trachten zich weer te verenigen, de rol van katalysator spelen en het verbindende element vormen, waardoor een negatieve anti-EDG-meerderheid omgezet wordt in een positieve meerderheid. De socialisten zijn het lang niet allemaal eens met Guy Mollet. Naarmate de weifelaars aan hun linkerzijde agitatie zullen bespeuren en tevens een, zij het nog zo smalle, buffer tussen henzelf en de PCF zullen zij de neiging hebben om een realistischer standpunt in te nemen dan de huidige wandelgangen-politiek van de partij.

Frankrijk bevindt zich thans in een beslissende fase, maar de wijze waarop de Fransen reageren is anders dan men gewoonlijk denkt. Zij, die de kampioenen van de EDG zijn, zijn niet de vernieuwers, maar de overwonnenen uit vroegere veldslagen, verbruikte of versleten mannen, die trachten hierdoor een achterdeur open te houden bij gebrek aan de oplossing, die zij niet kunnen vinden. Anderzijds zien wij de meer realistische en bewuste staatslieden en al diegenen, wier ontwaken de reële hoop zowel van de linkerzijde als van het land uitmaakt: de meerderheid van de jeugd en de jonge boeren. Het is duidelijk dat thans de geboorte van Europa door middel van de EDG vergezeld zou worden door min of meer krachtdadige verwijdering van deze elementen. Dit zou op zijn minst een tamelijk slecht voorteken zijn.

HET BUITENLANDSE

TIJDSCHRIFT

INDRUKKEN UIT CHINA

De Socialistische Internationale geeft sinds enkele jaren een wekelijks informatie-bulletin uit. Het is hoofdzakelijk gevuld met de teksten van redevoeringen en artikelen van socialistische leiders, die enkele weken vóór de publicatie in het Bulletin actueel waren.

Onlangs bevatte het echter een interessant verslag van het bezoek, dat Brajkishore Shastri, een vooraanstaand lid van de socialistische partij in India, in April en Mei van het vorige jaar aan China gebracht heeft als lid van de Indische arbeidersdelegatie, die was uitgenodigd door het Chinese Vakverbond.

De indrukken die hij tijdens zijn verblijf van zes weken opdeed in China en publiceerde in Janata, het in Bombay verschijnende weekblad van de socialistische partij Praja, volgen hier.

Illusies en werkelijkheid

Op 23 April kwamen wij in dit land aan. In de afgelopen drie weken is het enthousiaste beeld, dat wij in ons vaderland van China gevormd hadden, in geen enkel opzicht tot werkelijkheid geworden. Integendeel, de kloof tussen wat ik in India gehoord had en wat ik hier met eigen ogen zie, wordt steeds wijder. Soms vraag ik me af of ik niet al te pessimistisch ben. Want zelfs nu schijnen de communistische leden van onze delegatie er maar niet genoeg van te kunnen krijgen om alles in China luidkeels te bewonderen. Onlangs zagen wij vrouwen voor een ploeg lopen. Voor onze communistische vrienden was dit een bewijs voor de onuitputtelijke scheppingsdrift van het nieuwe China.

Vanmorgen zijn wij naar het Yangtsedal-

project geweest. Dit ligt in een gebied, waar dag en nacht de storm met onverminderde kracht woedt. Wij reisden in een speciale trein met airconditioning van Peking naar een station in de buurt van het project, waar een autobus van de regering voor ons klaar stond. Gewone motorrijtuigen zijn niet te gebruiken, die kan de storm te gemakkelijk omverblazen. In hield mijn regenjas stijf om me heen om me te beschermen tegen de doordringende wind en regen. Maar wij stonden allen versteld van de ontvangst, die men zelfs in deze verschrikkelijke wildernis voor ons had georganiseerd.

Bij de plaats, waar de dam zal komen, zijn aparte bungalows voor beampten. Er waren ongeveer 5000 arbeiders aan het werk. Alles, ook het houthouwen van de steen, het graven van tunnels en het verwijderen van rotsblokken, gebeurde met de hand. De povere hulpmiddelen, die de arbeiders hadden, waren museumstukken. Zodra wij uit de autobus stapten, kregen wij donkergekleurde brillen en dunne sluiers, als bescherming tegen de zandstormen. De arbeiders hadden niets van dit alles.

Het Yangtsedalproject is bijna zo belangrijk als het Huaidalproject. Het schouwspel gaf ons een beeld van wat de mens met vastberaden energie uitsluitend met handwerk kan presteren. Mijn eerste gedachte was: wanneer onze regering dit voorbeeld zou volgen, zou zij binnen zeer korte tijd minder afhankelijk zijn van buitenlands kapitaal. In ons land wordt zoveel menselijke arbeidskracht niet benut! Maar toen ik zag, hoe deze Chinese arbeiders bij het werken opgejaagd werden, was ik ontzet. Ten slotte is een mens geen beest. Zelfs voor de wederopbouw van een land mag hij niet gebruikt worden als een stuk gereedschap.

Arbeiders en gasten

Zij moesten niet alleen zwaar werk verrichten, maar bovendien nog vechten tegen de onbarmhartige, verblindende stormvlagen — en dat alles voor niet meer dan vijftig eenheden per maand. De gewoonte om loon uit te drukken in eenheden, is in China eeuwenoud. Een eenheid is tussen de 2200 en 2400 yen. Door de schommelingen in de prijzen der levensmiddelen heeft ook de eenheid een wisselende waarde. Vijftig eenheden staan ongeveer gelijk met 25 à 28 roepia's (nominaal 19 tot 21 gulden). Deze arbeiders moeten alleen voor voedsel al minstens twintig roepia's uitgeven. Alle dagelijkse levensbehoeften zijn in China duurder dan in India. Rijst, textiel, olie, kolen en zout zijn ongeveer 50 pct. duurder. De prijzen van andere goederen zijn eenvoudig fantastisch. De Chinezen zijn een zeer sober volk en daarom kunnen zij bestaan van niet meer dan ongeveer twintig roepia's per maand.

De meeste arbeiders worden van verafgelegen plaatsen hier naartoe gebracht; ze mochten hun huidige betrekking niet opgeven om elders ander werk te gaan doen, als ze dat wilden. Prettig of niet, ze moesten wel volhouden. De Chinese communistische partij en president Mao Tse-toeng hadden bevel gegeven, iedereen te laten werken; wellicht is het gedwongen arbeid als deze, die in het Westen termen als „arbeidsconcentratiekampen” en „dwangarbeid” ingang heeft doen vinden.

Onze tolk, mejuffrouw Chu, voelde wellicht in welke richting mijn gedachten gingen. Zij wilde me redden. „Hebt u heimwee, Shastriji? Waarover maakt u zich bezorgd? Vindt u ons rivierdalproject niet mooi?” Zij overstelpte mij met dergelijke vragen.

Als om mij te beletten te antwoorden, kwam een Indische communist hier bot overheen verklaren, dat er in India geen enkel rivierdalproject was, dat ook maar vergeleken kon worden met wat men hier zag. Ik voelde mij gekwetst — onwetenden kunnen nooit in het buitenland goede ambassadeurs zijn. Mejuffrouw Chu wilde van mij graag de bevestiging horen, dat er in India niet een soortgelijk rivierdalproject was. Ik zei: „Nee, in India is geen rivierdalproject dat uitsluitend op handenarbeid gebaseerd is. Maar er zijn wel andere,

zoals het Damodardalproject, waarbij het grootste deel van het werk machinaal wordt verricht, ter wille van de arbeiders en ter wille van de snelheid, hoewel ik moet toegeven, dat daardoor niet onmiddellijk het probleem van de werkgelegenheid is opgelost.” Ik wilde een vruchteloze discussie vermijden. Maar vaak dwaalden mijn gedachten weg naar het Damodardalproject. De Tilaiyadam alleen al zal electriciteit en irrigatie verzorgen tot een totaal, tienmaal zo groot als de totale opbrengst van het Yangtsedalproject, wanneer het voltooid zal zijn.

Op de terugreis gingen wij langs de voet van de heuvels. De weg was oneffen. In China zijn geen grote verkeerswegen en spoorwegen, zoals wij die in India kennen. Er is maar één spoorlijn, die loopt van Kanton naar Peking, Tientsin, Sjanghai en Harbin en zich ergens voorbij de Chinese grens oplost in de Russische spoorlijn. Maar wij hadden een uitstekende chauffeur en de tolken stelden alles in het werk om ons in een prettige stemming te houden. Ondanks regen en wind en steengruis stonden er duizenden mannen en vrouwen langs de weg om ons luidruchtig te verwelkomen. Het culturele korps van het bevrijdingsleger had zijn jeugdige artisten, jongens en meisjes, gestuurd om ons te vermaken. Wie zou zich niet verheugd voelen over zo'n prachtige ontvangst?

In het Gastenhuis vertelde de leider van de tocht nog enkele nadere bijzonderheden over het rivierdalproject, dat wij gezien hadden. Heerlijk eten en drinken stonden op ons te wachten. In India kunnen zelfs de beste hotels zich nauwelijks veroorloven dergelijke maaltijden als lunch te verschaffen. Allerlei soorten wijn stonden verleidelijk opgesteld. Door de ruiten zagen wij, niet geheel op ons gemak, hoe troepjes kinderen met duidelijke afgunst naar ons stonden te kijken.

Onze jeugdige tolk stond erop, dat ik ten minste een slokje whiskey zou nemen. Maar zelfs dit verzoek van deze mooie jonge vrouw kon mij er niet toe brengen, hiervan te drinken. Op een of andere manier liet het contrast tussen het schouwspel van de mannen die net op de rand van het bestaan leefden en steen moesten hakken en tunnels moesten graven, en de weelderige overdaad van deze lunch mij niet met rust.

Ik was te gedrukt om trek te hebben in zulke dingen.

Vanmorgen ging onze delegatie in Nan-king een arbeidersziekenhuis en een fabriek van kleine machine-onderdelen bekijken. Ik moest denken aan de overstelpende gast-vrijheid van de Chinezen. Het grootste hotel in Peking staat tot onze beschikking. Geen Chinese man of vrouw, laat staan een buitenlander, kan dit hotel betreden zonder voorafgaande toestemming van de politie. Maar geen moeite is gespaard om het ons aangenaam te maken. Bij onze aankomst kregen wij elk 300.000 yen als zakgeld. Dit werd, voor wij Peking verlieten, aangevuld met nog eens 700.000 yen. Het is een vraagstuk, hoe we dit geld moeten uitgeven. Want ik behoef maar even te zeggen, wat ik nodig heb of graag zou willen hebben en dan wordt het me in mijn kamer gebracht.

Dezer dagen wilde een van onze kameraden een fles haarolie kopen in een van de winkels in het hotel. Hij kreeg de fles voor niets. Toen mijn vriend erop stond de prijs te betalen, vertelde de winkelier hem, dat hij opdracht gekregen had, dit in rekening te brengen bij het Chinese vakverbond.

Ons dagelijks programma is vastgesteld door de Chinese regering. Zij maakt uit, welk dorp, welke fabriek of welke school wij zullen bekijken. Wanneer een bezoeker eenmaal gevangen is in het net van de officiële routine, kan hij, zelfs als hij dat wil, niet meer zelf een eigen programma opstellen. De kranten en tijdschriften staan vol met lof voor de nieuwe Chinese regeerders. Maar af en toe breekt de realiteit door de officiële propaganda door. Het harde lot van de rickshawtrekkers bijvoorbeeld vormt een voortdurende waarschuwing. Duizenden van hen hebben niets anders dan armzalige, verstelde en akelige kleren, die hun laten huiveren van de kou; hun zwijgende blik volgt de bezoeker als een schaduw.

Communistische statistieken

In de kleine machinefabriek, die wij vanmorgen bezochten, werden wij vergezeld door een meisje, dat, naar wij vernamen, een modelarbeidster was. Aan het eind van onze rondleiding door de fabriek vroeg ik de vice-voorzitter van de vakbondscommissie van die fabriek, hoeveel

mensen daar werkten en hoeveel lid waren van de vakbond. Hij zei, dat er in de fabriek 1163 mensen werkten, waarvan 987 lid van de bond waren. Kort daarna gingen wij naar het cultuurhuis in de fabriek, waar wij, als gewoonlijk, overstromd werden met verhalen over de vooruitgang sinds de bevrijding — vooruitgang in productie, in het enthousiasme van de arbeiders en in de levensomstandigheden van de arbeiders. „Dit alles is te danken aan de communistische partij, haar voorzitter Mao en de moderne Sowjettechniek.”

Ik probeerde de inlichtingen, die men mij gegeven had omtrent het aantal arbeiders in de fabriek, bevestigd te krijgen en richtte mij daarom tot de directeur. Zijn antwoord was belangwekkend. Als wij aannemen, dat de basis voor het jaar 1949 100 was, zei hij, dan is het aantal arbeiders met 80 procent gestegen. Mijn aandringen op een nauwkeurig aantal leverde niets op. Dit was geen nieuwe ervaring in China. Waar wij ook kwamen, we kregen steeds hetzelfde standaardantwoord op bijna elke vraag omtrent productie of het aantal arbeidskrachten in een bedrijf.

Toen wij teruggingen naar ons hotel, dacht ik aan 9 Mei 1953. Wij waren in de danszaal van het Pekinghotel. De Chinese minister van Binnenlandse Zaken lichtte ons in over de komende algemene verkiezingen in China. In antwoord op een vraag mijnerzijds vertelde hij ons, dat bij deze verkiezingen de politieke partijen geen critiek op elkaar zouden mogen leveren. China zou in de verkiezingstijd geen concurrentietegenstellingen dulden. Er zou een gezamenlijke lijst zijn. De kiezers zouden slechts van deze lijst mogen kiezen. Om de verkiezingen te doen slagen zou de regering drie miljoen geschoolde propagandisten mobiliseren. Hun taak zou bestaan in het „overtuigen” van het volk om alleen te stemmen op de gezamenlijke lijst, die was goedgekeurd door alle politieke partijen. In China, zo verzekerde hij ons, waren er naast de communistische partij nog acht andere partijen. Mijn verzoek om de tekst van hun beginselprogramma's is tot nog toe niet ingewilligd.

In werkelijkheid zijn alle zogenaamde politieke partijen, die geacht worden deel van de coalitie uit te maken, gemakkelijk te hanteren organisaties, die alleen op

papier bestaan. Hun leden zijn onzichtbaar. Bij de opsomming van de bereikte resultaten, waarop de bezoeker bij elke stap die hij doet, wordt onthaald, worden zij niet genoemd. Onverschillig of wij nu een fabriek, een school, een cultuurhuis, een ziekenhuis, een kindertehuis, een sanatorium of een universiteit bezoeken, onvermijdelijk wordt dit resultaat toegeschreven aan de onvermijdelijke communistische partij en haar leider, Mao. Men hoort geen woord omtrent de rol of het belang van een van deze acht andere zogenaamde politieke partijen.

Chinees recht

Ik peinsde over de drie miljoen geschoolde propagandisten, die de Chinese regering nodig heeft om de komende verkiezingen tot een „succes” te maken. Is dit niet een nieuwe methode om de positie van de communistische partij in de dorpen te versterken? In de vijfde afdeling van het gemeenschappelijk program wordt theoretisch vrijheid van gedachten, uitdrukking, vereniging, briefwisseling en religie toegekend aan elke Chinese burger. Maar hoe ziet de werkelijkheid eruit? Een eenvoudig woord van critiek op de machthebbers kan een mens in volstrekte vergetelheid doen geraken. Zelfs in een particulier gesprek kan een kritisch woord iemands toekomst vernietigen. Wat heeft het voor zin om het volk wetten te geven, wanneer er vrijwel geen rechtsprekende macht is die kan zorgen, dat deze worden nageleefd? De wetten in China bestaan eenvoudig uit regeringsbevelen. Is het dan een wonder, dat de gevangenen in China dagelijks voller worden? Ongeveer 75 procent van de nieuwe gevangenen zit daar om politieke redenen.

Als een boer in een dorp een bezoek wil brengen aan een vriend of familielid in een ander dorp, moet hij eerst toestemming krijgen van de plaatselijke communistische leider. Om met de trein te kunnen reizen moet een gewoon mens toestemming van de politie krijgen (dit moet een week van te voren worden aangevraagd) en daarbij moet men de redenen voor de reis opgeven. Maar dat is nog niet alles. Hij moet de politie ook het adres zeggen waar hij verblijf zal houden. Niemand kan een spoorkaartje kopen zonder verlof van de

politie. Een gezinshoofd mag vrienden of familieleden na tien uur 's avonds niet in zijn huis toelaten zonder toestemming van de plaatselijke communistische chef in het desbetreffende gebied.

Op 17 Mei gingen wij naar de kolenmijn in Fushun. Volgens het oorspronkelijke schema hadden wij vóór halfzeven 's avonds weer terug moeten zijn. Maar omdat wij erop stonden om de mijn van binnen te bekijken, hadden wij een vertraging van twee uur. Al de mannen, vrouwen en kinderen van Fushun waren in rijen langs de weg opgesteld om precies 6 uur. Zij wachtten twee volle uren, alleen om ons een enthousiaste begroeting te geven. Er waren alles bij elkaar ongeveer 15.000 mannen, vrouwen en kinderen. Wij waren allen ontroerd door hun fantastische ontvangst. Heimelijk bewonderde ik de handigheid, waarmee de communistische regering haar discipline wist op te leggen.

Een heer uit Peking had me die dag het geheim verteld van het succes der communisten op dit punt. Ieder gezinshoofd, zo vertelde hij, moet een „huisboek” bijhouden. Daarin staan het aantal leden van het gezin, hun leeftijden en andere bijzonderheden. Elke week of elke veertien dagen komt een regeringsambtenaar dit boek nazien om te controleren of alles wat de leden van het gezin gedaan hebben er wel behoorlijk in vermeld is. Voor elke twaalf of vijftien families heeft de regering een wijkhoofd aangesteld, dat op de hoogte moet zijn van de aankomst en van het vertrek van personen binnen zijn ressort, en ook moet zorgen, dat de regeringsbevelen worden uitgevoerd. O nee, de ontvangst in Fushun verraste me niet.

Op 12 Mei bezochten we een kindertehuis. Van de leidster kregen wij een verslag van de vorderingen. Daarna werden wij rondgeleid. In de danszaal werd een der muren beheerst door een enorm portret van Mao Tse-toeng. Na een kleine wenk van de leidster ging een aantal kinderen naar het midden van de zaal om een militaire dans uit te voeren. De tweede ronde van de dans was gewijd aan de verering van Mao Tse-toeng, waarbij een lied gezongen werd, dat wij sinds onze aankomst in dit land overal hebben horen zingen. Na de dans vroeg ik aan een van de kinderen of hij me kon vertellen wiens por-

tret daar aan de muur hing. Het kind, dat niet ouder dan vier jaar was, keek mij aan met een uitdrukking van de opperste verbazing. Hij kon niet geloven, dat iemand zo peilloos onwetend kon zijn om leider Mao niet te herkennen. Maar ik herhaalde mijn vraag. Met duidelijke ergernis antwoordde het kind: „Kent u hem niet? Dat is leider Mao, die ons eten, kleren en onderwijs geeft. Hij is onze beschermer.”

Dit gesprek vond plaats met behulp van een tolk. Tijdens dit incident hield mijn geest zich met een vraag bezig: is dit de opvoeding, waarmee zij de menselijke geest van zijn eeuwenoude kluisters willen bevrijden? Ik herinnerde mij toen het verhaal, dat iemand ons in Peking verteld had. In China aarzelen zelfs ouders of zij politieke zaken zullen bespreken met hun kinderen. Want men verwacht van de kinderen in China, dat zij hun onderwijzers zullen vertellen, wat er dagelijks thuis gebeurt. De onderwijzers op hun beurt geven een samenvatting van deze inlichtingen aan de politie. Heeft George Orwell aan iets als dit gedacht, toen hij zijn 1984 schreef?

Hoe de Maocultus bij de kinderen wordt aangekweekt, bleek tijdens de Mei-optocht in Peking. Daar waren ongeveer een half miljoen jongens en meisjes bijeengekomen om Mao Tse-toeng te begroeten. Hun gezichten straalden en hun harten klopten blijkbaar bij de gedachte, dat zij een glimpje van Mao zouden zien. China's nieuwe god heeft onbetwist de macht in handen om de toekomst van zijn volk te maken of te breken. Een van mijn metgezellen vergeleek dit schouwspel in Peking met de meetings in Neurenberg in Hitler-Duitsland.

Lonen in China en India

Gisteren hebben wij in Kanton met een deskundige op het gebied van de lonen gesproken. De cijfers die hij ons gaf, staken ongunstig af bij die van de arbeiders in India. Hij omschreef de lonen in loonpunten. Voor één loonpunt kan men ongeveer 450 gram rijst, 12 gram zout, 30 gram olie, ruim een kilo kolen, anderhalf kilo hout en bijna acht centimeter stof kopen. De methode om lonen te berekenen met punten is tot nu toe alleen toegepast voor industrie-arbeiders. In Chinese valuta is één loonpunt ongeveer gelijk aan 2200 à

2500 yen. In Hangkow was het 2200, in Sjanghai 2500 yen. Volgens Chinese deskundigen heeft een loontrekker ongeveer vijftig punten per maand nodig om zich te kunnen redden.

In India zijn de minimumlonen gebaseerd op een gezin met drie leden. In China bestaat de familie-eenheid uit twee leden. Bovendien voorziet men in China bij het minimumloon niet in maatregelen voor ziekte, bevalling, overlijden enzovoorts. (Voor vermaak is vanzelfsprekend helemaal geen plaats.) Het menu van de Chinese arbeiders is minder dan dat van de gemiddelde Indische arbeider. Het menu van de eerste bestaat gewoonlijk uit rijst, groene groentesoep en een groente. Dit zagen wij zowel in een cantine als in het huis van een arbeider. In de Chinese valuta zal de arbeider ongeveer 100.000 tot 125.000 yen per maand moeten uitgeven voor eten. Volgens de puntenberekening zou hij vijftig loonpunten nodig hebben.

De lonen verschillen niet alleen onderling in de verschillende takken van industrie, maar ook van fabriek tot fabriek. Men wordt getroffen door het grote verschil tussen het loon van de gemiddelde arbeider en het salaris van een manager. Op 25 Mei gingen wij een cementfabriek bekijken in de buurt van Sjanghai. Men noemt dit een modelfabriek van een kapitalistische partij. In de buurt hiervan liggen vijf andere kleine fabrieken. De oudste zoon van de fabriekseigenaar is de bedrijfsleider; behalve dividend krijgt hij 5.600.000 yen salaris. Dit komt neer op 2750 loonpunten. Deze bedrijfsleider, Lung Kung Chang, heeft gestudeerd.

Er zijn geen minimumlonen voor de landbouw vastgelegd.

Vakverenigingen in communistisch China

Als bevriende afgevaardigden hebben wij op 2 Mei deelgenomen aan het Chinese congres van vakverenigingen. De afgevaardigden kwamen bijeen in een zaal, waar airconditioning was. Er waren 800 Chinese en 153 buitenlandse afgevaardigden.

De meest opvallende redevoeringen werden gehouden door de algemene secretaris van de Chinese communistische partij, Liu Shao-chi, en door Lei Jo-yu, de huidige voorzitter en vroegere secretaris van het Chinese congres van vakverenigingen. Alle

sprekers in deze bijeenkomsten brachten lof aan de Chinese communistische partij en haar leider Mao. Er was geen spoor van verschil van opvatting over enig punt, dat in bespreking kwam.

Het hoofdthema van de rede van Liu Shao-chi was, dat de Chinese arbeiders meer moeten produceren, de kwaliteit van hun goederen moeten verbeteren en terzelfdertijd de productiekosten moeten verlagen. Kortom, hij eiste rationalisatie. Hier toe moesten de vakbonden het communisme onder de arbeiders verspreiden. Dit was volgens hem de enige wijze om nieuwe overwinningen en groter roem te verwerven voor de Chinese arbeiders, de Chinese communistische partij en haar onfeilbare leider, Mao Tse-toeng.

Liu Shao-chi stelde de arbeiders in het bijzonder aansprakelijk voor het ten uitvoer leggen van het Chinese Vijfjarenplan. Overigens behoren nadere bijzonderheden over dit plan tot de diepe geheimen van de Chinese communistische hiërarchie. Ondanks herhaalde pogingen kon ik geen exemplaar van dit plan te pakken krijgen. De voorzitter van het Chinese congres van vakverenigingen gaf zeer positief te kennen, dat de arbeidersklasse en de arbeidersbeweging hun rol niet goed konden vervullen zonder de actieve leiding van de communistische partij. De arbeiders moesten een brug vormen tussen de communistische partij en de massa's. De rede eindigde met een toepasselijk citaat van Mao en Stalin. Een langdurig donderend applaus van het gehoor vormde het slot van zijn rede.

Ik noem deze redevoeringen om te laten voelen, dat er geen enkel verschil is tussen de regering en de zogenaamde Chinese vakbeweging. Het Chinese vakverbond is een willig werktuig van het departement van Arbeid van de Chinese regering.

In afdeling drie van de Wet voor de vakverenigingen is duidelijk verklaard, dat geen enkele vakbond, die niet is aangesloten bij de federatie, door de regering wordt erkend. In afdeling negen van dezelfde wet zijn de verplichtingen van de vakbondsleden neergelegd. Deze omvatten onder meer de verantwoordelijkheid van de vakbondsleden om de arbeiders zo op te voeden, dat de wet en de regeringsbevelen zonder moeite gehoorzaamd worden. Het

werk, dat vroeger gedaan werd door het departement van Arbeid van de regering is toevertrouwd aan de federatie. Wellicht als beloning voor deze diensten heeft de regering verschillende faciliteiten en inkomsten ter beschikking van de federatie gesteld. Elke Chinese arbeider moet 2 pct. van zijn loon als contributie betalen. Zeventig procent van het aldus bijeengebrachte geld zou apartgelegd moeten worden voor sociale verzekeringen en de overige 30 pct. wordt voor organisatorische doeleinden gebruikt.

Als doel van het fonds voor sociale verzekeringen is vastgelegd het verschaffen van ziekgeld, ouderdomsvoorziening, zwangerschapsuitkeringen, enzovoorts. Onder geen enkele omstandigheid kunnen de arbeiders hun toevlucht nemen tot een staking. Wanneer de vakbond meent, dat een individuele arbeider zonder voldoende reden ontslagen is, kan hij alleen binnen een week een beroep doen op de hogere autoriteiten. Elk verzoek om verkorting van de werktijd of loonsverhoging wordt in de arbeidersstaat als verraad beschouwd.

Zoals ik al eerder zei: wij hebben een tocht gemaakt onder leiding van gidsen, en dat betekent, dat wij alleen het beste gezien hebben. Maar hoe goed was het beste? In India kan een arbeider niet gedwongen worden meer dan acht uur per dag te werken. Van die acht uur moet minstens een half uur af voor een pauze. Maar in China is een twaalfurige werkdag regel en zo iets als pauze bestaat natuurlijk niet. Wanneer een arbeider zich even moet verwijderen, dan moet zijn naaste collega tijdens zijn afwezigheid voor zijn werk zorgen. Per jaar zijn er slechts vier betaalde vacantedagen.

De industrie-arbeiders worden steeds meer in drie soorten verdeeld: 1. gewone arbeiders, 2. modelarbeiders en 3. helden van de arbeid. De modelarbeiders produceren meer dan de gewone of helpen bij het rationaliseren van de productie. De helden van de arbeid zijn leden van de communistische partij, die meehelpen de bevelen van regering en partij te doen nakomen. De beide laatste soorten hebben aparte lonen en faciliteiten en voorrechten.

Betekent arbeidersregering werkelijk ontbering en uniformering van de arbeidende klasse? Ik zou wensen, dat meer mensen konden zien wat hier gebeurt!

De Aziatische Socialistische Conferentie te Rangoon heeft in Januari van dit jaar ter gelegenheid van het eenjarig bestaan een herdenkingsnummer uitgegeven van haar tijdschrift „Socialist Asia”.

Aangezien van het werk der Aziatische socialisten in Europa maar weinig bekend is en van „Socialist Asia” naar ik meen ook maar weinig exemplaren moeizaam per schip in ons land arriveren, loont het misschien de moeite voor een wat grotere kring het herdenkingsnummer in het kort te bespreken.

Het bevat namelijk, behalve enkele herdenkingsartikelen en losse bijdragen, in de rubriek „Patterns on the loom” (Patronen op het weefgetouw) een verslag van de nationale conferentie der Praja Socialistische Partij van India, waarover een enkele opmerking is te maken.

In het algemene gedeelte dan geeft de voorzitter der conferentie, de Birmees U Ba Swe, na een begroetingswoord van premier Maung Nu (ik houd nu maar de Engelse spelling van het blad aan), een overzicht van de bereikte resultaten en de nog te vervullen taken.

Na de conferentie te Rangoon, die op 12 Januari 1953 eindigde, is op een bijeenkomst van het bureau in Augustus te Hyderabad, besloten een Anti-koloniaal Bureau en een Aziatisch Economisch Bureau te stichten. Beide comité's zijn intussen tot stand gekomen; zij hebben zich tot nog toe beziggehouden met een meestal schriftelijke voorbereiding van hun werk.

Het economische bureau — ook wel Raad genoemd — zou in April in Indonesië vergaderen. Het verzamelt materiaal en zal aan de hand daarvan trachten een socialistische economische politiek voor Azië op te stellen. Op de oorspronkelijke conferentie te Rangoon is er vooral door Japanse afgevaardigden op gewezen dat dit een van de eerste taken der Aziatische Internationale moet zijn. Tegenover de landhervormingspolitiek van de Aziatische communisten, zullen de socialisten een eigen plan moeten stellen, dat — zo is al gebleken — zal uitgaan van vrijwillige coöperaties in plaats van gedwongen kolchoserings als tweede fase, volgend op die der opheffing van het feodaal grootgrondbezit.

(Niet in alle Aziatische landen heeft men daarmee te kampen).

Het Anti-koloniale Bureau ijvert voor de bevrijding van Afrikaanse landen. Een van de secretarissen der Aziatische Internationale was aanwezig op het congres in Lusaka, waar Afrikaanse nationalistische partijen bijeen zouden komen maar slechts in beperkte mate konden komen.

Om terug te keren tot U Ba Swe: in zijn beoordeling van de algemene resultaten der conferentie merkt hij op: „Op het gebied van de internationale zaken... heeft onze politiek een neutraal gebied te scheppen om de polarisatie der wereldpolitiek tegen te gaan, wezenlijk bijgedragen tot de vermindering van de spanning tussen de twee machtsblokken. Wij beweren misschien zelfs niet te veel als we zeggen dat onze politiek historische gebeurtenissen als de Koreaanse wapenstilstand, de atoombesprekingen tussen Amerika en de Sowjet-Unie en de ministersbijeenkomst der Grote Vier, heeft aangemoedigd.”

Hier past als bescheiden commentaar de opmerking: „Toe maar!”

Als te vervullen taken stelt U Ba Swe in grote lijnen het bevorderen van internationaal begrip, in en buiten Azië, geregeld contact met „de” Internationale, streven om de Verenigde Naties beter te laten functioneren.

Sjahrir, veelvuldig medewerker aan „Socialist Asia” (en in de kring der Aziatische socialisten met U Nu de belangrijkste figuur misschien) draagt dit keer een artikel bij waarin de Rangoon-conferentie en de daaraan voorafgaande besprekingen vooral als stimulans van de nationale bewegingen worden gezien. Sprekend over de Aziatische communisten zegt hij: „Dergelijke mensen moeten als het grote gevaar voor de emancipatie van Azië worden gezien. Tezelfder tijd werd ook een ander gevaar gezien, nl. het gevaar van het Amerikaanse streven om Azië's leven en vrijheid ondergeschikt te maken aan zijn plannen om de communisten te bestrijden, in het bijzonder Sowjet-Rusland en China.”

De secretaris van de Aziatische Socialistische Conferentie, de Indonesiër Wijono, schrijft een artikel over de Partai Sosialis Indonesia, Kai Bjørk en Milovan Djilas behandelen aspecten van het Europese socialisme, waaraan trouwens steeds in „Socialist Asia” aandacht wordt besteed.

list Asia" grote aandacht wordt besteed. Recente ontwikkelingen in Birma (de landhervorming) en de groei van het kapitalisme in Japan voltooien het algemene gedeelte van het herdenkingsnummer, dat verlucht is met getekende portretten van de medewerkers.

Heel interessant is dan de rubriek „Patterns on the Loom", die ik al eerder noemde. De besluiten van de Praja Socialist Party conference worden volledig weergegeven. Daarin treft de uitvoerigheid waarmee de parlementaire tactiek van de partij voor alle situaties wordt vastgesteld. Bijvoorbeeld: „De PSP verzet zich tegen elke totalitaire leer. In alle tussenliggende situaties zou ze gaarne met de democratische groepen samenwerken, maar de keuze ligt niet altijd bij haar. De koppigheid of kortzichtigheid van de heersende partij, kan situaties scheppen waarin de partij geroepen zou kunnen worden in een staat ofwel een impopulaire regering te steunen of zich bij de oppositiepartijen aan te sluiten. Als een regering impopulair geworden is, kan de PSP gezamenlijk front maken met oppositiepartijen om niet voor altijd een regering te steunen die het vertrouwen van het volk verloren heeft."

Er was enige maanden geleden nogal wat verbazing in en buiten India toen de PSP in enkele Indische staten een coalitie met de communisten aanging (bijv. in Travancore) om een reactionnaire Congress-regering ten val te brengen. Deze situatie was echter voorzien in het parlementaire program.

Een interessante confrontatie van Marxisme met Gandhiïsme is punt 19 van het program: „Tussen geweldloze burgerlijke ongehoorzaamheid en klassenstrijd heeft zich een imaginaire tegenstelling ontwikkeld. Die tegenstelling bestaat in werkelijkheid niet en een ware klassenstrijd is burgerlijke ongehoorzaamheid. Burgerlijke ongehoorzaamheid en klassenstrijd zijn slechts twee namen voor dezelfde machtsuitoefening, vermindering van de macht van het kwade en versterking van de macht van het goede. Herhaald moet worden dat een daad van burgerlijke ongehoorzaamheid

of klassenstrijd rechtstreeks dienstig moet zijn aan het gestelde doel en geen gebruik mag worden gemaakt van leugens, bedrog of geweld."

In de resoluties voor de buitenlandse politiek wordt de regering becritiseerd om haar samenwerking met Engeland, maar ook voor het feit dat zij niet duidelijk stelling neemt tegen het „nieuwe Russische imperialisme in de Oosteuropese landen." Engeland oefent nog steeds een daadwerkelijke controle uit op de economische en militaire zaken van koloniale gebieden in Afrika en de vrije staten van Zuid-Azië, zegt een van de resoluties.

Een merkwaardige tegenstelling van Indische theorie en Birmese praktijk komt in dit verband aan het licht in het volgende onderwerp dat in „Patterns on the Loom" wordt behandeld: Birma.

De Birmese socialistische partij, de regeringspartij, merkt op dat het petroleumverdrag met de Britse Burma Oil Company, waarin de regering toch in feite slechts een belang van 33½ procent verwierf, „een grote stap vooruit was voor de jonge Unie."

En even verder: „Birma moet industrialiseren en wel zo spoedig mogelijk. Het moet zo nodig buitenlands kapitaal binnenlaten. De leiders van Birma moeten niet bevreesd zijn voor critiek van chauvinisten en chaotische elementen en andere reactionnairs zoals de communisten, die zeker zullen zeggen als buitenlands kapitaal wordt toegelaten: „Zie je wel, wat hebben we gezegd — zij spelen weer de kapitalo-imperialisten in de kaart!" Neen, zij moeten daar niet bang voor zijn. Laat iedereen toe die kapitaal en technische kennis heeft, Tsjech of Chinees, Rus of Roemeen, de oude vrienden de Britten of de Millionnaires uit Bombay. Biedt hen eerlijke zakelijke voorwaarden, fair play voor iedereen en geen nonsens over bepaalde voorwaarden en zo."

Deze en dergelijke zaken kan men leren uit het tijdschrift van de Aziatische socialisten, een tijdschrift dat levendig en goed verzorgd is — hetgeen helaas van de gestencilde mededelingen van „onze" Internationale niet altijd gezegd kan worden.

PAUL VAN 'T VEER

BOEKBESPREKINGEN

Gustav-Adolf Gedat: Wat groeit er uit dit Afrika (oorspr. titel: „Was wird aus diesem Afrika?“). Vertaler niet genoemd. T. Wever, Franeker (zonder jaartal).

Het is een waardeloos boek. Wij gevoelen ons verplicht dit aan te tonen, omdat een heer W. van der Mast het werk inleidt als een mooi, bezielend boek, dat ook ons volk iets te zeggen heeft. Wij willen er de schrijver niet hard over vallen, dat sommige kapitale onjuistheden zijn werk ontsieren, bijv. dat men de winning van fosfaten en stikstof moet bevorderen om de Sahara vruchtbaar te maken (p. 100). Blijkbaar weet deze Afrika-expert nog niet, dat de Sahara een woestijn is niet door de slechte bodem maar door de droogte, door het gebrek aan water. Ook vermeldt hij serieus een plan, om van het Kongo-bekken een binnenzee te maken (p. 99), waarvan het eerste gevolg zou zijn, dat de hoofdstad Leopoldstad verdronk en dat overigens van geen enkel nut zou zijn. Men mag echter van een zendingsinspecteur niet vergen, dat hij van zulke fysisch-geografische zaken begrip heeft, hoogstens dat hij er zijn mond over houdt.

Als wij hem volgen op het terrein waar zijn oordeel misschien wel gezag heeft, is onze eerste indruk niet zo slecht. Hij beseft zeer goed, dat er wat broeit in Afrika; hij weet dat de toestanden in vele lokasies en shantytowns in Zuid-Afrika ten hemel schreien (p. 124), dat de Negers de blanken haten (p. 95), dat in de toekomst een catastrophie dreigt (p. 95, 97, 153, 162, 213). Hij heeft oog voor de treurige toestand der kleurlingen (p. 150), terwijl verschillende dezer mensen van een grote begaafdheid blijk geven. Hij is ook van mening, dat men de Negers die in de goudmijnen van Johannesburg hebben gewerkt niet zonder meer naar hun kraal kan terugzenden (p. 129); hij weet dat de strikte handhaving van de colourbar haat verwekken moet (p. 32); hij weet door ervaringen in eigen land tot welke monsterlijke uitwassen rassenwaan kan uitgroeien (p. 39).

En wat is dan de oplossing van het geweldige rassenconflict, die Gedat ons aan de hand doet? 1. dat men het evangelie moet aanvaarden en elkaar in Christus moet liefhebben; 2. dat de blanken Afrika als koloniaal werelddeel moeten behouden, omdat zij er niet zonder kunnen nu zij Azië hebben verloren; 3. dat een krachtige immigratie van Europeanen het blanke element in Afrika dient te versterken; 4. dat de apartheidspolitiek van dr. Malan waarschijnlijk de weg is om uit de impasse te geraken.

Naar aanleiding van deze voorstellen wil ik slechts één vraag stellen: wat zouden de 150 miljoen Negers die in het Afrikaanse rassenconflict partij zijn van deze voorstellen denken als basis voor verzoening? Wij laten het oordeel aan de lezers over, doch willen verder nog iets zeggen over Gedats wijze van argumenteren. Hij ziet de worsteling om Afrika als een geestelijke strijd tussen Christendom, Islam en Bolsjewisme. Wanneer hij echter in zijn beschouwingen niets anders weet te doen dan kwaad te spreken van zijn tegenstanders, dan moet het hem niet verwonderen, dat een neutraal toeschouwer zijn geschrift als partijpropaganda moet kwalificeren, die met een wetenschappelijk betoog niets gemeen heeft. Hij is niet in staat in de Islam iets anders te zien dan een gevaarlijke concurrent van het christendom. Het is hem blijkbaar ontgaan, dat de Islam evenals

het christendom een opruiming houdt onder de animistische voorstellingen en gebruiken, zoals de verering van planten, rotsen, bomen, dieren; dat zij beide een einde maken aan de macht van droomuitleggers en medicijnmannen, aan allerlei tover- en geestengeloof. Dat ook de Islam voor de geestenwereld der heidenen na de dood de begrippen van beloning en bestraffing in het hiernamaals in de plaats stelt. Collega's van Gedat als de Zuidafrikaanse zendingsinspecteur Du Plessis weten, dat de overgang van de onbeschaafde heiden naar de Islam een enorme culturele vooruitgang betekent. Maar voor Gedat is de Islam de macht van de duisternis, wie het er alleen maar om te doen is de politieke en economische heerschappij over de Negers te verkrijgen (p. 41). Daarbij komt hij weer aandragen met de uitbreiding van de Islam te vuur en te zwaard, ofschoon hij een blad zij tevoren heeft verklaard, dat nu reeds de Islam bezig is langzaam maar zeker heel Afrika te veroveren, zodat kennelijk vuur en zwaarde volkomen overbodige attributen zijn, die blijkbaar echter voor anti-propaganda altijd nog dienst kunnen doen.

Van de president van Liberia schrijft onze zendingsinspecteur: „Door en door een gentleman, maar ... een Neger,” alsof dat begrippen zijn die elkaar uitsluiten en van de predikant van een Methodistische kerk en zijn vrouw: „bekoorlijke, lieve, beschaafde mensen, die echter (! J. B.) eveneens zwart zijn” (p. 81). Van de Arabieren moet hij even vermelden, dat zij de eeuwen door slavenhandel bedreven (p. 166). Het is hem blijkbaar ontgaan, dat de Europeanen in enkele eeuwen meer Negers in slavernij hebben weggevoerd, dan de Arabieren in alle eeuwen bij elkaar. Dat de blanken in Natal tegen de concurrentie van de Indiërs niet opgewassen zijn is erg onplezierig. Maar wat schrijft Gedat er van? „Geen bona fide koopman kan met de Indiërs concurreren (p. 168). De Indiërs weten door hun bekwaamheid en gewetenloosheid de blanken te verdringen (p. 170). Hij vertelt eerst dat de Indiërs zoveel goedkoper leveren dan de Europeanen en hangt daarna een hartroerend verhaal op van een Indische winkelier, die een Bantoe-vrouw voor een busje gecondenseerde melk veel te veel liet betalen. En zij had die melk zo nodig voor haar kind dat zwaar ziek was (p. 169). U voelt wel, lezer, hoe gemeen die Indiërs zijn. De blanken gaan te gronde omdat de Indiër zo goedkoop levert; en de Bantoe's gaan ook te gronde omdat de Indiër zo duur verkoopt. Het is duidelijk dat Barbertje moet hangen.

Op blz. 112 deelt Gedat ons mee: Er is veel geschreven over de toestanden in Johannesburg, ook zeer veel bewuste onwaarheid. En op blz. 159: Ik heb ... eerlijk geprobeerd mij een objectieve mening te vormen. Men ziet het: bij de controverse over de Islam, over de Indiërs, de mijnarbeiders is het erg naar, dat Gedat niet slechts met de anderen van mening moet verschillen, maar de tegenpartij is bovendien oneerlijk, immoreel. Gedats eigen eerlijkheid belet hem overigens niet aperte onjuistheden mee te delen, o.a. op blz. 154, waar hij schrijft, dat door een uitspraak van het Opperste Gerechtshof in strijd met de wetgeving van de regering-Malan aan 40.000 kleurlingen van de Kaapprovincie het kiesrecht werd verleend. Dat recht werd hun niet door het Opperste Gerechtshof verleend; zij bezaten het al zolang als de Unie van Zuid-Afrika bestaat. Het Gerechtshof heeft alleen de poging van Malan om hun het kiesrecht te onthemen ongedaan gemaakt. Wij willen gaarne aannemen, dat Gedat dit volkomen te goeder trouw onjuist mededeelt, maar het moet ons van het hart, dat deze voorlichter over Zuidafrikaanse toestanden van een kwestie, die in deze jaren de gemoederen zozeer in beroering gebracht heeft, beter op de hoogte diende te zijn. Genoeg over dit boek. Er zijn talrijke werken over Afrika die de moeite van het vertalen tienmaal meer waard zijn dan dit weeë, weerzinwekkende geschrijf van de heer Gedat.

J. BRUMMELKAMP

Het eerste deel heeft tot object de onderlinge economische betrekkingen in een moderne volkshuishouding, zoals deze in Nationale Rekeningschema's als door het Centraal Plan Bureau worden gebruikt, uitgebeeld worden. Hierdoor is een boek ontstaan, waarin niet, zoals in andere boeken het geval is, het individu, maar *de gemeenschap tot uitgangspunt* is gekozen. In deze zin is er dus verwantschap met de grote bouwers van macro-economische systemen als Quesnay, Marx en Keynes. Een boek als dit moest wel geschreven worden toen bleek welk een grote waarde zulk een gesloten macro-economisch systeem voor het begrijpen en zelfs voor het „sturen” van de economie heeft. Als zodanig is het tevens een buitengewoon nuttig leerboek voor allen die dieper in de problematiek van het Centraal Economisch Plan door willen dringen. Hierbij wordt eerst van een zo sterk mogelijk vereenvoudigd beeld van onze samenleving uitgegaan, met slechts de onderscheiding in consumptie- en productiehuishoudingen. Daarna worden achtereenvolgens verschillende complicaties aangebracht tot ten slotte in een samenvatting van het stelsel der nationale rekeningen een voorlopig einde wordt gevonden. In het laatste hoofdstuk van het eerste deel vindt men een uiteenzetting van het reguleringsmechanisme in de vrije ruilverkeershuishouding.

Het tweede deel draagt de iets te bescheiden titel van „Bijlagen”. Hier wordt de lezer in specifieke en veelal nog omstreden vraagstukken ingeleid. Duidelijk wordt gewezen op de toenadering tussen economen van liberale en socialistische huize.

Zowel op het „Plan van de Arbeid” van 1935 als op „De Weg naar Vrijheid” van 1951 wordt zeer uitvoerig, grondig en sympathiek ingegaan. Wat dit laatste betreft kan De Jong mede verwijzen naar een studie van prof. Zijlstra. Hieruit blijkt, dat er niet alleen een toenadering in wetenschappelijk inzicht tussen „liberale” en „socialistische” economie is, maar eveneens tussen „protestants-christelijke” en „socialistische” economie op politiek gebied. Wij juichen dit bijzonder toe.

Vele socialisten zijn uit de geestelijke crisis, die nationaal-socialisme en Russisch communisme over de wereld hebben gebracht, teruggekomen tot de wedererkenning van de grote zedelijke betekenis van het aan absolute normen gebonden, maar verder vrije menselijke individu. Van positief christelijke zijde is men gaan zien dat de in wezen oud-liberale politiek uit de tijd van Collijn, moeilijk in overeenstemming was te brengen met de sociale verbondenheid der mensen als broeders in Christus. Door deze tweezijdige geestelijke ontwikkeling zijn beide groeperingen elkaar zover genaderd, dat de ontmoeting reeds een feit is.

Het verwondert ons niet, dat De Jong zeer weinig aandacht wijdt aan typisch rooms-katholieke economische gedachten, zoals deze o.a. in het naar voren dringen van de PBO tot uitdrukking komen. Dit heeft nl. met theoretische economie weinig te maken. Politiek moge in Nederland een rooms-rode coalitie onvermijdelijk zijn, o.i. bewijst een boek als van De Jong, dat op wetenschappelijk en geestelijk gebied een synthese van de fundamentele elementen van het protestants christendom en de socialistische maatschappij-opvattingen betere kansen op een vruchtbare ontwikkeling van mens en maatschappij biedt.

W. J. v. d. WOESTIJNE

DE OUDERDOMSVERZEKERING IN NEDERLAND ¹⁾

*„Niets is ten einde;
elke verstarring is bedrog;
alles wat w a s, vloei de in het zijnde,
alles wat i s, vloeit nog.”*

HERWIG HENSEN

Een bespreking van het advies van de Sociaal-Economische Raad in zake de wettelijke ouderdomsverzekering mag aan de historische ontwikkeling van de ouderdomsvoorziening in ons land niet voorbijgaan. Want ook op dit gebied vloeide wat was in het zijnde.

De verzekeringsgedachte is ouder dan men veelal denkt. De leden van de Romeinse collegia bijvoorbeeld, waarin timmerlieden, kleermakers, steenhouwers en anderen waren georganiseerd, betaalden een koopsom van 100 sestertiën en een maandelijks bijdrage om verzekerd te zijn van een fatsoenlijke begrafenis in plaats van een begrafenis van de armen. Die begrafenis van de armen betekende namelijk, dat de overledenen in een diepe, gemeenschappelijke put werden geworpen. Bij mijn weten bestond in die dagen het Nederlands Verbond van Vakverenigingen nog niet; niettemin greep het collectivisme al meedogenloos om zich heen.

Onder Karel de Grote (742—814) schijnen verenigingen te hebben bestaan, die tot taak hadden sociale bijstand en hulp in geval van nood zoals brand en schipbreuk te verlenen. En al kan men nog niet spreken van sociale verzekering, sporen van verwantschap zijn er stellig.

De Inca's, de Indiaanse heersers over Peru van ± 1000 —1533 (na Christus), wier cultuur voor die dagen op een bijzonder hoog peil stond, kenden, naar prof. Presser ons in zijn boek Amerika, van kolonie tot Wereldmarkt, mededeelt (pag. 23) „een vroeg intredende ouderdomsverzorging, namelijk op 60-jarige leeftijd”.

Ook bij de gilden moeten we even stilstaan. Gilden, dat waren verenigingen, zoals men weet, van ambachtslieden, opgericht met goedkeuring van de overheid, tot regeling van de uitoefening van een ambacht, ten bate van producent, consument en algemeen welzijn. Prof. Keulemans schrijft op pag. 71 van zijn boekje „Het Gildewezen, opkomst, bloei en verval”: „Een belangrijke bijdrage tot het algemeen welzijn leverden de gilden in de vorm van sociale hulp. De gildekas was genoeg gevuld om de leden bij allerlei tegenslag in zaken te steunen, en ook de weduwen en wezen van overleden gildemeesters voort te helpen. Dr. G. M. J.

¹⁾ Inleiding gehouden op het buitengewoon congres van het NVV op 10 April 1954.

Veldkamp („Inleiding tot de sociale verzekering”) wijst er echter op, dat het juist is, de sociale verzekering, zoals deze zich heeft ontwikkeld in de eerste helft van deze eeuw, nl. als arbeidersverzekering, terug te voeren op de knechtsbossen en knechtsgilden, in welke men de knecht aantreft uit wie zich de loonarbeider ontwikkelt, dan op het gildewezen in het algemeen. Deze bossen gingen er op den duur toe over om ook niet-vaklieden op te nemen, zij groeiden uit tot algemene zieken- en begrafenisfondsen.

Dat niet alleen tegenwoordig op de bedrijfsverenigingen of de Raden van Arbeid wordt gemopperd, maar reeds in die dagen op de toen bestaande instituten, blijkt uit het volgende citaat: „Zij waren erop uit op subtiële en listige wijze tot verderf van het algemeen het geldt uyt den sak te jagen”. Maar genoeg over het gildewezen; het wordt tijd, dat wij de ontwikkeling van de moderne sociale verzekering nagaan.

Ik wil dan in de eerste plaats uw aandacht vragen voor een merkwaardige politieke figuur: de Franse Markies de *Condorcet*. Hij leefde van 1743–1794 en was wijsgeer, wiskundige en politicus. In de Franse revolutie was hij lid van de wetgevende vergadering (1791–1792) en de Conventie (sinds 1792). Hij behoorde tot de Girondijnen, gematigde republikeinen dus, die hevig bestreden werden door de Jacobijnen. Toen Condorcet, na acht maanden te zijn ondergedoken, door de Jacobijnen werd gevangengenomen, nam hij vergif in. In zijn veelbewogen leven schreef hij een belangrijk boek, getiteld: „*Tableau historique des progrès de l'esprit humain*”. Historische schets van de vooruitgang van de menselijke geest. Volgens Condorcet was de maatschappelijke ongelijkheid het gevolg van een verkeerde verdeling van de maatschappelijke rijkdom. Deze ongelijkheid moest worden bestreden. Zo moest ongelijkheid van rijkdom bestreden worden door de wetgeving; ongelijkheid van onderwijs door algemeen volksonderwijs, *ongelijkheid* van sociale positie door sociale verzekering, namelijk onderlinge *verzekering* voor de onvermogenen.

Tegenover hen, die van het inkomen leven, staan de mensen, voor wie de dag van morgen altijd onzeker is. Men moet, volgens Condorcet, het toeval tegenover het toeval stellen. Condorcet wilde beginnen met een ouderdomsverzekering, die tegelijkertijd weduwen- en wezenverzekering zou zijn. Bekender is wellicht Robert Owen, de utopistische socialist, die van 1771–1858 leefde; de man van de communistische gemeenschappen in Amerika, die eveneens pleitte voor ziekte- en ouderdomsverzekeringen. Wij zijn geneigd de sociale zekerheid voor een modern begrip aan te zien. Charles Fourier echter, die van 1772–1832 leefde, beweerde reeds, dat de komende periode die van het garantisme, van de zekerheid dus, zou worden.

Natuurlijk heb ik slechts enkele zeer vooraanstaande figuren en dan zeer in het kort, behandeld. Wie er meer van wil weten, verwijs ik o.a. naar de bekende boeken van H. P. G. Quack „De Socialisten, personen en stelsels”, en naar het boekje van prof. Keulemans over de Gilden.¹⁾ Nu wil ik echter gaarne van de gedachten op de feiten overgaan.

¹⁾ Zie ook W. A. E. H. v. d. Grinten „Sporen van verzekering in de oudheid” en H. v. Barneveld „Algemene assurantiëkennis”.

De oudste sociale verzekeringswet is van 1882; de Nieuw-Zeelandse Ongevallenwet; de oudste wet op het gebied van de ouderdomsverzekering van 1889: de Duitse Ouderdomswet. Voor 1900 volgen op het terrein der ouderdomsverzekering Denemarken in 1891 en Nieuw Zeeland in 1898. Nederland kreeg pas in 1901 zijn eerste sociale verzekeringswet, nl. de Ongevallenwet.

In de Troonrede van 1891 werd aangekondigd dat „maatregelen tot verzekering van het lot van oude en verminkte werklieden, naarmate het door de wetgever bevolen onderzoek vordert, zullen worden ontworpen.” Prof. Van Esveldt zegt in zijn boek „Verplichte Ouderdomsverzekering voor Kleine Zelfstandigen”, dat „afgezien van enkele losse opmerkingen in de Tweede Kamer in vroeger jaren eerst na 1891 de verzekering van arbeiders als punt van practische politiek in ruime kring leefde.”

Na 1891 komt het ouderdomsvraagstuk in het volle licht der belangstelling te staan. Van 1891—1894 was het ministerie-Tak van Poortvliet aan het bewind. Mr. A. van Leyden kreeg een opdracht, na te gaan wat in het buitenland aan voorschriften ter verbetering van de sociale toestand van de arbeiders bestond. Mr. Van Leyden bracht in Juli 1893 een rapport uit. Een wettelijke invaliditeitsverzekering, een weduwen- en wezenverzekering, daarbij inbegrepen, achtte hij gewenst. Hij was tegenstander van een ouderdomsverzekering. Hij adviseert tot oprichting van een „Rijks”verzekeringsbank, waarbij een pensioenverzekering zou kunnen worden gesloten. En dan wordt in de Troonrede van 1894, het kabinet-Röel—Van Houten is intussen opgetreden, een Rijkslijfrentebank aangekondigd. Een boeiende periode in de geschiedenis van de ouderdomsverzekering vangt aan. Twee namen mag ik in geen geval onvermeld laten. Mr. Harte en de heer Heldt; de laatste oprichter van het algemeen Nederlands Werklieden Verbond in 1876. Bij de behandeling van de begroting voor het jaar 1895, bleken beide heren voor een Rijkslijfrentebank niets te voelen. Op 6 December 1894 diende Heldt dan ook een motie in, luidende:

„De Kamer van oordeel

dat eene algemeene voorziening voor den oudendag der werklieden wenschelijk is,

dat de gelegenheid tot het verzekeren van lijfrenten, die de Regeering zich voorstelt te openen, in die behoefte niet kan voorzien,

noodigt de Regeering uit eene Staatscommissie te benoemen om te onderzoeken op welke grondslagen en naar welke regelen eene algemeene voorziening behoeft te worden ingericht.”

De debatten rond deze motie waren in twee opzichten belangwekkend. In de eerste plaats, omdat het bezwaar van dr. Schaepman tegen de motie-Heldt was, dat zij niet ruim genoeg gesteld was, waaraan Heldt tegemoetkwam door haar te wijzigen, zodat op 29 Maart 1895 zijn gewijzigde motie werd aangenomen, en in de tweede plaats, vanwege de opmerkingen van de heer Van Karnebeek. Die wees er namelijk op, dat, indien aan de motie-Heldt uitvoering zou worden gegeven, de vraag bleef: „Hoe doet gij met hen, die geen loon genieten, doch wel een inkomen uit arbeid of andere bron verkrijgen.” Aardig is wellicht het volgende, dat ik uit De Gids van 29 Maart 1954 overnam:

„Op 5 Maart 1895, de dag voordat de motie in de Kamer aan de orde zou komen, werd onder leiding van Kater een grote vergadering gehouden, bezocht door vertegenwoordigers van 130 werkliedenverenigingen en schriftelijk of telegrafisch gesteund door 188 andere, ter ondersteuning van de motie. Zeker 40.000 arbeiders waren hier vertegenwoordigd. Twintig Kamerleden waren aanwezig. Tien zonden bericht van verhindering. Merkwaardig is het telegram van dr. Kuyper aan deze vergadering: „Avondreis bij guur weder is mij nog ongeraden. Toch staat verzekering voor de oude werkman, ook voor mij, bovenaan op het sociaal program. Tot geen mindere prijs is het pauperisme te keren. Door geen ander middel kan het pijnlijk onrecht, dat reeds te lang voortwoekerde in de kring onzer werklieden, worden gestuit. De werkman gebruiken tot hij versleten is en dan hem aan de armenkas overleveren, kan niet goed voor God zijn. Nu bezweert men dat kwaad niet ineens en niemand spanne zijn verwachtingen te hoog, maar in geen geval zijt ge gebaat met een lijfrentebank. Doortastender maatregel is nodig en daarom juich ik het denkbeeld van een Staatscommissie toe. Het geldt hier ook een droogmaking — de droogmaking van een zee van ellende.”

Een jaar later zou Kuyper schrijven: „Dat de grijsheid in stede van een sierlijke kroon te zijn, voor de stokoude veeleer een kroon van doornen was.”

En zo kwam dus, als gevolg van de motie-Heldt, de Staatscommissie Pijnacker Hordijk tot stand, die in 1898 rapport uitbracht. Dat rapport is om meer dan één reden ook nu nog van belang. De vrijwillige verzekering werd verworpen, de verplichte verzekering zou alleen voor werklieden gelden. De eventuele opname van kleine zelfstandigen was met elf tegen vijf stemmen verworpen. Ontraden werd een gescheiden behandeling van ouderdoms- en invaliditeitsverzekering. Ook het staatspensioen werd door de commissie, eenstemmig, verworpen. De verzekering, aldus de Staatscommissie, bedoelde toch armenzorg te voorkomen, maar het begrip van assurantie bracht mede, dat hij die de verzekering aanging, ook voor de premiebetaling zorgde. Betaalde een ander evenwel de premie, dan was de verzekering een schenking.

Het is geloof ik duidelijk, dat dit rapport het antwoord op de vraag: staatspensioen of uitkering krachtens een verzekering, zeer sterk heeft beïnvloed. In zijn dagen was dit rapport beslist van niet minder gewicht dan het SER-rapport thans is.

Het lijkt mij gewenst thans iets te zeggen over het staatspensioen. Het is duidelijk, dat een aantal factoren heeft bijgedragen tot het ontstaan van de beweging voor het staatspensioen. Ik noem er enkele. In de eerste plaats de lage lonen als gevolg waarvan de invoering van een verplichte verzekering met gehele of gedeeltelijke betaling van de premie door de arbeider zelf, als een verslechtering werd gevoeld; in de tweede plaats de uitsluiting van zelfstandigen, van wie velen op 65-jarige leeftijd nauwelijks in staat waren in hun onderhoud te voorzien; in de derde plaats de koppeling van de *ouderdomsverzekering* aan de *invaliditeitsverzekering*. Voeg daarbij nog de voorkeur voor een eenvoudige administratie en men zal het met mij eens zijn, dat er voldoende redenen waren in die tijd om het premievrije staatspensioen als één van de belangrijkste en aantrekkelijkste sociale eisen te stellen. Ook nu nog is de brochure van de apotheker G. Wieringa en de school-

opziener D. Boswijk, „Staatspensioen voor iedereen”, die in 1898 verscheen, de moeite van het lezen waard. Daarin lezen wij o.a.: „Is wat wij vragen een utopie, men toone het aan; is het onmogelijk en onrechtvaardig, dat de rijksbelastingen met 30, 40 of 50 percent verhoogd worden, we zullen het bewijs voor die onmogelijkheid of onrechtvaardigheid met smart vernemen.”

En op pagina 18 van de derde druk:

„Wie betaalt de gevangenen? De Staat. Wie betaalt het tekort van de telegraafdienst? De Staat. Wie betaalt verreweg het grootste deel van het onderwijs? De Staat. Wie verlegt riviermonden? De Staat. Zal dan de Staat niet hiervoor zorgen, dat alle menschen op hoogen leeftijd gevrijwaard zijn voor armoede? We durven vragen: als dát niet tot de Staatsbemoeiing behoort, wat behoort er dan wél met recht toe?”

In 1901 verzocht minister Lely, die deel uitmaakte van het kabinet-Pierson (27 Juli 1897—1 Augustus 1901) aan de Kamers van Arbeid te willen adviseren over een ontwerp van wet. De kenmerken ervan waren: *a.* het ouderdomspensioen zou ingaan op *65-jarige leeftijd*; *b.* er werd gesproken van een ouderdoms- of invaliditeitspensioen; *c.* gedurende vijftig jaar zou een staatsbijdrage van *f2 miljoen* per jaar worden verstrekt.

In 1905 werd door minister Kuypers een ontwerp-Invaliditeitswet ingediend, hetwelk beoogde de verzekering van werklieden en hun weduwen tegen de geldelijke gevolgen van invaliditeit of ouderdom. De beperking tot de loonarbeiders was geen principiële.

In beginsel zou de verplichting tot verzekering zich moeten uitstrekken over alle personen beneden een zekere financiële standaard, maar door de practijk, aldus Kuypers, wordt dat principe beperkt vanwege de onoverkomelijke bezwaren, verbonden aan de inning van premieën van niet-loonarbeiders. Dr. Kuypers zei, dat er in beginsel geen grond bestond om de arbeider te verplichten zich niet alleen in geval van invaliditeit, maar ook bij het bereiken van de 65-jarige leeftijd een rente te verzekeren. Maar bij de arbeiders leefde sedert jaren het verlangen naar een ouderdomsverzekering en daarom had hij uit practische overwegingen de ouderdomsverzekering aan de invaliditeitsverzekering gekoppeld. Het ontwerp van wet van Kuypers is niet in behandeling gekomen. Zo is het ook gegaan met het ontwerp-Veegens, dat op 16 October 1907 werd ingediend. Het vertoonde veel overeenkomst met het ontwerp-Kuypers, met dien verstande echter, dat hier sprake was van een aparte ouderdomsverzekering. En dan wordt in Februari 1908 ds. Talma minister van Landbouw, Nijverheid en Handel. Op 5 Mei 1911 dient hij een ontwerp van wet in, regelende de verzekering tegen invaliditeit en ouderdom. Talma beperkte de kring van verzekerden tot de personen in loondienst, omdat, zoals hij zegt, alleen de arbeidsvoorwaarden van personen in loondienst zo moeten worden geregeld, dat men in het loon ook in tijden van ziekte, invaliditeit en ouderdom dekking van levensbehoeften vindt. De premiebetaling zal volgens het ontwerp geschieden door werkgevers en werknemers; de ouderdomsrente zou ingaan op 70-jarige leeftijd. Amendementen, die de geest van het ontwerp wijzigden, wilde Talma niet aanvaarden. Treub heeft dat bijvoorbeeld gepoogd. En Tydeman heeft zelfs gepoogd een geheel andere opzet van het ontwerp te krijgen.

En ook Duijs diende een amendement in, behelzende vrijstelling van premiebetaling voor de laagste loongroepen. Het werd verworpen met 42 tegen 29 stemmen.

Ik ga natuurlijk niet de behandeling van de Invaliditeitswet uitvoerig bespreken. Maar ik wil wel even wijzen op een belangrijk punt. Artikel 369, of beter in die tijden artikel 357 der Invaliditeitswet. Dit artikel opende de mogelijkheid om de 70-jarigen onmiddellijk te helpen. De 70-jarige moest dan aannemelijk maken, dat hij in het tijdvak van tien jaar, dat onmiddellijk voorafging aan het in werking treden van dit artikel of aan de vervulling van zijn 70ste jaar, te zamen gedurende ten minste 156 weken in de termen van verzekeringsplicht zou zijn gevallen, indien de verzekering bij de aanvang van dat tijdvak reeds ingevoerd ware. Duijs diende zijn bekende amendement in. Dat eenvoudig bepaalde: „Artikel 357 treedt in werking binnen zes maanden na de dag van afkondiging van deze wet.” Minister Talma nam dit amendement over. Het is natuurlijk niet goed mogelijk in deze tijd de betekenis van de Invaliditeitswet te beoordelen voor de tijd waarin zij tot stand kwam. Ik geloof dat ze tegenwoordig wel eens onderschat wordt. Ik moge u, om dit aan te tonen, een tweetal strofen uit een gedichtje van Coen van der Lende voorlezen; een gedichtje dat eigenlijk niet meer is, zoals Van der Lende mij schreef, dan een versje. Maar dat toch zijn betekenis heeft. Deze strofen luiden:

*Uit zou 't zijn nu met zijn schooien
Langs de straat en havenkant,
Voortaan kreeg hij ied're week toch
Heus twee guldens in z'n hand.
En dat hadden — buurman had het
Onlangs uit de krant geklapt —
Twee vuur-rooie Kamerleden,
Duys en Troelstra, hem gelapt.*

*'s Avonds lag hij in z'n kribbe
Kon de slaap niet pakken toen.
Alsmaar moest hij liggen denken
Aan z'n mooie pensioen.
Eind'lijk kan hij 't niet meer harden,
Is hij voor zijn bed gaan staan
En heeft stiekum een gebedje
Voor dat rooie tuig gedaan.*

Ik heb er behoefte aan te zeggen, dat naar mijn gevoel, Talma inderdaad een groot man is geweest. Ik persoonlijk vind dat hij niet ten onrechte de Vader van de Sociale Verzekering is genoemd. Het is kinderachtig, zelfs onwaardig, zijn verdiensten te kleineren, omdat hij niet een der onzen was. Wel zou ik willen opmerken, dat hij in zijn dagen beslist minder gewaardeerd werd, dan nu wel eens voorgesteld wordt. De heer C. Smeenk schreef in een artikel over Talma's beginselen ten aanzien van de sociale verzekering in „Tien jaren Raden van Arbeid” o.a.:

„Meer waarde dan deze weinig zakelijke critiek had de principiële bestrijding, ook van de rechtse zijde. Men heeft herhaaldelijk betoogd, dat Talma staats-socialist was.” Smeenk zegt, dat men daarvoor vier bewijzen meende te kunnen aanvoeren. En één van die bewijzen was dan de verplichting tot verzekering en tot

organisatie in de verzekeringswet. De heer Van Doorn zegt in de Kamer: „Deze minister is een gewoon socialist.” En in een van de stembusartikelen van 1913 lezen we: „Wanneer wij nu ook nog alle recht hebben doen wedervaren aan het ongeëvenaard uithoudingsvermogen, waarmede minister Talma zonder rust of verpozing, maanden achtereen in de Kamer de ene wet voor, de andere na heeft verdedigd, hebben wij tevens op zijn zwakke kant nadruk gelegd. De wet is zijn afgod.”

Vervangt u de naam Talma eens door Liefinck of Donker. Het resultaat is zonder enige twijfel verrassend.

Vrij lang heb ik stilgestaan bij de periode die voorafging aan het tot stand komen van de Invaliditeitswet. Het is bijzonder verleidelijk ook de periode die daarop volgde uitvoerig te behandelen. Gaarne zou ik u wat meer vertellen over de pogingen van Treub, over de redevoeringen van Sannes in 1926 en 1927, over die van Kupers in 1934 en 1937, maar de tijd dwingt mij hier van af te zien. Hoe interessant deze periode ook moge zijn, zij was toch ten slotte zeer steriel.

De strijd tussen de voorstanders van de verzekeringsgedachte en het staatspensioen werd voortgezet. Het vernuft werd gescherpt op rechtsgronden, maar verder kwam men niet. En indien men het al eens een keer met elkaar eens dreigde te worden, dan was er altijd wel een minister, die mededeelde, dat aan het verlagen met het oog op de toestand van 's rijks financiën niet tegemoet kon worden gekomen.

Zo ging het Sannes in 1927. Zo ging het Kupers in 1934 en 1937.

Wel wil ik nog even wijzen op een poging om ook voor de kleine zelfstandigen een voorziening te treffen. Ik doel nu niet op die van Treub, die ten slotte op een fiasco uitgelopen, maar op de VOV, de Ouderdomswet van 1919 dus.

Het sociale karakter van deze wet kwam duidelijk tot uitdrukking in de kosteloze ouderdomsrente, onder bepaalde voorwaarden, aan hen, die nog niet in het genot waren van ouderdomsrente krachtens artikel 369 van de Invaliditeitswet en in de bepaling, dat alle rijksingezetenen van 35 jaar en ouder het recht kregen zich voor een rente van f 3,— per week te verzekeren, tegen een premie die slechts f 0,39 per week bedroeg. De staat nam voor zijn rekening de administratiekosten, het tekort dat de verzekering van 35-jarigen en ouderen opleverde en de gratis uitkeringen ingevolge de overgangsbepalingen. Maar in 1922 werd beslist, dat de staat de administratiekosten niet langer zou dragen, behalve dan voor de groep die onder de overgangsbepalingen viel. Aangezien deze overgangsbepalingen 3 December 1923 een einde namen, waren van dat ogenblik af alle nieuw afgesloten verzekeringen dus self-supporting. Er zijn toen wel een paar wijzigingen ingevoerd, wijzigingen die het karakter der VOV als verzekeringsvorm niet aantastten, maar die wel de gelijkenis tussen Ouderdomswet 1919 en Invaliditeitswet voor een niet onbelangrijk deel verloren deden gaan. Ook aan het *sociale* beginsel van de VOV werd belangrijke afbreuk gedaan.

Het lijkt mij volstrekt overbodig lang stil te staan bij de ontwikkeling die op het gebied van de sociale verzekering, in het bijzonder op het terrein van de ouderdomsvoorziening, na de tweede wereldoorlog heeft plaatsgevonden. Wij weten, dat op 24 Mei 1947 de Noodwet Drees tot stand kwam. En wij allen kennen in grote

lijnen althans de inhoud van die Noodwet Drees. Wij allen kennen ook de klein-geestige pogingen, uit angst voor een Kamerzettelje, haar niet langer Noodwet Drees, maar officieel „Noodwet Ouderdomsvoorziening” te noemen. Drees is de vader van de ouden van dagen, niet omdat de uitkering krachtens de Noodwet Drees zo hoog is. Ook niet omdat er geen critiek valt uit te oefenen op deze Noodwet Drees. Och nee, waarom zou de Noodwet Drees volmaakt zijn. Maar omdat de ouden van dagen weten, dat hij hun problemen kent en omdat hij de moed had, dwars tegen de gevestigde opvattingen in, een daad te stellen, die hen, althans voorlopig, van de armoe redde en hun onafhankelijkheid waarborgde. Maar, de naam zegt het al, de Noodwet Ouderdomsvoorziening is slechts bedoeld als een overgangsregeling tot de definitieve ouderdomsvoorziening. In 1947 sprak de Kamer uit, dat deze definitieve ouderdomsvoorziening op de verzekeringsgedachte gebaseerd zou worden. Het is u allen bekend, dat de Commissie-Van Rhijn in 1948 met betrekking tot de definitieve ouderdomsvoorziening een aantal zeer belangrijke voorstellen deed, welke het NNV nadrukkelijk heeft afgewezen. Reeds in mijn inleiding op het 20ste congres van het NVV heb ik aan deze voorstellen aandacht geschonken, zodat ik meen te mogen volstaan met een korte samenvatting, zowel van die voorstellen zelve als van de bezwaren ertegen, die het NVV had en heeft.

De belangrijkste voorstellen waren:

- 1e) een algemene verplichte verzekering zou in het leven worden geroepen, welke een bodempensioen garandeerde;
- 2e) het stelsel van gemeenteklasse zou worden afgeschaft;
- 3e) aftrek van eigen inkomsten zou niet meer plaatsvinden;
- 4e) in verband met de voorstellen onder 1e en 2e zouden de uitkeringen van de nieuwe regelingen lager zijn dan de maximum uitkeringen van de Noodwet Drees; voorgesteld werd ze gelijk te doen zijn aan de *feitelijk* gemiddelde uitkeringen van de Noodwet Drees.

Tegen deze voorstellen had het NVV ernstige bezwaren. De belangrijkste van die bezwaren zal ik nog even kort samenvatten:

- 1e) van een automatische aanpassing van de pensioenen aan de lonen was geen sprake;
- 2e) van verplichte bedrijfspensioenfondsen wilde de commissie niets weten;
- 3e) aan de inning van de premie werd nauwelijks aandacht besteed;
- 4e) kennelijk werd in de voorstellen aan het orthodoxe verzekeringsstelsel, waarop ik nader terugkom, vastgehouden;
- 5e) en dat was wel ons voornaamste bezwaar, de voorstellen met betrekking tot de hoogte van het pensioen waren volstrekt onaanvaardbaar. Het pensioen zou immers gelijk zijn aan de feitelijk gemiddelde uitkering krachtens de Noodwet Drees. Dit voorstel onderstelde dus ten onrechte, dat de ouden van dagen allen eigen inkomsten hebben en dat deze eigen inkomsten voor allen ongeveer even hoog zijn. Indien wij de voorstellen op dit punt zouden hebben aanvaard, dan zouden degenen, die geen eigen inkomsten hebben, en die in de eerste en tweede gemeenteklasse wonen, enige guldens per week in pensioen zijn achteruitgegaan;
- 6e) het voorstel, zoëven onder ten 5e door mij besproken, het voorstel dus met

betrekking tot de hoogte van het pensioen, is nog onbegrijpelijker, indien men weet, dat de Gemengde Commissie van mening was, dat de ouderdomsverzekering krachtens de Invaliditeitswet niet langer behoorde te worden gehandhaafd. Die Invaliditeitswet werd in het voorstel van de commissie, voor wat het ouderdomsgedeelte betreft, als het ware buiten spel gezet. Dit wil dus zeggen, dat volgens dit voorstel, na het in werking treden van de nieuwe ouderdomswet geen premiebetaling meer voor de Invaliditeitswet zou plaatsvinden.

Ik geloof, dat — ik mag herhalen, hetgeen ik reeds in 1952 zei — uit een en ander voldoende blijkt, hoe krom de redenering van de gemengde commissie was, toen zij voorstelde de pensioenen van de definitieve Ouderdomswet gelijk te stellen aan de feitelijk gemiddelde uitkering krachtens de Noodwet Drees. Die feitelijk gemiddelde uitkering komt tot stand, nadat bij de aftrek van eigen inkomsten met volwaardige ouderdomsrenten, krachtens de Invaliditeitswet, rekening is gehouden. Het was dan ook geen wonder, dat wij bijzonder bezorgd waren over de toekomstige ouderdomsvoorziening. Daarom heeft de Raad van Vakcentralen op 8 Juni 1951 zijn voorstellen met betrekking tot de definitieve ouderdomsverzekering bij de minister van Sociale Zaken ingediend. Ik zal bij dit plan van de Raad van Vakcentralen niet te lang stilstaan. U allen kent het en het is nog maar twee jaar geleden, dat ik het vrij uitvoerig bij u mocht inleiden. Mag ik het nog eenmaal samenvatten.

In zijn brief van 8 Juni 1951 stelt de Raad van Vakcentralen in de eerste plaats voor, voor die bedrijfstakken die nog geen bedrijfspensioenfonds kennen, over te gaan tot het verplicht instellen van bedrijfspensioenfondsen of tot de verplichte instelling van één algemeen bedrijfspensioenfonds. Ik vestig er dus nog eens de aandacht op, dat reeds toen de oprichting van één algemeen bedrijfspensioenfonds, voor de bedrijfstakken, die geen eigen pensioenfonds hebben, werd geopperd. Voor de zelfstandigen zou, naar de mening van de Raad van Vakcentralen, de mogelijkheid moeten worden geopend om zich vrijwillig bij het voor hen in aanmerking komend bedrijfspensioenfonds of het algemeen bedrijfspensioenfonds aan te sluiten.

Naast het bedrijfspensioen zal echter een volkspensioen moeten worden gegarandeerd. Deze volksverzekering zal verplicht zijn. Met nadruk wijs ik er nog eens op, dat geen arbeiders-, maar een volksverzekering werd voorgesteld. Bedrijfspensioen en volkspensioen vormen te zamen het totaalpensioen. Dit totaalpensioen zal, volgens de voorstellen van de Raad van Vakcentralen, een bepaald percentage moeten bedragen van het gemiddelde loon in een bepaald jaar. In de brief van de Raad van Vakcentralen werd er voorts op gewezen, dat het probleem van de invordering van de premiën, vooral voor de volksverzekering van groot gewicht is. Voorgesteld werd een inning van de premie, die een percentage van het inkomen zou bedragen, door middel van de belastingdienst.

Dit plan, ik heb het al meer dan eens gezegd, was een compromis. Maar, een constructief compromis; synthese tussen de orthodoxe verzekeringsgedachte en het staatspensioen. Dit plan is enerzijds met veel enthousiasme ontvangen, anderzijds met critiek, ook onverdiende critiek, begroet. Het is dan ook geen geringe verras-

sing in Nederland een plan in te dienen, dat slechts enkele pagina's bestrijkt en waarin niet steeds wordt vermeld, van welke boeken men zo in de loop van zijn korte of lange leven heeft kennis genomen. Een plan zonder voetnoten en t.a.p.'s. Ik herinner mij, dat een bepaald niet onbelangrijk man in een besloten vergadering zei, dat plan beslaat maar enige pagina's en de nota van de regering wel zestig. Ik vermoed, dat u het mij kunt vergeven, dat ik een beetje meesmuilde, toen ik in „Vrij Nederland” van 20 Maart las: „de zestig pagina's van de regeringsnota hebben geen merkbare invloed op het SER-advies gehad, de vier bladzijden van de Raad van Vakcentralen echter des te meer.”

Maar er zijn zelfs mensen, en uiterst bekwame mensen, die over dit plan hebben geoordeeld, zonder het voldoende te kennen. Zo bijvoorbeeld prof. Van Esveld, die in zijn rede van 27 November 1951 voor de Vereniging van Raden van Arbeid zei, dat het onvoldragen plan van de Raad van Vakcentralen eigenlijk het bodempensioen van ondergeschikte en aanvullende betekenis wilde laten zijn.

Ik heb meer dan eens gedacht: prof. Van Esveld, die ik bijzonder waardeer, heeft bepaald „De Vakbeweging” niet onder zijn hoofdkussen liggen. Want dan zou hij hebben geweten, dat wij de voorstellen van de Gemengde Commissie juist afwezen, omdat de uitkering, het bodempensioen dus, te laag was in die voorstellen. Dan zou hij hebben geweten, dat wij een bodempensioen en een bedrijfspensioen wilden. En dan zou hij misschien wat meer op onze formule in de brief van de Raad van Vakcentralen hebben gelet. Dan zou hij hebben begrepen, dat het woord „aanvullend” in onze brief van 8 Juni 1951, slechts van technische betekenis is en dan zou hij zich vermoedelijk veeleer met onze voorstellen hebben kunnen verenigen.

Maar hoe jammer dit op zich zelf ook is, ten slotte verheug ik mij meer over het feit, dat prof. Van Esveld met ons heeft geijverd voor de totstandkoming van een ouderdomsvoorziening, welke in het advies van de SER is vervat.

In mijn critiek op de critiek heb ik bijna vergeten te gewagen van de grote waardering, die vaak voor dit plan van de Raad van Vakcentralen is geuit.

Ik herinner in dit verband aan een artikel van Vos in „Vrij Nederland” van 6 October 1951, aan het artikel van de heer Thyssens in „Staatspensioen”, het orgaan van de Bond van Staatspensionnering, en vele andere.

Minister Joekes liet, mede als gevolg van de voorstellen van de Raad van Vakcentralen, zijn aanvankelijk voornemen om op basis van de voorstellen van de Gemengde Commissie een wet in te dienen, varen. In plaats daarvan heeft hij de Sociaal-Economische Raad, aan welke hij advies vroeg omtrent de toekomstige ouderdomsvoorziening, een uitvoerige nota, waarin de grondgedachten van het advies van de Gemengde Commissie waren vervat, ter beschikking gesteld.

Alvorens nu het SER-advies, waarvan u een korte samenvatting in uw bezit hebt, op een enkel punt nog nader toe te lichten, zou ik nog twee punten, zij het beknopt, willen behandelen. Deze zijn: het sociale verzekeringsbegrip en de financiering van de ouderdomsverzekering. Meer dan één keer heb ik erop gewezen, dat het plan van de Raad van Vakcentralen en ook het advies van de Sociaal-Economische Raad compromissen zijn. Een constructief compromis, een synthese. zo men wil, tussen de orthodoxe verzekeringsgedachte en het staatspensioen. Dat is

het ook, ja dat is het vooral met betrekking tot het sociale verzekeringsbegrip.

In mijn congresrede van 1952 heb ik vooral de historische ontwikkeling van het sociaal verzekeringsbegrip behandeld; ik heb de theorieën van Rosin en Laband vermeld alsmede de definities van prof. Levenbach en dr. G. J. M. Veldkamp. Onze conclusie was, dat het voor het sociale verzekeringsbegrip niet nodig is, dat er een rechtstreeks verband bestaat tussen de door of voor iedere verzekerde betaalde premieën en zijn uitkering, maar dat het voldoende is, dat er een verband bestaat tussen de door en voor alle verzekerden betaalde premieën en de aan alle verzekerden betaalde uitkeringen. Ik heb er toen ook op gewezen, dat prof. Romme bij de verdediging van het ontwerp-Kinderbijslagverzekering zeide: „Het is niet noodzakelijk, dat ieder van de leden van de groep elk ogenblik de kans loopt om tot een dergelijke gezinssamenstelling te komen.” Met andere woorden: voor een ieder wordt premie betaald, maar daarom behoeft nog niet een ieder kinderbijslag te ontvangen.

Ik voeg er nu aan toe, dat natuurlijk de sociale verzekering in technische zin een verzekering is gelijk aan de private, maar dat ze daarom nog niet in alle opzichten gelijk behoeft te zijn en ook niet is aan de private verzekering. Bij de private verzekering overheerst, om met Veldkamp te spreken, het particuliere belang der partijen. Wanneer één der partijen van mening is, dat zijn belang door het sluiten van de overeenkomst niet is gediend, komt de overeenkomst niet tot stand. De sociale verzekering daarentegen is in de eerste plaats en in beginsel sociaal. Zij steunt niet op het verzekeringscontract van artikel 246 van het Wetboek van Koophandel. Zij steunt op het groeps- of algemeen belang en wordt verankerd in de wet. Daarom kan ook voor de sociale verzekering nooit beslissend zijn het antwoord op de vraag, of enkele bepaalde belanghebbenden aan een sociale verzekering wel behoefte hebben. Daarom hoeft er ook geen rechtstreeks verband te zijn tussen bepaalde premieën en uitkering. Daarom is ook in de sociale verzekeringswetten bepaald, dat, ook wanneer de werkgever de premie niet heeft betaald, de verzekerde aanspraken op wettelijke uitkering heeft. Daarom vinden wij ook in verschillende sociale verzekeringswetten de bepaling, dat het rijk verantwoordelijk is voor de uitkering. Daarom kan ook nooit beslissend voor het verzekeringsbegrip zijn het financieringsstelsel dat men kiest. Het verzekeringskarakter, de planmatigheid, de rekenkundige grondslagen, worden niet wezenlijk aangetast, indien in plaats van het kapitaaldekkingsstelsel, het omslagstelsel wordt gekozen. Ook het beginsel, dat de verzekering de nadelige gevolgen van een gebeurtenis omslaat over een reeks van gevallen, waarin hetzelfde gevaar dreigt, maar nog niet of nog niet werkelijk tot uitdrukking komt, wordt niet beslissend beïnvloed door de keuze van het financieringsstelsel. En noch de wijze van innen van de premieën, noch het antwoord op de vraag, wie de premie betaalt, zijn van wezenlijke betekenis voor de sociale verzekering. Zelfs niet voor de particuliere verzekering.

Ik ben hier toch nog even op dit verzekeringsbegrip ingegaan, omdat er steeds weer misverstand over is en omdat dit misverstand ook met betrekking tot dit SER-advies dreigt te ontstaan. Ik wil er nadrukkelijk op wijzen, dat de SER geen staatspensioen voorstaat. Ik wil er de aandacht op vestigen, dat de belastingdienst ook in het advies van de SER slechts als inningsapparaat dienst doet en dat

de gelden, die geïnd worden, niet in de staatskas verdwijnen. Zowel de Raad van Vakcentralen in zijn voorstel aan de minister als de Sociaal-Economische Raad heeft slechts wat oud verzekeringsspinrag van zich afgeschud.

Zoals u bekend is, is de financiering van de ouderdomsverzekering een probleem, dat de gemoederen sedert jaren beroert. Ook over dit vraagstuk sprak ik reeds op het congres in 1952.

Ook nu een enkele samenvattende opmerking. Wij maken gewoonlijk onderscheid tussen de fondsvorming en het omslagstelsel. Het omslagstelsel is natuurlijk het gemakkelijkst te definiëren. Daaronder kan men namelijk verstaan, de omslag van de in een bepaald jaar verschuldigde uitkeringen over de premieschuldigen van dat jaar.

Het wordt wat moeilijker met het kapitaaldekkingsstelsel der aanspraken. Daaronder moet worden verstaan een stelsel, waarbij steeds de contante waarde der aanspraken, verminderd met de contante waarde der toekomstige premïën, dus de wiskundige reserve, door vermogen wordt gedekt. In dit systeem worden dus gedurende de duur van de premieheffing — bijvoorbeeld van 15 tot 64 jaar — de vermogens gevormd, mede door rentebijschrijving, waaruit van het 65ste jaar af, de ouderdomsrente kan worden *betaald*.

Ik zou om volledig te zijn, ook het kapitaaldekkingsstelsel der renten moeten definiëren, aangezien dit voor goed begrip van mijn verder betoog echter niet noodzakelijk is, laat ik dit achterwege.

Reeds eerder heb ik het kapitaaldekkingsstelsel, hetwelk ik zo straks definieerde, met behulp van een eenvoudig voorbeeld nader verklaard.

Ik vertrouw, dat ik vandaag dus met de definitie, die ik zo straks gaf, kan volstaan.

De Raad van Vakcentralen en ook de SER hebben, wat de bodemvoorziening betreft, gekozen voor het omslagstelsel met een schommelfonds. Dat wil dus zeggen, dat de pensioenen, die krachtens de ouderdomsverzekering in een bepaald jaar aan de boven 65-jarigen worden uitgekeerd, in dat zelfde jaar door het actieve deel der bevolking, dus de premieplichtigen, moeten worden opgebracht. De premies, die een premieplichtige betaalt, worden dus niet, zoals bij de stelsels op basis van fondsvorming het geval is, voor hen zelf gereserveerd, maar van de opbrengst van de premies, die in een bepaald jaar worden betaald, worden de pensioenen betaald aan de ouden van dagen, die er in een bepaald jaar zijn.

Reeds eerder mocht ik er op wijzen, dat de Raad van Vakcentralen dit omslagstelsel heeft gekozen, zowel op grond van algemeen economische overwegingen als op grond van de overweging, dat dit de enige financieringsmethode is, die een wisselend bodempensioen, een pensioen dus, dat zijn koopkracht behoudt, mogelijk maakt. Een enkele opmerking wil ik hieraan nog toevoegen. Bij een volledige invoering bijvoorbeeld in 1955, waarbij dus aan alle 65-jarigen en ouderen onmiddellijk uitkeringen zouden worden verstrekt, zou bij toepassing van het kapitaaldekkingsstelsel, in totaal een vermogen van ± 16.502 miljoen gulden ter beschikking moeten staan. De SER is van oordeel, dat het streven naar zulk een vermogensaccumulatie niet nodig en zelfs doelloos is. Dit stelsel is ontleend aan de individuele verzekering, waarbij fondsvorming onvermijdelijk is — zij heeft daar ook

een garantiefunctie — maar het is ongewenst voor een algemene ouderdomsvoorziening.

Zulk een, overbodige, vermogensaccumulatie heeft tal van bezwaren. Ik noem er slechts drie:

- 1e. De omvang van de besparingen houdt geen verband met de behoefte aan investeringen, waardoor beleggingsmoeilijkheden ontstaan en storingen op de geld- en kapitaalmarkt optreden.
- 2e. Het beheer van een vermogen van de geschetste omvang, vereist een groot apparaat.
- 3e. Bij zulk een vermogen zou belegging in aandelen, om storende invloeden op de geld- en kapitaalmarkt te ontgaan, moeilijk vermeden kunnen worden, hetgeen grote risico's met zich mee zou brengen.

De SER heeft dus, niet alleen de geldzijde, maar ook de economische verdiensten van de verschillende financieringsstelsels in beschouwing nemende, gekozen voor het *omslagstelsel*. Dit stelsel biedt niet alleen de mogelijkheid om de aan de fondsvorming verbonden bezwaren te vermijden, maar het heeft bovendien nog een voordeel. De pensioenen kunnen namelijk op eenvoudige wijze aan de veranderingen in de koopkracht van de gulden worden aangepast. Het is nu toch langzamerhand wel duidelijk, dat een ouderdomsvoorziening, die slechts pensioenen in *geld* waarborgt, haar doel, een beperkte sociale zekerheid, voor de bejaarden, mist!

Gelijk bij zovele onderdelen, kan ik ook hier nauwelijks de neiging onderdrukken om uitvoerig nader op enkele sociale, economische en technische onderdelen in te gaan. Maar de wijzers van uw en mijn horloge draaien meedogenloos verder en alleen al om die reden ben ik dus wel verplicht over te gaan tot een volgend onderdeel van mijn betoog.

Het lijkt mij namelijk voor een goed begrip van het advies van de SER gewenst, de aandacht te vestigen op enkele gegevens, die van belang zijn voor de toekomstige ouderdomsvoorziening. Ik heb u reeds verteld, dat de SER, voorzover het de bodemvoorziening betreft, heeft gekozen voor het omslagstelsel. Het is dus stellig van gewicht de opbouw van de bevolking na te gaan. Wij onderscheiden drie groepen. De jeugdigen, dat zijn de 0 tot 20-jarigen, de actieven, dat zijn de 20 tot 65-jarigen, en de bejaarden, dat zijn de boven 65-jarigen. Welnu, uit verschillende statistische gegevens kan men vaststellen, dat, terwijl er nu per 100 actieven ruim 14 bejaarden zijn, in 1980 per 100 actieven 19 bejaarden zullen zijn. Het is duidelijk, dat deze verschuiving ook haar economische betekenis heeft. Tegenover toemen van het aantal bejaarden ten opzichte van het aantal actieven met 30 %, staat een daling van het aantal jeugdigen en wel van ruim 67 in 1952 tot ruim 58 in 1980, telkens per 100 actieven. De toeneming van het aantal van de actieven in de totale bevolking van 55 % in 1952 tot 58 % in 1980, dat is dus met 3 %, maakt het draagvlak, waarop de zorg voor de jeugdigen en bejaarden moet berusten, breder. Maar, doordat een teruggang van de productieve bijdrage der jeugdigen kan worden verwacht, wordt het beeld weer minder gunstig.

Er is nog een cijfer, dat ik u niet wil onthouden. Uit berekeningen van het Centraal Bureau voor de Statistiek is gebleken, dat 28 % van de goedgekeurde aanvragen van mannen om een uitkering volgens de Noodwet Ouderdomsvoorziening

afkomstig was van bejaarden, die als zelfstandigen werkzaam waren geweest. In verband met het antwoord op de vraag of een toekomstige ouderdomsvoorziening voor zelfstandigen van belang is, lijkt mij dit cijfer niet onbelangrijk. Dezelfde statistiek geeft een overzicht van het beroepsleven van de aanvragers in het bijzonder voor wat betreft de overgang van de groep der loontrekkenden naar de groep der economisch-zelfstandigen en omgekeerd. Hieruit blijkt, dat belangrijke verschuivingen tussen het 25ste en 65ste jaar plaatsvinden, die, ook met het oog op de kring van verzekerden bij de definitieve regeling niet verwaarloosd mogen worden.

En dan ten slotte een enkel cijfer over de omvang van het levensverzekeringsbedrijf en van de omvang van de ondernemings- en spaarpensioenfondsen. Het verzekerde bedrag in kapitaal- en renteverzekeringen steeg van f 2,6 miljard in 1930 tot f 15,3 miljard in 1952. Het aantal 20- tot 64-jarigen is in die zelfde periode toegenomen van 4,3 tot 5,7 miljoen. Het gemiddelde verzekerde bedrag „per actieve” steeg dus tot meer dan het viervoudige. Tegenover deze stijging staat natuurlijk de waardedaling van het geld, maar dan nog blijft zij niet onbelangrijk. Het gemiddeld verzekerde bedrag per actieve bedroeg op 1 December 1950 ruim f 2670,—, hetgeen dus in het kapitaaldekkingssysteem nog maar een geringe gemiddelde uitkering oplevert. 1.291.510 personen vielen op 1 Januari 1953 onder pensioenvoorzieningen waarop de Pensioen- en Spaarfondsenwet van toepassing is. Dit betekent dus, dat voor ruim een derde van het totaal aantal loontrekkenden een ouderdomsvoorziening is getroffen. Omtrent de hoogte van deze voorzieningen zijn echter geen nauwkeurige gegevens bekend.

Wij hebben ons verdiept in de geschiedenis van de ouderdomsvoorziening, wij hebben het sociale verzekeringsbegrip besproken, wij hebben aandacht geschonken aan de financieringsstelsels. Zoëven heb ik u enige cijfers verstrekt, die tot goed begrip van het advies van de SER van betekenis zijn. Het lijkt mij verantwoord thans over te gaan tot een samenvatting van het advies van de SER en tot de bespreking van enkele gewichtige punten daarvan. Zoals u bekend is uit de beknopte samenvatting, welke wij voor u maakten, zijn de voornaamste voorstellen:

- 1e. Invoering van een wettelijke regeling van de ouderdomsvoorziening in de vorm van een, alle ingezetenen omvattende, verplichte sociale verzekering.
- 2e. Toekenning aan alle verzekerden bij het bereiken van de 65-jarige leeftijd van een uniform ouderdomspensioen ten bedrage van f 1260,— per jaar voor een gehuwde en van f 756,— per jaar voor een ongehuwde, zonder aftrek van eigen inkomsten.
- 3e. Aanpassing van de hoogte van het uniforme ouderdomspensioen aan de wijzigingen in het algemene welvaartspeil, voor zover deze tot uitdrukking komen in de stijging of daling van het algemene loonpeil.
- 4e. Handhaving van het ouderdomsgedeelte van de Invaliditeitswet voor die loontrekkenden, die niet deelnemen in een ondernemings- of bedrijfspensioenfonds, waaraan ten minste dezelfde rechten of ouderdomspensioen kunnen worden ontleend als aan de Invaliditeitswet.
- 5e. Financiering van de ouderdomsverzekering door middel van een op individuele premiebetaling gebaseerd omslagstelsel.
- 6e. Bepaling van de premie op een voor allen gelijk percentage van het inkomen.

met dien verstande, dat over het deel van het inkomen boven de f 6.000,— geen premie zal worden geheven.

7e. Inning van de premie door middel van de belastingdienst.

8e. Toepassing van een overgangsregeling voor de duur van ten hoogste vijf jaar.

De kern van het plan van de Raad van Vakcentralen is in dit advies van de SER zonder twijfel terug te vinden. Op een enkel punt wijkt het advies iets af van het plan van de Raad van Vakcentralen. In de eerste plaats valt dus op, dat wij met een volksvoorziening te doen hebben. Natuurlijk kan men de vraag stellen: „Is het nu wel noodzakelijk, dat iedere Nederlander onder deze voorziening valt? Zijn er nu niet zulke rijkaards meer, die voor zich zelf kunnen zorgen?” Of men kan de vraag ook zo stellen, zoals de Volkskrant van 12 Maart 1954 dit deed: „De principiële vraag is deze: heeft de overheid het recht zo maar iedereen onder een verplichte sociale verzekering te brengen, daarmee zijn consumptievrijheid te beperken of te richten, hem een pensioen te geven waar hij niet om vraagt, en hem dan ook te verplichten een premie te storten in dit fonds, een premie bepaald naar zijn inkomen tot maximaal 6000 gulden, terwijl allen een gelijk pensioen krijgen?”

Nu dient men in de eerste plaats te bedenken, dat het gaat om een bodemvoorziening, dat wil zeggen, dat voor de hogere groepen de eigen zorg nog een belangrijke betekenis behoudt. Ik zou er in de tweede plaats op willen wijzen, dat het om een bodempensioen gaat, dat zijn koopkracht behoudt, terwijl de eigen voorzieningen slechts op nominale geldsbedragen aanspraak geven. Men mag voorts niet uit het oog verliezen, dat de ervaringen, opgedaan bij de uitvoering van de Noodwet Drees, hebben uitgewezen, dat de behoefte aan een wettelijke regeling van de ouderdomsvoorziening voor de zelfstandigen nauwelijks geringer is dan voor de loontrekkenden. Maar het gaat in de sociale verzekering niet alleen om de verantwoordelijkheid voor z'n *eigen* oudendag, het gaat ook om de verantwoordelijkheid voor de oudendag van een ander.

Daarom wordt er ook voorgesteld, de premie een percentage van het inkomen te doen zijn. Het solidariteitsbeginsel in de ouderdomsverzekering is hierdoor nadrukkelijk vastgelegd. Om het met De Volkskrant te zeggen: „Zij baseert zich niet op de strikte ruilrechtvaardigheid alleen, maar goeddeels op de sociale rechtvaardigheid, die onze verbondenheid insluit.” Daarom heb ik, afgezien van allerlei technische bezwaren tegen het voorstel van de drie hoogleraren v. d. Grinten, v. d. Ven en Smeets, om voor de zelfstandigen een afzonderlijke *ouderdomsvoorziening* uit de algemene middelen te scheppen, ook zulke principiële bezwaren. De drie hoogleraren zien die zelfstandigen uitsluitend en alleen als producenten. Nimmer in hun voorstel als staatsburger. Natuurlijk nemen de zelfstandigen in het productieproces een volstrekt anderé plaats in dan de loonarbeiders. Maar ik ben het volkomen eens met de schrijver in de Volkskrant van 12 Maart 1954, indien hij stelt: „Dit zegt echter niets omtrent de sector der inkomensbesteding, waar het hier om gaat. Hierin zijn de zelfstandigen even vrij als de arbeiders en hebben zij dezelfde verplichtingen. Hier is principieel geen verschil.”

Met betrekking tot de hoogte van het pensioen, dient te worden opgemerkt, dat dit uiteraard nog niet heel hoog is, maar mede als gevolg van het feit, dat het

stelsel van gemeenteklassen niet langer gehandhaafd zal worden, betekent dit toch voor velen een aanmerkelijke vooruitgang in vergelijking met de pensioenen, die krachtens de Noodwet Drees worden uitgekeerd. Wij mogen ook niet vergeten het voorstel om het ouderdomsgedeelte van de Invaliditeitswet voor hen, die geen aanspraak kunnen maken op een bedrijfspensioen, te handhaven. Wij mogen ook niet vergeten, dat ontwikkeling der bedrijfspensioenen voort zal gaan en wij mogen ten slotte niet vergeten, dat na een overgangsregeling van vijf jaren elke aftrek van eigen inkomen zal vervallen en dat reeds binnen de termijn van de overgangsregeling het bedrag, dat vrij is van aftrek van eigen inkomsten, aanmerkelijk hoger is dan bij de Noodwet Drees het geval is.

De maximum *uitkeringen* krachtens de Noodwet Drees bedragen nu voor gehuwden in respectievelijk de 1ste, 2de, 3de, 4de en 5de gemeenteklasse f 1200,—, f 1164,—, f 1122,—, f 1086,— en f 1038,—.

Voorgesteld wordt een pensioen van f 1260,— voor alle gemeenteklassen. Het niet voor aftrek vatbare deel aan eigen inkomsten bedraagt bij de Noodwet Drees thans f 200,— per jaar; voorgesteld wordt het bij de invoering te stellen op f 300,— per jaar, met dien verstande, dat het minimum-pensioen voor iedere gehuwde, ongeacht zijn eigen inkomsten, het eerste jaar van de overgangstermijn f 300,— zal bedragen, het tweede jaar f 492,—, het derde jaar f 684,—, het vierde jaar f 876,— en het vijfde jaar f 1068,—, zodat het pensioen van het zesde jaar af voor iedere gehuwde f 1260,— zal bedragen.

De in het advies genoemde bedragen van de hoogte van het ouderdomspensioen van f 1260,— en f 756,— zijn bepaald in verhouding tot het loon- en prijsniveau van begin 1954. Indien zich voor de invoering van de voorgestelde voorziening een wijziging in dat niveau voordoet, dan zullen die bedragen aan die wijziging dienen te worden aangepast. Dat geldt echter niet alleen voor de periode, dat de wet nog niet in werking is getreden. Ook daarna zullen de pensioenen worden aangepast aan de regelingslonen. Hoe vaak zal die aanpassing geschieden? In de regel één keer per vijf jaar, tenzij voordien de wijzigingen een bepaalde waarde, bijvoorbeeld 5 %, overschrijden.

Er zijn verschillende maatstaven, welke kunnen worden gebruikt voor het tot stand brengen van de aanpassing van de pensioenen. De belangrijkste daarvan zijn: de binding aan de kosten van levensonderhoud en aan de regelingslonen. Tot onze vreugde heeft de SER aan de binding aan de regelingslonen de voorkeur gegeven. Mijn voornaamste bezwaar tegen binding aan de kosten van levensonderhoud is wel, dat van een stijging van de lonen, eenvoudig omdat de gemiddelde levensstandaard stijgt, zonder dat de kosten van levensonderhoud stijgen of niet evenveel stijgen, de bejaarden bij toepassing van dit systeem, daarvan niet profiteren.

Zoals ik reeds zei, stelde de Raad van Vakcentralen in 1951 voor, over te gaan tot verplichte instelling van bedrijfspensioenfondsen of een algemeen bedrijfspensioenfonds voor die bedrijfstakken, die geen eigen bedrijfspensioenfonds hebben. De ondernemersorganisaties, met welke wij in de SER-commissie, welke belast was met de voorbereiding van dit advies, bijzonder prettig hebben samengewerkt, hadden ernstige bezwaren tegen onze voorstellen op dit punt. Het is ten slotte op een compromis, dat wij reeds eerder hebben voorgesteld, uitgelopen.

Dat compromis houdt in, dat het ouderdomsgedeelte van de Invaliditeitswet zal worden gehandhaafd voor diegenen, die niet krachtens de voor hen geldende arbeidsvoorwaarden op andere wijze, bijvoorbeeld via een ondernemings- of bedrijfspensioenfonds, rechten op een aanvullende voorziening kunnen doen gelden. De reeds verworven rechten krachtens de Invaliditeitswet, op grond van geplakte zegeltjes, blijven natuurlijk voor iedereen gehandhaafd. Voor een evenwichtige opbouw van de wettelijke ouderdomsvoorziening in ons land, acht ik dit compromis van het allergrootste gewicht.

De premie zal moeten worden betaald door de verzekerden. Dit geldt niet alleen voor de zelfstandigen, maar ook voor de loontrekkers. Dit is, in een volksverzekering, welke niet de arbeider of zelfstandige, maar de burger verzekert, ook logisch. Wel zal, om de arbeider de premiebetaling mogelijk te maken, het loon met ongeveer 5 % dienen te worden verhoogd. De premie zal een percentage, 4,2–5 %, van het loon bedragen. Er zal echter een maximum-premie-inkomensgrens van f 6000,— per jaar zijn. Ik weet, dat in sommige kringen deze maximum-premie-inkomensgrens te laag wordt geacht. Ik zou er echter op willen wijzen, dat bij een loon van $\pm$ f 3.000,— per jaar, en dat komt nog al eens voor, f 150,— premie wordt betaald, terwijl bij een loon van f 6.000,— per jaar f 300,— premie wordt betaald.

Het zal u bekend zijn, dat de Raad adviseert om, in verband met te verwachten moeilijkheden bij de inning van de premie, bij zelfstandigen beneden een zekere grens, bijvoorbeeld van f 2000,— per jaar, van premie-invordering af te zien. Ter voorkoming van een te snelle, onaanvaardbare overgang, zal het nodig zijn voor de inkomens boven de f 2000,—, niet onmiddellijk tot invordering van de gehele verschuldigde premie over te gaan, maar een geleidelijk toenemend deel van de premie in te vorderen, totdat bij een inkomen van bijvoorbeeld f 3000,— per jaar, de premie geheel door de verzekerde zelf wordt voldaan. Er is tegen dit systeem enig bezwaar gerezen. Ten onrechte m.i. Zelfstandigen, die minder dan f 2000,— per jaar verdienen, zijn in tegenstelling tot loonarbeiders met een loon van f 2000,— per jaar, veelal volwassen mensen. Ze zijn bij wijze van spreken, hun eigen arbeider en werkgever. Indien wij deze mensen kost wat kost premie willen laten betalen, gooien wij in vele gevallen goed geld naar kwaad geld. Er zullen inningskosten worden gemaakt, die de premie-inkomsten — zo die er al zullen zijn — zullen benaderen of overschrijden.

Het is merkwaardig: bij de bespreking van allerlei vraagstukken kan men de doelmatigheid als argument bezigen, zonder dat men zich de toorn van anderen op de hals haalt. In de sociale verzekering is het echter haast onmogelijk de doelmatigheid als argument te gebruiken. En toch is de doelmatigheid, die de SER voorstelt bij de inning van de premie te betrachten, van het grootste gewicht. Juist voor degenen, die de verzekeringsgedachte voorstaan, omdat een al te „rücksichtlose” doorvoering van de premiebetaling, die verzekering impopulair zal maken.

De overgangsregeling zal vijf jaar duren. Met het oog op de economische gevolgen van een invoering ineens, is deze overgangsregeling niet noodzakelijk. Wel met het oog op de sociale gevolgen. Er bestaan in ons land tal van particuliere en collectieve pensioenvoorzieningen, waaronder die van het overheidsperoneel. Een aantal van deze voorzieningen kent niet de bepaling, dat de aanspraken uit die

voorzieningen kunnen verminderd worden met hetgeen op grond van een wettelijke ouderdomsvoorziening wordt genoten. Bij onmiddellijke algehele invoering van de ouderdomsverzekering zou voor velen, die uit anderen hoofde reeds aanspraak op een pensioen hebben, een merkwaardige situatie kunnen ontstaan. Deze nl., dat hun totale inkomen uit pensioenen zeer dicht het inkomen, dat zij gedurende de periode, dat ze werkten, genoten, zal benaderen of overschrijden. Men kan verwachten, dat in gevallen, waarin dat noodzakelijk is, een aanpassing van de eigen voorzieningen en van de aanspraken uit bijzondere pensioenregelingen na invoering van de nieuwe regeling zal plaatsvinden. Om deze samenloop van pensioenen te voorkomen, moet een overgangsregeling in het leven worden geroepen. Aan het einde van de overgangsperiode, welke naar het oordeel van de SER, niet langer dan vijf jaar zal mogen bedragen, zal ieder het volle bodempensioen ontvangen. Ik weet, dat het niet in alle gevallen even eenvoudig zal zijn, de bijzondere voorzieningen op de algemene af te stemmen. Hoe langer de overgangstermijn, hoe eenvoudiger die aanpassing. Maar, hoe langer de overgangstermijn duurt, des te langer zal ook de aftrek van eigen inkomsten plaatsvinden, met alle nodige gevolgen van dien. Ik voor mij geloof, dat de vakbeweging in die gevallen, waar dit sociaal verantwoord is, bereid zal moeten zijn, mee te werken aan een aanpassing van de bijzondere voorzieningen aan de nieuwe situatie.

Nog een enkele opmerking over de economische betekenis van een ouderdomsverzekering, als welke door de SER wordt voorgesteld. Het gaat om niet geringe bedragen. Bij toepassing van een vijfjarige overgangstermijn op de wijze, zoals ik u zo straks uiteenzette, bedragen de kosten in het eerste jaar 378 miljoen, maar deze lopen vrij snel op en bedragen al spoedig meer dan 800 miljoen. In een uitvoerige studie komt het Centraal Planbureau o.a. evenwel tot de conclusie, dat de invloed op de betalingsbalans en op de werkgelegenheid beperkt zullen blijven. Gegeven het bijzonder grote sociale nut van deze ouderdomsverzekering is invoering ervan, zeker met een overgangsperiode van vijf jaar, ook economisch verantwoord.

De voorlaatste etappe is afgelegd. Het einddoel schijnt in het zicht. Ik weet maar al te goed, dat een advies nog geen ontwerp van wet is. Maar het is een advies, dat werd vastgesteld met 42 tegen drie stemmen. Het is een advies, waaraan de ouden van dagen zich vastklampen. Indien de leden van de SER op de vele vergaderingen, die thans worden gehouden, de glundere gezichten van vele bejaarden eens zouden kunnen zien, dan zouden ze zonder twijfel zeggen: „Het is goed geweest, dat we hieraan onze stem gaven.”

Ik geloof, dat Nederland trots op dit advies van zijn Sociaal-Economische Raad kan zijn. Eindelijk dan toch is de mogelijkheid er, dat Nederland aan het trotse gebouw van zijn sociale zekerheid een nieuwe vleugel toevoegt: die van de ouderdomsverzekering. Na jaren van strijd hebben we elkaar eindelijk gevonden, omdat we beseften, dat niet alleen de strijd belangrijk is, maar ook het vergelijk. Indien dat vergelijk maar op hoog niveau, om wille van de mens, wordt gesloten. Indien een volk bereid is, een deel van zijn inkomen af te staan aan hen, die niet meer werken, die geen fabrieken kunnen stilleggen, die geen prijzen kunnen bepalen, ja, dan kan zo'n volk zich waarlijk beschaafd noemen.

OVER DE OUDERDOMSVOORZIENING

I.

Nu het advies van de SER is gepubliceerd en in de publieke discussie is gekomen, dringt zich als het ware vanzelf op het maken van een vergelijking tussen de voornemens van de regering, zoals zij waren neergelegd in de „Nota in zake de toekomstige ouderdomsvoorziening” en dit advies. Bij deze vergelijking kan dan tevens worden betrokken het zgn. „plan in zake de toekomstige ouderdomsvoorziening” van de Raad van Vakcentralen. Hierbij worde reeds aangetekend, dat het Plan van de Raad van Vakcentralen slechts enkele aspecten van het probleem behandelt, en dat dus ook een vergelijking slechts op die — overigens niet onbelangrijke — punten kan worden gemaakt.

• • •

Een politieke opmerking vooraf. Zowel aan de opstelling van de regeringsnota als aan de opstelling van het Plan van de Raad van Vakcentralen, en van het advies van de SER, hebben leden van de Partij van de Arbeid, die op politiek belangrijke plaatsen staan, medegewerkt. Dit betekent, dat de verschillen tussen de onderscheiden voorstellen over het algemeen zullen liggen in het praktische en niet in het principiële vlak. Misschien doe ik beter met te zeggen, dat de noodzaak om te komen tot een definitieve ouderdomsvoorziening telkens zo sterk is gevoeld, dat men er steeds van is uitgegaan, dat elke oplossing beter is dan *geen* oplossing.

Aan de verschillende voorgestelde projecten hebben telkens ook *anderen dan* leden van de Partij van de Arbeid in belangrijke mate medegewerkt. Dat ten slotte het advies van de SER met zulk een grote meerderheid op de hoofdpunten is aangevaard, geeft men ik ook aan, dat voor vrijwel allen in den lande, die zich met het vraagstuk van de ouderdomsvoorziening bezighouden, dit zelfde heeft gegolden. Elke oplossing is beter dan geen oplossing.

Ik spreek hiermee niets anders uit dan wat ook in „de Katholieke werkgever” van 20 Maart 1954 werd geformuleerd t.a.v. de eensgezindheid waarvan de SER had blijk gegeven:

„Hoe is deze eensgezindheid te verklaren? Zien wij het goed, dan zijn hiervoor twee gronden aan te wijzen.

In de eerste plaats leefde bij alle leden van de Raad de vaste overtuiging, dat het

vraagstuk van de definitieve ouderdomsvoorziening *opgelost moest worden* en van alle alternatieven, waarvoor men zich tijdens de bestudering der gecompliceerde materie gesteld zag, achtte men steeds de mogelijkheid van *geen regeling* de meest verwerpelijke. Men bedenke hierbij, dat het aantal bejaarden thans ca. 850.000 bedraagt en in 1980 naar schatting tot niet minder dan 1.450.000 zal zijn opgelopen.

Naast dit uitgangspunt, dat uiteraard op zich zelf reeds de beste kans biedt voor het bereiken van een gezamenlijk resultaat, was er ook in opvallende mate in de besprekingen een ondertoon van werkelijk doorvoelde solidariteit tussen het actieve deel der bevolking en de niet meer aan het arbeidsproces deelnemenden, een sfeer van milde menselijkheid tegenover de bejaarden, die het ter zijde stellen van bedenking tegen bepaalde aspecten van de thans voorgestelde oplossing gemakkelijk scheen te maken."

Ik wil aan deze twee gronden nog wel twee andere toevoegen. Ten eerste: de invoering van de Noodwet-Drees: de betekenis daarvan zowel voor de loontrekkende als voor vele zelfstandigen heeft een evolutie in het denken veroorzaakt, met als gevolg een ontwikkeling van de „orthodoxe” verzekeringsgedachte (waarbij ieder, alle levenskansen etc. in aanmerking genomen, als bij het particuliere verzekeringsbedrijf voor zich zelf betaalt), naar de „sociale” verzekeringsgedachte (waar de collectiviteit voor de collectiviteit zorgt, onder het inacht nemen van ieders particuliere aanspraken en verantwoordelijkheid t.a.v. rechten en plichten.)

En ten tweede: de grote mate van eenstemmigheid is mede bereikt, doordat in de SER-commissie telkens de gegevens en feiten de grondslag vormden van discussie, en niet in de eerste plaats de theoretische opvattingen. Het was mij van het begin af aan duidelijk, dat voor de noodzakelijkerwijze *practische* oplossing slechts de feiten der praktijk doorslaggevend konden zijn.

Ik onderschat beslist niet de betekenis van de historie, en evenmin die van de theorie in maatschappelijke vragen. Zonder kennis van beide heeft men kans illusionistische of opportunistische, doch niettemin gevaarlijke oplossingen aan te bevelen. Maar — de kennis van beide voorondersteld — men moet soms geschiedenis trachten te maken in plaats van te beschouwen, en een praktische synthese zoeken voor een theoretische controverse.

II.

Deze opmerkingen vooraf stelde ik, omdat degene, die regeringsnota en SER-advies naast elkaar legt — het Plan van de Raad van Vakcentralen kan ten deze buiten beschouwing blijven — getroffen zal worden door de geheel andere opzet. De regeringsnota begint met (als par. 1) een historisch overzicht, dat zeven pagina's beslaat. In het SER-advies ontbreekt elke beschouwing over de historie. Natuurlijk was dit mede mogelijk, omdat de regeringsnota deze gaf, maar er is toch ook wel een tweede reden. Namelijk deze, dat ongetwijfeld een discussie over de historie, die van mislukkingen vol is, en waarvan wij uit een 50-jarig tijdvak, als *wettelijke* voorziening slechts overhielden een wet, die voor de vroeger loontrekkende van 65 jaar niet meer dekt dan ongeveer 1/6 deel van de noodzakelijke levenskosten

en voor de zelfstandige niets, in de commissie zou hebben geleid tot een *verscheping* van de controversen, in plaats van tot een overbrugging.

Het SER-advies begint daarentegen met een schets der *feitelijke* situatie. Het eerste hoofdstuk luidt: „Enkele *kwantitatieve* gegevens in verband met de ouderdomsvoorziening”. Deze feitelijke gegevens had ik in de regeringsnota ten enenmale gemist, terwijl zij voor het beoordelen van situatie en consequenties eenvoudig onmisbaar zijn, en ons over vele controversen heen hebben geholpen.

Nogmaals, ik ontken de waarde van een historisch overzicht niet. Politiek is het zelfs zeer aangenaam uit die historie uitspraken van dr. Kuyper, van ds. Talma en vele anderen te kunnen opdiepen, die met het thans gekozen stelsel in overeenstemming zijn. Van meer betekenis wordt die historie beslist nog straks, omdat als gevolg van het ontbreken van voldoende wettelijke voorzieningen, natuurlijk op vele plaatsen in het maatschappelijk leven andere voorzieningen tevoorschijn zijn gekomen. Hun plaats te bepalen naast de toekomstige ouderdomsvoorziening is een aparte taak.

De historische beschouwing van dit belangrijke punt van sociale politiek is ongetwijfeld ook van waarde voor degene, die zich een oordeel wil vormen over grondslagen en practische resultaten der partijvorming in Nederland. Er is misschien geen probleem aan te wijzen, dat zo lang onopgelost is gebleven, doordat op de controversiële grondslagen der partijvorming ook een bijna antithetische gedachtenformulering omtrent de ouderdomsvoorziening was gevolgd. De binding der juist op het punt der ouderdomsvoorziening dikwijls vooruitstrevende inzichten der progressieve krachten in de confessionele partijen, aan de overwegend conservatieve regeringsformaties, is daarnaast van betekenis geweest.

De historie leerde ons daarom meer hoe het *niet* moest dan hoe het wel moest. En aan de SER werd nu eenmaal gevraagd een antwoord op die laatste vraag te geven.

• • •

In de regeringsnota volgt na de paragraaf over de historische ontwikkeling een afzonderlijke paragraaf over de rechtsgrond. In het SER-advies zijn slechts enkele alinea's op pagina 23 en 24, in het hoofdstuk over de grondslagen der wettelijke ouderdomsvoorziening, aan dit thema gewijd. Heb ik het stuk opnieuw goed nagelezen, dan zijn wij er zelfs in geslaagd in deze alinea's het woord „rechtsgrond” geheel te vermijden.

Ik citeer van pagina 23 als algemeen oordeel van de Raad (de drie ondertekenaars van de Minderheidsnota laat ik telkens buiten beschouwing):

„Zoals uit hoofdstuk I blijkt, zijn relatief veel bejaarden wegens onvermogen, voortvloeiend uit hun maatschappelijke positie, onderschatting van toekomstige behoeften, waardedaling van het geld, nalatigheid of welke andere oorzaak dan ook, niet in staat in hun onderhoud te voorzien, indien zij zich wegens gevorderde leeftijd geen inkomen meer kunnen verwerven.

Het algemene morele besef met betrekking tot de verhouding tot de naaste vereist reeds, dat in de hierdoor ontstane nood wordt voorzien. Indien echter het ontbreken van een inkomen op de oude dag een algemeen maatschappelijk verschijnsel wordt, heeft de centrale overheid de plicht tot ingrijpen, niet alleen tot

het wegnemen van de nood. Zij heeft evenzeer tot taak de maatregelen te treffen, welke voorkomen, dat een dergelijke situatie kan ontstaan."

Veel eenvoudiger kan het meen ik niet gesteld worden.

Op pagina 24 volgt dan over „het karakter van het overheidsingrijpen”:

„In aansluiting aan deze historisch gegroeide situatie, nl. voor de andere sociale verzekeringen, kan naar het oordeel van de Raad ook de wettelijke regeling van de ouderdomsvoorziening het best de vorm van een verplichte sociale verzekering aannemen.

De Raad geeft aan deze vorm de voorkeur, omdat daarin zowel het beginsel van de eigen verantwoordelijkheid als dat van de gezamenlijke verantwoordelijkheid van allen, die aan een gelijksoortig risico zijn onderworpen, tot uitdrukking komt, zij het, dat de plicht tot het bijdragen in de kosten en het verband tussen de rechten en het al of niet nakomen van de door de verzekering opgelegde plichten op verschillende manieren tot uitdrukking kunnen worden gebracht.

Uit het bovenstaande volgt, dat de Raad van mening is, dat de overheid mag ingrijpen door het opleggen van een verzekeringsplicht, welke de individuele vrijheid beperkt."

En na dit gedeelte volgt dan nog een evenzeer summieri uitzetting van een meerderheids- en een minderheidsmening, die beide tot *dezelfde* conclusie leiden. De meerderheidsformulering is als volgt:

„Voor de meerderheid van de Raad is dit een rechtstreeks uitvloeisel van haar standpunt, dat de zorg voor de oude dag primair rust op de belanghebbenden zelf, die de plicht hebben in het onderhoud van zich zelf en van hun gezin te voorzien, ook voor de periode, dat zij zich geen inkomen meer kunnen verwerven. Nu blijkens de ervaring deze verplichting door velen niet wordt nagekomen of niet kan worden nagekomen, heeft de overheid, als behartigster van het algemeen belang naar het oordeel van de meerderheid het recht en de plicht de nodige maatregelen ter effectuering van deze plicht door belanghebbenden te treffen. De verplichte sociale verzekering, die immers mede berust op de eigen verantwoordelijkheid van belanghebbenden, acht zij in de huidige omstandigheden de meest aangewezen vorm voor dit ingrijpen."

En de minderheidsmening wordt aldus weergegeven:

„Een aantal andere leden acht in een onbevredigende sociale situatie van een bevolkingsgroep reeds een voldoende grond gelegen voor overheidsmaatregelen tot het wegnemen daarvan. Dit op de verantwoordelijkheid van de gemeenschap voor het welzijn van zijn leden berustende ingrijpen kan, naar het oordeel van deze leden, verschillende vormen aannemen. Gegeven de historisch gegroeide verhoudingen geven ook deze leden de voorkeur aan een ouderdomsverzekering boven een andere vorm van ouderdomsvoorziening."

Vergeleken bij de vele uitvoerige omschrijvingen van standpunten t.a.v. de rechtsgrond is het dus zeer weinig wat in het SER-rapport staat. Dit *kon*, omdat de concrete uitwerking der beginselen tot een zelfde oplossing leidde. Het moest ook kort zijn, omdat een uitgebreider formulering zoveel verschillende afwijkingen van standpunten op onderdelen kenbaar zou hebben gemaakt, dat men door de bomen het bos niet meer zou hebben gezien.

En ten slotte: de regeringsnota bevat een zodanige hoeveelheid van in de loop der tijden geformuleerde rechtsgronden, met een nieuw toegevoegde eigen opvatting, dat het overbodig was om veel meer te zeggen dan in het SER-advies is geschied. Toch is ook op dit punt, evenals bij het weglaten van een historische beschouwing, de beperking mede geboren uit de gezamenlijke wil om tegenstellingen niet te verscherpen, maar te overbruggen.

Alweer, men concludere hieruit niet, dat rechtsgronden onbelangrijk zijn. Wie het Nederlandse politieke en sociale leven kent, weet dat zij zeer belangrijk zijn. Maar als men in het sociale of politieke leven tot een gezamenlijke conclusie omtrent te volgen richtlijnen is gekomen, is het dikwijls juist een korte gezamenlijke formulering te zoeken, en de verdere uitwerking daarvan aan de verschillende groeperingen intern over te laten. Het is nl. gelukkig nog mogelijk — het SER-advies bewijst het opnieuw — ondanks verschil in uitgangspunt tot aanvaarding van een zelde eindresultaat te komen.

III.

De eerste vraag, welke door de SER concreet diende te worden beantwoord, vervat in de brief van 27 Maart 1953, aan de SER gericht, luidde als volgt:

„a. Behoort de toekomstige ouderdomsverzekering voor de gehele bevolking te gelden of dienen er uitzonderingen te worden gemaakt op grond van het overschrijden van een bepaalde inkomensgrens?

b. Hoe hoog dient de inkomensgrens in laatstbedoeld geval te zijn?

c. Bij welke leeftijd dient naar uw mening de verzekering een aanvang te nemen?”

en de tweede:

„a. Behoort de wettelijke ouderdomsvoorziening een aanvullend karakter te hebben, zodat men van de verplichte verzekering dient te worden vrijgesteld op grond van het feit, dat men kan aantonen, dat men bij het bereiken van de 65-jarige leeftijd reeds aanspraak op een redelijk geacht ouderdomspensioen, lijfrente en dergelijke zal hebben?

b. Indien de wettelijke ouderdomsverzekering een aanvullend karakter behoort te hebben, zoals onder a. wordt bedoeld, aan welke voorwaarden moet de particuliere voorziening dan voldoen om vrijstelling van de algemene wettelijke verplichte voorziening te kunnen meebrengen?

c. Op welke wijze kunnen de administratieve moeilijkheden worden opgelost, welke het gevolg zijn van een vrijstelling van de verplichte verzekering, zoals bedoeld onder b.?”

Men ziet, dat in deze vragen *buiten* beschouwing bleef of eventueel voor de loontrekkenden wel en voor de zelfstandigen niet of gedeeltelijk, een voorziening moest worden getroffen. De regeringsnota ging er van uit, dat beide groepen verzekerd dienen te zijn.

Nu door de minderheidsnota der drie Tilburgse hoogleraren de vraag van het onderscheiden van loontrekkenden en zelfstandigen — bij de laatsten wordt dan nog een scheiding gemaakt tussen „kleine” en „grote” . . . — opnieuw gesteld is, lijkt het

mij dienstig ook daarover iets te zeggen. Zelfs nadat de kans op aanvaarding van het minderheidsstandpunt wel zeer gering is geworden nu de grote sociale organisaties der katholieken: werkgevers, werknemers, middenstanders en agrariërs zich alle achter het SER-advies hebben geplaatst.

De minderheidsnota acht *wel* een voorziening (in de vorm van een staatspensioen, uit de algemene midden betaald) nodig voor de *kleine* zelfstandigen naast een algemene verzekering voor de loontrekkenden. Men hoede zich er daarom voor de werkelijke afstand tussen meerderheid en minderheid t.a.v. de doelstelling — het opheffen van de nood der ouden van dagen — al te groot af te schilderen. Slechts de *middelen* verschillen. En, daarover gaat het verschil van mening, de middelen van de minderheidsnota zijn naar het oordeel van de meerderheid van de SER ondeugdelijk. Ondeugdelijk stel ik uitdrukkelijk, omdat de minderheid uitgaat van een *niet bestaande* maatschappijstructuur. Mijn hoofdbezwaar tegen de minderheidsnota is, dat de samenstellers een theoretische conceptie van de maatschappij als uitgangspunt hebben genomen, en de werkelijkheid niet kunnen of niet hebben willen zien. Hun advies is nl. slechts hanteerbaar in de gedachtenconstructie van een standenmaatschappij, en nog wel van een starre standenmaatschappij, waarin elke loontrekkende loontrekkende blijft en elke zelfstandige zelfstandige. En waarbij dan gesteld wordt dat die zelfstandige „uit eigen verkiezing” zelfstandige is; hij kan immers elke dag loonarbeider worden...

Beide onderdelen van de opvatting miskennen de werkelijke situatie. De tabel in bijlage IV van het SER-rapport leert anders! Van de in totaal 15.775 personen, die op 60-jarige leeftijd zelfstandig waren ¹⁾, waren er slechts 7.256, dus minder dan $\pm 50\%$, ook op 25-jarige leeftijd als zelfstandige werkzaam, en slechts 11.380, dus, $\pm 75\%$, op 40-jarige leeftijd.

Er blijkt bovendien, dat van de ± 32.000 loontrekkenden op 60-jarige leeftijd ruim 4% op 40-jarige leeftijd als zelfstandige werkzaam was geweest, dat is nog eens ruim 10% van het aantal zelfstandigen, dat op 40-jarige én op 60-jarige leeftijd zelfstandig was.

Deze dynamiek alleen reeds had de schrijvers van de minderheidsnota van een scheiding terug moeten houden. Want uit deze gegevens volgt, dat van de ruim 47.700 personen, die op 60-jarige leeftijd niet zonder beroep waren, tussen de 25 jaar en 60 jaar *minstens* ruim 8.600 eenmaal van positie van arbeider of zelfstandige hebben gewisseld. Dit is maar liefst 18% . Men blijft waarschijnlijk nog aan de veilige kant als men het aantal wisselingen op 20% stelt.

Ook die andere opvatting, van de samenstellers der minderheidsnota, dat iemand altijd uit vrije keuze zelfstandige is, is in strijd met de maatschappelijke feiten. Vele loonarbeiders, die — om welke reden dan ook — uit het arbeidsproces worden uitgestoten, trachten ten slotte als zelfstandige op enigerlei wijze aan de kost te komen. Deze „verlossing uit het proletariaat” wordt ook door hen zelf als een degradatie gevoeld. Van vrijwilligheid of bewuste keuze is hier geen sprake.

¹⁾ De tabel is gebaseerd op een onderzoek van het CBS over het arbeidsverleden van ruim 56.000 mannen, die in 1948 een aanvraag voor uitkering op grond van de Noodwet ouderdomsvoorziening indienden.

En ook vergisde men zich niet waar het de „grote” zelfstandigen ofte wel de betere standen betreft. Grote groepen beoefenaars der vrije beroepen (ingenieurs, accountants, medici, advocaten, architecten, enz.) zijn jarenlang in loondienst voor zij als zelfstandige optreden, zo zij al daartoe overgaan.

Wat ik van de discussie met de stellers der minderheidsnota geleerd heb, is in wezen dit: wanneer het *uitgangspunt* van uw redenering niet klopt op de maatschappelijke werkelijkheid, tracht dan niet de consequenties van zulk een onjuist uitgangspunt aan de maatschappij op te dringen.

• • •

Ik keer terug naar de vraagstellingen omtrent de beperking van de kring der verzekerden. Regeringsnota, SER-advies en Vakcentralenplan gaan alle drie uit van een omvatten door de verplichte volksverzekering van loontrekkenden en zelfstandigen beide. Ten aanzien van een inkomensgrens naar boven (dus *niet* opnemen van degenen die meer dan een bepaald inkomen verdienen) spreekt het rapport van de Raad van Vakcentralen zich niet uitdrukkelijk uit. Er is echter uit de passage, die gaat over „een zekere premieloongrens”, die in acht moet worden genomen „als de premie een percentage van het inkomen bedraagt”, zoals de Raad van Vakcentralen aanbeveelt, wel af te leiden, dat men aan een verplichte verzekering ook voor de *hogere* inkomens heeft gedacht.

De regeringsnota vat het daarin gegeven betoog over de kring der verzekerden als volgt samen:

„Samenvattende achten de ondergetekenden het derhalve wenselijk, dat thans een ouderdomsverzekering voor zoveel mogelijk de gehele bevolking in het leven wordt geroepen. Uitzonderingen hierop op grond van geslacht of beroep dienen niet te worden toegestaan. In hoeverre uitzonderingen zullen dienen te worden gemaakt op grond van de hoogte van het inkomen, dan wel op grond van het bestaan van andere regelingen zal nader overwogen dienen te worden.

Zoals reeds werd opgemerkt is de verzekeringstechnische uitwerking in deze nota gebaseerd op de veronderstelling, dat noch voor de hoge inkomens, noch voor de reeds verzekerden uitzonderingen worden toegelaten op de deelneming in een algemene verplichte verzekering. In overeenstemming hiermede is in het vervolg van deze nota het standpunt vertegenwoordigd van een bodempensioenregeling, die de gehele bevolking omvat.”

Hoewel niet uitdrukkelijk een bepaald standpunt kiezende, gaat — ook blijkens vele andere passages — de voorkeur van de samenstellers der regeringsnota uit naar een allen omvattende verzekering, die geen uitzonderingen kent. Misschien was het iets moeilijk om een concreet standpunt in te nemen, omdat de „*Londense Commissie-Van Rhijn*” tot de conclusie was gekomen, dat er *geen* maximum inkomensgrens moest zijn, terwijl de latere „*Gemengde Commissie-Van Rhijn*” zich op het standpunt plaatste, dat de algemene ouderdomsvoorziening een inkomensgrens — d.w.z. een grens waarboven men *niet* aan de verplichte verzekering zou behoeven deel te nemen — van f 6000,— zou dienen te bevatten. Het is duidelijk, dat *staatssecretaris* Van Rhijn in de regeringsnota moeilijk dit punt *niet* ter discussie voor de SER kon stellen!

Welnu, de SER heeft de gestelde vragen beantwoord in die zin, dat er *geen* uitzonderingen dienen te zijn. De derde conclusie van het SER-rapport (pagina 101–102) geeft daaraan uitdrukking:

„De wettelijke ouderdomsverzekering dient zich in beginsel tot alle ingezetenen, ongeacht hun nationaliteit, uit te strekken. De Raad acht geen voldoende redenen aanwezig de wettelijke ouderdomsverzekering te beperken tot degenen, die op een bepaalde wijze een inkomen verwerven of tot hen, wier inkomen een bepaalde grens niet overschrijdt. Afgewezen wordt het openen van de mogelijkheid tot het vrijstellen van de verzekeringsplicht voor degenen, die menen vrijwillig voor een voldoende ouderdomsvoorziening te hebben zorg gedragen. Naar het oordeel van de Raad verzetten zowel het karakter van de verplichte sociale verzekering als de aan zulk een vrijstelling verbonden administratieve bezwaren zich tegen een dergelijke regeling.”

Resumerende meen ik te kunnen stellen, dat t.a.v. *het belangrijkste uitgangspunt* een *volksverzekering zonder uitzonderingen*, SER-advies, regeringsnota en plan van de Raad van Vakcentralen onderling in overeenstemming zijn.

• • •

Intussen mag ten aanzien van de kring der verzekerden nog op een bijzonder aspect worden gewezen. De mensenwereld bestaat niet enkel uit jeugdigen en bejaarden, uit loontrekkenden en zelfstandigen. Er zijn velen daarnaast „zonder beroep” en zonder eigen inkomen. Het plan van de Raad van Vakcentralen gaat aan dit probleem geheel voorbij — het behandelt bewust slechts enkele aspecten van het probleem — en de regeringsnota behandelt het zeer oppervlakkig, behalve t.a.v. de groep der gehuwde vrouwen. Toch omvat ook de rest nog een groot aantal personen. In het SER-advies is getracht iets meer inzicht te verschaffen in dit probleem. Er blijkt uit de verstrekte gegevens, dat ruim 100.000 mannen en ruim 300.000 vrouwen van 21–64 jaar „zonder beroep” zijn. Een aantal weduwen en gescheiden vrouwen (maximaal 115.000 „zonder beroep”) heeft misschien een weduwenrente of alimentatie. Maar er blijven waarschijnlijk toch ergens tussen de 300.000 en 400.000 personen over, die *geen inkomen* verwerven. Dat is misschien op ruim 5,3 miljoen 20–64-jarigen op dezelfde teldatum (Mei 1947) niet zo heel veel, maar t.o.v. het aantal van ruim 3,1 miljoen beroepsbeoefenaars tussen 21 en 64 jaar toch nog altijd een behoorlijk aantal. In maatschappelijke zin valt de groep in tweeën uiteen. Er zijn vele ongehuwde vrouwen, die in zgn. onvolkomen huishoudingen (waar de moeder is weggefallen, samenwoningen van broers en zusters etc.) de huishoudelijke taak verrichten. Wat hun maatschappelijke werkzaamheid betreft, zijn zij gelijk te stellen met gehuwde vrouwen. Daarnaast zijn er de invaliden, gedeeltelijk volwaardigen, de in gestichten verpleegden, etc., waarvoor ook gezorgd dient te worden.

De conclusie t.a.v. de *rechten* van deze groep is in SER-advies en regeringsnota dezelfde: zij kunnen *dezelfde* rechten aan de verzekering ontlelen als de overigen. Doordat in het SER-rapport de premiebetaling anders is geregeld dan in de regeringsnota, is er te dien aanzien een verschil. In de regeringsnota wordt te dien aanzien het volgende gesteld:

De premie voor de werknemers zou opgebracht kunnen worden door werkgever en werknemer ieder voor de helft. De zelfstandigen zouden in beginsel de premie zelf moeten betalen. De gehuwde, in haar eigen huishouding werkende vrouw dient van rechtswege van premiebetaling te worden vrijgesteld.

Dit zelfde zou — in nader te regelen gevallen — dienen te geschieden voor personen, die anders dan door eigen schuld de premie niet kunnen opbrengen, zonder dat deze vrijstelling invloed heeft op de hoogte van het pensioen. De premie voor de groep der onvermogenen dient ten laste van het rijk te komen.”

Doordat volgens het SER-advies de premie evenredig zal zijn met het inkomen, zullen volgens dat advies degenen, die *geen* inkomen verwerven, automatisch geen premie betalen! In het SER-advies past dan ook t.a.v. *deze* groep — het wordt daar uitgesproken — geen regeringsbijdrage, zoals zij *wel* past, ik kom daarop terug, t.a.v. een andere groep.

De SER formuleert zijn standpunt in het advies als volgt:

„Samenhangende met het voorgaande rijst de vraag, of ook een overheidsbijdrage op haar plaats is voor de groep, die niet aan het productieproces deelneemt, en wel met name voor de onvolwaardigen en invaliden. In het door de Raad aanvaarde systeem van het heffen van een procentuele premie van het inkomen zullen de leden van deze groep wegens het ontbreken van inkomen, veelal geen premie verschuldigd zijn en zullen derhalve geen aantekening wegens het niet betalen van een verschuldigde premie en geen vermindering van rechten behoeven te volgen. Het door de overige verzekerden verschuldigde premiepercentage zal hierdoor enigermate stijgen. Denkbaar is ook, dat de overheid jaarlijks een bijdrage geeft aan de ouderdomsverzekering voor de toekomstige ouderdomsvoorziening van deze groep, waardoor de door de overige verzekerden verschuldigde premie daalt.

In het door de Raad aanvaarde stelsel past de eerstgenoemde methode. Op grond van de door de regering in haar nota gegeven motivering, welke hiervoor werd vermeld, zou het tweede voor de hand liggen. De Raad acht het voldoende voor dit aspect de aandacht der regering te vragen.”

Het is misschien goed, aansluitend hierbij nog een enkel woord te zeggen over de gehuwde vrouw, omdat er verschil is in SER-advies en regeringsnota ten deze.

Ik heb beslist geen enkel bezwaar — integendeel — tegen het „opheffen van de handelingsonbekwaamheid van de gehuwde vrouw”, zoals dat heet. Maar wel t.a.v. de kromme sprongen, die de regering in haar nota daarbij heeft gemaakt. Hoor hoe. Zij schrijft:

„In overeenstemming met de geest van het bij Koninklijke Boodschap van 13 October 1949 ingediende wetsontwerp tot opheffing van de handelingsonbekwaamheid van de gehuwde vrouw, zouden zij ook voor de komende ouderdomsverzekering de vrouw in beginsel als volkomen gelijkwaardig aan de man willen beschouwen en achten zij het juister, dat ook de gehuwde vrouw een zelfstandig recht op ouderdomspensioen heeft. Hiervan uitgaande zijn de ondergetekenden zich er evenwel van bewust, dat het in strijd zou zijn met het karakter van het bodempensioen, indien het ouderdomspensioen van de gehuwde man in de gevallen, waarin zijn echtgenote nog geen aanspraak op pensioen zou hebben, niet hoger zou zijn dan dat van een ongehuwd persoon. Men zou er dan ook van uit moeten

gaan, dat het bedrag van het ouderdomspensioen van de gehuwde man, wiens echtgenote nog geen 65 jaar is, hetzelfde is als dat van een echtpaar, wanneer elk van beiden de leeftijd van 65 jaar bereikt heeft. Zodra echter de vrouw eveneens de leeftijd van 65 jaar heeft bereikt, moet zij zelfstandig aanspraak kunnen maken op de helft van dat bedrag, voor zover de stand van haar verzekering geen aanleiding zou geven tot een hogere uitkering. Weliswaar zal het — in deze gedachten-gang — aan de vrouw toekomende deel gemakshalve ook aan de man betaalbaar moeten worden gesteld, doch uitsluitend voor zover zij het tegendeel niet verzoekt.”

De kromme sprongen, hier gemaakt, zijn overbodig. Indien de gehuwde vrouw als *normale regel* aanspraak kan maken op een deel van het gezamenlijke inkomen is er geen enkele reden voor dit „zelfstandige” ouderdomspensioen. Het specifieke mondig worden op 65-jarige leeftijd is dan volledig overbodig. En de regeringsnota vermeldt niet, dat er nog een *andere* consequentie is, nl. dat de gehuwde vrouw, als zij 65 jaar is, maar de echtgenoot *jonger*, reeds ondanks een bestaand normaal arbeidsinkomen rechten zou verkrijgen. Hiertegen is ernstig bezwaar, niet zo zeer om het totaal bedrag dat het meer zou kosten, maar wel op grond van het feit, dat voor de gehuwde vrouw zonder eigen inkomen, *geen* afzonderlijke premie wordt betaald. De ongehuwden betalen dus mee aan de uitkering voor de gehuwde echtparen. Immers voor hen geldt wel, dat indien zij door iemand, die zij in loondienst hebben, worden verzorgd, van twee inkomens, waarvan het ene is betaald uit het andere, premie wordt geheven. Dit moge — tussen haakjes — nog een bijdrage zijn tot het verantwoord zijn, dat twee ongehuwden samen iets meer ontvangen dan een gehuwd echtpaar. Maar het is beslist een denktechnische fout om in de ene conclusie „de gehuwde, in haar eigen huishouding werkende vrouw”, van rechtswege „van premiebetaling vrij te stellen,” en in de volgende het recht op een afzonderlijk ouderdomspensioen te construeren, onafhankelijk van dat gehuwd zijn.

IV.

Ten opzichte van de voorstellen betreffende de omvang van de kring der verzekerden kon overeenstemming worden geconstateerd tussen regeringsadvies, SER-rapport en Vakcentralenplan. Dit zelfde geldt ook t.a.v. nog twee andere zeer belangrijke punten, nl. de vraag van een uniforme of een gedifferentieerde uitkering, en de vraag van het al of niet handhaven der gemeenteclassificatie. De drie rapporten zijn nl. alle drie gebaseerd op een uniforme uitkering en op afschaffing der gemeenteclassificatie. Bij de regeringsnota volgen beide: uniforme uitkering en opheffing der gemeenteclassificatie uit de grondslag van het systeem, dat op een gelijke premiebetaling voor elkeen berust. In zulk een — vrij orthodox gedacht — verzekeringssysteem past geen gedifferentieerde uitkering. Bovendien gaat de regeringsnota uit van een *laag* bodempensioen, nl f 900,— of f 1080,—, aan welke bedragen zij overigens niet gebonden wil zijn! Maar de voorbeelden geven toch aan, dat hier niet anders dan uniforme bedragen bedoeld kan zijn.

Hoewel de regering in het deze materie behandelende deel van haar nota zulks niet herhaalt mag dus worden aangenomen, dat zij de op pagina 8 van haar nota

vermelde conclusie van de Commissie-Van Rhijn tot de hare heeft gemaakt. Deze conclusie werd als volgt omschreven:

„Ter vaststelling van het concrete bedrag der toekomstige ouderdomsuitkering ging de Commissie in beginsel uit van de bedragen krachtens de Noodwet Ouderdomsvoorziening. In verband echter met het feit, dat de inkomensaf trek en de gemeenteklasse-indeling, welke de Noodwet kent, in de toekomstige regeling dienden te vervallen, is zij niet uitgegaan van de absolute bedragen, genoemd in de Noodwet Ouderdomsvoorziening, doch van de feitelijke gemiddelde uitkeringen ingevolge die wet.”

In het plan van de Raad van Vakcentralen wordt geen bedrag aangegeven voor de verplichte volksverzekering, en eveneens wordt niet over de gemeenteclassificatie als zodanig gesproken, maar de gebruikte formules (waarvan straks meer) geven aanleiding te veronderstellen, dat een uniforme uitkering, en een vervallen der gemeenteclassificatie aan het aanvaarde systeem ten grondslag hebben gelegen.

Het SER-advies stelt de uniforme uitkering als noodzaak voor de eerste tijd voorop en spreekt zich uitdrukkelijk uit voor afschaffing der gemeenteclassificatie.

Toch gaat de gedachtengang van SER-advies en Vakcentralenplan in één opzicht in tegen die van de regeringsnota, nl. daar waar het de samenhang tussen premie en uitkering betreft. De „logica” der regeringsnota: gelijke uitkering op grond van gelijke premie (en omgekeerd!) wordt nl. in het SER-advies en in het plan van de Raad van Vakcentralen niet aanvaard. Ik kom daarop nog terug.

Voor ik echter de verschillen registreer wil ik nog een belangrijk punt van overeenstemming aanduiden: in de verschillende rapporten wordt voor de definitieve voorziening elke inkomensaf trek verworpen. En daarmee staat vast, dat in het straks te bereiken inkomen der bejaarden verschillen zullen blijven bestaan. Deze verschillen worden principieel noch in de regeringsnota, noch in het SER-advies, noch in het Vakcentralenplan, afgewezen. Juist omdat de, naast de algemene verzekering verder nog op te bouwen, voorzieningen een differentiëring kunnen — en zullen — bevatten, kan de bodemvoorziening uniform — en daardoor administratief eenvoudig — blijven.

• • •

Overeenstemming tussen alle projecten kan dus worden vermeld t.o.v. een viertal hoofdrichtlijnen:

1. algemene volksverzekering,
2. uniforme basisuitkering,
3. geen aftrek van eigen inkomen,
4. geen gemeenteclassificatie.

V.

De reële verschillen tussen de projecten liggen dus op ander terrein. Voor ik tot behandeling daarvan overga dient echter eerst iets gezegd te worden over de bouw van het systeem der ouderdomsvoorziening in de drie rapporten. Alle drie kennen een voorziening, welke uit meer dan één element bestaat. SER-advies en regerings-

nota spreken van een bodempensioen en van daarbovenop komende andere voorzieningen (bedrijfspensioenfondsen, ondernemingspensioenfondsen, eigen voorzieningen). Het plan van de Raad van Vakcentralen spreekt van een verplicht gesteld bedrijfspensioenfonds en van een „aanvullende” verplichte volksverzekering.

Volgens de in de nota van de Raad van Vakcentralen gebruikte formule zou het pensioen voor een arbeider (of voor een zelfstandige, die onverplicht ook tot het bedrijfspensioen is toegetreden) bedragen: $V = R + (pm - r)$.

In deze formule is V het totale pensioen, dat uit twee gedeelten bestaat, nl. het bedrijfspensioen R en de „aanvullende” volksverzekering gekarakteriseerd als $(pm - r)$. In deze laatste formule is m het gemiddelde arbeidsloon, p een percentage en r een „wettelijk vastgesteld minimumbedrijfspensioen”.

Ik heb in het hierboven geschrevene tweemaal het woord „aanvullende” tussen aanhalingstekens gezet. Bij eerste lezing nl. zowel van de gebruikte terminologie als van de formule, zou de indruk kunnen ontstaan, dat „aanvulling” ook betekende, dat het bedrijfspensioen in geld uitgedrukt hoofdzak zou zijn, en de verplichte volksverzekering op de tweede plaats zou komen.

Dit nu is uitdrukkelijk *niet* de bedoeling der Vakcentralen geweest. Reeds direct nadat naar buiten bleek, dat de gekozen terminologie misverstand had gewekt, is er de nadruk op gelegd, dat het woord „aanvullend” slechts een technische betekenis had, en dat ook in het systeem van de Raad van Vakcentralen de verplichte volksverzekering een essentieel onderdeel was. Dit kan naar mijn mening ook worden afgeleid uit de verhoudingen, zoals zij op het ogenblik van het opstellen van de nota van de Raad van Vakcentralen waren. De bedrijfspensioenfondsen nl. zoals ze toen waren en nu grotendeels nog zijn, geven in de meeste gevallen een recht op ongeveer f 520,— pensioen per jaar. Dat men bij een *algemene* verplichtstelling — dus ook voor die takken van bedrijf, waar nog niets is — hoger zou kunnen gaan bij het bepalen van het „wettelijk minimum bedrijfspensioen” is vrijwel uitgesloten. En zelfs wanneer men, wat het bedrag van de „aanvullende” volksverzekering betreft, de regeringsnota zou volgen, zou daartegenover het minimum-bedrag der verplichte volksverzekering ongeveer f 1000,— per jaar moeten zijn. Ook uit deze verhouding volgt, dat inderdaad het woord „aanvullend” niet anders dan in technische zin kan zijn bedoeld. Men mag dan ook wel stellen, dat, hoewel het Plan van de Raad van Vakcentralen op dit punt duidelijker had kunnen zijn, ook volgens dit plan een bodemvoorziening en een bedrijfspensioenfondsensysteem *naast* elkaar staan, evenals in regeringsnota en SER-rapport. Ik kom op een niet onbelangrijk verschil tussen de formule uit het Vakcentralenplan en het SER-advies, wat betreft de binding van het pensioen aan de lonen, nog terug, evenals op enkele financiële aspecten.

• • •

Overigens wil ik niet nalaten te stellen, dat ik mij de omgekeerde formulering in het Vakcentralenplan historisch heb kunnen begrijpen, als reactie op de voorstellen van de regering, en als tegenweer op de houding van vele werkgevers t.a.v. de verdere ontwikkeling der bedrijfspensioenfondsen.

De gedachten der regering gingen naar een „gemiddeld” bodempensioen

t.o.v. de bedragen van de Noodwet-Drees. Bovendien zou in de gedachtengang van de regering de bestaande uitkering uit de invaliditeitswet, wat de ouderdomsrente betreft, komen te vervallen. Deze voorstellen betekenden een zeer ernstige — ik wil wel zeggen voor mij nog altijd onbegrijpelijke — aantasting van de rechten, die de bejaarden reeds met de Noodwet hebben verkregen! Voor vele arbeiders in de grote steden zou het niveau van uitkeringen t.o.v. het bestaande met 25 à 30 % zijn gedaald. Van het begin af heeft mij zulk een vermindering sociaal én politiek onuitvoerbaar geleken.

De voorstellen van de Raad van Vakcentralen nu stelden *naast* het bodempensioen een bedrag van ongeveer f 520,— als inkomen veilig, althans voor de arbeiders (ik gaf reeds aan, dat het niet veel *méér* zou kunnen zijn, maar gezien de bestaande situatie ook niet veel minder!).

En daarnaast: het verplicht stellen van een minimum, en het daarboven van elke aftrek vrijlaten van het meerdere, zou bij de onderhandelingen met vele werkgevers, die een verdere uitbreiding van het systeem der bedrijfspensioenfondsen afwezen, op grond van de bestaande aftrekregelingen in de Noodwet, van grote betekenis zijn geweest. En sociaal gezien, én als vakbewegingspolitiek was daarom het nadruk leggen op de bedrijfspensioenfondsen niet te verwonderen, terwijl ten slotte ook in de SER, vanuit de ingenomen strijdpositie een goed compromis kon worden bereikt.

Maar ik herhaal: dit compromis was pas mogelijk *nadat* de op de kop gezette zaken weer op de pootjes waren terechtgekomen.

Dit compromis was bovendien voor de vakbeweging te gemakkelijker te aanvaarden, omdat in het SER-advies van de regeringsnota afwijkende standpunten t.a.v. de hoogte der uitkeringen de binding aan de lonen, de overgangsregelingen en de premieheffing konden worden neergelegd.

VI.

Over de hoogte van de uitkeringen, in de regeringsnota verondersteld, gaf ik reeds mijn mening. Het SER-advies betekent een zeer grote afwijking van de bedragen, welke de regering voor ogen stonden. Maar ik moge herhalen: men *kan* aan een ouderdomsvoorziening, waarbij men voor de beter gesitueerden *geen aftrek* toepast, niet beginnen, althans niet zonder zeer langdurige overgangsregelingen, zonder degenen die thans het minste ontvangen ook iets te doen vooruitgaan! In het SER-advies is uit deze politiek-zielkundige waarheid de onontkoombare consequentie getrokken. Wanneer dit financieel-economisch onmogelijk zou zijn gebleken — het bleek zeer goed mogelijk! — zou ik, wat mijzelf betreft, alle krachten hebben ingespannen, en dan voor de hogere inkomens tóch een — overigens evenzeer onsympathieke en politiek ook tot moeilijkheden aanleiding gevende — aftrekregeling hebben aanbevolen, liever dan een teruggang voor de armsten.

Het SER-advies is algemeen gunstig, men mag zelfs zeggen ongemeen gunstig, ontvangen. Naar mijn oordeel is dit voor een niet gering deel toe te schrijven aan het t.a.v. de hoogte van de uitkeringen trekken van de zielkundig, en sociaal geboden conclusies uit de bestaande situatie.

Het plan van de Raad van Vakcentralen draagt voor het eerste deel het opschrift: „A. Het probleem van de handhaving van de koopkracht van de pensioenen”. Het is in dit deel, dat het verplicht stellen van bedrijfspensioenfondsen wordt bepleit, maar het betoog is toegespitst op de *binding van de pensioenen aan de lonen*. Dat is op zich zelf iets anders dan in het opschrift staat: „de handhaving van de koopkracht”. Want, en de vakbeweging is er zich zeer wel van bewust, binding van de lonen betekent soms meer, soms ook minder dan handhaving van de koopkracht. Als de lonen stijgen ten gevolge van duurre, zullen zij dikwijls relatief achterblijven bij de stijging van de kosten van levensonderhoud. Binding aan de lonen is dan voor de pensioenen *beter* dan een handhaving op het *oude* niveau, maar *slechter* dan een binding aan de kosten van levensonderhoud. Gaan de lonen echter vooruit ten gevolge van een stijging van de maatschappelijke welstand, of ten gevolge van een vakactie of regeringsmaatregelen, die een wijziging in de onderlinge verhouding van de beloning van kapitaal en arbeid meebrengen ten gunste van de laatste, dan is binding aan de lonen voor de gepensioneerden te verkiezen boven binding aan de kosten van levensonderhoud.

De regering wees in haar nota de voorstellen van de Raad van Vakcentralen ten deze af. Zij wees niet een wijziging van de pensioenen af, wanneer die nodig mocht worden, maar wel een automatisme in die wijziging.

De SER aanvaardde de binding aan de lonen en stelde zich dus in principe achter het plan van de Raad van Vakcentralen. Toch is het goed, ook hier te blijven zien, dat dit verschil voor een deel volgt uit een andere beslissing. In het regeringsvoorstel werd nl. uitgegaan van een *vaste* premie (voor ieder een zelfde berekend bedrag). Daarbij hoort, wil men niet in moeilijkheden komen, een vaste uitkering. Bij een pensioenherziening zou dan ook de premie moeten worden herzien, en de regering wilde de repercussies daarvan op elk ogenblik nader kunnen beoordelen.

In het SER-advies, eveneens op voetspoor van het Plan van de Raad van Vakcentralen, is gekozen voor een premie evenredig met het inkomen. Maar dan stijgt bij hoger loon ook automatisch het premie-inkomen, en *kan* dus ook even automatisch het pensioen omhoog gaan.

Toch wil ik nog wijzen op een *verschil* tussen het SER-advies en het Plan van de Raad van Vakcentralen, waarop, voor zover ik heb kunnen ontdekken, nog niet de aandacht gevallen is. Ik keer daartoe terug tot de reeds vermelde formule: $V = R + (pm - r)$. En ik stel nu maar, om het inzicht gemakkelijker te maken $(pm - r)$, dat is de volksverzekering, op f 1200,— en r (het minimum bedrijfspensioen in de gedachtengang van de Raad van Vakcentralen) op f 600,—. Dan is dus $pm = f 1800,—$. (Met R heb ik niets van doen.) Ik onderstel nu nog, dat het gemiddelde arbeidersloon f 3600,— is (m). Dan klopt de formule als $p = 0,50$. Dit vaste percentage in de formule verwerkt, krijgt nu betekenis als de lonen stijgen. Stel tot f 3960,—, dus met 10 %. Dan wordt $pm = f 1980,—$. Het bedrijfspensioen *blijft hetzelfde* (want dat is een vast nominaal bedrag voor de gepensioneerden). Dan moet dus $(pm - r)$, de „aanvullende volksverzekering”, stijgen tot f 1980,— — f 600,— = f 1380,—.

Maar dat is t.o.v. f 1200,— een stijging met 15 %. In het systeem van de Raad

van Vakcentralen wordt dus een wijziging in de loonhoogte gevolgd door een *groter* wijziging in de hoogte van het volkspensioen. Deze laatste wijziging moet nl. ook het niet mede fluctueren van het bedrijfspensioen opvangen.

Ik behoef na het voorgaande niet te zeggen, dat *zulk* een wijziging *wel* een aanpassing van het premiepercentage mee zou brengen, en dus moeilijker automatisch zou kunnen geschieden. Het SER-advies geeft daartegenover een m.i. gelukkiger oplossing weer. Uitgaande van de opvatting, dat het bodempensioen het *meest noodzakelijke* element van het pensioen is — wil men: het behoefte-element het sterkste representeert — wordt ook slechts voor *deze* pensionnering de binding aan de lonen aanvaard, waarbij dan bovendien de automatische aanpassing van inkomsten en uitgaven bij een omslagstelsel niet in het gedrang komt. Voor een eventuele aanpassing van bedrijfspensioenen zullen dus de bedrijfsgenoten *zelf* moeten blijven zorgen, indien deze noodzakelijk blijkt.

VII.

In het voorgaande is reeds verschillende malen ter sprake gekomen het verschil in premieheffing tussen de onderscheiden voorstellen. De regeringsnota gaat uit van een vaste premie, te betalen van het 18de tot het 65ste jaar. Raad van Vakcentralenplan en SER-advies kennen een met het inkomen wisselende premie. In de nota van de regering komt men niet los — ten minste niet los genoeg! — van het verband tussen premie en uitkering. Bij de bespreking van de door de Raad van Vakcentralen voorgestelde procentuele heffing komt de regeringsnota nl. tot de volgende conclusies:

„Indien de verzekering beoogt het geven van uniforme uitkeringen ligt het heffen van uniforme bijdragen voor de hand. Wil men daarbij — met het oog op het verzekeringskarakter — verband leggen tussen het aantal verzekeringsweken en de uitkering, dan zijn een individuele premie-administratie en betaling der premie via een zegelkaart doelmatig.

Indien men niet wenst te komen tot uniforme uitkeringen, doch deze bijv. wil vaststellen in een percentage van het inkomen, dan ligt het heffen van bijdragen, verband houdende met de hoogte van het inkomen, voor de hand.”

Zie ik het goed, dan ligt zelfs in het regeringssysteem alles niet zo helemaal „voor de hand”. Want er zijn stappen gedaan, die reeds van de orthodoxe verzekeringsgedachte afwijken. Dit geldt niet alleen t.a.v. de overgangsregeling en t.a.v. de behandeling dergenen, die geen premie kunnen betalen, maar ook t.a.v. de „normalen”. Want de regeringsnota gaat uit van een betaling van het 18de jaar af tot aan het 65ste jaar. Degenen nu, die laat in het productieproces intreden, met name de universitair geschoolden, zullen, ik zie het niet anders mogelijk, over het algemeen pas *later* dan op het 18de jaar gaan betalen. Of wil men — tegen alle stromingen t.a.v. kinderbijslag, belastingvrijdom, schoolgeldverlagingen e.d. in — de *ouders* met die premiebetaling belasten? Zo neen, dan betalen de over het algemeen straks beter gesitueerden *korter* dan de arbeiders voor *dezelfde* rechten.

In het SER-advies wordt voorgesteld premie te heffen direct van de intrede in

het productieproces af. Dit betekent voor de direct naar fabriek of kantoor gaande jeugd een nog langere duur van de premiebetaling dan in de regeringsnota is voorzien. Doch daarnaast stelt het SER-advies een procentuele premie voor. Daardoor zal het verschil, uitzonderingen daargelaten, over de hele duur der premiebetaling genomen, waarschijnlijk andersom liggen: de eerst studerende betaalt in totaal meer. Hoewel, door het aanleggen van een betrekkelijk lage inkomensgrens, waarboven de premie gelijk blijft in bedrag, de verschillen toch niet al te groot zullen worden.

Het Vakcentralenplan, dat door de SER in principe is gevolgd, laat zich niet uit over de duur der premiebetaling. Echter wel over twee andere punten, die niet van belang ontbloom zijn, waarbij echter in beide het SER-advies afwijkend is.

Elkeen is ervan overtuigd, dat de premie-invordering bij zelfstandigen met een laag inkomen een probleem zal worden. Het SER-advies voorziet in een niet-betalen (d.w.z. voor rekening van de gemeenschap nemen) van de premie der (gehuwde) zelfstandigen met een inkomen beneden f 2000,—).

In de brief van de Raad van Vakcentralen leest men:

„De bijdrage, die, zoals reeds gezegd, uitgedrukt dient te worden in een percentage van het inkomen, zal naar ons gevoelen ook moeten worden geheven van het belastingvrije inkomen, al zal daarbij de vrijstelling van een zeker bedrag in overweging moeten worden genomen. Voor de arbeider zou door de werkgever een voorheffing kunnen plaatsvinden, welke voorheffing ook voor de helft voor rekening van de werkgever moet komen.”

Uit deze passage blijkt, dat ook de Raad van Vakcentralen gedacht heeft aan een vrijstelling. Er is daar echter *geen* onderscheid gemaakt in de vrijstellingsregeling t.a.v. loontrekkenden en zelfstandigen. Met de neus op de feiten gedrukt, nl. de extra-grote gevoeligheid van het premiepercentage in afhankelijkheid van een niet-premieheffen over de gehele linie van een eerste bedrag van f 1000,— of f 2000,— (men zie hiervoor bijlage IX van het advies) kwam de SER tot de conclusie, dat een algehele vrijstelling niet mogelijk was. Zij adviseerde daarom tot een niet-premie-innen *alleen* voor de zelfstandigen met een laag inkomen. Het heeft mij bijzonder verheugd, dat de vakbeweging deze afwijking van haar oorspronkelijke opvatting, ten gunste der kleine zelfstandigen, heeft aanvaard.

In de geciteerde passage is nog een element t.a.v. de premieheffing vermeld. Het plan van de Raad van Vakcentralen gaat uit van een betaling der premie voor de helft door de werkgevers en voor de helft door de werknemers. De regeringsnota ging van dezelfde gedachte uit. Daartegenover zouden de zelfstandigen de volle last der premiebetaling te dragen krijgen.

Het is feitelijk wonderlijk, dat noch in de regeringsnota, noch in het Plan van de Raad van Vakcentralen de consequentie is getrokken uit de ontwikkeling, welke men voorstaat van arbeidersverzekering naar volksverzekering. In dit laatste stelsel past nl. naar mijn oordeel niet een gedeeltelijke premiebetaling door de werkgevers en ik acht het zeer verheugend dat zonder slag of stoot — feitelijk zonder enige discussie — het voorstel, om de premie *geheel* als loonaandeel te registreren, is aanvaard. Daarmede is nl. opnieuw een stuk van de ongelijke behandeling van loonarbeiders en zelfstandigen vervallen.

Ik verheel mij natuurlijk niet, dat deze overeenstemming kon worden bereikt, doordat de arbeidersvakbeweging tegenover de premiebetaling een zo goed als volledige looncompensatie geplaatst zag, en de werkgevers de hogere uitgaven voor de lonen op hun beurt gecompenseerd zagen door een vervallen der vereveningsheffing. Maar toch is hierdoor weer iets gewonnen, ook voor de administratieve kant.

Misschien mag ik hier nog aan toevoegen, en wel speciaal met het oog op degenen, die een premievrij staatspensioen als een — zij het thans niet direct bereikbaar — ideaal zien, dat in de huidige omstandigheden internationaal een verhoging van het loonpeil in Nederland méér aanbeveling verdient dan een verhoging van het belastingpeil. Een ouderdomsvoorziening, behartigd uit de algemene middelen, zou bovendien aan een verdere ontwikkeling der andere noodzakelijke sociale en culturele voorzieningen beslist meer in de weg staan dan één, die in de loon- en inkomstensector haar repercussies heeft.

VIII.

Er blijven nog drie punten te bespreken om de vergelijking in eerste aanleg te voltooien: de overgangsregeling, de vraag van het al of niet verplicht stellen der bedrijfspensioenfondsen, de financiering.

Wat de overgangsregeling betreft is er een groot onderscheid. De regeringsnota kent feitelijk twee — overigens op elkaar aansluitende — overgangsregelingen. *De reeds 65-jarigen zouden onder de regelingen van de Noodwet-Drees blijven vallen.* Voor de beneden 65-jarigen is er een andere regeling, die ook weer in twee delen uiteenvalt. Wie beneden 45 jaar is en dus nog 20 jaar voor de boeg heeft, kan nog de 40 dienstjaren, die het regeringsrapport eist voor een „vol” pensioen, halen, omdat — voor zover nodig — elk der dienstjaren verdubbeld wordt. Wie ouder is dan 45 jaar krijgt voor elk jaar automatisch twee jaar toegerekend, maar haalt dus de 40 niet, en krijgt ook niet automatisch het volle pensioen. Het ontbrekende deel wordt nl. alleen aangevuld voor hen, die over geen of weinig inkomsten beschikken, op dezelfde wijze als nu bij de Noodwet.

Het komt er op neer, dat het systeem van inkomensaf trek voor de ouderen dan 65 jaar gehandhaafd blijft tot de laatste van deze groep overleden is, en voor de jongeren gedurende twintig jaar! Deze twintig jaar (de helft van de in de toekomst noodzakelijke duur van 40 jaar) worden in de regeringsnota met een al heel wonderlijke reden omkleed. Daar staat (pagina 25): „Echter, wil men de verzekeringsgedachte geen geweld aandoen, dan zal men per werkelijk verzekeringsjaar bezwaarlijk meer dan één extra-verzekeringsjaar kunnen berekenen”... Waarom het „geweld aandoen” zo precies ligt bij een verhouding van 1 op 2 zal wel altijd een raadsel blijven.

Het plan van de Raad van Vakcentralen laat zich niet uit over de overgangstijd. Daarom trent wordt als laatste alinea voor de samenvatting in de regeringsnota het volgende gesteld:

„Verder is de vraag gerezen of bij de door de Raad van Vakcentralen voorge-

stelde volksverzekering ook een overgangperiode zal bestaan, dan wel, of de verzekerden reeds aanstonds voor het volle pensioen in aanmerking zullen komen, ongeacht de inkomenspositie van de betrokkene."

Het is niet onbekend gebleven, dat zowel in werkgevers- als in werknemerskringen inderdaad ernstig is gedacht aan en een ernstig pleidooi gevoerd is voor een definitieve regeling zonder overgangsfase. Men kan dit van beide kanten begrijpen. Vele werkgevers voelen het telkens weer als een onjuiste toestand, dat zij, die behoorlijke pensioenregelingen voor hun personeel hebben, *zowel* in de kosten voor de Noodwet bijdragen als in de kosten van die pensioenregelingen, terwijl de gepensioneerden van hun bedrijven, juist omdat de pensioenregeling er is, *niet* onder de Noodwet vallen. Een directe invoering der definitieve regeling zou de dubbele betaling doen vervallen, doordat de pensioenrechten uit de eigen regelingen kunnen worden aangepast. De arbeidersvakbeweging verlangt naar een snelle, definitieve regeling, omdat zij verwacht, dat op grond daarvan een sneller tot stand komen van bedrijfspensioenfondsen en een uitbreiding van aantal en omvang der ondernemingspensioenvoorzieningen tot stand zullen komen. Dat er dus stemmen waren opgegaan, om tot een systeem zonder of met een zo kort mogelijke overgangsregeling te komen, is niet verwonderlijk.

Het SER-advies — voorop stel ik hierbij, dat het vraagstuk der overgangsregelingen een der moeilijkste is geweest — wijst het maken van een verschil tussen de nu en de straks 65-jarigen resoluut af. Wie heeft gemerkt hoe zeer de thans gepensioneerden en boven 65-jarigen het advies hebben bekeken, zal deze beslissing toejuichen. Het SER-advies wijst ook een *lange* overgangsduur af en stelt een overgangstermijn van vijf jaar voor.

Zulk een korte termijn betekent de noodzaak van aanpassing en aantasting van bestaande pensioenrechten, en daardoor ook een onderscheid tussen inkomen verworven uit pensioen en uit andere bron. Ik voorzie van deze noodzakelijke maatregelen een hoop misère. Ik heb dan ook zeer, zeer lang geaarzeld om een zo korte overgangperiode aan te bevelen. Het argument der werkgevers, dat er door de besten tweemaal betaald werd, was voor mij niet overtuigend tegenover de te verwachten moeilijkheden. Evenmin waren het de argumenten der werknemersorganisaties, hoe zeer ook van waarde, over de ontwikkeling van de bedrijfspensioenfondsen. Voor mij is het belangrijkste argument geweest, dat een *viijftienjarige overgangstermijn* — welke naar mijn mening aanpassing en aantasting van bestaande pensioenrechten overbodig zou hebben gemaakt en waarbij men met aanpassing van *nog te verwerven* rechten zou hebben kunnen volstaan — veel minder dan een vijfjarige de indruk zou hebben gegeven, dat men nu werkelijk met een *definitieve voorziening* te doen heeft.

Over het tempo als element van het hedendaagse politieke denken en van het hedendaagse politieke verwachten zou een aparte verhandeling te schrijven zijn. Maar wat de ouderdomsvoorziening betreft staat wel vast, dat voor al degenen, die naar verbetering snakken en die nu boven 65 jaar zijn of binnen enkele jaren die leeftijd bereiken, een vijftienjarige termijn — zelfs met regelmatige verbeteringen — in het denken anders aanslaat dan een vijfjarige termijn.

Deze overweging, te zamen met het mede door het kiezen van een kortere termijn

ook slechts gedurende kortere tijd in stand moeten houden van een aftrekregeling, heeft mij over de hierboven genoemde ernstige bezwaren, verbonden aan zulk een korte overgangsduur, doen heenstappen. Ik hoop, dat de door de regering te ontwerpen aanpassingsregelingen zo zullen zijn, dat zij *toch voor elkeen een verbetering* inhouden. Het zal het aanvaarden van de ongetwijfeld rijzende moeilijkheden aanmerkelijk gemakkelijker doen worden.

IX.

Het vraagstuk van de bedrijfspensioenfondsen — in de regeringsnota niet afzonderlijk behandeld — is natuurlijk met het SER-advies niet opgelost. Het blijft aan de orde. Wat in het advies is bereikt, is een overeenstemming ten deze tussen werkgevers en werknemers, die oorspronkelijk scherp tegenover elkaar stonden in hun opvattingen. Deze overeenstemming is zowel van materiële als van principiële betekenis. In het rapport van de Raad van Vakcentralen werd gevraagd: verplichtstelling van het invoeren van bedrijfspensioenfondsen en een minimum-uitkering (in de formule aangeduid met r) van die fondsen. Ik gaf reeds aan, dat naar mijn mening dat minimum niet veel lager zou hebben kunnen liggen dan f 520,— per jaar. Directe invoering daarvan — het wordt in het Vakcentralenplan veel te weinig doordacht — zou *naast een voldoende bodempensioen* („aanvullend pensioen”), waarop de zelfstandigen terugvallen, een *extra-belasting* van bijzondere betekenis hebben betekend.

Anderzijds was er een bijzondere rechtsgrond voor het vragen van een verplicht bedrijfspensioen gelegen in het voorstel in de regeringsnota, om geen nieuwe rechten meer op grond van de bestaande wettelijke voorzieningen (Invaliditeits- en Ouderdomswet) toe te kennen, waardoor voor de straks 65-jarige loontrekkenden een deel van het inkomen zou vervallen, en hun inkomen dus *lager* zou worden dan thans, nu de eerste f 200,— inkomen vrij is gesteld van aftrek voor de noodwet-regelingen.

Het SER-advies houdt in: *geen algemene verplichtstelling* van bedrijfspensioenfondsen (de ontwikkeling daarheen overigens openlatende), maar tevens: het *niet* vervallen van de verplichting tot het premiebetalen volgens de oude Invaliditeits- en Ouderdomswet voor die ondernemingen, die niet langs de weg van *bedrijfs- of ondernemingspensioenfondsen* hebben gezorgd voor een financieel gelijkwaardige verzorging.

In feite wordt dus het Invaliditeits- en Ouderdomsfonds een „verplicht” bedrijfspensioenfonds voor de achterblijvers, een goed compromis t.o.v. het aanvaarden van het niet algemeen verplicht stellen der bedrijfspensioenfondsen. Financieel betekent het bereikte eveneens een compromis. Het is minder dan wat uit het Plan van de Raad van Vakcentralen was af te leiden, maar meer dan op dit punt na de regeringsnota kon worden verwacht. Het betekent, en ook dat is belangrijk in de politieke verhoudingen, dat de werkgeversorganisaties zich hier hebben gericht naar de groep onder hen, die reeds betere sociale voorzieningen kent, en niet naar de achterblijvers. En financieel zal deze regeling, als zij door regering en

parlement mede wordt aanvaard, het inkomen der vroegere loontrekkenden op een basis van ruim f 1500,— per jaar stellen.

Het opbouwen van een tweede onderdeel van de pensioenvoorzieningen (zowel voor loontrekkenden als voor zelfstandigen) zal op de straks bereikte basis ongetwijfeld verder voortgang vinden. Want ook f 1500,— inkomen betekent voor de meeste arbeiders nog slechts 40 à 50 % van hun normale inkomen. Eenmaal het basispensioen als maatschappelijk instituut aanvaard, zal de strijd om tot een redelijker percentage te komen, door acties binnen het bedrijfsleven, ongetwijfeld voortgang vinden. De vele bedrijven, die reeds thans redelijke pensioenvoorzieningen kennen zullen daarvan geen last ondervinden. Integendeel, het zal de concurrentievoorwaarden voor hen verbeteren.

X.

Het is een merkwaardige ervaring geweest te bemerken, meer nog bijna uit de reacties op het SER-advies dan tijdens de voorbereiding, hoe zeer in enkele jaren de gedachten over fondsenstelsel of omslagstelsel t.a.v. de financiering der ouderdomsvoorziening zich hebben ontwikkeld. Voor zover ik kan zien, zijn hiervoor twee hoofdredenen aan te geven. De eerste: voldoende kennis van de bedragen, die een fondsensysteem zou eisen — integrale doorvoering zou een vergemeenschappelijking van een groot deel van het nationale vermogen betekenen! — deed reeds de onmogelijkheid ervan, anders dan op zeer lange termijn, duidelijk uitkomen. En ten tweede . . . die lange termijn bracht juist de vroegere voorstanders van het fondsensysteem in moeilijkheden tegenover het argument van de mogelijkheid van een dalende koopkracht van het geld.

Ik laat andere, economische, argumenten ter zijde. Slechts merk ik op, dat het „gematigde omslagstelsel”, dat in de regeringsnota wordt aanbevolen, in de aanvang meer weg heeft van een „gematigd fondsenstelsel”, omdat juist in de aanvang een groot bedrag als vermogen zou ontstaan uit de geheven premies. In de eerste jaren na de oorlog, met name toen onze betalingsbalansmoeilijkheden, voortvloeiende uit een te lage productiviteit, nog groot waren, was de aanbeveling van een fondsensysteem, dat tot extra-besparingen kan leiden, misschien niet onjuist. Nu het evenwicht in de betalingsbalans is bereikt, en van tekort aan spaargelden beslist geen sprake meer is, heeft het fondsensysteem meer kwade dan goede kanten. Door het omslagstelsel te koppelen aan een verhoging der uitkeringen bij stijgende lonen, wordt bovendien een zekerheid verkregen van een reële koopkracht der pensioenen, die meer waard is dan een zekerheid omtrent de bedragen, die het fondsensysteem pretendeert.

• • •

In het voorgaande heb ik een aantal punten de revue laten passeren, waarbij overeenkomst en onderscheid tussen regeringsnota, Vakcentralenplan en SER-advies werden aangewezen. De ontwikkeling van de denkbeelden gedurende de werking van de Noodwet-Drees, en onder inwerking ook daarvan, treedt daaruit tevoorschijn. De concepties uit de regeringsnota dateren van vóór 1951, het plan van

de Raad van Vakcentralen werd in dat jaar gepubliceerd, de SER had de beschikking over beide.

De bereikte overeenstemming is een resultaat geweest van de opvattingen uit regeringsnota en Vakcentralenplan beide. Eigen denken in vruchtbare samenwerking werd daaraan toegevoegd. Dat ten slotte een advies kon worden gegeven, waarachter zich de openbare mening heeft geplaatst, dat kon worden onderschreven bijvoorbeeld door de katholieke sociale organisaties én door de bond voor Staatspensionnering, is voor mij niets anders dan bewijs, dat de tijd rijp geworden is voor een werkelijke oplossing van een der grote maatschappelijke vraagstukken.

Deze rijpheid maakte het ook mogelijk, dat de concrete situatie en niet de theoretische opvattingen voorop kon worden gesteld, en dat aanbevelingen konden worden gedaan voor een administratief en technisch zo eenvoudig mogelijke uitvoering, waaraan alle perfectionisme vreemd is.

• • •

Er is uitgekeken naar het advies van de SER. Het vraagstuk van de ouderdomsvoorziening leeft in de harten der mensen en het blijkt, dat het advies aanvaardbaar is voor het volk in vrijwel al zijn geledingen. Er wordt nu uitgekeken naar het wetsontwerp van de regering.

Het SER-advies heeft het de regering gemakkelijk én moeilijk gemaakt. Met zulk een overwegende steun uit de Soc.-Economische Raad, en met zulk een belangrijke steun uit het land, kan de discussie over de hoofdrichtlijnen van de te ontwerpen wet kort zijn. Er blijft ten deze voor belangrijk eigen regeringsinitiatief niet veel ruimte over. Maar zij moet wel een aantal netelige kwesties — de overgangsregelingen t.a.v. de ambtenaren! — oplossen, die tijd zullen vergen buiten de normale tijd voor het tot stand komen van een wet.

Men weet, dat de regering haast wil maken. Zij zal daarom gedwongen zijn, ondanks het inzicht, dat onverwachte moeilijkheden nog haar deel zullen zijn, een tijdschema op te stellen. Want ongetwijfeld zullen parlement en volk, misschien reeds vóór, maar zeker bij het indienen der eerstvolgende begroting inlichtingen omtrent dat tijdschema verwachten.

Wanneer de regering aan de gespannen verwachtingen voldoet, de oude regeringsnota op een hoger plan heffende en de voorstellen van de Raad van Vakcentralen, voor zover dienstig overnemende, zoals in het SER-advies is geschied, zal door de rijen van de ouderen van onze gemeenschap een stroom van voldoening gaan over de grotere zekerheid en de ruimere mogelijkheden van hun bestaan.

BEVRIJDINGSOORLOG OF BEVRIJDINGSPOLITIEK

(Antwoord aan J. G. Bomhoff)

Wanneer Bomhoff zijn artikel in het Aprilnummer van S en D, „Over de EDG” besluit met de stellingen, dat de voorschrijdende militarisering van ons bestaan iedere socialist een gruwel moet zijn; en dat we de koude oorlog moeten winnen i.p.v. een hete oorlog voeren, dan zijn mij — en ongetwijfeld vele voorstanders van de EDG — beide stellingen uit het hart gegrepen.

Echter, juist omdat de nuchtere en tegelijk ideëel socialistische instelling van Bomhoff in dit artikel zo sympathiek is, is zijn miskennen van een aantal feiten op het internationale terrein en een zekere onbekendheid met de gedachtewereld der Europese federalisten, welke hem tot verwerping van de Europese Defensie Gemeenschap leiden, zo levensgevaarlijk, dat hij mij noopt tot een wederwoord.

Het hier volgende beoogt aan te tonen, dat men op basis van dezelfde mentaliteit als die van Bomhoff, hoogstens met als nuanceverschil wat meer solidariteitsbesef voor onze mede-Europeanen achter het IJzeren Gordijn en wat minder traditioneel-nationale binding aan de aloude Britse „balance of power”-politiek, tot geheel andere practisch-politieke conclusies kan of zelfs moet komen, wanneer men een aantal vaststaande feiten in rekening brengt of deze naar mijn mening juist waardeert. Conclusies, die de EDG niet als de steen der wijzen voor de huidige impasse beschouwt, maar als een schakel, en wel een onmisbare schakel, in een wenselijke politieke lijn.

Als ik het wel zie gaat het in de discussie over de EDG om drie complexen van problemen, die in Bomhoffs betoog ook alle een rol spelen:

1. de achtergrond van de internationale politiek van het Kremlin, m.n. sedert de dood van Stalin,
2. de beoordeling van de mogelijkheid van een meer zelfstandige buitenlandse en defensiepolitiek ten opzichte van die van Washington met of zonder EDG,
3. de gevolgen van het feit, dat de Sowjet-macht zich sedert 1945 tot de Elbe, tot bij Wenen, Triëst en Saloniki uitstrekt en de waardering daarvan.

De politieke achtergrond in Moskou

Het vraagstuk van de principiële achtergrond van de buitenlandse politiek van het Kremlin te stellen als een alternatief van óf de orthodox-marxistisch-leninistische leer van de zelfvernietiging van het imperialistische Westen door onderlinge tegen-

stellingen, óf die van een Slavisch-nationalistische drang tot gewelddadige verwerving van de wereldheerschappij, lijkt mij allengs een onhoudbare versimpeling van de werkelijkheid te zijn. Alleen uit de gebeurtenissen van de laatste tien, en misschien wel twintig, jaren lijkt het mij duidelijk te zijn, dat beide elementen voortdurend een rol spelen en er is sinds kort een zeer grondige studie verschenen, hoofdzakelijk gebaseerd op discussies in en met het officiële historisch-wetenschappelijke tijdschrift, die een zeer aannemelijke verklaring geeft, hoe deze twee elementen in het bewustzijn der Russische machthebbers zijn samengesmolten. De schrijver is Klaus Mehnert, die reeds uit de jaren dertig als een gedegen Ruslandkenner bekend is.¹⁾ Hij maakt in dit geschrift zeer aannemelijk, dat onder leiding van Stalin zelf de volgende les uit het aan de macht komen van het nationaal-socialisme in Duitsland is getrokken: het volkskarakter, geworteld in afstamming, taal en geschiedenis, is niet alleen maar ideologische bovenbouw maar een reële de geschiedenis bewegende kracht; wil de Sowjet-Unie het in een krachtsmeting met dit mythische nationalisme uithouden, dan zal het regiem eveneens een beroep op dergelijke krachten moeten doen; dan zal men de revolutie van 1917 niet als een radicale breuk met het tsaristische verleden moeten tonen, maar als een bekroning van een eeuwenoude krachtsontplooiing van het eeuwige Russische volk. Wat de filosofische lijn betreft maakt men zich daarbij los van de wortels van het marxisme in het Duitse idealisme en Hegel, maar baseert zich op een lijn: Belinsky—Herzen—Tsjernysjewsky—Dobroljebow—Marx—Lenin—Stalin. Met name in zijn brieven in de Prawda van zomer 1950 over het taalprobleem heeft Stalin gepoogd aan te tonen, dat „de eeuwige Russische volkskrachten” steeds andere volken meegezogen hebben naar een hoger stadium van ontwikkeling. Volgens de nieuwe theorie sterft de staat ook niet meer af na de revolutie, maar is nu de dienaar van de progressieve idee geworden, die een krachtige evolutionaire ontwikkeling van het Russische volk en die volken waaraan het Russische leiding geeft, mogelijk maakt. Peter de Grote en zelfs Iwan de Verschrikkelijke zijn geen tirannen meer, maar vóórlopers in een waardevol evolutieproces, waarin de Russen steeds weer als de „vroedvrouw” voor een nieuwe ontwikkelingsfase zijn opgetreden. Hiermede wordt de leer van Marx uiteraard gërelativeerd en staat de weg open voor de beoogde magische kracht van datgene wat Marx zelf juist als „ideologische bovenbouw” onder de historische stuwkrachten had willen uitschakelen. Met deze achtergrond is het duidelijk, dat het „internationale patriottisme” der communisten meer en meer identiek moet worden met de leuze „vooruitgang is dat wat de macht der Sowjet-Unie dient” en van wereldimperialisme steeds minder te onderscheiden valt; dat tegenover nieuwe opzweepingsmiddelen van het Russische volk tegelijk een toenemend isolement der Russen moet komen staan — en wel niet slechts in de politiek, maar ook in de culturele sfeer en zelfs in de practijk der arbeidersbeweging, voorzover deze niet zoals in Oost-Azië in de kinderschoenen staat — is wel duidelijk.

---

¹⁾ Klaus Mehnert, „Weltrevolution durch Weltgeschichte, die Geschichtslehre des Stalinismus” (Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde, D. Verlags-Anstalt, Stuttgart 1953).

Het lijkt mij onbetwistbaar dat deze vervanging van de materialistische door de „magische” dialectiek een veel betere verklaring geeft van de ontwikkeling van het bolsjewisme dan een doorredeneren op de leninistische traditie of groot-Russische traditie alleen. Hierin past ook volkomen, dat het Kremlin inderdaad niet alleen met het wapen van het Rode Leger strijdt voor de uitbreiding van zijn macht, maar ook met politieke (het bezetten van de sleutelposities in de ministeries van Binnenlandse Zaken, m.n. die welke over de politie beschikken, in die van Defensie en van Propaganda in alle satellietlanden) economische (dumping) en sociale (stakingen, sabotage enz.) en ook de prikkeling van de nationale hartstochten in de landen waar de communisten niet aan de macht zijn. Hierin past ook, dat het Politburo niet maar rustig afwacht, dat de kapitalistische landen elkaar te gronde zullen richten — al gelooft het daarin — maar dat de Sowjet-Unie de „vroedvrouw” in dit proces is, die het verhaasten moet door te spelen op de verscherping der onderlinge tegenstellingen en andere „storingsmanoeuvres”.

Niet alleen militaire defensie

Het spreekt ook vanzelf, dat tegenover een dergelijke politiek van het Kremlin ook defensie past, die niet eenzijdig alles op de militaire kaart zet, maar de militaire verdediging evenmin eenzijdig verwaarloost: een eenzijdige ontwapening als de Britten en Amerikanen in 1945—46 hebben doorgevoerd o.m. „om het Russische wantrouwen weg te nemen”, heeft alleen maar het effect, de indruk van zwakheid te verwekken. Daarentegen was de volgorde van de Amerikaanse reddingspogingen van West-Europa na de staatsgreep in Praag volkomen juist: eerst de sociale en economische versterking door het Marshall-plan, daarna — toen tevens in Korea gebleken was, dat de „koude oorlog” ook wel met hete granaten en vliegtuigbommen van Russische en Chinese makelij kon worden gevoerd — ook de versnelde uitvoering van de NATO-defensieplannen.

Finland, geïsoleerd van de algemene situatie, is dan ook allerminst een schoolvoorbeeld van het lot van een niet-agressief niet-communistisch buurland; de last, die Moskou in 1938 met het kleine maar zich voortreffelijk verdedigende Finland heeft gehad, speelt een rol, maar nog veel belangrijker is, dat een annexatie van Finland ongetwijfeld het thans neutrale Zweden in de armen van de Noordatlantische Organisatie zou drijven en daarmee een zeer gevaarlijke flankbedreiging voor het geval van een hete oorlog in het leven zou roepen. Wat er zonder zulk een tegenwicht geschiedt is in de verschillende fasen van gelijkschakeling, waarin de Duitse Oostzone, Tsjechoslowakije, Polen, Roemenië en de Baltische Staten verkeren, zeer goed af te lezen.

Koerswijziging na Stalins dood?

Is met de dood van Stalin een radicale wending in de koers van deze politiek ingetreden? De heren in Moskou schijnen niet zeer geneigd hierover opening van zaken te geven. Laten wij dus het gunstigste geval aannemen, en voor de binnenlandse politiek vaststellen, dat het nog te vroeg is om te beslissen of de concessies die het regiem onmiskenbaar aan de ontevreden bevolking, toen het angstwekkend

ontzag dat Stalin had ingeboezemd was weggevallen, heeft moeten doen, *op den duur* tot een accentverschuiving van betekenis van de staatsmacht naar het welzijn van de bevolking zal leiden en daardoor ook tot een ontspanning in de internationale verhoudingen. Dit zou dan allereerst op het terrein van de beperking der bewapening en de beëindiging van de bezetting van Oostenrijk moeten komen en kan zeer wel een proces van jaren zijn.

Zolang een verandering in de internationale sfeer niet méér inhoudt dan „gebaren”, dan zuiver een wijziging van tactiek, die evenzeer gericht kan zijn op het verbreken van de eenheid der Westerse politiek als op werkelijke verbetering van alle verhoudingen, kunnen er van Westelijke kant niet meer concessies gedaan worden dan er in de loop der jaren na 1945 reeds gedaan zijn; beslissend is niet de vorm maar de machtspolitieke inhoud van de onderhandelingen. Zelfs de overschakeling van de investeringen van de zware op de consumptie-industrie behoeft geen aanwijzing voor een vredespolitiek te zijn; het kan zeer wel niet meer betekenen dan dat de opbouw van de zware industrie nu tot het maximum is opgedreven van wat het Russische volk verdragen kan en de „nieuwe koers”, evenzeer als tot het wekken van nieuwe hoop bij de Russische massa's, dient tot het in het leven roepen van een industriële *reservekracht* voor een „hete oorlog”, die nu nog zozeer bij die van de Britse en Amerikaanse industrie ten achter staat. Het moge waar zijn, — ik kan niet in zijn binnenste kijken — dat Foster Dulles in Berlijn de — niet geratificeerde — EDG als onderhandelingsobject ter tafel heeft willen brengen, minstens even waar is het dat Molotow geen enkel reëel bod gedaan heeft, dat de Fransen en Britten ertoe had kunnen brengen Foster Dulles te dwingen de EDG te laten vallen. Molotow heeft als een goed internationaal revolutionnair niet alleen op de regeringen gespeeld, maar voldoende kansen gevonden in het schermen met lokaas voor de oppositionele krachten in Parijs en Londen, om zijn conferentie met Mao Tse's China te verkrijgen, zonder iets reëls uit handen te geven.

Op de dood van Stalin is dus geen duidelijk feit van de zijde van Moskou gevolgd, dat voorshands op een wijziging van de internationale politiek der Sowjets wijst; men kan slechts zeggen dat dezelfde politiek met meer beleid en samenspel wordt gevoerd, dan in handen van de zeer wantrouwig en tiranniek geworden Stalin mogelijk was. Wanneer dus door vrijwel alle internationale deskundigen in de PvdA — die waarlijk niet alle vroeger communist geweest zijn — een nimmer aflatende waakzaamheid — wat niet hetzelfde behoeft te zijn als blinde haat — wordt aanbevolen tegenover de Sowjet-politiek, dan is dit niet zozeer omdat dit „hun enige politieke wijsheid” is, dan wel omdat zij het communisme in zijn werking in Polen, Tsjecho-Slowakije, Duitsland, Frankrijk en Italië meer hebben leren duchten dan in de altijd nog belangrijk goediger verhoudingen van bijv. de Amsterdamse gemeenteraad of zelfs van Beerta.

Zelfstandigheid tegenover Washington

Waakzaamheid tegenover Moskou behoeft niet een critiekloos volgen van de politiek van Washington te betekenen, laat staan van het Pentagon; en helemaal gezwegen van een McCarthy, die het communisme veel meer diensten bewijst dan schade toebrengt. Washington vraagt dit ook niet; en dat is het volstrekt nieuwe

in de internationale situatie, sedert de politieke leiding van het Westen van Londen op Washington is overgegaan: de Amerikanen voelen zich helemaal niet zo gelukkig bij de vrij snelle overgang van isolement-gekruid-met-moraliserende-vermaningen aan het adres van de ruzie-makende en koloniserende Europeanen afgewisseld door een enkele kruistocht tegen de vijanden van de garant van het Europese evenwicht, Engeland, naar die van de dagelijkse verantwoordelijkheid voor de rechtsorde, of althans het machts-evenwicht in de gehele wereld tegenover de ondoorgrondelijke rivaal in Eurazië. In plaats van een verdeel-en-heers-politiek te voeren tegenover zijn satellieten, zoals elke hegemonist in de wereldgeschiedenis nog altijd gedaan heeft, heeft Washington naar samenwerking zijner bondgenoten, ja naar het ontstaan van een nieuwe gelijkwaardige partner „Europa” gestreefd, die hetzij bondgenoot kon blijven, hetzij een voldoende sterke buffermacht tussen zich en de Sowjet-Unie kan zijn om een conflict te voorkomen. Het heeft de moeilijkheden van federale aaneensluiting van min of meer autarkisch geïndustrialiseerde en aan eeuwenoude tradities verbonden Europese landen met de herinnering aan het eigen ontstaan als federale staat uiteraard onderschat, maar in wezen heeft men in Washington toch een reëler kijk getoond op de kansen van het na-oorlogse Europa dan in de Europese hoofdsteden zelf.

Voorals hebden de Europeanen, toen het na de val van Praag ging spannen, miskend wat R. S. Crossman, de internationale specialist van de Labour-linkervleugel, eens met een scherp maar toch wel tekenend woord heeft gezegd: „Voordat wij over een, op zich zelf wenselijke, eigen buitenlandse politiek van Europa kunnen spreken, moeten wij ons eerst van huurlingen tot volwaardige bondgenoten van de USA hebben opgewerkt.” Het schijnt mij een grote kortzichtigheid van alle critici, die in de EDG alleen maar een verlengstuk van de NATO en een bevrediging van Duitse ambities zien, dat zij hiermede ook het instrument afwijzen, dat op den duur ook een eigen Europese defensiepolitiek tegenover het Pentagon kan doorzetten en dat tot de consequentie van een gezamenlijk orgaan van de Europese buitenlandse politiek moet leiden.

Er zijn militairen, die dit zeer wel zien: een gepensioneerde Franse generaal uit de school van Lyautey, die zich thans met Europese koloniaal-politieke en economische problemen in Afrika bezighoudt, heeft zich, vóór de EDG uitgesproken, niet omdat hij het juridische broddelwerk van het verdrag artikel voor artikel onderschrijft, maar omdat het een gezamenlijk ministerie van Defensie — dat de NATO nooit zal krijgen — voor het Europese vasteland met zich zal brengen, dat zal kunnen breken met een aantal Amerikaanse tradities in de Westerse defensie en een werkelijk Europees systeem kan opzetten, wat de Europees-continentale staten afzonderlijk nooit zullen kunnen, terwijl de Britse tradities in dezen te veel aan de Amerikaanse verwant zijn. In een artikelenserie in „Le Monde”²⁾ heeft hij zijn denkbeelden uiteengezet, die in het kort hierop neerkomen: De Amerikaanse ervaring in internationale conflicten in Europa is beperkt tot twee imposante expedities in de eindfase van een wereldoorlog, waarin zij met een overmacht van materieel en een minimum aan verliezen aan mensenlevens

---

²⁾ Generaal Georges Picot in Le Monde van 4, 5, 6 en 7 November 1953.

grote successen hebben behaald en snel de beslissende eindstoot hebben gegeven; hun traditie is er dus een van een „industriële vernietigingsleger, dat op grote afstand bruikbaar is”, maar niet die van „een bezielde nationale defensie”; dit laatste vindt men in zijn meest zuivere vorm in Zwitserland, dat een leger met een minimaal beroepskader van 250 officieren heeft, doch waarin de voor militaire dienst opgeroepen burgers eveneens tot de hoogste rangen opklimmen (al kost hun dat soms meer dan drie jaren dienstdadig) en de beroepsofficieren voortdurend aan de concurrentie met de intelligentste elementen uit de burgermaatschappij blootstellen. Dit kleine land met zijn 4,5 miljoen inwoners kan nu in 24 uur een veldleger van 15 divisies op de been brengen, het versterkte „reduit” in het Alpenmassief bemannen en nog troepen die overal in het land tegen grensoverschrijdingen en parachute-aanvallen kunnen waken, mobiliseren. De uitgaven voor dit leger zijn *één achtste* van die voor de NATO-divisies. Dit leger zou weliswaar voor een groot offensief onbruikbaar zijn, maar in het defensief wordt het sterker geacht dan enig ander land van West-Europa.

Volgens het NATO-systeem is het nodig geachte minimum van 90 divisies reeds niet te halen en is dus voorlopig tot ongeveer de helft teruggebracht, omdat de acute dreiging ook niet meer zo groot is al in de eerste jaren van het Korea-conflict en ... omdat voor de Amerikaanse leiding een langzaam terugtrekken op de Pyreneeën en een latere herovering ook niet zulk een schrikbeeld is als voor de Europeanen zelf.

Voor de helft van het bedrag, dat de NATO-landen op het Europese vasteland thans aan hun defensie uitgeven, zouden er volgens generaal Picot in 14 dagen 200 divisies achter de Rijn gemobiliseerd kunnen worden, onder dekking van de Britse, Amerikaanse en toekomstige Duitse troepen in de Bondsrepubliek en zou een „reduit” in de Alpen of in Noord-Afrika kunnen worden gehandhaafd, waarin te allen tijde een wapenindustrie zou kunnen blijven functionneren. Voor de andere helft zou men gemakkelijk een behoorlijk tank- en luchtwapen van beroepssoldaten kunnen opbouwen, dat van achter de Rijn de gewenste tegenstoot zou kunnen geven. Dit beroepsleger zou in ruil voor een Russische bewapeningsvermindering in omvang kunnen worden verminderd, terwijl de overige troepen voor Rusland nooit een bedreiging kunnen vormen. Tot zover onze Franse deskundige.

Een ontwikkeling in deze richting is echter alleen mogelijk op basis van een gezamenlijk Ministerie van Oorlog van ten minste de zes Europese partners in de EDG en dus ook van een Duitse deelname in de ook door Bomhoff noodzakelijk geachte „vertragende activiteit in het Duitse voorland”. Wanneer de Fransen daarentegen hun eigen oorspronkelijke project in de steek laten, stellen zij de Amerikanen en Britten voor de keus van een „periferische verdediging” (d.i. het opgeven van Europa behalve wat bruggenhoofden en Groot-Brittannië) of het aanwerven van een Duits „vreemdelingenlegioen” van ten minste twaalf divisies op NATO-basis. Aangezien het eerste onwaarschijnlijke risico's voor Engeland met zich brengt, schijnt de tweede oplossing het meest voor de hand liggend; het is echter duidelijk dat bij de grote innerlijke verwantschap tussen Duitsers en Amerikanen, dit een oplossing is, die een veel verder gaande inwilliging van specifiek-Duitse wensen, dan wanneer de Duitsers voor hun defensie in de eerste plaats te

maken zouden krijgen met hun naaste bureu, die hun technische kwaliteiten even-goed kennen als de Amerikanen, maar hun psychologische zwakheden oneindig veel beter. Ik ben overtuigd dat dit alternatief reëel is, al geven Londen en Washington beide de voorkeur aan de EDG-oplossing, die uit noodzaak tegenover de Russische chantage is geboren, niet uit behoefte om zelf te chanteren.

Uit mijn woorden t.a.v. het Amerikaanse optimisme over de realiseerbaarheid van een Europese federatie is al wel gebleken, dat ik de moeilijkheden van een gemeenschappelijk Europees politiek gezag niet onderschat, maar Bomhoff overschat deze m.i. op een wijze, die ik van iemand met de historische scholing van Bomhoff niet had verwacht. Natuurlijk is het waar, dat het gemakkelijk is zeggingsmacht over steenkool- en staalprijzen over te dragen dan over „vaderlandsliefde, politiek vertrouwen en militaire toewijding”. Maar zo scherp ligt de tegenstelling niet; met hun zware industrie hebben Frankrijk en Duitsland ook reeds de mogelijkheid van een nationale wapenindustrie opgeofferd, en ook in NATO-verband is de werkelijke zeggenschap van een Nederlandse Minister of Kamer reeds minimaal; zou de zeggenschap van het Nederlandse parlement over onze defensiebegroting niet méér „truc-werk” zijn dan de veel reëler zeggenschap, die een Europees parlement over het beleid van een Europese minister van Defensie zou krijgen?

Natuurlijk zouden Europese verkiezingen, waarbij Ollenhauer en Spaak of Daladier en Blücher op één lijst zouden staan een „farce” wezen. Maar zou er zoveel verschil zijn tussen een Europees parlement in 1960 welks leden zouden steunen op het vertrouwen dat zij bij de maatschappelijke en politieke leidslieden in het in hun eigen vaderland gelegen kiesdistrict bezitten en het vertrouwen dat leden van de Nederlandse Tweede Kamer in 1860 hadden bij de notabelen van *hun* kiesdistrict (ook meestal gelegen in de provincie waaruit zij afkomstig waren)? En zouden zich aan de hand van de concrete vraagstukken op Europees niveau niet evenzeer fracties en Europese partijen vormen, als zich dit binnensland in de tweede helft van de 19de eeuw voltrokken heeft?

Een gelijk tekort aan historische afstand lijkt mij ook uit Bomhoffs psychologische bezwaren tegen een Europees leger te spreken. Heeft hij wel bedacht, dat wij nog maar anderhalve eeuw nationale legers kennen en dat daarvóór huurlegers en beroepssoldaten de hoofdrol speelden, die allermint aan het leger van hun eigen natie gebonden waren; en ook daarna zijn er nog heel wat officieren geweest, die in legers van andere dan hun eigen nationaliteit hebben gediend. Het probleem of troepen van andere nationaliteit ooit in de situatie zullen komen, dat zij al dan niet voor een Duitse generaal zouden moeten paraderen, lijkt mij heel wat minder belangrijk dan of Duitse stafofficieren zullen leren fatsoenlijk met hun Franse en andere collega's in het Europese leger omgaan en of deze zullen profiteren van Duitse ervaringen (inclusief de gemaakte fouten) met de strijdmethoden van het Rode Leger.

Bevrijding van Midden-Europa?

Eén van de belangrijke weerstanden van de Franse politici tegen de EDG schijnt gelegen te zijn in de vrees bij een toenemend overwicht van West-Duitsland in de samenwerking meegesleept te zullen worden in een militaire actie ter bevrijding

van de Oostzone en mogelijk zelfs tot aantasting van de Oder-Neisse-grens met Polen. Uit Bomhoffs artikel spreekt heel duidelijk een dergelijk bezwaar.

In dit vraagstuk is het van zeer groot belang te onderscheiden tussen doel en middelen. Wat het doel betreft, lijkt het mij bepaald een verraad aan Europa, en niet alleen aan de wordende federatie der Zes, maar aan het Europese begrip van de menselijke waardigheid, genoeg te nemen met het voortbestaan van de bolsjewistische dictatuur tot aan de Elbe, de Adriatische en de Aegaeïsche Zee. Voor wie de nazibezetting aan den lijve heeft meegemaakt is er niet zo heel veel verbeeldingskracht nodig om zich het leven aan gene zijde van het IJzeren Gordijn voor te stellen; het is politiek en politioneel nog geraffineerder en economisch nog triester. Tegenover de overgrote meerderheid van, heus niet alleen de Oost-Duitsers, maar ook de Tsjechen, de Polen, de Hongaren, enz. die, als wij vóór 1945 naar „de dag der bevrijding” haken, is het eenvoudig onverantwoord onze sociale en nationale geschillen zo belangrijk te vinden, als wij in West-Europa dat nog steeds doen (herinnert u zich nog hoe *wij* ons zaten te verbijten over de geschillen tussen de Gaulle en Giraud, tussen Montgomery en Patton e.d.?).

Betekent dit uitgangspunt nu, dat Amerika en Europa zich nu te zamen zouden moeten voorbereiden op een bevrijdingsoorlog met een nog ruimer doel, dan Bomhoff bij de Duitsers veronderstelt? Natuurlijk niet. Wij weten nu eenmaal veel te goed, dat elke oorlog meer problemen schept dan zij oplost en speciaal in het tijdperk der atoomwapens. Bovendien zou juist dat Europa, welks wedergeboorte het doel zou zijn, zeer wel voorgoed ten ondergang gedoemd kunnen zijn: de Westelijke grote steden in ieder geval en bij een „succesvol” verloop ook het overgrote deel van de bevolking, wier bevrijding de doelstelling is. Dat een groot deel van de bevolking achter het IJzeren Gordijn op een militaire bevrijding als de snellere ommekeer hoopt is psychologisch begrijpelijk, — hoopten ook wij in 1942-'44 niet op een invasie in ons land? — maar het is eenvoudig het onvermogen zich nog wat ergers te kunnen voorstellen als het huidige regiem.

Wat dan wel, indien men geen „bevrijdingsoorlog” wil? Mijn antwoord is gelijk aan de houding, die in het Westen de juiste zou zijn geweest tegenover nazi-Duitsland na 1933: geen „apeasement”, geen „Münchens” van grotere of kleinere omvang, ook geen „bevrijdingsoorlog”, maar een bevrijdings*politiek*, zo goed als het Kremlin, zonder op een onderwerpingsoorlog aan te sturen, een sowjetiseringspolitiek van West-Europa voert.

Heeft de EDG daar nog iets mee te maken? Ja zeker, in twee opzichten. In de eerste plaats moet de Atlantische gemeenschap hierdoor voldoende sterk worden, om niet door een militaire druk verhinderd te worden deze strijd met politieke, economische en sociale wapens te voeren; en daarvoor is Duitse deelneming nodig zonder het risico dat de Duitse divisies op een kwade dag aan de verkeerde kant staan, of voor een nationalistisch Duits doel — met Moskou als lachende derde — tegen West-Europa worden gebruikt. En in de tweede plaats omdat de politiek der regeringen nu eenmaal zo gelopen is — in tegenstelling tot de wens der Europese federalisten — dat Europese politieke vereniging het gevolg van de militaire vereniging gaat worden in plaats van de logische gang van zaken waarbij militaire eenheid de consequentie van de gemeenschappelijke politiek der vooraf gevormde

federatie is. Wanneer men *nu* de EDG zou opgeven, zou men vijf of meer jaar nodig hebben om de geesten weer rijp te maken voor de politieke integratie en zou men eerst over een jaar of zeven, acht zijn aangeland op het punt waar wij nu in één, twee jaar kunnen zijn — afgezien van de storingsmogelijkheden, die dit tijdverlies aan het Politburo nog weer biedt.

Maar wat moet dan de inhoud van de bevrijdingspolitiek zijn, wil zij niet alleen maar zijn „de onderdrukte volken een illusie rijker maken”? Het klinkt misschien onwaarschijnlijk, maar dat Molotow het nodig heeft geacht met een eigen Europa-plan te komen tijdens de conferentie van Berlijn bevestigt het: de sterkste morele steun geven wij aan de volken achter het IJzeren Gordijn, door de Europese integratie te verwerklijken. Zonder deze demonstreren wij in hun ogen alleen maar onze onmacht. Ten tweede moeten wij in het vrije Europa niet pacteren met de communisten, noch in de buitenlandse, noch in de binnenlandse politiek, en het allerm minst in de arbeidersbeweging. Ook dat zullen de mensen achter de Elbe alleen maar als zwakte verstaan.

Voorts zullen wij ons intensief in de werkelijke situatie achter het IJzeren Gordijn moeten verdiepen in het besef van solidariteit en ons met de bescheidenheid, die bij onze beperkte mogelijkheden past, over de situatie aldaar moeten uiten (herinnert u zich nog welk een slechte indruk feitelijke onjuistheden of propaganda-overdrijvingen van Radio-Oranje maakten?); de schaarse gegevens, die via drukpers en radio tot ons komen, zullen zeer systematisch verwerkt moeten worden, zodat uit deze zeer vele legpuzzle-stukjes toch een vrij volledig beeld ontstaat. En bovenal zullen wij de werkelijke politieke emigranten, die niet om een wissel wasje zijn overgekomen, maar de verzetsstrijd zo lang mogelijk hebben volgehouden, niet slechts als zeer waardevolle informatiebronnen moeten ontvangen, maar hen ook als de echte frontsoldaten van de koude oorlog in ere moeten houden en hen bovenal in staat moeten stellen, de verdere ontwikkeling te blijven volgen, en hun kennis van onderdelen en van de algemene atmosfeer productief te maken door hen ook op andere terreinen in een zo breed mogelijk verband te leren kennen. Voorts moeten wij beseffen, dat zij ook bij uitstek degenen zijn, die hun landgenoten over de radio en via binnengesmokkelde illegale blaadjes kunnen aanspreken; en die ook, wanneer er ooit een gehele of gedeeltelijke ommekeer komt, degenen zijn die de kloof tussen beide delen van Europa, die er ook bij de tegenstanders van het Sowjet-systeem onwillekeurig ontstaan is, het beste kunnen overbruggen. Wij dienen ook te beseffen, dat de ideologische scholing, waaraan ook de eenvoudigen, die naar het Westen moeten vluchten, onderworpen zijn geweest, nog altijd belangrijk intensiever is geweest, dan het gemiddelde hier; terwijl bij velen de religieuze vorming even primitief is als de christelijke zending in Afrika of Polynesië pleegt aan te treffen, is de politieke scholing zodanig, dat men voor een wekken van begrip voor het Westen bij deze mensen niet met afgezaagde leuzen of zelfs maar met tweede-rangskrachten behoeft aan te komen. Het zullen geboren pedagogen en psychologen moeten zijn, die deze mensen in hun verlangens en angsten moeten verstaan en geen propagandisten, die menen een pasklaar verhaal te kunnen afdraaien voor ontvankelijke geestverwanten; integendeel, alles wat maar naar propaganda ruikt, is voor hen bij voorbaat verdacht; maar een simpel woord, dat

van begrip getuigt voor de totaal andere wereld, waaraan zij zojuist zijn ontkomen, kan meer doen dan een dikke brochure of een welverzorgd betoog, die niet afgestemd zijn op hun situatie.

Ten slotte en bovenal: wij zullen de kansen, die de nieuwe vormgeving aan een verenigd Europa ons biedt — al is het maar die van de eerste kern der Zes — tot het uiterste moeten benutten, om deze vormen zó te kiezen, dat zij het sociale gerechtigheidsideaal, waarin de volken achter het IJzeren Gordijn zowel worden opgevoed als teleurgesteld, beter benaderen dan de kille marxistische theorie, die wel het onrecht ontmaskerd, maar bij de opbouw de menselijke waardigheid achterstelt bij de doctrine van de gelijkheid en het staatsalvermogen. Dat wil zeggen, dat bij elke stap die verder gedaan wordt op het pad der Europese integratie, niet alleen gevraagd wordt hoe de regeringen en parlementen in Parijs, Rome, Bonn, Brussel en Den Haag en hoogstens nog Londen zullen reageren, maar bovenal wat het effect daarvan zal zijn op het verlangen, waarmee het onderdrukte Centraal- en Oost-Europa naar het Westen kijkt; vele kleine communistische functionarissen en de meeste Russische bezettingsmilitairen daaronder begrepen.

Ik ben Bomhoff dankbaar voor zijn erkenning van de werkelijkheid van de koude oorlog, die gaande is. Zij is echter niet slechts gaande tussen Rusland en Amerika, maar bovenal tussen de totalitaire en democratische levensvormen. In *deze* koude oorlog is West-Europa geen object, maar partij; een derde weg is daarin niet mogelijk, behalve voorzover wij in onze strijdmiddelen de preventieve oorlog en de totalitaire methoden van een McCarthy afwijzen. En de doeltreffendheid van strategie *dezer* koude oorlog moet *ook* van dag tot dag worden onderzocht. De strategie daarvan beoogt inderdaad niet allereerst de vernietiging van de tegenstander, maar evenmin het vreedzaam naast elkaar bestaan van twee regiems. *Deze* koude oorlog beoogt het wezenlijk welzijn van de volken aan beide zijden van het IJzeren Gordijn in plaats van de zege van een totalitaire doctrine ten bate van een kleine groep samenzweerders. Dat wij nog niet de nederlaag hebben geleden, welke gelegen zou zijn in het overgaan van de koude oorlog in de hete oorlog, is naar mijn vaste overtuiging eer te danken aan de onzekerheid der machthebbers in Moskou ten opzichte van de volken, waarover zij uiterlijk de absolute macht hebben, dan in de diplomatieke correctheid en nog minder in de concessies-in-het-verleden van de Westerse regeringen. Dat de bolsjewistische leiders er geen been in zien tegelijk in Genève over vrede te spreken én met mensenroof en sluipmoord de waardevolste verdedigers van de solidariteit der *volken* (niet der regiems) aan weerszijden van het IJzeren Gordijn te bedreigen, is een bewijs temeer voor de stelling, dat de koude oorlog niet gewonnen wordt door het terugwijken der regeringen, maar door de offensieve kracht der Westerse idealen, zoals deze metterdaad beleefd worden door mensen en groepen aan weerszijden van de politieke grenslijn tussen twee gewapende blokken.

BEZWAREN TEGEN HET ONTWORPEN

RADIOBESTEL ¹⁾

De strijd om de organisatie van ons radiobestel is met de indiening van het ontwerp-Omroepwet door minister Cals een nieuwe fase ingegaan. Men mag verwachten dat bij de totstandkoming van deze wet voor lange jaren zal worden beslist over de wijze, waarop één van onze belangrijkste instrumenten van cultuurvorming en volksopvoeding zal worden gehanteerd. Daarom meen ik dat het zaak is zich van de implicaties van het ontwerp zorgvuldig rekenschap te geven.

Mijn bezwaar tegen dit ontwerp is dat aan de omroeporganisaties een — op enkele punten gemitigeerd — monopolie wordt gegeven, terwijl van de gedachte van de nationale omroep, welke immers die is van de eenheid in verscheidenheid, van onderlinge verantwoordelijkheid bij verschil in levensrichting, in het geheel niets terechtkomt.

Alvorens in aansluiting bij het *Rapport van de Radioraad in zake een Wettelijke Regeling van de Omroep in Nederland*, Den Haag 1948, aan te geven, welke regeling, naar mijn inzicht, aan deze gedachte beter zou voldoen, meen ik er op te moeten wijzen, dat de voorstelling dat de in het ontwerp-Omroepwet gekozen oplossing de grootst mogelijke waarborg zou geven voor „de eigen vrijheid der burgers” (Memorie van Toelichting) niet voldoende gegrond is.

Het wetsontwerp biedt namelijk geen enkele garantie, dat deze organisaties de wil der luisteraars werkelijk zullen vertolken. Het geeft integendeel opzettelijk ruimte aan de stichtingsvorm door te spreken van een minimumaantal leden of *contribuanten*. Het enige recht dat hier aan de luisteraars wordt verzekerd is, dat zij f 1,— per jaar mogen betalen! Maar ook indien de rechtsvorm dezer instellingen die van de vereniging zou zijn, bestaat er geen waarborg, dat de leden in de gestie van de organisatie iets te vertellen zullen hebben.

¹⁾ De discussie rondom de organisatie van radio- en televisiebestel, die gedurende de laatste maanden is opgeleefd, heeft de redactie aanleiding gegeven tot plaatsing van een tweetal artikelen over het ontwerp-Omroepwet. De redactie heeft de heer Rengelink, secretaris van de VARA, gevraagd te willen reageren op de bezwaren, die dr. Idenburg tegen het ontwerp-Omroepwet ontwikkelt. De heer Rengelink verwijst in zijn beschouwing verschillende malen naar een — niet gepubliceerd — rapport van de Culturele Commissie van de PvdA. Deze verwijzingen zijn uiteraard geheel voor rekening van de schrijver.

Redactie.

Men zou het wetsontwerp op dit punt kunnen verbeteren. Evenwel blijft er ook dan nog een groot onderscheid tussen de formele organisatie en de feitelijke toestand. Het staat immers vast dat niet meer dan een luttel percentage van de leden der thans reeds bestaande verenigingen in het beleid meespreekt. Het zal wellicht moeilijk anders kunnen.

De betekenis der omroeporganisaties is, dat zij ieder op haar wijze, bepaalde belangrijke stromingen in de omroep aan het woord laten komen. Als zodanig hebben ze, gegeven nu eenmaal de richting, welke de omroep in Nederland heeft genomen, recht op een plaats in het bestel, ter waarborging, dat de stemmen van die bepaalde belangrijke varianten onzer Nederlandse cultuur in elk geval zullen worden gehoord. De socialistische beweging kan de Vara thans beslist niet missen. Maar op zich zelf waren bijv. binnen een nationale omroep gelijke waarborgen te geven, zonder dat een stuk van deze vrijheid verloren zou gaan. Men stelle de omroeporganisaties niet voor als lichamen, waardoor de wil van de luisteraar zich op democratische wijze zou realiseren. Daarvan komt in de praktijk niets terecht.

Er is voorts, dunkt mij, wel enige grond voor twijfel of de wens van de grote massa der luisteraars inderdaad en uitsluitend het programma moet bepalen. Haar invloed zou niet bepaald verheffend zijn. De massa oefent een voortdurende druk op het niveau der programma's. Niemand zal ontkennen, dat de omroep daaraan ook thans wel tracht te ontkomen. Zo komt de Vara — naast de VPRO — zeker de lof toe zich van haar sociaal-paedagogische verantwoordelijkheid bewust te zijn. Maar ik acht het allerm minst evident dat de organisatievorm, welke de beste programma's waarborgt, nu juist die is, welke in laatste instantie afhankelijk is van het oordeel van haar massaal getal leden en die in de weg der concurrentie naar massale steun moet streven. Onder „beste programma's” versta ik dan die, welke zonder het element van vermaak en ontspanning te verwaarlozen, zonder ook uit het oog te verliezen, dat de radio rekening moet houden met het grote getal harer luisteraars, toch in ernst en vermaak een stijl weten te handhaven, welke respect afdwingt, voortdurend blijven streven naar vorming van de smaak van het publiek en tevens aan de naar ontwikkeling en verfijning zoekende elementen onder de hoorders voedsel geven voor het bereiken van het niveau, waarnaar zij streven. Wij mogen hier beslist niet de regel volgen van „de meeste stemmen gelden”. Het komt hier aan op bewuste, weloverwogen leiding door de beste mensen, welke ons land oplevert: de scheppende krachten, de vormgevers, de wegbereiders.

Deze tweede opmerking samenvattend ben ik dus niet overtuigd, dat het stelsel van omroeporganisaties het beste peil voor de Nederlandse radio waarborgt.

Overwegend bezwaar heb ik nu echter tegen de verlening van een monopolie (eigenlijk heteropolie) aan deze organisaties. Er wordt thans van de luisteraar verlangd, dat hij zich indeelt in een van de 5 groeperingen, welke zich thans voordoen, of misschien bij een enkele nieuwe variant. Maar een dergelijke indeling doet geen recht aan de veelzijdige verscheidenheid van het beleven en denken van het Nederlandse volk. Zij sluit dan ook geenszins aan bij de luistergewoonten in ons land, waarbij de doorsnee luisteraar slechts geringe voorkeur voor „zijn” omroepvereniging aan de dag legt, maar meestal uit het geheel der programma's

kiest wat hem het beste past. En zo ligt de zaak nu eenmaal. De luisteraar is bijv. politiek socialist, maar zal zich wellicht geestelijk het best bij de VPRO thuisvoelen. Hij kan geestelijk katholiek denken en voelen en deswege de KRO appreciëren, maar aanvaardt de politieke leiding, welke de Vara doet horen. Iemand rekent zich tot de orthodox-protestantse gelovigen, maar hij heeft een afkeer van het kader, waarin de NCRV deze levenshouding presenteert. Er zijn tal van stromingen, welke bij dit systeem in 't geheel niet tot hun recht komen. Voor de humanisten is er bijv. geen plaats; bij de Vara behoren zij zeker niet meer thuis dan protestantse en rooms-katholieke christenen.

Dit stelsel doet geen recht aan de multidimensionaliteit van het menselijk leven, hieraan dus, dat men niet alléén maar één richting toebehoort maar óók nog andere kanten aan zijn bestaan heeft. De verdeling der luisteraars over omroepverenigingen houdt met dit veelzijdig gericht zijn van het menselijk leven geen rekening. Het wenst ze op grond ener vermeende utiliteit te groeperen naar kenmerken, die hun nooit geheel recht doen.

Deze overwegingen leiden mij tot de opvatting dat een groepering der luisteraars naar omroepverenigingen weliswaar op zich zelf onder de huidige constellatie aanvaard moet worden, maar dat men de werkelijkheid van het leven geweld aandoet door deze indeling in het omroepbestel tot de enig beslissende te maken. Het ware zeker bevredigender indien er als complement van deze splitsing een programma werd verzorgd, waarin plaats is voor facetten van het culturele leven, welke binnen de systematiek, welke thans in de omroepwereld geldt — en welke toch wel niet principieel zal veranderen — niet tot hun recht komen.

Het is nodig het zojuist geformuleerde bezwaar tegen het Ontwerp-Omroepwet niet slechts in zijn geestelijke maar ook in zijn staatkundige betekenis te zien. Het is de *overheid* die de luisteraars in groeperingen wil ordenen, welke naar haar oordeel niet te talrijk mogen worden.²⁾ Zij heeft daartoe de macht omdat zij het geld der radioheffing int en over de zenders beschikt. Dit is een dwang, waartoe zij, naar onze Nederlandse begrippen van vrijheid en democratie, toch eerst zou mogen overgaan als er geen andere middelen zijn om aan de veelkleurigheid van ons cultureel beleven recht te doen. Zij heeft, naar het mij voorkomt, geen recht om in deze bij uitstek geestelijke zaak 5 à 6 machtsgroepen de volledige zeggenschap te geven, terwijl zij de mogelijkheid zou hebben om op de wijze, welke ik zojuist heb aangeduid, voor deze beperking compensatie in een algemeen programma te bieden, waar op andere — democratisch verantwoorde — wijze getracht wordt de veelzijdigheid recht te doen.

Hierbij komt een principiële overweging, welke in 't bijzonder de Partij van de Arbeid als doorbraakpartij ter harte moet gaan. Aan het thans voorgestelde stelsel ligt een fundamentele misvatting ten grondslag. Het is deze dat het niet slechts mogelijk maar ook principieel gerechtvaardigd zou zijn ons volk in te delen in een

---

²⁾ Hoe dwingerig het wetsontwerp in de grond is, blijkt ook uit het feit, dat de vrijheid voor de kerken bewust tot „kerkdiensten” wordt beperkt. „Kerkelijke uitzendingen” kon er niet af. Ook de kerken moeten zich in de orde schikken, welke hier aan het Nederlandse volk wordt opgelegd. De staat snoert de kerk op dit punt eenvoudig de mond!

beperkt aantal groepen. Het is de gedachte, welke aangehangen wordt door hen, die stellen, dat als een mens een goed protestants of rooms-katholiek christen is hij daarmede kiest voor christelijke of katholieke organisatievormen over de gehele linie van het maatschappelijke en culturele leven: van bewaarschool tot universiteit, in vakbeweging en politiek, in reisvereniging, filmactie, leesbibliotheek en sportvereniging.

Dit standpunt huldigt de socialistische beweging nu juist niet, zeker niet sinds de oprichting van de Partij van de Arbeid. Men kan en mag het socialisme niet uitroepen als dominant voor een gehele levensstijl. Er zijn ook maar weinigen, die dit willen. Maar onze partij moet ook in haar gehele beleid een dergelijke opsplitsing van ons volk niet bevorderen. Dit betekent niet, dat zij niet telkens weer recht zal trachten te doen aan wat als eis des geloofs naar voren wordt gebracht. Zij heeft voor de financiële gelijkstelling bij het onderwijs bewust gekozen en heeft op menig ander gebied voor verlangens naar eigen protestants-christelijke, rooms-katholieke en soms ook humanistische organisatievormen gehoor getoond.

Aan de andere kant zal zij toch steeds uitzien naar de mogelijkheid om dat wat het Nederlandse volk als geheel samenbindt reliëf te geven, om samenwerking te bevorderen en de wederzijdse verantwoordelijkheid tot uitdrukking te brengen. Zij moet er naar mogelijkheid toe bijdragen ons, Nederlanders, te leren weer naar elkaar te luisteren en acht te slaan op de bijdrage, die elk van ons naar zijn beste kunnen tot het nationale geheel vermag te geven. De Partij van de Arbeid erkent enerzijds dat in de verscheidenheid zich een energie kan openbaren, welke een positieve bijdrage tot onze cultuur kan betekenen, zij zal er in vele gevallen een gewetenseis in kunnen eerbiedigen, maar zij zal ons volk anderzijds trachten te behoeden voor het gevaar van een onvruchtbaar separatisme, dat bij vele Nederlanders thans — en niet zonder grond — een gevoel van verlamming wekt.

Deze aandacht voor meer dan één kant van het individuele, sociale en culturele leven, betekent allermint een hinken op twee gedachten. Zij steunt op een hechte overtuiging, nl. dat de spanning tussen eenheid en verscheidenheid bestaat en moet worden erkend. Eenzijdige onderstreping van het bijzondere verarmt onze cultuur evenzeer als eenzijdige accentuering van het algemene haar verschaalt. Het ware een fout cultureel beleid ons volk in deze richting verder te leiden dan het thans reeds gaat, zoals het een onrecht ware dit jegens hen, die *niet* willen,

In de huidige constellatie zal deze gedachte van het goed recht van het één en het ander beter dan in het wetsontwerp tot haar recht kunnen komen door de helft van de zendtijd toe te wijzen aan de omroepverenigingen en de andere helft aan een algemeen programma, dat er op gericht is „op hoogstaande harmonische wijze een zo getrouw en veelzijdig mogelijk beeld te geven van het geestelijke, maatschappelijke en culturele leven van het Nederlandse volk.” Deze woorden zijn ontleend aan het in 't begin van dit artikel genoemde Rapport. Dit Rapport kent een stichting „De Nederlandse Omroep” met een Raad van Beheer, welke door de minister wordt benoemd en waarin zitten: a. een voorzitter, die tevens lid is, naar vrije keuze; b. een lid van de Radioraad, waartoe dit college een bindende voordracht aan de minister inzendt; c. een aantal leden, dat gelijk is aan het aantal omroeporganisaties. Deze organisaties doen daartoe elk afzonderlijk een bindende

voordracht van twee personen aan de minister toekomen; en d. een aantal leden, dat twee meer is dan het aantal der uit voordrachten van omroeporganisaties benoemde leden op zodanige wijze, dat in de Raad van Beheer de voornaamste geestelijke en maatschappelijke stromingen, welke in ons volk leven, zoveel mogelijk naar hun betekenis, zijn vertegenwoordigd. De Raad van Beheer benoemt een algemeen programmacommissie, welke belast is met de verzorging van het algemeen programma. Deze commissie bestaat uit vijftien leden en is zo samengesteld, dat zij een zo getrouw mogelijk beeld geeft van de geestelijke, maatschappelijke en culturele verscheidenheid van het Nederlandse volk. De Raad van Beheer benoemt daarvan tien leden uit een bindende voordracht van telkens drie personen, opgemaakt door organisaties en instellingen, welke daartoe door de minister, de Radioraad gehoord, op een lijst worden geplaatst met vermelding van het aantal vertegenwoordigers, dat elke organisatie kan voordragen. De Raad van Beheer benoemt voorts nog vijf leden uit een bindende voordracht van telkens drie personen, opgemaakt door organisaties en instellingen, welke daartoe door de minister, de Radioraad gehoord, eveneens op een lijst worden geplaatst. De eerstgenoemde organisaties en instellingen worden *elke vijf jaren* in de gelegenheid gesteld een voordracht in te zenden. De in de tweede plaats genoemde organisaties en instellingen worden in de volgorde, waarin zij op de lijst zijn vermeld, in de gelegenheid gesteld, *telkens voor vijf jaren een voordracht* in te zenden. De Raad van Beheer wijst een der leden als voorzitter aan.

De programmaleider van het algemeen programma wordt door de Raad van Beheer benoemd op een bindende voordracht van algemeen programmacommissie. Onder hem werkt een zelfstandige staf aan de voorbereiding van dit programma, dat, zoals gezegd, zal moeten streven naar het geven van „een zo getrouw en veelzijdig mogelijk beeld van de Nederlandse samenleving.” Men vindt ongeveer dezelfde woorden in Art. C 29 van het wetsontwerp. Maar dan voor de Regionale Omroep. Waarom niet voor het omroepbestel in zijn geheel?

In de gegeven omstandigheden acht ik de zojuist beschreven opzet, waarin de voordelen van beide systemen: omroepverenigingen en nationaal programma worden gecombineerd, de meest harmonische oplossing. Wat er geforceerd is in de verdeling naar omroepverenigingen, kan in het algemeen programma worden goedgemaakt. Stromingen, die zich niet onder hun vlag wensen te schikken, kunnen hier gehoor vinden. En wat getuigt van samenbinding, onderlinge verantwoordelijkheid en gemeenschappelijk bezit, wat kan bijdragen tot een ontmoeting der geesten en opvoeden tot onderlinge eerbied en verdraagzaamheid kan hier worden vertolkt.

HET OMROEPBESTEL

AUTOCRATISCHE OF DEMOCRATISCHE

CULTUURVORMING?

Wat is de „Nationale Omroep”?

Bij de discussies, welke thans in zo ruime mate en dikwijls ook op emotionneerde wijze om het ontwerp voor een omroepwet worden gevoerd, treedt het vraagstuk van de nationale omroep scherp naar voren.

Er zou in deze discussie meer klaarheid kunnen komen indien wij eens wat nauwkeuriger zouden weten, waar wij met het begrip „Nationale Omroep” aan toe zijn. Is de Nationale Omroep de conceptie, die de AVRO ons voorzet, beweerende dat zij van de aanvang van haar bestaan af de wasechte Nationale Omroep is geweest; is het de conceptie, die de VPRO nu in 1954, na jarenlang gezegd te hebben voor een nationale omroep te zijn, eens door een commissie zal laten vervaardigen; of is het, om in de kring van de PvdA te blijven, de conceptie van Idenburg, of die van Goedhart, die ook weer verschillend zijn?

Ik geloof dat zij, die wat huiverig staan tegenover de nog wat wazige vergezichten van een Nationale Omroep, er recht op hebben duidelijk te weten wat de voorstanders van „de” Nationale Omroep voor ogen staat. Ik geloof ook met name dat de tallozen, die de VARA waarderen en steunen, toch mogen weten wat zij zullen ontvangen in ruil voor het prijsgeven van de huidige plaats in het Omroepbestel.

Bij velen van ons bestaat begrip voor het innerlijk conflict waarvoor een aantal partijgenoten zich bij de bepaling van hun standpunt ten aanzien van de VARA gesteld ziet. Wij kunnen begrijpen, dat zij, die vaak door hoge muren en schuttingen heen naar het democratische socialisme zijn doorgebroken, wat verbijsterd opzien tegen de muur, die, althans naar hun opvatting, de VARA afsluit van de rest van de Nederlandse luisteraars.

Maar wij vragen onzerzijds ook begrip voor het feit, dat de VARA tot stand is gekomen en groot geworden omdat in de jaren tussen 1920 en 1930 het in een neutraal gewaad gehulde liberalisme zich van de Nederlandse radio-uitzendingen had meester gemaakt en het democratisch socialisme moest ervaren, dat „algemeenheid” veel kan omvatten, behalve meestal juist het democratisch socialisme, dat men ook destijds op dood spoor trachtte te rangeren. Tien-duizenden arbeiders hebben toen de handschoen opgenomen, zij hebben hun eigen omroeporganisatie opgebouwd, zij hebben met stuivers en dubbeltjes de gelden bijeengebracht voor hun eigen studio, voor hun eigen programma's en

zij hebben daarbij ervaren dat zij alles zelf moesten doen en dat het niet van anderen kwam. Zij hebben die offers gebracht, die strijd gestreden, omdat zij de stem van het democratisch socialisme ook in de aether de plaats wilden geven, waar die stem recht op had. Zij hebben daarmee een historische taak in de geschiedenis van het Nederlandse socialisme verricht. Zij hebben de VARA gemaakt tot een sterke factor in de verbreiding onzer beginselen. En ook in deze na-oorlogse jaren is opnieuw gebleken hoe waardevol die eigen stem is, ook voor de bevordering van de doorbraak. Want daar waar de socialistische krant vaak door invloeden van buitenaf wordt geweerd, daar waar het de socialistische organisaties vaak onmogelijk is zaalruimte voor haar vergaderingen te verkrijgen, daar waar men met alle middelen tracht de propaganda voor het democratisch socialisme te beletten, daar kan de VARA de muren doorbreken en doordringen in de gezinnen zelf en er begrip wekken voor onze doeleinden en het besef doen ontwaken dat wij toch niet die baarlijke duivels zijn, waarvoor wij maar al te vaak afgeschilderd worden. Hoe zeer ook door anderen naar programma's van de VARA wordt geluisterd, blijkt wel uit het pas verschenen onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek over radio en vrije-tijdsbesteding.

Laat men dit alles toch niet onderschatten en begrip hebben voor het feit, dat zij die dit hebben opgebouwd en voor dit opgebouwde verantwoordelijk zijn, willen weten waar zij aan toe zijn, als zij dit alles opofferen.

Daarom is het voor de voorstanders van een Nationale Omroep nu hoog tijd zich niet langer te verliezen in vage algemeenheden, maar duidelijk en gedetailleerd te zeggen wat zij willen. In Vrij Nederland van 20 Maart 1954 heeft de Omroepsecretaris van de VARA, pg. Broeks, aan hen, die menen dat het mogelijk is ook in een nationale omroep de geestelijke en maatschappelijke stromingen *zelfstandig* tot hun recht te laten komen, een aantal vragen gesteld, die antwoord behoeven.

„Wat zijn de geestelijke en maatschappelijke stromingen? De Kerken, het Humanistisch Verbond, de politieke partijen, de organisaties van werknemers en werkgevers, de jeugdorganisaties, de vrouwenorganisaties, de kunstenaars en de journalisten. Te zamen zullen dit toch ongeveer vijftien stromingen zijn, waarbij ik aanneem, dat men zich in het aantal kerkgenootschappen sterk zal willen beperken.

Krijgen deze vijftien organen zelfstandig zendtijd en zo ja, hoeveel?

Wie verzorgt de zendtijd voor de PvdA?

Hoe mag de zendtijd worden gevuld, slechts met eigen sectarische stof of ook met algemene stof?

Vult een zestiende „algemeen” orgaan de overblijvende zendtijd?

Is er een gemeenschappelijk cultureel apparaat en mag een ieder daarvan gebruik maken?

Wie zorgt voor een verantwoord totaal programma?

Hoe wordt de verhouding tussen het onvermijdelijk groter wordend percentage gesproken woord en muziek?

Wat gebeurt er met de toegewezen zendtijd wanneer zich belangrijke actuele dingen voordoen?

Hoe krijgt onze beweging extra-zendtijd voor actuele politieke gebeurtenissen?

Wat gebeurt er met hoogtijdagen van de arbeidersbeweging?

Hoe zal de gedragslijn zijn van de zestiende „algemene” omroep tijdens de Zondagen, tijdens de kerkelijke hoogtijdagen, tijdens de katholieke vasten e.d.?

Krijgen wij op Zondag in naam van de algemeenheid een programma volgens de wensen van het orthodox christelijke volksdeel, of worden deze wensen in naam van de algemeenheid genegeerd?”

Een antwoord op die vragen en op een aantal andere is geen overbodige luxe. Het is integendeel een voorwaarde voor een verdere discussie over de beste vorm van omroep- en televisiebestel. Pg. Idenburg doet in zijn minderheidsnota althans een poging een systeem te schetsen, al blijven ook daarin vele vragen onbeantwoord.

Hopelijk zal ook het rapport van de VPRO wat opheldering brengen. Dat is dan wel erg laat, maar toch niet minder welkom. En wellicht zullen ook andere voorstanders van de Nationale Omroep, die weer andere opvattingen hebben dan die van pg. Idenburg, eens trachten hun inzichten tot iets meer te maken dan een ruwe schets.

Opdat wij nu eens weten zullen hoe die Nationale Omroep er uit zal zien.

VARA vóór samenwerking

Er is een ander misverstand dat opgeruimd dient te worden. Door de aanvallen die door de voorstanders van de Nationale Omroep in de PvdA vooral op de VARA worden gericht, is de indruk gevestigd alsof de VARA de exponent zou zijn van de verdeeldheid op radiogebied. Dat nu is volstrekt onjuist. De VARA onderscheidt zich in vele gevallen duidelijk in zijn opvattingen van de inzichten der andere grote omroepverenigingen; zij is een warme voorstandster van de samenwerking in de NRU, die niet in de laatste plaats onder haar invloed tot stand kwam. Zij is niet alleen voorstandster van een gemeenschappelijke technische dienst en van gemeenschappelijke programma-apparaten als orkesten, koren en hoorspelkern (die zonder haar waarschijnlijk reeds lang te gronde waren gegaan), maar ook van gezamenlijke programma's. Zij heeft op 'het terrein van het televisiebestel gedachten, die lijnrecht ingaan tegen de isolationistische opvattingen der andere grote omroepverenigingen en zij is ten volle bereid haar steun te geven aan pogingen de verbondenheid tussen de volksgroepen en de nationale eendracht te versterken. Zij is evenzeer bereid elk voorstel voor een ander omroepbestel te overwegen en zo het beter aan de bedoelingen van de beweging beantwoordt, te aanvaarden. De VARA en de Culturele Commissie van de PvdA hebben zowel ten aanzien van de omroep als ten aanzien van de televisie een eenheid van opvatting, die verheugend is.

Grondslagen van het huidige radiobestel

Het huidige omroepbestel heeft een aantal waardevolle elementen, die men niet mag onderschatten en die — helaas! — in menig buitenlands omroepbestel ontbreken. Zij zijn de vermelding ten volle waard:

1. Het huidige bestel garandeert een ruime mate van vrijheid.

De invloed, welke van omroep en televisie uitgaat op de geestelijke, culturele en maatschappelijke inzichten en gedragingen van ons volk, is uitermate groot.

Zij zijn beide middelen tot massa-beïnvloeding met een grote en indringende kracht. Het is daarom aanbevelenswaardig, zo dit enigszins mogelijk is, een monopolie te vermijden en te zoeken naar een weg, die een zo groot mogelijke mate van vrijheid waarborgt. Die vrijheid dient bij voorkeur tot uiting te komen via zelfstandige organen. Het huidige bestel biedt aan de grote geestelijke en maatschappelijke stromingen die vrijheid, welke de grondpijler van ons democratisch staatsbestel is. Het nieuwe ontwerp van wet verruimt zelfs die mogelijkheden, hetgeen ik toejuich. Daarbij mag ik er nog eens nadrukkelijk op wijzen, dat de vrijheid van politieke voorlichting door de formulering van het ontwerp van wet wordt bedreigd. Dit past in de pogingen, die nu al jarenlang worden gedaan om de VARA in haar politieke voorlichtingswerk te belemmeren. Die pogingen voorspellen weinig goeds, indien wij ons recht op zelfstandige uitingsmogelijkheid zouden prijsgeven. Maar er zijn mensen, die zelfs duizend tekenen aan de wand niet verstaan...

2. *Het huidige bestel geeft een directe invloed van luisteraars en kijkers op de programma's en leidt tot een regelmatige vruchtbare gedachtenwisseling tussen de programmaleidingen en de „consumenten”.*

Dit element van ons omroepbestel is van groot belang. De programmaleiding van de VARA kan via vergaderingen, afdelingsvergaderingen (de VARA heeft pl.m. 600 afdelingen), via gewestelijke vergaderingen en door uitgebreide besprekingen van de programma's in Hoofdbestuur en Verenigingsraad kennis nemen van de inzichten van vele luisteraars. Omgekeerd — en dat is zeker even belangrijk — kan de programmaleiding pleiten voor haar inzichten en meningen en zo ontstaat een wisselwerking tussen programmaleiding en luisteraars, die uit sociaal-paedagogisch oogpunt gezien, van ontzaglijk belang is.

In de VARA is deze luisteraarsdemocratie sterker ontwikkeld dan bij andere omroepverenigingen. Maar niets behoeft ons te beletten erop aan te dringen dat in de nieuwe omroepwet garanties voor deze luisteraarsinvloed worden opgenomen.

3. *Het huidige omroepbestel biedt de mogelijkheid dat de verschillende volks-groepen zich niet uitsluitend beperken tot programma's over onderwerpen die betrekking hebben op wat hen onderscheidt van andere bevolkingsgroepen, maar ook hun bijdrage kunnen leveren tot dat wat wij gemeenschappelijk hebben, tot dat wat algemeen is.*

Bij de bespreking van de gedachten van pg. Idenburg zal ik later in dit artikel de gelegenheid hebben op de betekenis daarvan te wijzen.

Het standpunt van de Culturele Commissie

Met behoud van deze waardevolle elementen moeten wij naar mijn mening en naar de mening van de meerderheid der Culturele Commissie uit de Partij van de Arbeid trachten in de omroepwet zodanige wijzigingen en aanvullingen aan te brengen, dat ook de drang naar grotere samenwerking en grotere eendracht, naar meer nationaal besef en gemeenschappelijk verantwoordelijkheidsgevoel voor onze cultuur tot uitdrukking komt.

Daarom dringt de Culturele Commissie aan op:

- a. Een grotere mate van vrijheid, opdat geen monopoliepositie voor een beperkt aantal omroepen zal ontstaan;
- b. Het recht voor kerkgenootschappen om niet uitsluitend *kerkdiensten*, maar ook *kerkelijke uitzendingen* te verzorgen;
- c. Wettelijke garanties ten aanzien van de medezeggenschap der luisteraars;
- d. Een verplicht gezamenlijk programma onder verantwoordelijkheid van een Commissie voor dit Gezamenlijk Programma, bestaande uit vertegenwoordigers van omroepverenigingen en een of meer leden, aangewezen door de overheid;
- e. Pooling van studioruimte, gezamenlijk bezit van organen als orkesten, koren, hoorspelkern etc., een gemeenschappelijke technische dienst en een centraal contactorgaan voor alle verbindingen met het buitenland.

Het argument, dat sommigen tegen het bestaande bestel aanvoeren en dat zegt dat het thans toch maar zo is dat uitsluitend groepsmeningen tot uiting komen, terwijl vaak het samenbindende ontbreekt en de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid ten aanzien van bepaalde vraagstukken te weinig wordt beklemtoond, is niet helemaal ongegrond. In het ontwerp, dat de Culturele Commissie heeft gemaakt voor het televisiebestel (en waarmee de VARA haar instemming heeft betuigd) is de mogelijkheid aanwezig, dat de Commissie voor het Gezamenlijk Programma aan de televisie-staven der omroepverenigingen kan verzoeken, in elke gewenste combinatie, bepaalde programma's voor te bereiden en uit te voeren.

Ik meen, dat zulks ook in de omroep mogelijk is. De VARA althans is gaarne bereid ertoe mee te werken op deze wijze wat meer van onze gemeenschappelijkheid, van onze samenwerking, van onze eendracht tot uiting te laten komen en heeft zich van harte accoord verklaard met het rapport der Culturele Commissie, ook op dit punt.

Bezwaren tegen het standpunt van pg. Idenburg

De meerderheid der Culturele Commissie heeft de denkbelden van pg. Idenburg, die elders in dit nummer worden gepubliceerd en die hij ook voor de VARA-microfoon heeft geuit, niet aanvaard. Pg. Idenburg wil een radiobestel, waarbij één der zenders wordt toegewezen aan de omroepverenigingen, die daar hun gerichte programma's kunnen geven, terwijl op de andere zender een „algemeen” programma zal worden uitgezonden, te verzorgen door een eigen programmastaf onder leiding van een Raad van Beheer. Deze Raad bestaat uit vertegenwoordigers der omroepverenigingen, een lid van de Radioraad en minstens 7 leden, die zodanig worden gekozen dat zij de voornaamste geestelijke en maatschappelijke stromingen in ons volk, naar hun betekenis, vertegenwoordigen. Deze Raad van Beheer benoemt dan een uit 15 leden bestaande Commissie voor het Algemeen Programma, die ook een zo getrouw mogelijk beeld geeft van de geestelijke, maatschappelijke en culturele verscheidenheid van ons volk.

Tegen dit voorstel bestaan bij de VARA en bij de overgrote meerderheid der Culturele Commissie ernstige bezwaren. Deze bezwaren zijn als volgt samen te vatten:

1. Door zulk een stelsel wordt een „algemene” en een „sectarische” zender gecreëerd. In plaats van het gerichte, zo men wil het „bijzondere”, tot deel te maken van het algemene (en het is daar een onvervreemdbaar deel van!) gaat men juist dit „bijzondere” beklemtonen en van een sectarisch stempel voorzien.

2. Omroepverenigingen, die zich uitsluitend bezighouden met het uitzenden van wat tot de eigen stroming behoort, worden sectarische omroepverenigingen. Hoe zeer wij van elkaar verschillen wordt nog eens in hoge mate geaccentueerd, in plaats van de nu veel betere toestand, waarbij de gerichte omroepverenigingen ook hun deel in het algemene bijdragen.

3. Het trekken van een scheidslijn tussen „principiële stof” en „algemene stof” is uitermate moeilijk. Wat voor de ene stroming algemeen is, is voor de andere bijzonder, wat in de week algemeen is, kan op Zondag bijzonder worden. Hier ligt een bron van conflicten tussen de algemene programmastaf aan de ene kant en de omroepverenigingen anderzijds.

4. Waar de zender der omroepverenigingen verhoudingsgewijs veel „gerichte stof”, veel klankbeelden, gesproken-woorduitzendingen, fora e.d. zal gaan bevatten, zal de „algemene” zender uit programmatische overwegingen veel ontspanningsprogramma’s, lichte muziekprogramma’s e.d. moeten brengen.

Men behoeft geen vreemde in Jeruzalem te zijn om te weten dat in dat geval de algemene zender verreweg het meest beluisterd zal worden, terwijl de „omroepverenigingen-zender” wel gauw als de „praat”zender zal worden gedoodverfd. Een ook uit sociaal-paedagogisch en cultureel oogpunt, onwenselijke situatie.

5. Dit stelsel van pg. Idenburg zal niet leiden tot een vermindering der tegenstellingen, maar juist tot een verscherping van de verhoudingen in en buiten het radiobedrijf; een evenwichtige programmabouw en een verantwoorde programma-verzorging zijn niet mogelijk.

6. Het stelsel van pg. Idenburg hinkt op twee gedachten. Hij amputeert het werk der omroepverenigingen, maar wil ook de „algemeenheid” maar op één been laten rusten. Zodat niemand meer tevreden zal zijn. Wie van de omroepverenigingen af wil moet consequent zijn. Hij kiese een nationaal bestel zonder omroepverenigingen, dat in ieder geval werken kan. Wat pg. Idenburg wil is geen vlees en geen vis, maar onverteerbare kost, die tot indigestie leidt.

7. Een stelsel waarbij een groot deel van de leiding van de omroep en televisie via de weg van „benoeming” wordt aangewezen, zal deze benoemingen maken tot de inzet van politieke invloeden, met alle daaruit dreigende overheidsinvloed op de programma’s.

De meerderheid der Culturele Commissie wijst de gedachte van pg. Idenburg zeer beslist van de hand.

Autocratische of democratische cultuurvorming

Er gaat naar mijn gevoel achter de discussie over de vraag of wij een Nationale Omroep dan wel een federatief omroepbestel (gebaseerd op vrije, democratische omroepverenigingen) wensen, meer schuil dan alleen maar de vraag welk radio-bestel uit socialistisch oogpunt het beste is.

Deze discussie gaat in diepste wezen om de vraag of het volk zelf bij de cultuurvorming zal worden ingeschakeld, of dat „de sleutelposities” op cultuurgebied in handen zullen worden gelegd van een kleine groep, die zich aandient als „cultuurdragers”. Die laatste gedachte komt naar voren bij pg. Idenburg als hij tegenover de omroepverenigingen, „die in laatste instantie afhankelijk zijn van het oordeel van haar massaal getal leden” de „Nationale Omroep” stelt, geleid door „de beste mensen, welke ons land oplevert: de scheppende krachten, de vormgevers, de wegbereiders.”

Het is een zelfde gedachte, die men aantreft in publicaties van de hand van prof. dr. P. J. Bouman; het is een zelfde gedachte, die door prof. Schermerhorn zo duidelijk is geuit in het artikel: „Schermerhorn antwoordt Broeks” in Vrij Nederland van 13 Februari 1954, waarin het verlangen blijkt naar de verdwijning van de massa-organisaties, die werken op het gebied van de cultuur en van de meningsvorming.

Deze opvattingen doen mij denken aan een tijd waarin „het denkende deel der natie” het algemeen kiesrecht van de hand wees, aan de tijd waarin de fabrikant de onbeperkte heerser was in zijn bedrijf en aan de tijd dat de Maatschappij tot Nut van het Algemeen zich geroepen achtte ontwikkelingswerk te gaan verrichten „uit deernis met de toestand van de gemene man” met tot doel „het aankweken van christelijke en maatschappelijke deugden en kennis”.

Als de partijgenoten Idenburg en Schermerhorn klagen over de invloed van de massa op het peil der radio-uitzendingen, dan schuilt daarin een zekere mate van minachting jegens het culturele peil der massa. Dan kan ik mij alleen maar ergeren aan de hovaardij, waarmee deze en sommige andere partijgenoten menen dat uitsluitend zij de cultuur in pacht hebben.

Dan waarschuw ik met grote klem tegen deze mentaliteit, tegen deze autocratische opvatting op cultuurgebied, die zou leiden tot een diepe kloof tussen massa en culturele leiding.

En dan stel ik daar met trots de democratische mentaliteit tegenover, die met name de VARA kent. Daar wordt tussen leden en programmaleiding van gedachten gewisseld, daar werkt geen programmaleiding zonder voeling te houden met de gewone radioluisteraar, daar kan de gewone radioluisteraar kennis nemen van de argumenten en inzichten van de programmaleiding en zo ontstaat een vruchtbare contact, dat essentieel is voor de culturele vorming der massa.

Is dat alles nog onvolmaakt, is er nog veel te verbeteren? Moeten grotere groepen worden ingeschakeld? Accoord, laat ons dat doen! Maar laten wij niet gedachteloos afstand doen van een stuk culturele vormingsarbeid, dat van ontzaglijke betekenis is.

In de opvoeding van de mens tot staatsburger, in de bepaling van de positie van de mens in het economische leven, hebben wij de weg van de democratie, van de medezeggenschap gekozen en de mens heeft meer begrip gekregen voor politieke en economische verhoudingen. Ook op cultureel gebied is de democratische weg de aangewezen, zeker waar het gaat om omroep en televisie, massamedia op het gebied van de reproductieve kunst.

Conclusie

Wij menen dat een op vrijheid gebaseerd radiobestel, waarin de verschillende volksgroepen een actief aandeel hebben in *alle* uitzendingen, leidt tot verrijking en tot verdieping ook van het cultuurbesef.

Wij zijn voor samenwerking op ieder terrein waar dit mogelijk is en willen in positieve zin ook door radio en televisie de eendracht in ons volk bevorderen.

Wij prefereren zulk een op vrijheid, zelfstandigheid en democratische cultuurvorming gebaseerd stelsel verre boven de vormen van „nationale omroep” die ons tot dusverre, zij het ook schimmig, zijn voorgezet.

Er is in de laatste vijftig jaar een gelukkige ontwikkeling geweest, die ertoe heeft geleid dat de grote massa toegang kreeg tot de cultuur, dat de afstand tussen kunst en volk verminderde, dat kennis en inzicht konden groeien, dat gevoel voor schoonheid kon worden aangekweekt. Het is een onmiskenbaar feit, dat concerten, musea, boeken, toneel niet meer het uitsluitend voorrecht van kleine groepen zijn. Het is al even juist, dat zang-, muziek- en toneelverenigingen, ontwikkelingsinstituten, sport- en ontspanningsverenigingen nieuwe grote groepen in directe aanraking hebben gebracht met kunst en cultuur.

Dit proces van culturele spreiding en culturele verdieping is in volle gang. Het gaat daarbij om *de* mens. Laten wij dus die mens zelf in deze arbeid betrekken. Niet als onmondig kind, dat heeft te prijzen wat de meester zegt, maar als volwaardig lid van democratische cultuurorganisaties.

DE VERKIEZINGSUITSLAG

Het is zeker niet altijd even eenvoudig uit de cijfers, die bij verkiezingen ter beschikking komen de juiste conclusies te trekken. De moeilijkheid daarvan wordt bij het onderzoek van de verkiezingsuitslag der op 21 April jl. gehouden verkiezingen voor de Provinciale Staten nog vergroot doordat er — bij iedereen — de neiging heeft bestaan de uitslag van deze verkiezingen te vergelijken niet alleen met die van de gelijksoortige verkiezingen in 1950, maar ook met de uitslag der Kamerverkiezingen van 1952. Bij Kamerverkiezingen zal men in het algemeen slechts een vergelijking met de uitslag van een vorige Kamerverkiezing maken, gepaard met een vrij oppervlakkige verwijzing naar wat zich in de tussentijd bij verkiezingen voor Provinciale Staten of Gemeenteraden heeft afgespeeld. Dat ligt voor de hand, omdat de uitslag der Kamerverkiezingen voor de volgende jaren de samenstelling van de Tweede Kamer bepaalt, en deze samenstelling het politieke beleid. Een vergelijking met de vorige uitslag voor dezelfde verkiezingen is dan verreweg het belangrijkste voor het politieke beeld.

Bij Statenverkiezingen, en door de overwinning van de Partij van de Arbeid in 1952 bij *deze* Statenverkiezing met name, is de vergelijking met twee voorafgaande verkiezingen, ditmaal dus zowel t.o.v. 1950 als t.o.v. 1952, van waarde — de ene voor de ontwikkeling van de verhoudingen in de provincies, de andere voor de ontwikkeling van het politieke beeld in het land.

In de eerste plaats volgt daarom de tabel met gegevens over drie verkiezingen: 1950, 1952, 1954.

Partij	Aantal stemmen			Percentages			Aantal Statenzetels		
	1950	1952	1954	1950	1952	1954	'50	'54	Ver-schil
PvdA	1.243.455	1.545.867	1.565.004	25,7	29,0	29,4	156	180	+24
KVP	1.529.009	1.529.508	1.680.788	31,6	28,7	31,5	189	186	— 3
AR	591.430	603.329	569.284	12,2	11,3	10,7	76	69	— 7
CH	506.916	476.195	514.370	10,5	8,9	9,7	70	64	— 6
VVD	412.638	471.040	467.504	8,5	8,8	8,8	49	50	+ 1
CPN	329.089	328.621	283.344	6,8	6,2	5,3	31	24	— 7
KNP	31.984	144.520	54.753	0,7	2,7	1,0	1	2	+ 1
Staatk. Ger. Partij	110.151	129.081	116.225	2,3	2,4	2,2	11	11	
Ger. Pol. Verb.	28.904	35.497	38.195	0,6	0,7	0,7	1	2	+ 1
Midd.partij	22.078	25.128	7.104	0,5	0,5	0,1	1	1	
Soc. Unie	8.072	18.010	8.902	0,2	0,3	0,2	1	0	— 1
Overige part. ..	29.904	28.949	21.571	0,6	0,5	0,4	4	1	— 3
Totaal	4.843.630	5.335.745	5.327.044	100	100	100	590	590	

Ter completering voeg ik hieraan toe, omdat het beeld van de „overige partijen” in 1952 anders is dan in 1950 en 1954, welke die „overige partijen” waren.

Voor 1950: Kath. Dem. Bond. (Limb.) 7995, Prot. Chr. Groep (Limb.) 7421, Bond v. Wereldburgers (Utr.) 952, Kath. Onafh. Groep (N.Br.) 8931, Rev. Comm. Partij (NH en ZH) 2996, en de „Lijst Blommaert” 1609. Voor 1954 behaalden de drie eerstgenoemde groeperingen resp. 7539, 7308 en 1505 stemmen, terwijl mede deelnamen Vrijz. Dem. Bond (Fr.) 2587, Kath. Arb. Partij (Zeeland) 2215 en „Lijst v. Nunen” (N.Br.) 417. Bij de Kamerverkiezingen van 1952 traden op de reactionnaire groeperingen: „Recht, Vrede en Welvaart” en „Jong Cons. Verbond”, die resp. 18.990 en 9959 stemmen verwierven.

De eerste vergelijking, die zich opdringt, — en die wat de overige partijen betreft toelaatbaar is, omdat zij ongeveer hetzelfde karakter hebben in 1954 als in 1950 — is die tussen de Statenverkiezing van 1954 en van 1950.

Bij deze vergelijking treedt over het gehele land de Partij van de Arbeid als de grote overwinnaar naar voren, met in totaal 24 zetels winst, een sprong van 156 op 180 zetels, verdeeld over alle provincies.

In Drente, Overijssel, Utrecht en Zeeland wordt één zetel winst behaald, in Limburg en Gelderland twee zetels, in Groningen, Noord-Holland, Zuid-Holland en Brabant bedraagt de winst drie zetels, in Friesland vier.

De grote verliezers zijn de communisten (7), de anti-revolutionnaires (7) de CHU (6) KVP en VVD blijven ongeveer gelijk met een verlies van drie resp. een winst van één zetel.

Het verschil in zetelaantal tussen PvdA en KVP, de twee grote partijen, dat in 1950 nog 33 zetels bedroeg, is bij deze verkiezingen in één slag gereduceerd tot zes zetels.

Uit de gegevens is de „doorbraak” tussen 1950 en 1954 naar de protestants-christelijke partijen zeer duidelijk af te lezen — en verlies van 10 % der mandaten in vier jaar is geen kleinigheid. Maar ook de doorbraak naar de KVP zit er — zij het meer verborgen — in. Door de relatief sterkere groei van het r.k. volksdeel zou nl. in deze vier jaar een winst van ongeveer vijf mandaten voor de KVP, ware zij een „eenheidspartij” aller katholieken, zijn opgetreden, terwijl het verlies drie zetels bedraagt.

Wie een vergelijking gaat maken met de Kamerverkiezing zal dubbel voorzichtig moeten zijn. In de eerste plaats wel, omdat de reactie van de kiezers bij Statenverkiezingen toch nog gedeeltelijk een andere is, dan bij Kamerverkiezingen. Ik heb opgezocht, hoe in de verschillende verkiezingsjaren vóór de oorlog de SDAP uit de bus kwam bij Kamer- en bij Statenverkiezingen en hoe het na de oorlog de Partij van de Arbeid is vergaan. Zie hier het resultaat.

SDAP	Aantal stemmen		Percentage
	totaal	SDAP	SDAP
1933 K.	3.721.800	798.632	21,5
1935 St.	3.710.340	782.451	21,2
1937 K.	4.058.077	890.661	21,9
1939 St.	4.114.225	878.191	21,3

PvdA	Aantal stemmen		Percentage
	totaal	PvdA	PvdA
1946 K.	4.760.711	1.347.940	28,3
1946 St.	4.674.129	1.206.267	25,8
1948 K.	4.932.959	1.263.058	25,6
1950 St.	4.843.630	1.243.455	25,7
1952 K.	5.335.745	1.545.867	29,0
1954 St.	5.327.044	1.565.004	29,4

Hoewel de beweging in stemmenaantal voor de Partij van de Arbeid *onregelmatiger* is, dan zij vóór de oorlog voor de SDAP was — een aanwijzing mede voor de doorbraak, die een vlottend kiezerscorps veronderstelt! — is er toch een algemene conclusie te trekken. En wel deze: *Neemt men het gemiddelde percentage van twee opeenvolgende Kamerverkiezingen, dan ligt dat voor de daartussen in liggende Statenverkiezing steeds lager.* Neemt men het gemiddelde percentage van twee Statenverkiezingen, dan ligt dat van de ertussen liggende Kamerverkiezing steeds hoger. Zou men deze stelling mogen extrapoleren, dan moet voor de volgende verkiezing het stemmenpercentage van de PvdA. op minstens 29,8 komen te liggen!

Een tweede algemene opmerking t.a.v. de vergelijking tussen Kamer- en Statenverkiezing is, dat bij de Statenverkiezing altijd relatief iets minder wordt deelgenomen aan de verkiezing. De aanwas van het kiezerscorps komt over het algemeen steeds pas bij de Kamerverkiezingen tot gelding. Zo is bijvoorbeeld in 1954, ongeacht de vermeerdering van het kiezerscorps met ongeveer 100.000 à 150.000 kiezers t.o. 1952, het aantal geldige stemmen niet gestegen, maar iets gedaald. Het is niet onwaarschijnlijk dat de thuisblijvers anders over de partijen zijn verdeeld dan de wel-stemmers.

Hiermee samen hangt de vraag, waar de stemmen blijven, die werden uitgebracht op splinterpartijen. In 1952 waren de in de eerste tabel vermelde „overige partijen” reactionnair. Vast staat wel, dat deze stemmen over het algemeen *niet* naar de „overige partijen” van 1954 zijn gegaan. Zijn degenen, die geen „partij” van hun eerste keuze vonden thuisgebleven, behoren zij tot de blanco-stemmers, of zijn hun stemmen overgegaan naar andere partijen? Slechts een dieper analyse van resultaten in plaatsen, waar deze groepen veel aanhang hadden, kan hier helpen.

Bij de analyse van plaatselijke resultaten, stuit men echter op een ander bezwaar. *Het kiezerscorps is nl. niet constant.* In 1954 werden 480.000 stemmen *meer* uitgebracht dan in 1950. Bovendien moet men er mede rekening houden, dat door overlijden het kiezerscorps in vier jaar met ± 240.000 personen afneemt. Het werkelijke aantal kiezers, dat nu *wel* gestemd heeft en in 1950 niet, ligt dus op rond 700.000, of op 13 % van het totale kiezerscorps.

Bij het vergelijken van plaatselijke resultaten moet men er dan nog rekening mee houden, dat dit percentage voor verschillende streken verschilt. En daarenboven zijn er nog de verhuizingen. Volgens de statistische gegevens verhuizen per jaar van de ene gemeente naar de andere rond 450.000 personen. Daaronder zijn normaliter 50 % kiezers. In vier jaar tijds zullen dus zeer veel kiezers niet meer in dezelfde gemeente stemmen. Het aantal daarvan is geringer dan het totaal aantal geregistreer-

de woonplaatsveranderingen van kiezers, omdat sommige families twee keer verhuizen, en sommigen naar de oude woonstee terugkeren. Maar ongetwijfeld stemt nog eens een 15 % *niet* in dezelfde gemeente als vier jaar tevoren. Dit wil dus zeggen, dat gemiddeld in de gemeente een wijziging van rond 25 % à 30 % zal optreden in de kiezerslijst in een periode van vier jaar. Voor de provincies is dit aantal natuurlijk geringer. Voor het rijk als geheel daalt het tot ± 13 %.

Ondanks de restricties, die uit het voorgaande volgen, is het toch wel mogelijk ook uit de ontwikkeling 1950-'52-'54 enige conclusies af te leiden.

In de eerste plaats volgen daartoe de percentages, welke de PvdA in de verschillende provincies in de drie genoemde verkiezingsjaren behaalde, en de vooruitgang, resp. achteruitgang in die procentuele resultaten.

Procentueel aantal stemmen op de PvdA

Provincie:	Staten 1950	Kamer 1952	Staten 1954	Verschil '50/'52	Verschil '52/'54	Verschil '50/'54
Groningen	35,5	38,1	40,4	+ 2,6	+ 2,3	+ 4,9
Friesland	32,4	36,5	37,1	+ 4,1	+ 0,6	+ 4,7
Drente	36,6	41,8	37,9	+ 5,2	— 3,9	+ 1,3
Overijssel	25,0	26,8	27,6	+ 1,8	+ 0,8	+ 2,6
Gelderland	23,5	28,7	27,0	+ 5,2	— 1,7	+ 3,5
Utrecht	25,7	28,2	28,6	+ 2,5	+ 0,4	+ 2,9
Zuid-Holland	31,1	33,5	35,4	+ 2,4	+ 1,9	+ 4,3
Noord-Holland	30,2	32,8	33,9	+ 2,6	+ 1,1	+ 3,7
Zeeland	24,6	28,0	28,1	+ 3,4	+ 0,1	+ 3,5
Noord-Brabant	9,5	15,0	13,5	+ 5,5	— 1,5	+ 4,0
Limburg	6,8	12,8	12,4	+ 6,0	— 0,4	+ 5,6
Totaal	25,7	29,0	29,4	+ 3,3	+ 0,4	+ 3,7

Uit deze tabel volgt, dat zowel bij vergelijking van 1950 met 1952 als bij vergelijking van 1950 met 1954 de Partij van de Arbeid in *alle provincies procentueel* is vooruitgegaan. En verder volgt er uit, dat de vier provincies *waar tussen 1952 en 1954 een achteruitgang is te constateren, de hoogste winstcijfers, alle meer dan 5 %, boekten in 1952*. Het is alsof daar, waar het kiezerskorps in 1952 bijzonder vlottend bleek, de sterke vooruitgang door een, overigens niet zeer grote, teruggang is gevolgd. Een niet zeer grote teruggang. Want in de provincies Gelderland, Brabant en Limburg tezamen (Drente wordt hier niet bijgeteld, vanwege nog te noemen bijzondere omstandigheden) bedraagt de vooruitgang tussen 1950 en 1954 in totaal 4,1 % (percentage 14,2 in 1950 tegen 18,3 in 1954). Dat wil zeggen, dat in deze drie provincies, waar het percentage t.o.v. 1952 terugliep, vergeleken bij 1950 nog een *grotere* winst werd geboekt dan de gemiddelde over het gehele land!

Ook bij een vergelijking tussen KVP en PvdA is het in de eerste plaats verstandig uit te gaan van de beide Statenverkiezingen. De invloed van Welter was nl. zowel in 1950 als in 1954 minimaal (resp. 0,7 en 1,0 %), terwijl de overige splintergroepen vrijwel dezelfde samenstelling vertonen in beide jaren.

De volgende tabel — ik geef Romme gaarne de vrijheid om deze voor eigen intern gebruik te hanteren! — leert ons de ontwikkeling der verhoudingen:

Afstand in stemmenpercentage tussen PvdA en KVP

Provincie	Afstand 1950	Afstand 1954	Vershil t.v.v. de PvdA
Groningen	+ 29,7	+ 34,8	+ 5,1
Friesland	+ 25,4	+ 30,2	+ 4,8
Drente	+ 30,5	+ 31,2	+ 0,7
Overijssel	— 3,0	— 0,8	+ 2,2
Gelderland	— 9,1	— 6,1	+ 3,0
Utrecht	— 1,2	+ 1,7	+ 2,9
N.-Holland	+ 6,2	+ 10,5	+ 4,3
Z.-Holland	+ 12,4	+ 17,4	+ 5,0
Zeeland	+ 5,3	+ 8,2	+ 2,9
N.-Brabant	— 68,3	— 62,3	+ 6,0
Limburg	— 76,9	— 69,5	+ 7,4
Gehele land	— 5,9	— 2,1	+ 3,8

Ondanks herstel van de KVP, grotendeels door winst ter rechter zijde, t.o.v. de Kamerverkiezingen, is t.o.v. 1950 de afstand welke er bestond in percentage stemmen tussen KVP en PvdA, voor 2/3 gedeelte ingelopen. De vermindering in afstand was het grootste in Limburg en Brabant. In Utrecht blijkt — evenals in 1952 — de PvdA de grootste partij te zijn. Zij is daar nu twee achtereenvolgende malen de KVP voorbijgestreefd. Helaas is de benoeming van de opvolger van commissaris Reinalda niet in overeenstemming met de politieke situatie.

Tegenover de protestants-christelijke partijen is, zelfs wanneer wij bij AR en CH de Staatkundig Gereformeerden en het Ger. Politiek Verbond optellen, de ontwikkeling nog markanter. Zie hier de tabel, waaraan ik, omdat deze partijen toch politiek het belangrijkste zijn, het stemmenpercentage voor CH en AR te zamen heb toegevoegd.

Ontwikkeling PvdA t.o.v. Prot. Chr. Partijen

Provincie	Percentage-totaal 1954			Afstand in % tussen PvdA en		
	PvdA	AR + CH	St. Ger. + Ger. Pol. Verb.	alle 1950	Prot.Christ. partijen	
					1954	Vershil t.v.v. PvdA
Groningen	40,4	28,2	3,8	0,0	+ 8,4	+ 8,4
Friesland	37,1	40,3	1,7	— 10,9	— 4,9	+ 6,0
Drente	37,9	32,2	1,5	+ 2,3	+ 4,1	+ 1,8
Overijssel	27,6	25,4	5,0	— 7,5	— 2,8	+ 4,7
Gelderland	27,0	25,7	3,7	— 8,1	— 2,4	+ 5,7
Utrecht	28,6	27,9	4,5	— 10,0	— 3,5	+ 6,5
N.-Holland	33,9	14,8	0,8	+ 12,6	+ 18,3	+ 5,7
Z.-Holland	35,4	23,9	4,7	— 0,7	+ 6,8	+ 7,5
Zeeland	28,1	31,5	9,8	— 18,6	— 13,2	+ 5,4
N.-Brabant	13,5	5,7	0,4	+ 2,9	+ 7,4	+ 4,5
Limburg	12,4	2,1	0,2	+ 4,4	+ 10,1	+ 5,7
Algemeen totaal	29,4	20,4	2,9	+ 0,1	+ 6,1	+ 6,0

Even duidelijk als de versterking t.o.v. de confessionele katholieke partij uit de vorige, is de versterking t.o.v. de protestants-christelijke partijen uit de bovenstaande tabel af te leiden. Slechts in twee provincies (Friesland en Zeeland) zijn AR en CH samen nu nog sterker dan de PvdA. In zes provincies is de PvdA reeds sterker dan *alle* confessionele Prot. Christ. partijen te zamen, terwijl in vier van de vijf

overige provincies het verschil tot minder dan de helft is gereduceerd tussen 1950 en 1954. Over het gehele land gemeten is de verhouding in sterkte tussen PvdA en AR+CH te zamen nu een van ten naaste bij 3 : 2. En t.o.v. *alle* Prot. Christ. partijen is de voorsprong van de PvdA 6 % geworden.

Wat te zeggen van onze communisten? In Brabant, Zeeland en Limburg zijn zij erin geslaagd, ondanks de groei van het kiezerskorps, van de 14.000 stemmen in 1950 er ruim 6000 kwijt te raken. Ook in Limburg zijn zij thans niet meer in de Prov. Staten vertegenwoordigd. In vier provincies (Friesland, Drente, Gelderland en Utrecht) beschikken zij thans nog over één zetel. In deze vier provincies verliezen zij eveneens ruim 6000 stemmen (teruggang van ± 38.000 op ± 32.000), ondanks een kiezersaanwas van meer dan 10 %. Hun relatieve „invloed” daalt daardoor met ongeveer 30 %. In Overijssel, Groningen en Zuid-Holland verliezen zij telkens een zetel. Zij beschikken nu nog in deze provincies over twee, drie, resp. vier mandaten. In deze drie provincies verloren zij in totaal 20.000 stemmen van de 122.000, ondanks de groei van het kiezerskorps. Hun aanhang slonk van 7 % op 5,3 %. Belangrijk blijft de CPN in Noord-Holland, ondanks teruggang ook daar van ± 154.000 op ± 140.000 stemmen, van 16,3 op 13,7 % en van 13 op 11 zetels. De helft van de totale aanhang der CPN zit in Noord-Holland, en het overgrote deel van die helft (ruim 100.000 stemmen) is geconcentreerd in Amsterdam.

Van de 80 gemeenten met meer dan 20.000 inwoners zijn er, als ik goed heb opgelet, nog negen, waar het stemmental van de CPN boven 10 % ligt. Amsterdam (21,4), Zaandam (19,4), Enschede (13,4), Deventer (13,2), Hoogezand (11,8), Heerenveen (11,0), Beverwijk (10,3), Velzen (10,2) en Emmen (10,0). De taak van de PvdA t.o.v. de communisten is nog niet voltooid, al hebben zij in al hun typische burchten verloren: Amsterdam 24,6–21,4, Zaanstreek 25,0–20,7, Oost-Groningen 16,0–13,4, Veenkoloniën in Gr. 11,7–9,6, Maasmond 10,3–7,5, Twente 8,1–6,7 %.

Elke stem voor de PvdA, gehaald van de CPN, is een voordeel voor de democratie, en vermindert de afstand tot de KVP.

Het oud-geboren kindje van de VVD bleef in de groei steken. Na de grote ophef die gemaakt werd na de vooruitgang in 1952 (vergeleken bij de Statenverkiezing van 1950 0,3 %!), welke ophef zeker niet met die vooruitgang in evenredigheid was, blijft er nu weinig te juichen over. Ook als men de cijfers per provincie nader beschouwt, blijken alle verschuivingen op twee na, binnen de 1 % te liggen. In Groningen gaat de VVD 1,3 % achteruit (9,0 op 7,7) waarschijnlijk ten gunste van de Middelpartij, in Drente gaat zij 3 % vooruit (14,8 op 17,8) waarschijnlijk ten koste van de PvdA. Toch geeft deze laatste verschuiving wel aan, dat er ook – onder bepaalde voorwaarden – tussen PvdA en VVD overgangen mogelijk zijn in het kiezerskorps, die men goed zal doen niet uit het oog te verliezen.

Tot nu toe zijn de uitslagen meestal vergeleken met die van 1950. Om ook de verhoudingen, met name voor de Partij van de Arbeid vast te kunnen stellen, laat ik hieronder allereerst van de grotere stedelijke complexen in de verschillende provincies de uitslagen volgen. Daarbij is een splitsing gemaakt tussen de provincies Limburg, Brabant en Gelderland enerzijds, die een gemengd beeld vertonen, en de

overige provincies (met uitzondering van Utrecht, waarvoor in verband met grenswijziging geen vergelijkingsmateriaal was).

Stemmenpercentages grotere steden PvdA

Groep I.	1950	1952	1954		1950	1952	1954
Groningen	37,7	40,2	43,3	Delft	30,1	34,2	36,7
Leeuwarden	42,5	45,0	47,0	Dordrecht	39,7	43,3	45,0
Enschede	30,0	31,6	33,6	Gouda	34,6	36,1	39,0
Hengelo	33,7	35,4	38,4	Leiden	33,4	35,9	37,7
Almelo	35,6	35,5	37,3	Rijswijk	22,3	24,2	26,2
Deventer	38,1	40,0	43,1	Schiedam	34,3	37,5	37,9
Zwolle	37,1	37,5	38,4	Vlaardingen	39,2	39,0	42,0
Alkmaar	32,3	34,9	33,7	Voorburg	21,5	21,9	24,0
Bussum	23,2	24,1	26,3	Middelburg	35,6	37,4	39,3
Haarlem	34,5	35,8	38,1	Vlissingen	45,3	46,5	48,7
Hilversum	27,9	30,3	32,2	Amsterdam	32,0	35,1	36,3
Velsen	33,9	35,0	36,9	Rotterdam	40,1	42,6	45,2
Zaandam	37,0	37,4	40,4	Den Haag	30,2	32,3	35,1
Groep II.				Apeldoorn	28,2	33,6	32,9
Den Bosch	12,9	23,9	19,4	Arnhem	32,7	37,9	36,2
Tilburg	14,0	22,8	23,8	Ede	17,7	22,8	21,0
Heerlen	11,3	19,2	19,2	Nijmegen	17,3	26,3	23,4
Kerkrade	6,9	15,3	14,0	Breda	17,7	23,3	22,7
Maastricht	17,0	28,0	30,1	Eindhoven	21,8	26,6	26,1
Venlo	11,2	12,8	14,0	Helmond	15,4	17,7	18,2

Uit de stemmenpercentages in groep I blijkt een zeer regelmatig optrekken over vrijwel de gehele linie, waarbij winsten van 4 à 6 % in vier jaar geen uitzondering zijn. In groep II vertonen Helmond en Venlo, waar bij de Tweede-Kamerverkiezing de winst gering was, dit zelfde beeld! De andere steden uit groep II geven een zeer grote winst te zien in 1952, waarvan in 1954 iets afbrokkelt, met uitzonderingen voor Tilburg, Maastricht en Heerlen, waar de gewonnen positie nog wordt verbeterd, of blijft gehandhaafd.

Wanneer nu voor de Partij van de Arbeid de uitslagen in de verschillende provincies, naar de genoemde steden en naar de overige gemeenten worden onderverdeeld, ontstaat een zeer instructief beeld.

Percentages 1952 en 1954 voor de PvdA

	Steden (uit vorige tabel)			Platteland		
	1952	1954	verschil	1952	1954	verschil
Groningen	40,2	43,3	+ 3,1	37,0	39,8	+ 2,8
Friesland	45,0	47,0	+ 2,0	34,9	34,8	— 0,1
Drente	—	—	—	41,8	37,8	— 4,0
Overijssel	35,1	37,3	+ 2,2	21,1	20,9	— 0,2
Gelderland	31,3	29,5	— 1,8	27,4	25,8	— 1,6
N.-Holland	34,6	36,1	+ 1,5	29,1	29,3	+ 0,2
Z.-Holland	37,4	39,8	+ 2,4	22,7	23,9	+ 1,2
Zeeland	42,3	44,4	+ 2,1	24,2	24,6	+ 0,4
N.-Brabant	23,9	22,8	— 0,9	10,1	8,0	— 2,1
Limburg	20,2	21,0	+ 0,8	9,3	8,3	— 1,0
Gehele land ¹⁾	34,2	35,6	+ 1,4	24,0	23,4	— 0,6

¹⁾ zonder Utrecht.

Totaal aantal geldige stemmen zowel voor steden als voor overige ± 2.5 miljoen.

De uitslag is, vergeleken met die van de Kamerverkiezingen, voor de PvdA dus gemiddeld aanmerkelijk beter in de steden dan op het platteland.

Er zijn daarvoor verschillende algemene oorzaken aan te wijzen.

Ten eerste: In 1952 was Drees lijsttrekker over het gehele land. Ongetwijfeld is dit juist voor het platteland van extra-betekenis geweest. Immers de „Noodwet-Drees” heeft voor het platteland over het algemeen veel meer betekend dan voor de grote steden, waar de sociale bijstand reeds beter was georganiseerd, en daardoor de sprong vooruit minder groot.

Ten tweede: Er is door de PvdA een veel minder intensieve verkiezingscampagne gevoerd — zoals meestal bij Statenverkiezingen. Dat is voor „daar buiten”, waar het vergaderingbezoek altijd relatief beter is, en de verkiezingslectuur over het algemeen nog meer aandacht verkrijgt, van grotere betekenis dan voor de stad. Daartegenover heeft door de geregelde verspreiding van de KVP-dag-, week- en andere bladen de katholieke kiezer, juist op het platteland, sterk onder druk gestaan.

Ten derde: de wijzigingen in de landbouwpolitiek hebben enige ongerustheid doen ontstaan, waarvan — met name in Drente — de VVD in bijzondere mate heeft geprofiteerd, ook door de keuze der lijsttrekkers.

Ten vierde: De winst van de PvdA is over het algemeen voor een deel afkomstig van het verlies van de communisten. Op het platteland nu is, met uitzondering van Groningen, niet zo heel veel meer van de communisten te halen, althans veel minder dan in de steden. Het Groningse platteland wijst een vooruitgang aan voor de PvdA, die door de achteruitgang van de communisten voor een deel verklaard kan worden.

Deze algemene oorzaken vormen natuurlijk niet een voldoende verklaring voor alle wijzigingen in de PvdA-percentages. Er zijn ongetwijfeld ook bijzondere plaatselijke omstandigheden werkzaam geweest, die soms voor de PvdA een positieve betekenis hadden (lijstaanvoerder PvdA burgemeester Tuin in Groningen), soms de groei verhinderden (lijstaanvoerder KVP burgemeester Matser in Arnhem). In Drente blijken stemmen te zijn gevloeid van de PvdA naar de VVD, naar de Prot.-Christ. partijen, en zelfs op een enkele plaats (Emmen) een klein aantal naar de CPN.

De stedelijke uitslagen zijn bijzonder verheugend. De teruggang van de werkloosheid en de ontwikkeling van de lonen heeft hier het algemene vertrouwen in de PvdA bevestigd. Bijzonder verheugend is, dat nu ook voor een Statenverkiezing het gemiddelde percentage van de PvdA in de steden van Brabant en Limburg boven 20 % is gekomen. Dat betekent een positie, waarop snel kan worden voortgebouwd en van waaruit het — tijdelijk — verloren terrein kan worden teruggewonnen.

Een beschouwing van de verschuiving tussen alle partijen onderling heeft mij er namelijk toe gebracht te veronderstellen, dat van de stemmen, welke de Partij v.d.Arbeid in 1952 ten koste van de KVP heeft gewonnen, een 25.000 à 30.000 zijn teruggevloeid. De rest van de winst van de KVP is ontstaan door teruggang van de KNP met ± 90.000 stemmen, door het verdwijnen van een aantal reactionnaire groeperingen en incidentele winst van andere partijen („belastingverlagingkiezers”, die in 1950 op de VVD stemden in Groningen, Gelderland en Limburg), terwijl

ten slotte in Brabant en Limburg ruim 10.000 kiezers meer stemden dan in 1952. Van deze stemmen is ongetwijfeld het overgrote deel naar de KVP gegaan.

Door deze oorzaken bedraagt de afstand tussen het aantal stemmen op de KVP en de PvdA thans weer ± 115.000 stemmen ten voordele van de KVP. Dit verschil is gering, als men de ontwikkeling der verhoudingen tussen 1950 en 1954 volgt.

Romme heeft na de verkiezingen uitgesproken, dat in de regering een samenwerking tussen PvdA en KVP dient te blijven bestaan. Veel anders zit er inderdaad niet op, noch voor de ene, noch voor de andere partij. Het merkwaardige van de verkiezingen van 1954 is, dat de twee grote regeringspartijen beide wonnen, echter de ene aan de linkse kant (de CPN verloor samen met de Soc. Unie 30.000 stemmen) de andere aan de rechtse en ultra-rechtse kant.

Voor de PvdA betekent de winst van vroeger communistische stemmen, en de wil om meer daarvan te winnen, geen enkele wijziging in haar grondslag of haar aanhang. De vroegere communisten komen niet omdat *wij*, maar omdat *zij* veranderden, bij de PvdA. Ik ben er niet zo zeker van dat dit ook geldt voor degenen, die bij deze verkiezingen, uit ultra-rechtse hoek komende, de KVP hebben versterkt. De KVP is met Welter, en zeker met haar rechtervleugel, nog lang niet klaar. Want men vergis zich niet: de teruggang van Welter is voor ongeveer de helft veroorzaakt doordat in zeven provincies geen kandidaten waren gesteld. Overigens is in de andere vier provincies het verlies nog erg genoeg: een daling van ± 100.000 op ± 50.000 stemmen.

En ook geheel zonder Welter — hoe Romme het ook wendt of keert: het probleem van het over vrijwel alle maatschappelijke vraagstukken, waarover een politieke partij een politieke beslissing moet nemen, verschillend — neen tegengesteld — denken, blijft, zolang hij vasthoudt aan de confessionele grondslag, of deze nog tracht te versterken.

De KVP heeft na deze verkiezing weinig meer te winnen, nu de PvdA ook in het Zuiden stevig verankerd blijkt. De PvdA daarentegen heeft nog een ruim en rijk arbeidsveld voor zich — zich uitstrekkend naar *alle* kanten. Haar groei gaat voort.

DE PEN OP PAPIER

Grenzen der verdraagzaamheid

Onder de titel „Verdraagzaamheid en humanisme” komt in het „Katholiek Staatskundig Maandschrift” van Maart jl. een beschouwing voor van pater Stokman. Daarin neemt hij onder meer principieel stelling tegen hetgeen ik bij de behandeling der begroting van Sociale Zaken en Volksgezondheid in de Tweede Kamer heb opgemerkt naar aanleiding van de kwestie der geestelijke verzorging vanwege het „Humanistisch Verbond” in de DUW-kampen.

„Welk recht zou de overheid hebben de mogelijkheden voor het werk van deze groep (het Humanistisch Verbond) geringer te maken dan voor dat van de kerken?” In deze vraag culmineerde mijn opmerking. Het begrijpelijk achtend, dat de Partij van de Arbeid een dergelijk standpunt inneemt, omdat zij als partij geen eigen levensbeschouwing (pater Stokman zegt: „geen levensbeschouwelijk beginsel”) heeft, verklaart hij het niet goed te begrijpen hoe een katholiek politicus dat standpunt voor zijn rekening kan nemen.

Voor een juist begrip van het tussen pater Stokman en mij aan de dag tredend meningsverschil is het, geloof ik, van belang een uitspraak van pater Stokman zelf, (genomen uit een artikel van zijn hand in „De Opmars” van 24 April 1953) naast de mijne te leggen. „In het algemeen zou ik willen zeggen dat een zekere eenheid van beleid en een gelijke behandeling van alle bevolkingsgroepen door de overheid hier in het oog moeten worden gehouden. Aan humanistische verzorgers kan de overheid moeilijk weigeren, wat zij aan aalmoezeniers en predikanten toekent.” Wat pater Stokman vindt, dat de overheid *moeilijk kan* weigeren, *mág* naar mijn mening de overheid niet weigeren.

Als men dit verschil in standpunt nader beschouwt zal een praktisch aangelegd mens misschien geneigd zijn op te merken: is dat nu zo'n gewichtig twistpunt? Op beide manieren zal men toch heel gemakkelijk, als vanzelf, tot precies dezelfde concrete oplossingen kunnen komen? En toch ziet pater Stokman precies tussen die twee formuleringen de scherp-getrokken grenslijn liggen tussen wat een katholiek politicus in geweten wél en niet verantwoorden kan. Gelijke behandeling voor alle volksgroepen, welke levensovertuiging zij ook huldigen, mits het een achtbare overtuiging is, d.w.z. mits haar beleving niet in strijd komt met „de openbare orde en de goede zeden”, dat mag een katholiek, als ik hem goed begrip, volgens pater Stokman niet zien als een *recht* van deze volksgroepen tegenover de overheid, maar slechts als iets wat de Nederlandse overheid vandaag aan den dag moeilijk kan weigeren om *practische* redenen (omdat anders de zending der kerk in de ogen van alle niet-katholieken in discrediet komt; omdat anders de goede verhoudingen tussen katholieken en niet-katholieken grondig zouden worden verstoord; omdat anders het behoud en de versterking van het Godsgeloof geschaad zou worden; — aldus, kort samengevat, de redenen die pater Stokman zelf heeft opgegeven). ¹⁾

Ligt die grenslijn voor een katholiek inderdaad daar, waar pater Stokman die wil trekken? Laat ik beginnen op te merken, dat ik beslist niet de enige katholiek in Nederland ben, die hier anders over denkt dan hij. Kort geleden verscheen een publicatie van het

¹⁾ In zijn artikel in „De Opmars” van 24 April 1953.

„Nederlands Gesprekcentrum” over „Het samenleven in Nederland”. Ook de katholieke leden van de commissie die dit rapport samenstelde (bij mijn weten: geen leden van de Partij van de Arbeid!) hadden kennelijk geen bezwaren de volgende stellingen te onderschrijven: III. „In deze geest dient voor de overheid *gelijkberechtiging* voor elke levensovertuiging te gelden, behoudens voor die vormen van beleving, die het stempel der achtbaarheid ontberen...” en V.: „Gezien de dreiging van een geestelijk en zedelijk nihilisme, vooral tot uiting komend in een ontwijken van of een voorbijgaan aan een persoonlijke levensverantwoording als gevolg van de verloochening van de zin des levens, is het ook de roeping der overheid alle activiteit te stimuleren ten gunste van een geestelijke weerbaarheid tegen dit nihilisme.” Alle leden van die commissie, behalve professor Brillenburg Wurth, konden zich bovendien vinden in de volgende formulering: „Op het gebied der verzorging van de soldaat, de gevangene, de in overheidskampen gehuisveste arbeider betekent dit bijvoorbeeld, dat de overheid — zonder zich hierdoor uit te spreken over al of niet gelijkwaardig zijn van kerken en Humanistisch Verbond — het *recht* van de kerken tot godsdienstige en van het Humanistisch Verbond tot humanistische geestelijke verzorging erkent.”²⁾

Waarom toch wijst pater Stokman mijn opvatting af als on-katholiek? Dat is nu voor mij het raadsel. Het kan zijn, dat hij me niet goed heeft begrepen. Die indruk krijg ik in zaamheid ziet als het geven van gelijke kansen aan het ware en het valse, aan het goede en het slechte, heeft een onjuist begrip van de katholieke opvatting der verdraagzaamheid.” Als pater Stokman zou denken hier mijn opvatting juist weer te geven, dan heeft hij van mijn opvatting een onjuist begrip. Ik heb een dergelijke formulering (waarvan de publicatie van het Gesprekcentrum zich nog wel bedient) zorgvuldig vermeden, omdat we ons bij deze gehele discussie bevinden op het terrein van de verhouding tussen de overheid aan de ene kant, en aan de andere kant: niet de waarheid of de dwaling, doch: de burgers met hun verschillende overtuigingen en opvattingen.

Naar mijn vaste mening, en ik zie niet in waarom die niet goed katholiek zou zijn, berust de rechtsgelijkheid van de aanhangers aller achtbare levensovertuigingen op de fundamentele vrijheid, die in een moderne democratie terecht aan de aanhangers van al deze overtuigingen wordt gewaarborgd, de vrijheid nl. om naar zijn overtuiging te leven, aan haar uiting te geven, haar te propageren en haar ten grondslag te leggen aan zijn maatschappelijke activiteiten. Terecht wordt in een moderne democratie deze vrijheid gewaarborgd, omdat zij niet slechts „een geringer kwaad” is, maar een goed in zich zelf. Waarom is zij een goed in zich zelf? Hierop antwoordt pater Augustin Léonard O.P.: omdat het geloof een vrije genade-gave van God is, die als zij aanvaard wordt door de mens uitsluitend in vrijheid kan worden aanvaard.³⁾

In zijn laatste boek „Man and the state”⁴⁾ verdedigt de katholieke filosoof Maritain een gelijk standpunt. Zelfs in een democratie, waarin wetgeving en bestuur door het christendom is geïnspireerd, zal men aan de christelijke burgers en aan de activiteiten en instellingen die deze in het leven roepen, geen hogere rechten mogen toekennen dan aan andere burgers. Waarom? Omdat het niet aangaat het voor te stellen alsof er behalve het algemeene welzijn van het gehele volk nog een „bijzonder algemeen welzijn” zou zijn van een bepaald volksdeel, bijvoorbeeld het katholieke; omdat de mens wel verplichtingen heeft tegenover de waarheid, maar slechts in de mate waarin hij haar kent, en omdat de

²⁾ Cursivering van mij.

³⁾ „Tolérance et Communauté humaine”, pag. 123 e.v.

⁴⁾ „Man and the state”, pag. 175 e.v.

politieke gemeenschap geen verplichting heeft tegenover een andere waarheid dan die de burgers in geweten erkennen. En als zo'n democratie de hulp van de kerk inroept op cultureel en maatschappelijk terrein, dan nog zal zij dit doen op de grondslag van vrijheid en rechtsgelijkheid van alle burgers, waarbij ook de diensten die andere geestelijke groepen aan het gemene welzijn bewijzen, door de christenen worden erkend.

Pater Stokman heeft het volste recht mijn opvatting af te wijzen, ik kan echter niet inzien hoe hij het recht zou hebben ze als on-katholiek aan de kaak te stellen. Persoonlijk geloof ik in ieder geval dat de mijne méér in overeenstemming is met de leer van de ieder geval sterk wanneer ik bij hem de volgende zin lees: „Wie derhalve de verdraag-Katholieke Kerk dan de zijne. Is het ook niet zo, dat hij de hele kwestie te veel stelt als een probleem van verdraagzaamheid, terwijl we hier veel meer te maken hebben met een vraagstuk van vrijheid en gelijkheid? Verdraagzaamheid komt eerst aan de orde, zo zie ik het ten minste, als men, i.c. de overheid, gesteld wordt voor een handelwijze, een optreden, een vrijheidsrecht dat men niet alleen kán, maar ook mág beperken. Dan kan de vraag rijzen op het ook verstandig is te doen, waartoe men de macht en de bevoegdheid heeft. Om een voorbeeld te geven: de communistische overtuigingen en activiteiten tasten de grondslagen der democratie en zelfs de grondslagen van het zedelijk bewustzijn van het Nederlandse volk aan; om die reden missen deze overtuigingen het stempel der accepteerbaarheid. De Nederlandse overheid kan en mag daarom de vrijheid voor de communisten beperken. Zij behoeft dit niet te doen, zij mag ter wille van een hoger goed, het algemeen welzijn, dat van dergelijke beperkingen in de praktijk misschien meer nadeel dan voordeel zou ondervinden, deze beperkingen achterwege laten.

Ten slotte zou ik pater Stokmans aandacht willen vragen voor het grote belang van een principieel democratische houding van de politieke voormannen in het katholieke volksdeel, principieel-democratisch vooral hierin door vrijheid van overtuiging en rechtsgelijkheid der verschillende godsdienstige en levenbeschouwelijke groepen te stellen als een algemeen beginsel, en niet slechts als een gevolg van een telkens opnieuw noodzakelijke afweging van voor en tegen gezien vanuit het katholieke standpunt. Hoe zal men anders kunnen bevorderen, dat de niet-katholieke volksgroepen in ons land het zo gewenste vertrouwen in de eerlijke bedoelingen van hun katholieke landgenoten in voldoende mate zullen kunnen opbrengen, en hoe zal men anders het gevaar weten te vermijden dat er in het katholieke volksdeel zelf spanningen ontstaan, of bestaande spanningen niet kunnen worden weggenomen tussen een groeiende democratische overtuiging en een bepaalde traditionele, min of meer autoritaire levensstijl, die ten onrechte als een noodzakelijk gevolg der katholieke geloofsleer wordt beschouwd?

Mr. Th. J. A. M. VAN LIER

HET „INLEIDEND” ARTIKEL

Een bijdrage tot de discussie omtrent de hangende wijziging van de Grondwet.

„De ondergetekenden menen als leden van de Staatscommissie, die de na te noemen aangelegenheid uitvoerig onder de ogen heeft gezien, hun recht tot indiening van een minderheidsnota te moeten gebruiken om aan Uwe Majesteit kenbaar te maken hun gevoelens, dat in de Grondwet behoort te worden opgenomen een inleidend artikel (ongenummerd), waarin de gebondenheid van alle staats- en rechtsbestel aan een hogere orde tot uitdrukking wordt gebracht.”

Aldus begint een minderheidsnota op het Eindrapport van de Staatscommissie tot Herziening van de Grondwet. De minderheidsnota is ondertekend door de heren: C. P. M. Romme, A. M. Donner, W. C. L. van der Grinten, J. P. Hooykaas, A. A. L. Rutgers, J. R. H. van Schaik, J. Schouten, H. W. Tilanus, P. J. Witteman.

Het inleidend artikel, dat zij voorstellen aan de Grondwet te doen voorafgaan, zou hun inziens kunnen luiden:

„Het Staatsbestel van het Koninkrijk wordt gedragen door de erkenning van God als Schepper en Bron van recht.”

Na op de diepe betekenis van dit inleidend artikel te hebben gewezen, schrijven de ondertekenaars van de minderheidsnota, dat zij niet miskennen „dat de voorgestelde bepaling niet met de overtuiging van alle burgers van het Koninkrijk strookt.” Evenwel menen zij, dat dit naar hun mening geen bezwaar mag vormen, om de in die bepaling uitgedrukte waarheid aan de Grondwet te doen voorafgaan. „Immers daardoor wordt aan de geestelijke vrijheid, welke als een van de kostbaarste goederen in het Nederlandse volk en zijn Staatsbestel ligt verankerd, niet te kort gedaan, daar dit artikel niet kan worden opgevat als poging enig burger, in welke kwaliteit ook, iets tegen zijn overtuiging op te dragen of af te dwingen. Ook degene, die de aldus uitgesproken waarheid niet vermag te aanvaarden, wordt in genen dele achtergesteld bij anderen of verhinderd trouw aan de Grondwet te zweren of te beloven.”

Aldus een samenvatting van de minderheidsnota.

Heeft bij de formulering van het minderheidsrapport kennelijk het streven voorgezet elke associatie met engere partij-politieke oogmerken te voorkomen, de Maasbode van 12 Februari 1954 haastte zich om te berekenen, dat „deze minderheid uiting geeft aan een grote meerderheid in ons volk”... maar, „dat toch wel niet gerekend zal mogen worden op de steun van de niet-confessionele partijen in ons parlement, met name de PvdA en VVD, die deze zgn. neutraliteit willen hooghouden. Zij vergeten dan echter, dat door over God als Bron van recht en gezag te zwijgen ook een standpunt wordt ingenomen, nl., dat God als zodanig niet ter zake doet. Een opvatting, die in feite slechts door een kleine minderheid in het Nederlandse volk wordt aangehangen.”

De Gelderlander van 18 Februari 1954 merkte ten aanzien van de kansen van het minderheidsvoorstel op: „Wellicht echter zou een zodanige toevoeging door bepaalde lieden uit overwegingen van tolerantie, of wat men als zodanig kan aanvoeren, weinig acceptabel zijn.”

Of prof. Romme deze twee persuitingen uit hem niet onwelwillend gezinde bladen op zijn bureau had, toen hij zich zette om enkele dagen later in de Volkskrant zijn Zaterdagse beschouwingen te schrijven, is niet bekend, maar hoe het ook zij, op 20 Februari 1954 schoof hij de berekeningen van De Maasbode terzijde, toen hij schreef: „Maar het voorstel om zulk een inleidend artikel op te nemen, heeft het niet verder gebracht dan tot de handtekeningen der katholieken en protestant-christelijke leden; elk lid der niet-christelijke partijen ontbreekt hier. Dat deze scheiding straks representatief zal blijken voor de beslissing in de Staten-Generaal, lijkt mij bij de huidige samenstelling der volksvertegenwoordiging voorshands moeilijk aan te nemen.”

En in elk geval haastte De Maasbode zich op 25 Februari 1954 de wens uit te spreken „dat van het aan de orde gestelde probleem geen voorwerp van partijpolitieke strijd mag gemaakt worden.”

Het spruit juist voort uit dezelfde wens om te voorkomen, dat dit onderwerp een voorwerp van partijpolitieke strijd wordt gemaakt, dat, nu deze minderheidsnota is verschenen, de wenselijkheid wordt gevoeld de gedachten terug te doen gaan naar een publicatie, die prof. Romme tijdens de bezetting schreef en in 1945 publiceerde, nl. zijn geschrift „Nieuwe Grondwetsartikelen”.

Deze persoonlijke proeve van grondswetsherziening van prof. Romme begint niet met een inleidend artikel van de strekking als thans in de minderheidsnota wordt voorgesteld, maar deze proeve bevat wél het volgende artikel 2:

„Het Koninkrijk der Nederlanden erkent God als zijn eerste Oorzaak en laatste Doel en belijdt zijn volkomen afhankelijkheid van zijn Schepper. De bevordering van de ere Gods is voorwerp van de aanhoudende zorg der Overheden.”

Prof. Romme schreef ter toelichting van dit door hem voorgestelde artikel het volgende:

„De groep opent met de Godserkenning en de belijdenis, dat het Koninkrijk schepsel Gods, volkomen afhankelijk is van zijn Schepper.

Dit is een bewuste, opzettelijke breuk met de gedachte, dat het recht zijn diepste bron zou hebben in de mens en dat de Staat daarom slechts gebonden zou zijn aan de wet, die van mensen afstamt. Het is een bewuste, opzettelijke daad, dat wij, mensen-in-eenheid, ons stellen onder de Schepper, van Wie alles voortkomt en naar Wie alles uitgaat, ook ons algemeen welzijn. Dit is geen geloofspunt, dat wij aan de Staat ten grondslag leggen — geloof belijden kan alleen een staat, waarvan de burgers geloven. Het is de erkenning ener waarheid, die iedereen met zijn rede, met zijn verstand kennen kan, en die oneindig minder straffeloos geloofchend kan worden dan het vaderbegrip in het gezin.”

Laat de recente minderheidsnota van de Staatscommissie het slechts bij het voorstel om de door haar voorgestane gedachte neer te leggen in een „inleidend” artikel, prof. Romme heeft de in zijn tijdens de bezetting uitgewerkte proeve van art. 2 vervatte gedachte verder in zijn ontwerp-Grondwet uitgewerkt. Immers in art. 11 stelde hij voor:

„Iedere burger van het Koninkrijk der Nederlanden, die aanvaardt, dat het Koninkrijk terecht het in de artikelen twee tot en met zes van dit hoofdstuk vervatte erkent, is tot elke landsbediening benoembaar.”

Nadat in de proeve tot grondswetswijziging van prof. Romme aldus de benoembaarheid van iedere burger tot elke landsbediening getoetst werd aan de instemming met of afwijzing van het voorgestelde art. 2, heeft prof. Romme, zeer consequent voor het overige, de toepassing van andere volksrechten eveneens aan die zelfde maatstaf getoetst. Hij stelde voor art. 12, 13 en 14 als volgt te doen luiden:

„Niemand heeft voorafgaand verlof nodig, om door de drukpers gedachten of gevoelens in genen dele aantastend hetgeen in de artikelen twee tot en met zes van dit hoofdstuk is erkend, te openbaren, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet.

Bij of krachtens de wet worden de nodige maatregelen getroffen ter verzekering van de voorlichting der burgers met betrekking tot de zorg der Overheden.”

„Ieder heeft het recht om schriftelijk aan de bevoegde macht verzoeken in te dienen, mits in genen dele aantastende hetgeen in de artikelen twee tot en met zes van dit hoofdstuk is erkend.

Elk verzoek moet door de verzoeker ondertekend zijn. Ondertekening uit naam van anderen kan alleen geschieden krachtens schriftelijke bij het verzoek overlegde volmacht.

Wettig bestaande lichamen kunnen aan de bevoegde macht verzoeken indienen, doch alleen over onderwerpen tot hun bepaalde werkkring behorende.

„De ingezetenen zijn gerechtigd tot vereniging en vergadering, met inachtneming van het in de artikelen twee tot en met zes erkende.

De wet regelt en beperkt de uitoefening van dat recht in het belang der openbare orde.”

De toelichting, die prof. Romme in zijn proeve tot grondswetswijziging op deze voorgestelde artikelen schreef, luidde als volgt:

„In de artikelen acht tot en met veertien zijn de grondrechten, de bijzondere vrijheidsrechten van de afzonderlijke mens opgenomen. Ze zijn ontleend aan de bestaande Grondwet, maar uiteraard aangepast aan het geestelijke fundament van het Koninkrijk, zoals dat in de ontworpen artikelen twee tot en met zes is vervat. Voor zover dus in de

grondrechten thans iets nieuws is aangebracht, is dat vrijwel uitsluitend het logische gevolg van de opzet, het Koninkrijk te vestigen op bepaalde, algemeen aanvaardbare, geestelijke grondslagen.^{o)} Maar dit logische gevolg is stellig ingrijpend — omdat die opzet ook ingrijpend is.

De vrijheid van onderwijs, de vrijheid van drukpers, het recht van petitie, het recht van vereniging en vergadering — zij blijven in het Koninkrijk als vrijheden onverkort bestaan, maar als losbandigheden worden zij geweerd. Wanneer gasten hun vakantie bij mij doorbrengen, laat ik ze graag alle vrijheid, maar niet om mijn huis af te breken, dat is een gezelschapsspelletje, waartoe mijn vrouw en kinderen en ik zelf evenmin het recht hebben. Zo is het ook in de Staat — al worden hier de grenzen van het vrijheidsbegrip nóg ruimer getrokken, omdat enkel erbuiten wordt gehouden de aantasting van het geestelijk fundament, waarop de Staat rust.

Het onderwijs is dus vrij, maar niet om het Koninkrijk te ondergraven en kinderen op te voeden zonder kennis van en eerbied voor zijn grote grond-waarheden. De vrijheid van drukpers blijft bestaan, maar de grondwettelijke waarborg geeft geen dekking aan de openbaring van gedachten en gevoelens die erop uit zijn het Koninkrijk zelf te doen instorten door de vernieling van zijn geestelijke fundament. Met het recht van petitie kan men de bevoegde macht blijven benaderen, maar niet om haar te vragen, het Rijk, dat zij heeft te dienen, in zijn grondslagen te doen wankelen. Het recht van vereniging en vergadering blijft erkend, maar niet om te dwarsdrijven tegen de eenheid van het Koninkrijk, die in zijn geestelijke fundament is verankerd. Iedere burger is tot elke landsbediening benoembaar, maar dan moet hij ook het land dienen op de basis der algemene grondslagen, waarop het staat."

Mogelijk kunnen deze gegevens iets bijdragen tot de gewachtenwisseling met betrekking tot de wijzigingen in de Grondwet, die thans aanhangig zijn gemaakt.

^{o)} „Reeds uit dit eerste gevolg blijkt de redelijke noodzakelijkheid, dat de aanvaarding van grote geestelijke grondslagen voor de Staat een *algemeen* karakter moet dragen, een waar *volks*karakter, en *niet* beperkt mag zijn tot een simpele *meerderheid* in het volk.”
(Noot van prof. Romme).

M. SLUYSER

BOEKBESPREKINGEN

Die Gewerkschaften. Lebensordnung oder Zweckapparat?
C. W. Leske Verlag, Darmstadt 1953.

Er is de laatste jaren een stroom van literatuur over de vakbeweging verschenen. Zij is ten dele van geschiedkundige aard en ten dele tracht zij het „established unionism” (Briefs) te plaatsen. Een duister punt daarbij is nog steeds de invloed van de vakbeweging op de politiek en de invloed van de politiek op de vakbeweging. Met de term *pressure-group* schijnt deze invloed niet voldoende te zijn aangegeven. Het geschrift onder bovenstaande titel vormt het tweede nummer van de serie *Auslandsforschung*, uitgegeven

onder auspiciën van de Auslandswissenschaftliche Gesellschaft e.V. Deze beoogt het scheppen van een vrij forum voor niet-politieke discussie, onafhankelijk van de overheid, partijen en academische instellingen. Met het boekje over vakbeweging heeft men aan de hand van concrete en symptomatische voorbeelden uit het buitenland stof willen verzamelen ten dienste van de discussie over problemen, die in de inleiding zijn aangegeven. Deze opzet verklaart het vraagteken achter de ondertitel en achter het opschrift van het eerste deel: Interessenvertretung oder staatliches Führungsmittel? In dit deel beschrijft allereerst prof. Michael Freund (Kiel) de vakbeweging in de Verenigde Staten: de klassieke vorm van de vakverenigingen in een kapitalistische wereld. Als het rijkste proletariaat van de wereld is de Amerikaanse vakbeweging in een specifiek sociale betekenis ook het radicaalst en het meest revolutionair. Dit uit zich echter niet in de politiek; welbewust bindt de Amerikaanse vakbeweging zich niet aan een politieke partij. Boris Meissner bespreekt de Russische vakbeweging als instrument van een socialistische staat. Na de revolutie in 1917 is de vakbeweging — ondanksrijvingen — steeds meer onderworpen aan het heersende regiem. „Den Gewerkschaften fallen als Hilfsorganen des Staates gegenüber den Arbeitern und Angestellten ähnliche Funktionen zu wie der Kolchosverwaltung gegenüber den Kollektivbauern.” Dit moge tegenovergesteld zijn aan het doel, dat de vakbeweging in Rusland zich aanvankelijk stelde, zij ontleent thans aan deze directe beïnvloeding van en controle over de arbeiders een zeer grote macht in de communistische hiërarchie. De functionarissen, die deze macht uitoefenen zijn echter in overwegende mate partijleden en als zodanig aan de ijzeren partijdiscipline onderworpen.

Prof. Karl Heinz Pfeffer (Hamburg) behandelt de Engelse vakbeweging als „Stütze der Gesellschaft”. De verhouding tussen politieke arbeiderspartij en vakbeweging is in Engeland tegengesteld aan die in Rusland. In Engeland domineert de vakbeweging die er ook — alweer anders dan in Rusland — eerder was. Wanneer de politieke partij aan de macht komt, wordt ook de vakbeweging mededragers van de maatschappelijke orde. De verantwoordelijkheid, die zij daarmee aanvaard heeft, kan vervolgens onder ander bewind (bedoeld is na 1951) niet meer worden afgeworpen. Wij willen deze beweringen in hun algemeenheid niet gaarne onderschrijven.

Het tweede deel van het boekje heeft betrekking op de afweer van communistische infiltratie (zonder vraagteken, terecht). Hendrik de Man, wiens bijdrage posthuum werd opgenomen, bespreekt de vakbeweging in Frankrijk, het klassieke land van de revolutie; dr. Richard Wichterich (Rome) gaat de ontwikkeling van de Italiaanse vakbeweging na. Prof. Karl-Heinz Sonnewald (Hamburg) ten slotte schrijft over de vakverenigingsinternationale als strijdterrein tussen communisten en hun tegenstanders. Deze bijdragen hebben een geschiedkundig karakter. Slechts De Man tracht een verklaring te geven voor de politisering van de vakbeweging in Frankrijk (Paternalisme van de derde republiek, paritaire bestuursvormen, waardoor de representatie de revendicatie ging overheersen, de partijpolitieke invloed in de belangrijkste richtingen van de vakbeweging en de Franse buitenlandse politiek, die in steeds sterker mate de binnenlandse bepaalt). In de ontevredenheid, die het gevolg is van de laatste factor en in de afkeer van de communisten tot compromisvorming ziet De Man de voornaamste oorzaken, die de communistische vakbeweging in een sterke positie hebben gebracht. Het onderschrift van De Mans artikel wijst er echter op, dat ook andere factoren hun invloed doen gelden.

De inleiding tot de zes opstellen geeft de probleemstelling aan, waarover de discussie moet worden gevoerd en waartoe de bijdragen het grondmateriaal beogen te zijn. Wij nemen haar vertaald over: „De uit de 19e eeuw stammende organisatievorm van de werknemersvakbeweging staat in het midden van de 20e eeuw voor uiterst belangrijke problemen:

1. Hoe moet haar houding zijn, wanneer de staat niet meer in handen is van haar tegenstanders, maar aan haar zelf of aan haar vrienden behoort of haar als instrument wil gebruiken? Kan de vakbeweging, die eens de belangen van bepaalde groepen behartigde, ook de verantwoordelijkheid voor de belangen van niet-leden op zich nemen, in het algemeen belang tegen de wensen van haar leden optreden, zonder haar wezen te verliezen? Blijft de vakbeweging in een geheel of in een half socialistische staat vakbeweging of wordt zij staatsinstrument?
2. Mag de vakbeweging zich laten gebruiken door revolutionaire groepen, die van oordeel zijn, dat de belangen der arbeiders op consequente wijze moeten worden behartigd? Mag de vakbeweging van haar leden verlangen afstand te doen van bepaalde politieke overtuigingen of moet zij overeenkomstig haar wezen neutraal blijven en aldus een gunstige gelegenheid voor communistische infiltratie bieden, die het in andere organisaties minder gemakkelijk zou hebben?"

Deze probleemstelling dekt de inhoud van de zes bijdragen maar ten dele; bovendien is zij te star geformuleerd, vaag en onvolledig. Zij behelst ook een merkwaardige tegenstelling: de staat, die toebehoort aan de vakbeweging, die in wezen neutraal is. Wat moet verder als uitgangspunt voor een discussie worden verstaan onder een geheel of half socialistische staat en wat zijn de wensen van *haar leden*? Waarom stelt men alleen de mogelijkheid om afstand te eisen van politieke overtuiging en niet het alternatief van verwijdering? Dit laatste is het enige middel om effectief weerstand te bieden aan communistische infiltratie.

Een derde probleemstelling heeft betrekking op de overdracht van in West-Europa en Amerika gegroeide organisatievormen op minder ontwikkelde gebieden, maar dit probleem kan, naar wordt medegedeeld, eerst later worden behandeld. Toch wordt men bij de lezing van de bijdragen ervan doordrongen, in hoe sterke mate vorm en karakter van de vakbeweging in de verschillende landen worden bepaald door de nationale omstandigheden, vroeger en nu, politiek, sociaal en cultureel. Waarom dient de derde vraag dan later behandeld te worden en waarom slaat zij in het bijzonder op Azië, Afrika en Zuid-Amerika? Zweck, waartoe? Het is jammer, dat de — gelukkig korte — inleiding in het overigens interessante boekje is opgenomen.

PH. VAN PRAAG

Dr. W. Banning e.a.: *Sociologie en Kerk*. Publicaties van het Sociologisch Instituut der Nederlands Hervormde Kerk, no. 2. Boekencentrum. 's-Gravenhage.

In dit boekje is een aantal voordrachten bijeengebracht, welke gehouden zijn op een conferentie van predikanten, ten einde deze over de betekenis van de sociologie voor de kerk en haar arbeid voor te lichten.

Een verheugend feit vormt de nadruk welke hier door alle sprekers gelegd wordt op het karakter der moderne sociologie als positieve wetenschap. Nog te veel vindt men — onlangs nog in een r.k. populair-wetenschappelijk werkje — de sociologie aangeprezen als sociale wijsbegeerte, wier uitgangspunt ligt in de kerkelijke moraal.

Banning en Bouman behandelden resp. het ontstaan en de inhoud der sociologie als wetenschap.

Volgens Banning behoort de kerk krachtens haar sociale functie de moraal en de moraliteit van een volk te stuwen en te bezielen. De sociologie kan het daartoe noodzakelijke

inzicht in de sociale werkelijkheid bieden, juist door haar beide grondslagen: wetenschappelijke exactheid en zedelijke bewogenheid. Zij kan ook het complex van sociale en psychische factoren blootleggen, welke het moderne mythisch denken voeden, dat zo vaak het karakter draagt van een verkapte religie.

Bouman behandelt de betekenis van de sociologie als de wetenschap welke de sociale relaties tussen de mensen onderling, en tussen personen en groepen behandelt, evenals de aard en de veranderingen in de sociale instellingen en denkbeelden. Hij wijst op de grote betekenis van het groepsdenkbeeld — de norm — op de intermenselijke verhoudingen.

Van Heek behandelt de ontwikkeling der hedendaagse maatschappij van klassen- naar standenstructuur als voorbeeld. In de maatschappij met standenstructuur berust de sociale distinctie op de aanvaarding van een bepaalde levensstijl. Van grote betekenis is de inhoud der normen welke de beroepsstanden in hun eigen sociaal milieu aan hun leden stellen.

Kruijt legt de nadruk op de noodzaak van de gedistancieerde samenwerking tussen kerk en sociologie. De sociologie constateert en onderzoekt de verandering in de maatschappij en het maatschappelijk denken, waartegenover de kerk zich geplaatst ziet. Zij verschaft de kerk het inzicht, noodzakelijk voor de fundering van een goede ethiek, en de vertaling daarvan in de denksfeer van de verschillende sociale groeperingen. Voor de opbouw van het gemeentelieven in allerlei soorten van nederzettingen, en het overwinnen van de sociale scheidslijnen, kortom voor de nieuwe geestelijke integratie op de grondslag, welke de kerk krachtens haar boodschap te bieden heeft, heeft zij het inzicht dat de sociologie kan bieden nodig.

Verder zijn opgenomen een „tijdpreek” van dr. J. Rasker over het christelijk ideaal met betrekking tot verlossing en wet. De bestaande maatschappijvormen zijn alle bastaarden van het christendom: daarom is een oecumenisch getuigenis der kerk, boven al deze maatschappijvormen uitgaand, noodzakelijk.

Ten slotte volgt een inleiding tot de sociologische literatuur welke de predikant dienstig kan zijn.

Deze bundel vormt een treffend bewijs van het groeiend besef van sociale verantwoordelijkheid binnen de Nederlandse Hervormde Kerk. Men kan haar in dit opzicht gelukwensen met het feit, dat zij onder haar lidmaten ook de vooraanstaande sociologen telt, waarop zij voor deze inleidingen een beroep kon doen.

Dr. S. E. STEIGENGA-KOUWE

Redactioneel

In verband met de verschijning van het Advies van de SER in zake de ouderdomsvoorziening zijn in dit nummer een tweetal grote beschouwingen over deze raad opgenomen, waardoor het Mei-nummer met 80 pagina's verschijnt. In het Juni-nummer zal nog een beschouwing van mr. H. B. J. Waslander over het SER-advies worden geplaatst.

HET MANDEMENT DER BISSCHOPPEN

Het is voor een buitenstaander niet altijd gemakkelijk, om de innerlijke motieven in een andere kring dan de zijne op de juiste waarde te schatten, en het moet dus a priori mogelijk worden geacht, dat hij zich daaromtrent vergist. Ik meen, en zal dat aanstonds nader motiveren, dat het Episcopaat zich nog als ernstig vergist in zijn beoordeling van de motieven, die in Nederland tot de „doorbraak” hebben geleid, en dat deze vergissing, nu in 1954 plechtig vastgelegd in een Mandement, eenmaal als een blunder zal worden gekwalificeerd. Wanneer bijv. bij gelegenheid van het jaar 2000 een opvolger van prof. Rogier (de R.K. historicus in Nijmegen, die in het officiële gedenkboek ter gelegenheid van de honderd jaar Kromstafteesten nog al eens blunders van het Episcopaat aanwees) de sociale en politieke geschiedenis der dan voorbije 20ste eeuw gaat beschrijven, moet het althans mogelijk worden geacht, dat het oordeel der komende generaties anders zal luiden dan dat der thans luidruchtig discussiërenden. Deze ietwat nuchtere opmerking meen ik eerst te moeten maken — óók omdat wij ons in deze discussie nu eenmaal moeten mengen: de PvdA wordt in haar doorbraak-karakter aangevallen, en dus hebben wij ons te verweren.

Een tweede opmerking vooraf lijkt mij gewenst. De Bisschoppen, ambtelijk sprekend, zijn uiteraard onttrokken aan discussie: zij spreken kerkelijk tot hun geloofs-genoten. Wij hebben deze situatie te aanvaarden, als wij de RK kerk willen nemen zoals zij is. Wat wij over het Mandement te zeggen hebben, zal niet gericht zijn tot het Episcopaat — zelfs niet tot die RK, die zonder meer het standpunt van het Mandement tot het hunne maken, het standpunt dus, dat ook het huidige socialisme van de PvdA anti-christelijk brandmerkt. Men houde ons ten goede: deze RK kunnen voor ons als gesprekspartners niet meer in aanmerking komen, omdat de geestelijke voorwaarde voor een zinvol gesprek is komen te vervallen. Dat wij nochtans tot mede-spreken in deze zaak worden gedrongen, zal overigens zelfs de Bisschoppen niet verbazen: het Mandement gaat werken op het politieke en nationale vlak, en daar heeft de PvdA haar eigen verantwoordelijkheid.

Is er iets veranderd?

De eerste vraag, die men kan stellen, is: wat is er nu werkelijk veranderd door

het Mandement? RK bladen hebben deze, op zich zelf gerechtvaardigde, vraag een tikje onnozel en geïrriteerd gemetamorfoseerd in een verwijt in het bijzonder tot de PvdA: waarom maken jullie nu in eens zoveel drukte? in feite is er immers niet anders gebeurd, dan dat de bestaande toestand wordt gehandhaafd? NVV blijft verboden, geregeld luisteren naar de Vara eveneens, geregeld bezoek van socialistische vergaderingen dito, het lidmaatschap van de PvdA wordt ontraden (onverantwoord geacht) — dat alles gold immers reeds? Men heeft gelijk: dit alles is niets nieuws. Wanneer men het Mandement in zijn geheel neemt, vindt men ook niets nieuws: de diepe bezorgdheid omtrent de ontkerstening der moderne maatschappij, het poneren van de RK sociale wijsbegeerte van het solidarisme als *de* oplossing zijn, in elk geval sinds 1891 (*Rerum Novarum*), de overbekende themata. Onzerzijds voegen wij daaraan iets toe, dat evenmin veranderd is: ten eerste, dat het streven naar machtspolitiek, naar handhaving of uitbreiding van politieke macht voor het Christendom blijkens de historie een levensgevaarlijke zaak is; en ten tweede, dat het de kerken (RK en Protestantse) duur te staan is gekomen, wanneer alle teleurstelling in christelijk-politieke organisaties wordt afgereageerd op kerk en Christendom. Van zielzorg gesproken: schrijver dezes verstaat wel de bewogenheid van het Episcopaat met de zielen der gelovigen; maar hij weet zijnerzijds óók iets van de innerlijke verwoesting van tallozen, die door hun teleurstelling in „christelijke” politiek en „christelijke” organisaties hun „geloof” radicaal overboord wierpen. Dat is óók „oude kost”, noodzakelijk nevenverschijnsel van de gedragslijn, die nu opnieuw normatief voor RK wordt gesteld.

Maar de *feiten* dus: inderdaad niets nieuws. Er gelden echter in de maatschappij en in de politiek ook nog *processen*, krachtenstromingen, tendenties of hoe men de beweeglijke en dynamische momenten zou willen aanduiden — en het verbaast ietwat, dat het Mandement daarvoor geen oog blijkt te hebben. Het was (en is blijkbaar nog) erg plezierig en gemakkelijk om „solidarisme” en „socialisme” als blokken te fixeren en tegenover elkaar te stellen, bij voorkeur als onverzoenlijk en vijandig. Gelukkig echter zijn solidarisme noch socialisme blokken, maar krachtencomplexen, die niet alleen invloed van elkaar ondergaan, maar beide onderhevig zijn aan de waarlijk niet geringe veranderingen, die zich in de maatschappij voltrekken. Op grondslag van de RK sociale wijsbegeerte kwamen hier en in het buitenland mensen tot praktische oplossingen en doelstellingen, die men niet anders dan socialistisch kan noemen, en die zij zelf als zodanig durfden kwalificeren. Omgekeerd: door de macht van de feiten der maatschappelijke ontwikkeling liet men in het socialistische kamp het twee-klasse-schema en de leer van de klassenstrijd in zijn exclusief-proletarische vorm los, en leerde men zedelijke momenten in het solidarisme waarderen. M.a.w. er was — eigenlijk reeds voor 1940, maar sindsdien in versneld tempo — een proces van toenadering aan de gang tussen radicaal-solidarisme en democratisch socialisme. Het „nieuwe” in het Mandement is nu, dat dit proces wordt veroordeeld zonder meer — alle dierbare woorden van het stuk kunnen toch niet verbergen, dat er in feite *nergens* wordt ingegaan op de krachten van maatschappelijke en geestelijke aard, die tot een andere onderlinge verhouding zouden kunnen nopen. Het Mandement had, wat het zakelijk gedeelte

betreft (te onderscheiden van het stichtelijke) precies zo geschreven kunnen zijn voor 1930 (de werkloosheidsperiode, die het eerst harde slagen aan de confessionele politiek toebrengt). Daarom moet men, nu dit alles gezegd wordt in 1954, het Mandement naar zijn politieke zijde beoordelen als restauratiepolitiek, als een poging om door de maatschappelijke ontwikkeling veroordeelde verhoudingen nieuw leven in te blazen.

Er is derhalve met de verschijning van dit Mandement wèl iets veranderd: een noodzakelijk geworden proces wordt geremd, en de sociale leer der kerk wordt in dienst gesteld niet van progressieve, maar van restauratieve krachten.

Het doorbraak-karakter van de PvdA.

Het spreekt derhalve vanzelf, dat de PvdA „de handschoen opneemt”. Maar het kan z'n nut hebben, dat wij ook voor ons zelf, goed weten waarom — er staat hier nl. iets meer op het spel dan een partijpolitieke machtsstrijd. De hedendaagse socialisten hebben, ter wille van het socialistische doel: de bescherming van het menselijk samenleven door sociale rechtvaardigheid, opdat het geestesleven van allen zich in vrijheid kan ontplooiën, het exclusief-proletarisch karakter van de partij opgegeven en haar tot brede volksbeweging voortgestuwd. Maar zij hebben méér gedaan en meer gewild: zij hebben gezien, dat het socialisme als idee kan groeien uit verschillende geestelijke overtuigingen, en dus een partij gevormd, die deze overtuigingen in volledige gelijkberechtigtheid en goede kameraadschap samenbrengt in concrete politieke arbeid. Hoewel het mij eerlijk gezegd tegen de borst stuit, om het voor de zoveelste maal te herhalen, het schijnt nodig te zijn: dat betekent niet, dat de Partij van de Arbeid „neutraal” zou zijn — het tegendeel is waar, als men ten minste nog de fantasie kan opbrengen om te begrijpen, dat er nog een ander alternatief mogelijk is dan confessioneel; de PvdA staat *positief* tegenover de geestelijke overtuigingen, die tot concrete socialistische politiek voeren en mensen en groepen tot hun waarlijk mens-zijn inspireren. Gezien vanuit het verleden van het Nederlandse socialisme was doorbraak nodig zowel naar andere maatschappelijke groepen dan het proletariaat als naar rijkere geestelijke gescha-keerdheid. Wij hebben daarmee bewust én de verzuiling van ons volk én de confessionele grondslag der politiek aangetast.

De theorie van het Mandement is niet anders dan de oude antithese-politiek, door Kuyper het scherpst doordacht, door de RK Staatspartij van weleer overgenomen (maar door RK in andere landen: Engeland, Amerika, niet toegepast). Het is niet nodig, nog eens op de theorie in te gaan. Wel heeft het misschien enige betekenis de motieven van het Mandement voor dit deel te bekijken. Ik citeer de tekst in haar geheel:

Wij stellen dus vast:

Ten eerste, dat een doorbraak naar de Partij van de Arbeid een even grote afbraak is van de eigen katholieke partij.

Ten tweede, dat de gevolgen van zulk een doorbraak niet te overzien zijn, ook en niet het minst ten aanzien van de verwezenlijking van een katholiek sociaal

programma, waarvan toch zo ontzaglijk veel afhangt. Dit geldt te meer, daar die doorbraak niet beperkt zal blijven tot de politieke partij, maar ongetwijfeld zal doorwerken naar de socialistische vakbeweging, de pers en andere terreinen van het openbare leven.

Ten derde, dat deze Partij generlei basis of garantie biedt voor echt christelijke politiek.

Ten vierde, dat het lidmaatschap van katholieken in deze Partij ernstige verantwoordelijkheid met zich brengt, ook wegens de steun, welke deze Partij direct of indirect geeft aan onchristelijke stromingen. Dierbare gelovigen, welke subjectief goede bedoelingen enkele katholieken ook mogen hebben bewogen om aan de zgn. doorbraak mee te doen, uw Bisschoppen zijn van mening dat dit niet de weg is om de maatschappij in christelijke geest op te bouwen en de door Paus Pius XI zo noodzakelijk geachte hervorming der zeden door te voeren. Zij menen, dat het onverantwoord is deze weg te gaan.

Van de beide eerste argumenten kunnen wij alleen maar zeggen: accoord. Tot de daaruitvolgende strijd tegen de confessionele grondslag van politieke partijen, vakverenigingen enz. zal men ons van harte bereid vinden. Echter: er speelt in deze argumentatie een bezorgdheid en angst mee, die voorshands onbewezen moet worden geacht, nl. dat het verdwijnen van christelijke politieke partijen verzwakking van christelijke geloofsinvloed betekent. Het verleden en het heden leveren feiten op voor de stelling, dat „christelijke” politieke partijen heel wat mensen er toe hebben gebracht om het christendom de rug toe te keren; omgekeerd is de praktijk van acht jaren in de PvdA een aanwijzing voor het feit, dat politieke samenwerking-in-verantwoordelijkheid de eerbied voor elkaars geloof doet groeien. De verborgen angst in de argumentatie steunt niet op feiten, zij is typisch de angst van het conservatisme, dat steeds nieuwe verhoudingen en experimenten vreest.

Wat te zeggen van de beide laatste argumenten? De PvdA zou generlei basis of garantie bieden voor echt christelijke politiek. Zeker, geen confessionele basis — was in het verleden de aanwezigheid van confessionele basis wel garantie? Er wordt in het Mandement het voorbeeld van de PBO genoemd, middel tot opbouw van een maatschappelijke structuur, „die in overeenstemming moet worden geacht met de beginselen van een gezonde wijsbegeerte en de verheven leer van het evangelie”. Mag bescheidenlijk gevraagd worden of de socialisten van de PvdA, ook waar zij bezwaren hadden, niet aan dit stukje „echt christelijke politiek” bijdroegen? En indien aanstonds het SER-advies in praktijk wordt omgezet, mag dat dan ook heten een stukje . . . simpele rechtvaardigheid, waaraan christenen en niet-christenen hun aandeel leverden? De PvdA zal dóórgaan op de weg van concrete sociale politiek, door christenen en niet-christenen samen tot stand te brengen, ten bate van de mens. En wij zeggen erbij: dat de samenwerking binnen het verband van de PvdA door de *hele* partij als verrijking is beseft, die zij zich niet laat ontnemen.

Het laatste argument spreekt van „subjectief goede bedoelingen” der katholieken in de PvdA. Voor zover ik de innerlijke strijd van rooms-katholieken tijdens de bezetting en vlak daarna in de Nederlandse volksbeweging heb gezien, was er toch

wel iets meer aan de hand dan „goede bedoelingen”, bijv. het inzicht, dat het katholicisme in ons volksleven zijn roeping nooit zou kunnen vervullen, indien de politieke partij confessioneel gebonden, dus conservatief of onmachtig, zou blijven; en het inzicht, dat in het huidig stadium der politiek in Nederland — na de RK emancipatie en onderwijspacificatie — de concrete sociale vraagstukken niet door de confessie worden opgelost. Het is dunkt mij niet in overeenstemming met de ernst der beslissingen van onze RK partijgenoten, wanneer men alleen van hun „goede bedoelingen” spreekt... er zit wel iets meer achter.

Meer dan politiek.

Indien wij daaraan nog behoefte mochten hebben, is het Mandement een voortreffelijk voorbeeld van de stelling, dat het in de politiek om méér dan politiek gaat, in de democratie om méer dan democratie. Er is in de dagbladders op gewezen, dat het Mandement een ernstige bedreiging vormt voor de eendracht van het Nederlandse volk (zo een RK medewerker in de NRC van 1-6'54); onzerzijds zouden wij deze opmerking willen uitbreiden tot alle verzuiling. Een volk is nu eenmaal meer dan de som van een aantal levensbeschouwelijke blokken, en de op- en afsluiting in eigen organisatieleven, waar men niet anders hoort dan de eigen leer moge in het stadium van de emancipatiestrijd haar noodzakelijkheid en recht hebben, in een ander stadium, wanneer men het nationale leven *in zijn geheel* moet kunnen leiden en streven, is zij een gevaar voor de volkskracht.

Het is m.i. ook nodig, om onzerzijds onomwonden uit te spreken, dat de KVP, nu door het Episcopaat geproclameerd tot de „eigen politieke partij”, een gevaar voor de democratie dreigt te worden. Het is uit het Mandement volkomen duidelijk: men wil eerst alle RK organiseren in uitsluitend RK organisaties, en pas dan met andersdenkenden samenwerken. M.a.w.: de ideeënvorming zal eerst plaatsvinden op grond van de eigen inzichten, belangen, overtuigingen, en daarna zullen andere inzichten worden getoetst. Eerst het eigen volksdeel, dan het volksgeheel. Deze denkwijze en methode is karakteristiek voor elke groep, die bewust of onbewust streeft naar dictatuur in een of andere vorm. Het was de denkwijze der liberalen in de 19e eeuw, die zich zelf naïevelijk-hoogmoedig tot het denkend deel der natie proclameerden; het is de denkwijze van bepaalde Protestantse groepen, die krampachtig het Protestants karakter van ons volk handhaven of te wel opleggen; het is de denkwijze der communisten, die hun partij gelijk stellen met „het werkende volk”.

De „doorbraak” belichaamd in de PvdA betekende ten minste een ernstige poging tot een verantwoorde andere denkwijze, en aan het beginsel daarvan hechten wij èn in naam van de democratie èn voor de versterking van onze volkskracht beslissende betekenis. Ik noem van deze andere denkwijze twee karakteristieke elementen. Het eerste: wij willen als volstrekt democratische partij de geestelijke vrijheid van *alle* groepen en levensovertuigingen gewaarborgd zien, en aanvaarden derhalve een stuk verantwoordelijkheid voor hun ontplooiing. De *inhoud* dier overtuigingen hebben wij als socialistische partij uiteraard niet voor onze rekening te nemen, onze verantwoordelijkheid strekt zich alleen uit tot het scheppen, even-

tueel handhaven, van de sociale en politieke voorwaarden voor hun ontplooiing — de enige reserve, die wij daarbij maken is, dat de betrokken groep de spelregels der democratie aanvaardt. Dit dragen van een stuk verantwoordelijkheid voor het recht van alle groepen sluit een tweede element in: de bereidheid om in eerlijk gesprek naar elkaar te luisteren, en de resultaten daarvan op te nemen in de besluitvorming. Er komen van tijd tot tijd in onze Nederlandse politiek vragen aan de orde, waarbij de levensbeschouwing een rol speelt: men denke aan Zondagswet, opheffing van het Processieverbod, de ruimte voor het Humanisme. Nu begrijp ik best, dat het uit een oogpunt van kleine politiek voor de confessionele partijen plezierig zou zijn, wanneer de PvdA zich gedroeg als onvoorschillig voor Protestantse of R.K. gevoelens. Uit een oogpunt van behoorlijke politiek en nationale saamhorigheid echter is het van betekenis, dat wij in de partij eerst ernstig naar elkaar luisteren, en dan zoeken naar een oplossing, waarbij niemand innerlijk geweld wordt aangedaan. Dit in de partij naar elkaar luisteren als makkers is enorm veel vruchtbaarder dan het gesprek als politieke tegenstanders, dat voortdurend mee door machtsverwegingen wordt bepaald.

Het grievende en in zekere zin verbijsterende van het Mandement is nu, dat het deze vorm van gesprek en naar elkaar luisteren zonder reserve afwijst en ten dele zelfs verbiedt. Deze beslissing gaat ver boven de politiek uit, dringt het R.K. volksdeel opnieuw in isolement. Verbijsterend noem ik deze beslissing, omdat men van geestelijke leiders begrip van geestelijke methoden zou mogen verwachten. Ik kan het geval alleen verklaren door de veronderstelling, dat de heren menen nog steeds in het emancipatie-stadium te verkeren, waarin het recht op eigen ontplooiing nog moet worden veroverd. Blijft de KVP zich aan deze gedachtenwereld uit het emancipatie-tijdvak vastklampen, dan bewijst zij daarmee, dat de leiding van het *nationale* leven bij haar niet veilig is. De leiders van de KVP zullen nuchter genoeg zijn om te begrijpen, dat één der eerste gevolgen van het Mandement een groei van anti-papisme en anti-clericalisme zal zijn. De geestelijkheid kan dan voortgaan met dierbaar te jammeren over verval van godsdienst en geloofsafval... en de schuld op anderen te werpen — typische machteloosheid van verblinden.

Aan het bovenstaande heb ik nog slechts één opmerking toe te voegen. De KVP zal wel bemerken, dat wij tot de strijd bereid zijn: een geestelijk proces laten wij niet door politieke machtswoorden, ook niet van het Episcopaat, beslissen. Overigens: nu de strijd ons opgedrongen wordt, en het in wezen gaat om restauratie of voortzetting van de doorbraak, zullen de maatschappelijke krachten het hunne mee doen. Tienduizenden R.K. brengen geregeld hun stem uit op de PvdA op grond van haar politieke daden; de grote maatschappelijke en politieke vraagstukken vragen een zakelijke, realistische aanpak, waarbij wel de rechten van de mens, maar niet de inhoud van een confessie van doorslaggevende betekenis zijn — dit alles wordt door een Mandement 1954 niet wezenlijk veranderd. Het is historisch gezien heel wel mogelijk, dat restauratie-tendenzen tijdelijk aan kracht winnen; zelfs wanneer een macht als het Rooms-katholicisme zich daarmee verbindt,

zal het niet mogelijk blijken duurzaam de klok terug te zetten. Onzerzijds zullen wij deze niet gezochte strijd niet ontwijken, doch hem voeren in het besef, dat de maatschappelijke en geestelijke ontwikkelingen met onze oplossing meewerken.

Redactioneel

In tegenstelling tot andere jaren zijn ditmaal niet de Juli- en Augustusnummers, maar de Juni-Julinummers van ons maandblad gecombineerd. Zowel de vertraging, die in de verschijning van het Meinummer was ontstaan als de wenselijkheid in deze aflevering een stem over het Mandement der Bisschoppen op te nemen, maakten dit noodzakelijk. In de volgende aflevering, die midden Augustus zal verschijnen, zal nog nader op verschillende aspecten van het Mandement worden ingegaan.

HET SER-RAPPORT CRITISCH BEZIEN

Wanneer ik in dit artikel het de vorige maand verschenen advies van de Sociaal-Economische Raad in zake de wettelijke ouderdomsvoorziening aan een critische beschouwing onderwerp, dan is het waarlijk niet uit hoffelijkheid alleen dat ik gaarne begin met uitdrukking te geven aan ook mijn gevoel van blijdschap, dat wij thans zo ver zijn en aan mijn waardering voor de arbeid van de SER en de bijzondere commissie, die op haar beurt de SER van advies heeft gediend.

Juist omdat het advies strekt ter voorbereiding van een definitieve wettelijke regeling, die — naar wij allen hopen — nabij zal zijn, kan het niet anders dan dat deze en andere beschouwingen vooral ertoe zullen strekken bezwaren tegen het ontworpen „plan” tot uitdrukking te brengen. Maar alle critiek zal niet mogen doen voorbijzien, dat het SER-rapport ongetwijfeld de verwerkelijking van een definitieve ouderdomsvoorziening een belangrijk stuk naderbij heeft gebracht. Reeds thans mag worden gezegd dat dat ook daardoor het geval zal zijn dat de SER blijkbaar een fijne politieke neus heeft gehad en zich, allerm minst ten onrechte, voor een goed gedeelte heeft laten leiden door wat in de gegeven politieke verhoudingen voor verwerkelijking in aanmerking schijnt te komen.

Dat de SER erin geslaagd is zijn opvattingen, zienswijzen en aanbevelingen in een goed leesbaar rapport neer te leggen, mag ook als een verdienste worden aangemerkt, zij het van enigszins bijkomstige aard. Maar niet bijkomstig is, dat het plan ook als zodanig, naar inhoud en opzet, eenvoudig en doorzichtig is.

Nadruk op administratieve eenvoud

Het is heel duidelijk dat de ontwerpers de administratief-technische kant van de zaak goed in het oog hebben willen houden. Zouden zij soms al eens om meer principieel-theoretische redenen op een of ander punt een bepaalde oplossing willen voorstaan, menigmaal hebben zij toch ten slotte aan een andere de voorkeur gegeven uit administratief-technische overwegingen, om wille van de praktische uitvoerbaarheid. Het zijn mede administratief-technische gezichtspunten geweest die hen ertoe hebben gebracht zich uit te spreken tegen uitsluiting van bepaalde loongroepen of hogere inkomentrekkers, tegen uitsluiting van hen die reeds onder andere pensioenregeling vallen of overigens genoegzaam eigen voorziening hebben

getroffen, tegen het maken van principieel onderscheid tussen loontrekkenden en zelfstandigen, tegen het openen van de mogelijkheid de pensioengerechtigdheid op een latere leeftijd te doen ingaan, vóór de inning van door loontrekkenden verschuldigde premie via hun werkgever, en vóór de zgn. „negatieve” administratie van de verzekerden. Eveneens om praktische redenen, maar dan van meer psychologische aard, bepleit de SER dat de pensioenen op iets hoger niveau zullen worden gebracht dan de huidige maxima voor de eerste gemeenteklasse in de Noodwet-Drees, dat met de invoering van de nieuwe wet ook de dan aanwezige bejaarden aanstonds daaronder zullen komen te vallen en de Noodwet dus buiten werking zal treden, dat met betrekking tot de berekening der premien een inkomensgrens (van f 6000,—) zal worden aanvaard, en dat de overgangstijd, gedurende welke nog ten dele aftrek van eigen inkomen zal plaatsvinden, wordt beperkt, — bij voorkeur tot vijf jaar.

De opsomming van al deze onderwerpen geeft tevens een indruk van de veelheid van „details”, waarover de SER zijn gedachten heeft laten gaan. Maar hier gaat het er mij vooral om, om duidelijk te maken dat de SER er niet tegen op heeft gezien vele „beslissingen” te nemen, om niet te zeggen: knopen door te hakken. Ik beschouw dat als een verdienste: men weet wat men aan de SER heeft, óók wanneer op sommige punten de beslissingen wat arbitrair zijn; dat zijn ze dan toch wel steeds omdat ze naar de aard van de materie wel min of meer arbitrair móesten zijn.

In zoverre mag dus worden gezegd, dat de SER een „zakelijk” advies heeft geleverd, dat hij en zijn sub-commissie zich kennelijk, ook in hun werkwijze, door grote zakelijkheid hebben laten leiden.

Intussen meen ik, dat toch ook juist op dit punt de SER een stuk gerechtvaardigde kritiek niet zal kunnen ontgaan. Als het al toegejuicht moet worden dat men zich bij allerlei meer technische vragen door praktische zin heeft laten leiden, dan is daarmee nog niet gezegd dat het ook als „zakelijk” zou mogen worden geprezen, wanneer ook meer principiële kanten van de zaak, meer principiële „knopen” worden „doorgehakt”. Natuurlijk: zelfs dan mag nog worden toegegeven dat het een verdienste is niet bij de principiële tegenstellingen te blijven staan, maar met een oplossing te komen. Bedenklijk echter wordt de oplossing, wanneer daarin bestaande tegenstellingen worden gecamoufleerd en wanneer, als gevolg daarvan, de oplossing in principiële zin het kenmerk der waarachtigheid komt te verliezen. „Zakelijk” mag zo’n oplossing niet heten; ten aanzien van principiële gezichtspunten gaat men alleen zakelijk te werk wanneer men ze naar hun verdienste uiteenzet, en wanneer men de keuze die men ten slotte doet duidelijk motiveert, zij het misschien ook in hoofdzaak met een beroep op de overweging dat men er ten slotte „uit” moest komen.

Verzekering en staatspensioen

Om het maar duidelijk te zeggen: zouden SER en commissie ons hebben toegegeven: het is geen verzekering, en het is ook geen staatspensioen, wat we vaststellen, maar we hebben de *terminologie* van de verzekering gekozen, dán zouden

we eerder bereid en in staat zijn geweest te volgen dan nu de SER doet alsof het duidelijk een verzekering is en alsof het plan vanuit sociaal-psychologisch oogpunt de mérites zou hebben van een sociale verzekering en niet veeleer de voor- en nadelen, die tot dusver aan een premievrij staatspensioen verbonden werden geacht. Nu kunnen we slechts zeggen: naar onze mening is men met het SER-plan bepaald dichter in de buurt van het staatspensioen gekomen dan in de buurt van de verzekering. En we vragen ons af: waarom mocht dat niet worden gezegd en erkend? Het waarschijnlijkst is wel dat men zich schuldig heeft gemaakt aan een soort „zelfbedrog”: in het oprechte verlangen om een dringend vraagstuk tot oplossing te brengen is men gaan geloven wat men gaarne wilde geloven.

Erkend moet trouwens worden dat sommige moderne arbeidsrechtbeoefenaars, die het sociale-verzekeringsbegrip steeds meer zijn gaan uitbreiden, de SER dat wel gemakkelijk hebben gemaakt. Sommige van hen zijn daarbij zo ver gegaan dat wellicht ook de premievrije staatspensionnering daaronder zou zijn te brengen; zij het ook dat het mij nog de vraag schijnt of zij het ook zo hebben bedoeld. Hebben zij het inderdaad zo bedoeld, dan is het dus in hun gedachtengang zelfs niet meer mogelijk staatspensionnering en sociale verzekering tegenover elkaar te stellen. Maar ook als ik dat alles laat gelden, mag toch, dunkt me, met een zekere klem de vraag worden gesteld of niet veel misverstand en onjuiste suggesties voorkomen zouden kunnen worden door enkel van wettelijke ouderdomsvoorziening te spreken. Zoals hieronder intussen wel duidelijker zal worden, is voor mij de gehele kwestie niet zozeer een kwestie van naamgeving, maar gaat het mij vooral om de vraag, hoe een ouderdomsvoorziening, als het plan bedoelt te brengen, zijn adaequate rechtvaardiging kan vinden. Die rechtvaardiging zal naar mijn inzicht zeer veel overeenkomst moeten vertonen met wat ook de rechtvaardiging zou kunnen zijn van een stelsel van (premie-vrij) staatspensioen. En doordien de SER dat niet heeft gezien, heeft hij zich zelf de mogelijkheid ontnomen om tot een werkelijke rechtvaardiging van zijn plan te komen.

De SER en de commissie uit de SER hadden waarlijk wel enige reden om gaarne te geloven dat zij een verzekering fabriceerden. Was niet bij de totstandkoming van de Noodwet reeds een definitieve voorziening bij wijze van verzekering beloofd? Wel enigszins naïef hadden dan ook de toenmalige minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid en de staatssecretaris van Sociale Zaken in hun bekende „Nota in zake de toekomstige ouderdomsvoorziening” van 1952 geschreven: „De ondergetekenden zijn van mening, dat een ouderdomsverzekering in de gegeven omstandigheden de voorkeur verdient boven een regeling van staatspensionnering omdat de Noodwet Ouderdomsvoorziening blijkens haar considerans een definitieve voorziening door middel van verplichte verzekering in uitzicht stelt”. En had niet de Kamer wel vaker getoond met de verzekeringsgedachte ernst te willen maken, juist in die zin dat men niet de weg van het staatspensioen op wilde?

Dat het door de SER aanbevolen stelsel verdient een verzekeringsstelsel te worden genoemd, wordt in het rapport niet explicite betoogd. Slechts implicite wordt van die opvatting blijk gegeven. Aan welke voorwaarden moet zijn voldaan, wil er van een verzekering sprake kunnen zijn, wordt niet gezegd. Slechts op enkele plaatsen komen vragen als deze om de hoek kijken.

Zo op blz. 45 van het rapport als het gaat om de uitkeringsrechten. Het begint daar met de reeds niet zo heel veel hoop gevende zin: „Met betrekking tot de vraag op welke wijze de rechten op uitkering dienen te worden bepaald, heeft de Raad overwogen dat in een ouderdomsverzekering, gebaseerd op de verzekeringsgedachte, op enigerlei wijze een samenhang tussen de betaling der verschuldigde premies en het recht op uitkering dient te bestaan.” Het verdere betoog loopt dan slechts hierop uit, dat iedereen die zich een inkomen verwerft, van het intreden in het productieproces af — of voor zover het inkomen uitsluitend uit vermogen stamt, van het 21ste jaar af — tot aan het 65ste jaar een uniform percentage van dat inkomen, tot maximaal f 6000,—, als premie zal moeten betalen, terwijl anderzijds voorlopig aan een ieder volstrekt uniforme uitkeringen zullen worden verstrekt, met slechts deze uitzondering dat het pensioen verlaging zal kunnen ondergaan naar rato van het aantal verschuldigde (jaar)premies, dat niet is betaald. Praktisch zal het neerkomen op een vermindering van rechten met 2 % voor elk jaar dat de verschuldigde premie niet is betaald.

Inderdaad: hier is „op enigerlei wijze een samenhang”. Maar is de samenhang niet erg bescheiden?

Premie en uitkering

Op een andere plaats — blz. 54 — lezen we in het rapport: „Een op eerstgenoemde wijze bepaalde premie (d.i. een voor ieder op een gelijk bedrag vastgestelde premie, W.) zou verzekeringstechnisch de consequentie kunnen worden geacht van het toekennen van gelijke rechten op uitkering (! W.). Een voor iedere verzekerde gelijke premie legt een rechtstreeks verband tussen de omvang van de plichten en de omvang van de rechten en zal daarom psychologisch gemakkelijker aanvaard worden dan een premie, welke varieert met het inkomen. Dit moet een belangrijk voordeel worden geacht van deze wijze van premievaststelling”. Niettemin geeft de Raad aan differentiatie van de premie de voorkeur, zij het ook dat die differentiatie binnen redelijke grenzen moet blijven. Een redelijke differentiatie wordt aanwezig geacht wanneer de premie evenredig met het inkomen stijgt, tot een maximum-inkomensgrens van f 6000,—.

Het merkwaardige van het geval is nu voor mij dit: Met het betoog dat de Raad ertoe heeft geleid om zich uit te spreken voor een evenredige premieheffing naar het inkomen tot een bepaalde grens — eventueel tot een maximum van f 6000,— — kan ik mij op zich zelf zeer wel verenigen. Ook acht ik het, gelijk gezegd, niet het belangrijkste, of de Raad dit alles terecht met de verzekeringsgedachte verenigbaar acht, terecht dit verzekering nóemt. Maar wel belangrijk acht ik het dat de SER hier het probleem, juist psychologisch gezien, weinig gelukkig aanpakt. Het is wat veel geëist van de man met f 6000,— inkomen, die driemaal zoveel premie zal moeten betalen als de man met f 2000,— inkomen, maar er anderzijds even veel voor „krijgt”, dat hij nu ook nog zou denken: gelukkig, ik ben verzekerd!, — iets wat, naar ik meende, tot dusver nog iedere krachtens de sociale verzekering verzekerde heeft kunnen denken. Het kan hem niet zeer kwalijk worden genomen wanneer hij het meer met zijn verantwoordelijkheid voor zijn gezin in overeenstemming zou achten wanneer hem de gelegenheid was geboden die door hem te betalen

relatief hoge premie „vrijwillig” te besteden voor een voorziening van zijn oude dag. Voor zover het gaat om verzekering, die toch óók zijn verzekering zegt te zijn, zal hij al te gemakkelijk worden verleid om (weer?) wat te schimpen op „die” verzekering, en daarmee op de sociale verzekering in het algemeen.

Betekent dit nu dat ik maar zou willen wijken voor dat verzet van de man met f 6000,— inkomen, die driemaal zoveel zal hebben te betalen dan de man met f 2000,— inkomen? Geenszins. Voor mij ligt het alleen maar zo, dat we veel meer zouden kunnen hopen op begrip, ook van de hogere inkomenstrekkers, — en met veel meer recht dat begrip zouden kunnen verlängen — wanneer we, klaar en duidelijk, zouden zeggen: hogere lasten moeten door hogere inkomens worden gedragen om wille van de voorziening in de oude dag voor állen, ook voor de armsten onder ons, dan wanneer we de suggestie wekken, dat de algemene verplichte verzekering gericht zou zijn op het dienen van de individuele belangen van iedere verzekerde afzonderlijk. Ik kan mij voorstellen dat een en dezelfde persoon zich min of meer „gegrepen” voelt als hij onder de gestelde voorwaarden „zich” móét verzekeren, terwijl hij met graagte, met overtuiging dezelfde lasten zou dragen als het ingrijpen van de overheid onomwonden wordt gemotiveerd met een beroep op de belangen der gemeenschap.

Ook in ander opzicht wordt in het SER-plan de band tussen premiebetaling en uitkering wel radicaal doorbroken: degenen, die geen inkomen verwerven, zullen niet premieplichtig zijn, doch wel tot de kring der verzekerden behoren en derhalve in beginsel aanspraak kunnen maken op uitkering. De Raad zegt dit in een sociale verzekering wel aanvaardbaar te achten, mits het aantal verzekerden, dat geen premie verschuldigd is, in verhouding tot het totale aantal verzekerden niet onevenredig groot wordt. Erg principieel kan mij dit niet in de oren klinken; het maakt de indruk alsof de Raad de kwestie uitsluitend uit financieel-technisch oogpunt heeft gezien. Wezenlijker is voor mij, dat de verzekering van niet-premiebetalers, slechts kan worden gemotiveerd met een beroep op hun mede-staatsburgerschap, met een beroep op hun mede deel zijn van de gemeenschap, die een voorziening voor állen wil treffen. Dit is wederom duidelijk een heenwijzing naar de gedachte van het staatspensioen. Hetzelfde geldt met betrekking tot het voorstel van de Raad om met betrekking tot de zelfstandigen bij een inkomen tot bijvoorbeeld f 2000,— van premie-invordering af te zien, en het niet-ingevorderde deel der premie voor rekening van de overheid te laten komen. En dat alles dan nog afgezien van het voorlopig van overwegende betekenis zijnde bestanddeel van het plan, ingevolge hetwelk degenen, die op de datum van inwerkingtreding 65 jaar zullen zijn of daarna het zullen worden, uitkering zullen ontvangen, ook al hebben ze helemaal geen premie betaald, of maar gedurende naar verhouding weinige jaren!

Verzekeringsgedachte remt aanpassingsmogelijkheden

Ik heb nog een andere, m.i. klemmende reden waarom ik graag enige afstand wil bewaren tot de verzekeringsgedachte en tot het gebruik van het woord „verzekering” in het onderhavige verband.

Het is bekend dat de Raad zich heeft uitgesproken voor het vastleggen in de wet van de pensioenaanspraken op zodanige wijze dat de reële waarde van de pensioenen geen andere wijzigingen ondergaat dan die, welke overeenkomen met de wijzigingen in de algemene welvaart. Dit verlangen vooral heeft de Raad geleid tot de aanvaarding van het zgn. „omslagstelsel” als wijze van financiering. Ik ga hiermede accoord, en beschouw dit als een van de belangrijkste en waardevolste elementen van het plan.

Intussen spreekt hieruit al aanstonds heel duidelijk dat het er vooral om gaat de bejaarden, nu en in de toekomst, een aanspraak te geven op een bepaald deel van het nationale inkomen. Dit op zich zelf is reeds weer iets, dat wel zo goed past in de gedachte van staatspensionnering als in de gedachte van een verzekering.

Ook is het duidelijk, dat juist door deze aanpassing aan het welvaartsniveau de uitkeringen wel radicaal worden losgemaakt van de premiebetaling, en dat in feite hier niet iedere generatie voor haar eigen oude dag zorgt, maar die zorg aan na haar komende generaties, aan de gemeenschap overlaat.

Maar er is meer. De voorlopig door de Raad voorgestelde pensioenen van f 1260,— en f 756,— per jaar, resp. voor echtparen en ongehuwden, zullen dus in beginsel op en neer gaan met de algemene welvaart. Terecht zegt de Raad: „Wisselt het ouderdomspensioen met de algemene welvaart, dan wordt in wezen voor de toekomst aan de bejaarden een aanspraak gegeven op een vrijwel constant deel van het nationale inkomen. Tenzij er zich calamiteiten voordoen, welke de grondslag voor de welvaart van het Nederlandse volk zeer ernstig aantasten, zal, ongeacht de nominale hoogte van het nationale inkomen, een dergelijke verdeling tussen de actief werkzamen en de bejaarden steeds bewerkstelligd kunnen worden.” Men kan en mag dit naar zijn strekking ten volle onderschrijven, en toch even zijn gedachte laten verwijlen bij die clausule: „tenzij er zich calamiteiten voordoen”. Reeds aanstonds mag worden gezegd, dat deze clausule toch wel in strijd komt met de uitspraak, dat de reële waarde van de pensioenen *geen* andere wijzigingen zal ondergaan dan die, welke overeenkomen met de wijzigingen in de algemene welvaart. Maar verder: als er zich nu toch eens calamiteiten voordoen? En als dan de pensioenen worden verlaagd, méér dan evenredig zou zijn met de daling van het nationale inkomen, zal dan niet op dat ogenblik al te duidelijk blijken dat de verzekering géén verzekering was, althans de verzekeringsgedachte ernstig afbreuk worden gedaan?

Men kan zeggen: het gaat slechts om calamiteiten; ook in geval van een particuliere verzekering kan een verzekeringsmaatschappij failliet gaan. Goed. Dan ga ik verder, en zeg: we behoeven heus niet alléén aan calamiteiten te denken. We zouden ook kunnen denken aan tijden, waarin onze welvaart het mogelijk zou maken, het ook psychologisch mogelijk zou maken, het aandeel van de bejaarden in het nationale inkomen zelfs relatief te doen stijgen. Ook de SER houdt uitdrukkelijk rekening met de mogelijkheid dat het pensioen op lange termijn verder verhoogd zal kunnen worden. Zodanige verhoging zal gemakkelijk worden aanvaard. Maar is het dan onredelijk om ná die in verhouding tot de welvaart sterke verhoging ook de mogelijkheid van een relatief sterkere verlaging te willen openhouden voor het geval de algemene welvaart daarna weer daalt?

„Ook de methode van aanpassing (van de pensioenen aan de algemene welvaart) zal,” zo zegt de meerderheid van de Raad, „in de wet geregeld dienen te worden, waarbij regering en Staten-Generaal uiteraard de vrijheid behouden tot wetswijziging over te gaan, indien deze methode tot economisch onaanvaardbare consequenties zou leiden.” Dit laatste kan niet worden betwist. Maar nogmaals: men realiseert zich wel hoe de verzekeringsgedachte wordt geschaad als men deze weg zou moeten gaan.

Anders gezegd: naar mate men meer de nadruk legt op het verzekeringskarakter der nieuwe ouderdomsvoorziening zal men óók in betere tijden — uit vrees voor eventueel komende minder goede tijden — huiverachtig moeten zijn voor het optrekken van de pensioenbedragen en zal men zich meer gedwongen zien de ouderdomsvoorziening te beperken tot een voorziening in de kosten van eerste levensbehoeften. En naar mate men meer de nadruk legt op het verzekeringskarakter zal het bezwaarlijker en bedenkelijker zijn om enige grondslag van de verzekering te wijzigen, om bijv. van de methode, die de welvaart aan de regelingslonen meet, af te stappen, of om op grond van nieuwere ervaringen of inzichten te besluiten tot invoering van een gemeenteclassificatie, tot verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd of tot invoering van een stelsel met inkomensaf trek, hoe gemitigeerd ook. Omgekeerd: wie, als de SER, voor „de verzekeraar” vrijheid opeist om grondslagen van de „verzekering” te kunnen wijzigen wanneer „economische consequenties” dat zouden vereisen, en wie in het algemeen de mogelijkheid wil hebben een voorgestelde regeling aan de behoeften van de tijd aan te passen, zal het woord „verzekering” liever niet in zijn mond moeten nemen.

Rechtsgrond van verzekeringsplicht

Ik heb met het laatste reeds tevens de vraag geraakt of het gewenst is dat de overheid voor een te treffen ouderdomsvoorziening de weg van de verplichte verzekering kiest. Men stelt in dit verband vaak de vraag naar de „rechtsgrond”. Intussen is het wel met een zekere aarzeling dat ik dit woord laat vallen. Het valt ook op dat het SER-rapport het woord niet bezigt; waarschijnlijk is dat niet toevallig. Het woord wordt namelijk in nogal belangrijk verschillende betekenissen en verband gebruikt. Ook is er reeds verschil van mening over de vraag of alleen ten aanzien van een verplichte sociale verzekering de vraag naar de rechtsgrond zinvol kan worden gesteld dan wel of ze kan worden gesteld met betrekking tot elk overheidsingrijpen in het algemeen, althans ten aanzien van maatregelen van sociaal-politieke aard, en dus bijvoorbeeld ook ten aanzien van de invoering van premievrij staatspensioen.

Maar ook al heeft de SER het woord „rechtsgrond” vermeden, het is begrijpelijk dat hij gemeend heeft de vraag, hoe de overheid haar ingrijpen door het opleggen van een verplichte verzekering kan rechtvaardigen, niet te kunnen voorbijgaan. Dat nu echter is precies wat veelal onder rechtsgrond wordt verstaan: de rechtvaardiging van het overheidsingrijpen — overheidsingrijpen in wat men dan gaarne de individuele vrijheid noemt — door middel van sociale verzekering (of eventueel: op enigerlei andere wijze). In dit verband is vooral paragraaf 2 van hoofdstuk II van het SER-rapport van belang, waarin we lezen:

„De Raad geeft aan deze vorm (de vorm van een verplichte sociale verzekering) de voorkeur, omdat daarin zowel het beginsel van de eigen verantwoordelijkheid als dat van de gezamenlijke verantwoordelijkheid van allen, die aan een gelijkmatig risico zijn onderworpen, tot uitdrukking komt”, en verder:

„Uit het bovenstaande volgt, dat de Raad van mening is, dat de overheid mag ingrijpen door het opleggen van een verzekeringsplicht, welke de individuele vrijheid beperkt. Voor de meerderheid van de Raad is dit een rechtstreeks uitvloeisel van haar standpunt, dat de zorg voor de oude dag primair rust op de belanghebbenden zelf, die de plicht hebben in het onderhoud van zich zelf en van hun gezin te voorzien, ook voor de periode, dat zij zich geen inkomen meer kunnen verwerven. Nu blijkens de ervaring deze verplichting door velen niet wordt nagekomen of niet kan worden nagekomen, heeft de overheid, als behartigster van het algemeen belang naar het oordeel van de meerderheid het recht en de plicht de nodige maatregelen ter effectuering van deze plicht door belanghebbenden te treffen. De verplichte sociale verzekering, die immers mede berust op de eigen verantwoordelijkheid van belanghebbenden, acht zij in de huidige omstandigheden de meest aangewezen vorm voor dit ingrijpen.”

Er is op dit punt — d.i. dus de vraag waarop de overheid haar ingrijpen kan doen steunen — ook een minderheid in de Raad, maar daarover later.

Het standpunt van de meerderheid is mij niet duidelijk. De Raad stelt eerst een morele plicht voor een ieder, om in het onderhoud van zich zelf en zijn gezin te voorzien, ook voor de periode dat hij zich geen inkomen meer zal kunnen verwerven. Naderhand erkent de Raad dat sommigen, wellicht zelfs velen, die verplichting niet kunnen nakomen. Maar kan men dan een plicht hebben tot iets wat men niet kan? Ik dacht: à l'impossible nul n'est tenu, niemand is tot het onmogelijke gehouden, ook hier.

Dit komt sommigen misschien wat spitsvondig voor. Maar ik wil niet spitsvondig zijn. Ik bedoel met wat ik zeg vooral tot uitdrukking te brengen, dat men naar mijn smaak tegenwoordig wel wat al te gemakkelijk praat over de eigen verantwoordelijkheid van een ieder, over zelf-verantwoordelijkheid, en wat dies meer zij.

Niet dat ik het niet óók van hoge waarde en betekenis zou achten dat mensen hun verantwoordelijkheid dragen. Het is een vreugde, een zegen, verantwoordelijkheid te kunnen dragen. Alleen dáárdoor wordt men mens. Maar afgezien daarvan dat het toch wel wat verrassend aandoet, dat nu uitgerekend de verplichte sociale verzekering wordt aanbevolen als een middel om op te voeden tot zelf-verantwoordelijkheid, nadat we zó vaak hebben moeten horen, dat de sociale verzekering van de zelf-verantwoordelijkheid áftrekt, is het juist om wille van de versterking van de idee der persoonlijke verantwoordelijkheid wel dringend gewenst, dat we op het ogenblik dat we mensen verantwoordelijk stellen, weten dát we ze verantwoordelijk kunnen stellen en in welke omvang en in hoeverre we verantwoordelijk kunnen stellen. Dat wil zeggen dat we met de maatschappelijke realiteit rekening moeten houden.

Zolang we moeten toegeven dat in het gegeven maatschappelijk bestel sommigen niet in de behoeften van hun gezin voor de oude dag kunnen voorzien, is niet de verantwoordelijkheid van die individuen, maar die van de gemeenschap aan de

orde. En als het SER-rapport op het ogenblik dat het een ouderdomsverzekering, zich in beginsel uitstrekkende over alle ingezetenen, aanbeveelt, meent ten aanzien van de loontrekkenden te moeten adviseren een looncompensatie te geven voor de door dezen te betalen premie, dan kan dat enerzijds moeilijk de indruk wekken dat zij reeds eerder een zedelijke plicht hadden, anderzijds kan men weinig geloven dat zodanige premieheffing met looncompensatie en automatische inhouding op het loon, alsmede inning bij de werkgever, een enigszins belangrijk gunstig psychologisch effect zou kunnen hebben met betrekking tot de zelf-verantwoordelijkheid van de loontrekkenden.

Kan men dus niet een morele plicht voorhouden aan mensen, ten aanzien van wie men tegelijkertijd betwijfelt of zij aan die „plicht” hebben kunnen voldoen, — het is duidelijk, dat juist die situatie de overheid voor de vraag stelt: hoe komt het dat de mensen niet aan die „plicht” voldoen, c.q. zelfs niet kunnen voldoen? En wat kan ik doen en mag ik doen ter verbetering van die situatie, althans ter voorziening in de bestaande nood?

Als de meerderheid van de Raad zegt dat de zorg voor de oude dag „primair” rust op de belanghebbenden zelf, dan is het reeds aanstonds de vraag of dat woordje „primair” wel zo duidelijk is als het lijkt. Bovendien komt de vraag op of deze algemene formulering van een op allen drukkende plicht niet vooral is ingegeven door de wens om toch vooral een rechtsgrond te vinden die zou kunnen gelden ten aanzien van alle groepen, die men onder de verzekering wil brengen. Daarmee zou echter de maatschappelijke realiteit wel eens ernstig miskend kunnen zijn, en zou men zich wel eens de weg hebben kunnen afsnijden om althans ten aanzien van sommige groepen wezenlijker motief voor overheidsingrijpen uitdrukkelijk tot gelding te laten komen. Dit is, naar mijn mening, inderdaad het geval.

Het is, dunkt me, enigszins curieus dat niet de SER in zijn rapport, maar wel de schrijvers van de minderheidsnota voor wat betreft een bepaalde groep van te verzekeren personen, te weten de loontrekkenden, tot een in zekere zin méér „primaire” plicht hebben doorgestoten dan in het rapport van de Raad ter sprake is gebracht.

Het minderheidsstandpunt

De hoogleraren Van der Grinten, Smeets en F. van der Ven schrijven in hun nota o.m.: „Aanvaardbaar zouden zij achten een verplichte ouderdomsverzekering voor de loontrekkenden, waarbij nog nader te overwegen ware, of niet een loongrens moet worden gesteld. In ons volk is de rechtsovertuiging gegroeid, dat de ondernemer moet zorgdragen, dat zijn arbeiders, die vele jaren bij hem in dienst zijn geweest, na hun diensttijd een pensioen ontvangen. De rechtspraak spreekt in dit verband van een natuurlijke verbintenis van de ondernemer; er rust op hem een dwingende morele verplichting. Dat de wet deze dwingende morele verplichting tot een wettelijke verplichting zou maken, is niet verwerpelijk. De wet kan hiervoor de vorm van een verplichte verzekering kiezen, omdat op deze wijze het beste wordt gewaarborgd, dat de werknemer metterdaad zal ontvangen datgene, waarop hij moreel aanspraak kan maken.”

Het valt om te beginnen op dat dit hele betoog meer geëigend is om een premie-

heffing van de werkgever dan een van de werknemer te motiveren. Juist in en door dit betoog kan duidelijk worden, waarom op het ogenblik, dat de SER koos voor een oplossing waarin de arbeider als verzekerde premie zou moeten betalen, de gedachte van de looncompensatie opkwam. Die looncompensatie is een wezenlijk bestanddeel van het SER-plan. Als het gaat om een rechtsgrond, dan moet niet een rechtsgrond worden aangevoerd voor een sociaal verzekeringsplan alléén, maar voor een sociale verzekering mét looncompensatie voor loontrekkenden.

Overigens: wanneer ik het betoog van prof. Van der Grinten c.s. op dit punt met een zekere instemming heb aangehaald, dan moet ik wel óók zeggen dat ik hun betoog toch niet geheel geslaagd acht. Het is immers wel juist dat de rechtspraak in de bedoelde gevallen van een natuurlijke verbintenis spreekt, maar de rechtspraak doet dat toch alleen wanneer een arbeider vele jaren bij één en dezelfde werkgever in dienst is geweest. Bovendien moet in het oog worden gehouden dat de rechtspraak nooit anders aan deze opvatting uiting heeft gegeven dan in gevallen, waarin zij kon aannemen dat de ondernemer bij de pensioen-toekenning daartoe redelijkerwijs in staat was te achten, zulks op de enkele grond dat hij zich zélf daartoe had verplicht. Dat alles is inderdaad in overeenstemming met een in ons volk gegroeide rechtsovertuiging. Maar in een ouderdomsverzekering voor loontrekkenden gaat het toch nog wel om heel wat anders: dat overheidsingrijpen kan slechts steun vinden in een rechtsovertuiging, volgens welke een ondernemer te allen tijde en ten aanzien van iedere arbeider — ook ten aanzien van de arbeider die nog maar betrekkelijk kort bij hem in dienst is en nog jong is — zijn deel heeft bij te dragen in de ouderdomsverzekering van die arbeider.

Keer ik thans tot het rapport zélf terug, dan stel ik dus vast, dat wat loontrekkenden betreft, hun plicht om voor de oude dag te zorgen in ieder geval mede afhankelijk is daarvan of hun werkgevers aan hun plicht te hunnen opzichte hebben voldaan. Ten aanzien van zelfstandigen ligt de kwestie anders, maar ook ten aanzien van hen geldt dat zij niet tot het onmogelijke verplicht zijn te achten. Dit reeds kan verklaren, dat ik mij, veeleer dan bij de meerderheid, bij de minderheid van de SER zou willen aansluiten, die reeds „in een onbevredigende sociale situatie van een bevolkingsgroep” een voldoende grond gelegen acht voor overheidsmaatregelen tot het wegnemen daarvan. Nog beter zou ik me in de omschrijving van deze „rechtsgrond” hebben kunnen vinden, wanneer in plaats van „onbevredigende sociale situatie van een bevolkingsgroep” zou worden gelezen: „onbevredigende sociale situatie” of „onbevredigende maatschappelijke situatie” zonder meer. Vooral echter meen ik te moeten vaststellen dat de omschrijving van de minderheid beter dan die van de meerderheid het SER-plan kan dragen; de looncompensatie voor loontrekkenden en de vrijstelling van premieplicht voor zelfstandigen beneden een bepaalde inkomensgrens vinden hun plaats in de gedachtengang van de minderheid heel wat gemakkelijker dan in die van de meerderheid.

Men zal wellicht zeggen, dat ik, wanneer ik als „rechtsgrond” zou willen aanvoeren: „een onbevredigende maatschappelijke situatie”, het begrip „rechtsgrond” wel heel ruim neem en dat een rechtsgrond, als ik in het onderhavige geval aanvoer, eigenlijk wel voor alle gevallen van overheidsingrijpen zou kunnen gelden, terwijl het toch juist bij de vraag naar de rechtsgrond gaat om een meer concrete

rechtvaardiging van een bepaald ingrijpen. Toegegeven. Ik heb dan ook aan het begrip en het woord weinig behoefte. Het woord lijkt veelzeggender dan het is. Men kan er alles onder vangen, en de schrijvers vangen er ook alles onder „wat wenselijk is”. Ik zou echter dit met nadruk willen vaststellen: geheel afgezien van welk woordgebruik ook, zal op het ogenblik dat men zoekt naar de rechtvaardiging van een overheidsingrijpen in een sfeer, die tot dan aan de individuen was overgelaten, de hele maatschappelijke situatie in de beschouwing moeten worden betrokken en zal veelal een veelheid van factoren en overwegingen kunnen en moeten worden aangevoerd.

En als ik mij dan ook op het onderhavige punt liever met de minderheid dan met de meerderheid van de Raad verenig voor wat betreft de door hen gegeven rechtvaardiging van het overheidsingrijpen, dan is dat vooral omdat die rechtvaardiging van de minderheid duidelijker en openlijker recht doet aan de waarheid dat wij de aanvaarding van een plan als dat van de SER toch wel vooral moeten motiveren vanuit de gehele maatschappelijke situatie en met een beroep op de sociale rechtvaardigheid, op het gewenste ook van een herverdeling van de primaire inkomensverdeling.

Gezamenlijke verantwoordelijkheid of onderlinge solidariteit

De aanvaarding van een plan als dat van de SER zal in de eerste plaats betekenen: verplichting van de thans werkende generaties om op te brengen voor niet-meer werkende generaties. Zulks in de verwachting dat in de toekomst steeds de werkende generaties zullen bijdragen in het onderhoud van de niet-meer werkende, overeenkomstig dan bestaand welvaartsniveau.

Omdat dit algemene doel, deze algemene opzet in het oog moest worden gehouden, daarom is de verzekering in het rapport niet beperkt tot mensen in loondienst, zelfs niet tot mensen die een inkomen uit arbeid hebben, en ook niet tot mensen beneden een zeker financieel niveau, noch ook tot „gunstiger risico's”, maar is staatsburgerschap, ja, ingezetenschap voldoende titel voor rechten en plichten van de verzekering. In het voorgestelde plan spelen overwegingen van solidariteit op belangrijke wijze, ik zou durven zeggen: in overwegende mate, een rol. Juist dáaraan kan men eventueel zijn enthousiasme voor het plan ontleenen. Maar waarom wordt dat dan in het SER-rapport niet gezegd, als het erom gaat overheidsingrijpen te karakteriseren?

Of wordt dat wél in het rapport gezegd? Heb ik niet reeds geciteerd, dat de Raad juist aan de vorm van een verplichte sociale verzekering de voorkeur gaf „omdat daarin zowel het beginsel van de eigen verantwoordelijkheid als dat van de gezamenlijke verantwoordelijkheid van allen, die aan een gelijksoortig risico zijn onderworpen, tot uitdrukking komt?”

Ik kan met deze omschrijving als poging om de meest essentiële grondgedachten van het ontworpen plan aan te duiden niet tevreden zijn. Men kan misschien toegeven: als er eenmaal een sociaal verzekeringsstelsel is, dan is er van dat ogenblik af een gezamenlijke verantwoordelijkheid van hen, die in die verzekering voor een of meer bepaalde risico's zijn opgenomen. Maar als de Raad schrijft „tot uitdrukking komt”, dan wekt die clause de indruk, en dan bedoelt de Raad waarschijn-

lijk ook daarmee de suggestie te wekken, dat die gezamenlijke verantwoordelijkheid er reeds zou zijn vóór de verzekering. Maar dán meen ik dat de Raad te veel beweert. Waarom zou er een gezamenlijke verantwoordelijkheid zijn van allen, die aan een gelijksoortig risico zijn onderworpen? Is er een gezamenlijke verantwoordelijkheid van autobestuurders, die allen een gelijksoortig ongevalrisico lopen? In ieder geval vindt gezamenlijke verantwoordelijkheid niet haar grond in het simpele feit dat mensen aan een *gelijksoortig* risico zijn onderworpen. Daarvoor is meer nodig.

Ongeacht de naam die men aan het beestje geeft: het in het leven roepen van een ouderdomsverzekering, als de SER voorgesteld heeft, kan niet worden gerechtvaardigd met een beroep op de gezamenlijke verantwoordelijkheid van mensen die aan een gelijksoortig risico zijn onderworpen, maar wel met een beroep op de onderlinge solidariteit van het ganse volk, van mens tegenover mens. Het is weinig juist om te zeggen dat ik er mede verantwoordelijk voor zou zijn, dat mijn buurman het risico loopt 65 jaar te worden. Nog minder kan worden gezegd dat ik daarvoor verantwoordelijk zou zijn, omdat ik zelf ook het risico loopt 65 jaar te worden. Maar wel kan ik me met mijn buurman solidair verklaren. Zodanige solidairverklaring zal nu van het Nederlandse volk worden verwacht. Ook dat is een aanwijzing dat we eer bij het staatspensioen dan bij de sociale verzekering zijn terechtgekomen. Het maakt wel heel sterk de indruk, dat juist het feit dat de Raad gemeend heeft (zeer bij voorkeur) met een sociaal verzekeringsplan te moeten komen, hem heeft belet bij het geven van een rechtvaardiging voor het overheidsingrijpen duidelijk tot uitdrukking te brengen, dat géén ouderdomsvoorziening mogelijk is dan op grondslag van een onderlinge solidariteit, die de gemeenschap bereid maakt „de last” der bejaarden tot een gemeenschapslast te verklaren en deswege een herverdeling van inkomens te aanvaarden.

Zeker: óók in de sociale verzekering is het element van „solidariteit” zeer wel terug te vinden. Maar hier, bij de voorgestelde ouderdomsvoorziening, die niet op bepaalde sociale groepen, maar op het gehele volk is gericht, zijn de risico's wel zeer uiteenlopend. Ten aanzien van sommige groepen van verzekerden kan in twijfel worden getrokken of zij wel enige bate zullen kunnen krijgen uit de voorziening, die evenredig is te achten aan de op hen gelegde lasten; anderen zullen baten kunnen verwachten zonder dat door hen of, op grond van enige prestatie hunnerzijds, voor hen is bijgedragen tot de kosten van de voorziening. Dienovereenkomstig krijgt hier de premieheffing het karakter van belastingheffing, waarin met draagkracht in belangrijke mate rekening wordt gehouden. Zelfs als men het geoorloofd kan achten een dergelijk stelsel nog altijd sociale verzekering te noemen, zal men moeten toegeven dat daarmee de idee van het premievrij staatspensioen verregaand verwerkelijking heeft gevonden. Een en ander heeft tot gevolg dat verwezenlijking van het plan goeddeels slechts kan worden bepleit op gronden als waarop ook een premievrij staatspensioen zou zijn te bepleiten.

Naar het oordeel van de Raad zal de ouderdomsverzekering in die zin een beperkt karakter moeten dragen dat niet verder kan worden gegaan dan een relatief lage uitkering, een uitkering, zich relatief slechts weinig verheffende boven het

minimum levensonderhoud. Aan de andere kant mogen de uitkeringen krachtens de nieuwe wettelijke ouderdomsverzekering niet voor grote groepen bejaarden lager worden dan de huidige krachtens wettelijke voorzieningen verkregen uitkeringen. In dit verband heeft de Raad vooral het oog gehouden op die loontrekkenden, die niet alleen een uitkering ingevolge de Noodwet genieten, maar tevens een ouderdomsrente krachtens de Invaliditeitswet. Een bodempensioen, als de Raad overigens als uitgangspunt zou willen nemen en dat niet meer dan enige procenten ligt boven het niveau van de normen der Noodwet, zal voor deze groep niet tegelijkertijd de uitkeringen krachtens de Noodwet en die krachtens de Invaliditeitswet kunnen vervangen. De Raad beveelt daarom aan de Invaliditeitswet, voor wat de ouderdomsverzekering betreft, nog van toepassing te doen blijven, voor zover niet ondernemings- en bedrijfspensioenfondsen pensioenaanspraken geven, die gelijkwaardig zijn aan de ouderdomsrenten krachtens de Invaliditeitswet.

Organisatie van de uitvoering

Ik heb hiermee vooral de zgn. grondslagen van de door de SER aanbevolen wettelijke ouderdomsvoorziening besproken. Het kan niet de bedoeling zijn in dit artikel het plan in zijn verschillende details en facetten te bespreken. Ik moet daarvoor naar het rapport zelf verwijzen. Ik zal hieronder nog op enkele punten van meer ondergeschikte aard enige kritiek laten horen, maar hier is het de plaats om nogmaals te zeggen dat mijn bezwaren zich veel meer richten tegen wat men in zekere zin de achtergrond van het plan zou kunnen noemen en tegen de visie die de ontwerpers van het plan zelf op het plan willen geven, dan tegen het plan zelf. Het plan op zich zelf acht ik zeer wel aanvaardbaar. Ik zou alleen graag willen dat het zijn ware gezicht toonde. Dat niet alleen om wille van de waarachtigheid en de zuiverheid, maar ook omdat pas dan het mogelijk zal zijn er de bekoring van te zien, want pas dan zou het een werkelijk fundament krijgen. Af te wachten is in hoeverre het komende wetsontwerp het SER-rapport zal volgen. Mij dunkt, dat uit de door mij ontwikkelde gedachtengang wel blijkt dat niet aan mijn bezwaren tegen het rapport tegemoet kan worden gekomen door te trachten ten aanzien van bepaalde punten de verzekeringsgedachte te versterken of meer tot uitdrukking te laten komen. Dit zou naar mijn stellige overtuiging er maar al te gemakkelijk op uitlopen dat aan zeer belangrijke verdiensten van het plan ernstig afbreuk zou worden gedaan, dat de regeling minder practisch zou worden en de uitvoering ervan door allerlei administratieve beslommeringen zou worden bemermd.

Dat verschillende suggesties, ook in de gedachtengang van de SER, nog nadere technische uitwerking behoeven en zelfs nog ter dege op hun practische uitvoerbaarheid zullen moeten worden getoetst, spreekt wel vanzelf. Ik denk in dit verband vooral aan de zgn. „negatieve registratie”.

Deze „negatieve registratie”, waarop ik niet verder zal ingaan, betreft de registratie die nodig is te achten om de omvang van de rechten der verzekerden op het oogenblik dat zij rechten zullen krijgen, met spoed en zonder fouten te kunnen bepalen. Terwijl nu de belastingdienst het aangewezen orgaan wordt geacht om verschuldigde premies vast te stellen en te innen, zal de vaststelling en uitbetaling der

pensioenen door een onder toezicht van de Sociale Verzekeringsraad staand zelfstandig lichaam moeten geschieden, aan hetwelk tevens het algemeen uitvoerings- en financieel beleid, zoals het vaststellen van het premiepercentage, het beslissen over de omvang van een eventueel „schommelfonds” en het beleggen van het daarin geaccumuleerde vermogen zal zijn over te laten. Een nadere uitwerking en vaststelling van de verhouding tussen dit uitvoeringsorgaan en de belastingdienst zal niet achterwege kunnen blijven. Ook over de bestuursvorm van het uitvoeringsorgaan zal het laatste woord nog wel niet gesproken zijn. Het ware mij liever geweest, wanneer de SER voorlopig nog maar het zwijgen hiertoe had gedaan. Ik vrees dat de Raad hier wat gehaast is te werk gegaan. Hij meent te moeten uitspreken, dat de Rijksverzekeringsbank tot een zelfstandig, rechtspersoonlijkheid bezittend lichaam zou kunnen worden gemaakt, maar het uitspreken van deze wens is wel merkwaardig, daar in rechtspraak en rechtsliteratuur de rechtspersoonlijkheid van de Rijksverzekeringsbank volkomen is aanvaard en onbetwist is. Voor het overige verrast het dat de Raad het niet nodig acht dat in het bestuur van een lichaam, dat een algemene volksverzekering zal hebben uit te voeren, althans óók vertegenwoordigers van de overheid zullen komen te zitten. Ten slotte ben ik bevreesd dat de Raad, wanneer hij uitspreekt dat de wijze van uitvoering er mede op gericht zal moeten zijn dat het besef van „eigen zorg” levendig blijft, wederom een groot woord al te gemakkelijk uitspreekt.

Aftrek van eigen inkomsten

Gelijk bekend, is in het plan vervat, dat aanstonds van de invoering van de nieuwe ouderdomsvoorziening af de aanwezige bejaarden van de nieuwe regeling zullen kunnen profiteren. Zeer wezenlijk bestanddeel van het plan is, dat aftrek van „eigen inkomsten” als onder de Noodwet plaatsvindt, niet meer zal geschieden. Echter heeft de Raad het op dit punt met het oog op economische en vooral sociale repercussies wel noodzakelijk geacht gedurende een vijfjarige overgangsregeling in van lieverlede sterk afnemende mate aftrek van eigen inkomsten toe te laten. Ik vraag mij af of het rechtsbewustzijn zoveel vrijgevigheid ten laste van de staatskas wel verdraagt, óók ten aanzien van mensen, van wie in redelijkheid niet kan worden volgehouden dat ze de uitkering nodig hebben, van wie in bepaalde gevallen zelfs moet worden gezegd dat ze haar helemaal niet behoeven. Ik zie in dat ook hier administratief-technische, praktische overwegingen meespelen, maar ik vraag mij af of men niet voorzichtig moet zijn met een beroep op dergelijke overwegingen, psychologische gezichtspunten al te zeer te verwaarlozen. Ook de economische situatie van ons land en de omstandigheid dat uitvoering van het plan toch reeds dreigt andere voorzieningen enigermate in gevaar, althans in vertraging te brengen, mogen in dit verband naast het feit dat de hier bedoelde bejaarden aan de kosten van de verzekering weinig of niets zullen hebben bijgedragen, in aanmerking worden gebracht. Ik vraag mij af of bijvoorbeeld niet een oplossing zou kunnen worden gevonden in deze geest, dat voor zover wettelijk pensioen en eigen inkomsten tezamen meer bedragen dan het dubbele van het maximale wettelijke pensioen ($2 \times f\ 1260,-$, resp. $2 \times f\ 756,-$), de helft van dat meerdere in aftrek zou worden gebracht op het pensioen. Ik vraag mij zelfs af of een dergelijke voor-

ziening tot een overgangperiode beperkt zou moeten blijven. Anderzijds wil ik wel toegeven dat bepaalde technische bezwaren niet bij voorbaat gering zijn te achten. Met name acht ik het — ook uit ethisch oogpunt — wel bedenkelijk dat dergelijke regelingen gemakkelijk ertoe prikkelen om inkomsten weg te werken, eventueel door schenkingen aan kinderen enz. En ik geef uitdrukkelijk toe dat dergelijke bezwaren minder gelden naarmate de overgangperiode korter is.

Regeling van achterstallige premiebetaling

Hierboven gaf ik reeds weer dat volgens het plan van de SER in gevallen, waarin de invordering geen resultaat heeft, of waarin het invorderingsapparaat wegens te verwachten hoge perceptiekosten of om andere redenen van invordering afziet, voor elke verschuldigde, doch niet betaalde jaarpremie, het toekomstige ouderdomspensioen met 2 % zal worden verminderd. In de gedachtengang van de SER zal de premie binnen een niet nader aangeduide, maar toch in ieder geval tamelijk korte termijn, moeten zijn betaald. Zou dat niet zo zijn, dan zou de neiging licht groot worden, om de premiebetaling uit te stellen tot latere tijd, waarin men hoopt in betere doen te zijn. Toch stel ik de vraag of het niet aanbeveling zou verdienen om te bepalen dat nabetaling en eventueel ook „ná-perceptie” kan plaatsvinden op dusdanige voet, dat op de reeds eerder verschuldigde premie een niet onbelangrijke „boete” wordt gelegd. Zou dit niet vooral bevorderen dat *wel* binnen de gewone, daartoe aangewezen, termijn wordt betaald? Dit zou waarschijnlijk vooral het geval zijn, wanneer het ook nog mogelijk zou zijn te bepalen, dat verschuldigde premieën over „oude” tijdvakken worden verhoogd overeenkomstig de eventueel inmiddels ingetreden verhoging der maximaal toe te kennen pensioenen, d.i. dus in de gedachtengang van het rapport overeenkomstig inmiddels ingetreden wijzigingen in het welvaartsniveau.

Ik hoop hiermede aan het SER-rapport enigermate de aandacht te hebben gegeven, die het ongetwijfeld verdient. Welke vorm de definitieve wettelijke ouderdomsvoorziening ook moge krijgen, het lijkt mij toe dat het rapport van de SER in ieder geval zal blijken de totstandkoming van die voorziening ten zeerste te hebben bevorderd.

HET VRIJE BEROEP VAN

DE ARTS

In publicaties van artsen komt men dikwijls een betoog tegen, waarin met de uitdrukking „het vrije beroep van de arts” geargumenteerd wordt als een bijzonder waardevol iets, dat voor betrekkelijk korte tijd vrijwel als vanzelfsprekend bestond en dat thans verloren dreigt te gaan en waarvan sommigen, maar dan met spijt, zeggen, dat het al weg is. Tegen deze dreiging wil men zich teweer stellen.

De veelvuldigheid, waarmee het vrije beroep in de discussie wordt ingebracht en de waarde, die aan dit argument wordt toegekend, zou doen verwachten, dat op zijn minst twee dingen zouden vaststaan nl. wat dan wel de kenmerken van een vrij beroep zijn en welke gevolgen men precies vreest als dit vrije beroep zou verdwijnen.

Merkwaardig is dit helemaal niet zo en de schrijvers weten dit ook wel, want vaak worden een of meer kenmerken genoemd, die essentieel worden geacht. Maar deze zijn bij verschillende schrijvers niet hetzelfde.

We vinden de uitdrukking „vrij beroep” vrijwel uitsluitend gebruikt in verband met de problematiek in de ontwikkeling van de ziekenfondsen. Merkwadig genoeg mist men geheel een reactie van de ziekenfondsen.

In geschriften van die zijde zoekt men tevergeefs naar argumentatie naar aanleiding van vrij beroep. Zij, die door hun politiek gezien worden als de belagers van het vrije beroep trekken er niet tegen te velde. Ze zwijgen erover en weten er blijkbaar niets mee aan te vangen, vinden het te weinig concreet om het in een discussie te betrekken en zijn soms wat geërgerd door de wijze, waarop het woord het doet in medische kring ondanks de ongelijke inhoud, waarmee het gevuld wordt. Men heeft neiging om er een voorbeeld in te zien van de bekende uitspraak van Mephistopheles in de Faust als de leerling opmerkt:

„Doch ein Begriff muss bei dem Worte sein,”
waarop het antwoord:

„Schon gut! Nur muss man sich nicht allzu ängstlich quälen denn eben wo Begriffe fehlen

da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein.

Mit Worten lässt sich trefflich streiten,
mit Worten ein System bereiten,

an Worte lässt sich trefflich glauben,
von einem Wort lässt sich kein Jota rauben."

Zou het dan zo zijn, dat een in het algemeen zo concreet natuurwetenschappelijk denkende groep als de artsen op zo naïeve wijze romantiek bedrijft met een zo veelzinnig en daardoor onzinnig woord als „vrij beroep”.

Het is moeilijk aan te nemen. Nu reeds wil ik als mijn mening zeggen, dat we dit begrijpen kunnen met behulp van de fenomenologische methode, zoals deze tegenwoordig in de psychiatrie opgang maakt. Ik ontleen een en ander aan een kort geleden in Utrecht verdedigd proefschrift door dr. Zeldenrust, over het „Wezen der hysterie”. Deze wijst dan op een artikel van O. Kohnstamm uit 1911, waar sprake is van de wijze, waarop men een ziekte kan benoemen en Kohnstamm onderscheidt daarbij twee methoden:

De eerste is alles wat ooit onder de noemer van die ziekte is gebracht samen te nemen. Dit wordt verworpen, omdat dit een te heterogeen mengsel is om zinvol door één etiket gekenmerkt te kunnen worden.

De tweede methode is het tot een scherp omschreven zin te beperken, nl. tot die, welke het meest met het eigenaardig gevoel overeenkomt, dat terzake kundigen voelen, wanneer zij dit woord gebruiken of horen.” Aldus Zeldenrust, zich daarbij aansluitend bij Kohnstamm als deze zegt: „Denn solch ein, wie man zu sagen pflegt „undefinierbares Gefühl” trifft häufig das Wesen einer Sache genauer, als irgendein gebräuchliches Wort unseres Sprachschatzes.” En verder „Dann ist sprachlich ein „optimaler Wortsinn” fastgelegt, vermöge dessen die Beziehung hinfort ihre soziale Function der gegenseitigen Verständigung in vollkommenerem Masse erfüllt als vorher.” Daarna wordt als modern voorbeeld aangehaald de term: praecoxgevoel, die door Rümke geïntroduceerd is. Hier wordt dus gesteld, dat de sociale functie van wederzijds begrip door middel van een term soms beter vervuld wordt wanneer deze veel meer bepaalde gevoelens opwekt dan een gelijke denkinhoud. Zo ligt het ook bij het begrip „vrij beroep”. Dit heeft een bepaalde gevoelston en bepaalde gevoelsinhoud, waarop de arts in het algemeen resoneert en de niet-medische ziekenfondsdeskundigen doen dit niet en vragen dus naar een rationeel hanteerbare inhoudsomschrijving. De arts kan deze moeilijk geven, zoals blijken zal en hij voelt zich daardoor bijna schuldig, maar de natuur is sterker dan de leer en dus blijft hij de term gebruiken en het „ik-weet-niet-wat gevoel” dat daarbij ontstaat is voor de medici met wat nuances hetzelfde. Het woord vervult uitstekend de functie van gevoel-overbrenger en het is niet een gedachte-overbrenger. De moeilijkheid ontstaat pas als men meent, dat het ook bepaalde concrete gedachten overbrengt, omdat men vindt, dat communicatie met woorden eigenlijk alleen maar zin heeft als men daarbij hetzelfde denkt en dat blijkt men niet te doen.

Na deze inleiding zal het nodig zijn ons bezig te houden met een analyse van de samenstelling van verschillende recepten, die op de medische journalistieke markt gebracht worden onder de naam „vrij beroep”.

Na het bovenstaande zal het niet vreemd klinken, dat mijn conclusie is, dat er niet één is die ik als echt zou willen onderscheiden van de namaak en er is ook geen heil te verwachten om een eigen combinatie onder deze naam als betere of

echtere in de handel te brengen. De een heeft net zoveel gelijk als de ander.

Het woord is gevoelsdrager en dan is het minder geschikt om tegelijk te fungeren als concrete begrippendrager. Het is een te geladen woord om in een strikt zakelijke discussie verhelderend te werken.

De verwarring over de inhoud is niet alleen beperkt tot medische kring. Kort geleden bleek een begripsverwarring bij de discussie in de Tweede Kamer over de leeftijdsgrens en de verplichte pensionnering van de notarissen. Het betreft beschouwingen van minister Donker en mr. Oud. De laatste bestreed het voorstel tot instelling van een verplicht pensioen, omdat dit onverenigbaar zou zijn met het vrije beroep, dat een notaris zou uitoefenen. Minister Donker bestreed, dat een notaris een vrij beroep uitoefent, waarin doorschemert, dat de bewindsman verplichte pensionnering daarmee ook in strijd acht. Hij voegde daaraan toe, dat hij zich moeilijk kon voorstellen, waarom mr. Oud met zijn opvatting van de status van de notaris als vrij beroep dan wel accoord kon gaan met een verplichting om op 70-jarige leeftijd het ambt neer te leggen.

Dit is volgens de minister onverenigbaar met een vrij beroep. Hier spelen zeer verschillende definities van vrij beroep door elkaar en de conclusie kan geen andere zijn dan dat de argumentering met de term vrij beroep tot verwarring aanleiding heeft gegeven en de discussie bepaald niet verhelderd heeft.

En zo is het in medische kring ook altijd als men Medisch Contact erop naleest.

We zullen ons nu bezig moeten houden met een nadere beschouwing van het in de inleiding geponeerde en kunnen eerst een poging doen om taalkundig vat op de uitdrukking „vrij beroep” te krijgen. Als er vrije beroepen zijn zullen er ook onvrije moeten zijn. Men kan vrij zijn „van iets” en vrij zijn „tot iets”, dus men mag iets nalaten, waartoe een ander verplicht is of men mag iets doen, wat aan een ander verboden is. Te spreken van vrij van dienstplicht heeft alleen zin als de regel is, dat men dienstplichtig is.

Vrijheid om een terrein te mogen betreden is alleen de moeite van het vermelden waard als het verbod de regel is. Zo heeft ieder mens talloze vrijheden en onvrijheden. Een gevangene wordt een „vrij” man als zijn opsluiting eindigt, maar voordien genoot hij ook al zekere vrijheden en na het ontslag bestaan vaak nog allerlei beperkingen door het toezicht van de reclassering. Toch begrijpen we hier de uitdrukking vrij man heel goed, omdat ieder hier denkt aan de bepaalde vrijheid als grondrecht van een burger, welk grondrecht ontnomen was door een uitspraak van de rechter. De ex-gevangene is weer vrij geworden van iets en dat iets is precies bekend, nl. het gevangenisregiem, dat duidelijk in reglementen is omschreven.

Wanneer men spreekt van een boer, die vrij man op zijn land is dan wordt het al heel wat moeilijker om aan te geven van of tot welke zaken deze boer vrij is. Alles hangt er van af welk vergelijkingsobject men kiest. Kiest men alle niet-boeren dan betekent deze vrijheid heel wat anders dan wanneer men bijv. de ambtenaar tegenover de boer stelt. Met dit voorbeeld van de boer zijn we al in de sfeer van het beroep aangeland, want het gaat niet om de boer als individu, maar om de gehele boerenstand. In plaats van de vrije boer zou men dus mogen spreken van de boer als beoefenaar van een vrij beroep.

Maar hier stoten wij op een sociologische opvatting dat beoefenaars van vrije beroepen, intellectuelen zijn en niet in loondienst. Inderdaad voelen we het spraakgebruik allen zo aan, dat een boer of een zelfstandige kruidenier geen beoefenaar zijn van het vrije beroep. Het niet-ambtenaar zijn alleen is dus niet voldoende. Het zijn van intellectueel is daarbij ook nodig. Maar met het woord intellectueel komen we zeer in het vage. Elke hoofdarbeider valt er niet onder en de uitdrukking „half-intellectueel” is niet onbekend, ook al zijn daarvan de grenzen vaag.

Kruijt definieert in de Encyclopaedie van het moderne denken de intellectuelen als degenen, die „geestelijke goederen produceren of overdragen.” Men denkt dus aan scheppende of uitvoerende kunstenaars, beoefenaars van zuivere wetenschap en aan onderwijs. We voelen onmiddellijk, dat bij dit scheppen of uitvoeren de inzichten van degene, die het doet moeilijk door regelen van buitenaf kunnen worden gebonden zonder wezenlijke schade aan het product te veroorzaken.

Doch volgens deze definitie vallen de artsen niet onder het begrip intellectueel, evenmin als de ingenieur. Men kan de definitie wel aanvullen met „of die geestelijke goederen omzetten in economisch of sociaal nut.” De arts kunnen we gemakkelijker een plaats geven naast de kunstenaars dan de ingenieur. Wij weten van de spanning tussen geneeskunst en geneeskunde, terwijl het bij de ingenieur, die adviezen geeft bijv. over een verwarmingsinstallatie alleen op de kunde, op de deskundigheid, aankomt.

Doch wat zijn we al ver verwijderd van een nauwkeurige begripsbepaling. Het is allemaal een aanvoelen van, het krijgen van een vrij beroepsgevoel, zoals Rümke met de mede-psychiaters blijkbaar wezenlijk van gedachten kunnen wisselen met de term praecox-gevoel. Maar toch wel heel moeilijk met mensen, die dit gevoel niet mee aanvoelen.

Komen we historisch verder? Bij de Romeinen waren uitdrukkingen als artes liberales (vrije kunsten) en opus servile (slavelijk werk) in zwang. Wezenlijk voor de beoefenaars van de vrije kunsten in tegenstelling tot de verrichters van slavelijk werk was, dat de eersten geen loon bedongen. Wat ze voor hun arbeid kregen werd niet door henzelf bepaald. Het was een honorarium (ereloon). Het is een niet zo belangrijke bijkomstigheid, dat beoefening van het geneeskundig beroep niet tot de artes liberales behoorde. Later viel het toch wel onder de „vrije kunsten”. In dit verband is het van betekenis te wijzen op de door Gedeputeerde Staten van de verschillende provincies omstreeks 1820 vastgestelde tarieflijsten voor geneeskundige diensten en verrichtingen. Doordat men na de restauratie met zijn gedachten nog in de 18de eeuw leefde, werd in deze inmenging van overheidswege hier geen bezwaar gezien, omdat het betrof de behartiging van een uitermate belangrijk sociaal belang, de geneeskundige verzorging. De overheid is daarbij nauwer betrokken dan bij de arbeid van schilders en dichters. In die dagen was evenwel de geest van de nieuwe eeuw vaardig over de bestuurders van Noord-Brabant, want daar meende men niet te mogen overgaan tot de vaststelling van tarieflijsten op grond van de overweging, dat „heel- en verloskunde behoren tot de vrije kunsten en dat het niet oorbaar is, dat deze aan enige prijsbepaling gebonden zijn.” Op veel algemene gronden is later in de 19e eeuw het heilzame van vrije concurrentie zo in het maatschappelijk denken opgenomen, dat

daarin tarieflijsten voor welk beroep ook niet meer pasten. Gezondheid werd privé-aangelegenheid en armenzorg had alleen tot taak voorzieningen te treffen in de meest schrijnende omstandigheden als openbare orde of zedelijkheid in gevaar kwamen.

Een andere historische wortel voor het vrije beroep heeft zijn voedingsbodem in de tijd van het gildewezen. Men mag aannemen, dat de gilden ontstaan zijn als economische belangenverenigingen toen bij de vorming van de steden concurrentie dreigde. Later is er bijgekomen het doel om de vakbekwaamheid te waarborgen, onderling de sociale groepsbelangen te regelen (gildebussen) en het zijn van „gezelligheidsvereniging” zich manifesterend in drinkgelagen en gildefeesten. De gilden zijn een constituerend element in het stadsbestuur geworden en langs deze weg is vanwege de stad een dwingende regelgeving ten opzichte van de gilden ontstaan. Een voorbeeld van wederzijdse doordringing van staat en maatschappij, waardoor ook de moderne tijd gekenmerkt is. De aanvankelijk eigen ordening door de beroepsgenoten onderling kreeg een overheidssanctie, maar tegelijk legde de overheid nieuwe verplichtingen op door allerlei reglementen. Tegenover deze in de gilden gebonden beroepen, waartoe ook het beroep van chirurgijn behoorde had men de doctores van de Universiteiten. Aanvankelijk toen ons land nog geen universiteit rijk was, de enkele van de beroemde buitenlandse scholen als Padua, Montpellier en Parijs en later het grotere aantal toen ze in eigen land de doctorsgraad konden behalen. Deze doctores waren in zoverre vrijer in de beroepsuitoefening, doordat ze niet gebonden en beperkt waren door stedelijke reglementen. Van dit alles is na de Franse revolutie niets overgebleven. De gilden werden afgeschaft en door het coalitieverbod werd onmogelijk gemaakt, dat ze in een aan de nieuwe omstandigheden aangepaste vorm zouden kunnen herrijzen. Het oude verschil tussen vrij beroep en de rest van de beroepen verdween.

Maar het woord bleef en de associatie met een zeker aanzien bleef. De koppeling van vrij beroep aan het niet in loondienst zijn, werd hechter doordat de academici meest zelfstandig voor eigen rekening werkzaam waren. In de moderne tijd is dit verband veel losser geworden nu tal van personen met academische vorming de maatschappelijke status van ambtenaar hebben, terwijl veel niet-academisch gevormde intellectuelen zelfstandig werkzaam zijn. De vroegere vaste en vanzelfsprekende combinatie van academicus-intellectueel en afzonderlijke maatschappelijke status vrij van regels, waaraan anderen gebonden zijn, is verdwenen. In universitaire kring, vooral in het groepsdenken van studenten, treft men nog een houding aan, die bepaald wordt door die vroegere situatie en bestaan blijft zonder enige eigentijdse grond. En afgestudeerden, ook artsen valt het gevoelsmatig vaak nog moeilijk in hun denken geheel te abstraheren van dit aristocratische verleden der standenmaatschappij, waar ook een academische stand zijn plaats had met als gemeenschappelijk kenmerk het Latijn. Men denke aan de thans vrijwel in onbruik geraakte regel, dat dokters geen honorarium vroegen aan afgestudeerden van de universiteit, welke regel kort geformuleerd werd als „Latijn rekent niet aan Latijn”. Dit academische standsgevoel, waaraan de niet-academisch gevormde intellectueel, die wat kennis betreft heel wat in zijn mars kan hebben, zich zo gemakkelijk en niet zonder grond ergert, speelt half bewust mee bij de

waardering van vrij beroep als het meest in overeenstemming met de waardigheid van de artsenstand. Het bezwaar tegen onderhandelingen over honorering, waarbij met inkomsten, onkosten en behoefte moet worden geargumenteed vloeit in het algemeen bij de artsen niet voornamelijk voort uit de vrees, dat de cijfers te gunstig zouden zijn, maar meer uit een gevoel, dat het voor de stand van de artsen onwaardig is op deze wijze zijn „honorarium” bepaald te zien. Dit wordt ook nog al eens genoemd als een omstandigheid, die het „vrije beroep” zou aantasten.

Deze opmerking voert ons naar de vraag op welke wijze de artsen de term „vrij beroep” vullen. Medisch Contact is daarvoor een uitstekende bron, want daar komt men het woord dikwijls tegen. Reeds nu mag gezegd worden, dat we daarbij eenzelfde verschil van begripsbepaling zullen vinden als bleek bij de eerder gevoerde discussie tussen minister Donker en mr. Oud.

De anonieme medewerker van Medisch Contact (M.C.) die met een scalpel ondertekent, zegt in het nummer van 14 Jan. 1954, wanneer hij zijn standpunt bepaalt in het honoreringsconflict tussen huisartsen en minister: „Daarom gaan zij, zich baserend op de vrijheid van hun beroep, over tot opnieuw vragen van hun honorarium aan de patiënt zelf; de vrije overeenkomst tussen arts en patiënt, van ouds de wijze, waarop het beroep werd uitgeoefend, wordt hersteld.” De schrijver geeft hier aan, dat de wijze van honorering van de huisartsen via de fondsen niet langer gewild wordt en dat men dit vervangt door een ander stelsel met twee kenmerken nl. aan de patiënt de kosten in rekening brengen en de hoogte van deze declaratie te laten bepalen door aard en aantal van de verrichtingen. Men verbreekt de betrekking met de fondsen en voorzover deze iets met de geneeskundige verzorging te maken hebben is dat een zaak tussen fonds en patiënt.

Het spreekt vanzelf, dat een arts of alle artsen met elkaar dit mogen doen. Wij kennen geen verplichte tewerkstelling met bovendien nog op opgedrongen arbeidsvoorwaarde, behalve bij de militaire dienstplicht, maar dit is dan ook bij de wet geregeld. De schrijver geeft een motivering van het besluit van de artsen en maakt zich daarbij geheel los van de aanleiding tot de stap, maar fungeert veel dieper en algemener. Hij baseert zich op het vrije beroep en poneert dit als een gegeven iets, dat aan het beroep van arts verbonden is. Blijkbaar van nature, want het is nergens neergelegd in een charter. En dit baseren brengt mee de financiële verhouding zoals die bij de particuliere patiënt bestaat. Abonnementstarief te betalen door het fonds is dus in strijd met het vrije beroep. Men was op de verkeerde weg en nu wordt de vroegere, de betere toestand „hersteld” en dit alles op basis van recht en plicht van „vrij beroep”. Wat moet deze basis door de schrijver als fundamenteel worden beschouwd om daarop een zo zware bovenbouw als het genoemde besluit van de huisartsen te durven plaatsen. De vitale patiëntenbelangen of artsenbelangen worden niet genoemd en wij moeten aannemen, dat deze op de een of andere manier door dit zomaar geponeerde begrip „vrij beroep” mee veilig gesteld worden. Dat de wijze van honorering dit alleen zal bepalen is natuurlijk onhoudbaar hoeveel repercussies deze op andere terreinen mag hebben.

Ik kom dan bij een citaat van de hoofdredacteur van M. C., Heringa in de jaargang 1951 blz. 373, dat aldus luidt: „Als artsen vragen om oudedagsvoorziening, vastheid van inkomen, beperking arbeidsduur kan de arts niet meer wonen in het

heilige huisje van het vrije beroep. Het drijven naar gegarandeerde zekerheid voert naar werknemers- of ambtenaarsstatus." Er is een overeenkomst tussen de visie van Scalpel en Heringa nl. dat beide vrij beroep en een collectief gegarandeerde zekerheid als onverenigbaar beschouwen. Bij de keuze tussen de twee kiest Scalpel voor vrij beroep en Heringa kennelijk voor de door gemeenschapsorganen gegarandeerde bestaanszekerheid. Men kan zich nl. wel voorstellen, dat iemand zijn hart verpand heeft aan een heilig huisje, maar dan zal hij er meer waarderend als een tempel over spreken.

Bij Heringa is dus de ambtenaarsstatus in strijd met het door hem weinig gewaardeerde begrip vrij beroep. Hoenders komt tegen Heringa op in een betoog op blz. 499, waar hij beweert, dat de arts niet een gegarandeerde oudedagsvoorziening vraagt, maar alleen voldoende inkomen, dat hij daar zelf voor zorgen kan. Hij mag dan zelf beslissen of en hoe hij dit risico wil dekken. „Zo wordt het vrije beroep gehandhaafd." In deze gedachtengang zouden de artsen wel een onderlinge verzekering voor dit doel kunnen oprichten, maar het vrije beroep zou om hals gebracht zijn als men onderlinge dwang zou gaan toepassen.

Hierbij kan opgemerkt worden, dat iedere burger, ook de ambtenaar wel een zo-groot inkomen zou wensen, dat hij zelf in staat zou zijn zus of zo voor zijn oude dag te zorgen. De arts kan dit niet voor zich op grond van overwegingen van volksgezondheid bepleiten en als artsen hiervoor strijden dan is dat een strijd voor een maatschappelijk groepsbelang, waarmee deze strijd allerm minst gediskwalificeerd wordt. Maar het is meer een belang van medici dan een medisch belang. Men moet dan niet gaan zeggen, dat de wijze van oudedagsvoorziening van de arts wel van betekenis is voor de volksgezondheid, omdat seniele artsen niet meer gedwongen moeten worden praktijk te doen. Dit is natuurlijk waar, maar deze wan-toestand voorkomt men beter en feitelijk alleen maar door een verplichte gemeenschapsvoorziening. Als individueel het inkomen hoog genoeg is om voldoende premie af te zonderen dan blijkt toch een aantal dit niet te doen. Het belang der volksgezondheid komt hier zeker in de schaal ten gunste van een gegarandeerde ouderdomsvoorziening met verplichte premiebetaling. De conclusie kan geen andere zijn dan dat Hoenders hier voor het vrije beroep pleit op grond van maatschappelijke overwegingen. Het is medisch gesproken irrelevant of de ouderdomsvoorziening door een verplichte verzekering of uit vrije keus door elke arts individueel geregeld wordt, mits hij het behoorlijk regelt.

Een interessante discussie waar de term vrij beroep doorheen speelt is te vinden in M.C. 1952 blz. 111 waar sprake is van een discussie tussen *Van de Mandele* en *Deelen*. De eerste ziet als het wezenlijke van het vrije beroep een honorering op grond van draagkracht van de patiënt. Het loon krijgt juist het karakter van ere-loon als men even toegewijd dezelfde diensten verricht of dat honorarium groot is of niet. Het financiële risico, dat de patiënten in meerderheid een geringe draagkracht hebben neemt een beoefenaar van een nobile officium graag op zich ook al zal dit een bescheiden welvaart voor de arts ten gevolge hebben. Hij brengt dan deze gedachtengang van de individuele patiënt op het collectivum der fondsleden. Deze collectiviteit kan niet onbeperkt premie betalen en de specialisten — want daarover ging het — zouden daar rekening mee moeten houden.

De verplicht verzekerden kunnen meer betalen dan de vrijwillig verzekerden en als technische en psychologische bezwaren zich hiertegen niet zouden verzetten zou hij voor beide verschillende tarieven in rekening willen brengen. Hij vindt, dat de specialist „risicodragers” moet willen zijn uit hoofde van zijn vrij beroep, omdat zijn loon een ereloon is en zijn ambt een officium nobile. De huisartsen met hun vast fondshonorarium zijn volgens Van de Mandele niet meer beoefenaars van het vrije beroep. Hij legt in zijn hooggestemd betoog het zwaartepunt van het vrije beroep geheel op het wisselende in de beloning en op het risico, dat dit met zich brengt. Dan moet men bij tijd en bij wijle zich niet verzetten als dit wisselende naar beneden wijst. Deelen antwoordt hierop en hij wil het vrije beroep breder funderen dan op de basis van Van de Mandele. Hij ziet vijf pijlers, nl.:

1. de vrije artskenning,
2. de vrije keuze van de geneesheer inzake de geneeswijze,
3. het beroepsgeheim, waardoor de patiënt zich veilig weet bij zijn behandelende geneesheer.
4. de vrijheid van de arts zelfstandig zijn ereloon te bepalen en
5. de vrije ontwikkeling van de geneeskunst.

Bij de onder 4 genoemde pijler, het zelfstandig bepalen van het ereloon, zijn we in hetzelfde klimaat als bij de eerder besproken citaten. Twee woorden vallen op en verdienen aandacht, nl. ereloon en zelfstandig. Ereloon is de vertaling van het Latijnse honorarium, maar voor ons taalgevoel is het veel nadrukkelijker. We zullen naar de zin van dat „ere” voor „loon” moeten zoeken en als we die niet kunnen vinden het als zinloos moeten afwijzen. Het gaat hier over de tegenprestatie van de kant van de ontvanger van de dienst. Ereloon is dan historisch alleen aanwezig als deze ontvanger de tegenprestatie bepaalt, dus als de arts zijn diensten verricht geheel los van materieel gewin en passief vertrouwt, dat voor de nooddrift van hem en zijn gezin wel gezorgd zal worden of door eigen welstand daarvan niet afhankelijk is. Het volstrekt onbaatzuchtige maakt de tegenprestatie tot ereloon.

Zo gauw de arts dit zelf bepaalt of er ook maar invloed op uitoefent verandert deze tegenprestatie wezenlijk van karakter en men mag het niet meer ereloon noemen. Vroeger kenden we het ereloon, dat de arts ontving van gegoede patiënten. Deze wilden niet anders en de arts ook niet, want men vermeed elk commercialisme in de verhouding arts-patiënt. Het denken is totaal veranderd en de tussenmenselijke verhoudingen verzakelijkt. De gegoede patiënt wil weten waar hij aan toe is en de arts wil geen fooi ontvangen, ook al is deze materieel hoog. Wel is er nog iets over van deze mentaliteit, dat men elke gedachte aan geld tussen arts en patiënt geen plaats wilde geven. In mijn Drentse plattelandspraktijk 25 jaar geleden was een vrij groot aantal boeren, waarvan ik persoonlijk nooit geld in ontvangst genomen heb en waar nooit over een rekening of geld gesproken werd. Als de rekeningen werden rondgebracht werd deze aan de bode betaald ook al zou men de volgende morgen naar het spreekuur van plan zijn te gaan, dan nog werd aan mij persoonlijk niet betaald. Hier hield de zakelijkheid nog ergens halt en men voelde nog iets van het karakter van ereloon.

We zagen bij Van de Mandele, dat hij van ereloon wilde spreken ook als de dokter de tegenprestatie bepaalt, maar wanneer hij dit individualiserend naar

draagkracht doet. Ik kan hier alleen maar een associatie met eer-waardigheid in voelen in zoverre hier een charitatief element in het bepalen van het loon wordt ingevoerd. Het feit dat dit gecompenseerd wordt krachtens de usantie door van de gegoeden een tegenprestatie te vragen die hoger ligt dan nodig is voor een redelijk bestaan maakt dat het eigenlijk toch niet meer is dan een seigneuriale houding van de arts. Dit seigneuriale denken tegenover het burgerlijke denken zou de arts graag volhouden, maar het is sociologisch volkomen irreal en bij de huidige maatschappelijke situatie van de arts ongegrond.

Bij Deelen voel ik dit heimwee naar vroeger tijden in het woordje „zelfstandig”. Hij zegt niet nader wat dit betekent en we zullen moeten nagaan wat het kan betekenen.

Het kan betekenen „eenzijdig” zoals dit in de particuliere praktijk gebeurt. Reel is de vrijheid bij dit eenzijdig bepalen van de hoogte der tegenprestatie zeer beperkt door de draagkracht, maar principieel is de arts vrij. Hij kan zo hoog en zo laag rekenen als hij wil, behoudens een eventuele beperking naar boven door de burgerlijke rechter. Zelfstandig kan men ook iets meer beperkt opvatten, nl. dat de arts wel met de andere partij onderhandelt over het loon, maar ja en neen kan zeggen. In principe heeft hij deze vrijheid altijd, maar in feite alleen als er een andere uitwijkmogelijkheid bestaat. Een collectieve regeling tast dan de zelfstandigheid bij het bepalen van het loon niet aan in zoverre als de arts voldoende mogelijkheden op andere wijze heeft. Is het bedoeld als eenzijdig dan is de wil van de arts wet en discussie over honorering onmogelijk. Dan is elke collectieve regeling dodelijk voor het bestaan van een vrij beroep, want daar kan men wel ja en neen zeggen, maar nooit zijn wil opleggen. Maar dan moet ook geconstateerd worden, dat ook de fondsen vroeger dodelijk waren behoudens dan de doktersfondsen, want daar was de arts de seigneur, die zijn wil kon opleggen. Dan wordt het pas een kwestie van ernstige belaging van het vrije beroep als een zo groot deel der bevolking volgens collectieve regeling gehonoreerd wordt en dus de uitwijkmogelijkheid ontbreekt. Maar dan wordt verdediging van het vrije beroep, aldus opgevat, toch wel het innemen van een reeds overwonnen standpunt.

Tot nu toe werden de factoren door de aangehaalde schrijvers gezocht in de bepaling van het loon. Maar in wezen gaat het dan niet om de hoogte van het loon. Bij honorarium in historische zin wil de arts niets weten van een bepaling hiervan door hemzelf. In de moderne tijd is dit geheel in zijn tegendeel omgeslagen en wil men eigenlijk pas van honorarium spreken als de arts en geen ander er iets mee te maken heeft. De wijze van honorering bepaalt of men van een vrij beroep kan spreken. Ambtenaarsstatus gaat naar aller gevoelen te ver. Van de Mandele vindt dat het abonnementsstelsel bij de fondsen ook al over de grens ligt. Door de gemeenschap gegarandeerde risicodekking bijv. voor ouderdom ligt ook al gevaarlijk op of over de grens (Heringa). *Eeftink Schattenkerk* verwijt in M.C. 1952 blz. 238 aan de onderhandelaars met de fondsen, dat hun gedragslijn bepaald is „door de fictie, dat de arts in deze nog steeds een vrij beroep zou uitoefenen,” want zelfstandige d.i. eenzijdige bepaling van het ereloon van de geneesheer is bij de fondsen niet mogelijk en dat is „een exponent van het vrije beroep”. Hij trekt daaruit de nuchtere conclusie dat nakaarten geen zin heeft en dat voor on-

derhandelingen met de fondsen nodig is een „methodiek, steunend op budgettering, (die) ook de arts een sociale zekerheid geeft voor zich en zijn gezin.”

Ik geloof, dat hij gelijk heeft, dat het geen zin heeft om langer over vrij beroep in de betekenis van een bepaalde honoreringwijze te spreken, want als men in onze samenleving deze zelfstandigheid bij de honorering wil bepleiten omdat anders het vrije beroep verloren gaat, dan is daarmee geen enkele verdediging van de waarde van dat vrije beroep gegeven. Zonder verdere grond gaat men er dan van uit, dat de arts een vrij beroep moet hebben.

Deelen heeft dit wel gevoeld, want hij noemt naast de honoreringsspijler nog vier andere, die alle in het vlak van de beroepsuitoefening liggen. Vrijheid op dat terrein vindt hij (ook) essentieel voor vrij beroep. Hij wordt daarna gesteund door de socioloog *Ponsioen*. In het R.K. Artsenblad van Febr. 1953 (overgenomen in M.C. 1954 blz. 243) onderscheidt hij economische beroepen en maatschappelijke diensten. Bij de eerste is het geldelijk belang primair en mag dat zijn en bij de laatste gaat het primair om een dienstverlening aan een medemens. Het geneeskundig beroep hoort bij deze maatschappelijke diensten, waar geld niet het wezenlijke doel is. Het vrij zijn van een beroep hangt niet van het dienstverband af, maar van de zelfstandigheid van de beroepsuitoefening krachtens deskundigheid of begaafdheid.

Eenzelfde geluid horen we van Kramer in het Mededelingenblad van de Ned. Mij. tot bevordering der tandheelkunde, wanneer hij schrijft: „De tandarts oefent de tandheelkunde in het vrije beroep uit, indien de verhouding tandarts-patiënt hem de vrijheid van handelen verschaft, welke hem in staat stelt de verantwoordelijkheid te dragen, die hij door het afleggen van zijn beroepseed op zich genomen heeft.”

Waar Deelen nog de dubbele onderbouw vraagt van wijze van honorering naast vrijheid bij de uitoefening zien Ponsioen en Kramer het uitsluitend in de vrijheid van handelen bij het werk. Historisch is stellig het gelijk aan de kant van degenen, die het zoeken bij de honorering, maar in een discussie met mensen, die er niet van uitgaan dat de arts in die zin een vrij beroep moet hebben kan men er niets mee beginnen. De arts moet dan eerst bewijzen wat belang patiënt of samenleving heeft bij deze vorm van vrij beroep. Bij de vulling, die Ponsioen aan het begrip geeft gaat dit veel beter. Het is voor ieder duidelijk, dat een goede gezondheidszorg een grote mate van vrijheid van handelen voor de arts dwingend vraagt. In deze zin laat vrij beroep zich op grond van het algemeen belang verdedigen, maar de vulling is dan een andere geworden dan vroeger.

Tenzij men kan aantonen, dat de vrije beroepsuitoefening ook regelingen in de financiële sfeer van belonen vraagt terwille van een goede gezondheidszorg. Ook dan kunnen de argumenten ontleend aan de honorering rekenen op gehoor en dan niet omdat zij wezenlijk zijn voor vrij beroep, maar wel voor een goede geneeskundige zorg. *Festen* denkt ook in deze regeling als hij over vrij beroep schrijft en M.C. 1953 blz. 685, dat een definitie eigenlijk niet of zeer moeilijk te geven is. Hij wil het zoeken „door acht te geven op datgene, dat wordt nagestreefd” en ziet dan als kern „de verhouding tussen arts en patiënt, die gebaseerd is op wederzijds vertrouwen.”

Bij het bovengenoemde artikel van Eeftink Schattenkerk, dat realistisch de zaak onder ogen wil zien, geeft het hoofdbestuur een onderschrift, waarin gevraagd wordt of de schrijver wel de portée begrepen heeft van wat gezegd is en het gaat dan voorzichtig verder, zoals men van een hoofdbestuur kan verwachten, dat het in elk geval een geluid is, dat „niet past in de sfeer van het vrije beroep.” Dit is bijzonder goed geformuleerd, want het is niet zo positief door bijv. te zeggen, dat het in strijd is met het vrije beroep. Neen, het omschrijft het vrije beroep als een sfeer, als gevoelsklimaat. Men voelt het meer aan, dan dat men het weet. En nu herinner ik aan wat in het begin van het artikel gezegd is over termen die meer tot functie hebben een gevoel over te brengen dan een vaste begripsinhoud.

Zo gauw men er in zou slagen een algemeen aangenomen inhoud aan het begrip vrij beroep te geven zou het zijn charme en zijn zin verliezen. Men kan dan veel zakelijker stuk voor stuk met de elementen, die dit begrip dan gestalte zouden geven, argumenteren.

De vraag wordt dan in hoeverre een bepaalde vorm van honorering in strijd is met een goede geneeskundige zorg. Daarbij blijft voor de artsen de uitermate belangrijke vraag welke repercussies bepaalde honoreringswijzen of dienstverbanden hebben op de maatschappelijke positie van de arts. Maar men moet goed inzien, dat men dan een medisch groepsbelang behartigt en dat mag en moet gedaan worden, doch dit kan alleen op de manier, die Eeftink Schattenkerk aangeeft (zie boven) als hij budgettering aanbeveelt en sociale zekerheid voor artsen vraagt. Dan alleen spreekt men de taal van zijn eigen tijd en speelt het spel volgens de thans gangbare spelregels. Het stuit veel artsen tegen de borst en men vindt dit een neerhalen van het aanzien van de geneeskundige stand. Wil men dit niet dan moet men pogingen doen de ontwikkeling in het politieke denken van West-Europa om te buigen. Dat is de plicht van iedere burger, die bezwaar heeft tegen de huidige politieke constellatie. Maar dat is dan een zuiver politieke houding, die op haar plaats is in een politieke partij, maar niet in de Kon. Mij. tot bevordering van geneeskunst. In het belang van de Maatschappij moet hier scherp onderscheiden worden tussen behartiging van medische belangen, belangen van medici en behartiging van politieke belangen. Ze hebben met elkaar te maken, maar men mag ze niet vereenzelvigen alsof de eigen politieke visie vanzelfsprekend overeenkomt met belang van patiënt en arts. Het gebruik van de term vrij beroep is buitengewoon ongeschikt hiervoor, want in het klimaat, waarin dit woord ons voert spelen belangen van patiënten, artsen en politieke standpuntbepalingen heilloos door elkaar. Omdat veel artsen deze zaken zo diffuus zien, zal men wel gauw afstand doen van dit mixtum compositum.

De term vrij beroep wordt het beste aangevoeld, het meeste gebruikt en het hoogst gewaardeerd door de medici, die politieke bezwaren hebben tegen de welfare state met de sociale zekerheid.

Zij vinden deze op algemene gronden gevaarlijk voor persoonlijke verantwoordelijkheid en vrijheid van de mens. Daarnaast wordt voor de artsenstand de nivelering in inkomen en aanzien gevreesd, maar ook dan wordt de strijd voor de maatschappelijke positie van de arts weer niet gevoeld als louter een pleiten voor eigen belangen, doch ook in het belang van de patiënt, aangezien dit als essentieel

gezien wordt voor een goede beroepsuitoefening. Vrij beroep is dan de kortste omschrijving, of als men het onvriendelijk en te onvriendelijk zegt de strijdkreet, die aangeeft waarvoor op de bres gestaan moet worden om een verkeerde ontwikkeling voor de samenleving, de artsenstand en de patiënten om te buigen. De interdependentie van de argumenten uit deze drie gebieden is wezenlijk voor hen, die het begrip hanteren. Het woord vrij is hier de verbindende schakel.

Iemand, die de politiek van de sociale zekerheid een grote winst acht tegenover vroegere toestanden heeft veel meer moeite met de term vrij beroep. Hij zal deze bij voorkeur niet gebruiken en als hij het doet dan zal het zijn in de zin van Ponsioen en Festen. De onafhankelijke rechter wordt dan bij uitstek een beoefenaar van het vrije beroep en dan komt de discussie over de aard van het dienstverband en de honoreringswijze van de arts heel anders te liggen. De vraag of deze al dan niet in strijd is met het vrije beroep is dan alleen te beantwoorden met het oog op het belang van de patiënt. Wil men dit „belang van de patiënt” vervangen door „vrij beroep” dan werkt dat bijna onvermijdelijk verwarrend en in elk geval maakt het de discussie onnodig ingewikkeld, want het vraagt overeenstemming over de inhoud van de uitdrukking vrij beroep.

Deze is niet te vinden, omdat het krachtens de functie een diffuus woord is dat van persoon tot persoon en van situatie tot situatie van inhoud wisselt. De gebruiker ervan heeft aan een scherpe inhoudsbepaling geen behoefte, omdat het de functie heeft een algemeen gevoel over te brengen. Het is een defensief woord, dat een waarde vertegenwoordigt tegenover een gevoel van onbehagen over de ontwikkeling van de samenleving, de positie van de arts en zijn verhouding met de patiënt.¹⁾

---

¹⁾ Dit artikel is een bewerking van een inleiding gehouden voor de Sectie Gezondheidszorg van de Dr. Wiardi Beckman Stichting. Redactie.

DE SCHOOLSTRIJD IN ENGELAND

Wie zich met de verhouding tussen Staat, Kerk en School in Engeland bezighoudt, kan niet voorbijgaan aan de geschiedenis, waaruit de volstrekt eigenaardige constellatie van vandaag is voortgekomen. Zo is daar reeds aanstonds het feit, dat er niet één maar twee Reformaties in Engeland zijn geweest; één, welke uitliep op het Anglikanisme, en een tweede, welke resulteerde in het Nonconformisme. Deze tweeledigheid weerspiegelde zich sinds het eind van de 17de eeuw in de tegenstelling tussen de politieke partijen. Zij openbaarde zich ook in een sociale tegenstelling. Het Anglikanisme was de godsdienst van de adel, het platteland en de dorpen. Het Nonconformisme vond zijn aanhang bij de handeldrijvende en nijverheid beoefenende middenstand en in de steden. De ene richting kwam op voor de traditie en continuïteit, zij streed voor de nationale eenheid. De andere geloofde in een vernieuwing van het geloof, zij hechtte aan het onvervreemdbare recht van de individuele gelovige om zijn weg te vinden in de verhouding tot God. De Anglikanen geloofden in het goddelijk recht van de koning, nauw verbonden aan het goddelijk recht van de bisschop. De koning is het hoofd van de Kerk. De Staat beschermt de Kerk en garandeert haar rechten. De Kerk heiligt de koning, zij geeft de Staat een gewijd karakter. Er is maar één samenleving, welke onder het ene aspect Staat genoemd wordt, onder het andere Kerk. De Nonconformisten beschouwden de Overheid evenzeer als het kerkelijk gezag als menselijke instellingen. De mens zelf had ze in het leven geroepen. De beide vormen van autoriteit waren in geval van misbruik van bevoegdheid opzegbaar. De politieke vertegenwoordigers van de Anglikaanse gedachtengang waren de Tories. Zij kwamen op voor de bijzondere positie der Anglikaanse Kerk. De Whigs daarentegen stredden voor de vrije godsdienstige gemeenschappen en hun onafhankelijkheid. Zij huldigden de gedachte van de vrije Kerk in de vrije Staat. Tot tegen het einde van de 19de eeuw de Labour Party werd opgericht, lagen de partijpolitieke verhoudingen in Engeland in het verlengde van deze kerkpolitieke tegenstelling.

Welnu, het is bekend, dat behoudens in het tiental jaren van de Puriteinse revolutie in het midden der 17de eeuw, toen de Nonconformisten het heft in handen hadden, de Anglikaanse lijn het constitutionele beeld van Engeland heeft bepaald, en dat het Nonconformisme een protesterende minderheid bleef.

Het ligt in deze lijn, dat na de Reformatie de Kerk het toezicht op het onderwijs behield. De schoolmeesters hadden voor de uitoefening van hun functie de toelating van de bisschop nodig. De Staat liet deze zorg aan de Kerk over. Slechts tijdens de Puriteinse revolutie toonde de Staat belangstelling voor het

schoolwezen. Enkele parlamentsleden lieten zelfs de grote onderwijshervormer Comenius als adviseur naar Londen komen. Maar het herstel van de Anglikaanse Kerk in 1660 ging met drastische maatregelen tegen het onderwijs door Nonconformisten gepaard. De verbodsbepalingen, welke hun op dit stuk in de weg werden gelegd, duurden tot 1779.

Het opmerkelijke is nu echter dat de Kerk het onderwijs — en daarbij ging het steeds om het armenonderwijs — door een vereniging liet verzorgen. Daarnaast ontstond in 't begin van de 19de eeuw een Nonconformistische organisatie. Ik vermeld hier de namen: de *National Society for Promoting the Education of the Poor in the Principles of the Established Church throughout England and Wales* en de *British and Foreign School Society*. In deze beide organisaties openbaarde zich de oude tegenstelling tussen de Anglikaanse Kerk en de, hare hoogheid betwistende, dissentergenootschappen. Maar in één ding waren zij het eens: dat dit onderwijs voor de armere volksklassen moest blijven in de sfeer van het particulier initiatief. De Kerk had geen behoefte dit werkterrein, dat van ouds het hare was, aan de Staat over te laten. En, al hadden de Conformisten, toen ze aan de macht waren, de gedachte van staatszorg voor het onderwijs aanvaard — de Staat als waarborg tegen het gevaar van een heersende Kerk —, nu zij weer in de minderheid waren, waren zij volstrekt afkerig van staatsbemoeienis en toonden zij zich hartstochtelijke voorstanders van de vrijheid. Het denkbeeld van een nationaal, door de Staat geleid, onderwijsstelsel, dat sedert de Franse Revolutie een rol heeft gespeeld in het Franse geestesleven, kreeg zodoende in Engeland geen voet.

In zijn zuivere vorm was dit beginsel van de vrije zorg voor het onderwijs in Engeland op den duur natuurlijk niet houdbaar. Men denke slechts aan de opkomst en groei van het fabrieksproletariaat als gevolg van de industriële omwenteling, aan de behoefte aan meer en beter onderwijs in weltoegeruste scholen, om te ontwaren dat het nu eenmaal onmogelijk is het schoolwezen op de grondslag der vrijwilligheid op te trekken. In 't midden van de 19de eeuw begon men dit ook in Engeland te ontdekken. In 1833 had de Staat, in aanvulling op de particuliere bijdragen reeds een contributie aan de beide verenigingen gegeven. In 1839 werd er een Committee of the Privy Council on Education in 't leven geroepen, een kern van een centrale bestuursinstantie, waaruit in 1899 de Board of Education zou voortkomen. In 1870 vormde men schooldistricten met Schoolraden, geheel nieuwe aan de kiezers verantwoordelijke lichamen, die ter aanvulling van het vrije onderwijs openbare scholen zouden kunnen stichten. Van deze tijd af zien wij de Overheidstaak en de Overheidsmacht ook met betrekking tot de vrije school groeien. Maar dit geschiedt niet in de weg, welke wij in Nederland kennen, nl. die van voortgaande subsidiëring van het bijzonder onderwijs onder het stellen van welomschreven voorwaarden op het stuk van het leerplan en het lesrooster, de deskundigheid der onderwijzers en de gebouwen. Dergelijke subsidievoorwaarden, waarbij de rechtssfeer der bijzondere school nauwkeurig is afgebakend maar waardoor daartegenover ook allerlei verstarrende elementen in de regeling worden geïntroduceerd, kent men in Engeland niet of althans veel minder. De waarborgen voor de kwaliteit van het onderwijs zijn daar veeleer in een menging van de

openbare en de bijzondere sfeer gezocht. Deze ineenstrengeling van het publieke gezag en het bestuur van de vrije school, is alleen mogelijk waar het wantrouwen jegens het Overheidsgezag — met name waar het een geestelijke zaak betreft — minder ver om zich heeft heengegrepen dan in ons land het geval is. Zij is niet aanvaardbaar voor hen, die zich in het geheel der natie in een minderheidspositie weten, zich miskend of bedreigd achten. Van hun zijde is dan ook protest te verwachten: zij kunnen aan het beoogde samenspel niet meedoen.

Bij de *Education Act van 1944* werd de jongste phase van wat men de *Dual Control* van het schoolwezen noemt voor lager en middelbaar onderwijs ingeleid. „Dual Control” betekent dat de Overheid twee soorten scholen kent: „*county schools*” en „*voluntary schools*”. De Overheid, dat is centraal: het Ministerie van Onderwijs, dat bij dezelfde Wet de *Board of Education* verving, en dat is plaatselijk: de „*county council*” of de „*county borough council*”, de graafschapsraad.

De „*county schools*” zijn de openbare scholen, van Overheidswege bestuurd en bekostigd. Er is één punt, dat de aandacht trekt. Dat zijn echter geen openbare scholen in de Nederlandse zin, waar geen godsdienstonderwijs in het leerplan mag voorkomen. Art. 25 van de Wet bepaalt voor alle „*county schools*” en alle „*voluntary schools*”, waaraan de Overheid steun verleent, dat de schooldag zal beginnen met een gezamenlijke godsdienstoefening van alle aanwezige leerlingen en verder dat godsdienstonderwijs zal worden gegeven. Dit is een nieuwe bepaling in de Engelse schoolwetgeving. Weliswaar waren godsdienstonderwijs en een godsdienstige wijding in de school algemeen gebruikelijk, maar ze waren niet bij de wet voorgeschreven. De ouders hebben het recht om hun kinderen aan deze activiteiten te onttrekken.

De nadere uitwerking van deze regelen is verschillend voor „*county schools*” ener- en „*voluntary schools*” anderzijds. Ik beperk mij thans tot de eerstgenoemde scholen om straks nader op de positie van de „*voluntary schools*” in te gaan. De wet bepaalt ten aanzien van de „*county schools*”, dat de godsdienstige wijding „niet het kenmerk zal dragen van een bepaalde godsdienstige richting” en het godsdienstonderwijs zal zijn in overeenstemming met een voor de school aanvaarde „*agreed syllabus*”, d.i. een leerplan, dat tussen de lokale autoriteiten en de vertegenwoordigers der kerkgenootschappen is vastgesteld. Voorts mag het niet bevatten „enige catechismus of formulier dat kenmerkend is voor een bepaalde godsdienstige richting”. Deze formule, bij de behandeling van de Wet van 1870 voorgesteld door Cowper Temple en sinds naar hem „*Cowper Temple clause*” genoemd, heeft de openbare school sinds haar geboorte vergezeld.

Wat nu de „*voluntary schools*” aangaat, er zijn drie soorten met onderscheiden plichten en rechten. Men heeft:

- a. „*Controlled schools*”. De volledige kosten van deze scholen worden door de „*county*” gedragen.
- b. „*Aided schools*”. Zij betalen de kapitaalsuitgaven, welke nodig zijn om de schoolgebouwen aan de, door het Plaatselijk Onderwijsbestuur (de „*County*” dus) gestelde, maatstaven te doen voldoen en de reparaties aan de buitenzijde van de gebouwen. Het Ministerie van Onderwijs vergoedt echter 50 pct. van

deze uitgaven. De kosten van eventuele vergroting van deze scholen en die van de stichting van nieuwe scholen blijven geheel voor rekening van het bestuur. De „county” betaalt daarentegen alle exploitatiekosten, de onderwijzerssalariissen daaronder begrepen.

- c. „*Special agreement schools*”. Dit zijn scholen, ten aanzien van welke het Plaatselijk Onderwijsbestuur krachtens de Onderwijswet van 1936 een speciale overeenkomst heeft gesloten. Daarbij werden dan $\frac{1}{2}$ tot $\frac{3}{4}$ van de kosten vanwege de Overheid vergoed. Er werden 519 van zulke overeenkomsten getroffen, waarvan 289 met roomskatholieke scholen. De bedoeling was te komen tot een spoedige verbetering van de, dikwijls bedroevende, staat der gebouwen. Maar ten gevolge van de oorlog werden er slechts 37 projecten uitgevoerd. Krachtens de Onderwijswet van 1944 zou dit alsnog geschieden. Latere vergroting van deze scholen komt geheel voor rekening van het bestuur.

Van deze drie typen bijzondere scholen spelen deze „*Special agreement schools*” thans nog een grote rol. Maar aangezien wij hier met een, thans bevestigde, eenmalige regeling te doen hebben, laat ik ze ter vereenvoudiging van het toch al gecompliceerde beeld verder buiten beschouwing.

Er blijven dan de „*Controlled schools*” en de „*Aided schools*”.

Wat de positie dezer scholen aangaat, geldt: vóór wat hoort wat. De Overheidsinmenging in het bestuur der scholen is groter naarmate de financiële verantwoordelijkheid, welke de openbare kas op zich neemt groter is.

Elke bijzondere school heeft ten minste 6 bestuursleden. In het bestuur van een „*controlled school*” deelt de Overheid voor $\frac{2}{3}$ van de bestuursleden, $\frac{1}{3}$ wordt benoemd door de stichters of hun rechtsopvolgers. In het bestuur van een „*aided school*” benoemt de Overheid $\frac{1}{3}$ van de bestuursleden en komen $\frac{2}{3}$ van de zijde van de oprichters.

Een teer punt is de benoeming en het ontslag der onderwijzers.

De taak is voor wat aangaat „*controlled*” scholen aan het Plaatselijk Onderwijsbestuur toevertrouwd. Er zijn echter twee uitzonderingen:

- het schoolreglement *kan* ten aanzien van de *benoeming* anders bepalen;
- het bestuur kan in elk geval meepraten bij de benoeming van „*reserved teachers*”, dat zijn zij, die in 't bijzonder met het oog op het godsdienstonderwijs in dienst worden genomen.

Maar ook in deze gevallen blijft het *ontslag* bij het Plaatselijk Onderwijsbestuur. Voor confessionele scholen is dit uiteraard een belangrijke inperking van bevoegdheid.

Bij de „*aided schools*” is er voor het bestuur wat meer vrijheid. De verdeling van functies tussen het Plaatselijke Onderwijsbestuur en het bestuur der school kan bij reglement geregeld worden. En wat het ontslag aangaat: de onderwijzer, die benoemd is met het oog op het godsdienstonderwijs aan zulk een school („*reserved teacher*”) en die deze taak niet doelmatig verricht, mag *om die reden* door het bestuur der school worden ontslagen.

Over deze „*reserved teachers*”, die dus aan alle typen bijzondere scholen kunnen voorkomen, nog het volgende. De wet erkent ze voor scholen met meer dan 2 leerkrachten. Hier mag $\frac{1}{2}$ van de leerkrachten worden geselecteerd op

grond van hun bekwaamheid en geschiktheid om godsdienstonderwijs te geven.¹⁾ Het hoofd der school mag niet zulk een „reserved teacher” zijn. Dit betekent dus dat het in de kleinere bijzondere scholen op 't platteland moeilijk is het eigen richtingskarakter in de keuze van het personeel tot uitdrukking te brengen.

Dit brengt ons nu tot de vraag hoe de algemene bepaling betreffende de godsdienstoefening en het godsdienstonderwijs voor de „voluntary schools” is uitgewerkt. Voor „controlled schools” geldt de verplichting de, ook voor openbare scholen geldende, „agreed syllabus” te volgen. Het richtingskarakter der school wordt daardoor dus aanzienlijk beperkt. Mochten de ouders godsdienstonderwijs wensen overeenkomstig de stichtingsbepalingen van de school of de vroegere practijk dan kan dit geschieden gedurende 2 lesuren per week. Voor de „aided” scholen is bepaald, dat het godsdienstonderwijs hier geheel vrij zal zijn.

In alle „voluntary schools” moeten voorzieningen voor afwijkend godsdienstonderwijs worden getroffen, indien de ouders van de minderheid der leerlingen daartoe het verlangen te kennen geven.

Tenslotte nog dit. Art. 30 van de Wet bepaalt, dat geen onderwijzer in een „county” of een „controlled” school vanwege zijn godsdienstige opvatting of zijn al of niet bijwonen van de dagelijkse godsdienstoefening, ongeschikt mag worden verklaard om enige openbare of bijzondere school te dienen. Evenmin mag men van een onderwijzer in enige school verlangen dat hij godsdienstonderwijs geeft. Deze bepaling geldt echter in het geheel niet voor de „aided school”, ook op de „reserved teachers” in de „controlled” scholen, die immers speciaal voor het onderhavige onderwijs worden aangesteld, is zij niet van toepassing.

Wanneer wij ons nu indenken in de opvattingen, welke te onzent omtrent de vrijheid van protestants-christelijke dan wel rooms-katholieke scholen bestaan, is het duidelijk dat de *volledige* financiële gelijkstelling met de openbare scholen in Engeland, zoals de „controlled schools” deze genieten, duurder wordt gekocht dan voor deze scholen te onzent aanvaardbaar zou zijn. De meerderheid in het bestuur is aan het Plaatselijk Onderwijsbestuur afgestaan, de benoeming van alle behalve de speciaal voor het godsdienstonderwijs benoemde („reserved”) onderwijzers berust bij dit Onderwijsbestuur, evenzeer hun ontslag. Het godsdienstonderwijs is in overeenstemming met de „agreed syllabus” tenzij een beroep der ouders op de stichtingsakte mocht baten en daarvoor 2 uren beschikbaar komen, waarbij het dan door de „reserved teachers” gegeven wordt.

In het licht der te onzent geldende opvattingen zijn meer acceptabel de regelen voor de „aided schools”, die wat de kapitaalsuitgaven aangaan echter voor zware last blijven staan. De meerderheid van het bestuur is hier in handen van de „eigen mensen”. De benoeming van *alle* onderwijzers kan hier bij reglement aan het schoolbestuur blijven toegestaan. Wat het ontslag aangaat, is ook deze school aan het Plaatselijke Onderwijsbestuur gebonden, wederom met uitzondering van de „reserved teachers”. En het godsdienstonderwijs kan hier geheel naar eigen confessionele lijnen worden ingericht.

Het is begrijpelijk dat de bestuurders der rooms-katholieke scholen slechts tot

¹⁾ Voor de berekening wordt het aantal onderwijzers op 5 of een veelvoud daarvan naar boven afgerond.

de regeling voor de „aided” scholen konden toetreden. Dit brengt hen in grote financiële moeilijkheden. Gerekend wordt, dat de aanpassing der bestaande schoolgebouwen aan de eisen van de Onderwijswet van 1944 het rooms-katholieke volksdeel op een som ter waarde van f 500 à f 600 miljoen zou komen te staan. En dat is een groot bedrag voor een bevolkingsgroep, welke niet tot de meest welgestelden behoort.

Wij geven hier een overzicht van de scholen voor lager en middelbaar onderwijs gezamenlijk (omdat er zoveel scholen voor lager én middelbaar onderwijs zijn).

Lagere en middelbare scholen in Engeland en Wales — Jan. 1952.

Soort	Scholen		Leerlingen (× 1000)	
	abs.	%	abs.	%
County	17.110	60,9	4.446	74,5
Church of England	8.626	30,7	977	16,4
Rooms-Katholiek	1.853	6,6	412	6,9
Andere	513	1,8	134	2,2
	28.102	100	5.969	100

Behalve de in deze staat vermelde scholen zijn er nog 1.279 „independent” bijzondere scholen, die geheel onafhankelijk zijn en alleen maar geïnspecteerd en — als ze aan redelijke eisen voldoen — geregistreerd worden.

Helaas is het niet mogelijk de „voluntary schools” in deze statistiek naar de drie categorieën te verdelen. Een feit is echter dat de protestanten er minder bezwaar tegen hebben zich in de armen van de Overheid te storten. In de Anglikaanse Kerk heeft elke diocees de mogelijkheden onderzocht om haar scholen als „aided” te behouden. Het is wel gebleken, dat slechts een klein aantal middelbare scholen in deze positie kan worden onderhouden, terwijl het aantal lagere scholen in „aided”-staat zeer sterk zal worden gereduceerd, de rest van de Anglikaanse scholen ging tot de staat van „controlled” over. De Katholieken kunnen de Anglikanen daarin niet volgen. Met name de beperkingen, waaraan het godsdienstonderwijs door de „agreed syllabus” wordt onderworpen en de onvrijheid op het stuk van de benoeming van onderwijzers weerhouden hen deze weg te gaan. Voor hen komt dus slechts de staat van „aided” in aanmerking.

Aangezien 6 pct. van de bevolking van Engeland en Wales rooms-katholiek is, zou men — met bovenvermelde 6,9 pct. voor ogen — niet kunnen zeggen, dat de ontwikkeling van het rooms-katholieke onderwijs van deze situatie tot nog toe schade heeft geleden. Toch komen er uit die kring ernstige klachten. Reeds de noodzakelijke verbetering van de bestaande scholen vraagt offers van de katholieke ouders, die boven hun kracht gaan. Geldleningen, welke de minister van Onderwijs aan de besturen van „aided” scholen kan toestaan, lossen dit probleem niet op. Uitbreiding van het aantal scholen is, naar men van die zijde stelt, uitgesloten.

Terwijl de rooms-katholieke christenen zich kunnen schikken naar de thans geldende regelen, gevoelen de rooms-katholieken zich door het nieuwe systeem dus ernstig achtergesteld. Zij vormen een protesterende minderheid. De schoolvrede is in Engeland nog niet verworven.

FREUD

DICHTERBIJ GEBRACHT

De biografie van Ernest Jones¹⁾ brengt een schat van bijzonderheden uit het eerste deel van het leven van Sigmund Freud, de vader van de psycho-analyse. Ieder die het boek leest zal erdoor geboeid zijn, en men zou haast in Freuds eigen trant beginnen met zich de vraag te stellen: *waarom* treffen deze details, die ook de huiselijke, kleine kanten van Freud laten zien, ons zo? Men zou kunnen neigen tot de veronderstelling, dat wij er een zekere genoegdoening in vinden om de man, die ons, de mensen in het algemeen, zo „doorhad” in onze psychische onderstromingen, nu op onze beurt eens zelf „op pantoffels” te zien. Maar laten we de psycho-analyse niet te ver drijven...

Het boek van Jones voegt aan de kennis van Freuds persoon en werk veel toe. In het bijzonder over zijn persoon is vrij weinig bekend. De *Selbstdarstellung* geeft in hoofdzaak een weergave van de groei van zijn psycho-analytische theorie, hoewel niet los van zijn persoonlijke lotgevallen; de „Geschiedenis van de psycho-analytische beweging” gaf, door een uitvoerige bespreking van de „ketterijen” van Adler en Jung, een niet oninteressante kijk op de dogmatiek van Freud en zijn getrouw gebleven medewerkers. Verder was er echter tot het einde van de tweede wereldoorlog weinig over Freuds persoon gepubliceerd. Naast Jones' boek kunnen slechts twee andere gelegd worden: de informele en weinig critische, maar beeldende schets welke Hans Sachs gaf²⁾, en de brieven van Freud aan zijn vriend, later vijand Wilhelm

Fliess³⁾, uitgegeven door Freuds dochter Anna, Marie Bonaparte en Wilhelm Kris, met een knappe inleiding van de laatste — die zich echter concentreert op de ontwikkeling van de theorie in die jaren en het persoonlijke element bewust terzijde laat. In zijn inleiding zegt hij passages uit de brieven te hebben verkort of weggelaten, waarvan publicatie in strijd zou zijn met „de medische of persoonlijke discretie”. Medische discretie: dat laat zich tegenover patiënten (Freud vertelt uitvoerig sommige ziektegeschiedenissen aan Fliess) denken, van wie sommigen misschien zelfs nog in leven kunnen zijn. Maar *persoonlijke* discretie — tegenover iemand als Freud, zeker nu hij en zijn vrouw overleden zijn? Het lijkt, bij principiële „openleggers” als de psycho-analytici, een wat vreemde reserve.

Jones is openhartiger, zoals ook pas geeft in een biografie die als definitief bedoeld is. Hij onthult, wat uit de *Anfänge* op te maken was, maar in Kris' inleiding niet duidelijk staat, dat Freud aan Fliess een „vaderbinding” had, die in feite een jarenlange ernstige psychoneurose betekende en waarvan hij zich slechts door moeizame en geleidelijke zelfanalyse wist te bevrijden. De openhartige behandeling van deze episode haalt Freud van het voetstuk, waarop hij voor velen gestaan heeft door de stoïsche rust (ten dele dus een schijnbare rust of een uit een latere levensperiode daterende) van zijn gepubliceerde werken; maar zij brengt hem ons menselijk ook nader.

Volledig is overigens ook Jones niet. Hij stoeit met grote psycho-analytische vrij-

¹⁾ Sigmund Freud, *Life and Work*. I The Young Freud, 1856—1900 (London 1953).

²⁾ Freud: *Master and Friend* (London 1945).

³⁾ Sigmund Freud: *Aus den Anfängen der Psychoanalyse: Briefe an Wilhelm Fliess, Abhandlungen und Notizen aus den Jahren 1887—1902* (London 1950).

moedigheid rond in de schaarse en niet altijd zeer betrouwbare gegevens uit Freuds vroegste jeugd. Dat Freud teleurgesteld is als hij als gevorderd student bij een studieverblijf in Triest de geslachtsdelen van de paling niet kan ontdekken noemt Jones zelf „de teleurstelling van de latere ontdekker van het castratiecomplex”... maar daar zet hij gelukkig het woordje „misschien” bij! Maar waarom moeten ons, als de interpretatie zover wil gaan, simpele gegevens worden onthouden? Waarom kan ons — Jones zegt het nadrukkelijk — niet worden onthuld wat de reden was van de wrijving tussen Freud en zijn zwager Eli? Dat zijn in een defintieve studie kleine, maar toch hinderlijke lacunes.

II

In de recensies van Jones' boek is begrijpelijk veel aandacht besteed aan de Victoriaanse, stijve inslag in Freuds levensopvattingen, zoals die in het bijzonder tegenover zijn verloofde blijken: hij heeft er bezwaar tegen dat ze gaat schaatsenrijden — uit angst dat een andere man haar zou kunnen aanraken; hij verontschuldigt zich vele malen dat hij gezien heeft hoe zij op een wandeling haar kous heeft opgehaald; en het lezen van een „cru” boek als *Tom Jones* van Fielding acht hij aanvankelijk voor zijn verloofde uitgesloten! Het zijn bevestigingen van de Freud die Sachs ons al had geschilderd: de orthodoxe, strikt monogame *Familienvater*. Het zijn ontuchtingen voor de wat vreemde tegenstanders van de psycho-analyse, die haar willen bestrijden door de stichter als een losbandig mens te tekenen — alsof dit overigens aan het waarheidsgehalte van zijn psychologische opvattingen iets zou toe of af doen. Het is amusante en onthullende lectuur voor allen, die zich Freud „groter” van psychische statuur hadden voorgesteld. Want, openhartig gezegd, in de historie van zijn verloving en huwelijk, welke Jones ons uitvoerig kan schilderen omdat hij de volledige briefwisseling tussen Freud en zijn verloofde, later vrouw, heeft mogen lezen, toont Freud zich niet alleen als een koppig en hardnekkig, maar vaak ook als een lastig en kibbelachtig, soms als een onuitstaanbaar mens. Het is niet alles groot, en men brengt in gedachten, dit alles

lezend, een eresaluut aan de Martha Bernays, van wie trouwens ook Sachs, maar dan oordelend over een latere periode van het huwelijk, al veel goeds had gezegd. Zij wist aan de lastigheden van haar Sigmund soepel toe te geven, en als de tekenen niet bedriegen (de lezer leert de correspondentie zelf niet kennen) ook „neen” te zeggen als dat pas gaf. Het moet niet eenvoudig zijn geweest Sigmunds Freuds levensgezellin te zijn.

Schandaal is er uit Freuds levensgeschiedenis niet op te diepen. Jeugdliefdes? Er is er één onbetekenende van Freuds zestiende jaar — voornamelijk het opmerken waard omdat Freud er in de *Traumdeutung* over schreef maar later, bemerkende dat de toch waarlijk niet scandaleuze episode door mensen met combinatievermogen op hem persoonlijk zou kunnen worden betrokken, de betrokken passage uit de tekst, voor de uitgave van de *Gesammelte Schriften* bestemd, schrapte zonder zich erom te bekommeren dat het verband hierdoor onbegrijpelijk werd. Jones formuleert het vrij sterk: Freud had zóveel tegenzin tegen onthullingen over zijn persoon, zegt hij, dat hij er in het algemeen de voorkeur aan gaf een ongunstige indruk van zich achter te laten, liever dan zijn eigen motieven precies weer te geven.

Het is nuttig dat ons nu méér van hem duidelijk is gemaakt. De lezer van Jones' biografie moet er de brieven aan Fliess nog maar eens naast leggen: de Freud die daaruit spreekt is niet de man met „de klare redenatie, de helderheid, de overtuigende en tot nadenken prikkelende argumentatie, de open bespreking van tegenwerpingen, en het opmerkelijke vermogen om zijn materiaal te ordenen” (zoals Jones de stijl van zijn rijpe werken terecht omschrijft), maar een nu eens door geestdrift meegesleepte, dan weer in diepe depressie neergezonken onderzoeker, die zich sterk door zijn intuïtie laat leiden en dikwijls Fliess in enkele lijnen een gedachte- en gevoelsgang schetst, er openhartig bij zeggend dat het ook voor hemzelf nog allerm minst allemaal vaststaat, of zelfs niet eens duidelijk is. Het is natuurlijk de tijd waarin hij het bijzonder moeilijk heeft: door de psychoneurotische relatie tot Fliess; door dat zijn systeem met schokken groeit, soms weer lijkt af te glijden, en pas door zelf-

analyse groeit (in deze periode maakte hij zijn aanvankelijke overtuiging omtrent het reëel voorkomen van verleidingen in de vroege jeugd plaats voor zijn latere opvattingen over de infantiele sexualiteit); en doordat hij in die tijd „sinds jaren geen leermeester heeft”, zoals hijzelf schrijft, en hij zich alleen moet aftobben — hoewel hij zich iets meer over miskenning beklagt dan verantwoord lijkt als men ziet wat sommige leermeesters en collega's, ook in het verafschuwde Wenen en ook reeds in deze periode, voor hem gedaan hebben. Er is geen reden Freud deze haastig neergeschreven notities „kwalijk te nemen”, maar zij vormen een leerzame aanvulling op het soepele en krachtige proza, door hemzelf voor publicatie bestemd, en belichten de mens Freud beter dan die bekende geschriften. Hoe fel ten slotte de breuk met Fliess was blijkt ook eruit, dat Freud diens brieven vernietigd heeft, — wat overigens betekent dat we bij het uitspreken van het vonnis, dat Fliess een denker van veel minder allure was dan Freud, uitsluitend zijn aangewezen op Fliess' boeken met zijn ver doorgevoerde en weinig aanvaarde leer over de levensperiodes van de mens, en niet kunnen uitgaan van de brieven, waarin hij misschien (een enkele brief van Freud wijst in die richting) verstandig, tactvol, matigend op Freuds wilde gedachtenvluchten gereageerd heeft: wie zal het zeggen?

III

Wat is de wetenschappelijke aard van Freuds werk? Let wel: de vraag gaat niet over de wetenschappelijke waarde of de juistheid van zijn opvattingen. Die vraag kan alleen door vaklieden beantwoord worden, althans voor zover het de (psychiatrische) kern van zijn leer betreft; over de algemeen-filosofische en culturele consequenties ervan volgt straks nog een enkel woord. Over zijn psychiatrische werk dienen we het oordeel aan de vaklieden, de psychiaters dus, over te laten. Freud en zijn volgelingen hebben ons dat vertrouwensvol overlaten niet gemakkelijk gemaakt — door de strikte dogmatiek van hun opvattingen en de nauwgezette wijze, waarop zij de kleine kippen van de „psycho-analytische beweging” bewaken tegen kritische oordeelvellingen van anderen, óók waar het

deskundigen op psychiatrisch gebied betreft, die alleen niet tot de psycho-analytische school of (erger nog!) niet tot de orthodoxe kern daarvan behoren. Deze omstandigheid kan niets toevoegen aan het onvermogen van „ons leken” om over de juistheid in engere zin van de psycho-analyse een zinvol oordeel te geven. Maar als men de brief van Freud aan Fliess leest waarin hij zegt „zich zó geïsoleerd te voelen dat hij wel gelijk moet hebben”, en de aantekening van Kris in een noot daaronder, dat dit sentiment zich later bij Freud verstevigde tot de algemene overtuiging dat scherpe bestrijding juist een aanwijzing zou zijn dát zijn opvattingen juist waren, — dan voelt men de lekenopmerking, maar de misschien toch niet geheel ongegronde opmerking, bij zich opkomen dat op dit punt voor een psycho-analyse van de psycho-analyse plaats zou kunnen zijn. Er is niet veel kennis van de psycho-analyse nodig om grif toe te geven dat Freud wel gelijk zal hebben als hij van een vriend, hoogleraar in de filosofie, die zijn opvattingen bestrijdt, zegt dat de man zo gemakkelijk in *logische* bezwaren kan vluchten, — dus bedoelende dat die logische bezwaren een innerlijke, onbewuste en on-logische tegenzin verhullen. Accoord: maar waar blijft de mogelijkheid van wetenschappelijk „bewijzen” als men de logica zodanig tussen haakjes zet, dat men elke voor de hand liggende verklaring gaat achterstellen bij een ingewikkelder, minder voor de hand liggende verklaring? Men mag niet zeggen dat Freud dat altijd doet, maar hij neigt er zeker toe. Een bekend voorbeeld is zijn verklaring van een droom in de *Traumdeutung*: een van zijn patiënten weigert aanvankelijk Freuds theorie te aanvaarden, dat alle dromen *wensdromen* zijn, en komt als tegenbewijs met een droom aan die (zij gaat over een vakantie met de schoonmoeder!) bezwaarlijk als „wens” geïnterpreteerd lijkt te kunnen worden. „Mis,” zegt Freud dan: „de wens school bij u niet in de inhoud van uw droom, maar in uw wens om mijn theorie te weerleggen!” — Ach, het kán waar zijn...

In Freuds werk, soms soepel, soms dogmatisch geschreven, wisselen passages waarin hij *zijn* inzichten absoluut stelt af met andere, waarin hij een relatieve kijk op de waarde van alle psychologisch in-

zicht, ook van de psycho-analyse, lijkt te hebben. Eén van de meest strakke, dogmatisch aan de uitsluitende juistheid van de eigen methode geleverde opstellen is *Zur Einleitung der Behandlung* ⁴⁾. Daarin spreekt hij bijv. over het geval, dat tijdens de psycho-analytische behandeling ook een andere, internistische of specialistische, behandeling nodig is. Die kan men dan, zegt hij, het beste door een andere arts laten verrichten. Waarschijnlijk een verstandig advies. Hij voegt er echter aan toe, dat men de organische behandeling dan het beste kan laten wachten tot na de psycho-analytische, omdat ze anders toch in de meeste gevallen zonder resultaat zou blijven, — een zaak die door vele medici, en niet alleen door tegenstanders van de psycho-analytische methode, als té zelfverzekerd en misschien als gevaarlijk zal worden beschouwd!

Naast zo'n starre opvatting staan echter even interessante opstellen als *Die zukünftigen Chancen der psycho-analytischen Therapie en Ratschläge für den Arzt bei der psycho-analytischen Behandlung* ⁵⁾. In het eerste bespreekt hij de zelfanalyse, waarvan uit de later gepubliceerde brieven aan Fliess dus is gebleken dat zij een centrale plaats inneemt, niet alleen in Freuds systeem, maar ook in zijn persoonlijke ontwikkeling. Terecht — in het kader van zijn eigen opvattingen — stelt hij in het eerste opstel, dat elke analyticus slechts zover komt, als zijn eigen complexen en innerlijke weerstanden het toelaten; en in het tweede, dat elke zelfanalyse onafgesloten moet blijven, — welke stellingen dus in combinatie een aanzienlijke relativering van elke psycho-analytische arbeid betekenen.

Freud is echter in zijn gehele denken een typische negentiende-eeuwer. Jones maakt het ons nog eens uitvoerig duidelijk. In de befaamde rede ter gelegenheid van Freuds 50ste verjaardag heeft Thomas Mann de psycho-analyse een *seelische Naturwissenschaft* genoemd — en het is inderdaad Freuds bedoeling geweest 's mensen geestelijk leven te herleiden tot een mechanis-

tisch, geheel gedetermineerd proces. Dat wisten we al; wat uit de brieven aan Fliess en uit het boek van Jones blijkt is dat Freud gedurende de vele jaren, dat hij zich van een fysische neurologie afwendde en geleidelijk zijn eigen, zuiver door psychische factoren bepaalde, zielkunde opbouwde, toch een heimwee heeft behouden naar de periode waarin hij met het toenmaals nieuwe middel cocaïne experimenteerde; hij koesterde het verlangen (en had naar hier blijkt vaak de stellige verwachting) dat eens, in een misschien niet al te verre toekomst, bepaalde giften zouden worden gevonden die het mogelijk zouden maken de ziel en haar ziekten veel vaster en nauwkeuriger te beheersen dan met de (ook naar Freuds inzicht primitieve) hulpmiddelen van de psycho-analyse mogelijk is.

Jones tekent er bij aan, dat Freud in andere opzichten niet een „typische negentiende-eeuwer” was. Zeker, hij geloofde aan een mechanistische gedetermineerdheid, maar het a.h.w. natuurlijke complement ervan in de methode: het precieze meten en afwegen, ontbreekt in Freuds werk geheel. Hij is géén Darwin van het psychische. Hij is, zegt Hanns Sachs, een kunstenaar: zijn *case histories* tekenen geen dorre ziektebeelden, maar volledige mensen. Zijn verbeeldingskracht glijd sneller voort dan zijn pen en — de brieven aan Fliess bewijzen het — vaak ook sneller dan de mogelijkheid om gedocumenteerd te bewijzen wat hij in een intuïtie voor zich ziet. Hij voelt aan — meer dan dat hij geleidelijk en stelselmatig opbouwt; hij is slecht op de hoogte van de psychologische literatuur van zijn dagen; in feite is zijn eerste belangstelling eigenlijk niet bij de therapie, maar bij het algemene beeld van de menselijke ziel, dat we pas in de onvoltooide *Abriss der Psycho-analyse* van 1939 gedrukt zien, maar dat aan Freud — het blijkt alweer uit de brieven aan Fliess en de bijlagen daarbij — al omstreeks de eeuwwisseling als het doel van zijn wetenschappelijke arbeid voor zweefde. Men kan zich bij Freuds vloeiende gedachtengangen, zoals die in de brieven aan Fliess en de daarbij gevoegde ontwerpen duidelijk zijn getekend, niet een werkwijze voorstellen als van Darwin, die voortdurend alle feiten precies noteerde — in het bijzonder die welke tegen zijn aanvankelijke hypothese bleken te pleiten.

⁴⁾ In: *Zur Technik der Psychoanalyse und zur Metapsychologie* (Leipzig-Wenen-Zürich 1924).

⁵⁾ Opgenomen in dezelfde bundel.

De aandacht verdient ook de wijze, waarop Freud met zijn psycho-analytische beweging omging. Uit de door hemzelf geschreven geschiedenis daarvan blijken de twisten met Adler en Jung, waarvan men ook als men het zakelijke gelijk aan de kant van Freud acht de ongewone hartstocht opvalt. De psycho-analytische beweging was en is een zeer klein én zeer gesloten gezelschap — na de „ketterijen” van Adler, Jung en Rank orthodox in de Freudiaanse leer, maar onder de oppervlakte (dat beschrijft de in het algemeen weinig kritische Hanns Sachs in zijn genoemde boekje zonder dat er enige ruimte voor misverstand overblijft) verdeeld in fracties en, erger, kolkend van emotionele stemmingen. Sachs vertelt een tekenende anecdoten over iemand die naar zijn gevoel niet op wetenschappelijke wijze, maar uit sensatiezucht ingewikkelde betogen over „psycho-analyse” in de kring ten beste geeft; hij vestigt Freuds aandacht op het ongewenste ervan; deze blijkt zijn mening geheel te delen, maar zegt schouderophalend: „Ach, laat hem maar! Als je weet waarmee men in de officiële wetenschap naam kan maken...” — Het argument is niet eens onjuist, maar de legende van de orthodoxe zakelijkheid, die in de kring van Freuds naaste wetenschappelijke medewerkers zou heersen, wordt er wel door ondergraven.

Sachs vertelt ook, hoe Freud placht te reageren op de kritische opmerkingen, welke Sachs hem voordroeg. Het was dezelfde wijze van reageren, die hem kenmerkte bij de discussie in de kring van psycho-analytici, waarin geregeld vakproblemen werden besproken: Freud luisterde goed, hoffelijk en aandachtig — maar zijn eenmaal gevestigde mening werd nooit veranderd door wat zijn vertrouwden en medewerkers opmerkten.

IV

De lezing van een boek als Jones' Freud-biografie doet de vraag bij ons rijzen, in hoeverre de inzichten, welke Freuds psycho-analyse heeft gebracht, zijn „ingegaan in onze cultuur”, er een integrerend bestanddeel van zijn gaan uitmaken. Sinds de voornaamste mijlpaal in Freuds gepubliceerde oeuvre, de *Traumdeutung*, is meer dan een halve eeuw verlopen. Er zou aanleiding zijn voor de veronderstelling, dat zijn kern-

gedachten vaste onderdelen zijn geworden van ons cultuurbezit — nog zonder de retouches, welke de publicaties van Sachs, van Kris en van Jones op het traditionele Freudbeeld hebben aangebracht.

Freud heeft invloed gehad op onze cultuur, dat valt niet te ontkennen. De Freudiaanse aarzelaar, die psychisch aarzelt en daarna bij het betreden van een kamer ook „fysiek aarzelt”, d.w.z. over de drempel struikelt, was al in de jaren '20 een vast verschijnsel in de letterkunde. Maar is de bekendheid van Freuds denkbeelden werkelijk algemeen? Als typisch-Freudiaans wordt maar al te vaak beschouwd de opvatting dat mensen om psychisch gezond te worden zich seksueel dienen te laten gaan, „uit te leven”, — maar deze opvatting berust, al dekt zij zich vaak met de vlag van een verondersteld Freudianisme, op een onjuiste uitleg van Freuds woorden. Freud heeft seksuele vrijheid slechts bij uitzondering als een nuttige therapie willen zien omdat, zoals hij zei, de mensen niet neurotisch worden door seksuele onthouding alleen, maar door de combinatie van deze met psychische remmen. Freud heeft zijn inzichten in dezen zelfs in latere geschriften, a.h.w. geschrokken van de verkeerde weerklank die zijn denkbeelden in onbevoegde handen hadden gekregen, nog iets gepointeerd gegeven.

Misverstand te over dus, een rijstebrijberg zelfs van misverstanden die het uitzicht op de kern van Freuds denkbeelden belemmert. Het is een reden te meer om een boek als Jones' biografie dankbaar te begroeten; de twee nog volgende delen, die hopelijk het eerste in duidelijkheid zullen evenaren en in openhartigheid zullen overtreffen, kunnen er nog veel toe bijdragen Freuds onloochenbare belang voor de Westerse cultuur van de twintigste eeuw vast te stellen, te ijken en te verkondigen.

In de woorden „van de twintigste eeuw” ligt een reserve opgesloten, die de betekenis van Freuds werk vermindert. Aan onze wens, dat het zal worden gelezen, herlezen en herijkt, juist met een kritische studie als die van Jones eraan, doet dat niet af. Maar Jones is de eerste om, zoals zoëven werd gezegd, te erkennen dat Freud in verscheidene vooronderstellingen een typische negentiende-eeuwer was: in zijn geloof aan een volstrekte gedetermineerdheid van

alle psychisch gebeuren en aan een in wezen mechanische grond van alle zijn en gebeuren. Er steekt iets pathetisch in Freuds naastig zoeken naar een „energiewet” die het geestelijk gebeuren zou kunnen verklaren als een soortgelijke fysische energiewet het materiële gebeuren, — en uit de *Abriz* van 1939 blijkt dat het heimwee naar zo’n wet niet zó uitsluitend tot zijn middelste levensperiode beperkt is geweest als Jones ons even wil doen geloven.

De omstandigheid, dat een denker de half-of-niet-uitgesproken zeer algemene praemissen van het denken van zijn eigen tijd aanvaardt, is natuurlijk en zegt op zich zelf niets over de juistheid of onjuistheid van zijn specifieke gedachtengangen. Het is in onze tijd een gemakkelijke gewoonte geworden om met iets smalends in de toon te spreken over het materialisme en determinisme van de negentiende eeuw als verouderde praemissen. Dat *zijn* ze misschien, maar heeft niet elke tijd zijn half of onbewuste praemissen die elk denker in die tijd in zijn werk meedraagt? Zulke praemissen worden, éénmaal uitgesproken, snel gemeenplaatsen, maar zijn de praemissen van onze twintigste eeuw zoveel minder gemakkelijk en zoveel beter doorzocht dan die van de negentiende? Sartre’s existentialisme; Toynbee’s cultuurpessimisme met een randje zon achter de wolken; Eliots neo-orthodoxie in godsdienst en literatuur; deze en soortgelijke in de mode zijnde algemene opvattingen zouden de critische lezer tot nadenken dienen te stemmen.

Terug tot Freud. Over de juistheid van zijn opvattingen bewijst het negentiende-eeuwse karakter van zijn praemissen dus weinig of niets. Maar Jones’ boek is nog niet af: de twee volgende delen zullen de verdere ontwikkeling van Freuds denken behandelen en er niet aan kunnen ontkomen de vraag naar die juistheid te beantwoorden. Dat zijn eigenlijk vragen — omdat men bij Freud kan onderscheiden tussen de therapie (het genezen van neurotische mensen); de psychologie (zijn beeld van ’s mensen geest); en het algemene culturele beeld vol filosofische beschouwingen, zoals dat in sommige latere werken van Freud én in de studies van zijn geestverwanten in het tijdschrift *Imago* bijv. aan de orde kwamen.

Wat de therapie betreft, ligt de waarheidsvraag tot op zekere hoogte in het effect: slaagt de psycho-analyse erin neurotici te genezen dan is dat haar rechtvaardiging als geneesmethode. Dat is, alweer, een vraag voor de vaklieden, en zij schijnt algemeen bevestigend te worden beantwoord — met meer of minder slagen om de arm, theoretische of praktische reserves. Ten aanzien van het theoretische waarheidsgehalte bewijst het echter op zich zelf weinig ook als de psycho-analyse als geneesmethode geslaagd is. Men kan zich gemakkelijk voorstellen, dat een geneesmethode „werkt” — en toch op foutieve veronderstellingen omtrent de structuur van het menselijk lichaam of in dit geval van de menselijke ziel zou berusten. Denkbaar is bijv., dat zij bepaalde kanten van die structuur over het hoofd zou zien. Waarschijnlijk zijn kruidendokters en magnetiseurs ook niet gevaarlijk omdat ze bepaalde mensen met vrij onschuldige kwalen de suggestie geven dat die kwalen overgaan (en hen dus tot op zekere hoogte inderdaad „genezen”), maar omdat ze de diagnose van ernstiger kwalen verhinderen. Dit is echter slechts een theoretische reserve, die in het geheel niet bedoelt de psycho-analyse met kwakzalverij te vergelijken. Daarvoor heeft zij voldoende gezag gewonnen, ook bij psychologen en psychiaters die niet tot de psycho-analytische school behoren.

De theoretische reserve moest worden gemaakt, omdat Freud in het wezen van de zaak grotere belangstelling had voor het theoretische beeld van de menselijke geest dan voor het therapeutische aspect. Genezen, opvoeden, betere-mensen-maken: het lag alles niet in zijn aard. Juist wat deze kant van Freuds persoon betreft brengt Jones veel verrassends. Het zou een volgende generatie van psycho-analytici tot nadenken moeten stemmen, als zij, zich terugtrekkend uit meer algemeen-theoretische beschouwingen, zich tot het zuiver klinische wil beperken⁶⁾. Freud zegt met een aanhaling van Leonardo da Vinci dat hij zijn methode *niet* wilde zien als een inmenging in andermans geestelijk leven, zoals Leonardo de schilderkunst (per via di porre) als het aanbrengen van iets beschouwde, maar

⁶⁾ Juiste opmerking van David Riesman in *13 Psychiatry* (August 1950), 314.

hij vergelijkt haar met Leonardo's beeldhouwkunst die (per via di levar) steen wegneemt om een beeld over te houden. Zó zou ook de psycho-analytische behandeling zich volgens Freud beperken tot het wegnemen van belemmeringen of storingen bij de patiënt — die zich dan dus op eigen kracht verder zal moeten ontwikkelen, ja zich zelf genezen! Er steekt een Stoisch element in Freuds opvatting van de mens. Niet alleen dat de patiënt, zoals hij in *Die Freud'sche Psycho-analytische Methode* zegt, over „een zekere mate van natuurlijke intelligentie én van ethische ontwikkeling” moet beschikken; ook Freud zelf staat met stoische zelfbeheersing tegenover het lijden. Als hij op middelbare leeftijd een hartziekte bij zich vermoedt schrijft hij aan Fliess: „Ik heb noch over mijn verantwoordelijkheid noch over mijn onmisbaarheid al te grote ideeën, en zal de onzekerheid en de verkorting van het leven, die aan de diagnose „myocarditis” verbonden is, met veel waardigheid dragen, misschien integendeel voor de verdere inrichting van mijn leven er voordeel uit trekken en me verheugen over alles, wat me nog rest”. In zulke woorden zit iets groots, en zij komen overeen met wat ons wordt verhaald over Freuds waardige en beheerste houding in zijn laatste jaren, toen kanker hem sloopte, — maar de aandachtige lezer vraagt zich af, of een dergelijke gelaten levenshouding van elke patiënt kan worden verlangd en verwacht.

Over het waarheidsgehalte van Freuds beeld van de menselijke geest en „makro-kosmisch, van de natuurlijke samenleving, zal meer te zeggen zijn als de laatste twee delen van Jones een diepere studie daarvan, met de achtergronden van de persoonlijke ontwikkeling, zullen hebben mogelijk gemaakt. Het eerste deel toonde een man, Victoriaanser in zijn levensstijl dan de meesten zullen hebben vermoed („revolutionnaire kinderen zijn van elk standpunt

ongewenst”, heeft hij eens geschreven); dominerend tot in het irriterende in de verhouding tot zijn verloofde (het zal interessant zijn om te zien of de volgende delen Sachs' oordeel over Freuds relatie tot zijn geestverwanten en zijn mening, dat Freud zeer oncritische leerlingen accepteerde om maar een „beweging” te kunnen creëren⁷⁾, zullen bevestigen of verzachten); onmiskenbaar groots in de momenten van de strijd tegen zijn persoonlijk lot — en welk beeld is grootser dan dat van een man, die met zijn eigen lot vecht? Het boek toont in en door het biografische relaas een stuk geestelijke geschiedenis van onze tijd dat niet alleen zoals de recensenten zeggen „naar de volgende delen doet uitzien”, maar ook tot lezen en herlezen van Freuds eigen boeken noodt en noopt. Er zijn, ook heden ten dage en in Nederland, nog mensen te over voor wie niet-geloven aan Sinterklaas gelijk staat met belediging van een bevolkingsgroep; voor dezulken is elke discussie over Freuds denkbeelden zinloos en overbodig. Maar die discussie is nodig en voor haar is in de eerste plaats lezen van Freuds geschriften nodig, al kan dat lezen na de recente publicaties minder dan ooit zonder critiek geschieden, niet zonder de „opgewekte argwaan, de onthullende verdenking” waarvan Thomas Mann zei dat juist de psycho-analyse ze in de wereld had gebracht. Dat lezen van Freud is echter noodzakelijk, willen deze gedachtenlijnen de plaats in ons totale cultuurbeeld vinden waarvan dus te betwijfelen valt of ze die op voldoende en proportionele wijze gekregen hebben.

⁷⁾ Vgl. David Riesman t.a.p., 309 en Sachs' beschrijving van de psycho-analytische kring: „Afgunsten, wedijverende afspraken op prioriteit, offensieve critiek kwamen telkens en telkens weer omhoog als een smeulend vuur”; Freud moet dat op zijn minst toch hebben geduld.

SAKS REDIVIVUS

EN HET SPOOK DER DIALECTIEK

(Naar aanleiding van: „J. SAKS. Literator en Marxist. Een Politieke Biografie”, door *dr. Fr. de Jong Edz.*
„De Arbeiderspers”, A’dam. XIV plus 298 blz. f 14,50)

Pechvogel” noemde Jos. Loopuit, voor velen in die periode een autoriteit op het gebied van het „marxisme”, in 1918 zijn vroegere medestrijder en geestverwant Wiedijk-Saks, die in 1909 uit de SDAP getreden, in 1915 de SDP, voorloopster van de latere CP, had verlaten, en die, toen Loopuit meende een loopje met hem te kunnen nemen, in de Mosgroene „Nieuwe Amsterdammer” zijn felle critiek op het „ministerialisme” en reformisme van de SDAP richtte.

„Hij werd er — zeer terecht! — als eenzame afgeschilderd,” zo ziet dr. De Jong de strekking van het artikeltje dat Loopuit, in zijn partij als Joppe bekend, tegen Saks pleegde. Dat liep in die dagen nogal los. De Mosgroene, toen het orgaan van het salon-bolsjewisme, en niet, als de tegenwoordige „Groene”, een meelopersblad van een totalitaire staat, doch sympathiserend met wat een ultra-radicalen vrijheidsbeweging scheen te zijn, had Saks bij het grotere intellectuelen-publiek een bekendheid gegeven die hij voordien nooit had gehad. Hij bezat altijd nog zijn oude reputatie van de schrijver met de meeste kennis en de meeste geest onder de medewerkers van „De Nieuwe Tijd”, het wetenschappelijk tijdschrift der Nederlandse marxisten, dat hij jarenlang als secretaris had geleid. Hij had een jaar te voren in „De Socialistische Gids”, het wetenschappelijk tijdschrift van de SDAP, zijn beste werk, het grote essay over Quack, gepubliceerd. De ouderen erkenden zijn grote bekwaamheid, de jongeren, die toen in de „beweging” kwamen, luisterden geboeid naar hem. En ook partijgenoten van Joppe Loopuit, zullen, voor zover ze zich voor dit soort dingen interesseerden, instemmend geknikt hebben, toen ze Saks’ reactie op de aanval lazen: „Inderdaad, het is nog wel de oude „Joppe”; o ja, het is mijnheer, ik heb zijn stem gehoord!” denken we, zo ongeveer, met Badeloch. Het is nog dezelfde doezelige redeneerwijze, dezelfde zeurkouzig-suffisante gewichtigheid, dezelfde stuntelig stroeve stoplappen-stijl . . .” Ja, dat was Saks, en zo dacht hij over een van de gereputeerde marxisten uit zijn omgeving . . . zo dacht hij, men kan het met citaten uit zijn opstellen staven, over nagenoeg alle befaamde Nederlandse marxisten, ook over een aantal dergenen die door dr. De Jong als kroongetuigen worden gebruikt in zijn van zoveel vlijt getuigend boek over Saks.

Maar een „pechvogel”? Wie had kunnen denken dat hij zó zou boffen? Is hij niet vrijwel de eerste Nederlandse socialist met overwegend politieke inslag, die een heel boek als held vult? Laten we Gorter en Roland Holst buiten beschouwing, die toch wel in hoofdzaak hun *dichterschap* beloond zagen met de verplichte, (slechte), biografieën, dan is Saks de eerste die het onderwerp van een uitvoerige studie is geworden.

We hebben nog altijd geen boek over Domela Nieuwenhuis, zelfs geen verstandig opstel over hem. Wat over Troelstra is geschreven, door hem zelf en door anderen, laat het verlangen naar een grondige studie opkomen, maar dat verlangen is tot dusver niet bevredigd. Vliegen, die merkwaardige en originele figuur, wiens betekenis voor het Nederlandse socialisme moeilijk te overschatten valt, hij heeft evenmin als zoveel anderen zijn levensbeschrijver gevonden. Zelfs Van der Goes, die dan toch met Saks de literaire kant gemeen heeft, is niet in de gunst der biografen gekomen. Alleen de „pechvogel” heeft dat geluk gehad. En voor zover het de academie en de krant betreft, staat de hoogste lof voor zijn biografie reeds vast.

Alleen, Saks had zowel voor de academie als voor de krant slechts een matige eerbied. Zou het dus niet een handelen in zijn geest zijn, als toch eens werd nagegaan of hij nu werkelijk een geluksvogel is geweest met deze biografie en deze biograaf?

Maar laten we eerst een andere vraag stellen, de simpele vraag of Saks nu werkelijk een man was van zulke afmetingen en zulke betekenis, dat men een *boek* over hem kon schrijven zonder daardoor alleen al de grenzen te buiten te gaan waaraan een scherpzinnig mens zich heeft te houden?

Voor ik deze biografie had gelezen, zou ik de gedachte een boek over Saks te schrijven, alleen maar bestaanbaar hebben geacht in een milieu waarin het produceren van geschriften een doel in zich zelf is geworden. Buiten dat milieu, zo dacht ik, zou er misschien wel enige belangstelling bestaan, en behoorde er ongetwijfeld belangstelling te zijn, voor die merkwaardige auteur, die niet alleen een rol op de achtergrond had gespeeld in de partijtwisten waardoor in 1909 een scheuring ontstond in de toen nog jonge SDAP, doch die vooral als zelfstandig essayist een sieraad was geweest van het „Hollandse marxisme” dat zich in het tijdschrift „De Nieuwe Tijd” openbaarde.

Een studie over dat Hollandse marxisme zou echter haar noodzakelijke beperking vinden in het feit, dat dit Hollandse marxisme in de ideeënwereld van het socialisme noch door invloed noch door oorspronkelijkheid van betekenis is geweest, terwijl het in de wereld van politieke practijk en tactiek, voor zover het niet in het Russische bolsjewisme uitmondde, alleen de sectarische en caricaturale oorspronkelijkheid van Gorters „Raden-communisme” voortbracht, dat overigens nog groten-deels van Duitse oorsprong was, en snel werd weggevaagd.

Met die pretentie van een eigen „Hollandse School” heeft Saks, het zij tot zijn eer gezegd, alleen maar de spot gedreven. Hij heeft nooit iets anders willen zijn, en hij is ook nooit iets anders geweest, dan een goed aanhanger van de man die tussen 1890 en 1914 de internationaal erkende theoreticus van het marxisme was,

Karl Kautsky. Hij heeft alleen, op een vaak rake en geestige wijze, dat Kautskyaanse marxisme toegepast op mensen en toestanden in het wat benepen Nederlandse milieu. Van meer dan zeer beperkte betekenis kan dat natuurlijk niet zijn.

In de Nederlandse politiek kon hij geen rol spelen, niet alleen omdat zijn pathologische schuwheid hem tot afzijdigheid van het politieke leven dwong, maar ook omdat de politiek die hij juist achtte, niet in belangrijke mate afweek van de politiek die gevoerd werd door de SDAP op parlementair terrein en door de moderne vakbeweging op economisch gebied. Zijn verschillen met de toenmalige leiding van de SDAP betroffen de wijze waarop de dingen die men deed, beredeneerd en gepresenteerd moesten worden. Het beslissende woord hierover moest natuurlijk liggen bij de mensen die in de praktijk van het leven stonden, of althans in die praktijk wilden en konden gaan staan. Saks stond daarbuiten, evenzeer als Roland Holst en Gorter. Wie er in stonden, en het niet eens waren met de theorie en de propaganda van de toenmalige SDAP, mensen als Wibaut, Van der Goes, Van der Waerden, Albarda, Bongers, beseften dat men geen scheuring kon riskeren over verschillen van die aard. Alleen zij die de scheuring bewust wilden, zoals Wijnkoop, Ceton, c.s., konden de zaak op de spits drijven en alle verzoeningsmogelijkheden afwijzen.

Saks is bij de scheuring alleen meegegaan, omdat hij meende dat het „vrije woord”, de interne partij-democratie, in de SDAP niet meer veilig was. Hij zou weldra bemerken dat hij in de partij van Wijnkoop, in dit opzicht nog slechter bediend werd.

Van de politieke problemen, zoals die na 1914 kwamen te liggen, had hij te weinig besef en ook te weinig kennis, om nog tot een nieuwe oriëntatie te kunnen komen. Zijn marxisme stond te los van de concrete politieke verhoudingen in de wereld, had te zeer betrekking op de schema's die de ontwikkeling van een abstract „kapitalisme” aangaven en de positie van een abstract „proletariaat” in dat kapitalisme, om bruikbaar te zijn voor de beoordeling van krachten die met Duitse, Franse, Engelse, Russische en Amerikaanse Staatseenheden te maken hadden. Vandaar ook, in het voorbijgaan gezegd, de onbelangrijkheid van zijn „buitenlandse overzichten” in de „Mosgroene”. Hier miste hij iedere originaliteit.

In de Nederlandse politiek was hij, door zijn meeleven met de socialistische beweging, allesbehalve dor en schematisch. Maar hoe sappig en vermakelijk zijn beschouwingen over de vaderlandse politiek ook waren, het levende element erin bestond toch hoofdzakelijk in zijn onbarmhartig gesol met grootheden en gaarne-grootheden aan de persoonlijke kant. Ook zijn Nederlandse politiek werd ten slotte beheerst door enige marxistische schema's aan wier waarheid alles werd getoetst. Tot het kritisch bezien van die schema's is hij nooit gekomen. Ten slotte kon hij alleen zich zelf herhalen, en het verleden ophalen op een amusante maar meer en meer breedsprakige en bevooroordeelde wijze. Voor de politiek kregen deze „Kritische Herinneringen” hoe langer hoe minder betekenis. En ten slotte raakte hij geheel buiten de politiek.

Nu zou hij, ook in die positie, van betekenis kunnen zijn geweest indien hij op

enig ander terrein iets van waarde tot stand had gebracht. Zelf heeft hij gevoeld dat zijn studies op economisch gebied tot niets leidden en vastgelopen waren. Straks nog iets meer hierover, want dr. De Jong probeert hem uit die benarde positie van vastloper tot voorloper te promoveren, voorloper van . . . Sam de Wolff!

Ook op algemeen historisch gebied voelde Saks eigenlijk niets anders te zeggen te hebben dan wat door marxisten als Mehring en Kautsky reeds beter was gezegd. Ook hier voelde hij vastgelopen te zijn, wat hem dan door dr. De Jong ingepeperd wordt door hem ook op dit gebied tot „voorloper” te maken, ditmaal van Jan Romein!

Saks heeft na zijn afscheid van de politiek een tweetal boeken gepubliceerd waarmee hij zich op een veel bescheidener terrein dan dat van de algemene economie of de theoretische geschiedenis bewoog. Het waren biografische studieën, waarvan de ene zich bezighield met een periode uit het leven van Busken Huet, de andere met de jeugd en de Indische jaren van Douwes Dekker—Multatuli. Beide boeken bewijzen dat Saks ook op dit beperkte terrein slechts tot een beperkt kunnen in staat was.

In beide gevallen sleept hij, naarstig, veel bestaand materiaal aan, zonder er overigens nieuw materiaal aan toe te voegen. In beide gevallen wordt het onderwerp bijna bedolven onder het materiaal en onder bijkomstige politieke en psychologische beschouwingen, die bovendien nog zeer aanvechtbaar zijn. In het geval Huet leidt dit tot een weinig geslaagde verdediging, in het geval Douwes Dekker tot een geheel mislukte aanval, in beide gevallen tot nauwelijks leesbare, traag zich voortslepende verhandelingen.

Als men deze mening heeft, dan ligt de vraag voor de hand, of de figuur van Saks en of zijn oeuvre, niet van een te gering gewicht zijn gebleken, om een verhandeling van een kleine driehonderd bladzijden te rechtvaardigen? Heeft men, door hem zo veel meer te geven dan zijn prestaties, zijn talenten, zijn invloed en zijn betekenis, ook op de royaalste wijze gemeten, aan waarde bezitten, eigenlijk niet een bijzonder slechte dienst bewezen, aan een op zich zelf zeker interessante en bijzondere figuur?

Voor mij en voor anderen die Saks altijd met belangstelling, soms met instemming, een enkele keer met bewondering, en bijna steeds met plezier en genoegen voor zoveel stylistisch rake zinnen en zoveel overvloedige en toch bedwongen humor, lezen, verdiende deze merkwaardige figuur ongetwijfeld een groot essay, in de trant van zijn eigen meesterstuk, het opstel over Quack. Door echter de grens van een dergelijk doorwrocht essay te overschrijden, heeft men, om ook eens het taaltje der dialectiek-aanbidders te gebruiken, de kwantiteit in negatieve kwaliteit doen omslaan, of om het normaal te zeggen, Saks niet dichterbij belangstellenden uit onze tijd, doch de kans op nieuwe belangstelling verminderd.

Een politieke biografie van Saks zou misschien nog mogelijk zijn geweest in de door dr. De Jong bedoelde opzet, als dan werkelijk de politieke strijd, waarin Saks een vrij belangrijke rol, (maar dan toch een rol van de tweede rang, en dat dan nog op de achtergrond), heeft gespeeld, op een aannemelijke wijze binnen de

grenzen van een beschouwing over Saks te brengen ware geweest. Dat was alleen mogelijk als men bij voorbaat afzag van elke poging Saks in het middelpunt, of ook maar in de buurt van het middelpunt te plaatsen. Maar dat was niet te verenigen met de kijk van dr. De Jong op Saks, en met zijn methode van geschiedschrijven, met de Romein-methode. „Het ging ons (aldus dr. De Jong) om quintessens en tendenties. Zo alleen kon Wiedijks betekenis voldoende duidelijk blijken. Hierdoor is echter — men bedenke dat wel — het geheel enigszins scheef getrokken. De rol van Saks domineert, de betekenis van een Roland Holst, een Gorter en een Pannekoek moest in de schaduw gesteld worden. Op gelijke wijze hebben wij bij hun tegenstrevers aan Troelstra's inderdaad overwegende betekenis meer nadruk nog moeten geven dan haar proportioneel tegenover figuren als Vliegen en Schaper toekomt.”

Dat noemt men blijkbaar, in de Amsterdamse historische school, de quintessentiële methode van geschiedschrijven. Wij gewone mensen, niet zo thuis in de dialectische gewichtigdoenerij die kwistig door dit boek is heengestrooid, menen dat op deze wijze de legende van „Deventer” die in de geschiedschrijverij van een Van Ravesteyn (De wording van het communisme in Nederland) en een De Wolff (En toch...!) al tot onbehoorlijke scheeftrekkerij heeft geleid, als objectieve geschiedschrijving wordt aanvaard, en dan nog eens opzettelijk scheef wordt getrokken om Saks tot held en tot „tegenspeler van Troelstra” te kunnen maken.

Hebben we, zo zou ik willen vragen, een halve eeuw na de conflicten die tot de scheuring van Deventer in 1909 leidden, eindelijk eens recht op een normale geschiedschrijving voor politiek volwassenen, ook als daarbij uit zou komen dat Saks, wat hij zelf in zijn meest critische momenten reeds half vermoedde (en dat bewijst dat hij boven de meeste van zijn tijdgenoten en van zijn medestanders uitstak) door een verkeerd begrip van „quintessens en tendenties” in de politiek, de hele situatie verkeerd beoordeelde? Of moeten we genoeg nemen met een versierde en scheefgetrokken mythologie, waaruit dan het beeld van een marxistisch heilige kan oprijzen?

Bij Saks is het heel duidelijk, dat zijn nuchtere boeren-verstand hem waarschuwde tegen het samengaan met fanatici en sectariërs, maar dat zijn schools marxisme hem ten slotte toch in hun schuitje bracht. Een werkelijke politieke biografie zou dus de verderfelijke invloed van een schools en slaafs marxisme en de ontoereikendheid zelfs van het beste marxisme als politieke theorie, juist aan de persoon van Saks hebben gedemonstreerd.

Maar volgens De Jong moest de „actueel-politieke” betekenis van zijn biografie een gans andere zijn. „De partijstrijd van voor een halve eeuw werkt nog altijd en op de meest beslissende wijze door. De tot felle vijandschap gegroeide vervreemding van Partij van de Arbeid en communistische partij vindt in de conflicten rond Wiedijks blad haar oorsprong.” „Die is goed,” zou ik met Saks willen uitroepen. Alsof het niet vast stond dat de communistische partij van nu, geen zier meer te maken heeft met het marxisme zoals dat door de schrijvers in „De Nieuwe Tijd” werd begrepen en beleefd. Dat hadden zelfs Pannekoek, Van Ravesteyn en Sam de Wolff, zo vaak geraadpleegd voor het componeren van dit boek, de schrijver

duidelijk kunnen maken. De vijandschap tussen de vijfde colonne van de Moskouse machthebbers en alle democratische partijen (arbeiderspartijen en socialistische partijen in de eerste plaats), is overal in de wereld, ook waar geen „Deventers” en „Nieuwe Tijd-groepen” waren, geen kwestie van „vervreemding” van een „oorspronkelijk beleden „marxisme”,” maar van een totaal anders zijn der partijen, die aan de oorspronkelijke democratie en de oorspronkelijke beschaving van het Westen vasthouden, ten opzichte van de organisaties, volksbewegingen en meelopers, wier leiding (in Moskou), die democratie en die beschaving met wortel en tak wil uitroeien.

Wat de heer De Jong vermoedelijk bedoelt, is, dat in de jaren 1917, 1918, en nog daarna, zolang er sprake was van een min of meer zelfstandige internationale revolutionair-marxistische beweging, die zich „Communistische Internationale” noemde, de vijandschap tussen de Nederlandse sectie van die Internationale (waarin de geroyeerden van Deventer, Wijnkoop c.s., de leiding hadden) en de SDAP, een bijzonder hatelijk karakter droeg, omdat de leiders van beide partijen, de nieuwe tegenstellingen, die door de eerste wereldoorlog en de Russische revolutie waren ontstaan, uitvochten als een voortzetting van de conflicten rondom — niet eens de Nieuwe Tijd — maar „De Tribune” en „Deventer”. Maar zelfs in die periode was het in Nederland al zo, dat de massa-aanhang van de tot CP geworden SDP, zich in hoofdzaak recruteerde uit de anarchistische en syndicalistische anti-democraten, wier bestrijding aan de oorsprong ligt van de oprichting van de SDAP, De Nieuwe Tijd, en het naar voren komen van Saks.

Van een historicus die al deze „nuances” of niet kent, of ze, op typisch Romeinachtige wijze in hogere eenheden wil onderbrengen, kan men niet verwachten dat hij ons Saks en zijn betekenis duidelijk zal maken. Hij kan niet anders dan hem inspinnen in een web van allesvervagende en allesverwringende dialectiek.

De politieke waarde van deze biografie is dus uitsluitend negatief. Al die beschouwingen over de oorzaken van Deventer, al die pogingen om de scheuring „sociologisch” te verklaren uit de positie van de intellectuelen in de SDAP, zijn op z’n best sociologische verklaringen van een *legende*, die men in volle ernst als historie behandelt. Aan de eerste taak van de historicus, na te gaan wat Deventer werkelijk was, (en niet wat men omstreeks 1909 in de SDAP meende dat het was — waarbij dr. De Jong dan nog méér op het kompas van prof. Pannekoek, Van Ravesteyn en Sam de Wolff vaart dan Saks zelf ooit deed), is de schrijver niet toegekomen.

Dat volslagen gebrek aan kritische zin, dat nu eenmaal het hoofdkenmerk is van de „Amsterdamse School”, dit denken in schema’s, dit rondstappen op de stelten der dialectiek, dit alles maakt niet alleen de politieke beschouwingen uit dit boek waardeloos, maar ook het oordeel over het werk en de betekenis van Saks als essayist.

Ik wil dit hier slechts met een enkel voorbeeld illustreren. Saks heeft in zijn eerste periode de anarchisten te grazen genomen. Hij heeft een boek van Kropotkin, „De verovering van het brood” vernietigd, en hij heeft de Nederlands-Franse anarcho-syndicalist Christiaan Cornelissen afgemaakt. Maar in deze essays van Saks

wordt de critiek van de anarchisten op de autoritaire tendenzen in het marxisme, in het geheel niet ontzenuwd. De federalistische ideeën van Kropotkin en Cornelissen worden wel in hun overdrijving bespottelijk gemaakt, doch voor zover ze waarde hebben, eenvoudig geannexeerd. En dat dan nog, door sociaal-democratie en marxisme aan elkaar gelijk te stellen, iets wat Saks oprecht meende, maar wat dan toch maar weer, op zijn blind geloof in een dialectische ontwikkeling der maatschappij, die alles wel in orde zou brengen. Dat Kropotkin en zelfs Cornelissen méér oog hadden voor de betekenis van de technische ontwikkeling dan de gemiddelde marxist, zal men uit de essays van Saks niet gewaar worden. Er was dus geen reden voor Saks om tegen de anarchisten op de hooghartige wijze te fulmineren die kenmerkend is voor deze opstellen. Van de werkelijk zwakke kanten van het anarchisme zag hij de voornaamste, de verheerlijking van de gewelddadigheid en van de revolutionnaire massa in het geheel niet, want de grenzen tussen marxisme en anarchisme waren in dit opzicht uiterst vaag. Men krijgt nu uit de bespreking die dr. De Jong van dit deel van het werk van Saks geeft, noch de indruk dat hij Kropotkin of Cornelissen kent, noch de indruk dat hij het marxisme, zoals men het in de tijd van Saks opvatte, werkelijk kent.

„Cornelissen redivivus of de dood der dialectiek” moge dan volgens De Jong „een wetenschappelijke verhandeling op hoog peil” zijn, getuigend van „een welhaast unieke wijze van geverseerd zijn in de behandelde stof,” in werkelijkheid kon Saks de dialectiek van Marx alleen handhaven door haar — om de woorden te gebruiken die hij tegen Cornelissens opstel over Hegel en Marx bezigt — „aetherisch, ijl” te maken, van iedere betekenis te beroven, zo te verdunnen dat ze voor alles bruikbaar is. „Het is dun,” spotte Saks met Cornelissen; het is dun, zegt men als men het boek van De Jong leest en het spook der dialectiek telkens opgeroepen ziet om ons eerbied in te boezemen voor prestaties van Saks, die voor niet-dialectici slechts van blind geloof in het marxisme en van gebrek aan critische zin getuigen.

Nu moet men natuurlijk in Saks het gezond verstand prijzen, dat hem steeds belette origineel te willen zijn, waar hij wist aan de grenzen van zijn kunnen te staan, en in het marxisme geen antwoord meer te vinden. Als hij dit merkte zweeg hij. Daardoor werd hij behoeft, om maar weer een voorbeeld te noemen, voor een zotte constructie als die van Henryk Grossmann, die in zijn „Das Akkumulations- und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems” uit de abstracte wetten van een nergens bestaand „kapitalisme”, als een super-Marx de ondergang ervan bewees en zelfs de datum hiervoor vaststelde. Terwijl Luxemburg, Sternberg, Lenin e.a. bij hun beschouwingen over de „accumulatie” altijd de reële wereld betrekken, en zelfs de „golven” van Sam de Wolff een betrekkelijk aardse indruk maken, is Grossmann, in de sfeer der „absolute theorie”, erin geslaagd niet alleen alle tegenstrijdigheden uit het marxisme weg te redeneren, maar ook het hele marxisme weg te redeneren uit zijn samenhang met de historische wereld. Blijkbaar is Grossmann voor De Jong het laatste woord op het gebied van economie en marxisme. Als hij dus Saks prijst als bijna voorloper van Grossmann, in plaats van hem te prijzen om het afwijzen van dit soort constructies, dan is het duidelijk dat dit soort van hulde voor Saks naar onze opvatting een onverdiende hoon is, een man aangedaan die

zijn hoogste kunnen bereikte als hij in de naturalistische sfeer bleef. Een brokje natuur, gezien door een marxistisch temperament, dat lukte Saks en daarin lag zijn kracht. Als hij dit marxistisch temperament liet overheersen werd zijn werk aanvechtbaar; als hij het in het pure marxisme zocht, liep hij vast.

Maar ik wil graag toegeven dat de waarde-oordelen van dr. De Jong, die Grossmann, Sam de Wolff, Romein, Van Ravesteijn c.s. als wezens van de hoogste orde beschouwt, van de mijne moeten afwijken.

Saks was zeer duidelijk een individualist. Maar hij was van te gering formaat om zich van de druk die de Nederlandse maatschappij van zijn tijd op hem uitoefende anders te kunnen bevrijden dan met behulp van het marxisme. Een politieke beweging, die hem die bevrijding op andere wijze had kunnen geven, bestond in zijn tijd niet. Ze ontstond tegelijk met Saks persoonlijke bevrijding, juist als marxistische politieke beweging, maar ze was zo zwak dat Saks en anderen zich moesten vastklampen aan de theorie om de beweging ernstig te kunnen nemen. Toen die beweging echter voldoende gegroeid was om zich vrij te maken van het toezicht der marxistische schoolmeesters, — en dat is natuurlijk de betekenis van Deventer — was Saks te zeer aan de theorie verslaafd geraakt om van de beweging te kunnen leren. Hij was echter ook te veel individualist om de theorie op de schoolse wijze van de andere Hollandse marxisten te herhalen en te verkondigen. Tot op zekere hoogte origineel, tot op grote hoogte amusant, wist hij iets eigens in het marxisme te brengen. Maar met de beweging, die hij wilde beschoolmeesteren wist hij al evenmin tot een harmonische verhouding te komen, als hij in staat was harmonie te brengen tussen zijn individualisme en zijn marxisme.

Dat gebrek aan harmonie maakt hem echter aantrekkelijker en interessanter dan vele geslaagden uit zijn periode en uit een latere. Het is nog altijd de moeite waard na te gaan wat zijn werkelijke waarde en zijn werkelijke betekenis is. Maar die vervelende Joppe heeft voorlopig weer gelijk gekregen. Saks bleef een pechvogel met deze biograaf, die, naar we vernemen, prof. Romein het geluk van z'n leven bezorgd heeft, maar Saks op een wijze behandelde die even pretentius en opgeschroefd is, als ze buiten de quintessens om gaat.

DE VAL VAN MILOVAN DJILAS

Is Zuidslavië op weg naar de democratie?

Gedurende de buitengewone zitting van 17 Januari jl. van het Centrale Comité van de Zuidslavische Communistische Liga, welke door Tito gepreseed werd, is Milovan Djilas van al zijn functies ontheven. Hij heeft moeten aftreden als voorzitter van de Nationale Vergadering.

Tijdens zijn voorzitterschap van de Commissie Buitenland van de Communistische Liga heeft Djilas vriendschappelijke betrekkingen aangeknoopt met ettelijke Europese sociaal-democratische partijen, met name met de Engelse Labour Party en met de sociaal-democratische partijen van Zweden, Noorwegen en Frankrijk. Hij was de meest vooraanstaande theoreticus van de Zuidslavische communistische partij en genoot als zodanig een internationale vermaardheid. Hij is vroeger meermalen door Stalin ontvangen en hij was het die bij de kroning van de Britse koningin de Zuidslavische regering in Londen vertegenwoordigde. Zijn val is het gevolg van ideologische geschillen onder de Zuidslavische communisten... geschillen die van de grootste betekenis zullen zijn voor de toekomst van Zuidslavië.

Onderstaand volgt een uiteenzetting van de ideeën van Djilas en de repliek van zijn tegenstanders.

De opvattingen, neergelegd in een serie artikelen die Djilas in het centrale orgaan van de Communistische Liga heeft gepubliceerd, hebben in de gelederen van het Zuidslavische communistische kader en onder de partijleiders een dergelijke opschudding veroorzaakt, dat president Tito de verschijning van verdere artikelen verbood en een buitengewone zitting van het Centrale Comité — bestaande uit zeventig leden — gelastte. De inhoud van de artikelen kwam neer op het volgende:

Van revolutie tot hervorming

De bourgeoisie als klasse is weggevaagd, waardoor de klassenstrijd overbodig geworden is. Politie en rechterlijke macht dienen zich dus te wijden aan een loyale en strikte toepassing der wetten, nu de strijd tegen de vijanden van de nieuwe maatschappijvorm zo goed als voorbij is. Bij de toepassing der wet is inmenging van de communistische partij — doorgaans resulterend in een onderverdeling van de burgers in een minderwaardige niet-communistische groep aan de éne kant en een superieure communistische klasse aan de andere kant — bepaald niet gewenst. Niet langer is de wil van de communistische partij en haar leiders de hoogste wet: onze maatschappij heeft deze middelen niet meer nodig en kan zich nu vreedzaam ont-

wikkelen door middel van een nauwgezette toepassing der wet. „De huidige revolutie is een hervorming, een rustig voorwaartsgaan naar de toekomst. Het reformistische karakter van onze revolutie maakt het onmogelijk voor de Communistische Liga om zich gelijk te stellen aan de voor-oorlogse Communistische Partij.”

Geen communistische monopolies

„Ons land is nog achterlijk. Het socialisme staat onder de pressie van het niet-socialistische platteland, de arbeidersklasse bestaat nog gedeeltelijk uit landarbeiders en is nog jong en onervaren. Toch vindt hier een industriële revolutie plaats, die een verandering ten gevolge heeft in de gedachtenwereld en de opvattingen van onze burgers. De arbeiders en technici die in de industrie werkzaam zijn, en gedeeltelijk ook de schrijvers en onderwijzers, vormen een nieuwe motorische en onafhankelijke macht, die zich van de veranderingen in onze maatschappij en in onze economie zeer wel bewust is. Tegen zulke mensen kan men geen geweld meer gebruiken.”

„Allen die een onafhankelijk, democratisch en socialistisch Zuidslavië als ideaal zien, behoren tot het socialistische kamp... onverschillig of hun opvattingen in alle onderdelen overeenstemmen met die van de communistische partijleiders. De bureaucratische opvattingen volgens welke de communisten alléén de ware kracht van het socialisme betekenen, doen de communisten apart staan van de maatschappij en dreigen een nieuwe geprivilegieerde klasse te doen ontstaan, een klasse die recht doet gelden op goede betrekkingen en vooraanstaande functies niet uit hoofde van bekwaamheid maar van „ideologische gerichtheid.”

Geen partij en zelfs geen klasse kan tegenwoordig meer pretenderen de natie als geheel te vertegenwoordigen, en evenmin kan één partij zich het alleenrecht aanmatigen om de productie te leiden. Immers dusdoende wordt de ontwikkeling van de productieve krachten geremd en wordt de mens — wiens welzijn de eerste voorwaarde is voor de existentie van die krachten — tot slaaf.

„Allen die menen dat alleen hún ideeën tot het „enige, echte en onvervalste” socialisme leiden kunnen, zullen onvermijdelijk het hoofd stoten tegen de werkelijke en onverbiddelijke democratische ontwikkelingsgang, die naar het socialistische einddoel leidt. De enige oplossing bestaat in: méér democratie, méér vrijheid van spreken, vrijere verkiezingen zowel in economisch als politiek verband, en een nog grotere mate van wetsbetrachting.”

Twee voorbeelden

Djilas beroept zich op de ervaringen, opgedaan bij twee gebeurtenissen die van beslissende invloed waren op de toekomst van het land: de strijd tegen de Kominform en de crisis om Triëst.

„Bij de strijd tegen de Kominform hebben de communistische oude garde en de volksmassa's samen de beslissende rol gespeeld: een groot deel der partijleden daarentegen aanvaardde pas na grote aarzeling de critiek op de bureaucratie en op de Sowjet-Unie. Die zelfde kominformistische partijleden hebben ver-

tragend gewerkt bij de beslissing van de vitale vraag of men ja dan nee wapens van het Westen aanvaarden moest. Er waren géén gewone burgers onder diegenen die als kominformist gearresteerd werden: het waren partijleden of sympathiserenden!" Evenwel was het weer de wil van het gewone volk waardoor in 1948 Stalins eis tot uitlevering van de Zuidslavische leiders – Tito en Djilas inbegrepen – werd afgewezen. Hadden de Joegoslavische communisten het voor het zeggen gehad, dan zou Zuidslavië thans de gehoorzame satelliet van Moskou zijn.

Djilas verklaarde: „De Triëster crisis heeft nog duidelijker bewijzen opgeleverd voor de eenheid, waarmee het volk het land verdedigt. Wij mogen deze burgers, die vrijwillig opkomen voor de verdediging van hun vaderland, niet meer als „verraders” en „vijanden” beschouwen en nog minder mag men ze behandelen als vogelvrij verklaarden.”

Partij wordt kaste.

Op het zesde congres van de Zuidslavische communistische partij in 1952 werd besloten de partij te veranderen in een „Communistische Liga”, die een organisatie zou zijn voor propaganda en opvoeding. Deze uit 800.000 leden bestaande Liga zou deel moeten uitmaken van de omvangrijke „Socialistische Liga van het werkende volk”, d.w.z. van de voortzetting van het „Volksfront”, waarbij bijna alle stemgerechtigde burgers ten getale van meer dan 8 miljoen zijn aangesloten. De Communistische Liga zou alle politieke actie voeren binnen het raam van de „Socialistische Liga”, m.a.w. met het gehele volk. Djilas constateert dat deze congresbesluiten dode letters gebleven zijn. Volgens Djilas is „er niets veranderd”. „Het apparaat van de Communistische Liga bestuurt alles, de communisten houden zich afzijdig van de socialistische bevolkingsmassa. De organisaties putten zich uit in een labyrint van dogmatische discussies. De communistische organisaties bemoeien zich met alles, en vooral het serieuze werk ten behoeve van de Socialistische Liga” wordt totaal verwaarloosd.”

Djilas ergert zich: waarom nemen de communisten alle besluiten van politieke strekking, die ze later door het volk laten ratificeren? Hij wil ze als gewone leden in de „Socialistische Liga” laten werken, zich wijdend aan de opvoeding van de volksmassa. De gecentraliseerde jeugdorganisatie en de vakorganisaties die alleen maar de partijbesluiten tot uitvoering moeten brengen, vervullen geen enkele nuttige rol.

„De Zuidslavische Communistische Partij placht een revolutionnaire organisatie van arbeiders en intellectuelen te zijn. Tijdens en vooral na de oorlog is het boerenelement toegenomen tegelijk met de bureaucratie. Als regeringspartij trok ze de mensen aan die er een „certificaat van betrouwbaarheid” in zagen voor een aantrekkelijk baantje. Tegenwoordig is het ledenaantal aan het slinken: de oude revolutionnaire communistische partij bestaat niet meer.”

Dit artikel, dat op 4 Januari verscheen, deed bij het partijapparaat de gal overlopen. Djilas' publicaties werden stopgezet; hijzelf staat nu te boek als „trotskist”, „verrader” en „bevanist”.

KARDELY EN DJILAS

de twee Joegoslavische afgevaardigden bij de Cominform-conferentie te Belgrado in 1948

De topleiding

Toen het tijdschrift „Nova Misao” (De Nieuwe Gedachte), waarvan Djilas samen met Wladimir Dedier de redactie had, op 7 Januari voor het eerst verscheen, maakte Djilas van de gelegenheid gebruik om daarin de topleiding van de dictatuur en van de communistische partij aan de kaak te stellen. Hij beschrijft deze „ge-idealiseerde kring” als bezeten van een dierlijke begeerte ter bescherming van hun respectieve maatschappelijke posities. „Zij vormen een apart en afgesloten wereldje: behalve op de blinkende kantoren van de nieuwe parvenu’s ziet men ze in altijd dezelfde zomerverblijven — hun eigene, — dezelfde clubs — hun eigene —, dezelfde villa’s — hun eigene —, dezelfde — alweer eigen — loges in de schouwburg en op het stadion. Zij hebben gevangenisstraffen doorstaan, zij hebben deze vrijheid van ons veroverd, zij hebben na de oorlog grote dingen verwezenlijkt, zij hebben gereisd in auto’s en salonrijtuigen, hebben in speciale winkels hun voorraden en kleding aangeschaft, zij brachten hun vacantes op gereserveerde plaatsen door... en om al deze redenen hebben ze meer nodig en hebben ze klaarblijkelijk speciale verdiensten. Impulsen, kaste-belangen en kaste-solidariteit, de schijnheiligheid van de kaste-moraal, de harde en strenge kaste-geest beheersen hen... en dit alles is onopgemerkt en via normale ontwikkelingen tot stand gekomen, omdat men nu eenmaal voor leidende personen gunstige arbeids- en levensomstandigheden schep-

nen wilde. Hun solidariteit wortelt niet in overeenstemmende ideologische of zedelijke opvattingen, maar wordt veroorzaakt door de gelijkvormige levenswijze, door hun gelijkgerichte belangensfeer, door de aard zelf van hun gezaghebbende positie en door de manier waarop ze die positie veroverden. Iemands rang en macht zijn in dat wereldje de enige maatstaf voor zijn persoonlijke waarde. Immers dit alles is gegroeid uit de rol die men gedurende of vlak na de revolutie speelde. De vroeger revolutionnaire moraal van deze kaste is steeds harder geworden en steeds verder misvormd."

Mochda Pijade, Djilas' opvolger als voorzitter van de Nationale Vergadering, heeft dit literaire genre voor „politieke pornografie" uitgemaakt. Ook Djilas immers heeft een villa en twee auto's. Hij heeft niet — ziende dat de leidende groep op een gevaarlijk pad was — getracht hen daarvan te weerhouden. Hij heeft integendeel, „vasthoudend aan zijn privileges, maar zonder het werk te doen dat zijn functie meebracht", de kaste aangeklaagd en zijn naaste kameraden in de steek gelaten. Zijn moraal deed hem zijn praktische werk verwaarlozen om in de cafés te zitten en artikelen te schrijven, waarvan die in „Borda" hem alleen al 220.000 dinars opbrachten.

De politieke polemiek, in het persoonlijke vlak getrokken en verworpen tot een ruzie tussen Djilas en zijn vrienden in de topleiding van de partij, behoudt niettemin een belangrijke politieke waarde.

Eisen van de groep-Djilas

In de Kroatische republiek hebben drie communistische weekbladen de stellingen van Djilas ondersteund. De eisen die door Djilas en zijn volgelingen worden gesteld zijn als volgt samen te vatten:

1. Vrije discussie binnen de Communistische Liga.
2. Vorming van ideologische groeperingen binnen de Liga.
3. Omvorming van de Liga in een organisatie voor propaganda en opvoeding. Ontwikkeling van alle politieke actie binnen het kader van de „Socialistische Liga van het werkende Volk."
4. Beëindiging van het communistische monopolie voor politieke en andere activiteiten. Uitbreiding van de democratie over alle Zuidslavische burgers die het principe van de collectieve eigendom der productiemiddelen in de industrie aanvaarden.

DE TEGENSTANDERS AAN HET WOORD

De democratie een gevaar voor de communistische macht

Kardely heeft gezegd: „De analyse, die Djilas geeft van onze binnenlandse situatie is onjuist. De klassevijanden zijn niet verslagen, 65 % van de bevolking leeft in de dorpen en de situatie in de steden is ook niet zo mooi als hij ze beschrijft. Wij zouden heel gelukkig zijn als zijn beschrijving juist was."

Tito verklaarde dat de klassevijand nog leeft en bij de geringste mogelijkheid het mom zou afwerpen. Djilas beschouwt de bewuste arbeider, de vroegere bourgeois, de vroegere minister en de vroegere officier allen als gelijken: dat zou tot

anarchie leiden. „Ik zeg u: indien wij zulk een gelijkheid zouden toestaan, zou dit binnen een jaar tijds een einde maken aan onze socialistische realiteit.”

Generaal Daptschevich, de chef van de Generale Staf, vreest voor een verdwijnen van de communistische organisaties. „Door middel van deze organisaties en met ontzettend veel moeite kunnen wij onze revolutie verwezenlijken, al is dat doel nog veraf. Zonder de Communistische Liga en de duizenden communisten en zonder ons zouden al onze veroveringen gevaar lopen.”

De dictatuur van het proletariaat

Voor de Zuidslavische communisten voert democratie niet tot socialisme. „Djilas heeft de oude slogan gekozen: eerst democratie en dan pas socialisme. In onze omstandigheden is dit onzin, want achter de democratische eisen verschuilen zich de anti-socialistische krachten” (Kardely).

De officier van Justitie, Milosh Minich, grijpt terug op Lenins vraag: „Democratie voor wie en voor welke klasse?” Er bestaat geen „democratie-voor-iedereen”, en het is een „liberale en klein-burgerlijke idiotie” om aan een communist te vragen daarvoor te strijden.

Tito, ingaande op de vraag waarom de Partij Djilas aanvalt waar deze toch slechts herhaalt wat door de communistische leiders al zo vaak betoogd is, verklaart: „Inderdaad ben ik de eerste geweest die gesproken heeft over de noodzaak van langzame verdwijning van de Partij en van de Communistische Liga. Alleen heb ik nooit gezegd dat dat binnen een half jaar gebeuren moest en binnen één of twee jaar afgelopen moest zijn. Het kan nog heel lang duren. Zolang de laatste klassevrijand nog niet onschadelijk gemaakt is en zolang het socialistische bewustzijn niet tot in alle lagen der bevolking doorgedrongen is, zal de Liga niet ontbonden worden. Djilas richt zijn aanval op een voor ons essentieel punt: op ons één-partijsysteem.”

Kardely verdedigt de bestaande dwangmaatregelen onder het motto: „als we ze afschaffen moesten we het land meteen maar teruggeven aan de bourgeoisie of de Kominform.” Djilas heeft geschreven dat wij de deur op een kier moeten laten staan, dat wij de leidinggevende krachten door andere zouden moeten vervangen, in plaats van het maatschappelijk leven door een monopolie te beïnvloeden. Indien wij deze stellingen aanvaardden, zouden wij genooddaakt zijn om ons in de

MILOVAN DJILAS

Oud-plv. minister-president, enz. enz.

positie van de bourgeois-democratie terug te trekken. Het meer-partijensysteem, dat „misschien wel een conservatieve socialistische partij en een progressieve socialistische partij” zou betekenen, is voor Zuidslavië echter „zinloos, aangezien wij onze eigen socialistische democratie hebben.”

Kardely ziet een nieuwe vorm van democratie — een socialistische en Zuidslavische democratie — in het instellen van een beheerssysteem door arbeiders in de economische ondernemingen, en in een uitbreiding van het zelfbestuur der gemeenten en arrondissementen. De burgers oefenen daar zonder tussenkomst van een politieke partij zelfstandig invloed uit op de publieke aangelegenheden.

Djilas' tegenstanders komen tot de volgende algemene conclusie: het land is nog niet rijp voor de democratie, omdat de meerderheid van het volk nog niet voor het bestaande regiem gewonnen is; de dictatuur van de Communistische Liga is hetzelfde als de „dictatuur van het proletariaat”.

Wat de discussie tussen de leden van de Communistische Liga aangaat zegt Tito: „Djilas heeft onder ons altijd kunnen zeggen wat hij wilde, nog meer dan hij nu neergeschreven heeft. Maar iedereen dient zich te houden aan een besluit, wanneer dat eenmaal door de meerderheid genomen is. De Communistische Liga onderscheidt zich van andere partijen door haar discipline.”

De oorzaken van Djilas' afwijkende houding

De Zuidslavische communisten, te beginnen met Tito, schuiven eensgezind de „schuld” voor Djilas' houding af op diens contacten met de Wersterse wereld, die hem bedorven zouden hebben voor de harde dagelijkse strijd. Inderdaad is Djilas, kenner als hij is van de toestanden zowel in Sowjet-Rusland als in Zuidslavië, diep onder de indruk gekomen van de veroveringen die de vrije arbeidersbewegingen hebben gemaakt. Tito heeft zich dan ook genoodzaakt gezien om partijgenoten, die naar het buitenland vertrekken, te waarschuwen tegen „verblinding” en er nog eens de nadruk op te leggen dat de samenwerking met het Westen zich dient te beperken tot samenwerking op het gebied van de vrede. „Maar op de voorwaarde, dat wij niets opofferen van onze opvattingen betreffende de ontwikkeling van ons eigen socialistische stelsel. De samenwerking moet ons niet laten verleiden tot het overnemen van de opvattingen die men in het buitenland heeft. Ons doel is onze

De onderwerping van Djilas

Djilas heeft geen woord van wat hij als zijn mening uitsprak, teruggenomen, maar hij heeft iedere polemiek met zijn tegenstanders in het Centrale Comité vermeden. Hij heeft zich laten beïnvloeden door het argument dat de vijanden van het communisme dankbaar van zijn critiek gebruik hebben gemaakt.

„Ik ken Djilas al twintig jaar en ik heb van hem gehouden zoals alle kameraden van hem hielden,” verklaarde de afgevaardigde kolonel Markovich. „Maar de dingen die hij in het maandblad „De Nieuwe Gedachte” geschreven heeft, hebben de tegengzin opgewerkt van alle weldenkende mensen in ons land, terwijl allen die ons haten wild gejubeld hebben en hem aanmoedigen: „Bravo, Djilas, daar heb je dat communistische tuig maar eens mooi aan de kaak gesteld!”

Tito brengt zijn stem uit

Vele andere sprekers toonden aan dat de ideeën van Djilas bij de tegenstanders van het communisme tot slagwoorden zijn geworden, Djilas heeft in deze vaststellingen voldoende reden gevonden om zich aan de partij te onderwerpen, om zijn hoofd en enige privileges te redden zonder van zijn ideologisch standpunt af te gaan. In zijn laatste verklaring heet het:

„Ik heb de rapporten van het persagentschap gelezen en gezien welke lieden mij in het buitenland verdedigen. En toen ik zag wie het waren die zich in Zuidslavië om mij schaarden, is het mij duidelijk geworden dat ik óf de banier van de reactie volgen moet, óf ten minste een eind moet maken aan mijn eigen activiteit. Ik ben bevreesd geweest voor de ontwikkeling van de bureaucratie in ons land, waartegen ook de partij strijdt. Stap voor stap ging ik verder in mijn critiek, en naarmate ik me meer van u verwijderde, raakte ik bevangen in de idee van een abstracte democratie. Zou die idee op onze werkelijkheid worden toegepast, dan zouden de gevolgen, welke mijn kameraden hier geschilderd hebben, onvermijdelijk zijn: het zou gekomen zijn tot een mobilisatie van de kleine bourgeoisie, de sociale democratie en het Westen. Ik heb die grens niet overschreden. Zou ik voortgegaan zijn op die weg, dan zou ik inderdaad gekomen zijn tot het uiterste dat mijn kameraden voorzien hebben: ik zou me aan het hoofd gesteld hebben van de oppositie tegen Tito en Zuidslavië.

Hier voor u bevind ik mij voor de keuze om óf wel voor goed te breken met de communistische ideologie en practijk, óf om als gewoon burger me tot u en tot het werk te wenden... me te wenden tot de communisten, tot de Liga, tot onze politiek in zijn geheel.”

De zaak-Djilas was met deze zelfbeschuldiging van de hoofdpersoon niet afgelopen. De Communistische Liga moest nog gezuiverd worden van al degenen die op één of andere manier van sympathie voor hem hadden blijk gegeven. Alle bestaande organisaties — politieke organisaties, vakbeweging, onderwijzers, vrouwen-groepen enz. — moesten vergaderingen uitschrijven onder het motto: „Djilas, de verrader en renegaat”.

Het resultaat van deze actie was dat Djilas ook zijn Kamerlidmaatschap moest opzeggen om niet door zijn kiezers teruggeroepen te worden. Eén zijner partij-gangers, die de uitdrukking gebezigd had: „Ze moesten de Communistische Liga in een museum zetten”, pleegde zelfmoord.

Maar wat al dit kabaal en Djilas' val van de Olympische hoogten tot de diepte van het eenvoudige burgerbestaan niet verbergen kunnen is het feit dat door al deze gebeurtenissen een scheuring in het Zuidslavische communistische regiem is ontstaan. De scheuring is een bewijs voor de grote ontevredenheid waarmee de grote massa des volks in Zuidslavië tegenover de huidige regering staat.¹⁾

---

¹⁾ Dr. Z. Topalovich is leider van de uitgeweken Joegoslavische sociaal-democraten en leeft als emigrant te Parijs — Redactie.

BOEREN EN KOLCHOSEN IN OOST-EUROPA

Roemenië, het land dat ééns als een der graanschuren van Europa gold, is sinds 1948 verwickeld geraakt in een proces van versnelde industrialisatie — gepland volgens stalinistisch voorbeeld en op niets ontziende autoritaire wijze tot stand gebracht. De industrialisatie ging hand in hand met de gedwongen collectivisatie van het landbezit — ook geheel volgens Sowjet-Russisch voorbeeld.

Op 5 Maart 1948 viel tijdens een vergadering van het Centrale Comité van de Roemeense communistische partij het besluit, dat de stoot gaf tot de oprichting van de kolchosen, en reeds op 24 Juni van datzelfde jaar werden de eerste kolchosen op Roemeense bodem gesticht. Nu, zes jaar later, leert een blik op de resultaten van deze landbouwpolitiek allereerst dat het met graan bebouwde areaal kleiner is geworden, dat de veestapel is achteruitgegaan en dat de arbeidsproductiviteit ten plattelande verminderd is. De stedelijke bevolking is na de oorlog echter van 3,5 miljoen gestegen tot meer dan vijf miljoen, en de huidige landbouwcrisis heeft de voedselvoorziening voor de steden tot een angstwekkend probleem doen uitgroeien. Nog steeds — negen jaar na afloop van de oorlog! — is het brood gerantsoeneerd, en wel op 350 gram per dag. Sommige categorieën, die zwaar werk verrichten, krijgen een extra-rantsoen, variërend van 500 tot 750 gram per dag. Overigens krijgen de gezinsleden van een arbeider wiens rantsoen 350 gram bedraagt, ieder slechts 250 gram. Niet-loontrekkenden, zoals mensen die een pensioen hebben dat uit de tijd van het vroegere regime dateert, of gewezen bezitters — zijn op de „vrije markt” aangewezen, omdat ze geen broodkaarten krijgen. De situatie is in dit opzicht intussen zo gespannen geworden, dat de regering korte tijd geleden — bij wijze van concessie ter verbetering van de productie — toegezegd heeft, *dat op zijn vroegst over twee of drie jaar een normalisering van de toestand mogelijk zal zijn.* Deze zo voorzichtige belofte heeft in ieder geval één resultaat gehad: de verdere vorming van kolchosen is voorlopig in de ijskast opgeborgen. De verklaringen van de verschillende partijleiders laten op dit punt geen twijfel bestaan. Niet alleen dat de minister-president Georghiu-Dej (tevens algemeen secretaris van de communistische partij) de boeren toegezegd heeft dat geen dwang meer uitgeoefend zal worden op de toetreding tot de kolchose, ook de aanvoerder van de zich noemende „linkse groepering”, en leider van de controlecommissie Parvulescu heeft zich in die zin uitgelaten. In zijn geval is het des te belangrijker, daar hij als een groot voorstander van zeer radicale maatregelen tegenover de boeren bekend staat.

In de plaats van een verdergaande collectivisatie is intussen een systeem van scherpe staatscontrôle getreden. De methode is simpel. De boeren zijn — evenals vroeger — verplicht het overgrote deel van de productie tegen vaste prijzen aan de staat te leveren. Nieuw is echter dat de boeren in het vervolg ook hun belasting in natura moeten voldoen. Dat betekent in de praktijk een verhoging van de leverplicht, waarbij de opheffing van de belastingplicht nauwelijks gewicht in de schaal legt. Dit wordt volkomen duidelijk, wanneer men bedenkt dat de goederen, die nu in plaats van belasting aan de staat afgedragen worden, tegen de vaste staatsprijzen berekend worden. Op de vrije markt zou de boer er zoveel meer voor hebben kunnen maken, dat een gering deel van de goederen voldoende zou zijn geweest om zijn belasting te betalen. De staat doet op deze manier dus goede zaken, en heeft bovendien de mogelijkheid geschapen om voorraden te vormen ten behoeve van de stadsbevolking. De nieuwe regeling betreffende de af te leveren quota — in een regeringsbesluit van 13 December 1953 aangekondigd als een „aanzienlijke verlichting voor de boerenbevolking” — is in feite een schrijnende illustratie van de uitbuiting, waaraan de Roemeense landbouwers door de communisten worden blootgesteld. De boer is nu bijv. verplicht om een bepaalde hoeveelheid vlees te leveren van het levende gewicht van ieder stuk vee dat hij bezit. Voor ieder varken moet hij per kilogram levend gewicht 700 gram vlees per jaar leveren, bij koeien is het 850 gram per kg, bij schapen en geiten 900 gram, bij gevogelte 600 gram en bij konijnen 800 gram. Wordt het dier niet geslacht, dan mag de eigenaar zijn betalingsplicht met andere producten aanvullen, en bij deze vervangingsproducten bereiken de cijfers eerst recht astronomische hoogten! De boer ontvangt voor zijn vlees overigens de vaste prijzen, zoals ze door de staat zijn bepaald: 90 Bani (0.40 Zwitserse francs) voor 1 kg. rundvlees; 1.75 lei voor 1 kg varkensvlees; 40 bani voor 1 liter melk; 3½ lei voor 1 kg schapenkaas; 7 lei voor 1 kg boter. (1 Lei = 100 Bani.)

Bij de verkoop op levensmiddelenkaarten aan de consument berekent de staat de volgende prijzen: rundvlees: 5 lei (bijna 500 % duurder); varkensvlees: 6 lei (250 % duurder); melk: 80 bani (100 % duurder); schapenkaas: 8 lei (meer dan 100 % duurder); boter: 21½ lei (meer dan 200 %).

Daar de toewijzingen klein zijn, moet de bevolking de rantsoenen in de staatswinkels tegen vrije prijzen aanvullen, en hier doet de staat nog betere zaken: een kg rundvlees kost dan 8 lei, varkensvlees 9 lei, melk 1.10 lei per liter, schapenkaas 11 lei per kilo en boter 27 lei per kilo.

Deze berekening toont duidelijk aan, dat ten eerste de boer zijn arbeid te laag beloond krijgt — immers op de vrije markt zou hij prijzen kunnen vragen die nog hoger liggen dan de prijzen in de staatswinkels — terwijl aan de andere kant ook de koper in de staatswinkel bedrogen wordt. De staat is, hoe dan ook, de lachende derde, die ook na de met zoveel tam-tam aangekondigde „prijsverlagingen” (tussen haakjes een brutaal volksbedrog) zijn winsten heeft weten te handhaven.

De staat is overigens blijkbaar onuitputtelijk in het vinden van nieuwe methoden om winsten te boeken, en ook de nu volgende methode munt uit door eenvoud. In de stad kan men op zijn bonkaarten petroleum kopen voor een prijs van 50 bani per liter. De boeren echter krijgen in dit petroleumland geen druppel petro-

leum toegewezen, ondanks het feit dat juist hier nog veel petroleumlampen gebruikt worden. De boeren kunnen nu maar op één manier aan petroleum komen, en wel door in de staatswinkel in hun dorp de petroleum te kopen tegen een prijs van 3 eieren per liter. In de stad kan men voor één lei twee liter petroleum kopen, (als men ten minste nog bonnen heeft, want de „vrije” prijs bedraagt het dubbele). De boer betaalt 6 eieren voor dezelfde hoeveelheid petroleum, en als men weet dat die eieren 12 lei waard zijn, kan de verhouding stad/dorp samengevat worden in de vergelijking: 1 lei is 12 lei. De staat verkoopt de eieren voor 2 lei per stuk en steekt het verschil in zijn zak.

Dergelijke krasse staaltjes van uitbuiting maken een grote verbittering van de zijde der boeren maar al te begrijpelijk. De nieuwe „verlichting” van hun toestand is er allerminst op berekend, de boeren tot grotere sympathie voor het regime te bewegen. De „nieuwe politiek” is een dun dekmanteltje voor de voortzetting van de oude radicale politiek tegenover de dorpen. Het is zeer de vraag of zelfs werkelijke concessies de haat zouden kunnen verminderen, die de boeren tegen de dwingelandij van de overheid zijn gaan koesteren.

In andere landen van Oost-Europa is dezelfde strijd gaande. Niettegenstaande alle pogingen, die de communistische satellietregeringen doen om hun nederlagen te verbergen, wordt het steeds duidelijker dat het kolchose-principe een onherstelbaar bankroet heeft geleden. Helaas beschikken we, waar het Polen en Bulgarije betreft, al evenmin over precieze cijfers als in het geval van Roemenië — de regeringen waken er wél voor om berichten over de resultaten van de crisis in de dorpen te doen uitlekken. Wel heeft Hongarije in December '53 een aantal statistieken gepubliceerd, waaruit de mislukking van de landbouwpolitiek zonneklaar bleek. De statistieken laten ook gevolgtrekkingen toe over de overige landen achter het IJzeren Gordijn. De Hongaren hebben moeten toegeven dat — ondanks alle hindernissen en ondanks de vele achterdeurtjes die het regime zich had voorbehouden — meer dan 10 % van de kolchosen een rechtsgeldig besluit tot ontbinding genomen hadden. Het orgaan van de Hongaarse „vredebeweging” bracht een verrassende reportage van „stemmingsbeelden” uit Zuidhongaarse kolchosen. Scherp blijkt hieruit hóe onhoudbaar de toestand van het communistische systeem op het platteland geworden is en wat voor omvangrijke nederlaag de regering hier geleden heeft. De reporter van „Vrede en Vrijheid” heeft drie kolchosen bezocht in het Baranya-comitaat. Hij beschrijft aanvankelijk zonder enige poging tot verdoezeling de „koude haat tegen de functionarissen van partij en kolchose”, welke hij bij de boeren heeft aangetroffen. Dan komt er een reportage over zijn bezoek aan de kolchose „Rakosi”, waar deze communistische journalist de vergadering bijwoonde die besluiten moest over de ontbinding van de kolchose. Bij die gelegenheid werd zijn eerste indruk nog eens bevestigd. De krant schrijft het volgende:

„Van de 71 leden van de kolchose hadden 47 zich uitgesproken vóór uittreding. 's Avonds vergaderden zij in een schoollokaal om over de uittreding te stemmen. Er heerste een kille vijandige stemming in de zaal. Kovacs, de voorzitter van de kolchose, die de vergadering opende, sprak zich — met een ietwat benauwd geluid — uit tégen ontbinding en trachtte zijn beleid van de afgelopen jaren te verdedigen. Hij werd in de rede gevallen door de paardeknecht Nagy, die achterin de klas zat.

„Jij bent voorzitter, hè?” vroeg deze hardop. „Ja,” antwoordde Kovacs, een tikje schuchter.

„Wie heeft je aangesteld? Dat was Pretz, hè, de partijsecretaris?”

„Nee,” antwoordde de voorzitter, „jullie hebben mij gekozen.”

„Wij? Niets daarvan. Hou die bedriegerijen voor je. Ik heb er mijn maag van vol. Ik ga er uit.”

Enige collega's volgden Nagy de zaal uit. De voorzitter deed zijn best de vergadering te kalmeren.

„Iedereen komt aan de beurt. Wie klachten heeft kan spreken: ik zal iedereen antwoorden,” belooft hij. Dan breekt de storm los.

„Kun je niet eens zeggen hoe je voorzitter geworden bent?”

„Waarom zijn wij tegronde gericht?” „Wij willen alleen maar hier uit...”

„Kameraden”... Kovacs probeert gehoor te krijgen... „Kameraden, ik erken mijn fouten...”

„Uit de kolchose willen we, al moesten we op blote voeten gaan! Hier hebben we niets meer te zoeken!” „Waarom heb je ons bedrogen?” „Waarom zijn onze schapen en varkens gekrepeerd?” „Waarom ben je voortdurend verhuisd? Je hebt telkens een betere woning gekregen!” „Waarom mochten we geen mais verbouwen? Waarom moesten we katoen planten die tweemaal bevroren is?”

„Tegen onze wil moesten we 100 are met katoen beplanten. Het is allemaal bevroren, en toen het te laat was kregen we permissie om ons koren te zaaien. Waarom?”

En zo hagelden de vragen op de voorzitter neer, en de hele avond door werden in het lokaal en buiten voor het gebouw door de leden brieven geschreven om hun uittreding aan te kondigen.”

Tot zover het artikel in „Vrede en Vrijheid” over de bewogen zitting van de kolchose „Rakosi”. In twee andere artikelen werd gesproken over soortgelijke voorvallen op kolchosen in dezelfde landstreek. Daar werden dezelfde vragen en verwijten op voorzitter en partijbureaucratie afgevuurd, en ook daar werd tot opheffing van de kolchose besloten.

Het zou te ver voeren, nader op deze artikelen in te gaan. Zij onderstrepen ten slotte slechts het beeld van het bankroet der kolchosen. Overal dezelfde koude haat van de boeren tegen de bureaucraten, tegen de kolchosebestuurders en ten laatste tegen het regime. Waarom een communistisch blad deze onopgesmukte stemmingsbeelden publiceert? Bij nadere beschouwing is dit geen probleem meer. Terwijl men van communistische zijde zelf aangeeft welke stemming in de kolchosen heerst, probeert men de schuld voor deze mislukkingen aan de kleine partijfunctionarissen en bovenal aan de kolchosebesturen in de schoenen te schuiven. Zij en zij alleen zijn de zeer schuldige zondebokken. Het kolchosesysteem als zodanig is en blijft „onmisbaar voor de toekomstige welvaart van de boerenbevolking”. De onderhavige Hongaarse publicatie blijft dus een vast omlijnd doel voor ogen houden: de verantwoordelijkheid, die de regering en het hele systeem hebben voor de mislukking van de kolchosen, af te schuiven naar een lager vlak, ten einde de boeren gunstig te stemmen voor de ontvangst van voorgenomen concessies. Het valt te betwijfelen of de regering met deze politiek succes zal boeken, immers de leiding

van de diverse kolchosen heeft zich in de afgelopen jaren precies aan de voorschriften van de regering moeten houden, en enormiteiten als bijv. de aanplant van katoen — wat ook in Bulgarije en Roemenië tot verliezen leidde die in de miljoenen liepen — zijn op order van de regering uitgevoerd, al moeten nu de kolchosenbesturen er de gevolgen van dragen. De boeren zijn zich volkomen bewust dat de mislukkingen niet alleen door onbekwame kolchosenleiders veroorzaakt zijn, maar ook doordat het systeem als zodanig ondeugdelijk is, waardoor de bemoeiingen van de overheid al van tevoren tot mislukking gedoemd zijn. Het feit dat de communistische pers — zij het dan maar voor één enkele keer — zich bezighoudt met de publicatie van gebeurtenissen als in bovengeciteerd artikel, wijst méér nog dan statistieken erop dat de zaken op het platteland reeds zeer ver gevorderd zijn. Hongarije staat hierin niet alleen: dat bewijzen de gebeurtenissen rond de eisen tot kolchosontbinding elders en de concessies die in de laatste weken Polen, Bulgarije en Roemenië — ja zelfs de USSR — aan de boerenbevolking hebben toegestaan. Achter het IJzeren Gordijn is een strijd gaande tussen het regime aan de ene kant en de dorpen aan de andere kant. De dorpen hebben reeds thans door hun houding ten opzichte van de kolchosen (en soms door de ontbinding daarvan) hun tegenstander verscheidene diepe wonden toegebracht. De communisten in de satellietstaten zullen er stellig in slagen om, gedeeltelijk door concessies maar zo nodig ook door versterkte terreur, de beweging tot staan te brengen, maar zij zullen haar niet ongedaan kunnen maken. Deze beweging, die vooral ook door de aankondiging van de „nieuwe koers” verleden jaar bij de boeren tot uiting kwam, zou eenmaal kunnen worden tot een volksbeweging, die de regeringen dwingen zal om over te gaan tot vérgaande concessies ook aan andere bevolkingsgroepen, waarmee dan de machtsbasis van het regime langzaam zou worden ondermijnd.¹⁾

---

¹⁾ Valentin Toma was internationaal secretaris van de Romeense socialistische partij en leeft als emigrant in Parijs. Hij verwierf enkele jaren geleden grote bekendheid toen hij de Roemeense modefilosoof Virgil Gheorgiu, schrijver van „Het vijfentwintigste uur” ontmaskerde als een berucht fascist.

DE PREMIE VOOR DE WACHTGELD- EN WERKLOOSHEIDSVERZEKERING

De voor deze jongste telg onder de sociale verzekeringen te heffen premiepercentages hebben enige tijd meer dan gewone belangstelling genoten. Zoals bekend, is de verzekering tegen werkloosheid gesplitst in 2 delen, een wachtgeldperiode en een werkloosheidsuitkeringperiode. Het risico van deze laatste phase wordt gedekt door het Algemeen Werkloosheidsfonds, dat van de eerste phase door een 26-tal wachtgeldfondsen in beheer bij bedrijfsverenigingen. Al deze fondsen heffen een premie ter dekking van hun uitgaven.

Omtrent de vaststelling van de premie ter dekking van de werkloosheidsuitkeringsperiode vermeldt artikel 40 van de Werkloosheidswet, dat deze vaststelling plaats vindt door de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid, na door deze met het bestuur van het Algemeen Werkloosheidsfonds gepleegd overleg en gehoord de Sociale Verzekeringsraad.

Voor wat betreft de vaststelling van de premiepercentages van de wachtgeldfondsen regelt artikel 32 van de Werkloosheidswet de procedure. Deze houdt in, dat de percentages worden vastgesteld door de besturen van de bedrijfsverenigingen, met dien verstande, dat het bestuur van het Algemeen Werkloosheidsfonds binnen 3 weken na ontvangst van een kennisgeving van een zodanige vaststelling, aan het bestuur van de bedrijfsvereniging kan mededelen, dat het zich met het vastgestelde percentage niet kan verenigen. Aan een zodanige mededeling moet dan nog overleg met het bestuur van de bedrijfsvereniging vooraf zijn gegaan.

Na ontvangst van een dergelijke mededeling — hetgeen dus betekent, dat het voorafgaande overleg niet tot overeenstemming heeft geleid — is het bestuur van de bedrijfsvereniging verplicht het oorspronkelijk vastgestelde percentage te herzien in overeenstemming met de opvatting van het bestuur van het Algemeen Werkloosheidsfonds, behoudens de mogelijkheid om in beroep te komen bij de Sociale Verzekeringsraad.

Wat bij de bovengeschetste gang van zaken opvalt, is, dat de premiepercentages, die ten behoeve van de wachtgeld- en werkloosheidsverzekering worden vastgesteld, althans in eerste aanleg afhankelijk zijn van de opvattingen van verschillende naast elkaar en onafhankelijk van elkaar oordelende instanties. Daardoor krijgen de moeilijkheden die reeds uit anderen hoofde aan deze premievaststelling vastzitten, een bijzonder accent.

Deze moeilijkheden vloeien in de eerste plaats voort uit de onzekerheid omtrent de grootte van het risico. De omvang daarvan is bij wachtgeld- en werkloosheidsverzekering nauwelijks te benaderen. Daarvoor zijn de mogelijke fluctuaties te groot en te onberekenbaar. Wel kan getracht worden af te gaan op cijfers uit het verleden voor zover deze beschikbaar zijn, maar deze gegevens zijn zeer onvol-

doende en slechts voor een beperkt aantal bedrijfstakken te gebruiken. Ook echter al waren deze cijfers in voldoende mate voorhanden, dan nog zouden zij geen uitsluitsel geven over wat de toekomst te zien zal geven.

Al deze onzekerheid maakt, dat het moet blijven bij schattingen, die behalve door de omvang van het verwachte risico — welke verwachting onwillekeurig aan de invloed van de situatie van het moment is onderworpen — tevens beheerst worden door de vraag, hoever men kan gaan met de verzekering van het risico; m.a.w. in welke mate het risico van eventuele omvangrijke conjuncturele werkloosheid in de premie moet en tevens mag worden verdisconteerd, wil deze premie draagbaar zijn. Dit alles geeft aan deze premievaststelling een element van onzekerheid, dat men bij geen enkele andere tak van verzekering tegenkomt.

De opgesomde moeilijkheden nu worden nog vergroot, doordat bij de wachtgeld- en werkloosheidsverzekering niet hetzij één premie, hetzij verschillende premiepercentages vanuit één gezichtspunt, worden vastgesteld. Dit volgt niet uit het feit op zich zelf, dat de premievaststelling plaats vindt door verschillende organen. Ook de ziekengeldverzekering kent een dergelijk systeem zonder dat het bezwaren van betekenis ontmoet.

Bij de wachtgeld- en werkloosheidsverzekering echter komen een tweetal speciale factoren naar voren. In de eerste plaats moet, anders dan bij andere takken van sociale verzekering, rekening gehouden worden met sterke fluctuaties over de jaren heen, waardoor de premie niet jaar voor jaar kan worden afgestemd op de vermoedelijke kosten van dat jaar, doch moet worden gebaseerd op een langere periode, zoals in het vervolg van deze beschouwing nog nader zal worden uiteengezet.

In de tweede plaats kent de wachtgeld- en werkloosheidsverzekering, anders dan de ziekengeldverzekering, niet alleen organen, die naast elkaar, maar tevens organen, die als het ware in elkaars verlengde werken. De wachtgeldfondsen immers dekken de uitgaven van de beginperiode van de werkloosheid, terwijl het Algemeen Werkloosheidsfonds in hoofdzaak tot taak heeft de uitkeringen te verstrekken gedurende de periode, die volgt op de wachtgeldperiode. Dat er op dit „in hoofdzaak” een aantal uitzonderingen zijn, doet aan het beginsel niets af, dat er in het algemeen gezien tussen de premie voor de gezamenlijke wachtgeldfondsen en die van het Algemeen Werkloosheidsfonds een nauw verband zou moeten zijn, omdat elks risico gevonden wordt door van het totale risico, dat van de andere categorie af te trekken. Dit verband nu gaat, doordat de vaststelling van de premiepercentages van de verschillende wachtgeldfondsen autonoom door elke bedrijfsvereniging plaats vindt, in eerste aanleg grotendeels teloor. De premiepercentages voor de wachtgeldfondsen zijn immers in de eerste plaats afhankelijk van de inzichten, die de besturen van de bedrijfsverenigingen in de verschillende bedrijfstakken er op na houden en die, zoals te begrijpen valt, niet steeds dezelfde zijn en in vele gevallen niet aansluiten bij de premissen, waarvan bij de berekening van de premie voor het Algemeen Werkloosheidsfonds is uitgegaan.

De enige bundelende instantie is het bestuur van het Algemeen Werkloosheidsfonds, dat immers, voor wat de premie van de werkloosheidsverzekering betreft, een belangrijke adviserende stem heeft en voor wat de wachtgeldfondsen aangaat,

een mogelijkheid tot correctie van het door een bestuur van een bedrijfsvereniging vastgestelde premiepercentage. Het bestuur van het Algemeen Werkloosheidsfonds moet dan ook in deze opzet van de wachtgeld- en werkloosheidsverzekering in belangrijke mate als de centrale figuur gezien worden, die een zekere mate van uniformiteit bij de premievaststellingen moet waarborgen. Daarmede is tevens op genoemd bestuur een grote verantwoordelijkheid gelegd.

Zoals hiervoor reeds kort werd aangestipt, leent zich de verzekering van het werkloosheidsrisico het minst van alle takken van sociale verzekering voor een premievaststelling, die jaar voor jaar op de kosten per jaar is gebaseerd. In de eerste plaats zou een dergelijk systeem tot grote fluctuaties in de premie leiden, omdat het werkloosheidsrisico, zoals uit het verleden blijkt, een grote mate van wisselvalligheid vertoont. Dit kenmerk gaat gepaard met de omstandigheid, dat de lasten van de werkloosheid, als gevolg van de aard van het werkloosheidsrisico het hoogst zijn in tijden, waarin het de ondernemingen minder goed gaat. Een premie, die gebaseerd zou zijn op de jaarlijkse kosten, zou dus tot consequentie hebben, dat juist onder ongunstige omstandigheden het bedrijfsleven de hoogste lasten zou opbrengen. Dit verschijnsel wordt nog geaccentueerd, doordat in ongunstige tijden tevens het loonvlak d.w.z. het draagvlak, waarover de premie wordt geheven, terugloopt, zodat vanuit 2 richtingen de premie, juist in deze tijden, omhoog zou worden gestuwd.

Het omgekeerde zou gelden voor gunstige tijden, d.w.z. voor omstandigheden, waarin het bedrijfsleven het beste in staat is sociale lasten op te brengen. Dan zou juist de premie voor de wachtgeld- en werkloosheidsverzekering, indien men uitging van de jaarlijkse kosten, extra laag zijn.

Er zijn dan ook, vanuit verschillende gezichtshoeken gezien, goede argumenten voor de stelling, dat de premie voor de wachtgeld- en werkloosheidsverzekering niet moet worden afgestemd op de situatie van een bepaald moment, maar dat zij moet worden berekend op een *gemiddelde* situatie respectievelijk een periode van *goede en slechte jaren te zamen*.

In de eerste plaats is er het, deels hiervoor reeds tot uitdrukking gebrachte *practische* argument, dat de bedrijven in slechte tijden een premie, die uitsluitend gebaseerd is op het werkloosheidsrisico onder deze ongunstige omstandigheden, niet zouden kunnen opbrengen, zodat het vormen van reserves in goede tijden een kwestie van praktische werkelijkheidszin is. Bij dit praktische argument sluit zich het *bedrijfs-economische* argument, dat een evenredige lastenverdeling op een stabiel vlak gewenst is, aan. Ten slotte is er, misschien wel het belangrijkste van alle argumenten, het *conjunctuur-politieke* motief, inhoudend, dat het uit een oogpunt van conjunctuurbeheersing onjuist zou zijn in goede jaren weinig en in slechte jaren veel aan het bedrijfsleven te onttrekken.

In deze gedachtengang komt het dus neer op de vaststelling van een gemiddelde premie, die over een reeks van goede en slechte jaren te zamen gezien, de werkloosheidslasten van deze periode dekt. De moeilijkheid is nu, dat men om tot vaststelling van een juiste middenpremie te komen, inzicht en verwachtingen moet hebben omtrent de variaties en de omvang van het risico gedurende een dergelijke reeks van jaren.

Toen, voor wat het Algemeen Werkloosheidsfonds betreft, de premie moest worden berekend, kon voor het uitgangspunt „gemiddelde werkloosheid” althans een zeker houvast worden gevonden in de cijfers over de jaren 1925–1930, welke periode bij benadering kan worden aangemerkt als een tijdperk van gemiddelde omstandigheden. Door aan de op grond van dit uitgangspunt berekende premie een opslag voor reserve-vorming toe te voegen, werd tevens een zekere mate van conjunctuur-risico ingecalculeerd.

Voor sommige wachtgeldfondsen, nl. voor die, welke behoren bij de bedrijfstakken voor welke de gegevens over het tijdvak 1925–1930 afzonderlijk worden vermeld, konden dezelfde jaren als maatstaf voor de premieberekening dienst doen. In tal van andere gevallen ontbraken echter de gespecificeerde gegevens per bedrijfstak. In deze gevallen moest langs andere weg, waarbij de bekende statistische saltomortales niet hebben ontbroken, tot een benadering worden gekomen.

Met dergelijke schattingen omtrent de gemiddelde werkloosheidsomvang voor wat betreft het bedrijfsleven als geheel (het Algemeen Werkloosheidsfonds) dan wel de afzonderlijke bedrijfstakken (de wachtgeldfondsen) was echter nog geen basis voor de premieberekening tot stand gekomen. Daarvoor is nodig, dat tevens inzicht bestaat in de omvang van de lasten, die op de verschillende stadia van de verzekering drukken, evenals van de lasten, die niet door de verzekering worden opgevangen. Het is nl. zo, dat de lasten, die op elk fonds drukken, niet evenredig met de fluctuaties in het werkloosheidspercentage toe- en afnemen. Dit vindt zijn oorzaak in het verschijnsel, dat er verschuivingen plaats vinden in de verhouding, waarin de lasten op de verschillende stadia drukken. Toeneming van werkloosheid betekent niet alleen, dat er meer arbeiders werkloos worden, maar tevens, dat de perioden van werkloosheid langer duren. Aangezien echter de uitkeringsstermijn van de wachtgeldfondsen beperkt is tot 8 weken — waarna weer aan bepaalde eisen moet worden voldaan om opnieuw recht te verkrijgen — betekent een verlenging van de individuele werkloosheidsperiode niet een gelijke toeneming van lasten voor het wachtgeldfonds. Hetzelfde geldt in iets mindere mate voor het Algemeen Werkloosheidsfonds, dat eveneens een beperkte uitkeringsduur kent. In tijden, waarin de werkloosheid groter wordt en parallel daarmee veel individuele werkloosheidsstermijnen langer duren, vindt daardoor automatisch een belangrijke afschuiving plaats van de wachtgeldfondsen naar het Algemeen Werkloosheidsfonds en van beide soorten fondsen naar het stadium, dat op de verzekering volgt, t.w. de Sociale Bijstand, voorzover de betrokkenen althans daarop aanspraak kunnen maken.

Wil een juiste premie berekend kunnen worden, dan is het nodig, dat men iets meer weet omtrent de relatie tussen het werkloosheidspercentage en de lasten, die bij verschillende percentages op de betrokken fondsen drukken. Betrouwbare gegevens daaromtrent zijn er niet, mede tengevolge van de omstandigheid, dat de bepalingen van de Werkloosheidswet het mogelijk maken, dat toevallige omstandigheden de mate van de verschuiving naar volgende stadia beïnvloeden. Niettemin is op grond van gegevens, die ontleend zijn aan een in de jaren 1931–1935 gehouden enquête naar de duur van de individuele werkloosheidsperioden getracht tot een benaderende opstelling te komen omtrent het gedeelte van de werkloosheid,

dat bij verschillende hoogten daarvan respectievelijk door het Algemeen Werkloosheidsfonds, dan wel de gezamenlijke wachtgeldfondsen moet worden opgevangen. Deze opstelling, die uitgaat van een geleidelijk toenemende werkloosheid, zoals in de jaren 1931—1935 het geval was, ziet er als volgt uit:

Werkloosheidspercentage te dekken door

Verondersteld Werkl. perc.	Gezamenlijke wachtgeld- fondsen	Algemeen Werkloos- heidsfonds	Alle fondsen tezamen	Percentage der niet-rechthebbende werklozen	Percentage van het aantal niet-rechthebbenden in verhouding tot het totaal aantal werklozen
2	0.75	0.78	1.53	0.47	23½%
3	1.05	1.17	2.22	0.78	26 %
4	1.35	1.55	2.90	1.10	27½%
6	1.92	2.25	4.17	1.83	30½%
8	2.40	2.88	5.28	2.72	34 %
10	2.80	3.50	6.30	3.70	37 %
12	3.12	4.02	7.14	4.86	40½%
15	3.55	4.76	8.31	6.69	44½%
18	3.69	5.22	8.91	9.09	50½%
21	3.75	5.60	9.35	11.65	55½%
24	3.60	5.76	9.36	14.64	61 %
27	3.24	5.68	8.92	18.08	67 %
30	2.85	5.40	8.25	21.75	72½%
33	2.42	4.75	7.17	25.83	78 %

De opstelling illustreert duidelijk de eerder gegeven uiteenzetting. In vergelijking met de toeneming van de werkloosheid is de toeneming van het aandeel van de wachtgeldfondsen en, zij het in mindere mate, van het Algemeen Werkloosheidsfonds in sterke mate degressief. Na overschrijding van een bepaald punt, dat in de buurt ligt van 20% à 24% werkloosheid, neemt de verschuiving naar de niet-rechthebbenden zelfs een zodanige vorm aan, dat het aandeel van de fondsen een dalende tendens geeft te zien. Uit dit alles volgt, dat de lasten van de fondsen aan een bepaald maximum zijn gebonden en dat voor een premievaststelling, indien men behalve aan goede ook aan slechte jaren denkt, voor deze slechte jaren met dit maximum en niet met de toeneming van de werkloosheid als zodanig dient te worden rekening gehouden.

Omtrent dit punt heeft aanvankelijk bij de besturen van de bedrijfsverenigingen niet voldoende klaarheid bestaan. De consequentie daarvan is geweest, dat de premieën voor de wachtgeldfondsen in de aanvang in doorsnee ongetwijfeld te hoog zijn geweest. De premie voor het Algemeen Werkloosheidsfonds was, uitgaande van de hierboven vermelde premissen, voorgesteld op 2,8%. Zij is later door de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid teruggebracht tot 2,4%. Deze zelfde pre-

missen zouden voor de wachtgeldfondsen een gemiddelde premie van bijna 2% gerechtvaardigd hebben. De werkelijke uitkomst is echter geweest, dat de gemiddelde premie voor de wachtgeldfondsen aanvankelijk 2,8% bedroeg; een uitkomst, die dus 40% lag boven het peil, waarop de premie vastgesteld had kunnen worden, indien voor de wachtgeldfondsen dezelfde premissen waren aangehouden, die bij de berekening van de premie voor het Algemeen Werkloosheidsfonds als uitgangspunt hebben gediend.

Het gevolg van de omstandigheid, dat de premiën van de wachtgeldfondsen, evenals van het Algemeen Werkloosheidsfonds op een gemiddelde werkloosheid zijn gebaseerd, moest wel zijn, dat in een tijd met geringe werkloosheid, zoals die er momenteel is, door verschillende fondsen grote seserves worden gekweekt. Dit is niet alleen de logische consequentie, maar tevens de quintessens van het gevolgde systeem.

Deze fondsvorming werd nog versterkt, doordat, zoals in het voorgaande werd uiteengezet, tengevolge van een onvoldoende inzicht in de toeneming van lasten bij groter wordende werkloosheid, de premiepercentages voor de wachtgeldfondsen gemiddeld 40% werden vastgesteld boven hetgeen zij als middenpremie hadden moeten zijn. Het wekte geen verrassing, dat de ontstane overschotten, deels passend in het systeem van de middenpremie, deels daar boven uitgaande, een zodanige indruk maakten, dat op de aanvankelijk te voorzichtige schattingen een reactie volgde, die de neiging had juist de tegenovergestelde kant uit te gaan, en aandrang uit te oefenen tot ver doorgevoerde premieverlagingen. Deze reactie werd tevens gevoed door de omstandigheid, dat de vermogens van de fondsen, waaruit de werkloosheidslasten moeten worden gefinancierd, vanwege de onberekenbaarheid van het werkloosheidsrisico in belangrijke mate liquide moeten worden gehouden en diengevolge moeilijk te beleggen zijn.

Het is duidelijk, dat tegen een verlaging van de premie, waardoor deze inderdaad tot het peil van de middenpremie zou worden teruggebracht, generlei bedenkingen konden bestaan. Anders ligt het met betrekking tot verlagingen, die daar boven uit gaan. Daardoor toch zou het gehele systeem, dat gebaseerd is op reservevorming in goede tijden ten behoeve van slechte tijden aan het wankelen worden gebracht. Toch heeft tegen de van verschillende zijden uitgeoefende druk het aanvankelijk aangehouden axioma van de middenpremie niet ten volle weerstand kunnen bieden.

Dit laatste wordt niet bedoeld in deze zin, dat de premie gemiddeld inderdaad gekomen zou zijn op een peil, dat ligt onder de eerdergenoemde 2%, zijnde het percentage, dat parallel met de oorspronkelijk berekende premie voor het Algemeen Werkloosheidsfonds als middenpremie voor de gezamenlijke wachtgeldfondsen kan worden gekwalificeerd. Ook na alle verlagingen, die inmiddels hebben plaats gevonden, ligt de gemiddelde premie van de wachtgeldfondsen altijd nog een fractie boven deze 2%. Wel echter is het **begrip** middenpremie als kernpunt van het systeem min of meer losgelaten, ook al blijft het standpunt gehandhaafd, dat de premie moet dienen voor goede en slechte tijden te zamen.

De middenpremie heeft nl. naast vele goede kwaliteiten helaas deze zwakke kant, dat ze weinig concreets tot grondslag heeft. Zij berust op schattingen omtrent de

toekomstige ontwikkelingen, waarbij een zekere fantasie omtrent het verloop van de conjunctuur en de ups en downs daarvan niet kan ontbreken. Dit maakt, dat onder de aandringen tot premieverlaging gezocht is naar een methode, die onder handhaving van het uitgangspunt, waarvoor de middenpremie diende, een meer concrete grondslag heeft.

Deze grondslag meent men te hebben gevonden in het voortschrijdend gemiddelde. De gedachtengang komt er op neer, dat de premie op het huidige peil gehandhaafd blijft, totdat zich een reserve gevormd heeft, die in staat is een omvangrijke werkloosheid — zij het minder omvangrijk dan de werkloosheidstoppen in de dertiger jaren — gedurende een tweetal jaren op te vangen. Is deze reserve gevormd, dan wordt op het systeem van het voortschrijdend gemiddelde overgeschakeld, hetgeen, zolang de omstandigheden blijven, zoals ze thans zijn, een niet onbelangrijke premieverlaging zou betekenen. Voor de jaarlijkse vaststelling van dit voortschrijdend gemiddelde baseert men zich op de gegevens van de afgelopen 10 jaar. Afgezien van het feit, dat, gerekend vanuit het huidige moment de gegevens van de eerste jaren van een dergelijke reeks nog onvolledig zijn, mag worden geconstateerd, dat na verloop van tijd uit de cijfers van de werkloosheidsverzekering zelf de gegevens zullen voortkomen, die aan dit voortschrijdend gemiddelde een stevige basis zullen kunnen geven.

Minder voldoening geeft echter, dat door het in huis halen van deze basis tegelijkertijd een belangrijk voordeel, dat aan de middenpremie verbonden was, verdwijnt nl. de stabiele premie over een reeks van jaren met daaraan verbonden de verschillende gunstige aspecten, die hiervoor werden opgesomd. Weliswaar vertoont de premie, die op het voortschrijdend gemiddelde is gebaseerd in genen dele de grote schommelingen van een premie, die per jaar op de jaarlijkse kosten wordt berekend, maar wel vertoont de eerstgenoemde premie ten dele de nadelen die verbonden zijn aan jaar voor jaar fluctuerende percentages. De grondslag van een voortschrijdend gemiddelde betekent immers, dat in een reeks van jaren, waarin de omstandigheden geleidelijk aan slechter worden, een normale conjunctuurneerslag dus, de premie langzamerhand oploopt en dat in het tijdvak van een zich gunstig ontwikkelende conjunctuur de premie een dalende lijn vertoont en zich dus ontwikkelt in tegenstelling tot de richting, die uit een oogpunt van conjunctuurpolitiek het meest wenselijk zou zijn. Daarvoor wordt aan het conjunctuurpolitieke element bij de premievaststelling in belangrijke mate afbreuk gedaan.

Het is de vraag, of deze schaduwzijde van het nieuwe systeem opweegt tegen de geringere concreetheid van de middenpremie en of niet toch het systeem van de middenpremie, als men deze laatste enigermate weet aan te passen aan nieuwe ervaringen en niet star vasthoudt aan uit het verleden daterende gegevens, geprefereerd moet worden boven dat van de premie, die op het voortschrijdend gemiddelde is gebaseerd. Dit is een vraag, die echter eerst aan de orde komt op het moment, waarop de reserves van de fondsen een zodanige omvang hebben gekregen, dat overschakeling op het voortschrijdend gemiddelde actueel wordt.

PEN OP PAPIER

Rechtvaardigheid en solidariteit

In S en D van November 1953 heeft mr H. Versloot mijn pogingen gecritiseerd om aan het begrip rechtvaardigheid enige nadere inhoud te geven, in het bijzonder in verband met de inkomensverdeling. Hij illustreert daarmee de onenigheid die er tussen verschillende groepen der Nederlandse bevolking omtrent de betekenis van dit woord bestaat; een onenigheid waarop ik ook al gewezen had. Het blijkt dat hij mijn interpretatie van het woord rechtvaardig niet kan aanvaarden en toch eigenlijk aan de door mij „naïef-liberaal” genoemde de voorkeur geeft. Uiteraard staat het ieder vrij om zijn termen zelf te kiezen en zo blijkt mijn opponent het woord solidariteit een betere uitdrukking te vinden voor wat ik met rechtvaardigheid heb aangeduid.

Er resten mij dan slechts enkele opmerkingen:

1. Heb ik het mis dat mijn interpretatie van het woord rechtvaardigheid aansluit bij wat zich de leden van onze partij daarbij in het algemeen denken?
2. Wat is de betekenis van „rechtvaardig” volgens mr. Versloot, indien deze enerzijds uitgaat boven het rechtmatige, en anderzijds toch nauw aansluit bij de bestaande orde?
3. Verandering van een definitie draagt niet bij tot de oplossing van vraagstukken. Van meer belang dan critiek op een term is dan ook een alternatieve oplossing van de besproken kwesties. Door welke inkomensverdeling — in het geval van de arts en de grondwerker, of in het geval van de man die meer aardappelen verbouwt dan een ander, of ten slotte in het geval van de vergelijking van Amerikaanse en Ver-Oosterse inkomens — wordt nu de „solidariteit” bereikt? Moeten we verder gaan met het gelijkmaken van de inkomensverdeling en door welke maatregelen? Dat zijn de kwesties waar het om gaat en voor de oplossing waarvan ik gaarne afstand doe van een bepaalde woordkeuze.

J. TINBERGEN

BOEKBESPREKINGEN

Aangepast Marxisme

D. C. van der Poel: *Hoofddlijnen der economische en sociale geschiedenis*, De Haan, Utrecht, 2 dln. 1952-1953.

Teamwork is in onze tijd onvermijdelijk voor ieder enigszins uitgebreid werk, dat verschillende tijden, landen en vakken tegelijk tracht te bestrijken. Geen vakman durft te schrijven over dingen, die niet tot zijn speciale terrein behoren.

De heer Van der Poel, als sociologisch historicus, heeft de durf gehad om over het gehele terrein der economische geschiedenis een algemeen oriënterend werk te schrijven! In twee kloeke delen, fraai uitgegeven en van een prijzend voorwoord voorzien door prof. dr. I. J. Brugmans, maakt het geheel een verzorgde indruk. De schrijver is de economische geschiedenis te lijf gegaan met de gave om uit enkele allerbelangrijkste werken juist die hoofdstukken te exciperen en in een duidelijke en pakkende eigen stijl weer te geven, die voor de samenhang van al die eeuwen waarin de mensen streefden naar bevrediging van hun behoeften, onontbeerlijk zijn. Maar er is meer, want anders zou zijn boek slechts een knap en handig compilatiewerk zijn.

De schrijver heeft de hem vertrouwde sociologische en economische begrippen voortdurend willen toepassen, omdat voor hem het te scherpe onderscheid tussen abstracte theorie en aesthetisch of ethisch waarderend geschiedverhaal wegvalt. De schrijver heeft echter bij het toepassen van die begrippen niet altijd een gelukkige greep gedaan. Want de termen: „uitbuiting en kapitalisme, klassenmoraal en heersersinstinct” komen zo dikwijls terug, dat men wel eens de indruk krijgt, dat het woorden zijn, die „sich zur rechten Zeit einstellen, wo die volkswirtschaftlichen Begriffe fehlen”, met een variant op een bekende passage uit Goethe's Faust.

Natuurlijk zijn de termen: „klassenstrijd, Verelendung en concentratie”, met alles wat daarmee samenhangt, wel bekend aan iedere lezer van Marx' hoofdwerken. Die termen staan op hoog wetenschappelijk niveau, zolang Marx ze gebruikt, omdat hij goed nadacht voor hij ze in een bepaalde situatie gebruikte. Maar in dit werk worden die termen à tors et à travers benut. Zijn die begrippen en termen van Marx ten slotte sleutels, die overal op passen? Zijn de productiekrachten en productieverhoudingen nog altijd allesbeheersend ook voor wie leeft in de tijd der ideologische wereldconflicten en voor wie geconfronteerd wordt met de vroeger geminachte levensstijlen van vele onderontwikkelde gebieden?

Waarom kan met betrekking tot Marx niet toegegeven worden, dat ook de theorieën van deze meester enkele „eeuwigheidswaarden” bevatten (de facetten van het onderhoudsstreven bij de mens, de soorten van kapitalisme enz.) maar daarnaast veel, wat Zeitgebunden moet worden genoemd: beïnvloed door productiekrachten en productieverhoudingen maar ook door geestelijke en godsdienstige stromingen van het midden der 19de eeuw; dus door het toen heersende kapitalisme in de ruimste zin van het woord?

De schrijver moet dit in theorie met ons oneens zijn; in de practijk wijkt ook hij van de grote Marxistische adagia af, zij het steeds in die vorm, dat hij de formulering ervan „herziet” waarom niet „verbetert”?

Zo kiest de schrijver bijvoorbeeld de volgende uitweg (dl. 1 blz. 32) als hij spreekt

over het oorspronkelijke gemeenschappelijke grondbezit bij de primitieven: „Het privaatzit is (in die tijd) veelal met zovele rechten van derden en verplichtingen tegenover derden belast, dat het in vele gevallen zelfs juridisch nauwelijks aanwezig kan worden geacht... In grote trekken kan men zeggen, dat, formeel juridisch, privaatzit, zolang het geen monopolieverhouding schept — en wij zien in het primitieve stadium de meest uiteenlopende maatregelen om dit te voorkomen — economisch neutraal, d.w.z. zonder sociale gevolgen is. De tegenspraak tussen vele ethnologen en ethnografen aangaande het bestaan van privaatzit resp. gemeenschappelijk zit, is hiermede in hoofdzaak verklaard, in die zin, dat in het algemeen noch anderen uitsluitend, een monopolie verhouding scheppend privaatzit, noch gemeenschappelijk zit als tegenstelling tot een dergelijk privaatzit in het primitieve stadium tegenover elkaar staan.”

Wanneer de schrijver met dezelfde scherpzinnigheid ook zijn opmerkingen over kapitalisme en de sociale gevolgen daarvan had weten de differentiëren, dan zou zijn boek nog heel anders geworden zijn! Want wat maakt het niet een verschil of een systeem van behoeftebevrediging waarin de winst als motor voor de ondernemingen fungeert, georganiseerd wordt onder een opperbestuur, waarin *geestelijke en politieke macht geheel samenvallen*, of onder een opperbestuur waarin *slechts politieke en economische macht samenvallen*, of ten slotte onder een opperbestuur waarin *niet alleen geestelijke en politieke maar ook politieke en economische macht zo volledig mogelijk zijn gescheiden*. In het eerste geval krijgt men de grote centraal geleide huishoudingen van Egypte en van de tempelgebieden in Mesopotamië of van de Inca's in Peru. Natuurlijk, het winststreven is in deze huishoudingen niet gericht op de verrijking van een bepaald individu. Maar dat is zelfs in de modernste trusts en concerns niet in de eerste plaats het geval meer.

In het tweede geval komt men vooral bij de middeleeuwse exportsteden terecht, waar de huisindustriële ondernemers zelf hun handwerkers van grondstoffen kunnen voorzien en zelf de door hen vervaardigde eindproducten kunnen verhandelen. Maar deze huisindustriële ondernemers hebben tegelijk een zo grote invloed in het stadsbestuur dat eventuele klachten van benadeelde handwerkers bij het gerecht of bij de burgemeesteren steeds bij dezelfde oligarchische klik terecht komen die wel raad weet met het behandelen van zulke klachten!

Het is misschien één van de oorzaken voor de merkwaardige opgang van Nederland tussen 1590 en 1650, dat daar dat samengaan van de hoogste politieke en economische macht toch niet in die vorm nog was bereikt, noch in de meeste stadsbesturen, noch in de vroegere Staten-Generaal, als tevoren, omstreeks 1300 in Vlaanderen en Noord-Italië het geval was. Pas aan het eind van de 17de eeuw kwam ook in Nederland de hoogste politieke en economische macht bij dezelfde gesloten coterie te behoren. Het is niet toevallig dat dan de expansie ophoudt, ook al blijft de commissie handel, waar slechts een kleine groep bij betrokken was en de buitenlandse leningen, waar nog veel minder mensen voordeel van hadden, de gehele 18de eeuw door nog bloeien.

Korte tijd vinden wij in verschillende landen tijdens de 19de eeuw een splitsing tussen de hoogste politieke en economische macht: maar in het laatste kwart begint alweer de orgaanvormende periode (Van Cleef) die de macht van grote exclusieve groeperingen steeds sterker doet toenemen. Ook het kapitalisme met zijn verschillende sociale gevolgen, krijgt dan weer een heel ander aanzien!

Natuurlijk zijn dit maar korte aanduidingen voor opmerkingen die de schrijver wel hier en daar maakt, maar die hij in het kader van zijn werk niet verder uitwerkt, omdat hij steeds enkele categorieën te pas wil brengen, die ten slotte meer verbonden zijn met

de verhoudingen uit het midden van de 19de eeuw dan met de verhoudingen daarvoor of daarna.

En zelfs voor de 19de eeuw, die overigens door de schrijver boeiend beschreven wordt in het tweede deel; waarom past hij niet meer historische vergelijkingen toe? Waarom doet hij net alsof al die productiekrachten en productieverhoudingen zich geen klap aantrekken van wat er op nationalistisch en later ideologisch gebied aan het gebeuren is?

Zijn verhaal over de 19de eeuw, hoe boeiend ook, is nu een doorlopend refererend relaas geworden. Synthetische samenhang ontbreekt ten enenmale, hoewel hij als sociologisch historicus daar nu juist ons een weg had kunnen wijzen.

De vier facetten van het nationalisme sedert 1789 (*eerst* Frankrijk en het keizerrijk, *dan* na 1848 Italië en Duitsland met een meer militair en minder cultureel gericht nationalisme), vervolgens *omstreeks* 1918 de nieuwe nationaliteiten, die zorgvuldig hun eigen taal, hun eigen voorgeschiedenis en ten slotte hun zgn. nationale grenzen volgens historische rechten trachten te formeren. Dat economisch nationalisme van de jaren na 1918 in verschillende jonge Oosteuropese staten, komt na de grote crisis van 1929 ook opdagen in het Westen van Europa en aan de andere zijde van de Oceaan. Heeft dat ook geen invloed gehad; beïnvloedt dat het relaas niet op beslissende wijze, mede door de gevolgen van en de angst voor de totale nationale oorlog?

De vierde fase van dat nationalisme zou dan na 1945 de talrijke nieuwe nationaliteiten in andere werelddelen moeten omvatten, die op overeenkomstige wijze als na 1918 in Europa geschiedde hun goed recht en hun economische mogelijkheden trachten te bewijzen. Heeft ook die tegenslag uit de vroeger koloniale gebieden geen beslissende invloed op de eeuwige boosdoener van het boek van Van der Poel, op het kapitalisme? Is dat kapitalisme nog steeds de primus agens of heeft men bij een zodanige visie langzamerhand kapitalisme leren gelijkstellen met al datgene wat men in zijn medemens en bij zich zelf afkeurt en waarvan men veronderstelt dat enkele bewonderde figuren er minder door getroffen zijn?

De afgelopen vierhonderd jaren hebben inderdaad de beslissende inzet van het Europese kapitalisme te zien gegeven. Maar moeten wij onze visie op die vierhonderd jaren niet herzien, nu wij opmerken, hoe de tegenslag tegen dat kapitalisme op allerlei wijzen plaatsvindt? Op deze buiteneuropese tegenkrachten tegen het kapitalisme en op de ervaringen van die gebieden tussen 1500 en 1900, wijst de schrijver ons nauwelijks. De boosdoener uit zijn stuk is aan het verdwijnen. Een nieuwe boosdoener komt zeker, maar van welke kant treedt hij op? Wij mogen hierover gelukkig nog onze eigen gedachten hebben.

Mits men de terminologische hebbelijkheden van de auteur over het hoofd ziet, is het een duidelijk en betrouwbaar boek. Duidelijk door de goede stijl en betrouwbaar door de welgekozen bronnen.

Een economisch historicus zou het nooit zo hebben kunnen schrijven, dat blijkt uit mijn bespreking. Geldt dat niet voor alle overzichten: de vakman komt er niet aan toe, doch klaagt steeds dat alle bestaande overzichten slecht zijn!

Mogen de vele lezers van dit werk beseffen dat de economische geschiedenis een deelwetenschap blijft van de algemene geschiedenis; dat de economisch historische beschouwingswijze dus niet *de* maar *een* manier is om het verleden te beschouwen!

H. KLONPMAKER

HET ANTWOORD VAN DE PvdA

Reeds onmiddellijk na het verschijnen van het mandement der Nederlandse r.k. bisschoppen was het voor het partijbestuur duidelijk, dat een antwoord gegeven moest worden.

Het mandement raakt nl. niet alleen aan kwesties, die voor het rooms-katholieke volksdeel van betekenis zijn; het houdt zich bezig met de verhoudingen in ons volk *als geheel*, het houdt zich bezig met vragen, die de politieke verhouding direct raken. En ik voeg eraan toe, op zo duidelijke, en op bepaalde plaatsen zo sterk tegen de grondslagen, waarop de PvdA berust, gerichte wijze, dat zwijgen niet slechts onraadzaam, doch zelfs onhoffelijk zou zijn.

Het mandement raakt de verhoudingen in ons volk als geheel. De Partij van de Arbeid, door haar samenstelling, door haar *bewust* gewilde samenstelling, omvat, zoals *ons* normaal toeschijnt, leden uit alle levensbeschouwelijke groeperingen. Daarom reeds raakt het mandement ons. Maar het raakt ons dubbel, omdat het niet slechts de algemene verhoudingen, maar de politieke structuur van ons land ter discussie stelt. En het raakt ons als politiek *verantwoordelijke*, ook voor de landsregering mede verantwoordelijke partij, omdat het *niet zonder gevolgen* zal kunnen blijven voor de mogelijkheden van samenregeren *morgen*, en voor het blijven voortduren van de samenwerking *nu*.

Het partijbestuur heeft in zijn verklaring zich gericht tot u, partijgenoten, en tot het gehele Nederlandse volk. Maar wij hadden er behoefte aan u breder in te lichten en voor te lichten, dan in deze verklaring mogelijk was. Wij hadden er behoefte aan van *onze* kant, en wij veronderstelden bij u de behoefte om tot dieper en breder inzicht te komen, wetende, dat het mandement in de gesprekken die u voert, in de vergaderingen, waar u leiding geeft, in de bedrijven, waar gij werkt, beroering heeft gewekt, en nog vrijwel dagelijks een onderwerp van bespreking is.

Ik constateer met grote voldoening, dat wij deze behoefte als partijbestuur *niet* hebben misverstaan. Terwijl wij waren uitgegaan bij de opzet van deze bijeenkomst, dat ongeveer 2000 leden van de partij aanwezig zouden zijn, bleek de stroom van aanmeldingen zo groot, dat het aantal aangemelde bezoekers binnen enkele dagen tot 4000 reikte. En de stroom werd zo groot, dat wij maatregelen hebben moeten

---

In dit nummer publiceren we de tekst van de toespraken gehouden op de nationale kadervergadering van de Partij van de Arbeid op 3 Juli 1954 te Utrecht. Red

nemen tot een algehele wijziging van de aankleding van de zaal: geen stoelen erin, maar tribunes, om meer mensen te kunnen bergen. Wij zijn hier thans bijeen met 7000 mannen en vrouwen. Dit moge een teken zijn voor al degenen, die de grondslagen der partij ter discussie stellen, voor al degenen, die trachten te raken aan onze wil tot nieuwe partijverhoudingen in dit land, dat zij zullen stuiten op een volksverzet van bijzondere kracht!

Het mandement raakt in hoge mate de verhoudingen tussen de verschillende delen van ons volk. Wij waren en wij zijn er trots op als Partij van de Arbeid, dat wij aan die verhoudingen in ons volk bijzondere aandacht hebben gegeven. In de Partij van de Arbeid vloeiden de krachten samen na de oorlog, die politiek voor de oorlog verdeeld waren over SDAP, Vrijz. Dèm. Bond en Christ. Dem. Unie, maar vloeiden ook de krachten samen van hen die vóór de oorlog soms partijloos, soms in confessionele partijen, niet de weg vrij zagen voor een progressieve politiek. In de Partij van de Arbeid vloeiden krachten samen uit verschillende volkslagen, maar ook uit verschillende confessies. En dit laatste was niet een toevalligheid — een element van ondergeschikte betekenis — maar het was een uiting van nieuwe bewustheid over een saamhorigheid in *politieke zin*, op de basis van elk der levensbeschouwingen.

Wij hebben daarmee in den lande veroverd een stuk onderlinge saamhorigheid, en een stuk onderling begrip, die vóór de oorlog in Nederland schaars waren te vinden. Zonder de *onderscheidenheid* te verliezen hebben wij de gescheidenheid beperkt, en in politieke zin opgeheven. De totale betekenis van de doorbraak gaat boven de politieke betekenis uit. De doorbraak is meer dan alleen politieke machtsvorming. Er is daarin een stuk menselijke openheid, een wil om elkander te begripen, en een op dit begrip gebouwde gezamenlijke actie, dat voor ons volk in deze voor Europa en voor de wereld moeilijke tijden, van beslissende betekenis kan zijn. En wanneer ik, vandaag, u hier allen zie, dan weet ik, dat gij hier zijt, niet slechts om de nadere toelichtingen te horen op de verklaring van het partijbestuur, maar misschien meer nog, om die uit de oorlog stammende en in gezamenlijke politieke actie versterkte verbondenheid te onderstrepen en nieuwe kracht bij te zetten.

Gesteld tegenover het mandement rijst de beslissende vraag of een gezamenlijke actie van *alle* democratische socialisten, voor een gezamenlijk program in dit land mogelijk blijft. Ons verlangen gaat er naar uit de schotten in dit land *niet hoger* op te trekken, maar in het politieke leven te doen verdwijnen, zo, dat met behoud natuurlijk van ieders eigen levensovertuiging, toch een *gezamenlijke* strijd mogelijk blijft. Wij willen, in het volle besef van de gescheidenheid der confessies, niet in de andere burger een blijvende vijand zien, maar een *mogelijke medestrijder*. Wij willen elkaar kunnen *blijven* bereiken met democratische middelen om elkaar te kunnen overtuigen. Daar gaat het ons om, ter wille van ons volk, ter wille van de saamhorigheid in ons volk, ter wille van de democratische meningsvorming in dit volk.

Daarnaast gaat het uiteraard ook om de politieke machtsvorming, en om het politieke en sociale program, waarvoor die machtsvorming nodig is. Het gaat om de grondslagen, waarop de Partij van de Arbeid rust. Het mandement vormt

een bedreiging van deze grondslagen. Ik wens hier uit te spreken, in naam van het gehele partijbestuur, terugwijzend hetgeen hierover in het mandement staat, dat de Partij van de Arbeid nimmer een anti-katholieke politiek heeft gevoerd. Ik wens vanaf deze plaats terug te wijzen de bedekte aantijging, als zouden in de Partij van de Arbeid aan het katholicisme of aan de protestants-christelijke overtuiging van wie ook van haar leden, moeilijkheden in de weg zijn gelegd! Integendeel, wij hebben niet anders en nooit anders gevraagd — ons beginselprogramma spreekt het uit — dan dat men vanuit eigen levensovertuiging, en in het volle bewustzijn daarvan, zijn aandeel neemt in discussie en strijd.

Wij hebben ook, *nergens*, het recht ontkend van onze medeburgers, om zich confessioneel te organiseren, zo zij menen dat dit nodig is. Wij hebben er nimmer aan gedacht, en denken er ook thans niet aan, om aan de propaganda van een confessionele partij een strobreed in de weg te leggen. Wij gunnen degenen, die staan op het standpunt der confessionele partijvorming graag *hun* politieke vrijheid.

Maar wij wensen voor ons, en voor elke Nederlander, de vrijheid om uit te spreken, en naar die uitspraak te handelen, dat een confessionele partijvorming vandaag en in dit land leidt tot een *onvruchtbare* politiek, leidt tot een reactie in sociale en economische zin, eerder dan tot een progressie. Wij vragen de politieke vrijheid voor elke Nederlander, en het recht om daaruit de conclusie te trekken, confessionele partijvorming als politieke structuur af te wijzen. En evenzeer, in positieve zin, het recht om zich *dus* met burgers van andere levenbeschouwing *samen* te verenigen in één partij. Wij stellen de doorbraak als *zedelijke winst* voor ons volk, én als politieke noodzaak voor een progressieve politiek. En wij vragen dat het democratische recht tot andere dan confessionele partijvorming, worde aanvaard.

Want wij zijn er ten volle van overtuigd, dat — dit recht eenmaal aanvaard zijnde — niemand in het optreden van de Partij van de Arbeid een aantasting van of een gevaar voor de religieuze overtuiging van zijn medeburger zal kunnen ontdekken. Wanneer er ernstig beraad nodig is ten deze, en ernstig onderzoek — en wie zal het ontkennen — dan zoeken men naar *andere* oorzaken dan de Partij van de Arbeid. Dan zijn daar twee wereldoorlogen, een zich dagelijks wijzigende techniek en economie, en dan zijn daar — ik zeg het met schroom, doch niet zonder weten, de houding van de kerken, en van de *confessionele* partijen in het verleden. . . .

Partijgenoten, wij wensen de doorbraakstructuur als grondstructuur van de Partij van de Arbeid vandaag opnieuw te onderstrepen. Ter wille van de zuiverheid in onze Nederlandse politieke verhoudingen, ter wille ook — ik zeg het met nadruk — van de ontwikkeling van het democratische socialisme zelf. Wie de practijk kent van de Partij van de Arbeid, van onze discussies, van de wijze van het tot stand komen van onze publicaties, en van ons program, wie de Nederlandse Partij van de Arbeid vergelijkt met de socialistische partijen in andere landen, kan slechts tot één conclusie komen: *Juist door de levensbeschouwelijke* bijdrage van vele kanten heeft ons socialistische denken aan diepgang en kracht gewonnen. Het was voor velen van ons een verademing, dat ná de oorlog een andere partijformatie mogelijk bleek, het was voor velen van ons een verlossing uit de knellende banden der voor-oorlogse partijstructuur. Maar intern *moest* natuurlijk de nieuwe samen-

voeging zijn houdbaarheid en bruikbaarheid bewijzen. Welnu, partijgenoten, er is méér geschied dan dat. Niet slechts in deze acht jaren zijn houdbaarheid en bruikbaarheid bewezen, maar de *onmisbaarheid* voor de verdere ontwikkeling van het democratische socialisme.

Onmisbaarheid — Ik spreek dit woord uit, gericht tot onze vrienden van de katholieke werkgemeenschap. Wij kunnen, ter wille van de partij zelf, onze rooms-katholieke partijgenoten niet missen. En — ik voeg eraan toe — met nadruk — gericht tot u, partijgenoten, maar over u heen, ook tot de duizenden katholieken in ons land: *wij willen ze ook niet missen*.

Wij willen ze niet missen, om hun *persoonlijke* bijdrage tot ons aller werk, maar ook niet vanwege hun bijdrage als groep. U zoudt zich misschien kunnen voorstellen, dat katholieken of protestanten of humanisten slechts *individueel* lid zouden zijn van de partij. Doch onze ervaring in de partij is anders. Laat ik het zó zeggen: wanneer de KWG niet bestond, zou zij moeten worden uitgevonden! Ik wil dit stellen, omdat misschien degenen, die het mandement opstelden, alleen gelet hebben op de wervende activiteit van de katholieke werkgemeenschap naar buiten. Haar bestaan is inderdaad een teken *in* de rooms-katholieke wereld. Maar belangrijk voor de Partij is evenzeer de werkzaamheid naar binnen.

Nog een enkel aspect van het mandement moge ik thans belichten, dat van politieke betekenis is. Er is daarin nl. niet slechts sprake van *gescheidenheid* en van het terugtrekken van alle rooms-katholieken in één rooms-katholieke egelstelling, maar ook van samenwerking, en uitdrukkelijk mede van *politieke* samenwerking. Daarom wijst het mandement een samengaan van de PvdA en KVP niet af, maar prijst dit samengaan voor de sociale en economische politiek zelfs aan, onder het nodige voorbehoud.

Maar in *ditzelfde* mandement worden verwijten gedaan aan de PvdA van een soort, die de bisschoppen de lust tot samenwerking zou moeten doen vergaan — en althans *ons* die lust tot samenwerking met de KVP kan doen vergaan!

En ook om andere redenen, nog principiëler, wordt de samenwerking moeilijk, en zal men niet kunnen ontkomen aan consequenties uit verschillende passages in het mandement. Daar toch worden de rooms-katholieken in ons land geplaatst in het eerste rijtuig der moraliteit, de protestants-christenen mogen meerijden in de tweede koets, en de humanisten, en wat men daarbij gelieft te voegen, komen in de derde wagon, achteraan. . . . Ik laat graag aan elkeen zijn zelfbewustzijn, ook aan het rooms-katholieke deel van ons volk. Maar ik vraag u, partijgenoten, u er bewust van te zijn, dat daarmee bijv. — en er ligt hier toch óók een *politieke* consequentie — de man, die gij in 1952 hebt gesteld als lijstaanvoerder in *alle* districten, de man op wie duizenden en tienduizenden protestanten en katholieken hun stem hebben uitgebracht, de man, die daarna minister-president werd, en ons volk naar buiten vertegenwoordigt, verwezen wordt naar dat derde rijtuig der moraliteit. . . .

- Mag ik, alvorens anderen verschillende aspecten van het mandement behandelen nog aandacht vragen voor één uiting? Er is een manifest verschenen van de CPN. Uitgerekend van hen. *Zij* bieden *ons* aan, ons te helpen. Ons antwoord kan kort zijn. Als de heren de politieke vrijheid werkelijk na aan het hart ligt, kunnen zij

in Moskou nog een goede vechtpartij leveren tegen het communistische regiem! Zo lang zij het éénpartijensstelsel daar, en het doen verdwijnen in slavenkampen van elk, die zich ertegen verzet, toejuichen, hebben zij *hier* te zwijgen, als de politieke vrijheid in discussie staat....

Partijgenoten. Ik heet u welkom op deze grote bijeenkomst, die door uw aanwezigheid in zo groten getale uitgegroeid is reeds tot een nationale demonstratie.

Ik heet u welkom, omdat ik weet met welk een strijdwil bezield, gij hier gekomen zijt. Gij wenst de partij te verdedigen, omdat gij weet, dat zonder de partij een krachtige, progressieve naar de toekomst van ons allen in dit land en in de wereld gerichte politiek niet is te voeren. Gij wilt de partij sterker doen worden, omdat gij de saamhorigheid daarbinnen als een verrijking in uw leven kent. Ik heet u welkom om die strijdwil. Ik heet u welkom, ook, om de ernst, waarvan ik weet dat gij ze in u draagt. Het mandement der bisschoppen is geboren uit bezorgdheid — laat ons daaraan in onze uitingen nimmer voorbijgaan. Maar ook onze ernst werd geboren uit zorg. Uit bezorgdheid, dat de samenhang, die uit de oorlogsdagen gewonnen werd, verdwijnt, dat de onvruchtbare politieke verhoudingen van vroeger terugkeren, en dat de KVP niet op eigen kracht en op de basis van een politiek program, maar op een niet-politieke steun haar voortbestaan gaat grondvesten.

En hiermede verklaar ik deze bijeenkomst voor geopend.

DE STICHTING VAN DE PvdA

Waarom het ging

Aan de ene kant ligt er iets vanzelfsprekends in, dat wij nu, acht jaar na de stichting van de PvdA, in een polemieek gewikkeld over het doorbraak-karakter van de Partij, ons opnieuw gaan bezinnen op de dingen, waarom het toen ging — het min of meer vanzelfsprekende ligt nl. in het feit, dat wij in Europa overal symptomen zien van restauratie: op economisch, sociaal en geestelijk gebied ziet men verschijnselen van een terughunkeren naar beginselen en verhoudingen van vóór 1930. De geschiedenis gaat ook nu in golfbewegingen, en het verbaast niet, dat allerlei voortstuwende vernieuwingswil thans wordt opgevolgd door zucht naar herstel van het oude, vertrouwde. Aan de andere kant ligt er ook iets benauwends in, dat wij na de enorme verwoestingen die nationaal-socialisme en oorlog ook over ons land hebben gebracht, en met de minstens zo enorme gevaren van een derde wereldoorlog voor ons, nog eens opnieuw moeten afrekenen met een verleden, dat wij voor ons deel onder geen voorwaarde terug willen. Maar de strijd wordt ons opgedrongen, en is in zekere zin óók een strijd om de toekomst — en men zal ons bereid vinden. Ik heb nu nog eens zo kort en klaar mogelijk te formuleren waarom het ging bij de stichting van de PvdA.

Laat mij vooropstellen, dat het toen net zo min als nu om een beperkt Nederlandse aangelegenheid ging, maar ten minste om een Europese, wil men: een Westers-democratische. Er ging immers door Europa, reeds sinds de eerste wereldoorlog, maar steeds sterker wordend na 1930: de wereldcrisis met haar massawerkloosheid, een aan invloed en betekenis winnende stroom van radicaal vernieuwend denken, waaraan verbonden waren namen van Franse rooms-katholieken als Jacques Maritain en Emanuel Mounier, van Zwitserse protestanten als Karl Barth en Emil Brunner, en Denis de Rougemont, van socialisten als André Philip, Hendrik de Man, Sinzheimer, Ed. Heimann en Tillich, waarbij ook hoorden de Engelsman William Temple, de Rus Berdjajew, de Amerikaan Reinhold Niebuhr en de universele Jood Martin Buber. Gemeenschappelijk was bij deze groten de overtuiging, dat het kapitalisme als maatschappelijk stelsel zedelijk veroordeeld was, maar ook dat het moderne collectivisme, zoals dat concreet voor ons stond in de vormen van fascisme, nationaal-socialisme en communisme ons alleen dieper in de slavernij kon leiden, en dat dus geworsteld moest worden om een vorm van democratie, van socialisme, waarin evenzeer de mens als persoon als de gemeenschap tot zijn recht konden komen, waarin vrijheid en gerechtigheid, onverbrekkelijk aan elkaar verbonden, nieuwe mogelijkheden voor menselijk leven zouden openen. Deze gedachtenbeweging was natuurlijk niet uit de lucht komen vallen, maar was nauw verbonden

met maatschappelijke krachten, en daaronder vooral met het moderne socialisme. Men begroette in dit socialisme het menselijk en zedelijk protest van het proletariaat tegen ontmenselijking en ontrecting, maar men zag dat de maatschappelijke ontwikkeling op bepaalde punten anders verliep dan de leiders van het politieke socialisme hadden verwacht: men zag, dat het proletariaat niet de meerderheid der bevolking ging worden in de verst ontwikkelde industriële landen, men zag dat de oude middenstand zich handhaafde en een nieuwe middenstand opkwam, men zag dat in de leidende groep van het arbeidsproces steeds meer betekenis en invloed toeviel aan anderen dan de typische kapitalisten, en vooral: men zag in andere dan proletarische kringen een verzet ontstaan tegen de kapitalistische orde, vooral toen de leiders van dit kapitalisme volstrekt onmachtig bleken om de crisis van 1929, om de massale werkloosheid te overwinnen. Zo groeide er in burgerlijk democratische kring een bereidheid om de socialistische planpolitiek uit de dertiger jaren ernstig te nemen — en er groeide in godsdienstig kerkelijke kring een besef, dat de politiek der confessionele partijen in haar radicale onmacht tegenover het werkloosheidsprobleem moest worden verlaten.

En toch kon het voor 1940 niet tot de doorbraak komen, d.w.z. niet tot de samenbinding in één partijverband van alle anti-kapitalistische, democratische, socialistische krachten. Waarom niet? Zeker, er was in de oude SDAP wel allerlei op drift: het Program 1937 had duidelijk het historisch materialisme losgelaten, en de Plan-politiek met haar zakelijke concrete maatregelen richtte zich tot het hele Nederlandse volk, en niet alleen tot de arbeidersklasse. Maar er waren twee grote belemmeringen: de SDAP bleef in haar ideologie proletarisch, en het socialisme werd nog steeds verbonden geacht zoal niet met een complete wereldbeschouwing, dan toch met zeer wezenlijke elementen daarvan, waardoor vooral christenen — maar ook niet-christenen van burgerlijk-democratischen huize — werden afgestoten. De bezwaren lagen niet in de concrete politiek die de SDAP voorstond, integendeel: met name de Planpolitiek wekte in bepaalde niet-„socialistische” kring verwachting en instemming.

Toen kwam de Duitse overweldiging, de bezetting, voor velen na de eerste verbijstering: het beraad, het verzet, het illegale werk. Op talloze posten, in ontelbare groepen bleek feitelijk — al kon dit uiteraard niet onmiddellijk in de openbaarheid doordringen — de scheidingslijn, die een antithese-cultus en confessionele politiek als machtig, want „principieel”, had gesteld, van hoogstens relatieve betekenis te zijn. Er is in de jaren '40-'45 ontzettend veel gepraat, ook onverantwoordelijk gedaasd — maar er is ook in diepe ernst en in het besef van een zeer concrete, gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor dat sombere heden waarop een toekomst volgen zou, naar elkaar geluisterd, en uit dat soort gesprek en dat soort luisteren hebben niet de slechtsten geestelijke winst voor hun leven gepuurd. Dat gebeurde in huiskamers, in kampen, in gevangenissen, in illegale pers; dat gebeurde onder dreiging van de dood, maar met een diepe liefde tot dit volk, dat straks uit puin en verwildering een nieuw tehuis zou moeten bouwen, waarin de vrijheid zou kunnen wonen.

Ik heb geen geschiedenis te schrijven, ik ga dus aan veel voorbij — ik heb alleen te formuleren, waarom het ging bij de stichting van de PvdA.

1e. om een politieke partij, die zou kunnen steunen ook op andere sociale groepen dan de arbeiders — de gewijzigde maatschappelijke structuur noopte daartoe;

2e. om een partij, waarin zouden kunnen samenstromen alle geestelijke krachten en levensovertuigingen, die personen en groepen in de maatschappelijke nood tot concrete socialistische conclusies hadden geleid;

3e. om een partij, die het nationale leven zou kunnen inspireren en leiden tot de noodzakelijke arbeid van herstel en vernieuwing;

4e. om een partij, die zich bewust was te leven zowel uit het erfgoed van onze ongelofelijk rijke cultuurtraditie als in een Europa, dat zich uit verwoesting door innerlijke demonie moest oprichten tot nieuwe integratie.

Een enkele opmerking over de Ned. Volksbeweging lijkt mij wel noodzakelijk, nu de Gazet van Limburg (2 Juli '54) een tegenstelling construeert tussen deze Volksbeweging en de PvdA, en mij verwijt, dat ik in een belangrijk ogenblik onzer geschiedenis de *christelijk-humanistische* doorbraak heb verloochend, en daarvoor de *socialistisch-humanistische* in de plaats gezet. Stellig was er onderscheid tussen de Ned. Volksbeweging en de PvdA — de eerste wilde vernieuwingsbeweging zijn op politiek, sociaal en geestelijk gebied, en geen politieke partij. Maar 1e zij wilde óók de politieke doorbraak, zoals die in de PvdA gestalte kreeg, en men kan haar belangrijk aandeel daaraan niet ontkennen; 2e zij wilde géén christelijk humanisme tot grondslag, maar Christendom en Humanisme beide als bronnen van onze Nederlandse (Europese) cultuur bewust erkennen — van den aanvang af hebben aan de NVB vóóraan meegedaan niet-christenen¹⁾; 3e zij wilde zeer duidelijk socialisme, en zou de nu geconstrueerde tegenstelling tussen christelijk humanisme en socialistisch humanisme als voor haar onaanvaardbaar verwerpen.²⁾

Wij waren er ons, meen ik, wel van bewust dat een dergelijke partij een breuk betekende en betekenen móést met de tot nog toe in Nederland dominerende wijze van politieke partijvorming, met name de partijvorming op confessionele grondslag. Let wel — men kan er volledig begrip voor hebben, dat in het laatste kwart der 19de eeuw tegen de overheersing van het liberalisme in, een emancipatiestrijd van het r.k. en orthodox protestantse volksdeel opkwam, en dat deze strijd om gelijk-gerechtigdheid, maar eerst om geestelijk zelfbewustzijn, om besef van de waarde van het eigen geestelijk beginsel, óók voerde tot politieke partijformatie. Wanneer men ons de partijvorming op confessionele grondslag zou willen aanbevelen of verdedigen als noodzaak in een concrete situatie, dan zouden wij daar volledig begrip voor kunnen hebben. Maar dan zou dat logischerwijze moeten insluiten, dat, als de

¹⁾ „Zij (de NVB) wil met volledig behoud van de eigen aard der drie genoemde groepen (nl. Reformatorisch Christendom, R.-Katholicisme, Humanisme) het tussen hen bestaande wantrouwen, ja de nauwelijks verholen vijandschap, door opneming in een zelfde beweging en het daaruit voortvloeiend contact overwinnen om aldus de dringend noodzakelijke politieke en economische hervormingen tot stand te brengen.” (Personalistisch Socialisme naar drieërlei fundering, uitg. NVB, blz. 21.)

²⁾ „Een zedelijke levensorde van gemeenschap der in verantwoordelijkheid gestelde mensen; een functioneel georganiseerde maatschappij, waarin ieder mens een rechtvaardig aandeel in de gemeenschappelijke welvaart verwerft, met gelijke sociale ontwikkelingskansen voor ieder; een rechtsorde van de arbeid, niet beheerst door kapitaalbezit, maar geleid door samenwerking van alle bij het arbeidsproces betrokken groepen en gericht op de algemene volkswelvaart.” Zo omschreef de NVB haar personalistisch socialisme — verschilt het zo héél veel van dat van de PvdA?

concrete situatie was gewijzigd, ook het motief tot deze vorm van politieke partij was komen te vervallen. Het rampzalige echter is geweest, dat onder leiding vooral van Kuyper, en voor een belangrijk deel hebben de r.k. zijn theorie overgenomen, confessionele partijvorming tot geloofsplicht, tot godsdienstig beginsel werd verheven. Men kan nog twisten over de vraag of deze antithese-praktijk niet reeds een bederf is geweest in ons volksleven vóór 1920 — er zijn argumenten vóór en tegen. Maar van het ogenblik af dat in Nederland het recht der bijzondere school in de wet is vastgelegd, en geen zinnig mens eraan denkt om de Pacificatie ongedaan te maken, is het handhaven van de confessioneel-politieke splitsing steeds een onwaarschijnlijkheid gebleken. Telkens bleek bij de concrete sociale vraagstukken de onmacht of het onbelangrijke van het confessioneel beginsel in de politiek — is dat voor een gelovig mens niet het ergste wat hij ontdekken kan: dat zijn heilig beginsel onmachtig en niet ter zake blijkt?

De PvdA betekent als doorbraak-partij dus een radicale afwijzing van het beginsel der confessioneel-politieke partijorganisatie. Wij mogen het, meen ik, Troelstra tot een eer rekenen, dat hij dit al voorzien heeft in de strijd om het recht der bijzondere school. Toen de tijd rijp was om van dit inzicht de volle consequentie te trekken, bleek er meer aan vast te zitten, dan iemand zich in 1902 had kunnen realiseren. Nu bleek, dat de PvdA alleen dán wáár zou kunnen maken waarom het ging, indien zij:

zelf het socialisme als proletarische levensbeschouwing verwierp,
volledig ruimte zou willen geven aan die levensbeschouwingen, die tot socialistisch politiek handelen inspireerden,
dus ook geen „neutraliteit” in haar vaandel schreef, maar positief de betekenis dier levensbeschouwingen tot uitdrukking bracht,
alle dogmatisme op het terrein der middelen afwees en tóch de eis tot reconstructie der eigendomsverhoudingen en der sociale rechtvaardigheid vasthield,
alle proletarisme verwierp en toonde in staat te zijn het nationale leven in zijn verscheidenheid te kunnen leiden, zó, dat geen enkele groep in zijn geweten geweld werd aangedaan.

Voor al deze dingen was nodig: volledige bereidheid om elkaar ernstig te nemen, en in kameraadschap te luisteren. De PvdA was ook daarom een experiment: zou in een politieke partij de methode van het aandachtig gesprek — de geestelijke methode — kunnen slagen? Een praktijk van acht jaar heeft het antwoord gegeven, en het proces van de doorbraak in steeds breder kringen doen zien als levenskrachtig en vruchtbaar. Als wij nu de handschoen opnemen en opnieuw de strijd tegen confessionalisme in de politiek aanvaarden, dan is het zeker omdat wij niet terugwillen tot verhoudingen van voor 1940, maar ook en vooral omdat wij geestelijke winst niet kapot laten maken door machtswoorden van onmachtig conservatisme. Wij weten ons deel van een sterke stroming in Nederland, in Europa, waarin rooms-katholieken, protestanten en humanisten te zamen zijn opgenomen, en die te zamen een geestelijk veelvormig leven kunnen laten groeien in een maatschappij van gerechtigheid en vrijheid. Haar deel van verantwoordelijkheid voor de toekomst heeft de PvdA in 1946 aanvaard — zij weet nóg waarom het gaat, en zet de strijd voort, wel gegriefd, maar niet ontmoedigd, dus ongeschokt.

DE KATHOLIEK IN DE PvdA

In de weken, die verstreken zijn sinds de afkondiging van het nieuwe bisschoppelijke mandement, zijn mijn gedachten ontelbare malen teruggegaan naar het stichtingscongres van de Partij van de Arbeid.

Ik had het voorrecht daar te mogen spreken. Het applaus, waarmee mijn rede werd omgeven, gold niet mijn persoon, die toen een nog bijna onbeschreven blad was in het politieke leven van ons land. In dat applaus ontlaadde zich een gevoel van bevrijding. Een gevoel van bevrijding, omdat het in ons land dan toch mogelijk was gebleken over bijna onoverbrugbaar gewaande scheidslijnen heen te komen. Omdat men het experiment aandorst ook in ons land als mensen met verschillende levensovertuiging te zamen te staan in een en dezelfde politieke partij. Omdat we in een ontredderd land en een ontredde wereld onze gemeenschappelijke verantwoordelijkheid tot gelding wilden brengen voor de grote, zedelijke idealen van democratie, geestelijke vrijheid en sociale rechtvaardigheid.

Op die dag, de 9de Februari 1946 te Amsterdam, bleek, dat de donkere jaren van oorlog en bezetting in het hart van ons volk toch nieuwe krachten hadden wakker gemaakt. Mijn broer en mijn beste vrienden, die gevallen waren in het verzet, waren me nimmer meer nabij dan op die dag. Omdat toen iets in vervulling ging van de idealen, waarvoor zij hun leven hadden geofferd, iets van die boodschap, die de doden uit de oorlog nalieten aan de levenden.

Terecht heeft Banning daarom op die dag gezegd: de Partij van de Arbeid is een nieuw begin, met de Partij van de Arbeid wordt een nieuwe bladzijde opgeslagen in de geschiedenis van het socialisme en van de politieke verhoudingen in ons land.

Nu, in 1954, zijn we acht jaar verder.

Aan de zijde van de Partij van de Arbeid is er niets veranderd. In het politieke leven van ons land staat zij met dezelfde opvattingen als in 1946. Wat echter in 1946 begon als een experiment, is in die jaren levensvatbaar en vruchtbaar gebleken. Als mensen van verschillende levensovertuiging, hebben we elkaar leren begrijpen en waarderen. We hebben ervaren, dat, hoe verschillend we ook mogen denken over de diepste zin van het menselijk bestaan, er tussen ons toch iets gemeenschappelijks is, dat ontspruit aan een gemeenzame bekommernis om het lot van de mens, zijn vrijheid, zijn waardigheid en zijn roeping. We hebben samen tegenslagen gekend en successen geboekt. En talloos velen zijn er, voor wie de

praktijk van de doorbraak geworden is tot een positieve ervaring, tot een verrijking in het persoonlijke leven.

Niet aldus aan de zijde van de Partij van de Arbeid, doch aan de andere zijde is er iets veranderd sinds 1946.

Evert Vermeer heeft onlangs herinnerd aan de uitspraak van de Nederlandse Volksbeweging, dat, „het politieke partijleven in ons volk zich langs andere scheidslijnen dan vóór 1940 zal moeten bewegen, dat met name de christelijke antithese en de klassenstrijd voor de oplossing der maatschappelijke vraagstukken van heden geen vruchtbare beginselen meer zijn.” Deze verklaring werd toenmaals mede ondertekend door katholieke politici als prof. Schlichting, prof. De Quay, mr. Bachg, mej. Klompé, prof. Gielen, mr. Sassen, ir. Van Meel en ir. Wijffels.

Een tweede voorbeeld. In een verklaring van het Centrum voor Staatskundige Vorming van 1945 lees ik, dat „uit het feit, dat de katholieken allen het katholieke geloof belijden, wel volgt, dat zij zich allen, ook in hun sociaal-cultureel en staatkundig werk door hun beginselen moeten laten leiden, maar niet, dat zij verplicht zijn zich in één verband te verenigen.”

Deze beide voorbeelden zijn met vele andere te vermeerderen. Zelfs een blad als „De Maasbode” schreef in 1945-’46 wezenlijk anders over de doorbraak en de Partij van de Arbeid dan nu in 1954. En ik meen te mogen stellen, dat in die tijd ook de houding van de kerkelijke overheid niet geheel dezelfde was als die van nu.

Aldus is in de afgelopen acht jaren de tegenstelling tussen de voorstanders en de tegenstanders van de doorbraak groter en dieper geworden. Voor een deel is dat een haast onvermijdelijk gevolg van de politieke strijd in het algemeen, van de verkiezingsuitslag van 1952 in het bijzonder. Doch als ik speur naar de dieper liggende oorzaken van deze verandering in klimaat, dan kan ik me aan de indruk niet onttrekken, dat de katholieke wereld op het ogenblik staat onder een drang tot restauratie. Het lijkt soms, alsof Nederland daarbij altijd in het voorste gelid moet staan. Het verontrust me tot in het diepste van mijn hart en deze verontrusting reikt veel verder en dieper dan het vraagstuk van de politieke verhoudingen in ons land.

Alle menselijk handelen is nu eenmaal handelen in een concrete situatie. Maar als ik vraag, hoe de huidige situatie is ontstaan, dan heeft de politieke leider van de KVP daartoe op heel bijzondere wijze bijgedragen. Vanaf de dag, dat hij in de Kamer de katholieken van de Partij van de Arbeid een gevaar noemde voor zich zelf, voor hun geloofsgenoten en voor het land, heeft hij stelselmatig en opzettelijk leiding gegeven aan een voorlichting, die in het katholieke volksdeel omtrent de doorbraak en de Partij van de Arbeid een onjuist beeld heeft doen ontstaan. De laatste weken is hij in „de Volkskrant” bezig in dit opzicht zich zelf te overtreffen. Wat de Gielen en de Frequins zich aan onware en onwaarachtige voorlichting over de Partij van de Arbeid veroorloven, zou op deze vergroofde wijze niet mogelijk zijn geweest, als Romme daartoe niet herhaaldelijk het sein had gegeven. Zo is de situatie ontstaan, waarin een rede als van mijn vriend Theo van Lier in de Tweede Kamer over het humanisme in bijna geen enkele katholieke krant waarheidsgetrouw werd weergegeven, waarin omtrent de motieven en de bedoelingen van de katholieke voorstanders van de doorbraak tot in de hoogste katholieke kringen toe een

onvolledig, ten dele onjuist inzicht bestaat en waarin de sfeer voor een openlijke en eerlijke gedachtenwisseling nauwelijks nog aanwezig lijkt. Dat alles is voor mij van een beklemmende zorg. Men kan met de vinger de politici aanwijzen, die schuldig staan aan het bederf van het politieke klimaat in ons land. Er is wind gezaaid en storm is op til.

De laatste weken is de situatie zodanig verscherpt, dat het water de dijkrand is genaderd. Prof. Romme schijnt het socialisme van de Partij van de Arbeid gelijk te stellen met nationaal-socialisme en communisme, en „De Opmars”, het propagandablade van de KVP, heeft gezegd, zelfs het geweten niet te eerbiedigen van katholieken, die een afwijkend standpunt innemen. Dat dergelijke uitlatingen ten dele moesten worden teruggenomen, tekent wel, hoe ver ze over de schreef waren.

Het is in deze situatie, dat het Partijbestuur deze bijeenkomst heeft belegd als een getuigenis van de doorbraak, als een demonstratie van trouw aan de idealen, waarop de partij is gebouwd.

Ik geloof wel te mogen stellen, dat de gedachte van de doorbraak nooit in de eerste plaats een kwestie is geweest van een Kamerzetel meer, doch in de eerste plaats een kwestie van ideaal en beginsel. Met de doorbraak gaat het meer om de kwaliteit dan de kwantiteit van de politiek.

Waar het nu om gaat, dat is de grondslag, waarop de partij is gebouwd, het ideaal, waarvoor mensen hebben gekozen om des gewetens wil. Het gaat nu om nog iets meer dan een soda-project en ook de Partij van de Arbeid zal staan voor haar ideaal, dat een ideaal van geestelijke en zedelijke orde is. En als dan de partij de thans ontstane situatie zo ernstig neemt, als zij doet, dan is het, omdat thans de grondslag van de partij zelf in het geding is, omdat datgene in het geding is, dat u en ik, wij allen, als een kostbare herinnering hebben meegedragen aan die 9de Februari 1946 te Amsterdam.

Kortenhorst en anderen hebben getracht het gehele vraagstuk te bagatelliseren. Zij zeggen: vijf katholieke Kamerleden nemen ontslag, worden vervangen door vijf niet-katholieken en en 's lands politieke toestand blijft dezelfde als voorheen. Ik heb nooit geweten, dat voor de KVP vijf katholieke Kamerleden minder of meer een zaak van zo ondergeschikte betekenis was. Maar het heeft mij persoonlijk diep gegriefd, dat men van KVP-zijde op zo geringschattenden wijze over het ideaal van de doorbraak heeft kunnen schrijven. Ik vraag niet, dat men het met dat ideaal eens is. Ik had het kunnen begrijpen, als de vraag was gesteld, of overal reeds de geestelijke rijpheid aanwezig is om dit ideaal te kunnen dragen. Maar anderzijds hadden wij begrip mogen vragen voor het feit, dat het met de doorbraak gaat om iets van zo wezenlijke betekenis, dat het in ons geloofsverdeelde volk altijd weer in de een of andere vorm naar boven zal dringen.

Juist in de afgelopen weken, te midden van verscherpte tegenstellingen, hebben we allen tot in de ziel ervaren, wat er op het spel staat. Tijdens en na de oorlog was er in ons volk een onderling begrip ontstaan, een bereidheid om naar elkaar te luisteren, een geest van verdraagzaamheid en geestelijke vrijheid, die we in die mate tot 1940 niet kenden. En ofschoon de verhoudingen de laatste jaren reeds bezig waren te verstarren, vergeleken met vóór 1940 waren we nog altijd een stap vooruit. In het katholieke volksdeel waren de katholieken van de Partij van de

Arbeid daar op bijzondere wijze de exponenten van. Er zijn veel boze dingen over ons gezegd. Er is gezegd, dat we van het katholieke kamp waren overgelopen naar het socialistische kamp en er is gezegd, dat we ons eigen huis hadden verlaten om inwoning te verkrijgen in een vreemd huis. Het enige, dat we werkelijk hebben gedaan, is, dat gij en ik gezamenlijk een nieuw politiek tehuis hebben gebouwd. Dat is nog altijd een recht van de democratie, ook al waait boven zo'n huis de rode wimpel. Ik geloof nog altijd, dat het van betekenis is geweest, dat katholieken aan dit experiment hebben meegewerkt en dat deze openheid van een betrekkelijk klein aantal katholieke pioniers ten zegen is geweest van het gehele katholieke volksdeel, ja van de Kerk zelf.

Met een enkel woord moge ik vandaag nogmaals samenvatten, wat ons als katholieken heeft bewogen te kiezen voor de doorbraak.

Wij hebben gekozen voor de doorbraak op grond van onze verantwoordelijkheid voor de democratie en de partijpolitieke verhoudingen in ons land. Het is bepaaldelijk niet zo, dat wij godsdienst en politiek van elkaar hebben losgemaakt. Maar in een geloofsverdeeld land als het onze gaat het er om, hoe het democratisch bestel zo kan functioneren, dat de twee factoren: de mogelijkheid van politieke keuze en de waarde van dieper liggende beginselen, beide op harmonische en evenwichtige wijze tot hun recht kunnen komen. Wij geloven, dat daartoe de doorbraak een betere grondslag vormt dan de confessionele partijvorming. Ook wij zijn ons-zelf. Ook wij staan in het politieke leven en in de Partij van de Arbeid met heel onze persoonlijkheid, ook als katholiek. Maar wij geven aan het gesprek de voorkeur boven de macht. Wij menen, dat met het partijtype van de doorbraak onze democratie en onze volkseenheid worden gediend. Ik kan slechts hopen, dat het met dit alles niet zal gaan als met zoveel dingen in de oorlogsjaren, dat we de waarde ervan eerst begrijpen, als we ze niet meer hebben.

We hebben ook gekozen voor de doorbraak, omdat wij menen, dat zij de positie van de Kerk in ons land ten zegen strekt. We geloven, dat in deze tijd de behoefte bestaat aan nog een andere doorbraak: een doorbraak van het Christendom naar de wereld. We geloven, dat met name voor deze tijd het woord geldt, dat Emile Brunner reeds in 1934 uitsprak: „Reëel politiek denkt in onze tijd slechts hij, die uitgaat van de praemisse, dat het lot van Europa thans afhankelijk is van waarden als kerk en geloof.” We weten hoe in en door de oorlog, in en door een economisch bestel, waarin menselijke waarden verschrallen, velen arm zijn geworden naar de geest. Bij velen leeft de hunkering naar het profetische getuigenis van de Kerk. Van dat alles zijn we diep overtuigd. Maar juist daarom ook, hebben we, om des gewetens wil, gekozen voor de doorbraak. Omdat we uit ervaring weten, hoe zeer politieke macht heeft gestaan als een scheidsmuur tussen de Kerk en de ziel van ons volk. En omdat we het als een roeping hebben gezien om in Nederland het politieke en geestelijke klimaat te helpen scheppen, waarin de Kerk zo goed mogelijk vrij en onbelemmerd, haar zending kan vervullen.

Als ik dit alles hier uitspreek, dan begrijpt u wel, dat het met het verschil tussen doorbraak en confessionele partijvorming gaat om grove en zeer wezenlijke dingen. Het is een verschil in temperament, in levenshouding, in visie op de taak van de christen in onze moderne, geloofsverdeelde wereld. En dan hoef ik niet te zeggen,

in welk een spanning en gewetensconflict de katholiek is komen te verkeren, die uit het diepste van zijn overtuiging heeft gekozen voor de doorbraak en de Partij van de Arbeid. Het is moeilijker dan ik u kan zeggen en niemand mag ik een dergelijke situatie toewensen.

Eén ding staat vast en dat heb ik uitgesproken in het blad van onze Werk-gemeenschap: een terugkeer naar de KVP is er niet. Redelijker- en zedelijkerwijs kan van ons niet een stap worden verwacht, die lijnrecht tegen onze diepste overtuiging in gaat en waaruit we alleen maar nadeel zien groeien voor de geestelijke en politieke verhoudingen in ons land en voor de Kerk zelf.

Voor het overige staat onze beslissing nog open. In de afgelopen acht jaren is het nooit gebeurd, dat de partij, op welke wijze dan ook, ons heeft belemmerd datgene te doen, dat we als katholieken meenden te moeten doen. Integendeel, zij heeft er steeds alle ruimte voor gelaten en geschapen en zij heeft dit ook van ons verwacht. Daarvoor zijn we nu eenmaal partij van de doorbraak, daarvoor zijn we lid van een partij, die weet wat democratie en geestelijke vrijheid is. Daarom weet ik ook, dat de partij ons nu volledig de tijd en de vrijheid laat persoonlijk die beslissing te nemen, die we naar eigen diepste geweten menen te moeten nemen.

We zijn gewikkeld in een haast onoplosbaar complex van tegenstrijdige verantwoordelijkheden. Aan de ene kant is het mandement een feit, waar een katholiek als katholiek ernstig rekening mee heeft te houden. Maar wij dragen ook onze verantwoordelijkheid tegenover de partij, die wij mede hebben gesticht. Wij voelen de verantwoordelijkheid voor de invloed, die van onze beslissing, welke dan ook, zal uitgaan op het gehele geestelijke en politieke klimaat in ons land. Tot buiten de grenzen van ons land zal zich deze invloed doen gelden. Wij weten, dat door onze houding velen het katholicisme anders zijn gaan zien. Wij voelen ons verantwoordelijk voor de vele tienduizenden katholieken, die stemmen op de Partij van de Arbeid, voor al diegenen, die geleden hebben onder het alternatief: óf socialisme óf christendom en die met de nieuwe mogelijkheden, die de doorbraak schiep, ook ergens in hun katholiciteit werden vastgehouden. En als ik dan denk aan de toekomst van de Kerk, die me boven al lief is, dan ben ik vervuld van angst en zorg.

Daar komt nog iets anders bij, dat de beslissing heel moeilijk maakt. Als het mandement had gesteld: de Partij van de Arbeid is voor katholieken onaanvaardbaar, omdat het socialisme van de Partij van de Arbeid op die en die punten in strijd is met de katholieke beginselen, dan zou dit pijn hebben gedaan, maar voor de katholieken had er dan een volledig duidelijke situatie gelegen en de niet-katholieken hadden het kunnen begrijpen. Dit echter zegt het mandement niet. Ik geloof, dat het niet zonder reden is, dat het mandement dit niet zegt, ik geloof namelijk, dat dit niet mogelijk zou zijn geweest. Het lijkt me welhaast onbegrijpelijk, dat te midden van de velerlei vormen van socialisme, die er op de wereld bestaan, juist die ene gedrongen zou worden in de richting van een verbod, die van katholiek gezichtspunt uit het minst van alle daartoe aanleiding geeft. Als ik het echter goed zie, dan is de situatie deze, dat de doorbraak als politieke conceptie wordt afgewezen, niet zozeer direct op grond van haar innerlijke onverenigbaarheid met het katholieke beginsel, als wel indirect omdat het mandement op grond van op zich zelf zeer belangrijke overwegingen van zielszorg toch practisch een

keuze inhoudt voor een andere politieke conceptie. Dit is een wijze van stellen, die het gewetensconflict in alle scherpheid naar voren moet roepen, omdat hierdoor vragen in het geding worden gebracht, zoals de verhouding tussen de dingen, die van God zijn en van de Keizer, de vrijheid van geweten en de persoonlijke verantwoordelijkheid der katholieke leden in zaken van contingente aard. Dit maakt het, geloof ik, duidelijk, dat het hier om veel meer gaat dan politiek alleen. Het is namelijk zo, dat we leven in een wereld, die geestelijk in gisting verkeert, in een wereld, die politiek en maatschappelijk bezig is anders te worden. Gezien van de christenheid uit, is het in een dergelijke tijd van essentiële betekenis, dat er de ruimte is om te experimenteren op nieuwe wegen. Dat is nodig om de ontwikkeling van een anders wordende wereld zich in geleidelijkheid te laten voltrekken, ook om een geestelijke ontwrichting te voorkomen. Het is eveneens nodig, opdat in de opeenvolgende gang der generaties de christenheid, op straffe van ernstige gevaren, niet vervreemdt van de werkelijkheid ener nieuwe wereld. Ik heb wel eens de indruk, dat dit een van de meest wezenlijke vragen is, waarvoor de christenheid in deze tijd staat. En dan is het wel zo, dat de keuze van een aantal katholieken voor de doorbraak en de Partij van de Arbeid stellig niet het enige experiment is, dat na de oorlog in de katholieke wereld van ons land op gang is gekomen, maar het is wel het experiment, dat op bijzondere wijze tot een toetssteen is geworden van de mogelijkheden, die er in dit verband al of niet zijn. Ik geloof niet, dat de consequenties van dit alles, ook in het katholieke volksdeel zelf, reeds voldoende zijn doordacht.

Ik begrijp, dat in brede kring met spanning, hier en daar helaas zelfs met ongeduld, onze beslissing wordt tegemoetgezien. Maar na hetgeen ik hierover heb gezegd, hoop ik, dat heel ons volk, zoals ik het weet van de partij, zal begrijpen, dat wij tijd nodig hebben om zo verantwoord mogelijk een beslissing voor te bereiden in een situatie, die naar mijn mening een historische situatie is.

Dit moge ik u in dit verband nog zeggen: voorzover wij naar onze krachten iets hebben mogen bijdragen tot het welslagen van de partij, was dit mogelijk, omdat onze katholiciteit onaangetast was. We waren uiteraard in het katholieke volksdeel een bijzondere en geëxponeerde groep. We waren in zekere zin, in het katholieke volksdeel een symbool van het nonconformisme en van een persoonlijke roeping tegenover de macht en de kwantiteit van de grote organisaties. Voor velen waren we een stel verdooolde idealisten. Maar onze katholiciteit heeft, Gode zij dank, op de duur iedereen erkend, tot en met Romme toe. Dat was de grondslag, die zin gaf aan ons staan in de partij. En om daar te blijven staan, moet aan dezelfde voorwaarde kunnen worden voldaan. Het is een van de vragen, een van de allerbelangrijkste, voor ons zelf en voor de partij, die tijd nodig hebben voor een weloverwogen antwoord.

Waarde toehoorders, het was in de sombere tijd van de dertiger jaren, dat Henriëtte Roland Holst de woorden schreef:

*„Wij zijn ook maar kinderen van het geslacht,
dat tussen twee tijden op kentering staat,
en vraagt: wordt het morgen of wordt het nacht?”*

In die jaren was het, dat eigen onmacht ons geestelijke en politieke leven verlamde, dat de weg naar een nieuwe tijd geblokkeerd leek, omdat we niet los konden komen van het verleden. Ik ben diep bezorgd, dat we steeds meer naar deze vooroorlogse verhoudingen terugkeren. En toch, als we de vraagstukken van deze tijd proberen te peilen tot in de diepte, als we ons rekenschap geven van de ontzagwekkende taken en verantwoordelijkheden, waar we voor staan, niet gezien van de provincie uit, maar door de bril van Europa en de wereld, en we zoeken dan naar een antwoord op de uitdaging van deze tijd, dan geloof ik nog steeds, dat het gaat om een ontmoeting tussen het christendom en de wereld van de arbeid. Als deze ontmoeting zou plaats hebben buiten de katholieke wereld om terwijl de anderen naar haar aanwezigheid oprecht hebben verlangd, dan zouden we wederom staan voor een van die tragedies van de historie, waarin de vraag rijst, of wij reikten aan de hoogte van de tijd.

Waarde toehoorders, u zult begrijpen en eerbiedigen, dat ik in deze kring het mandement slechts met de grootste reserve heb aangeduid. Het weekblad „De Linie” heeft me vorige week al advies gegeven, wat ik deze middag zou moeten zeggen. Het is nogal anders uitgevallen. Deze vergadering is niet belegd om een college te geven over het mandement. De katholieke pers, ook „De Linie”, heeft daartoe alle gelegenheid gehad en ik betreur slechts, dat zij het niet beter deed dan zij deed. Met louter applaus komt men aan de kern van het vraagstuk niet toe, evenmin als men kerkelijke uitspraken liever op de ander blijft betrekken dan op zich zelf. De mate, waarin het mandement ernstig wordt genomen, hangt niet af van de vraag, of men het met iedere zin eens is. Er hoeft niet de minste twijfel aan te bestaan, dat de Partij van de Arbeid het mandement in hoge mate ernstig neemt. Ik mag gerust zeggen, dat er onder de katholieken van de Partij van de Arbeid, maar ook onder niet-katholieken, meer begrip bestaat voor de wezenlijke betekenis van het mandement en de bovenpolitieke verantwoordelijkheid, waaruit de Kerk spreekt, dan vele katholieken tot nu toe bereid bleken te erkennen. Zelfs ten opzichte van een vraagstuk als dat van de groeiende onkerkelijkheid, bestaat in de Partij van de Arbeid zoveel begrip, dat hier voor iets beters ruimte is dan enkel antithese. Maar het is niet eerlijk om ieder woord van critiek als „politiek” af te doen, om iedere innerlijke verontrusting slechts te kunnen zien als een gebrek aan eerbied, als anti-katholicisme en dergelijke. In hetzelfde nummer van „De Linie” stond op de voorpagina een uitstekend artikel over het recht op gewetensvrijheid voor de protestanten in Spanje, omdat men niet meten kan met twee maten, vrijheid verlangen voor zich zelf en zelf geen vrijheid geven. Maar als „De Linie” dan weet, dat naar katholieke opvatting ook politiek een zaak van geweten is, dan zou zij misschien kunnen begrijpen, hoe na het mandement bij velen een oprechte zorg is ontstaan om de vrijheid en de verantwoordelijkheid naar eigen geweten een politieke keuze te kunnen doen, hetgeen een hoeksteen van iedere democratische en personalistische samenleving is.

Waarde toehoorders, ik weet deze middag over uw hoofden heen te spreken tot ons gehele volk. Gedrongen in een positie, die me vervult met pijn en een diepe zorg, heb ik slechts uiting willen geven aan hetgeen op het ogenblik omgaat in het diepste van mijn hart. Ik heb niemand willen kwetsen, al kon ik niet anders dan

spreken vanuit een bedreigd ideaal. Ik hoop, dat het door iedereen, in deze zaal en in het land, ook in de komende dagen in de pers, verstaan zal worden als een eerlijk getuigenis.

In deze moeilijke dagen heb ik meer dan eens moeten denken aan onze zieke partijvoorzitter, Koos Vorrink. Een van de laatste vergaderingen, die hij bezocht, was een jaarvergadering van de Katholieke Werkgemeenschap. De doorbraak was voor hem veel meer dan politiek. Hij zag haar als een bijdrage tot de overwinning van de geestelijke crisis van deze tijd. Voor dat ideaal heeft hij gewerkt, zolang hij kon en van deze plaats zend ik hem mijn hartelijke groet.

Ik denk ook aan al mijn vrienden van de Katholieke Werkgemeenschap. In de afgelopen jaren hebben zij vaak gestaan als pioniers op eenzame en moeilijke posten, overal in het land. Ik weet, hoe moeilijk zij het in deze dagen hebben. Hun moeilijkheden zijn onze moeilijkheden en de leiding van de Werkgemeenschap doet wat zij kan.

En tot u allen zeg ik: acht jaren zijn niet ongemerkt aan ons voorbijgegaan. Ik weet niet, wat de toekomst brengen zal. Maar tussen u en ons is een kameraadschap gegroeid en een gemeenschap van idealen, die voor altijd geschreven staan in ons hoofd en in ons hart. De partij zal de weg gaan, die zij moet gaan: trouw aan het ideaal. Dit ideaal blijft een boodschap voor ons volk, een boodschap voor Europa. Daarom zeg ik, in het volle besef van de verantwoordelijkheid, die ik op dit ogenblik draag op een zeer omstreken plaats in het politieke en geestelijke leven van ons land: leve de Partij van de Arbeid.

ONDER PROTESTANTS GEZICHTSPUNT

De protestants-christelijke leden van de PvdA zijn, al schijnen zij voor het mandement niet te bestaan, op eigen wijze betrokken bij het politiek-kerkelijk gebeuren van de laatste maanden. Zij stellen zich van ganser harte achter het manifest van het partijbestuur, zoals u dat door anderen hier is ontvouwd of ontvouwd zal worden. Wij hechten er waarde aan met grote nadruk uit te spreken, dat de achtjarige samenwerking in onze socialistische doorbraakpartij ons alleen maar met de grootste dankbaarheid kan vervullen voor de ervaring van een ongebroken kameraadschappelijke arbeids- en strijdgemeenschap, van een rijke mogelijkheid tot een vruchtbare geestelijke ontmoeting met andersdenkenden en andersgelovenden.

Intussen, wanneer hier vanmiddag een stem uit de Protestants-Christelijke Werkgemeenschap wordt aangekondigd, dan verwacht gij nog iets anders. Dan beseft ge, dat het protestantse partijlid, „doorbreker” bij uitstek als onze r.k. vrienden, zeer in het bijzonder door de uitspraken der bisschoppen geraakt wordt. Wanneer op grond van het Evangelie de betrekking van de Kerk tot de politiek aan de orde gesteld, de geestelijke vooronderstellingen van de doorbraak aangevallen, de „vrijheid van de Christenmens” in het geding gebracht worden vanuit een geloofs-gemeenschap, waaraan hij zich bij al wat scheidt oecumenisch verbonden weet, dan moet hij rekenschap geven van zijn keuze en houding. En hij zou ontrouw zijn aan zijn protestantse overtuiging, als hij deze aan zijn antwoord niet een eigen kleur gaf. Dat hij daarbij ook aandacht geeft aan de reacties op het mandement uit de kring zijner geloofsgenoten zult ge evenzeer verwachten als billijken.

Met hoopvolle verwachtingen zijn wij tot de nieuwe Partij van de Arbeid toegetreden. Ons dreef daarbij, hoezeer óók, toch niet in de eerste plaats het verlangen naar een vruchtbaarder politieke partijformatie dan de 19de eeuw had nagelaten.

De stuwende kracht kwam van een nieuwe visie op de menselijke solidariteit, van een met huivering ontdekken, hoezeer een bijkans hermetische opsluiting in eigen kring én de volksgemeenschap én de verkondiging van het Evangelie geschaad had. Wij wisten ons daarbij gedragen door de „nieuwe koers” als een rijke verworvenheid door de Kerk uit de barre bezettingstijd gewonnen. Haar oproep tot een nieuwe samenleving in gerechtigheid drong ons daaraan in het politieke vlak gestalte te geven. De totstandkoming van de Partij van de Arbeid schonk ons het voorrecht toe te kunnen treden tot een politieke arbeidsgemeenschap, die ons niet dwong als in vroeger tijd iets op te geven van de overtuiging, dat het Evangelie

ons totale, dus ook politieke leven voor zich opeist, die integendeel ons uitnodigde de strijd om maatschappelijke gerechtigheid uit eigen veronderstellingen mede te voeren. Die ons echter ook verlost uit het steriele isolement, de dodelijke afgeslotenheid van vóór de oorlog en ons in staat stelde in vertrouwen de handen inéén te slaan tot de daad met hen, die uit andere levensbeslissing tot dezelfde concrete verlangens gekomen waren. Een *nieuwe* partij, die veel verouderds uit de oude socialistische beweging afgeworpen had, maar bewaard had, wat die oude beweging haar stuwkracht en bezieling gegeven had: de hartstocht voor gerechtigheid voor de onderdrukten en maatschappelijk-zwakken, de visie op een samenleving in vrijheid, gericht door de gedachte der gemeenschap zó, dat de enkele mens daardoor gedragen wordt, daarin tot ontplooiing kan komen.

De Kerk is voortgegaan ook onze politieke arbeid, gezien immers als godsdienst, als dienst aan God in de wereld, van tijd tot tijd met haar woord te begeleiden. Wij hebben ons daarover verheugd, mét de ganse partij, die immers uitdrukkelijk ruimte vroeg voor het woord der Kerk, dat zich op maatschappelijk en politiek gebied richt tot volk en overheid. Wij hebben de uitspraken der Kerk zeker niet „voor kennisgeving aangenomen” als uit „christelijk-historische hoek voor iets dergelijks” als het bisschoppelijke woord normaal werd verklaard. Wij nemen ze ernstig en geven ons rekenschap van hun strekking. Maar dit staat voor de Kerk der Reformatie als een paal boven water: „de gewetens binden zij niet”. De Kerk zelf onthoudt zich van *iedere dwang*, ieder te kort doen aan de verantwoordelijkheid van de gelovige, zélf te bepalen, waar hij in het politieke leven te staan heeft.

Onder dit protestants gezichtspunt valt het zonder meer te verstaan, dat het mandement met zijn stringente verboden, zijn geestelijke dwang, ons ten diepste treft. Wij moeten huiveren voor een kerkelijke grensoverschrijding, die de verantwoordelijkheid van de gelovige in het gedrang brengt.

Het was misschien naïef, maar wij hebben van de zijde van hen, die zich zo uitdrukkelijk zonen der Reformatie noemen, over de gehele lijn een hartstochtelijk protest verwacht, ook dáár, waar men de doorbraakgedachte in haar sociaal-politieke gestalte verwerpt en bestrijdt. Hier werd immers het „erfgoed der Reformatie”, in abstracto zo vaak bejubeld, in het hart geraakt. Het is, wat de politiek-confessioneel georganiseerde protestanten betreft, een diepe teleurstelling geworden. Reeds aanstonds hebben het dagblad „Trouw” en ook met enige nuance prof. Diepenhorst, o, zeker, zich inleidingsgewijs met een enkel woord gedistancieerd van de rooms-katholieke theologie en opvatting van het kerkelijk gezag, maar om terstond breed en hartelijk de practische strekking toe te juichen. En velen in die hoek hebben die toejuiching herhaald. In christ.-historische kring heeft men verbijsterend veel medegevoel gehad voor de zorg der bisschoppen en hun pastorale bewogenheid, maar ja, wij als protestanten kunnen natuurlijk niet meegaan, wanneer enz. enz. Géén radicaal verweer tegen gewetensdwang, geen fel verzet tegen de aantasting van de vrijheid tot persoonlijke beslissing. „Trouw” ging zover, te wensen dat de reformatorische kerken op hun wijze, maar even duidelijk, een verwerping van de doorbraakgedachte, een keuze vóór de christelijke sociaal-politieke organisatie (immers dé toepassing van het Pinkster-evangelie) zouden uitspreken. Ik versta het, dat een kerkleeraar als prof. Niftrik, zelf bestuurslid van de

CHU, dit niet begrijpt en tot de uitspraak komt: „Achter deze opmerking zit toch meer politiek opportunisme dan principiële bezinning” (Hervormd Weekblad „De Gereformeerde Kerk” 24 Juni 1954). Om in mijn woorden deze gedachte over te nemen: men ontkomt niet aan de indruk, dat de onmiskenbare groei van de doorbraak, die de partijpolemieek blijkbaar niet beteugelen kan, doet uitzien naar de hulp van buiten. Zoals kleine schooljongens, wanneer ze niet opkunnen tegen hun kornuiten, er hun grote broer bij roepen om hen bij te staan.

„Trouw” heeft wel critiek op de inhoud van het mandement. Het gaat nl. niet ver genoeg, het had de onverenigbaarheid van christendom en socialisme moeten constateren. Het is een bewering die wij sinds de laatste verkiezing bijna dagelijks in dit dagblad aantreffen. Positief en verzekerd, maar uiterst pover geargumenteed. Want vraagt ge na, dan gaat het om de grond van het overheidsgezag, om de miskennis van de eigenaar van staat en maatschappij, menselijk-feilbare theorieën, wisselend met tijd en plaats, hier bekleed als Bijbelse beginselen met het gezag van het volstreckte goddelijke gebod. Inderdaad, wij verwerpen deze verabsolutering van betrekkelijke afleidingen, deze hoogmoed en overmoed, die de schroom van het begrensde weten niet kent. Nergens meer dan op dit punt weten wij ons uit het diensthuis uitgeleid. En dat zou ons moeten terughouden, wanneer de evangelische roep om gerechtigheid ons leidt onze plaats te zoeken in de historische beweging, die eerder en meer dan enige andere voor het recht en de vrijheid, reëel recht en reële vrijheid voor de ontrechten onzer aarde, enkelingen én volkeren, gestreden en geleden heeft! Om dan maar te zwijgen over de eindeloos herhaalde, maar volstrekt gratuïte bewering, dat het op geestelijke vrijheidsbeperking moet uitlopen, wanneer wij kleine vrijheden opofferen voor de grote en echte.

Gelukkig, uit de kerken der Reformatie klinken andere geluiden. Het is weer prof. Van Niftrik, die schrijft: „Protestantisme betekent toch allereerst het mondig worden der gelovigen. Wij kunnen kerk, ambt en theologie niet missen, maar: *ik* geloof, *ik* sta met een verantwoordelijkheid voor God, die niemand mij kan afnemen. *Ik* heb te beslissen en *ik* heb mij te verantwoorden.”

Dat is de klank, die mijn protestantse hart verlangt, anders dan het lauwe verweer, dat ik zoëven beschreef en dat een zweepslag is in het gelaat der Reformatie.

Om de Hervormde Kerk maak ik mij dan ook geen zorg, al zijn ook in haar midden wel gevaarlijke stromingen. Maar ook waar men binnen haar de wijze, waarop wij aan de doorbraakgedachte gestalte geven verwerpt en bestrijdt, is er toch altijd wel oog voor de geestelijke verwantschap tussen ons bedoelen en wat zij zelf als gerechtigheid uit de oordelen van de oorlogstijd geleerd heeft. Met verontrusting denk ik ook aan die andere gemeenschap van kerken, die reeds vóór de oorlog het lidmaatschap van de Christen-Democratische Unie, een christelijke partij, maar socialistisch, aan haar leden ontzegde, wat principieel tot de ontzegging der Sacramenten kon leiden. Als het niet zo tragisch was, zou het komisch zijn: er ligt een grimmige humor in, dat juist die kerkengroep zo ontdaan is, wanneer de Hervormde Kerk zich met het maatschappelijke leven bemoeit. In de grond is het altijd weer de angst, dat het geloof het niet uithoudt in de vrieskou van het moderne leven.

„Trouw” heeft zich verontwaardigd betoond, toen het manifest onzer Partij de

verscherping der tegenstelling in ons volk door het optreden der bisschoppen bedreunde. „Krokodillentranen” heeft het geschamperd. Gij voert toch met felheid de strijd tegen de partijformatie op confessionele grondslag, welnu, wat klaagt gij dan wanneer teruggeslagen wordt? Zou men daar nu werkelijk niet begrijpen, dat wij op een geheel ander vlak verkeren, wanneer partijen in een open strijd het volk voor hun idealen omtrent een verantwoorde politieke keuze trachten te winnen dan wanneer een kerk de „sleutelen van het hemelrijk” hanteert ten gunste van sociaal-politieke machtsvorming?

Wanneer het zegt, dat de strijd om de doorbraak uitgestreden moet worden, geen haar op ons hoofd denkt eraan daartegen te protesteren. Zelfs als het zegt: „hard tegen hard” antwoorden wij: accoord, wanneer daarmee een mannelijke, fiere strijd op grond van een onderscheiden verstaan van het Evangelie wordt bedoeld. Wij erkennen, dat ons christen-zijn uitdrukkelijk niet wordt aangetast, en wij zijn daar dankbaar voor. Maar dat betekent dan toch, dat een strijd tussen geloofsgenoten zijn eigen normen en begrenzingen heeft.

Het zal duidelijk zijn, dat wij ons als protestanten in onze partij door de aanval op haar structuur en beleid én door het mandement én door de weerslag daarop in reformatorische kring diep ontsteld en verontwaardigd voelen. Maar dit betekent stellig niet, dat wij ontmoedigd zijn. Integendeel, hadden wij nog bewijs nodig, dat de doorbraak op weg is en niets haar tegen kan houden, deze reacties in beide sectoren zouden het ons overtuigend gegeven hebben. Met vreugde constateren wij een groeiend begrip voor de ernst en zin van onze partij-idealén, groeiend in een tempo, dat ik althans niet voor waarschijnlijk gehouden heb. Vooral het jongere geslacht ontworstelt zich aan de druk van een verstorven traditie en zoekt naar het wezenlijke in de christelijke levenshouding. In een bedreigde wereld, in een tijd van maatschappelijke omkeer, als wij beleven, verlangt het naar een grootse visie en verwerpt de bijkomstigheden, die zich aan het christendom hebben gehecht. De geschiedenis leert, dat geen geestelijk gezag zich handhaaft, wanneer het die visie te verdonkeren zoekt. Er kan tijdelijk een kort oponthoud zijn, op de grote lijn is de overwinning zeker. Aan ons op het beperkte politieke terrein, dat een partij bestrijkt, de zaak om die visie te dienen.

Ge zult het mij ten goede houden, dat ik nog eens uitdrukkelijk uitspreek, hoezeer het mij benauwt, dat een deel der Kerk hier niet meekomt. Verzwagert zij zich met politieke partijen, raakt zij verwikkeld in al de gebrekkigheden van het concrete politieke bedrijf en staatkundige machtsvorming, zij zal voor tallozen de blik op haar centrale boodschap verduisteren.

In dit uur van ingrijpende geestelijke en politieke crisis voor ons volk scharen wij als protestanten ons welbewust en trouwhartig in uw strijdfront. Wij hernieuwen onze belofte van trouw aan het vaandel. Wij getuigen van onze solidariteit allereerst met onze rooms-katholieke kameraden in hun moeilijk beraad. En verder met gans de Partij, met allen van welke levensovertuiging ook, die door en in haar worstelen om gerechtigheid en vrijheid. Die partij werd ons steeds liever om haar onversaagde moed in 'n verbijsterde wereld, om haar hardnekkige vastberadenheid.

Opnieuw slaan wij de handen samen, verbonden in op- en neergang.

Aan u, o volk, de zegepraal!

OM DE TOEKOMST VAN EUROPA

In een rede, die ik in Mei 1946 als socialist voor de rooms-katholieke universiteit in Leuven mocht houden, heb ik destijds gewezen op de betekenis van de gedachte van de doorbraak voor de Europese samenleving. Ik heb daar in dat katholieke milieu gepoogd duidelijk te maken, hoe voor de naaste toekomst de Europese samenleving zou kunnen worden opgebouwd op twee peilers, enerzijds een democratisch socialisme, dat bereid zou zijn afstand te doen van historisch-materialistische dogma's en van een eng etatisme en anderzijds een rooms-katholieke denkwereld, mits die bereid zou zijn daadwerkelijk te erkennen, dat het ongebreidelde kapitalisme onder de werking van de moderne techniek de mens op het gruwelijkste bedreigt.

Voor beide stromingen zag ik en zie ik nog steeds een gemeenschappelijke wortel, namelijk de gedachten van het personalisme. Ik zie nog steeds in West-Europa tussen het liberale individualistische kapitalisme aan de ene zijde en het communistische collectivisme aan de andere zijde in grote hoofdtrekken deze twee verschijningsvormen, die, uit geheel verschillende hoek komend, toch tussen deze beide krachten in, in het openbare leven te zamen een vergelijkbare en verwante functie zouden kunnen vervullen.

In het Nederlandse socialisme is hoe langer hoe sterker de erkenning gaan leven, dat een mens slechts tot persoonlijkheid kan komen, als hij zijn plaats vindt in bepaalde levensverbanden en dat daarom gemeenschap en persoonlijkheid ieder eigen zelfstandige waarden en rechten in de menselijke samenleving bezitten. Deze en aanverwante begrippen leven eveneens in die sferen van de rooms-katholieke wereld, waarin datzelfde personalisme een levende kracht is. In het socialisme in Europa groeit het besef, dat men de onontwijkbare keuze heeft te doen tussen de twee vormen van socialisme, die mogelijk zijn, namelijk die, waarin de staat als enige gemeenschap optreedt en de menselijke persoonlijkheid absorbeert en die andere, waarin de betekenis van het gemeenschapselement volledig wordt erkend, doch waarin men zeer verschillende vormen van gemeenschap aanvaardt, dienstbaar aan de ontplooiing van de menselijke persoonlijkheid. Zo groeide overal het besef, ook in de socialistische wereld, dat er een zekere verhouding moet bestaan tussen de grootte van het levensverband, waarin de mens zich gesteld voelt en zijn gezichtsvermogen. De enkele mens verliest zich in het staatsverband bijna altijd volledig en voelt zich daarin alleen maar individu. In de veel kleinere levensver-

banden beleeft hij de zin van zijn eigen plaats en de onvervangbare waarde van de persoon.

Wat het Europese socialisme betreft, meen ik wel te mogen stellen, dat de Nederlandse Partij van de Arbeid deze gedachtenwereld het duidelijkst had verwerkt. Ook daarom was de Partij van de Arbeid een experiment, waarnaar in het buitenland met belangstelling werd opgezien en waarvan de ontwikkeling nauwkeurig werd gevolgd. Vele jongere socialisten buiten ons land vonden in de Nederlandse Partij van de Arbeid iets terug van hun eigen overtuigingen en verlangens.

Dit alles geldt naar mijn vaste overtuiging nu in 1954, ondanks wat veranderde, nog evenzeer als in 1946, toen ik in Leuven sprak. Ik kan het niet anders zien in het licht van de grote wereldverhoudingen en van de historische krachten, die in deze wereld werkzaam zijn, dat het in deze tijd ten slotte gaat om het lot van de mens. Europa leeft uit de geestelijke wereld van katholicisme, protestantisme en humanisme. En hoe verschillend ook, hoe tegengesteld op menig punt, tegenover datgene wat er in de huidige wereld op het spel staat, is er meer dat hen verbindt dan hen scheidt. En dit verbindende tot gelding brengen, dat nu willen wij met de doorbraak en de Partij van de Arbeid.

Dit alles is er echter na het mandement niet eenvoudiger op geworden.

Ik weet het niet, maar ik heb me toch wel afgevraagd, als in Engeland de Labourpartij nog aan het bewind zou zijn geweest, als in Frankrijk en Duitsland socialisten en katholieken samen de regering zouden uitmaken, zou dan in Nederland dit mandement zijn verschenen? Als we in België op dit ogenblik een rooms-rode samenwerking zouden hebben in plaats van een coalitie tussen socialisten en liberalen, zou dan de vorige week in België Kardinaal Van Roey gesproken hebben zoals hij deed? Ik vraag me dit alles af, omdat ik er iets in zie dat toont, hoezeer we al teruggevallen zijn op de verhoudingen van vóór 1940, zowel in Nederland als buiten onze grenzen.

Wanneer men de verhoudingen in West-Europa overziet, dan is het voor iedereen duidelijk, dat in die landen, waar het socialisme sterk is zoals in de Scandinavische landen, Engeland en Nederland, het communisme nauwelijks nog een probleem vormt. Daartegenover is het communisme het grootste gevaar in de typisch katholieke landen. In Italië wordt het communisme nog steeds sterker, van de ene verkiezing naar de andere, en in Spanje is gegrepen naar de dictatuur om het communisme buiten de deur te houden, met andere woorden, daar poogt men de ene duivel met de andere uit te drijven. Ik heb er geen behoefte aan de niet-bewijsbare stelling te hanteren, dat er een oorzakelijk verband zou bestaan tussen sociale achterlijkheid en het overwegend rooms-katholiek zijn van een volk. Maar ik meen wel, dat in onze gebroken wereld de zaken vaak volkomen anders liggen dan in een uitsluitend normatieve redenering, die met de werkelijkheid geen rekening houdt. De werkelijkheid is, dat, wanneer in de typisch katholieke landen door katholieken evenveel voor de oplossing van het sociale vraagstuk was gedaan als socialisten deden in andere landen, dan zou er in West-Europa nu geen communistisch probleem meer zijn. En daar ligt een van de diepere gronden, waarom de socialistische wereld zich door dit mandement gegriefd voelt en verontwaardigd.

De werkelijkheid in Europa laat zien, dat het bestaan van eigen katholieke orga-

nisaties, van een eigen katholieke partij, zelfs al heeft die partij de absolute meerderheid in het parlement, in generlei opzicht een waarborg is, dat het sociale vraagstuk doeltreffend tot oplossing wordt gebracht. Integendeel, men krijgt soms de indruk, dat een dergelijke situatie juist steun geeft aan die conservatieve krachten, waarin alle bezitshartstochten zijn geconcentreerd. Juist daardoor blijven toestanden bestaan, waar het internationale communisme wel bij vaart.

Dit alles betreft ten slotte slechts de buitenkant, die ieder die niet ziende blind is, kan waarnemen en men vraagt zich met verbazing af, of de r.k. wereld ook nu nog niet bereid is zich met het niet-rooms-katholieke deel van Nederland te verheugen in de ontwikkeling, ook de geestelijke ontwikkeling, die men in landen als Nederland en Engeland kan waarnemen en daaruit de consequenties te trekken. Want er is meer dan alleen een probleem van sociale voortuitgang of achterlijkheid. Men doet het bisschoppelijk mandement nl. onrecht, indien men het niet daarbovenuit aanvaardt als een uitspraak omtrent middelen tot bescherming van het geestelijke heil der gelovigen. Vandaar het drijven naar isolering van de katholieke mens, althans voor zover dit vrije organisaties betreft. Dat men daarnaast spreekt over samenwerking met anderen vanuit de eigen gesloten groep is in dit verband vrijwel zonder enigerlei betekenis, omdat dit alleen betrekking heeft op een zeer dunne leidende laag. Het ideale middel wordt dus geacht te zijn het zich voltrekken van practisch het gehele leven van de eenvoudige katholieke burger in een volledig rooms milieu. Men schept daarmee dan de toestand, die men, althans ten aanzien van dit deel van het Nederlandse volk, zou kunnen vergelijken met het leven in overwegend rooms-katholieke landen. Wie echter de toestand juist in die landen waarneemt, weet, dat de afvalligheid van de kerk en de ontkerstening nergens zo ontstellend zijn, als juist in zulke landen. Frankrijk maar ook België leveren daarvan de afgrijpselijke voorbeelden, terwijl ieder, die Zuid-Amerika wel eens heeft bezocht, heeft kunnen ervaren hoe onwezenlijk het geloof voor de brede lagen der bevolking daar eigenlijk is. Bovendien komt er nog bij, dat juist in die landen de strijd van de liberale en socialistische wereld zich op bovenmatig sterke wijze richt tegen het clericalisme en aldus een geestelijk onzalige sfeer wordt geschapen. In het land met gemengde bevolking, Nederland, kent men de uit de overheidskas betaalde rooms-katholieke en andere bijzondere scholen, mogelijk gemaakt mede door socialisten en liberalen. In die landen daarentegen, waar een soort katholieke reïncultuur mogelijk zou moeten zijn, heeft het clericalisme een zodanig anticlericalisme te voorschijn geroepen, dat de schoolstrijd in Nederlandse zin er nog altijd uitermate scherp is en een oplossing nog niet in zicht.

Dit bisschoppelijk mandement echter drijft Nederland, naar ik vrees, in zijn geestelijke ontwikkeling terug naar het niveau van de strijd, die in Frankrijk en België gebleken is voor het christendom een verloren strijd te zijn. De weg, die thans wordt ingeslagen, zal in de geschiedenis blijken hetzelfde effect te hebben, althans indien deze consequent wordt gegaan, als zulks in de specifiek r.k. landen het geval is geweest, nl. toename van de afval in plaats van bescherming van de gelovigen, zoals is bedoeld. Daartegenover moge met alle duidelijkheid worden gesteld, dat deze afval in het huidige tijdsgewricht van de geschiedenis de socialistische wereld, althans in Nederland, bepaald geen bevrediging meer schenkt. Dat is,

voor mij althans, de diepste teleurstelling, die dit episcopale mandement ons heeft gebracht. Internationaal gelijkt het erop, dat het rooms-katholicisme in Europa macht hoger aanslaat dan geest, meer vertrouwen stelt in organisatie dan in Christus.

De bisschoppen hebben door dit mandement onnoemelijke schade teweeggebracht niet alleen in de harten van talrijke gelovige katholieken, maar ook in die van duizenden socialisten, die bereid waren nieuwe wegen te bewandelen en te zamen in één gelid hand in hand met mensen van andere geloofsovertuiging, ook met rooms-katholieken, op de basis van hun personalistische maatschappijbeschouwing, de mechanisatie van de geesten in West-Europa met het daaruit voortvloeiende collectivisme enerzijds en het hyperindividualisme anderzijds te bestrijden. Het mandement heeft de zin van deze gigantische strijd op leven en dood een harde slag toegebracht. De genadeslag, vergadering, is het niet, want zij, die in 1945 geloofd hebben in de kracht van het nieuwe begin, in de betekenis van het personalisme als grondslag van een vernieuwd socialisme, gaan onverdroten voort. Wij zijn er vanuit de nog altijd geldende gedachtenwereld, die aan de stichting van onze partij ten grondslag ligt, diep van overtuigd, dat deze partij een roeping heeft in West-Europa, die verder reikt dan haar zusterpartijen in andere landen. Zij is er ook van overtuigd, dat het mandement deze roeping niet heeft opgeheven, doch alleen schade heeft toegebracht aan de gemeenschappelijk strijd van het personalistisch socialisme en de anti-kapitalistische rooms-katholieke wereld. Ten slotte schade zal blijken te hebben toegebracht ook aan kerk en geloof door het terugbrengen van de verhoudingen in Nederland tot die van clericalisme en anti-clericalisme, zoals wij die kennen in al hun funeste gevolgen in een land als Frankrijk. Daarom, vergadering, is de dag van de afkondiging van het Bisschoppelijk Mandement 1954 in Nederland een droevige dag voor de geestelijke ontwikkeling in Nederland én door het *schijnbare* ongelijk van de PvdA ook voor West-Europa.

Ten aanzien van West-Europa verontrust ons echter niet alleen de verzwakking van de positieve anti-kapitalistische personalistische krachten in de strijd tegen onpersoonlijking door de ten gevolge van de techniek onontkoombare mechanisatie. Dat is een slag, die pas op de duur zijn uitwerking in dit deel van de wereld zal hebben. Er staat echter nog iets anders op het spel. Wij alleen weten hoe bitter nodig de eenwording van Europa is. Wij weten echter ook, hoe in de landen waar de tegenstelling clericale—anti-clericale partij grote kracht heeft in het aangezicht van de naar macht strevende r.k. partijen tegen een Europa van het Vaticaan, zoals men dat noemt, enorme weerstanden bestaan. Is het toeval, dat de Nederlandse PvdA met haar doorbraakarakter deze anti-clericale overwegingen het minst liet wegen? En nu? Is het wonder, dat men zich afvraagt, waar wij in Europa naar toe gaan naast de protestantse Scandinavische landen en Engeland met Nederland geketend aan een blok, waarin men kennelijk naar een overheersende r.k. machtspositie streeft?

Nu geloof ik stellig, dat de Nederlandse bisschoppen dit niet bedoeld hebben. Ik geloof, dat inderdaad zorg voor het zieleheil het hoofdmotief was. Maar bij de twijfel aan de doeltreffendheid van dit middel voor het beoogde doel hadden de adviseurs zich toch minstens rekenschap behoren te geven van het catastrophale

effect van hun gebaar op de Europese politiek, dat iedere niet-katholiek erin móét aanvoelen.

Aldus, partijgenoten, heeft het mandement bij mij, en ik weet zeker namens talloos vele niet-katholieken te spreken, bij mij een gevoel gewekt van teleurstelling en bezorgdheid. Iedere vorm van antipapisme is me altijd vreemd geweest. Ik ben diep overtuigd van de betekenis, die de godsdienst voor het mensenleven heeft. Ik weet, dat met de ontkerkelijking in Europa veelal wél iets verloren ging, maar dat er zo vaak niets voor in de plaats kwam. Ik weet, hoe in de geschiedenis van Europa ook het rooms-katholicisme een onvervreemdbare plaats heeft. Maar alle argumenten, die het mandement naar voren brengt, kunnen mijn overtuiging niet veranderen, dat de weg, die het mandement wijst, een onzalige weg is. Een weg, die voor de Kerk het probleem niet nader tot een oplossing brengt en die voor de verhoudingen in de Nederlandse samenleving slechts tot betreurenswaardige gevolgen kan leiden.

Steeds heb ik getracht in ons volk te staan naast de velen die het bindende element trachten te versterken, het element van gemeenschappelijke verantwoordelijkheid. Dat heb ik gedaan vóór de oorlog, in EDD, toen de opkomende dictatuur ons volksbestaan bedreigde. Dat heb ik gedaan in de oorlogsjaren. Dat heb ik daarna gedaan in de Nederlandse Volksbeweging en in de Partij van de Arbeid. Mijn plaats en werk in het leven van ons volk ook in de conflicten binnen het koninkrijk zijn daardoor bepaald. Het heeft me veel teleurstellingen gebracht. Dit mandement is daarbij een teleurstelling te meer. En toch meen ik, dat in onze hedendaagse wereld, in Nederland en in Europa, de behoefte zal blijven bestaan aan deze gedachte van de doorbraak, die een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid betekent voor het lot van de mens, een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid ook voor de democratie, de geestelijke vrijheid en sociale rechtvaardigheid.

De toekomst van Europa hangt daarvan af. Daarom is het onze plicht de eenmaal gekozen weg te blijven gaan.

ONVERMIJDELIJKE POLITIEKE GEVOLGEN

Van de 6de Februari 1946, de dag, waarop de Partij van de Arbeid werd gesticht, tot in het midden van het jaar 1952 heeft de KVP het nauwelijks de moeite waard gevonden aandacht te besteden aan de aanwezigheid van goede katholieken in de Partij van de Arbeid. In Juni 1952, bij de Kamerverkiezingen, kwam de PvdA als sterkste partij in Nederland uit de bus. Deze verkiezingsuitslag onthutste de meeste commentatoren van de KVP-gezinde pers zodanig, dat ze hun commentaren in duizend bochten wrongen ten einde met een schijn van rechtvaardiging te kunnen beweren, dat de verkiezingsoverwinning van de PvdA aan alles was te danken, of te wijten, zo ge wilt... behalve aan de doorbraak. Er is geen doorbraak schreven ze. Maar prof. Romme wist wel beter.

Het is prof. Romme, die op 6 November 1952 bij de behandeling der begroting het initiatief neemt om de politieke discussie over te brengen naar het levensbeschouwelijke vlak. Hij zeide van de katholieke leden van de PvdA (blz. 67 van de Handelingen): „Ik veroordeel hen niet als katholieken, alleen al omdat mij dat niet toekomt, maar ik oordeel wel over hen als staatsburgers. En als zodanig meen ik hun activiteit te zien als een gevaar voor het land, een gevaar voor hun katholieke medeburgers en, ik vrees, ook een gevaar voor hen zelf.” Onze vriend Joan Willems is in dat debat prof. Romme het antwoord niet schuldig gebleven, en mag ik erbij voegen, het was een waardig en een volstrekt afdoend antwoord. Voor het eerst sinds de zes jaren, die verstreken sinds de oprichting van de PvdA, hield prof. Romme zich ernstig bezig met de aanwezigheid van katholieken in de Partij van de Arbeid en hij was het, die van de aanvang af de sfeer bepaalde, waarin van de zijde der KVP de argumentatie tegen onze mensen is gevoerd.

De raadsverkiezingen van 1953 gaven in een groot aantal plaatsen van ons land uitslagen, die voor de PvdA nog beter waren dan die van de Kamerverkiezingen van 1952, en in een aantal andere plaatsen bleven we gelijk. De commentatoren in de KVP-gezinde pers, die een jaar te voren hadden betoogd, dat er van doorbraak geen sprake was, schreven na de raadsverkiezingen triomfantelijk, dat de doorbraak tot staan was gebracht.

Maar prof. Romme, die de verkiezingsuitslagen ernstig bestudeerde, was niet zo optimistisch. Hij besteedde zijn vacantie van 1953 om een boekje te schrijven, getiteld „Katholieke Politiek”, waarin hij op blz. 85 met veel omhaal van woorden het debat tegen de katholieke leden van de Partij van de Arbeid wil voortzetten in dezelfde sfeer, waarin hij het in de Kamer op 6 November 1952 had gebracht. Het

is, dit ter zijde opgemerkt, een betoog, waarin prof. Romme ten aanzien van het NVV zegt, dat het een door de Kerk veroordeeld socialisme niet heeft prijsgegeven, en waarin hij van de PvdA verklaart, dat „de richting, die het maatschappelijk leven onafhankelijk wil maken van God en 's mensen eeuwige bestemming, overheerst.”

Terwijl hij in dat geschrift de PvdA aanvalt, betoogt hij echter tegelijkertijd, dat de samenwerking tussen KVP en PvdA in een brede basis politiek gehandhaafd diende te blijven. De KAB kreeg niet de boodschap de samenwerking met het nog feller dan de PvdA veroordeelde NVV te verbreken. Een van prof. Romme's argumenten voor die voortzetting dier samenwerking luidt, dat wie het de PvdA onmogelijk zou maken langer regeringsverantwoordelijkheid te blijven dragen, daarmee per saldo de communisten in de kaart speelt. Een waar woord. Ik zou er een lief ding voor over hebben gehad als prof. Romme en ieder ander van de KVP deze argumentatie het laatste jaar telkenkere had herhaald, wanneer zij geroepen of misschien wel ongeroepen, advies in politieke zaken uitbrachten, hetzij in het openbaar, of anderszins. En ik moet erbij voegen, dat wat geldt als krachtig argument voor een politieke samenwerking, zeker ook toepasselijk is voor het sociaal-economische leven. Dat zal prof. Romme wel met mij eens zijn. Ik wil verder veronderstellen, dat de realist prof. Romme begrijpt, dat voor een partij hetzelfde geldt als voor elk mens, namelijk, dat geen partij, hetzij groot of klein, maar zeker niet de grootste partij van het land, zich eindeloos laat grieven of op laatdunkende wijze laat bejegenen, zonder dat dit tot ernstige gevolgen leidt. En zeker geldt dit, wanneer men op de partner in een samenwerking, een stempel van morele minderwaardigheid drukt. Met een duidelijk in woord en geschrift uitgesproken verlangen om met de PvdA verder te blijven samenwerken en een even duidelijk aangekondigd offensief tegen diezelfde gevaarlijke PvdA, die kleur moest bekennen, is de KVP de verkiezingen voor de Provinciale Staten ingegaan. Waarschijnlijk om de verwarring bij de KVP-kiezers niet nog groter te maken, zijn toen de rollen verdeeld. De nieuwe voorzitter van de KVP, mr. Van Doorn, die de KAB-er Andriessen vervangt, voerde het offensief tegen de PvdA op zodanige wijze, dat de Welterkiezers terugkwamen in de veronderstelling, dat nu de samenwerking met de PvdA wel zou worden verbroken; en prof. Romme bleef betogen, o.a. voor St. Adalbert, dat de samenwerking met de PvdA juist moest worden gehandhaafd.

Bij zo uiteenlopende eenheid in de gelederen der KVP kon het wel niet anders of de Statenverkiezingen hebben de KVP niet opgeleverd wat men had verwacht. Wel zijn de Welterstemmen in de provincies, waar de KNP geen kandidaten had, naar de KVP gegaan, maar in Brabant en Limburg, waar toch bepaald geen PvdA-overwicht door middel van de verkiezing kon worden verwacht, heeft dit feit de kiezers niet verhinderd duidelijk te maken hoezeer ook in die provincies de oppermacht van de KVP wordt bedreigd. Tot zover de politieke situatie vóór het mandement.

Ik kom thans tot mijn tweede punt: Een blik in het mandement. Want in de politieke werkelijkheid nu, die ik zo juist heb geschetst, is het mandement verschenen. Het is een stuk, dat niet allereerst als een politiek document mag worden

beschouwd en waarvan dan ook het politieke gedeelte slechts een betrekkelijk kleine ruimte in beslag neemt. Zonder de politieke achtergrond, welke ik u tekende, had dit mandement mogelijk niet in die mate de schok en weerstand gewekt, die er in feite door zijn veroorzaakt. Ik sluit zelfs niet uit, dat een 20, 30 jaar geleden ook in niet-katholieke kring, bijzonder de aandacht zou zijn getrokken door de geest van verantwoordelijkheid, ook voor het maatschappelijk leven, waarvan het mandement blijk geeft. Het wijst op de fundamentele dwaling, die gelegen is in de scheiding tussen godsdienst en leven, een scheiding, die zich openbaart in een zich distantiëren van de tobbede mensheid, een levenshouding die de bisschoppen in navolging van de Paus niet mals kwalificeren als „vals spiritualisme”. En wanneer verder in dit mandement over het liberalisme in par. 44, een — hetzij terloops opgemerkt — apodictische en allesbehalve door haar inhoud overtuigende paragraaf, maar wanneer dan toch in deze overigens weinig gelukkige paragraaf, gewezen wordt op de dwaling van een christendom, dat geheel wordt teruggedrongen naar het particuliere leven, naar het innerlijke leven om ten slotte te verworden tot een zaak van particulier religieus gevoel, dan klinken ons ook hieruit gedachten tegemoet, die alsnog waard zijn gehoord te worden. Men kan beslist aan dit mandement geen argument ontfanen, wanneer men zich, om welke verheven doeleinden dan ook, zou willen onttrekken aan zijn verplichting t.a.v. staat en maatschappij.

Ook het tweede hoofdstuk van het mandement begint niet ten onrechte met een paragraaf, getiteld: „Grootse taak op sociaal terrein”, en ik vraag mij af, of er in Nederland wel één politieke groepering is, zozeer als de Partij van de Arbeid, die bereid is om open te staan voor uiteenzettingen daar gegeven omtrent de taak van de christen om te bouwen aan een christelijke en menswaardige samenleving, omtrent de noodzaak van een sociaal program van brede allure, alsmede omtrent de plaats, die de publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties in de opbouw van deze nieuwe maatschappelijke structuur zou kunnen hebben. Maar het merkwaardige is nu, dat in het derde hoofdstuk diezelfde Partij van de Arbeid, de enige politieke groepering waarmee de bisschoppen hun maatschappelijke idealen kunnen verwezenlijken, op onbegrijpelijke en onverantwoorde wijze wordt teruggewezen. Grievend wordt de gehele PvdA in de hoek der ongodsdienstigheid geveegd, ten onrechte wordt de PvdA verweten, dat aanzienlijke invloed van ongodsdienstigheid van haar is uitgegaan op het openbare leven, terwijl in het openbare leven van deze tijd tussen mens en medemens, tussen katholieken en niet-katholieken zodanige organisatorische afscheidingen worden opgetrokken, dat van een wezenlijke samenleving welhaast geen sprake meer kan zijn. De katholiek dient uitsluitend de katholieke pers te steunen, uitsluitend eigen radio-omroep regelmatig te beluisteren, uitsluitend en onder bedreiging met ernstige geestelijke straffen eigen vakbeweging te steunen, terwijl het lidmaatschap van een andere politieke partij dan de KVP, met name van de Partij van de Arbeid, op een wijze wordt omschreven, die nauwelijks een keus laat aan de eigen mogelijkheid voor katholieken om op politiek terrein partij te kiezen.

En nadat op deze wijze 2/5 van onze landgenoten achter het prikkeldraad is gesloten, waarmee in feite de geestelijke bewegingsvrijheid van het resterende 3/5

natuurlijk ook niet onaangetast is gebleven, betogen de bisschoppen deze scheiding te willen overkoepelen door contacten, die de toppen van de verschillende organisaties weer met elkander zouden onderhouden. Daarbij wordt dan blijkbaar verondersteld, dat op deze wijze reëel contact tussen het katholieke en niet-katholieke volksdeel tot de mogelijkheden behoort en dat het niet-katholieke 3/5 deel zich naar deze haar op zo onheuse wijze opgelegde akte van uitsluiting zal voegen.

Het spreekt wel vanzelf, waarde toehoorders, dat de aldus door de bisschoppen geschetste maatschappelijke structuur een groot aantal vragen doet rijzen.

En hier kom ik aan mijn derde punt, enkele vragen *omtrent* het mandement. Vragen omtrent de volksgemeenschap als geheel, vragen omtrent de democratie, vragen omtrent het karakter der politieke partijen in deze structuur, in het bijzonder die der KVP, en vragen omtrent de mogelijkheid van de verwerkelijking van een katholiek sociaal program, een program, dat overigens nog gemaakt moet worden. Dit laatste feit wordt door ons met te meer nadruk gesteld omdat tussen beloften en hun vervulling op sociaal terrein wel eens een grote afstand wil bestaan, zodat het hier onze beurt is om het woord der bisschoppen te bezigen, luidende: „Het verleden spreekt hier onmiskenbare taal”.

Het ware mij, om alle misverstanden omtrent respect voor de bisschoppen en hun bedoelingen te voorkomen, heel wat aangenamer als die vragen door de KVP aan de orde waren gesteld. Dan zou de KVP getoond hebben zich bewust te zijn van haar taak — haar eerste en eigen taak — op politiek en staatkundig terrein. Want de vragen waar het hier om gaat liggen voor de KVP precies hetzelfde als voor de PvdA, en voor welke andere democratische partij ook.

De bisschoppen toch bouwen ons het beeld van een politieke structuur, waarbij de katholiek als katholiek de KVP stemt en steunt. De bisschoppen doen dit ondanks, ja onder de erkenning, dat bij het vormen van een praktisch politiek oordeel, „rechtmatig verschil van inzicht mogelijk is, ook onder katholieken”. En nu het een of het ander. Ofwel die katholieke politieke eenheidsorganisatie wordt verteerd door onderlinge verschillen en dientengevolge blijkt ze onhanteerbaar voor de grote verantwoordelijkheid, die zij, krachtens haar getal in de Nederlandse samenleving, heeft te verzorgen. Of wel bepaalde inzichten, afwijkend van de KVP-houding, kunnen niet tot hun recht komen, maar dan wordt gewrikt aan de grondslag ener democratische samenleving. De vraag, die het mandement oproept is dus niet minder dan deze: wordt de Nederlandse samenleving in feite onbestuurbaar of wordt haar democratisch karakter fundamenteel aangetast? Mij dunkt, dit is een vraag, die niet alleen voor niet-katholieken van betekenis is. Een vraag, waar wij anno 1954 niet over mogen zwijgen; wij, die staan op die kaap van Azië, die zich ten uiterste weert om de erfenis der Westerse beschaving te handhaven, een erfenis, waarin zowel het katholicisme, het protestantisme, als het humanisme zijn vervat. Bovendien — en ook dat is geen vraag, die alleen de PvdA aangaat — als door geforceerde verstarring ons politieke leven, op vooroorlogse wijze, steriel en perspectiefloos zou worden, dan vermindert onvermijdelijk het vertrouwen in de democratische politieke methode, aan het herstel waarvan ook de PvdA hardnek-

kig en niet zonder succes heeft gewerkt, en diens gevolg zal het communisme aan kracht winnen.

En waarlijk niet alleen het communisme, zoals hetzij vóór, hetzij na de oorlog in Oostenrijk, Italië, Spanje en dergelijke overwegend katholieke landen gebleken is. Ja zelfs in Nederland is dat het geval. Want het is geenszins toevallig dat voor de oorlog in sommige lagen van het katholieke volksdeel bijzondere belangstelling bestond voor fascistische stromingen. En wanneer wij opnieuw de weg op zouden moeten gaan, die leidt tot ondermijning van het vertrouwen in democratische mogelijkheden door het op confessionele gronden practisch uitsluiten van vrije politieke keuze, dan kan men gevoeglijk aannemen, dat ook nu dezelfde oorzaken van voor de oorlog, dezelfde gevolgen met alle geestelijke en maatschappelijke gevaren van dien in zich zullen sluiten.

Nodig is voorts zich te realiseren de latente karakterwijzigingen, die het mandement introduceert, van ten minste de twee grootste partijen des lands. Want een Partij van de Arbeid zonder katholieken is niet dezelfde als die van nu, ons aller goede bedoelingen ten spijt, zelfs ongeacht toenemende aanhang onder katholieke kiezers. Het zal onmogelijk blijken, zonder katholieken, onze beslissingen te nemen op dezelfde wijze als met katholieke partijgenoten in ons midden. Het is niet-katholieken niet mogelijk op voldoende bevredigende wijze te verstaan en weer te geven wat de katholieke levenssfeer in het openbare leven van ons eist, indien katholieken zelve niet aan de besluitvorming deelnemen, indien niet de mogelijkheid voorhanden blijkt in dagelijks contact naar elkaar te luisteren met die intensiteit, welke in onze partij vanzelfsprekend is. De PvdA kan noch geestelijk, noch politiek haar katholieke voormannen missen, hun verwijdering zou een grote geestelijke verarming betekenen. Een verarming, allereerst voor onze partij, maar niet minder voor ons volk.

Echter in het vlak van het direct constateerbare is nog dringender de vraag naar het toekomstig karakter der KVP. Immers dat in totalitaire staten door de eenheidspartijen, verkiezingsresultaten worden behaald, die met het feitelijk oordeel van de kiezers over de gevoerde politiek niets te maken hebben, is algemeen bekend. Maar welke is de positie van een politieke partij in een democratisch land wier verkiezingsresultaat evenmin kan bogen op politiek vertrouwen, doch het gevolg is van onvergelykelijke morele druk? Rest hier nog iets van wat te allen tijde onder democratische vrijheid van keuze is verstaan? Ja zeker, zegt prof. Romme op voor ons weerzinwekkende wijze in de Volkskrant van 19 Juni jl. Ja zeker, want — en het klinkt ons als een hoon in de oren — men is toch niet gedwongen katholiek te zijn, m.a.w. men heeft toch de vrijheid de Kerk te verlaten.

Is er iemand, die kan geloven, dat dit antwoord door de bisschoppen wordt bedoeld? Het is afschuwelijker dan de vrijheid van de arbeider in het ongeremde kapitalisme. Die had de vrijheid te kiezen tussen verhongering of uitbuiting. Romme laat kiezen tussen de KVP of geestelijk uitgeworpene. Rijst hier niet voor allen de vraag naar wat, ter wille van politieke macht, nog zedelijk geoorloofd moet worden geacht?

En nu houd ik het ervoor, dat deze nerveuze wijze, waarop de KVP-ers in ver-

warring om de vragen heen lopen, geenszins door de tekst van het mandement wordt gewettigd.

In paragraaf 30 van het mandement voeren de bisschoppen het pleit voor ordening van het economisch leven en wijzen daar nadrukkelijk dictatuur van de hand. Het is dus niet dat, wat de bisschoppen beogen. Trouwens reeds in de inleiding van het mandement onderscheiden de bisschoppen duidelijk enerzijds het voorhouden van waarheden op gezag van God en zijn Kerk en anderzijds zaken van praktisch beleid, waaraan zij leiding geven. Dit leiding geven kan op grond van dit mandement stellig niet identiek worden gezien met wat ik nu grofweg Führerschap zou willen noemen.

Waarom is het dan dat de KVP haar plicht verzaakt, ernstige vragen, waartoe het mandement op politiek terrein aanleiding geeft, ernstig aan de orde te stellen? Beseft men niet, dat de consequenties van dit pijnlijk gevoelde gebrek aan blijken van eigen verantwoordelijkheid niet anders kunnen zijn, dan dat de bisschoppen op ongewenste en onwenselijke wijze, naar hun eigen woord, aldus mede verantwoordelijk worden voor wat de KVP in het staatkundig vlak doet of indirect in het maatschappelijk leven steunt en bevordert, en — zo voeg ik er aan toe — nalaat te doen. Wat te zeggen, waarde toehoorders, van het stameland verweer, dat een zo volstrekte scheiding tussen katholieken en niet-katholieken als in het mandement aan de orde is, een aangelegenheid zou zijn waarmee niet-katholieken zich niet kunnen of mogen bemoeien, omdat de bisschoppelijke woorden voor hen niet verstaanbaar zouden zijn?

Het bevestigt slechts onze mening, dat thans een ontwikkeling is ingeleid, die het katholieke volksdeel in steeds sterker en naar ik vrees steeds sneller mate zal isoleren ten opzichte van de rest van het Nederlandse volk.

Men vraagt zich af of prof. Romme zich wel gerealiseerd heeft op welke heilloze weg hij zich begaf toen hij op 6 November 1952 de jacht op de katholieke leden van de Partij van de Arbeid inzette. In de Volkskrant van 19 Juni lees ik, ondertekend met de naam Romme, de onbenullige zo niet onwaardig aandoende bewering, dat er eigenlijk geen verschil is tussen het verbieden van bijv. de CPN door de bisschoppen en het in feite verbieden van alle politieke partijen voor katholieken, behalve de KVP. Wat voor soort mensen denkt prof. Romme dat wij Nederlanders eigenlijk zijn?

De Katholieke Nieuwe Eeuw schreef, dat: „ieder het besluit van Welterkatholieken of PvdA-katholieken, hoe dat ook uitvalt, zal weten te respecteren, als een zaak van eigen geweten”. Wat antwoordt daarop de heer Gielen in „De Opmars”, officieel orgaan van de KVP op 11 Juni? „Wij kunnen geen eigen geweten respecteren, dat in hoge mate tegen het verlangen van de bisschoppen ingaat.” Trouwens, uit een later nummer van De Opmars blijkt dat deze uiting van prof. Gielen een aantal lezers te gortig was. Gelukkig!

Zo ver is de heer Gielen met de cadaverdiscipline in het geestelijke al gevorderd, geen redelijke bezinning en overleg, maar Befehl tot meerdere glorie van de KVP. Wanneer thans katholieken klagen, dat zij zich de laatste weken vereenzaamd zijn gaan voelen in de Nederlandse volksgemeenschap, dan dienen zij de schuldigen te zoeken in de redactie-bureaus van de KVP-pers, waar het politieke gedeelte van

het mandement in een stijl van decreten wordt uitgelegd door lieden, die tot zodanige interpretatie niet de bevoegdheid en, getuige het resultaat van hun werk, ook niet de bekwaamheid bezitten. Wat een gezaghebbend katholiek geleerde als prof. Rogier nog pas over de katholieke pers heeft gezegd, is zo'n scherpe veroordeling als slechts mogelijk is. De vragen nemen toe en daarmee de bezorgdheid. Niemand kan mij wijs maken, dat men in de hoogste kringen van ons katholieke volksdeel niet geconstateerd heeft hoe de laatste weken de tegenstellingen zijn gegroeid.

Prof. Romme heeft op 6 November 1952 een trein in beweging gezet, blijkbaar veronderstellende, dat hij er uit kon stappen wanneer hij wilde. Hij vergist zich. En het is de grote vraag of het katholieke deel van het Nederlandse volk, dat daartoe allereerst geroepen is, de kracht zal kunnen opbrengen nog tijdig aan de noodrem te trekken. De verklaring van het Partijbestuur van de PvdA omtrent de gevolgen van de thans ingeleide ontwikkeling, laat aan duidelijkheid niets te wensen over.

Komende aan mijn vierde en laatste punt: Een antwoord op het mandement, wil ik beginnen de betreffende passage uit het PvdA-manifest nog eens te herhalen:

„In de zich toespitsende strijd om de doorbraak neemt de Partij van de Arbeid de handschoen op. Het bestuur van de Partij van de Arbeid acht zich verplicht er in alle duidelijkheid op te wijzen, dat, indien de thans ingeleide ontwikkeling een plaats in de Partij voor de katholieken onmogelijk zou maken, zulks de thans reeds scherper geworden politieke verhoudingen nog verder moet toespitsen en onvermijdelijk gevolgen zal hebben voor de mogelijkheden tot kabinetsformatie en voor de thans bestaande politieke samenwerking.”

Dat is wat de Partij van de Arbeid hiertegenover moet stellen. Consequenties van verstrekkende aard, waar de PvdA allesbehalve naar verlangt maar waartoe de KVP haar dwingt. De KVP speelt hoog spel, wie weet in de illusie, dat niet zij, maar de Partij van de Arbeid geïsoleerd gaat worden.

Illusies, die gevoed worden door de hoop, dat sommige politici van protestantse huize, uit puur politieke overwegingen, hun eerstgeboorterecht zouden willen verkopen voor een schotel linzenmoes. Maar wij hebben reden om aan te nemen, dat de heer Bruins-Slot zich in het protestantse kiezersvolk vergist. Het blad „De Hervormde Kerk” wist hem reeds overduidelijk van replek te dienen. En wat de gereformeerden hier te lande betreft, te vaak en te lang heeft men de daar levende sentimenten geprikkeld als waren zij de echte nazaten der watergeuzen, dan dat zij vandaag de Romme's slippendragende heer Bruins Slot niet zouden weten te diskwalificeren als wijwatergeus.

Er zou met enige goede wil een gunstig teken in kunnen worden gezien, dat ook van KVP-zijde te kennen wordt gegeven, dat het toch alles zo'n vaart niet lopen zal en dat wij waarlijk te voorbarig zijn in onze bezorgdheid. Maar de zijde, waarvan de olie op de golven wordt gegooid, is voor ons weinig overtuigend. In De Maasbode van 10 Juni 1954 is het de heer Duynstee, die ons voorbarigheid verwijt wanneer wij zeggen bezorgd te zijn over onze democratische rechten en vrijheden

en dat toch — aldus de heer Duynstee — het katholieke volksdeel geacht moet worden in staat te zijn dit gevaar te overwinnen. Prof. Duynstee ontkent dus niet, dat het mandement gevaren voor de democratische rechten en vrijheden inhoudt, ook al schijnt de hooggeleerde schrijver zich daarover minder ongerust te maken dan wij. Ik moge echter prof. Duynstee er op wijzen, dat de bescherming van de democratie uiteraard niet een zaak is, die we aan een deel van het volk kunnen overlaten, ook niet aan het katholieke volksdeel. We kunnen de klok niet 35 jaar terugzetten. Dit is een zaak, waarbij het gehele volk betrokken is. Daar komt nog bij, dat juist prof. Duynstee, nog geen jaar geleden, een artikel heeft geschreven, dat te denken geeft. Naar aanleiding van een toespraak van de Paus schreef prof. Duynstee toen over „Tolerantie in de internationale orde”. Prof. Duynstee, die nu vindt, dat de handhaving der democratie best aan hem en de zijnen kan worden overgelaten, schreef in De Maasbode van 16 December 1953, dat de vraag van *onderdrukking* en *verhinderings* van andere godsdiensten dan de katholieke, als *verplichting* voorop moest worden gesteld, maar dat men, gezien de gemengde samenstelling van onze bevolking uit opportunistische overwegingen in Nederland tolerant moet zijn. En prof. Duynstee zegt letterlijk: „Maar in beginsel blijft deze verplichting toch ook ten onzent gelden.”

De verplichting dus, waarde toehoorders, van onderdrukking en vermindering van andere godsdiensten.

Als dit de wachter is voor de democratie, dan wordt het voor Nederland tijd, dat we de toekomst in andere gezindheid onder ogen gaan zien.

Het is verre van mij te willen beweren, dat het bisschoppelijk mandement *bedoelt* onze vrijheid te belagen, maar de wijze, waarop van katholiek politieke zijde dit mandement wordt opgevangen, bewijst ons, dat in feite die vrijheid in gevaar is. En dan moge ik u vragen: hebben we een andere keus dan de handschoen op te nemen? De strijd om het algemeen kiesrecht heeft in het begin van deze eeuw het gehele Nederlandse volk beroerd en de socialistische beweging had een groot aandeel in deze strijd. Zij voerde deze strijd krachtens haar overtuiging, maar waarlijk niet ten bate van socialisten alleen. Het was een strijd, noodzakelijk voor de emancipatie van het gehele Nederlandse volk, ongeacht of het socialistisch of anti-socialistisch dacht. Thans — wij kunnen het voorshands niet anders zien — dreigt die beslechte strijd om vrijheid en democratie, ongedaan gemaakt althans ondermijnd te worden, doordat de vrijheid van politieke keuze wordt aangetast.

Nog hopen wij op een gunstiger ontwikkeling, maar mocht die uitblijven, dan is het Nederlandse volk een strijd opgedrongen, wellicht op alle terreinen der Nederlandse samenleving, maar stellig op het politieke vlak. Een strijd waarin de Partij van de Arbeid zich niet onbetuigd kan en zal laten. Een PvdA, waarvan het katholieke gedeelte geamputeerd wordt en vooral een KVP, die het zich laat aanleunen een machtsfactor te zijn, waarvan de inhoud niet bepaald wordt door de politieke inzichten van degenen die haar stemmen, zijn niet de regeringspartners, die in 1952 hun gezamenlijke invloed op het landsbestuur hebben voortgezet.

Een zodanige wezenlijke verandering van de politieke situatie in ons land in het algemeen en van het katholieke volksdeel in het bijzonder, noopt op een beroep

tot de kiezers ten einde ook op die wijze met inzet van alle krachten het aanvreten van de rechtsorde der democratie en daarmee van de vrijheid in ons land te weren.

Het is een onverkwikkelijk vooruitzicht waaromtrent wij nog steeds hopen, dat het afgewenteld zal kunnen worden. Een vooruitzicht, dat offers van velerlei aard van ons zal vergen. Offers op sociaal en economisch terrein, die gebracht zullen moeten worden voor een hoger doel. Offers ook, en dat reeds nu ingaande, van financiële aard om de mogelijkheid te scheppen in alle uithoeken van Nederland te doen doordringen waar het om gaat. Grote financiële offers zullen gevergd worden en de voorzitter zal u straks daaromtrent bijzonderheden mededelen. Niet minder dan een miljoen gulden en vele nieuwe leden zijn nodig, opdat wij ons weren kunnen. Zullen de verkiezingen van het jaar zijn, of volgend jaar of toch 1956? Wij weten het niet, doch men zal ons niet onvoorbereid mogen vinden. Meer dan ooit zal een beroep moeten worden gedaan op de ideële krachten in Nederland en de solidariteit in de socialistische beweging. Hoge waarden der samenleving kunnen op het spel blijken te staan en met vernieuwde energie zullen wij ons aan-een hebben te sluiten ter wille van ons zelf en alle Nederlanders, die de overtuiging hebben gewonnen, dat totalitaire invloeden verderfelijk zijn. Verderfelijk voor geestelijke en voor stoffelijke waarden. Want ontplooiing tot verantwoordelijkheid in vrijheid is het, dat de krachten zal kunnen losmaken die menselijkheid en menswaardigheid zullen staande houden in een bedreigde wereld.

Daarvoor streden wij, daarvoor staan wij, weerstand biedende waar die hoge waarden worden belaagd.

BEZORGD EN BEKOMMERD

Als ik vandaag, partijgenoten, het woord tot u richt, ben ik mij er van bewust, dat de sprekers in deze bijeenkomst een bijzondere verantwoordelijkheid dragen en een delicate taak vervullen.

Wij staan hier niet in een gewoon politiek debat.

Wij zijn bijeen naar aanleiding van een boodschap, die tot de leden van de rooms-katholieke kerk gericht is door geestelijke leiders van die kerk.

Om te beginnen is de verhouding van de katholiek tot die leiders een andere dan van de niet-katholiek. Bovendien dienen de andersdenkenden, die in één partij samenwerken met katholieken en hopen dat dat mogelijk zal blijven, zich juist met het oog daarop beperkingen op te leggen, die zij niet zouden behoeven in acht te nemen, als deze verhouding niet bestond.

In het voorbijgaan moge gezegd worden, dat hierin een element ligt, waarvan het mij vaak verwondert, dat velen aan katholieke zijde de betekenis zo weinig begrijpen of waarderen. Het samengaan van katholieken en niet-katholieken in één partij brengt uiteraard mede, én dat katholieken invloed hebben op program en beleid, én dat er een betere waarborg is, dat in de wijze van optreden met katholieke gevoelens rekening wordt gehouden.

Dat kan niet betekenen, dat wij niet het recht en de plicht zouden hebben over de gevolgen van het mandement der bisschoppen te spreken, in het bijzonder natuurlijk dan over dat deel, dat rechtstreeks politieke betekenis heeft.

Een politieke partij kan niet zwijgen wanneer over haar wordt gesproken op een wijze, die haar bestaansrecht raakt.

Men verwijt de Partij van de Arbeid dikwijls, dat zij het bestaansrecht van andere partijen aantast. Het is mij nooit geheel duidelijk geworden in welk opzicht ons in deze een verwijt kan worden gemaakt. De Partij van de Arbeid staat op het standpunt, dat partijvorming op de grondslag van eenheid van maatschappelijk inzicht, een partijvorming, waarbij christenen van verschillende geloofsbelijdenis met humanisten samenwerken op de grondslag van één sociaal ideaal en één program, de voorkeur verdient boven partijvorming op confessionele grondslag. Zij strijdt voor die gedachte. Men kan daarop antwoorden met een pleidooi voor de indeling op confessionele grondslag en dat noemen een indeling naar beginse-len; dat is een normale gedachtenwisseling, waarbij ieder opkomt voor de waarde van eigen inzicht omtrent partijformatie. Dat kan niet worden vergeleken met de

toestand, die zou intreden wanneer tot de leden van een kerk gezegd zou worden: „Ge moogt niet lid zijn van deze partij, ge moet lid zijn van die andere partij.”

Zover is het nog niet. De bisschoppen ontraden, zij verbieden niet. Zij stellen, dat zij ten aanzien van het lidmaatschap van de Partij van de Arbeid geen sanctie-maatregelen treffen „uit een bijzondere reserve, die zij willen in acht nemen tegenover het gebruik van de politieke vrijheid.”

Indien deze woorden zin hebben, dan wil dat toch zeggen, dat die politieke vrijheid gelaten wordt en dan zie ik in artikelen in een deel van de katholieke pers een poging om wat het mandement zegt nog te verscherpen.

Er zijn bladen waarvoor dat niet geldt. Het weekblad „De Nieuwe Eeuw” schreef:

„Wij weten niet, tot welk besluit de katholieken in de PvdA of in de groep Welter nu zullen komen. Wij hopen alleen, dat ieder hun besluit zal respecteren als een zaak van hun eigen geweten, hoe dat besluit ook uitvalt.”

Tegenover de voorstelling, alsof ondanks de reserve ten aanzien van de politieke vrijheid, blijven in de Partij van de Arbeid voor de katholieken ongeoorloofd zou zijn, zou ik overigens nog willen aanhalen hetgeen naar aanleiding van een vroeger vermaan van de bisschoppen, professor Rogier zeide in een vergadering van de KVP. Hij gaf zijn persoonlijke voorkeur te kennen, nu en hier, voor een katholieke partij, maar legde er de nadruk op, dat dat was een persoonlijk getuigenis:

„afgelegd niet alleen uit geheel eigen beweging, maar ook in de nadrukkelijk beleden overtuiging, dat het probleem van de katholieke partijvorming een vrije kwestie is, dat geen mens het recht heeft dat, wat een raad van kerkelijke overheden is, tot een bevel te verplooiën en dat het een dure plicht is ons partijkiezen persoonlijk te verantwoorden.”

Ten slotte zal de beslissing over wat katholieken van de PvdA hebben te doen slechts door henzelf, niet door ons gezamenlijk, kunnen worden genomen. Wij kunnen hun slechts verzekeren, dat wij van harte hopen, dat het hun ten slotte mogelijk zal zijn deel uit te blijven maken van onze beweging, waarin zij zich thuis gevoelen en waarin zij voor ons warm-gewaardeerde kameraden zijn geworden.

In de beschouwingen van de katholieke pers over het mandement is, dunkt mij, een ernstige tegenstrijdigheid te bespeuren. Enerzijds wordt gezegd, dat het vermaan tot de katholieken om één katholieke partij te vormen, geldt voor de omstandigheden nu en in dit land. Het is een beginsel voor alle tijden en alle landen. Aan de andere kant echter, en vaak tegelijkertijd, wordt een verdediging voor een partijformatie op katholieke grondslag geleverd, die volstrekt algemeen en principieel is. Betoogd wordt, dat alle staatkundig en maatschappelijk beleid moet berusten op beginselen van levensbeschouwelijke aard, dat daarbij de katholieke beginselen de enige vaste, zedelijke norm geven, en dat het samengaan van katholieken en niet-katholieken, en vooral van katholieken en ongodsdienstigen in één partij principieel verwerpelijk is.

In tal van landen wordt echter een heel ander standpunt ingenomen. Dat geldt vooral voor de Angelsaksische landen, Groot-Brittannië zelfs in de eerste plaats, waar bekende katholieken in de Labourparty samenwerken niet enkel met gelovige protestanten maar ook met buitenkerkelijke humanisten, die zich zeker niet minder duidelijk uitspreken dan in ons land.

Ware het juist, dat een dergelijke samenwerking in beginsel verkeerd is voor geloof en zeden, hoe is dan die toestand te verklaren en te verdedigen? En als het zou gaan enkel om de verhoudingen in ons land, welke zijn dan de verhoudingen, die speciaal in Nederland zo bijzondere gevaren oproepen?

Er is reeds aan herinnerd, dat de KVP zich na de oorlog niet heeft gepresenteerd als een partij voor alle katholieken, maar als een program-partij.

Pater Stokman sprak in een interview als zijn mening uit, dat men weer een katholieke partij moest hebben, maar op de vraag: „weer een partij dus voor alle katholieken?“, antwoordde hij: „neen“.

„De katholieke partij zal zich zeer zeker ten doel moeten stellen een zo groot mogelijk aantal katholieken onder haar vanden te krijgen, doch op de basis van een sterk vooruitstrevend program. Er mag onder geen beding water in de wijn van zulk een program worden gedaan ter wille van het winnen van kleine groepjes te linker of te rechter zijde. Het program moet primair zijn, niet de omvang van de organisatie of het aantal stemmen. Ter wille van het program moeten wij zulke kleine groepen durven afschrijven. Dus geen plicht tot toetreding? Zeker niet zolang de noodzaak niet dwingt.“

Wel sprak hij van de mogelijkheid, dat de bisschoppen onder bepaalde omstandigheden zich in een andere geest zouden kunnen uiten, maar dan slechts in uitzonderlijke omstandigheden. „Ik leg,“ zeide hij, „de nadruk op het woord uitzonderlijk. In den regel zal die eis dus achterwege blijven.“

Welke zijn thans de uitzonderlijke omstandigheden in vergelijking tot 1946? Toch niet het feit, dat de KVP een paar zetels heeft verloren?

De KVP heeft indertijd zelf overigens een kleine doorbraak geprobeerd door te stellen, dat zij ook voor niet-katholieken toegankelijk was. In de eerste partijraadsvergadering, 23 Februari 1946, werd het zelfs een van de belangrijkste punten genoemd, dat niet-katholieken volwaardig lid der partij konden worden.

Ik heb dit, eerlijk gezegd, nooit heel ernstig genomen. Het kan ook voor de oprichters nauwelijks waarschijnlijk zijn geweest, dat niet-katholieken zouden toetreden tot een partij, die de naam van Katholieke Volkspartij draagt, en die eist, niet alleen dat men dezelfde zedelijke normen aanvaardt, maar ook dat men bereid is zich daarbij te richten naar het kerkelijke leergezag. Maar in elk geval, als een katholieke eenheidspartij heeft men zich zelf bepaaldelijk niet aangediend.

Dat wil men nu wel zijn. Toch wil men niet de kerk aansprakelijk gesteld zien voor wat de partij is en doet. Ik las in een van de katholieke bladen, dat de partij, ook als zij op bisschoppelijk vermaan wordt de eenheidspartij voor alle katholieken, nog niet wordt gedegradeerd tot een kerkelijke organisatie. Ik zou het worden tot een kerkelijke organisatie nooit hebben durven kwalificeren als een degradatie, maar dat daargelaten. Indien men zo sterk kerk en partij verbindt, als geschiedt wan-

neer alle katholieken verplicht worden geacht op grond van hun geloof lid te zijn van een partij, dan is het duidelijk, dat de kerk ook, zo niet formeel dan toch feitelijk, verantwoordelijk wordt voor de grote lijnen van het beleid der partij. Ervaringen, in de loop der tijden opgedaan, met steun van de kerk aan bepaalde politieke regimes of aan bepaalde partijen, zouden twijfel kunnen doen rijzen of kerk en godsdienst zelf daarmede gediend zijn. Het is intussen niet aan mij om mij daarin te verdiepen. Ik benader het van een andere, van de politieke kant. Wordt de werking van ons democratisch bestel niet belemmerd wanneer bijna 40 procent van de bevolking verplicht zou zijn — verplicht dan natuurlijk zolang men niet met de kerk wil breken, wat een ontzaglijke stap is —, een bepaalde partij te steunen, onverschillig wat de partij doet of laat?

Burger heeft hierover reeds een en ander gezegd.

Met de combinatie katholieke eenheidspartij en programpartij, of, zoals het in 1946 placht te worden uitgedrukt, „Progressieve programpartij” tegelijk, raakt men onvermijdelijk in de knoop. Professor Duynstee, die wel de KVP als eenheidspartij wil aanvaarden, maar niets van een progressief program moet hebben, gaf indertijd ook te kennen, dat men van een vastomlijnd program maar moest afzien en daartoe feitelijk ook niet kon komen.

Na de verkiezingen van 1952 merkte de partijpenningmeester van de KVP op: „Wat de verkiezingen zelf betreft zie ik als het grootste drama, dat het er de schijn van heeft, dat wij weer midden in de klassesrijd zitten.”

Dat betrof niet de Partij van de Arbeid, maar de botsingen in de KVP. Ik zou nog een stroom van citaten kunnen geven om te laten zien, dat het niet zo vanzelfsprekend is, dat allen, die tot één kerk behoren, op grond van hun geloofsovertuiging gezamenlijk tot een concreet en duidelijk sociaal program kunnen komen.

Het gaat er mij in dit verband niet om op dit ogenblik de Katholieke Volkspartij te critiseren wegens het bestaan van meningsverschillen.

Het gaat slechts om het feit, dat, als men onder alle omstandigheden, wat ook de tegenstellingen zijn, toch bijeen moet blijven, daarin een element ligt, dat een belemmering kan worden van de mogelijkheid voor ons volk als geheel om zich over grote vraagstukken duidelijk uit te spreken.

Er is nog een andere kant aan de problematiek, waarvoor wij in deze dagen staan, die mij bezorgd maakt uit het oogpunt van de behoefte aan een levende, werkende democratie. In de democratie, wil zij tegen haar taak opgewassen zijn, moet ruime samenwerking gepaard gaan met vrije gedachtenwisseling en ik denk nu aan de vraag die wel aangeduid wordt als „isolement van het katholieke volksdeel”, dan wel „openheid voor contact met anderen”.

Op het ogenblik wordt gesteld, dat men wil eenheid in eigen kring, maar dan van die eenheid uit samenwerking met anderen, openheid, contact.

Hier rijzen toch wel verontrustende vragen, zeker voor de niet-katholieken, maar ook voor menig katholiek. Er zijn voorschriften gegeven over het luisteren naar en het lezen van hetgeen van socialistische zijde gezegd of geschreven wordt, die, wanneer zij strikt worden genomen, het aan het katholieke volksdeel onmogelijk zouden maken kennis te nemen van wat omgaat in een beweging, die toch ook een groot deel van ons volk vertegenwoordigt. Wat betekent dan openheid en contact? Wil

dat zeggen, dat alleen een kleine kring van leidende figuren zich op de hoogte mag stellen en dat alleen met hen een contact kan bestaan, waaraan begrip en kennis van de gevoelens van anderen ten grondslag ligt?

Ik weet, dat voor de katholiek vragen van lectrurvrijheid e.d. anders liggen dan voor de niet-katholiek. Maar dreigt niet het gevaar, dat wat bedoeld is te gelden ten aanzien van moraal en godsdienst, zo ver wordt uitgebreid over het staatkundig en maatschappelijk terrein, dat daardoor een elkaar verstaan onmogelijk wordt gemaakt? Voor mij en voor heel onze beweging is dat elkaar verstaan, ook als men het niet met elkaar eens is, en is de mogelijkheid van samenwerking, niet *enkel* met katholieken, maar *ook* met katholieken, een uiterst belangrijke zaak.

Dat wil niet zeggen, dat wij felle politieke strijd schuwen of ongeoorloofd achten. Ik heb er echter in deze jaren voortdurend naar gestreefd te doen uitkomen, dat wij ons toch ook bewust moeten blijven samen één volk te zijn. Sedert de wereldoorlog verkeert ons land, verkeert Europa, verkeert de wereld in een nood, die andere eisen stelt aan de verhoudingen tussen volksgroepen dan het geval was in rustiger tijden.

Die nood doet ook zwaarder wegen dan te voren wat gemeenschappelijk moet worden gedaan. Daartoe is ook onderling begrip een wezenlijke voorwaarde. Die overtuiging heeft ons bezielde toen wij de partij oprichtten en in de jaren, die sedert de bevrijding zijn verlopen. Wij hebben bij voortduring de wil getoond tot samenwerking bij de wederopbouw van ons land en bij het positie kiezen in Europa en in de wereld.

Er is reeds aan herinnerd hoe tijdens de bezetting contact was ontstaan tussen velen, die voor het eerst elkaars gedachten en gevoelslevens van nabij leerden kennen, en meer begrip kregen voor elkaars overtuiging en elkaars persoon. Er gingen deuren en vensters open, die tevoren gesloten waren geweest.

Ik heb nooit verwacht, dat dat tot een eenheidspartij zou leiden of dat de in de geschiedenis van ons volk gewortelde partijverhoudingen plotseling geheel zouden veranderen. Ik heb mij er wel over verheugd, dat daaruit is overgebleven de wil, bij wie zich in gemeenschappelijke idealen aan elkaar verwant gevoelden, om daarvoor gezamenlijk te strijden zonder eigen levensovertuiging te offeren; integendeel, die inbrengende als een verrijking van de gezamenlijke strijd en arbeid.

Dat is bij onze beweging boven verwachting geslaagd. Wij zijn ons steeds sterker bewust geworden hoeveel gemeenschappelijks er tussen ons is. Dat geldt niet enkel op economisch of sociaal gebied, al gaat ook wat wij daar nastreven ver boven het enkel materiële uit. Ondanks alle verschil in levensbeschouwing is er ook geestelijk en moreel een gemeenschappelijk erfdeel, dat wij te zamen in ere houden en willen verdedigen.

Ik heb dezer dagen nog eens gelezen in een boekje „Personalistisch Socialisme naar drieërlei fundering”. Het zijn beschouwingen, geschreven door wijlen professor Kohnstamm, protestant, professor Pompe, katholiek, professor Hoetink, humanist. Professor Pompe zag toen noch in de gedachte aan socialisme, noch in het funderen van dat socialisme op drieërlei levensbeschouwing, iets verwerpelijks. En de Nederlandse Volksbeweging, die de studie uitgaf en waarin zeer veel katholieken georganiseerd waren, die thans deel uitmaken van de KVP, schreef:

„Dat bij verscheidenheid in fundering een sterke mate van overeenstemming in inhoud zal blijken, blijft niet alleen onze verwachting, maar vooral de voorwaarde tot opklaring van misverstanden en aldus tot hechter eendracht in ons volk.”

Wij zijn nu ver af van die hechtere eendracht en van aanvaarding van verschillende fundering voor verwante doeleinden!

Een deel van de katholieke pers vat de bedenkingen, die naar aanleiding van het mandement gerezen zijn, samen onder de pakkende kop „Tegen de toepassing van het evangelie”.

Deze vergadering valt op dezelfde dag als de herdenking van de man, die misschien meer dan iemand anders heeft gedaan om het evangelie in Nederland te brengen: Bonifacius. De ironie der omstandigheden wil, dat de protestantse christen, die het stuk heeft geschreven voor de herdenking door rooms-katholieken en protestanten te zamen, Fedde Schurer, lid is van de Partij van de Arbeid, critiek heeft geoeffend op het mandement en dus volgens de pers, die ik citeerde, behoort tot degenen, die zich kanten tegen de toepassing van het evangelie.

Tot welke excessen men dreigt te komen, hebben wij reeds in verschillende gemeenten gezien, waar men geen subsidies meer wil verlenen aan organisaties voor maatschappelijk werk, als men ze niet als christelijk beschouwt.

Wij zien het in een andere vorm in een Brabantse gemeente, die geld beschikbaar stelt voor een nieuw verenigingsgebouw, een dorpshuis, waarvoor het Rode Kruis hout uit Zweden zal geven, terwijl verder van het Rampenfonds een belangrijke bijdrage wordt verwacht. Bepaald wordt, dat bijeenkomsten er alleen mogen worden gehouden „voor zover niet met de christelijke levensbeschouwing in strijd”.

Dat zou onschuldig kunnen klinken als men niet bedacht wat op het ogenblik in room-katholieke kring soms als onchristelijk wordt bestempeld. De burgemeester heeft op de vraag of bij de stichting, die het gebouw zal exploiteren, ook een lid van de Partij van de Arbeid in het bestuur kan komen, geantwoord, dat zulks naar zijn mening niet geaccepteerd zal worden. Gezegd werd voorts, volgens het Brabants Nieuwsblad, dat terwijl in het algemeen al geen politieke activiteit zal worden toegestaan, de PvdA. zelfs zou kunnen worden uitgesloten wanneer het een ontspanningsbijeenkomst betrof. Het is interessant hierbij te weten, dat het raads-lid van de PvdA in die plaats rooms-katholiek is, terwijl ook de predikant der hervormde gemeente lid is van de Partij van de Arbeid.

Sommige raadsleden waren beducht, dat het Rampenfonds het geld niet zou geven, als het wist, dat aan bepaalde groeperingen het gebruik van het gebouw zou kunnen worden geweigerd. De burgemeester meende deze vrees afdoende te kunnen ontzenuwen.

Dit lijkt een kleine zaak, maar als men deze weg verder zou opgaan wordt zij zeer belangrijk.

Wij hebben gemeend, dat althans de ramp ons nauwer tot elkaar had gebracht. Hier wil men echter aan hetgeen in binnen- en buitenland is bijeengebracht een bestemming geven, waarbij men onder de leuze der christelijke levensbeschouwing politiek andersdenkenden uitsluit. Daarnaast natuurlijk ook bepaalde sociale organi-

saties. Overigens, ook als de gemeente het alleen verstrekke, zou dit onaanvaardbaar zijn.

De burgemeester gaf te kennen, dat $\frac{2}{3}$ der bevolking dit principieel gesteld wilde zien. Dat geldt ook voor onze beweging. Wij willen het ook principieel gesteld zien. Men mene niet ons waar ook in ons land als tweede-rangs burgers te kunnen behandelen en ons uit de plaatselijke gemeenschap te kunnen uitsluiten.

Maar laat ik incidenten als deze verder ter zijde laten. De stemming is om de wijze, waarop onze beweging gekwalificeerd wordt, reeds bitter genoeg.

Wij allen zijn bekommerd om hetgeen zich afspeelt. Allereerst om onze katholieke partijgenoten en hun beklemmend moeilijke positie. Daarnaast om onze partij. Niet omdat wij teruggang van haar ledental of kiezerstal verwachten. Het tegendeel is het geval. Wel om de vraag of zij ten volle haar veelzijdig karakter zal kunnen handhaven. En het meest zijn wij bezorgd over de verhoudingen in ons land, die verscherpt zijn en verder verscherpt dreigen te worden, terwijl de resultaten sinds de bevrijding en de toekomstmogelijkheden hier zoveel gunstiger waren dan in menig ander land.

Wij hebben ons hier duidelijk uitgesproken. Wij hebben dat, naar mijn overtuiging, moeten doen. Wij zullen al het mogelijke doen om ons karakter te handhaven. Wij willen, zoals Suurhoff dezer dagen zeide, geen anti-clericalisme. Wij willen ook verder constructieve arbeid verrichten, staatkundig en maatschappelijk, maar dan moeten daarvoor ook de voorwaarden aanwezig zijn.

Wij zullen moeten trachten dit gebeuren naar binnen en in onze actie naar buiten niet negatief maar positief te verwerken. Het zal ons een nieuwe inspiratie geven en een nieuwe prikkel zijn tot het uitdragen van onze denkbeelden onder ons volk, het versterken van onze beweging en het wekken van het besef wat de waarde is van ons gezamenlijk optrekken.

Er is vandaag al meer gesproken van de oprichtingsvergadering van de Partij van de Arbeid. Ik veroorloof mij te herinneren aan het slot van wat ik toen heb gezegd. Ik sprak van wateren van verschillende kleur, komend uit verschillende richting, samenvloeiend tot één machtige stroom.

Ik sprak de hoop uit, dat die stroom de dorre velden der Nederlandse politiek zou doen groenen en tot vruchtbaarheid brengen, „en moge hij bovendien naar de toekomst dragen schepen met een rijke lading van socialisme en democratie, van bestaanszekerheid en stijgende welvaart, van menselijk recht, van geestelijke en zedelijke verheffing.

De samenvloeiing tot één stroom heeft plaats gehad en hij is krachtig geworden en breed.

Wij hebben teleurstellingen beleefd, maar wij hebben ook een stuk van onze verwachtingen verwezenlijkt gezien. Op het ogenblik echter zijn de schepen in een stroomversnelling geraakt, die gevaarlijk zou kunnen worden en ze zou kunnen doen kantelen. Wij moeten zorgen, dat wij het stuur stevig in handen houden en met beleid en kracht de gevaarlijke plek passeren om dan in nog bredere en ruimere wateren verder te varen.

Met volle kracht vooruit!

AFSLUITING DER ZEEGATEN

Overzicht van de consequenties

Het derde interim-advies van de Delta-commissie concludeerde zeer positief ten aanzien van de noodzaak tot afdamming der zeegaten. Het stelde in de motivering voorop dat de vereiste grotere veiligheid dwingt tot dit project. Dit is het uitgangspunt dat buiten alle calculaties valt.

1835 doden heeft de ramp van Februari 1953 geëist. Elk slachtoffer is meer dan een argument, wanneer het gaat om het voorkomen van een herhaling. Op de overlevenden rust de plicht dit duizendvoudig argument om te zetten in een daad.

Na deze proloog pas zijn wij toe aan het opmaken van een balans van voor- en nadelen, met in de schalen de al dan niet calculeerbare gevolgen van de afsluiting. De kosten van het Delta-project zijn in het derde interim-advies gesteld op f 1½ à 2 mld., te financieren in een periode van 20 à 25 jaar. Reeds hiermee is de rentabiliteit van het werk meer dan aangetoond. De rampschade in de vermogenssector bedraagt alleen al f 895 mln. Daarnaast is er de inkomensschade, die gesteld kan worden op f 355 miljoen, terwijl de overige kosten (evacuatie, berging cadavers e.d.) ruim f 50 miljoen bedroegen. De totale schade is dus f 1,3 miljard. Men ziet dat het gezegde, dat de Afsluitdijk zich zelf op 1 Februari 1953 in één nacht heeft verdiend, ook voor het Delta-gebied ten naaste bij zou zijn opgegaan.

Daarbij komt, dat de samenwerkende factoren, die de waterstand op 1 Februari 1953 50 tot 70 cm hoger deden zijn dan de hoogst bekende stormvloedstand, nog ongunstiger hadden kunnen uitvallen. Dat wil zeggen, dat het springtij nog hoger had kunnen zijn, evenals de hoogste opstuwing op het tijdstip van hoog water, de windsnelheden en de afvoer van de bovenrivieren. Houdt men rekening met de kans op herhaling en ziet men welk deel van ons land gevaar loopt, dan behoeft over rentabiliteit in het geheel niet meer te worden gesproken. Globaal dat deel van Nederland dat bewesten de lijn Bergen op Zoom—Utrecht—Groningen ligt, zal bij het wegvallen van de zeewaterkering geheel overstromen. Dit gebied beslaat met een oppervlakte van 16000 km² 50% van ons land en wordt bewoond door 6 miljoen personen. Het zielental groeit nog steeds; in 1970 zal de Nederlandse bevolking 12½ miljoen mensen omvatten, f 42 miljard aan extra-investeringen bezitten en 25% verhoogde landbouwproductie voortbrengen.

Een laatste argument in dit verband is gelegen in de noodzaak om zonder afdamming toch over te gaan tot versterking en verhoging met 1½ á 2 m van de bestaande dijken. Dit laatste procédé echter is even kostbaar, minder doelmatig

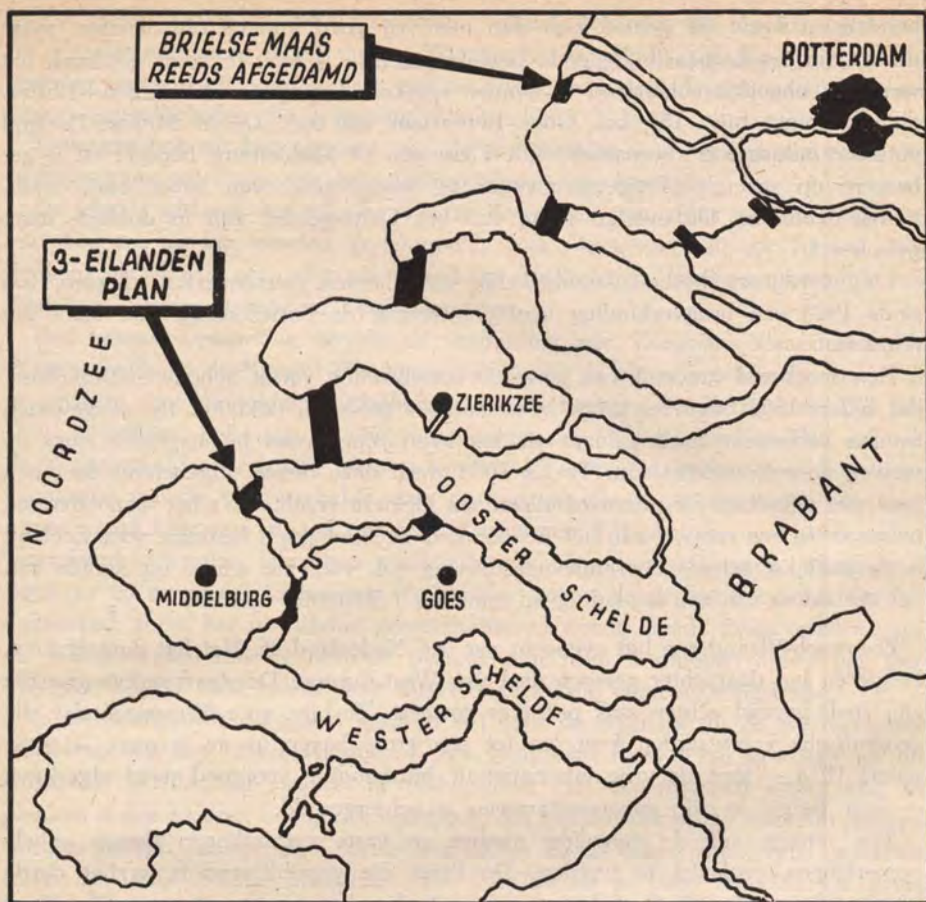

(o.m. door inklinking in de slappe ondergrond en verkeer op de kruin); vaak onmogelijk (door de aanwezigheid van woningen, havens en andere kunstwerken) en onbetrouwbaar (onsamenhangende structuur der dijken; dijk- en oevervallen: van 1872 tot 1953 werd 350 miljoen m³ zand uit de Oosterschelde weggevoerd!). Afdamming ten slotte betekent naast de bestaande dijken een tweede, primaire waterkering. Zo gezien krijgen wij als het ware het Deltaplan cadeau!

In het Zeeuwse verkiezingsprogramma voor de Provinciale Staten constateert de Partij van de Arbeid, dat het Deltaplan aan Zeeland een geheel ander aspect zal geven. De socialisten stellen er zich nochtans volgaarne achter. Allereerst omdat zij gewend zijn aan het nieuwe in een veranderende maatschappij een volle en eerlijke kans te geven. Maar bovendien omdat uitvoering aan de Zeeuw een even grote veiligheid en een even grote kans op welvaartsontwikkeling zal schenken. Dit geldt natuurlijk evenzeer voor de tot nu toe geïsoleerde Zuidhollandse eilanden. Het verschil met vroegere waterstaatkundige werken van grote omvang is, dat de gezindheid om de sociale wetenschappen toe te passen aanmerkelijk groter is geworden. Vandaar dat er geregeld nieuwe studies verschijnen en zullen verschijnen, waarin de verschillende aspecten van het Deltaplan onderzocht zijn en worden. De hierdoor gewonnen inzichten zijn voor de organen, die zich met „community-planning” bezig houden van groot belang. Wat de grote lijnen betreft, wordt zo weinig mogelijk aan het toeval overgelaten. Binnen die lijnen kan dan een zo groot mogelijke mate van individuele en groepsautonomie tot stand komen.

Historisch blijkt de betekenis van het Deltaplan uit de veranderende geografische constellatie. Het isolement van het Deltagebied is sedert zijn bewoning bepaald door de oost-west stromende riviermonden. Ongeveer 5000 jaar voor het begin der jaartelling brak het Nauw van Calais door. Voor onze kusten ontstond een schoorwal, die echter o.a. in het gebied der Zeeuwse en Zuidhollandse eilanden onderbroken was door de Schelde- en Maasmonden. De zee, die steeds meer in niveau steeg, drong hier binnen en aldus ontstond een zeer verbrokeld eilandengebied. Door aanslibbingen echter werden de kleinere delen weer geleidelijk aan elkaar gevoegd, een proces dat door de mens werd bevorderd. Tot aan vandaag is men niet verder gekomen dan inpolderingen, die de verschillende eilanden in oost-westelijke richting verbonden. Het Drie-eilandenplan, dat Noord- en Zuid-Beveland en Walcheren aan elkaar verbindt, is in dit proces de laatste mogelijke verbetering. Hiermee wordt één gebied gecreëerd met een inwonertal van rond 143.000, een unicum in de Schelde- en Maas-archipel. De riviermonden heeft men tot nu toe echter alleen kunnen overbruggen door middel van veerdiensten. De verkeersmodernisering der laatste decennia (vrachtauto, trein) heeft dan ook ten gevolge gehad, dat het gehele gebied in sociaal-cultureel en economisch opzicht aan middelpuntvliedende krachten onderhevig is geweest. Het noordelijk deel is, zij het op gebrekkige wijze, dan toch positief op de randstad Holland (Tholen ook op Noord-Brabant) georiënteerd. Midden-Zeeland, het enige gebied met vaste verbinding en dus (!) het meest expansieve gebied, staat meer op zich zelf. Het heeft weinig sociale en economische contacten met overig Zeeland en richt zich zo nodig apart tot Noord-Brabant en Holland. Zeeuwsch-Vlaanderen wendt de blik

in sterke mate op België. De staatsgrens is echter vaak een barrière geweest. Concentratie naar binnen, bijv. op één grote Zeeuwse stad is niet mogelijk gebleken, met alle sociale, culturele en economische gevolgen van dien. Men vergelijkte slechts de stad Groningen als ideaal bereikbaar centrum voor Noord-Nederland. In het Delta-gebied vindt men dan ook in elke streek relatief vrij goed geoutilleerde streekcentra. Een ander belangrijk gevolg is, dat de economische communicatie tussen de bedrijvige gebieden die het estuarium omgeven (Holland, Noord-Brabant, De Kempen, Antwerpen, Gent) niet via dit kerngebied loopt; deze is immers van het noorden naar het zuiden gericht. In bovenstaande beschrijving ligt een uitstekend uitgangspunt wanneer wij de gevolgen van de afsluiting der zeegaten willen bestuderen.

Deze gevolgen liggen in de eerste plaats op *verkeersgebied*. Uit het bovenstaande blijkt, dat het eilandengebied eerst door vaste verbindingen goed wordt ontsloten en opgenomen in de omringende economische „landschappen”. Weliswaar is Midden-Zeeland sedert omstreeks 1870 vast met de Noordbrabantse wal ver-

bonden en heeft dit gebied zich dan ook vrij goed kunnen ontwikkelen, maar de afstand tot de naastbijliggende bevolkingscentra is toch te groot gebleven om van een behoorlijk achterland te kunnen spreken. De afstand Vlissingen—Rotterdam bedraagt bijv. 150 km, Goes—Rotterdam 120 km. De in Midden-Zeeland ontstane industrie is voornamelijk tot Vlissingen en Middelburg beperkt en is gebaseerd op speciale vestigingsvoorwaarden (vooruitgeschoven haven resp. traditionele factoren). De overige delen van het Delta-gebied zijn in dubbele mate geïsoleerd.

De noordgroep bestaat hoofdzakelijk uit eilanden (uitzondering: Tholen, dat sinds 1928 een brugverbinding heeft), waardoor de ontwikkeling zeer sterk geremd is.

Een voorbeeld van zulk een geremde ontwikkeling vormt Schouwen-Duiveland, dat sedert 1880 ongeveer gelijk in zielental is gebleven (23.000). De aangewezen externe verkeersverbinding loopt via het veer Zijpe—Anna Jacobapolder langs de omweg door Noord-Brabant. Tot in 1953 werd deze dienst uitgeoefend door een boot met zijlading, die uiteraard alleen aan kleinere vrachtauto's het manoeuvreren toestond. In een rapport van het Economisch Technologisch Instituut voor Zeeland is de jaarlijkse schade door inkomensderving e.d. voor het eiland uit hoofde van het ontbreken van een koplading op minstens f 500.000,— gesteld.

Zeeuwisch-Vlaanderen ligt eveneens ver van Nederland af. Het ligt gunstig t.o.v. België en het daarachter gelegen deel van West-Europa. De staatkundige grenzen zijn zoals gezegd echter vaak barrières geweest. Zo bijv. voor Terneuzen dat alle geografische voorwaarden kent om tot een grote haven uit te groeien, — maar sedert 1914 — toen de vrije internationale huishouding voorgoed werd afgesloten — door België in zijn spoorwegtarieven is achtergesteld.

Ten aanzien van de mogelijke nieuwe en vaste verbindingen dienen enkele opmerkingen geplaatst te worden. De kaart die gepubliceerd is in het derde interim-advies situeert de dijken — schematisch — zo westwaarts mogelijk. Hier-
tegen is niets in te brengen. Het geschiedt in de eerste plaats met het oog op de veiligheid, daarnaast om een zo groot mogelijk zoetwaterbassin te krijgen. De belangen van het landverkeer zijn hieraan ondergeschikt. Maar de Delta-commissie constateert tevens, dat na de primaire afdamming, meer oostwaarts, secundaire afdammingen kunnen worden uitgevoerd. Deze zouden op verkeers-economische effecten berekend kunnen zijn. De westelijke dammen immers geven slechts een geringe bekorting van de essentiële afstanden. Het is een dringende noodzaak de *secundaire verbindingen* zo kort mogelijk te maken. *Hierin dienen voor alles planologische en economische factoren een rol te spelen.* Waar deze bij de primaire werken worden uitgeschakeld, dienen bij de secundaire de waterstaatkundige factoren slechts een zeer ondergeschikte plaats in te nemen. De zuiver technische visie zou hier funest zijn voor de ontwikkeling van een gebied dat geografisch te lang misdeeld is geweest.

Men interpreteer dit zo, dat allereerst de in planologisch en economisch opzicht gunstigste oplossing wordt gezocht, welke dan op haar waterstaatkundige merites wordt getoetst. De toegepaste sociale wetenschappen hebben ons tot het inzicht

gebracht, dat anders onherstelbare fouten worden gemaakt. De inpolderingen van de Haarlemmermeer (1852) en de Wieringermeer (1930) zijn bijv. uit velerlei oogpunt bepaald ongelukkig. Die van de IJsselmeerpolders daarentegen profiteren van de mogelijkheden die „planning” biedt.

Trouwens ook uit het oogpunt van de compensatie voor welvaartsbronnen die verloren gaan zal deze visie het moeten winnen (zie hieronder).

De kortste afstand van Vlissingen naar Rotterdam zou aldus wellicht ongeveer van 150 tot 80 km worden gereduceerd; voor Goes van 120 tot 70 km. Wij denken hierbij aan een weg via Noord-Beveland, langs Zierikzee, westelijk van Bruinisse, Nieuwe Tonge en Tien Gemeten.

Een tweede opmerking betreft de verbinding met Zeeuwsch-Vlaanderen. De Westerschelde en de Nieuwe Waterweg zijn buiten de plannen gehouden, kennelijk in verband met de scheepvaartbelangen van Antwerpen en Rotterdam. Wil het Delta-gebied ten volle zijn functie van passagegebied gaan vervullen, dan zal ook de Westerschelde overbrugd moeten worden. Er is reeds vroeger gesproken over kanalisatie van de Westerschelde door de kop van Ossensisse, waaronder dan een tunnel aansluiting zou kunnen geven op Kruiningen. Dit plan verdient zeker nader bestudeerd te worden. Overigens zouden de overblijvende veerdiensten (Vlissingen-Breskens en eventueel Kruiningen-Perkpolder) tot in de perfectie moeten worden opgevoerd, zodat het oponthoud geminimaliseerd wordt. Reeds thans worden over de Westerschelde rond 4 miljoen personen en ruim $\frac{1}{2}$ miljoen auto's per jaar overgezet. Anno 1980 zullen deze cijfers ongetwijfeld veelelvoudigd zijn.

In de voorgaande paragraaf spraken wij over de stagnatie in de welvaartsontwikkeling van het betrokken gebied. Als symptoom hiervan zij gewezen op de langzame ontwikkeling van het bevolkingsgetal. Het *demografisch* aspect van de plannen is een zodanig belangrijk vraagstuk, dat hieraan ook enige woorden moeten worden gewijd. Zeeland en Goeree-Overflakkee als de meest geïsoleerde gebieden telden in 1830 161.000 inwoners, 1890 225.700 en in 1950 305.600. De groei bedroeg resp. 40% en 35%, die voor het land als geheel 75% en 114%. De Zeeuwse bevolking bijv. maakt een steeds inkrappend deel uit van de Nederlandse. (1880: 4,6%; 1950: 2,7%).

Wie „Rotterdam, de groei van een werkstad” van prof. dr. P. J. Bouman heeft gelezen, weet waar deze mensen grotendeels zijn heengegaan. De sociale problemen, die hieruit voortvloeiden zijn legio geweest. Het projecteren van ontwikkelingsgebieden in Nederland geschiedde mede om het ontstaan van dergelijke problemen te voorkomen. Het Delta-gebied echter behoort niet tot deze ontwikkelingsgebieden. De overtollige bevolking is er immers steeds vertrokken, de werkloosheid als het ware geëxporteerd. Van 1880–1950 bedroeg bijv. het geboorteoerschot van Zeeland 206.275, het vertrekoverschot 123.232. 70% van de saldo-migranten behoorde gedurende de jaren 1921–'30 tot de leeftijdsklasse van 20–40 jaar. De leeftijdsopbouw van deze provincie is door deze voortdurende afstroming van de gunstigste in ons land in 1880 tot de ongunstigste in 1950 geworden. Sociaal-psychologisch is hiermee het evenwicht tussen jong en oud in sterke mate verstoord met alle gevolgen van dien. Met economische middelen kan dit proces

weer worden omgebogen. Ook hierover zijn de cijfers voor Zeeland bekend. Van 1954 tot 1967 zullen 12.000 mannelijke arbeidskrachten aan het potentieel worden toegevoegd. Alleen nieuwe welvaartsimpulsen, geïnitieerd door nieuwe en korte verbindingen, kunnen ertoe bijdragen deze mensen op te vangen. Wanneer dit mogelijk zou zijn, zou Zuidwest-Nederland hiervan de zegeningen ondervinden. Het binden van de mensen aan het eigen land is meer dan een louter economisch streven.

Het grootste zichtbare belang bij de plannen heeft de *landbouw*. Van welke omvang dit belang is, blijkt uit het rapport van de commissie ter bestudering van de ruimtelijke ordening in de landbouw (CROL), getiteld: Belangen van landbouw en visserij bij afsluiting van de zeegaten in zuidwestelijk Nederland. Het te vormen zoetwaterreservoir stelt ons in staat de strijd tegen de verzilting en verdroging van landbouwgronden te voeren. De Delta-commissie geeft als voorbeeld van de zich oostwaarts verschuivende zoutgrens dat deze zich bij hoog water sedert 1900 heeft verplaatst van Schiedam naar de Rotterdamse Parkhaven. Bij lage rivierafvoer trekt de zoutgrens zelfs tot voorbij Krimpen aan de Lek.

Het CROL-rapport, dat in deze paragraaf steeds zal worden gevolgd, constateert dat de mogelijkheden van landaanwinning beperkt zijn. In de betrokken stromen vallen bij eb slechts kleine oppervlakten droog (1600 ha), die overwegend uit grof zand met een laag slibgehalte bestaan en derhalve sterk onderhevig zijn aan verdroging en verstuiwing en wellicht ook aan verzilting door diepe zoute kwel. Wel kunnen langs de bestaande waterkeringen nog smalle stroken buitendijks land worden aangewonnen. De bergingscapaciteit in de zoetwaterbekkens dient voorop te staan en dit zal ook bedijking van onder het toekomstig peil liggende zandgronden uitsluiten. Men bedenke echter dat door dijkversterking in plaats van afdamming ongeveer 2500 ha aan cultuurgrond verloren zou gaan.

Komt een wateroppervlakte van 60.000 ha voor de zoetwaterberging beschikbaar, dan kan met een waterschijf van 54 cm dikte over 160.000 ha in Zuidwest-Nederland (inclusief het Westland en de zandgronden van westelijk Noord-Brabant) een opbrengstverhoging van 15% worden verkregen. Wordt deze waterberging met nogmaals 54 cm opgevoerd, dan kan ook oostelijk Noord-Brabant ervan profiteren. Aldaar bevinden zich 160.000 ha aan cultuurgronden, die verdrogen en droogtegevoelig zijn en een oogstdepressie van minstens 15% ondervinden.

De totale bruto-opbrengstverhoging en directe kostenbesparing (niet meer aanvoeren van water e.d.) verkregen door ontzilting, becijfert het CROL-rapport op f 8 miljoen per jaar. De opheffing van de verdroging geeft een bruto-opbrengstvermeerdering van f 40 miljoen. Hierin is oostelijk Noord-Brabant niet betrokken.

De toestand van de waterhuishouding beperkt de gewassenkeuze in het grootste gedeelte van het gebied. Door gebrek aan voldoende zoet water treden nl. oogstdepressies op. Aldus kan de landbouw geen optimale voordelen trekken uit de potentieel aanwezige mogelijkheden.

De verzilting ontstaat door toevoer van zout water door sluizen en duikers, kwel via ondiepe doorlatende lagen en door dijken, en kwel uit diepere zouthoudende bodemlagen. De inkomstenverhoging van rond f 8 miljoen die uit deze

hoofde zal ontstaan, is voor Zuid-Holland f 3,78 miljoen (6245 ha), voor Zeeland f 3,83 miljoen (24980 ha) en voor Noord-Brabant f 0,37 miljoen (2000 ha) telkens per jaar. Zij heeft betrekking op 33.000 ha.

De verdroging beslaat 133.475 ha. De opheffing hiervan, die f 40,7 miljoen opbrengst bedraagt voor Zuid-Holland (36.255 ha) f 7,4 miljoen, voor Noord-Brabant (68.000 ha) f 27,64 miljoen en voor Zeeland (29.220 ha) f 5,64 miljoen telkens per jaar.

Ook de belangen van de landbouw zijn met het oog op de grootte van het zoetwaterbassin in eerste instantie gediend met een zo westwaarts mogelijke afdamming. Vele van de thans natuurlijk lozende gebieden zullen tot bemaling moeten overgaan. Dit geldt trouwens eveneens voor de situatie zonder afsluiting der zeegaten. Voor zover natuurlijke lozing niet meer mogelijk zal zijn, dienen gemalen gesticht te worden, al of niet samengaan met het graven van afwateringskanalen, ten einde de hogere delen natuurlijk te laten blijven lozen en slechts de lagere te bemalen.

De invloed van een betere verkeersontsluiting van het gebied is voor de landbouw eveneens van grote betekenis. Het economisch voordeel van het vervoer per vrachtauto (niet overladen in tegenstelling tot rail- en watertransport) dat door het toenemende laadvermogen steeds groter wordt, is tot het eilandengebied nog maar ten dele doorgedrongen. De veerdiensten verhinderen dit nu eenmaal. De concurrentiepositie van de landbouwproducten, die van de eilanden afkomstig zijn, wordt daardoor dus steeds moeilijker. Dit uit zich in ongunstiger financiële uitkomsten, maar ook in een beperking van de teeltmogelijkheden. Kwaliteitsproducten zoals groenten, fruit en pootgoed bieden ter plaatse dus weinig kansen op uitbreiding. Het sterkst geldt dit voor de werkelijke eilanden: Goeree-Overflakkee, Schouwen-Duiveland en Noord-Beveland. Voor de andere gebieden is dit meer een kwestie van wenselijke afstandvermindering tot de bevolkingscentra, die de teeltmogelijkheden zal vergroten. De gewassen, die steeds meer op vervoer langs de weg zijn aangewezen, zijn aardappelen, vlas, uien, groenten en witlof. Als voorbeeld van de optredende winstderving noemen wij het vervoer van uien, dat bij de snel fluctuerende prijzen niet vlot genoeg via de havens kan geschieden. Ook tuinbouwproducten moeten snel worden afgezet, terwijl consumptieaardappelen steeds meer uit de koelhuizen op afroep in kleine partijen worden verzonden, welke per schip trouwens te zeer aan kwaliteitsverlies onderhevig zijn. Dit alles beperkt de uitbreidingsmogelijkheden van de landbouwproductie en daarmee de ontwikkeling van de productie.

Een laatste landbouwbelang bij de afsluiting der zeegaten betreft de arbeidsvoorziening. De vermeerderde oogstwerkzaamheden zullen de arbeidsbehoefte in geringe mate doen stijgen, behalve in het zandgebied van Noord-Brabant, waar de te verwachten rationalisatie en intensivering tot een belangrijke stijging zullen leiden. De noodzakelijkheid tot afvoer van de agrarische beroepsbevolking is echter in Noord-Brabant groter, zodat hierdoor een zekere compensatie optreedt. Het rapport van de CROL verwacht bij vaste verbindingen een vergrote afvoer van landarbeiders van het eilandengebied naar industriële centra, hetgeen voor over-

shotgebied als Goeree-Overflakkee toe te juichen is, maar elders tijdelijke spanningen op de arbeidsmarkt kan oproepen. Of er een mogelijkheid van binding van deze mensen aan de eigen omgeving maar in andere sectoren mogelijk is zal in de industriële paragraaf worden onderzocht.

Voor de *visserij* heeft het Deltaplan helaas slechts nadelen. Het rapport van de CROL gaat ook hierop diep in.

Afsluiting van de Oosterschelde in de eerste plaats zal betekenen, dat de oester-cultuur verloren gaat. Deze hangt nl. af van een subtiel hydro-biologisch evenwicht van voorwaarden. De bodem moet stabiel zijn — om de oesters uit te leggen —, wat zij in de oostelijke kom van de Oosterschelde is (harde veengrond). De Oosterschelde bergt plm. 75 miljoen moederoesters, dat is veel meer dan het minimaal commercieel noodzakelijke broed (15 miljoen). De lengte van het Oosterscheldebekken is zo groot, dat door de getijstroom per getij slechts 4% van de larven verloren gaat; de larven, die 12 tot 14 dagen leven, komen dan nog in voldoende mate tot broedval. Het water van de Oosterschelde bereikt elk jaar de nodige 20° C-temperatuur, terwijl het zoutgehalte constant is, omdat er geen rivierwater direct binnenvloeit. Ten slotte is het milieu voedselrijk. Om deze redenen is de Oosterschelde één van de beste drie broedplaatsen in Europa. Na afdamming zou dus verplaatsing overwogen moeten worden. De Westerschelde echter is te brak en de bodem bestaat er uit bewegend zand. In de Grevelingen is de bodem ongeschikt, de pendelbeweging te groot en de temperatuur te laag. In de Waddenzee is er theoretisch een mogelijkheid. Echter de belangen van de mosselteelt verzetten er zich tegen uitgifte van oesterpercelen; de temperatuur kan er trouwens vooral 's winters te laag zijn. Voorwaarde zou bovendien zijn, dat alle gaten tussen de Waddeneilanden op het Marsdiep na worden gedicht. Ten slotte mag men van de kweek van oesterlarven in afgesloten putten of bassins op grond van gedane experimenten weinig verwachtingen hebben. In deze sector moet men dus rekenen op een totaal verlies. Dit betekent een inkomensderving van minstens f 4½ miljoen (het aanvoercijfer voor 1952, dat in de toekomst sterk zal stijgen), grotendeels deviezen.

De mosselcultuur verkrijgt het broed (mosselzaad) niet door kweek, maar door bevissing van de Zeeuwse stromen en de Waddenzee. Dit wordt weer uitgezaaid op niet te diepe percelen in het westelijk deel van de Oosterschelde, de Grevelingen en de Zandkreek. Na te zijn opgegroeid, wordt het naar diepere percelen gebracht, waar het opgroeit tot consumptiemosselen. Ten slotte worden deze „verwaterd”, d.w.z. uitgestrooid op ondiepe en beschutte gronden en door zeewater gereinigd. Alleen voor de verwaterplaatsen te Yerseke worden certificaten van onbesmetheid afgegeven, welke het buitenland meestal eist. Ook de mosselen uit de Waddenzee — waar men na het optreden van de parasiet in Zeeland veel percelen in gebruik heeft genomen — zijn op deze verwaterplaatsen aangewezen. Het is trouwens dubieus of verdere verplaatsing naar de Waddenzee wel mogelijk is. Afdamming van de Oosterschelde en de Grevelingen zou dus ook de doodsteek voor de mosselcultuur betekenen. De bestaande exploitatiegebieden zijn nl. de enige die geen hinder ondervinden van bewegend zand in wateren, waar de stroom zich geregeld

verlegt. De inkomensderving in deze sector is te stellen op f 7 à 8½ miljoen per jaar.

Ook de kreeftenvisserij en -handel met de bekende kreeftenparken, de weer- visserij op ansjovis — beiden in de Oosterschelde — en de botvisserij — eveneens in de andere af te dammen stromen — zullen gedoemd zijn te verdwijnen. De bruto- omzetten zijn hier te stellen op f 3 à 4 miljoen, waarvan verreweg het grootste deel voor rekening komt van de handel in geïmporteerde kreeften.

De garnalenvisserij zal waarschijnlijk weinig veranderingen ondergaan. Zij wordt, behalve in de Westerschelde, voornamelijk in het mondingsgebied bedreven. Er is echter een kans op achteruitgang van de garnalenstand. Voor de rivier- en binnenvissers is er de nieuwe mogelijkheid van de zoetwatervisserij, die wellicht plaats voor enige honderden vissers kan bieden. Het betreft hier voornamelijk de palingvisserij.

Alles bij elkaar kunnen wij de terugslag op het bruto-visserij-inkomen direct in het Delta-gebied gevoeglijk stellen op minimaal f 15 miljoen. Hiervan is het Zeeuwse aandeel alleen al te stellen op ruim 90%. Het percentage dat het netto- inkomen geeft is in deze sector zeer hoog. Weliswaar wordt dit netto-bedrag voor Zeeland ongeveer gecompenseerd door de directe bruto-voordelen voor de land- bouw (f 9½ miljoen), maar in de meeste gevallen zal overschakeling van de werkers pijnlijk, zo niet onmogelijk zijn. De totale werkgelegenheid voor Nederland zal in de visserijsector met 1300 arbeidsplaatsen — inclusief nevenbedrijven — terug- lopen. Het investeringsverlies in grond, outillages e.d. kan gesteld worden op f 7 miljoen. Daarbij is gerekend op inschakeling van de oester- en mosselvloot (f 6½ miljoen) elders.

Over de *industrie-ontwikkeling*, die na het Delta-plan in Zuidwest-Nederland grotere kansen krijgt, is het uiteraard niet mogelijk exacte voorspellingen te doen. De vraag is nl. of de verbeterde vestigingsfactoren zullen leiden tot initiatieven ter plaatse. In tot nu toe verschenen beschouwingen in zake industrie-ontwikkeling, overwoog meestal al te zeer een mechanistische opvatting. De berekening van een regionaal arbeidsoverschot resulteerde via een rekensom in een bepaald aantal ha cultuurgrond, dat als industrieterrein diende te worden geprojecteerd. Hierin schuilt een principiële denkfout, zelfs een *petitio principii*.

De industriële ontwikkeling van het te ontsluiten gebied is achtergebleven. De industriële beroepsbevolking bedroeg op Voorne-Putten en de Hoeksche Waard 31% van de totale. Op Goeree-Overflakkee en Schouwen-Duiveland, wier positie zuiver insulair is, daarentegen zijn deze percentages 18 en 24. In Midden-Zeeland is de situatie wel excentrisch, maar van isolement is in mindere mate sprake: Zuid-Beveland telt 23%, Walcheren 47% industriële beroepsbevolking. Zeeuwsch- Vlaanderen, dat geïsoleerd en excentrisch t.o.v. Nederland ligt en geografisch wel maar handelspolitiek vaak niet gunstig t.o.v. België, heeft hiervoor de volgende percentages: West-Zeeuwsch-Vlaanderen 27, Oost-Zeeuwsch-Vlaanderen 35. Deze cijfers gelden voor 1947. Het rijk had toen 43%.

De verschillen in deze percentages zijn instructief. De industrie-ontwikkeling valt alleen op voor Walcheren en Oost-Zeeuwsch-Vlaanderen, meer in het bij- zonder voor de streken Vlissingen en Middelburg, Terneuzen—Sas van Gent en de

omgeving van Hulst, die het peil van hoofdzakelijk industriële verzorging ver overschrijden. Dit wordt dus veroorzaakt door industrieën, die een stuwende betekenis hebben met de volgende vestigingsvoorwaarden: groot vaarwater (scheepswerf en machinefabriek) te Vlissingen; historische factoren (voormalig handelskapitaal en overzeese relaties) te Middelburg; kanaal Terneuzen—Gent; vroegere contingeringsmaatregelen in de textielnijverheid of historische factoren (vlas en klompen) (Hulst e.o.). Voor het overige vindt men in alle streken verspreide bedrijven met meer dan regionale betekenis.

De vraag is of na de afdamming een verdere industrie-ontwikkeling te verwachten is. Ongetwijfeld nemen de kansen hierop toe, daar een groot verzorgingsgebied aanmerkelijk dichterbij komt te liggen. Wie zouden echter de initiatieven moeten nemen? In de eerste plaats reeds gevestigde bedrijven, wier afzetgebied verruimd wordt. Dit geldt ook voor ambachtsbedrijven, die op het punt staan zich tot industrie te ontwikkelen en die door de ruimere afzetmogelijkheden pas daartoe in staat zijn. De kans op vestiging van bedrijven van elders wordt ongetwijfeld ook groter. De ontwikkeling van de randstad Holland kan als het ware over de „eilanden” heen vloeien, zoals het bijv. reeds is geschied in de Hoeksche Waard. De overheid kan dit stimuleren door maatregelen als in de ontwikkelingsgebieden zijn getroffen. Het is zelfs wenselijk, dat dit reeds nu gebeurt, daar zonder verdere industrie-ontwikkeling het verwerkelijkte Delta-plan zal leiden tot een verdere bevolkingsafvoer. Dat dit niet wenselijk is, is reeds aangetoond.

Met het oog hierop dient reeds thans gewerkt te worden aan versterking der uitgangspunten voor een verdere ontwikkeling, met name in de daartoe van nature aangewezen centra in elk der streken.

Het *toerisme* zou eveneens grotere perspectieven bieden, wanneer de verbindingen beter zouden zijn. Zo schat Tinbergen in zijn prae-advies voor de Nederlandse Mij. van Nijverheid en Handel een verhoging tot 2 miljoen overnachtingen van toeristen als waarschijnlijk. Thans trekt de Zeeuwse kust 1,3% van het totaal aantal Nederlandse vacatiegangers; dit zal wellicht tot 2 á 2½% worden opgevoerd. Voor Zeeland en Goeree-Overflakkee verwacht Tinbergen een inkomensverhoging uit dezen hoofde en door de zeilsport op het zoetwatermeer op f 10 miljoen per jaar, die voor een deel ten koste zal gaan van de overbezette „vreemdelingen-industrie” elders in den lande. Daar het aantal recreatiegebieden sterk zal toenemen, zullen er ook mogelijkheden blijven voor hen, die zich aan het massa-toerisme willen onttrekken. Met planologische middelen kan zulks worden bewerkstelligd.

De *maatschappelijke consequenties* van de afdamming zijn zeer moeilijk te peilen. Het isolement is de oorzaak van enkele zeer bijzondere karaktertrekken van de „eilanden-bevolking”. Een doorbraak hiervan zal dus ongetwijfeld omwentelende gevolgen hebben.

Zeegers (zie de literatuuropgave) noemt enige saillante punten. De gemeenschap vertoont een agrarisch-sociale structuur met sterke conservatieve aspecten. De selectie, die uitgaat van de voortdurende bevolkingsexpulsie betreft echter niet zo zeer de intellectuele vermogens, daar het intelligentie-onderzoek bij de militaire

keuringen heeft uitgewezen, dat deze bepaaldelijk hoog te graderen zijn. Wel is er sprake van een grote afvoer van personen met vooruitstrevende eigenschappen. De achterblijvende gemeenschap heeft een duidelijk conformistische signatuur.

Het gaat hier niet om een waardering hiervan, maar om de gevolgen van een volkomen ontsluiting van het gebied. De moderne communicatiemiddelen en de van de natuur onafhankelijk makende mechanisatie in de landbouw, hebben ons platteland hiermee reeds geconfronteerd en de nodige spanningen opgeroepen. Zo is reeds in velerlei opzicht de sociale contrôle weggevallen om slechts een vacuum achter te laten. Zeegers vraagt zich af of de soms verstarde tradities de uitdaging tot nieuwe aanpassingen weten te vinden; of de autoriteit een antwoord weet wanneer zij in een critieke situatie wordt geplaatst; of men de verworvenheden van een sociale progressie in meer dynamische gebieden zal kunnen blijven geringschatten. De verstedelijkte gebieden zullen hun maatschappelijke en culturele invloeden verder uitstrekken, mede door nieuwe mogelijkheden tot forensisme. Ook het toenemend toerisme kan de allochthone invloeden vergroten.

Breek (aangehaald werk) wijst nog op de invloed, die het isolement in Zuidwest-Nederland heeft gehad op het ontstaan der Nadere Reformatie. Deze legt de nadruk op de waarde van het persoonlijke geloofsleven, is uitgesproken piëtistisch georiënteerd, beklemtoont dus „de eerbied en de deemoed van de Christen jegens zijn God en Vader in Jezus Christus, die hem door de Heilige Geest heeft willen nodigen tot Zijn Gemeenschap”. Breek ziet dit als een gave zowel als een opgave. Een opgave, die groot is ten overstaan van de onontkoombare verzakelijking van het platteland. Voor ons doel is het voldoende te weten dat de mogelijkheden tot spanningen groot zijn.

Waar zulk een wijziging in de levensstructuur van een gebied op handen is, heeft ook een politieke partij de als Partij van de Arbeid een taak. Begeleiding van het omvormingsproces is vereist. Steun aan de maatschappelijke krachten moet terdege worden bevorderd. Laissez-faire is hierbij uit den boze; „community-planning”, die haar eigen grenzen kent, op haar plaats. Het socialisme kan hier geen eigen gesloten oplossing bieden; het kan wel de bereidheid tot een doelbewuste aanpak in sterke mate bevorderen.

Literatuur:

De afdamming der zeegaten. Derde interim-advies van de Delta-commissie.

Belangen van landbouw en visserij bij afsluiting van de zeegaten in Zuidwestelijk Nederland door de Commissie ter bestudering van de ruimtelijke ordening in de landbouw. Den Haag 1954.

Zuidwest-Nederland. Terugblik en toekomstbeeld. Eerste interim-rapport van de Plancommissie Zuidwest. Den Haag 1954.

Het Deltaplan, afdamming zee-armen. Prae-adviezen voor de jaarlijkse algemene vergadering van de Nederlandse Mij. voor Nijverheid en Handel. 1954.

Hierin o.m. economisch aspect van het Deltaplan door prof. dr. J. Tinbergen en Het planologisch en sociologisch aspect door prof. G. H. L. Zeegers.

Dr. B. Breek, Zeeland en de Nadere Reformatie. Zeeuws Tijdschrift, Mei '54.

SOVJET-ANNEXATIE DER KLASSIEKEN *)

Bij het „goed” maken van Russische en Westerse schrijvers gebruiken de sovjet-geleerden citaten en levensbijzonderheden, die passen in het officiële beeld van zulk een auteur. Men zoekt en vindt in de meeste gevallen plaatsen in zijn werk, waaraan met enige generalisatie kan worden gedemonstreerd, dat de auteur op allerlei manieren verbonden was met „het volk”, dat hij zijn vaderland liefhad en tegenstander was van hen die meenden dat men het Westen boven Rusland verkiezen moest, dat hij geloofde in wetenschap en vooruitgang, en in het bijzonder in Ruslands schitterende toekomst, dat zijn wereldbeschouwing en zijn werk optimistisch waren, dat hij een tegenstander was van het tsarisme dan wel van het feodale of burgelijke regiem waaronder hij leefde, dat hij de onderdrukking van het volk verfoeide, dat zijn wereldbeschouwing op vele punten in overeenstemming was met die van het sovjetmarxisme — waarbij het uiterst interessant is waar te nemen hoe de wereldbeschouwing der klassieken meegaat met de kleinste zwenkingen der officiële leer —, dat zijn werken een grote actuele betekenis hebben en hadden, en dat hij door de Grote Leermeesters Marx, Engels, Lenin en Stalin gelezen, geciteerd of althans genoemd werd.

In de meeste gevallen echter bestaan er uitspraken en gedragingen van dezelfde auteur, waaruit op analoge wijze bewezen zou kunnen worden, dat hij Ruslands toekomst donker inzag, dat hij zich voor het volk niet interesseerde, er weinig of geen contact mee had en er zich laatdunkend over uitliet; dat hij zijn vaderland verachtte en het Westen er aan ten voorbeeld stelde; dat hij aan wetenschap noch vooruitgang, maar wel aan God geloofde; dat zijn werk van een diep pessimisme getuigt; dat hij de overheid van zijn tijd enthousiast bijviel, de bewering, dat die overheid het volk onderdrukte met verontwaardiging van de hand wees; dat zijn wereldbeschouwing idealistisch, reactionnair en onwetenschappelijk was en dat men in zijn werk geen spoor terugvindt van de sociale en politieke strijd van zijn dagen.

Wat doet men nu met deze dingen? Wij zouden een totaal verkeerd beeld van de tegenwoordige literatuurwetenschap in de Sovjet-Unie geven als wij suggereerden, dat al zulke negatieve feiten verzwegen worden. Men heeft wel een afkeer

---

*) Achtste hoofdstuk van de in September a.s. bij G. A. van Oorschot te verschijnen studie „Sovjet-annexatie der klassieken. Een bijdrage tot de geschiedenis der marxistische cultuurbeschouwing.”

van exacte en uitvoerige levensbeschrijvingen, maar het leven van de meeste groten uit het verleden kent gebeurtenissen waaraan men moeilijk kan voorbijgaan, en welhaast iedere uitgave van een klassiek schrijver bevat passages die naar het de onbevangen lezer voorkomt aanleiding zouden kunnen, ja zouden moeten geven tot een geheel andere interpretatie dan de officiële.

Het gevaar van dergelijke levensfeiten en plaatsen in het oeuvre van een klassiek auteur voor het officiële beeld dat de overheid van hem ingang wil doen vinden moet men om te beginnen niet overschatten. Een wereldbeschouwing, een theorie, een visie op een persoon wordt door feiten veel minder bedreigd dan men zou denken. Feiten op zich zelf kunnen een beeld niet verstoren. Daarvoor is een *ander* beeld nodig, en wanneer men nu maar zorgt dat zulk een ander beeld niet ontstaan kan, hoeft men voor de feiten niet zo bevreesd te zijn. Wanneer de sovjet-overheid, naar wij in de volgende bladzijden hopen aan te tonen, niettemin ijverig probeert onaangename feiten in positieve zin te interpreteren, dan moet men hierin naar onze mening vooral een strijd zien tegen *andere* visies op de klassieken, de visies van de 19e-eeuwse literatuurbeschouwingen, en met name die van het orthodoxe marxisme, die men niet in korte tijd kan doen verdwijnen, al was het maar omdat zij nog steeds een belangrijke plaats innemen in het denken van hen die de nieuwe visie formuleren en propageren moeten.

Men volgt bij het ten goede duiden van slechte dingen verschillende wegen. Daar is om te beginnen het begrip van het „typische” dat kan dienen om feiten die met het officiële beeld strijdig zijn tot toevallige, onbelangrijke, voor het wezen van de zaak of de persoon niet typische te maken. Puskin is volgens het officiële beeld, dat hierin trouwens op het traditionele Puskin-beeld teruggaat, een bij uitstek optimistische, „levensbevestigende” figuur. Zijn pessimistische verzen zijn daarmee in strijd. Hecht men groot belang aan deze gedichten, dan kan men ze gebruiken om het optimistische beeld van de dichter te „vergruizen”. Wil men dat niet, dan zijn zulke verzen „uiteraard geschreven in uren van ziele-vermoeidheid en in het geheel niet karakteristiek voor de nuchtere en wijze muze van Puskin”, zoals voor de Oostduitse filosoof Just de regen op een officiële feestdag een „Zufälligkeit” is, die de zulk een dag beschrijvende kunstenaar aan de „Notwendigkeit” van mooi weer moet „unterordnen”.

Men kan dit niet-typisch zijn van ongewenste passages ook gebruiken om een vijandig beeld zijn grond ontnemen. Marietta Saginjan, die in 1950 een in zijn soort niet onverdienstelijk boek over Goethe uitgaf, protesteert als volgt tegen de pogingen der „Amerikaanse imperialisten” om een beeld van Goethe te ontwerpen dat strijdig is met het sovjetbeeld van de Grote Kunstenaar.

„Door alle uitlatingen van Goethe te verzamelen waar de dichter, onder invloed van het verdriet van het ogenblik, zijn Duitse tijdgenoten veroordeelde, waar hij, uit onbegrip voor de grote bevrijdingsbewegingen, op scherpe toon tegen revoluties schreef, waar hij als voorvechter optrad voor een breed begrip ‚wereldliteratuur’, . . ., waar hij zich twijfelachtige opmerkingen liet ontvallen over het vaderland, . . ., waar hij hoopvol naar Amerika keek, . . ., waar hij zich uitsprak tegen de revolutie, voor ‚godvruchtigheid’, voor het handhaven der hiërarchie, voor ‚het zich

neerleggen bij het onvermijdelijke', voor het zich terugtrekken in een wereld van zuivere kunst, zuivere wetenschap', ..., — door deze hele bloemlezing van fouten en zwakheden van de grote dichter te verzamelen hebben de Amerikaanse imperialisten een beeld geschapen van Goethe — de cosmopoliet, Goethe — de 'wereldburger', ..., de susser van het volksgeweten, ja haast van de modelpropagandist voor het 'Marshallplan'."

Soms doet zich de mogelijkheid voor een negatieve passage voor te stellen als een tactische zet, bedoeld om de vijand om de tuin te leiden en geenszins echt gemeend. Passages die zich tot zulk een interpretatie lenen, komen met name in de klassieke Russische literatuur voor. De moeilijkheid met dergelijke onder druk van een dictatuur tot stand gekomen uitlatingen is altijd, dat men haast niet vast kan stellen waar de grens ligt tussen de eigen mening van de auteur en het opzettelijk meepraten met de overheid, een moeilijkheid die zich ook bij de studie van vele sovjetpublicaties voordoet. Deze grens is bijvoorbeeld moeilijk te trekken in de gevallen van Dostoevskij en Saltykov, die beiden bij de Petrasevski-zaak betrokken geweest zijn. Dostoevskij werd ter dood veroordeeld en op het laatste ogenblik begenadigd en naar Siberië verbannen, Saltykov kwam er af met een verhoor. In de verklaringen die zij in deze zaak afgelegd hebben stellen zij het beide zo voor, alsof zij eigenlijk nooit veel sympathie gevoeld hebben voor de radicale, kinderlijke ideeën die in de kring rondom de fourierist Petrasevski opgeld deden. In beider verklaringen kan men naar onze mening een goed deel oprechtheid beluisteren, die enigszins bevestigd wordt door Dostoevskij's latere evolutie naar rechts en door de onorthodoxe positie van Saltykov in het latere radicale kamp. Saltykovs biograaf Makasin echter doet net of zich hier in het geheel geen probleem voordoet: „Saltykov veroorloofde zich formuleringen die niet aan zijn werkelijke overtuigingen beantwoordden en die door hem beschouwd werden als practisch onvermijdelijke en daarom toelaatbare vormen van compromis in de verhoudingen van het legale leven en werk van een democratische figuur onder het tsarisme."

De journalist Zaslavskij maakt zich aan dezelfde vereenvoudiging schuldig, waarbij hij op polemische toon Dostoevskij en Saltykov door een afgrond scheidt. „Dostoevskij distancieerde zich beslist van het materialisme, waar hij vroeger trouwens ook al niet voor voelde; hij distancieerde zich van de gedachte der boeren-revolutie, van de visie op de mens als de bewegende kracht in het historische proces; distancieerde zich van het geloof in het socialisme. Dostoevskij boog zich voor de autocratie en werd prediker van reactie en kerk.

Gebeurde er ook maar iets dergelijks met Saltykov, al was het maar in de verste graad? Hierop moet volkomen bepaaldelijk en categorisch worden geantwoord: neen!"

Er is nog een mogelijkheid om dergelijke critiek op vooruitstrevende tijdgenoten gunstig te duiden, wanneer men namelijk die critiek als het ware niet van rechts, maar van links laat komen. Alle revolutionnaire bewegingen immers, voor zover zij niet geleid werden door Marx, Engels, Lenin en Stalin, hadden hun principiële fouten. Wanneer Dostoevskij de *petrasevsky* critiseert, doet hij dat natuurlijk als

reactionnair. Als de grote satyricus en bestrijder der tsarendespotie Saltykov het doet, dan moet men er echter critiek in zien op het utopisch, onwetenschappelijk karakter van hun theorieën.

Bijzonder graag wordt deze weg gekozen in de Puskin-literatuur, wanneer Puskins critiek op de *dekabristen*, de revolutionairen die in 1825 na de dood van Alexander I vergeefs een greep naar de macht deden, goedgepraat moet worden. Dit gaat soms op zeer originele, zij het volkome corrupte wijze. Als Puskin niet zo veel geloof heeft in de revolutieplannen van de dekabristen, stelt men dit ongeloof voor als een *Vorwegnahme* van Lenins stelling dat de dekabristen „verschrikkelijk ver van het volk” stonden en daarom niet de overwinning konden behalen: „Puskin,” schrijft de sovjetcriticus en literatuurhistoricus *Ermilov*, „koesterde sterke twijfel aan het succes van een ‚militaire revolutie’, die niet met het volk verbonden was; in dit opzicht was Puskin de dekabristen vooruit.” Als Cechov de socialist Michajlovskij afwijst, dan is dat natuurlijk omdat hij het „reactionnaire karakter” van diens „posities” doorzag. Als Herzen in conflict kwam met de Russische revolutionairen van zijn tijd, dan kwam dat omdat het „tweederangs”-revolutionairen waren.

Gebruikelijk is het ook, ongunstige passages te zien als... typisch voor de zwakke zijden van de revolutionaire beweging van die tijd en dus als typisch-revolutionnair. „Voor een juiste historische waardering van Lermontov moet men eraan denken, dat hij een adellijke protestant was, een adellijke opstandeling. Alle adellijke revolutionairen-dekabristen stonden negatief tegenover de Jacobijnse periode der (Franse) Revolutie. Ook Puskin was niet in staat de revolutionaire terreur en de revolutionaire dictatuur der kleine bourgeoisie naar waarde te schatten. Zelfs Herzen noemde Peter een despoot ‚naar het model van het Comité du salut public’ en vergeleek Paul met Robespierre,” schrijft een sovjetcriticus en de historica *Neckina*, die men wel als de vertegenwoordigster *par excellence* van deze redenering kan beschouwen, ziet in Puskins afkeer van Marat een bewijs temeer dat Puskin een revolutionair was. „De vraag naar het revolutionair zijn van Puskin,” aldus Neckina, „werd als regel in de literatuur ‚in het algemeen’ aan de orde gesteld. De onderzoeker werkte met het buitenhistorische begrip ‚revolutionair’, vulde dit met een willekeurige inhoud, paste het toe op Puskin en probeerde de vraag te beantwoorden of de dichter al of niet een ‚echte revolutionair’ was. Is het nog nodig te bewijzen, dat Puskin nooit een echte revolutionair was?” vraagt V. V. Veresaev in een artikel ‚Ter verdediging van Puskin’. De geestelijke ontwikkeling van Puskin tekenend, besluit hij: „Dit is de ideologische weg van Puskin, hemelsbreed verschillend van de weg van de echte revolutionair.”

Neckina protesteert tegen deze opvatting van Veresaev, die volgens haar voortkomt uit een niet ten grondslag leggen aan alle onderzoek dienaangaande van Lenins definitie van de dekabristen als „adellijke revolutionairen”. De dekabristen waren dus revolutionairen en velen hunner waren constitutionele monarchisten. Als Puskin een constitutioneel monarchist was, was hij dus een revolutionair. Zelfs als Puskin de hoop op revolutie als een hersenschim beschouwt en de onderdrukte volkeren vergelijkt met schapen, die niet de vrijheid willen, maar slechts

geslacht of geschoren moeten worden, weet Neckina op te merken: „De beste mensen van die tijd, in de eerste plaats Puskin, werden diep verontrust door de neergang van de revolutionnaire golf, het onvoldoende revolutionnair zijn van de massa's der bevolking. De verontrusting was een hoog gevoel van de patriot, van de burger van zijn vaderland.”

Hier keert men, als was er niets gebeurd, terug tot een relativisme dat Plechanov zou hebben gesierd: er bestaat geen revolutionnair „überhaupt”, er bestaan alleen maar verschillende soorten historisch bepaalde revolutionnairs. Hier wordt de orthodox-marxistische redeneertrant van stal gehaald om een beeld van Puskin te helpen schragen, dat juist zo heel weinig orthodox is. Met heftige verwijten aan hen die met de onhistorische categorie „revolutionnair” *tout court* werken, wordt Puskin gemaakt tot vertegenwoordiger van zoiets onhistorisch als „het volk”...

Hierboven maakten wij kennis met de dekabristen, die zo „verschrikkelijk ver van het volk” stonden. Dit is een negatieve trek, die het beeld van de dekabristen als de Edele Strijders voor de Bevrijding van Rusland en Grote Voorlopers der Revolutie ontsiert. Men zit hier echter niet bij de pakken neer. Het orthodoxe klasse-determinisme, in andere gevallen verguisd als „vulgair sociologisme”, bewijst hier uitstekende diensten, en men „verklaart” volgens de regels der historisch-materialistische kunst de gebreken der dekabristen: „Natuurlijk stelde de klassebeperkt-hed der adellijke revolutionnairs onoverkomelijke hinderpalen in de weg aan hun samensmelting met het volk.”

Flaubert leefde in het tijdperk van de Commune, maar zag de grootheid en de heroïek der communards niet in, en schreef niet over hen, doch over de slag bij Thermopylae. Niettemin was hij een groot schrijver. Hoe dit te verklaren? Uit zijn „klassebeperkt-hed” natuurlijk, die hem in de Commune niet anders dan een „terug naar de reinste Middeleeuwen” deed zien. Hij kon daar niets aan doen, want zegt niet een van de axioma's van het marxisme dat een schrijver altijd vertegenwoordiger van zijn klasse is?

Dit neemt niet weg dat men alle „positieve” passages geheel van de klassebasis losmaakt. In zekere zin gaat men hier typisch marxistisch te werk. Ook het orthodoxe marxisme immers kon altijd naar de noodzaak van het ogenblik werken met het axioma van de klassebepaaldheid of met het leerstuk van de „overlopers”. De criticus *Trofimov* beroept zich op Marx, Engels en Lenin, die immers volgens hem ook van mening waren dat aan figuren als Goethe, Balzac, Tolstoj „tegelijktijd trekken van klassebeperkt-hed” en „trekken, die eeuwige betekenis voor het volk hebben”, eigen waren. Op die manier kan een 19e-eeuwse revolutionnair als *Selgunov* vergeven worden dat hij geen marxist was: „Als ideoloog van de werkende boeren voelde Selgunov sympathie voor het proletariaat, maar krachtens zijn klassebeperkt-hed kon hij in die jaren de historische rol van het proletariaat als dood-graver van het kapitalisme en strijder voor het socialisme niet begrijpen.”

Nog gemakkelijker wordt het, wanneer men onaangename trekjes der klassieken uit zoiets vaags en altijd beschikbaars gaat verklaren als de „historische verhoudingen”. Als Puskin na 1825, hoe men ook zoekt, niets te zien geeft wat naar een aanvaardbaar politiek program lijkt, schrijft zijn sovjetbiograaf *Mejlach*: „Hij liet

geen duidelijk antwoord na op de vraag naar de wegen van de Russische vooruitgang: dit antwoord kon toen niet worden gegeven krachtens de historische voorwaarden." Lermontov had geen duidelijke politieke denkbeelden. Kirpotin weet daar wel raad op: „De oorzaak daarvan lag niet in de afwezigheid van politieke belangstelling, maar in de tijdsomstandigheden. Als persoonlijkheid en schrijver werd hij gevormd in de eerste jaren na de nederlaag der dekabristen, in de zone van maatschappelijk verval, toen er nog geen tegengif was gefabriceerd tegen de regeringsactie in de vorm van een democratisch program." Zo wordt ook Gogol's „val" verklaard uit de „invloed van zijn reactionnaire omgeving van religieus gestemde bigotten en fanatici, beschermers van het tsarisme."

Voor al bij het „inschakelen" van 19e-eeuwse revolutionnaire publicisten als Belinskij, Dobroljubov en Cernysevskij bewijst deze redenering uitstekende diensten. De vraag doet zich immers voor, waarom deze mensen, als ze toch zo geniaal en goed waren, geen marxisten geweest zijn. Voor Belinskij kan althans het excuus gelden, dat hij stierf vóór hij van het *Communistisch manifest* kon kennis nemen, maar de anderen? Hier komt de „achterlijkheid" van Rusland te stade. Reeds Lenin schreef: „Cernysevskij is er niet in geslaagd, of beter, heeft niet de mogelijkheid gehad (ne sumel, vernee, ne mog), vanwege de achterlijkheid van het Russische leven, zich op te werken tot het dialectisch materialisme van Marx en Engels", en gaf daarmee de toon aan voor een nog voortdurend groeiende reeks van dergelijke uitlatingen: „Ondanks hun genialiteit konden niettemin noch Belinskij, Herzen en Ogarev, noch Cernysevskij, Dobroljubov en Pisarev, vanwege de achterlijkheid der toenmalige Russische maatschappelijke verhoudingen (kapitalisme en proletariaat waren in Rusland toen pas bezig geboren te worden) zich opwerken tot de materialistische geschiedbeschouwing en het idealisme overwinnen." Een ander voorbeeld: „In het achterlijke Rusland levend, waar zich nog geen arbeidersklasse gevormd had, geen arbeiderspartij, waar het tsarisme ieder optreden van de vrije, geavanceerde, zelfstandige gedachte in de kiem smoorde, waren de klassieke Russische materialisten nog niet in staat de materialistische dialectiek, laat staan het historisch materialisme uit te werken of van Marx en Engels over te nemen, niet in staat zich op te werken tot het wetenschappelijk socialisme."

Deze methode maakt het mogelijk om bijvoorbeeld met behulp van passende citaten aan te tonen dat Goethe een „dialecticus" of een „materialist" was, en alle gevallen waarin hij zich anti-marxistisch uitlaat te „verklaren" uit de omstandigheid, dat hij nu eenmaal „in zijn tijd de boeien van het idealisme niet kon slaken". Zelfs de Heilige Schrift kan op die manier aannemelijk gemaakt worden. De reactionnaire denkbeelden van Job, die aan de zin van het wereldbestel ging twijfelen, kunnen historisch verklaard en hem dus vergeven worden. Want, roept naar Russisch voorbeeld de *Oostenrijkse* communist Reimann uit: „Konnte er, in den Verhältnissen seiner Zeit, eine richtige Lösung finden?" Neen immers.

Het „goede" komt niet meer voort uit de klasse: „De denkbeelden van de klassieke Russische materialisten maakten geen deel uit van de bovenbouw boven de economische structuur van het toenmalige Rusland; de bronnen ervan liggen,

als de bronnen van alle nieuwe maatschappelijke ideeën, in de *nieuwe* economische behoeften van de maatschappij", een soort van negatieve onderbouw dus. Aan marxisme bestond blijkbaar geen economische behoefte en het uitblijven ervan wordt op de oude wijze uit de ouderwetse onderbouw verklaard: „De levensbeschouwing en het werk van de schrijvers van het verleden was niet vrij van onvermijdelijke historische beperktheid en klassevooroordelen.”

Wij zien hier het historisch determinisme, waarvan wij het op de achtergrond schuiven in de vorige hoofdstukken beschreven hebben, terugkomen in een ondergeschikte functie: het verklaren van onaangename verschijnselen in een positief gewaardeerde zaak of persoon. Dit historisch-materialistisch verklaren van minder prettige dingen bewijst ieder ogenblik zijn eigen opzettelijkheid. Het gaat immers waar het „goede” figuren betreft onveranderlijk samen met het prijzen van het „zich losmaken”, het „zich bevrijden” van de slechte invloeden van klasse en milieu. De feiten, neergelegd in de werken, die waar het de klassieken betreft nu eenmaal al gedrukt zijn en te veranderen noch te weerleggen, zijn nu eenmaal vaak zo, dat de Grote Kunstenaar — laat ons hem Jansen noemen, men kan naar verkiezing Dante, Goethe, Puskin, Tolstoj, Shakespeare etc. invullen — enige keren in zijn leven, om het schematisch uit te drukken, „Leve de revolutie!” geroepen heeft, en ook enige keren „Weg met de revolutie!” Dat „Leve!” wordt door de critiek uiteraard met gejuich begroet. Het toont aan, aldus de huidige sovjetcritiek in zulke gevallen, dat Jansen zich van de invloeden der contra-revolutie wist vrij te maken en zich in het kamp van de vooruitgang bevond, op het volk steunde etc., zoals alle waarlijk grote geesten altijd en overal gedaan hebben. Uitstekend. Maar als hij zich dan zo goed wist los te maken van klasse en milieu van zijn tijd, waarom riep hij dan ook een paar keer „Weg met de revolutie!”? Als de historische invloeden, klasse, tijd, milieu, achterlijkheid van Rusland etc. voor dit „Weg!” aansprakelijk waren, dan snijdt die redenering alleen hout als Jansen altijd „Weg!” geroepen heeft. De keren dat hij „Leve!” geroepen heeft bewijzen echter, is de in dit soort dialectiek niet geschoolde onderzoeker geneigd te zeggen, dat de invloed van klasse en milieu niet almachtig was. De vraag waarom hij zich in het ene geval wel en in het andere geval niet aan die invloed wist te onttrekken blijft onbeantwoord. De eenvoudige rechtvaardigheid eist, dat als men Jansens „Leve!” hem tot verdienste aanrekent, men hem zijn „Weg!” moet kwalijk nemen. Welke reden is er om „Weg!” deterministisch en „Leve!” van de vrije wil uit te beoordelen? Waarom immers niet omgekeerd? Men kan evengoed als volgt redeneren: Jansen heeft enige keren „Weg met de revolutie!” geroepen, een bewijs hoe hij zich los wist te maken van de in zijn tijd heersende revolutionnaire stromingen en van het revolutionnaire gezinde milieu waarin hij verkeerde. Ook heeft hij enige malen „Leve de revolutie!” geroepen: dit moeten wij op rekening zetten van de onmogelijkheid voor iemand die in die tijd en in dat milieu leefde zich geheel van de revolutionnaire invloed los te maken. Het is slechts een kwestie van vooropgezette bedoeling, van sympathie voor Jansen en voor de revolutie, hoe men redeneert. Goethe's uitvallen tegen de Franse Revolutie kan men ook zien als een bewijs van bijvoorbeeld zijn begrip voor de gruwelijkheid van terreur, toe-

gepast op grond van een abstract geloof in de goedheid van de mens en in de vooruitgang der maatschappij, terwijl dan zijn woorden bij Valmy beschouwd kunnen worden als een kleine, vergeeflijke fout, niet typisch voor het diepe inzicht, waarvan hij anders blijk gaf, en te verklaren uit de onmogelijkheid zich te onttrekken aan de invloed van een revolutie die zelfs figuren als Schiller en Beethoven niet onberoerd heeft gelaten.

Zo ooit, dan blijkt uit dit naar willekeur wél en niet inschakelen van een maatschappelijke verklaring hoe problematisch in het algemeen het verklaren is van persoonlijke eigenschappen uit de groep of tijd waartoe die persoon behoort. Zolang er immers één individu in de groep is, dat zich niet door collectieve oorzaken laat weerhouden om bijvoorbeeld marxist te zijn, vervalt het verhaal op de collectiviteit ten gunste van een ander, die geen marxist was. Voor het verklaren van Cechovs apoliticiteit beroept men zich op zijn milieu. Maar in Cechovs milieu waren de marxisten zo talrijk, dat hij helemaal naar Frankrijk moest reizen om hun „opgeblazen gezichten” niet meer te zien.

Dezelfde kinderlijke opzettelijkheid vindt men in het verklaren van de gebreken van een cultuurgeschiedenis. Over de tijd van Heine schrijft Lukacz: „Der Anachronismus der deutschen Zustände (...) macht in dieser Periode einen grossen deutschen Realismus unmöglich. Die deutschen Realisten dieser Periode bleiben bei ihrer Darstellung notwendig in der kleinlichen Miserabilität der deutschen gesellschaftlichen Entwicklung stecken (z. B. Immermann).” De vooropgezette behoefte om een negatief cultureel verschijnsel aan een negatief maatschappelijk verschijnsel te binden bemoeilijkt hier een eerlijk onderzoek. Waarom bracht deze „kleinliche Miserabilität” wel Marx en Engels, maar geen Duitse epiek voort? Waarom bracht het anachronisme en de kleinliche Miserabilität van de Russische 19e-eeuwse maatschappij wel een grote epiek voort? Waarom dus eigenlijk aannemen dat het uitblijven van zulk een epiek „notwendig” uit maatschappelijk verval voortkwam?

GEEN MÜNCHEN, MAAR . . .

Het accord van Genève

Wie de betekenis van Genève wil begrijpen, doet goed niet uitsluitend naar Indo-China te kijken en zelfs niet uitsluitend naar Azië. Het was reeds een overwinning van het communistisch blok, toen het er in geslaagd was een bespreking over de Aziatische zaken te verkrijgen, nadat in Berlijn niet slechts de besprekingen over de Europese zaken, maar ook de besprekingen over de wereld-situatie als geheel, waren vastgelopen. De normale gang van zaken, bij een Europese solidariteit, en in meerdere mate nog bij een wereld-solidariteit, zou zijn geweest dat de Westelijke mogendheden van verdere besprekingen hadden afgezien en de koude oorlog in de wereld zowel als de warme oorlogjes in Azië, hadden voortgezet, met vergrote krachtsinspanning. Doch zoals men weet eindigde Berlijn met een breuk in het Westelijk front, een breuk veroorzaakt door het volkomen gebrek aan weerstandsvermogen van Frankrijk, en door het zeer beperkte weerstandsvermogen van Engeland. Geen ziektegevallen zijn nu eenmaal ernstiger, dan die, waarbij de wil tot genezing niet meer aanwezig is. En de twee zieken, Engeland en Frankrijk, wilden met alle geweld naar Genève, waar ze, dat stond van te voren vast, alleen maar zieker vandaan konden komen.

Voor een goed begrip van de krachtsverhoudingen in de tegenwoordige wereld, dient men te beseffen, dat, evengoed als de Pétains en de Weygands, de helden en overwinnaars van wereldoorlog I, de leiders van de capitulatie konden worden in wereldoorlog II, de Churchills en de Edens, helden en overwinnaars van de tweede wereldoorlog, bezig zijn in bedenkelijke mate tot leiders van het capitulantendom in de tegenwoordige periode te worden. Dat Frankrijk een hopeloos geval is, beseft nu langzamerhand wel een ieder. Dat Engeland het „Frankrijk” van dit tijdperk is, dient men te erkennen wil men straks niet voor de afschuwelijkste verrassingen komen te staan.

De hopeloosheid van het Franse geval bleek in de tweede wereldoorlog nog niet het meest uit de capitulatie, maar uit het feit dat het land niets beters naar voren kon brengen dan de Gaulle, die wel flinker was dan de capitulanten, maar eigenlijk nog zotter, zoals nu wel overtuigend bewezen is. De ernst van het Engelse geval blijkt uit het feit dat de enige politieke figuur van formaat die in de laatste jaren naar voren is gekomen, Aneurin Bevan is, een soort de Gaulle van het socialisme.

En tot overmaat van ramp moet men er aan toevoegen, dat, terwijl in de sombere dagen van München, een figuur als Churchill omhoog kwam, met op de

achtergrond Roosevelt, ons tijdperk het tot dusver moet doen met Eisenhower en Dulles, terwijl de achtergrond niet veel beters laat zien of vermoeden.

• • •

Om echter elk misverstand te voorkomen: men mag Genève niet zonder meer gelijkstellen aan München. De zaak zelf is véél en véél onbelangrijker. In München ging het om een belangrijke nederlaag op het hoofdterrein. Geen zinnig mens kan volhouden dat Indo-China een hoofdterrein is. Nog altijd is Azië, zelfs als het om de sleutelposities van dat werelddeel gaat, een gebied van de tweede rang, in geen enkel opzicht beslissend voor de toekomst van de wereld in de komende kwart-eeuw. De overschatting van Azië is een van de grondfouten in de tegenwoordige wereldpolitiek. Men doet alsof het verlies van Azië de positie van de vrije wereld op beslissende wijze zou beïnvloeden. Hitler heeft zijn oorlog niet kunnen winnen, al had zijn bondgenoot, Japan — een grote mogendheid op industrieel, militair en maritiem gebied — het beste deel van Azië, nl. heel Z.O.-Azië, veroverd, benevens het grootste deel van China, terwijl India, toen nog Brits-Indië, de actie van het Westen naar beste krachten saboteerde. Ook de tegenwoordige Hitlers, de heren van het Kremlin, winnen hun zaak niet, als het tegenwoordige „Japan” — dat nu China heet — zich meester zou maken van het Aziatische continent. Wie Europa heeft en behouden kan, en kan inschakelen in zijn machtsorganisatie, wint de strijd om de wereld. Of men het prettig vindt of niet: Duitsland is belangrijker dan tien Azië's.

Wat is, in dit grote en werkelijke geheel gezien, de betekenis van Indo-China! Wat komt het er op aan of het communistische wereldrijk een paar rijstvelden meer of minder bezit.

Noord-Vietnam, dat thans in het communistische wereldrijk wordt ingeschakeld, kan zijn twaalf of dertien millioen inwoners — als die er blijven en als er niet een paar millioen naar het Zuiden vluchten — niet eens voeden. Het levert dus geen voedseloverschot voor het rijk van Mao, waarin, naar de eigen berichten, zeker honderd millioen boeren op het land en evenveel bewoners der steden, met voedselnood te kampen hebben. Die versterking bestaat alleen hierin dat Zuid-Vietnam, Laos en Kambodja, open komen te liggen voor de communistische opmars, welke natuurlijk niet zal beginnen als een opmars der legers, maar als een „bevrijdingsstrijd” der guerillabenden, die dan, de gewoonte getrouw, niet-officiële hulp zullen krijgen uit Noord-Vietnam en China. Dit soort opmars blijft voortduren, en de uitwerking ervan op Siam, Birma, Malakka, en ook op India en Indonesië, blijft voortbestaan.

Het gevaarlijkste daarbij is de suggestie, enorm vergroot door de afloop in Indo-China, en vooral door de wijze waarop deze aangelegenheden in Genève zijn behandeld, en door de houding van het Westen bovenal, dat tegen het communisme tóch geen kruit is gewassen, en dat de communisten, vroeger of later, van etappe naar etappe, hun zin krijgen. Het Aziatische communisme, en het dito neutralisme, dat de voorschool van het communisme is, bestaat voor driekwart uit angst van de massa's en uit begeerte van de nationalistische intellectuelen om bij de winnende

partij te zijn. Dit proces is door de resultaten van Genève niet stopgezet, doch integendeel versterkt.

• • •

Maar nogmaals, dit Aziatische proces is ten slotte van bijkomstige betekenis. Het erge in Genève is niet het verlies van een stukje Azië, noch de aankondiging van het verlies van steeds meer stukken Azië. Het erge is dat de Aziaten die zich willen verzetten tegen het communisme, door het Westen in de steek zijn gelaten. Niet slechts door Frankrijk, dat moeilijk iets anders doen kan dan Azië in de steek laten, aangezien het ook Europa in de steek laat, en sedert jaren niets anders doet dan Frankrijk zelf in de steek laten. Niet slechts door Engeland dat sedert de laatste tijden de grote leverancier is der capitulatie-theorieën, maar ook door de Verenigde Staten, die hun eigen verantwoordelijkheid als wereldmacht afschuiven op de onwil en de zwakkelikheden van de Engelsen en de Fransen. Alsof men een krachtige politiek van Engeland zou kunnen verwachten — om over Frankrijk maar niet te spreken — zolang de Amerikanen geen initiatief aan de dag leggen en niet tot daden komen die Engeland voor een voldongen feit plaatsen.

De enige politiek in de laatste jaren die ten minste aanvankelijk tot resultaten heeft geleid, was de politiek van Truman in Korea, die hierin bestond dat de Amerikanen een actie ondernamen, los van de vraag wat de Engelsen en de rest zouden doen. Toen men in een later stadium naar de wijze mannen van Downing Street ging luisteren — die op hun beurt luisteren naar de nog wijzere mannen rondom Nehroe — begon het mis te lopen, al heeft het aanvankelijke initiatief ten minste kunnen voorkomen dat Zuid-Korea in communistische handen viel. En als de tegenwoordige Amerikaanse regering Mendès-France iets zou verwijten, dan loopt ze het gevaar ten antwoord te krijgen, dat de politiek van Mendès, als het ene rotte ei op het andere, lijkt op de politiek die Eisenhower aan het bewind bracht: het beloven van de vrede in Korea ginds — het beloven van de vrede in Indo-China hier. En met dit grote verschil dan nog dat Mendès-France inderdaad voor een failliete boedel stond, terwijl Eisenhower een sterke partij vergokte om een partij-overwinning te kunnen behalen.

Dat Eisenhower en Dulles blijkbaar geschrokken zijn van de uitwerking der politiek die ze aan de macht bracht, is verheugend. Maar zolang zij niet erkennen dat de weg naar de gezondheid ligt in het weer aanknopen bij de politiek van Truman, en zolang zij een wereldpolitiek menen te kunnen voeren met gelijktijdige belastingverlaging, verzwakking van het leger en toegeven aan de angstige Amerikaanse burgers en vooral burgeressen, zal dit tweeslachtige pogen alleen leiden tot dikke woorden van Dulles, die niet waar gemaakt worden en die dan weer een verminderd prestige van de Amerikaanse politiek ten gevolge hebben.

• • •

In de bijna drie maanden die de conferentie van Genève in beslag nam, hebben we dus eerst gehad de mislukte onderhandelingen over Korea. Daarbij bleek dat de wapenstilstand alleen berust op de aanwezigheid van sterke Amerikaans-Zuid-koreaanse troepenmachten aan de andere kant van de demarcatielijn, terwijl in het

Noorden alle bepalingen van de wapenstilstand worden geschonden, en de „neutrale” contrôlecommissie zorgvuldig uit Noord-Korea wordt geweerd. Zelfs India moest dit met Zweden en Zwitsers erkennen — dat Polen en Tsjechen die toestand normaal vinden spreekt vanzelf — maar India heeft natuurlijk geen enkele consequentie hieruit getrokken voor zover het de betrouwbaarheid der communistische overeenkomsten betreft. Integendeel, het heeft zijn politiek in Genève laten bedrijven door de beruchte communistische meeloper Krishna Menon, die voortdurend als zodanig werkzaam is geweest. Een hereniging van Zuid- en Noord-Korea is voor lange tijd uitgesloten. En men besloot de hele affaire naar de UNO te verwijzen, die haar natuurlijk geen stap verder zal brengen.

• • •

Onder normale mensen zou de conclusie nu geweest zijn, dat het in het geheel geen zin had nu nog verder te gaan praten over Indo-China, waar de militaire situatie even zwak was als ze in Korea sterk lag. Maar het Frankrijk van Bidault, die toen nog aan „Buitenland” zat, wilde in ieder geval onderhandelen, omdat het beseftte dat de oorlog in Indo-China in géén geval kon eindigen met een overwinning van de koloniale politiek die men had pogen door te zetten en die voor het conservatieve deel van Frankrijk de enige zin van de strijd was.

Wat dit betreft is het geval Indo-China een les voor allen die in onze periode wereldpolitiek willen voeren. Volledige onafhankelijkheid van Indo-China in een zeer vroeg stadium, en gelijktijdige steun aan die nationalistten, die met het Westen wilden samenwerken, zou het communisme hebben kunnen keren, en de Franse invloed hebben gered. Het pogen met vazalstaten en politieke handlangers te werken, heeft het constructieve nationalisme verstikt, en de bevolking naar het communisme gedreven. Militaire acties, ofschoon ondernomen door aanzienlijke Franse, of door Franse officieren geleide, strijdkrachten, hebben hierin geen verandering kunnen brengen, hoeveel geld Frankrijk en later Amerika er ook aan gespendeerd hebben. Eerst nadat Frankrijk, in de allerlaatste periode, onder Amerikaanse druk, de volledige onafhankelijkheid van de Indochinese staten aan de orde stelde, kreeg de anti-communistische beweging groeiende aanhang bij het volk. Zou men thans de strijd hebben voortgezet, met directe Franse, Amerikaanse en andere hulp, dan zou, ondanks het feit dat het Noorden voorlopig niet te redden zou zijn geweest, de strijd op den duur gewonnen hebben kunnen worden. Maar toen de onafhankelijkheid beloofd was, had de strijd voor het conservatieve Frankrijk alle bekoring verloren, terwijl het progressieve Frankrijk geen hogere wijsheid kent dan vrede tot iedere prijs. De defaitismen van rechts en van links ontmoetten elkaar in de persoon van Mendès-France.

Maar voor die ontmoeting kon plaatsvinden moest eerst nog in Genève onderhandeld worden, onder omstandigheden die het onderhandelen tot een bespotting maakten. Er kwam geen wapenstilstand, maar de communisten zetten rustig hun actie voort, terwijl een verdedigingsverdrag voor Zuid-Oost-Azië uitbleef. De Franse militairen, in hun behoefte om de conservatieve politiek van het kolonialisme aan een overwinning te helpen, die de leiding bij Frankrijk zou doen blijven, lokten een beslissende slag uit rondom Dien Bien Phoe. De volstreekte onbekwaamheid van

de Franse officieren, die sedert 1870 een soort van historische wet is geworden, trad ook nu weer aan de dag. Dien Bien Phoe viel, de regering Laniel viel; maar de officieren blijven.

En Mendès-France rees op de golven van de nederlaag omhoog, met als program: capitulatie binnen een maand. Na het Pétainisme van rechts, dat óók de capitulatie tot program had en dat ook over Frankrijks ziekten jammerde en het verkrijgen van de nationale gezondheid beloofde, krijgen we nu het Pétainisme van links, dat inderdaad een aantal werkelijke ziekten van Frankrijk aanwijst (belastingontduiking, kolonialisme) maar dat eveneens vóór alles is: een beroep op angst en lafheid.

Te ontkennen valt echter niet dat het in het tegenwoordige Frankrijk, en trouwens ook in het grootste deel van het tegenwoordige Europa, veel realistischer is een beroep te doen op angst en lafheid, dan op fierheid en flinkheid. Het is niet onmogelijk dat Mendès-France iets anders wil, dat hij werkelijk het voornemen — de illusie dus — heeft Frankrijk gezond te kunnen maken, maar het feit, dat hij het systeem van een regering op afbetaling heeft ingevoerd, die per maand en per karwei wordt ingehuurd, is eerder een verergering van de Franse kwalen dan een genezing ervan.

Nogmaals, het lot van Indo-China is weinig belangrijk, maar de geest van capitulatie die aan de Westelijke kant in Genève overheerste bewijst dat we nog lang niet het dieptepunt van de crisis bereikt hebben.

Daarbij is eveneens van ondergeschikte betekenis of Frankrijk, bevrijd van de last van Indo-China, weer wat opgekalefaterd zal worden. Misschien slaagt Mendès er in de Fransen wat sociaal inzicht bij te brengen, misschien weet hij de invloed der colons in Noord-Afrika te overwinnen en in die gebieden redelijke verhoudingen te scheppen, ja, misschien weet hij de EDG door het Franse parlement heen te drijven; er is echter geen enkel bewijs dat hij, in de grote vraagstukken van de wereldpolitiek, zelf gezond is. In Genève heeft hij zich doen kennen als een aanhanger van de verzoeningspolitiek met Rusland en China, samenwerkend met die andere kampioen der verzoeningspolitiek, Eden.

Het bezoek van Churchill en Eden aan Washington, heeft aan het licht gebracht dat men in Engeland tegen elke krachtige politiek gekant is. Zeker, men wil nog altijd de herbewapening van Duitsland, die, terecht door de Russen belangrijker wordt geacht dan alle andere zaken. Men is zelfs bereid die herbewapening te overwegen als Frankrijk de EDG zou verwerpen. Dat schijnt afdoend, maar is het niet, zolang ook die herbewapening wordt bedoeld om een Europees „Genève” of „Locarno” — in feite een München — te verkrijgen, dat dan op wereldschaal moet worden voltooid. Wie thans, *op korte termijn*, overeenstemming met Rusland en China wil, is een capitulant.

• • •

Overeenstemming is alleen mogelijk na een zeer lange periode van versterking der Westerse posities — militair, sociaal, economisch — waardoor het communistische blok uitgemaneuvreerd is, en bereid is diep ingrijpende concessies te doen, omdat het niet meer in staat is de spanning van de koude oorlog te verdragen. Wie die periode en die krachtsinspanning wil overslaan, omdat zijn volk niet meer in

staat is die inspanning te dragen, en vrede tot nagenoeg iedere prijs verlangt, krijgt een Russische vrede, van het type dat thans in Genève is gefabriceerd.

Zeker, noch Engeland, noch Frankrijk kunnen die inspanning dragen, dat is een gemakkelijk te constateren feit. Ze zouden dat alleen kunnen met Amerikaanse hulp. En voorlopig wordt die niet gegeven. Maar zelfs als ze gegeven werd, zouden grote groepen in Engeland en Frankrijk haar niet willen aanvaarden. Men wil liever op zijn eigen manier ondergaan, dan met hulp van buiten gezond worden. Dat is de richting Bevan-Eden in Engeland, het is de richting de Gaulle en, voor zover het thans te zien is, óók Mendès-France in Frankrijk, en de richting Ollenhauer in Duitsland. Het verschil is, dat in Engeland en Frankrijk de zelfmoordpolitiek het terrein beheerst, terwijl dat in Duitsland niet het geval is. Daar is zelfs Ollenhauer thans tot de verstandige uitspraak gekomen, dat bewapening van West-Duitsland nodig is, al blijft hij de EDG afwijzen. Daarom is Duitsland nog een hoop; zoals Amerika, ondanks zijn tegenwoordige leiding, een hoop blijft.

Een goede Amerikaanse politiek, samengaand met Duitsland, zou zelfs op de duur Engeland, en op de heel lange duur misschien zelfs Frankrijk, weer op de been kunnen helpen.

Maar voorlopig is daarvan nog niets te merken. Amerika blijft in gebreke. Het resultaat is Genève. Dat resultaat heeft in Amerika verontwaardiging en verbijstering teweeggebracht. Men is diep doordrongen van de nederlaag die men zelf, en daardoor het Westen, in Genève heeft geleden. Als dit voert tot een bezinning op de fouten van de eigen politiek, met blijvende afwijzing van iedere capitulatie, dan heeft Genève toch nog wat goeds teweeggebracht.

Voorlopig is het een triest geval, te triester omdat het wordt bejubeld als een meesterlijk werkstuk van Mendès-France.

• • •

Ik wees er al op dat de Vietnamezen, die na het verkrijgen van de onafhankelijkheid, voor het eerst begonnen de nationale tegenstand tegen het communisme te organiseren, volkomen in de steek zijn gelaten. De regering van Vietnam heeft dan ook *onder protest* getekend, nadat op haar een druk was uitgeoefend, die in geen enkel opzicht verschilde van de druk die in München op de regering van Benesj werd uitgeoefend door Chamberlain en Daladier, voorlopers van de huidige Eden en Mendès-France.

De regering van Kambodja heeft uiteindelijk geweigerd een overeenkomst te bekrachtigen die haar van buitenlandse militaire steun zou beroven, en dus openleggen voor de communisten. En ze heeft ten slotte doorgezet dat ze buitenlandse hulp mag vragen als ze bedreigd wordt. Een zelfde clausule zou óók voor Vietnam en Laos te verkrijgen zijn geweest, als Mendès zich niet zó aan een dwaze tijdslimiet had gebonden, dat hij ten slotte vrijwel alles moest aanvaarden. De Russen — want zij hebben de uiteindelijke onderhandelingen gevoerd, daarmee de nieuwe „grote mogendheid” China terzijde schuivend en op haar ware plaats zettend van Russische vazalstaat — hebben van die tijdslimiet die de geniale vondst van Mendès heette te zijn, het voor de hand liggend gebruik gemaakt. Ze hebben de onder-

handelingen gerekt tot aan de beslissende dag, en toen hun voorwaarden doorgedreven.

Natuurlijk zou, bij een normale methode van onderhandelen, het behoud van Haiphong voor de Frans-Vietnamese combinatie mogelijk zijn geweest, en daarmee het bezit van een operatiebasis, bij, vanzelfsprekende, bestandsschendingen van Vietminhse kant. En natuurlijk was het aansluiten van het Vietnamese leger en van de strijdkrachten van Laos en Kambodja bij een Z.O.-Aziatisch defensiepact eveneens te verkrijgen geweest — als de Russen niet van te voren hadden geweten dat de verklaringen van Mendès-France, dat hij, bij het mislukken der onderhandelingen, de strijd met kracht zou voortzetten, geen enkele reële achtergrond hadden. Mendès moest met een overeenstemming thuiskomen, anders was zijn rol uitgespeeld. Dat zijn opvolgers al evenmin de oorlog zouden voortzetten, was bij de parlementaire verhoudingen in Frankrijk, en bij het gebrek aan weerstandsvermogen van het land, ook wel zeker. In theorie bestond natuurlijk wel de mogelijkheid van een beroep op Amerika, door Frankrijk en de drie Indochinese staten; en in theorie kon dán ook een beroep worden gedaan op Engeland en op andere deelnemers voor een Zuidaziatisch defensieverdrag. Maar de practijk was, dat Frankrijk dit alternatief niet wilde, dat Engeland het evenmin wilde, en dat de Verenigde Staten het maar half wilden. Van die situatie hebben de Russen het uiterste gebruik gemaakt.

• • •

Er is nog een kant aan de overeenkomst, waarvan de Westelijken een prachtig gebruik hadden kunnen maken, maar die, door het zelf-ultimatum van Mendès, niet tot zijn recht is gekomen.

Toen de gedachte van een contrôlecommissie naar voren kwam, is van Westelijke zijde, op een bepaald moment, het voorstel gedaan: die commissie te laten bestaan uit louter Aziatische landen, de landen van de Colombo-bijeenkomst: India, Pakistan, Ceylon, Birma en Indonesië. Door aan die gedachte vast te houden zou men de hele Russisch-Chinese zwendel van „Azië voor de Aziaten” ontmaskerd hebben, want de Russo-Chinezen voelden niets voor die idee. Immers van de bedoelde landen zijn Pakistan en Ceylon duidelijk tegen het communisme gekant. Birma, ofschoon „Aziatisch-socialistisch”, wat wil zeggen naar het meelopersstandpunt neigend, heeft juist in de laatste periode, nu de Vietminh zo dichtbij komt, getoond te beseffen dat het die dodelijke greep moet pogen af te wenden. Zelfs India is blijkbaar enigszins geschrokken door de communistische opmars. Zodat in de hele commissie alleen Indonesië, een staat die vrijwel alle gezag in Azië heeft verloren, als permanent Russisch vazal zou optreden.

Het Westen kon dus, door vast te houden aan deze commissie, zowel de Russo-Chinezen, als de Aziaten zélf, dwingen kleur te bekennen. Het heeft echter genoeg genomen met een van die typisch Russische „neutrale” commissie, bestaande uit vazalstaat Polen, de halve vazalstaat India en het meer en meer onder de invloed van het Edenisme komende Canada.

En alsof het Russische gewicht in die commissie al niet groot genoeg was, heeft men er ook nog in toegestemd, dat, in uiterst gewichtige gevallen, het vetorecht in

de commissie kan worden toegepast, zodat dus Polen alle werkelijke neutraliteit kan beletten, gesteld dat India eens tegen de gewoonte in met de werkelijke verhoudingen in de wereld zou willen rekening houden. En de Aziatische landen zijn van de verplichting ontheven een zaak, die hun belangen in de hoogste mate raakt, zélf op te knappen.

Zo ziet men dat de regeling van Genève tot zelfs in de belangrijke details een miserabel geval is.

Neen, Genève is géén München, maar in de toekomst zal het begrip „Genève” een eigen betekenis krijgen van ongunstige aard.

• • •

De reactie van de wereld op dit accoord van Genève vertoont de vertrouwde trekken. In Amerika, dat immers dit accoord niet tekende, doch alleen verklaarde het „te zullen eerbiedigen” en „bij een nieuwe agressie tot daden te zullen overgaan”, is men zuur. Maar ofschoon men ronduit erkent een nederlaag te hebben geleden, wijst niets erop dat men bereid is de lasten te willen dragen, die verbonden zijn aan een politiek welke iets anders dan nederlagen in zich bergt.

In Engeland heeft de wijze Eden de dappere Mendès-France geprezen, en de slimme Morrison, die Labours licht over de buitenlandse politiek laat schijnen, heeft zich bij de loftuigen aangesloten. In de dagen van München was er het protest van Churchill—Duff Cooper en van Attlee—Greenwood, nu is er het a.s. bezoek van Attlee—Bevan aan China, dat politiek op hetzelfde niveau ligt als het bezoek van Lansbury aan Hitler in de dagen van het nazi-regiem! Maar Lansbury werd weggewerkt als leider van de Labourfractie, in hoofdzaak doordat de nuchtere vakverenigingen onder leiding van Bevin genoeg kregen van de sentimentele pacifistische politiek van de brave Lansbury. Nu is het pacifisme tot diep in de vakbeweging doorgevreten, en het staat nog te bezien of Labour zich, op zijn aanstaande congres, vóór de herbewapening van Duitsland zal uitspreken, dan wel Attlee en Morrison, die althans op dit punt nog beseffen wat nodig is, zal désavoueren.

In Duitsland is de reactie het verstandigst. Men noemt een nederlaag een nederlaag en men beseft, dat de spoedige herbewapening van Duitsland, deze nederlaag in een uithoek, weer tot een overwinning van het Westen zou maken. Men beseft echter ook, dat de Russen nu alles in het werk zullen stellen, om hun succes in Genève tot een wereldsucces te maken door, een „Locarno” voor het Westen aan de orde te stellen, en daarboven uit het plan-Molotow, waardoor de Russen het Atlantisch pact zouden opheffen door er zelf deel van te gaan uitmaken, te doen aanvaarden. Radio-Moskou maakt al bekend, dat de vredesperziken van Genève de Russen naar méér smaken.

• • •

Voor deze geniale vredesgedachte hebben de Russen al steun gevonden in Frankrijk, waar Le Monde, het hoofdorgaan van de Franse neutralisten, juichend over Genève, er, van zijn standpunt terecht, de consequentie van aanvaardt en schrijft: nu doorzetten, en het plan-Molotow aanvaarden!

Bij het afsluiten van dit artikel is nog slechts bekend dat Mendès-France in de Nationale Vergadering verscheen en er met een applaus van veertig seconden werd ingehaald, waaraan „ook de communisten deelnamen”, zoals mijn ochtendblad vermeldt — alsof die communisten geen reden tot juichen hadden. Mendès heeft terecht erkend dat Genève een nederlaag was. Maar dat zou het in ieder geval zijn geworden, voegde hij er aan toe, daarmee toegevend dat zijn vroegere stelling: „óf een vrede met ere, óf voortzetting van de oorlog”, van de aanvang af geleuter was; wat de Russen natuurlijk ook wel wisten. Alleen een voortzetting van de oorlog ook ná die nederlagen, en op een zodanige wijze dat China en eventueel ook Rusland de lasten van die voortgezette oorlog zouden voelen, bood perspectieven. Maar voor die perspectieven is men niet alleen in Frankrijk en Engeland, doch ook in Amerika teruggedeeind.

Belachelijk was Mendès toen hij verkondigde dat de uiteindelijke beslissing pas over twee jaar valt, bij de algemene verkiezingen in Indo-China. Want wie zal in die gebieden nu nog vertrouwen hebben in Frankrijk, of in het Westen! Bespottelijk was zijn verklaring dat de Indo-Chinese staten die nog niet onder communistische heerschappij zijn, zich weliswaar niet mogen aansluiten bij een Z.O.-Azatisch defensiepact, maar wel „militaire steun mogen vragen aan Frankrijk”. Alsof niet zonneklaar bewezen is wát die militaire steun betekent!

Maar wat kan de Assemblee anders doen dan Mendès-France haar vertrouwen geven? Of ze hem daarna zal laten vallen op de Tunesische kwestie, de sociaal-economische kwestie of de kwestie van de EDG is weer een andere vraag.

Maar als ze Mendès-France haar vertrouwen geeft, dan geeft ze dat aan de beste man van het tegenwoordige Frankrijk. Dat is juist het tragi-ironische van de hele situatie.

23 Juli 1954

HET BIJGELOOF VAN DE KABINETSCRISIS

I

Nederland pleegt trots te zijn op de stabiliteit van zijn politiek bestel, in sommige opzichten niet ten onrechte. Soms is die trots echter overdreven, bijvoorbeeld wanneer het gaat om het tijdsverlies dat kabinetsscrises in het nationale leven teweegbrengen. De gebruikelijke voorstelling van zaken bij ons — en bijvoorbeeld ook bij de Engelsen — is, dat Frankrijk gedurende de Derde en de Vierde Republiek door een voortdurende stroom van kabinetsscrises werd en wordt geteisterd, terwijl Engeland en Nederland (de landen met zoveel stabielere politieke regimes, zegt men dan) daarvan veel minder last hebben.

Het loont de moeite deze gebruikelijke veronderstellingen eens nader te toetsen. Hoeveel kabinetsscrises zijn er en hoeveel van de nationale tijd nemen zij in beslag? De lange duur van een kabinetsscrisis wordt gewoonlijk beschouwd als een ramp voor 's lands bestel. Ja, tegen het einde van een goede ouderwetse Nederlandse kabinetsscrisis pleegt men soms van bevoegde zijde het vermaan te horen dat „de internationale toestand niet langer gedooft dat Nederland zonder regering blijft” — alsof Washington en Moskou op een Nederlands kabinet zaten te wachten.

Er is geen twijfel aan dat Frankrijk een groter aantal kabinetsscrises heeft dan Nederland, maar kosten zij ook meer tijd? Laten wij de kabinetsscrises die Frankrijk en Nederland tussen de bevrijding en December 1953 hebben gehad eens naast elkaar stellen. Op blz. 488 volgen twee staatjes, een voor elk van beide landen. In de eerste kolom vindt men de namen van de achtereenvolgende kabinetten; in de tweede de data van optreden en ontslag; in de derde het aantal dagen dat de kabinetsscrisis voor het optreden van het betrokken kabinet heeft geduurd.

Frankrijk heeft — zoals gezegd — frequenter crises: achttien tegenover Nederland vijf. Maar het totaal aantal nationale dagen dat „verloren” is blijkt in Nederland nauwelijks geringer te zijn dan in het „onstabiele” Frankrijk: in Nederland 230 dagen, tegenover 233 dagen in Frankrijk.

II.

Nu is het aantal „verloren” dagen een betrekkelijk mechanisch criterium. De zojuist weergegeven cijfers brengen ons echter op zijn minst genomen aan het twifelen over de vraag of de politieke stabiliteit van het land *zoals die uit kabinetsscrises kan worden afgeleid* in Nederland nu werkelijk zoveel groter is dan in Frankrijk.

FRANKRIJK:

Kabinet

		aantal dagen
De Gaulle	21 Nov. 1945—20 Jan. 1946	13
Gouin	26 Jan. 1946—12 Jun. 1946	6
Bidault	24 Juni 1946—28 Nov. 1946	12
Blum	16 Dec. 1946—17 Jan. 1947	18
Ramadier	22 Jan. 1947—19 Nov. 1947	5
(Communistische ministers bij decreet ontslagen, 4 Mei 1947—9 Mei 1947)		
(Hervorming kabinet, aantal ministers verkleind, 22 Oct. 1947)		
Schuman	24 Nov. 1947—19 Juli 1948	5
Marie	25 Juli 1948—27 Aug. 1948	6
Schuman (2de)	5 Sep. 1948—7 Sep. 1948	9
Queuille	11 Sep. 1948—6 Oct. 1949	4
Bidault (2de)	28 Oct. 1949—24 Juni 1950	22
(Socialistische ministers treden uit kabinet, 4 Febr. 1950—7 Febr. 1950)		
Queuille (2de)	2 Juli 1950—4 Juli 1950	8
Pleven	12 Juli 1950—28 Febr. 1951	8
Queuille (3de)	10 Maart 1951—10 Juli 1951	10
Pleven (2de)	10 Aug. 1951—7 Jan. 1952	31
Faure	20 Jan. 1952—29 Febr. 1952	13
Pinay	8 Maart 1952—23 Dec. 1952	8
Mayer	9 Jan. 1953—21 Mei 1953	17
Laniel	28 Juni 1953—	38

NEDERLAND:

Schermerhorn	23 Juni 1945—17 Mei 1946	38
Beel	2 Juli 1946—7 Juli 1948	46
Drees	6 Aug. 1948—24 Jan. 1951	30
Drees (2de)	13 Maart 1951—25 Juni 1952	48
Drees (3de)	1 September 1952—	68

Aan deze beschouwing dient echter een andere vraag te worden toegevoegd, nl. die naar de wisseling in de *personen* van de ministers die met de kabinetscrises gepaard gaat, en de vraag naar de wisselvalligheid of continuïteit in het *beleid* die daarmee samenhangt. Die gegevens zijn niet zo eenvoudig in cijfervorm weer te geven, maar een zekere indruk kan ook daarvan worden verkregen.

Zojuist werd naast Nederland ook Engeland genoemd als een voorbeeld van goevernementele stabiliteit. Daarbij vergeet men echter wel eens dat één en hetzelfde Engelse kabinet in de loop van enkele jaren regeren nagenoeg tegenstrijdige richtingen van beleid kan inslaan. Na de eerste wereldoorlog is het voorgekomen, dat één en hetzelfde Engelse kabinet zijn levensloop met een vrijhandelspolitiek opende — en met een protectionistisch beleid afsloot. In Frankrijk, en in de meeste andere landen, zou daarvoor zeker een wisseling van kabinet noodzakelijk zijn geweest. Ook als men wil volhouden dat de stabiliteit van de landspolitiek wordt gediend door het aanblijven van de regering (wat tot op zekere hoogte natuurlijk

juist is), dan zal men toch moeten erkennen dat wanneer een en dezelfde regering zoveel discontinuïteit in haar politiek kan leggen de continuïteit in het *beleid* vrij gering is.

Een ander voorbeeld. Het *Times Literary Supplement* ¹⁾ besprak onlangs *La Défaite de Bismarck* van Jacques Bardoux en merkte daarbij op dat één Franse minister van Buitenlandse Zaken, Freycinet, van 1885–1893 met slechts één onderbreking aan het bewind was – gedurende een periode die zeer veel betekende voor de vorming van de grote politieke tegenstellingen en allianties in Europa, terwijl Engeland in de tien jaren na 1885 zes veranderingen van ministerie had waarbij, in tegenstelling tot de Franse kabinetscrisis, de gehele ministersploeg werd verwisseld.

III.

Ten aanzien van Nederland vallen overeenkomstige opmerkingen te maken. Zoals gezegd is dit aspect niet nauwkeurig in cijfers te vangen, maar krijgen wij toch een indruk wanneer wij de wisselingen der personen eens in de vorm van een tabel geven. De tabel die hieronder volgt geeft de ambtsperioden van de Nederlandse en de Franse ministers van Buitenlandse Zaken na 1945.

FRANKRIJK:

<i>Minister</i>	<i>in functie</i>	<i>aantal maanden</i>
Massigli	–25 Aug. 1944– 9 Sept. 1944	$\frac{1}{2}$
Bidault	–16 Dec. 1946	27
Blum	–22 Jan. 1947	1
Bidault	–23 Oct. 1947	9
Marie	–24 Nov. 1947	1
Bidault	–26 Juli 1948	8
Schuman	– 7 Januari 1953	53
Bidault	(sindsdien)	

Als we uit deze zeer verschillende ambtsperioden een „gemiddelde” berekenen (en bij het geringe aantal personen en de grote verschillen in ambtsduur mag dat woord wel tussen aanhalingstekens staan), komen we voor zeven ministers op een gemiddelde ambtsduur van iets meer dan *14 maanden*. (De laatste ambtsperiode van Bidault, die nog niet afgelopen is, blijft daarbij buiten beschouwing). De niet-aansluitende ambtsperioden van één en dezelfde minister zijn daarbij afzonderlijk gesteld, omdat er dan toch een wisseling aan de leiding van het ministerie heeft plaatsgevonden. Indien men echter toch enige continuïteit in het beleid aanwezig acht omdat één minister aan het hoofd van het departement heeft gestaan, zij het dan dat zijn ambtsperiode werd onderbroken door die van anderen, – en we Bidault in zijn verschillende ambtsperioden dus als één tellen – komen we tot een gemiddelde ambtsduur die aanzienlijk hoger ligt, nl. op bijna *20 maanden* als we niet verder gaan dan Januari '53 . . . en nog veel hoger als men Bidaults laatste, nog niet afgelopen ambtsperiode zou meetellen.

¹⁾ 8 Januari 1954.

Nu de Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken na de bevrijding.
Het lijstje ziet er als volgt uit:

<i>Minister</i>	<i>in functie</i>	<i>aantal maanden</i>
Van Kleffens	23 Febr. 1945— —1 Maart 1946	12
Van Royen	—3 Juli 1946	4
Van Boetzelaer van Oosterhout	—7 Aug. 1948	25
Stikker	—2 Sept. 1952	49
Beyen	(sindsdien)	

Van Kleffens en Stikker hebben beiden in twee achtereenvolgende kabinetten zitting gehad, maar aangezien deze kabinetscrises de continuïteit in het buitenlandse beleid slechts weinig kunnen hebben beïnvloed, zijn hun achtereenvolgende ambtsperioden als één gesteld. Wij komen dan op een gemiddelde ambtsduur van de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken van $22\frac{1}{2}$ maand — een cijfer dat dus hoger ligt dan dat van Frankrijk, maar nauwelijks hoger als men de niet-aansluitende ambtsperioden van Bidault tot als een zekere waarborg van continuïteit in het beleid zou opvatten.²⁾

IV.

Een andere illustratie in cijfers verkrijgen we, als we voor Frankrijk en Nederland de ambtsduur van de ministers van landsverdediging berekenen. Om de zaak niet te ingewikkeld te maken, laten we dan voor beide landen de afzonderlijke ministers (staatssecretarissen) van marine en luchtmacht uit de berekening weg, voor Frankrijk ook de minister van „bewapening” en de „adjunct-minister van Defensie” die een enkele maal zijn opgetreden.³⁾

Voor Frankrijk komt het staatje er dan als volgt uit te zien:

<i>Minister</i>	<i>in functie</i>	<i>aantal maanden</i>
Diethelm	25 Aug. 1944— —21 Nov. 1945	15
De Gaulle	—26 Jan. 1946	2
Gouin	—23 Juni 1946	5
Michelet	—16 Dec. 1946	6
Le Troquer	—22 Jan. 1947	1
Billoux	— 4 Mei 1947	3½
Teitgen	—26 Juli 1948	14½
Mayer	—11 Sept. 1948	1½
Ramadier	—28 Oct. 1949	13½
Pleven	—12 Juli 1950	8½
Moch	—11 Aug. 1951	13
Bidault	— 8 Maart 1952	7
Pleven	(sindsdien)	

Hier ligt de gemiddelde ambtsduur dus veel lager: $7\frac{1}{2}$ maand.

Nu de Nederlandse ministers van Oorlog over dezelfde periode:

Minister	in functie	aantal maanden
De Booy	23 Febr. 1945—	1½
	— 4 April 1945	2½
De Quay	—24 Juni 1945	12½
Meynen	— 3 Juli 1946	25
Fiévez	— 7 Aug. 1948	26
Schokking	—16 Oct. 1950	5
's Jacob	—15 Maart 1951	
Staf	(sindsdien)	

Hier wordt het gemiddelde cijfer van de ambtsduur ongunstig beïnvloed, doordat de lange ambtsperiode van Staf nog niet is afgesloten en dus niet in de berekening kan worden opgenomen. Als we echter om dit enigszins te compenseren De Booy en De Quay, als kennelijk tot „de oorlogsperiode” behorende, ook buiten beschouwing laten, komen we tot een gemiddelde van *17 maanden*; een aanzienlijk hoger gemiddelde dus dan in Frankrijk. Minder indrukwekkend echter als men bedenkt, hoe lang een minister gewoonlijk nodig heeft om zich in de problemen van het departement, aan het hoofd waarvan hij komt te staan, enigszins in te werken — en niet geheel in overeenstemming (een ambtsduur van iets korter dan anderhalf jaar ⁴⁾ met de gebruikelijke legende van onze haast permanente ministers, die als het ware instellingen in plaats van personen zouden zijn geworden. De vraag lijkt gewettigd, om men daarbij niet te uitsluitend aan ministers als Drees en Mansholt denkt, die het ambt sinds 1945 onafgebroken hebben vervuld, en daardoor het veel kortere statistische gemiddelde uit het oog verliest.

De portefeuilles van Buitenlandse Zaken en van Defensie werden voor deze vergelijking gekozen omdat juist deze onderdelen van het beleid na de bevrijding om nieuwe organisatie en klare vormgeving vroegen, en omdat hier de personen aan het hoofd van de betrokken departementen uit de aard der zaak grote invloed hebben op het beleid. Te vérgaande conclusies mogen we uit deze enkele cijfers niet trekken. Duidelijk is, dat het met de stabiliteit, voor zover die uit de ambtsduur van de ministers is af te leiden, in Nederland beter gesteld is dan in Frankrijk; *hoeveel* beter . . . men ziet het dus.

V.

Laat ons een ogenblik overgaan naar het terrein van de binnenlandse politiek. Voor het verkrijgen van een indruk is een vergelijking met Frankrijk dan niet noodzakelijk. Sinds 1945 heeft Nederland bijv. de volgende ministers van Wederopbouw gehad:

-
- 2) Ter zijde is gelaten de omstandigheid dat Nederland ook „tweelingministers” aan het Plein heeft gekend: de duo's Van Kleffens—Van Royen en Beyen—Luns.
  - 3) Het ministerie van Nationale Defensie werd 23 Juni 1946 opgeheven: de werkzaamheden ervan werden voortgezet door het ministerie van Bewapening.
  - 4) Nauwelijk een jaar als men De Booy en De Quay wel zou meerekenen!

<i>Minister</i>	<i>in functie</i>	<i>aantal maanden</i>
Ringers	—24 Juni 1945	
	—15 Nov. 1946	17
Vos (wnd.)	—28 Febr. 1947	3½
Neher	— 1 Maart 1948	12
In 't Veld	— 2 Sept. 1952	53½
Witte	(sindsdien)	

Als wij hier wederom buiten beschouwing laten dat In 't Veld het ministerie van Wederopbouw door twee kabinetscrises heen geleid heeft, en daarin geen aanleiding tot discontinuïteit in de wederopbouw-politiek veronderstellen, komen we tot het — hoge — gemiddelde van 21½ *maand* ambtsduur voor de na-oorlogse ministers van Wederopbouw. Een redelijk gemiddelde, lijkt het zo. De beoordeling van die redelijkheid hangt natuurlijk mede af van de vraag, welke eisen men aan de continuïteit van een wederopbouwbeleid na een wereldoorlog met al zijn vernietigingen wil stellen. Vast staat, dat er in dezen beleid „gemaakt” moest worden. Men kan erover van mening verschillen, of de achtereenvolgende bewindslieden aan Wederopbouw elkaars werk hebben opgevangen en voortgezet op zulk een wijze, dat door de persoonswisselingen heen een zekere continuïteit in het beleid bewaard bleef. Die vraag is niet met een simpele ambtsduurtabel te beantwoorden.

Minder gunstig is de ambtsduur echter bij de ministers van — om nu een tweede departement met voornamelijk binnenlandse taak te kiezen — Justitie.

<i>Minister</i>	<i>in functie</i>	<i>aantal maanden</i>
Gerbrandy	23 Febr. 1945	
	—24 Juni 1945	4
Kolfschoten	— 3 Juli 1946	12½
Van Maarseveen	— 7 Aug. 1948	25
Weyers	—15 Mei 1950	21
Van Maarseveen	—10 Juli 1950	2
Struycken	—15 Maart 1951	8
Mulderije	— 2 Sept. 1952	17½
Donker	(sindsdien)	

Als we voor de statistiek ook hier beginnen met de zomer van 1945, komen we op een gemiddelde ambtsduur van 14 *maanden*. De twee ambtsperiodes van Van Maarseveen zijn dan afzonderlijk gesteld, omdat daar tussenin Weyers optrad, en er dus wisseling van ministers (en van beleid, voor zover deze ministers geacht konden worden een eigen beleid te hebben) was. Telt men de twee periodes-Van Maarseveen overeenkomstig de zoëven bij Bidault gevolgde redenering als één, dan wordt het gemiddelde 17 *maanden* — iets gunstiger dus, maar nog steeds minder dan anderhalf jaar per minister: naar conservatieve standaarden bepaald geen lange periode om zich als het hoofd van een departement te oriënteren over de zaken en over de politieke situatie, en tot een eigen beleid te komen!

Men kan zich troosten met de overweging dat tussen de anti-revolutionnaire Donner vóór de oorlog en de socialist Donker na de oorlog de meeste bewindslieden aan Justitie niet veel meer hebben gedaan dan de moeilijke gevallen onderop het

stapeltje leggen — en verder zo onberispelijk mogelijk hun tijd uitzitten. De opmerking kan juist zijn . . . maar relativeert dan de hooggeroemde Nederlandse stabiliteit op een wijze die a.h.w. om een diepere analyse van die stabiliteit vraagt. De vraag rijst dan namelijk, of het zin heeft van stabiliteit en continuïteit te spreken in gevallen waar door afwezigheid van beleid ook geen discontinuïteit kan optreden. Ook die vraag echter voert buiten het bestek van deze inleidende opmerkingen. De statistiek van de kabinetscrises in Frankrijk laat zien, dát er daar meer van paarden wordt gewisseld in het midden van de rivier dan te onzent.

De hierboven gegeven cijfers over de gemiddelde ambtsduur aan enkele departementen laten zien, dat er ook in Nederland vrij veel wisseling is aan de leiding van die ministeries. Hoeveel betekenis men daaraan wil toekennen hangt zoals gezegd af van de wisselingen in het *beleid* — die we niet uit een statistiek kunnen aflezen. Ook bij een oppervlakkige beschouwing echter ligt er in het woord „beleid” een reden opgesloten, om nog een aanvullende opmerking te maken over de Franse kabinetscrises als wij die vergelijken met de Nederlandse.

VI.

Het feit, dát er in Frankrijk vaker een kabinetscrisis is, valt niet te ontkennen. Toch is er een reden, waarom er voor de veelvuldigheid van de Franse kabinetscrises zo niet verontschuldigen, dan toch verzachtende omstandigheden kunnen worden aangevoerd. Kort gezegd: er is in Frankrijk vaak werkelijk *aanleiding* tot een kabinetscrisis, er is een echte „crisis” — en dat is meer dan men van de in Nederland gebruikelijke kabinetswisselingen kan zeggen.

Als we de achttien na-oorlogse Franse kabinetscrises overzien, zijn er natuurlijk enige bij waarvan men, zeker als men buitenlander en buitenstaande is, geneigd is om aan te nemen dat ze met enige goede wil vermeden hadden kunnen worden. Maar de algemene politieke situatie daar, met een grote communistische minderheid links en een vrij grote rechts-extremistische minderheid aan de andere zijde, maakt het voor de democratische middenpartijen niet gemakkelijk om telkenmale een regeringsmeerderheid te construeren waarmee te werken valt.

De eerste vijf crises van de achttien, die van November '45, van Januari '46, van Juni '46, van November–December '46 en van Januari '47, ontstaan of blijken moeilijk oplosbaar doordat de communisten — die dan nog deel van de regering uitmaken — onaantvaardbare eisen stellen: zij verlangen Buitenlandse Zaken, Binnenlandse Zaken, Defensie, ja zelfs het minister-presidentschap; slechts een enkele maal gaat het om een minder „strategisch” probleem als de loonpolitiek. Deze kabinetscrises lijken wel uitvloeisels van een structurele wantoestand in het Franse politieke bestel, maar niet van een veronderstelde neiging om, „met de Franse slag”, haast zonder aanleiding, het land weer een kabinetscrisis te bezorgen.

Over de elf andere crises kan men aarzelen. Men kan van mening zijn dat bijv. bij de crises van October 1949 en van Juli 1950 persoonskwesties wel een grote rol hebben gespeeld: de tegenstelling tussen Mayer en Petsche in het éne —, de tegenzin van de socialisten tegen Reynaud in het andere geval. Men behoeft de Franse politiek echter slechts weinig te hebben bekeken om, juist in die schijnbaar per-

soonlijke tegenstellingen, grote zakelijke verschillen van opvatting te zien. Men kan zich afvragen, of de socialisten er bijv. verstandig aan hebben gedaan in Juni 1950 een kabinetscrisis uit te lokken over de salarisverhoging van de amtenaren, — maar hadden zij in de volgende maand ongelijk toen zij (overigens gesteund door vrij veel MRP-ers) van mening waren dat een uitgesproken conservatief als Reynaud een aanduiding vormde van een te brute koerszwenking? In de kabinetscrises van 1952 en 1953 blijkt telkens weer, dat de MRP in haar kijk op de sociale politiek vaak dicht bij de socialisten staat, in haar opvattingen over de schoolkwestie het daarentegen met de rechtse groepen eens is. De stelling laat zich verdedigen dat de Franse democratische partijen, wetende welke grotere gevaren de Republiek van buiten en van de extremisten kunnen bedreigen, niet elke keer weer over deze onderlinge puzzles het zó oneens zouden moeten worden dat 's lands zaken stagneren. Maar was, om nu maar de laatste, voor Frankrijk ongewoon lange crisis te nemen, die van Mei—Juni 1953, de opeenvolging van aspirant-premiers als Reynaud met zijn voorstellen tot constitutionele hervorming en Mendès-France met zijn plannen ten aanzien van de financiën en van Indochina, voordat eindelijk Laniel optrad, zinloos? Het is er verre van.

De vijf langdurige Nederlandse kabinetscrises zijn iets gemakkelijker te overzien dan de achttien Franse. De 38 dagen welke de formatie van het kabinet-Schermerhorn in Mei—Juni 1945 in beslag nam nadat het kabinet-Gerbrandy was afgetreden, lijken alleszins gerechtvaardigd als men bedenkt dat er even orde op de goevernementele zaken moest worden gesteld in een pas bevrijd land, en dat juist in die situatie het vinden van de juiste personen tijd vergde — 46 dagen zijn een jaar later nodig vóór het kabinet-Beel er is. Er is dan eigenlijk geen „crisis”, maar de eerste normale na-oorlogse verkiezingen zijn gehouden en de uitslag daarvan geeft aanleiding tot enige verschuiving. Zelfs waar dat een verschuiving binnen dezelfde partij blijft als bij de vervanging van Logemann door Jonkman aan Overzeese Gebiedsdelen lijkt dan een te duidelijke verschuiving in „rechtse” of „conservatieve” richting om de 46 dagen, (o.a.) aan de worsteling daarover besteed, niet goed besteed te vinden. Maar, om de vergelijking met Frankrijk nog éénmaal op te nemen: wat stelt men zich voor dat onze reactie zou zijn op de nationale tijd en moeite, aan zo'n persoonskeuze besteed, als de namen Logemann en Jonkman voor ons eens niet méér inhoud zouden hebben dan die twee niet al te prominente Franse ministers? „Niets anders dan persoonlijke tegenstellingen,” zouden we waarschijnlijk zeggen; en de tegenstellingen in het beleid waarom het ging waarschijnlijk in het geheel niet zien.

Bij het optreden van het eerste kabinet-Drees is de oorzaak even weinig „crisis”-achtig: er hebben nieuwe verkiezingen plaatsgevonden en het zwaartepunt lijkt weer iets naar rechts te zijn verschoven. Het is begrijpelijk, dat de Partij van de Arbeid weinig voelt voor een volledige vier-partijen-regering, waarin een ombuiging van het beleid naar rechts zou zijn uitgedrukt; het is niet minder begrijpelijk dat de VVD en de CHU, áls zij zullen meedoen, dan ook belangrijke ministerposten verlangen, bezet door prominente politici uit hun midden. Dertig dagen en twee mislukte formatiepogingen van Beel zijn nodig voor er een kabinet is. Het is, alweer, misschien niet een misbruik van de nationale tijd als men de achter-

gronden van de Nederlandse politieke situatie van die dagen kent. Maar denkt men dat het erg overtuigend zou werken op een niet-ingewijde buitenlander, die de in Nederland aan kabinetscrises bestede dagen met even critische ogen zou bezien als wij het de Franse plegen te doen? De vraag stellen is haar beantwoorden.

Maar nu de laatste twee — langdurigste — crises in Nederland. In Januari 1951 komt de VVD met een motie van wantrouwen tegen de regering op grond van haar Nieuw-Guinea-beleid. Er „gebeurt” niets, want de motie wordt door de Kamer niet aangenomen. Maar toch komt er een crisis, omdat de liberale minister Stikker (die naar men fluistert in zijn opvattingen dichter bij zijn ambtgenoten staat in dezen dan bij zijn partijgenoten die met de motie komen, t.w. Oud) zich niettemin gedrongen ziet rekening te houden met de gevoelens van de laatsten. Er trekt dan de gebruikelijke reeks van formateurs aan ons voorbij (met zelfs één „informatuur” erbij — al weet niemand precies te vertellen, wat deze in ons land nu voor eigenaardigs heeft); over het programma van het kabinet is nauwelijks kwestie; maar de zaak wordt nog gerekt doordat over de „zwaarte” van ministerszetels verschil van mening blijkt, zodat de AR ten slotte niet meedoen. Noch naar het ontstaan, noch naar het verloop dus een bijzonder indrukwekkende kabinetscrisis; men kan de vraag haast niet vermijden: zit er bij nader inzien toch niet een „Frans” tintje aan, voor wie de Fransen zo gaarne hun politieke instabiliteit en de lichtvaardigheid waarmede zij kabinetscrises ontketenen verwijten?

Die vraag doet zich nog klemmender voor, als we de 68 dagen Dreesbeeldonkerstafje-spelen van de kabinetscrisis van de zomer van '52 bezien. De aanleiding? Ja, er zijn verkiezingen geweest, en er moet dus misschien enige wijziging komen, al kan niemand precies vertellen in welke richting. Het programma? Dat is alweer geen belangrijk strijdpunt. De „zwaarte” van de ministerportefeuilles is wederom een ernstige zaak, al wordt zij dan ditmaal blijkbaar tot tevredenheid van de anti-revolutionairen opgelost. Maar laat men de befaamde *man in the street* eens vragen, waarom de laatste kabinetscrisis, met welke meer dan twee maanden gemoeid waren, nu eigenlijk ging. Hij zal het niet weten. Dat betekent niet onder alle omstandigheden, dat het nu ook over weinig belangrijks moet zijn gegaan. Zelfs dit vluchtige overzicht echter laat een gevoel van onbehaaglijkheid achter over de vraag, of Nederland bij zijn kabinetscrises de tijd werkelijk goed besteedt. Die vraag verdient nader onderzoek. Samen met de cijfers, die eerder in dit opstel werden gegeven, stemt zij echter reeds tot nadenken over de legende van Nederlands politieke stabiliteit, voor zover wij die aan het verschijnsel van de kabinetscrises toetsen. Waar de continuïteit om niet-wezenlijke redenen wordt onderbroken, moet aan het wezenlijke karakter van die continuïteit twijfel ontstaan.⁵⁾

Mei 1954.

---

⁵⁾ Voor de verzameling van een aantal gegevens bij de voorbereiding van dit opstel dankt de schrijver de heren L. M. A. Masset en E. J. van Vloten.

DE PEN OP PAPIER

Vrienden uit de partij maken mij attent op een mogelijk misverstand, dat zou kunnen ontstaan door een te bondige formulering mijnerzijds. Het gaat over de motieven van het mandement der bisschoppen, zoals die zijn geciteerd op blz. 339–340 van de vorige aflevering van S. en D. Eén daarvan is de vrees, dat de doorbraak van rooms-katholieken naar de PvdA „ongetwijfeld door zou werken naar de socialistische vakbeweging, pers en andere terreinen van het openbare leven”. Ik heb daar kortweg op gereageerd, door te zeggen: „Accoord. Tot de daaruitvolgende strijd tegen de confessionele grondslag van politieke partijen, vakverenigingen enz. zal men ons van harte bereid vinden..” Daaruit zou gelezen kunnen worden, dat wij – de mensen van de PvdA – van oordeel zijn, dat met name de r.k. partijgenoten automatisch zouden worden ingelijfd, of zich vanzelfsprekend zouden-moeten aansluiten bij socialistische pers, socialistische radio, enz. Ik hecht er waarde aan, duidelijk te zeggen, dat wij in de partij er volledig begrip voor hebben, dat onze r.k. partijgenoten de sfeer van hun gezins- en persoonlijk leven zo nauw mogelijk willen laten aansluiten bij de sfeer van hun geloofsovertuiging, i.c. de Kerk, en dat noch de socialistische pers noch de socialistische radio de pretentie kunnen hebben, de functie van de rooms-katholieke organen op deze punten te kunnen overnemen. Deze erkenning – die ook voor anderen dan r.k. partijgenoten geldt – betekent overigens weer niet, dat „dus” socialistische pers en radio een gevaar voor het godsdienstig leven zouden opleveren . . .

W. B.

BOEKBESPREKING

Dr. G. van der Veen. Aiding underdeveloped countries through international economic cooperation. N.V. N. D. Meinema, Delft.

Het onlangs verschenen boek van dr. Van der Veen over de hulp aan de minder-ontwikkelde gebieden heeft meer een principieel en historisch dan een feitelijk en technisch karakter. In de eerste plaats de vraag, hoe men zijn houding tegenover dit vraagstuk heeft te bepalen, in de tweede plaats de vraag, hoe de eeuwen door de houding van de westerse wereld is geweest tegenover de wereld der gekleurde volken, dat zijn de voornaamste twee punten die in het boek worden behandeld. Uiteraard valt in het historische gedeelte uitvoerig het licht op de ontwikkeling van de hulpverlening in het kader van de Verenigde Naties.

De Nederlandse literatuur over dit onderwerp is nog niet bijzonder groot, noch bijzonder indrukwekkend. Ik heb wel eens het gevoel, dat in Nederland de belangstelling voor dit werk zich meer uit door de deelneming aan de praktische hulpverlening dan door de wetenschappelijke bestudering van het vraagstuk. Beide zijn echter nodig. En daarom mag op de betekenis van het verschijnen van deze studie met enige nadruk worden gewezen.

De behandeling van het onderwerp is een beetje schools en de taal soms wat Hollands-Engels. Maar het is geschreven met een grote liefde voor het onderwerp en als samenvattend overzicht is het wellicht een unicum. Daarom is het een nuttig en bruikbaar boek voor allen, die zich beginnen in dit vraagstuk te verdiepen. En misschien is het een aansporing voor anderen de studie voort te zetten op een gebied, dat nog vele onontgonnen gedeelten kent.

G. R.

TEN GELEIDE

Dit nummer van ons maandblad, dat geheel gewijd is aan de problemen van Europese eenheid, werd in feite afgesloten vóór de verwerping van de 'EDG door het Franse parlement. Enkele bijdragen, met name die van prof. Samkalden, dragen duidelijk het stempel, dat ze op een vroeger tijdstip werden geschreven. We menen niet, dat ze daardoor aan betekenis hebben ingeboet.

De in deze aflevering bijeengebrachte beschouwingen zijn zonder uitzondering geschreven vanuit de overtuiging, dat de zaak van de Europese eenwording niet beslist wordt door politieke incidenten, hoe fataal ook, maar een opdracht is van de na-oorlogse generatie, die door alle politieke wisselingen heen zal moeten worden uitgevoerd. Dat deze beschouwingen verschijnen op het ogenblik van de ergste crisis, die West-Europa sinds het einde van de tweede wereldoorlog doormaakt, schept de gelegenheid de ontwikkelde denkbeelden te gebruiken als toetssteen voor de verder te volgen weg. Hetgeen Samkalden opmerkt over de tekortkomingen van het thans verworpen EDG-verdrag uit een oogpunt van democratische controle op supra-nationale organen mag antiquarisch *schijnen* — elke oplossing voor het vraagstuk van een Duitse bijdrage aan de Westerse defensie, die meer biedt dan een desperaat aanvaarden van een ongecontroleerd nationaal Duits leger, zal opnieuw met deze vragen geconfronteerd worden.

We zijn ons er overigens van bewust dat deze verzameling opstellen een zeer onvolledige balans geeft van de Europese integratie. Dit komt ten dele omdat een aantal bijdragen voor dit nummer om technische redenen tot de October-aflevering moest overstaan. Een historisch-critische beschouwing van de tot dusver genomen initiatieven en gevolgde methoden, een symposion over de voortgang van de economische integratie, en een beschouwing over de verhouding tot Amerika zullen in een volgende aflevering een plaats vinden.

In dit nummer zet Van der Goes van Naters nog eens uiteen, dat het bij de supra-nationale orgaanvorming niet alleen gaat om nieuwe juridische structuren, maar vooral om de verwerkelijking van nieuwe maatschappijvormen, die nationaal hun beslag krijgen, op boven-nationaal plan. Dezelfde schrijver heeft reeds eerder in dit tijdschrift betoogd, dat het socialistisch denken over staat en maatschappij, dat de veelvormigheid der „publieke verbanden” als kenmerk heeft, noodzakelijk moet uitmonden in de aanvaarding van de boven-nationale geïntegreerde Europese Gemeenschap, die federale en functionele gemeenschappen naast elkaar zal kennen.

In deze Gemeenschap is de wisselwerking van uitvoerend gezag en parlement,

m.a.w. de waarborging van democratische contrôle op de supra-nationale organen beslissend voor de aanvaardbaarheid der ontwikkeling. Prof. Samkalden gaat het functionneren van deze democratische contrôle na in de bestaande KSG, in de EDG, zoals ze was ontworpen en in de Europese Politieke Gemeenschap, zoals deze ex art. 38 van het EDG-verdrag met bewonderenswaardige ijver en vernuft door een commissie ad hoc uit het KSG-parlement werd voorgesteld. Niemand kan na de verwerping van de EDG voorzien hoe deze in de kiem gesmoorde plannen tot nieuw leven zullen worden gewekt — dat dit werk van ideeënvorming vrucht zal dragen staat vast. Drs. M. Kohnstamm, secretaris van de Hoge Autoriteit van de KSG, heeft dit in zijn samenvattende bijdrage over de ontwikkelingsgang van de Gemeenschap voor Kolen en Staal duidelijk gemaakt door te wijzen op wat aan waardevol bereikt werd in de weinige jaren dat de KSG werkt, ook al is er in zijn in Juli geschreven bijdrage het besef van de opkomende vloed der tegenkrachten: „Het verlangen naar Europese doorbraak schijnt aan kracht te verliezen.”

De problematiek van de Europese integratie wordt in belangrijke mate bepaald door de politieke en geografische positie van Duitsland, Engeland en de Centraal- en Oosteuropese landen. J. C. van Broekhuizen, die sinds enkele jaren in de sociaal-paedagogische sector in Duitsland werkt, legt sterk de nadruk op het stuk geestelijke bevrijding, dat voor de Duitsers met het lukken van de Europese integratie is gemoeid; prof. Kuin markeert na enkele jaren wonen en werken in Engeland opnieuw de Engelse positie en een medewerker, die geacht mag worden als weinigen de verhoudingen in centraal Europa te kennen, schetst een program voor dit deel van Europa, dat zwijgend en somber de achtergrond van het soms wat lichtvaardig congresserend en kibbelend Westeuropese eenheidsstreven beheerst.

Het socialisme is overwegend een Westeuropes verschijnsel. Als het integratieproces voortgaat zal het socialisme, dat daaruit tevoorschijn komt, een ander socialisme zijn dan de sociaal-democratie die in het proces naar eenwording in sommige opzichten een zo dubieuze rol speelt. Integratie betekent ook geestelijke ontmoeting en nieuwe partijvorming. Dat is het thema van de beschouwingen van Verkade en Ruygers, die daarmee een onderwerp aan de orde stellen, waarvan gehoopt mag worden, dat het een discussie op gang brengt.

Uit de afgelopen jaargangen van S en D is wel gebleken, dat er in de kring van de PvdA niet eenstemmig gedacht wordt over methoden en tempo van Europese integratie, met name is er verschil in waardering omtrent de betekenis aan dit streven in het geheel der politieke vraagstukken toe te kennen. De stelling, dat een grotere geografische en geestelijke levensruimte het enige politieke perspectief is, dat de Europese jeugd van na 1945 vermag te boeien is echter amper aangevochten, laat staan weerlegd. Nu het Europese eenheidsstreven in de smeltkroes is geworpen klemmt deze stelling meer dan ooit tevoren, ook voor het socialisme in ons land.

d. U.

DE BOVENNATIONALE GEMEENSCHAP

*„Les idées vivent par leur actualité et elles ne sont
actuelles que sous la menace.”¹⁾*

Terwijl deze regels geschreven worden, begint een van de zwaarste parlementaire debatten uit de geschiedenis der democratie: de goedkeuring van de EDG in Frankrijk. Misschien ga ik naar Parijs om de slotphase bij te wonen; en zo komt een schrijver er al gauw toe, het incidentele (de incidenten zullen talrijk zijn!) als de hoofdzaak te beschouwen.

Die hoofdzaak ligt al vast *niet* in de uitzonderlijke parlementaire procedure, al mag die toch wel even in herinnering worden gebracht. Op 25 Juni 1950 brak het offensief der Noord-Koreanen los. Op 24 October 1950 schetste René Pleven, Frans premier, de grondtrekken van een gemeenschappelijk, geïntegreerd, Europees leger. Daarmee kwam de gedachte der EDG voor het eerst in discussie. Toen die discussie twee jaar geduurd had — en steeds concreter werd, want men was dadelijk aan de gang gegaan om een verdrag op te bouwen, en de vorderingen daarvan bleven allerminst geheim — wenste de Franse Kamer zich over de hoofdlijnen uit te spreken. Dat deed ze op 19 Februari 1952: de drukproeven van het Verdrag waren toen al, om zo te zeggen, gereed (en bekend). Het Verdrag is nl. getekend op 27 Mei 1952 ...

De Franse Kamer stelde toen een drietal algemene voorwaarden (Amerikaanse garantie, Engelse medewerking en uitwerking ener boven-nationale politieke controle op het leger), die later gerealiseerd of voor realisering vatbaar werden. Met de rustige meerderheid van 40 stemmen (327 tegen 287) stelde die Kamer zich toen achter de EDG-gedachte.

Maar toen het Verdrag zelf ter tafel kwam, hebben, twee jaar lang, drie „Europese” premiers — eerst Pinay, toen René Mayer, toen Laniel — het weer van die tafel afgeschoven. Het ongeluk wil, dat de eerste premier, die niet van dit afschuif-systeem houdt, Mendès-France, er niet erg warm voor loopt!

Er is dus een dubbel ongeluk gebeurd: op grond van een concreet feit — de stemming van Februari 1952 — hebben de Franse en andere Europeanen gedacht, dat het ten slotte met die EDG wel los zou lopen; de kabinetten, die het Verdrag wel wilden brengen, hebben het niet gedurfd. Dit dubbele ongeluk zullen de Europeanen moeten incasseren.

¹⁾ Het is door hun actualiteit, dat de ideeën werkelijk leven; die actualiteit ontfangen zij aan hun bedreigd-zijn.

De hoofdzaak van de EDG ligt in haar *politieke* opzet. Niemand, ook de befaamde rapporteur en tegenstander Jules Moch niet, ontkent, dat het hier om een geweldige zaak gaat. Moch — in de inleiding tot zijn rapport van 400 blz. — vergelijkt haar met het „voor” of „tegen” van Juli 1940: de volmacht-wet van Pétain, waarmee hij de collaboratie-periode inluidde. Een onplezierige vergelijking, maar een vergelijking, die niet mank gaat, want de componenten liggen op hetzelfde vlak, nl. dat der grote politiek.

De politieke draagkracht van het EDG-tractaat ligt *niet* op het terrein van de klassieke politieke verdragen met een concreet doel: een verdrag, om samen Polen te verdelen; een verdrag, om elkaar tegen Duitsland te beschermen; een verdrag, om een economische Unie aan te gaan, enz. Het EDG-Verdrag is, evenals het bestaande Kolen- en Staal-Verdrag, *institutioneel*: men schept een gezamenlijk organisme, een institutie, met een algemene, ruime, taakomschrijving, dat dan verder, onder boven-nationale én nationale contrôle, zélf zijn weg in het politieke leven van Europa en de wereld zal moeten vinden. Deze belangenfusie, dit stichten van „pools” voor gezamenlijke doeleinden, vormt de kern van de zaak. Dáárom is de EDG iets anders dan de Nato; dáárom verschilt de KSG van de OEES (Organisatie voor Europese Economische Samenwerking). Ik spreek hier niet over de *vorm* der institutionele werkwijze; deze interesseert alleen de juristen. Haar *inhoud* is zuiver politiek.

Bezien wij de twee institutionele Verdragen van 1951/52.

Voor Kolen en Staal wenste men, volgens de tekst van het Verdrag, een krachtsontplooiing van Europa, evenredig aan de gevaren, die het bedreigen. Daarom dient er een werkelijk georganiseerd en levend Europa te zijn, dat, in feitelijke saamhorigheid, een *economische gemeenschap* vormt met gemeenschappelijke instituties. Deze instellingen — waarvan de voornaamste „Hoge Autoriteit” is genoemd, oefenen een *eigen gezag* uit, naast dat, ja, als het moet, tegenover dat der deelnemende Staten. Zo is men ertoe gekomen, aan de gemeenschap en haar organen een „supra-nationaal” karakter toe te kennen.

Op dezelfde voet spreekt het tweede Verdrag, dat der EDG, van een zo volledig mogelijke integratie ter handhaving van de vrede; integratie die plaats zal vinden in de boezem van een supra-nationale Europese organisatie. Men was zich ervan bewust, hierdoor een nieuwe en wezenlijke stap te doen op de weg naar de vorming van een Verenigd Europa. Ook hier is weer sprake van gemeenschappelijke instituties, die die taak moeten concretiseren en verwezenlijken. Deze organisatie — en ook de KSG — zou dan, ingevolge het befaamde art. 38 van het Verdrag, ingepast moeten worden „in een latere federale of confederale structuur, gegrondvest op het beginsel van de scheiding der machten, welke in het bijzonder een vertegenwoordiging volgens het twee-kamer-stelsel dient te omvatten.”

Een ontwerp-statuuut voor zulk een Europese *Politieke Gemeenschap* is al op 10 Maart 1953 gereedgekomen; het wacht op de functie, die de zes regeringen er aan zullen toekennen.

Het is dus zonneklaar, dat de EDG niet alleen in de wereld staat. Zij zou leven in direct verband met de reeds bestaande KSG (er zou één parlement voor beide

gemeenschappen komen); zij is niet los te denken van haar bovenbouw: de ontworpen Politieke Gemeenschap. Een gewelddadige scheiding van deze drieling is vermoedelijk dodelijk voor alle drie.

Politiek zitten er nadelen aan deze verbondenheid: heel wat tegenstanders van de EDG in Frankrijk hebben niets tegen gezamenlijke verdediging, maar zij voorzien, dat EDG wil zeggen: Politieke Gemeenschap — en dus ook de *economische* integratie, die, met name door Nederland, als hoofdbestanddeel van die Politieke Gemeenschap zo krachtig wordt gepropageerd. Anderen hebben wat tegen de KSG en hopen, dat in de algemene vertrouwenscrisis na een verwerping van de EDG, dit dan voorgoed geïsoleerde organisme ook wel ten onder zal gaan.

Maar ook bij de directe EDG-tegenstanders speelt dit algemeen-institutionele karakter *de hoofdrol*. Alleen zó is het te verklaren, dat tegenstanders als Jules Moch, die tegen de EDG waren, omdat zij de herleving van een Duitse Wehrmacht vreesden — nu maar liever die Wehrmacht onmiddellijk hebben, mits er dan geen EDG komt!

De sleutel op die paradox ligt in het rapport van Moch zelf. Wat zal, vraagt Moch, in de halve eeuw, die op de ratificatie volgt, het lot zijn van Frankrijk? „Van Frankrijk,” en hier citeren we Moch letterlijk, hoe ongeloofelijk dit ook moge klinken voor een rapport van een socialist, „in zijn hoedanigheid van grote mogendheid, beroofd van het grootste deel van zijn leger.” Frankrijk, „dat dan door een daad zonder weerga in de nieuwe geschiedenis, zou besluiten, een belangrijk deel van zijn souvereiniteit te vervreemden”, en dit dan nog wel op het zo delicate terrein van de schepping van een leger, van militaire en politieke organisaties. Hierdoor zouden „levendige nationale gevoelens” gekwetst worden.” (Zie blz. 11, 13, 206; blz. 207 bevat een hoofd: „Vernietiging der nationale souvereiniteitsrechten”).

Het gaat dus in wezen, bij deze tegenstanders, niet meer om de al of niet bewapening van de Duitsers, het gaat om het al dan niet prijsgeven van nationale waarden en nationale rechten. Welnu, dit probleem is niet een EDG-probleem, het doet zich bij alle supra-nationale integratie-verdragen voor.

Het probleem doet zich daar echter alleen voor, wanneer het verkeerd gesteld wordt, zoals Moch c.s. doen. Nooit had een serieus rapporteur hier over „vervreemden” (aliéner) van souvereiniteit mogen spreken. Souvereiniteit wordt vervreemd, wanneer men haar overdraagt aan een vreemde, zoals het door deze heren zo bewonderde Polen feitelijk tegenover de Sowjet-Unie heeft gedaan.

De integratie-verdragen — elk van hen, en zij allen te zamen — doen heel wat anders. Ieder land brengt een evenredig deel van zijn nationale rechten in een gezamenlijke instelling in, die met een eigen gezag wordt bekleed. *Maar de gezagsdragers hier zijn geen vreemden*. Ieder land is weer zelf in de betrokken organen evenredig vertegenwoordigd. Wat men bij de ingang afstaat, vindt men binnen aanstonds, in nieuwe vormen, weer terug; van onteigening, vervreemding is evenmin sprake als bij de bestaande coöperatieve samenwerkingsvormen in het civiele recht.

Gebeurt er dan eigenlijk niets? Jawel, en wát er gebeurt, is zeer ingrijpend en ongehoord nieuw. De Staten zullen niet meer het alleen-beslissende element vormen in de Westeuropese samenleving; de boven-nationale gemeenschappen komen

daarbij en ... daarboven. Aan eeuwenoude rivaliteiten wordt een einde gemaakt.

Voor nationalist en conservatieven moet dit ondergeschikt maken van de vroegere nationale Selbstherrlichkeit een nare gedachte zijn; voor communisten ook, want die erkennen geen enkel gezag boven het staatsgezag.

Sommige socialist, én in Frankrijk én in Duitsland, zullen er voor moeten oppassen, niet in strijd met hun eigen opvattingen te komen, door te verabsoluteren, wat voor hen terecht altijd relatieve waarde heeft gehad, onder meer, omdat de staats-instellingen, mét de maatschappij-instellingen, in de eeuw van het wordende socialisme in steeds groter veranderingen betrokken zijn geweest...

De boven-nationale geïntegreerde Europese Gemeenschap beantwoordt oneindig beter aan de maatschappelijke ontwikkeling van onze tijd dan het absolute Staten-systeem; oneindig beter ook dan het Sowjet-stelsel, dat een zekere functionele en federale decentralisatie ... gekend hééft, waarvan de vormen nog bestaan, zonder dat daaraan enige werkelijke beslissingsmacht toekomt.

Het integratiestreven naar een supra-nationaal West-Europa, als politiek-constitutionele eenheid, is trouwens het eerste werkelijke antwoord, dat de democratische wereld op de schepping van het Sowjet-stelsel in 1918 gegeven heeft.

De Sowjet-macht is bang voor dat antwoord; zij kan er niet tegen op. Sommigen zijn wel eens verbaasd over die woede en die actie van de communisten tegen de EDG. Die twaalf divisies erbij, daarom gaat het niet; die hebben ze te voren al gecompenseerd door minstens twaalf divisies Volkspolizei; maar een aantrekkelijk staatkundig beeld in West-Europa, waarvoor de jeugd warm loopt, en dat bijv. in Italië de schaal helemaal zou kunnen doen omslaan, dát moeten ze niet hebben.

Dat moet voor ons nu juist het motief zijn, om het wél te hebben en ons te verzetten tegen ieder defaitisme, ongeacht of de EDG op dit moment en in deze vorm al of niet gerealiseerd wordt. De strijd is waarlijk niet te vergeefs geweest. In Frankrijk liepen de tegenstanders te hoop; nú doen de voorstanders het. Deze concrete gedachte van de veelvormigheid der publieke verbanden — gemeenten en bedrijfsschappen binnen de Staat, federale en functionele gemeenschappen daarboven — laat zich niet meer terugdringen. Daarvoor is trouwens het gezag en de macht der bestaande Kolen- en Staalgemeenschap reeds te reëel en te algemeen erkend. Daarvoor is ook de Russische bedreiging te groot.

Dit artikel begint met een Frans citaat, het is, uit het geheugen en dus misschien niet geheel letterlijk, ontleend aan een Nederlander, ik geloof wijlen Menno ter Braak; het vormt de kern van een rede, die hij vijftien jaar geleden heeft uitgesproken op een van de PEN-congressen vlak voor de oorlog, ergens in Zuid-Amerika. Het ging toen om de waarde en de waardering van de democratie zelf; die was inderdaad in 1938 door de dodelijke bedreiging, waaraan zij blootstond, wel zeer actueel.

Nú worden we opnieuw bedreigd en weer is het mikpunt de idee, die zich tegenover het stelsel der totalitairen plaatst. Het is nú de idee van het geïntegreerde Europa, in haar eigen nieuwe vormen. Dank zij die bedreiging blijft de integratie-gedachte haar actualiteit behouden en dank zij die actualiteit zal zij blijven leven, welke dwaasheden er ook in de sfeer van het incident nog zullen worden uitgehaald.

DROOM EN WERKELIJKHEID

I. DROOM...

Voor de tweede maal in één decade deed de ondergang van de vrijheid in Tsjechoslowakije de Westelijke wereld in het begin van 1948 klaar wakker schrikken. Eén van de gevolgen van de gebeurtenissen in Praag was het bijeenroepen te Londen van een conferentie over Duitsland der Westelijke bezettingsmogendheden, een conferentie, waartoe ook de Benelux-landen uitgenodigd werden. In het besef dat op overeenstemming met Sowjet-Rusland betreffende de ten aanzien van bezet Duitsland te voeren politiek niet langer gewacht mocht worden, begon men aan de organisatie van het door het Westen bezette gedeelte van Duitsland. Eén van de voorstellen, die te Londen uitgewerkt werden, hield in de oprichting van een internationaal contrôle-orgaan op de zware industrie in de Roer. Terwijl vooral van Franse zijde hierop met klem werd aangedrongen, toonde de Amerikaanse delegatie zich op dit punt bijzonder terughoudend. Een heftig incident is mij altijd bijgebleven. In een discussie over de Roercontrôle vroeg de voorzitter van de Amerikaanse delegatie, de toenmalige Amerikaanse ambassadeur te Londen, Douglas, waarom Frankrijk, indien het contrôle over de zware industrie voor zo noodzakelijk hield, deze niet eveneens voor Lotharingen voorstelde. Rood van drift antwoordde de voorzitter van de Franse delegatie, Massigli, dat er tussen de Roer en Lotharingen één kardinaal verschilpunt bestond, nl. dat de Roer het wapenarsenaal van Hitlers aanvalsoorlog was geweest, Lotharingen *niet*.

Toevallig was het te Londen, twee jaar later, tijdens de voorbereiding van een toentertijd regelmatig plaatsvindend ministersoverleg betreffende Duitsland van de Grote Drie met de Benelux, dat ik op 10 Mei 1950 het bericht vernam van de verklaring, die de Franse minister van Buitenlandse Zaken, Robert Schuman, daags tevoren te Parijs had afgelegd.

Een omwenteling in de Franse buitenlandse politiek, en daarmee in de Europese politiek, had plaatsgevonden. Drijfveer dezer nieuwe politiek vormde niet het trauma van een ontstellend en verdeeld verleden, maar de hoop op een gemeenschappelijke toekomst.

De volgende gedachten waren in de verklaring van Robert Schuman neergelegd: politieke en economische verdeeldheid bedreigen het voortbestaan van Europa. De landen, die te zamen het vrije Europa vormen, hebben alleen dan nog een toekomst, als zij erin slagen deze verdeeldheid te overwinnen. Om daartoe te ge-

raken, moet ergens een concreet begin gemaakt worden. Op een beperkt gebied moeten de staten gemeenschappelijke regels en richtlijnen uitstippelen, de uitvoering waarvan aan een bovennationale regering moet worden opgedragen. Voorgesteld werd een begin te maken met kolen en staal. Bodemschatten en industriële rijkdom zouden voortaan als Europees, niet als nationaal bezit, volgens voor allen geldende regels door een Europese Autoriteit in het algemeen belang beheerd worden. Wat zo voor de basisproducten van de moderne economie begonnen zou worden, zou op den duur uit moeten groeien tot een geheel nieuwe vorm van samenleven van staten in Europa, tot een Europese Gemeenschap.

Zoals de woorden van Marshall in 1947 een nieuwe hoop in de Westelijke wereld hadden gewekt, zo schiepen Schumans woorden in 1950 nieuwe hoop en nieuwe verwachtingen. Zou de tweede helft van de twintigste eeuw werkelijk iets anders brengen dan een herhaling, alleen heviger en vreselijker, van de verschrikkingen, die twee oorlogen in één generatie over Europa hadden uitgestort?

Onderhandelingen te Parijs volgden. Gedurende bijna een jaar arbeidden delegaties van de zes landen, die zich in beginsel bereid verklaard hadden actief aan de verwezenlijking dezer nieuwe conceptie mee te werken, aan het opstellen van gemeenschappelijke regels, die te zamen het basisverdrag der nieuwe Gemeenschap zouden vormen. De hoop en de verwachting, door Schumans woorden gewekt, droegen er, te zamen met Monnets voorzitterschap der conferentie, toe bij een nieuwe geest, een nieuwe bezieling aan deze arbeid te geven. „Men ging een gemeenschappelijke arbeid aanvangen. De zes delegaties waren in zeker opzicht verbonden, die hun kennis en goede wil elkaar ter beschikking stelden. In plaats van de oude geest van naijver en wantrouwen ontstond een geest van samenwerking en dat vanaf het begin van de ondernomen arbeid.”¹⁾ In het voorjaar van 1951 werd het „oeuvre commun” door de delegatieleiders te Parijs geparafeerd en enkele weken later door de ministers getekend.

Een jaar verstreek voor de parlementaire ratificatieprocedure in de zes landen zijn beslag kreeg. Op 10 Augustus 1952 trad de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal in werking. Zou de droom van een nieuw, een ander Europa bestand blijken tegen toetsing aan de harde werkelijkheid?

II. ... EN WERKELIJKHEID.

Welke bewijzen moesten bij toetsing van de Europese droom aan de nationale werkelijkheid geleverd worden?

In de eerste plaats, dat de politiek conceptie van het Verdrag verwezenlijkt kan worden: dat *gemeenschappelijk beheer* van Europees vermogen door een supra-nationale autoriteit mogelijk is. In de tweede plaats, dat de economische conceptie van het Verdrag juist is: dat gemeenschappelijk beheer leidt tot *versteving van de Europese economie* en mogelijkheden schept tot *verhoging van de Europese levensstandaard*.

---

¹⁾ Origines et élaboration du „Plan Schuman”. R. Schuman, les Cahiers de Bruges, December 1953.

Gemeenschappelijk beheer.

Het Verdrag schept vier instituties, die te zamen het bestuur over de Gemeenschap uitoefenen. Hoe doorstonden deze instituties de toetsing aan de werkelijkheid?

Hoge Autoriteit.

Het uitvoerend orgaan van de Gemeenschap, de Hoge Autoriteit, is samengesteld uit negen leden die hun functie hebben uit te oefenen in volkomen onafhankelijkheid en in het algemeen belang van de Gemeenschap. Zij mogen bij de vervulling van hun plicht instructies vragen noch aanvaarden. De staten hebben bovendien de verplichting op zich genomen het bovennationaal karakter van de Hoge Autoriteit te eerbiedigen en niet te trachten de leden van de Hoge Autoriteit te beïnvloeden bij de uitvoering van hun taak.

Is de Hoge Autoriteit er inderdaad in geslaagd haar arbeid te verrichten in de door het Verdrag voorgeschreven geest?

Het spreekt vanzelf, dat de Hoge Autoriteit bij het nemen van beslissingen zich bewust moet zijn van de uitwerking, die bepaalde maatregelen op de economieën der deelnemende staten zullen hebben en eveneens van de indruk, die haar maatregelen op de publieke opinie zullen maken. Hoe de uitwerking zal zijn, welke reacties opgeroepen zullen worden, daaromtrent kan vooralsnog vrijwel alleen elk lid zich voor het land zijner herkomst een oordeel vormen.

Er bestaan nog geen mensen in Europa, die zo'n grondige kennis omtrent de toestanden in andere landen hebben, dat zij zich op grond daarvan een zelfstandig oordeel kunnen vormen. Het behoort dus tot de taak van elk der leden van de Hoge Autoriteit zijn collega's in te lichten omtrent de reacties, die bepaalde maatregelen in zijn land van herkomst zullen hebben. Een lid kan zijn taak niet naar behoren verrichten, wanneer hij er geen zorg voor draagt door veelvuldige contacten doorlopend op de hoogte te blijven van die reacties. Uit dit alles vloeit voor elk der leden een speciale verantwoordelijkheid voort ten aanzien van de verhouding van de Gemeenschap tot zijn land van herkomst. Maar deze speciale verantwoordelijkheid heeft in de Hoge Autoriteit niet geleid tot atrophie van de centrale, gemeenschappelijke verantwoordelijkheid, die voor het besturen van de Gemeenschap in het algemeen belang. Geen lid van de Hoge Autoriteit heeft er in deze jaren voor geschroomd waar het nodig was en waar hij dit juist achtte, tegen belangen en standpunten van het eigen land in te gaan.

Collegiaal bestuur is niet altijd eenvoudig. Aard en karakter van de Hoge Autoriteit laten bovendien taakverdeling slechts bij de voorbereiding van beslissingen, niet echter bij het nemen van de beslissingen zelf toe. Deze werkwijze leidt zeker niet altijd tot de grootst mogelijke efficiency. Discussies tussen negen mannen, die verschillende talen spreken, volkomen verschillende achtergronden, verschillende denk- en werkgewoonten hebben en die elkaar voor het grootste deel pas 10 Augustus 1952 leerden kennen, vergen dikwijls veel van het geduld en van het onderling begrip van de leden. Slechts zelden heeft het hieraan ontbroken.

Ongetwijfeld betaalt de Hoge Autoriteit, zowel het college als het ambtelijk apparaat, een soms zelfs hoge prijs in efficiency voor het onderlinge wantrouwen,

dat in Europa nog zo sterk is. Geen beslissing wordt in Luxemburg voorbereid of genomen, zonder uitvoerige discussie, niet alleen onderling maar vooral ook met vertegenwoordigers der nationale regeringen en van de belanghebbenden. Niet zelden zijn er klachten geuit, zowel binnen als buiten de kring van de Hoge Autoriteit, over het grote aantal deze consultaties en discussies. De Nieuwe Rotterdammer heeft eens op een omstandigheid gewezen, waarmede de Hoge Autoriteit bij haar beslissingen steeds rekening dient te houden. Wanneer de publieke opinie in een land het regeringsbeleid veroordeelt, zal dit wellicht de val van de regering ten gevolge hebben. Niemand, behalve een enkele uit vroeger tijden overgebleven anarchist, zal echter de conclusie trekken, dat er *geén* regering behoort te zijn. In de Europese Gemeenschap liggen de verhoudingen nog geheel anders. Een beslissing, die fout geacht wordt, leidt bij zeer velen nog tot de conclusie, dat er beter geen uitvoerend orgaan, beter in het geheel geen Gemeenschap zou zijn. Het percentage potentiële anarchisten in de Europese Gemeenschap is nog groot!

Het is derhalve voor de Hoge Autoriteit noodzakelijk haar beslissingen door uitvoerige discussies zowel in eigen kring als daar buiten voor te bereiden. De Luxemburgse beslissingen moeten door degenen, die er direct bij betrokken zijn, begrepen worden, ook wanneer zij met deze beslissingen niet instemmen.

Mede dank zij deze veel tijd en werk vergende methode is de Hoge Autoriteit hier doorgaans in geslaagd.

Maatregelen, die diep ingrepen in de economische structuur der landen, maatregelen, die soms in moesten gaan tegen wat landen hun belang en zelfs hun recht achten, heeft de Hoge Autoriteit bij de tenuitvoerlegging van het Verdrag, bij de haar opgedragen instelling en handhaving van de gemeenschappelijke markt, moeten treffen. Nationale decreten zijn afgeschaft, subsidies op last van de Hoge Autoriteit verminderd of opgeheven. Zonder uitzondering hebben de deelnemende staten, overeenkomstig de bij het Verdrag door hen aangegane verplichtingen aan deze beslissingen gevolg gegeven.

Wat de ondernemingen betreft: indien in alle deelnemende staten de belastingen met dezelfde precisie betaald zouden worden als waarmede de ondernemingen de gemeenschapsbelasting (0,9 % van de omzet) betalen, zou in sommige dezer landen de economische en sociale toestand belangrijk gunstiger zijn dan deze thans is!

De beslissingen van de Hoge Autoriteit worden volgens het Verdrag met meerderheid van stemmen genomen. Het spreekt vanzelf, dat bij de vele belangrijke beslissingen die zij heeft moeten nemen, ernstige meningsverschillen niet steeds zijn uitgebleven. In zulke gevallen zijn beslissingen ten slotte inderdaad door stemming tot stand gekomen.

Op één zwakte in de structuur van de Hoge Autoriteit, waarin op den duur voorzien dient te worden, zou ik hier willen wijzen. De Hoge Autoriteit is collectief verantwoordelijk tegenover het Parlement van de Gemeenschap. De leden van de regering van de Gemeenschap worden echter door de nationale regeringen benoemd. Nu pleegt een regering doorgaans voort te komen uit het overleg der politieke partijen, die voornemens zijn deze regering in het parlement te ondersteunen. Ontstaat er in de boezem van zulk een regering een zo ernstig meningsverschil, dat

sommige ministers de verantwoordelijkheid niet langer wensen te dragen, dan zullen deze ongetwijfeld contact met hun politieke vrienden zoeken. Heerst daar dezelfde mening, dan zullen zij door hun uittreden uit de regering de mogelijkheid scheppen een nieuwe regering te vormen, die opnieuw een homogeen beleid zal hebben. Al naar gelang van de politieke omstandigheden zal de partij der ministers, die een regeringscrisis veroorzaakt heeft, besluiten aan de samenstelling van een nieuwe regering mede te werken. Deze fundamentele regel van parlementaire democratie heeft tot gevolg enerzijds, dat een partij steeds beslissen kan al dan niet regeringsverantwoordelijkheid te dragen, anderzijds, dat er steeds een regering gevormd kan worden, welke in staat is een homogeen beleid te voeren.

In de Gemeenschap geschiedt de samenstelling van de regering, d.w.z. van de Hoge Autoriteit op andere wijze. De partijen, die de regering vormen, zijn niet de in het parlement (waaraan de Hoge Autoriteit collectief verantwoordelijk is) vertegenwoordigde politieke groepen, maar de nationale regeringen. Wat geschiedt, wanneer één of meer leden van de Hoge Autoriteit, die zich te allen tijde geplaatst kan zien voor belangrijke economisch-politieke beslissingen, het zo zeer oneens zijn met een meerderheidsbeslissing, dat zij niet bereid zijn daarvoor de collectieve verantwoordelijkheid tegenover het parlement te dragen? Als zij aftreden en de regeringen hunner landen van herkomst het met hun opvattingen eens blijken te zijn, zal het uiterst moeilijk, zo niet onmogelijk zijn opnieuw tot de samenstelling van een Hoge Autoriteit te geraken, die in staat is een homogeen beleid te voeren. Voor het goed functionneren van een parlementaire democratie is de mogelijkheid van een „solution de réchange” essentieel. Deze „solution de réchange” zal bij een eventueel politiek conflict in de Hoge Autoriteit uiterst moeilijk te vinden zijn. Er is geen eenheid tussen het lichaam, dat de regering benoemt en het lichaam, waartegenover deze regering politiek verantwoordelijk is. Daarin schuilt op den duur een gevaar voor de homogeniteit van het Hoge Autoriteitsbeleid. Derhalve zal hier in de toekomst een toestand geschapen dienen te worden, welke overeenstemt met het gebruik in alle parlementaire democratieën, waar een regering verantwoordelijk is tegenover het parlement, dat terzelfdertijd een bepalende invloed heeft op de samenstelling der regering.

Er schuilt in het thans in de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal geldende systeem van samenstelling der Hoge Autoriteit nog een gevaar: tegenstellingen in dit college zullen ten gevolge van het bestaande systeem steeds dreigen nationale in plaats van politieke tegenstellingen te worden. Een minister, die bezwaar gevoelt tegen het regeringsbeleid, zal steun zoeken bij de partij met wiens steun en toestemming hij tot de regering is toegetreden. Bij wie moet in zulk een situatie een lid van de Hoge Autoriteit steun zoeken? De politieke partijen in het parlement van de Gemeenschap hebben op de samenstelling van de Hoge Autoriteit geen enkele invloed gehad. Zou het zo verwonderlijk zijn, als hij steun zocht bij de „partij”, die hem tot benoeming heeft voorgedragen, d.w.z. bij de regering van het land zijner herkomst? Maar de natuurlijke drang om in een dergelijke situatie steun te zoeken bij een „partij” dreigt het interne regeringsconflict een conflict te doen worden, niet tussen *Europese* politieke partijen,

maar tussen de, de Hoge Autoriteit benoemende „partijen”, d.w.z. de regeringen der deelnemende staten.

Daar een dergelijke ontwikkeling bij een ernstig conflict in de boezem der Hoge Autoriteit voor de Gemeenschap gevaarlijk zou kunnen worden, dienen er op den duur wijzigingen in de methode van samenstelling van de Hoge Autoriteit gebracht te worden.

Ongetwijfeld betaalt ook het ambtelijk apparaat van de Hoge Autoriteit een prijs in efficiency voor het gebrek aan onderling vertrouwen, dat meer buiten dan in Luxemburg in de Gemeenschap natuurlijk nog heerst. De organisatie van het apparaat zou zeker eenvoudiger zijn, de verantwoordelijkheden geconcentreerder, wanneer dit apparaat één land en niet een Gemeenschap, samengesteld uit zes staten, zou dienen.

Het is verbazingwekkend, hoe snel deze heterogene groep mensen, zonder gemeenschappelijke ambtelijke traditie, verschillend in taal, kennis, vorming en gewoonten tot een eenheid is geworden. Hierboven werd erop gewezen, dat de leden van de Hoge Autoriteit een speciale verantwoordelijkheid hebben ten aanzien van de verhouding tussen de Gemeenschap en hun land van herkomst. Dit geldt voor de ambtenaren der Gemeenschap slechts in zeer veel mindere mate. Het behoort tot het wezen van de goede ambtenaar, dat hij zich volledig verantwoordelijk voelt voor het belang, dat men hem ter behartiging toevertrouwt. Wie het apparaat van de Hoge Autoriteit kent, wie ermede in aanraking is geweest, zal naast gerechtvaardigde critiek ten aanzien van een onvoldoende straffe organisatie, bovenal getroffen zijn door de grote, eerlijke toewijding aan het enige belang, waarvoor deze ambtenaren verantwoordelijkheid dragen: dat der Europese Gemeenschap.

Het Verdrag heeft bij de Hoge Autoriteit een Raadgevend Comité ingesteld, samengesteld uit vertegenwoordigers van werkgevers, werknemers en verbruikers. De Hoge Autoriteit is verplicht in bepaalde in het Verdrag opgesomde gevallen het advies van deze „Sociale en Economische Raad” in te roepen, alvorens een beslissing te nemen. Consultaties van deze aard, evenals meer algemene gedachtenwisselingen hebben herhaaldelijk plaatsgevonden. Toch bestaat zowel bij het Raadgevend Comité als bij de Hoge Autoriteit het gevoel, dat een definitieve vorm voor het onmisbare contact met de georganiseerde belanghebbenden nog niet gevonden is. Aanvangsmoeilijkheden, evenals het uiterst technische karakter van bepaalde adviezen die de Hoge Autoriteit zich verplicht zag te vragen, hebben hierbij een rol gespeeld. Wanneer de ontwikkeling van de SER in Nederland bevredigender geacht mag worden dan die van het Raadgevend Comité der Gemeenschap komt dat voor een belangrijk gedeelte voort uit het feit, dat er in de Gemeenschap geen wetgevende arbeid plaatsvindt. Juist bij de voorbereiding daarvan verricht de SER nuttig werk. Doch meer ervaring dan die in anderhalf jaar (het Raadgevend Comité kwam voor het eerst 26.1.'53 bijeen) opgedaan kon worden, is nodig om over de functionering van het Raadgevend Comité een definitief oordeel te vormen. Eén ding staat in ieder geval vast: intens contact tussen de Hoge Autoriteit enerzijds, de werknemers, werkgevers en de verbruikers anderzijds is een volstreekte noodzakelijkheid gebleken.

Gemeenschappelijke vergadering

Tijdens de laatste zitting van de Gemeenschappelijke Vergadering te Straatsburg heeft de Belgische socialistische Senator Dehousse in een uitstekende rede de balans opgemaakt van het functioneren van de Gemeenschappelijke Vergadering. Dehousse wijst op de belangrijke positieve zijde van deze balans: de Gemeenschappelijke Vergadering is het eerste soevereine parlement in Europa, een parlement immers, dat over de bevoegdheid beschikt om door een afkeurend votum de Hoge Autoriteit ten val te brengen. Dehousse wijst vervolgens op de groeiende samenwerking tussen parlement en Hoge Autoriteit, die vooral in de zittingen van de commissies tot uitdrukking komt. Wie deze zittingen meegemaakt heeft, weet, dat daar belangrijke arbeid verricht wordt, dat de problemen er grondig worden besproken en bestudeerd en dat deze commissiezittingen in de meningsvorming van de organen van de Gemeenschap, zeker ook van die der Hoge Autoriteit zelf, een belangrijke rol spelen.

passeren. De Gemeenschappelijke Vergadering bezit niet het recht zich over wetsvoorstellen (het Verdrag kent geen wetsvoorstellen) uit te spreken. Evenmin wordt de begroting van de Gemeenschap aan de goedkeuring der Gemeenschappelijke Vergadering onderworpen. Ten slotte worden de leden van de Gemeenschappelijke

De heer Dehousse laat vervolgens de zwakke punten van de balans de revue Vergadering niet aangewezen door algemene Europese verkiezingen, maar door de nationale parlementen.

Dehousse komt tot de volgende conclusie: In het licht van de ervaringen van twee jaren, schijnt onze vergadering zich halverwege te bevinden op de weg tussen de voorbije fase van de uitsluitend raadgevende organen en de nieuwe fase van een werkelijk internationaal parlement.

In onderschrijf deze conclusie ten volle, evenals Dehousses opvatting, dat met name ten aanzien van twee punten wijzigingen noodzakelijk zijn om de Gemeenschappelijke Vergadering tot een parlement in de volle zin des woords te doen worden. In de eerste plaats zal de aanwijzing der leden door algemene Europese verkiezingen moeten plaatsvinden. Reeds zijn de ministers van Buitenlandse Zaken op 4 Mei jl. in principe overeengekomen na ratificatie van de Europese Defensiegemeenschap door Frankrijk en Italië de Gemeenschappelijke Vergadering door directe verkiezingen te doen samenstellen.

Het tweede punt, dat ik met Dehousse zou willen noemen, is de institutionele verhouding tussen Hoge Autoriteit en Gemeenschappelijke Vergadering. Wat schort er thans aan deze verhouding? Hierboven werd er reeds op gewezen, welke gevaren er voor de noodzakelijke homogeniteit van beleid in liggen, dat de Hoge Autoriteit verantwoordelijk is tegenover een institutie, die op haar samenstelling en dus eveneens op een wijziging van die samenstelling, geen enkele invloed heeft. Het ontbreken van de invloed van de Gemeenschappelijke Vergadering op de samenstelling van de Hoge Autoriteit is echter niet alleen een potentieel gevaar voor het goed functioneren van de Hoge Autoriteit zelf, zij tast ook het karakter van de Gemeenschappelijke Vergadering aan en belet deze tot volle parlementaire wasdom te geraken. Parlementair leven wordt bepaald, enerzijds door de verhouding van parlement tot regering, anderzijds door de verhouding in het parlement

zelf van de groepen die de regering steunen tot de oppositie. Wanneer er echter geen enkele organische band tussen regering en politieke groepen in een parlement bestaat, dreigt een discussie in dit parlement iets schimachtigs en onreëls te krijgen. Er is geen drijfveer, die tot het uitkristalliseren van politieke standpunten dwingt. Het gevaar bestaat, dat elk lid voor zich zelf gaat spreken en dat de cohesie der groepen, noodzakelijk voor een goed functioneren van het parlementair systeem, te zeer verzwakt, daar niemand zich verantwoordelijk voelt de regering te steunen of ook haar aan te vallen.

Dehousse wijst op het gevaar, dat de Gemeenschappelijke Vergadering de Hoge Autoriteit bedelft onder massa's adviezen, die deze al dan niet naast zich neer kan leggen. In de zittingen, die tot nu toe plaatsgevonden hebben, hebben de leden allen blijk gegeven van een sterk gevoel voor de grote Europese verantwoordelijkheid, die zij dragen. Er is ernstige arbeid geleverd, ook steeds wanneer er critiek op de Hoge Autoriteit werd uitgeoefend. Het systeem op zich zelf echter dwingt het parlement niet tot aanvaarding van verantwoordelijkheid. De relatie kan ook voor de Hoge Autoriteit op den duur buitengewoon moeilijk worden, door het niet aanwezig zijn van een organische band tussen haar en de in het parlement bestaande politieke groepen. Er is immers geen enkele groep op wier steun de Hoge Autoriteit met zekerheid rekenen kan. Critiek brengt onder deze omstandigheden nooit de noodzaak mee, eventueel de ultima ratio te aanvaarden, die critiek in de nationale parlementen meebrengt nl.: als politieke groep zelf de regeringsverantwoordelijkheid over te moeten nemen.

Er moeten vormen gevonden worden om de gemeenschappelijke vergadering invloed te geven op de samenstelling van de Hoge Autoriteit en de eventuele wijziging daarvan. Alleen daardoor kan voorkomen worden, dat op den duur de verhoudingen tussen regering en parlement in de Gemeenschap onreëel en moeilijk worden, alleen daardoor ook kan voorkomen worden, dat het parlement zich op den duur gaat verliezen in het geven van technische adviezen aan de Hoge Autoriteit in plaats van politieke stuwung aan de gemeenschap.

Ministerraad

De Raad van Ministers heeft met name tot opdracht „het beleid van de Hoge Autoriteit en dat van de, voor de algemene economische politiek van hun landen verantwoordelijke, regeringen met elkaar te doen harmoniëren.” De Hoge Autoriteit wisselt daartoe regelmatig van gedachten over haar beleid met de Raad van Ministers en is bovendien op grond van het Verdrag verplicht, alvorens bepaalde beslissingen te nemen, de Raad van Ministers te consulteren. De ontwikkeling van de Raad van Ministers en haar verhouding tot de Hoge Autoriteit is een gelukkige geweest. Het is niet verwonderlijk, dat er aanvankelijk enige jaloezie tussen beide instanties bestond, evenmin dat vooral in de aanvang de Hoge Autoriteit er bovenal op bedacht meende te moeten zijn de haar, door regeringen en parlementen der zes landen toevertrouwde soevereiniteit onverlet te bewaren. Zo heerste er een zekere vrees aan de zijde van de Hoge Autoriteit, dat de regeringen zouden trachten via de Raad van Ministers terug te nemen, wat zij door ratificatie van het Verdrag hadden afgestaan, terwijl de ministers, evenals de ambtelijke apparaten der zes

landen, moeite hadden te wennen aan de nieuw geschapen werkelijkheid: Een Europese uitvoerende macht.

Na aanvangsmoeilijkheden, die het gevolg waren van deze verschillende uitgangspunten, is er een nuttige werkmethode ontstaan, die een geheel eigen karakter draagt. De vergaderingen van de Raad van Ministers met de Hoge Autoriteit zijn geheel anders van aard dan de vergaderingen van de Hoge Autoriteit, doch eveneens geheel anders dan internationale ministersbijeenkomsten plegen te zijn. De aanwezigheid van de Hoge Autoriteit is er borg voor, dat in de discussies het belang van de Gemeenschap als geheel steeds stemhebbend gemaakt wordt. De aanwezigheid van de ministers dwingt de Hoge Autoriteit ertoe zich scherp rekenschap te geven van de uitwerking van haar beleid op de zo verschillend geschakeerde economieën der zes landen.

Bij de ministers zelf, in wier kring in de afgelopen twee jaar de wijzigingen gelukkig niet talrijk waren, is er in toenemende mate begrip ontstaan, zowel voor de problemen van hun collega's, als voor de problemen van de Gemeenschap als geheel gezien. Steeds meer wordt de Raad van Ministers het orgaan, waardoor het veelvuldig contact van Luxemburg met de nationale regeringen geleid wordt. Zo hebben dit voorjaar voor het eerst ook de ministers van Verkeer in het kader van de Raad van Ministers vergaderd. Binnenkort zal een tweede vergadering van deze aard plaatsvinden, terwijl ook de ministers van Sociale Zaken in deze vorm bijeen zullen komen. De Raad van Ministers is geen internationale bijeenkomst, doch is een onmisbaar orgaan van de Gemeenschap geworden.

Hof van Justitie

Weinig zaken zijn tot nu toe voor het Hof van Justitie gebracht, terwijl van deze weinige enkele zelfs alvorens het Hof tot een uitspraak was gekomen, zijn ingetrokken. Niettemin zijn er bij het Hof twee belangrijke zaken aanhangig, waaronder de klacht, die de Nederlandse regering heeft ingediend, tegen de beslissing van de Hoge Autoriteit, waarbij deze op 1 April jl. opnieuw maximumprijzen voor kolen in de belangrijkste bassins van de Gemeenschap vaststelde.

Al zijn er tot nu toe door het Hof geen uitspraken gedaan en al is het aantal aanhangig gemaakte zaken gering, toch kan reeds thans gezegd worden, dat het bestaan van het Hof van eminent belang is voor het gevoel van rechtszekerheid in de Gemeenschap. Wanneer een land gelooft dat de Hoge Autoriteit het Verdrag onjuist interpreteert of haar bevoegdheden overschrijdt, weet het over rechtsmiddelen te kunnen beschikken. Er bestaat in Nederland een latente angst, dat de beslissingen van de Hoge Autoriteit te veel onder de invloed kunnen geraken van de twee grote deelnemende staten, Frankrijk en Duitsland. Dat de Nederlandse regering bij een beslissing als de bovengenoemde, waarover de publieke opinie in Nederland verontrust was, zich tot het Hof kan wenden, is gebleken van het grootste belang te zijn voor het behoud van het vertrouwen in de Gemeenschap.

Gemeenschappelijke markt

Voor kolen bestaat de gemeenschappelijke markt sinds 10 Februari 1953, voor staal sinds 1 Mei 1953. Een definitieve balans kan, na nog geen anderhalf jaar,

natuurlijk nog niet worden opgemaakt. Niettemin kan er een voorlopig antwoord op enkele vragen gegeven worden: Is de gemeenschappelijke markt bezig een levende werkelijkheid te worden? En zo ja, zijn er dan tekenen, die erop wijzen, dat deze gemeenschappelijke markt aan de verwachting zal voldoen, „bij te dragen tot de economische ontwikkeling en tot de verhoging van het levenspeil in de deelnemende staten?”²⁾

Levende werkelijkheid

Sedert bijna een halve eeuw — immers ten minste sedert het uitbreken van de eerste wereldoorlog — bestaat de Europese economie uit de som der gescheiden nationale economieën. Een gemeenschappelijke markt na deze scheiding van decennia kan niet eenvoudig „geopend” of „ingesteld” worden, maar moet geleidelijk op de nationale werkelijkheid veroverd worden. Aan de „instelling” der gemeenschappelijke markt ging een periode van intense studie vooraf om een beeld te krijgen van de bestaande kunstmatige elementen in de prijsvorming; subsidies, speciale lasten en discriminaties van allerlei aard en omvang; voorts van de maatregelen, nodig om aan dit alles een eind te maken zonder daarbij het economisch evenwicht plotseling te verstoren. Om het doel: gemeenschappelijke markt te benaderen, moest een weg gebaad worden door een waar oerwoud van maatregelen, die alle ten doel hadden de echte prijs van een product, hetzij op de nationale markt, hetzij op de exportmarkt, door een andere te vervangen. Overal hadden pressies van producenten- of consumentengroepen de overheid ertoe gebracht, de prijs ten gunste van het nationale product en de export daarvan te beïnvloeden. Op den duur is niemand zich dan meer bewust, welke prijs de gemeenschap voor deze bescherming betaalt. Dit gehele systeem kon niet met één slag uit de weg worden geruimd. Voor bepaalde landen en bepaalde producten — kolen in België, staal in Italië — is in de bij het Verdrag behorende overgangsbepalingen een overgangperiode voor de afschaffing voorzien. Ook in enkele andere gevallen moest, om schokken te voorkomen, de weg der geleidelijkheid worden bewandeld. Het overgrote deel van deze overheidsmaatregelen is thans opgeheven. Behalve in de beide genoemde speciale gevallen is het werk der „ontmaskering” thans verricht: prijzen worden in toenemende mate functie, niet van nationale politiek, maar van de gemeenschappelijke markt.

De afschaffing van deze maatregelen alleen maakt de gemeenschappelijke markt echter nog geen levende werkelijkheid. Grenzen worden behalve (douanetarieven en kwantitatieve restricties werden natuurlijk afgeschaft) door de bovengenoemde overheidsmaatregelen gevormd door talloze gewoonten en tradities. Men verkoopt niet, of liever niet, op de markt, die aan een ander toebehoort: gereserveerde jacht! Men koopt niet in een ander land: men is het niet gewend, heeft er — nog — geen relaties; moet de nationale nijverheid de nationale nijverheid niet steunen? Dat dit alles niet als bij toverslag opgehouden heeft te bestaan, spreekt vanzelf. Talrijk zijn echter de tekenen, die bewijzen, dat de gemeenschappelijke markt levende werkelijkheid is geworden.

²⁾ Artikel 2 van het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal.

De diensten van de Hoge Autoriteit publiceren regelmatig cijfers omtrent de interpenetratie der markten — de toename van het onderlinge handelsverkeer op de gemeenschappelijke markt in de onder het Verdrag vallende producten. Er is terecht op gewezen, dat deze cijfers niet los van bepaalde conjunctuurinvloeden bezien mogen worden en dat derhalve de bewijskracht van deze cijfers niet absoluut is. Anderzijds geven deze cijfers geenszins een volledig beeld van de invloed, die de gemeenschappelijke markt op de prijsvorming heeft gehad. Menig aanbod, komend uit een andere deelnemende staat van de Gemeenschap, leidt immers uiteindelijk niet tot een transactie, maar wel tot wijziging in het prijsaanbod van de traditionele leverancier.

Maar er zijn andere, m.i. sprekender bewijzen voor het tot werkelijk leven geraken van de gemeenschappelijke markt. Het probleem van de Belgische Borinage wordt thans in België volkomen au sérieux genomen, omdat men weet, dat een oplossing aan het eind van de in de overgangsbepalingen vastgestelde periode niet uit de weg gegaan kan worden. De „Charbonnages de France” hebben een ingrijpend reorganisatieplan voor de mijnen in Midden- en Zuid-Frankrijk opgesteld, daartoe gebracht door de werkelijkheid van de gemeenschappelijke markt. Concentraties in de Franse staalindustrie, door iedereen sedert 10 jaar noodzakelijk geacht, maar ondanks alle pressie, ook van overheidswege, niet tot stand gekomen, hebben nu plaatsgevonden. De Belgische staalindustrie krijgt eindelijk voldoende Lotharingse ertsen. Het probleem van de Duitse ertsmijnen, die ten dele niet rendabel zijn, is een in het openbaar besproken probleem geworden.

Wie de pers uit de zes landen van de Gemeenschap regelmatig bestudeert, vindt dagelijks mededelingen, die even zoveel bewijzen van de werkelijkheid van de gemeenschappelijke markt zijn. Ik doe een greep uit de knipsels, die deze week op mijn schrijftafel terecht kwamen.

Een Italiaans blad, de Gemeenschap doorgaans niet zeer gunstig gezind, schrijft dat de gemeenschappelijke markt de Italiaanse staalindustrie gedwongen heeft uit zijn industrieel en technisch isolement te treden. „De gemeenschappelijke markt heeft deze industrie beroofd van haar monopoliepositie die haar in staat stelde grote winsten te maken ten nadele van de andere sectoren van de economie met inbegrip van de landbouw”.

Usine Nouvelle, een Frans blad, beschrijft de industriële reorganisatie van de Franse metaalindustrie in het gebied van St. Etienne. De gevolgen van het tot stand komen van de gemeenschappelijke markt dwingen tot maatregelen, die „een poging tot rationalisatie betekenen, zoals men erop dat ogenblik slechts weinig kent.”

Le Havre, een Frans dagblad, wijdt een beschouwing aan de Gemeenschap. De gemeenschappelijke markt zal Le Havre dwingen tot verbetering van haar haveninstallaties; „Het optreden van de Kolen- en Staalgemeenschap dwingt ons om ingrijpende maatregelen te nemen om de zwakke kanten van onze economie te versterken” luidt de conclusie.

Het „Journal de la Navigation Fluviale” schrijft: Men heeft in de kranten, waarin de polemiek gemakkelijk een hartstochtelijke toon krijgt, geschreven: „In de Gemeenschap doet Frankrijk afstand, terwijl Duitsland ontvangt.” Deze formule is fout, omdat Frankrijk zich zelf afschrijft, als de Fransen door hun leiders in de

steek gelaten zouden worden „wij moeten te midden van onze moeilijkheden de energie vinden om onze fouten te verbeteren, onze uitrusting aan te vullen en ons voor te bereiden op de taak die ligging en geschiedenis Frankrijk opleggen.”

In het Roergebied had een economendag plaats. Het Handelsblatt uit Dusseldorp wijdt een hoofdartikel aan inleidingen en discussies: „Aus allen Äusserungen ging jedoch eines deutlich hervor: Die Montanunion ist eine Realität.”

Economische ontwikkeling

Zo zeer leeft de gemeenschappelijke markt, dat er reeds overal gerammeld wordt aan de haar door het Verdrag gestelde grenzen: kolen en staal.

Den tenuitvoerlegging van de verkeersbepalingen van het Verdrag is bezig bressen te slaan in de nationale verkeerspolitiek van elk der deelnemende staten. Een Europese verkeerspolitiek voor kolen en staal is bezig gangmaker te worden voor een Europese verkeerspolitiek — tout court. De bevoegdheden, die de Hoge Autoriteit op sociaal gebied gekregen heeft, zijn gering; maar de Gemeenschappelijke Vergadering en haar Commissie voor Sociale Zaken, onder voorzitterschap van Nederhorst, grijpen het door de Hoge Autoriteit verrichte werk aan om aan te dringen op een Europese sociale politiek. Belastingvraagstukken en monetaire problemen werpen het vraagstuk op van een Europees financieel en monetair beleid. De lichte economische inzinking van afgelopen najaar en winter deed Hoge Autoriteit en Raad van Ministers besluiten tot Europees conjunctuuronderzoek, voorbereiding tot een poging tot Europese expansiepolitiek.

Van de nog geen twee jaar, dat de Europese Gemeenschap thans bestaat, was het eerste halfjaar vooral in beslag genomen door de inrichting van de door het Verdrag voorziene instituties. Daarna volgde een jaar, waarin opening en tot leven wekken van de gemeenschappelijke markt vrijwel alle aandacht opeisten. Gedurende de laatste maanden bracht de levende werkelijkheid van de gemeenschappelijke markt er de regeringen van de deelnemende staten, werkgevers, werknemers, evenals de gemeenschappelijke vergadering en haar commissies steeds meer toe, bij de Hoge Autoriteit erop aan te dringen haar staal- en vooral haar kolenpolitiek uit te werken en kenbaar te maken. Men heeft er de Hoge Autoriteit zelfs een verwijt van gemaakt, dat zij zulk een politiek nog niet had. Het uitwerken van een Europese kolen- en staalpolitiek is geen zaak van enkele maanden. Gerechtvaardigd of niet, het verwijt bewijst, dat de gemeenschappelijke markt als een levende werkelijkheid aanvaard en erkend wordt. De nu begonnen phase is de phase van de economische ontwikkeling.

Verhoging van het levenspeil

Alleen economische ontwikkeling kan leiden tot verhoging van levenspeil. De phase van economische ontwikkeling, volgend op de instelling der gemeenschappelijke markt, is pas begonnen. Toetsing van droom aan werkelijkheid heeft hier dan ook nog nauwelijks plaats kunnen hebben. Op enkele eerste tekenen moge hier niettemin worden bewezen. De werking van de gemeenschappelijke markt dwingt de „Charbonnages de France” tot stillegging van mijnen in het centrum en

zuiden van Frankrijk. Tegelijkertijd echter wordt de kolenproductie uitgebreid in Lotharingen, waar de productiviteit dank zij veel gunstiger geologische omstandigheden bijna tweemaal zo groot is. Op grond van de overgangsbepalingen worden de arbeiders uit het zuiden en midden van Frankrijk thans in de gelegenheid gesteld naar Lotharingen te gaan. Daarbij wordt hun door de Franse regering en de Gemeenschap te zamen een som gelds ter beschikking gesteld, die het hun mogelijk maakt zich in Lotharingen beter in te richten dan zij in de oude woonplaats ooit waren. De eerste vrijwilligers zijn in Lotharingen aangekomen. Het gereedkomen van nieuwe arbeiderswoningen aldaar beheerst het tempo, waarin deze readaptatie verder plaats kan vinden.

Verhoogde arbeidsproductiviteit ten gevolge van arbeid in gunstiger geologische omstandigheden en met moderner installaties schept de mogelijkheid tot verhoging van levenspeil. De overgang van onrendabele naar rendabele productie gaat voor deze mijnwerkers echter niet gespaard met werkloosheid en de dwang, die de angst daarvoor uitoefend. De Gemeenschap aanvaardt mede verantwoordelijkheid voor deze overgang en maakt wederaanpassing mogelijk, niet op kosten van de getroffen mijnwerkers, maar op kosten van de Gemeenschap als geheel, waaraan immers de verhoogde productiviteit ten goede zal komen.

Kapitaalschaarste, hoewel in Nederland thans verdwenen, speelt in de meeste landen van de Gemeenschap nog een zeer grote rol. Langlopende credieten zijn niet te krijgen, kortlopende credieten zijn uiterst kostbaar. De ondernemingen moeten of hun investeringen bekostigen uit kortlopende credieten — een duur en bovendien gevaarlijk procédé — of de benodigde investeringsmiddelen uit de winst putten, hetgeen alleen kan bij hoge winsten en dus hoge prijzen.

De Hoge Autoriteit is er van het begin af aan van overtuigd geweest, dat het crediet van de Gemeenschap groter zou zijn dan het crediet van elk der onder het Verdrag vallende ondernemingen afzonderlijk, of zelfs dan het crediet van elk der deelnemende staten. De eerste lening, die de Gemeenschap in Amerika afgesloten heeft, bewijst de juistheid van deze stelling. Middelen (100 miljoen dollar) kunnen hierdoor ter beschikking van de industrieën der Gemeenschap gesteld worden op veel gunstiger voorwaarden dan tot nog toe in alle landen behalve Nederland het geval was. Als de Gemeenschap, zoals waarschijnlijk lijkt, een belangrijke bijdrage kan leveren tot het bijeenbrengen van de noodzakelijke investeringsmiddelen op belangrijk gunstiger condities, zal dit een belangrijke bijdrage zijn tot verhoging van het levenspeil.

III. ... EN DROOM.

Gedurende twee jaren functionneert thans de Europese Gemeenschap, gedurende twee jaren vindt dagelijks toetsing van de Europese droom aan de nationale werkelijkheid plaats. Niets is er gedurende deze twee jaren in Luxemburg geschied, dat doet twijfelen aan de mogelijkheden om de droom te verwezenlijken, waarvan Schumans verklaring van 9 Mei 1950 sprak. Integendeel, de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal, bedoeld als een eerste stap op weg naar de Europese Gemeenschap, is in deze jaren tot een levende werkelijkheid geworden.

Waarop wacht Europa dan? Waarom schijnen aan het begin van deze zomer van 1954 de kansen tot Europese eenheid geringer dan ooit sedert 9 Mei 1950? Waarom deze grote beklemming, die allen bevangen heeft, die hoofd en hart verpand hebben aan de verwezenlijking dezer droom: een andere toekomst voor de vrije volken van Europa dan de eeuwige herhaling van een gruwelijk verleden? Zullen de angsten, opdoemend uit het verleden, dat ons verdeeld houdt, dan altijd sterker blijken dan de hoop op een gemeenschappelijke toekomst?

Wij wachten op Frankrijk. Is het alleen op Frankrijk, dat wij wachten?

Vanuit de verte de ontwikkeling in de Partij van de Arbeid volgende, na de publicatie van het mandement, heeft niets mij zo zeer getroffen, als de vurigheid waarmee in Nederland de doorbraak, in gevaar gebracht, beleefd en verdedigd wordt. Jarenlang leek het vuur van dat verlangen aan kracht te verliezen. Meer rook dan vuur. Waren niet de werkelijke levenwekkende factoren in de politiek de materiële? Daar slaan plotseling de vlammen hoog op. Geen andere grond dan een echt en vurig verlangen naar een gemeenschap die, tegenstellingen doorbrekend, mensen tot elkaar brengt zonder hen de eigen persoonlijkheid te ontnemen. Meer dan ooit tevoren is de Partij van de Arbeid gedurende deze laatste maanden partij van de doorbraak geworden.

Maar niet alleen in Nederland gaat het om doorbraak. Geheel het vrije Europa dreigt ten onder te gaan aan een erfenis van oude politieke tegenstellingen, die aan een gemeenschappelijke toekomst in de weg staan.

De Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal is een goed begin geweest. Maar de mens zal bij brood alleen niet leven, nog minder alleen bij kolen en staal. Het werk in Luxemburg is beperkt van aard. Wij hebben een beperkte opdracht gekregen en hebben die ten uitvoer te brengen. Wij hebben het bewijs te leveren — en leveren dat — dat gemeenschappelijk beheer mogelijk is en op den duur tot versterking der economie en verhoging van de levensstandaard voert.

Maar het gaat mensen, ook Franse mensen, niet alleen daarom. Het gaat óók, méér nog, om een leven in een nieuwe, menswaardiger gemeenschap. De oude, felle SDAP van voor de eerste wereldoorlog, in vurige strijd om materiële lotsverbetering van de arbeidersklasse, vocht om meer nog, om een nieuwe, rechtvaardiger en menswaardiger samenleving.

Het verlangen naar Europese doorbraak schijnt aan kracht te verliezen. Meer rook dan vuur. Zijn de sterkste drijfveren in de politiek toch die, die voortkomen uit het verleden?

Neen, niet wanneer vorm wordt gegeven aan het vurige verlangen naar menselijke gemeenschap, naar een vernieuwde, een menswaardiger samenleving. Luxemburg werkt — en wacht. Wacht op de roep tot Europese doorbraak, die alleen vanuit de politiek tot de burgers van Europa komen kan.

Luxemburg, Juli 1954.

DE DEMOCRATISCHE CONTRÔLE OP DE SUPRA-NATIONALE ORGANEN

1. Niemand die ook maar enigszins vertrouwd is met de grote betekenis van de parlementaire democratie voor landen als Nederland, België en Frankrijk, zal er zich over verbazen, dat men ook in de opgroeiende structuur van het nieuwe Europa het parlementaire element niet kan missen. Het behoort tot het wezen van een democratisch bestel, dat de regering die het gezag uitoefent, voor die uitoefening verantwoording schuldig is aan de vertegenwoordiging der burgerij. Worden Europese organen, zoals de Hoge Autoriteit van de Kolen- en Staalgemeenschap (KSG) en het Commissariaat van de Europese Defensiegemeenschap (EDG) met gezag bekleed jegens de burgers van de landen, die bij die gemeenschappen zijn aangesloten, dan zullen die organen voor dat gezag ook verantwoording verschuldigd moeten zijn aan een vertegenwoordiging van de burgerij der aangesloten landen. Dit lijkt zo vanzelfsprekend, dat het moeilijk is hierin iets nieuws te zien. En toch is het nieuw; het hangt samen met de staatkundige conceptie van het nieuwe Europa; het kan alleen in verband daarmee in zijn juiste betekenis worden verstaan. •

2. Er bestaat over deze conceptie nog altijd misverstand. Dientengevolge wordt ook de betekenis van de democratische contrôle vaak onvoldoende onderkend. Vandaar dat het nuttig is nog eens het volle licht te laten vallen op de politieke grondgedachten, waaruit zowel de KSG als de EDG zijn ontstaan. Dit ontstaan valt in het voorjaar van 1950, kort voordat de oorlog in Korea uitbreekt. De koude oorlog beheerst de politieke situatie in Europa en elders; een vredesverdrag met Duitsland is daardoor reeds lang onmogelijk geworden; de Westeuropese landen, op de been geholpen door het Marshall-plan, moeten zich tegen de onrustbarende dreiging uit het Oosten aan de opbouw van een defensie-apparaat zetten; de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NATO) ontstaat. De Verenigde Staten, die op grootse wijze eerst het Europees herstel hadden bevorderd, worden nu organisator en promotor van de Europese verdediging. Het economisch herstel raakt niet op de achtergrond; Europa moet zo snel mogelijk weer het eigen productie-apparaat opbouwen, nu de defensie zowel hier als aan de overzijde van de Atlantische Oceaan weer enorme eisen aan de industriële productie gaat stellen. In dit geheel kan West-Duitsland niet ontbreken; er is tegenover de bedreiging der vrijheid geen keus: ook het productie-apparaat van West-Duitsland, dat men aanvankelijk na

1945 niet hersteld, maar zelfs ontmanteld had, moest in de opbouw van een krachtig West-Europa worden betrokken.

3. Laat niemand onderschatten wat dit betekent. Driemaal heeft Duitsland in West-Europa getracht gewapenderhand de hegemonie te verwerven; de beide laatste malen, in 1914 en in 1940, kon het alleen met de grootste inspanning worden verslagen. Een herstelde Duitse industrie legt de grondslag voor een nieuw Duits nationalisme, een nieuwe revanche-gedachte, en alles wat daaruit aan rampen kan worden geboren, ligt ons nog vers in het geheugen. Wij, in Nederland vergeten angstig gauw. Wij zijn bovendien vlug geneigd ons neer te leggen bij hetgeen we voor onvermijdelijk houden en onze regeerders na 1946 hebben zich, wat men ook overigens van hen moge zeggen, op het gebied van de buitenlandse politiek altijd bijzonder weinig inventief getoond. Maar in Frankrijk lag het anders; daar veroorzaakte de toenemende noodzaak van het herstel van West-Duitsland een enorme spanning, daar ontstond de behoefte aan een zo krachtig mogelijke waarborg, dat het herstel van de Duitse zware industrie niet dienstbaar zou kunnen worden aan een hernieuwd Duits nationalisme, aan een nieuwe Duitse revanche-gedachte. In Frankrijk werd, op 9 Mei 1950, het plan voor de KSG, het Schuman-plan geboren.

4. Werkelijk grote staatkundige denkbeelden, die na hun ontstaan vele tientallen van jaren de politieke ontwikkeling beheersen, zijn zelden in hun ware grootheid herkend in de tijd dat zij ontstonden. Dat behoeft geen verbazing te wekken. De gemiddelde mens is nu eenmaal sceptisch en conservatief, twee eigenschappen, die weinig ontvankelijk maken voor de waarde van het nieuwe. Maar daar komt in de politiek nog bij, dat denkbeelden over hervormingen, die „rijp” zijn om verwezenlijkt te worden, een zekere vanzelfsprekendheid bezitten, waardoor ze als het ware spelenderwijs tot stand komen, terwijl men zich pas later op de koersverandering, die daardoor ontstond, gaat bezinnen. Zo is er ook iets bizonder simpels in de gedachte, dat men een Duitse revanche-politiek vermijdt door de instrumenten van die politiek onder Europees gezag te plaatsen. Het nieuwe, het revolutionnaire, in deze gedachte is, dat zij die deze Europeanisering voor Duitsland verlangen, ook bereid moeten zijn haar voor zich zelf te aanvaarden. Afstand van souvereiniteit in dezelfde mate, waarin men die souvereiniteit aan Duitsland wil onthouden opdat nieuwe oorlogen worden vermeden, dat is in wezen het nieuwe element in het Schuman-plan, dat de hervorming van de politieke structuur van Europa tot gevolg zal hebben.

5. Het is eigenlijk heel duidelijk, dat wanneer men het herstel van de Duitse zware industrie als beginpunt heeft genomen van een proces, dat uiteindelijk tot een federaal bestel in Europa moet leiden, men ditzelfde proces ook gaat gebruiken, wanneer blijkt, dat aan een Duitse bijdrage in de Europese verdediging niet ontkomen kan worden. Was er ooit krachtiger instrument voor een fel nationalistische politiek dan een nationaal leger? Zou men dan de zware industrie europeaniseren, maar het leger zich op nationale voet als instrument van revanche-politiek laten ontwikkelen? Het moet eerder verbazing wekken, dat sommigen, waaronder de Nederlandse regering, het Schuman-plan onderschreven, maar tegen de gedachte van een Europees leger bezwaar hadden. Het blijft voor Nederland een eeuwig-

durend bewijs van politieke kortzichtigheid in 1951–1952, dat de regering die de Kolen- en Staalgemeenschap had aanvaard, als „waarnemer” de besprekingen over het Europese leger bijwoonde.

6. Natuurlijk kan geenszins ontkend worden, dat de moeilijkheden bij de overdracht van de souvereiniteit ten aanzien van het leger veel groter zijn dan bij kolen en staal. Politiek, omdat het leger nu eenmaal het gezags- en veiligheidsinstrument bij uitstek is van de nationale staat; psychologisch, omdat de saamhorigheid van degenen die te zamen dat leger moeten vormen, nog lang niet beantwoordt aan de eisen, die door hun lotsverbondenheid op politiek en economisch gebied worden gesteld; organisatorisch, omdat de werkelijke integratie der nationale legers een zodanige herbouw van het bestaande defensie-apparaat zou meebrengen, dat het twijfelachtig is of de tijd, die daarmee zou zijn gemoeid, niet te kostbaar is. Al deze moeilijkheden zijn reëel. Maar zij zijn ten opzichte van de politieke conceptie secundair. Dat wil zeggen: zij kunnen aanleiding geven tot tijdelijke, bijzondere voorzieningen, maar zij tasten de grondgedachte niet aan. Men kan wellicht betreuren, dat het leger reeds zo spoedig aan de orde moest komen; dat men niet eerst in andere sectoren van het economisch leven kon voortgaan. Maar deze gevoelens kunnen er niet toe leiden, dat men het leger buiten de hervorming zou laten. Want dan zou aan de staatkundige conceptie het hart zijn ontnomen.

7. Met opzet herinnerde ik alleen aan de politieke oorsprong van de beide Europese gemeenschappen. Want in die politieke oorsprong ligt hun gemeenschappelijkheid. Er zijn ook andere beweegredenen voor het tot stand brengen van deze nieuwe staatkundige vormen in Europa. Zij houden verband met de noodzaak om voor het economisch herstel van Europa de productiviteit en de productie aanmerkelijk te verhogen. Daarvoor is een grotere specialisatie vereist, die slechts in een grote, Europese markt kan worden verkregen. De totstandbrenging van die Europese markt stuit op grote weerstanden. Niet alleen bij hen, die gewend zijn aan de bescherming, die zij door middel van de nationale grenzen genieten, maar ook bij hen, die in de afbraak van tarieven en andere handelsbelemmeringen op zich zelf onvoldoende waarborgen zien voor het behoud van een geordende economie. Voor de handhaving en verbetering van de levensstandaard hebben de regeringen in de loop van de twintigste eeuw in toenemende mate verantwoordelijkheid gekregen. Regeling van de in- en uitvoer was daarbij voor hen een waardevol, soms onmisbaar instrument. Voorzover de totstandkoming van een gemeenschappelijke markt betekent, dat de regeringen dit instrument niet meer mogen gebruiken — is dit ook voor hen alleen aanvaardbaar te maken, indien men hun eveneens een evenredig deel van de op hen rustende verantwoordelijkheid afneemt. Ook op economisch gebied gaan de gedachten derhalve in de richting van instelling van Europese gezagsorganen, die zonodig ordenend kunnen optreden, daar waar zulks voor de nationale regeringen in verband met de vorming van een Europese markt niet meer mogelijk is.

8. Deze economische overwegingen komen bij de Kolen- en Staalgemeenschap veel duidelijker tot hun recht dan bij de Defensiegemeenschap. De Europese markt is de logische consequentie van het politieke streven tot europeanisering van de

zware industrie. Het is één van de redenen, waarom de KSG zoveel gemakkelijker werd aanvaard. Het verklaart ook waarom sommigen, waaronder lang niet de eerste de besten, nog steeds menen, dat aan de europeanisering, de integratie, van kolen en staal een heel andere beweegreden ten grondslag ligt (de gezondmaking van de Europese economie) dan aan de integratie van de Europese defensie (gericht tegen het ontstaan van een Duits leger). Maar uit het voorgaande zal duidelijk zijn, dat dit misverstand alleen kan ontstaan als men voor de gemeenschappelijke politieke uitgangspunten voldoende oog heeft. Wie deze uitgangspunten onderschrijft en aanvaardt — en dat doet ook hij, die de KSG heeft toegejuicht — kan niet de EDG die op dezelfde gedachten stoelt, afwijzen.

9. De gevolgen van de instelling van Europese gezagsorganen reiken ver. Men kan nu eenmaal niet bepaalde sectoren van de nationale economie onder een Europees gezag stellen, inbrengen, integreren in Europa, zonder daarvan op ander gebied dan de geïntegreerde sector iets te merken. Het vervoer, de woningbouw, de vakopleiding zijn sectoren waar reeds nu het bestaan van de Kolen- en Staalgemeenschap tot grote veranderingen leidt. Als straks het Commissariaat voor de EDG zich met de bestellingen voor het leger bemoeit, dan wordt daardoor alleen al — Kapteyn wees er in de eerste Kamer terecht op — een belangrijk stuk van de Europese industrie geïntegreerd. Voor de regeringen geldt, dat de ruimte voor een zelfstandig nationaal beleid kleiner wordt naarmate belangrijke sectoren aan de nationale zeggenschap worden onttrokken. Via een lange en moeizame (om)weg voert de sectorsgewijze integratie naar de integratie van andere sectoren en zo tot een federale structuur. In dit verband mag de betekenis van de parlementaire organen niet worden onderschat.

10. Die parlementaire organen zijn niet in het leven geroepen in verband met de betekenis, die zij voor de voortgang van de Europese integratie kunnen hebben. Zij zijn ontstaan omdat men inzag, dat voor de uitoefening van Europees gezag evenzeer op democratische wijze verantwoording moest worden afgelegd als zulks door een nationale democratische regering geschiedt. De Gemeenschappelijke Vergadering, het parlementair orgaan van de KSG, dat met een kleine wijziging in de samenstelling ook als parlement van de EDG optreedt dankt zijn ontstaan aan de regeermacht, welke aan de Hoge Autoriteit, resp. aan het Commissariaat is opgedragen.

11. Deze controlerende en stimulerende functie bepaalt het politiek gezag van het Europees parlementair college slechts ten dele, maar ze bepaalt wel de plaats van het parlement te midden van de andere organen der gemeenschap. Maar men heeft zich blijkbaar van deze plaats zo weinig rekenschap gegeven, dat men deze in de drie artikelen, waar zij in bestaande en ontworpen verdragen wordt vermeld, verschillend vindt aangegeven. In artikel 7 van het KSG-verdrag gaat de Hoge Autoriteit voorop, dan volgt de Gemeenschappelijke Vergadering en dan de Bijzondere Raad van Ministers en het Hof van Justitie, waarvan de eerste tot taak heeft het beleid van de Hoge Autoriteit en dat van de nationale regeringen te harmoniseren en het tweede om het recht te handhaven bij de uitlegging en de toepassing van het Verdrag en de daaruit voortvloeiende regelingen. Daarentegen stelt

artikel 8 van het EDG-verdrag merkwaardigerwijs de Raad van Ministers voorop, dan volgt de Gemeenschappelijke Vergadering, die echter tot de Raad in generlei staatsrechtelijke verhouding staat, en dan volgen het Commissariaat en het Hof van justitie. In artikel 9 van het ontwerp voor een Politieke Gemeenschap, dat op verzoek der regeringen is opgesteld door de Gemeenschappelijke Vergadering van de KSG wordt nog een andere volgorde gegeven: eerst komt het Parlement, dan komt de Europese Uitvoerende Raad en dan de Raad van Ministers en het Hof. Nu mag men aan zulk een volgorde natuurlijk niet zo heel veel betekenis hechten; ze is niet meer dan een aanwijzing, dat niet vanuit één duidelijke staatkundige voorstelling aan de juridische vormgeving is gewerkt; ze is een aanwijzing, dat men bij de EDG het supranationale element, dat in het KSG-verdrag duidelijk naar voren springt in de plaats (en in de naam!) van de Hoge Autoriteit, naar de tweede plaatse heeft willen dringen om meer zeggenschap te reserveren voor de nationale regeringen; ze is ook een aanwijzing, dat de opstellers van het ontwerp-verdrag voor de Politieke gemeenschap de invloed en de bevoegdheden van het parlement, in vergelijking met de bestaande verdragen, aanmerkelijk hebben willen uitbreiden.

12. Daarvoor bestond overigens alle reden. In het KSG-verdrag vindt men heel duidelijk uitgedrukt, dat het parlement er een geheel andere functie vervult dan in een democratische staat. Artikel 20 zegt, dat de Gemeenschappelijke Vergadering de „contrôle-bevoegdheden” uitoefent, die haar bij het Verdrag zijn toegekend. Zulk een bepaling is in een nationale grondwet ondenkbaar, omdat de bevoegdheden van het parlement daar niet tot „contrôle” beperkt zijn, maar ook de wetgeving omvatten. Bovendien is zulk een wijze van begrenzing der parlementaire bevoegdheden nationaal zeer ongebruikelijk. Ze ontnemt namelijk aan het parlement alle initiatief, voorzover zulks niet uitdrukkelijk in het Verdrag is erkend. Deze beperking is in overeenstemming met de rest van het KSG-verdrag. Het parlement — 78 leden, waarvan 18 uit de drie grote landen, 4 uit Luxemburg en 10 uit elk van de andere Benelux-landen — komt éénmaal per jaar bijeen om het rapport van de Hoge Autoriteit over het afgelopen jaar te bespreken. Bij die gelegenheid kan het parlement door de aanvaarding met twee derden van de uitgebrachte stemmen van een motie van wantrouwen, de Hoge Autoriteit tot heengaan dwingen. Voorts kunnen de leden van de Gemeenschappelijke Vergadering vragen stellen aan de Hoge Autoriteit, waarop deze mondeling of schriftelijk moet antwoorden. Maar hiermede is — afgezien van zijn medezeggenschap in een zeer bijzonder geval van verdragswijziging — het terrein van de parlementaire bevoegdheden bekeken. Geen medewetgeving dus, zelfs niet als het om belastingen gaat; geen normaal budgetrecht, want de begroting wordt niet door het parlement vastgesteld, al wordt ze wel opgenomen in het Verslag van de Hoge Autoriteit dat aan het eind van het jaar aan het parlement wordt voorgelegd. Het reeds vermelde artikel 20 betekent voorts, dat buiten de beraadslaging over het rapport, het parlement geen votum van wantrouwen kan nemen, ook niet wanneer de Hoge Autoriteit bijv. zeer onbevredigend zou hebben geantwoord op uit het parlement gestelde vragen. Alle critiek moet worden opgezouten tot de discussie over het jaarverslag.

13. Ogenschijnlijk staat het er met de Assemblée van de Europese Defensiege-meenschap wat beter voor. Artikel 33 begint al met haar de „bevoegdheden” te laten uitoefenen, welke het Verdrag haar toekent, zodat men mag aannemen, dat hier niet alleen van „contrôle” sprake zal zijn. Inderdaad kent dit Verdrag een begroting die jaarlijks moet worden vastgesteld en waarover het parlement zich moet uitspreken. Ook de rekening over het afgelopen jaar moet aan het parlement worden voorgelegd. Voorts is de mogelijkheid om een motie van wantrouwen in het Europees gezagsorgaan — hier Commissariaat genaamd — uit te spreken niet beperkt tot de behandeling van het jaarverslag. Daar staat tegenover, dat het recht om vragen aan het Commissariaat te stellen, waarop mondeling of schriftelijk moet worden geantwoord, niet aan het parlement van de EDG is gegeven. Maar wat nog veel belangrijker is voor een juiste beoordeling van de parlementaire invloed is, dat het parlement van de EDG een Europees orgaan tegenover zich vindt, dat veel en veel minder zelfstandige bevoegdheden heeft dan de Hoge Autoriteit in het KSG-verdrag. Het is niet alleen symbolisch, dat in het EDG-verdrag de Raad van Ministers in de opsomming van organen voorop staat. In alle belangrijke beslissingen moet deze Raad zijn oordeel geven, in al deze gevallen is het Commissariaat aan dat oordeel gebonden. Belangrijke voorstellen van het Commissariaat kunnen pas vastgesteld worden als de Raad van Ministers daarmee — en zeer vaak alleen nog unaniem — heeft ingestemd. Ja, de logica van de Europese constructie is in dit verdrag zo weinig doorgedrongen, dat zelfs aan de Raad van Ministers de bevoegdheid is verleend om aan het Commissariaat directieven te geven. Op de werkelijke invloed van het parlement kan zulk een constructie niet dan remmend werken.

14. Het kan niet ontkend worden — en de geschiedenis van het jongste debat in de Gemeenschappelijke Vergadering van de KSG onderstreept het nog eens — dat de politieke invloed, die van een parlement uitgaat, vaak groter kan zijn dan men uit zijn formele bevoegdheden zou afleiden. Als er één dag per jaar is waarop het parlement de regering naar huis kan sturen, dan kan het daar alle overige dagen van het jaar gebruik van maken. Als er maar één onderwerp is, waarbij zulk een afkeuring van het beleid kan worden uitgesproken — maar dat onderwerp komt beslist eens per jaar aan de orde — dan kan het parlement daardoor ook op de behandeling van allerhand andere, verwante onderwerpen invloed uitoefenen. De beperktheid der bevoegdheden bepaalt dus niet steeds de politieke macht. Maar beslissend is wel of het aan het parlement verantwoordelijke bestuursorgaan over zelfstandige bevoegdheden beschikt. Want wat doet het parlement met zijn bevoegdheden, wanneer de autoriteiten, die in waarheid de beslissingen nemen, niet aan dat parlement verantwoordelijk zijn? Wat doet het parlement van de EDG als het (verantwoordelijke) Commissariaat de parlementaire beslissing niet kan uitvoeren, omdat het de (voorgeschreven) instemming van de Raad van Ministers niet kan verkrijgen? Het staat daartegen weerloos.

15. Weerloos is te sterk gezegd. Van een parlementaire beslissing gaat altijd wel invloed uit, ook al is dat parlement — zoals bijv. de Raadgevende Vergadering van de Raad van Europa — niet bij machte die beslissingen tot geldend recht te maken.

En naarmate het vertegenwoordigend karakter van het parlementaire college meer tot zijn recht komt, neemt ook het politiek gezag van zijn beslissingen toe, ongeacht de formele bevoegdheden waarover het beschikt. Vandaar, dat het voor de politieke betekenis van de EDG-Assemblee zeker niet zonder belang is, dat de zes Ministers van Buitenlandse Zaken op 4 Mei jl. besloten in beginsel tot rechtstreekse verkiezingen voor dit parlementair college te zullen overgaan. Maar al houdt men hiermede volledig rekening, dan mag toch niet uit het oog worden verloren, dat gebrek aan bevoegdheid bij het verantwoordelijk bestuursorgaan de ontwikkeling van de parlementaire invloed ernstig remt, zo niet blokkeert.

16. Het EDG-verdrag heeft meer beslissingen voor de nationale ministers gereserveerd, laat minder zelfstandigheid aan het Commissariaat, is daardoor in wezen minder Europees dan het KSG-verdrag. Daardoor geeft het ook geringer waarborg, dat een Duitse bijdrage aan de gemeenschappelijke verdediging niet zal worden tot een instrument van Duitse nationale politiek. Aan deze minder bevredigende kanten van het verdrag heeft zeker ook de Nederlandse regering bijgedragen. Zij is er, toen zij eenmaal besloten had toch maar aan de besprekingen mee te doen, op uit geweest zoveel mogelijk beslissingen aan de nationale regeringen voor te behouden. Daarmede is zij — hoe logisch en verklaarbaar haar motieven ook geweest mogen zijn — mede verantwoordelijk voor de tegenstand van hen, die in dit Verdrag onvoldoende waarborg vinden tegen de schadelijke kansen van een Duitse herbewapening. Vooral om aan deze bezwaren tegemoet te komen, werd op sterk aandringen van de toenmalige Italiaanse minister van Buitenlandse Zaken, thans President van de Gemeenschappelijke Vergadering van de KSG, De Gasperi, artikel 38 in het EDG-verdrag opgenomen. Dit artikel hield een opdracht in voor het EDG-parlement om binnen zes maanden te rapporteren over de instelling van een op democratische wijze gekozen Assemblée, over de bevoegdheden, die daaraan zouden worden toegekend en over de wijzigingen die het EDG-verdrag zou moeten ondergaan als gevolg van een en ander, in het bijzonder ten einde een behoorlijke vertegenwoordiging van de Staten te waarborgen. Bekend is hoe de zes regeringen op de inwerkingtreding van dit artikel vooruitgelopen zijn en dat zij de opdracht van artikel 38 in September 1952 reeds verstrekten aan de toen juist bijeengekomen Assemblée van de KSG. Deze Vergadering heeft zich met bewaamde spoed van de opdracht gekwet en in Maart 1953 haar rapport met een ontwerp-verdrag aan de Raad van Ministers aangeboden.

17. Een van de eerste opvallende verschillen tussen het ontworpen parlement en de Assemblée uit de KSG- en EDG-verdragen is, dat het aantal leden van de rechtstreeks gekozen Volkerenkamer driemaal zo groot is als dat van de thans bestaande Gemeenschappelijke Vergadering. Dat is niet zonder reden. Als men circa vijf miljoen Nederlandse kiezers naar de stembus laat gaan, kan men hen dan 10 (zegge tien) afgevaardigden laten kiezen en daarmee het Nederlandse volk voldoende gerepresenteerd achten? Een zodanige beperking zou ertoe bijdragen, dat de rechtstreekse verkiezingen tot een grote teleurstelling worden. Ik kan u mensen genoeg opnoemen, die dat allerminst een bezwaar zouden vinden, maar degenen, die van Europa iets willen maken en niet nog meer kansen willen missen,

doen er goed aan op een vergroting van het aantal tot het drievoud van hetgeen thans bestaat, aan te dringen. Daarmee wordt tevens een praktisch belang gediend. De rechtstreeks gekozen Kamer krijgt met de KSG en met de EDG te maken en bovendien met alle problemen, die uit deze combinatie voortvloeien. Men zal er niet slechts economische, maar ook militaire en politieke deskundigen nodig hebben. Een groter aantal leden maakt — althans voor de grotere fracties — differentiatie van deskundigheid mogelijk.

18. Een tweede verschil met de parlementaire organen der bestaande verdragen is, dat het ontworpen parlement uit twee Kamers bestaat. De Kamer der Volkeren, vergelijkbaar met onze Tweede Kamer, wordt rechtstreeks gekozen, de Senaat, die meer de deelnemende staten representeert, zou door de nationale parlementen gekozen worden op dezelfde wijze als dit thans geschiedt met de Gemeenschappelijke Vergadering uit het KSG-verdrag. Een op deze wijze samengestelde Senaat kan gemakkelijk de banden van de Gemeenschap met de andere landen van de Raad van Europa onderhouden; het college kan immers in dezelfde samenstelling deel uitmaken van de Raadgevende Vergadering van de Raad van Europa. Maar afgezien van dit praktische voordeel kan toch de vraag rijzen of een Senaat, die de deelnemende staten wil representeren niet beter door de nationale regeringen en niet door de nationale parlementen wordt aangewezen. De vraag moet zonder reserve ten voordele van de nationale parlementen worden beantwoord. De Senaat is namelijk deel van een parlement en een parlement is een volksvertegenwoordiging. Nu kan men de vertegenwoordiging der burgers naar verschillende gezichtspunten samenstellen. In een federatieve opbouw is het logisch dat met de territoriale geleding in belangrijke mate rekening wordt gehouden. Maar een Senaat die door regeringen zou worden benoemd, zou ophouden deel der volksvertegenwoordiging te zijn. Bovendien is zulk een vertegenwoordiging van regeringen overbodig, omdat deze reeds door het comité van ministers in ruim voldoende mate verzekerd wordt.

19. Het zal na het voorafgaande niet verbazen, dat het Europese parlement, zoals de ontwerpers van het Verdrag in zake de Europese Gemeenschap dit zien, wat zijn bevoegdheden betreft meer overeenkomst vertoont met een nationaal parlement dan met de Assemblée van een der bestaande verdragen. Het controleert de Uitvoerende Raad met behulp van het vragenrecht, het recht van interpellatie en van enquête, waarmede het te allen tijde kan werken. Het oefent medewetgeving uit, waarbij het niet alleen de voorgestelde ontwerpen kan wijzigen, maar ook zelf het initiatief kan nemen. Op de samenstelling van de Uitvoerende Raad — een naam die tekenend is voor de plaats die de ontwerpers hem toedachten — heeft het parlement overwegende invloed. Het lijdt geen twijfel, dat de ontwerpers in het Europese parlement de motor hebben gezien van de voortgang der integratie. Totdusver is het ook zo geweest, dat men onder de parlamentsleden de krachtigste voorstanders der integratie aantrof. Er is voor het in het parlement gestelde vertrouwen dus wel enige aanleiding. Het is dan ook met aarzeling, dat ik mijn twijfel uitspreek of de parlementaire motor voldoende trekkracht zal opbrengen om de Europese integratie vooruit te helpen.

20. Mijn eerste punt van twijfel vormt het weinig supra-nationale karakter van de EDG. Wat in de Kolen- en Staalgemeenschap mogelijk is — dat het parlement de Hoge Autoriteit onder druk zet — is bij de Europese Defensiegemeenschap in veel mindere mate mogelijk, omdat het Commissariaat zo weinig bevoegdheden heeft en dus bezwaarlijk onder druk gezet kan worden. Dikwijls zal de druk op het comité van Ministers moeten worden gericht en dat kan alleen door de gezamenlijke nationale parlementen. Mag men aannemen, dat deze op dezelfde wijze zullen optreden tegen de regering als het Europese parlement tegen een werkelijk verantwoordelijk Europees gezag zou hebben gedaan? Ik betwijfel het, niet alleen omdat het mechanisme zoveel logger is, maar ook omdat in de verhouding tussen nationale regering en nationaal parlement nog zoveel andere factoren meespelen dan alleen de „Europese” politiek, hoe belangrijk deze ook moge zijn. Mijn tweede punt van twijfel houdt verband met de problematiek, waarmee men bij het voortgaan op de weg der integratie te maken krijgt. Zolang het gaat om de Europese gezindheid zullen de leden van het parlement voor niemand onderdoen. Maar het gaat niet alleen om gezindheid, het gaat straks voor alles om kennis van de problemen, waarvoor een Europese oplossing gevonden moet worden. Parlementsleden houden door hun wijze van verkiezing, hun band met de nationale politiek, hun opleiding en hun dagelijkse bezigheden een „nationale” kijk op die problemen, terwijl de waarlijk Europese oplossing pas mogelijk wordt, wanneer de problemen uit Europees gezichtspunt zijn gesteld. Deze boven-nationale kijk op de zaak kan en mag men alleen verwachten bij mensen, die in hun dagelijks werk een Europese functie vervullen. Er is nog een derde twijfelpunt, dat met de rechtstreekse verkiezingen samenhangt. Zullen de daarbij gekozenen zich met de nationale belangen verbonden gaan voelen, die wellicht bij de verdere voortgang der integratie een veer moeten laten? Reeds thans zijn er tekenen, die erop wijzen, dat ook de meest „Europees” gezinde politici in dat opzicht het nationaal belang — in de vorm van „vested interests” — niet uit het oog kunnen verliezen.

21. In de groeiperiode, waarin Europa zich bevindt, een groei, die nog tal van moeilijke ogenblikken te boven moet komen, komt de functie van het parlement het best tot zijn recht en ontwikkelt ze de meeste trekkracht, indien het gesteld wordt tegenover een Europese Executieve met werkelijk gezag. Zulk een executieve is de Hoge Autoriteit, maar zulk een executieve is niet het commissariaat van de EDG. Het is een vraag van groot en actueel belang, hoe men hierin verandering brengt zonder verdragswijziging en toch zo, dat de executieve meer Europees gezag krijgt dan volgens de letter van het verdrag thans het geval is. Naast de invoering van rechtstreekse verkiezingen voor een Assemblée, die driemaal zoveel leden zal tellen als de huidige, zou daartoe kunnen bijdragen het ontstaan van een „convention”, een stuk parlementair gewoonterecht ten aanzien van de benoeming van het Commissariaat. Zou men dit college in de practijk kunnen maken tot de vertrouwensmannen van de Assemblée, dan zou het aanzienlijk meer politiek gezag verkrijgen en dan zou het comité van ministers niet zo gemakkelijk ertoe overgaan zijn toestemming aan een voorstel te onthouden. Tegen een benoeming van politieke figuren in het Commissariaat heb ik herhaaldelijk horen aanvoeren,

dat de structuur van het Verdrag zich ertegen verzet; dat men daar deskundigen en geen politici nodig heeft, wil het Commissariaat leiding kunnen geven aan een militaire organisatie. Hier ligt inderdaad een probleem, dat men niet mag onderschatten. Voorshands lijkt het mij mogelijk een zodanige interne organisatie te scheppen, dat de (politieke) leden van het Commissariaat voldoende deskundige adviseurs naast zich krijgen om aan de eisen, welke hun besturende taak stelt, te kunnen voldoen. Het is zeker niet omdat ik deze eisen gering acht, dat ik het politiek karakter van het Commissariaat zou willen accentueren. Het is vooral, omdat ik wil voorkomen, dat de rechtstreeks gekozen Assemblée in de EDG geen politieke tegenspeler krijgt, waardoor de motor, die dit parlement zou kunnen zijn, bij gebrek aan brandstof, niet de trekkracht kan ontwikkelen, die de burgers van Europa mochten verwachten. En veel erger dan alle belemmeringen, die thans nog aan deze rechtstreekse verkiezingen in de weg staan, zou het zijn, indien zij, eenmaal tot stand gebracht, tot een teleurstelling zouden worden.

ENGELAND EN EUROPA

Engeland behoort tot Europa, maar het behoort méér tot de rest van de wereld. Het bekijkt alle Europese aangelegenheden met de ietwat gereserveerde belangstelling van iemand, die ook wel mee te maken heeft, maar wiens eigenlijk „thuis” ergens anders ligt. Dat thuis is voor de gemiddelde Brit het Gemenebest, een losse groep van over de gehele aarde verspreide volken, symbolisch verenigd onder de Britse kroon. Déze groepering is voor de Engelsman levende werkelijkheid, het Europese verband voelt hij voorlopig nog als kunstmatig. Het is voor hem in ieder geval van secundair belang, zowel emotioneel als economisch en politiek.

Laten wij het emotionele vooropstellen; het speelt in alle economische en politieke redeneringen zo'n grote rol, dat de gebruikte argumenten dikwijls klinken als „rationalisaties” — als verstandelijke rechtvaardigingen achteraf van een keuze die reeds van te voren op gevoelsoverwegingen was gedaan.

De Engelsen zijn natuurlijk een gevarieerd volk en het is oppervlakkig van „de Engelsman” te spreken. Maar ten opzichte van Europa en het Gemenebest bestaat er grote eenstemmigheid van gevoelens tussen Engelsen van de meest uiteenlopende maatschappelijke herkomst en geestelijke klem. Daarom mag men hier wel in algemeenheden spreken — in het oog houdend dat er ook uitzonderingen bestaan.

In het algemeen gesproken is voor de Engelsman Europa „vreemd” en het Gemenebest „eigen”. Een Engels ambtenaar die twintig jaar in Egypte, India en Ceylon had gewerkt, betreurde het in een gesprek met een Hollander, dat hij zo weinig „in het buitenland” was geweest. De delen van het Britse Gemenebest zijn voor de Engelsman niet „foreign”, niet het gebied van vreemdelingen; de landen van Europa zijn dat wel. Natuurlijk voelt de Engelsman zich niet wezenlijk verwant met de gekleurden of met dr. Malan, maar overal in de overzeese gebieden vindt hij in politieke, economische en sociale kringen mensen terug die hij kent en begrijpt: Engelsen, Schotten, Welshmen en Ieren of nakomelingen daarvan. Zelfs als deze soortgenoten formeel niet meer de macht in handen hebben, geven zij feitelijk toch nog veelal de toon aan en richten de nieuwe heersers zich meestal, onbewust, naar hen.

Die verbreiding van het „eigene” over de hele wereld is voor het Britse gevoel van eigenwaarde van de allergrootste betekenis. Het maakt de eilandbewoner tot wereldburger, de nationalist tot cosmopoliet zonder enige innerlijke spanning of tegenspraak.

Het aanhalen van de band met Europa betekent daarentegen nauwer contact met „vreemden” — een contact dat zijn gevaren heeft en waarvan men de consequenties van te voren wil overzien. Liever dan de gemeenschap heeft men daarom het verdrag, de nauwkeurig omschreven verplichting. Dat wil zeggen, de anderen mogen best een gemeenschap aangaan, maar Engeland blijft daarmee op contractuele basis verkeren, want Englands „eigenheid” ligt elders.

Als de Engelse regering deze houding aanneemt wordt zij daarin gedragen door het gehele volk. De Labour regering, die het dichtst bij de gewone man staat, nog het meest. „Europees idealisme” is de Engelse arbeider en ook zijn leiders, volkomen vreemd. Men zou het hem zelfs niet eens kunnen uitleggen. Een enkele intellectueel in de arbeidersbeweging kent en deelt dit idealisme, maar hij moet al gauw constateren, dat het alleen weerklank vindt bij liberalen en verlichte conservatieven — mensen van de wereld, die Europa kennen en waarderen. „Europa” betekent dan het westelijk deel van het vasteland en in diepste wezen Frankrijk.

Daar zit dan meteen de kern van de reserve, zelfs van de verlichte Engelsman, de twijfel over Frankrijk. Vele ontwikkelde Engelsen houden van de Franse cultuur, maar wanhopen aan de Franse politiek. Zij zien niet in hoe deze politiek iets van de vastheid en betrouwbaarheid zo kunnen krijgen, die nodig zijn voor een Europese gemeenschap of zelfs maar voor een stabiliserend bondgenootschappelijk systeem. Een leiderschap van Duitsland wensen zij niet en dat Engeland de leiding zou kunnen nemen komt in ernst niet bij hen op. Engeland is hier immers van huis, het werkt in Europa op vreemd terrein en kan hoogstens aanmoedigen, helpen en zo nodig garanderen, om de anderen in staat te stellen hun gemeenschap op te bouwen.

Veel verder zou geen Engelse regering kunnen gaan zonder vroeg of laat ten val te komen. Niet vanwege de partners in het Gemeenebest — die gunnen het moederland veel meer vrijheid dan het zich zelf gunt — maar vanwege de publieke opinie thuis. Het opgeven van een deel der Britse soevereiniteit zou betekenen, dat „anderen” zouden beslissen wat Engeland zou moeten doen. Dit is voor vrijwel iedere Brit volstrekt onaanvaardbaar, zeker als die „anderen” niet van de familie zijn maar vreemden: de wisselvallige Fransman, de agressieve Duitser, de lastige of onbetekenende vertegenwoordigers der kleine landen.

Zelfs al zou men de Engelsen glashelder aantonen dat het lidmaatschap van een Europese federatie in hun economisch of politiek belang zou zijn, dan zouden zij deze redenering nog op emotionele gronden verwerpen. De tegenstelling tussen „eigen” en „vreemd” is te sterk, te meer daar heel diep van binnen en onuitsproken „eigen” samenvalt met „gewoon, behoorlijk” en „vreemd” met „onpeilbaar en niet helemaal ons niveau.”

Maar afgezien van de emotionele, bijna instinctieve reactie zijn er voor Engeland ook heel redelijke gronden om de banden met de andere delen van het Gemeenebest zo nauw mogelijk aan te halen. Economisch gesproken is het Gemeenebest voor de Engelse industrie een primair afzetgebied. Niet meer helemaal een voor Engelsen gereserveerd terrein, want er zijn kapers op de kust: Amerikanen in Canada, Duitsers en andere Europeanen in India en Pakistan, eigen zwaar beschermde industrieën in Australië en Zuid-Afrika. Maar juist daarom houdt de

Engelse industrie vast aan ieder stukje speciale bescherming die zij op grond van de „imperial preference” (onderlinge voorkeursbehandeling) geniet. En ook als importeur van voedingsmiddelen en grondstoffen heeft het moederland belang bij de handhaving van deze speciale banden met de eigen overzeese gebieden. Niet het minst omdat import uit de sterlinggebieden in ponden betaald kan worden en dus geen directe deviezenproblemen oplevert.

Boven de economische overwegingen uit gaat echter de politieke conceptie. De regering te Londen is in deze conceptie als centrum, spreekbuis en vertegenwoordigster van het Gemenebest een belangrijker factor in de wereldpolitiek dan zij zou zijn als lid van een Europese Gemeenschap, die haar handen zou binden. De Westerse wereld behoort volgens de Engelse regering te rusten op drie pijlers: de Verenigde Staten, het Britse Gemenebest en een (Continentaal) Europese Gemeenschap. Londen bekleedt tussen Washington en Parijs een belangrijker plaats naarmate het in grotere vrijheid het eigen wereldgebied vertegenwoordigt. Ging het op in de Europese gemeenschap, dan zouden de centra van het Westen zijn Washington en Parijs, nu zijn het Washington en Londen. De macht en het aanzien van Londen zijn groter als toporgaan van een eigen groep dan als lid van een andere groep. De topfunctie in de eigen groep zou kunnen lijden onder de verplichtingen, aangegaan als lid van de vreemde groep.

Dat is, kort gezegd, de reden waarom alle Engelse gezagdragers, van Churchill via Bevin tot Eden fundamenteel dezelfde houding in de wereldpolitiek hebben ingenomen.

Dit betekent niet, dat zij zich van het Europese toneel zouden willen terugtrekken. Integendeel, op basis van vrijwillig aangegane, nauwkeurig omschreven en na bepaalde tijd opzegbare verplichtingen zijn de opeenvolgende Engelse regeringen verrassend ver gegaan. Zij zijn lid van de Europese Betalings Unie geworden, (hoewel dit de overzeese gebieden de gelegenheid gaf in Europa meer te kopen) hun ministers van Buitenlandse Zaken en Financiën spelen een leidende rol in de Organisatie voor Europese Economische Samenwerking en voor de verdediging van Europa hebben zij ver reikende verplichtingen op zich genomen.

In 1948 zegde Engeland bij het Verdrag van Brussel alle in zijn bereik zijnde militaire en andere bijstand toe aan enig ander ondertekenaar van dit Verdrag, die het slachtoffer zou worden van een gewapende overval in Europa. Als lid van de Organisatie voor het Noord Atlantische Verdrag (Nato) heeft het plechtig beloofd iedere gewapende aanval op een van de andere dertien leden, hetzij in Europa als in Noord Amerika, als een aanval op allen te beschouwen en met alle passende middelen te weerstaan. Groot-Brittannië speelt een actieve rol in de opbouw van de Nato machinerie en was een der eersten om de financiële lasten der Westerse verdediging ten volle op zich te nemen.

Zodra het EDG-verdrag getekend was, heeft Engeland de garanties, die het bij het Verdrag van Brussel aan Frankrijk en de Benelux-landen had verstrekt, uitgebreid tot alle landen van de Europese Defensiegemeenschap in het geval van een gewapende aanval in Europa. Tegelijkertijd beloofde de gehele Nato haar steun aan de EDG. Bovendien verklaarden de regeringen van Groot-Brittannië en de Verenigde Staten plechtig dat zij iedere actie van welke zijde ook die het bestaan en de eenheid van de EDG zou bedreigen, als een bedreiging van hun eigen

veiligheid zouden beschouwen. Deze verklaring beoogde de Fransen gerust te stellen voor het geval de EDG zou blootstaan aan aanvallen van buitenaf (Rusland) of van binnenuit (Duitsland). Uit dezelfde tijd dateert een driezijdige overeenkomst tussen de regeringen van Amerika, Engeland en Frankrijk, waarin de eerste twee hun bereidheid uitspraken op het vasteland van Europa, inclusief West-Duitsland, een voldoende troepenmacht te handhaven met het oog op hun verantwoordelijkheid voor de verdediging van het Nato-gebied, de Europese Defensiegemeenschap en West-Duitsland.

Deze algemene toezegging werd uitgewerkt in een serie voorstellen, die de Britse regering in 1953 deed om — zodra de EDG tot stand kwam — de Britse militaire organisatie in te schakelen om steun te verlenen bij de vorming van het Europese leger, en te doen samenwerken met het Europese leger zodra het er was, met name op het gebied van opleiding, gecombineerde oefeningen, uitwisseling van luchtmacht-officieren en coördinatie van de luchtverdediging, ten einde „een geest van eenheid tussen de Britse en de EDG strijdkrachten aan te kweken” — uiteraard binnen het raam van de Nato (d.w.z. zonder de Amerikanen te vergeten of voor het hoofd te stoten). Kort geleden heeft de Britse regering toegezegd een — voorlopig nog kleine — troepenmacht *geheel* ter beschikking van het Europese leger te zullen stellen.

Uit dit alles blijkt hoezeer Engeland bereid is gebleken, in Europa verplichtingen aan te gaan en de continentale machten alle mogelijke steun toe te zeggen die zij voor hun verdediging nodig kunnen hebben — behalve het enige dat misschien alle moeilijkheden van de EDG had kunnen overwinnen: een Engels lidmaatschap. Tegen het lidmaatschap verzet zich de diepgewortelde afkeer der Engelsen van het supranationale karakter der EDG.

De Franse regering schijnt te hebben gehoopt dat een compromis op dit punt de Engelse regering zou kunnen bewegen lid van de EDG te worden. De positie van Mendès-France zou hierdoor zeer veel sterker zijn geworden. Het ziet er echter niet naar uit, dat deze hoop zal worden vervuld. De Engelse regering zal alles doen wat zij kan om te helpen — en dat is niet gering. Maar men kan niet verwachten dat zij haar politieke conceptie prijsgeeft. Lid van Nato — ja; als één der drie pijlers. Lid van EDG — neen, want dat is de zaak van één der andere pijlers: Europa.

Het maximum waartoe Engeland politiek en psychologisch in staat is, is de versterking van het verband tussen de eigen pijler en de beide andere: Europa en Amerika — en het werken aan de soliditeit van het eigen bouwsel, dat ook nog niet helemaal stevig staat. Als het in deze taak slaagt, mag men dankbaar zijn — zij het ook niet voldaan, omdat het vasteland zijn problemen zoveel gemakkelijker zou kunnen oplossen als Engeland ook dáár de leiding wilde nemen. Maar als de Engelse regering dat niet doet, moeten continentale politici bedenken dat geen regering verder kan gaan dan de eigen volksaard haar toestaat.

CENTRAAL- EN OOST-EUROPA EN HET STREVEN

NAAR EENWORDING VAN EUROPA

Het is ongetwijfeld verheugend, dat de redactie in dit speciale nummer over het Europese eenheidsstreven zich voor ogen stelde, dat dit streven door de politieke omstandigheden van het heden zich weliswaar tot West-Europa beperken moet, maar dat dit een door die omstandigheden gedicteerde, in genen dele als definitief te aanvaarden situatie is. Achter het zgn. ijzeren gordijn wonen ca. 100 miljoen mensen op Europees gebied, evenzooer Europeaan als welke bewoner van de landen aan deze kant van die kunstmatige scheidingslijn ook. Het is een dwingende noodzaak, zich steeds weer op dit kardinale feit te bezinnen, zowel met het oog op de huidige toestand dier zo talrijke mede-Europeanen als ten aanzien van de toekomstige ontwikkeling hunner landen, die toch eenmaal hun vrijheid herwinnen zullen. Dit artikel wil op zeer beknopte wijze trachten zowel een bijdrage te leveren tot de kennis van de huidige stand der verhouding van Midden- en Oost-Europa tot het Westeuropese eenheidsstreven, als enkele gedachten aanbieden, die wellicht van enig belang kunnen zijn bij het overwegen der richting, waarin zich een komende ontwikkeling zou dienen te bewegen.

Allereerst een kleine geografische begripsbepaling en een kort historisch exposé.

Aan welke landen moet gedacht worden, wanneer er sprake is van Midden- en Oost-Europa? Kort samengevat: de landen ten oosten van Duitsland, Zwitserland en Italië, echter niet Rusland (wij laten hier opzettelijk het moeilijke probleem der positie van Duitsland tussen Oost en West buiten beschouwing). In Rusland, hetzij het tsaristisch, hetzij communistisch bestuurd wordt, zijn de buiten-Europese invloeden dermate sterk, dat men dit land, in zijn geheel beschouwd, niet tot Europa rekenen kan.

In dit artikel wordt dus gesproken over de navolgende landen: Baltische landen, Polen, Tsjecho-Slowakije, Oostenrijk, Hongarije, Roemenië, Joegoslavië, Bulgarije en Albanië. Twee daarvan nemen momenteel een bijzondere positie in: Oostenrijk, wijl het als enig land van deze groep géén volksdemocratie is geworden, ondanks de Sowjet-bezetting van een deel, en Joegoslavië, dat zich aan de greep van het stalinisme heeft weten te ontworstelen, maar een volksrepubliek bleef. Wat het Europese eenheidsstreven betreft, neemt Oostenrijk een sympathieke houding aan, doch kan dit land momenteel naar Straatsburg slechts waarnemers zenden en met de KSG als niet-lid over bepaalde overeenkomsten onderhandelen. Tito houdt zich

buiten het gehele streven (al toonde hij onlangs in een pers-interview opmerkelijke belangstelling). Al de overige staten zijn in het Sowjet-blok opgenomen en te zamen vormen zij het onderwerp van deze beschouwingen.

De geschiedenis dezer landen is bont en veelbewogen, heeft haar eigen ontwikkelingsgang gehad, maar is toch met ontelbare vezels met die van de landen van West-Europa verbonden. Het is hier niet de plaats om op die zo rijke geschiedenis in te gaan. Slechts schijnt het noodzakelijk, een ogenblik na te gaan, welke recente historische gebeurtenissen tot de huidige catastrofe geleid hebben. Dan wordt onze aandacht onweerstaanbaar getrokken tot de eerste wereldoorlog en de beslissingen der zegevierende geallieerden na die oorlog. Een blik op een landkaart van vóór 1914 maakt het duidelijk, welke een centrale positie in het Europese statensysteem en in de onderlinge verhouding der grootmachten de Oostenrijks-Hongaarse monarchie innam, dit zeldzame volkeren-samengaan, zetelend op het Donau-bekken met zijn rijkdom aan geestelijke en culturele waarden, zijn economische en politieke macht, zijn militaire sleutelpositie. Naar de mening van schrijver dezes wordt in het Westen nog steeds niet voldoende beseft, wat in 1919 onder de invloed van bepaalde groeperingen, wier gedachtenwereld sterk nationalistisch bepaald was, afgebroken werd, en welk een diepgaande gevolgen zulks met zich mee heeft gebracht, niet alleen voor de betrokken volken, doch voor geheel Europa en de wereld. Het evenwicht werd verstoord en is tot op de dag van vandaag niet meer opgebouwd. Imperialistische strevingen, in de vorm van pan-germanisme of pan-slavisme, en totalitaire machtsblokken, in bruin of rood gewaad, kregen vrij spel, nu het ordenende en samenbindende centrum weggevallen was en een reeks kleine staten de erfenis overnamen.

De indruk mag niet gewekt worden, dat deze unieke en in wezen door-en-door Europese statenbond geen diepgaande hervorming behoefde. Men heeft zich dat in het Oostenrijk van vóór 1914 wel degelijk gerealiseerd. Als voorbeelden mogen gelden de kroonprins Frans Ferdinand met zijn „Belvédère”-kring, waartoe figuren als de later in hun landen bekend geworden politici als de Slowaak Hodsjá en de Roemeen Maniu behoorden, en anderzijds de socialist dr. Reimer, die concrete plannen voor een tolerante nationaliteitenpolitiek had uitgewerkt. Het noodlot (en veel eigen schuld) heeft gewild, dat de hervormingen niet meer tijdig tot stand zijn gebracht.

Enige van de leidende westelijke staatslieden hebben de fouten van het verleden publiekelijk beleden. Sir Winston Churchill bijv. schrijft in het eerste deel van zijn geschiedenis van de tweede wereldoorlog (Nederlandse uitgave, pag. 19).

„De volledige verbroekeling van het Oostenrijks-Hongaarse Rijk door de verdragen van St Germain en Trianon was de tweede grote tragedie. Eeuwenlang had dit rijk, dat als enige het Heilige Roomse Rijk had overleefd, een groot aantal volken een gemeenschappelijke levensmogelijkheid verschaft die op het gebied van de handel en de veiligheid voordelen bood, terwijl geen dezer volken in onze tijd voldoende kracht of vitaliteit bezat om geheel alleen stand te houden tegenover de druk van een tot nieuw leven gebracht Duitsland of Rusland. Al deze rassen wensten zich los te maken van het federale of keizerlijke bouwwerk en het werd beschouwd als een daad van vrijzinnige staatkunde om hun verlangens aan te

moedigen. Snel schreed de Balkanisering van Zuid-Oost-Europa voor; diensgevolge nam ook het overwicht van Pruisen en het Duitse Rijk relatief toe; het Duitse Rijk, dat intact gebleven en plaatselijk verreweg het sterkste was, ook al was het door de oorlog vermoeid en gehavend. Aan niet één van de volken of provincies, die deel hebben uitgemaakt van het rijk der Habsburgers, heeft de verwerving van hun onafhankelijkheid de kwellingen bespaard die de dichters en theologen der oudheid voor de verdoemden hadden weggelegd."

En Anthony Eden in 1950:

„Het kan zijn dat nauwere betrekkingen tussen de Donaustaten zich eens wederom als stabiliserende macht in dit deel van Europa demonstreren zullen. De ineenstorting der Oostenrijks-Hongaarse monarchie was een catastrofe voor de vrede". Ongetwijfeld duidelijke taal.

De geschiedenis van Centraal- en Oost-Europa tussen de beide Wereldoorlogen is bekend. Frankrijk, dat de continentale hegemonie in handen kreeg, organiseerde de Balkan, Tsjechoslowakije en Polen in een kunstig opgezet netwerk van verdragen, gefundeerd op militaire en economische steun. Het was echter een wankel gebouw, dat opgetrokken werd, in genen dele bestand tegen de storm, die in Berlijn opstak. Het Duitse imperialisme had weinig moeite met zich van de nationale staten aan zijn oost- en zuidgrens de een na de ander meester te maken, en er zijn orde te vestigen. De in 1919 gewonnen onafhankelijkheid had voor de staten, die dachten de winnaars te zijn, kort geduurd. Een periode van onderdrukking brak aan, waarmede vergeleken het verblijf in de „volkerenkerken" (gelijk de dubbele monarchie vóór 1918 door haar tegenstanders betiteld werd) de beste herinneringen moest wakker roepen.

De zege van de geallieerden in 1945 bracht voor de Midden- en Oost-Europese volken geen werkelijke vrede. De betreutswaardige overeenkomsten van Yalta en Potsdam verdeelden Europa in twee delen langs een lijn, die van Lübeck naar Trieste loopt, en alles wat daar ten oosten van lag in de machtsfeer van het Kremlin bracht. Een nieuw imperialisme verving het zojuist verslagene, en Stalin had gemakkelijk spel om, op het voorbeeld van Hitler, de ene staat na de andere op de knieën te dwingen.

Aldus ontstond, in grove trekken tegen de historische achtergrond geschilderd, de huidige toestand. Duisternis hangt over het heden, de toekomst ligt in het verborgene. Maar 100 miljoen Europeanen achter de hermetische scheidingslijn hebben niet de hoop opgegeven, eens wederom als vrije burgers van hun landen binnen een Verenigd Europa te zullen leven. De huidige periode van zware beproeving moet worden doorstaan, om tot een nieuwe en gelukkigere te kunnen graven. In dit ogenblik moet weerstand geboden worden tegen de onderdrukker, doch evenzeer — gelijk dat ook het geval was in de landen, die Hitler bezet had — de tijd na de bevrijding voorbereid. Grote problemen immers zullen om een oplossing vragen op het moment der bevrijding, waartegenover men niet onvoorbereid staan mag. Welke voorbereidingen worden er in feite getroffen?

Het is wellicht dienstig, allereerst een summier overzicht te geven van de structuur der politieke emigratie. Een betrekkelijk groot aantal min of meer belang-

rijke staatslieden en politici uit Midden- en Oost-Europa bevinden zich in het nog vrije deel van Europa, in de Verenigde Staten enz. Niet steeds is het aanzien, dat zij genieten bij hun landgenoten, die achter zijn gebleven, zeer groot. Een aantal hunner wordt er verantwoordelijk voor gesteld, dat hun land de vrijheid heeft verloren. Voorts is de interne situatie der groepen in ballingschap vaak een moeilijke. Onderlinge tegenstellingen en wrijvingen, dikwijls om zaken, die een buitenstaander van weinig belang voorkomen, zijn aan de orde van de dag en vormen een ernstige belemmering voor constructieve werkzaamheden. Behalve deze onenigheid is er nog een ander gevaar, nl. dat de emigranten en vluchtelingen geleidelijk het contact met hun volkeren verliezen, hun stemming onjuist beoordelen, in een onwerkelijke wereld gaan leven. Recente herinneringen aan belevenissen in Londen van 1940 tot 1945 duiden voldoende aan, in welke richting deze groepen zich dreigen te ontwikkelen.

Wij willen hiermee natuurlijk niet beweren, dat het niet van groot belang is, dat deze groepen aanwezig zijn en dat zij geen taak zouden hebben. Integendeel, hun aanwezigheid moet met grote dankbaarheid begroet worden. Zij zijn het immers, die de toorts van hun landen buiten het bereik der communistische machthebbers brandend houden. Zij zijn het, die de geestelijke, culturele, staatskundige en maatschappelijke idealen van hun volken in de vrije wereld te vertolken hebben, die een betere samenleving na de bevrijding voor te bereiden hebben, die er op moeten toezien, dat het Westen niet van het Oosten weggroeit en die het Westen telkens en telkens moeten voorhouden, welke taken op dit gebied in heden en toekomst te vervullen zijn. Zonder dat een gezond critisch oordeel over hun activiteiten verloren wordt, is het een gebiedende plicht, met deze groepen in zo nauw als mogelijk contact te blijven.

Practisch alle volken achter het IJzeren Gordijn hebben hun nationale comité's, raden etc. in het vrije Westen, met hun zetel in de Verenigde Staten of West-Europa. Die in eerstgenoemd land genieten de steun van een particulier Amerikaans comité, het National Committee for Free Europe, dat met het State Department in nauw contact schijnt te staan. Dit comité financiert vele van de activiteiten der nationale raden en bezit bovendien een eigen radiostation, de bekende zender Free Europe in München (met een filiaal in Lissabon). De Amerikaanse invloed op het doen en denken der politieke emigranten, zowel als op de volken achter het IJzeren Gordijn, is daardoor niet gering. Een ander punt, waar draden samenkomen, vormt de Commissie voor Midden- en Oost-Europa van de Europese Beweging, in 1948 gevormd, oorspronkelijk zetelend in Londen, thans in Parijs. Voorzitter is de Belgische senator de la Vallée Poussin, leden zijn vooraanstaande politici, zowel uit West- als uit Centraal- en Oost-Europa. Het optreden dezer commissie is van aanmerkelijk bescheidener en voorzichtiger aard dan die van het Amerikaanse comité, en ruime geldmiddelen staan haar niet ter beschikking. Toch zou het onjuist zijn, haar invloed te gering te schatten. De Londense conferentie van begin 1952, waarop hier beneden teruggekomen wordt, is daarvoor een bewijs.

Andere centra der politieke emigratie zijn Londen, München en verschillende andere Europese hoofdsteden. Het is in het kader van dit artikel volstrekt onmogelijk om de verwarrende hoeveelheid van groepen en groepjes binnen de verschil-

Febr. 1945 — De hoofdpersonen van de conferentie van Yalta

lende nationaliteiten, ieder met hun eigen doelstellingen en vaak op de voet van vijandschap met elkaar levend, te beschrijven. De tegenstellingen zijn van verschillende aard. Sommige gingen uit elkaar, omdat er verschil van opinie was over de juistheid der in het recente verleden gevolgde politieke gedragslijn (samenwerking in 1945 met de communisten of niet; bijv. in de Poolse groep) andere kunnen elkaar niet vinden, wijl zij van mening verschillen over de toekomstige politieke opbouw van hun land (autoritairen tegen democraten; bijv. in de Roemeense groep); weer andere over de thans te volgen politiek (bijv. in de Tsjechische groep). Wij zwijgen dan nog over de traditionele controversen tussen de verschillende volksgroepen die in één staatsverband leven (bijv. Tsjechen tegen Slowaken, Oekraïners tegen Polen etc.). Desondanks smeedt het alles-overheersend feit, dat alle volken achter het IJzeren Gordijn onder eenzelfde onderdrukking gebukt gaan, en eveneens het bewustzijn, dat slechts door een grote mate van eendrachtige samenwerking de gemeenschappelijke vrijheid herwonnen kan worden, nieuwe banden, die hopelijk sterker zullen blijken te zijn dan de historische veten.

Heel het hierboven kort beschreven gecompliceerde netwerk van organisaties draagt uiteraard een strikt particulier karakter. Wij zien af van enkele regeringen in ballingschap, die in sommige staten nog erkend worden; dat is meer een curiositeit. Er is echter ook een officieel lichaam, dat zich met de in dit artikel behandelde problematiek bezighoudt. Bedoeld is de in 1950 in het kader van de Raad van Europa gevormde commissie, die tot taak heeft te waken over de belangen der

landen, die in deze Raad niet vertegenwoordigd zijn. Uiteraard kunnen slechts West-Europeanen lid zijn van deze commissie, maar voor de volken achter het IJzeren Gordijn, die tegen hun verlangen aan het werk van de opbouw der Europese eenheid onder de huidige omstandigheden niet deelnemen kunnen, is haar bestaan een bewijs te meer, dat zij niet vergeten worden en dat er voor hen een plaats wordt opgehouden.

Een bijzonder aspect van de politieke emigratie vormt het Duitse vluchtelingen-probleem. Zij vormen de enige groep van de bewoners van Midden- en Oost-Europa, die vrijwel in haar geheel naar het Westen kwam. Zij waren onderdanen van het Duitse rijk en verlieten die delen van het rijk, die onder Russisch of Pools bewind kwamen, of zij bezaten het staatsburgerschap van een ander land (TsjechoSlowakije, Balkanlanden etc.), doch behoorden tot de Duitse volksgroep. Wat deze tweede categorie betreft, die der zgn. Volksduitsers, deze leefden met hun eigen taal, cultuur, religie en gewoonten te midden van hoofdzakelijk Slavische volken, met wie zij zich weliswaar in het algemeen gesproken niet assimileerden, doch met wie zij meestal in goede verhouding hadden geleefd. TsjechoSlowakije maakt hierop een uitzondering. Deze minderheden waren in mindere mate dan men veelal aanneemt de herauten van het pan-germanisme. Deze groepen, onderling ook wederom sterk variërend, kwamen door de gebeurtenissen en beslissingen van tijdens en na de oorlog naar Duitsland en, in veel mindere mate, naar Oostenrijk. Zij brachten een schat aan ervaring en kennis omtrent de situatie in Oost-Europa mede, waarop de niet-Duitse wereld jaloers kan zijn. Ook zij hebben zich georganiseerd, niet alleen in raden, maar ook in massa-organisaties, de zgn. Landmannschaften. Het zou kortzichtig zijn, hun invloed te onderschatten. Niet al deze groepen wensen de terugkeer, maar de grootste en sterkste zonder enige twijfel, met name de 3½ miljoen Sudeten-Duitsers en de bewoners der voormalige Duitse gebieden ten oosten van de Oder- en Neisse-grens. Het behoeft geen betoog, dat het van eminent belang is, dat deze verdrevenen (gelijk zij zich noemen) in een verzoend contact komen met de vertegenwoordigers der volken, die hen verdreven hebben, om een vreedzame co-existentie na een eventuele terugkeer voor te bereiden. Het ontbreekt niet aan pogingen, doch over het geheel schijnt de tijd nog lang niet rijp te zijn. Elke poging moet nadrukkelijk begroet worden, zoals het ook verheugend is vast te stellen, dat de Duitse spreker, de socialist prof. Brill, op het bovenvermelde Londense congres uitdrukkelijk het verlangen te kennen gaf, de fouten van het verleden goed te maken en in Europese geest met die volken samen te werken.

Tot zover het zeer beknopte overzicht der politieke wilsvorming van degenen onder de verdrukte volken, die buiten hun land in vrijheid leven. Hoe staat het nu met het overleg van hen onderling én met het vrije Westen in zake de toekomstige opbouw hunner landen? In tegenstelling tot de onderwerpen, in de andere artikelen van dit nummer behandeld, kan hier alleen van overleg en voorbereiding, niet van daadwerkelijke actie sprake zijn. Actie kan eerst komen, wanneer de machtsfeer van Sowjet-Rusland binnen de vroegere grenzen teruggebracht is.

Gelijk niet anders te verwachten is, is er een overvloed van denkbelden,

plannen en projecten, die alle ten doel hebben, een leidraad te zijn voor de toekomstige opbouw. Niet alles heeft waarde, niet alles is reëel, veel steunt nog op compromissen, die al lang niet meer aanwezig zijn. Doch op zich zelf is al deze beweging en gisting een gezond verschijnsel. De uitkristallisering van het werkelijk waardevolle en essentiële zal ongetwijfeld komen. Er is zeker een verschil vast te stellen tussen de gedachtenwereld der oudere politici, veelal nog sterk vastklemmend aan hetgeen was (en derhalve niet steeds in federalistische zin kunnen denken), en de jongere vluchtelingen, die de beproevingen van het communistische regime hebben meegemaakt, en bereid zijn, veel verder te gaan op het pad der samenwerking. De laatste groep staat veel onbevangerder tegenover het verleden, tegenover traditionele vooroordelen en geschillen, en streeft er eerlijk naar nieuwe en betere wegen te vinden. Men kan hun bemoeiingen vergelijken met de toenadering tussen bepaalde delen der Franse en Duitse jeugd.

Het is een onbegonnen werk, al deze plannen en projecten te analyseren en te beschrijven. Bovendien is dat een weinig lonende arbeid, daar men met zekerheid aanemen kan, dat veel ervan geen eeuwigheidswaarde heeft. Werkelijk de moeite waard schijnt te zijn, de aandacht te vragen voor de reeds vermelde Londense conferentie, een rustpunt te midden der discussies. Deze bijeenkomst vond in Januari 1952 plaats en was georganiseerd door de commissie voor Centraal- en Oost-Europa van de Europese beweging. Voor de eerste en tot op heden nog steeds enige maal na de uitbreiding der Sowjetmacht over de huidige satellietstaten, kwam een groot aantal prominente politici, economen en vertegenwoordigers van het sociale en culturele leven van beide zijden van het IJzeren Gordijn bijeen, om te getuigen van de solidariteit van het vrije met het onderdrukte Europa, om de onderdrukte volken aan te moedigen in hun strijd, maar vooral om richtlijnen voor de oplossing der talrijke problemen, die zich na de bevrijding zouden voordoen, vast te leggen. Het niveau der conferentie is gekenschetst door de aanwezigheid van figuren als André Philip, de la Vallée Poussin, de Bulgaar Dimitrow, de Tsjechen Rijika en Osusky, generaal Béthouart, prof. Brill, de Hongaar mgr. Varga, de Roemeen Gafencu, Salvador de Maderiaga, de Yoegoslaaf Yovanovitch en vele Britten van de standing van Amery, Greenwood en Clement Davis. Nederland was vertegenwoordigd door J. J. Vorrink, dr. H. J. Hahn en dr. W. Verkade. Het Amerikaanse National Committee for Free Europe had waarnemers gezonden.

Het was een gelukkige gedachte, om in dit congres geen politieke sectie te vormen, en ook geen politieke resoluties aan te nemen, i.v.m. de bestaande geschillen en tegenstellingen tussen de verschillende gerepresenteerde groepen. Een andere overweging was, dat de tijd daarvoor met het oog op de algemene politieke situaties nog niet gekomen was. Wel werd er een verklaring op het eind van de conferentie opgesteld, welke vaststelt, dat wanneer de onderdrukte landen en volkeren hun vrijheid herwonnen hebben, „het hun plicht zal zijn om de onderlinge banden te verstevigen in het grotere raam van het Verenigd Europa, dat wij zullen scheppen. Hun integratie in dit Verenigd Europa zal tot uitdrukking komen door hun deelneming in alle reeds eerder opgerichte Europese instellingen”. Straatsburg, de KSC, de EDG, wanneer deze gesticht wordt, de EPG, wanneer deze tot stand komt en elke andere instelling, die gecreëerd zal worden, hebben dus

plaatsen open te houden voor de Centraal- en Oosteuropese landen. Onder de gegeven omstandigheden was dit waarschijnlijk het maximum-bereikbare, doch ontevreden behoeft men daarover niet te zijn. De twee wezenlijke punten zijn in de declaratie opgenomen, al zij het dan in termen, die vrijheid voor verschillende interpretaties laten: een nauwer onderling samengaan (de federalist hoopt natuurlijk dat dit in de vorm van een (sub-)federatie met overdracht van een gedeelte der souvereiniteit zal geschieden) en de opname in de Europese organen (hetgeen eveneens overdracht van een gedeelte der souvereiniteit en inschakeling in een gemeenschappelijke markt zal inhouden).

De economische resoluties der conferentie ademen een realistische geest. Veel van hetgeen onder de communistische heerschappij aan structuur-omvorming tot stand kwam, zal niet ongedaan gemaakt worden (bijv. de verdeling van het grootgrondbezit, de vergemeenschappelijking der sleutelindustrieën, planmatige investeringen etc.) doch in aangepaste vorm voort moeten blijven bestaan. Een vooruitstrevende sociale wetgeving, een full employment-politiek, democratisering van het bedrijfsleven, vrije ontwikkeling van het vakverenigingswezen, het zijn evenzovele wensen, die in de resoluties tot uitdrukking komen en een politiek, die de klok terugschakelt, uitsluit. De invloed der socialistische gedelegeerden en der progressieve vleugel van de christelijk-democratische groeperingen is hier duidelijk spoorbaar. Gezien de overwegend agrarische structuur der landen achter het IJzeren Gordijn, wordt aan de ontwikkeling der landbouw na de bevrijding bijzondere aandacht besteed, hoewel gerealiseerd wordt dat met name de zware industrie zich enorm ontwikkeld heeft.

De conferentie was zich bewust dat de bevrijde landen evenzeer steun behoeven als West-Europa na de tweede wereldoorlog. „Having received, she (West-Europa), in her turn, must give.” Een Europees Marshall-plan voor Midden- en Oost-Europa zou economisch, maar ook politiek positieve en ingrijpende gevolgen kunnen hebben, wanneer de opzet van zulk een plan werkelijk in Europese geest is, en als instrument voor de vereniging van Europa gebruikt wordt. Zulk een hulpprogramma zou dan onmiddellijk na de bevrijding moeten starten, en in ieder geval reeds werken vóórdat nationaal egoïsme en een terugval in oude vormen hun heilloos werk verricht hebben. De met het werkelijke Marshall-plan opgedane ervaringen zullen hierbij een belangrijke rol kunnen spelen. Het voorstel van de onmiddellijke vorming van een gemeenschappelijke valuta voor de bevrijde landen, eveneens in de economische resoluties opgenomen, is in dit verband zeer zeker ook interessant.

De culturele resoluties bevatten een uitgebreide reeks van projecten en voorstellen, die erop bedacht zijn, de culturele waarden en tradities der Midden- en Oosteuropese landen levend te houden, de onderlinge samenwerking te versterken en een élite op te kweken, die eenmaal in staat zal zijn, leidende functies na de bevrijding hunner respectievelijke landen in te nemen. Vanuit Europees standpunt bezien kan men deze activiteiten slechts toejuichen. Doch het is, dunkt ons, aan twijfel onderhevig, of veel van deze voortreffelijke plannen sindsdien in werkelijkheid omgezet kan worden. Hetzelfde kan gezegd worden met betrekking tot de ten aanzien van de behandeling der vluchtelingen uitgesproken wensen.

De Londense conferentie heeft als demonstratie, maar ook als werkcongres een

nuttige functie vervuld. Haar resoluties ademen een gematigde meestal realistische geest; bij komende gebeurtenissen kan er op teruggegrepen worden. Bovenal werd de saamhorigheid van Europa op indrukwekkende wijze onderstreept. Doch het spreekt vanzelf, dat de besluiten van deze conferentie, genomen als zij zijn door personen, die, hoe klinkend hun namen ook mogen zijn, geen openbaar verantwoordelijk ambt bekleden, als het er op aankomt niemand tot iets verplichten.. En één conferentie neemt ook geen soms reeds eeuwenlang bestaande spanningen en controversen weg.

Een „follow-up” in grote stijl heeft na deze samenkomst bij ons weten tot op heden niet plaats gevonden. De gedachtenwisseling gaat echter onverdroten voort en de vloedgolf der publicaties neemt niet af.

In een aantal punten zouden wij een reeks gedachten willen vastleggen, die naar onze mening voor ogen dienen te worden gehouden bij de huidige verhouding van West- tot Midden- en Oost-Europa, en, secundo, bij de toekomstige opbouw van de bevrijde landen.

1. Wat er ook moge gebeuren, het huidige intergratieproces van West-Europa mag op geen enkele wijze vertraagd of onderbroken worden in verband met het feit, dat de landen achter het IJzeren Godijn momenteel niet in staat zijn, deel te nemen.

2. Anderzijds dient er bij dit proces steeds aan gedacht te worden, dat West-Europa slechts een deel van Europa is, en dat slechts wanneer Europa in zijn geheel verenigd is, ons werelddeel de hem toekomende rol tussen de wereldnaties zal kunnen spelen. De kring der deelnemende staten zal dus eenmaal verwijd moeten worden. Herzieningen en aanpassingen van het reeds tot stand gebrachte kunnen noodzakelijk blijken te zijn.

3. West-Europa is, ondanks alle conflicten in het verleden, fundamenteel een eenheid. Midden- en Oost-Europa zijn dat veel minder. Bovendien verschilt het Westen van het Oosten, ondanks het feit, dat beide Europees zijn. Om te voorkomen, dat de aanwezige en reële verschillen in traditie, cultuur, economisch ontwikkelingspeil, politieke rijpheid en sociale verhoudingen aanleiding tot grote moeilijkheden bij de aansluiting van het Oosten aan het Westeuropese integratieproces worden, kan de vorming van sub-federaties in Oost-Europa een noodzakelijkheid blijken te zijn.

4. Een ander gegeven, dat deze eventuele noodzakelijkheid onderstreept, is de overweging, dat het van illusoir denken zou getuigen, aan te nemen, dat in een Europese federatie geen machtspolitiek zou bedreven worden. Grotere Europese mogendheden als Frankrijk en Duitsland zouden een minder overwegende positie innemen, indien niet afzonderlijke kleinere staten, doch regionale combinaties hun partners zouden zijn. Het interne evenwicht zou daardoor gemakkelijker gevonden kunnen worden.

5. Zulke sub-federaties moeten vanzelfsprekend harmonisch in een Europese Unie worden ingebouwd. Zij zullen bepaalde politieke, economische en culturele functies te vervullen hebben in regionaal verband. Dit is absoluut in overeenstemming met de federalistische gedachte.

6. De gedachte van de vorming van zulke sub-federaties schijnt veld te winnen. Met name in het Donau-bekken met zij traditionele brugfunctie tussen West- en Oost-Europa zou een zodanige groepering (die in Wenen, Praag en Boedapest zijn steunpunten heeft) van grote betekenis kunnen zijn, en een in de laatste decennia verstoord, door de natuur en geschiedenis gegeven samengaan herstellen. En is het niet tekenend, dat Tito en (de communist) Dimitrow al spoedig na '45 ernstige plannen maakten voor de stichting van een Balkan-federatie, een aan Stalin zeer onwelkome gedachte?

7. West-Europa zal bij het slechten der historische tegenstellingen en bij de nieuwe aaneensluiting in Oost-Europa een zeer belangrijke taak te vervullen hebben. Hoe hechter het zelf verenigd is, des te beter uitgerust zal het zijn voor deze taak. Is het zelf nog verdeeld, dan is het ongeschikt en zal een andere, buiten-Europese, macht wellicht deze arbeid willen en moeten verrichten.

8. Een geneutraliseerd West-Europa zou alle aantrekkingskracht en recht tot spreken voor de thans onder Russisch-communistische onderdrukking levende volken verliezen. Het zou het morele recht om na de bevrijding mede ordenend in te grijpen, verliezen.

9. Het behoeft geen betoog, dat het unificatie-proces in de bevrijde landen evenzeer een gradueel verloop zal moeten hebben, als dat in West-Europa het geval is. Hoe dat verloop zal zijn, of de in West-Europa gevolgde methode van functionele benadering gevolgd zal (moeten) of kunnen worden, onttrekt zich naar onze mening op het huidige moment van beoordeling.

10. Hoe moeilijk het ook is, *thans* een tot in bijzonderheden afdalende politiek vast te leggen voor de federalisatie van Midden- en Oost-Europa, een concept zal er moeten zijn, wanneer de bevrijding daar is. Eerst de oude verhoudingen en tegenstellingen te laten herleven, en dan met het eenheidsstreven aan te vangen, zal tot dezelfde vertragingen en teleurstellingen leiden, waarvan wij thans in West-Europa getuige zijn. Het weer is gunstig. Voor het eerst in de Europese geschiedenis kent geheel Europa slechts één vijand. De aanwezige geest van gemeenschappelijke afweer moet omgezet worden in een van gemeenschappelijke opbouw. De geestelijke voorbereiding daartoe moet met kracht bedreven worden.

11. Midden- en Oost-Europa ondergaan onder het huidige regime structurele economische wijzigingen, met name een uiterst sterke industrialisering. Een toekomstige politiek moet met de gewijzigde sociale en economische verhoudingen rekenen. Een terugzetten van de klok is even onmogelijk als dat in West-Europa was na de bevrijding van het nazi-regime.

Het is zaak voor West-Europa zich voor de huidige en toekomstige ontwikkelingen van de onvrije delen van hetzelfde continent intensief te interesseren. De vraagstukken daar zijn deels dezelfde, deels andere. Er is een scheiding, die thans veel langer duurt dan Hitlers occupatie van Europa, en het einde is niet in zicht. Veel studie en contact, maar ook daadwerkelijke bewijzen van solidariteit (bijv. voor de vluchtelingen) zijn vereist.

DE INTEGRATIE VAN DUITSLAND

IN EUROPA

De begrippen „Duitsland”, „Duitser”, „het Duitse volk” zijn ten gevolge van de gebeurtenissen der jongste geschiedenis dusdanig met emotionaliteit geladen, zozeer vervuld van (begrijpelijke) vooroordelen, verwijten en aanklachten, dat het voor de meeste niet-Duitsers nauwelijks mogelijk is tot een oprechte, verantwoorde analyse te komen van het menselijke problemencomplex, dat zich achter deze woorden verbergt.

Wil men echter tot een zuivere waardering komen van de mogelijkheden ener Duitse invoeging in de Europese integratie, dan zal men een ogenblik afstand moeten nemen van de machtspolitieke abstracties, die hun rol spelen in het schaakspel tussen staten en continenten, en de blik richten op de werkelijkheid, zoals men die aantreft in de gebieden, die men samenvat onder het begrip „Duitsland” en in de mensen, die „Duitsers” heten.

Reist men door dit Duitsland en spreekt men met deze Duitsers, niet als toerist gedurende een bezoek van enkele weken, of als journalist gedurende een snel bezoek aan een conferentie, maar zo als nog een Montaigne reisde, door steden en dorpen, in lange avondlijke gesprekken zonder koortsachtige haast of felle disputen, m.a.v. slaagt men er in contact te vinden van mens tot mens, dan wordt het voortdurend moeilijker zich iets voor te stellen onder de woorden „Duitsland”, „Duitser”. Er is niet veel opmerkingsgave voor nodig om vast te stellen, dat de verschillen tussen Pommeren en Saksen, Beieren en Rijnlanders, Zwaben en Balten minstens zo karakteristiek zijn als tussen Nederlanders en Fransen, Denen en Spanjaarden, Engelsen en Oostenrijkers. Temperament en levensstijl, voorkeur en afkeur, geloof en traditie, gezinsverhoudingen en arbeidstempo, ja de dagelijkse spijzen, die ter tafel worden gedragen, zijn in de verschillende „stammen” zo uiteenlopend als in totaal verschillende volken. Het is voor een Beiers meisje moeilijker toestemming harer ouders te krijgen voor een huwelijk met een Pruis dan met een Fransman of een Amerikaan; de Inn is een Heiratsgrenze.

Stellig, men kan met goede redenen vaststellen, dat de bevolkingsstructuur bezig is zich ten gevolge van de miljoenen binnengestroomde ontheemden en vluchtelingen snel en wezenlijk te wijzigen; dat de stamgrenzen daardoor verbroken en uitgewist worden en dat het wellicht niet meer dan een generatie zal duren, voordat deze duidelijke onderscheiden in belangrijke mate zullen zijn verdwenen. Voor de

thans levenden echter is dit nog geenszins het geval, hetgeen tot uitdrukking komt in het bijzonder taaie, traditiegebonden leven der „Landmannschaften” ook onder de Heimatvertriebenen.

Ongetwijfeld is „Duitsland”, is „Duitser” een begrip — maar het zijn begrippen met een uitermate beperkte inhoud. Voor een Beier is Frederik de Grote geen „Duits” vorst geweest, hij aanvaardt deze koning niet als element in zijn eigen geschiedenisbeeld. Hij was een Pruis, een vreemdeling, en niet eens een sympathieke, vriend van de ketter Voltaire, dienaar van de Satan. Er is een anecdote, die vertelt van een stokoude Beier, die luisterde naar de oorlogsverhalen van zijn zoon en kleinzoon en die ten slotte opmerkte: „Alles heel interessant, maar de echte oorlog was toch die, waarin we nog op de Pruisen konden schieten.”

Deze korte voorbeelden mogen er toe dienen, duidelijk te maken, dat de begrippen „Duitsland”, „Duitser”, zoals zij thans in de politiek spelen, maar een uiterst korte geschiedenis hebben, een geschiedenis van nauwelijks een eeuw oud. Alle overige interpretaties, die aan deze woorden eeuwenoude geschiedenis verlenen, komen voort uit steriel academisch denken en vinden geen grond in het politieke bewustzijn van het volk. Niemand zal bestrijden, dat de Beieren, de Hannoveranen enz. een lange en belangwekkende geschiedenis hebben. Maar Duitsland, de Duitsers vormen een phenomeen van de jongste geschiedenis.

Eerst wanneer men bedenkt, dat deze korte Duitse geschiedenis de geschiedenis is van een niet-afgesloten, niet-voleindigde integratie der stammen en landen in een Duitse nationale eenheid, komt men nader tot enige kernproblemen van de Duitse geestelijke ontwikkeling.

Het is een Europese tragedie, dat deze Duitse integratie te laat is gekomen om zich te kunnen voltrekken langs de traditionele lijnen der nationale integraties, die zo belangrijke hoofdstukken vormen der Europese geschiedenis. Deze tragedie wordt nog groter doordat de Duitse nationale eenwording als proces in beweging kwam in een tijd, waarin de nationale eenheid van de Europese staten alreeds niet meer afdoend antwoord gaf op de problemen van de moderne tijd. Nog ernstiger wordt het door het feit, dat men hier staat voor een proces, dat tot op de huidige dag nog niet is voltooid — integendeel door de Zonendeling nieuwe virulentie heeft gekregen.

Andere Europese volken hadden reeds een lange nationale geschiedenis achter zich, toen Duitsland nog zijn intrede moest doen in de politieke geschiedenis der wereld. Deze intrede voltrok zich in een tijd, die niet weinigen der thans nog levende generaties zich kunnen herinneren. De gemeenschappelijke, nationale ervaringen van het Duitse volk als eenheid, zijn dan ook gering en uitermate ondiep. Daardoor is het niet alleen moeilijk een definitie te geven van de geaardheid van het Duitse volk, maar, wat wellicht nog ernstiger is, de Duitser kent zich als Duitser nauwelijks zelf. — (Hier moge in het voorbijgaan worden opgemerkt, dat deze „zelfkennis” derhalve in hoge mate bepaald wordt door hetgeen de overige volken, het buitenland, over hem denken, dat juist dit voor hem, positief of negatief, een richtsnoer biedt, hetgeen de opmerkelijke gevoeligheid voor buitenlandse beoordeling verklaren kan).

Duits, Duitser, Duitsland — het zijn begrippen met een heel korte geschiedenis

— en daarbij een geschiedenis, die men voor een groot deel niet gaarne voor zijn rekening neemt, die dwars ingaat tegen alle tradities van de eigen lange landshistorie en een ondraaglijk schuldgevoel oplegt. Een Fransman kan zich met vol-doening zonnen in de warme heroïek van het Napoleontische tijdvak, maar welke Duitser kan voor zich zelf en zijn volk verantwoorden het Derde Rijk niet met afschuw af te wijzen?

Het is nuttig hier een ogenblik bij stil te staan. Bladert men Franse schoolgeschiedenisboeken door, dan zal men vinden, dat belangrijke hoofdstukken gewijd zijn aan „la lutte pour l'unité,” de strijd om de eenheid des lands, d.w.z. om de nationale eenheid. Die strijd was met Lodewijk XIV voltooid. Die zelfde strijd is in Duitsland nog gaande. Het Franse volk, met zoveel eeuwen nationale geschiedenis achter zich, is door deze geschiedenis gestempeld en wordt erdoor bepaald in zijn geestelijk leven. De Fransman heeft een duidelijk beeld van zijn natie, van haar plaats in de wereld, van haar „gloire”, haar „génie”, haar waarde, haar karakter. (Hier liggen overigens de redenen voor veel Franse weerstanden tegen de Europese integratie). De Duitser beschikt niet over zo'n geschiedenisbeeld. De professorale pogingen *) om een brug te slaan van het heden naar het Heilige Römische Reich Deutscher Nation zijn eenvoudig mislukt en historisch onwaar. De verbinding moge voor Oostenrijk geldigheid hebben, voor Duitsland ligt een kloof tussen het huidige, in wording zijnde nationale besef en de middeleeuwse rijksidee — in het bewustzijn van het Duitse volk hebben deze twee niets met elkaar te maken.

Tegelijkertijd echter is onmiskenbaar het besef levend dat die Duitse eenheid een waarde is, die zich moet doorzetten, een noodzakelijkheid, een historische wet, die boven de enkeling uitgaat, waaraan de enkeling zich moet onderwerpen. Waar de nationale eenwording in alle overige Europese volken steeds een zeer sterke historische kracht is geweest, behoeft ons dit voor Duitsland niet te verwonderen. En wanneer wij een ogenblik onbevooroordeeld denken aan de grootse, de waarlijk heilige figuur van Jeanne d'Arc, kunnen wij bevroeden, welke regionen van het menselijke, geestelijke leven in beweging kunnen komen, wanneer een volk gegrepen wordt door de behoefte zijn nationale eenheid in de politieke wereld door te zetten.

De tragedie is dat deze nationale behoefte in Duitsland te laat tot ontplooiing is gekomen. Spanje, Engeland, Frankrijk, Nederland konden als naties ontstaan in een oneindig grote wereld, waarin voor allen plaats was, waarin een natie, ook een kleine, zich nog een wereldrijk kon opbouwen. Ontstonden daarbij dan botsingen, zoals tussen Engeland en Spanje, Engeland en Holland, — dan bleven het conflicten van relatief geringe omvang. Duitsland ving aan zijn nationale eenheid te bouwen in een tijd, waarin de wereld klein was geworden, waarin geen „ruimte” meer was. De Duitse opmars naar zijn eenheid en tevens naar een wereldpositie leidde noodzakelijkerwijze tot wereldconflicten.

Hier ligt een van de oorzaken voor het feit, dat het Duitse volk zich met alle kracht weert tegen een ten dele voorhanden, ten dele opgedrongen schuldbesef. Hier ligt ook een van de (onmogelijke in deze zin te verwezenlijke) aspecten van

---

*) Zij nemen nu en dan groteske vormen aan. Zo hoorde ik een hooggeleerde betogen, dat de politieke vormkracht van het Rijk van Karel de Grote ten duidelijkste bewezen werd door zijn wederopstanding in de GKS!

het begrip „rechtsgelijkheid”, ten aanzien waarvan een sterke overgevoeligheid zich telkens toont. Waarom was anderen mogelijk, wat ons niet is vergund? De Duitse eenheid — in de jongste geschiedenis nauwelijks ontstaan, innerlijk nog niet tot een homogeen geheel samengegroeid, nog altijd meer een uiterlijke staats-samenvatting van stammen en landen dan een natie — is in de allerlaatste tijd weer kapotgeslagen, wederom niet erkend als de irrationele, historische drift, die zij in wezen is, die in alle andere volken ook geleefd heeft, daar zijn beslag kon krijgen en bevredigd werd.

In deze onvoltooidheid ligt tegelijkertijd een verklaring voor de harde afwijzing van het herenigingsstreven, zoals dit in het „Cubisme” in Beieren tot uitdrukking komt, en de vaak ontstellende onverschilligheid ook in de overige Bondsrepubliek voor hetgeen in de Oostzone geschiedt aan de ene kant, en anderzijds voor de even onmiskenbare prioriteit die de hereniging des lands in het Duitse politieke denken heeft.

In deze onvoltooidheid ligt voorts een van de oorzaken voor de onzekerheid in het optreden van de Duitsers in het buitenland. Alle anderen beschouwen „de Duitsers” als een volk, als een eenheid. Merkwaardigerwijze bovendien nog het volk, dat na de grootste nederlaag in de wereldgeschiedenis het eerst weer op de been staat en zo ongeveer de sterkste economie van Europa heeft hersteld, het hoogste levensniveau heeft bereikt. De Rijnlander, de Beier, die in het buitenland komt, is plotseling Duitser, beladen met heel de betekenis van dit woord, met alle historische lasten, alle angstwekkende krachten, alle afgunstwekkende rijkdom. Hij wordt er verlegen onder, onzeker, — hij weet, dat hij Duitser is — maar wat verwacht men van hem, wat kan hij zich veroorloven, wat niet, waarvoor houdt men hem verantwoordelijk, wat vergeeft men hem, wordt hij aanvaard of afgewezen? Zijn geschiedenis is te jong, te verward, om hem een vast richtsnoer te geven voor zijn optreden. Hij verspreidt een atmosfeer van onzekerheid om zich heen en die wordt door de anderen weer gevoeld. Een natuurlijke, ongedwongen uitwisseling, een normaal verkeer is niet bereikbaar. Als Duitser is hij zich bewust van zijn bestaansrecht, hij is zich bewust van het belang van zijn land in het huidige politieke spel, weet, dat de vrije wereld hem en zijn land nodig heeft in het huidige conflict tussen Oost en West. Hij heeft aan het Oostfront gestreden en weet meer van het bolsjewisme, zijn aard en zijn gevaren dan de anderen. Hun onbegrip ergert hem. Dat zij nog altijd zoveel moeilijkheden maken met de Europese integratie, de enige barrière tegen dit bolsjewisme, is hem een raadsel. Maar hij kan het niet zeggen. Hij weet niet welke houding hij moet aannemen. En zijn land is nog niet weer zelfstandig, soeverein. Hij kent zich zelf ook als „Duitser” niet goed genoeg, maar moet toch zijn rol als Duitser spelen, hij moet nederig een onmenselijke schuld aanvaarden en trots bereid zijn z'n leven te geven in een mogelijke strijd voor de menselijkheid tegen de bolsjewistische onmenselijkheid. Hij heeft het Europa, waarvan hij droomt en dat hij lief heeft, geschonden, hij moet het nu verdedigen en allen kijken hem aan om te zien hoe hij zich daarbij gedraagt, allen vragen of hij wel betrouwbaar is. Het is niet zo eenvoudig Duitser te zijn en een ongedwongen houding in de wereld te tonen!

En dwars door dit alles heen speelt de nationale eenwording, dit onvoltooide

proces, dat in de irrationeelste regionen van zijn denken verworteld is, een Urkraft, waartegen hij zich niet weren kan, die voor hem een natuurlijke noodzaak is, doch die tevens in het Derde Rijk verbonden was met de ergste morele ontsporingen. Zijn nationale geestelijke inhoud speelt zich af op twee niveau's, waartussen het verbindende, brede middenvlak ontbreekt: het oppervlakkige der gemeenschappelijke Duitse geschiedenis, die hij voor een groot deel als „schuld" beleeft, en het diepe onbewuste der historische gegrepenheid, dat hij rationeel niet in woorden vatten kan. De gehele middenlaag, die bij de overige naties een in de loop van eeuwen uitgebalanceerd, in nationale deugden en eigenschappen gestempeld beeld van eigen aard geeft, is bij hem afwezig.

Daar komt bij, dat terwijl de overige naties hun eenwordingsproces zo schoon hebben kunnen verkleden — de Spanjaarden in hun strijd tegen Moren en Islam, de Nederlanders in hun reformatorische vrijheidsworsteling — de Duitse natie-inwording deze verkleiding niet heeft gevonden, maar zonder kleur- en zinrijke vanen rechtstreeks het nationale embleem moest aanvaarden in een tijd, waarin dit geen morele waarden meer kon dragen. De gehele Hitlerse pseudo-mystiek van Herrenvolk en Rassentheorie werd er het droeve gevolg van.

Eén feit zal men moeten aanvaarden, of men Duitser is of niet: er leeft in Duitsland, in het Duitse volk een historische drift, die bij alle andere Europese volken zijn effect vond in nationale eenwordingen, die ook in Duitsland streeft naar invoeging in groter verband. Dat de tijd voorbij is, waarin dit grotere verband de eenheid in een nationale staat kon zijn, is voor ieder helder denkend Europeaan, die de beperkte vermogens van zijn land heeft leren kennen, zowel op sociaal als economisch, op politiek zowel als op defensief terrein, een vaststaand feit — ook voor de Duitsers. Voor de Duitsers echter valt deze, in de andere volken van Europa uitgewerkte, verzadigde en derhalve gedoofde drift naar grotere, samenvattende eenheid samen met dit inzicht in de ontoereikendheid van het nationale staatsverband. Rationeel en irrationeel denken vloeien hier samen. De enig mogelijke oplossing voor het hieruit voortkomende dilemma is: een verenigd Europa.

Men make zich hier geen illusies. Rationeel denken is nog altijd zwakker gebleken dan irrationele driften. Voor ons allen is het een vraag van fataal belang, hoe men met deze irrationele drift, die in het Duitse volk leeft, in het gerede zal komen. Aanvaardt men het Duitse volk in goed vertrouwen — d.w.z. in onbeperkte rechtsgelijkheid niet alleen, maar met overwinning van de uit voorbijge conflicten ontstane ressentimenten — dan wordt een uitweg geboden in een verenigd Europa, waarin dit Duitse, nog altijd enorm sterke krachtenreservoir een natuurlijke uitlaat zal vinden in constructieve bijdragen. Het Duitse volk zoekt en verlangt naar de levensvormen van het vrije, christelijke, democratische Westen, het spreekt zich onomwonden uit vóór Europa en tegen het bolsjewisme.

Biedt men het echter deze uitweg niet, blijft men het, vol wantrouwen, ja, met verachting afstoten en drijft men het voortdurend terug binnen de enge grenzen van de nationale staat, dan is een nieuwe explosie onvermijdelijk — en ondanks alle afkeer van het bolsjewisme, ondanks alle ervaren leed, is het niet moeilijk te raden uit welke hoek dán de parolen zullen komen. Niet voor niets speelt Moskou, dat heel wat verfijnder en zuiverder de aanwezige krachten peilt dan menigeen

vermoedt, sinds jaar en dag op het nationalistische tamboerijn. En men vergeet niet: er zijn twee Duitslanden: De Duitse Democratische Republiek en de Bondsrepubliek. Maar samen vormen zij één volk — een volk waarin de irrationele drift naar eenheid een groot deel van het rationele denken leidt en stuurt. Men behoeft slechts aan mannen als Heinemann en Niemöller, aan de affaire-John te denken om te zien welke mogelijkheden hier ontstaan.

Na deze al te korte analyse is het mogelijk met een iets geruster hart in het kort te generaliseren over de geestelijke ontwikkeling van het Duitse volk na de oorlog in verband met de Europese integratie.

Zelden verkeerde een volk in dieper verwarring, in dieper geestelijke nood dan het Duitse aan het einde van de oorlog in Mei 1945, — een einde, dat deels als bevrijding, deels als totale ineenstorting werd ervaren. Drijvende op de hierboven aangeduide, diepe historische driften had het zich in zijn grote meerderheid vele jaren lang laten begoochelen tot een niet meer rationeel denkend enthousiasme, waarin voor een nuchter beoordelen der realiteit geen ruimte meer bleef, waarin het mogelijk werd een misdadige, amorele, tegen de eigen diepste tradities zondigende ideologie met huid en haar onverteerd te slikken of als onwezenlijk ter zijde te schuiven en de uitwassen in eenvoudige verblinding niet te zien, en steeds weer daar, waar tóch nog twijfel ontstond, in eigen gedachten gerechtvaardigde, sociale, politieke, culturele motieven te substitueren voor de hogerhand uitgekraamde zedeloze onzin.

Toen de oorlog uitbrak en goed en wel op gang was, kwam de strijd tegen het bolsjewisme centraal te staan — het bolsjewisme, dat door talloze Duitsers volkomen terecht onderkend werd als in zijn diepste wezen anti-Europees, anti-christelijk, onmenselijk. Wat in naam van het eigen regime aan misdadige, evenzeer anti-Europees, evenzeer anti-christelijks, evenzeer onmenselijks bedreven werd, schokte velen, voorzover het tot het bewustzijn doordrong — men gaf zich over aan de illusie ná de overwinning met de „Goldfasanen” te kunnen afrekenen. En toen het duidelijk werd, dat deze overwinning nimmer zou komen, toen de bommentapijten het eigen land in puin legden en onafzienbaar leed uitstortten over het eigen volk, terwijl het bolsjewisme steeds nader kwam tot de eigen grenzen, stootte de geallieerde eis de onvoorwaardelijke overgave ook nog de krachten af, die een zeker geestelijk evenwicht hadden weten te bewaren. De 20e Juli werd een tweevoudige ramp: uitroeiing der evenwichtige krachten en tegelijk een zich van alle kanten voorgoed veroordeeld voelen van allen, die overbleven. Het Morgenthauplan deed de rest.

Zo begon de „vrede”. Even nog was de hoop opgeflakkerd, toen Dönitz een dwaze poging deed met zijn voorstel om gezamenlijk met de Westelijke geallieerden het Rode Leger terug te slaan — toen zweeg alles. Dat de sowjets in de door hen bezette Oostelijke gebieden schennend optraden (Frau, komm.) — men had niets anders verwacht. Het bevestigde slechts, dat het onvermijdelijk was geweest tot het laatste toe te strijden, niet voor Hitler maar tegen deze rampspoed, tegen deze bolsjewistische barbarij. Dat nu het Westen nog gehele, reeds bezette landstreken — Thüringen — aan deze schennende horde uitleverde, ontnam de mensen de laatste hoop: wanneer de Westelijke geallieerden in uiterste verblinding zelf het

bolsjewisme naar het Westen haalden en gemene zaak met de sowjets maakten, bleef voor het Duitse volk geen toekomst meer open.

Dat was de eerste phase, de phase van de angst, de honger, de diepste psychische nood, die men zich slechts kon denken — het besef door de gehele wereld niet alleen gehaat, maar veracht te worden, behandeld als uitvaagsel — en langzaam te begrijpen, hoe dit zo gekomen was, te zien, voor het eerst met illusieloze ogen te zien, dat deze haat en verachting niet zonder grond waren — de concentratiekampen gingen open, de Jodenuitroeiing barstte als een geestelijke atoombom in het bewustzijn — en tegelijkertijd te ervaren, dat zij, die uit de hoogte hunner zelfvoldaanheid in morele superioriteit zo zelfverzekerd optraden, geen haar beter waren, zwarthandelaren, die links en rechts schuldig en onschuldig arresteerden, in een begriploze denazificatie te hooi en te gras existenties vernietigden en zich met de bolsjewisten op één rechtersstoel plaatsen, de sowjets, die men kende, beter kende dan wie ook in het Westen.

In deze phase te zoeken naar geestelijke zwaartepunten is onbegonnen werk. Het was een periode van diepe verwarring, waarin alle energie, die men nog kon opbrengen, aangewend moest worden om het naakte bestaan te redden, een dak boven het hoofd te vinden, voldoende te eten, vermiste verwanten en kinderen op te sporen, op de een of andere wijze niet ook nog lichamelijk ten onder te gaan.

Reeds vroeg in deze periode kwam uit het Westen de stem, die sprak van een verenigd Europa. Zo zochten reeds in begin 1946 de weinige Nederlanders, die zich toen reeds georganiseerd hadden in de toenmalige Action Européenne, later Beweging van Europese Federalisten, in West-Duitsland en in Berlijn naar positieve contacten voor een Europese beweging. Zij vonden een Adenauer in Rhöndog, zij spraken met Schumacher...

De reacties waren deels geestdriftig, deels sceptisch, meestal echter onzeker. Zij moesten onzeker zijn, omdat men deze geheel nieuwe perspectieven uit de eigen innerlijke geestelijke, zowel als uiterlijke materiële verwarring niet kon overzien.

Reeds toen echter werd zichbaar, wat voor de brede massa van het Duitse volk in latere jaren in toenemende mate duidelijk zou worden: de Europese integratie werd meer gezien als een mogelijkheid, als een kans om als mens en als volk weer aanvaard te worden, als een mogelijke weg terug naar de menselijke gemeenschap, als toegangspoort naar de status van fatsoenlijk mens en volk (rechtsgelijkheid, ander aspect!) dan als een moeilijk probleem van concrete aard met economische, politieke opgaven van institutioneel karakter. Meer als een moreel probleem dan als een taak van opbouw en ombouw, meer ook als een mogelijkheid om aan sowjetisering te ontkomen dan als een eigen hernieuwing. In de verworpenheid dier eerste na-oorlogse phase ook werd het ideaal ener Europese federatie té zeer gevoeld als een van buiten komend geschenk, waartegenover men met gepast wantrouwen een afwachtende houding aannam.

Daar kwam nog bij, als een van de negatieve gevolgen der denazificatie, dat men een heilige angst had gekregen voor iedere vorm van politieke activiteit. Men had zich reeds meer dan eenmaal en meer dan alleen maar de vingers zozeer gebrand aan politiek — en de Europese eenheidsbeweging, zo schoon en hoopvol zij er ook mocht uitzien, het was toch weer „politiek” — dat men instinctief geneigd was

afstand te bewaren, de kat uit de boom te zien. Te meer omdat al spoedig duidelijk werd hoe de sowjets tegenover deze Europese eenheid stonden, de sowjets, die bezettingsmacht waren, met wie de geallieerden nog altijd in goed vertrouwen trachtten samen te werken en van wie ten dele de eigen toekomst afhing.

Een Europees gerichte activiteit was in die phase niet mogelijk. Politieke partijen waren er nog niet, de strijd om het naakte bestaan eiste de gehele mens op, de gevonden contacten moesten voorlopig hoofdzakelijk van individuele aard blijven.

Het was echter reeds veel gewonnen, dat zij er waren. Via deze contactpunten n.l. stroomde het Europese federalistische gedachtengoed het Duitse volk binnen en werden de grondslagen verworven, waarop in Mei 1948 een Duitse delegatie kon deelnemen aan het eerste Europese Congres in Den Haag, dat het startschot gaf voor de Europese integratie als factor in de practische politiek.

Ongeveer deze datum kan men ook nemen als het begin van de tweede phase in de geestelijke, Europese ontwikkeling van het Duitse volk. De Raad van Europa werd opgericht — Duitsland deed korte tijd later zijn intrede in Straatsburg. De Währungsreform maakte een einde aan de economische ellende, de hoop kreeg nieuwe, concrete krachten, de staatsgreep in Praag markeerde voor de gehele wereld duidelijk een nieuw tijdperk in de wereldpolitiek, de Berlijnse blokkade voegde aan dit beeld het Duitse facet toe en toonde de onontbeerlijkheid van West-Duitsland voor de handhaving van het front van het vrije Westen. De enorme impuls, die de Europese integratie uit deze gebeurtenissen kreeg, leidde tot de Gemeenschap voor Kolen en Staal en tot de ondertekening van de Europese Defensiegemeenschap.

In deze tweede periode speelden ten aanzien van de geestelijke ontwikkeling de weer opgerichte politieke partijen een opvallend geringe rol. Zij vonden niet erg de weg naar de diepere regionen van hart en geest der Duitsers. Hun politieke strijd speelde zich aan de oppervlakte af, in programmatisch vastgelegde posities, waarmee de gewone man niets wist aan te vangen, noch met het JA ten opzichte van de Europese integratie, zoals dat door de CDU werd vertolkt, noch met het NEEN, zoals de SPD dit deels stamelde, deels uitschreeuwde. En het bleek in intiemere gesprekken met partijpolitici van alle kleur maar al te snel, dat voor het overgrote merendeel van hen „Europa” een begrip was, dat zij in politici nauwelijks te hanteren verstonden. Dezelfde vragen, dezelfde twijfels, dezelfde argumenten pro en contra kon men in die jaren bij leden van alle partijen vinden. Stellig, bij de CDU was, dank zij het door Adenauer zo duidelijk ingenomen standpunt van de aanvang af een grotere bereidheid merkbaar om zich in positieve zin ten aanzien van de Europese integratie open te stellen en was bij de SPD, als gevolg van het door Schumacher op de nationale elementen gelegde zwaartepunt, een bepaalde onwil merkbaar om zich met de werkelijke problematiek bezig te houden. In wezen ging het debat der partijen over deze vragen voorbij aan de innerlijke strijd, die het Duitse volk rondom het begrip Europa leverde.

Deze strijd lag op moreel gebied. Wanneer men deze tweede phase een naam zou moeten geven, zou dit moeten zijn: *de phase van de morele zelfrechtvaardiging*. Wat zich in de eerste phase reeds was begonnen af te tekenen, kwam in deze

tweede tot volle ontplooiing: de Europese integratie was voor het Duitse denken hoofdzakelijk de weg ten eerste om met zich zelf in het reine te komen ten aanzien van de meest elementaire problemen in de verhouding van enkeling tot gemeenschap, tot maatschappij en tot staat, (kort samen te vatten in het probleem der verantwoordelijkheid en der mogelijkheid tot verantwoordelijkheid van mens tot staat), én ten tweede om door de overige wereld begrepen te worden in heel zijn goede wil en al zijn, grotendeels onvermijdelijke, falen, in al zijn mogelijkheden en onmogelijkheden en om door dit begrijpen der anderen wederom aanvaard te worden als evenwaardig, fatsoenlijk en eerlijk volk. Het was de periode, waarin ernstig en oprecht — zij het ook met weerstand en pijn — het schuldvraagstuk in het centrum van het denken stond. Zonder oplossing van dit schuldvraagstuk, voor zich zelf zowel als in de ogen der anderen, bleef naar het Duitse gevoelen de weg naar Europa versperd. Het probleem der oorlogsmisdadigers speelde daarbij een enorme rol; de overige problemen, Saargebied, EDG, enz. ze werden alle uit deze hoek getoetst, niet op concrete inhoud en doelstelling bestudeerd.

Ware in deze tweede periode de EDG niet alleen ondertekend, maar tevens geratificeerd en gevolgd door een politieke gemeenschap, er ware in het Duitse volk een dankbaarheid geoogst, niet om de tastbare politieke bereiktheden, maar om de daarin tot uitdrukking komende morele aanvaarding en vergeving, die het naar alle waarschijnlijkheid de anti-Europese tegenkrachten voorgoed onmogelijk zou hebben gemaakt ooit weer voet aan de grond te krijgen. Wie in deze jaren in Duitsland over de Europese eenheid sprak met begrip voor deze morele behoefte, kon ervan verzekerd zijn, dat hij de hardste waarheden kon uitspreken en niets anders zou aantreffen dan goede wil.

Dat Europa in deze jaren een kans uit duizend gemist heeft om het Duitse volk voorgoed en onvoorwaardelijk voor zich en zijn democratische vrijheidswaarden te winnen, zal door ieder bevestigd worden, die in die tijd een dieper contact had met het volk — volkomen onverschillig uit welke landstreek of uit welke sociale laag.

Dit essentiële gesprek echter werd door veel te weinigen uit het Europese buitenland gevoerd, de politieke realisaties bleven uit, zodat ook de feitelijke grondslagen voor dit gesprek niet ontstonden. En zo verliep ook deze phase der morele zelfrechtvaardiging, zo nuttig en zuiverend als zij in talloze opzichten was, grotendeels in het zand, zonder dat de katharsis, waarnaar het volk streefde zich kon voltrokken.

En intussen verschoof het beeld weer. De economische heropbloei, het „Duitse wonder“, werd een feit, terwijl tegelijkertijd de koude oorlog tot het alles beheersend motief der internationale politiek werd (ook al weigerde het Westen die koude oorlog als feit te aanvaarden en hem bewust en actief te voeren) en de Oostzone bijkans hermetisch van het Westen werd afgesloten. Dat in dit Duitse wonder de Amerikaanse hulp met negen milliard dollar een enorme rol speelde, dat de Duitse industrie langs een omweg oorlogswinst maakte uit de Koreaanse worsteling, dat de vluchtelingenstroom het land voorzag van arbeidsreserve als geen ander land had, terwijl daartegenover Frankrijk in Indo-China leegbloedde en de adem verloor in de Europese wedren — wie kon dat alles duidelijk overzien? Het feit bleef

bestaan, dat West-Duitsland zich sprongsgewijs weer ontwikkelde tot de economisch sterkste staat van Europa, dat het roepen om een Duitse verdedigingsbijdrage van dag tot dag sterker werd, dat de tegenstanders van de EDG en van supranationale-gemeenschappen er niet tegen opzagen alle oude wantrouwen jegens Duitsland met alle kracht van waarheid en leugen aan te wakkeren, dat het gaullisme met een phraseologie kwam aandraven, die maar al te zeer aan het Derde Rijk herinnerde, dat Moskou en alles wat met Moskou, bewust of onbewust, sympathiseerde, het nationalistische refrein met bazuinen en trompetten de wereld instootte, dat in Amerika McCarthy bekende geluiden liet horen en Eisenhower een droeve teleurstelling werd... kortom, dat de morele zelfrechtvaardiging, die een innerlijke ontwikkeling naar de essentiële waarden der Europese tradities beloofden, zonder kartharsis verkregen werd door de domheid en het falen der anderen.

Het is één zaak zich te integreren in een Europese federatie met een Frankrijk, dat men geschonden heeft en desondanks heeft leren kennen en liefhebben als een lichtend centrum van aloude Europese geest en cultuur, van vrijheid en charme, het is een ander zich te integreren met een Frankrijk, dat, verzwakt en verward ten onder dreigt te gaan in stuurloosheid en zinloze partijstrijd, in een sociale onrechtvaardigheid, die een enorm percentage communisten als vijand in de rug doet ontstaan. Het is één zaak Europa te aanvaarden als geschenk en genade, het is een andere voor Europa in het veld te moeten met inzet van al de pas herwonnen welvaart en onvoldoende dekking in de rug.

„Men heeft ons nodig,” is één punt. „Duitsland moet herenigd worden,” is het tweede. De kansen voor de moskovitische neutraliteitspolitiek liggen beter dan tevoren, vooral wanneer die politiek bekwaam en handig over de zwakke stee Frankrijk wordt gespeeld...

Een artikel als het onderhavige schematiseert noodgedwongen. Alle krachten en tendenties, die hier vermeld werden, zijn alle te zamen nog altijd aanwezig, hun onderling samenspel verschuift kaleidoscopisch al naar de nationale en internationale ontwikkeling. De bereidheid tot een Europese oplossing der problemen is bij de overgrote meerderheid der Duitsers nog altijd aanwezig. Zij is thans minder emotioneel geladen dan nog voor enige jaren. De Duitsers zijn er, weer, met heel hun onopgeloste problematiek. Maar welk Europees volk gaat de integratie tegemoet in uitgebalanceerd evenwicht van hart en geest?

Hier ligt de kern... een kern, die een naam heeft. Die naam luidt: strijd met het bolsjewisme, naar binnen om eigen vormgeving, naar buiten om eigen behoud. En in deze strijd kan men op het Duitse volk rekenen — omdat het weet, dat het maar één werkelijke kans op succes heeft — Europa.

VAN DOORBRAAK EN INTEGRATIE

Een weergave van de geestelijke verschijnselen, die de bereidheid tot, ja het verlangen naar, een Europese eenwording versterken of in het leven hebben geroepen, zou een vollediger bezinning op en kennis van het Europese geestesleven vereisen dan waarover schrijver dezes beschikt en het zou ook meer plaatsruimte vergen dan in dit nummer van „S. en D.” kon worden geboden.

Volstaan kan echter ook worden met een korte aanduiding van een aantal geestelijke en politieke verschijnselen en bewegingen, die het uiterlijk van Europa in de laatste jaren hebben veranderd zonder te ver in te gaan op ideeënstromingen die hier weer achter liggen.

Het is nuttig zich hiervan rekenschap te geven, omdat de op zich zelf zeer belangrijke oorzaken van machtspolitieke verzwakking en technische en economische doorbreking van te kleine nationale eenheden, toch onvoldoende verklaring bieden van de bezieling die van de leuze der Europese vereniging uitgaat bij mensen en groepen, welke overigens voor politieke leuzen afgestompt lijken. Waarom, zo dient men zich af te vragen, vindt deze gedachte thans veel meer weerklank en wordt zij sneller in allerlei instituties verwezenlijkt dan in de dagen van de abbé St. Pierre, Victor Hugo en Aristide Briand?

Wanneer men de stelling aanvaardt, dat de vruchtbaarste denkbeelden van het mensdom een antwoord zijn op een gevaarlijke uitdaging, op een ernstige bedreiging, dan ligt het voor de hand zich rekenschap te geven van de reacties op het nationaal-socialisme: immers dat was niet alleen een revolutionnair beginsel, zoals het bolsjewisme van de jaren twintig, en evenmin slechts een terugval in een primitieve staatsvergoding als het Italiaanse fascisme, doch werd bovendien gekenmerkt door een onmatige expansiedrang welke zich verried in de even dynamische als vage „Reichs”-mystiek en onderstreept werd door de snelle herbewapening; bovendien bedreigde deze nazi-ideologie niet alleen de nationale maar ook de persoonlijke vrijheidssfeer, die een wezenskenmerk van de Europese mens is.

Deze bedreiging en uitdaging leidde niet alleen tot verweer, dat wij ons in eigen land herinneren uit de actie van „Eenheid door Democratie”, maar ook tot bezinning op wat men bereid was te verdedigen. Immers verdedigen betekent offers brengen voor een grotere collectiviteit: offers van lijf en goed en individuele vrijheid. En dat, terwijl men juist na de eerste wereldoorlog gemeend had een „war

to end war" gestreden te hebben en de leuze „nooit-meer-oorlog" enige jaren hoogtij vierde en op zijn minst de overtuiging tot uitdrukking bracht, dat tussen beschaafde, westerse volken de beslissing van geschillen met militaire machtsmiddelen tot een anachronisme was geworden.

Bij deze bezinning werd het velen duidelijk, dat zij tegen het opgaan van het eigen vaderland in een groter verband niet zulk een overwegend bezwaar hadden; zo ijverden vele Oostenrijkers voor „Anschluss" bij Duitsland, vele Vlamingen voor een Groot-Nederland, velen in Noord-, Centraal- en Zuid-Oost-Europa reeds voor een Noordse Unie, een Donau-Federatie en een Balkan-Federatie. Vele hele en halve fascisten werden verblind door de schijn van het Derde Rijk en waren dus bereid zich door het „Groot-Germaanse Rijk" te laten gelijkschakelen, terwijl vele anderen wel bezwaar hadden tegen het nationaal-socialistische regime maar niet tegen een groter Europees verband. Dat werd nog sterker tijdens de oorlog, toen de honderdduizenden in de concentratie- en gevangenkampen en de miljoenen gedwongen arbeiders in Duitsland, hun lotgenoten en arbeidskameraden allereerst als medemens gingen zien en de nationaliteit als sterk secundair gingen voelen. Gelijksortige verbroederingen vonden ook in de geallieerde legers en in het ondergrondse verzet plaats; en in de literatuur vond deze mensenverbondenheid zijn meest typische uitdrukking in het werk van de Franse schrijver-vlieger De St.-Exupéry.

Ook het vrijheidsbegrip was aan veranderingen onderhevig: het werd duidelijk dat vrijheid niet gelijk was aan losbandigheid of individualisme; dan zouden er zoveel gevaarlijke en vrijheid-inperkende offers niet voor gebracht zijn: het besef, dat zelfgekozen of aanvaarde solidariteit geen beperking van de innerlijke vrijheid met zich brengt, dat de persoonlijkheid juist in deze bindingen verrijkt werd, werd in brede kringen ervaren, en verkreeg zijn theoretische fundering in de leer van het „personalisme". Ook de vrijheid, die gelegen is in de orde van een rechtsstaat en die met al zijn verplichtingen toch zeer wezenlijk verschilt van een politiestaat, waar geen hoger beroep tegen het autoritaire machtsapparaat bestaat, werd meer gewaardeerd ook in oorspronkelijk zeer revolutionaire stromingen. En toen deze rechtsorde onder nationaal-socialistische bezettingsregimes verloren ging, werd haar waarde nog eens te meer beseft.

Gelijksortige verschijnselen traden op in het geestelijke leven, waar de gebondenheid aan een geloofsleer of kerkorde tegen de achtergrond van een totalitaire staatsorde veel sterker als een sfeer der vrijheid werd gewaardeerd. Omgekeerd distantieerden de kerken zich in de tweede wereldoorlog verregaand méér van hun nationale gebondenheden dan in de eerste: van een wederzijds zegenen der wapenen — het traditionele verwijt — is practisch geen sprake meer geweest en in het bijstaan van krijgsgevangenen en gewonden, het protesteren tegen onrecht en het voorbereiden van vredesregelingen hebben de kerken der verschillende confessies veel sterker hun bovennationaal en solidair karakter getoond dan voorheen; daarnaast heeft het individueel getuigenis onder omstandigheden van vervolging en doodsgevaar op het slagveld en in het concentratiekamp, op verregaand ontkerkelijkte personen de diepste indrukken nagelaten. Van hun kant hebben traditionele christenen medebeleefd, dat steilheid in de leer niet steeds een waarborg voor

karaktervastheid was en het ontbreken van een kerkelijke binding doodsvrachting en offerbereide solidariteit allerm minst uitsloot.

Zo is een wederzijdse openheid in grote omvang ontstaan die vele na-oorlogse „doorbraak“-verschijnselen karakteriseert. Zoals de Nederlandse Volksbeweging in het verzet en in het gijzelaarskamp in St. Michielsgestel is ontstaan, zijn de eerste kernen van de Duitse Christen-Demokratische Union en de Franse na-oorlogse partijen MRP en UDSR ontstaan in het gemeenschappelijk verzet van uiteenlopende personen en groepen tegen het nationaal-socialisme.

In elk dezer drie landen — en aanvankelijk ook in België bij het doodgeboren kindje der „Union Démocratique Belge“ (UDB) — is deze „doorbraak“ een gevolg van de ontmoeting van christenen die met tradities van het clericalisme en van socialisten of andere linkse democraten, die met de dogma's van Rousseau en Marx gebroken hebben en een behoefte aan „vernieuwing“ en „integratie“ gemeen hebben. Tot de breuk met het kerkelijk-conservatisme en clericalisme hebben niet alleen de theologie van Karl Barth en de filosofie van Jacques Maritain en Denis de Rougemont veel bijgedragen, maar ook de praktijk van de strijd met de afgodendienst aan „Blut und Boden“ en met de traditionalistische leuzen van het pétainisme in Frankrijk. Het aureool om de „christelijke organisatie“ is door tal van gebeurtenissen en ervaringen verbleekt en dat van „het christelijk getuigenis“ (al is het maar door een enkeling doch in een kritieke situatie of in een volledig vijandige of onverschillige omgeving uitgesproken) heeft in de zwartste nachten van vervolging en massaal leed geglansd. Zo heeft ook het „bijgeloof van de linkerzijde“, het geloof in de goedheid van de natuurlijke mens, in de Vooruitgang, in de Wetenschap, in het Proletariaat enorm aan gezag verloren en dat niet alleen omdat de wetenschap van de 20ste eeuw de dogma's van de 19de eeuwse wetenschapsbeoefenaars en -vereerders op vele punten lijnrecht tegensprekt, noch alleen om het misbruik dat communisme en nationaal-socialisme van het vooruitgangs-idealisme hebben gemaakt, maar vooral ook om wat de praktijk van het leven, zonder de bescherming van de burgerlijke rechtsorde, aan menselijke bestialiteit, lafheid en leugenachtigheid te zien heeft gegeven, zodat het bijbelse mensbeeld heel veel realistischer is gebleken dan dat van Rousseau's „Emile“ of Goethe's „Hermann und Dorothea“.

Bij het te kort schieten van de doctrines, waarmee men in de veilige omrastering van de burgerlijke democratie tegen elkaar had geschermd, vonden de mensen zelf elkaar in het aangezicht van het werkelijke gevaar, zoals in Italië Don Camillo en Peppone tijdens het verzet tegen de fascist en hun Duitse handlangers, zoals in Frankrijk de laïcistische openbare onderwijzer en de pastoor, in Nederland de anti-papist en de roomse, in Duitsland de jeugdbeweger en de ambtenaar, omdat zij „goed“, d.w.z. moedig, betrouwbaar en fatsoenlijk waren, omdat het nu niet om de leer maar om het leven zelf ging, niet om het uithangbord maar om de waar. Deze ervaring versterkte de invloed van het personalisme, dat de mens niet ziet los van, maar als mede gevormd dóór en medeverantwoordelijk voor de verbanden, waarin hij leeft.

Een dergelijke „doorbraak“ kreeg zijn politiek gezicht in zeer verschillende formaties, al naar de toevallige gesteldheden van groepskaders en leidersfiguren in de verschillende landen.

In Nederland drong zij het verste door in de Partij van de Arbeid en maakte mede daardoor confessioneel-socialistische regeringscombinaties mogelijk; zij werd na aanvankelijke successen gefrustreerd in de KVP en VVD; terwijl zij mogelijk bij het oprukken der jongere generatie in de Anti-Rev. Partij aldaar nog de kans van een late na-bloei krijgt. Zij leeft ook voort in „Het Gemenebest” en „Te Elfder Ure”. In Duitsland overwon zij „in politicis” de tegenstelling tussen rooms-katholiek en en lutheraans vergaand in de CDU, maar de mogelijkheden tot het elkaar vinden van socialist en burgerlijke, waarvoor in het verzet tegen het nationaal-socialisme en in de eerste barre na-oorlogsjaren aanwijzingen waren¹⁾, hebben zich niet verwerkelijkt in de politieke partijen; wel in de vakbeweging (DGB) en enkele leidende tijdschriften, zoals de „Frankfurter Hefte” en sommige instituten van de „Evangelische Kirche”.

In Oostenrijk heeft zij de verhouding tussen socialisten en christen-democraten (Oe.VP) verzacht, zij heeft niet tot een andere structuur geleid. Het „voormalige verzet” moet zich aldaar overigens erg bescheiden gedragen, om niet door gerehabiliteerde nazis en vooral nazi-meelopers, lastig gevallen te worden.

In de Italiaanse politiek heeft de „Partito di Azzione” als typische „doorbraak”-partij een bijna even bescheiden en kortstondig bestaan gekend als de UDB in de Belgische. Of haar geest daar evenzeer voortleeft in publicaties, zoals in België in de katholieke „Revue Nouvelle” en in de linkse „Cahiers Socialistes” is mij onbekend. In Denemarken is de „Dansk Samling”-beweging meer representatief voor het nationalistische verzetstype dan voor de doorbraak; zij houdt zich hoofdzakelijk met het probleem der Deense minderheid in Zuid-Sleswijk bezig, terwijl zij, die de „doorbraak”-geest kennen, zich na de oorlog eerst op de hulpacties aan Nederland en daarna op sociaal-paedagogisch werk onder de Duitse vluchtelingenjeugd hebben geworpen.

Voor Frankrijk vermeldde wij reeds de MRP en de UDSR. De „Mouvement Republicain Populaire” trad bij de bevrijding in 1944/45 direct op als *de* grote „doorbraak”-partij; hoewel deze groep „volksdemocraten” veel van haar gelegenheidsaanhang verloor na haar breuk met de Gaulle en door de toenemende restauratietendenzen aan andere rechtse groepen, is geenszins alleen de rooms-katholieke aanhang overgebleven; niet slechts onder de gewone partijleden, maar ook onder de vertegenwoordiging in gemeenteraden en parlement telt zij protestanten, Joden en agnostici; omgekeerd zijn belangrijke groepen, die de Gaulle’s „Rassemblement du Peuple Français” of „onafhankelijken” hun stem hebben gegeven, even goed rooms als die in de MRP. Van een „katholieke apartheid” (o *contradictio in terminis*) is in Frankrijk dan ook geen sprake. De „Union Démocratique et Socialiste de la Résistance” is een groepering om vele leiders en betrekkelijk weinig volgelingen uit de Franse verzetsbeweging, en wel van hen, die van den beginne af de gevaren van de communistisch geleide „maquis” en van de Gaulle’s autoritaire karaktereigenschappen hebben voorzien. Zij is in zover ook een echte „doorbraak”-partij dat in haar rijen voormalige socialisten en liberalen, christen en anti-clericalen, militairen en pacifisten elkaar hebben gevonden. Zij heeft een zeer onafhankelijke linker-

---

¹⁾ Zie mijn artikel over de SPD in S. en D. 1953, no’s 7, 8 en 10.

vleugelpositie in het weinig samenhangende „Rassemblement des Gauches”, waarin de radicalen (feitelijk liberalen) de hoofdmacht vormen. Zij zijn in dit geheel vertegenwoordigers van een middengeneratie, die tussen alle uiteenlopende groepen rechts van communisten en links van de conservatieve nationalistes als bindend element kan optreden; helaas is zij ten aanzien van de Europese Defensie-gemeenschap uiteengevallen in aanhangers van Plevén, de „vader” van dit verdrag, en van de jongere, die Plevén van de leidersplaats verdrongen heeft: Mitterand.

Integratie en federalisten

Het is geen toeval, dat wij uit de meeste, hierboven als „doorbraak”-verschijnselen gekarakteriseerde partijen en groepen, en wel uit hun meest principiële kernen, zovelen als vurige aanhangers van de Europese integratiegedachten terugvinden in het kader van de Europese federalistenbeweging.

Dit begrip „integratie” zelf wijst op een andere uiting van de gewijzigde geestesgesteldheid na de eerste en vooral de tweede wereldoorlog; het is in de plaats gekomen van de oude begrippen „revolutie”, „evolutie” en „hervormingen” en heeft met alle drie zowel iets gemeen als dat het ervan verschilt. De oude begrippen pakken niet meer: wie gelooft nog werkelijk dat een gewelddadige verovering van de politieke commandoposten voor de gewone man werkelijk grote veranderingen met zich brengt, als zij niet de inleiding is van een jarenlange bewuste structuurhervorming? Wie heeft nog het optimistisch geloof, dat de wereld „vanzelf” op steeds hoger peil komt; wie is (behalve uit eigenbelang) nog werkelijk warm te maken voor hervormingen, die niet uitvloeisel zijn van een algemeen plan of welker uitwerkingen op neventerreinen niet in de opzet zelf zijn verdisconteerd? Dat men dus toch warm kan lopen voor de Europese beweging bewijst, dat hier iets gaande is, dat zich in omvattendheid van perspectief met het communisme kan meten en vrijer is van historisch belaste terminologie; dat beantwoordt aan de behoefte aan een radicale herordening van waarden met systematisch uitgewerkte consequenties op sociaal-economisch, staatsrechtelijk en cultureel gebied tegelijk; waarvoor voortdurend gewerkt en gestreden moet worden om niet in de weerbaarheid van de stof en van de dagelijkse routine vast te lopen; naar een perspectief, dat met de illusies van een revolutionaire staatsgreep evenmin iets van doen heeft als met een automatische evolutie; dat evenmin gelooft in een scherpe antithese, maar wel in het opnemen van al het waardevolle uit uiteenlopende tradities in een „wederopbouw” onder leiding van een democratisch naar voren gekomen elite.

Velen onder de Europese federalisten gevoelen zich zulk een elite, omdat zij de gebeurtenissen inderdaad uit een nieuw perspectief beoordelen: dat van het gemeenschappelijke Europa, dat bestand moet zijn tegen de druk der politiek uit Moskou en op voet van gelijkheid met Washington (en eventueel ook met Londen, wanneer het Britse Gemenebest zich bij hen niet kan aansluiten) kon samenwerken. Of zij deze elite werkelijk zijn, zal nog moeten blijken uit hun beantwoording van de vraag of zij niet alleen een klare politieke lijn hebben (óók nu de EDG in Parijs schijnt doodgelopen) maar tevens de krachten om deze in de volksopvoeding, de

publiciteit, de parlementen, de nationale ministeries en de bovenationale organen te verwerklijken.

Het gezelschap is nog steeds te bont om deze vraag nu reeds met ja of nee te beantwoorden: de Italiaanse federalisten overschatten nog te zeer de werking van een federale grondwet, de West-Duitsers zijn nog te gauw tevreden met menselijk contact en inter-Europees overleg op voet van gelijkheid, de Fransen worden nog te zeer gebiologeerd door de acrobatie van hun eigen parlement op dit terrein en zijn te weinig geneigd om van anderen constructieve en waardevolle gedachten en resultaten over te nemen; de Benelux-groepen hebben nog niet voldoende invloed op het Benelux-experiment zelf, dat zoveel overtuigender als voorbeeld zou kunnen uitstralen; de Engelsen bekommeren zich te weinig om fundamentele grondslagen en zijn in eigen land nog te zeer een curieuze secte.

En toch zijn er onmiskenbaar groepen en personen in de Europese beweging die vorm geven aan een integratiegedachte, die zowel de politieke als de economische en sociale als de culturele sectoren omvat en dus iets op het oog hebben dat voldoende „totaal” is om aan een hedendaagse politieke beweging bezieling te geven. Bij dit denk- en experimenteerwerk liggen de Fransen ongetwijfeld aan de kop, hoewel men in Nederland, door een goed samenspel van ambtelijke en bewegingsinstanties, in wat minder sprekende vormen daar niet zo ver bij achter ligt. Helaas concentreren zich de Franse krachten op twee verschillende polen en het is niet steeds gelukt om deze in het praktische propagandawerk en in het uitoefenen van druk op regering en parlement voldoende te laten samenwerken.

De ene concentreert zich sedert 1944 om het blad en de beweging „La Fédération”, welke als maatschappijleer een merkwaardige synthese heeft geconstrueerd van de gedachten van de oude socialist Proudhon en een traditioneel rooms-katholiek corporativisme (zoals voorzitter La Tour du Pen dit heeft samengevat); door deze dubbele achtergrond heeft deze beweging goede contacten met alle niet-communistische vakbewegingen (zowel „Forces Ouvrières” als de christelijke dus) én tot ver in de rechterzijde, waar de ideologische critiek op de Jacobijnse ideologie, die ondanks haar totalitair karakter in Frankrijk nog altijd voor „links” doorgaat, uiteraard de meeste weerklank vindt. Ondanks een vrij groot aantal overtuigde rooms-katholieken in de leiding is er geen sprake van enige confessionalisme in deze beweging; de leden met andere achtergrond hebben geen enkele moeite in de samenwerking.

De werkelijke vernieuwing in de linkerzijde is van jonger datum en wordt nog uitdrukkelijker door het Europese perspectief gedragen dan „La Fédération”, voor wie de Europese integratie een dóórtrekken van de intern-Franse decentralisatieplannen is geweest; deze beweging heet „le Mouvement Socialiste et Démocratique pour les Etats Unies de l'Europe”, heeft een uitstekend maandschrift „Gauche Européenne” en staat onder de bezielde en bezielende leiding van de Lyonese protestant André Philip, socialistisch oud-minister van Economische Zaken en van Arbeid. Hierin werken officiële partij-socialisten nauw samen met vakverenigingsleiders, linkse radicalen en partijlozen en ook MRP-ers van het type-Teitgen. De ideologie is hier niet zo afgerond als in „La Fédération” maar ook meer direct toepasselijk op de strijd van de dag: zij rust op de drie pijlers van duidelijke positie in

de door Moskou opgedrongen koude oorlog, Europees federalisme en socialistische maatschappijhervorming.

Het ontbreken van elk r.k. isolement in Frankrijk, dat hieruit reeds spreekt, komt ook aan de kerkelijke bewustwording van politieke en sociale vragen ten goede. Het experiment der arbeiders-priesters moge de kerkelijke leiding t.a.v. de gevaren van fellow-travellership en t.a.v. de houdbaarheid van het celibaat in deze situatie te ver zijn gegaan, de jaarlijkse „Semaines sociales” waar rooms-katholieken van zeer verscheiden politieke pluimage samenkomen, getuigen van een opmerkelijke frisheid. Maar ja, sedert het felle anti-clericalisme van overheidswege, gevoed door reacties op het Boulangisme en de Dreyfus-affaire, in het begin dezer eeuw, bezit het rooms-katholicisme in Frankrijk ook geen geestelijke en institutionele reservaten meer en kan het zich alleen handhaven door midden in de wereld te staan, en dat is uiterst gezond gebleken voor de geestelijke spankracht der r.k. kerk in Frankrijk.

In alle overige landen is de beweging voor de Europese integratie sterker gebonden geweest aan het tactische offensief, dat zoveel snelle successen bracht, dan aan de strategische bezinning die nodig zal zijn, nu het tij ernstig gekeerd schijnt. Zij putte daarvoor tot nu toe meer uit reeds genoemde tijdschriften dan uit de scholing der Europa-beweging zelf, maar een meer bewust maken van de achtergronden zal voor de diverse organisaties nu meer dan ooit noodzakelijk worden.

Het is echter duidelijk dat er in bijna alle zes tot acht eerst in aanmerking komende landen een middengroep is, die weliswaar uit verschillende tradities voortkomt en aan verschillende sociale groepen geliëerd is, maar die democratisch is en een min of meer bewuste welvaartspolitiek voor de loonarbeiders, intellectuelen en minder vermogende middengroepen nastreeft. Hoe meer deze groepen opgeroepen worden zich op de Europese integratiepolitiek te concentreren, hoe minder belangrijk de tradities uit het nationale verleden worden die hen nog verdeeld houden. Overal zijn tevens kernen van Europese federalisten rondom tijdschriften of andere organisaties aanwezig — men vergete daarbij vooral de vakbeweging niet — waarin de „doorbraak” zich reeds voltrokken heeft en waaromheen een binnenlandse integratie met het oog op de Europese integratie zich voltrekken kan. Het ligt voor de hand dat dit samengaan of zelfs in elkaar opgaan op het Europese vlak ook zijn binnenlandse politieke gevolgen zal hebben. De „doorbraak” is dus allerm minst een speciale taktiek der Nederlandse socialisten terwille van partijwinst, maar een algemeen proces in Europa dat zich met het oog op de integratiegedachte overal kan en zal voltrekken.

OMTREKKEN

EUROPESE PARTIJVORMING

Het vraagstuk van een Europese partijvorming is een vraagstuk van complexe aard. Veel beraad zal nog nodig zijn om ten aanzien van dit vraagstuk tot een deugdelijk en overwogen standpunt te komen. Hieronder volgen dan ook slechts enkele punten, die wellicht enige dienst kunnen bewijzen bij de verdere opinievorming over dit vraagstuk.

1. Men hoort vaak de stelling: op het ogenblik, waarop men voor het eerst voor Europese verkiezingen staat, staat men ook voor het vraagstuk ener Europese partijvorming.

Er is een verschil tussen een noodzakelijke samenhang en een wenselijke samenhang.

Noodzakelijk is het niet, dat er Europese partijen zijn op de dag, dat voor het eerst Europese verkiezingen worden gehouden. Het Nederlandse Parlement was al tientallen jaren oud, toen zich, rond concrete politieke vraagstukken, voor het eerst zich de lijnen ener partijvorming begonnen af te tekenen. Minstens theoretisch laat zich op Europees niveau iets dergelijks denken.

De vraag, wat wenselijk is, is van geheel andere aard. De situatie laat zich zelfs denken, dat het wenselijk zou zijn, ten einde de weerstanden tegen de Europese integratie te overwinnen, in de afzonderlijke landen een politieke concentratie van Europees-gezinden tot stand te brengen reeds vóórdat er van een Europees Parlement sprake is.

2. Door sommigen wordt als vanzelfsprekend aanvaard, dat een Europese partijvorming zich moet voltrekken langs dezelfde lijnen als de nationale partijvorming.

Deze vanzelfsprekendheid is onaanvaardbaar. Grondslagen van partijvorming hebben geen eeuwigheidswaarde. Hun deugdelijkheid hangt ervan af, of zij met de werkelijk bestaande politieke scheidslijnen samenvallen, die de grootste betekenis hebben, en of Europese democratie daarop zinvol en efficiënt kan functioneren.

Onvoldoende bezinning en de neiging om bepaalde nationale marktposities veilig te stellen, verleiden sommigen ertoe de grondslagen der partijvorming al te gemakkelijk door te trekken van het nationale naar het Europese vlak. Een snelle Europese partijvorming betekent bijna automatisch een partijvorming langs de bestaande scheidslijnen. Of dit de scheidslijnen zullen zijn, die in een zich verenigend Europa het meest op de voorgrond zullen treden, is geenszins zeker. Het is niet

De vertegenwoordigers der zes landen ondertekenden destijds te Parijs de verdragen tot oprichting van het Europese leger. (v.l.n.r. Adenauer, van Zeeland, Schuman, de Gasperi, Beck en Stikker).

toevallig, als in ons land juist de confessionele partijen met de Europese partijvorming een tempo forceren, dat haar ten aanzien van andere vraagstukken ten eenenmale vreemd is.

3. Het bezwaar van de PvdA tegen de confessionele partijvorming is altijd geweest, dat daarbij politiek-heterogene elementen in dezelfde partij worden bijeengebracht op een buiten-politieke noemer.

Als het tempo der Europese partijvorming nu wordt geforceerd, is het waarschijnlijk, dat er op Europees niveau partijen komen van christen-democraten, socialisten en liberalen.

Het bezwaar van de PvdA tegen de confessionele partijvorming doet zich daarbij in volle omvang gelden.

Allereerst wat de christen-democraten betreft. Zij vormen politiek nog minder een eenheid dan de KVP in ons land. Dat Arnold en Van Zeeland, Cyskens en Scelba, mej. Klompé en Van Cauwelaert zich thuis zouden voelen in een en dezelfde politieke partij, is niet zo voor de hand liggend. Hoe een dergelijke partij een sociaal-economisch programma zou kunnen formuleren, dat meer bevat dan een aantal verheven slogans, is nauwelijks voorstelbaar.

Maar is het bij de liberalen en de socialisten, Europees gezien, wezenlijk anders? Wat de socialisten betreft: in het schoolvraagstuk neemt de SFIO een geheel ander standpunt in dan de PvdA, ten aanzien van de Europese integratie staat de PvdA wezenlijk anders dan de SPD. In de orde van het concreet-politieke zijn ook het Europese socialisme en liberalisme geen eenheid.

Men kan het nog anders stellen. In de Raad van Europa in Straatsburg ziet men soms Teitgen, Spaak, Klompé en Van der Goes aan de ene kant, Ollenhauer, Van Cauwelaert en Rolin aan de andere kant. Ook daar vallen de reële scheids-

lijnen niet met de bestaande partijverhoudingen samen. En om het beeld te completeren: er zijn MRP'ers, die, als ze in Nederland leefden, lid van de PvdA zouden zijn en waar zouden een aantal christelijke socialisten staan, als ze in Frankrijk leefden?

Uit dit alles blijkt wel, welke moeilijkheden er aan verbonden zijn, als men nationale verhoudingen — ontstaan en gegroeid in een concrete historische situatie — zonder meer transposeert op het Europese vlak.

4. Zou het niet wenselijk en mogelijk kunnen zijn, dat in de Verenigde Staten van Europa een eenvoudiger partijenverhouding tot stand komt, bijvoorbeeld zoals in de Verenigde Staten van Amerika? Of een onderscheid tussen unitarissen en federalisten, tussen hen, die meer het accent op de Europese eenheid en hen, die meer het accent op de nationale verscheidenheid leggen?

Is het nodig, dat op nationaal en op Europees niveau de partijvorming langs dezelfde lijnen verloopt of zou een democratie, die uit een zorg om de menselijke persoonlijkheid steeds meer met het vraagstuk der veelvormigheid wordt geconfronteerd, er juist niet bij kunnen winnen, als ook hier wat meer verscheidenheid het wint van automatisme en nivellering? Ik geloof, dat al deze vragen tot nu toe onvoldoende zijn onderzocht.

5. De bezinning over het vraagstuk van de Europese partijvorming kan men ook benaderen met de vraag, welke de hoofdvraagstukken zijn, waarvoor een zich verenigend Europa naar binnen en naar buiten zal worden gesteld. Dan geloof ik te mogen stellen:

a. de noodzaak om de democratie te verdedigen en te verdiepen tegen iedere vorm van totalitarisme van rechts en van links;

b. de noodzaak om het sociale vraagstuk werkelijk tot een oplossing te brengen, enige mogelijkheid om in landen als Frankrijk en Italië het communisme terug te dringen;

c. de noodzaak om door vergaande economische integratie een economische planning Europa opnieuw een dusdanige positie te geven, dat in Europa zelf een opvoering der welvaart mogelijk wordt en dat tevens een zo groot mogelijke bijdrage kan worden geleverd tot de opgang der minder ontwikkelde gebieden;

d. de noodzaak om het kolonialisme te liquideren.

Deze punten vormen geen uitputtende lijst. Doch misschien, dat een voortgezet denken in deze richting, gericht op de materie, onbevangen en los van het verleden, een bijdrage kan zijn om de omtrekken van een Europese partijvorming duidelijker te omlijnen.

CORRECTIES VORIGE AFLEVERINGEN: In het artikel „De schoolstrijd in Engeland” van dr. Ph. J. Idenburg in het Juni-Julinumnummer moet op pag. 376 (4e regel van onderen) gelezen worden: „terwijl de *niet*-rooms-katholieke christenen...”

In het Augustusnummer staat in de redevoering van dr. W. Drees op pag. 453 (8e regel van onderen): „Het is een beginsel voor alle tijden en alle landen”. De lezer zal begrepen hebben, dat hier moet staan: „Het is *geen* beginsel...”

DE DISCUSSIE

KATHOLICISME-SOCIALISME

Het wordt langzamerhand wel duidelijk: de discussie over de vraag of socialisme in een bepaald land onverenigbaar is met het rooms-katholieke geloof en de beginselen van de rooms-katholieke sociale wijsbegeerte is althans in Nederland door het bestaan van de Partij van de Arbeid als doorbraakpartij in een nieuwe fase gekomen. Ik denk daarbij nu eens niet aan het bisschoppelijk mandement 1954, maar eenvoudig aan het feit, dat de PvdA bestaat, voortgaat te werken op haar wijze, en zo in 1952 haar positieve denkbeelden in „De weg naar vrijheid” op tafel heeft gelegd — denkbeelden, die in grondige, kameraadschappelijke besprekingen tussen christenen en niet-christenen zijn vastgesteld en aanvaard; langs deze lijn wenst de PvdA de ontwikkeling der maatschappij te stuwen. Het boek was een nadrukkelijke uitnodiging tot andere politieke partijen en personen om critiek te leveren, eventueel hun eigen lijnen en politiek beleid tegenover de onze te stellen.

De lezer vindt hier thans een drietal artikelen, geschreven door drie r.-k. partijgenoten in antwoord op critiek door de KVP uitgeoefend op „De weg naar vrijheid”. Ik heb daaraan niets toe te voegen, maar veroorloof mij een opmerking over de betekenis van het geval. In de dertiger jaren heeft de toenmalige SDAP haar Plan van de Arbeid aan het Nederlandse volk aangeboden; ook toen is door de andere politieke partijen critiek uitgeoefend. Maar *toen* was de situatie deze: de socialistische partij biedt een Plan aan, de confessionele partijen bestrijden het, gewoonlijk, althans mede, op confessionele gronden: op grond van christelijke beginselen als daar zijn: recht op privaat eigendom, persoonlijke verantwoordelijkheid, grenzen van staatsmacht, betekenis van de zonde, enz. Thans biedt de PvdA een Plan aan, waarin van den beginne af aan de christenen hun geloof hebben laten meespreken; wordt dit Plan nu aangevochten op geloofsmotieven, dan verdedigen r.-k. en protestanten het op socialistische, politieke gronden en wijzen met nadruk af, dat een bestrijding op confessionele argumenten hout snijdt. Wij staan hier dus voor het nieuwe en belangrijke feit, dat rooms-katholieken een Plan, dat een weg naar het socialisme inslaat, tegenover rooms-katholieken verdedigen, terwijl zij godsdienstig met hun bestrijders op één en dezelfde grondslag staan. Zo wordt aan het verschijnen van deze drie artikelen duidelijk, dat er inderdaad in ons volk een nieuwe fase in de discussie is ingetreden.

Deze zaak is belangrijk genoeg om er nog even bij stil te staan — zij zal telkens opnieuw aan de dag treden, ook in de discussies met protestants-christelijke organisaties. Er staan nl. in verband met deze zaak twee „beweringen”, wil men:

twee „visies” lijnrecht tegenover elkaar. Van de kant der confessionele organisaties en politieke partijen wordt gesteld: gij, socialisten van de doorbraak, hebt u zelf innerlijk onmachtig gemaakt om iets fundamenteels te zeggen over „het wezen van de mens”, het wezen van de vrijheid, het wezen van de staat enz. — iets fundamenteels hierover kan alleen gezegd worden op grond van levensbeschouwing, van geloof. Wat stellen wij daartegenover?

In de zoëven geformuleerde stelling zit gelijk en ongelijk door elkaar heen. Men heeft gelijk, wanneer men stelt, dat geloof, levensbeschouwing, een overtuiging omtrent de mens insluit. Maar men heeft ongelijk, wanneer men beweert, dat daaruit éénzelfde politiek moet volgen, en evenzeer ongelijk, wanneer men meent dat aan ons socialisme niet een gemeenschappelijke visie op de mens ten grondslag kan liggen. Voor de discussie met de KVP mag ik dit nader toelichten met een verwijzing naar het prachtige boekje van R. Guardini: *Macht*, (Duitse uitgave 1951). Deze r.-k. schrijver stelt als hét centrale probleem van de huidige cultuurperiode: nu de mensheid door haar wetenschap en techniek een enorme macht veroverd heeft, in het bijzonder over de natuur en haar krachten, staat zij thans voor de taak, om deze macht te binden, te beheersen en te leiden, opdat de mens nog als mens zal kunnen bestaan. In een hoofdstukje over het theologisch begrip der macht betoogt Guardini dan, aan de hand van de gegevens uit de Bijbel — Gen. 1. 2. 3 — dat de mens, voortgekomen uit de aarde en de adem Gods, de natuur heeft te beheersen, dat God hem daartoe met macht heeft uitgerust, maar tevens hem verantwoordelijk heeft gesteld. Door ongehoorzaamheid heeft de mens de goddelijke orde verstoord, maar: zijn verantwoordelijkheid blijft. In het NT wordt de Verlossing gepredikt, die betekent een nieuwe mogelijkheid van bestaan, vooral in deemoed; er is door God aldus het nieuwe begin gemaakt, en op grond daarvan mag de mens opnieuw zijn leven leiden.

Aldus Guardini. Ik knoop bij hem aan, om duidelijk te maken wat ons scheidt van de confessionele politiek, óók wanneer wij deze geloofsconceptie zouden aanvaarden. Centraal, en geldend voor alle christenen in alle eeuwen der geschiedenis is de belijdenis: de mens is schepsel Gods, zondaar, geroepen tot nieuw leven. Maar als de gelovige heeft te handelen in de maatschappij en de staat, dan krijgt hij te maken met telkens andere, historisch-sociaal-economisch bepaalde „omstandigheden”: anders in Japan en Indonesië, anders achter het ijzeren gordijn, anders in de feodale middeleeuwen en het industriële kapitalisme. Wij hebben telkens concreet te vragen: wat betekent het in onze situatie, dat wij belijden: de mens is schepsel, zondaar, geroepen door de verlossing? Om daarop een antwoord te vinden, dat tot een daad leidt, heb ik in de confrontatie van mijn belijdenis met de concrete werkelijkheid nodig wat men wel genoemd heeft „relatieve beginselen”. Guardini noemt er één: het binden, beheersen, leiden van de verworven macht, opdat de mens in zijn verantwoordelijkheid kan leven.

Welnu, hier, in dit „relatief beginsel” vinden elkaar christenen en niet-christenen. Op dit relatief beginsel, op deze kijk op de mens: dat hij behoort te worden erkend als drager van verantwoordelijkheid, berust ook ons democratisch socialisme. Om ruimte te scheppen voor de mens-in-verantwoordelijkheid in de praktijk van de maatschappelijke en politieke verhoudingen der 20e eeuw in Europa blijken mensen

met een theologie van Guardini of van Niebuhr of wie men verder noemen wil en mensen van overtuigd humanisme elkaar te vinden in dezelfde concrete politiek.

Wij in de PvdA hebben geen gemeenschappelijke „belijdenis” omtrent „de mens”. Wij wénen die ook niet. Maar wij hebben wél een gemeenschappelijk „relatief beginsel,” waarin wij elkaar vinden, en dat tot gemeenschappelijk politiek handelen leidt: de mens behoort te worden erkend als verantwoordelijk wezen en zo tot vrijheid te groeien. Ik kan begrijpen, dat lieden die voortdurend in theologische termen denken en spreken, zeggen: dat is humanisme. Zij vergissen zich: het is het gemeenschappelijk vlak, waar humanisten en christenen hun zorg omtrent ons aller bedreigde menselijkheid omzetten in politieke en sociale daad. Concrete daden kunnen, in onze situatie: behoren, voort te komen uit verschillende belijdenis. Wij zullen er in ons confessioneel gedeelde volk met alle kracht naar blijven zoeken om het vlak van het gemeenschappelijk sociale en politieke handelen zo breed mogelijk te doen zijn. Daarom is de verschijning van dit hier volgende *socialistische* antwoord op „*confessionele*” bezwaren, is deze verdediging van een weg naar socialisme een daad, waarvan de betekenis uitgaat boven de politiek van de dag. Het scheen mij nuttig en nodig, deze betekenis met enige nadruk te onderstrepen; zij mag in de details niet verloren gaan.

HET NEDERLANDSE SOCIALISME
DIENT DE KATHOLIEK
HET PRINCIPIEEL TE VERWERPEN?

Enige tijd geleden had ik een gesprek met een lid van de VVD, die mij vroeg of ik meende dat een katholiek lid van zijn partij zou kunnen zijn. Ik heb hem gezegd dat, indien mijn geheugen mij niet bedroog, er geen punten in het programma van de VVD stonden, welke mij duidelijk in strijd leken met katholieke leerstellingen. Doch daarmee was de zaak nog niet beslist: er bestaat ook nog zoets als het „klimaat” van de politieke partij. En dus moest ik het antwoord op zijn vraag schuldig blijven, want over dit klimaat kan men alleen oordelen als men er zelf middenin leeft. Ik ken het klimaat van de VVD niet, evenmin als dat van de KVP. Als voormalig lid van de RKSP en als persoonlijk vriend van veel KVP-ers kan ik er een vermoeden van hebben; maar ik zal mij wel hoeden voor een bepaald oordeel als ik bedenke, hoeveel dwaasheden ik van buitenstaanders heb gehoord over het klimaat in de PvdA, en hoe geheel anders (d.w.z. beter) dit was dan ik zelf vóór mijn binnengaan in die partij had verondersteld.

Drie moeilijkheden voor de niet-socialistische katholiek

Dit klimaat is van groot belang, want het bepaalt grotendeels de kansen op een vruchtbare werkzaamheid. Een partij kan een nog zo aanvaardbaar en zelfs aantrekkelijk programma hebben, het lidmaatschap heeft voor een katholiek uiteraard alleen dan enige waarde, wanneer hij in deze gelederen overeenkomstig zijn katholieke beginselen en gedragen door zijn diepste overtuiging met vrucht kan strijden voor een betere samenleving. Over deze mogelijkheid beslist het klimaat veel meer dan het aantal van zijn katholieke medestrijders. Het argument, dat katholieken niet thuis horen in de PvdA, omdat ze daar slechts een zeer bescheiden minderheid vormen en *dus* hun beginselen niet tot gelding kunnen brengen, getuigt van onbegrip ten opzichte van het klimaat en ook van de structuur van deze partij — waarover zo dadelijk meer — en men vraagt zich wel eens met schrik af, of het bij velen, die dit argument zo graag hanteren, ook niet getuigt van een bepaalde kleingelovigheid, een te aards gebonden denken, een tekort aan begrip voor de overtuigende redelijkheid en wereldschokkende kracht van deze beginselen. De waarschuwing „het getal katholieken onder de socialisten is zo klein, dat hun principieel woord geen invloed kan oefenen” klinkt zeker wat zonderling uit de mond van aanhangers van een leer, welker verbreiding God destijds heeft toevertrouwd aan een handjevol mannen, met wie de katholieken in de PvdA (hoezeer

zij ook verder bij hen ten achter mogen staan) tenminste dit gemeen hebben, dat hun schare klein, hun kennis bescheiden en hun optreden niet vrij van menselijke zwakheden is.

Het gaat dus mede om het klimaat, en dit klimaat kan de buitenstaander niet beoordelen. Dat is voor hem een eerste moeilijkheid bij het beantwoorden van de aan het hoofd van dit artikel gestelde vraag. Maar er is meer.

Onlangs voerde ik met een humanist een debat over het „roomse gevaar”. Mijn wederpartij bestookte mij met een arsenaal van „onplezierige” uitspraken van allerlei kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders, en meende mij daarmee volledig uit het veld te slaan. Hij was diep teleurgesteld toen ik zijn citatenbundel rustig terzijde schoof met de vriendelijke mededeling, dat ik het erg jammer vond dat dit allemaal gezegd was, maar dat het me nergens raakte in mijn gehechtheid aan de katholieke Kerk. Een naar mijn smaak verwerpelijke uitlating van een Spaanse of Italiaanse kerkvorst kon mij evenmin tot geloofsafval brengen, als een verwerpelijke uitlating van een Nederlands minister mij zou kunnen bewegen afstand te doen van de Nederlandse nationaliteit. De humanist hield echter aan en betoogde, dat de door hem naar voren gebrachte uitlatingen symptomatisch waren. Hierop was het antwoord eenvoudig: ge kunt pas beslissen of een uitlating van een katholiek symptomatisch is voor het Katholicisme, indien ge het Katholicisme grondig kent; anders loopt ge gevaar selectief af te stemmen en enkel te horen wat ge vanuit uw vooroordeel verwacht. Doch dan maakt ge een caricatuur van de leer.

Maar wat hier van de katholieke leer gezegd is, geldt van elke leer. Een aantal citaten van socialistische schrijvers en woordvoerders kan in onvervalste weergave toch een vervalst beeld geven van het hedendaagse Socialisme. In geen enkele partij is het denkbaar, dat elk lid alle meningen van al zijn partijgenoten onderschrijft. Zelfs tegenover min of meer gezaghebbende uitspraken zal de individuele aanhanger van een partij soms zijn reserves hebben. Het zou kinderachtig zijn te ontkennen, dat „De Weg naar Vrijheid” een symptomatisch geschrift is, aan de hand waarvan veel te leren valt over geest en streven van de Partij van de Arbeid, zelfs al is dit boek nimmer officiëel als meerjarenplan door de partij geadopteerd, gelijk ten onrechte in het Voorwoord van het Katholiek Staatkundig Maandschrift van Augustus/September 1953 wordt gesuggereerd. Maar dit neemt niet weg, dat niet alles wat in dit boek staat, en nog minder de manier waarop het in dit boek staat, gesneden koek is voor elk strijdbaar lid van de PvdA. Met veel meer kracht kan men zich beroepen op de conclusies, die uit „De Weg Naar Vrijheid” getrokken zijn en die — 34 in getal — op het verkiezings-congres te Nijmegen op 19 April 1952 zijn aanvaard. Tegenover het boek staat evenwel een heel wat groter voorzichtigheid, en hoeveel reserves ten opzichte van de inhoud daarvan mede in socialistische kring bestaan, bewees prof. Gielen al meteen door zijn eigen kritiek op „De Weg naar Vrijheid” voor een groot deel te ontlenen aan een artikel van het PvdA-lid prof. Polak in „Socialisme en Democratie”.

Tenslotte is er nog een derde, meer bijzonder aan zijn situatie gebonden bezwaar voor de niet-socialistische katholiek om zich een juist oordeel te vormen over het Nederlandse Socialisme. De katholiek is hier sinds jaar en dag zo gewend geraakt zijn politieke actie confessioneel bepaald te zien, dat voor hem politieke actie een

onderdeel is geworden van katholieke actie. In De Volkskrant van 13 Februari 1954 past prof. Romme bijvoorbeeld een aansporing van de Paus tot de Italiaanse Katholieke Actie „het eenheidskarakter van uw organisatie steeds meer te beklemtonen,” zonder enige overgang of toelichting als vanzelfsprekend toe op de Nederlandse politieke verhoudingen. En een hooggeplaatst geestelijke bestond het zelfs bij de laatste verkiezingen de politieke doorbraak overwonnen te verklaren door het geloof in „de eenheid, waarvoor onze Zaligmaker bij het Laatste Avondmaal reeds zo vurig heeft gebeden.”

Ik meen, dat hier de onderscheiding uit het oog wordt verloren, zo scherp gemaakt door de Belgische Dominicaan pater Augustin Léonard, toen hij schreef dat de katholiek zijn politieke actie voeren moet „op christelijke wijze, doch niet in zijn hoedanigheid van christen” (*en chrétien, mais non comme chrétien*).¹⁾ Stelt men zich dit onderscheid niet scherp voor ogen, dan komt men tot het verwijt, dat mr. Kropman in de Eerste Kamer tot de PvdA richtte, nl. dat zij ophoudt „daar waar een antwoord gegeven moet worden op de meest belangrijke vragen des levens.” De katholieke socialistische woordvoerder mr. Cammelbeeck stelde hierop terecht de vraag: „Is het de taak van een politieke partij antwoord te geven op de meest belangrijke vragen des levens?”

De katholiek is in Nederland zo gewend geraakt aan de confessionele partij, tussen wier leden althans eensgezindheid heerst over deze meest belangrijke vragen des levens, dat hij deze partijvorm haast als vanzelfsprekend is gaan beschouwen en niet toekomt aan de vraag, in hoeverre uit deze eensgezindheid ook een eensgezind antwoord voortvloeit ten aanzien van die vragen, die wél beantwoord moeten worden door een politieke partij. Wat niet confessioneel is, heet bij de katholiek neutraal, en neutraliteit is hem van oudsher verdacht. Dat er een derde soort structuur mogelijk is, een structuur welke men bij buitenlandse katholieke schrijvers veelal vindt aangeduid als „pluralistisch”, ontgaat hem vrijwel. Op deze pluralistische structuur doelen de conclusies, aanvaard door een aantal Franse en Belgische theologen op de Rencontres Doctrinales, gehouden te Huy in October 1951. Pater Henri-Dominique Robert O.P., professor aan het theologicum van La Sarte, definieerde het aldus, *dat op het terrein omschreven door de Tien Geboden*, „hetwelk van nature wezenlijk gemeenschappelijk is aan alle mensen, doch ook, gelijk de gehele door God geschapen orde, een terrein van Christus is, een terrein van de Kerk, toebehorend aan het Katholicisme, — *dat zich op dit terrein de gebieden van samenwerking aftekenen, waarop de christen gemeenschappelijk kan werken en zelfs gemeenschappelijk kan denken met hen, die noch zijn katholiek geloof, noch zijn christelijk geloof, noch zelfs zijn eenvoudig godsgeloof delen.*”²⁾

De katholieke socialist, die de belangwekkende artikelen over „De Weg Naar Vrijheid” doorleest, bijeengebracht in het Augustus/September-nummer 1953 van het „Katholiek Staatskundig Maandschrift”, ervaart wel sterk hoe moeilijk de oordeelsvelling is geworden zelfs voor bekwame deskundigen, indien zij gehandicapt worden door onbekendheid met het klimaat, gebrek aan overzicht van het gehele

1) Tolérance et Communauté Humaine, pag. 160

2) Zelfde werk, pag. 233-234.

Nederlandse Socialisme, en onwennigheid tegenover de structuur van een partij welke noch confessioneel noch neutraal, doch pluralistisch is. Mij ontbreekt zowel de vakkennis als de plaatsruimte, hier op alle onderdelen van de daar geleverde uiteenzettingen in te gaan, maar er is één vraag opgeworpen, in dit Maandblad en ook in prof. Rommes „Katholieke Politiek”, welke kardinaal is en dus centraal behoort te worden gesteld. Niet ieder katholiek, die sympathie gevoelt voor de Partij van de Arbeid, zal zich rekenschap kunnen geven van alle morele implicaties en technische aspecten van b.v. de belastingpolitiek. Maar men kan wel van iedere katholiek, die zich socialist wil noemen, vergen, dat hij terdege nadenkt over de vraag of het Socialisme, zoals dit in Nederland geïncarneerd is in de Partij van de Arbeid, niet strijdig is met zijn katholieke geloofsovertuiging en of het niet valt onder de door de kerkelijke overheid veroordeelde leerstellingen.

Het door Quadragesimo Anno veroordeelde socialisme

Ja, antwoordt prof. Romme hierop, dit Socialisme valt nog steeds onder de veroordeling van „Quadragesimo Anno”.³⁾ Om te zien of wij hem hierin kunnen bijvallen, zullen wij goed doen ons te wenden tot de tekst van de veel-geprezen, te weinig gelezen encycliek zelve. De Paus begint daar met te constateren, dat grote veranderingen in het Socialisme hebben plaatsgevonden. Het felle Communisme heeft zich afgesplitst van een gematigder groep, en deze laatste, de socialistische, heeft klassenstrijd en afschaffing van de privaat-eigendom weliswaar niet afgewezen, maar toch wel verzacht en gematigd. „Het valt niet te ontkennen, dat de eisen der socialisten somtijds dicht naderen tot datgene, wat de christelijke hervormers der maatschappij terecht vorderen,” te weten „een zekere niet af te keuren wisseling van gedachten” tussen de klassen, „die haar grond vindt in een streven naar rechtvaardigheid,” en die „een uitgangspunt moet zijn, om tot de onderlinge samenwerking der klassen te geraken”. Verder een aanval tegen „een zekere sociale overheersing, die de eigendom zich tegen alle recht in heeft bemachtigd en aangematigd”, en de overtuiging „dat bepaalde soorten van goederen voorbehouden moeten worden aan de Staat”. „Op die wijze nu kan het zover komen, dat langzaam en ongemerkt deze opvattingen van een meer gematigd Socialisme niet meer afwijken van de verlangens en eisen van hen, die, steunend op de christelijke beginselen, zich toeleggen op de hervorming van de menselijke maatschappij.” „Dergelijke rechtvaardige eisen en verlangens hebben niets meer, dat strijdig zou zijn met de christelijke waarheid, en veel minder zijn zij uitsluitend aan het Socialisme eigen. En daarom hebben zij, die dit alleen nastreven, geen reden om zich bij het Socialisme aan te sluiten.” Want in de eerste plaats, redeneert de encycliek verder, zijn nog lang niet alle socialistische partijen of groeperingen reeds zover ontwikkeld, en het is niet door een verdoezeling van de grondbeginselen der christelijke waarheid, dat wij moeten trachten het Socialisme tegemoet te treden. En in de tweede plaats leeft in het Socialisme, ook waar het ten aanzien van de klassenstrijd en de privaateigendom een volkomen juist standpunt is gaan innemen, nog een opvatting van de maatschappij, die „lijnrecht in strijd is met de christelijke

³⁾ Katholieke Politiek pag. 85.

waarheid." Het Socialisme immers — zoals de encycliciek dit afschildert — „beweert, dat de menselijke gemeenschap alleen is ingesteld om de tijdelijke welvaart te bevorderen. Uit het feit immers, dat door een geschikte werkverdeling de goederen doelmatiger worden geproduceerd dan door de verdeelde pogingen der individuen, leiden de socialisten af, dat de economische werkzaamheid, waarvan zij alleen de stoffelijke belangen zien, noodzakelijkerwijze sociaal moet worden uitgevoerd. Uit deze noodzakelijkheid vloeit dan volgens hen voort, dat de mensen verplicht zijn, voor wat de productie betreft, zich geheel aan de gemeenschap te geven en te onderwerpen. Ja, het bezit van een zo groot mogelijke overvloed van goederen om daarmee het leven te vergemakkelijken, wordt zo hoog aangeslagen, dat de hogere goederen van de mens, de vrijheid zelfs allerminst uitgezonderd, moeten worden achtergesteld, en zelfs opgeofferd aan de eisen van een zo hoog mogelijke productie."

Van dit stelsel wordt dan door de Paus gezegd, „dat niemand tegelijk een goed katholiek kan zijn en tevens een waar socialist".⁴⁾ Het is een stelsel, dat mogelijk de klassenstrijd predikt en de persoonlijke eigendom verwerpt, en in ieder geval de gemeenschap geheel laat berusten op de voorziening in de stoffelijke behoeften van de mens, waarbij aan de bevrediging van deze behoeften ook de hogere goederen, zelfs de persoonlijke vrijheid, ondergeschikt worden gemaakt.

Verder wijst prof. Romme nog op de veroordeling door het Nederlandse Episcopaat in 1941 van „ieder stelsel of iedere beweging, die het maatschappelijke leven onafhankelijk wil maken van de wet Gods en van de eeuwige bestemming van de mens, of de onvervreembare rechten van persoon of gezin of van de H. Kerk miskent." ⁵⁾

Vatten wij deze punten in het kort samen, dan is dus als „Socialisme" door de hoogste kerkelijke autoriteiten veroordeeld een leer, die één of meer van de volgende dwalingen huldigt: 1. prediking van de klassenstrijd; 2. verwerping van de persoonlijke eigendom; 3. fundering van de gemeenschap uitsluitend op de bevordering van de tijdelijke welvaart; 4. gelijkstelling van het doelmatige aan het behoorlijke en het rechtmatige (situatie-ethiek); 5. algehele onderwerping van de mens voor wat de productie betreft aan de gemeenschap; 6. opoffering van het geestelijke leven aan het stoffelijke; 7. miskenning van de onvervreembare rechten van de persoon; 8. onafhankelijk-making van het maatschappelijk leven ten aanzien van de wet Gods en de eeuwige bestemming van de mens; 9. miskenning van de onvervreembare rechten van het gezin; 10. miskenning van de onvervreembare rechten van de H. Kerk.

In het volgende zullen wij deze punten nu afzonderlijk onderzoeken, waarbij wij dan onze argumenten bij voorkeur zullen putten uit de artikelen in het Katholiek Staatskundig Maandschrift en de brochure van prof. Romme, omdat deze hier immers speciaal aan de orde zijn gesteld.

⁴⁾ Quadragesimo Anno 111-120.

⁵⁾ Pag. 83.

1. *Prediking van de klassenstrijd.* Ik kan hier kort zijn en verwijzen naar een uitspraak van prof. Romme in „Katholieke Politiek”: „dat de klassenstrijd nog een element zou zijn van het Socialisme, zoals het in de PvdA is belichaamd en daar wordt beleefd, lijkt mij in strijd met de werkelijkheid, en ik zie geen symptoom voor een ernstig gevaar, dat men ernaar zou gaan teruggrijpen.”⁶⁾

2. *Verwerping van de persoonlijke eigendom.* In tegenstelling tot de vorige acht prof. Romme deze dwaling in de PvdA wèl aanwezig, al wil hij niet spreken van een star standpunt. Hij beroept zich voor zijn mening op de socialisatie-strevingen. Sterk kan dit betoog onmogelijk zijn. De overtuiging „dat bepaalde soorten goederen voorbehouden moeten worden aan de Staat” valt volgens Quadregesimo Anno onder de „rechtvaardige eisen en verlangens”, die „niets meer hebben dat strijdig zou zijn met de christelijke waarheid”. „Terecht immers,” zegt de Paus, „wil men de eigendom van sommige goederen aan de gemeenschap voorbehouden, daar het sociaal overwicht, dat zij medebrengen, zo groot is, dat het zonder gevaar voor de gemeenschap aan particulieren niet kan worden toegestaan.”⁷⁾

Wie dit aanvaardt, kan verder nog slechts twisten over meer of minder. De natuurrechtelijke stellingen, welke de Kerk verkondigt, laten, hun aard getrouw, een wijde speelruimte, en zolang men niet tot uitersten komt, die de grenzen duidelijk overschrijden, is het onmogelijk op grond van deze stellingen een bepaalde oplossing principieel te veroordelen.

De meningen van overtuigde katholieken kunnen dan ook juist op dit punt zeer ver uiteenlopen, en in feite zien wij hen soms zeer ver meegaan met sommige stromingen. Een voorbeeld hiervan leveren de stellingen van pater Bigo S. J. voor de Sociale Week in Pau, weergegeven in De Volkskrant van 25 Juli 1953. Pater Bigo meent, dat de nationalisatie van de grond en de collectivering van de productiemiddelen in de Oosteuropese landen volledig te verdedigen zijn: aardrijkskundige en technische toestanden dwongen er eenvoudig toe. In een land als Rusland, aldus deze Jezüet, is particuliere exploitatie niet mogelijk, de problemen gaan het voor een particulier mogelijke te boven. Hetzelfde deed zich in Amerika voor in de Tennessee-vallei, en in de onontwikkelde landen ligt het niet anders. De Kerk echter staat boven deze praktische verschillen, zij is Oosters noch Westers. „Zij is evenmin gebonden,” aldus het verslag in De Volkskrant, „aan de privaatomderneming als aan de collectieve. Zij heeft woorden van eeuwig leven voor beide.”

Dat ik deze tekst aanhaal is geen teken van volledige instemming, en nog minder een pleidooi voor een collectivering van het Nederlandse bedrijfsleven en de Nederlandse landbouw. Zou ik daar een voorstander van zijn, dan hoorde ik niet thuis in de PvdA, die in haar programma uitdrukkelijk spreekt over takken van stoffelijke behoeftevoorziening, die niet voor socialisatie in aanmerking komen, die geen socialisatie van de grond voorstaat, en de socialisatie wil beperken tot de *voornaamste* productiemiddelen.

Ik heb de woorden van pater Bigo uitsluitend geciteerd om te laten zien, hoever

⁶⁾ Pag. 82.

⁷⁾ Q. A. 114.

men als overtuigd katholiek op dit gebied kan gaan. Van de leer van de pauselijke encyclieken kan men zeggen, dat zij zich verzetten tegen algehele socialisatie, en evenzeer tegen algehele verwerping van socialisatie. De PvdA blijft in programma en praktijk kennelijk tussen deze uitersten in, en hoe men het ook keert of wendt, van een principiële veroordeling kan dus geen sprake zijn.

Komt nu puntje bij paaltje, en vraagt men zich af welke socialisatie-verlangens er nu feitelijk in de PvdA leven, dan kan ik mij heel wel voorstellen, dat sommige katholieken deze te ver vinden gaan. Zij zullen dan oordelen, dat deze partij goederen wil socialiseren, welke toch niet een zodanig groot sociaal overwicht meebrengen dat ze gevaarlijk zijn in de handen van particulieren. Maar uit deze formulering blijkt meteen al duidelijk, dat de beslissing hier geheel afhangt van practische inzichten in feitelijke verhoudingen, en dus nooit van louter principiële aard kan zijn.

Prof. Romme tracht zijn beschuldiging dan ook anders te construeren. Hem treft in het beginselprogram van de PvdA een „stelselmatigheid in de richting van socialisatie, welke niet te rijmen is met Quadragesimo Anno”. En hij wijst dan op de passages, die zeggen dat „de voornaamste productiemiddelen op de gebieden van industrie, bankwezen en transport” moeten worden gesocialiseerd, dat „de belangrijkste gebieden van het economisch leven geschikt zijn geworden voor beheer door de gemeenschap,” en dat „van gemeenschapswege en nieuw ingepolderde gronden eigendom van de gemeenschap behoren te blijven”.

Is dat alles nu werkelijk in strijd met datgene, wat deel uitmaakt van *de* door alle katholieken te aanvaarden leer? Ik zou dan wel eens willen weten, wat prof. Romme denkt van de volgende stellingen betreffende het ingrijpen van de Staat en van de overige openbare lichamen:

„Dit moet erop gericht zijn, ten bate van de gemeenschap de voordelen tot zich te trekken van elke monopolie-positie. Het moet de grote industriële en financiële concentraties uitschakelen voorzover deze niet door een duidelijke noodzaak gerechtvaardigd zijn, en wanneer het raadzaam mocht zijn sommige daarvan op technisch-productieve gronden te handhaven of te bevorderen, dan moet het deze onderwerpen aan publiekrechtelijke contrôle. Dit betekent, dat in die sectoren, waar het algemeen belang overheersend is, het particulier initiatief afwezig of onvoldoende is, de positie van de afzonderlijke ondernemingen een monopolie inhoudt of een bijzondere voorsprong verleent, het arbeidspotentieel niet behoorlijk wordt opgenomen, het ingrijpen van de Staat en van de andere openbare lichamen noodzakelijk is, in de vorm van gesocialiseerde eigendom of bedrijfsvoering, volgens de methodes welke zich hier technisch het beste toe lenen en die uiteenlopen van overheids- of semi-overheidsbedrijf tot gemengd bedrijf en concessies.”

Dit gaat nogal danig ver, zou ik zeggen, maar het is ontleend aan het programma van de Italiaanse partij met katholieke inspiratie, de Democrazia Cristiana. (Orientamenti Programmatici della D.C., pag. 35). En wat in Italië ter gelegenheid van de verkiezingen van kerkelijke zijde is verklaard, ging niet bepaald in de richting dat men als katholiek zich principieel van deze partij afzijdig zou moeten houden!

In de officieuze toelichting, die prof. Banning op het beginselprogram van de PvdA schreef, lees ik, dat socialisatie als *middel* wordt gesteld, niet als *doel in zich*;

dat dit middel dus telkens op zijn praktische bruikbaarheid moet worden getoetst en wel aan het grote doel: de bevrijding der mensheid van de verscheurende belangenconflicten en klassentegenstellingen, en dat men van socialisatie dus geen dogma mag maken. En dan vraag ik mij toch af, wat het verschil is tussen dit standpunt en een pleidooi voor socialisatie „slechts in die gevallen, waarin zij door het algemeen welzijn blijkt te zijn vereist; dat wil zeggen: als enig werkelijk doeltreffend middel om een misbruik te verhelpen of om een verspilling van de productieve krachten van het land te vermijden en om de organische ordening van deze zelfde krachten te verzekeren en ze te richten ten voordele van de economische belangen van het volk, dat wil zeggen, met het doel, dat de nationale economie in zijn regelmatige en vreedzame ontwikkeling de weg opent tot de stoffelijke welvaart van geheel het volk.⁸⁾

Maar dit laatste pleidooi is afkomstig van Paus Pius XII, in een toespraak tot de Italiaanse arbeiders. Wie kan deze uitspraken naast elkaar leggen, en dan nog spreken van een principiële onverenigbaarheid? Zeggen ze niet in andere woorden precies hetzelfde?

3. *Fundering van de gemeenschap uitsluitend op de bevordering van de tijdelijke welvaart.* Ook hierover kan ik kort zijn. Prof. Van Bortel stelt vast, dat de PvdA het dialectisch materialisme radicaal afwijst, en besluit zijn artikel „Socialisme en Wijsbegeerte” met de woorden: „De vrijheid, die ‚De Weg’ als doel stelt, blijkt vooral te liggen op geestelijk (cultureel) niveau: elke mens, óók de arbeidende moet de mogelijkheid bezitten tot deze zelfontplooiing.” Hij zet verder uiteen, dat in het socialistische planboek de arbeid, de productie, als middel wordt gezien tot het bereiken van deze vrijheid op geestelijk niveau. Met andere woorden: van het materialisme, dat voor het door de Paus veroordeelde Socialisme kenmerkend was, is niets meer overgebleven.

4. *Gelijkstelling van het doelmatige aan het behoorlijke en het rechtmatige (situatie-ethiek).* Dit is het kernpunt van de kritiek van prof. Van Bortel, die vooral deze dwaling meent aan te treffen in „De Weg Naar Vrijheid”.

Allereerst: wat is situatie-ethiek? Paus Pius XII heeft daarover bijzonder verhelderend gesproken in een redevoering op 19 April 1952, te vinden in Katholiek Archief van 16 Mei van dat jaar. „Het kenmerkend onderscheid van deze zedenleer,” aldus de H. Vader, „is dat zij zich in werkelijkheid niet op de universele zedenwetten, zoals bijvoorbeeld de Tien Geboden, baseert, maar op de werkelijke en concrete voorwaarden of omstandigheden, waaronder men handelen moet en volgens welke het individuele geweten moet oordelen en kiezen.” Dit komt er dus op neer, dat men alles mag doen, wanneer men het maar oprecht goed bedoelt, ook al zou het in strijd zijn met de objectieve zedenwetten, en verder dat het doel de middelen heiligt.

Het is voorwaar geen kleinigheid een dergelijk standpunt aan politieke tegen-

⁸⁾ Geciteerd bij Van Lier: De sociale boodschap der pauselijke encyclieken, pag. 129-130.

standers toe te schrijven, en men vraagt zich af, hoe prof. Van Boxtel een zo ernstige beschuldiging wil waar maken. Zijn systeem is verbluffend eenvoudig. Hij citeert een indrukwekkende reeks teksten, waarin een bepaalde maatregel wordt aangeprezen omdat zij „gewenst” heet, of „overeenkomstig zielkundige overwegingen”, of „nuttig”, of „sociologisch verantwoord”. En dan concludeert hij: „nergens spelen rechtsoverwegingen een werkelijke, laat staan overheersende of beslissende rol.”

Is dit nu werkelijk de manier om een zo krasse aanklacht te bewijzen? Men vraagt zich dit met des te groter verbijstering af, wanneer men bedenkt dat „De Weg Naar Vrijheid” zelf uitdrukkelijk waarschuwt: „De maatschappelijke ontwikkeling is vrijwel uitsluitend benaderd langs de kant van de economische en sociologische analyse, terwijl een zekere, niet minder belangrijke benadering langs de weg van het recht vrijwel geheel achterwege is moeten blijven. Wij zijn ons bewust dat het rapport ook in dit opzicht dient te worden beschouwd als een werkprogramma, dat nadere studie en uitwerking vereist.”

Prof. Van Boxtel strijdt met open vizier en heeft deze uitspraak dan ook geciteerd. Maar het is mij een raadsel, hoe hij desondanks nog zijn beschuldiging van situatie-ethiek wil handhaven. Speelt hierbij zijn onbekendheid met het klimaat en de volledige leer van de Partij, die hij wil bestrijden, geen rol? Voor de aanhanger van de PvdA is het immers vanzelfsprekend, dat al het neergeschrevene slechts geldt in de veronderstelling, dat men zich blijft bewegen op de bodem van de rechtvaardigheid.

Doch het lijkt mij, dat ook de buitenstaander, die zich niet inkapselt in zijn vooringenomenheid, dit gemakkelijk kan waarnemen. Het is wel merkwaardig, dat drs. Quaedvlieg, in hetzelfde nummer van het Katholiek Staatskundig Maandblad schrijvende over „Het Socialistische Plan bezien in zijn grondslagen van Vrijheid en Rechtvaardigheid” constateert dat in „De Weg Naar Vrijheid”: „de rechtvaardigheidsidee in het vraagstuk der verdeling een centrale plaats inneemt”. En als men de Conclusies naleest, uit het boek getrokken en aanvaard op het verkiezingscongres te Nijmegen in 1952, dan treft daarin het „appèl aan de jeugd om te strijden voor een *rechtvaardiger* samenleving”, de eis dat bij overheidsingrijpen bijzondere zorg moet worden geschonken „aan de *rechts*bescherming van de individuele burger”, de veroordeling van de sociaaleconomische structuur van onze maatschappij als „in strijd met de sociale *rechtvaardigheid*”, de roep om „een *rechts*orde van de arbeid”, de toekenning aan de overheid van een belangrijke taak „ter verzekering van een sociaal *rechtvaardige* verdeling van het gezamenlijke maatschappelijke inkomen”; en dat niemand door omstandigheden, samenhangende met milieu of welstand, zal worden belemmerd in de mogelijkheid van ontwikkeling van zijn gaven, heet „een eis van *rechtvaardigheid*”. Het zijn slechts enkele voorbeelden, kenmerkend voor een gezindheid, die men toch ook niet anders veronderstellen kan bij een partij, welke zich in artikel 23 van haar beginselprogramma uitdrukkelijk „gebonden aan zedelijke normen” verklaart. Maar wie zijn gebondenheid aan zedelijke normen erkent, kan nooit tegelijk een situatie-ethiek huldigen, die immers krachtens definitie neerkomt op een loslaten van dergelijke normen.

Prof. Van Boxtel heeft een argumentatie gebruikt, waaraan elke bewijskracht

ontbreekt. Want er bestaat geen enkele tegenstelling tussen geworteld staan in het recht en het bepleiten van concrete maatregelen op grond van het feit, dat zij nuttig, psychologisch juist, sociologisch verantwoord of gewenst zijn. Dit blijkt terstond wanneer men zich rekenschap geeft van de juiste verhouding tussen de grote natuurrechtelijke beginselen en de positieve, gedetailleerde regeling.

Het natuurrecht is, als ik een elders eens door mij gehanteerd beeld mag gebruiken, als een ringdijk om een polder. Men kan het niet doorbreken zonder de polder aan vernietiging prijs te geven. Binnen de ringdijk kan men echter de polder inrichten, zoals dit het beste lijkt. Daar beslissen wenselijkheid, zielkundige overwegingen, nuttigheid en sociologische inzichten. Wat rechtvaardig is, tegenover de afzonderlijke personen en tegenover de gemeenschap, zal vaak zelfs afhankelijk zijn van het nuttige en van de concrete omstandigheden. Niet voor niets is juist de jurist, wiens levenstaak ligt in de verwezenlijking der rechtsorde, zo vertrouwd met het „*ius in causa positum*”, het recht, dat in het concrete geval zelf besloten ligt. Het is immers het doel van de rechtsorde, de mensen in staat te stellen hun levensstaak te vervullen, en hoe dit moet geschieden wordt voor een belangrijk deel bepaald door de eisen van de samenleving.

Wil Prof. Van Boxtel elke opvatting, die waarde toekent aan het concrete, aan het wenselijke en aan het nuttige verwerpen als situatie-ethiek, dan is het ook situatie-ethiek wanneer Paus Pius XII in Quadragesimo Anno het rechtvaardig loon afhankelijk doet zijn van de behoeften van de arbeider en zijn gezin, van de toestand van het bedrijf en van het algemeen economisch welzijn.⁹⁾ Dan is het ook situatie-ethiek wanneer het Concilie van Lateranen ten aanzien van een zo gewichtige en principiële zaak als het huwelijk vaststelt: „dat men het niet verwerpelijk moet achten indien de menselijke voorschriften soms uiteenlopen in verschillende tijden, vooral als dit vereist wordt door een dringende noodzaak of een klaarlijkelijke nuttigheid”.¹⁰⁾ Is het dan soms ook niet situatie-ethiek wanneer men stelt, dat in beginsel de katholieken het recht hebben zich aan te sluiten bij iedere politieke partij waarvan de principes niet indruisen tegen de hunne, doch dat de concrete omstandigheden in Nederland het wenselijk maken dat zij zich allen verenigen in de KVP?

In ernst: het heeft geen zin het woord situatie-ethiek zo vlot te hanteren. En zeker is daartoe geen reden wanneer men zich, zoals in „De Weg naar Vrijheid”, uitgaande van de vaste wil nooit buiten de perken van het rechtvaardige te gaan, verdiept in het wenselijke, het nuttige, het psychologisch of sociologisch verantwoorde bij het zoeken van concrete oplossingen. Kan men tegenover vele katholieke leidende figuren niet juist de grief uiten, dat zij hieraan nooit toekomen, omdat zij steeds blijven staan bij de eerste beginselen zonder zich met de concrete uitwerking daarvan in te laten? Vergeet men in het katholieke kamp niet vaak de waarschuwing van werkelijk grote wijsgeren en geleerden als Beysens en Cobbenhagen, dat principes slechts *beginselen* zijn, en het dus geen zin heeft zich te vermeien in de schoonheid ervan wanneer men op dit *begin* niets meer doet volgen?

⁹⁾ Q. A. 71-75.

¹⁰⁾ Geciteerd bij Suhard: *Essor ou declin de l'Eglise*, noot 79.

Doet men dit wel, dan komt men vanzelf in de sfeer van het wenselijke en nuttige, het wisselvallige, een sfeer welke aan prof. Van Boxtel, als filosoof, uiteraard vreemd is. Maar ofschoon dit alles, helaas, nog vreemd is aan vele katholieke voormannen, is het — goddank! — nog niet vreemd aan het Katholicisme.

5. *Algehele onderwerping van de mens voor wat de productie betreft aan de gemeenschap.* „De Weg naar Vrijheid” predikt planning tot vrijheid, niet tot slavernij. Deze vrijheid houdt onder meer in „het zich richten van de mens op zelfontplooiing en, in *evenwichtige mate*, op dienst aan de gemeenschap in opoffering en verantwoordelijkheid”. Vandaar dat het plan omvat: vrijheid van arbeid (zelfstandige beroepskeuze), vergroting van de arbeidsvreugde, zelfwerkzaamheid van de mens in het bedrijf, en vrijheid van onderneming. Er kan bij deze desiderata natuurlijk nooit sprake zijn van een algehele onderwerping van de mens aan de gemeenschap, de door de Paus veroordeelde stelling. Duidelijk komt dit ook tot uiting in de Conclusies van het verkiezings-congres, waar gezegd wordt: „Het Socialisme streeft thans naar een verdere hervorming van onze maatschappij, opdat de mens steeds meer de vrijheid in verantwoordelijkheid tegenover medemens en gemeenschap zal kunnen beleven.” Wie in een positie van verantwoordelijkheid tegenover de gemeenschap staat, is daaraan niet algeheel onderworpen. de gemeenschap staat, is daaraan niet algeheel onderworpen.

Prof. Van Boxtel constateert dan ook, dat door het plan „een vrijheid van de mens wordt voorgestaan *in* het productieproces”. Ik zou mij hiermee van verdere bewijsovervoering ontslagen kunnen achten, als prof. Van Boxtel er niet aan toevoegde, dat zijns inziens de particuliere ondernemer te kort gedaan wordt. Weliswaar zeggen de reeds eerder aangehaalde Conclusies: „Binnen het kader van een op deze wijze geleide economie dient de individuele ondernemer zijn taak met de nodige zelfstandigheid te kunnen vervullen”, maar intussen zit deze geleide economie prof. Van Boxtel toch maar dwars. Hij klaagt: „Een beroep op het geweten van de particuliere ondernemer vindt men blijkbaar te riskant, en daarom schakelt men eenvoudig zijn gewetensvrijheid — want daar komt het op neer — uit, ter ere van een rechtstreeks optreden van de overheid, waarin men blindelings nu eenmaal gelooft.” En even verder heeft hij het over „een ethiek, die leert, dat het doel de middelen heiligt... omdat men zelfs de vrijheid, om überhaupt rechtvaardig of onrechtvaardig te kunnen zijn, de gewetensvrijheid, eenvoudig uitschakelt om de gewenste hervormingen te bekomen!”

Het is wat verrassend, door een Nijmeegs hoogleraar de gewetensvrijheid omschreven te vinden als „de vrijheid om überhaupt rechtvaardig of onrechtvaardig te kunnen zijn”, een definitie, waarvan tegenwoordig zelfs menig geheid liberaal zou gaan klappertanden. Wij menen, dat dit van katholieke zijde wel eens anders gesteld is, en houden ons liever aan de uitspraak van Thomas van Aquino, volgens wie het vermogen om het kwade te willen noch de vrijheid zelve uitmaakt, noch zelfs een deel van de vrijheid vormt (*Posse velle malum non est libertas, nec est pars libertatis. Summa Theologica I Q. 62, 8 ad 3; IIa IIae Q. 88, 4 ad 1*). De vrijheid zouden wij liever omschrijven als het vermogen, zich zelve te bepalen tot het goede, tot het aan de mens gestelde levensdoel, en de gewetensvrijheid als het vermogen,

zich te gedragen overeenkomstig de inspraken van het eigen geweten. Hoe dan ook, in zijn omschrijving van de gewetensvrijheid bevindt prof. Van Boxtel zich op het wijsgerig terrein, waartoe hij zich in zijn artikel wilde bepalen. Maar in het door hem verkozen „beroep op het geweten van de particuliere ondernemer” raakt hij geheel daarbuiten. Men moet sociaal-historische werken lezen om te zien, wat in de praktijk door dit geweten van de particuliere ondernemer is toegelaten en verheerlijkt; men moet zich verdiepen in de glasheldere uiteenzettingen van prof. Cobbenhagen over de naamloze vennootschap om te zien, hoe de particuliere ondernemer zich hier voordoet in een vorm, die geen geweten heeft, omdat de naamloze vennootschap immers niets anders is dan het uit de menselijke geest geïsoleerde, tot rechtspersoon verheven winstbejag. En dat Cobbenhagen hier niet alleen staat, bewijst de klacht van de Duitse priester en geleerde Romano Guardini, als hij het heeft over een machtsgebruik „der nicht in wesensgemässer Weise ethisch bestimmt ist, und der seinen reinsten Ausdruck in der anonymen Aktiengesellschaft findet”. (Die Macht, pag 28).

Maar laten wij van de onjuist gebruikte term „gewetensvrijheid” afzien, en ons liever afvragen, of de geleide economie, zoals de PvdA die bepleit, een inbreuk vormt op de economische vrijheid van de burger, er van uitgaande, dat die burger een recht op deze vrijheid kan doen gelden. Het is zonder meer duidelijk, dat dit recht van de enkeling op economische vrijheid in de geleide economie inderdaad een beperking ondergaat. Maar is daarom de geleide economie te verwerpen? Dit zou alleen het geval zijn, wanneer het hier bedoelde recht absoluut en onbeperkt was. Doch dat is het niet. Er staat iets anders tegenover.

In zijn geschrift „Das Ende der Neuzeit” heeft Romano Guardini er op gewezen, dat de taak tot heerschappij over de aarde, die God aan de mens heeft opgelegd, door de enorme technische ontwikkeling en de nieuwe wetenschappelijke ontdekkingen in onze dagen geheel eigen consequenties meebrengt. „De eisen, die deze taak stelt, zullen zo geweldig zijn, dat zij vanuit de mogelijkheden van het individuele initiatief en van het samengaan van individualistisch gevormde enkelingen niet te vervullen zijn. Er zullen een concentratie van krachten en een eenheid van prestatie nodig zijn, die slechts het gevolg kunnen wezen van een andere houding. Juist deze houding is het, die zich aankondigt in de vanzelfsprekendheid waarmee de mens van de komende tijd afstand doet van het bijzondere en een gemeenschappelijke vorm aanneemt, — eveneens in de vanzelfsprekendheid waarmee hij het individuele initiatief opgeeft en zich voegt naar de ordening.” (pag. 45 van de Nederlandse vertaling onder de titel „De Gestalte der Toekomst”).

De noodzakelijkheid en het rechtmatige van de ordening vloeit dus voort uit de taak, die ons in de schepping is opgelegd. Het recht van de ordening botst met het recht op economische vrijheid van de enkeling. En nogmaals, dit laatste recht is niet iets volstrechts. Hier geldt wat Jacques Maritain opmerkt in zijn laatste werk „L'Homme et l'Etat”: „Wij hebben duidelijk de neiging de rechten, waarop onze aandacht bijzonder gericht is, voor absoluut te verslijten, onbegrensd, onverenigbaar met enigerlei beperking. En daardoor maken wij ons blind voor elk recht, dat er een tegenwicht tegen zou kunnen gaan vormen. Zo is in de geschiedenis der mensheid geen enkel „nieuw” recht, ik bedoel geen enkel eerst onlangs door het algemeen

rechtsbewustzijn erkend recht, feitelijk aanvaard zonder dat het de bittere tegenstand van enige „oude rechten” heeft moeten bestrijden en overwinnen.” En verder: „Wanneer alle menselijke rechten van nature volstrekt onwaardelijk waren en geen enkele inperking toelieten, op de wijze van een goddelijke eigenschap, dan zou elk conflict waarbij deze rechten met elkaar in botsing komen klaarblijkelijk onoplosbaar zijn. Maar wie weet niet, dat in werkelijkheid deze rechten, juist omdat het menselijke rechten zijn, zoals alle andere menselijke dingen onderworpen zijn aan zekere voorwaarden en beperkingen, ten minste, naar wij gezien hebben, wat hun uitoefening betreft? Het is een heel eenvoudig en normaal ding, dat de verschillende rechten, die aan het menselijk wezen toekomen, elkaar beperken, en meer in het bijzonder, dat de economische en sociale rechten, de rechten van de mens als persoon die deelneemt aan het leven van de gemeenschap, hun plaats in de geschiedenis der mensheid niet kunnen vinden zonder tot op zekere hoogte de rechten en de vrijheden te beperken van de mens als individu.” (Pag. 95—96 en 98.)

De Partij van de Arbeid is zich van dit conflict der rechten, dat vaak iets tragisch heeft, terdege bewust, en weet dat hier, wil men de rechtvaardigheid betrachten, steeds een afweging zal moeten plaats vinden. Vandaar dat in de Nijmeegse congres-conclusies wordt gezegd: „Telkens weer zal de vrijheidsbeperking, die aan het ordenend ingrijpen verbonden kan zijn, moeten worden getoetst aan de vrijheidsvergroting, die er door tot stand wordt gebracht.”

Het is deze gewetensvolle afweging der vrijheden in het conflict der rechten, die ik bij prof. Van Boxtel mis. De socialist werpt zich niet zonder meer in het stof voor een ordenende overheid, „waarin men blindelings nu eenmaal gelooft,” maar hij zweert ook niet — gelijk prof. Van Boxtel — bij de vrijheid van de ondernemer om „rechtvaardig of onrechtvaardig te kunnen zijn”. De socialist ziet niet in, dat de wettelijke voorschriften, waaraan de socialistische Staat met de feilbaarheid van elke menselijke instelling, de ondernemer bindt, diens vrijheid van geweten behoeven te schenden. Wanneer de Staat een ondernemer dwingt tot rechtvaardigheid ten opzichte van zijn arbeiders, zijn concurrenten of zijn afnemers, dan is dat evenmin een schending van de vrijheid van geweten als het kerkelijk gebod van Zondagsheiliging. Indien ik eens een krankzinnige parafrase op de uitspraak van prof. Van Boxtel zou willen maken, dan zou ik kunnen schrijven: de Kerk leert, dat het doel de middelen heiligt, daar zij zelfs de vrijheid om überhaupt God te kunnen dienen of te verloochenen, de gewetensvrijheid, eenvoudig uitschakelt om het gewenste kerkbezoek te bekomen! Voor dergelijke drievoudige nonsens voel ik niets, maar is het niet een letterlijk evenbeeld van het middel, dat prof. Van Boxtel geoorloofd acht bij het doel, de PvdA te bestrijden?

Prof. Mario Romani, van de Katholieke Universiteit van Milaan, heeft op het congres van de Unie van Italiaanse Katholieke Juristen in 1951 uiteengezet, dat elk abstract betoog over de verenigbaarheid of onverenigbaarheid van economische plan-politiek met de rechten en vrijheden van de individuele mens zinloos is, en hopeloos uit de tijd. Elke maatregel zal concreet moeten worden bezien, zegt deze katholieke hoogleraar.¹¹⁾ Daar is prof. Van Boxtel niet aan toegekomen. Voor een

¹¹⁾ Iustitia, jaargang 1952, pag. 301-304.

principiële veroordeling van het Nederlandse Socialisme blijft hier echter in geen geval plaats.

6. *Offering van het geestelijke leven aan het stoffelijke.* Evenals over het derde punt kan ik ook hierover kort zijn. Hierop concentreren de beschuldigingen zich immers niet. Prof. Van Boxtel stelt vast: „De vrijheid, die „De Weg” als doel stelt, blijkt vooral te liggen op geestelijk (cultureel) niveau: *elke* mens, óók de arbeidende, moet de mogelijkheid bezitten tot deze zelfontplooiing.” En verder: „Uiteindelijk is alle arbeid middel, geen doel.” Ook de grief van het opofferen van het geestelijke leven kan dus niet tegen het Nederlandse socialisme worden aangevoerd.

7. *Miskening van de onvervreemdbare rechten van de persoon.* Wanneer wij erkennen, dat de mens als mens door God op deze aarde is gesteld, dan is het dus duidelijk onze levenstaak zo volledig mogelijk mens te zijn, zo volkomen mogelijk het menselijke in ons tot ontplooiing te brengen. En wanneer dit onze taak, dus onze plicht is, dan beantwoordt daaraan het recht op de vrijheid, welke wij voor deze zelfontplooiing nodig hebben.

Miskent het Nederlandse socialisme dit? De reeds herhaaldelijk geciteerde congres-conclusies beginnen met de woorden: „Het doel van socialistische actie is de vorming van een gemeenschap van vrije mensen, op de grondslag van geestelijke en staatkundige vrijheid.” En even verder lezen wij: „Dit streven verplicht het democratische socialisme tot het openen van een vergezicht op een gemeenschap, waarin de huidige belemmeringen tot vrije ontplooiing voor allen, zijn weggenomen.” Alle verdere conclusies blijken geheel door deze gedachte te zijn beheerst: vergroting van de stoffelijke en culturele vrijheid, betere ontwikkelingskansen, „zo groot mogelijke vrijheid van consumptie en vrijheid van arbeid, opdat de menselijke voorkeuren en bekwaamheden daarin tot uiting kunnen komen,” „ontplooiing van de mens in de arbeid,” recht doen aan de sociale behoeften van de inkomensontvanger, waarborging van bestaanszekerheid, scheppen van voldoende culturele ontwikkelings- en ontspanningsgelegenheid, emigratiepolitiek die de vrijheid van de emigrant onverlet laat, bevorderen van de beweeglijkheid van de arbeid, gezondmaking van het kleine boerenbedrijf, steun voor de plannen uit middenstandskringen om tot gezondmaking van het kleinbedrijf te geraken, bescherming van personen en gezin tegen rampspoeden, scheppen van voorwaarden tot rijker menselijke ontplooiing, gelegenheid voor elk mens deel te hebben aan de rijkdom der cultuur, eerbiediging van de geestelijke vrijheid in het onderwijs, erkenning van de zin van alle opvoeding en onderwijs in de ontplooiing van de persoonlijkheid, onbelemmerde mogelijkheid tot ontwikkeling van persoonlijke gaven, zelfwerkzaamheid in de vrije tijdsbesteding en het scheppen van de mogelijkheid tot een zinvol gebruik van de vrije tijd, aankweken van kunstzin, bereikbaarmaking van de kunst voor het volk.

Het voorgaande is een vluchtige, vrij willekeurige greep uit de conclusies. Conclusies, die gedragen zijn door een diepe zorg voor de onvervreemdbare rechten van de persoon.

8. *Onafhankelijk-making van het maatschappelijk leven ten aanzien van de wet Gods en de eeuwige bestemming van de mens.* In dit argument heeft speciaal prof. Romme zijn kracht gezocht. Hij knoopt hiertoe aan bij een uitspraak van Vorrink, krachtens welke de PvdA als zodanig zich onthoudt van elk oordeel omtrent de vraag van God en omtrent de vraag van 's mensen eeuwige bestemming. Waar Vorrink dan meteen aan toevoegde: „voor de socialistische enkeling kan dit heel anders liggen. En de socialistische partij ziet graag, wanneer het anders ligt.” De partij aanvaardt het ook „als een waardevolle gedragslijn in de politieke strijd der meningen, wanneer haar aanhangers van de diepste bronnen van hun politieke keuze getuigenis afleggen.”

Het komt mij voor, dat prof. Romme hier twee geheel verschillende zaken met elkaar verwart. Het eerste is de openlijke erkenning van het bestaan van God, een inzicht dus; het tweede is het zich onafhankelijk gedragen tegenover de wet Gods, een feitelijk gedrag dus. Het is echter zeer belangrijk zich goed te doordringen van het feit, dat deze twee dingen volkomen gescheiden kunnen voorkomen. Een mens kan uitdrukkelijk het bestaan van God belijden en tegelijk Gods wet op allerlei manieren schenden; wij katholieken weten dat wij dit allemaal dagelijks doen. Omgekeerd kan een mens zich in het maatschappelijk leven geheel overeenkomstig Gods wet en in afhankelijkheid daaraan gedragen, zonder met zoveel woorden God te belijden of zelfs expliciet aan Zijn bestaan te geloven. Hetzelfde geldt, mutatis mutandis, voor de Staat.

Door deze dingen niet te onderscheiden verwaarloost prof. Romme een opvallend, en kennelijk opzettelijk verschil in formulering in de uitspraak van het Nederlandse Episcopaat, waarop hij zich beroept. Daar is veroordeeld immers „ieder stelsel of iedere beweging, die het maatschappelijk leven onafhankelijk wil maken van de wet Gods en van de eeuwige bestemming van de mens, of de onvervreembare rechten van persoon of gezin of van de H. Kerk miskent.” De veroordeelde miskenning strekt zich blijkens deze tekst slechts uit tot bepaalde kenbare, onvervreembare rechten, doch prof. Romme doet, alsof ook over miskenning „van de wet Gods en van de eeuwige bestemming van de mens” gesproken is. In feite veroordeelt het Episcopaat hier slechts het zich onafhankelijk maken.

Dit verschil kan subtiel lijken, maar het berust op een zeer belangrijk theologisch verschil, en is dus zeker niet toevallig. Het erkennen van datgene, wat wij „Gods wet” plegen te noemen, als een feitelijk door God uitgevaardigde wet, en eveneens het erkennen van de eeuwige bestemming van de mens, geschiedt slechts ten volle in het Geloof, en daar het Geloof een genadegave is, welke aan de mens doch niet aan een politieke partij geschonken wordt, ligt deze erkenning niet op de weg van een politieke partij. Geheel anders staat het evenwel met de onvervreembare rechten van de persoon, van het gezin en van de H. Kerk (voorzover deze deel heeft aan het burgerlijk leven). Deze kunnen met het gewone natuurlijke verstand ten volle gekend worden en dienen dus wel door een politieke partij te worden erkend.

Een katholiek behoeft dus volstrekt niet van een door hem aangehangen partij te verlangen, dat deze uitdrukkelijk stelt een door God gegeven wet te aanvaarden of uit te gaan van de eeuwige bestemming van de mens. Maar omdat hij persoonlijk

gelooft aan Gods wet en de eeuwige bestemming van de mens, kan het hem natuurlijk niet onverschillig laten of zijn partij dingen doet, waaruit blijkt, dat zij zich van deze wet niets aantrekt, of erger nog, die daartegen indruisen. De subtiële onderscheiding in de uitspraak van het Episcopaat heeft dus diepe zin.

De vraag is dus niet (zoals prof. Romme schijnt te menen): erkent de Partij van de Arbeid een wet als door God gegeven en onderwerpt zij zich daaraan doch: maakt de Partij van de Arbeid zich onafhankelijk van Gods wet, zoals die feitelijk bestaat? Dit eist een nader onderzoek naar de betekenis in dit verband van de term „Gods wet”. Wij bevinden ons hier op het terrein van de politiek, van het algemeen welzijn, en onder „Gods wet” kan dus hier niet anders worden verstaan dan de natuurwet en de natuurlijke zedenleer. Maar dit zijn nu juist de zedelijke normen, waaraan de Partij zich in artikel 23 van haar beginselprogramma gebonden verklaart. Om zich hier rekenschap van te geven, behoeft men slechts haar verdere beginselverklaringen te bestuderen.

Dan: de eeuwige bestemming van de mens. Zoals gezegd is het niet noodzakelijk dat een partij deze erkent, zij mag er zich evenwel niet onafhankelijk van maken. Hoe zou een politieke partij dit echter anders kunnen doen dan door voor de mens een andere, niet eeuwige, dus tijdelijke bestemming te aanvaarden? Maar dit doet de Partij van de Arbeid nergens, en prof. Romme tracht dit ook nergens te bewijzen.

Het ligt met de staatkundige partij al niet anders dan met de Staat, waarvan pater Augustin Léonard O. P., schrijft: „Waar het op aan komt, is dat de Staat God dient overeenkomstig de natuur en het doel van de Staat, terwijl hij in zijn wetgeving de normen van de goddelijke wet eerbiedigt. Wanneer de Staat deze goddelijke wet als zodanig uitdrukkelijk erkent, dan is dat geen daad van eredienst, maar een toevallige wettelijke uitspraak, die van heel wat minder belang is dan het doen doorwerken van deze wet in de structuur van het staatkundig leven. Een Staat, welke officieel neutraal is, kan veel christelijker in zijn wetgeving zijn (en daar komt het op aan) dan een officieel christelijke Staat welke in zijn daden van wetgeving in strijd handelt met deze belijdenis. Dat de Staat God zou moeten belijden of een staats-godsdienst zou moeten hebben is volstrekt niet noodzakelijk, en wie een dieper inzicht heeft in de consequenties van het onderscheid tussen het tijdelijke en het geestelijke zal deze denkbeelden integendeel onherroepelijk verworpen.” (*Tolérance et Communauté Humaine*, pag. 157–158).

Dat het Nederlandse Socialisme, als politieke beweging, zich onthoudt van een oordeel omtrent God's bestaan en 's mensen eeuwige bestemming, sluit dus nog geenszins in dat het nu ook het maatschappelijke leven onafhankelijk wil maken van de wet Gods en van de eeuwige bestemming van de mens. Om te bewijzen, dat het dit doet, zou men moeten aantonen dat het concrete maatregelen voorstaat of beginselen huldigt, welke kennelijk met de goddelijke wet in strijd zijn, of — nog beter — dat het een pseudo-godsdienst is, welke absolute waarde toekent aan iets anders dan waarlijk goddelijke zaken. Communisme, Nationaal Socialisme en Fascisme zijn zulke pseudo-godsdiensten; zij absoluteren immers aardse goederen, zoals de materiële welvaart van het proletariaat, of het verafgoede ras, of de verafgoede Staat. Het is geen toeval, dat de uitspraak van het episcopaat waarop prof. Romme zich beroept, juist in 1941 is gegeven.

Maar het Nederlandse Socialisme? Waar heeft het ooit absolute waarden geschoven in de plaats van degene, welke wij katholieken aanvaarden? Zelfs een eerste poging tot bewijs ontbreekt.

9. *Miskenning van de onvervreemdbare rechten van het gezin.* Noch prof. Romme, noch de verschillende auteurs in het speciale nummer van het Katholiek Staatskundig Maandblad hebben het voorgesteld, alsof het Socialisme op dit punt onder de veroordeling zou vallen. Hoe zou het ook? Het is toch immers volkomen duidelijk, tegen welke denkbeelden ten aanzien van het gezin het episcopaat in 1941 zijn veroordeling richtte: in de eerste plaats waren dat zeker de opvattingen, volgens welke het kind behoorde aan de Staat en aan de ouders geen eigen recht werd toegekend tot beslissen over de opvoeding. De PvdA verklaart in haar beginselprogramma: „De Partij erkent de fundamentele waarde van huwelijk en gezin, zowel voor de groei van de persoonlijkheid van alle gezinsleden, als voor de geest der samenleving. Daarom dienen ook de sociale, de fiscale en de woningpolitiek mede op bescherming en verheffing van het gezin te zijn gericht.” En terwijl de Conclusies de grote aandacht van de overheid eisen „voor de gezonde ontwikkeling van gezin en gezinsleven,” stellen zij nog eens nadrukkelijk vast: „Bij dit alles blijve elke gedachte van staatsopvoeding verre.” Prof. Gielen heeft de denkbeelden van „De Weg naar Vrijheid” op dit laatste punt **nog eens met vreugde toegejuicht**. Dat de doelstellingen van het Nederlandse Socialisme ook maar ergens inbreuk zouden maken op de onvervreemdbare rechten van het gezin, heeft nog niemand ooit durven beweren.

10. *Miskenning van de onvervreemdbare rechten van de H. Kerk.* Ook deze grief wordt door geen enkele auteur tegen het Nederlandse socialisme uitgesproken. Het beginselprogramma van de PvdA zegt: „Aan de kerken wordt de vrijheid gewaarborgd hun roeping te vervullen, zowel met betrekking tot de verkondiging van hun boodschap als ten aanzien van hun dienstbetoon aan de wereld. Erkend wordt, dat de kerken het tot hun taak kunnen rekenen, ter wille van het geestelijk en zedelijk heil van het volk, hun woord te spreken met betrekking tot het staatkundig en maatschappelijk leven.” Dit artikel, waarin radicaal gebroken wordt met de vroeger door socialistenvolk verkondigde stelling „godsdiens is privaatzaak”, is door het partijcongres destijds met algemene stemmen aanvaard. Nog niemand heeft ooit beweerd, dat het in de praktijk door de PvdA verloochend is.

Eerlijkheid in de politieke strijd

Het voorgaande is geen pleidooi voor de Partij van de Arbeid. Het is mogelijk, dat iemand regel voor regel ervan onderschrijft, en toch een fel en overtuigend bestrijder van deze partij is. Mijn uitsluitend doel bij het samenstellen van dit overzicht was, een bijdrage te leveren tot de eerlijkheid van de politieke strijd. Niemand, die politiek wil voeren overeenkomstig de christelijke normen, zoals prof. Romme in zijn brochure bepleit, kan gediend zijn met legendevorming. Indien de Partij van de Arbeid op enig punt een politiek voert, die iemand verderfelijk

acht, dan is het zijn goed democratisch recht zich daar met alle geoorloofde middelen tegen te verzetten. Dan valt men haar aan op hetgeen zij is en doet, en dat heeft zin. Het heeft evenwel geen zin haar aan te vallen op denkbeeldige feilen, en haar bijvoorbeeld aan te wrijven dat haar socialisme getroffen wordt door kerkelijke veroordelingen. Want dat is niet zo.

De sluitrede: de Partij van de Arbeid is een partij van socialisten; de Paus heeft gezegd dat niemand tegelijk een goed katholiek kan zijn en tevens een waar socialist; een goed katholiek kan dus geen lid zijn van de Partij van de Arbeid, is wel tegenover de grote massa een verbazend gemakkelijk argument bij de bestrijding. In feite is het een speculatie op de kritiekloosheid van de toehoorders en dus een belediging van het publiek; het is bovendien een belediging tegenover die geloofsgenoten, die zich na ernstige overweging bij de Partij van de Arbeid hebben aangesloten.

In „Katholieke Politiek” erkent prof. Romme: „ook buiten de PvdA-katholieken bestaat er onder bevoegde beoordelaars in katholieke kring verschil van mening over de vraag, hoe het Nederlandse na-oorlogse Socialisme zich in de werkelijkheid verhoudt tot het „echte” socialisme”¹²⁾, dat door pausen en bisschoppen veroordeeld werd. Dit moet dan toch wel tot nadenken en grote voorzichtigheid stemmen. Prof. Romme erkent verder, dat voor de katholieke leidende figuren in de PvdA vanzelfsprekend geen twijfel bestaat over de verenigbaarheid van hun Katholicisme en hun socialisme, en hij voegt hieraan toe: „Aan de oprechte katholiciteit van deze mensen twijfel ik geen ogenblik, en ik zou niet graag bij wie ook enige twijfel op dit punt wekken of laten voortbestaan.”¹²⁾. Moet deze ridderlijke uitspraak, die de schrijver siert, niet tot nog meer nadenken en nog groter voorzichtigheid stemmen? Zijn deze mensen, met hun onverdachte oprechte katholiciteit, die dagelijks in het werk en het leven van de Partij staan, dan soms niet bij uitstek bevoegd te beoordelen, of er botsingen bestaan tussen hun diepste overtuiging enerzijds, en de politieke leer en de politieke activiteit van hun Partij anderzijds? Kan men zich werkelijk oprechte en ter zake kundige lieden voorstellen, die in zeven jaar tijds de innerlijke onverenigbaarheid van hun geloofsleer en hun politieke practijk nog op geen enkel onderdeel zouden hebben geconstateerd, als deze inderdaad bestond? Want dat zij soms te goeder trouw zouden dwalen, kan men niet zo gauw aannemen; zij zijn immers genoeg aangevallen, genoeg op hun vingers getikt, genoeg het voorwerp geweest van „leerstellige” betogen. Hoe kan men hun oprechtheid zo ridderlijk verdedigen als prof. Romme het doet, en hun tegelijkertijd een zo grote hardnekkigheid in de dwaling verwijten?

Daarom: het wordt tijd het debat op dit vlak te staken. Het heeft geen zin, vage „principiële” beschuldigingen te uiten, welke nergens geconcretiseerd kunnen worden. En wie volkomen doordrongen is van de geweldige verstrekkendheid van een dergelijke beschuldiging, en al wat zij feitelijk inhoudt, zal haar ook niet lichtvaardig hanteren. Het is niet zo gering, van een mede-christen te beweren, dat hij een ketterij steunt en verdedigt. Want daar komt het toch op neer, als men katholicisme en Nederlands socialisme onverenigbaar verklaart. Waarlijk, er zijn

¹²⁾ Pag. 85.

andere punten, waarover met meer vrucht voor land en volk en Kerk kan gestreden worden!

De katholieke in de Partij van de Arbeid kan zich voorstellen, dat de democratisch-socialistische maatschappij, waarvoor hij in Nederland ijvert, in de ogen van andere katholieken geen ideaal lijkt. Hij schuwt de discussie niet over de wettelijke voorschriften en bestuursmaatregelen, die naar zijn mening het doel, dat hij zich gesteld heeft, het beste benaderen. Wat hij zich echter niet kan voorstellen is, dat men hem het recht zou willen ontfeggen zich — zoals dat ook elders geschiedt — te verenigen met anderen, die niet zijn christelijk geloof en soms zelfs niet zijn uitdrukkelijk godsgeloof delen, doch die in de politiek zich met hem willen bewegen op dat vlak van zedelijke normen, dat de katholieke omschrijft als de goddelijke wet. Hij wil zich met hen verenigen, omdat hij zich op dit terrein verbonden voelt met allen, die weliswaar buiten zijn zichtbare kerkgemeenschap staan en zich daarbij niet willen aansluiten, doch desondanks, gedreven door hun liefde voor die gemeenschappelijk beleden zedelijke normen, de duivelen willen uitwerpen van klassenstrijd, pauperisme, sociaal onrecht, materialisme, totalitaire onmenselijkheid en zoveel andere meer. Want hij wil niet vergeten wat Christus tot Zijn leerlingen zeide over degenen, die het goede deden doch zich niet in hun kring wilden voegen: „Wie niet tegen ons is, hij is voor ons.” (Marc. 9:39).

SPECIFIEK KATHOLIEKE CRITIEK

OP SOCIALISTISCHE ECONOMISCHE

OPVATTINGEN?

In het Augustus/Septemбернаummer 1953 van het Katholiek Staatskundig Maandschrift der Katholieke Volkspartij, dat geheel aan het in November 1951 verschenen plan „De weg naar vrijheid” werd gewijd, hebben verschillende medewerkers artikelen geschreven over economische of financieel-economische aspecten van het socialistische planboek.

Het eerste daarvan, dat van *prof. dr. G. W. Groeneveld*, draagt de titel „*Is een socialiserende en nivellerende belastingpolitiek aanvaardbaar?*” Het probleem, dat prof. Groeneveld hier aan de orde stelt is op zich zelf een belangrijk probleem, al brandt het nu niet precies meer van actualiteit. Een halve eeuw geleden was dat anders. Daaraan herinnerde bijv. de Franse inspecteur-generaal van Financiën, Henri Boissard, in de aanhef van zijn inleiding op de 39ste Franse Sociale studieweek te Dyon in 1952 ¹⁾: „Als het probleem, dat ik met u moet gaan onderzoeken – de herverdeling van het nationale inkomen door middel van de openbare financiën – zou zijn voorgelegd aan de eerste bezoekers der sociale studieweken, nu bijna 50 jaar geleden, zou het zeker nogal schandaal hebben verwekt. De zedenmeesters der sociaal vooruitstrevende katholieken zouden er een nieuw bewijs in hebben gezien van die noodlottige tendens naar het socialisme, die men deze katholieken bij iedere gelegenheid verweet.”

Als ik het goed zie, steunt het artikel van prof. Groeneveld op drie stellingen, die wij er in diverse variaties telkens in tegenkomen:

1. Het socialisme streeft naar een absolute gelijkheid van levenspositie, die in een normale maatschappij niet kan of moet bestaan.
2. Het is een „beginsel”, dat het eigenlijk niet de taak van de overheid is langs fiscale weg een rechtvaardige verdeling van het nationale inkomen te helpen realiseren.
3. Een goede publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie behoort dit karweitje op te knappen.

Over elk van deze stellingen wil ik achtereenvolgens iets zeggen.

Het gelijkheidsideaal van de PvdA.

Of liever van de Plancommissie, want zoals dit in De weg naar vrijheid ontwikkeld en geformuleerd is, komt dit uitsluitend voor de verantwoordelijkheid van

¹⁾ Dyon-39e semaine sociale de France 1952 „Richesse et Misère”; aux Editions de la Chronique Sociale; Lyon-Paris.

de Plancommissie. De partij heeft alleen een aantal conclusies, getrokken uit het betoog der Plancommissie, tot zijn officiële doctrine gemaakt.

Maar goed. Inderdaad spreken wij als leden van de Plancommissie voortdurend over „de gelijkheid” of „de ongelijkheid”.

Soms drie keer op één pagina. En zelfs namen we herhaaldelijk het woord „nivellering” in de mond; de eerste maal al op pag. 28. Maar daaruit mag men niet afleiden, dat wij inderdaad zouden voorstaan, hetgeen de hooggeleerde schrijver ons in de schoenen poogt te schuiven. Prof. Groeneveld immers hanteert óns woord „gelijkheid” als het begrip „volstrekte gelijkheid”; tegenover onze nivellering stelt hij redelijke differentiatie. Woorden mag men niet uit hun context losweken. Nergens hebben wij de eis van *volkomen* gelijkheid van bezit gesteld. Slechts tegen *bepaalde* ongelijkheden hebben wij ons verzet. Alleen voor andere en betere inkomensverhoudingen kwamen wij op. Ik kan er dan ook maar twee verklaringen voor bedenken, dat prof. Groeneveld, die toch ons plan inderdaad in zijn samenhang zal hebben gelezen, desondanks tot zijn critiek op dit punt is gekomen. In de eerste verklaring hoop ik zuiver theoretisch te zijn: zij gaat ervan uit, dat deze critiek bedoeld is voor lezers, van wie werd aangenomen, dat zij het plan niet zelf zouden hebben gelezen. De tweede verklaring blijft dus als enig reële over: de schrijver heeft De weg naar vrijheid met zoveel vooringenomenheid gelezen, dat de woorden geen levende begrippen voor hem zijn geweest, doch slechts stenen mijlpalen langs de weg van zijn eigen denkschema.

Intussen zou men zich mogen afvragen, of wij, indien wij wel gedaan hadden, hetgeen prof. Groeneveld ten onrechte van ons beweert (nl. volkomen gelijkheid van inkomen verdedigen), wel zulk een verfoeilijke beginselketterij hadden verkondigd. Op pag. 115 zegt De weg naar vrijheid: „Vooral in het utopische socialisme is wel de opvatting verdedigd, dat de sociale rechtvaardigheid het best zou zijn gediend, wanneer iedereen precies evenveel verdiende. Bij de navolgers van de utopist Edward Bellamy vindt men nog altijd sporen van deze opvatting. Voorop zij gesteld, dat deze opvatting niet zo dwaas is, als zij velen in de oren klinkt. Op zich zelf beschouwd is het niet dwaas om te menen, dat ieder, die over de bekwaamheid beschikt om een grote bijdrage te leveren tot het maatschappelijk product, wel de verplichting heeft tegenover de gemeenschap om veel te presteren, maar nog niet het recht om meer te besteden”. Waarom zou een absolute gelijkheid in de inkomens reeds op zich zelf in strijd komen met de objectieve natuurlijke rechtvaardigheid? Niet *alle* ongelijkheden in bezit of cultuur toch zijn normale consequenties van de natuurlijke of functionele verscheidenheden. De absolute gelijkheid van geestelijke of lichamelijke eigenschappen kan men niet voorstaan, maar van gelijkheid of ongelijkheid van bezit of inkomen kan men niet zonder meer een beginselkwestie maken zonder tevens de door katholieke kloosterlingen afgelegde gelofte van armoede *in zich* te veroordelen. Veel juister dan prof. Groeneveld zegt dan ook Sheed in zijn boek „Communism and man”, dat „als de maatschappij bepaalt, dat een absolute gelijke verdeling van de goederen dezer wereld wenselijk is, dan zal de kerk niet tussenbeide komen; maar zij erkent zulk een gelijkheid niet als vereist voor het zalig worden van de mensen, en zal er zich niet voorspannen”. ²⁾

²⁾ „Communism and man”, London, Sheed & Ward 1938/46, p. 188.

De gedachtengang van De weg naar Vrijheid was ook die van Mgr. Alfred Ancel, die in 1952 in Dyon opmerkte: „Op zich zelf beschouwd schijnt het niet mogelijk zich een maatschappij voor te stellen, waarin de mensen ondanks hun verschillen in begaafdheid vanuit natuurlijk oogpunt en ondanks de uitoefening van verschillende functies toch allen slechts recht zouden hebben op dezelfde cultuur en op dezelfde toedeling van goederen. Men moet echter toegeven, dat een zekere ongelijkheid van bezit en cultuur spontaan — ik zeg spontaan, ik zeg niet noodzakelijkerwijze — voortspuit uit de natuurlijke en functionele verschillen.” Geheel parallel hieraan betoogde onze Plancommissie immers in directe aansluiting op bovenaangehaald citaat: „zowel historische ervaring als kennis van de menselijke natuur leidt echter tot de slotsom, dat het voor de instandhouding en de vooruitgang van de maatschappij noodzakelijk is, om bij de inkomensverdeling een zeker verband te leggen tussen de grote van de beloning en van de geleverde prestatie”. Even verder zeiden wij „Het is echter onmogelijk om in onze moderne maatschappij het prestatie-element als *uitsluitende* maatstaf te hanteren” en weer even verder wezen wij „loon naar behoefte als *uitsluitende* norm voor de inkomensverdeling” eveneens af. Het is dus niet zozeer een kwestie van beginsel, als wel van praktische waardering.

Zou daarbij niet, wat wij nog redelijke differentiatie noemen (in de terminologie van Prof. Groeneveld), volgens deze schrijver reeds „nivellering” zijn? Dan zou echter het verschil tussen hem en ons alleen hierin kunnen liggen, dat wij ten onrechte ofwel op een te laag peil de grenzen van de oirbaarheid der inkomens- en vermogensverschillen zouden willen vastleggen, ofwel überhaupt een maximumgrens zouden willen stellen. Het eerste geval nu doet zich niet voor, het tweede wel. Een concrete scala van inkomensverhoudingen hebben wij niet opgemaakt; wel betoogden wij (pag. 116) dat aan het inkomen een maximumgrens zal kunnen worden gesteld. Als nu absolute gelijkheid reeds geen strijd met enig beginsel kan opleveren, dan zeker niet een maximumgrens voor de ongelijkheid. Vergelijk in dit verband ook Pater Welty, die zelfs zover gaat, dat hij reeds van verschillen tussen de salarissen en lonen, uiteenlopend in verhoudingen van 1 : 50 of 1 : 100, betoogt: „Dat *moet* tot onrust en strijd voeren. Niemand kan tegen winst en verdienste iets inbrengen. Dat deze echter onbeperkt aangroeien, zonder dat rekening wordt gehouden met wat men op sociaal terrein kan doen of niet kan doen, dat moet voorkomen worden.”³⁾

De overheid zou geen specifieke taak hebben m.b.t. een rechtvaardige verdeling van het inkomen, c.q. vermogen.

Op pag. 201 tracht prof. Groeneveld een indrukwekkend betoog te leveren over het subsidiariteitsbeginsel op fiscaal gebied. Volgens hem „mag de overheid met hulp van belastingen alleen het sociale doel verwezenlijken, dat alleen door haar kan en behoort te worden verwezenlijkt, als uitvloeisel dus van de zuivere overheidstaak”. Het is een formulering van het subsidiariteitsbeginsel, die een tikkeltje onvriendelijk klinkt voor de overheid, maar daar wil ik niet over vallen.

Maar het is mij een raadsel hoe aldus de conclusie gerechtvaardigd zou worden,

³⁾ Dr. E. Welty O. P. „Die Entscheidung in die Zukunft”, pag. 368.

dat „het niet de typische taak van de staat is *langs deze weg* (cursivering van mij) een rechtvaardige verdeling van het inkomen te realiseren”. De norm van prof. Groeneveld kan m.i. toch alleen iets zeggen m.b.t. het doel, dat de staat mag nastreven en m.b.t. de grenzen van dat doel. En belastingheffing is toch nimmer het „doel” van de overheid! Ik hoop tenminste, dat prof. Groeneveld ons niet tot de euveldaad in staat acht alleen maar voor ons plezier of om de staat wat te doen te geven belastingen te gaan heffen. Ook voor ons is belastingheffing slechts een methode om het staatsdoel te helpen verwezenlijken. De conclusie van prof. Groeneveld dat de staat niet d.m.v. belastingheffing een rechtvaardige inkomensverdeling mag bevorderen, is op grond van de aangehaalde stelling uiteraard slechts juist, wanneer een rechtvaardige inkomensverdeling niet als overheidstaak mag worden gezien. Hij laat echter na dit aan te tonen. Maar dan bewijst hij t.a.v. het vraagstuk van de oirbaarheid om langs fiscale weg het inkomen te redresseren met zijn indrukwekkend betoog over het subsidiariteitsbeginsel op fiscaal gebied ook . . . niets. Belastingheffing is op zich zelf een even goed middel als welk ander middel om het doel van de staat te bereiken. Prof. Groeneveld zou dus moeten bewijzen, dat redressering van het inkomen niet tot het doel van de staat behoort. Dat kan men echter niet bewijzen door fier de vlag der subsidiariteit te zwaaien. Dat kan men alleen bewijzen door concreet en wetenschappelijk aan te tonen, dat lagere organen dan de staat deze taak minstens even goed, zo niet beter zouden kunnen vervullen. Prof. Groeneveld toont dat echter niet aan, hij beweert het alleen maar. Aanstonds hoop ik er nader op in te gaan, dat de door de schrijver bedoelde lagere organen onmogelijk de taak kunnen vervullen, die hij op hun schouders wil leggen.

Het moet mij hier échter wel van het hart, dat het wetenschappelijk-politiek maandschrift der KVP door de publicatie van deze bijdrage wel op uiterst lichtvaardige wijze aan de PvdA beginseldeviatie heeft laten aanwrijven. „Dit is geen kwestie van een nuanceverschil” zegt de schrijver „doch een beginselkwestie met zeer belangrijke, doch dezerzijds onaanvaardbare consequenties”. „Een dergelijke politiek” roept hij uit „is meer geïnspireerd door het klassenstrijd-ideaal dan door het gerechtigheidsideaal”. En daarmee staan de leden van de PvdA, in het bijzonder de katholieke leden daarvan, dan maar weer eens in de ketterse hoek. En de lezers van het KVP-maandblad zijn weer eens degelijk voorgelicht. Dat een voorlichting door een erkende autoriteit op fiscaal gebied als de katholieke Tilburgse hoogleraar prof. dr. M. J. H. Smeets tot een op dit punt precies tegenovergesteld resultaat zou hebben geleid, daarvan zijn de meeste KVP-lezers zich helaas niet bewust ⁴⁾. Zo zal het de meeste lezers van het KSM ook wel niet zijn opgevallen, dat in hetzelfde nummer in het artikel van dr. Steenkamp op pag. 212 het kleine zinnetje voorkomt „Het poneren van het verdelingsargument is in deze tijd van moderne fiscale politiek, die de inkomenspolitiek mede regelt, toch wel verouderd!” Dr. Steenkamp plaatste achter dit zinnetje, waarmee hij een bezwaar tegen de door de PvdA gewenste socialisatiepolitiek meende te opperen, een uitroepeteken; doch tegelijk plaatste hij daarmee achter het gehele betoog van zijn collega-auteur een levensgroot vraagteken.

⁴⁾ Men zie diens „De economische betekenis van de belastingen”, pag. 100 (uitgave Veen, Amsterdam).

Ik heb reeds eerder in dit artikel citaten aangehaald uit de op de Franse sociale Studieweek van Dyon 1952 gehouden inleidingen. Ik zou hier uit een hele serie inleidingen van die studieweek nog een hele serie citaten kunnen aanhalen, waaruit blijkt, dat de beroemde sprekers daar, allen vooraanstaande katholieken, allen ervan overtuigd zijn, dat een der eerste en belangrijkste middelen (volgens enkelen zelfs het belangrijkste middel) tot verwezenlijking van de door hen dringend noodzakelijk genoemde betere eigendomsverhoudingen ligt in handen van de staat door diens belastingpolitiek. Zo Charles Flory, de president van deze Franse Katholieke Studieweken; zo pater Jacq. Sommet S.J., professor aan het Scholasticaat van Chantilly; zo André Piettre, deken van de faculteit der rechtsgeleerdheid en politieke wetenschappen van Straatsburg; zo de reeds door mij aangehaalde inspecteur-generaal der financiën Broissard; zo Jean Marchal, hoogleraar in de faculteit der rechtsgeleerdheid te Parijs. Ik moge echter volstaan met een citaat uit de algemene conclusies van Dyon, een conclusie dus, waarmede de gehele illustere conferentie het eens was: „Ook de openbare financiën spelen op verschillende manieren een belangrijke rol, die van kapitaal belang kan zijn voor de herverdeling van het nationale inkomen. Vooral de belasting is te beschouwen als een middel tot wijziging van de sociale structuur.”

Uiteraard bleek niet ieder van de sprekers in Dyon in dezelfde mate overtuigd van het effect, dat fiscale beïnvloeding zou hebben. Met name Broissard trok in twijfel, of de fiscale methode in Frankrijk wel veel succes zou kunnen hebben. Hoewel hij fiscaal optreden niet uitsloot, verwachtte hij voor zijn eigen land meer van het loon- en werkgelegenheidsbeleid van de staat. Maar hij deed dat op grond van praktische overwegingen. Eveneens uit de wijze, waarop men ter conferentie herhaalde malen met een zekere afgunst en bewondering over het voorbeeld van Engeland heeft gesproken, blijkt dat men uit principiële overwegingen geen enkel bezwaar had tegen een herverdelende belastingpolitiek. Ten slotte verwezen verschillende sprekers in Dyon (náást de taak van de staat!) op de grote betekenis van een tot ontwikkeling te brengen onafhankelijke en met publiek gezag beklede „economische magistratuur”. Onder dit desideratum zouden wij dan wat ten onzent p.b.o. heet kunnen onderbrengen. De ene inleider bleek meer betekenis te hechten aan de rol van deze organisatie dan de andere; niet allen zagen haar taak ook als van dezelfde orde als ten onzent gesteld wordt, en legden bijv. meer de nadruk op haar karakter van „inspiratrice” of op de eis van samenwerking tussen haar en de staat. Doch geen der inleiders ging zover, dat hij voor de staat zelf geen taak meer ten deze overliet. En hiermede ben ik aan het derde punt van mijn betoog toe.

Een goede p.b.o. zou in staat zijn een rechtvaardige verdeling van het nationale inkomen te bewerkstelligen.

Dat de p.b.o. een *bijdrage* tot het gewenste doel kan leveren, hebben wij in De weg naar vrijheid met zoveel woorden erkend. Hier gaat het erom, of zij dit alléén zou kunnen verwezenlijken.

In elk geval is dit op het ogenblik en voor de nabije toekomst onmogelijk. De bereidheid om tot een p.b.o. te komen is gelukkig groeiende; in vele branches vindt overleg plaats. Het totaal van de branches, waarin zij op betrekkelijk korte termijn valt te verwachten, is echter nog te gering. Er zijn zelfs, alles bijeen genomen om-

vangrijke gebieden van het bedrijfsleven waar om diverse redenen (bij alle principiële bereidheid vaak) geen publiekrechtelijke organisatorische vormgeving tot stand *kan* komen, die adequaat zal zijn aan de herverdelingstaak. Niet in het minst, omdat een aantal van de p.b.o.'s, *die* er zullen zijn, niet of vooralsnog niet zullen beschikken over hiertoe toereikende bevoegdheden.

Zou prof. Groeneveld soms menen, dat *nu* niet naar een beter en rechtvaardiger inkomensverdeling behoeft te worden gestreefd? Dat dit in de afgelopen jaren had kunnen (moeten?) zijn nagelaten? En dat we die taak de eerstkomende jaren ook nog wel even kunnen laten rusten?

Doch zelfs indien er in het gehele bedrijfsleven p.b.o.-lichamen, en bovendien met voldoende bevoegdheden uitgeruste p.b.o.-lichamen, zouden zijn, dan nog zullen zij deze taak niet alléén kunnen vervullen. De inkomensverdeling over de verschillende maatschappelijke sectoren buiten het bedrijfsleven onttrekt zich immers volledig aan beheersing door de p.b.o.

Zelfs echter binnen het kader van de p.b.o.-sectoren zou men niet, uit eigen kracht alleen, een behoorlijke verdeling kunnen garanderen. De interdependentie tussen de sectoren van het bedrijfsleven en die daarbuiten is immers tevens van invloed op de verdeling binnen het bedrijfsleven alleen (men denke bijv. aan de consequenties van de voor de woningbouw benodigde investeringen op de inkomensverdeling binnen de bouwnijverheid; en omgekeerd). En zelfs als wij deze interdependenties uitschakelen: zal dan niet een rechtvaardige verdeling, alléén binnen het kader van het bedrijfsleven, toch nog verhoudingen doen ontstaan, die in vergelijking met de verhoudingen daarbuiten, algemeen-maatschappelijk gezien, tot wrijvingsverschijnselen aanleiding kunnen geven? Zullen ook niet de onderscheidene bedrijfslichamen in onvoldoende mate hun eigen gezamenlijk terrein overzien en dit volledig ordenen? Doeleinden als de onderhavige gaan toch ver uit boven de doelstelling, want boven het oogbereik, der afzonderlijke bedrijfslichamen. Men zou evengoed met een beroep op het subsidariteitsbeginsel van een ieder individueel kunnen verlangen, dat hij niet méér als loon of winst zal willen ontvangen, resp. niet minder als loon of verdienste aan de ander zal willen geven, dan sociaal gerechtvaardigd is.

De decentralisatie, die aan de p.b.o. eigen is, leidt voorts tot differentiatie naar economisch resultaat; dat is nog iets anders dan de herverdeling naar rechtvaardigheid. Zou prof. Groeneveld bereid zijn de organen der p.b.o. ook de winsten en hun bestemming, ook de dividenden, te laten vaststellen? Moet hierover beslist worden door de in pariteit uit ondernemers en werknemers samengestelde schapsbesturen?

Ik laat nu nog daar de technisch-economische gevolgen van de door prof. Groeneveld gewenste totale omschakeling m.b.t. de prijsverhoudingen, en diensengevolge voor onze exportpolitiek, onze handelsbalans, enz., enz. Ik heb het gevoel, dat een volledig bedrijfsorganisatorisch beheersen van de inkomensverdeling wel eens even ingrijpend zou kunnen blijken te zijn als bijv. de omschakeling van ons gehele belastingstelsel in een stelsel van uitsluitend op het verbruik van elektriciteit drukkende belastingen.

Ten slotte zijn er dan nog de bezwaren van uit het internationale vlak. Ook deze zijn velerlei. Ik wil echter volstaan met het in socialistische ogen belangrijkste. Er

is nl. ook nog een vraagstuk van de vermogensverdeling tussen de verschillende staten in de wereld. Wij zijn er immers niet met het verdelen van ons nationale vermogen en inkomen over onze eigen ingezetenen, zulks volgens maatstaven van redelijkheid voor het levensniveau en de draagkracht van deze ingezetenen, zoals dit *binnen* onze eigen verhoudingen mogelijk zou zijn. Stel, dat volgend jaar volgens onze interne situatie weer een belastingverlaging van f 200 miljoen mogelijk is. Moet het dan niet een vraag zijn, of we niet minstens een deel daarvan dan toch zouden moeten blijven heffen en ten goede doen komen aan bijv. de hulp voor de onderontwikkelde gebieden? Wil men ook dit bewerkstelligen via uitsluitend subsidiaire organen? Eerst langzamerhand worden de landen van de Westerse wereld zich bewust van de hoge morele opdracht, die zij op dit gebied hebben. En zij zullen deze morele verplichting beslist ook niet in volle omvang nakomen, vooraleer er een nieuw interstatelijk orgaan is tot stand gebracht, dat dezelfde tekortkomingen der individuele staten uit kortzichtigheid, eigenbaat en andere nu eenmaal reëel menselijke (en statelijke) eigenschappen kan corrigeren, die de staat thans reeds t.a.v. háár subsidiaire organen te corrigeren heeft. Men spreekt in onze beweging wel eens over „de klassenstrijd der continenten”. De klassenstrijd in de eigenlijke historische zin is vooral daardoor ontstaan, doordat niet te rechter tijd een begin is gemaakt met een politiek van rechtvaardige inkomensverdeling. Zullen wij een der middelen, die althans nog éniġ uitzicht biedt om een soortgelijke internationale „klassenstrijd” te voorkomen, thans om „principiële” redenen onmogelijk gaan maken?

Twaalf bladzijden lang heeft prof. Groeneveld bezwaren geuit tegen de door ons aanbevolen middelen op het gebied der inkomensverdeling. Doch geen regel heeft hij gewijd aan de kardinale vraag, of de huidige ongelijkheid in de wereld volgens algemeen menselijke, en bovenal volgens christelijke, normen niet *te* groot is. In wezen beantwoordt hij onze beschuldiging, dat de huidige ongelijkheid te groot is, slechts met de kille opmerking, dat ongelijkheid een natuurlijk verschijnsel op dit „aards tranendal” is. Nog daarvan afgezien dat niemand onzer in de Plancommissie het tegenovergestelde beweerd heeft (zoals toch rustig wordt gesuggereerd), dáár gaat het niet om.

Het gaat erom, dat „de staat zich moet inspannen om in een optimale verdeling van het nationale inkomen die economie van beter-welzijn te verwezenlijken, die in de tijdelijke sfeer een der meest nobele doelstellingen is, waarop een menselijke samenleving zich kan richten”. Met deze woorden besloot Broissard zijn inleiding in Dyon. Met deze woorden ook zou ik afscheid willen nemen van de beschouwingen van prof. Groeneveld en mij willen wenden tot die van dr. Steenkamp.

Het artikel van dr. P. A. J. M. Steenkamp, „*Enige aspecten van de economische orde in socialistisch perspectief*,” ademt een heel wat opener geesteshouding. Toch heeft ook hij op verscheidene punten critiek, die hem ingegeven zou zijn door de constatering van niet beantwoorden aan „onze Evangelische opdracht” zoals hij in de laatste alinea van zijn bijdrage schrijft. Ik betreur het, dat hij het blijkbaar noodzakelijk geoordeeld heeft deze principiële peper aan zijn gerecht toe te voegen. Het is mijn vaste overtuiging, dat de critiek, die dr. Steenkamp op De weg naar vrijheid heeft, geventileerd had kunnen worden los van beschuldigingen van

beginseldeviaties. Wij verwachten van geen enkele katholieke persoon, die geïnteresseerd is in de politieke vraagstukken, dat hij de opvattingen, die wij, katholieke socialisten, zijn toegedaan, a priori zal onderschrijven. Maar waarom is het nu zo verschrikkelijk moeilijk, als men het niet met ons eens is, de gronden daarvoor zakelijk aan te geven? De schrijver geeft die zakelijke gronden ook wel; gelukkig. Als het daarbij bleef, zou het een genoegen zijn met hem te discussiëren. Maar het allerlaatste regeltje uit zijn artikel vergalt voor ons de smaak in die discussie wel aanmerkelijk.

Overigens wordt uit het verband tussen de afzonderlijke rubrieken in het artikel en de samenvattende beschouwingen aan het slot niet geheel duidelijk, waarin nu precies ten aanzien van de afzonderlijke onderwerpen ons tekort in zake het Evangelische verzoenen der tegenstellingen gelegen is. Het is een pracht van een slagzin „het onverzoenlijke willen verzoenen,” maar zij zal toch een concrete inhoud moeten krijgen, uitgewerkt worden in een concreet programma met een vastomlijnd doel, tot het bereiken waarvan bepaalde middelen zullen moeten worden aangeprezen, andere verworpen. De PvdA heeft ten minste een poging gedaan.

Het eerste punt van critiek is onze socialisatieparagraaf.

Dr. Steenkamp verklaart, dat hij „geen tegenstander is van socialisatie in alle omstandigheden”; daarmee uiteraard niet ons in socialisatiewoede willende overtreffen. Er blijft dus betrekkelijk weinig ruimte voor hem om ons ten deze principieel of op Evangelische gronden te kunnen veroordelen.

Dr. Steenkamp verwijt ons dan ook alleen, dat we niet voldoende argumenten, ontleend aan de economische doelmatigheid, hebben aangevoerd bij onze lijst van te socialiseren bedrijven; en dat wij (pag. 217) de gevaren niet hebben onderkend voor de persoonlijke en geestelijke vrijheid. Wat het laatste betreft heeft de Plancommissie uitdrukkelijk gesteld: „De bezwaren en moeilijkheden, aan de socialisatie van genoemde bedrijfstakken verbonden, dienen voorwerp van nadere studie te vormen”. En wat het eerste betreft, is toch voor ieder van de betrokken bedrijfstakken een globale motivering gegeven, die beslist minstens zo concreet is als de argumentatie van Quadregesimo Anno (no. 114): „Terecht immers wil men de eigendom van sommige soorten goederen aan de gemeenschap voorbehouden, daar het overwicht dat zij meebrengen zo groot is, dat het zonder gevaar voor de gemeenschap aan particulieren niet kan worden toegestaan”. Of als die van professor Maurice Byé, de bekende katholieke Parijse hoogleraar, die in 1948 zeide:

„Het wil ons voorkomen, dat de beste bepaling die is, die uitgaat van de idee der sleutelpositie, die door een of andere bedrijfstak wordt bezet. Men kan van een bedrijfstak zeggen, dat zij een sleutelpositie inneemt, als zij onmisbaar is voor de vervaardiging van meerdere producten of het leveren van diensten van eerste levensbehoefte”⁵⁾. Of als die van pater Welty, die voor socialisatie in aanmerking ziet komen: allereerst de bodemschatten als kolen, erts, aardolie en verder die productiemiddelen „die zo’n omvang aannemen of die zo belangrijk worden, dat het om redenen van openbaar welzijn bedenkelijk of zelfs gevaarlijk zou worden hen in handen van particulieren te laten.”⁶⁾

⁵⁾ „De Intern. Christelijke Vakbeweging” Sept.—Oct. 1948.

⁶⁾ Dr. E. Welty O. P. „Die Entscheidung der Zukunft” pag. 397.

Oorspronkelijk was in het werkprogramma van de Plancommissie ook nog een meer gedetailleerde studie omtrent al de vermelde bedrijfstakken voorzien, doch om meerdere redenen moest hiervan uiteindelijk worden afgezien, zodat volstaan is met de beschouwingen over de enkele bedrijfstakken uit Hoofdstuk XI (pag. 188-241). Overigens zou de schrijver daarin op verschillende punten de door hem gewenste nadere opheldering hebben kunnen vinden. Te betreuren valt ook, dat de schrijver er geen melding van maakt, dat het plan op alle mogelijke manieren voor zo ver mogelijke decentralisatie en interne democratie pleit, ook t.a.v. de gesocialiseerde sectoren; en dat het plan niet voor een uniforme socialisatie pleit, maar allerlei vormen voorstaat naast de socialisatie in de zin van nationalisatie en daarbij o.a. ook m.n. herinnert aan de mogelijkheid van „gemengde” ondernemingen als de Hoogovens en de KLM.

Ten slotte worden onze argumenten door de schrijver wel wat al te vlot afgedaan.

Zo merkt hij t.o.v. het verdelingsargument op (zoals boven reeds werd aangehaald), dat dit in deze tijd van moderne fiscale politiek, die de inkomensverdeling mede regelt, toch wel verouderd is. Maar hij bestrijdt niet onze overwegingen, *waarom* volgens het plan náást de redressering van de inkomensverdeling langs fiscale weg in het arsenaal der middelen tot deze redressering ook de socialisatie gewenst wordt geacht.

Vervolgens acht hij socialisatie een weinig overtuigend middel tot rationeler productie en verwijt ons, dat wij vergeten hebben, dat voor rationeler en efficiënter bedrijfsvoering niet altijd concentratie nodig is, — hetgeen wij nimmer beweerd hebben —, en dat wij hier combinatie van zelfstandige ondernemingen hadden moeten onderscheiden van concentratie, — terwijl wij juist gesteld hebben met socialisatie dezelfde voordelen als combinatie en concentratie te willen bereiken zonder de nadelen, die daaraan vastzitten bij de particuliere combinaties en concentraties in de vorm van kartellering en trustvorming.

Voorts stelt hij tegenover ons derde argument, de bezetting der sleutelposities (N.B. hetzelfde argument als van prof. Byé), slechts dat „wij zelf hebben erkend, dat *te* grote machtsconcentratie bij de overheid ook zijn bezwaren kan hebben”! Dit lijkt op het verhaal van de zwemleraar, die zijn leerling vermaande niet te langdurig in koud water te zwemmen, omdat hij daar kuitkramp van zou kunnen krijgen. Waarna de leerling ermaar van af zag om te leren zwemmen.

Ten slotte doet hij ons argument van de werkgelegenheid (naast de vermelding, dat wij weinig vertrouwen zouden hebben in de moderne methoden van conjunctuurpolitiek) af met de mededeling, dat als Amerika verkouden wordt, Nederland een longontsteking krijgt, en socialisatie deze longontsteking toch niet zal voorkomen. Laten we dan maar *niets* meer doen voor de werkgelegenheid. Een Amerikaanse verkoudheid zou immers ook aan onze beste conjunctuurpolitiek een longontsteking bezorgen. Overigens zet het plan wel degelijk uiteen, dat met conjunctuurpolitiek niet kan worden volstaan.

Het hoofdstuk over de machtsverhoudingen noemt de schrijver een der beste uit het gehele boek, omdat het de vinger legt op enkele schrijnende wonde plekken in onze hedendaagse maatschappij.

Merkwaardig vind ik het, dat de schrijver een beetje denigrerend opmerkt: „Het

plan wijst in dit verband op de p.b.o. zonder op dit punt diep in te gaan". Nergens zou volgens hem blijken, dat men de p.b.o.-organen als zelfstandige gemeenschappen zou zien. Het blijkt alleen reeds uit een zinsnede op pag. 79 van het plan, waarvan de schrijver echter mededeelt, dat de betekenis hem niet duidelijk is! Maar afgezien daarvan nu, of de p.b.o. in het plan gedragen zou worden door de idee der functionele decentralisatie of door de idee der subsidiariteit (in feite door beiden, daar de samenstellers uit verschillende richtingen komen), is niet het belangrijkste: *dat* de p.b.o. wordt voorgestaan? De wet op de p.b.o. is er, dank zij de KVP en de PvdA. Beide zijn er hartgrondig voor. Laat men ze dan realiseren en er praktisch mee werken. En laat men de p.b.o. niet reeds het leven moeilijk maken, vóórdat zij in de verschillende branches geboren wordt, doch haar beoordelen naar haar ontwikkeling en praktische resultaten. Het ware te wensen, dat de p.b.o. reeds die tientallen taken uitvoerde, die onze Plancommissie haar op hele series van bladzijden heeft toebedacht. Politiek, ook p.b.o.-politiek, is een kwestie van doen en daden.

N.a.v. het hoofdstuk over de productieverhoudingen meent de schrijver dat ten onrechte het particuliere winststreven nog steeds als de wortel van het kwaad en leidende tot het voortduren van de klassentegenstellingen ten tonele wordt gevoerd. Als grondoorzaak van de productieverhoudingen ziet dr. Steenkamp de inkomensverhoudingen, waarvan hij het betreurt, dat zij eerst in het zesde hoofdstuk bij dit kernprobleem der economische orde betrokken worden, waardoor een kunstmatig antagonisme tussen productie voor behoefte en die voor winst zou worden gekweekt. Niet bij de productie, maar bij de afzet ligt de tegenstelling zegt hij, en wil men daaraan een einde maken, dan moet men dit via de inkomensverhoudingen op de kopersmarkt bereiken.

Nu zijn wij het er roerend mee eens, dat de inkomensverhoudingen ook bij dit probleem betrokken moeten worden. Dat geschiedt overigens niet pas in het zesde hoofdstuk, maar reeds op de eerste bladzijde van het vierde hoofdstuk zelf en verder verspreid op de volgende bladzijden. En niet voor niets wordt op pag. 72 betoogd, dat vrijheid van consumptie pas inhoud krijgt als het te besteden inkomen boven een bepaald minimum uitkomt. (Welk minimum dan varieert afhankelijk van het welvaartsniveau). Roerend zijn we het er ook mee eens, dat ook een socialistische productie naar behoefte het oog gericht moet houden op inkoop- en afzetmarkten en dat ook in een socialistische economie de ondernemingen waarlijk niet per se tegen kostprijs zullen behoeven te leveren. Eerder als uitzondering! Maar wil dit alles nu zeggen, dat de tegenstelling: winst of behoefte als motief voor productie, in het geheel niet meer reëel is? Dat er geen tegenstellingen tussen — zelfs altruistische — ondernemers en werknemers, laat staan tussen baatzuchtige werkgevers en egoistische werkgevers en egoistische arbeiders zouden zijn?

Tegenstellingen *zijn* er en ze zullen er ook wel blijven. Het verschil tussen het socialisme van de PvdA en het oude marxistische is, dat het eerste de tegenstellingen niet wil aanwakkeren en tot de totale overwinning van de een over de ander wil opvoeren, doch integendeel verzwakken en tot de grens van het mogelijke harmoniëren.

En daarvoor is nodig, dat de huidige grote inkomensverschillen worden weg-gewerkt, — inderdaad —, maar ook dat het productiemotief van nog (overhéérsend)

op winst gericht gewijzigd wordt in (overheersend) op behoefte gericht. Ontkennen dat de huidige maatschappij overheersend op winst produceert, op het behalen van meer winst dan nodig is, en niet op het voorzien in de *werkelijke* behoeften, die in de overgrote meerderheid van de wereldbevolking leven, is volslagen irreal. Veronderstellen, dat alleen reeds wijziging in de inkomensverhoudingen de intenties der producenten zich voortaan op de werkelijke behoeften zou doen richten (en dus o.a. ook alle andere beïnvloedingsmogelijkheden van de op financiële resultaten zich richtende productieiders zou terzijde stellen), zou m.i. wel een mooi staaltje zijn van historisch materialisme. „We hebben,” zo zeide Eugène Delachenal in Dyon, „bewijzen nodig — en wel bewijzen, die iedereen merkt —, dat de onderneming vóór alles wordt geleid met het oog op het algemeen belang. Deze voorwaarde noopt tot een ingrijpende evolutie van de mentaliteit van het merendeel der ondernemers, zonder dewelke niets zal worden bereikt. In één woord, de economie van het dienstbetoon (van de behoefte; l'économie de service) zal die van het profijt (van de winst; l'économie de profit) moeten vervangen.”

De kritiek van dr. Steenkamp op onze denkbeelden over de leiding der productie, over de kapitaalvoorziening en over de economische organisatie en productiviteit, komt er steeds weer op neer, dat aan de overheid te grote competenties zouden worden verleend; bevoegdheden, die zij niet zou *kunnen* uitoefenen, omdat zij tot een vergaande leiding niet in staat zou zijn; bevoegdheden ook, die voor zover zij ze zou trachten uit te oefenen, tot een onduldbare detailbemoeienis en een reusachtig contrôle-apparaat zouden leiden.

Hier zou heel veel over te zeggen zijn. Ik zal de laatste zijn om te ontkennen, dat ook overheidsinstellingen grote fouten kunnen maken. Maar waarom de overheid de door ons gewenste leiding niet zou *kunnen* geven, is me alleen duidelijk als apodictische bewering. De overheid zal er natuurlijk voldoende voor moeten worden geëquipeerd, de leiding zal voldoende moeten worden gedifferentieerd, een grote vrijheid van beweging en beslissingsmogelijkheden zal op ieder niveau nodig zijn. Of, zoals het plan letterlijk zegt: „Opgave blijft het de weg te vinden tussen een dodende centralisatie en een niet meer hanteerbaar particularisme”.

Beter dan van apriorismen uit te gaan, ware het ook hier concrete feitelijke waarderungen als basis te nemen. Aan niets laat zich zulks beter demonstreren dan aan het voorbeeld van de „vrijere loonvorming”. Zonder dr. Steenkamp aansprakelijk te willen stellen voor de poging van prof. Romme ten deze, mag er misschien wel aan herinnerd worden, dat Romme de Kamer al aan een beginseluitspraak wilde binden met zijn bekende motie, nog vóórdat de feiten behoorlijk waren onderzocht; nog vóórdat zijn alternatief was getoetst op deugdelijkheid; nog vóórdat de SER, die daartoe door de regering behoort te worden uitgenodigd, advies kon hebben uitgebracht; nog vóórdat de Stichting van de Arbeid, die daartoe al had besloten, het beraad had kunnen openen; nog vóórdat de drie ministers (een uit de PvdA, een uit de AR, een uit de KVP), die de regering uit haar midden reeds uit eigen beweging tevoren had aangewezen, ook nog maar één keer met elkaar hadden kunnen overleggen. En nog dwazer was het, dat deze motie, toen het ongerijmde ervan ook aan de indiener wel voldoende duidelijk was geworden, niet ronduit werd ingetrokken, maar in de bekende ijskast werd opgeborgen.

Reëler lijkt het me dan toch nog altijd, dat de plancommissie van de ene kant, gezien de toenmaals geldende verhoudingen en verwachte ontwikkelingen in principe zeide te willen vasthouden aan een centraal geleide, en vooral normatieve loonpolitiek, doch van de andere kant royaal toegaf, dat daar moeilijkheden uit kunnen voortvloeien, waaraan zij wel degelijk aandacht bleek te willen schenken.

Als dr. Steenkamp stelt „dat men bereid zal moeten zijn omwille van de hoge geestelijke en economische waarden de macht te spreiden en centralisatie te voorkomen,” dan meen ik te mogen concluderen, dat niet alleen onze met instemming door de schrijver aangehaalde partijgenoot-oud-minister In 't Veld er ook zo over denkt, maar de gehele plancommissie evenzeer. Practisch kunnen de overwegingen en doelstellingen van dr. Steenkamp enerzijds en die van mr. In 't Veld en ons anderzijds stellig uiteenlopen — zelfs beduidend —, principieel dient er nochtans te dien aanzien geen controverse te worden geconstrueerd.

Het derde artikel in het KSM, dat ik te bespreken heb, is dat van *drs. W. K. N. Schmelzer „Socialistische Internationale Gemeenschap”*. Vanwege de omvang, die mijn commentaar anders zou aannemen, moet ik kort zijn. Ik kan het ook zijn, omdat deze auteur in verhouding tot de andere medewerkers aan de bijzondere uitgave der KVP opmerkelijk weinig kritiek uitspreekt. Hij opent zelfs met een woord van oprechte bewondering voor de uit het planboek blikkende visie. In het bijzonder wordt dezerzijds daarbij gewaardeerd, dat hij deze visie niet alleen in het economische en politieke vlak, doch eveneens in het zedelijke onderkent.

Afgezien van een algemene verwijzing naar door de andere schrijvers in zake corresponderende punten van de nationale politiek geuite bezwaren oefent *drs. Schmelzer* in feite slechts critiek uit t.a.v. een tweetal specifieke onderwerpen, dat der socialisatie in internationaal verband en dat van de kapitaalvorming en het -verkeer daarin. Na wat eerder door dr. Brongersma en mij in dit nummer van S. en D. in zake socialisatie te berde werd gebracht, meen ik zonder nadere bewijsvoering ook hier wel te mogen stellen, dat afwijkende visies tot andere praktische waarderungen, niet tot principieel verschillende uitgangspunten te herleiden zijn. T.a.v. het tweede onderwerp betoogt de schrijver m.b.t. de kapitaalvorming eigenlijk alleen, dat het socialisatiegevaar, hoe dan ook al aan de achterdeur zou staan, terwijl hij m.b.t. het kapitaalverkeer zegt niet het kapitaalverkeer van private ondernemingen zo maar uitgeschakeld te willen zien, daarbij suggererend dat wij dit wel zouden willen. Het eerste punt hangt met zijn zojuist genoemd bezwaar samen, het tweede is beslist onjuist. Uit de door de schrijver zelf aangehaalde passage van De weg naar vrijheid blijkt wel duidelijk, dat het particuliere kapitaalverkeer wel degelijk tot ontplooiing zal kunnen blijven komen, doch: slechts binnen de daartoe door internationale en nationale organen getrokken richtlijnen.

Dit is dus geen uitschakeling.

Het verschil tussen de door de socialisten en door de politici der christelijke partijen op internationaal gebied te voeren politiek, lijkt mij dan ook vanuit principieel gezichtspunt nog minder groot, dat uit het artikel van *drs. Schmelzer* zou moeten blijken.

In elk geval rechtvaardigen de genoemde verschillen niet de afzonderlijke kwalificatie van „christelijke politiek,” die hij, ter onderscheiding, aan de inzichten der KVP-politici wil toekennen.

SOCIALISME EN CULTUUR

An het dubbelnummer van Augustus-September 1953 van het Katholiek Staatkundig Maandschrift, dat geheel gewijd is aan een bespreking van het rapport van de Plancommissie van de Partij van de Arbeid, „De weg naar vrijheid”, heeft de redactie een voorwoord meegegeven, dat aldus besluit: „Onder de bedoelingen, die bij de opzet van dit dubbelnummer hebben voorgezeten, neemt het leveren van een confrontatie van de socialistische denkbeelden met de politieke idealen, zoals deze naar onze mening op grond van katholieke principes moeten worden gezien, een belangrijke plaats in. Dat bij deze confrontatie het volle licht valt op principiële verschilpunten, is in overeenstemming met de opvatting die de redactie omtrent haar voorlichtende taak huldigt”.

De hier bedoelde confrontatie is, voorzover het het culturele terrein betreft, geleverd door prof. Gielen. Deze schreef nl. het artikel „Socialisme en cultuur”, waarin de hoofdstukken XIII en XIV van „De weg naar vrijheid” worden besproken, maar waarin hoofdstuk XV, dat handelt over vrije-tijdsbesteding, pers, radio, film, televisie en kunst, buiten beschouwing wordt gelaten.

Prof. Gielen uit in zijn artikel bedenkingen:

1. tegen de vaagheid en de omwisselbaarheid der gebruikte terminologie;
2. tegen overdrijving of typisch „economisch” denken, zelfs inzake cultuur;
3. tegen innerlijke tegenspraken;
4. principiële bedenkingen.

In aansluiting op de boven aangehaalde woorden van de redactie van het Katholiek Staatkundig Maandschrift moge ik mij beperken tot een weerwoord ten aanzien van de laatste categorie bedenkingen.

Principiële bedenkingen

Prof. Gielen vat zijn principiële bedenkingen als volgt samen: „Ten slotte zijn er principiële bedenkingen. Waar „overheid en cultuur” in onderling verband worden gezien, krijgt de Overheid een onaanvaardbaar grote taak toebedeeld. Men gaat er zelfs vanuit: „Op verschillende culturele gebieden zijn zulke grote gemeenschapsbelangen in het geding, dat de *beheersing* daarvan niet gelegd mag worden in handen van particuliere organen alleen.” Wie in dat geval het loodje legt, is duidelijk. En wie bepaalt *welke gebieden* dit zijn? Wie stelt vast of er grote „gemeenschapsbelangen” in het spel zijn? De tekst laat ons hieromtrent volledig in de mist. Erger is, dat op pag. 280 kerken en Humanistisch Verbond gelijkge-rechtigd worden gezien t.a.v. de geestelijke verzorging, terwijl elders de befaamde „*erreur sociologique*” meer dan eens opduikt.” (pag. 228).

Overheid en cultuur

Mij zettend tot een antwoord aan prof. Gielen, ontmoet ik dus als eerste principiële bezwaar de onaanvaardbaar grote rol, die de overheid zou zijn toebedeeld. Hierover zegt de Plancommissie op pag. 264:

„Het is ondenkbaar dat een overheid, wier plicht om voor het welzijn van haar burgers in algemene zin te waken door geen zinnig mens ontkend wordt, zich aan het geestelijk welzijn van die burgers niets gelegen zou laten liggen.”

Dan volgt de door prof. Gielen geciteerde zin. En de schrik van prof. Gielen voorvoelende, gaat de Plancommissie verder:

„Er zijn velen, die schrikken zodra de woorden overheid en cultuur in één zin gebruikt worden. Zij mogen bedenken, dat het beeld van de overheid, die zich niet met de cultuur bemoeit, altijd een vals beeld is geweest. Zulk een overheid heeft nimmer bestaan. In de maatschappij zijn economische en sociale verhoudingen en ook de cultuur, altijd in beweging. Een overheid die deze verschijnselen op hun beloop zou laten sanctionneert in feite de ontwikkeling, welke op grond van bepaalde machtsverhoudingen gaande is. Een dergelijke „neutrale” politiek is óók een politiek, en vaak een heel wat willekeuriger dan het bewuste en gerichte beleid.”

Voor hen die van de schrik nog niet bekomen zijn, citeer ik graag nog het een en ander van pag. 265 sq. van „De weg naar vrijheid”:

„Het zou intussen van weinig werkelijkheidszin getuigen om de ogen te sluiten voor de gevaren welke hier aanwezig zijn. De dictaturen hebben ons op dit gebied een les geleerd, welke niet misverstaan kan worden. De geestelijke vrijheid is ver te zoeken waar de overheid meent bij uitsluiting het recht te hebben haar burgers te leren wat zij mooi en lelijk, nuttig en waardeloos moeten vinden. . . . De geestelijke vrijheid — en dan niet in de zin van de vrijheid van hem die over de ruimste middelen beschikt — zal gewaarborgd blijven indien de overheid zich tot het trekken van grote lijnen beperkt, datgene wat uit de maatschappij opkomt, ook aan experimenten, steunt, stimuleert, coördineert en subsidieert; indien zij haar beslissingen en de overwegingen daartoe openbaar maakt, en voortdurend aan het critisch oordeel van de maatschappelijke organen en van de volksvertegenwoordiging blijft onderwerpen. . . . In de bestaande maatschappelijke situatie, gesteld tegenover de hiervoor geschetste problemen, heeft de overheid, zelfs indien men principieel voorzichtig te werk wil gaan, een grote verantwoordelijkheid en een daaruit voortvloeiende — niet uitvoerende, maar organiserende — taak, welke zij mede kan doen verrichten door de nog te noemen „nieuwe organen”.

Over deze nieuwe organen spreekt de Plancommissie op pag. 267 sq. als volgt:

„Intussen is uit het voorgaande duidelijk gebleken, dat het stellen van taak en verantwoordelijkheid van de overheid noch betekent de wens tot, noch de noodzaak van een verambtelijking van de cultuur, welke even rampzalig zou zijn als een vercommercialisering, zoals wij thans in vele opzichten kennen.

De onderlinge doordringing van staat en maatschappij gaat steeds verder. Geen maatschappelijke instelling is denkbaar, welke niet geraakt of beïnvloed wordt door de overheid. Geen reële uitvoering van de overheidstaak is meer denkbaar zonder nauw contact met, advies van, stimulering door de maatschappelijke organen. Op sociaal-economisch terrein is daar, althans in opzet, de consequentie van getrokken in de PBO.

Het is de hoogste tijd, dat zulks ook op cultureel terrein geschiedt. Het nalaten

daarvan houdt het grote gevaar in, dat de cultuur zal verdorren onder een goedwillende maar dodelijke bureaucratie, hetzij onder een winstwillende maar even dodelijke zakelijkheid.

In de volgende hoofdstukken zal voortdurend sprake zijn van het in het leven roepen van nieuwe of het geven van grotere bevoegdheden aan bestaande „Raden” — als een Onderwijsraad, een Radoraad, een Kunstraad enz. Deze raden zullen dienen te bestaan uit vertegenwoordigers van de overheid en van de maatschappelijke organen en groepen, welke op het desbetreffende gebied werkzaam zijn. Enkele gemeenten hebben reeds een organisatorische samenwerking tussen gemeente en culturele organisaties tot stand gebracht; een systeem van provinciale en gemeentelijke vertakkingen van de landelijk werkende raden is ook zeer wel denkbaar. Te allen overvloede moge er daarbij op gewezen worden, dat elke gedachte aan een corporatief staatsbestel of een „radenmaatschappij” ons daarbij vreemd is. Het gaat hier om een praktische vorm, dienende om het beheer over onze cultuurgooederen te onttrekken zowel aan een uitsluitend ambtelijk als aan een uitsluitend commercieel apparaat en zelfs aan de macht van uit idealisme opgekomen en levende, maar een betrekkelijke monopoliepositie verworven hebbende, groepen. Deze praktische vorm wordt geheel gedacht binnen het raam van het democratisch bestel dat wij kennen. De op cultureel terrein zich bewegende raden zullen evenals de bedrijfsschappen verordenende bevoegdheid moeten bezitten, en een vaste plaats in het maatschappelijk leven moeten verkrijgen. Zij dienen bij de wet te worden ingesteld, in welke wet tevens hun opdracht zal moeten worden verankerd. Die opdracht zal dus naast van adviserende en uitvoerende, ook van regelende aard kunnen zijn. De verordeningen zullen onderworpen moeten zijn aan een goedkeurings- of vernietigingsrecht van de Kroon.

Ten slotte: als overkoepelend orgaan boven de raden wordt gedacht aan een Algemeen Culturele Raad als centrum waar de activiteit van de raden besproken en gecoördineerd kan worden.”

Als ik nu hierna met prof. Gielen vraag, wie bij dergelijke opvattingen het loodje legt, dan zeg ik met hem, dat dit duidelijk is: dat is bijv. de bioscoop-exploitant, die alleen op winst uit is of de bibliotheekhouder, die pornografie of net nog geen pornografie voor geld ter lezing aanbiedt. Doch dit kan prof. Gielen toch moeilijk bezwaarlijk vinden.

Natuurlijk zal men bij het instellen van de beschreven nieuwe organen soortgelijke moeilijkheden ontmoeten als bij de wetgeving en uitvoering van de PBO, maar dit is geen reden om de nieuwe organen af te wijzen.

En wie bepaalt de gebieden, waarop de beheersing van grote gemeenschapsbelangen niet gelegd mag worden in handen van particuliere organen alleen, vraagt prof. Gielen. Wie stelt vast of er grote gemeenschapsbelangen in het geding zijn? Mijn antwoord kan niet anders luiden dan: de overheid in haar wetgevende functie. Want ik onderschrijf de woorden in het rapport over cultuurpolitiek van het Centrum voor Staatskundige Vorming van de KVP op pag. 10: „De overheid is verantwoordelijk voor de cultuur, met dien verstande, dat de landelijke, provinciale en gewestelijke overheidsorganen directe verantwoordelijkheid dragen voor de culturele ontwikkeling van de aan hun zorgen toevertrouwde gemeenschappen.” En als de taak van die overheidsorganen dan zo subtiel omschreven wordt, als gebeurt in de zojuist geciteerde passages van het „Plan”, dan kan een katholiek daar geen bezwaar tegen maken. Het is derhalve alleszins begrijpelijk, dat prof. Gielen bij het opsommen van zijn principiële bezwaren verder gaat met de woorden: „Erger is, dat...”.

Sprekend over het leger zegt de Plancommissie van de Partij van de Arbeid op pag. 279 sq.:

„De zorg voor het moreel van de soldaat zal daarom een belangrijke plaats moeten innemen... Op geëigende wijze zal èn aan de soldaat èn aan de bevolking — via het voorlichtingsapparaat — duidelijk gemaakt moeten worden dat het leger méér kan zijn dan een verzameling jonge mensen die men schieten leert... Vaderlandsliefde zonder chauvinisme, moed zonder roekeloosheid, strijdvaardigheid zonder moordlust, gehoorzaamheid zonder gewetenloosheid: daar ligt de zware, maar noodzakelijk te vervullen taak. In hetzelfde vlak ligt de eis van ruime mogelijkheid voor kerken en Humanistisch Verbond voor geestelijke verzorging. De regering heeft ten deze een steunende taak: zij zal de voorwaarden ervoor moeten scheppen: niet meer, maar ook niet minder.”

Prof. Gielen concludeert uit deze woorden, dat kerken en Humanistisch Verbond ten aanzien van de geestelijke verzorging gelijkgerechtigd worden gezien. Volgens Van Dale's Nieuw groot woordenboek der Nederlandse Taal (1950) betekent „gelijkgerechtigd”: „*dezelfde* rechten hebbend”. Welnu, de schrijvers van „De weg naar vrijheid” zijn stellig van mening, dat in een democratische staat christenen en humanisten *dezelfde* rechten hebben, maar daarmee zeggen zij niet, dat kerken en Humanistisch Verbond *dezelfde* rechten hebben. Dit laatste staat met geen letter in de door prof. Gielen bestreden passage. Prof. Gielen maakt zich schuldig aan „Hineininterpretation”.

Erreur sociologique

Ten slotte de „*erreur sociologique*”. Voor een omschrijving van dit begrip verwijst prof. Gielen naar Maritain, *Education à la croisée des chemins* pag. 35 sqq. Echter, Maritain spreekt op de bewuste pagina's helemaal niet van een „*erreur sociologique*”, maar van een „*erreur: le sociologisme*”. Hiermee heeft Maritain op het oog de opvattingen van Durkheim en zijn school, die in de Franse sociale wetenschappen zo'n grote rol hebben gespeeld. In Nederland heeft dit sociologisme nooit betekenis gehad. Reeds een overigens sterk positivistisch georiënteerde figuur als Steinmetz, de vader van de Nederlandse sociologie, verwierp het in 1896. (Aangehaald in: S. Deploige, *Le conflit de la morale et de la sociologie*, pag. 349, een boek uit 1911, dat op knappe wijze met deze hypertrophie van de sociologische beschouwingswijze afrekent en bij welks derde druk Maritain een voorwoord schreef). Het is dus irreal in „De weg naar vrijheid” een geestelijke stroming te signaleren, die al meer dan 60 jaar oud is en in ons land nooit enig opgeld heeft gedaan. Gezien de onjuiste citering van prof. Gielen mag men zich afvragen, of prof. Gielen wel op de hoogte was van de door Maritain bedoelde richting in de Franse sociale wetenschap, een stroming die overigens ook in Frankrijk al sterk op haar retour is.

Desondanks is het natuurlijk theoretisch mogelijk, dat het sociologisme toch op de een of andere manier in „De weg naar vrijheid” rondspookt. Maritain defineert deze dwaling als volgt: „*c'est celle qui demande au conditionnement social la règle suprême et l'unique étalon de l'éducation,*” hetgeen ik poog te vertalen met: het

is de dwaling, die in het „klaarstomen” voor de maatschappij het hoogste richtsnoer en de enige maatstaf zoekt voor de opvoeding.

Volgens prof. Gielen duikt deze dwaling telkens op in „De weg naar vrijheid” en hij geeft daarvan vier voorbeelden.

1. De taak van het gezin

In „De weg naar vrijheid” staat op pag. 274 sq.:

„De onvervangbare waarde van het gezin voor de opvoeding en vorming van het kind wordt in steeds bredere kring beseft. . . . Al is het gezin niet meer, zoals in een primitieve maatschappij, een productieve en consumptieve eenheid, waarin werk-, levens- en cultuurgemeenschap waren verenigd, toch blijft een aantal zeer wezenlijke taken aan het gezin opgedragen.

Het zijn o.a.:

Het beschermen en verzorgen van het jonge kind.

Het scheppen van een sfeer van onderlinge genegenheid en een gevoel van geborgenheid voor alle leden van het gezin.

De karaktervorming van het kind tot een sociaalvoelende persoonlijkheid met een behoorlijk ontwikkeld aanpassingsvermogen.

Het gezin heeft, samen met andere maatschappelijke organen en organisaties, de taak tot:

Het overdragen van de grondslagen der cultuur,

De religieuze opvoeding.

De bevordering van de algemene ontwikkeling en de vakkennis, en het verschaffen van ontspanning.

Het feit, dat deze belangrijke taken aan het gezin dienen te worden *toevertrouwd*, het feit, dat hier de „gelijkheid van kansen” begint, betekent ook, dat grote aandacht nodig is voor het gezin en gezinsleven. Samenwerking van de organisaties, die op dit terrein werkzaam zijn in een adviserende Gezinsraad, kan in dit verband van waarde zijn.”

Prof. Gielen vindt, dat de term „toevertrouwd” op deze plaats een symptoom is van sociologisme.

Ook ik vind de uitdrukking „moeten worden toevertrouwd” niet gelukkig, omdat de genoemde taken van nature aan het gezin toebehoren. Maar het is onjuist deze woorden aan sociologisme toe te schrijven. Immers de door Maritain gesignaleerde dwaling heeft betrekking op het vaststellen van de doeleinden van de opvoeding, niet op de vraag, aan wie de taak der opvoeding toekomt.

Nu zou men natuurlijk kunnen zeggen, dat deze woorden dan wel niet wijzen op sociologisme, maar wel op een overschatting van de staatstaak. Doch m.i. bewijst de kontekst van de gewraakte woorden, dat er geen sprake is van delegatie door de overheid aan het gezin. Het getuigt in mijn ogen dan ook van een gebrek aan „fair play” om de woorden „dienen te worden toevertrouwd”, die prof. Gielen op pag. 224 en 225 van zijn artikel becritiseert, zo zwaar aan te rekenen in een passage van het Plan, die ook de woorden bevat „blijft opgedragen” en „heeft de taak tot”.

Of bedoelt prof. Gielen te opponeren tegen de vorming in het gezin van het karakter van het kind tot een sociaal voelende persoonlijkheid met een behoorlijk ontwikkeld aanpassingsvermogen? Is dit soms sociologisme? Dan vindt deze gedachte zijn beantwoording onder punt 3.

Of heeft prof. Gielen bezwaar tegen samenwerking van organisaties op het terrein van het gezin en het gezinsleven? Blijkt hieruit besmetting met sociologische? Dan komt dit meteen in het nu volgende punt ter sprake.

2. Samenwerking in de Nederlandse Jeugdgemeenschap

De Plancommissie schrijft op pag. 281:

„Er is in Nederland dringend behoefte aan meer systematiek in de behandeling van zaken, de jeugd betreffende. Wat er in de loop der tijden gedaan is aan jeugdbemoeiing heeft meer het karakter gehad van ordeloos bijhouden dan van systematische opzet. Tekortkomingen in het werk en verspilling van geld zijn het gevolg geweest. Het repareren achteraf heeft vaak meer de aandacht gehad dan het voorkómen. Overheid en particuliere instanties hebben elkaar dikwijls meer in de wielen gereden dan doelmatig *samengewerkt*. Een concurrentiesfeer tussen de verschillende „zuilen” heeft meer dan eenmaal het kind, waarom het begonnen was, benadeeld. Elke gedachte aan staatsopvoeding blijve hier verre. De overheid heeft vooral de taak van het scheppen van voorwaarden voor ontwikkeling en ontplooiing, het bevorderen van *samenwerking*, uitnodigen, steunen en aanvullen, maar dient deze taak systematisch en welbewust te volvoeren. Daarbij zal zij in nauw overleg en goede *samenwerking* met de vrije organisaties op dit terrein het werk moeten doen. De algemene Jeugdraad kan daarin de Rijksoverheid bijstaan. Voor zover nodig kunnen districts- en plaatselijke jeugdraden worden gevormd voor doeltreffende *samenwerking* met lagere overheidsorganen. De Algemene Jeugd- raad kan speciale organen oprichten voor enkele onderdelen van de jeugdzorg als bijv. de jeugdbeweging en de sport. Waar het werk een breder terrein bestrijkt (ook bij onderwijs, vrije-tijdsbesteding) waarborge men in de betreffende organen een voldoende vertegenwoordiging voor en door de jeugd.

Er is nog een andere reden dan de afwijzing van staatsopvoeding, welke ertoe noopt het zwaartepunt van dit werk te leggen in de handen van de vrije organisaties. Er is geen betere vorming tot verantwoordelijkheidsbesef denkbaar dan het geven van verantwoordelijkheid. Dat betekent voor de overheid, dat zij de maatschappelijke en culturele organen als primair dient te beschouwen, maar het betekent voor deze organen evenzeer, dat zij de leiding van hun jeugdwerk niet uitsluitend aan ouderen moeten opdragen.”

Prof. Gielen schrijft hierover op pag. 225 van zijn artikel: „Wij vragen wat met „samenwerking” wordt bedoeld? Ook wij willen daarvoor pleiten, maar het is gemakkelijk in te zien dat „samenwerking” zoals de oorspronkelijke Nederlandse Jeugd Gemeenschap die opzette, en zoals wij die thans zien, in de practijk een hemelsbreed verschil moeten geven.”

Als prof. Gielen zich even in herinnering wil brengen, welke personen bij de oorspronkelijke opzet van de NJC tegenover elkaar hebben gestaan, dan zal hij mij willen toegeven, dat het niet kies was deze zin neer te schrijven. Van mijn kant wil ik nu niet de bokken van de schapen gaan scheiden, maar alleen opmerken, dat de Plancommissie van de Partij van de Arbeid eind 1951 toch niet verantwoordelijk kan worden gesteld voor een eventueel verkeerde opzet van samenwerking in de NJC, geprojecteerd door andere mensen en in de jaren 1945 en 1946. Prof. Gielen had de taak gehad om duidelijk te maken, dat de aanvankelijke opzet verkeerd was en dat deze opzet in de lijn lag van de betreffende gedeelten van „De weg naar vrijheid”.

Afgezien daarvan echter, is het duidelijk, dat samenwerking van jeugdorganisa-

ties (en ook van organisaties, werkzaam op het terrein van het gezin en het gezinsleven) niets te maken heeft met de paedagogische dwaling, die Maritain heeft beschreven.

3. *Het doel van de opvoeding*

Het Plan geeft op pag. 282 sq. te lezen:

„Het doel (van een actieve cultuurpolitiek) moet zijn een poging tot vorming van als het ware een ander mensentype, meer in overeenstemming met de gedachte maatschappij als een gemeenschap van vrije mensen. Dit gemeenschapselement dient het gehele onderwijs te doortrekken, en de leerkracht dient daarop ingesteld en daartoe opgeleid te zijn. De onderwijzers en leraren van 1952 zullen andere mensen zijn dan die van 1902! Zij hebben niet met leerlingen, maar met kinderen te maken en zij zullen deze kinderen aansluitend bij de gezinsopvoeding meer dan in het verleden mogelijk was, moeten leren wat „samen leven” met anderen waarlijk betekent, wat hun taak is in dit leven en wat de zin is van hun arbeid, zeker niet in de laatste plaats van de handenarbeid. Onderwijs en opvoeding dienen ook de weerslag te zien te geven van de wijzigingen in de productieverhoudingen en arbeidsverhoudingen, welke in de vorige gedeelten van dit Plan zijn bepleit, ten einde de mens in de gelegenheid te stellen tot volle ontplooiing te geraken onder maatschappijverhoudingen, die daartoe beter geëigend zijn dan de huidige.

Een naar socialistische beginselen ingerichte maatschappij kan niet dulden, dat duizenden jongeren zonder voldoende vooropleiding in de maatschappij komen, en de huidige omstandigheden laten niet toe de krachten en talenten, welke bij velen aanwezig zijn, ongebruikt te laten. De eis van voldoende vooropleiding klemmt te sterker, omdat verwacht moet worden, dat de ontwikkeling van de techniek de behoefte aan vakbekwame arbeidskrachten zal doen toenemen.

Voor een zeer groot deel van de jeugd is thans het lager onderwijs eindonderwijs; daarna gaat zij het leven in en moet dan verder maar van dit leven leren, haar keuze doen, haar weg vinden, in het verwarrende beeld van onze samenleving. Dit betekent een verarming voor mens en gemeenschap. De vorming van de jongere moet zodanig zijn, dat de voor vakbekwaamheid geschikte de bij zijn aanleg passende opleiding krijgt, en dat de minder creatief begaafde, ook wanneer hij zeer eenvoudige arbeid verricht, evenzeer in staat is de arbeidstijd, zowel als de hem toevallende vrije tijd, op waarlijk menselijk niveau te doorleven.”

Prof. Gielen vraagt, wat met opvoeding tot samen leven wordt bedoeld.

„Voor velen immers in de PvdA,” zo schrijft hij op pag. 225 sq., „betekent dit, dat de openbare school primair is en primair moet blijven; wie de geschriften van wijlen prof. Kohnstamm kent, weet dat deze mening voert tot een verwerpen — in principe — van het bijzonder onderwijs, dat weliswaar nu nog geduld wordt maar dat men toch liever ziet verdwijnen. Zo zou men ook meer licht wensen als geschreven wordt over „gemeenschapsoepvoeding”. Het zou, menen wij, gemakkelijker zijn in deze passage (mede in verband met wat op pag. 275 werd gezegd over de taken die aan het gezin moeten worden „toevertrouwd”), de „erreur sociologique” te ontdekken die Maritain signaleerde, dan een paedagogiek in christelijke, in katholieke zin!

Merkwaardig genoeg wordt in deze inleidende beschouwingen nauwelijks gerept over de personalistische instelling, die toch zoveel opgang in deze kringen heeft gemaakt (en waarover wij ons verheugen!). Maar helaas houdt de beschouwing weer op, waar zij interessant begon te worden; de lezer, bereid instemming te betuigen, vraagt zich bijtijds af (juist omdat de beschouwing wordt stilgezet): wat bedoelt gij met gemeenschapsoepvoeding, wat met opvoeding tot „samen leven”?

Ook pag. 230 van Prof. Gielens artikel moet in dit verband geciteerd worden:

„Op grond van de psychologisch-paedagogische instelling, die krachtens ons beginsel uitgaat van eerbied voor de persoon van het kind en zijn natuurlijke ontwikkeling, zal juist de aandacht op de persoonlijke ontwikkeling vallen en niet op de gemeenschap. Zij zal evenwel die vorming zó doen zijn, dat het kind straks als waarlijk maatschappelijk wezen zich gedragen zal. Ten slotte zal die eerbied voor de persoon van ieder kind, ongeacht de stand waartoe het behoort, de mogelijkheden openen om in feite het ontwikkelingsniveau te bereiken dat, krachtens aanleg en karakter, ervoor kan zijn weggelegd. Niet de behoeften of wensen der maatschappij zullen richtsnoer zijn, noch zullen wij de selectie in de mate als *De Weg naar Vrijheid* wil, die eminente plaats geven van waaruit zij dodelijk gevaarlijk wordt voor persoonlijke ontwikkeling en... daardoor voor de maatschappij. Wie kennis draagt van de algemeen-waargenomen neurotische houding van de moderne mens, van de dreigende massaficatie en een sterker wordend infantilisme, zal de redding en versterking onzer cultuur zoeken in de versterking der persoonlijkheidsvorming, ongeacht welk kind het betreft. Maar hij zal zich bewust blijven, dat de mens een maatschappelijk wezen is naar zijn diepste aard. Wat níet betekent, dat de gemeenschap uitgangspunt voor de vorming van deze mens moet zijn!”

Tegen de beschouwingen van Prof. Gielen moet het volgende in het midden worden gebracht.

Het vraagstuk van de openbare school tegenover de bijzondere valt niet onder het sociologisme. Bovendien is de persoonlijke overtuiging en voorkeur van Prof. Kohnstamm — gesteld dat deze juist zou zijn weergegeven — en ook de eventuele overtuiging en voorkeur van vele leden van de PvdA niet de overtuiging en voorkeur van de PvdA zelf. Dat is krachtens het pluriforme karakter van deze partij zelfs onmogelijk.

Wat het begrip „gemeenschapsopvoeding” betreft, is het goed vooraf op te merken, dat de aanhalingstekens om dit woord niet betekenen, dat het woord in de door Prof. Gielen gewraakte passage voorkomt, maar dat het woord door Prof. Gielen zelf is gemaakt.

Is nu in deze passage de dwaling van het sociologisme aanwezig? Wordt aan de opvoeding als eis gesteld, dat zij de behoeften of wensen van de maatschappij tot richtsnoer neemt, dat zij klaar stoomt voor de maatschappij? Dat zij de gemeenschap, niet de persoonlijke ontwikkeling, tot uitgangspunt neemt?

Het wil mij voorkomen, dat prof. Gielen wederom in de fout vervalt van „hineininterpretieren.” Immers de Plancommissie spreekt uitdrukkelijk van *gedachte* maatschappij, van een gemeenschap van *vrije* mensen, van aansluiten bij de *gezinsopvoeding*, van wat samenleven met anderen *waarlijk* betekent, van de *taak* der kinderen in dit leven, van de *zin* van hun arbeid. De commissie wil zelfs de maatschappijverhoudingen wijzigen om de mens tot *volle ontplooiing* te laten komen. Dit alles is toch precies het omgekeerde van het sociologisme.

Wanneer — en met een zeker goed recht — het wóórd „personalisme” niet in „De weg naar vrijheid” voorkomt, dan kan men toch niet de „personalistische instelling” van de schrijvers over het hoofd zien. Deze blijkt uit tal van passages — al dan niet hierboven geciteerd — in de twee door Prof. Gielen besproken

hoofdstukken, het duidelijkst echter wellicht in het eerste hoofdstuk van het boek, waaruit ik nog de volgende citaten moge voorleggen:

„Deze overtuiging (nl. dat de verhoudingen binnen de Westerse wereld waard zijn om verdedigd te worden) moet gevoed worden door een sterk besef van de verantwoordelijkheid die op de mens in de vrije gemeenschap rust. Verantwoordelijkheid tegenover medemens en gemeenschap.” (pag. 8) en:

„Uit het voorgaande volgt reeds aanstonds, dat de staat niet de hoogste waarde is, waaraan de mens zijn betekenis ontleent. Evenmin is het volk het einddoel van ons denken en werken. De staat is een middel, een uiterst belangrijk, volstrekt onmisbaar middel, dat echter steeds dienstbaar moet blijven aan een hoger belang. Het volk is gemeenschapsvorm van hoge zedelijke waarde. Maar het mag nimmer het primaire doelwit worden, waarnaar alle menselijke handelen wordt gemeten en waarop dit wordt gericht.

Een andere afbakening echter is evenzeer nodig. Wij verstaan onder een vrije mens niet de mens, die zich zelf tot maatstaf aller dingen stelt. Wij verwerpen nadrukkelijk het denkbeeld, dat het hem vrij zou staan zich zelf in ongebondenheid uit te leven desnoods ten koste van zijn medemens. Wij staan dus verre van anarchistische en individualistische gedachtensystemen, welke uit het oog verliezen, dat het ware mens-zijn steeds verantwoordelijk-zijn in zich sluit. De mens is mede aansprakelijk voor wie hij is en wat hij doet. Hij heeft zich steeds rekenschap te geven van zijn verplichtingen tegenover zijn naaste en de gemeenschap.” (pag. 9)

Waar wil Prof. Gielen toch eigenlijk heen? Ik vrees, dat hij zelf in een dwaling verstrikt zit, die Maritain op dezelfde bladzijde van het door Prof. Gielen vermelde boek aanwijst. Maritain schrijft daar:

„Opposer l'éducation pour la personne et l'éducation pour la communauté n'est pas seulement vain et superficiel; en vérité l'éducation pour la communauté implique elle-même et requiert avant tout l'éducation pour la personne, et en retour celle-ci est pratiquement impossible sans celle-là, car on ne forme un homme qu'au sein d'une vie de communauté où commencent déjà de s'éveiller l'intelligence civique et les vertus sociales.

Il faut reprocher aux anciennes méthodes pédagogiques leur individualisme abstrait et livresque. Avoir donné à l'éducation un sens plus profond de l'expérience, l'avoir rendue plus proche de la vie concrète, et pénétrée dès le début de préoccupations sociales, est un progrès dont l'éducation moderne est fière à juste titre.”

Aan deze trots is Prof. Gielen waarschijnlijk nog niet toegekomen. Het is waarschijnlijk daarom ook, dat Prof. Gielen aan „De weg naar vrijheid” kan verwijten, dat het geschrift geen weg weet met de verbinding van persoons- en gemeenschapsopvoeding in een synthese en dat de partij weliswaar het personalisme huldigt en daarnaast de gemeenschapsgedachte aanhangt, maar niet slaagt in de synthese van beide (pag. 229 van zijn artikel).

Ik mag zeggen, dat alleen al de citaten uit het Plan, die ik hierboven heb gegeven, voor iedere objectieve lezer een weerlegging vormen van de bewering van Prof. Gielen. Deze citaten sluiten volkomen aan bij de woorden uit de oproep van de Nederlandse Volksbeweging in 1945, waarmee toentertijd ook Prof. Gielen zijn instemming heeft betuigd: „De eenheid en verantwoordelijkheid voor de mens, die slechts in dienst van een hechte, rechtvaardige en bezielde gemeenschap tot ontplooiing komt (personalistisch socialisme).”

4. School- en beroepskeuze

Op pag. 283 schrijft de Plancommissie:

„Dit onderwijsstelsel zal zodanig moeten zijn, dat het zonder omwegen de leerlingen leidt tot het doel en dat de overgang van het ene schooltype naar het andere en van de school naar de maatschappij, vloeiend verloopt. Ook door een slechte aansluiting van de verschillende schooltypen gaan kansen verloren! In het vorige gedeelte van dit hoofdstuk werd reeds aangegeven, dat een door de overheid geleide of krachtig gesteunde school- en beroepskeuze, daarvoor nodig is. Daartoe zullen de methoden, volgens welke iemands geschiktheid voor een bepaalde opleiding of voor een bepaald beroep wordt bepaald, belangrijk dienen te worden verbeterd. Dan kan met grotere mate van gerustheid antwoord gegeven worden op de vraag op welke leeftijd tot differentiatie naar bepaalde opleidingsinrichtingen moet worden overgegaan, en welke personen uiteraard onder vol behoud van de persoonlijke vrijheid om niet te gaan, voor de ene dan wel voor de andere richting *moeten* worden *bestemd*.”

Prof. Gielen schrijft daarover op pag. 226: „Natuurlijk is een goede school- en beroepskeuze van groot belang, maar als wordt toegegeven dat „uiteraard de persoonlijke vrijheid” volledig moet worden behouden, welke zin heeft dan de conclusie dat personen „voor de ene dan wel voor de andere richting *moeten* worden *bestemd*?”

En op pag. 230 verzekert Prof. Gielen, dat de (KVP-)katholieken aan de selectie in de mate als „De weg naar vrijheid” wil, niet die eminente plaats zullen geven van waaruit zij dodelijk gevaarlijk wordt voor de persoonlijke ontwikkeling en . . daardoor voor de maatschappij.

Prof. Gielen is zozeer overtuigd, dat de Plancommissie moet lijden aan sociologisme of aan blijvende overschatting van de staat, dat hij in de zojuist geciteerde passage uit het Plan een tegenspraak schijnt te ontdekken tussen het behouden van de persoonlijke vrijheid en het bestemd moeten worden voor een school- of beroepsrichting.

Is het nog nodig te zeggen, dat het „bestemd moeten worden” niet anders betekent dan dat een bureau voor school- en beroepskeuze aan de betrokkenen of hun ouders een dringend advies geeft? Dat dezen het advies naast zich neer kunnen leggen, zegt de Plancommissie toch wel heel duidelijk in de woorden „uiteraard onder vol behoud van de persoonlijke vrijheid om niet te gaan.” Had Prof. Gielen deze woorden niet beter letterlijk en volledig kunnen citeren?

Het tweede punt van critiek vindt zijn beantwoording onder nummer 3.

Geloofs- en levensovertuiging

En hiermede heb ik het mijne gezegd over de principiële bedenkingen van Prof. Gielen tegen „De weg naar vrijheid.” Rest mij nog te spreken over de verklaring, die Prof. Gielen geeft voor de tekortkomingen, die het boek in zijn ogen heeft.

Die verklaring is, dat de PvdA geen doorstraling van geloofs- en levensovertuiging kan toelaten, omdat dit onherroepelijk haar eigen destructie zou betekenen. De partij zou geen gemeenschappelijk uitgangspunt hebben en dat zelfs niet kunnen hebben (pag. 228).

Uit deze woorden van Prof. Gielen blijkt overduidelijk, dat hij geen begrip heeft van een pluralistische partijstructuur: hij is te zeer gevangen in de gedachte, dat alleen een confessionele partij deugdelijk is. Brongersma heeft daarover geschreven in het begin van zijn artikel in ditzelfde nummer van dit blad en gewezen op de fout van verwarring tussen politieke en katholieke actie. Mr. Kropman wilde een politieke partij zelfs antwoord laten geven op de meest belangrijke vragen des levens en Prof. Gielen vervalt in dezelfde fout als de leider van de KVP-fractie in de Eerste Kamer. Immers over actieve cultuurpolitiek schrijft de Plancommissie op pag. 256:

„Men kan over ontplooiing van de mens en over de zin van het bestaan niet spreken, zonder daarbij te denken aan de overtuiging en de levensfundering van die mens. Indien in de volgende beschouwingen de terreinen van geloofsovertuiging en levensbeschouwing grotendeels onbetreden blijven, geschiedt dit derhalve niet omdat het innig verband van de ontplooiing van de mens daarmede niet ten volle zou worden erkend. Een actieve cultuurpolitiek, zoals zij in deze hoofdstukken verstaan wordt, heeft niet tot doel voor de mens antwoord te geven op de vragen omtrent geloofsovertuiging en levensbeschouwing: het ligt in het voorgaande besloten dat zij wel tot taak heeft de volledige mogelijkheid tot beleving, verering en getuigenis, zover deze niet strijdig is met de eerbied voor de overtuiging van anderen, te waarborgen en te steunen.”

Prof. Gielen keert zich nu tegen de uitspraak, dat actieve cultuurpolitiek niet tot doel heeft voor de mens een antwoord te geven op de vragen omtrent geloofsovertuiging en levensbeschouwing. Hij schrijft op pag. 224:

„Als met actieve cultuurpolitiek enkel een technisch handelen wordt bedoeld, zou men dit misschien kunnen beamen, maar als men aanneemt dat dit handelen geschiedt met het oog op een ver en hoog doel, dan kan men niet aan geloofsovertuiging en levensbeschouwing ontkomen.”

Vindt Prof. Gielen dus, dat actieve cultuurpolitiek wel tot doel heeft voor de mens een antwoord te geven op de vragen omtrent geloofsovertuiging en levensbeschouwing? Want de PvdA is inderdaad met Prof. Gielen van mening, dat actieve cultuurpolitiek zich niet beperkt tot technisch handelen. De PvdA neemt met Prof. Gielen aan, dat dit handelen geschiedt met het oog op een ver en hoog doel — men leze enige citaten uit het Plan, hierboven gegeven. Desondanks vindt de PvdA, dat actieve cultuurpolitiek geen antwoord behoeft te geven op de vragen omtrent de geloofsovertuiging en levensbeschouwing. En daarbij vindt de PvdA aan haar kant het Centrum voor Staatkundige Vorming van de KVP. In zijn rapport over Cultuurpolitiek staat op pag. 10:

„De overheid is verantwoordelijk voor de cultuur, met dien verstande, dat de landelijke, provinciale en gemeentelijke overheidsorganen directe verantwoordelijkheid dragen voor de culturele ontwikkeling van de aan hun zorgen toevertrouwde gemeenschappen. Hun taak wordt bepaald en begrensd door het doel dezer wereldlijke gemeenschappen, zodat zij slechts betrekking kan hebben op de wereldlijke cultuur en de publieke zedelijkheid.”

Het Centrum voor Staatkundige Vorming kan aan Prof. Gielen nog iets leren omtrent de verhouding tussen politieke en katholieke actie. Dan zal Prof. Gielen

ook merken, dat zijn opmerking in de lucht komt te hangen, dat de PvdA als doorbraakpartij zich moet beperken tot de maatschappelijke zijde der vraagstukken. Dat moet een confessionele partij nl. even goed doen. En daarmee ontvalt de grondslag aan de bewering van Prof. Gielen, dat de Plancommissie — omdat zij zich moest beperken tot de maatschappelijke zijde der vraagstukken — de voorbereiding tot het ouderschap, bepaaldelijk tot het moeder-zijn, wenst te beperken tot het leren van overleg en zuinig beleid, tot voorlichting, opdat het huisvrouw-zijn hoger zal worden gewaardeerd, en tot het verschaffen van een „eigen” woning.

Ook als Prof. Gielen op pag. 225 suggereert, dat „De weg naar vrijheid” om dezelfde reden het wezelijke van gezinspolitiek vindt in schoolmelkverstreking, schooltandverzorging, goedkoop onderwijs, subsidie aan bedrijfsscholen e.d.m., heeft deze suggestie geen basis.

Maar afgezien van de basis, zijn bovendien de bewering en de suggestie met de waarheid in strijd. Ik breng de moed niet meer op dit aan te tonen door wederom de betreffende passages uit het Plan te citeren. Er zou uit blijken, dat de maatschappelijke zijde van deze vraagstukken nog wel iets meer omvat dan schoolmelkverstreking en zuinig beleid.

Als Prof. Gielen dan ook met pathos schrijft: „Het essentiële ligt in de gestadige en vroege voorbereiding van de persoonlijkheden, opdat deze later de taak: voortzetters van het leven te zijn, aanvaarden met vreugde, en met de moed die onze tijd er soms voor vraagt. Wie het aldus ziet, plaatst deze voorbereiding in het geheel van de opvoeding en begrijpt dat zonder een werkelijke integratie hierin, herstel en opbouw van het moderne gezin niet tot stand zullen komen,” dan kan ik de steller van deze woorden garanderen, dat ieder lid van de PvdA ze van harte onderschrijft.

De normen van de Partij van de Arbeid

Ten slotte kan ik niet onvermeld laten een zinsnede van Prof. Gielen in zijn artikel op pag. 224. Als de Plancommissie stelt, dat de socialistische beweging staat voor de wezenlijke en onontkoombare taak een belangrijke bijdrage te leveren tot een nieuw algemeen cultuurbesef, vraagt Prof. Gielen: „Hoe kan men deze taak volbrengen zonder normen te aanvaarden?”

Het lijkt mij toe, dat men een dergelijke suggestie hoogstens mag doen, als men enige gegevens overlegt, waarop deze suggestie steunt. Daaraan is Prof. Gielen helemaal niet toegekomen. Hij heeft alleen maar de normloosheid van de socialistische beweging gesuggereerd.

Overigens mogen wij het Prof. Gielen misschien niet al te kwalijk nemen. Hij is misschien het slachtoffer van een „erreur confessionnaliste.”

DE LOONPOLITIEK

De omvangrijke en vaak bewogen discussie rondom het bisschoppelijk mandement „De Katholiek in het openbare leven van deze tijd” zou ons haast doen vergeten, dat het politieke en maatschappelijke leven in Nederland meer rimpelingen heeft vertoond in het afgelopen jaar. Het is daarom misschien goed, aan het begin van een nieuw parlementair seizoen er aan te herinneren, dat prof. Romme bij de algemene beschouwingen over de Rijksbegroting-1954 een „ruwe stoot” aan de regering heeft toegebracht door een motie over de loonpolitiek in te dienen. Deze motie doorkruiste het reeds begonnen overleg over de vorm van de loonpolitiek in de Stichting van de Arbeid. Zij is opgeborgen in de langzamerhand goed gevulde ijskast van de Nederlandse politiek en het lijkt ons niet waarschijnlijk, dat zij er ooit weer ongeschonden uit te voorschijn zal komen.

Advies van de Sociaal-Economische Raad

Men kan moeilijk stellen, dat de motie van prof. Romme kwam als een donderslag bij een heldere loonpolitieke hemel. Integendeel, de publieke discussie over een „vrijere” loonvorming duurt reeds enige jaren. Deze discussie gaf de minister van Sociale Zaken in het najaar van 1952 aanleiding de Sociaal-Economische Raad advies te vragen of het gewenst zou zijn wijziging te brengen in het tot op dat moment gevolgde systeem van geleide loonpolitiek. De minister deelde bij zijn advies-aanvraag mede, dat de regering voorshands van mening was, dat enigerlei vorm van geleide loonpolitiek onder de gegeven omstandigheden niet kon worden gemist en stelde de volgende vragen aan de Raad:

„Is er aanleiding om wijziging(en) te brengen in het tot dusver gevolgde systeem van loonbeheersing? Zo ja, welke, en op welke overwegingen steunt dan dit oordeel van de Raad?

Indien de Raad tot een bevestigende beantwoording van bovengestelde vraag zou komen, dan zou ondergetekende voorts een oordeel van de Raad omtrent de te verwachten consequenties van wijzigingen in de tot dusver gevolgde loonpolitiek — voorzover deze niet reeds bij de beantwoording van de hiervoor gestelde vraag zijn besproken — gaarne tegemoet zien.

Bij de beantwoording van deze laatste vraag ware aan de volgende punten o.m. aandacht te besteden:

- a. de hoogte van het algemeen loonniveau;
- b. de onderlinge verhouding van de lonen in de onderscheidene beroepen en bedrijfstakken;
- c. (in verband met a en b) de kostprijzen;
- d. de productiviteit en de aantrekking van (jonge) arbeiders voor de geschoolde beroepen;

- e. de mogelijkheid voor de overheid om het loonniveau te beïnvloeden met het oog op de noodzakelijke industrialisatie, de werkgelegenheid en de ontwikkeling van de betalingsbalans;
- f. de arbeidsvrede." ¹⁾

Het advies van de Raad vormde misschien een nuttige bijdrage tot de discussie rondom de geleide loonpolitiek, het deed echter geen oplossing op langere termijn aan de hand. Men sloot een compromis voor de eerstkomende periode van 1 á 2 jaar van de volgende inhoud:

„Bij de beoordeling en vaststelling van de primaire arbeidsvoorwaarden, met name de basislonen, zou behalve met de bestaande algemene objectieve normen, zoals genoemd in Hoofdstuk II, meer nog dan in de achter ons liggende periode reeds is geschied, rekening kunnen worden gehouden met de stand van de werkgelegenheid. De nodige aandacht zal voorts dienen te worden geschonken aan de vraag of niet ten gevolge van de watersnood een inflatoire ontwikkeling zich voordoet. Een verdere toename van de spreiding in de functielonen wordt aanbevolen. Daarnaast zou de aanwezige flexibiliteit in de secundaire arbeidsvoorwaarden bestendig dienen te blijven en in voorkomende gevallen ook toepassing vinden in bepaalde maatregelen om de mobiliteit op de arbeidsmarkt te vergroten, zoals bijvoorbeeld toepassing van scholings- en omscholingspremies en het aanbrengen van een differentiatie in de jeugdlonen, in verband met de vakopleiding.

Deze gedragslijn dient dus volgens het gemeenschappelijk oordeel van de leden van de Raad in ieder geval voor de eerstkomende periode van één à twee jaar te gelden. Op zich zelf bestaan er in de Raad, zoals reeds werd vermeld, voor deze periode uiteenlopende opvattingen, die ten dele verder gaan dan deze gedragslijn." ²⁾

Voor de latere periode viel de Raad in nagenoeg twee delen uiteen. De kleinste mogelijke meerderheid sprak zich voor een zogenaamde margepolitiek uit, de grootste mogelijke minderheid verklaarde zich tegenstander van deze margepolitiek. Veel verder bracht dit advies de oplossing van de moeilijkheden dus niet, doch het scheen, dat er in ieder geval in een periode van 1 à 2 jaar enige rust rondom dit vraagstuk was verkregen.

Reeds spoedig bleek, dat van schijn moest worden gesproken. In Juli 1952 gaven de vier industriële werkgeversbonden een verklaring over de geleide loonpolitiek uit. In deze verklaring werd opnieuw een pleidooi voor meer vrijheid in de loonpolitiek geleverd. Bijna ultimatief klonk de aankondiging dat de werkgevers, uitzonderingsgevallen daargelaten, voor het laatst op 1 Januari 1954 aan een algemene loonronde zouden medewerken. Over deze verklaring van werkgeverszijde was geen enkel overleg in de Stichting van de Arbeid gepleegd. Het was te begrijpen, dat de toen nog bestaande Raad van Vakcentralen scherp reageerde op deze werkgeversverklaring. Wel is waar was er verschil van mening tussen het NVV enerzijds en de KAB en het CNV anderzijds over de wenselijkheid van de margepolitiek, maar het ontbreken van enig overleg stuitte op eenstemmige critiek. De spanningen, welke door deze publieke discussie ontstonden, leidden tot een communiqué van de Stichting van de Arbeid van begin September 1953. In dit communiqué deelde

¹⁾ Advies in zake het in de naaste toekomst te volgen systeem van loonbeheersing. Publicaties Sociaal-Economische Raad 1953, No. 5.

²⁾ Advies SER. Blz. 39/40.

de Stichting mede, dat in de komende maanden overleg zou worden gepleegd over de toekomstige loonvorming. Vastgesteld werd, dat de werkgeversverklaring geen belemmering zou vormen voor een reëel overleg. Deze besprekingen waren nog nauwelijks begonnen, toen prof. Romme met zijn motie voor de dag kwam.

Inmiddels is het thans aan de vooravond van de algemene beschouwingen over de Rijksbegroting-1955 een goed moment om een samenvatting te geven van de tot dusverre gevoerde discussie en op grondslag van deze discussie te trachten enige conclusies te formuleren.

Het bestaande systeem

Kennis van het bestaande systeem van loonbeheersing is wel de eerste voorwaarde, waaraan critici van dat systeem moeten voldoen. Toch voldoen vele critici niet aan deze eerste voorwaarde. Men krijgt wel eens de indruk, dat het College van Rijksbemiddelaars vanuit Den Haag zonder veel overleg als loondictator optreedt. Het is echter duidelijk, dat een dergelijke figuur op papier wel kan kloppen, maar in de praktijk niet zou functioneren. Inderdaad heeft het College de uiteindelijke beslissing over loonvoorstellen. Maar het beslist niet willekeurig. Een loonvoorstel komt niet uit de lucht vallen. Loonvoorstellen zijn in de meeste gevallen het resultaat van het overleg tussen werkgevers- en werknemersorganisaties. Deze organisaties leggen dus de grondslag voor de uiteindelijke loonregeling. Die voorstellen kunnen vervat zijn in een ontwerp-collectieve arbeidsovereenkomst, zij kunnen ook de vorm van een bindende loonregeling aannemen. Zonder twijfel moet de c.a.o. de voorkeur hebben, doch in vele bedrijfstakken zijn de organisatorische verhoudingen nog niet rijp voor een c.a.o. Partijen dienen hun voorstellen in bij het College. Het College vraagt advies omtrent deze voorstellen aan de Stichting van de Arbeid. Een looncommissie uit deze Stichting hoort partijen. Daarna brengt de Stichting advies uit aan het College. Vervolgens valt de beslissing van het College.

In de meeste gevallen adviseert de Stichting overeenkomstig de voorstellen van partijen. Tijdens de hearing brengen partijen soms wijzigingen in de voorstellen aan, ten einde een gunstig advies te verkrijgen. Wellicht ten overvloede brengen wij in herinnering, dat de Stichting van de Arbeid in 1945 door de centrale organisaties van werkgevers en werknemers is opgericht. Daarna neemt het College de beslissing, die zelden afwijkt van het advies van de Stichting.

Hoe is deze wonderlijke overeenstemming tussen College, Stichting en partijen mogelijk? Wel, tussen overheid en bedrijfsleven, dat wil zeggen tussen College en Stichting bestaat overeenstemming over de richtlijnen van de loonpolitiek. Aan deze richtlijnen zijn partijen bij hun voorstellen gebonden. Zij weten bij voorbaat, dat wanneer hun voorstellen niet in overeenstemming zijn met deze richtlijnen, zij niet zullen worden goedgekeurd. Zowel de Stichting bij zijn advies als het College bij zijn beslissing toetst de voorstellen aan deze richtlijnen. Bij dat toetsen wordt niet „gemillimeterd”. De richtlijnen worden in een nauw overleg tussen Stichting en College met soepelheid toegepast.

Vlak na de bevrijding waren deze richtlijnen zeer weinig gedifferentieerd. Op grond van de kosten van het distributiepakket werd het weekloon van de onge-

schoolde arbeider vastgesteld. Er vond een aanzienlijke nivellering in de lonen ten aanzien van de voor-oorlogse verhoudingen plaats. Wilde men de ongeschoolde arbeiders het bestaansminimum van het distributiepakket garanderen, dan was deze nivellering in verband met de beperkte omvang van het totale nationale inkomen onvermijdelijk.

Langzamerhand is het systeem van richtlijnen verfijnd. Een systeem van vijf gemeenteklassen werd opgebouwd. Door middel van werkclassificatie werd de indeling geschoolde—ongeschoolde verfijnd. Men kreeg toeslagen in verband met de werkomstandigheden (overwerk, ploegentoeslag, nachttoeslag, toeslag voor zware of vuile arbeid.) Dat was niets nieuws onder de zon. Maar wel nieuw was, dat men tot algemene richtlijnen voor het gehele bedrijfsleven kwam. Zo werden ook richtlijnen opgesteld voor tariefbeloning en persoonlijke waarderingstoeslagen. Zonder naar volledigheid te streven noemen wij ten slotte de vacantietoeslag en de winstuitkering. Al deze richtlijnen zijn de vrucht van intensief overleg tussen College en Stichting. Voorts is het algemene niveau van de richtlijnen omhoog gegaan door de algemene loonronden ($4 \times 5\%$ benevens de Joekes-gulden). In 1940 viel circa 20% van de weekloners onder een c.a.o. of een bindend verklaarde c.a.o. Thans kan worden aangenomen, dat voor plm. 85% van de weekloners de rechtspositie geregeld is in bedrijfstaksgewijze vastgestelde c.a.o.'s of loonregelingen. ³⁾

Resumerend kan worden vastgesteld, dat wel is waar het College van Rijksbemiddelaars in opdracht van de regering de uiteindelijke beslissing over loonvoorstellen neemt, doch dat deze beslissingen steeds na intensief overleg met het orgaan van het bedrijfsleven, de Stichting van de Arbeid, tot stand komen. Bovendien staat op grond van de vermelde cijfers vast, dat de invloed van de werknemersvakbeweging op de vaststelling van de arbeidsvoorwaarden na de oorlog veel groter is dan daarvoor. Hierbij moet echter worden bedacht, dat voor de oorlog in de c.a.o.'s minimumlonen werden vastgesteld, waarvan naar boven kon worden afgeweken. Na de oorlog zijn de minima tevens maxima. Afwijkingen zijn noch naar boven noch naar beneden toegestaan.

Ruw gezegd was er tot 1951 in het bedrijfsleven geen belangrijk verschil van mening over het systeem van loonbeheersing. Er was een algemene vrees voor inflatie bij het loslaten van de lonen. De bona fide vakbeweging was in het algemeen belang, waarin het belang der werknemers was begrepen, bereid zijn looneisen te beperken. In verband met de grote tekorten op de betalingsbalans was versterking van de exportpositie geboden. Het loonniveau was voor die exportpositie van grote betekenis. Ondanks strubbelingen op ondergeschikte punten werd de gevoerde loonpolitiek gedragen door de centrale organisaties van werknemers en werkgevers, welke te zamen de Stichting van de Arbeid vormen. En ook achteraf bestaat er weinig verschil van mening over de vraag of de destijds gevoerde loonpolitiek voor de desbetreffende periode juist is geweest. Wij lezen bijvoorbeeld in de verklaring van de vier industriële werkgeversbonden van Juli 1953:

---

³⁾ De bij de beschrijving van het tegenwoordige systeem van loonpolitiek gebruikte gegevens zijn ontleend aan Hoofdstuk II van het reeds vermelde advies van de Sociaal-Economische Raad.

„De politiek van loonbeheersing in Nederland na de oorlog gevolgd, vindt haar verklaring in de bijzondere omstandigheden, waaronder ons land heeft verkeerd. Dit beleid heeft in belangrijke mate de nationale welvaartsdoeleinden gediend. De gunstige gevolgen betreffen met name:

de handhaving van het loonniveau op zodanige hoogte, dat rekening is gehouden met een sociaal verantwoord minimum en met een hoog peil van werkgelegenheid en met de bevordering van het evenwicht op de betalingsbalans;

de coördinatie van de loonverhoudingen in de verschillende bedrijfstakken; de bevordering van de arbeidsvrede.”

Vaste richtlijnen of margepolitiek

Toen echter na overwinning van de Korea-crisis in 1951 de betalingsbalans in evenwicht kwam en zelfs omvangrijke overschotten ging vertonen, is die eensgezindheid verbroken. Zowel in de kringen der werkgevers als in die van de confessionele vakbeweging werd aangedrongen op een vrije loonpolitiek. Het had er zelfs de schijn van, dat het NVV alleen kwam te staan bij de verdediging van de geleide loonpolitiek. Meer dan schijn was dat niet. In de Sociaal-Economische Raad verzette bijna de helft van de leden zich tegen de zogenaamde margepolitiek. Voorts wilden de voorstanders van de zogenaamde margepolitiek niet terug tot de vooroorlogse vorm van loonpolitiek. Dat wilde ook prof. Romme in de Tweede Kamer niet. De grote vraag is echter of men daar gewild of ongewild niet automatisch met de margepolitiek terechtkomt. Bij de margepolitiek gaat het er om het systeem van vaste richtlijnen te vervangen door een systeem met maxima en minima. Daarnaast is er critiek op de organisatie van de loonbeheersing. Men vraagt naar grotere verantwoordelijkheid voor het bedrijfsleven en dus terugtreden van de overheid, in dit geval van het College van Rijksbemiddelaars. Het lijkt ons goed deze punten te onderscheiden.

Wij beginnen dus bij de richtlijnen. Wij wezen er reeds op, dat deze richtlijnen ook thans met enige soepelheid worden toegepast. Tevens dient erop te worden gewezen, dat niemand bezwaar heeft tegen een verdere verfijning van de richtlijnen, waardoor het systeem van loonbeheersing aan elasticiteit zou winnen. De voorstanders van de margepolitiek willen echter het systeem van vaste richtlijnen verlaten en in de plaats daarvan minima en maxima vaststellen, waarbinnen bedrijfstakken en ondernemingen de lonen vrij kunnen vaststellen. Zij menen, dat hierdoor de mobiliteit op de arbeidsmarkt zal worden bevorderd. De werknemers zullen plaatsing zoeken in de bedrijfstakken en de ondernemingen, welke het hoogste loon betalen. Bovendien zullen de ondernemers dan in staat worden gesteld, de arbeiders in de betere bedrijfsresultaten te doen delen. Zo stelde prof. Romme in de Tweede Kamer: ⁴⁾

„Maar deze zaak, mijnheer de voorzitter, begint urgentie te krijgen, omdat wij de tijd van voortschrijdende welvaartsverruiming niet mogen laten voorbijgaan zonder redelijke mogelijkheden te openen, dat in de sectoren, waar de verruiming zich voordoet, ook de arbeider daarin delen kan. Dat kan niet, wanneer wij ons blijven blind staren op 5 pct. of 6 pct. loonsverhoging in het kader van het geldende systeem. In de verruimde economische omstandigheden van vandaag kan aan de arbeider alleen dan over de hele

⁴⁾ Handelingen 1953/54. Blz. 134.

linie recht worden gedaan, wanneer wij voor het geldende systeem een ander systeem in de plaats stellen, waarbij het 5 pct. blijft in de sectoren, waarin het niet méér kan lijden, en waarbij het meer wordt, bijv. 6, 7 of 8 pct. in die sectoren, waarin het wel lijden kan, sectoren, die er niet overal zijn, maar die er ook zijn. Dat is dus een systeem waarbij het bedrijfstaksgewijze georganiseerde bedrijfsleven een redelijke vrijheid krijgt in de loonvorming voor zijn eigen bedrijfstak, een vrijheid, die haar begrenzing moet vinden, waar hogere belangen — belangen, die de enkele bedrijfstak te boven gaan — dat eisen; ik denk aan het hogere belang van een voldoende mate van coördinatie der lonen in de verschillende bedrijfstakken; het hogere belang van een passende bestaansmogelijkheid voor hen, die aan het bedrijfsleven deelnemen; het hogere belang in het algemeen van de veiligstelling van de doeleinden der regeringspolitiek.”

Het heeft er dan ook alle schijn van, dat de heer Ruppert, de voorzitter van het CNV, gelijk heeft, indien hij de tegenstanders van de margepolitiek in zijn langzamerhand beruchte rede van 30 Juni l.l. bestempelt als „zich progressief noemende conservatieven”.

Waarom verzet het NVV zich zo krachtig tegen deze margepolitiek? Is het omdat men de arbeiders een hoger loon in de meer rendabele ondernemingen niet gunt? Of heeft prof. Oud gelijk, die in de Tweede Kamer stelde: ⁵⁾

„Het socialistisch standpunt, dat de lonen over het algemeen gelijk moeten zijn, verwerp ik. Niet, mijnheer de voorzitter, om een argument, dat ik in „Trouw” heb gelezen — het is in de Kamer bij mijn weten niet gebruikt —, namelijk dat de socialistische loonpolitiek erop is gericht, de zakken van de ondernemers te spekken. Mijnheer de voorzitter. Zo is het niet; men doet groot onrecht aan de socialistische loonpolitiek, als men het zo zegt. Het verschil tussen de socialistische loonpolitiek en de politiek, welke ik voorsta, is, dat naar mijn mening er meer onderscheid moet worden gemaakt in deze zin, dat, wanneer aan de arbeiders in een bepaalde bedrijfstak of onderneming meer loon kan worden gegeven, hierin is gelegen een van de mogelijkheden — men kan op dit punt naar verschillende vormen zoeken — van de individuele bezitsvorming. Deze individuele bezitsvorming ligt mij en ook andere leden van deze Kamer na aan het hart en ik stel haar tegenover de collectieve bezitsvorming, die aanhang vindt in de kringen van de PvdA. In de PvdA. prefereert men de collectieve bezitsvorming boven de individuele en dit is weer een verschil tussen de socialistische en de niet-socialistische visie.”

Bij de opmerkingen van de heer Oud zouden wij willen aantekenen, dat uit een systeem van vaste richtlijnen geenszins behoeft voort te vloeien, dat de lonen over het algemeen gelijk zijn. Ook is ons niet bekend, dat dit het socialistisch standpunt zou zijn. En ten slotte menen wij, dat de heer Oud het collectivistische stokpaard hier wel op stal had kunnen laten staan.

Bezwaren tegen margepolitiek

Wij zien drie belangrijke argumenten tegen de margepolitiek. Het eerste argument is het gevaar voor de werkgelegenheid. Wanneer zal de marge worden uitgeput? In een periode van een hoge stand van de werkgelegenheid? Dan is echter het gevaar het grootst, dat de lonen te hoog worden opgevoerd, waardoor de kiem wordt gelegd van het einde van de hoogconjunctuur. Wij weten natuurlijk zeer

---

⁵⁾ Handelingen Tweede Kamer 1953/1954. Blz. 293.

goed, dat dit niet het enige gevaar is dat een hoogconjunctuur bedreigt. Maar wij menen, dat de vakbeweging haar machtspositie in een periode van volledige werkgelegenheid met beleid moet hanteren. Een dergelijke beleidvolle politiek wordt door de margepolitiek onmogelijk gemaakt. Prof. Romme moge stellen, dat hij de vrijheid wilde begrenzen, wij zien niet, hoe men in de praktijk met de door prof. Romme aangegeven en hierboven gememoreerde normen kan werken. Dat door ons gesignaleerde gevaar dreigt van twee kanten. In de eerste plaats kunnen de meest rendabele exportbedrijven de lonen opvoeren tot een peil, dat de concurrentie van marginale bedrijven op de buitenlandse markten onmogelijk maakt. In de tweede plaats kan de drang tot een voor de werkgelegenheid niet verantwoorde loonsverhoging uitgaan van de voor de binnenlandse markt werkende bedrijven. Dat zal het algemene kostenpeil opvoeren en eveneens de werkgelegenheid bedreigen. Wij achten het een illusie, dat de afzonderlijke vakorganisaties zouden kunnen overzien of van deze gevaren sprake is. Daarvoor is een overzicht van het geheel nodig.

Wij staan in onze zorg voor de werkgelegenheid geenszins alleen. Zo stelde drs. De Pous in zijn inaugurele rede als lector aan de Vrije Universiteit te Amsterdam: ⁶⁾

„In de tweede plaats is het geenszins uitgesloten, dat met het invoeren van een dergelijke marge niet slechts de heilzame werking, doch tevens de gebreken van het vrije prijsmechanisme worden hersteld. Men denke bijvoorbeeld aan de afwenteling van een deel der lasten van de depressie in de dertiger jaren op de arbeiders in de onbeschutte bedrijven, die een relatief laag loon genoten.

Volgens Singer zou het bekend worden van een dergelijke marge nauwelijks enig ander gevolg hebben dan „to rush wage demands”. Daar de totale omvang van de loonsverhogingen binnen deze marge dient te blijven en de loonsverhogingen a.h.w. gerantsoeneerd zijn, zal iedere bedrijfstak trachten het eerst aan bod te komen, en zal aldus in feite het tegenovergestelde van wat werd beoogd, worden bereikt. Op dit punt kunnen wij ons met de mening van Singer volkomen verenigen.”

Een tweede argument tegen de margepolitiek is, dat deze politiek een rechtvaardige verdeling tussen de werknemers onderling doorkruist. Nu zou men kunnen stellen, dat geen enkele arbeider er nadeel van ondervindt, dat zijn collega in een andere bedrijfstak iets meer verdient. Zo eenvoudig ligt de zaak echter niet. Welvaart is een relatief begrip. Wij verstaan onder een bestaansminimum thans iets geheel anders dan een eeuw geleden. Bij een margepolitiek worden de loonverschillen, welke niets te maken hebben met prestatieverschillen, weer groter. Niemand weet hoe groot. Men kan klein willen beginnen, maar al etende komt de trek. Men wil de gemeenteklassen laten verdwijnen, men wil geen nieuwe achterstand van de landbouw. De margepolitiek zal er echter toe leiden. Bovendien is het helemaal niet zeker, dat de ondernemers de loonsverhoging van de arbeiders uiteindelijk betalen. Er kunnen prijsverhogingen ten laste van de consument komen. Niet alleen ten gevolge van kostenverhogingen door de hogere lonen van de betrokken arbeiders, maar ook door de omstandigheid, dat de beter betaalde

---

⁶⁾ Drs. J. W. de Pous: Enkele aspecten van de loonpolitiek bij volledige werkgelegenheid. Blz. 25.

arbeiders, die hun meerdere koopkracht willen aanwenden, een grotere vraag gaan uitoefenen, hetgeen prijsverhoging ten gevolge zou hebben. Wij zijn er dus geenszins van overtuigd, dat de loonsverhoging niet op de consument en dus ook op de andere arbeiders wordt afgewenteld. Bovendien zien wij de rechtsgrond voor dergelijke loonsverhogingen niet. Waarom mag een arbeider in een exportbedrijf een loonsverhoging incasseren en een andere arbeider, die het brood voor deze exportarbeider bakt, niet? En wie zal de vakbond van deze laatste arbeider kunnen tegenhouden een loonsverhoging te bereiken? En wat moet er gebeuren indien werkgevers en werknemers geen overeenstemming bereiken? Men heeft het NVV verweten, dat zij in dit verband de staking op het tapijt heeft gebracht. Wij begrijpen dat niet. Men moet toch de consequenties van zijn standpunt durven zien.

Ten slotte wijzen wij erop, dat bij toepassing van de margepolitiek het verband tussen prestatie en beloning verloren gaat. Juist dank zij het systeem van richtlijnen kon men komen tot werkclassificatie, gemeten tarieven en merit-rating. Laat men de richtlijnen los en dat zal de consequentie van de margepolitiek op den duur gewild of ongewild zijn, dan verdwijnt de drang deze nieuwe vormen van prestatiebeloning toe te passen.

Resumerend stellen wij, dat de van verschillende zijden aangeprezen margepolitiek geen alternatief is voor de tegenwoordige vorm van loonbeheersing. Men kan wel stellen, dat men de vrije loonpolitiek van voor 1940 niet terug wil, maar o.i. leidt de marge-politiek tot die vrije loonpolitiek.

Gelukkig nemen de bezwaren tegen de margepolitiek toe. Wij wezen reeds op de rede van drs. De Pous, die nauw verbonden is aan het Verbond van Protestants-Christelijke Werkgevers. Ook de heer De Graaff, de voorzitter van het Centraal Sociaal Werkgeversverbond, toonde zich in zijn jaarrede voor dit verbond op 10 November l.l. minder enthousiast. En prof. mr. W. F. de Gaay Fortman stelde in zijn rede over de loonpolitiek voor het Verbond van Protestants-Christelijke Werkgevers op 20 Mei l.l.: ⁷⁾

„Waarom, aldus vragen sommigen, zou men niet tot dit stelsel van loonvorming terugkeren? Behoudens in de landbouw, is de prijsvorming vrij. Slechts achteraf kan op grond van het Kartelbesluit 1941 van Overheidswege worden ingegrepen. Wat rechtvaardigt sterkere bindingen met betrekking tot de loonvorming? Anderen, misschien wel de meesten, aanvaarden de bezwaren tegen het huidige systeem als juist. Zij menen, dat op grond van de sinds 10 Mei 1940 gewijzigde omstandigheden evenwel slechts sprake zal kunnen zijn van een vrijere loonvorming. De uitdrukking „vrijere loonvorming” is een soort toverformule, waarop een groot aantal personen en groepen zich schijnt te kunnen verenigen. Waarin die vrijere loonvorming precies zou moeten bestaan en hoe zij zou moeten worden verwezenlijkt, blijkt moeilijk te construeren te zijn. Ik althans heb daarover niet veel anders dan gemeenplaatsen kunnen opsporen.

Kan men tot de vrije loonvorming terugkeren? Naar mijn mening op dit ogenblik niet. Hoewel ik bepaald niet op het standpunt sta, dat het de natuurlijke taak der vakverenigingen zou zijn dat nominale loonpeil te verwezenlijken, waartoe haar economische macht haar op een bepaald ogenblik in staat stelt, meen ik toch, dat men haar verantwoordelijkheidsbesef aan een te grote spanning zou blootstellen, indien men in onze gunstige economische omstandigheden na jaren van beperking plotseling het Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen 1945 zou afschaffen.”

⁷⁾ „In Gods dienst om de welvaart van ons volk.” Blz. 39.

Het is nog niet bekend, welk standpunt de Stichting van de Arbeid zal innemen. Het staat wel vast, dat het NVV aan zijn bezwaren tegen de marge-politiek zal blijven vasthouden. Wij hebben enige hoop, dat het NVV hierbij de meerderheid van de Stichting aan zijn kant zal hebben.

Verantwoordelijkheid bij overheid of bedrijfsleven

Wij komen thans tot de organisatie van de loonbeheersing en in het bijzonder tot de positie van het College van Rijksbemiddelaars. Het SER-advies van Maart 1953 schreef daarover: ⁸⁾

„Ten slotte meent de Raad in het licht van het hierboven uitgebrachte advies, dat de huidige organisatie van de loonpolitiek voorshands gehandhaafd moet worden. De uiteindelijke beslissingen ter zake van het vaststellen van loonregelingen dienen derhalve voorlopig nog door het College van Rijksbemiddelaars te worden genomen.”

Sedertdien zijn vele stemmen opgegaan om de verantwoordelijkheid voor de loonpolitiek te verleggen van het College naar een orgaan van het bedrijfsleven. Algemeen wordt echter erkend, dat het algemeen belang op zodanige wijze bij de loonpolitiek is betrokken, dat overheidsinvloed niet kan worden uitgeschakeld.

In de eerste plaats is van belang, wie de richtlijnen vaststelt. Tot dusverre geschiedde dat uiteindelijk door het College, terwijl bij algemene loonronden de regering er aan te pas kwam. Uit de pers is wel bekend geworden, dat de Stichting van de Arbeid deze bevoegdheden wil overdragen aan de Sociaal-Economische Raad. Deze Raad zal volgens het Stichtingsvoorstel als regel een keer per jaar, bijzondere omstandigheden voorbehouden, een analyse van de economische situatie opstellen en op grond daarvan een prognose geven. Deze taak heeft de SER bij de jongste loononderhandelingen reeds vervuld. Indien daartoe aanleiding is, zal vervolgens in de Stichting van de Arbeid overleg plaatsvinden over een eventuele wijziging of aanvulling van de richtlijnen. De Stichting geeft de Raad kennis van het resultaat van het overleg, waarop deze de richtlijnen vaststelt. De Raad geeft kennis van zijn besluit tot wijziging van de richtlijnen aan de betrokken ministers. Deze hebben het recht het besluit te schorsen dan wel te vernietigen onder vermelding van de motieven van schorsing. Komt de Raad slechts ten dele aan de bezwaren van de betrokken ministers tegemoet, dan zal de regering een beslissing dienen te nemen.

De Raad zal nu voorstellen met betrekking tot de lonen aan deze richtlijnen moeten toetsen. Deze voorstellen kunnen de vorm aannemen van een c.a.o., een verbindend verklaarde c.a.o., een bindende loonregeling of een verordening van het bedrijf. Hoe belangrijk deze onderscheiding op zichzelf is, voor onze beschouwing is zij van minder betekenis. Het is uitgesloten, dat de SER in pleno deze taak op zich kan nemen. De SER zal deze taak moeten delegeren aan een Loonraad, die tripartite is samengesteld (werkgevers, werknemers, Kroonleden). De Loonraad keurt niet alleen goed, zij geeft ook aanwijzingen en tracht te bemiddelen.

Ziehier, hetgeen in de pers uit het Stichtingsrapport bekend is geworden met

---

⁸⁾ SER-advies, blz. 41.

betrekking tot de organisatie van de loonpolitiek. Het is aanzienlijk ingrijpender dan de voorstellen ten aanzien van de richtlijnen. De richtlijnen blijven de basis voor de loonpolitiek. Dat was en is voor ons essentieel. Bij het voorstel van de Stichting wordt bij de uitvoering de verantwoordelijkheid in belangrijke mate naar het bedrijfsleven verlegd. De praktijk zal moeten leren of het bedrijfsleven die verantwoordelijkheid kan dragen. Wij zijn bereid dat experiment te wagen, omdat wanneer het niet mocht slagen toch bij de grondslag, het vaststellen van de richtlijnen, op de overheid kan worden teruggevallen.

Geleide loonpolitiek: kind of badwater?

De discussie over het rapport van de Stichting is reeds begonnen, voordat het rapport is gepubliceerd. Na het schrijven van deze beschouwingen verscheen inmiddels o.m. een uitvoerig artikel in „Economisch-Statistische Berichten”.

Uit de inhoud is duidelijk, dat de schrijver de inhoud van het Stichtingsrapport kende. Het is echter niet helemaal duidelijk of hier van een redactioneel artikel sprake is. Men moet het, waar het niet getekend is, wel aannemen, ofschoon uit de inhoud een detailkennis blijkt, die men bij geen van de leden van de redactie mag verwachten. Hoe dat zij, de inhoud van dit artikel staat diametraal tegenover de door ons geleverde beschouwingen. Vandaar dat wij er ons een enkele opmerking over veroorloven. In een vergelijking zouden wij het als volgt willen voorstellen. Voor ons is de geleide loonpolitiek het kind, dat wij willen houden en waarvoor wij bereid zijn het badwater van het College van Rijksbemiddelaars te offeren. Wij haasten ons er aan toe te voegen, dat wij er geen ogenblik aan denken om de verdiensten van het College voor de ontwikkeling van de geleide loonpolitiek te ontkennen. Integendeel, wij hebben er nooit een geheim van gemaakt, dat wij grote waardering hebben voor de arbeid van het College en zijn voorzitter mr. J. A. Berger. Wij kunnen ons de reserves van de schrijver in ESB ten aanzien van de overneming van de taak van het College door de SER best voorstellen. Het is inderdaad waar, dat bij het verdwijnen van het College het bedrijfsleven geen zondebok meer heeft en zelf zijn verantwoordelijkheid moet dragen. Wie zou willen ontkennen, dat het gevaar van economisch niet verantwoorde loonsverhogingen daardoor wordt vergroot? De stelling is echter, dat onze economie dat grotere gevaar kan dragen en dat het van betekenis is, dat het bedrijfsleven zelf de verantwoordelijkheid op zich neemt. De schrijver in ESB is echter aanmerkelijk sterker in de critiek dan in de kunst. De critiek beslaat zes kolommen, de kunst één. Dat is wel wat mager. Hij bepleit een geleidelijke liberalisatie van de loonpolitiek, gedifferentieerd naar bedrijfstakken. Of het gevaar voor niet verantwoorde loonsverhogingen daardoor wordt opgeheven, bespreekt hij niet. Een veto-recht wil hij nog wel handhaven. In het overgangsstadium zou het College blijven functionneren. Het zou zijn taak langzaam zien afbrokkelen en aan het einde van het proces zouden wij een volkomen vrije loonpolitiek hebben. De schrijver ziet wel enige moeilijkheden, die hij niet oplost. Hij ziet de geleide loonpolitiek blijkbaar als het badwater, dat, zij het geleidelijk, moet weglopen. Wij hebben hierboven betoogd, waarom wij daartegen ernstig bezwaar hebben. Bezwaren, welke de schrijver bekend moeten zijn, doch welke hij niet behandelt. Zijn artikel handelt uitsluitend

over de organisatie van de uitvoering van de loonpolitiek. Aan de inhoud komt hij niet toe. Dat maakt zijn artikel onvolledig. Het kan daarom nauwelijks een bijdrage tot de oplossing van de moeilijkheden worden genoemd.

Tot slot van deze beschouwingen willen wij enige bezwaren tegen de geleide loonpolitiek de revue laten passeren. In de eerste plaats zou de mobiliteit op de arbeidsmarkt door de geleide loonpolitiek worden beperkt. Indien de loonverschillen groter waren, zouden de arbeiders sneller naar andere bedrijfstakken of ondernemingen overgaan. Het is echter de vraag of dit altijd zo gewenst is. Moet bijv. de scheepsbouw onbeperkt arbeiders aantrekken, die later weer op straat zullen worden gezet? Is het gewenst op zo'n korte termijn een arbeidsmarktpolitiek te voeren? Wij zetten er een vraagteken bij. Bovendien zijn er andere en betere middelen om de mobiliteit te bevorderen. Wij denken aan scholings- en omscholingspremies.

De geleide loonpolitiek zou voorts leiden tot het euvel der zwarte lonen. De eerbied voor de wettelijke voorschriften zou worden ondermijnd. Het leven is nu eenmaal sterker dan de leer. De zwarte lonen zijn inderdaad een euvel, doch niet alleen, omdat zij in strijd zijn met de wettelijke voorschriften, maar ook in zichzelf. Door opheffing van de geleide loonpolitiek zou dit kwaad geoorloofd worden, maar het zou een kwaad blijven. Het zou alleen pas herkend worden, als het te laat is. Moet er dan niet iets tegen gedaan worden? Natuurlijk. Men zal moeten trachten de vraag naar arbeidskrachten in de hand te houden. Dit is niet eenvoudig, maar men lost het vraagstuk zeker niet op door het te verdonkeremanen.

Zolang de prijzen en de dividenden eveneens aan voorschriften gebonden waren, was een loonbeheersing te aanvaarden. Nu de dividendstop is opgeheven en de prijzen voor vele sectoren van het economisch leven eveneens vrij zijn, zou de loonbeheersing eveneens moeten verdwijnen. Het zou ons te ver voeren hier op de wenselijkheid van de prijsbeheersing en dividendstop in te gaan. Maar wanneer de in deze beschouwingen geleverde argumentatie voor de geleide loonpolitiek juist is, is die geleide loonpolitiek op zichzelf te aanvaarden. Het spreekt vanzelf, dat bij de loonpolitiek het prijspeil een rol speelt. Het spreekt ook vanzelf, dat indien door het ontbreken van prijsbeheersing het prijspeil omhoog gaat, dit zijn invloed op het loonpeil niet zal missen. Het spreekt echter niet vanzelf, dat men daarvoor de geleide loonpolitiek dient op te geven. Integendeel, via de geleide loonpolitiek kan men zorgen, dat ook de zwakste groepen hun compensatie krijgen.

Daarmede komen wij tot het laatste bezwaar, dat wij willen bespreken. Algemene loonronden zijn onverbrekkelijk aan de geleide loonpolitiek verbonden. Wij erkennen, dat deze stelling juist is, maar wij achten dit juist een voordeel. Iedere wijziging in de richtlijnen heeft de tendentie tot een algemene loonronde te leiden. Zeker bij de tegenwoordige stand van de arbeidsmarkt zal er praktisch wel geen verschil tussen een verplichting en een vergunning bestaan.

Uit deze beschouwingen is wel gebleken, dat het niet zo eenvoudig is het tegenwoordige systeem van loonpolitiek te wijzigen, indien men niet terug wil tot de vrije loonpolitiek van voor 1940. Gelukkig dringt dat inzicht door en lijkt een vruchtbaar compromis mogelijk. Handhaving, zij het soepel, van een systeem van richtlijnen, doch bij de uitvoering grotere verantwoordelijkheid voor het bedrijfsleven, op verschillende punten beperkt door toezicht van de overheid.

HET BIJGELOOF VAN DE KABINETSCRISIS

Het zal geen verwondering wekken, dat het artikel van Barents over het Bijgeloof van de Kabinetscrisis mijn bijzondere belangstelling heeft gehad.¹⁾ Sinds de bevrijding ben ik bij Kabinetsformaties zo nauw betrokken geweest, dat ik behoefte gevoel om zijn betoog te toetsen aan de feiten zoals deze mij voor de geest staan.

Barents stelt, dat de stabiliteit en de continuïteit in Nederland niet zo groot zijn en het verschil met de gang van zaken in Frankrijk niet zo sterk als velen menen.

Ik heb genoeg meegemaakt om te weten, dat de politieke verhoudingen in Nederland niet zulk een idylle zijn als men vooral in het buitenland, van een afstand oordelend, wel eens meent. Ook heb ik geen behoefte om de Franse politiek te critiseren. Wij doen het best allereerst op onze eigen zwakte en fouten te letten en die, waar mogelijk, te corrigeren. De vergelijking, die hij maakt, kan ik echter niet onweersproken laten.

Hij stelt voor Nederland en Frankrijk allereerst naast elkaar de tijd, die de oplossing van „kabinetscrises” in totaal heeft gekost. Dat raakt echter nauwelijks de vraag die hij in de eerste alinea van zijn artikel als tweede noemt, of het nl. juist is, dat Nederland (en Engeland) veel minder last heeft van een voortdurende stroom van kabinetscrises dan Frankrijk.

Dat in ons land kabinetsformaties veel langer duren dan in Frankrijk is een bekend feit, maar het is geheel iets anders dan de talrijkheid van crises, die telkens weer het werk onderbreken. Zonder twijfel is de slepende gang van de formaties een van de zwakheden der Nederlandse politiek. Zij heeft verschillende oorzaken. Eén daarvan is, dat het ontbreken van een partij of partijencombinatie met een meerderheid in het parlement partijen noodzaakt, wil een kabinet tot stand kunnen komen, in de regering samen te werken zonder dat dit uit onderlinge verbondenheid in geaardheid of program voortvloeit. Er is dan heel wat passen en meten nodig, zowel ten opzichte van een gemeenschappelijk program als ten aanzien van de samenstelling van het kabinet, voordat men tot overeenstemming komt. Men kan als men wil, ook van langdurig touwtrekken spreken en dat een van de kwade zijden van dit soort formaties achten. Zij hebben echter ook een goede kant: Er pleegt een diepgaand overleg plaats te hebben ten einde een redelijke kans te verkrijgen op een voldoende mate van overeenstemming tussen de regering en de meerderheid der volksvertegenwoordiging.

En hier komt nu tevens het sprekende verschil tussen Frankrijk en Nederland

¹⁾ Zie S. en D. van Augustus 1954, blz. 487-495.

tot uiting, dat achter de beschouwing van Barents bijna schuil gaat, al vermeldt hij wel het aantal gevallen van „kabinets-crises” sinds de bevrijding in Frankrijk (18) en in Nederland (5). Frankrijk — in dat opzicht is er overeenstemming — heeft óók geen samenhangende meerderheid in de volksvertegenwoordiging. Bij de korter durende formaties wordt echter, — dat is het grote onderscheid — ook geen basis gelegd, waarop de samenwerking voor enigszins lange duur mag worden verwacht. Een kabinet moet steeds rekenen met de waarschijnlijkheid, dat het enkele maanden na zijn optreden, veelal op zijn langst na ongeveer één jaar, door de volksvertegenwoordiging ten val wordt gebracht, omdat de meerderheid het vertrouwen aan het kabinet opzegt. Telkens is er een werkelijke *kabinetscrisis*.

In Nederland is er goede kans, dat een kabinet, na de verkiezingen tot stand gekomen, gedurende de gehele parlementaire periode aanblijft. Het is gebruik geworden, dat het aftreedt op de dag van nieuwe verkiezingen, onafhankelijk dus van de nog niet bekende uitslag, waarna een nieuwe *kabinetsformatie* volgt. Men kan dat niet eenvoudigweg gelijk stellen met een crisis. (Een enkele maal geeft Barents dit verschil ook aan, maar meestal spreekt hij van „crisis”).

Sinds de bevrijding heeft in Nederland zich geen enkel geval voorgedaan, waarin een kabinet moest aftreden wegens een conflict met de meerderheid der volksvertegenwoordiging. De enige *kabinetscrisis* is geweest die van het jaar 1951, toen de liberaal Stikker aftrad omdat zijn partij als deel van een oppositionele minderheid zich tegen hem keerde. Met Stikker is toen het gehele kabinet afgetreden — men zou kunnen zeggen zonder volstreekte noodzaak — waarna ten slotte een gewijzigd kabinet optrad, waarin Stikker weer zitting had. De crisis duurde 48 dagen, maar in die tijd was, in hoofdzaak door ministers uit het oude kabinet, die overgingen in het nieuwe, het program voorbereid, dat ingrijpende maatregelen bevatte in verband met de moeilijkheden, waarin Nederland zich na het Korea-conflict bevond, en dat door de Staten-Generaal aanvaard werd.

Dat een kabinet aanblijft gedurende een parlementaire periode is natuurlijk nooit zeker. Het is in het algemeen wel gewenst en in Nederland niet ongebruikelijk. Onder normale omstandigheden zou dat in ons land gewoonlijk leiden tot een vierjarige ambtsduur. Hoe komt het dat daarvan, naar de door Barents gegeven cijfers, sinds de bevrijding nog geen sprake is geweest?

Allereerst begint hij zijn lijstjes — niet altijd zijn berekeningen — niet bij de eerste *kabinetsformatie* na de gehele bevrijding van Nederland in juni 1945, maar op 23 Februari 1945 bij de formatie van het laatste kabinet-Gerbrandy. Van een crisis als gevolg van een conflict tussen regering en parlement — het Franse type —, kon ten aanzien van dat kabinet in het geheel geen sprake zijn. Er was op dat ogenblik geen volksvertegenwoordiging in functie. Het kabinet-Gerbrandy trad af, zoals tijdens de bezetting bij herhaling beloofd was, opdat na de volledige bevrijding een kabinet zou kunnen worden gevormd, rekening houdend met wat in het land als geheel leefde.

Verder is de gemiddelde tijdsduur van de opeenvolgende kabinetten en van de ambtsvervulling van de individuele ministers ongunstig beïnvloed door de omstandigheid, dat een jaar na de formatie van het eerste kabinet na de bevrijding de eerste verkiezingen werden gehouden, en dat ook daarna geen vier jaar kon wór-

den doorgewerkt, omdat in 1948, ter wille van de Grondwetsherziening, verkiezingen nodig waren. Abnormale omstandigheden, die weer niet het recht geven te spreken van veelvuldige crises in Franse zin!

Maar dan de berekeningen van de gemiddelde ambtsduur van de individuele ministers. Neem Buitenlandse Zaken. Voor Van Kleffens wordt gesteld 12 maanden (23 Februari 1945—1 Maart 1946). Voor Van Royen 4 maanden. Dat leidt tot een laag gemiddelde bij een overigens normale gang van zaken: van Boetzelaer van de verkiezingen in 1946 tot de verkiezingen in 1948 (25 maanden); Stikker tot de verkiezingen in 1952 (49 maanden).

Van Kleffens en Van Royen zijn echter niet *na*, maar *naast* elkaar minister geweest, op een zelfde manier als nu Beyen en Luns.²⁾ Eerst Van Kleffens met de titel „minister van Buitenlandse Zaken”, Van Royen „minister zonder Portefeuille” maar aan Buitenlandse Zaken. Daarna op wens van Van Kleffens omgekeerd, toen deze meer de vertegenwoordiging op internationale conferenties, inzonderheid in de Verenigde Naties, op zich nam.

Men moet dus, als men al van 23 Februari af rekent, voor Van Kleffens 16 maanden nemen en voor Van Royen, die in Juni 1945 optrad, ruim een jaar, wat natuurlijk een ander gemiddelde geeft, nog daargelaten, dat Van Kleffens al minister was sinds Augustus 1939. (In Frankrijk kunnen twee ministers van Buitenlandse Zaken op langdurige ambtsperiodes terugzien, Robert Schuman en Bidault. Ongelukkigerwijze konden dezen alleen aanblijven zo lang de volksvertegenwoordiging ten aanzien van een hoofdpunt van hun beleid, de EDG, niet voor een beslissing werd gesteld).

Ook de bezetting van het ministerie van Oorlog dient als voorbeeld. Daarbij wordt als eerste vermeld De Booy (23 Februari—4 April 1945), slechts anderhalve maand. Niet vermeld wordt, dat De Booy ongeveer anderhalf jaar minister van Marine is geweest, daarvoor nog minister van Scheepvaart, en die anderhalve maand slechts inviel voor Oorlog. Het lijstje maakt dus een te ongunstige indruk, al volgt daarop een berekening, waarbij De Booy en De Quay niet worden meegeteld.

Overigens verdient het nog vermelding, dat Fiévez als minister van Oorlog is afgetreden na 25 maanden bij een nieuwe kabinetsformatie, maar waarschijnlijk zou zijn aangebleven als zijn gezondheidstoestand dat niet onmogelijk had gemaakt. Hij is kort daarna overleden.

Bij Wederopbouw wordt als gemiddelde berekend 21½ maand, maar daarbij is medegerekend een tijdelijke waarneming van 3½ maand door Vos, die tevoren reeds in het kabinet zat en daarvan deel bleef uitmaken.

Ook bij Justitie wordt tijdelijke waarneming door ministers, die reeds zitting hadden in het kabinet, op een zelfde wijze vermeld als normale ambtsvervullingen: Gerbrandy (die reeds 6 jaar minister was) 4 maanden³⁾. Van Maarseveen (die 5 jaar achtereen tot zijn dood minister is geweest), invallend voor Wijers, die wegens ziekte aftrad, 2 maanden.

Deze opmerkingen werpen m.i. reeds een ander licht op de cijfers dan men in

---

²⁾ In een noot vermeldt Barents dit, maar zonder zijn berekening te herzien.

³⁾ In de berekening van het gemiddelde overigens niet verwerkt.

het artikel van Barents ziet schijnen. Een korte waarneming tijdens het overleg, dat nodig is om een nieuwe minister bereid te vinden, en dan nog in het bijzonder in gevallen, waarin ziekte de vorige minister tot aftreden dwong, is niet hetzelfde als een korte ambtsvervulling door gemis aan politieke stabiliteit.

Maar dit is nog bijkomstig vergeleken bij het hoofdbezwaar tegen Barents' betoog. Hij heeft in het voorbijgaan gewaagd van de ministers, die sinds Juni 1945 zijn aangebleven, nl. Mansholt en mijn persoon, maar enkele departementen met grote stabiliteit niet in zijn beschouwingen betrokken.

Hoe is het mogelijk onvermeld te laten, dat Liefstinck 7 jaar aaneen Financiën beheerde? Heeft dat de continuïteit van het financiële en indirect van het economische en sociale beleid niet in sterke mate beïnvloed? En het aftreden van Liefstinck is dan nog niet het gevolg geweest van een conflict, maar geschiedde op eigen wens. Of is het, minder sprekend maar toch niet zonder betekenis, niet van belang dat aan Sociale Zaken na Juni 1945 slechts 3 ministers hebben gezeteld van een zelfde politieke richting?

Dat Beel 6 jaar minister is geweest, gedurende het grootste deel van de tijd als minister van Binnenlandse Zaken en daarnaast als minister-president of vice-minister-president, is ook niet zonder invloed op de verhoudingen geweest. Ook dit is echter in het artikel niet aangeroerd.

Wel wijst Barents er zelf op, dat in sommige gevallen zijn berekeningen van gemiddelden ongunstig worden beïnvloed doordat hij de ambtsduur van een minister, die nog zitting heeft, (Staf bijv. sinds 3½ jaar) niet heeft meegerekend. Het maakt geen klein verschil. In dit verband is het echter van groot belang, dat in ons land sinds twee jaar geen verandering heeft plaats gehad, terwijl in Frankrijk in dezelfde tijd reeds het vierde kabinet aan het bewind is, waarin zich de eerste paar maanden al verscheidene wisselingen voordeden.

Ik heb al doen uitkomen, dat het niet mijn bedoeling is mijnerzijds te concluderen, dat alles goed is gegaan en dat de Nederlandse politiek zo bijzonder stabiel is geweest. Het evenwicht is betrekkelijk wankel: er zijn in deze 9 jaar natuurlijk verschuivingen opgetreden, er zijn meer persoonswisselingen geweest dan m.i. wenselijk was. Ook scherpe tegenstellingen hebben zich doen gevoelen. Het sterkst heeft dat gesproken in het beleid ten opzichte van het Indonesische conflict, waarbij zich in de kabinetten een verdeeldheid openbaarde, die ook in het volk en de volksvertegenwoordiging leefde.

Een situatie als in Frankrijk, met veelvuldige kabinetscrises als gevolg van een conflict tussen regering en volksvertegenwoordiging, heeft zich echter in Nederland niet voorgedaan en de gegevens waarop Barents zijn betoog steunt zijn ook te onvolledig om als grondslag te dienen voor conclusies ten aanzien van de ambtsduur van ministers in ons land.

VOOR EN NA DE E.D.G.

De afwijzende beslissing van het Franse parlement over de EDG is misschien een minder prettig maar daarom niet minder geschikt ogenblik, om gedachte en verwezenlijking der Europese eenwording gedurende de laatste tien jaar nader te bekijken

Er is moeilijk een onderwerp te vinden, waarbij even duidelijk, en uit de taakverdeling zelfs begrijpelijk, kan worden onderscheiden tussen de houding en de werkzaamheden van de regeringen enerzijds en de activiteiten van particuliere groepen anderzijds. Sp a a k heeft eens gezegd: „Hoewel ik als socialist voorstander ben van overheidsbemoeiing, moet ik erkennen, dat de op het gebied van de Europese eenwording tot nu toe bereikte resultaten te danken zijn aan het particuliere initiatief.” Voor een studie van politieke machtsvorming in de democratie is dit onderwerp bij uitstek rijk aan interessant, hoewel niet altijd graag aanvaard materiaal.

Overpeinzingen in de verzetstijd

Ten minste in Franse en Nederlandse verzetsgroepen leefde, onafhankelijk van elkaar, de gedachte ener Europese na-oorlogse ordening, even radicaal, hoewel op een ander doel gericht, als Hitlers „nieuwe orde”. Er werd hier op een radicale oplossing even radicaal gereageerd. Hitler had op het hoogtepunt van zijn continentale veroveringen gemeend, het verleden van nationale staten uitgevlakt te hebben en met een geheel nieuwe staatsrechtelijke indeling van de ruimte in Europa te kunnen beginnen. Het verzet hiertegen kon van tweeërlei aard zijn. Het kon gericht zijn op het herstel van de traditionele nationale gemeenschappen, misschien aangevuld met „grenswijzigingen”, zoals die bijv. in een dozijn Nederlandse brochuren uit de tijd van 1945/1946 uitgestippeld zijn. Waar men daarbij met de annexatie tot aan de Weser gaat, is ook hier van een radicalisme sprake..., zij het een radicalisme binnen de gedachtenwereld van het traditionele nationale denken.

Een ander, niet minder radicaal antwoord kon gelegen zijn in de veronderstelling, dat de tweede wereldoorlog door de daarmee verband houdende machtspolitieke verschuivingen in de wereld, een einde had gemaakt aan het volstrekt zelfstandig bestaan van de klein geworden nationale gemeenschappen in Europa ten aanzien van het economische herstel, de te voeren buitenlandse politiek en de daarmee nauw verbonden militaire beveiliging. In deze laatste gedachtengang werd de grotere gemeenschap als een onoverkomelijk gevolg van de veranderde verhoudingen in de wereld aanvaard, zij het ook op een geheel andere geestelijke grondslag dan in de imperialistische voorstellingen van Hitlers „nieuwe orde”. Wie het boekje van Hades (H. D. Salinger) over de toekomstige Europese federatie,

gedurende de bezettingstijd geschreven, leest, zal hier bijv. constructies vinden, die gebaseerd zijn op de overweging, dat Nederland en Noord-Duitsland meer met elkaar te maken hebben en elkaar nader staan dan bijv. Noord-Duitsland en Beieren. Uitgangspunt bij dergelijke rationele overwegingen was uiteraard, dat de oorlog de traditionele grenzen zodanig vervaagd had, dat ruimte voor dergelijke denkbeelden ontstond. Misschien is bij de genoemde Nederlandse verzetsstrijder, verklaarbaar uit zijn Duitse afkomst, de uitwerking van geschriften als die van Friedrich Naumann („Mittel-Europa”) en Karl Kautsky over hetzelfde thema, ontstaan gedurende de eerste wereldoorlog, te bespeuren.

Op een reis, die enkele Nederlanders in Juni 1946 door Duitsland hebben gemaakt en waarbij over dergelijke plannen met *Adenauer* en *Schumacher*, *Kaisen* en *Arnold*, *Dovifat* en *Frings*, maar ook met economen van rang werd gesproken, vonden deze opvattingen een onthaal, die men vandaag, na de vergaande restauratie van de oude verhoudingen, vrijwel onwaarschijnlijk acht. In die tijd werd de vernietiging van de traditionele politieke en economische gemeenschappen, en tevens de onmogelijkheid van restauratie daarvan, als een feit beschouwd, dat niet zonder uitwerking bleef bij de overpeinzingen ten aanzien van „herstel en vernieuwing”. Pas een jaar later viel er een definitieve beslissing over de koers van de ontwikkeling in de richting van de restauratie, toen de Europese landen het Amerikaanse voorstel voor een gecoördineerd „Europees herstelplan” niet hebben aanvaard, maar de voorkeur hebben gegeven aan afzonderlijke nationale herstelplannen. Intussen is het vaak gewijzigde organisme van de OEEC een adviesorgaan geworden, zeker niet zonder betekenis, maar met practisch verminderde waarde naar mate de buit is verdeeld.

In het Franse verzet heeft de Europese integratiegedachte kunnen aansluiten bij groeperingen, die in de binnenlandse politiek gericht zijn op grotere decentralisatie tegenover Parijs. Dit streven vond na de oorlog zijn neerslag in de werkzaamheden van „La Fédération” onder leiding van *Voisin*. Opmerkelijk is hierbij, dat ook in deze organisatie de oriëntatie op de nationale federale opbouw steeds meer de overhand kreeg en in de jongste tijd terecht gewezen kon worden op een sterke gaullistische inslag in deze organisatie. Het spreekt vanzelf, dat deze inslag weinig steun biedt aan de gedachte van een federatief Europa.

Men kan terecht de vraag stellen, in hoeverre de hoop op dergelijke radicale wijzigingen in de politieke en economische structuur van de Europese landen in die tijd (vandaag is het natuurlijk een dwaze gedachte...) gerechtvaardigd was.

Nu de ergste oorlogswonden zijn geheeld, rijst echter opnieuw de vraag naar de duurzaamheid van het herstel binnen de nationale grenzen. Het latente gevaar van een herhalingsoefening der afzonderlijke beveiliging ten koste van de buur is aanwezig, en daarmee ook het gevaar van de traditionele wederkerigē vernietiging als resultaat van al te beperkte nationale behoudzucht.

Hertenstein

Het eerste congres van Europese federalisten, waarbij getracht werd een inventaris van de toestand in de afzonderlijke landen op te maken en tevens te

komen tot conclusies ten aanzien van het doel ener Europese federatie, had in September 1946 plaats te Hertenstein aan het Vierwoudstedenmeer. In de kegelbaan van dit voormalige slot van de laatste Oostenrijkse keizer ontmoetten elkaar een veertigtal mensen uit verschillende Europese landen. De Europa-Union van Zwitserland had dit congres mogelijk gemaakt. Het was o.m. het eerste na-oorlogse congres, waaraan Duitsers hebben deelgenomen. En wie de analyse van de toestand in het toenmalige Duitsland, gegeven door prof. *Anna Siemsen*, gehoord heeft, kon begrijpen, dat de deelnemers, hoewel ze het jongste verleden vergeten noch verzwijgen wilden, tot de overtuiging kwamen, hoezeer óók in ons aller eigenbelang Duitsland in een dergelijke Europese ontwikkeling diende te worden opgenomen. Toen was een dergelijke conclusie minder vanzelfsprekend dan vandaag.

Aan de formulering van het program van Hertenstein had de Nederlandse groep onder leiding van *Henk Brugmans* een beslissend aandeel. Trouwens, deze twaalf punten zijn ook vandaag nog het overdenken waard. Daarin wordt o.m. geëist een Europese Gemeenschap op federale basis als deel van een wereldgemeenschap, te beschouwen als een regionale groep binnen de Verenigde Naties overeenkomstig art. 52 van het statuut. Het vierde punt van het programma luidt: „De leden van de Europese Gemeenschap staan voor een deel hun economische, politieke en militaire soevereiniteitsrechten af aan de door hen gevormde federatie.” Toen dit program geschreven werd, was de lijn tussen Oost en West minder scherp getrokken dan vandaag. Het program omschrijft dan ook het gebied dezer gemeenschap als volgt: zij staat open voor alle landen, voorzover zij de grondslag van de Europese vorm van samenleving aanvaarden. Geëist werd verder een verklaring van de Europese rechten van de mens, die intussen op 4 November 1950 te Rome ondertekend werd door het comité van ministers van de Raad van Europa. Volgens het program van Hertenstein moet die verklaring berusten op de waarde van de mens in zijn verantwoordelijkheid ten opzichte van de verschillende gemeenschappen, waarvan hij deel uitmaakt. Punt 8 spreekt van de noodzakelijkheid van een planmatig herstel en van de economische, sociale en culturele samenwerking. De gemeenschap behoort tegen niemand gericht te zijn, zou echter ook moeten weigeren, werktuig te zijn van een buiten-Europese macht. Door zijn lot in een solidaire gemeenschap op de basis van het federalisme te bepalen, zal Europa zijn bijdrage leveren tot het herstel en een vreedzame gemeenschap der volken.

Deze verklaring, gepubliceerd enkele uren voor de eerste op de Europese eenheid gerichte redevoering van Churchill eind September 1946 te Zürich, mag dan een illusie zijn geweest in de ogen van even verstandige als traditioneel geroutineerde politici. Zij behoeft echter hen, die de wereld niet slechts willen interpreteren, maar misschien ook — met alle begrip voor de relatief bescheiden kansen — willen veranderen, geenszins tot schande te strekken.

Het congres van Den Haag 1948

Dit eerste grote congres van de verschillende organisaties, die hun streven op de Europese eenwording hadden gericht, later verenigd in de Europese Beweging, had zich ten doel gesteld, het bestaan van een openbare mening ten gunste van

de Europese eenwording te bewijzen. Het wilde de praktische mogelijkheden bespreken en aan de regeringen een oplossing voorstellen.

Dit congres was ongetwijfeld representatief voor de maatschappelijke groepen uit de deelnemende landen, hoewel de Britse arbeidersregering op het laatste ogenblik een twintigtal parlementsleden van Labour belette om aan het congres deel te nemen. De Europese Beweging is intussen tot een overkoepelende organisatie geworden van de Nationale Raden der Europese Beweging (waarin de maatschappelijke groepen in de afzonderlijke landen vertegenwoordigd zijn) en de bestaande internationale organisaties, zoals de Union Européenne des Fédéralistes, de Economische Liga voor Europese Samenwerking, en daarnaast de internationale partijpolitieke groeperingen zoals de (christen-democratische, overwegend katholieke) Nouvelles Equipes Internationales, de Socialistische Beweging voor een Verenigd Europa en de Liberale Unie.

Het is van belang enkele zinnen aan te halen, die het Haagse congres van 1948 in een boodschap tot de Europeanen richtte. „Europa is bedreigd, Europa is verdeeld; en de ernstigste bedreiging komt voort uit zijn verdeeldheid.” Aldus begint deze boodschap. Zij eindigt met de volgende gelofte:

1. Wij willen een Verenigd Europa, dat in heel zijn uitgestrektheid weer open staat voor het vrije verkeer van mensen, gedachten en goederen;
2. Wij willen een Handvest van de Rechten van de Mens, dat een waarborg geeft voor de vrijheid van gedachte, van vergadering en van woord, evenals voor de vrije vorming van een politieke oppositie;
3. Wij willen een Gerechtshof, dat de nodige sancties kan toepassen om het Handvest te doen eerbiedigen;
4. Wij willen een Europese Assemblee, waarin de levende krachten van al onze naties zullen zijn vertegenwoordigd;
5. En wij leggen in goede trouw de gelofte af met heel ons streven, in ons huisgezin en in het openbaar, in onze partijen, in onze kerken, in kringen van ons beroep en onze vakorganisaties de mannen en de regeringen te steunen, die arbeiden voor deze grootse zaak, die de laatste kans biedt op vrede en een pand vormt voor een grote toekomst voor dit en de komende geslachten.

Het statuut van de Raad van Europa

Er was door dit congres een openbare mening gedemonstreerd, die, ook door de regeringen niet langer genegeerd kon worden. In het najaar 1948 begonnen de besprekingen tussen de regeringen. Vooral de Engelse, ondersteund door enkele continentale, waaronder ook de Nederlandse, concentreerden hun streven hierop, dat geen werkelijk Europees parlement en dus ook geen beperking van souvereiniteit mocht plaatshebben. Er valt moeilijk te ontkennen, dat ook een deel der parlementariërs in de verschillende landen deze opvatting steunden. Het zou nauwelijks moeite kosten, aan te tonen, hoezeer volksvertegenwoordigers, bij de besprekingen over het statuut betrokken, toentertijd eenzelfde lijn met de regeringen trokken, terwijl zij vandaag door het Europese werk gegrepen en overtuigde voorstanders van werkelijk bovennationale ontwikkelingen zijn.

Uit de bus der regeringsonderhandelingen kwam een statuut, dat de Raad van Europa te Straatsburg een Raadgevende Vergadering toestond, maar geen parlement; waarbij aan de top een comité van ministers met vetorecht geplaatst werd, maar

geen regering. Sindsdien zijn herhaaldelijk pogingen gedaan het statuut te wijzigen in het streven naar een uitbreiding van de rechten dezer vergadering in de richting van een echt parlement. Formeel gesproken zonder succes. Feitelijk is er echter menige verandering tot stand gekomen. En zonder twijfel zou de vergadering nog meer kansen hebben, zo niet meer bevoegdheden te verkrijgen, dan toch tot een effectiever samenwerking tussen vergadering en comité van ministers te komen, wanneer zij zich zelf enigszins degelijker van haar pseudo-parlementaire taak zou kwijten. Wat er tot nu toe aan vooruitgang is bereikt, is zeer waarschijnlijk te danken aan het feit, dat de Vergadering samengesteld is uit leden van de nationale parlementen. Bij de uitwerking van het statuut is door de Europese Beweging verzet geuit tegen deze samenstelling van de Raadgevende Vergadering. De onverschilligheid, ja het gebrek aan begrip voor de hier te vervullen taak bij vele parlementariërs heeft toen de Europese Beweging aanleiding tot dit verzet gegeven. Er bestaat echter niet de minste twijfel, dat een Raadgevende Vergadering, samengesteld uit niet-parlementsleden, door het comité van ministers met veel meer gemak en succes als een lastpost behandeld zou zijn, die men zo min mogelijk ernstig dient te nemen. De omvang van het nationale parlementaire werk anderzijds is echter ongetwijfeld een van de oorzaken, die beletten dat Straatsburg werkelijk de mogelijkheden uitput, die het statuut geeft. In de toekomst zal hiervoor een oplossing gezocht moeten worden. Zij kan gevonden worden in een combinatie van parlementsleden en niet-leden; ze kan ook in een uitbreiding van de nationale parlementen gezocht worden, waarbij dan enkele mensen in de eerste plaats dit Europese werk doen.

Afgezien van andere punten, waarop de werkingssfeer van de Assemblée groter bleek dan oorspronkelijk bedoeld was, moet er op gewezen worden, dat volgens het statuut de vergadering zich niet mag bezighouden met militaire vraagstukken. Desondanks heeft reeds op de eerste bijeenkomst Winston Churchill, toen leider van de oppositie in Engeland, het vraagstuk van het Europese leger aan de orde gesteld. En juist nu weer zou de Europese verdediging aan de orde geweest zijn, als de EDG niet was getorpedeerd.

Kolen en Staal Gemeenschap

Terwijl de voorstanders van een Europese ontwikkeling, die meer wilden dan een bondgenootschap met als façade een Europees gesprekcentrum, steeds opnieuw werd verzekerd, dat op dit ogenblik van de regeringen niet meer te verwachten viel en dus van een werkelijk bovennationale politieke en economische gemeenschap slechts te dromen viel, werd hun als een soort troostprijs het voorstel van Robert Schuman aangeboden: een supranationale gemeenschap voor de basisindustrieën. Het bleek onmiddellijk, dat daarmee de splitsing van de Raad van Europa in de waarbij aan de top een comité van ministers met veto-recht geplaatst werd, maar geen regering. Sindsdien zijn herhaaldelijk pogingen gedaan, het statuut te wijzigen bekende „zes” en de rest van negen tot stand kwam. Negen immers waren tot een afstaan van nationale souvereiniteit ook op dit beperkte terrein niet bereid.

Er dient verzet te worden aangetekend tegen het sprookje, dat de voorstanders van een Europese Federatie deze weigering van de negen — waarbij Engeland en

de Scandinaviërs — met onverschilligheid, laat staan met voldoening zouden hebben begroet. Gedurende de twee jaren van discussie, van April 1950 tot Augustus 1952, zijn de Engelsen gesmeekt, hun weigering op te geven. Er is — in die periode — zelfs sprake van een illusionisme bij de federalisten, die steeds weer de Britse verklaringen hebben doorgepluist en zich aan een, later ijdel gebleken hoop hebben overgegeven, dat de Engelsen hun standpunt zouden wijzigen. In dit verband mag aan de actie van de Raadgevende Vergadering herinnerd worden, die als antwoord op de Britse bewering, dat men met het oog op de afwijzende houding van de delen van het Gemenebest de bovennationale weg niet mag betreden, bij de afzonderlijke leden van het Gemenebest heeft geïnformeerd. Met het resultaat, dat deze verzekerden, geen enkel bezwaar te maken tegen Englands deelneming aan een Europese gemeenschap.

Naast de weigering van de negen, de Kolen en Staal Gemeenschap met een beperking van de nationale souvereiniteit te aanvaarden, was er nog een andere reserve te bespeuren. Deze kwam uit de kring van de federalisten. Men maakte zich namelijk zorgen over de verzuiling van het economische leven, wanneer een dergelijk gespecialiseerd orgaan zou worden geschapen, later gevolgd door soortgelijke organen voor andere industriële taken. Voor deze bezwaarden gaf de doorslag ten gunste van de KSG het inzicht, dat deze zorg wel begrepen zou worden en dan inderdaad de weg terug tot een algehele economische integratie zou worden gevonden. Er mag aan deze discussie in de kring der „Europeanen” herinnerd worden, omdat hun opvattingen intussen algemeen zijn aanvaard.

Met de verwerping van de EDG mag de vraag gesteld worden, in hoeverre een geïsoleerde Kolen en Staal Gemeenschap kans van bestaan heeft. In de moeilijke beginperiode van haar werkzaamheden zal immers toch de neiging opkomen, haar prijs te geven. Deze druk zou des te sterker en gevaarlijker kunnen worden, naarmate de KSG geïsoleerd blijft bestaan. terwijl in de „lex Monnet” in de Brusselse voorstellen van Mendès-France reeds een sein tot de aanval op de KSG is gegeven.

Europese Defensie Gemeenschap

Er kan nauwelijks enige twijfel bestaan, dat de voorstanders van een Europese eenwording niet de integratie van de legers als de meest logische volgende stap na de KSG voor ogen stond. Bij een afwerking volgens een soort „verlanglijstje” zou de legerintegratie waarschijnlijk bij wijze van afsluiting van dit integratiewerk aan de orde zijn gekomen. Het waren dan ook niet de „Europeanen”, die dit vraagstuk aan de orde stelden. Toen in Juni 1950 de agressie in Korea een feit werd, begreep het Westen, dat naast de taak van het internationale herstel de tweede taak, die der beveiliging van het Westen, niet langer kon wachten. Weliswaar was de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie reeds eerder tot stand gekomen. Maar verder dan tot plannen, die met de regelmaat van de klok om de drie maanden gewijzigd werden, was men nog niet gekomen. Er mag aan herinnerd worden, dat in de laatste week van Juli en dan weer in de eerste week van Augustus 1950 het Britse, Franse en Nederlands parlement vrijwel gelijktijdig steeds gewijzigde plannen voor de verdediging behandelden. België had, met het oog op de hangende koningskwestie, een uitstel van enkele maanden gekregen.

De kwestie van de Westerse verdediging, ook die van het Europese gedeelte daarvan was terecht tot een onderwerp van de NAVO verklaard. Op zich zelf waren dus Europese eenwording en Westerse verdediging twee dingen, die niet méér met elkaar te maken hadden dan dat van de landen, die voor een Europese aaneensluiting in aanmerking kwamen, eveneens verwacht mocht worden, dat zij binnen het kader van de NAVO hun bijdrage tot de Westerse verdediging zouden leveren. Maar de door Korea ook voor Europa duidelijk geworden bedreiging ver-eiste zowel ter wille van militaire mankracht als om strategische redenen de mede-werking van West-Duitsland.

Hier zet de verstrengeling van twee afzonderlijke vraagstukken in. Omdat de militaire noodzakelijkheid van een Westduitse deelneming in Frankrijk, in Engeland, maar ook in andere westelijke landen *politiek* moeilijk te verwerken was, heeft de toenmalige minister van Oorlog van Frankrijk de gedachte gelanceerd, binnen het kader van de NAVO de zes landen van de KSG afzonderlijk in een militaire organisatie samen te vatten. Kwam men hier tot een bovennationale organisatie, dan zou dit weliswaar betekenen, dat op het gebied van de nationale legers een stuk souvereiniteit werd prijs gegeven, maar daarmee zou tegelijk de prijs zijn betaald ter voorkoming van een zelfstandig Duits leger. Ik acht het geoorloofd deze gedachtengang aldus te formuleren: om een militaire noodzakelijkheid (de Duitse militaire bijdrage tot een Westerse verdediging) voor het Franse volk politiek aanvaardbaar te maken, heeft men de idee van de Europese eenwording als verpakking gebruikt, waarin die bittere pil gereserveerd kon worden.

Een jaar lang hebben de Amerikanen zich tegen dit voorstel verzet. Pas in September 1951 heeft Washington zich bij deze „omweg” neergelegd. De Nederlandse regering heeft haar oorspronkelijke positie — bij de onderhandelingen slechts door een waarnemer vertegenwoordigd te zijn — later gewijzigd. Er begon een strijd tegen de oorspronkelijke structuur van het voorstel-Pleven, tegen het over-wicht van een Franse commissaris voor dit Europese leger, maar ook tegen de — militair-technisch onzinnige — discriminaties ten aanzien van de omvang van de Duitse formaties. Toen de zes regeringen in Mei 1952 het verdrag parafeerden, was dit allesbehalve een gemakkelijk hanteerbaar instrument.

Er kan weinig twijfel bestaan, dat voor Frankrijk de EDG een middel scheen, dat in feite een Frans overwicht binnen het Europese leger tot stand moest brengen. Naarmate de overige deelnemers, ter wille van de eigen positie, maar tevens ter wille van een gelijkgerechtigde status voor Duitsland, het oorspronkelijke Franse voorstel wijzigden, bleek bij Franse militaire en politieke kringen de geestdrift voor dit verdrag te dalen. Na de verwerping van de EDG door het Franse parlement, na vier jaar geknoei, verkeert men ten aanzien van het vraagstuk van de Westerse verdediging en de daarvoor nodige Duitse bijdrage formeel weer in de situatie van 1950. Maar het lijkt volstrekt onmogelijk, dat men de film terug kan draaien. Gedurende deze jaren is met Duitsland onderhandeld en zijn aan Duitsland posities toegekend, die men nu niet eenvoudig als ongedaan kan beschouwen. Minder dan vier jaar geleden kon men Duitsland plichten opleggen zonder hem rechten toe te staan. Het vraagstuk van de Duitse militaire bijdrage in de Westerse verdediging is urgenter geworden; een mogelijke „omweg”, die een zelfstandig

nationaal Duits leger moest voorkomen, is door Frankrijk verworpen; West-Duitsland is in die tijd weer een politieke macht geworden. Het vraagstuk, waarvoor men in 1950 stond, eist dringender dan ooit een oplossing en is door een nieuw Frans-Duits antagonisme moeilijker te regelen dan ooit te voren.

De politieke gemeenschap

Wanneer hierboven de zaak zo gesteld is, dat een Westerse militaire eis zou worden vervuld doordat de Europese gedachte als verpakking voor een militair vraagstuk van veel ruimere dan uitsluitend Europese strekking werd gebruikt, dan lijkt mij dit geoorloofd. Daarmede is echter niet het laatste woord in deze zaak gesproken en zeker niet gezegd, dat dus de voorstanders van de Europese eenwording daarmede dit stiefkind kwijt zijn en verder hun handen in onschuld kunnen wassen. Er zijn — gelukkig — genoeg Europeanen, die steeds het gevaar hebben gezien, dat vier jaar praten over de EDG de Europese eenwording uitsluitend als een vraagstuk van militaire noodzaak voorstelden. Zij hebben nooit nagelaten erop te wijzen, dat de Europese eenheid dringend noodzakelijk is, ook al zou er van een bedreiging van buiten af geen sprake zijn. Maar toen zij deze omweg voor de Westerse verdediging binnen het Europese gebied aanvaardden, hebben zij van de nood een deugd trachten te maken. Zij hebben er op gewezen, dat een militaire integratie het scheppen van een politieke en economische eenwording tot voorwaarde heeft. Een boven-nationaal Europees militair apparaat vereist een boven-nationaal politiek gezag, waaraan dit militaire instrument onderworpen is. Bovendien betekent in onze tijd de verzorging van het militaire apparaat een zodanige greep op het terrein van de economie, dat ook hier stappen moesten worden gedaan.

Artikel 38 van het verdrag van de EDG zegt dan ook, dat het parlement van de toekomstige EDG binnen een half jaar een ontwerp voor een politieke gemeenschap zou moeten maken. Op 10 September 1952 hebben de ministers van Buitenlandse en van Economische Zaken van de zes landen te Luxemburg besloten, deze zaak reeds vóór de ratificatie van de EDC aan een „vergadering-ad-hoc” op te dragen, die dan ook binnen de gestelde zes maanden dit ontwerp heeft tot stand gebracht. Sinds 10 Maart 1953, toen *Spaak* namens de vergadering ad hoc het ontwerp aan *Bidault*, de toenmalige voorzitter van het comité van ministers, overhandigde, is meermalen in de kring van de regeringen over dit ontwerp gesproken. Het heeft weinig zin, op de omstreden punten in te gaan, omdat op het ogenblik waarschijnlijk lijkt, dat dit project door de verwerping van de EDG eveneens op de helling is gekomen.

Er is reden om aan te nemen, dat de nederlaag, die de verwerping van de EDG betekent, veel verder gaat dan de verwerping van één van meerdere projecten voor een Europese integratie. Met de EDG is ten minste formeel onder tafel gewerkt, wat aan werkzaamheden door artikel 38 van de EDG daaraan was gekoppeld. Het enig supra-nationale instituut, dat is overgebleven, is de KSG. Het is vandaag aan de insiders duidelijk, dat een Europees kolenbeleid vrijwel onmogelijk is, wanneer het niet groeit naar een algemeen energie-beleid, dus olie en electriciteit mede daarin betrokken worden en met de industriële toepassing van atoomkracht in

ieder geval rekening wordt gehouden. Niet anders staat het met de kwestie van het vervoer. De artikelen, die in het verdrag van de KSG daarop betrekking hebben, behoren tot de zwakste punten van het verdrag. Wil de KSG werkzaam blijven, dan zal een uitbreiding van de integratie in de hier geschetste richting nodig zijn. Juist de beslissing van Parijs maakt echter een dergelijke ontwikkeling onmogelijk. Erger namelijk dan de tot nu toe genoemde gevolgen van de beslissing van het Franse parlement lijkt mij, dat daarmee niet slechts de EDG als een bepaald object van integratie is afgewezen. De Franse regering heeft in het parlement een meerderheid gevonden voor een radicale wijziging van de Franse buitenlandse politiek. Frankrijk wenst niet langer meer te zijn de grootste onder de (Europese) kleinen, maar geeft de voorkeur aan een positie van de kleinste onder de (wereld-politiek drijvende) groten. Er valt in deze kring zelfs een neiging te bespeuren om niet de kleinste te blijven, wanneer men handig zijn plaats weet te bepalen tussen Amerika, Engeland én Rusland.

Deze afkeer van een Europese gemeenschap en wederopleving van een zelfstandige Franse grote mogendhedenpolitiek — in het teken van generaals, die het vergaren van roem voor Frankrijk intussen aan verpleegsters overlaten, zoals onlangs een Nederlands journalist schreef — speelt het Duitse nationalisme geweldig in de kaart. De moeilijkheid, om in onze landen — Frankrijk en Duitsland inclusief — de gedachte ener Europese eenwording levend te houden, totdat Frankrijk en Duitsland zich — vóór een nieuwe catastrofe en vóór een volstreekte politieke overwinning van Rusland op de twee bedrogen bedriegers (en misschien daarmee op de kleine burens van hen) — op de gemeenschappelijke Europese taak opnieuw bezinnen, zal buitengewoon groot, zo niet hopeloos zijn.

Wanneer het bij de Europese eenwording om een hobby ging, zoals zij beweren, die aan een gebalkaniseerd rest-Europa nog een toekomst menen te kunnen toekennen, dan zou deze nederlaag een teleurstelling voor idealisten, maar verder van weinig belang zijn. Het lijkt er echter op, dat door deze beslissing definitief een antwoord is bepaald ten aanzien van de lijn van de na-oorlogse ontwikkeling, nl. de terugval in de traditionele richting van de nationale staten. Men mag dan tegen de voorstanders van een Europese eenwording te berde brengen, dat tegenover hun streven reserve geboden is, aangezien men niet weet, waarheen hun weg voert. Tegenover de traditionele ontwikkeling, die zich nu opnieuw aftekent, is deze vraag in ieder geval overbodig. Twee Europese burgeroorlogen binnen een halve eeuw zijn ten slotte een rijke ervaring.

LIEFDELOOS EN WAARDELOOS

In het Mei-nummer van het tijdschrift *Het Gemenebest*, dat getiteld is: Worden wij geregeerd door sociologen? vond ik een artikel „Het kostbaar misverstand” van de hand van de psycholoog M. J. van Spanje. Dit artikel bevat de volgende passage:

„Slordig los team-werk van mensen, die elkaar nauwelijks kennen, slordigheid ten opzichte van doelstellingen en middelen, en als resultaat nog slordiger formulering. Wij memoreren slechts het uitermate kostbare onderzoek ten aanzien van „de maatschappelijke verwildering der jeugd” (de titel alleen al!) in opdracht van het ministerie van O. K. en W., onder leiding van een aantal sociologische instituten in den lande. Het geheel van dit onderzoek is zo’n ongeordende verzameling van tegengestelde opmerkingen en rapporten (welke soms aan de indecentheid van processen-verbaal doen denken), dat werkelijk geen enkele lijn, geen enkel wetenschappelijk uitgangspunt, geen enkele intentionaliteit erin te ontdekken is.”

Ofschoon ik naar opleiding en voorkeur zelf behoor tot de Nederlandse sociologen, die in dit artikel worden afgekraakt en ondanks het feit, dat ik — in tegenstelling tot de schrijver — voor het werk van sommige moderne sociologen wel degelijk grote waardering heb, moet ik tot mijn spijt dit harde oordeel over het rapport ¹⁾ en het daarbij behorende Bronnenboek ²⁾ ten volle onderschrijven. Dit rapport is onwetenschappelijk, het is verward, het is liefdeloos tegenover de jeugd, die het onderzoekt, het geeft geen overzichtelijk beeld van het probleem en geen enkele oorspronkelijke oplossing. Laten we het ronduit erkennen: het is een waardelooze mislukking geworden!

Ik zou dit afwijzende oordeel willen staven door achtereenvolgens te bespreken de probleemstelling, die aan het onderzoek ten grondslag lag, de methoden, die gebruikt werden, de wijze van publicatie van de gegevens en de conclusies, die zijn verwerkt in het rapport. Daarbij wil ik dan tevens iets zeggen over het rapport van het Mgr. Hoogveld Instituut, *Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid*, dat het rooms-katholieke aandeel in het onderzoek vertegenwoordigt en betrekking heeft op jeugdgroepen in Brabant en Limburg.³⁾ Direct wil ik hieraan toevoegen, dat ik voor dit laatste rapport veel grotere waardering heb dan voor dat van de andere samenwerkende instituten.

¹⁾ Maatschappelijke verwildering der jeugd; rapport betreffende het onderzoek naar de geestesgesteldheid van de massajeugd. Staatsdrukkerij en uitgeverijbedrijf. 's Gravenhage 1952.

²⁾ Bronnenboek; bevattende gegeven ten grondslag liggend aan rapport maatschappelijke verwildering der jeugd. Staatsdrukkerij 1953.

³⁾ *Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid*. Staatsdrukkerij 1953.

De probleemstelling: Uit de inleidingen van beide rapporten blijkt, dat de opdracht als volgt luidde: „een onderzoek in te stellen naar het ontstaan en de beïnvloeding van de mentaliteit der zgn. massajeugd”. Nu is dit begrip massajeugd, evenals het daarmee samenhangende „massa-mens” een tamelijk slecht omlijnd en vaag begrip, dat door een aantal schrijvers in verschillende betekenissen wordt gebruikt. Daarbij krijgt het woord in sommige gevallen een zekere emotionele „lading”: bij Ortega y Gasset is dit bijv. stellig het geval. Het wordt dan geplaatst tegenover „elite” of tegenover „persoonlijkheid”. Bij andere auteurs echter vindt men het woord veel kleurlozer: als tegenstelling van „individu”. In de Nederlandse sociologische literatuur komt het ook voor als kwalificering van de cultureel ongedifferentieerde „grote-stadsmens” tegenover de regionaal en godsdienstig-traditioneel gebonden dorpeling. Ten slotte heeft het woord bij Banning en in navolging van hem bij Smits de zeer pregnante bijbetekenis „vormloos en normloos” gekregen.⁴⁾

Het valt te begrijpen, dat het voor een goede opzet van een wetenschappelijk onderzoek moeilijkheden oplevert wanneer het object van dit onderzoek op zo verschillende wijze en met zo verschillende gevoelsinhoud wordt omschreven. Het maakt echter op zich zelf zulk een onderzoek niet onmogelijk. Denkbaar zou nl. zijn geweest, dat men een nadere definiëring van dit begrip juist tot het centrale punt van het onderzoek had gemaakt en dus had gesteld: laten wij als hypothese aannemen, dat een deel van de moderne jeugd inderdaad de trekken van de „vormloze en normloze” vertoont. En laten we nu door een zorgvuldig onderzoek van zo veel mogelijk representatieve groepen van de huidige jeugd eens nagaan wat we eigenlijk onder dat vormloos en normloos hebben te verstaan. Laten we bovendien nagaan onder welke sociale omstandigheden het voorkomt en welke geestelijke bijverschijnselen we vinden.

Het Mgr. Hoogveld Instituut is nu inderdaad ongeveer langs deze lijn te werk gegaan. Het kwalificeert de term massajeugd als „voorwetenschappelijk”, stelt, dat men onder alle groepen van de jeugd naar elementen van massa-mentaliteit zal moeten zoeken en stippelt dan een onderzoek uit, dat langs uniforme lijnen is verricht bij een aantal zorgvuldig gedefinieerde en duidelijk sociaal getypeerde groepen van jongeren in Brabant en Limburg.

Niet alzo de andere instituten. Deze zijn blijkbaar allen op eigen houtje aan het werk gegaan zonder voorafgaande afspraak over terminologie en typologie en allen met een zeer bepaalde voorstelling van het begrip massajeugd. Hierbij heeft kennelijk een zekere rol gespeeld een „rapport in zake een omschrijving van de massajeugd” van de hand van de heer G. H. S. Schouten, die als nr. 96 is opgenomen in de „lijst van rapporten” maar in het Bronnenboek niet is opgenomen. Daardoor valt ook niet na te gaan in hoeverre de heer Schouten mede verantwoordelijk is voor de omschrijvingen, die in het rapport „Maatschappelijke verwilderder jeugd” gegeven worden. Over deze naamsverandering wordt slechts opgemerkt:

„Wij zijn er reeds in 1949 toe gekomen om de term „maatschappelijk verwildeerde jeugd” en „maatschappelijke jeugdverwilderder” juistere te achten dan de niets zeggende, onjuiste suggesties gevende term „massajeugd”.”

⁴⁾ Dr. P. Smits; Kerk en Stad, 's Gravenhage 1952 p. 65

en over de inhoud van deze term:

„De verwilderde is geen „wilde” maar een uit geordende levensverhoudingen weggezakte mens. Daar het hier nu niet gaat om een individueel verwilderingsproces, maar om een historisch en sociaal zich voltrekkend gebeuren, om een zich aldus in verschillende mate en vorm voltrekkend wegzakken uit het door traditie, door sociale gewoonte, moraliteit en geloof geordend leven van vroegere historische fasen, geeft de term „verwilderding” een juiste aanwijzing omtrent het bedoelde verschijnsel.”

Met deze nieuwe omschrijving heeft de probleemstelling een wel zeer ingrijpende wijziging ondergaan. In de omschrijving van het verschijnsel zijn daarbij twee verwarringen geslopen: in de eerste plaats wordt een sociologisch verschijnsel — het los raken van de mens uit oude traditionele levensverbanden — eenzijdig sociaal-ethisch beoordeeld. Eenzijdig omdat de vraag naar het ontstaan van nieuwe levensverbanden en een sociaal-ethische waarderungen van de daarin zich vormende normen, nergens opgekomen is. In de tweede plaats wordt hier het begrip „wegzakken” gebruikt voor twee duidelijk te onderscheiden processen: voor het niet-achten van de normen omdat men ze niet meer kent (zoals het geval is bij het verwaarlozen van christelijke gewoonten bij buitenkerkelijken) en voor het niet-achten van normen, die men wel heeft geleerd, maar die men niet meer opvolgt. In elk geval bij de probleemstelling hadden beide verschijnselen onderscheiden dienen te worden. Immers voor het beoordelen van de mate van „normloosheid” van de jeugd moet toch ook als maatstaf dienen de norm van de groep, waartoe zij zelf behoort. Hoe „weggezak” die norm zelf dan naar veler oordeel ook moge zijn!

Het gebruik van de, aan het dieren- en plantenrijk ontleende term „verwilderding” geeft aan de probleemstelling een nog verwarrender karakter. Immers hij veronderstelt als vergelijkingsobject een „wilde” en een „tamme”, of „getemde” of zo men wil „gekweekte” jeugd. Wat moeten we onder deze begrippen voorstellen?

Men kan zich niet aan de indruk onttrekken, dat deze slordige beeldspraak een gevolg is van een zekere literaire wijze van denken en uitbeelden, die wel geoorloofd is als het er om gaat een snel visueel beeld op te roepen, maar die in een wetenschappelijk onderzoek niet hanteerbaar is.

Zuiver literair doet ook aan een andere uitspraak uit het rapport:

„De verwilderde jeugd leeft in een wereld, die verregaand gestalteloos genoemd mag worden.”

en nog meer de karakterisering van de „verwilderding van de middelbare schooljeugd”:

„De „burger-massa-jongen” is „meneer” in de bioscoop, „Jansen” voor zijn leraren en „Johny” voor zijn kameraden. Hij hangt in de bank. Hij is ongelofelijk slordig of akelig precies op zijn uiterlijk. Maar opvallen moet hij, enz.”

Inderdaad is dit een geslaagd portret! Maar wil men deze „Johny” tot object van wetenschappelijk onderzoek maken, dan moet zijn portret met veel meer vraagtekens worden omgeven. Dan moet men zeer terdege weten wat men Johny en zijn kameraden gaat vragen en hoe en welke elementen van Johnies achtergrond

en leven men mede in zijn onderzoek betreft. Dan kan men het niet aan een aantal verschillende mensen, „die elkaar nauwelijks kennen” overlaten om op grond van allerlei verschillende kwalificaties en waarderingen de „Johnies” van deze tijd bij elkaar te gaan zoeken.

De methodiek. Nederland is een van de weinige landen van de wereld die een traditie hebben van streng wetenschappelijk sociaal onderzoek. Onze sociografische methoden, zoals Steinmetz die leerde, kunnen de vergelijking met de Amerikaanse „Social analysis” werkelijk wel doorstaan. Waarom is het dan niet mogelijk geweest, dat de leiders van de samenwerkende instituten tenminste in hoofdpunten een zekere eenheid brachten in hun methoden van onderzoek, in hun concrete vraagstelling en in het gebruik van bepaalde termen? Nu is hun conclusie gebaseerd op een zeer heterogene lijst van „rapporten”, waarvan we in het Bronnenboek een aantal uittreksels vinden. In sommige gevallen bevatten deze rapporten verslagen van enquêtes, die gehouden zijn op deze zelfde wijze en met ongeveer de zelfde vraagstelling als de verantwoorde enquêtes van het Mgr. Hoogveld Instituut. De meeste rapporten echter zijn kennelijk óf gebaseerd op interviews met personen, die met de betreffende jeugd te maken hebben, óf ze zijn uitgebracht door sociale onderzoekers, die erop uit gegaan zijn om zeer speciale aspecten van de sociale structuur van steden, dorpen of buurten te bestuderen. Daarbij zijn zelfs de allereerste beginselen van behoorlijk sociaal onderzoek verwaarloosd: de openheid en de onbevooroordeeldheid laten veel te wensen over! Een enkel voorbeeld: we vinden in het rapport van Ede:

„Ook vrouwen uit de élite lieten zich met Canadezen in op een wijze, die het prestige bij lagere standen aanzienlijk heeft verlaagd. Modieuze kleding, make up (sporadisch) en roken komen na de Canadezentijd ook wel bij plattelandsmeisjes voor. Te De Klomp zijn ook wel kinderen van Canadezen. Veel meisjes hebben een scheve schaats gereden; blijvende invloed in praemaritale geslachtsverhoudingen is er waarschijnlijk niet. Te Lunteren heerst er na de bevrijding een andere sfeer. Men ziet meisjes in overalls in de stal en met nylons (of blote benen) bij het uitgaan. Men is iets ruimer gaan denken over bioscoop bijv.”

Het is wel duidelijk, dat in dit hele rapport-Ede de tijdelijke oorzaken van de „verwildering” (Canadezen!) niet worden onderscheiden van de permanente: de industrialisatie van de streek en dat men zich weinig rekenschap heeft gegeven van het normencomplex, dat achter dit soort beoordelingen staat. Vergelijkbare resultaten heeft men bij deze methodiek dan ook niet gekregen. Hoogstens een aantal niet onaardige sociografische schetsen, wier waarde echter zeer uiteenlopend is.

Over de wijze van *publicatie* moet ook iets worden gezegd. Dit was een veelomvattend, belangrijk onderzoek, dat op last van een openbare instantie geschiedde en door de openbare kas is betaald. Het zal, als het enigszins zin wil hebben, door uitgebreide sociale maatregelen van wetgevende en administratieve aard moet worden gevolgd. Welnu: onder deze omstandigheden had alle materiaal, elk gegeven openbaar moeten worden gemaakt opdat men de conclusies in hun geheel had kunnen toetsen. Het Mgr. Hoogveld Instituut maakt ook hier weer de goede beurt:

het vertelt precies wat het gevraagd heeft en waarom en aan wie en wat het uit de antwoorden leest. Het andere stuk werk berust op een imposante lijst rapporten, die in het Bronnenboek niet allen zijn gepubliceerd en waarvan ons slechts uittreksels worden gepresenteerd. Dit is voor de wetenschappelijke waarde van het hele onderzoek volstrekt fnuikend. Want wie kan nu nagaan of de conclusies inderdaad gerechtvaardigd zijn?

De conclusies. Na ernstige bestudering van het Bronnenboek, dus van dat deel van het basis-onderzoek, dat wèl is gepubliceerd, heb ik mij nu de vraag gesteld: wat blijkt hieruit van de mentaliteit van onze jeugd? Is het beeld, dat geschilderd wordt in het — veel eerder verschenen — rapport gerechtvaardigd en steunt het op de feiten? En welke sociale samenhangen zijn hier evident?

In alle eerlijkheid moet ik verklaren, dat het beeld, dat ik mij uit het Bronnenboek heb gevormd, een totaal ander is dan wat ik na lezing van het rapport had verwacht. Want wat boven alles duidelijk is, is dit: de Nederlandse jeugd vertoont in vrijwel al haar geledingen een beeld, dat in het geheel niet „vormloos en normloos”, maar integendeel: burgerlijk, sterk familiaal en opvallend uniform is. Laten we goed weten: die burgerlijkheid heeft zijn gevaarlijke kanten: met name is ze door materialisme, conformisme en een gebrek aan idealisme gekarakteriseerd (maar is burgerlijkheid dat niet juist typisch altijd en overal?) Er is in deze burgerlijke jeugd — in elk geval buiten het zuiden — ook wel een afwezigheid van *christelijk* normbesef, hetzij omdat men deze normen niet meer bij de opvoeding meekrijgt, hetzij omdat ze een lege vorm geworden zijn. Maar „verwilderings” vindt men zeer pertinent in dit materiaal slechts in enkele maatschappelijke lagen en dan nog vooral in die gevallen, waar woningtoestanden en familielevens subnormaal moeten worden genoemd.

Terecht heeft dus het Mgr. Hoogveld Instituut geconcludeerd:

„In algemeen cultureel-sociale beschouwingen kan men zeker aan de term *massajeugd* een aanvaardbare zin geven. Zodra men zich echter meer naar de werkelijkheid wendt met een praktisch paedagogische bedoeling, verbergt deze term eerder de werkelijkheid dan dat ze deze duidelijk maakt.”

En omdat het hele rapport van het Mgr. Hoogveld Instituut in voorzichtige probleemstelling en methodiek vertrouwen inboezemt, willen we met aandacht luisteren naar de conclusie, die het uit zijn materiaal meent te mogen trekken:

„Zowel bij geschoolden als bij ongeschoolden vindt men bij hun uitgroei naar de volwassenheid factoren, die belemmerend werken. Over het algemeen zijn de tot volwassenheid uitlokkende factoren bij de geschoolden gunstiger dan bij de ongeschoolden. Op een of meerdere levensgebieden bereikt hij dan ook meestal een grotere objectivering dan de ongeschoolden, maar de zakelijk verstandelijke sociale gelding werkt in verschillende mate remmend op de verdere ontwikkeling. De ongeschoolde blijft gemakkelijk hangen op een min-of-meer vitaal affectief niveau, door een tekort aan wekking tot objectivering van het woon- en werkmilieu. Van de andere kant is er een aanzet van meer heterocentrische gerichtheid, al blijft deze voor een groot gedeelte ineffectief en is er een spontane affectieve bewogenheid om het leed en de vreugde van anderen. Door de scheiding tussen geschoolden

en ongeschoolden wordt een sociale integratie belemmerd en wordt wederzijdse correctie en bevruchting onmogelijk."

Ook al blijft men van oordeel, dat het onderzoekmateriaal van het Mgr. Hoogveld Instituut wat klein is geweest en zeker eenzijdig was samengesteld (uit niets blijkt bijv., dat men ook niet-r.k. proefpersonen, wonende in het zuiden, heeft onderzocht) dan nog mag men deze uitspraak met vertrouwen als werkhypothese voor verdere onderzoekingen aanvaarden en zeker zou men wensen, dat het andere rapport op even verantwoorde wijze tot een dergelijk resultaat was gekomen.

Maar dit rapport ademt een geheel andere geest. Op de gevaarlijke beeldspraak en de „literaire” formuleringen heb ik al gewezen. Het is bovendien op verschillende plaatsen uiterst tendentius, men mag misschien zelfs zeggen rancuneus:

„Het besef van waarden en normen is dus over de hele linie vervlakt en uitgesloten. Van een bewust doorleven van transcendente waarden is zelden sprake. Traditionele bindingen, maar meer nog overwegingen van utilitaristische aard bepalen het godsdienstig, moreel of politiek gedrag."

Waar alle vergelijkingsmateriaal, elk aantal, elke nuancering ontbreekt, moeten we wel aannemen, dat het rapport meent met deze kenschetsing een zeer groot deel van de Nederlandse jeugd te hebben getypeerd.

Men kan het ook anders zeggen: de samenwerkende organisaties zijn op hun speurtochten in alle maatschappelijke geledingen „Johny” tegengekomen. En dan zeggen ze eigenlijk alleen maar, dat ze Johny een mispunt vinden en een hopeloos geval!

Nu zou ik het hierbij kunnen laten en concluderen, dat de wijze, waarop men dit probleem heeft behandeld in het rapport van de niet-katholieke organisaties beneden de maat is gebleven. Maar daarvoor is het toch een veel te ernstig probleem en daarvoor is de behoefte aan theoretische achtergrond voor het praktische werk, dat op dit gebied gebeurt, toch veel te groot. Kortom: dit werk was onvoldoende, maar het lijdt geen twijfel, dat het moet worden overgedaan.

Wanneer dit eens gebeurt, dan zal er aan een aantal voorwaarden moeten worden voldaan:

In de eerste plaats zal men een veel beter overdacht team-work moeten tot stand brengen, waarin sociologen, sociaal-psychologen en individueel-psychologen hun aandeel leveren. Medewerking van de laatsten is onontbeerlijk. Niet alleen omdat zij opheldering zullen kunnen geven omtrent het toch wel zeer belangrijke probleem van de intelligentiespreiding in verband met de maatschappelijke lagen, maar ook omdat zonder hun hulp de verschijnselen, die hier nu zo vlot „wegzakken” worden genoemd, kunnen worden onderscheiden van normale puberteitsverschijnselen (zijn niet *al* onze jongens in een zekere phase van hun leven typisch lusteloos en vormloos ongeïnteresseerd?) Ook kunnen alleen psychologen het onvermijdelijk percentage debielen en subnormalen uitschakelen uit het onderzoeksmateriaal.

Voor sociologen en sociaal-psychologen beide geldt, dat voor een dergelijk onderzoek een aantal voor-studies noodzakelijk zijn. De sociologie geeft in de afgelopen

jaren een paar boeken opgeleverd, die bij het begin van het onderzoek nog niet bekend waren, maar die voor dit terrein uitermate belangrijk zijn. Ik bedoel de studie van Kuylaars⁵⁾, waarin de „geestelijk gedraineerde arbeid” van vele ongeschoolden uitvoerig besproken wordt, de studie over de „ongeschoolde arbeider” van Haveman⁶⁾ en vooral „De proletarische achterhoede”⁷⁾ van Van Doorn. De laatste studie houdt een critiek in op Haveman en maakt een verhelderend onderscheid tussen „volksbuurt”, „achterbuurt” en „arbeidersbuurt”. Wanneer men van deze laatste nog onderscheidt de „geselecteerde arbeidersbuurt” (woonwijken van arbeiders met een hoog sociaal niveau, zoals post- en spoorwegpersoneel of wijken van woningbouwverenigingen, die een strenge selectie toepassen) dan heeft men een raam, waarbinnen in elk geval voor de meeste steden een zinvol onderzoek van het verband tussen mentaliteit en woonmilieu mogelijk zal zijn. Voorstudies voor de typologie van plattelandsbuurten zullen echter nog nodig blijken.

Bovendien zal van de sociologie met medewerking van de sociale ethiek een voorstudie verwacht mogen worden over het probleem van de „normencomplexen”, waarbij zowel de studie van het gezinsleven als die van de arbeidsethiek en de godsdienstige moraal ter sprake moeten komen, ook in hun onderlinge samenhang. Immers, zo lang we van de inhoud van de geldige normen een zo vage voorstelling hebben als thans het geval is, is ieder spreken over „wegzakken uit het normensysteem” voorbarig en gevaarlijk.⁸⁾

De voorstudies die door sociaal-psychologen moeten worden gemaakt, zullen zowel betrekking moeten hebben op de methodiek als op de vraagstelling. Men zal toch moeten proberen vast te stellen welke criteria voor „verwildering” doorslaggevend zijn? Zoekt men naar uiterlijke verschijningsvormen, zoals de mate van deelname aan het verenigingsleven? In dat geval zou een uitvoerige studie over het verenigingsleven van onze jeugd (de recruteringssterreinen, de concentratiepunten, omvang en verloop van het ledental enz.) wellicht een goede voorstudie zijn. Of wil men meer de „attitude” en het oordeel onderzoeken? In dat geval zijn voorstudies die ook weer de normencomplexen betreffen, naast vraagstukken van terminologie en methodiek (wijze van benadering van jeugdigen) op zijn plaats. In dit verband is het misschien goed om er op te wijzen, dat het Mgr. Hoogveld Instituut het voordeel heeft gehad, dat het jongeren onderzocht die vrijwel allen ingevoerd waren in een erkend en gesloten normensysteem, terwijl bovendien de regionale beperktheid van het onderzoek het algemeen gebruik van dezelfde termijn mogelijk maakte. Voor de andere groepen van het Nederlandse volk liggen deze dingen veel moeilijker: bij de legertests ondervinden waarschijnlijk plattelandsjongens er nadeel van, dat de taal op het steeds spraakgebruik is ingesteld!

Het probleem van de „massajeugd” is er nog altijd en de hypothese, dat zij

⁵⁾ Dr. A. M. Kuylaars S. J.; *Werk en Leven van de industriële loonarbeider, als object van een sociale ondernemingspolitiek*. Leiden 1951.

⁶⁾ Dr. J. Haveman; *De ongeschoolde arbeider*. Assen 1952.

⁷⁾ Jac. A. A. van Doorn Soc. Drs.; *De proletarische achterhoede, een sociologische critiek*. Luna-Reeks Sociaal Wetenschappelijke publicaties nr. 1, Meppel 1954.

⁸⁾ Zie over dit probleem dr. H. P. M. Litjens, *Onmaatschappelijke Gezinnen, Socio-logisch onderzoek naar de onmaatschappelijkheid te Maastricht*. Assen 1953. pag. 18 e.v.

„vormloos en normloos” is, kan nog steeds worden gehandhaafd. Willen we echter meer weten van de omvang en het werkelijke karakter van dit verschijnsel, dan zullen we het onbevooroordeeld en beter voorbereid, opnieuw moeten aanpakken.

Laat O. K. en W. de moed hebben om, ondanks de mislukking van het Bronnenboek, voor dit werk verdere subsidies te verlenen en laten de Nederlandse sociologen en sociaal-psychologen revanche nemen door het probleem opnieuw onder ogen te zien.

BOEKBESPREKINGEN

Dr. J. G. van Dillen: Overeenkomst en verschil tussen de Franse en de Russische revolutie. (Noordhoff, Groningen).

In dit afscheidscollege van dr. Van Dillen wordt een poging gedaan tot een vergelijkende geschiedenis te komen van de Franse en de Russische revolutie. In hoofdzaak volgt de schrijver hierbij het boek van de Amerikaan Crane Brinton: „Anatomy of Revolution”, waarin ook de Engelse en de Amerikaanse revolutie worden beschouwd, met de bedoeling door die vergelijking tot historische en sociologische wetten te komen. Van Dillen maakt echter ook gebruik van minder bekende beschouwingen over de Franse revolutie, zoals het voortreffelijke boek van Heinrich Cunow over de partijen en hun pers.

De voornaamste overeenkomst ziet v. D. in de „ontwikkeling van gematigdheid naar radicalisme en dan weer de terugkeer niet naar het Ancien Régime maar tot een toestand waarbij de resultaten van het radicale tijdperk ten dele weer ongedaan worden gemaakt.”

Hij voegt eraan toe dat men bij vergelijkende studies „in de regel . . . meer verschil dan overeenkomst (zal) aantreffen”. Niettemin heeft de methode, meent hij, een zeker nut. Zijn afscheidscollege laat dat ongetwijfeld zien, als is het natuurlijk gemakkelijk op tal van punten met zijn interpretaties van mening te verschillen.

J. d. K.

Lou Lichtveld: Suriname's Nationale Aspiraties. (N.V. De Arbeiderspers, Amsterdam).

„Een aanleiding tot discussies over de grondslagen van een alomvattend ontwikkelingsplan” is de ondertitel van dit boekje, waarin in 60 blz. over de staatkundige, culturele, sociale, hygiënische, paedagogische en economische problemen van Suriname wordt gesproken. In dit zeer korte bestek worden echter alle essentiële kwesties op een bijzonder knappe wijze aangeraakt. Soms worden oplossingen gesuggereerd, soms alleen discussies uitgelokt. Maar de uiterst zakelijke en nuchtere wijze waarop Lichtveld analyseert is te verdienstelijker omdat hij een overtuigd Surinaams nationalist is, en het nationalisme in het algemeen weinig met zakelijkheid en nuchterheid opheeft.

De „momentele waardeloosheid van 90% van het land” leidt er toe dat Suriname, al heeft het slechts 200000 inwoners, eigenlijk „overbevolkt” is, en tegelijkertijd is er een tekort aan werkrachten, vooral geschoolde, voor de economische en sociale ontwikkeling die het land uit het slop moet brengen.

Als motto voor zijn boekje heeft Lichtveld een citaat ontleend aan jaren geleden verschenen Penguin-Special, Macmillan's „Warning from the West-Indies”. Er is heel wat meer nodig, zegt Macmillan ongeveer, om van deze achterlijke koloniale gebieden een werkelijke maatschappij te maken, dan kiesrecht en particulier grondbezit. Dat was een waarschuwing tegen de demagogen die stemmen vangen door de bevolking grond te beloven. Wat er zo allemaal nog méér nodig is, heeft Lichtveld in zijn boekje aan de orde

gesteld. Daarmee heeft hij verdienstelijk werk verricht voor Suriname. En de Nederlanders die weten willen wat er in Suriname eigenlijk aan de orde is, vinden in zijn geschriftje een goede eerste oriëntering.

J. d. K.

P. A. Pierson: Geschiedenis van het Socialisme in België.
(Gent, De Vlam, 1953).

Dit boekje, klaarblijkelijk een vertaling uit het Frans en ingeleid door P. H. Spaak, laat de volle nadruk vallen op wat men graag „het heldentijdperk van het socialisme” noemt. Alle illustraties wijzen daarop. De lezers, militanten van de Belgische partij, worden herinnerd aan de worstelingen van weleer: roerige demonstraties, botsingen met de openbare macht, stakingen, enz. En de conclusie luidt: socialisten van nu, weet en beseft, welke tradities gij te bewaren hebt en van welke strijd gij thans de vruchten plukt!

Misschien heb ik het mis, maar ik vrees toch, dat partijgenoot Pierson niet het door hem beoogde doel bereiken zal. Want als men de arbeidersbeweging zózeer afschildert als een rebelse verzetsactie tegen de heersende klasse in maatschappij en staat — dan kan het moeilijk anders, of de moderne ontwikkeling, sinds ongeveer 1920, werkt als een akelig decrescendo, een anti-climax, waarvoor men de oorzaak en de vergoelijking zoekt in „fouten”, gemaakt door helaas onprincipiële leiders. Daar komt voor België nog bij, dat de zoveel belovende episode van het Plan van de Arbeid sindsdien in een ander licht is komen te staan, door de houding die De Man in 1940 aangenomen heeft. Het boekje gaat daarom ietwat als een nachtkaaars uit . . . en dat moet de eenvoudige, inspiratie-zoekende propagandist tot de vraag brengen, of die nachtkaaars niet die is van het socialistische denken en van de socialistische geestdrift zelf.

Let wel: wij menen *allerminst*, dat het socialisme zijn laatste woord zou hebben gezegd, of dat het gedoemd zou zijn, zachtken te verglijden in een perspectiefloos reformisme. Wij geloven, dat met name de gehele internationale ontwikkeling enorme nieuwe perspectieven opent. Maar dan zal het zich overal moeten bevrijden van wat men met een Frans woord „passéisme” noemt. Dan zal het de pioniers der eerste generatie met eerbied en dankbaarheid moeten gedenken, maar tevens beseffen, dat de thans levende sociaal-democratie, voor gans andere problemen staande, ook andere gezindheden behoeft. Al wat, binnen de socialistische kring, het gevoel versterkt dat „het vroeger toch eigenlijk je ware was en de tijd van het „echte”, „zuivere” socialisme,” waartegen het heden dan wat zielig afsteekt — al zulk heimweewekkend romantisme (en iets daarvan vindt men toch wel bij Pierson) dreigt in feite te werken als reactionnair. Natuurlijk bestaat er continuïteit tussen het louter eisende socialisme van vroeger en het opbouwende, structuur-hervormende, van thans. Die continuïteit ligt in de actueel gebleven hartstocht voor rechtvaardigheid en menselijke ontplooiing. Maar dat de pioniers van vóór 1914 de partij niet meer herkennen zouden, staat wel vast. Een veroordeling van hen of van ons ligt daarin echter *allerminst*, want er bestaat geen werkelijke trouw dan die door vernieuwing.

H. Brugmans

W. Romijn: Welvaart en Zielental (72 blz.) (Uitgave van
de Ned. Ver. voor Sexuele Hervorming).

Het verband tussen welvaart en zielental is onder invloed van het rationalistische en eenzijdig causale denken van de vorige eeuw gedurende lange tijd zeer simplistisch en tegelijk star dogmatisch behandeld. Dit heeft aan de propaganda voor de op zich zelf o.i. juiste gedachte, dat de mens verantwoordelijk is voor de gevolgen van zijn daden, ook op sexueel gebied, geen goed gedaan. Het is daarom met genoegen dat wij de hierboven aangegeven brochure van de NVSH aankondigen. De schrijver stelde zich tot taak „een

populaire, maar tevens verantwoorde, ernstige uiteenzetting" van het probleem te geven. Daarin is hij zeker geslaagd. Uit het feit dat in ons land de bevolking al minstens 1½ eeuw sterk toeneemt en tevens de welvaart is gestegen (een feit dat met de naïeve theorie van Malthus in strijd is) concludeert hij dat er tot dusverre geen disharmonische verhouding is ontstaan tussen de demografische factor aan de ene en de economische elementen in onze nationale ontwikkeling aan de andere kant (blz. 43).

Terecht wijst hij er evenwel ook op dat deze gelukkige omstandigheid ons geen recht geeft tot een blind vertrouwen op de toekomst. Nieuwe industrieën zullen uitbreiding van de werkgelegenheid moeten geven, maar dat is alleen mogelijk als deze een belangrijk deel van hun productie kunnen exporteren. Natuurlijk geeft ook emigratie verlichting van de bevolkingsdruk, maar „wij geloven, dat voor ons bevolkingssurplus nog minder ruimte in de wereld is te vinden dan voor de voortbrengselen van een in omvang en capaciteit sterk groeiende Nederlandse industrie”. (blz. 60).

Noodzakelijk acht de schrijver het dan ook dat wij onze bevolkingsontwikkeling zelf in sterke mate in de hand houden. Dat hierbij wereldbeschouwelijke en ethische overwegingen mede een *doorslaggevende* rol spelen erkent hij, maar hij maakt er terecht bezwaar tegen alsof wereldbeschouwing en ethiek alleen te vinden zouden zijn bij hen die van rationeel ingrijpen in de voortplanting niets willen weten (blz. 67).

Dr. W. J. van Woestijne

Dr. P. J. Roscam Abbing: *Levenswijsheid*. Boekencentrum, Den Haag.

Een deeltje uit de serie „Exercitia Piëtatis”. Onder levenswijsheid verstaat dr. R. A. niet de wijsheid, die wij uit het leven opdoen, maar de wijsheid omtrent het leven, die wij van God ontvangen. Hij schrijft dus over het leven, zoals hij het ziet in het licht van het Evangelie. Het gaat om de praktijk van het leven in het geloof. De onderwerpen zijn gekozen uit de natuur en de cultuur. Het boekje is niet alleen voor kerkelijken geschreven. Ik acht het uitermate geschikt voor buitenkerkelijken, die belangstelling voor de boodschap van de bijbel hebben. Ook voor het gesprek tussen humanisten en christenen kan het van dienst zijn. Ik noem enkele titels: man en vrouw, de schaamte, de sexualiteit, eros, de dood, het occulte, het lot, het toeval, de geschiedenis, de Jood, het gezin, het volk, het geweten, de arbeid, de taal, de angst, het spel, de schoonheid, het lied, de eigendom, het loon, de democratie. Men voelt, dat vroomheid-piëtas hier niet beperkt blijft tot het zieleleven. Zij omvat heel het leven.

J. J. Buskes Jr.

RECTIFICATIE

In zijn inleiding op de Nationale Kaderdag van 4 Juli (zie S en D Augustus 1954) haalde mr. J. A. W. Burger het volgende citaat aan uit „De Opmars” van 11 Juni: „Wij kunnen geen eigen geweten respecteren, dat in hoge mate tegen het verlangen van de bisschoppen ingaat.” Mr. Burger schreef dit citaat toe aan prof. Jos. Gielen. Mr. Burger deelt mee van prof. Gielen vernomen te hebben, dat het citaat in „De Opmars” niet van de hand van prof. Gielen is.

ARL 8
KVP 8

KANTTEKENINGEN

BIJ DE ALGEMENE BESCHOUWINGEN EN DE BROCHURE-SCHIPPERS

Ik betwijfel, of de politici sterke neiging zullen gevoelen, om in de tijdschriften na te kaarten over de Algemene Beschouwingen van dit najaar, althans voor zover die zich bezighielden met de vraagstukken opgeworpen door het mandement der bisschoppen — deze Beschouwingen zijn in meer dan één opzicht teleurstellend geweest. Dat een niet-politicus nochtans behoefte gevoelt tot enkele kanttekeningen, wil de lezer wel verontschuldigen vanwege enkele niet-politieke problemen, die er aan het geval vastzitten. Ik wil mijn best doen om geen grote woorden te gebruiken — maar ik kan de gedachte niet van mij afzetten, dat er in de huidige politieke situatie een behoorlijk stuk *onwaarachtigheid* zit, die voor ons gehele volk kwade gevolgen moet hebben.

Ten eerste: op geen enkele wijze is aan de dag gekomen, dat er in het rooms-katholieke volksdeel diep meningsverschil omtrent het mandement bestaat. De stem van de verontrusten, die of tot de KVP behoren of politiek niet georganiseerd zijn, de diepe weerklank, die bepaalde artikelen uit „Te elfder ure” hebben gevonden — zij zijn in de politieke discussies niet doorgedrongen. Dit *feit* ligt er. Ik vraag mij af, hoe het gewaardeerd moet worden. De r.k. politici zullen naar binnen zich niet willen beroepen op het kwantitatief niet zo sterke getal der ontevreden; te goed weten zij, dat de verontrusting kwalitatief wél belangrijk is; te goed ook weten zij, dat deze verontrusting samenhangt met innerlijke spanningen binnen het r.k. volksdeel, die veel dieper gaan dan de practische politiek. De niet-katholieken moeten zich hier van oordeel onthouden. Maar wij mogen wél stellen, dat uit een oogpunt van het goed-functionneren der politieke partij in een democratisch bestel het bedenkelijk moet heten, dat verontrusting over het mandement en zijn werking binnen deze KVP niet tot uiting komt. Ik meen voldoende begrip te hebben voor de betekenis van partijdiscipline — maar zij heeft zeer nadrukkelijk haar grenzen. Naar ons oordeel stonden en staan hier waarden en belangen op het spel, waarvoor de discipline behoort te wijken. Duidelijk is geworden: langs het kanaal van de KVP kan de verontrusting om het mandement zich niet doen gelden. De geestelijke situatie is belangrijk anders dan via de KVP naar voren is gekomen. Dat is een stuk onwaarachtigheid.

Ten tweede: wat de protestants-christelijke partijen in de Kamer te zien hebben gegeven, dekt evenmin de werkelijke verhoudingen in dit volksdeel. Het politiek antirevolutionnaire geluid schijnt te zijn dat van de heer Schouten en dr. Bruins Slot, de eerste te lang geschoold in de klassieke denkwijze der a.r., de tweede te krampachtig fanatiek om nieuwe verschijnselen zuiver te kunnen waarnemen, laat staan

naar hun betekenis te kunnen verstaan. Het christelijk-historisch standpunt in de Kamer is ongetwijfeld in de oude historische lijn, maar voor tallozen in de Hervormde Kerk, die midden in de vernieuwingsbeweging staan, eenvoudig ontstellend. Niet alleen, omdat de woordvoerder der c.h. in alle eerlijke gemoedsrust kon verklaren, dat het mandement niets in de bestaande verhoudingen had veranderd, maar vooral omdat elk protestants protest ontbrak tegen het ingrijpen in de christelijke vrijheid. Het is in de laatste maanden toch voldoende duidelijk geworden, dat er én in de kringen der Gereformeerde kerken én bij de brede leiding der Hervormde kerk gezichtspunten naar voren zijn gekomen van radicaal andere aard — ik behoef er waarlijk geen bloemlezing van te geven. Wij staan dus wat de grote protestantse partijen betreft, voor het feit, dat ook zij in hun vertegenwoordiging in de Tweede Kamer geen ruimte blijken te hebben voor inzichten, die in het protestantse volksdeel naar vernieuwing stuwten. Ook dit *feit* ligt er. Opnieuw de vraag: hoe moet het gewaardeerd worden?

Mijn eerste reactie op het verschijnsel is: kennelijk hebben noch de KVP noch de protestants-christelijke politieke partijen innerlijk de gedachtenwereld der christelijke coalitiepolitiek overwonnen. Bij bepaalde gelegenheden, wanneer rationele overwegingen overheersen, wordt wel gezegd: geen terugkeer naar de christelijke kabinetten, geen regering met de PvdA in de oppositie — maar bij een gelegenheid als het mandement blijkt, hoezeer men nog vast zit in de antithesegedachte, of liever: in de *gevoelswereld* der antithese waarvan men niet los is gekomen. Daarmee is voor wie het nog niet wist nog eens geïllustreerd de macht van een politieke traditie, die niet bij kan houden wat zich in maatschappij en volksleven aan verandering doorzet.

Er zou ook te denken zijn behalve aan de macht der traditie aan die van het apparaat. Geen enkele partij behoeft een andere er om te lijf te gaan: vooral grote partijen kennen het verschijnsel, dat een apparaat het innerlijke leven beknelt of niet toelaat. Uiteraard komt een buitenstaander er niet licht achter, wat er precies aan de hand is — maar de leiding van KVP en ARP zullen wel weten, dat in het algemeen er een verborgen samenhang is tussen heerschappij van een apparaat en moeheid of matheid bij de volgelingen.

Hoe dit zij, duidelijk is geworden, dat deze christelijke partijen zich als typisch conservatief-reactionnair blok in ons volk laten zien. En dan niet in de zin van: de verzameling der conservatieve geesten tegenover andere, maar als conservatief blok tegenover de vernieuwende krachten in de geloofskringen, waarop zij zeggen te steunen. De christelijke politieke partijen belemmeren niet in eerste instantie de PvdA, maar: zij verhinderen de innerlijke vernieuwing, die in de volkskringen, waarop zij steunen, aan de gang is. M.a.w. zij bevorderen op deze wijze ongewild de doorbraak, die zij denken te bestrijden, en leveren, nog eens: ongewild, een illustratie voor de dialectiek in de ontwikkeling der geschiedenis. Terwijl wij van onze kant stellen: de bestaande christelijke partijorganisatie steunt op een stuk zakelijke onwaarachtigheid, moet daaraan worden toegevoegd: deze onwaarachtigheid kan alleen maar de doorbraak in de vorm van de PvdA ten goede komen. Zij, die in het r.k. volksdeel en in de protestants-christelijke kringen naar geestelijke en maatschappelijke vernieuwing hunkeren en geen weg daarvoor vinden binnen

de traditionele partijen, zullen die weg elders zoeken — en voorlopig is de PvdA op politiek terrein de partij, die hun ten dienste staat.

In de dagblad-polemiek en berichtgeving zijn de concrete verschijnselen van ontevredenheid over het onwaarachtige van de officiële partijstandpunten zoals die bij de begrotingsdebatten naar voren werden gebracht, wel te voorschijn getreden. Ik behoef daarop hier niet terug te komen, maar maak een uitzondering voor de brochure van de a.r. prof. Schippers: „Het mandement, de verzuiling en onze strijd tegen de doorbraak.” Deze brochure heeft de discussie op de antirevolutionaire kadervergadering in belangrijke mate beheerst. Op zich zelf al belangrijk: dat men prof. Schippers gevraagd heeft, die duidelijk een principieel ander geluid laat horen dan in de begrotingsdiscussies en in Trouw normaal wordt geacht. Er is van deze brochure van PvdA-standpunt uit veel goeds te zeggen: zij kiest stelling tegen het mandement op protestantse gronden, zij toont begrip voor het krachtencomplex, dat niet alleen de onderlinge verhoudingen, maar ook de inhoud der politieke standpunten wijzigde, zij behandelt de doorbraak van de PvdA als een ernstige aangelegenheid, zij is overal waardig van toon. Een brochure als deze behoort in onze kring ernstig bestudeerd te worden, omdat zij niet de oude, krachteloos geworden argumenten herhaalt, maar poogt te spreken op het vlak van nationaal-geestelijke en politiek-sociale vernieuwing, waar het dus óók om ons socialisme gaat.

Op één niet onbelangrijke uitglijding van prof. Schippers leg ik even de vinger. Hij sluit zich op blz. 26 aan bij een opmerking van zijn collega Zuidema, die handelt over de verklaring in het partijprogram van de PvdA, dat de partij het innige verband tussen levensovertuiging en politiek inzicht erkent en het in haar leden waardeert, dat zij van dit verband ook in hun arbeid *voor* de partij duidelijk doen blijken. Zuidema vraagt dan, en Schippers herhaalt: „Wordt het niet of minder gewaardeerd, als zij dit verband ook zouden willen laten blijken in de arbeid *van* de partij? Kan dit om de een of andere reden niet?”

Nu hoop ik, dat de heren mij willen geloven, wanneer ik zeg dat noch bij de stichting van de PvdA noch in de acht jaren van haar bestaan, dit onderscheid tussen arbeid *voor* en arbeid *van* de partij enige rol heeft gespeeld, en dat het mij op dit ogenblik onmogelijk is er iets concreets bij te denken. Arbeid *voor* de partij zal vermoedelijk de propaganda in het openbaar zijn. En arbeid *van* de partij? Waaraan moet ik denken? Aan de arbeid van ministers, Kamerleden, wethouders enz.? Het spreekt vanzelf, dat ook daar onverkort en onverzwakt hetzelfde geldt: de partij aanvaardt dat het verband tussen levensovertuiging en politieke arbeid tot uitdrukking wordt gebracht. Moet ik denken aan het werk, dat geleid heeft tot het nieuwe plan: De weg naar vrijheid? Ieder kan weten, dat dit plan is opgesteld door personen van verschillende levensbeschouwing, en dat deze heeft meegesproken, onbelemmerd en vrij, waar dat ter zake was. Openhartig gezegd: niet alleen een onderscheiding, maar a fortiori een scheiding tussen arbeid *voor* en *van* de partij is volkomen zinloos. Propaganda vóór de partij is tevens arbeid van de partij, en de ernstige arbeid — tot concretisering van de weg, die wij willen gaan, is volop arbeid voor de partij. Om de goede toon, die de brochure-Schippers kenmerkt, alle recht te doen, zal ik mij onthouden van gissingen

naar wat er in het hoofd heeft gespeeld van de man, die het eerst deze vraag stelde . . . zij past in de stijl van Schippers naar mijn mening niet. Het wordt toch wel tijd zo langzamerhand, dat de voorstanders van confessionele partijvorming leren begrijpen, dat het ons zonder enige slag om de arm, zonder enige reservatio mentalis ernst is met de volledig gelijkwaardige samenwerking van socialisten van verschillende levensovertuiging. Acht jaar arbeid voor en van de PvdA moest zo langzamerhand iets zeggen. Ook hier geldt: als de officiële woordvoerders het niet kunnen leren om ons te nemen zoals wij zijn, dan zal dat niet ons schaden . . .

FUNCTIONELE TAAKVERDELING

De verhouding van partij-organen en Kamerfracties, zowel onderling als tegenover de ministers-partijgenoten

Ziedaar een onderwerp waarmee men heel wat knuppels in het hoenderhok kan gooien. Zo was althans mijn eerste reactie op het verzoek van de redactie om over dit onderwerp een inleiding te willen schrijven en zo zal ook wel de eerste reactie van de lezer zijn, wanneer hij de titel van dit opstel even op zich heeft laten inwerken. Anderzijds toch ook een onderwerp, dat zeker in ons maandblad bespreking verdient en waarvan men geredelijk mag verwachten, dat het in deze kolommen de nodige discussie zal ontketenen, wanneer maar eerst iemand hiermede is begonnen. Het vraagstuk heeft immers vele kanten. Dat deze in het onderstaande zeker niet alle tot hun recht zullen komen, ja zelfs niet alle zullen worden genoemd, daarvan ben ik mij bij voorbaat bewust. Mijn bijdrage beoogt niet meer dan een aanloop tot wat, naar ik hoop, een vruchtbare discussie moge worden.

Nog een opmerking vooraf: dit artikel wordt geschreven in de situatie van vandaag de dag, waarbij onze partij deelneemt aan de regering en daarin een van de coalitiepartijen vormt. De verhoudingen doen zich weer anders voor, indien wij in de oppositie zouden gaan en partijgenoten-ministers ontbreken; dan blijft alleen de verhouding tussen partij-organen en Kamerfracties en met name de vraag naar de verhouding tussen partijbestuur en Kamerfractie. De situatie is ook weer anders, wanneer onze partij deel van de regering zou uitmaken, steunend op een meerderheid in de Kamer. Ik ga dus uit van de huidige situatie en zou allereerst aan de orde willen stellen:

Verhouding partijgenoten-ministers—fractie

Hiermede zitten wij al aanstonds midden in de problemen. Wil er van een bijzondere relatie tussen de pgn.-ministers en de fractie sprake zijn, dan zal er contact tussen beiden moeten bestaan. Men kan de vraag stellen, of dit voor het bestaan van een relatie nodige contact op zich zelf wel gewenst is. De pgn.-ministers maken deel uit van de regeringsploeg — kenmerkende benaming in dit verband, omdat zij het teamwerk onderstreept. Deze regeringsploeg is verantwoording schuldig aan het parlement als geheel. De taak der ministers, ook van onze pgn.-ministers, is primair om het landsbelang te dienen, niet de partij waaruit zij komen.

Dit betekent echter m.i. niet, dat onze pgn.-ministers elk contact met de partij en met name met de eigen fractie zouden dienen te mijden. Integendeel lijkt het mij van algemeen belang, dat de ministers niet het contact met de partij verliezen. Daarmede zou de realiteit te kort worden gedaan en onnodig conflicten in de Kamer

worden uitgelokt. Uiteraard hebben de ministers en de partij-organen ieder hun eigen verantwoordelijkheid, maar het kan m.i. alleen maar gezond werken, wanneer contact blijft bestaan.

Hetzelfde geldt mutatis mutandis voor de verhouding tussen pgn.-ministers en het Partijbestuur. Ook hier bepleit ik een ongereguleerde en ongedwongen contact-verhouding. Ik moge mij echter te dezer plaatse beperken tot de verhouding tussen pgn.-ministers en de fractie en deze verhouding wat nader trachten uit te werken.

Het contact met behoud van ieders eigen verantwoordelijkheid stel ik dus voorop. Dit lijkt wellicht vanzelfsprekend; toch vindt men in theorie én in de praktijk wel de afzondering der pgn.-ministers bepleit. Ik kan het nut noch de noodzaak hiervan inzien; de hier genoemde houding wil mij nogal krampachtig voorkomen. Natuurlijk moet dit contact er niet toe leiden, dat de ministers zich gebonden achten door het standpunt van de fractie; noch omgekeerd, dat deze laatste het standpunt der ministers als beslissend beschouwt. Ieder heeft zijn eigen verantwoordelijkheid. Het gaat hier niet om het vastleggen van standpunten over en weer, doch om een voeling nemen, waardoor m.i. conflicten kunnen worden voorkomen.

Uit deze gezichtshoek bekeken, kan ik er alleen maar voordelen in zien, wanneer de pgn.-ministers overleg met de fractie plegen. De minister kan zijn voordeel trekken uit de opmerkingen van de fractie en deze kan een beter inzicht verkrijgen in de motieven welke bijv. een pg.-minister ertoe hebben geleid een wetsvoorstel zó en niet anders in te dienen. Onnodige wrijving, láter, kan hiermee worden voorkomen.

Ik ben mij ervan bewust, dat het hier een uiterst gevoelige materie betreft, welke heel moeilijk onder algemene formuleringen valt te vangen. Een iets nadere precisering van het bovenstaande moge ik echter wagen. Ik zou daarbij een onderscheid willen maken tussen, kort gezegd, departementspolitiek en algemene politiek. Waar het gaat om de grote lijnen van de op zijn departement te voeren politiek, bijv. om het urgentieschema, dat iedere minister bij de veelheid der te behandelen onderwerpen voor zich zelf toch wel zal willen maken, kan ik mij het nut van contact met de fractie zeer wel indenken. Natuurlijk dient de minister hierbij te bedenken, dat de uitwerking dezer politiek eerst gestalte krijgt na overleg met andere departementen en na overleg in de ministerraad, ook al komt die politiek ten slotte voor zijn rekening.

Weer anders ligt het bij algemeen politieke vragen, bijv. de vraag of belastingverlaging moet geschieden. Hier zal de pg.-minister zich nog meer reserves bij het contact met de fractie moeten aanleggen dan bij de onderwerpen welke meer tot de bijzondere competentie van zijn departement behoren. Het gaat hier om het algemene regeringsbeleid, waarbij de verantwoordelijkheid van de regeringsploeg als geheel in het geding is. Toch kan het contact met de fractie ook hier zijn nut hebben. Het kan bijdragen tot beter begrip over en weer.

Ondanks het hier bepleite contact blijft het mogelijk, dat de fractie zich niet met het optreden van een bepaalde pg.-minister kan verenigen. Nog ernstiger wordt de situatie, wanneer zij onoverkomelijke bezwaren heeft tegen het regeringsbeleid in het algemeen. Voor de partij als geheel is dit een uiterst zorgelijke situatie. Zij vormt

één strijdgemeenschap, welke door een naar buiten tredend conflict alleen maar kan worden verzwakt. In een beschouwing als deze mag echter een bespreking van deze gelukkig uiterst zeldzame gevallen niet ontbreken.

Bij een conflict met een bepaalde pg.-minister zal de fractie, voeling houdend met het partijbestuur, op eigen verantwoordelijkheid haar consequenties trekken. Gaat het echter om de vraag, of de deelneming aan de regering kan worden voortgezet, dan komt de partij als geheel eraan te pas en zal het ook voor de fractie van veel waarde zijn om te weten hoe de partij erover denkt. In zulk een geval zal de partijraad of het congres worden geraadpleegd.

De partijraad wordt volgens de statuten (art. 26) door het partijbestuur o.a. bijeen-geroepen om

te dienen van advies in omstandigheden, die beslissingen van buitengewone aard door het partijbestuur of de Tweede-Kamerfractie noodzakelijk maken, en het nemen van politieke beslissingen van groot gewicht, indien het niet mogelijk is of door het partijbestuur niet nodig wordt geoordeeld, een buitengewoon congres te beleggen;

Het congres vormt het hoogste gezag in de partij (art. 20). Tot zijn taak behoort „het aangeven van de grote lijnen waarlangs de politiek van de partij zich binnen haar program heeft te ontwikkelen,” alsook „het nemen van beslissingen in al die gevallen, waarin de partijraad zich onbevoegd heeft verklaard.”

Bij de hier genoemd principiële beslissingen zal normaliter de stem van de partij, zoals deze door partijraad of congres heeft geklonken, worden gevolgd. Zowel door de pgn.-ministers als door de fractie, ook al zijn beide theoretisch staatsrechtelijk hiertoe niet verplicht.

Geheel theoretisch is de eigen verantwoordelijkheid van de fractie en de ministers natuurlijk niet. Er kunnen zich omstandigheden voordoen, waaronder aan een door partijraad of congres geuite beginselverklaring geen gevolg kan worden gegeven. Partijraad en congres zullen de hun voorgelegde vraag — bijv. blijven wij aan de regering deelnemen? — meer uit principieel-politiek standpunt benaderen, terwijl bij eerstgenoemde het accent meer op de practische politiek zal liggen. Denkbaar ware, dat dit verschil in accent tot verschillende uitkomsten leidt. Denkbaar is ook, dat na de uitspraak van de partij-organen zich omstandigheden voordoen, bijv. een oorlogsdreiging, waardoor samenwerking in de regering desondanks geboden blijft. Nogmaals, dit zijn alle vrije theoretische gevallen, welke echter in een beschouwing als de onderhavige, waarin men zich tracht te bezinnen op de „functionele taakverdeling”, wel verhelderend kunnen werken.

Het congres

Het kan goed zijn, hier even wat nader in te gaan op dit hoogste gezag in de partij, het congres. Zoals bekend komt dit eens in de twee jaar bijeen en bestaat het uit afgevaardigden van de afdelingen der partij plus het partijbestuur. Het congres kiest het partijbestuur; de voorzitter wordt in functie gekozen (art. 34).

Het congres moet dus als de spreekbuis der partij worden beschouwd; het dient de grote lijnen der partijpolitiek uit te zetten. Bedenkt men, dat slechts eenmaal in de twee jaren het congres bijeenkomt en dat het dan nog voor een stuk door werkzaamheden van huishoudelijke aard wordt opgeslokt, dan is het begrijpelijk, dat men in de maatschappij van ná de tweede wereldoorlog, waarin tegenover zoveel uiterst

belangrijke vragen een standpunt moest worden ingenomen, naar andere middelen heeft gezocht om de stem der partij te laten klinken. Daar is in de allereerste plaats het middel van het buitengewoon congres, dat te allen tijde door het partijbestuur kan worden bijeengeroepen (art. 21). Dit hebben wij in Augustus 1947 en Januari 1949 beleefd met Indonesië. Ook voor zulk een buitengewoon congres moeten alle afdelingen in een huishoudelijke vergadering hun officiële afgevaardigden kiezen. Het organiseren van zulk een congres heeft dus nogal wat voeten in de aarde.

Het is dus belangrijk, dat men naar soepeler vormen van massale bijeenkomsten, zoals congressen nu eenmaal zijn, heeft gezocht en daarvan ook op grote schaal sinds 1947 gebruik heeft gemaakt. Het is in dit verband niet onaardig hiervan een volledig overzicht op te nemen:

Eerste partijcongres op 24, 25 en 26 April 1947.

Agrarisch congres op 28 Februari 1947.

Buitengewoon congres, 15 en 16 Augustus 1947 (Indonesië, politionele actie).

Economisch congres, 3 en 4 October 1947.

Buitengewoon congres, 17 Januari 1949 (Indonesië).

Agrarisch congres, 4 en 5 Februari 1949.

Congres Gemeenteprogram, 12 Februari 1949.

Tweede partijcongres op 7, 8 en 9 April 1949.

Middenstandscongres, 13 Juni 1949.

Conferentie Statenleden, 21 Januari 1950.

Onderwijscongres, 11, 12 en 13 April 1950.

Agrarisch congres, 17 en 18 Mei 1950.

Congres buitenlandse politiek, 1 en 2 December 1950.

Agrarisch congres, 12 en 13 Januari 1951.

Derde partijcongres, 8, 9 en 10 Februari 1951.

Middenstandscongres, 29 October 1951.

Plancongres, December 1951.

Onderwijscongres, 3, 4 en 5 Januari 1952.

Jeugdcongres, 14 en 15 Maart 1952.

Verkiezingscongres, 18 en 19 April 1952.

Agrarisch congres, 8 en 9 Januari 1953.

Raadsledencongres, 21 Februari 1953.

Vierde partijcongres, 26, 27 en 28 Maart 1953.

Kunstenaarsdag, 10 April 1953.

Sportconferentie, 18 April 1953.

Middenstandscongres, 20 April 1953.

Propagandacongres, 21 November 1953.

Fakkeldragersdag, 14 November 1953.

Agrarisch congres, 8 en 9 Januari 1954.

Conferentie Statenleden, 16 en 17 Januari 1954.

Kunstenaarsdag, 17 Maart 1954.

Sportconferentie, 20 Maart 1954.

Middenstandscongres, 29 Maart 1954.

Het kenmerk van de opgesomde bijeenkomsten is enerzijds, dat ze geen besluitvormende kracht hebben, anderzijds dat ze openbaar zijn, d.w.z. dat de partij via deze bijeenkomsten naar buiten spreekt. Naast deze veelal door de Dr. Wiardi Beckman-Stichting voorbereide bijeenkomsten staan dan nog vele tientallen conferenties van besloten karakter, waar gelegenheid is tot onderling beraad en meningsvorming.

Men ziet, welk een activiteit de partij heeft ontplooid en welk een moeite zij zich heeft getroost om intern tot meningsvorming te komen. De wijze waarop de verschillende extra-congressen zijn bijeengeroepen, werd bepaald naar gelang van het onderwerp. Die congressen hebben dus niet hetzelfde gewicht als de gewone en buitengewone congressen met hun afgevaardigden uit alle afdelingen, maar zijn toch voor „het aangeven van de grote lijnen waarlangs de politiek van de partij zich binnen haar programma heeft te ontwikkelen,” welke doelstelling in de statuten voor het normale congres is gegeven, uiterst belangrijk. Naar mijn mening is deze ontwikkeling zeer toe te juichen. Zij activeert de leden en betreft telkens weer andere partijgenoten bij het werk en de meningsvorming.

Men kan zich afvragen, of deze ontwikkeling in de statuten der partij dient te worden vastgelegd. Ik kan daar de noodzaak niet van inzien. De hier bedoelde „congressen”, „conferenties” en „dagen”, waarbij ik liever de laatste twee benamingen zou willen gebruiken om verwarring met het in de statuten geregelde „congres” te voorkomen, zijn in alle vrijheid georganiseerd.

Wanneer men voor de organisatie dezer bijeenkomsten een algemene regeling in de statuten zou willen opnemen, zou die regeling m.i. óf uiterst vaag en nietszeggend moeten zijn óf anders remmend werken. En wat voor taakomschrijving zou men voor deze bijeenkomsten willen opnemen? Zij komen bepaald niet op één lijn met de bekende trits: congres, partijraad, partijbestuur — welke volgorde in onze statuten kennelijk niet zonder bedoeling is gekozen, waar het congres uitdrukkelijk „het hoogste gezag in de partij” wordt genoemd. Van congres en partijraad wordt uitdrukkelijk gezegd — de tekst citeerde ik hierboven reeds — dat zij de grote politieke beslissingen nemen. Van de hier bedoelde bijeenkomsten zou men hoogstens kunnen zeggen, dat zij voor bepaalde onderwerpen de meningsvorming in de partij beogen te dienen, terwijl ook uit propagandistisch oogpunt deze samenkomsten betekenis kunnen hebben. De in de statuten genoemde organen zullen met de uitspraken van deze bijeenkomsten hun voordeel doen; wélk gebruik men ervan maakt, hangt van elk bijzonder geval af. Van een nadere omschrijving van taak en organisatie dezer bijeenkomsten in de statuten verwacht ik dus geen enkel nut. Beter laat men m.i. deze ontwikkeling ook verder ongeregeld.

Dat op de congressen en andere bijeenkomsten hierboven genoemd de pgn.-ministers aanwezig zijn, ligt m.i. voor de hand. Zij hebben hierdoor een goede gelegenheid tot contact, waarvan ik het nut reeds bij herhaling heb betoogd. Mogen zij hier ook het woord voeren? Ook hier zou ik ervóór zijn, dat niet alleen de pg.-minister de stem van het congres of bijeenkomst beluistert, doch ook zélf, wanneer het onderwerp op zijn terrein ligt, zijn stem laat horen. Een ieder zal begrijpen, dat de pg.-minister zich zekere reserves dient op te leggen. Hij heeft te bedenken, dat hij deel uitmaakt van een regeringsploeg en dat de verantwoording van zijn beleid uitsluitend tegenover de Kamer dient te geschieden. Met inachtneming dezer reserves kan zijn spreken op het congres of bijeenkomst m.i. voor het beter begrip over en weer alleen maar voordelen hebben.

Partijbestuur tegenover fractie en congres/partijraad

Thans moge ik het vraagstuk der functionele taakverdeling meer in het bijzonder

vanuit het partijbestuur benaderen. Het partijbestuur bestaat uit hoogstens 21 leden (art. 31 der statuten); het aantal leden van de Tweede Kamer, dat lid kan zijn van het partijbestuur moet minder zijn dan de helft van het aantal leden dat het partijbestuur telt (art. 56 van het Huishoudelijk Reglement); daalt het aantal leden van het partijbestuur, dat tevens lid van de Tweede Kamer is, beneden drie, dan wijst de Tweede-Kamerfractie een delegatie van twee leden aan, die de vergaderingen van het partijbestuur bijwoont en aan de beraadslagingen kan deelnemen zonder echter mede te stemmen (art. 57 HR). Een maximum- en een minimum-contact tussen partijbestuur en fractie zijn dus voorzien. Dit lijkt mij een gelukkige regeling. Momenteel telt het partijbestuur acht leden der Tweede-Kamerfractie en twee uit de Eerste Kamer. De Kamerleden zijn dus sterk vertegenwoordigd. Voor een goede samenwerking valt dit slechts toe te juichen.

Slechts één suggestie zou ik in dit verband willen doen. Voor het contact tussen partijbestuur en fractie is het toch wel van bijzonder belang, dat in elk geval de voorzitter der Tweede-Kamerfractie deel uitmaakt van het partijbestuur. Momenteel is dit bijvoorbeeld niet het geval, al redt de practijk zich wel doordat mr. Burger de vergaderingen van het partijbestuur en van het dagelijks bestuur bijwoont.

Een enkele opmerking over het dag. bestuur. Dit bestaat (art. 33 der statuten) uit de voorzitter, onder-voorzitter, de secretarissen en twee of meer leden door het partijbestuur aan te wijzen. Het is belast met de dagelijkse leiding der partij (art. 35) met de voorbereiding van de door het partijbestuur te behandelen zaken en de uitvoering van de door het partijbestuur genomen besluiten en voorts met (alles te vinden in art. 35) de regeling der propaganda en de behandeling van de organisatorische aangelegenheden „naar de besluiten, door het partijbestuur genomen”. Het lijdt m.i. dus geen twijfel, dat de functie van het Dag. Bestuur ondergeschikt is aan die van het partijbestuur in zijn geheel.

Over de taak van het partijbestuur bevatten de statuten in artikel 31 niet anders dan de volgende zinsnede: „De partij wordt bestuurd en vertegenwoordigd door het partijbestuur.”

Het Huishoudelijk Reglement bepaalt in art. 53:

De leiding der partij, het beheer der geldmiddelen en eigendommen, de uitvoering der congresbesluiten, de handhaving der statuten en reglementen zijn opgedragen aan het partijbestuur.

Van belang is, ter bepaling van de taak van het partijbestuur, ook de omschrijving van de taken der twee andere organen, welke in de statuten aan de vermelding van het partijbestuur voorafgaan. Ik moge die hier voor de goede orde volledig aanhalen:

Congres — artikel 23:

Tot de taak van het gewone congres behoort:

- a. de bespreking van de jaarverslagen van het partijbestuur, voor zover dit niet behoort tot de taak van de partijraad, de verslagen van de Kamerfracties en de beoordeling van het politieke beleid van de hoofdredactie van Het Vrije Volk;
- b. het verlenen van décharge aan de partijpenningmeester op grond van een daartoe door de partijraad gedaan voorstel;

- c. de vaststelling van de begrotingen;
- d. de verkiezing van het partijbestuur;
- e. de benoeming van de hoofdredactie van Het Vrije Volk;
- f. het vaststellen van de programs van de partij;
- g. het vaststellen, c.q. wijziging van Statuten en Huishoudelijk Reglement van de partij;
- h. *het aangeven van de grote lijnen, waarlangs de politiek van de partij zich binnen haar programs heeft te ontwikkelen.*
- i. het nemen van beslissingen in al die gevallen, waarin de partijraad zich onbevoegd heeft verklaard;
- j. het nemen van het besluit tot ontbinding van de partij.

Partijraad — artikel 26:

Er bestaat een partijraad, die door het partijbestuur bijeengeroepen moet worden om:

- a. te behandelen het jaarlijks verslag van het partijbestuur, voor zover dit betrekking heeft op verantwoording voor het organisatorische, administratieve, propagandistische en financiële beleid;
- b. te beslissen over alle, door de stedelijke en gewestelijke federaties in te dienen voorstellen van organisatorische, administratieve, propagandistische en financiële aard;
- c. vast te stellen de plannen voor propaganda, scholing en voorlichting;
- d. op te stellen de voordrachten voor candidaatstelling voor de Tweede-Kamerverkiezing en het vaststellen van de kandidatenlijsten voor de Eerste-Kamerverkiezing overeenkomstig de bepalingen in het Reglement van Candidaatstelling;
- e. te dienen van advies in omstandigheden, die beslissingen van buitengewone aard door het partijbestuur of de Tweede-Kamerfractie noodzakelijk maken, *en het nemen van politieke beslissingen van groot gewicht, indien het niet mogelijk is of door het partijbestuur niet nodig wordt geoordeeld, een buitengewoon congres te beleggen;*
- f. op voordracht van het partijbestuur de accountant te benoemen;
- g. de commissie van contrôle, bedoeld in art. 38 der Statuten, te benoemen.

Voor de samenstelling van de partijraad, die onder voorzitterschap staat van de partijvoorzitter, moge naar art. 27 der Statuten worden verwezen.

Voor zover hier van belang, luidt dit artikel:

De partijraad wordt gevormd door:

- a. *de leden van het partijbestuur;*
- b. twee leden van elk der Kamerfracties, door deze uit haar midden aangewezen;
- c. de politieke hoofdredacteur van Het Vrije Volk;
- d. een vertegenwoordiger van de redactie van het wetenschappelijk maandschrift van de partij;
- e. een vertegenwoordiger van de redactie van het weekblad van de partij;
- f. de directeur van de Dr. Wiardi Beckman Stichting;
- g. twee vertegenwoordigers van de Vrouwenbond;
- h. twee vertegenwoordigers van elk der in de partij gevormde werkgemeenschappen;
- i. *de voorzitters, secretarissen en penningmeesters van de gewestelijke en stedelijke federaties;*
- j. de afgevaardigden, te kiezen door de jaarvergaderingen der gewestelijke en stedelijke federaties; deze afvaardiging wordt geregeld in het Huishoudelijk Reglement;
- k. bijzondere leden, op voorstel van het partijbestuur door het congres benoemd. *In geval politieke beslissingen van gewicht genomen moeten worden, nodigt het partijbestuur de beide Kamerfracties in hun geheel uit.*

De uiterst belangrijke organisatorisch-propagandistische taak van het partijbestuur, met vele politieke facetten hieraan verbonden, kan in dit verband onbesproken blijven. De vragen der practische politiek zullen uiteraard ook in het partijbestuur aan de orde komen. Toch meen ik uit de statuten en meer in het bijzonder uit de cursief gedrukte delen der taakomschrijving van congres en partijraad te moeten afleiden, dat de grote politieke beslissingen niet aan het partijbestuur, doch aan genoemde organen zijn voorbehouden. In het voorgaande kwam dit reeds ter sprake, waar werd behandeld wie over de uiterst gewichtige vraag of wij aan de regering blijven deelnemen, moet beslissen. Zoals aldaar nader werd ontwikkeld, berust m.i. deze beslissing bij de Kamerfractie, tegelijkertijd werd er echter op gewezen, dat hierover het oordeel van congres of partijraad van groot gewicht is. Practisch zal dit oordeel wel beslissend zijn.

Nu is de officiële partijreactie op het mandement van het partijbestuur gekomen in zijn bekende verklaring van 8 Juni 1954. Aan het slot daarvan komt de passage voor:

Het bestuur van de Partij van de Arbeid acht zich verplicht, er in alle duidelijkheid op te wijzen, dat, indien de thans ingeleide ontwikkeling een plaats in de partij voor de katholieken onmogelijk zou maken, zulks de thans reeds scherper geworden politieke verhoudingen nog verder moet toespitsen en *onvermijdelijk gevolgen zal hebben voor de mogelijkheden tot kabinetsformatie en voor de thans bestaande politieke samenwerking.*

M.i. ging het hier om een politieke beslissing van groot gewicht: zou er in onze partij geen plaats meer zijn voor de katholieken, dan zal dit onvermijdelijk gevolgen hebben voor de thans bestaande politieke samenwerking. Hier zou ik, waar het niet mogelijk was om op zo korte termijn een buitengewoon congres te beleggen, eer een uitspraak van de partijraad hebben verwacht (zie onder e. van artikel 26, hierboven aangehaald).

Natuurlijk was het in casu niet wel denkbaar, dat de partijraad een andere opinie zou hebben dan in de verklaring van het partijbestuur tot uitdrukking kwam. Ook mag men aannemen, dat in casu vaststond, dat de gehele Tweede-Kamerfractie en niet slechts de acht leden daarvan, die deel uitmaken van het partijbestuur, hier achter stonden. Op de Utrechtse kaderdag, welke kort hierop plaatsvond, bleek wel, hoezeer de verklaring van het partijbestuur de instemming der partij als geheel had. Toch zou m.i. in het kader van de functionele taakverdeling, zoals die in de statuten m.i. is geregeld, een telegrafisch bijengeroepen partijraad — want spoedig spreken was gewenst — naar mijn mening meer op zijn plaats zijn geweest.

Hiermede meen ik enkele aspecten van het veelomvattende en uiterst delicate onderwerp der functionele taakverdeling te hebben behandeld. Ik herhaal: dit was niet volledig en kan dat ook niet zijn. Het lijkt mij daarom gewenst, dat van verschillende zijden reacties op het bovenstaande komen en andere facetten worden belicht. Ook hier moge dan blijken, dat uit de botsing der verschillende meningen, de waarheid te voorschijn komt.

ECONOMISCHE INTEGRATIE

Verslag van een gesprek

*waaraan deelgenomen werd door P. J. Kapteyn, mr. J. J. v. d. Lee,
prof. dr. I. Samkalden, prof. dr. J. Tinbergen en drs. J. M. den Uyl.*

Den Uyl: Bij beschouwing van de tegenwoordige stand van zaken van de economische samenwerking in Europa dringt zich een aantal vragen op:

Is hetgeen dat tot dusverre werd gerealiseerd in de verschillende vormen van economische integratie een vooruitgang, vergeleken met de vooroorlogse situatie van tarieven en contingentering?

Biedt de huidige situatie vooruitzichten, dat wij verder komen? Hoe staat het met de coördinatie van de economische politiek met het oog op de conjunctuurbescherming? Wat zijn de wegen en middelen, die wij als socialisten zouden willen aanwijzen om het doel van hogere welvaart en een permanent hoog peil van werkgelegenheid, met de daaraan verbonden voordelen, te bereiken?

Tinbergen: Het zou nuttig kunnen zijn verschil te maken tussen integratie van het lopende handelsverkeer en integratie ten aanzien van de productiefactoren d.w.z. de vrije beweeglijkheid van arbeid en kapitaal tussen de landen. Verder moet dan worden onderscheiden tussen negatieve en positieve maatregelen. Van liberale zijde legt men vooral de nadruk op het afschaffen van allerlei belemmeringen en contrôles. Ons interesseert ook de positieve integratie, waarbij het gaat om het voeren van een gemeenschappelijke politiek, bijv. werkgelegenheidspolitiek.

Den Uyl: Parallel aan deze onderscheiding zie ik het onderscheid tussen liberalisatie en integratie, dat in het Duits tot uitdrukking komt in de terminologie van einheitliche en gemeinschaftliche Markt, of in het Frans van marché unique en marché commun. Het onderscheid tussen negatieve en positieve maatregelen hangt dus direct samen met het doel, dat men nastreeft.

Samkalden: Het gemaakte onderscheid heeft ook te maken met het verschil tussen maatregelen, die genomen worden zonder dat politieke organen worden ingesteld en maatregelen, die alleen tot stand kunnen komen wanneer zij getroffen worden door nieuwe Europese organen, die deze maatregelen als het ware vooronderstellen.

Van der Lee: Voor mij is de onderscheiding supra-nationaal of consultatief afhankelijk van de vraag: vormt men organen, die beslissingsbevoegdheid hebben en die dus niet werken op basis van het eenstemmigheidsbeginsel, want in het laatste geval is één land bij machte een veto uit te spreken.

Tinbergen: Laten wij van de begripsbepalingen afstappen en ons nu eerst bezighouden met de appreciatie van het tot dusver bereikte. Op algemeen niveau beschouw ik als het belangrijkste wat OEEC en EBU tot stand hebben gebracht, de liberalisatie van het handel- en het betalingsverkeer. Op het stuk van productie-

factoren is praktisch niets bereikt. Alleen in de Benelux is ook een begin gemaakt met de vrijmaking van het kapitaalverkeer.

De EBU is daarbij een voorbeeld van een orgaan dat beslissingen kan nemen, het werkt zonder de unanimiteitsregel. De OEEC kent dit maar in geringe mate.

Wanneer wij daarnaast naar het gebied van het partiële zien, dan kunnen wij zeggen dat pogingen als met Benelux en de Kolen- en Staalgemeenschap een goed begin vormen. Van andere sectoren is nog niet veel gekomen.

Den Uyl: Uitgaande van de veronderstelling dat het ons te doen is om de ene markt, moet worden vastgesteld dat wij daarmee nog niet zo ver zijn als we in 1929 vóór de grote depressie waren. Ten aanzien van de vrije beweging van de arbeid en de inwisselbaarheid der valuta's was men in '29 in elk geval veel verder dan nu. In '29, dus aan de vooravond van de crisis, waren veel betere voorwaarden aanwezig om de voordelen van één markt in West-Europa te verwerven dan op het ogenblik na acht jaren integratiepogingen zijn gerealiseerd. Maar tegelijk moet worden geconstateerd, dat de in '29 bestaande structuur zo zwak was, dat zich daarin de crisis van de dertiger jaren kon voltrekken. Er was toen echter nog geen sprake van enige coördinatie van de instrumenten van economische politiek, terwijl we kunnen zeggen, dat wat betreft de voorwaarden voor coördinatie van de economische politiek er een en ander is tot stand gebracht, dat verder reikt en meer garanties biedt dan in '29. De KSG moet worden gewaardeerd als in ieder geval een aanzet om voor een tweetal basisindustrieën een stabilisatie van de economische ontwikkeling tot stand te brengen. De Benelux moet uit een oogpunt van coördinatie evenzeer worden gewaardeerd.

Het essentiële van de integratiepolitiek is voor mij, dat wij te maken hebben met twee doeleinden, die in elkaars verlengde liggen; aan de ene kant de terugkeer naar de economie met het vrije kapitaal- en handelsverkeer van '29, aan de andere kant de opbouw van iets geheel nieuws: een gecoördineerde economische politiek, die aan de ontwikkeling binnen deze grote, vrije markt leiding moet geven. Ik geloof dat het bij de beoordeling van wat tot dusver bereikt werd, van groot belang is dit onderscheid scherp te stellen.

Van der Lee: Zijn de voorwaarden voor coördinatie nu werkelijk beter dan in '29? De internationale samenwerking sedert 1945 heeft dus deze voorwaarden geschapen, maar ik vraag mij telkens af of men er met de huidige apparatuur — ik zonder daarbij de KSG uit — wanneer zich crisisverschijnselen voordoen, veel aan heeft, dat die voorwaarden beter zijn. Wij hebben dat in de landbouwsector sterk gevoeld een maand of zes geleden toen de surplusen boven de wereldmarkt hingen, toen wij bevreesd waren voor een val van het prijsniveau, die repercussies zou hebben voor de andere sectoren. Toen kwam de vraag naar voren, of wij een dergelijke ontwikkeling met de bestaande apparatuur zouden kunnen opvangen en of niet de te verwachten chaos zo groot zou zijn, dat de regeringen, de onmacht van de bestaande apparatuur inziende, terug zouden vallen op dezelfde schablonen, waarin zij na '29 terugvielen, namelijk het nemen van zuiver nationale maatregelen.

Kapteyn: Het is moeilijk, hetgeen tot dusverre bereikt werd te beoordelen. Wij hebben te maken met twee stromingen. In de eerste plaats die, welke integratie — de echte — onder een supernationaal gezag nastreeft; en ten tweede die, waartoe

Engeland behoort, welke dit supernational gezag niet wil, maar tracht op andere wijze — door liberalisatie — de beoogde betere arbeidsverdeling te bereiken. Terwijl de situatie in 1929 misschien iets gunstiger was, omdat de tweede oorlog nog weer de markt waarop onder redelijke verhoudingen geconcurrereerd kon worden verkleind heeft, geloof ik toch dat wij in zoverre aanzienlijk vooruit zijn gegaan, dat er nu ten minste bewust een streven is om in Europa zelf tot een grote, gemeenschappelijke markt te komen. Dit is zeer belangrijk. Vraagt men mij nu, hoe het zal gaan met het bestaande apparaat wanneer er een crisis in de Verenigde Staten komt, dan ben ik niet erg optimistisch. Toen verleden jaar de eerste tekenen kwamen van een re-adjustment in de USA, die tot een crisis konden leiden, werd door de Economische Commissie van de Raad van Europa aan de secretaris-generaal van de OEEC gevraagd, welke maatregelen genomen zouden worden om deze op te vangen. Nadat hij aanvankelijk ontwijkend geantwoord had, dat er geen betere voorbereiding tegen een eventuele crisis was dan een voortdurend verdergaande liberalisatie, heb ik de vraag gesteld wat men in OEEC-verband nu zou doen om te voorkomen dat de individuele regeringen terug zouden vallen op protectionistische maatregelen wanneer de crisis eenmaal zijn invloed zou doen gelden.

Het antwoord was toen, dat men zou trachten „commitments” te krijgen, waarbij de regeringen zich zouden verplichten alleen dan tot beschermende maatregelen over te gaan, indien de situatie van de betalingsbalans deze beslist noodzakelijk maakten. Achteraf is niet gebleken, dat de regeringen tot dergelijke „commitments” bereid waren.

Wij hebben thans een apparatuur voor samenwerking en zijn dus beter toegerust dan vroeger. Men zou dus gezamenlijk kunnen ingrijpen, maar wanneer er iets gebeurt is er ernstig gevaar, dat het apparaat niet gebruikt wordt.

Den Uyl: Een kardinaal voordeel vergeleken met '29 is natuurlijk, dat de nationale economische politiek van de verschillende regeringen zich toch over het geheel genomen op een aanzienlijk hoger peil beweegt, in die zin dat men verschillende economische instrumenten hanteert, die vroeger niet werden gebruikt. Soms heb ik zelfs de indruk, dat de stabilisatie, die de verschillende regeringen hebben aangebracht op nationaal niveau, voor de anti-Europeanen een argument is om de noodzaak van een institutionele en bewust gecoördineerde integratiepolitiek te bestrijden. Een feit is dat de meeste landen er na de oorlog in geslaagd zijn — dank zij de gunstige conjunctuur, maar ondanks de bestaande belemmeringen — een behoorlijke mate van werkgelegenheid tot stand te brengen.

Tinbergen: Het is inderdaad theoretisch denkbaar dat, wanneer ieder land zelf een juiste monetaire en werkgelegenheidspolitiek volgt, daardoor ook de gehele wereld dit doet. Maar het zou gevaarlijk zijn hierop te vertrouwen. Bij de bestaande conjunctuur is het buiten twijfel dat de geestelijke dispositie op het ogenblik gunstig is voor samenwerking. De instituten daartoe ontbreken echter nog. Een belangrijk programmapunt is dus dat op het stuk van de werkgelegenheidspolitiek en de monetaire politiek er een veel krachtiger internationaal orgaan moet bestaan dan wat wij nu hebben aan samenwerking in consultatieve zin.

Er zal m.a.w. op dit punt positieve integratie tot stand moeten komen.

Van der Lee: Ik ben het eens met de opmerking, dat de nationale regeringen

op het ogenblik beter toegerust zijn om in te grijpen wanneer zich verschijnselen voordoen als na '29 optraden. Wat de landbouw betreft en de beweging van landbouwgoederen binnen Europa ben ik niet van mening, dat men sedert '45 belangrijke vorderingen gemaakt heeft. Wanneer men ziet wat zich de laatste jaren in de OEEC en de groene pool heeft voorgedaan, dan zie ik dus juist in de agrarische sector, dat de tegenstand tegen de vorming van één markt zeer sterk is en op consultatieve basis volstrekt niet te doorbreken is. Hiervoor zijn vele redenen, zoals kostprijsverschillen en de invloed van de georganiseerde landbouw op de regeringen. Dit alles stemt mij voor wat de landbouw betreft, wanneer men zou voortgaan met het patroon van de consultatieve samenwerking, bijzonder pessimistisch. Vanuit deze gezichtshoek gezien geloof ik niet, dat men van een verbetering van de toestand sedert '29 kan spreken, behalve dan dat men een veel groter kennis heeft opgedaan van de belemmerende factoren.

Samkalden: De vergelijking met '29 is interessant, maar niet rechtvaardig in verband met de gang van de historie. In '29 heerste een geheel andere situatie op politiek terrein. In het tweede kwart van de twintigste eeuw heeft de nationale staat zich ontwikkeld tot welvaartsstaat. In dit kader worden aan de nationale politiek geheel andere eisen gesteld dan in '29. Wanneer men dus vraagt, wat wij nu, vergeleken met '29, bereikt hebben, en men zou dan de „put” van de Tweede Wereldoorlog over het hoofd zien, dan is dat inderdaad niet veel. Wanneer men echter de oorlog erbij rekent en nagaat wat er sedert '45 is gebeurd, dan geloof ik dat men niet zo erg pessimistisch behoeft te zijn. Men moet erkennen dat er zowel in het kader van de OEEC als in de Betalingsunie belangrijke zaken zijn tot stand gebracht, maar in hoeverre is dat bereikte nu bestendig? Wat is de taak van de nationale regeringen op economisch gebied en welke eisen moet men aan deze regeringen stellen?

In hoeverre hebben de democratische regeringen het in de hand om een situatie die zij internationaal tot stand hebben gebracht, ook daadwerkelijk te handhaven? In dat opzicht ben ik niet al te optimistisch! Aan deze regeringen worden veel groter eisen gesteld op sociaal en economisch gebied dan in '29; daardoor hebben zij minder bewegingsvrijheid. Dit betekent dat deze regeringen de in internationaal overleg tot stand gebrachte situatie in vele gevallen niet kunnen handhaven.

Als antwoord op de vraag van de appreciatie van wat er bereikt is, zou ik dus willen zeggen, dat dit tot op zekere hoogte wel de moeite waard is, maar de bestendigheid hiervan is nog uiterst dubieus. Hierbij spelen teveel eisen, die nationaal worden gesteld, een rol.

Tinbergen: Ik meen, dat wij hiermede de beantwoording van de eerste vraag wel hebben afgesloten. Wij komen dan nu tot de wegen en middelen om het door ons gestelde doel te bereiken.

Met het negatieve deel van het integratieprogramma zijn wij het eerst klaar. Wij zijn het er ongetwijfeld over eens, dat het goed is dat dit wordt nagestreefd, mits het positieve niet vergeten wordt. Er is teleurstelling over het geringe tempo, dat vooral ontstaat doordat de regeringen met hun beperkte, eenzijdig gerichte verantwoordelijkheid niet internationaal mogen handelen en denken. Dit betekent dat men allereerst langs politieke weg moet streven naar de instelling van een

internationaal gezagsorgaan, dat beslissingen kan nemen over de hoofden der regeringen heen. Daarbij knoop ik aan bij de discussie die nu reeds lang aan de gang is over de politieke gemeenschap. Ik hoop dat deze tot stand zal komen, maar dit ligt geheel in het politieke vlak.

Ik laat in het midden over welk oppervlak dit internationaal politiek orgaan zijn gezag zou moeten kunnen doen gelden: een klein of een groot Europa. Dat internationaal gezag zou in ieder geval een krachtiger beleid kunnen voeren en een werkelijk programma van verdere integratie kunnen opstellen, dat niet zou mogen afhangen van de unanimiteitsregel.

Den Uyl: Ik heb er toch wel bezwaar tegen, dat de gedachte van de politieke gemeenschap zo sterk gekoppeld wordt aan het treffen van de negatieve maatregelen, omdat daardoor voet gegeven wordt aan het misverstand dat deze politieke gemeenschap in de eerste plaats noodzakelijk en bedoeld zou zijn om de liberalisatie tot stand te brengen en te handhaven.

Tinbergen: Er is een orgaan nodig om in snel tempo de toestand te bereiken van de gemeenschappelijke markt, en om deze ook te handhaven. Als je bedoelt dat er daarnaast minstens evenveel behoefte bestaat aan een positieve politiek, dan zeg ik: ja.

Samkalden: Ik vind dat Tinbergen gelijk heeft, wanneer hij een politieke gemeenschap, althans een supra-nationaal orgaan noodzakelijk acht om datgene te behouden, wat op het gebied van de liberalisatie is bereikt. Over de aard van dat orgaan kan men lang discussiëren.

Wanneer de regeringen internationale afspraken maken, moeten zij daarbij noodzakelijkerwijs in het oog houden dat zij in de toekomst voor een veranderde situatie kunnen komen. Daarom zullen zij bij de gemaakte afspraken steeds een voorbehoud maken en zorgen voor een „escape-clausule”. Dat is gebeurd in de OEEC en GATT (General Agreement on Tariffs and Trade). In wezen is men op supra-nationaal niveau wanneer men kan bepalen dat toepassing van een bepaalde maatregel kan geschieden wanneer daartoe machtiging is gegeven door het internationale orgaan. Dan heeft men de clausule ingeperkt, de souvereiniteit is overgedragen. Ook voor handhaving van de bestaande situatie is een supra-nationaal orgaan noodzakelijk; hierbij moet men zich niet tot de negatieve kant beperken.

Van der Lee: Hiermede ben ik het geheel eens. Ik zou als typisch voorbeeld willen wijzen op de moeilijkheden met Frankrijk ten aanzien van de liberalisatie. Liberalisatie is alleen mogelijk wanneer men een situatie creëert en helpt bestendigen waarin de landen kunnen liberaliseren en daaraan kunnen vasthouden.

Kapteyn: Ik mis zo gesteld het element, waarop de overdracht van de souvereiniteit in feite tot stand zal komen nl. de solidariteit.

Den Uyl: Er is bij mij een zekere beduchtheid om de politieke gemeenschap te funderen in de noodzaak om de liberalisatie tot stand te brengen, omdat ik liberalisatie als een „Vorstufe” van integratie zie en bang ben, dat men in deze Vorstufe zal blijven steken met de kans op een herhaling van '29.

Samkalden: Wanneer ik gesteld heb tegenover Den Uyl, dat Tinbergen gelijk heeft wanneer hij de politieke organen van Europa ook werkzaam ziet op het

gebied van de negatieve economische taken, dan wil dat zeker niet zeggen, dat ik het voor mogelijk zou houden, dat deze organen zich uitsluitend met deze negatieve taak zouden bezig houden. Dan komt er voor de nationale regeringen een situatie, waarbij niet gevegd kan worden dat zij hiervoor de verantwoordelijkheid dragen. Dit betekent dat het supra-nationale gezag ook verantwoordelijkheden van de nationale regeringen moet gaan overnemen.

Tinbergen: Het politiek gezagsorgaan moet ook positieve taken hebben, waarvan de politiek van de werkgelegenheid één van de belangrijkste is. Wij zijn hiermede aan ons volgende punt: de positieve maatregelen. Hierbij zou ik allereerst willen spreken over de financiële integratie, waaronder ik versta de integratie van het betalingsverkeer en van de staatsfinanciën. In de EBU hebben wij reeds een orgaan ten behoeve van het betalingsverkeer, te vergelijken met, doch nog geenszins identiek aan, een centrale bank. Er zou naar mijn mening in ieder geval naast een Europese centrale bank iets moeten zijn, wat ik een Europees ministerie van Financiën zou willen noemen.

In zijn zwakste vorm zou er een orgaan moeten zijn, dat aan de ministers van Financiën van de verschillende landen zou voorschrijven de grootte van het deficit of het overschot. Dit acht ik het minimum en ik geloof dat men veel goede theoretische gronden daarvoor kan aanvoeren. De productieve krachten moeten ingeschakeld blijven en wij zijn het er tegenwoordig over eens, dat de openbare financiën tot de meest werkzame middelen behoren om hierop invloed te oefenen.

Veel aantrekkelijker acht ik een partiële samenvoeging van de overheidsfinanciën, zodat iets als een gemeenschappelijk budget ontstaat. Dit kan een groter of kleiner gebied van de uitgaven bestrijken; men moet natuurlijk niet te veel tegelijk willen nemen. Het zou in ieder geval betrekking moeten hebben op defensie en economische ontwikkeling. Zowel uit politieke als economische overwegingen acht ik het zeer belangrijk wanneer men een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid zou aanvaarden voor de ontwikkeling van de economisch zwakke gebieden in Europa. In Italië is gebleken, dat de *marché unique* niet voldoende is gebleken om economische vooruitgang van de achtergebleven gebieden tot stand te brengen. Dit geldt ook voor het Zuiden van de Verenigde Staten.

Men kan dus zeggen, dat er behoefte is aan een gemeenschappelijk aanvaarde verantwoordelijkheid. Men moet dan ook aanvaarden, dat de financiering geregeld wordt naar de draagkracht van de samenwerkende gebieden.

Daarnaast staat dan het vraagstuk van de integratie van de politiek, dat is de gelijkgerichtheid van de economische politiek van de landen die moeten samenwerken.

Samkalden: Bij de besprekingen in internationaal verband over de instelling van een politieke gemeenschap is met name ook van Duitse kant de nadruk gelegd op de betekenis van een gecoördineerde monetaire politiek. Van Duitse kant is daarbij getracht bepaalde voorstellen in het ontwerpstatuut opgenomen te krijgen. Als minimum is genoeg genomen met het voorstel om te komen tot een coördinatie-orgaan, gevormd door de gezamenlijke nationale banken.

Aan de andere kant is in het Nederlandse voorstel tot vorming van een tarieven-

gemeenschap tussen de zes landen, van de aanvang af begrepen geweest de instelling van een Europees fonds, waarvan de bedoeling was om positief te kunnen optreden in al die gevallen, waarin men in een bepaalde sector niet met negatieve bevoegdheden zou kunnen volstaan, dus bijv. het verlenen van steun ter bestrijding van structurele werkloosheid of rationalisatie van een bepaalde bedrijfstak.

Mijn vraag is: past dit initiatief in het kader van de denkbeelden van Tinbergen? In welk opzicht schiet dit nog tekort?

Tinbergen: Het voorstel van de Duitsers om de banken te laten samenwerken behoort tot het gebied van de monetaire integratie. Ik beschouw dat als gewenst, maar het gaat inderdaad nog niet erg ver. Het is in ieder geval niet strijdig met wat ik heb gezegd. Ook het tweede punt is dit niet. De naam „Europees Fonds” is een naam, maar het begrip kan zeer goed worden gezien als één van de instrumenten van een Europees ministerie van Financiën. Een deel van het budget van dat ministerie zou dan betrekking hebben op dit fonds. Het fonds is wat beperkter gezien dan wat ik zou willen. Ik zou het niet alleen willen zien als een fonds voor het overbruggen van moeilijkheden die het gevolg zijn van de liberalisatie, maar ik zou verder willen gaan en bijv. verantwoordelijkheid willen aanvaarden voor de ontwikkeling van Zuid-Italië.

Van der Lee: Een dergelijke positieve fondsgedachte is tot dusver nooit ontwikkeld. Bovendien zal er, wanneer men een politiek van financieel evenwicht wil voeren, ook zeggenschap moeten zijn over dat deel van het budget der landen dat nationaal wordt aangewend, m.n. zal er centrale medezeggenschap moeten zijn over deficit of surplus.

Den Uyl: Hier treedt, lijkt me, evenals bij de nationale ordening, bij integratie een echo-effect op. Men kan niet het budget vergemeenschappelijken en de midde-len, waaruit het budget is samengesteld, ongemoeid laten. M.a.w. er moeten ook Europese belastingen komen. Men kan immers dan ook niet aan de afzonderlijke landen overlaten om te beslissen op welke wijze dat surplus of deficit verkregen zal worden, omdat dit belangrijke economische repercussies heeft.

Tinbergen: Ik ben het wel eens met de gedachte, dat wanneer men een deel van het budget zou internationaliseren, men ook een deel van de middelen moet internationaliseren.

Den Uyl: Het gaat daarbij niet alleen om de hoogte van de belastingen, maar ook om de richting, dus wáár de belastingen worden geheven. Wanneer financiële integratie voorwaarde is voor monetair evenwicht en een hoog peil van werkgelegenheid, dan is de consequentie dat door middel van supra-nationale medezeggenschap in grote lijnen wordt bepaald waar en hoe de belastingen worden geheven.

Tinbergen: Dit zal in etappen moeten worden bereikt. In de fase, die nog vrij ver schijnt, van een stuk gemeenschappelijk budget zullen enkele belastingen internationaal kunnen zijn, voor het ogenblik zal men zich wellicht moeten beperken tot het meer negatieve recht van de centrale autoriteit om bijzonder slechte belastingen te verbieden. Het uiteindelijke doel zou dus wel zijn de voornaamste belastingen te internationaliseren.

Kapteyn: Ik meen dat de KSG reeds aantoon-t, welke bezwaren het heeft, indien er verschil zou zijn in de hoogte van de omzetbelasting.

Tinbergen: In de KSG bestaat inderdaad verschil van omzetbelasting. Men is daar tot de slotsom gekomen, dat dit voorhands nog aanvaardbaar is; de verschillen worden thans gecompenseerd. Men is wel van mening, dat het gewenst is deze binnen afzienbare tijd gelijk te trekken. Voor de algemene omzetbelasting zal het niet zo moeilijk zijn deze gelijk te maken, zij ligt tussen $4\frac{1}{2}$ en $2\frac{1}{2}$ %. Ik acht het mogelijk dat inderdaad de omzetbelasting één van de eerste belastingen zou kunnen zijn, die internationaal worden vastgesteld bv. op een hoogte tussen $3\frac{1}{2}$ en 4 %.

Samkalden: Ik meen dat wij duidelijk moeten stellen in welk opzicht er samenhang is tussen financiële integratie en economische integratie. De behoefte aan financiële integratie wordt urgent, doordat een zeker niveau van bedrijvigheid en goede wil niet in stand kan worden gehouden zonder dat er een zekere mate van financiële integratie optreedt. Aan de andere kant wordt de financiële integratie weer een voorwaarde tot verbetering en instandhouding van de marché unique of commun.

Tinbergen: Daarmee wil je dus zeggen, dat het vrije verkeer van goederen en diensten eigenlijk niet anders blijvend kan plaats hebben dan in een situatie, waarin bijv. de omzetbelasting gelijk is, omdat anders kunstmatige belemmeringen ontstaan. Maar men beschikt over middelen om het voorhands zonder dat te doen. Het is niet erg wanneer in Duitsland $4\frac{1}{2}$ % en in Italië $3\frac{1}{2}$ % o.b. wordt geheven, zelfs wanneer aan de grens slechts gedeeltelijke compensatie plaats vindt. Het komt er vooral op aan dat de Duitse en Italiaanse producenten hun productieve krachten niet in de verkeerde richting aanwenden. De loonstructuur en de wisselkoers maken aanpassing mogelijk. Op de duur moet er wel naar worden gestreefd dat de tarieven dezelfde worden, omdat dat de administratie vereenvoudigt.

Samkalden: Mijn opmerking is waarschijnlijk niet duidelijk genoeg gesteld. De behoefte aan financiële integratie ontstaat alleen maar wanneer een bepaald niveau van economische relaties tussen de landen aanwezig is en uit de behoefte dat niveau te behouden. Zo zal er op het ogenblik geen behoefte bestaan aan financiële integratie tussen Oost- en West-Europa. Ik maak deze opmerking omdat men tot op een zeker punt nog een heel eind komen kan door afspraken bv. via de GATT. Maar op een bepaald niveau stopt dit en komt men niet verder. Het laatste stuk blijkt het moeilijkste. Dan blijken afspraken onvoldoende en treedt de noodzaak van financiële integratie op.

Tinbergen: Ik dacht dat de financiële integratie ook op een ander punt moet zijn gebaseerd. Financiële integratie is noodzakelijk omdat wij een gemeenschappelijke conjunctuurpolitiek moeten voeren ter voorkoming of vermindering van een depressie. Liberalisatie heeft geen zin wanneer er niet de garantie bestaat, dat de productieve krachten volledig aangewend blijven.

Den Uyl: Met het stellen van de noodzaak van deze garantie, raken we meen ik een ander essentieel punt nl. de integratie van de productie en de investeringen. Ik geloof niet, dat de financiële integratie, zoals Tinbergen deze stelt, een voldoende garantie oplevert. Stel dat een Europees ministerie van Financiën tot stand komt. Zijn dan afstemming van de budgetten van de verschillende landen op elkaar en handhaving van het monetair evenwicht voldoende om optimale benutting van de productieve krachten te krijgen? Nee, dan treden monopolies op en kartelvor-

ming, die deels sanerend, deels verstorend werken. Wij hebben te maken met een situatie waarin door crisis en oorlogen een belangrijk deel van de productiestructuur scheef gegroeid is. Dat is het beeld van de Europese markt. Er is dus een stuk doelbewuste coördinatie van de productie nodig.

Tinbergen: Misschien is de uitdrukking „afstemmen van het budget” wat vaag. Wij wensen, dat er in alle landen afzonderlijk een juiste werkgelegenheidspolitiek wordt gevoerd. Wij kunnen daarbij niet alleen vertrouwen op gezond verstand van de regeringen en daarom stellen we dat dit gecentraliseerd moet worden gezien. Er moeten machtsmiddelen aanwezig zijn om schadelijke gevolgen voor andere landen te voorkomen.

Daarnaast zijn er ook andere vormen van een positieve gemeenschappelijke politiek. Eén daarvan is het verbeteren van de productiestructuur. Ik kan mij voorstellen, dat in de geest van het denkbeeld-Petsche getracht wordt de structuur in de belangrijkste productietakken door organisaties van de producenten zelf kritisch te laten bekijken. Door type-beperking en specialisatie kan groter efficiency over het gehele gebied van een bepaalde bedrijfstak worden bereikt. Dit komt niet vanzelf tot stand door de krachten van de vrije concurrentie.

Van der Lee: Als dit moet gebeuren door de organisaties van de producenten zelf verwacht ik daarvan niet veel.

Tinbergen: Dat hangt van de bedrijfstak af. Grote ondernemingen kunnen dat het best zelf. Wanneer het gaat om landbouw, dan heb ik meer vertrouwen in het ministerie van Landbouw, maar bijv. in de machine-industrie zijn zeker resultaten te bereiken. Ik acht dit niet uitsluitend een regeringstaak. Er is ruimte voor krachten uit het bedrijfsleven zelf, ook al omdat grote specialistische kennis vereist is.

Den Uyl: Deze vraag doet zich nu in concreto voor bij de KSG. Daar is ordening ook niet aan de producenten overgelaten.

Is er nu reden om te verwachten, dat optimale benutting van de productieve krachten en harmonisatie van de productiestructuur automatisch tot stand zullen komen in een geliberaliseerd West-Europa, of vereist dit een positieve supra-nationale politiek? Ik geef toe dat hiertegen grote weerstanden bestaan. Allerlei concepties als een Europese investeringsbank, welk instituut een directe bijdrage zou kunnen leveren voor productie-aanpassing en spreiding van de investeringen, bleven tot dusver begraven in congresprogramma's en Straatsburgse resoluties. Daarmee zijn ze nog niet onjuist gebleken. De vraag of we streven naar een instituut of een orgaan om een positieve politiek te voeren ten aanzien van de productie-ordening, dan wel dat we dit willen overlaten aan de uitwerking van de concurrentie, vind ik nog steeds essentieel.

Kapteyn: Ik meen dat wij hier de begrippen integratie en liberalisatie duidelijk moeten scheiden. Wanneer gevraagd wordt, hoe men de taak van de aanpassing van de productie ziet onder de liberalisatie, dan is er geen taak voor de regering. Wanneer men vraagt hoe dit gezien wordt bij integratie, dan kunnen wij wijzen op de regeling voor kolen en staal. Door fondsvorming kunnen de repercussies worden opgevangen.

Tinbergen: Er is aanleiding om voor geheel Europa te komen tot typebeperking in de industrie en daardoor tot kostenbesparing. Dat is positieve integratie in de productieve sfeer.

Kapteyn: Het lijkt mij moeilijk, dat te bereiken in Europees verband. Met de zuiver liberale methode kan men over een reeks van jaren de concurrentie geleidelijk scherper doen worden. Door het geleidelijk omlaag brengen van de beschermende rechten sterven de bedrijven af die niet passen in het Europese schema. Op deze wijze krijgt men dus concurrentie op een grote markt en wordt de arbeidsverdeling bevorderd en daardoor komt een type-beperking tot stand.

Den Uyl: Wanneer wij vergelijken hoe wij op het nationale vlak verder zijn gekomen ten aanzien van de ordening van de productie, dan blijkt wel dat wij nationaal toch niet zo'n groot vertrouwen in de sanerende werking van de concurrentie stellen. Het beste bewijs daarvoor is, dat wij gekomen zijn tot de PBO, die beoogt dat de bedrijfsgenoten een stuk ordening tot stand zullen brengen onder controle van vertegenwoordigers van de gemeenschap.

Wij kennen daarnaast vestigingswetten en overheidsingrijpen op verschillend gebied. Wij proberen in ons land dus niet een optimale benutting van de productieve krachten uitsluitend te verkrijgen door financiële overheidspolitiek maar ook door ordenend ingrijpen, waarbij wij ervan uitgaan dat de concurrentie toch niet vanzelf tot afdoende ordening leidt. Als wij streven naar volledige vrijheid van goederen- en kapitaalverkeer rijst de vraag of wij internationaal hetzelfde moeten doen als wij nationaal proberen tot stand te brengen. Dit moeten wij niet alleen aan de producenten overlaten. Er moet op Europees niveau iets groeien van hetgeen in ons land met de PBO beoogd wordt, juist om die ordening tot stand te brengen. Dat veronderstelt dus naast een minister van Europese Financiën, ook een Europees ministerie van Economische Zaken. Productie-ordening in een geïntegreerd Europa kan niet plaatsvinden zonder supra-nationaal gezag en de daarbij behorende organen.

Tinbergen: Ik ben geneigd iets meer gewicht te hechten aan de krachten van de concurrentie dan Den Uyl doet.

Kapteyn: Men zou de ondernemers duidelijk moeten maken dat vrije concurrentie alleen maar mogelijk is dank zij dirigisme. Waar er kartels en monopolies zijn daar is de positie zwak voor de concurrentie.

Tinbergen: De destructieve concurrentie moet worden vermeden, maar er moet niet een gebrek aan concurrentie zijn dat tot kartellisering leidt. Er zijn wel degelijk constructieve krachten werkzaam in de grote ondernemingen, die zouden medehelpen in de richting van belangrijke reorganisatie-schema's. Ook grote opdrachgevers kunnen hierbij worden ingeschakeld, zij kunnen dikwijls veel druk uitoefenen.

Samkalden: Ik geloof niet, dat wij financiële integratie, welke dus in zich sluit een Europese werkgelegenheidspolitik, kunnen verwezenlijken, wanneer daaraan niet is voorafgegaan de instelling van een Europees politiek orgaan. Bij de huidige stand van de Europese integratie is de financiële integratie niet een nieuwe aanpak die de huidige impasse kan doorbreken, maar eerder een denkbeeld dat pas verwezelijkt kan worden indien de impasse van de politieke gemeenschap zou worden doorbroken, indien men daarvoor dus de organen had ingesteld.

Tinbergen: Daar ben ik het geheel mee eens. Wat gezegd werd over de positieve politiek was een omschrijving van de taken, die dit gemeenschappelijk gezag zou moeten hebben. Ik heb niet het gevoel, dat de financiële integratie als een afzonder-

lijk project kan worden gelanceerd en de volgorde zou moeten worden omgedraaid.

Wij hebben nu in beginsel het lopende proces besproken. Verder is gesproken over liberalisatie, in negatieve zin: de afschaffing van invoerrechten, in positieve zin: de wergelegenheidspolitiek en de openbare financiën, uitmondende tenminste in het gecentraliseerd vastleggen van deficit en overschotten en verder ook een stuk gemeenschappelijk budget. Wij hebben de wenselijkheid betoogd van een positieve productiepolitiek en terloops aangeraakt het denkbeeld, dat door onderlinge gesprekken tussen de landen de inzichten betreffende de economische politiek naar elkaar toe kunnen worden gebracht. De tegenstelling tussen Noord- en Zuid-Europa kan door een betere analyse worden verminderd. Een gemengde politiek als wij voorstaan, met een duidelijk stuk dirigisme en ook een vrije sector, zou voor een groot deel van Europa aanvaardbaar kunnen zijn.

Het punt, dat nog open is gebleven, is dat der migratie. De beweging van de arbeid is belangrijk en zeer moeilijk. Het kleine beetje vrije beweging dat bij de KSG bestaat, wordt in de practijk geremd door krachten van de vakbeweging. De socialistische partijen moeten hun best doen in dit opzicht een principieel geluid te laten horen en stellen dat de vrije beweging van de arbeid een groot economisch belang is. Dit punt kan niet los worden gezien van de bevolkingspolitiek en het bevolkingsvraagstuk. Het is duidelijk dat men niet kan doorgaan met steeds meer Italianen werk te geven in de mijnen van de rest van Europa. Het zou gewenst zijn dat de bevolkingstoename in Italië minder snel was. Toch brengt de plicht der solidariteit mee, dat men bereid blijft de migratie sterk te bevorderen.

Samkalden: Wanneer men het zo stelt, dat de vakbeweging alleen bereid is grotere vrijheid toe te staan op het stuk van migratie wanneer eerst het vraagstuk van de bevolkingspolitiek aan de orde wordt gesteld, houdt dit in dat er bijv. waarborgen zouden moeten zijn op het gebied van de bevolkingspolitiek in Italië. Dan kom je in een impasse terecht. Het vraagstuk van de bevolkingspolitiek is veel moeilijker dan dat het alleen uit een oogpunt van migratievrijheid kan worden gezien.

Tinbergen: In beginsel is dit inderdaad een wereldvraagstuk. De negatieve houding van de vakbeweging tegenover de migratie schijnt echter amper te doorbreken wanneer er niet een schijn van kans bestaat van een check op de bevolking.

Kapteyn: Wanneer wij de integratie wensen, moeten wij bereid zijn in de aanvang offers te brengen. In Frankrijk is gebleken, dat Guy Mollet een ernstig bezwaar ziet voor zijn land in het grote aantal Italiaanse werklozen die bij een vrij verkeer zich naar Frankrijk zouden begeven. Maar heeft men nu wel eens onderzocht, hoeveel mensen Frankrijk nog kan herbergen? Gelden deze bezwaren nog wanneer blijkt, dat de moeilijkheden door een grootscheeps plan kunnen worden overwonnen?

Tinbergen: Daarvoor is ook grote kapitaalsinvestering nodig, want natuurlijke bronnen zijn er in Frankrijk wel aanwezig.

Den Uyl: Bij het migratieprobleem speelt het bevolkingsvraagstuk wel degelijk een rol. Het mag alleen niet geïsoleerd gezien worden voor enig land. In verschillende landen van West-Europa is een sterke groei, terwijl er toch onderbezetting bestaat van bepaalde leeftijdsgroepen. Juist omdat er in een aantal Europese landen een sterk uiteenlopende leeftijdsopbouw der bevolking bestaat — waardoor de ver-

schillende bevolkingen elkaar kunnen completeren — zou het belangrijk zijn wanneer er een behoorlijke inter-Europese migratie zou komen. Engeland bijvoorbeeld heeft de komende jaren behoefte aan import van grote contingenten arbeiders. Het slagen van de inter-Europese migratie hangt vooral af van allerlei culturele ontwikkelingen. Men staat nu vreemd tegenover het andere volk en die vreemdheid betekent vijandigheid.

Tinbergen: Ik meen dat wij nu wel een „tour d'horizon” hebben gemaakt. Het zou, meen ik, niet juist zijn om bij de veranderingen, die elke dag plaatsvinden, naar een soort eindconclusie te streven.

NASCHRIFT

De gemaakte opmerkingen in het verslag van de bespreking over de economische eenwording van Europa overziende valt mij in het bijzonder op, dat bij de bespreking over de wegen en middelen om het gestelde doel te bereiken, door sommige sprekers zo'n scherp onderscheid gemaakt wordt tussen negatieve en positieve factoren. Een negatief middel om tot Europese eenwording te komen acht men het wegnemen van handelsbelemmeringen, het in het leven roepen van meer concurrentie, — kortweg gezegd, de liberalisatie. Bij de positieve middelen denkt men meer aan de werkelijke integratie, gemeenschappelijk budget, gemeenschappelijke belastingpolitiek e.d.

Ik vraag mij af, of dit onderscheid zich in de praktijk in even sterke mate zal voordoen, als men het in de theorie kan stellen. Overtuigd voorstander als ik ben van planning en ordening van productie en distributie, ben ik van mening dat een gezonde planning en ordening in Europees verband er nooit zal komen, wanneer daaraan niet voorafgaat een grondige opruiming van alles, wat aan het vrije handelsverkeer en aan de vrije concurrentie in de weg staat. De vrees in het gesprek tot uitdrukking gekomen, — dat de vrijmaking van het handelsverkeer ons af zal leiden van het uiteindelijke doel, deel ik niet, evenmin als mij aanspreekt de stelling dat aangezien wij in het nationale vlak beland zijn op het punt, dat wij de productie ordenen en niet dat wij de productie vrijlaten, — deze zelfde lijn nu doorgetrokken moet worden in het Europese vlak en wij ook daar de ordening reeds dadelijk moeten doen prevaleren boven het vrijmaken van het handelsverkeer. Deze gedachte gaat m.i. uit van de foute opvatting, dat men denkt dat evenals in het eigen land er in Europa sprake is van een overdadige concurrentie, waarop als remedie past een ordening van de mededinging.

De praktijk leert echter, dat er van vrije concurrentie in West-Europa geen sprake is. Integendeel, het economisch leven is overspannen door een netwerk van grote en kleine ondernemersafspraken, kartelovereenkomsten, prijsdiscriminatie en andere maatregelen, die een mistekend beeld van de werkelijke productieverhoudingen geven. Wanneer men niet begint met dit radicaal op te ruimen en de bodem rijp te

maken voor een gezonde ordening, dan dreigt het gevaar, dat de Europese consument blijvend de dupe wordt van al dan niet gelegaliseerde ondernemersafspraken. Voor het welslagen van een Europese ordening is het in het leven roepen van een stuk concurrentie noodzakelijk teneinde machtsconcentraties te breken. Zo gezien sta ik als ordenaar naast de overtuigde voorstanders van de liberalisatie, waarbij uit de aard der zaak steeds op de sociale repercussies, die aan elke liberalisatie verbonden kunnen zijn gewezen dient te worden. Naar mijn mening kan men in dit verband niet een fase overslaan en van de „ondernemersordering” die thans kenmerkend is voor Europa (Frankrijk, Duitsland, België) overstappen naar de democratische ordening. Als tussenfase is in zekere mate van herstel van normale concurrentieverhoudingen ook al uit een oogpunt van productiviteit, — gewenst en het zal al moeite genoeg kosten om dit herstel van de concurrentie te bereiken.

In het verlengde van deze negatieve maatregelen, — gericht op het opruimen van wat scheef getrokken is, — zie ik de positieve integratiemaatregelen. Ik ben het eens met degenen, die in dit verband aan de begrotingspolitiek en de financiële politiek grote waarde toekennen. Wat dat betreft staan wij na de verwerping van de EDG in Frankrijk voor een nieuwe situatie.

Is het minimumprogramma van Tinbergen, dat er op neerkomt dat een Europees orgaan de ministers van Financiën voorschrijft hoe groot het deficit of het overschot op de nationale begroting zal mogen zijn thans nog voor realisering vatbaar? Ik zou het graag willen, — maar ik betwijfel het. Maar ik vraag mij zelf af of ten aanzien van de ontwikkeling van een gemeenschappelijke begrotingspolitiek meer genuanceerde tussenfasen, die minder vergaan, niet mogelijk zijn. In de KSG zoekt men op dit moment naar methoden om tot gemeenschappelijk conjunctureel optreden te komen. Een eerste stap zou kunnen zijn, — het regelmatig overleggen van gegevens waaruit de werkelijke budgetsituatie blijkt en waaruit tevens blijkt in welke mate het gevoerde beleid klopt met een algemeen als juist geachte conjunctuurpolitiek. Deze fase komt neer op het systematisch *centraliseren* van alle gegevens, die het conjunctuurverloop bepalen voorzover zij voor overheidsbeïnvloeding vatbaar zijn.

De tweede fase bestaat in het recht van iedere staat en iedere regering om het beleid van zijn buurman te *critiseren* en op verandering aan te dringen teneinde een conjunctureel in de pas lopen te bevorderen.

De derde en laatste fase treedt in, wanneer de betreffende regering, wiens beleid tegen alle beginselen van gezonde conjunctuurpolitiek in gaat en die daarom een gevaar voor de samenleving is, niet voor rede vatbaar is en zijn eigen wil doordrijft. Dan treedt de fase in van het *publiceren*. Dit in het openbaar bekend maken van de gevaren die aan de politiek van een bepaald land verbonden zijn voor werkgelegenheid en behoud van de welvaart, moet de publieke opinie zoals deze tot uitdrukking komt in de nationale parlementen en in het Europese parlement (ziehier de betekenis van een Europees parlement) steun geven bij haar pogen deze politiek om te buigen. Dit gesteund door actie van vakbewegingszijde moet er toe leiden dat het betreffende land weer in het juiste conjuncturele spoor terugkeert.

Drie fasen dus; centraliseren, critiseren en publiceren van de gegevens die de conjunctuur bepalen en van de beoordeling van het beleid door de nationale regering gevoerd. En dit alles tegen de achtergrond van een goede conjunctuurpolitiek. Alles

wat verder in het gesprek over de financiële integratie gezegd is, ligt m.i. in het verlengde van deze maatregelen, die elk voor zich op zeer korte termijn voor verwezenlijking vatbaar zijn omdat er naar de vorm geen directe afstand van souvereiniteit mee gepaard gaat. De beperking van souvereiniteit dient echter op andere wijze nagestreefd te worden door publiceren van critiek en een beroep op de politieke en maatschappelijke groepen die het behoud en de verruiming van de werkgelegenheid te harte gaat. En is dit ook niet de kracht van de KSG. Niet het directe ingrijpen van de Hoge Autoriteit, — maar het publiceren en het projecteren van concrete doelstellingen, het bekend maken van gegevens waaruit blijkt of de landen en de producenten zich aan deze doelstellingen houden en voor de rest vertrouwen in de reacties van de gemeenschappelijke vergadering en het optreden van de parlementariërs in eigen land om de regeringen te bewegen de juiste koers te houden. Dit is m.i. een methode van integratie, die in September 1954 nog kans van slagen heeft.

G. M. NEDERHORST

OP HET GRENSGEBIED VAN ECONOMIE EN RELIGIE

Ziedaar een even belangrijk als moeilijk onderwerp! Prof. Dr. T. P. van der Kooy heeft er kort geleden een publicatie aan gewijd.¹⁾ In verband met het enorm uitgebreide terrein, dat hier wordt behandeld, kan ik er niet aan denken een overzicht te geven van de belangrijke inhoud. Ik volsta daarom met de vermelding van de hoofdstukken. De vier eerste hoofdstukken zijn getiteld: Economie en maatschappij, Godsdienst en maatschappij, Maatschappij en cultuur en De beginselen der maatschappij. In deze hoofdstukken wordt getracht de consequentie van de hoofdgedachte, nl. dat de plaats van het economische in het leven verband houdt met de relatie tussen het economische en het religieuze, in zo ruim mogelijke bewoordingen te vatten. De vier daarop volgende hoofdstukken beproeven een confrontatie van deze wijde „beginselen” met bepaalde verschijnselen. Zij zijn getiteld: Wereldbeschouwing en maatschappij, Maatschappij en ethiek, Kerk en maatschappij en Maatschappij en kunst. In de vier laatste hoofdstukken worden enkele systemen van gedachten, met name over de toekomst van onze beschaving, summier getoetst aan het aldus door inkeer en oriëntatie verworven inzicht. De titels van deze vier hoofdstukken zijn: Hervorming der maatschappij, Ontwikkeling der maatschappij, Omwenteling der maatschappij en Ineenstorting der maatschappij.

Uit deze summie mededelingen, aan de inleiding van het boek ontleend, blijkt wel dat de schrijver hier in 177 bladzijden vrijwel alle grote problemen, die de maatschappelijke samenleving opwerpt, aan de orde stelt. Voorwaar een hachelijk pogen! De schrijver heeft dit zelf ook wel gevoeld, want hij verontschuldigt zich bij voorbaat, dat hij de onderwerpen niet systematisch heeft behandeld. Hij aarzelt zelfs deze opstellen „voorstudies” te noemen en zou liever van „schetsen” willen spreken, van „exploraties” op het grensgebied tussen economie en religie. Met aanvaarding van dit uitgangspunt zou ik toch de vraag willen stellen of een onderwerp als het onderhavige zich wel leent voor een behandeling in opstellen, die veelal reeds voor een ander doel zijn gebruikt en daarom moeilijk tot een behoorlijk systematische eenheid zijn te verenigen. Ik ben geneigd deze vraag ontkennend te beantwoorden. Dat neemt niet weg, dat de gegeven stof ook in deze vorm toch heel wat materiaal ter overdenking biedt. Mijnerzijds wil ik op een vijftal punten ingaan:

1. Het is in de economie nog steeds een grote en levendig betwiste vraag, welke

¹⁾ Prof. dr. T. P. van der Kooy, *Op het grensgebied van economie en religie*. Wageningen, Zomer en Keuning, 1953.

methode bij de behandeling moet worden gevolgd. Naar mijn mening is het daarbij gewenst onderscheid te maken tussen economische wetenschap en economische politiek. Beide moeten naar een verschillende methode worden behandeld. In de economische wetenschap *verklaren* wij, zoeken wij *wetmatigheid*, geven wij aan wat er *pleegt* te gebeuren; in de economische politiek daarentegen *waarderen* wij, zoeken wij *doelmatigheid*, geven wij aan wat er *behoort* te gebeuren. De economische wetenschap werkt met de categorieën *oorzaak* en *gevolg*; de economische politiek met de categorieën *middel* en *doel*. De economische politiek is dus gericht op een bepaald doel. De economische wetenschap geeft aanwijzingen omtrent de gevolgen van een bepaald ingrijpen in het economisch leven, leert dus of een bepaald middel het gewenste doel kan doen bereiken. Maar omtrent dat doel *zelve* kan de economische wetenschap ons niets leren. Om een eenvoudig voorbeeld te nemen. Gesteld dat de economische wetenschap aantoonde, dat bij het streven naar sociale vrede verplichte arbitrage bedenkelijke economische gevolgen heeft, dan wordt daarmee alleen een uitspraak gedaan omtrent het *middel* van de verplichte arbitrage, maar niet omtrent het *doel* van de sociale vrede.

Prof. van der Kooy nu brengt de economische politiek en daarmee zijn zedelijk-religieuze overtuiging binnen het terrein der economische wetenschap. Ik acht dit methodologisch niet juist, maar daarom behoeft men hem nog niet een „boeteprediker onder de economen” te noemen, gelijk prof. S. Korteweg in een artikel in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 26 Februari van dit jaar deed. Voor en na zijn er economen hier en in het buitenland opgestaan, die dezelfde methodische behandeling hebben gevolgd als prof. van der Kooy. Deze verdedigt zijn standpunt o.a. op pagina 79 als volgt:

„Ik geloof (veeleer), dat het de roeping van de man van wetenschap is de normen, die naar zijn innerlijke overtuiging gelden, op zijn veld van onderzoek nauwkeurig te bestuderen niet alleen, doch de voortreffelijkheid ervan ook in het wetenschappelijk materiaal zo mogelijk te demonstrenen. Omgekeerd heeft hij tot taak de funeste werking van het handelen in strijd met die normen aan de kaak te stellen. De wetenschap is m.i. een veel te ernstige zaak en heeft een veel te zware verantwoordelijkheid dan dat haar beoefenaar zich van zijn diepste levensovertuiging zou mogen distantiëren.”

Hier is een ernstig misverstand. Niemand verlangt dat de man van economische wetenschap zich niet zal mogen uitspreken over wat hij economisch-politiek gewenst acht. Maar dan moet hij duidelijk doen uitkomen, dat hij daarmee het terrein van zijn wetenschap verlaat en op dat der politiek overstapt. Wij mogen dus wel hebben — de uitdrukking is van de Duitse schrijver Pohle — „politisierende National-ökonomien”, maar geen „politisierende Nationalökonomie”. Erkend moet worden, dat het dikwijls moeilijk is de beide terreinen voldoende van elkaar te onderscheiden. Maar dat kan toch geen reden zijn de economische politiek in de economische wetenschap op te nemen. Beide liggen daarvoor in een veel te verschillend vlak. In de economische wetenschap kan men elkaar overtuigen door op de fouten van een bepaald betoog te wijzen. Maar in de economische politiek staat levensbeschouwing tegenover levensbeschouwing. En iemand de erkenning van enige waarde, die hij zelf niet beleefd heeft, te willen aantonen, is altijd een hopeloos pogen.

Prof. van der Kooy ziet dit alles anders: „De economie, die in normeloosheid

beoefend wordt, heeft geen stuur en geen houvast. Zij is als een schip, dat her en der geslingerd wordt door het geweld der golven, en waarvan de bemanning niet weet, of zij ooit in een veilige haven zal aankomen, omdat zij zelf niet het fanaal ontsteekt waardoor de verbinding met het admiraalschip mogelijk wordt". (pag. 23). Gebruik makend van deze beeldspraak zou ik erop willen wijzen, welk een verwarring en daardoor gevaarlijke toestand op een schip ontstaat wanneer de bemanning onder elkaar een verschillende taal spreekt, waardoor zij elkaar niet kunnen begrijpen en tot nuttige gezamenlijke arbeid komen. Want dat is het wat gebeurt, wanneer de normen ener economische politiek in de economische wetenschap worden geïncorporeerd. Ik deel dan ook geheel de mening van prof. mr. F. de Vries, wanneer hij zegt, dat de economie de inhoud van deze normen niet kan bepalen, omdat dit behoort tot het terrein der ethiek¹⁾

2. Kan ik derhalve met de methodologische behandeling van de schrijver niet accoord gaan, gaarne verenig ik mij met de bezwaren, die hij tegen het kapitalisme aanvoert. Hij denkt hierbij kennelijk aan het kapitalisme in zijn meest zuivere vorm, maar de bedenkingen die hij aanvoert hebben toch ongetwijfeld ook betekenis voor de periode van het beperkte kapitalisme, waarin wij thans leven. Om de lezer een indruk te geven van deze bedenkingen, geef ik enkele citaten:

„Het ongeremde kapitalisme lijdt aan een blikverenging, waardoor het alleen naar het winstdoel ziet. Het weet geen maat te houden. Het wist alle grenzen uit. De sociale geleding der samenleving, de schatten der cultuur, de zedelijke betrekkingen tussen de mensen worden door de kapitalistische maatschappij met voeten getreden. In plaats daarvan zaait zij klassenstrijd, wansmaak en haat". (pag. 20). Op pag. 29 lees ik: „Het kapitalisme (evenwel) slaat het leven in de boeien van koele berekening en cynisch materialisme. Het reduceert idealen van waarheid, goedheid, schoonheid en gerechtigheid tot geldbedragen. Het schept een sfeer, waarin christelijk-godsdienstig geloof niet kan gedijen". Ook *cultureel* ziet de schrijver de gevaren van het kapitalisme: „De kapitalistische cultuur is geen *echte* cultuur, omdat zij de schablone van het streven naar geldelijke winst als leidraad verkoos. De stijl van de kathedraal der geschiedenis deed zij vervlakken tot moderne zakelijkheid. Het gulden vlies van het cultuurideaal werd niet hoger gesteld dan een zak met goudstukken, een welvoorzien banksaldo" (pag. 49).

Ik verheug er mij over, dat deze critische uitspraken uit de pen vloeien van een a.r. hoogleraar der Vrije Universiteit. Want in 1952 heeft een andere hoogleraar van deze universiteit, prof. dr. H. van Riessen een geschrift, getiteld: De maatschappij der toekomst, gepubliceerd, dat in zijn praktische consequenties, door aan te dringen op een terugtreden der overheid en een herstel van vrijheid voor het bedrijfsleven, ons naar een economische reprimatie voert. Gelukkig laat prof. Van der Kooy op welwillende, maar duidelijke wijze van zijn bezwaren tegen dit standpunt blijken (pag. 114—130), door van zijn kant aan de overheid een belangrijke taak toe te kennen op het terrein der rechtvaardigheid in het economisch leven (pag. 125, 139, 174). Alleen moet mij de opmerking van het hart, dat het zo jammer is, dat deze taak voor de toekomst zo weinig duidelijk wordt getekend. Ik

¹⁾ Encyclopaedie Winkler Prins, onder het hoofd: Economie, deel 7, pag. 729.

meen de a.r. geen onrecht aan te doen, wanneer ik zeg dat zij al teveel opgaan in critiek op het democratisch-socialisme en daardoor te weinig aangeven, hoe zijzelf zich de maatschappij der naaste toekomst denken. Ik weet natuurlijk zeer wel, dat de onvolmaakte mens dit slechts op gebrekkige wijze kan doen. Want de feitelijke verhoudingen, waarvoor de toekomst ons zal stellen, zijn thans niet bekend. Een christen met name zal daardoor het gevoel hebben, dat hij voorzichtigheid moet betrachten met plannen voor een toekomst, die God hem nog niet heeft getoond. Maar anderzijds hebben wij mensen verantwoordelijkheid voor de wijze, waarop wij onze maatschappij inrichten, welke verantwoordelijkheid medebrengt vele ernstige fouten te herstellen en naar een andere en meer rechtvaardige samenleving te streven. Wij staan hier voor een taak, waaraan wij ons niet mogen onttrekken. Het is daarom te hopen, dat ook van a.r.-zijde eens een publicatie zal verschijnen, waarin wat duidelijker wordt aangegeven, wat het beeld der toekomstige maatschappij is, dat in die kring wordt nagestreefd.

3. Waar prof. Van der Kooy zo sterk de bezwaren tegen het onbeperkte kapitalisme gevoelt, daar mocht worden verwacht dat hij aan het democratisch-socialisme, dat dit kapitalisme door een andere maatschappelijke organisatie wil vervangen, de juiste aandacht zou geven. Het spijt mij het te moeten zeggen, maar daarin ben ik zeer teleurgesteld. De tekening, die hij van het democratisch-socialisme geeft, laat zeer veel te wensen over. Kenmerkend in dit verband is, dat de schrijver het rapport van de P.v.d.A.: De weg naar vrijheid, niet vermeldt en aan de inhoud blijkbaar ook geen aandacht heeft besteed. Waar dit rapport in 1951 is verschenen en de schrijver zijn publicatie in 1953 het licht deed zien, mocht toch iets anders worden verwacht. Het gevolg van een en ander is geweest, dat verschillende ontsporingen zijn opgetreden. Ik wil daarvan een drietal voorbeelden geven.

a. In het hoofdstuk Maatschappij en cultuur komt het cultuurbeeld van het democratisch-socialisme ter sprake. De schrijver zegt dan op pagina 50:

„Belangrijker dan de vraag naar de economische orde is die naar de *inhoud* van het welvaartsbegrip, m.a.w. naar de cultuuridealen. Beantwoorden deze niet aan de in het leven ingeschapen normen, dan zullen misschien bij een bepaald economisch stelsel belangrijke resultaten in deze of gene richting worden behaald, doch elders zal ontwrichting, stagnatie, onderdrukking, crisis, wanhoop ontstaan. Zo zal het socialisme opnieuw de samenleving omploegen. Het zal een cultuur doen ontstaan, van welker verschrikking wij ons slechts een vage voorstelling kunnen maken”.

Naar aanleiding van deze laatste opmerking over de verschrikking van het socialistisch cultuurideaal zou ik in de eerste plaats willen opmerken, dat het na de oorlog juist de PvdA is geweest, die een open oog heeft getoond voor de gevaren, die onze tegenwoordige cultuur bedreigen. Het waren vooral democratisch-socialistische schrijvers, die hebben uiteengezet hoe de ontwikkeling der samenleving o.a. door de ongekende technische vooruitgang, dreigde te leiden tot ontluistering van de mens. Voorstellen tot verandering der maatschappelijke organisatie werden juist gedaan om de persoonlijkheid van de mens, die in de knel is geraakt, te hulp te komen. Voorts was het een democratisch-socialistisch minister, die na de oorlog voor het eerst voor de dag kwam met een program om onze culturele ontwikkeling in de juiste banen te leiden. Ik denk daarbij natuurlijk aan prof. dr. G. van der

Leeuw en zijn in 1947 verschenen publicatie Nationale Cultuurtaak, dat ook voor onze dagen nog volkomen actueel is. Voorts wijs ik er op, dat het gehele deel III van De weg naar vrijheid, dat bijna 100 bladzijden beslaat, is gewijd aan Mens en cultuur. Waar zijn hier de symptomen van een cultuur „van welker verschrikking wij ons slechts een vage voorstelling kunnen maken”? Is het billijk, dat hier juist van a.r.-zijde zo scherp wordt geoordeeld, waar men in die kring het probleem van de toekomst van onze cultuur zo bedenkelijk heeft verwaarloosd? Zeker, ik weet dat dr. A. Kuiper in een van zijn bekende Stone-lezingen over Het calvinisme hier belangrijk materiaal heeft bijeengebracht, maar tot een nadere uitwerking daarvan is het nog al te weinig gekomen.

Ook prof. van der Kooy geeft hier geen voldoende uitzicht. Op pagina 50 schrijft hij: „Alleen de normen, die God in Zijn woord geopenbaard heeft, geven vastheid en harmonie aan de ontwikkeling der cultuur en bevrijden de mens van zijn gevoelens van onzekerheid, onveiligheid en minderwaardigheid”. Als protestant-christen ben ik met de schrijver overtuigd van de geheel enige betekenis, die het Woord van God voor onze samenleving heeft. Maar voelt hij niet, dat deze vaststelling alleen onvoldoende is? Waarom doet hij geen poging om na te gaan tot welke praktische consequenties dit hier en nu, dus in Nederland van 1954, moet leiden? Ik vrees, dat de schrijver en mij hier verdeeld houdt het feit, dat hij uit Gods Woord beginselen tracht te deduceren en met deze als uitgangspunt verder wil opereren. Ik hoop straks aan te tonen waarom ik zulks verwerpelijk acht.

b. Eerst wil ik nog een tweede voorbeeld geven ten bewijze dat in het boek van prof. van der Kooy het democratisch-socialisme geen recht wordt gedaan. Op pagina 145 wordt de vraag behandeld wat onder het socialisme moet worden verstaan. En dan is z.i. het antwoord: „De Staat, als orgaan der gemeenschap, neemt de taak van de ondernemers over”. Ook hier wordt de nieuwere ontwikkeling van het democratisch-socialisme voorbijgezien.²⁾ De socialisatie is niet langer, zoals vroeger, een kwestie van *beginsel*, maar van *doelmatigheid*. Volgens artikel 3 van het beginselprogramma van de PvdA komen alleen de voornaamste gebieden van industrie, bankwezen en transport voor socialisatie in aanmerking. Er blijft dus een zeer belangrijke particuliere sector. Niet alleen nationaal, maar ook internationaal valt deze ontwikkeling waar te nemen. Op de in Juni/Juli 1951 te Frankfurt gehouden vergadering der Internationale, waar de doelstelling en taken van het socialisme werden vastgesteld, werd de plan-economie als uitgangspunt genomen en trad de socialisatie op de achtergrond. De schrijver toont zich op pagina 148–149 op de hoogte van de nieuwere socialistische opvatting die slechts een beperkte toepassing der socialisatie nastreeft, maar hij meent dat de onzekerheid, die voor „fabrikanten, ambachtslieden, winkeliers en boeren” ontstaat, spoedig tot de volledige socialisatie zal moeten leiden. Dit bezwaar kan zich niet doen gevoelen, wanneer de overheid haar socialisatie-plan voldoende duidelijk bekend maakt, zoals zulks in het reeds geciteerde artikel 3 van het beginselprogramma van de PvdA ook is gedaan. Voor de vrees van de schrijver, dat „ambachtslieden, winkeliers en boeren, ondanks de schone beloften, waarmee zij worden gepaaid, waarschijnlijk

²⁾ Hierover nader mijn praeadvies voor de Christelijk-Sociale Conferentie 1952, Overheid en Bedrijfsleven, pag. 379–381.

in voortdurende onzekerheid (zullen) verkeren over het lot, dat hun als baatzoekende uitbuiters van arbeiders en verbruikers binnen afzienbare tijd boven het hoofd hangt," bestaat bij de toepassing van dit program geen enkele reden.

c. Het onvoldoende onderscheiden van socialisme en communisme is een derde voorbeeld van een onjuiste tekening van het democratisch-socialisme. Herhaaldelijk worden zij min of meer in één adem genoemd. (bijv. pag. 19 en 163). En dat terwijl socialisme en communisme thans in ons land op bijkans ieder gebied antipoden zijn. *Principieel* is het verschil, dat het communisme een levensbeschouwing is en wel een atheïstische; het socialisme heeft geen levensbeschouwing, maar verenigt personen van verschillende levensbeschouwing op een gezamenlijk program. *Staatkundig* verdedigt het communisme dictatuur en geestelijke tyrannie; het socialisme, democratie en geestelijke vrijheid. *Internationaal* wordt het communisme gekenmerkt door militarisme en imperialisme; het socialisme door het streven naar vrede en gelijk recht voor de volkeren. *Zedelijk* mist het communisme met zijn systeem van geheime politie, concentratiekampen en liquidatie van andersdenkenden, ieder begrip voor de erkenning van de waarde, de eerbied voor de menselijke persoonlijkheid; voor het socialisme is deze erkenning uitgangspunt.

Ik ben overtuigd, dat ook prof. van der Kooy deze verschillen kent. Daarom puzzle ik er nog wel eens over, hoe het toch komt, dat het net is alsof onze geloofsgenoten in de confessionele partijen het socialisme bij voorkeur vastpinnen op zijn oude opvattingen en vormen. Ik zou hen daarom de vraag willen voorleggen: moeten wij ons als protestant-christenen niet hartelijk verheugen, dat gewijzigde opvattingen over historisch materialisme, klassenstrijd, materiële waarden e.d. de brug tussen christendom en socialisme hebben geslagen? Mijnerzijds verheug ik er mij nog iedere dag over, dat duizenden in ons land daarmede de weg naar het socialisme hebben gevonden en als christenen willen medewerken aan de opbouw van een andere, betere, meer rechtvaardige maatschappij. De verleiding is groot om hier uitvoerig op de „doorbraak” in te gaan. Maar dat zou mij te ver afvoeren van het boek, waaraan ik hier een bespreking wijd. Intussen moet ik wel stilstaan bij de vraag, door de schrijver besproken, of wij als christenen uit de Bijbel christelijke beginselen moeten afleiden, die inhoud geven aan ons politiek handelen.

4. Prof. van der Kooy geeft op die vraag een bevestigend antwoord. Ik citeer uit pagina 74:

„Hij (de enkeling) is geroepen zijn getuigenis te doen uitgaan om de wereld te bekeren tot de heilbrengende beginselen. Vooral de Christen heeft hier een taak, want hem zijn beginselen geopenbaard van transcendente oorsprong.”

Welke zijn nu die christelijke beginselen? De schrijver geeft op deze vraag het antwoord door er drie te vermelden, nl. het cultureel beginsel van vooruitgang door menselijke inspanning, het sociaal beginsel van samenleving in menselijke gemeenschap en het economisch beginsel van doelmatige besteding der schaarse middelen (pag. 62). Wat hiervan te zeggen?

Uit het gegeven citaat blijkt, dat het naar de mening van de schrijver de taak van de enkeling is „zijn getuigenis te doen uitgaan om de wereld te bekeren tot de heil-

brengende beginselen". Mijnerzijds zie ik het niet als de taak van de christen om in de wereld te getuigen van christelijke beginselen, maar van een persoon, nl. Jezus Christus, die de Openbaring van God heeft gebracht. Dit betekent een fundamenteel verschil. Prof. dr. Kohnstamm zegt daarover o.a.: „Christus is onze Heer en Koning, in zover als Hij onze volle gehoorzaamheid vraagt en onze volle persoon voor zich opeist, zonder dat daar bepaalde delen van ons werk of wezen buiten zouden vallen. Maar Hij is niet en wil niet zijn Koning in dien zin, dat Hij niet in persoonlijke relatie tot ons zou staan, maar ons door algemene wetten of verordeningen, dus langs abstracte en in zekere zin zakelijke weg zou willen regeren. Hij is dus niet Wetgever in dien zin, dat Hij door abstracte formuleringen ons gedrag zou willen regelen”.³⁾

De confessionele partijen beroepen zich gaarne op de christelijke beginselen. Maar wat zijn die christelijke beginselen? Het zijn schema's, door de mens uit de Bijbel afgeleid. Maar als zodanig belemmeren zij de directe inwerking van de Bijbelse boodschap. Al te gemakkelijk gaan zij een zelfstandige plaats innemen en worden dan een verlengstuk van Gods Woord. Daardoor wordt de autoriteit van de Bijbel geschaad.

De Bijbel stelt ons telkens voor een concrete beslissing met een persoonlijke verantwoordelijkheid tegenover God. Beginselen voeren ons daarvan af. Zij doen de spanning uit het leven verdwijnen. De ervaring leert, dat beginselen telkens worden verabsoluteerd en niet voldoende getoetst aan de Bijbel. Men legt zich te gemakkelijk bij de christelijke beginselen neer. Daardoor is er gevaar voor conservatisme en verstarring. Aldus gaat de dynamiek in de Bijbel verloren.

Wanneer wij nu de christelijke beginselen nagaan, die prof. van der Kooy stelt, dan worden, gelijk uit het citaat blijkt, als zodanig genoemd: het culturele beginsel van vooruitgang door menselijke inspanning, het sociale beginsel van samenleving in menselijke gemeenschap en het economisch beginsel van doelmatige besteding der schaarse middelen. Deze beginselen kunnen evenwel bepaald niet als specifiek christelijk gelden, want zij worden door vrijwel ieder onderschreven. Bedenklijker wordt de zaak, wanneer wij nagaan, hoe in de loop der jaren tal van maatregelen, aanvankelijk als in strijd met de christelijke beginselen werden veroordeeld, die later algemeen werden aanvaard. Ik noem enkele voorbeelden: de leerplicht, de verplichte verzekering, het verbod van nachtarbeid van bakkers in eigen bedrijf, de voorwaardelijke veroordeling, het actieve vrouwenkiesrecht. Het meest recente voorbeeld is het passieve vrouwenkiesrecht, vroeger door de a.r. op schriftuurlijke gronden steeds veroordeeld, maar ten slotte thans ook aanvaard. Het ware te wensen, dat men zich in de kringen der confessionele partijen meer rekenschap gaf van de fatale indruk, die dergelijke gebeurtenissen op niet-Christenen maken. Het zijn juist altijd maatregelen van progressieve strekking, die aanvankelijk met een beroep op de christelijke beginselen worden afgewezen. Daardoor wordt telkens de indruk gewekt, dat het christelijk geloof voor het conservatisme kiest. En dat, terwijl dit geloof juist niet statisch is, maar een dynamische kracht in de wereld moet zijn! Niet minder fataal is de indruk, die bij niet-christenen ontstaat,

³⁾ Staat dan in de vrijheid, deel II, Amsterdam 1947, pagina 26.

wanneer de aanvankelijk als onchristelijk verworpen maatregel dan ten slotte toch wordt aanvaard. Het lijkt dan wel, of praktische omstandigheden meer invloed uitoefenen dan de beginselen. Daarmede wordt het gezag van de Bijbel ernstig geschaad. Want de niet-christen wijt dan al te gauw aan de Bijbel wat niet anders is dan een foutieve methode van hen, die menen uit de Bijbel hun maatschappelijke schema's en systemen te kunnen, mogen en moeten afleiden.

Trouwens — en daarmede keer ik terug naar het geschrift van prof. van der Kooy — ook uit dit geschrift blijkt, hoe weinig houvast de zogenaamde christelijke beginselen in de praktijk bieden. Ik heb er boven reeds op gewezen hoe prof. van der Kooy de nieuwe publicatie van zijn collega van Riessen, getiteld *De Maatschappij der Toekomst*, op tal van essentiële punten bestrijdt. Wanneer men weet, dat prof. van Riessen bijv. zelfs de wetgeving op het gebied der winkelsluiting veroordeelt, dan is de veronderstelling niet gewaagd, dat er onder de a.r. vooraanstaande sociaal-economen zijn, die zich nog wel wat verder van de opvattingen van prof. Van Riessen distantiëren dan prof. van der Kooy. En toch: zij gaan allen van de christelijke beginselen uit. Een nieuw bewijs, dat deze beginselen geen grondslag kunnen bieden voor een gezamenlijk vruchtbaar praktisch handelen.

5. Daarmede kom ik tot het vijfde en laatste punt, waarover ik iets wilde zeggen.

Jezus Christus heeft het Evangelie samengevat in het gebod God lief te hebben en onze naaste als onszelf (Mattheus 22:37-40). Terecht wordt door prof. van der Kooy aan dit centraal liefdegebod beslissende betekenis toegekend. Maar zijn opmerkingen geven mij toch aanleiding op twee problemen nader in te gaan.

a. De vraag hoe het gebod van Jezus Christus van liefde tot de naaste in de praktijk moet worden verwezenlijkt heeft de mens al bijna 2000 jaar beziggehouden. Ook in onze huidige maatschappij stelt dit gebod ons voor welhaast onoplosbare vragen. Het is daarom jammer, dat Prof. van der Kooy daar zo weinig op de praktische verwezenlijking ingaat. Laat ik enkele voorbeelden noemen. Onze maatschappij is fundamenteel nog gebaseerd op de concurrentie tussen de ondernemers. De strijd tussen de ondernemers kan uiterst fel en onmeedogend zijn. Hoe kan een ondernemer hier leven naar het gebod van liefde voor de naaste? Een ander voorbeeld. Twee arbeiders, die werkloos zijn, doen beiden hun uiterste best om een aangeboden werkkring te bemachtigen. Hoe is het met het gebod van liefde voor de naaste te rijmen, wanneer de een de ander tracht te verdringen? Deze voorbeelden zijn met tal van andere te vermeerderen. Ik werk ze niet nader uit, maar noem ze slechts om te doen zien, dat het stellen alleen van het gebod van liefde tot de naaste onvoldoende is, omdat juist in de praktijk zulke moeilijke gewetensconflicten rijzen.

Was prof. van der Kooy meer op die conflicten ingegaan, dan zou veel scherper zijn uitgekomen, hoezeer de toepassing van het liefdegebod mede afhankelijk is van de maatschappelijke organisatie waaronder men leeft. Wanneer het democratisch-socialisme het kapitalisme veroordeelt en naar een andere maatschappelijke organisatie streeft, dan is dat niet het minst, omdat een samenleving, die, meer dan de huidige, gegrond is op samenwerking en gemeenschapszin, meer mogelijkheden tot ontplooiing laat voor het gebod van liefde tot de naaste. De schrijver zegt: „De wortel van het kwaad der maatschappij ligt niet bij de concurrentie,

doch bij de vormen van onbeperkt winststreven, machtswellust, hebzucht, afgunst, eerezucht, intrigue, ogendienst en dienstklopperij, in één woord bij de vormen van liefdeloosheid, die zij aanneemt" (pag. 60). Ik ontken dit niet, maar acht dit standpunt onvolledig en voeg er van mijn kant direct aan toe, dat al deze kwade eigenschappen bij de ene maatschappijvorm veel meer kans krijgen dan bij de andere. In het spreekwoord: „de gelegenheid maakt de dief" zit een kern van waarheid. Het is daarom naar mijn mening de taak juist van een christen om te streven naar een andere maatschappelijke organisatie, waarbij zedelijke waarden meer tot hun recht kunnen komen dan in de huidige. Daarmede wordt natuurlijk niet ontkend, dat ook in die andere maatschappij het boze, het zondige, in de mens veel zal bederven. Het is dus geen uiting van een ongefundeerd negentiende-eeuws optimisme omtrent het menselijk hart, wanneer ik zeg, dat op dit gebied desondanks nog het nodige te doen valt.

b. Wie het gebod van liefde tot de naaste in de samenleving stelt, zal onderscheid moeten maken tussen de verhouding individu — individu en Overheid — individu. Voor de Overheid geldt hier tegenover de individuen een andere maatstaf dan voor het ene individu tegenover het andere. Ter illustratie van dit verschil wil ik een herinnering ophalen aan de toenmalige minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, prof. dr. J. R. Slotemaker de Bruïne. Hem was voorgelegd de beslissing omtrent een ernstig zedenmisdrif van een ambtenaar, waarbij de afdeling had voorgesteld hem nog te handhaven. De minister schreef toen op het stuk deze zin: „Met Johannes 8:11 kan ik helaas niet regeren". Het betreft hier het bijbels verhaal van Jezus met de overspelige vrouw, die Jezus ten slotte wegzond met de woorden: „Ga heen, zondig van nu af niet meer". Inderdaad, de Overheid heeft hier andere normen aan te leggen dan het individu. Wij stoten hier op het probleem van recht en liefde, waarover prof. mr. Paul Scholten in 1917 in de Synthese-reeks zulk een mooie brochure heeft geschreven.

Bij prof. van der Kooy is dit probleem niet voldoende uit de verf gekomen. Hij geeft aan het centraal liefdegebod een zeer ruime plaats. Daarentegen maakt hij slechts terloops melding van de taak der Overheid, recht en gerechtigheid te handhaven (pag 123, 125 en 139). Dat is wel te betreuren. Was de schrijver op dit onderwerp dieper ingegaan, dan zou hij wellicht de taak der Overheid als een bredere hebben gezien dan thans het geval is. Wat ik in dit verband dus heb gemist is een hoofdstuk over de economische rechtsorde, waardoor het probleem van liefde en recht een meer evenwichtige behandeling zou hebben gevonden.

Ik moet eindigen. De bespreking, die ik aan dit boek van prof. van der Kooy wijdde, dreigt reeds te lang te worden. De schrijver moge daarin het bewijs zien, dat zijn interessante publicatie tal van gedachten oproept. Ook al neem ik op allerlei punten een ander standpunt in dan hij, zo heb ik toch veel waardering voor zijn heldere en beknopte formuleringen, die discussie met hem tot een aangename taak maken.

EEN PIONIER GING HEEN

Bij de dood van Kees Woudenberg

Ik heb Kees Woudenberg langer dan 50 jaar gekend. Wij hebben elkaar voor het eerst ontmoet op een congres van de Socialistische Jongeliedenvereniging „De Zaaier”, waarvan wij beiden lid waren, hij van de Amsterdamse, ik van de Groningse afdeling. Wij beiden hebben onze eerste socialistische opvoeding gekregen in deze jeugdorganisatie. Toen ik in 1907 naar Amsterdam verhuisde, troffen wij elkaar vaker op vergaderingen van de toenmalige SDAP. Uit die tijd is onze jarenlange vriendschap ontstaan. Hij was meubelmaker, ik kleermaker.

Kees kwam al spoedig op de voorgrond, niet alleen in de partij, maar ook in de vakbeweging. Hij nam direct actief deel aan het werk in de afdeling Amsterdam van de Meubelmakersbond. In die tijd werd in de vakbeweging een felle strijd gevoerd tussen de anarchisten en syndikalisten enerzijds en de aanhangers van de moderne richting in de vakbeweging anderzijds. Woudenberg stond in zijn afdeling in de voorste gelederen, en het is voor een belangrijk deel aan zijn activiteit en bekwaamheid te danken, dat zijn afdeling de zijde koos van hen, die enkele jaren later de stoot hebben gegeven tot de oprichting van het NVV. Ook de bond van Kees Woudenberg behoorde tot de 11 organisaties, waarmee het NVV op 1 Januari 1906 zijn werkzaamheden begon. Niet alleen in zijn afdeling, maar ook in zijn bond, nam hij vrij spoedig een vooraanstaande plaats in. Na enkele jaren bezoldigd bestuurder te zijn geweest van de afdeling Amsterdam werd hij in 1917 tot bondssecretaris gekozen. In 1920 volgde zijn benoeming tot voorzitter, waarmee hij de belangrijkste plaats in het bestuursapparaat van deze organisatie vervulde. Hij heeft zich op een uitnemende wijze van deze verantwoordelijke taak gekweten. Hij wist niet alleen goed met de arbeiders, maar ook met de patroons om te gaan. Hij was wat men noemt een geboren onderhandelaar en het was zeker voor een niet gering deel aan hem te danken, dat vrijwel over het gehele land de arbeidsvoorwaarden in collectieve contracten waren vastgelegd.

Naast de gave van het woord beschikte hij over een welversneden pen. Hij was ook redacteur van het bondsorgaan dat door hem op een uitstekende wijze werd geredigeerd.

Maar niet alleen op nationaal, ook op internationaal terrein heeft Woudenberg zijn sporen verdiend. In 1919 werd hij benoemd tot secretaris van de Internationale Federatie van Meubelmakers en Houtbewerkerbonden, waarvan de zetel, evenals die van het weder opgerichte Internationaal Verbond van Vakverenigingen in Amsterdam was gevestigd. Onder zijn leiding is deze Internationale sterk gegroeid, niet alleen in maar ook buiten Europa. Het is er in geslaagd, toen het Amerikaanse

Vakverbond niets van het IVV wilde weten, de invloedrijke Amerikaanse Meubelmakers- en Houtbewerkerbond, (na een persoonlijk bezoek aan dat land) tot aansluiting bij de Int. Federatie van Meubelmakers te bewegen. Dit voorbeeld is later door nog een paar Amerikaanse bonden uit andere bedrijven gevolgd, waardoor er langzamerhand een betere verstandhouding is gegroeid tussen de Amerikaanse vakbeweging en het IVV.

Ook in de bestuursorganen van het NVV had Woudenberg groot gezag. Aan zijn bezonken oordeel werd grote waarde toegekend. Indien Woudenberg in de vakbeweging was gebleven, zou hij ongetwijfeld een der voornaamste topfunctionarissen van het NVV zijn geworden.

In 1929 heeft hij op verzoek van Jan Oudegeest, destijds voorzitter van de SDAP (die 3 jaar geleden op dezelfde datum als Woudenberg is gestorven) zich beschikbaar gesteld voor de functie van secretaris-penningmeester van de SDAP, welke functie hij eveneens op voortreffelijke wijze heeft vervuld. En toen in 1946 de Partij van de Arbeid werd gesticht, was het vanzelfsprekend, dat hij tot secretaris-penningmeester werd benoemd.

Jarenlang is Woudenberg voorts lid geweest van de Amsterdamse gemeenteraad, waarin hij eveneens een vooraanstaande plaats innam.

Na de oorlog deed hij zijn intrede in de Eerste Kamer, waarvan hij tot zijn verscheiden deel heeft uitgemaakt. In beide colleges bewoog hij zich in het bijzonder op het gebied van de volkshuisvesting. Zou deze belangstelling wellicht voortgesprongen zijn uit het feit, dat hij geboren en getogen was in een der slechtste woonwijken van Amsterdam? Op dit terrein van de volkshuisvesting heb ik met hem 17 jaar samengewerkt in het bestuur van de Algemene Woningbouwvereniging te Amsterdam.

Jarenlang heeft hij ook deel uitgemaakt van de Raad van Commissarissen van de N.V. De Arbeiderspers. Daarenboven was hij van 1930–1951 lid van het hoofdbestuur van de Vara. In beide colleges heeft men hem node zien gaan.

In de oorlogsjaren ben ik hem herhaaldelijk in het land tegengekomen, wanneer hij er op uittrok om de verbindingen met de afdelingen van de partij te onderhouden, opdat direct na de bevrijding de partij weer kon worden opgericht.

Kees Woudenberg laat een grote leegte achter bij de zeer velen, die hem gekend hebben; in het bijzonder bij hen, die ook nadat hij zijn hoofdfunctie had neergelegd, nog geregeld met hem in aanraking kwamen.

In hem is weer één van de pioniers heengegaan, die de zeer moeilijke jaren van de opbouw van de socialistische arbeidersbeweging hebben meegemaakt en daaraan hun beste krachten hebben gegeven.

In de herinnering van talloos velen uit onze beweging zal hij blijven voortleven als een bekwaam en geharnast strijder, als een goed kameraad en goed mens.

SLEPENDE KABINETTEN

I. De NRC en de politieke logica

De opgeheven wijsvinger van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* is een vaste Nederlandse staatsinstelling geworden. Andere dagbladen hebben een parlementair overzicht, waarin het in de Staten-Generaal verhandelde wordt besproken en van enig commentaar voorzien. Maar geen blad ziet zo mild, vaderlijk en terechtwijzend toe op wat de schoolklasjes van meester Kortenhorst en meester Jonkman presteren als de NRC. Soms krijgen de kamerleden goede cijfers voor hun opstel, maar soms blijven de resultaten „naar onze mening” (ach, wat was het een genoegdoening toen ik, op de aanvallige leeftijd van 21 jaar op de perstribune geplaatst, met die woorden de volksvertegenwoordigers te lijf mocht gaan!) beneden de 6—... en de NRC doet, men krijgt altijd het gevoel: niet in de eerste plaats haar lezers, maar het betrokken kamerlid of de betrokken leden daarvan kond, meer bedroefd dan vertoornd.

En ook de ministers zien van tijd tot tijd de wijsvinger van de NRC voor zich en hun beleid oprijzen. Het Rotterdamse blad volgt hun beleid, — soms op een wijze die de strafrechtskenner en de politierechter als „hinderlijk volgen” plegen aan te duiden. Een enkel maal, bijv. wanneer minister Staf in Amerika over defensieproblemen gaat onderhandelen, wordt de bewindsman al de avond van te voren in de NRC gewezen op de fouten die hij de volgende dag in zijn besprekingen met de Amerikaanse autoriteiten wel zal maken, — en wordt de lezer herinnerd aan de uitspraak van de Hoge Raad der Nederlanden dat onder „hinderlijk volgen” mede wordt begrepen „hinderlijk voor iemand uitlopen”. Maar welk een geestelijke steun moet het in zulke gevallen niet voor de regering zijn om te weten dat de fouten in haar beleid, welke zij op Donderdag zal begaan, haar reeds 's Woensdagsavonds in de NRC worden gesignaleerd!

Met des te meer belangstelling dus ziet men het „Critisch Commentaar” in, dat de NRC op 4 September verbond aan mijn beschouwing over kabinetscrises in Frankrijk en in Nederland, — een beschouwing waarin zoals de lezers van het Augustusnummer van *S en D* weten naar aanleiding van een aantal cijfers (betrekking hebbend op de „verloren dagen” bij kabinetscrises en op de ambtsduur van ministers) de voorstelling dat de Nederlandse politiek t.a.v. kabinets- en ministerwisselingen zoveel stabiel zou zijn dan de Franse als „bijgeloof” werd aangeduid. De NRC betoogt in dit commentaar op welsprekende wijze, dat de Franse politiek een andere structuur bezit dan de Nederlandse, iets wat uiteraard noch ik noch de lezers van *S en D* zouden hebben vermoed zonder dat de NRC ons daarop zou hebben gewezen („en daar had prof. B. toch zeker op moeten wijzen”, „door aan de kenmerkende

eigenschappen van het Franse en van het Nederlandse politieke leven . . . voorbij te gaan"). Het ongeluk alleen voor de NRC is, dat ik de slechts betrekkelijke waarde van statistieken heb vooropgesteld en, ik meen vijf malen, in mijn artikel had aangegeven. Trouwens, de door de NRC gesuggereerde veronderstelling dat het Franse politieke stelsel te verkiezen zou zijn boven het Nederlandse is bepaald niet van mij afkomstig.

De enige bedoeling van mijn artikel was om te laten zien dat, als men niet meer doet dan enige eenvoudige cijfers raadplegen, er ernstige twijfel moet ontstaan aan de fabel van de eminente stabiliteit van het stelsel, waaronder Nederland geregeerd wordt. Tegen die bedoeling nu richt de NRC vier argumenten, die naar mijn gevoel met het door mij betoogde weinig van doen hebben, al kan men van sommige zeggen dat ze op zich zelf niet onjuist zijn.

De eerste niet onjuiste, maar in dit verband zinloze, opmerking is, dat „de verdeling van de bevoegdheden tussen regering en parlement in Frankrijk geheel anders (is) dan bij ons". Gelukkig dat er nog een NRC bestaat om ons dit soort van dingen (waaraan prof. B. toch niet had mogen voorbijgaan . . .) te helpen herinneren. Maar goed: inderdaad „worden in Frankrijk geschillen op parlementair terrein uitgevochten, die bij ons tot het terrein van de administratie behoren". Zulks kan leiden tot „verloren nationale dagen", zegt de NRC. Natuurlijk, maar kunnen „geschillen op het terrein van de administratie" dat *niet*? Ook de NRC moet beter weten — en zou ook „behoren" te weten (als ik me even van de NRC-stijl mag bedienen) dat zulke geschillen niet altijd, zelfs niet als regel, tot een kabinetscrisis leiden en toch, puur-intern, verloren dagen zijn omdat er onder de uiterlijke schijn van stabiliteit in feite niets gebeurt. Op dat verschijnsel sloeg mijn vraag in het Augustusnummer (blz. 493) „of het zin heeft van stabiliteit en continuïteit te spreken in gevallen waar door afwezigheid van beleid ook geen discontinuïteit kan optreden". De NRC gaat daar — wijselijk, voor wie de Nederlandse stabiliteit bemint — niet op in; misschien mag ook ik een andermaal een gemotiveerd antwoord beproeven.

Het tweede „argument" van de NRC is, dat er in de Franse Kamer meer vertegenwoordigers van groepjes — van streekbelangen zitten dan in de Nederlandse Staten-Generaal, en dat daardoor „vergelijken ook al minder vruchtbaar" wordt. Ik zet het woord „argument" tussen aanhalingstekens, omdat het verre van duidelijk is waarvoor of waartegen de NRC met deze — op zich zelf alweer niet onjuiste — opmerking wil argumenteren. Toegegeven dat Nederland minder belangen- en streekvertegenwoordigers in het parlement heeft dan Frankrijk (wij kennen er overigens ook wel enige voorbeelden van . . .), ja — dan is vergelijken moeilijker. „Minder vruchtbaar"? Dat zit nog, dunkt me, want als de structuur van de Franse politiek helemaal gelijk was aan de Nederlandse dan *viel* er eenvoudig niets te vergelijken. Het ging echter om de politieke stabiliteit zoals die (onder andere!) blijkt bij en uit kabinetscrises. Meent de NRC dus dat een parlement waarin groeps- en streekbelangen sterk vertegenwoordigd zijn per se onstabielere kabinetten tegenover zich zal vinden dan een parlement waarin die belangen slechts zwak vertegenwoordigd zijn? Dat staat — op zijn zachtst gezegd — nog te bewijzen, en er zijn feiten die bepaald op het tegendeel wijzen. Wordt niet een groot deel van Frankrijks terughoudendheid om een vooruitstrevende economische politiek te aanvaarden

verklaard door de omstandigheid dat plm. een derde van de Assemblée de boeren vertegenwoordigt, die van protectie leven?

Derde argument van de NRC, dat niet alleen niet op mijn betoog slaat maar dat nergens op slaat — omdat het eenvoudig niet juist is. Het „hele grote verschil tussen Nederland en Frankrijk” is volgens de NRC dat in Nederland „slechts de dagen van crisis als verloren kunnen beschouwd, terwijl in Frankrijk zeer vele dagen mét een regering als verloren moeten worden beschouwd.” De Franse regeringen zijn nl., heeft de NRC opgemerkt, veroordeeld tot een voortdurende eierdans, — een acrobatiek waarvan het aan het Rotterdamse blad blijkbaar ontgaan is dat het niet uitsluitend tot verdorven zuiderlingen beperkt blijft. Ik méén ook Nederlandse regeringen wel eens te hebben zien eierdansen, maar dat ging dan ook over een onschuldig niemendalletje als Indonesië. — Onder hetzelfde hoofd betoogt het blad nog dat de verloren dagen van de Nederlandse kabinetscrises dikwijls niet eens *ten volle* verloren zijn, omdat (let wel: omdat!) „de verschuivingen in richting zwak en geleidelijk zijn geweest en omdat iedereen wist, dat zij dat zouden zijn”. Als ik deze troostrede goed lees bedoelt het blad dus, dat er in Nederland misschien wel meer dagen aan kabinetscrises worden besteed of verdaan dan men zich gaarne realiseerde (die eenvoudige conclusie uit de cijfers kan men moeilijk tegenspreken), maar dat ze niet zo serieus zijn omdat ze in mindere mate een „crisis”-karakter hebben. Ik heb, zoals in het Augustusnummer uiteengezet, eer het tegenovergestelde gevoel: dat de Nederlandse natie er bekaaid afkomt, als de leidende politici het land weken en weken lang zonder kabinet laten — terwijl de mogelijke veranderingen slechts gering zijn en de oplossingen zich dus slechts over een smalle sector van de politieke waaier kunnen variëren. Is het volgens de NRC een verblijdend teken van politieke stabiliteit, dat er — om een voorbeeld te noemen — dagen en wekenlang wordt gezocht naar een oppassende rooms-katholieke jongeman, die genegen zou zijn onderminister van Buitenlandse Zaken te worden en als zodanig aanvaardbaar zou zijn? Kom, als men dat werkelijk meent is mijn vermaning om eens kritisch te gaan staan tegenover een vermeende continuïteit in ons politiek bestel, „als die continuïteit om niet-wezenlijke redenen wordt onderbroken,” niet overbodig geweest.

Dan het vierde punt in de argumentatie van de NRC, dat voor de verandering echt iets van een argument heeft. Het is niet alleen in een Franse regeringscoalitie moeilijk om de partijen bijeen te houden, maar bovendien moeilijk om de afgevaardigden die tot één partij behoren altijd één lijn te laten trekken, zegt de NRC. Inderdaad: een politieke partij in Frankrijk is iets anders dan een politieke partij in Nederland, de Franse afgevaardigden zijn „individualisten” (zegt de NRC — en bedoelt waarschijnlijk dat zij, vooral door het andere kiesstelsel, minder op de centrale leiding van hun partij zijn aangewezen en meer op de belangen en traditionele stemmingen van hun kiesdistrict) — en dat kan instabiliteit veroorzaken. Maar het is nauwelijks een argument tegen de door mij gegeven cijfers — omdat dit element van de Franse instabiliteit ook in die cijfers tot uitdrukking komt, en dus misschien tot de verklaring ervan kan bijdragen, maar er de geldigheid niet van kan aantasten. Voorts valt te bedenken, dat de fractiediscipline in Nederland in het algemeen wat beter is dan in Frankrijk, maar dat dit onenigheid hetzij in

de partij in het land, hetzij ook binnen de regering (er worden immers, NRC, in Nederland zoveel meer zaken op „het terrein van de administratie” uitgevochten!) niet uitsluit. Ook de NRC zal zich herinneren, wat zich binnen enkele partijen n.a.v. de Indonesische kwestie heeft afgespeeld. En heeft men ook binnen de partij, waarvan de NRC na lang aarzelen op de dag vóór de verkiezingen pleegt vast te stellen, dat zij van de door haar terechtgewezen partijen de minst verwerpelijke en dus de meest verkieslijke voor de kiezer is, wel niet verschillen van mening gezien die de omstanders over een Stikker-kop en een Oud-staart deden spreken? De veronderstelde Nederlandse stabiliteit verdient heus nadere overweging.

Wat maakt de opgeheven wijsvinger van de NRC ons nu duidelijk? Dat het Franse politieke stelsel in verschillende opzichten verschilt van het Nederlandse — een stelling waarmee de lezer gaarne instemt. Maar verder? Dat de Franse politiek instabiel is? Niemand heeft het betwijfeld, en ik heb in het Augustusnummer dat ook niet ontkend; wel heb ik twee andere dingen gesteld, nl. dat, gemeten aan het aantal verloren dagen bij kabinetscrises en aan de ambtsduur van sommige ministers, de situatie in Nederland niet als dag tegenover de Franse nacht afsteekt; en dat men, de Nederlandse kabinetscrises na 1945 overziende, tot de conclusie komt dat ze niet alleen veel langer duren dan de (overigens veel frequentere) Franse, maar dat daaruit niet mag worden afgeleid dat zij zoveel meer inhoud hebben. M.a.w. dat de vraag verdient gesteld te worden, of Nederlands nationale tijd bij kabinetscrises als de paar laatste goed wordt gebruikt.

Ieder die evenals de NRC wel eens een blik ter vergelijking heeft geworpen op buitenlandse politieke stelsels, zal zijn opgevallen dat geleerden van nagenoeg elke nationaliteit ertoe neigen hún politieke stelsel als het beste te beschouwen — hetzij dan dat zij gelijk de Amerikanen hun eigen staatkundige kernopvattingen als een ideaal blauwdrukje ter beschikking willen stellen van andere minder ver gevorderde naties, hetzij dat zij als de Engelsen de eigen instellingen wel als uniek geslaagd beschouwen, maar er schouderophalend van afzien de inboorlingen van andere naties tot dat betere inzicht te brengen dat door hen tóch niet op een termijn van korter dan enige eeuwen bereikbaar is, hetzij dat zij als de NRC het Nederlandse stelsel toch nog zo slecht niet vinden — bijv. in vergelijking met die wufte Fransen; de Franse beoefenaren van de *sciences politiques* geven rustig toe dat aan het Franse politieke stelsel ernstige fouten kleven — een houding die mij door haar openheid en zeldzaamheid altijd aangenaam treft, al kan men ontevreden zijn omdat (net als bij het slechte weer) „niemand er iets aan doet”.

Wat de NRC over de politieke stabiliteit in Nederland opmerkt is geen weerlegging van wat ik betoogde, maar een Hollandse tevredenheid die enigszins op de houding van de Engelsen lijkt. Zou voor een critisch oordeel de houding van de Fransen ook aan het Rotterdamse blad mogen worden aanbevolen?

II. Drees en de politieke wijsheid

Als ik goed tel is het de tweede maal na de bevrijding dat Drees de pen ter hand heeft genomen om iets voor *S en D* te schrijven. Het is opmerkelijk dat hij dit doet

om mijn beschouwingen over de kabinetscrises in het Augustus-nummer te corrigeren. Wat hij erover zegt — en niet zegt — is eveneens het opmerken waard.

1. Laat ik beginnen met een fout te erkennen: ten aanzien van de ambtsduur van Van Kleffens en Van Royen had ik in het Augustus-nummer buiten beschouwing gelaten dat zij tegelijk minister zijn geweest — al valt bij Drees' woorden „op eenzelfde manier als nu Beyen en Luns” de vraag te stellen of een reis-minister en een zit-minister dezelfde taakverdeling is als die tussen een Europa-minister en een minister voor buiten-Europese zaken. Maar de taakverdeling aan Buitenlandse Zaken is een duistere aangelegenheid, waarover eerst na veel aandrang van parlement en openbare mening enige officiële verklaring is gegeven. Ik geef de fout in mijn berekeningen ronduit toe.

Maar wie correcties maakt moet ook de consequenties van die correcties durven tonen. Als men overeenkomstig de verbetering van Drees de ambtsperiode van Van Kleffens op 16 maanden stelt en voor Van Royen op (laten we royaal zijn) 13, komt men nog maar tot een gemiddelde van 26 maanden i.p.v. 22½. Het verschil lijkt mij niet bijster groot, noch lijkt de ambtsperiode van Van Kleffens gedurende de oorlog een overtuigend argument. In oorlogstijd immers geven externe omstandigheden vaak aanleiding (in dit verband juist bij een minister van Buitenlandse Zaken) de continuïteit te bewaren. In de eerste wereldoorlog heeft het kabinet-Cort van der Linden het zelfs nog langer uitgehouden dan de periode van vier jaar waaraan Drees blijkbaar de voorkeur geeft.

2. Drees schrijft: „Allereerst begint hij zijn lijstjes — niet altijd zijn berekeningen — niet bij de eerste kabinets-formatie na de gehele bevrijding van Nederland in Juni 1945, maar op 23 Februari 1945 bij de formatie van het laatste kabinet-Gerbrandy”. De pen van Drees moet hier zijn uitgegleden; bij een ander zou ik dit een onbehoorlijke wijze van argumenteren noemen. De tussen streepjes geplaatste woorden suggereren een gebruik van verschillende maatstaven al naar gelang mij dat voor mijn betoog beter uitkomt.

Drees zelf vermeldt echter op de volgende bladzijde dat ik de ministers De Booy en De Quay bij Oorlog niet heb meegeteld, juist om het gemiddelde van de ambtsduur door hun door omstandigheden korte ambtsperiodes niet overmatig te drukken.

3. Drees plaatst ook een critische noot bij het feit dat ik bij de ministers van Justitie Van Maarseveen niet alleen 25 maanden tussen 1946 en 1948 heb vermeld, maar ook heb opgevoerd met twee maanden van een waarnemings-periode in 1950 — maar verzuimt erbij te vermelden dat ik in mijn beschouwingen gesteld had dat het billijk is deze beide ambtsperiodes als één te tellen omdat het dezelfde bewindsman was.

Onaanvaardbaar lijkt mij daarbij de gedachtengang dat Van Maarseveen „vijf jaar achtereen” minister is geweest, zoals Drees zegt. Dat kan een stabiliteits-factor zijn voor de zaken van *algemeen* beleid die in het kabinet worden behandeld, nl. in die gevallen waarin de betrokken bewindsman behoort tot die enkele ministers die hun stempel op het kabinet drukken. Het heeft echter met de continuïteit van beleid aan de afzonderlijke ministeries niets te maken als de betrokken bewindsman gedurende zijn ministerschap geheel verschillende portefeuilles beheert.

4. Drees maakt een onderscheid tussen de kabinets-„crises” in Frankrijk (door

onenigheden tussen regering en parlement veroorzaakt) en kabinets-„formaties” in Nederland, waarvan het naar zijn opvatting „gewenst en in Nederland niet ongebruikelijk” is dat zij eens in de vier jaren na algemene verkiezingen plaatsvinden.

Het hangt ervan af wat men onder niet ongebruikelijk verstaat. Voor de eerste wereldoorlog was dit inderdaad in Nederland de gebruikelijke toestand. Tussen 1918 en 1939 echter heeft Nederland negen kabinetten gehad, wat de gemiddelde tijdsduur op 2½ i.p.v. 4 jaar brengt. Zelfs als men het tweede kabinet-Ruys de Beerenbrouck van 1922—1925, dat in samenstelling niet teveel van het eerste afweek, bij het eerste voegt, en ook het tweede en het derde kabinet-Colijn om soortgelijke redenen bij elkaar telt, komt men niet hoger dan drie jaar. Maar dit terzijde.

Men kan voorts niet volstaan met de simpele mededeling dat bij de kabinetsformatie in de zomer van 1945 geen sprake was van „een crisis als gevolg van een conflict tussen regering en parlement — het Franse type”. Dat is op zich zelf juist om de eenvoudige reden dat er geen parlement bestond. Maar er was wel degelijk een belangrijke écart tussen wat het bevrijde land wenste en wat het vermoeide oorlogskabinet bood. Ben ik goed ingelicht (maar de parlementaire enquêtecommissie is nog altijd detective'tje aan het spelen over die ontwikkelingen) dan was reeds de kabinetscrisis van *Februari* 1945 mede een gevolg van het feit, dat bepaalde politieke invloeden uit het bevrijde Zuiden hun stem in Londen kenbaar hadden gemaakt.

Drees spreekt zorgvuldig niet over twee dingen waarover het interessant zou zijn zijn mening te vernemen. Hij gaat niet in op mijn opmerking dat bijv. in Engeland een en hetzelfde kabinet zich wendingen in zijn politiek kan veroorloven die in Frankrijk ondenkbaar zouden zijn en dat in zulke gevallen de stabiliteit in ambtsduur dus bepaald niet een stabiliteit in het beleid behoeft te betekenen. In de tweede plaats gaat hij niet in op mijn opmerking over de ministeries waar — onder één minister of onder een reeks van opvolgende bewindslieden — voornamelijk een afwezigheid van beleid valt waar te nemen. Juist in dat verband veroorloofde ik mij de opmerking, die geldt voor alles wat ik in eerste aanleg over de stabiliteit schreef, dat als er „door afwezigheid van beleid ook geen discontinuïteit kon optreden” het begrip „stabiliteit” bepaald om een nadere analyse vraagt. Het zou interessant zijn geweest als Drees, nu hij tóch de pen ter hand nam, ons een voorschot op zijn politieke herinneringen had kunnen geven door iets te zeggen over de vraag of er wérkelijk stabiliteit is geweest (iets waarvan de cijfers, ik heb dat in mijn eerste artikel al enkele malen gesteld, slechts een voorlopige indruk geven), en in hoeverre die stabiliteit een continuering is geweest van actief beleid — of een voortzetting van weinig doen en geduldig afwachten.

5. Over de betrekkelijkheid van de waarde die cijfers in dit verband hebben had ik mij in het eerste artikel enige malen uitgelaten en als teneur van dat artikel was toch (ondanks de veronderstellingen van de NRC) bepaald niet te lezen dat het in Frankrijk beter zou zijn dan bij ons; ik heb alleen gezegd dat men zich van de Nederlandse stabiliteit vaak overdreven voorstellingen maakt en, wijzende op het aantal verloren dagen bij de vorming van een nieuw kabinet, mezelf en de lezers opgewekt tot nader kritisch onderzoek. Drees is van zijn kant voorzichtig genoeg om aan het begin en het eind van zijn opmerkingen te zeggen dat

het voor ons weinig zin heeft om de toestanden in Frankrijk te critiseren en dat hij de toestanden in Nederland ook niet ideaal vindt. Zijn wij het dus over de hoofdzaak eigenlijk eens, met verschil van mening over enige cijfergroeperingen en over de vraag of een Hollandse kabinets-„formatie” wel te vergelijken is met een Franse kabinets-„crisis”?

Daar twijfel ik toch aan. Drees vindt het gruwelijke aantal dagen dat men in Nederland aan* de laatste kabinetsformatie heeft besteed wel jammer, maar ziet er ook een goede kant aan, nl. die van het „diepgaand overleg... ten einde een redelijke kans te verkrijgen op een voldoende mate van overeenstemming tussen de regering en de meerderheid der volksvertegenwoordiging”. Dit nu klinkt indrukwekkend, maar is het naar mijn gevoel niet. Ik heb in het eerste artikel over „Dreesbeeldonkerstafje-spelen” gesproken in verband met de kabinetsformatie van 1952. Dat was natuurlijk niet vriendelijk jegens de betrokken heren, die toch ook hun best doen en ook door de winter moeten. Maar indrukwekkend waren die 68 dagen echt niet. Als Drees zijn onthullingen had voortgezet zouden wij misschien vergast zijn op mededelingen hoe er 68 lange dagen over onderhandeld is om die „voldoende mate van overeenstemming” tussen regering en Tweede Kamer te krijgen. Naar wat erover gepubliceerd is — en naar wat men er in Den Haag over kon vernemen — krijgt de belangstellende eer de indruk dat 's lands tijd aan weinig gewichtige zaken is besteed. Het geheel krijgt zelfs een licht belachelijk karakter als men deze plechtige verklaring legt naast datgene wat ons bij de jongste „algemene beschouwingen” over die samenwerking tussen regering en parlement is onthuld. De woordvoerders van de twee voornaamste regeringspartijen hebben elkaar aangeblaft op een wijze die voor een argeloos toeschouwer op het ergste leek te duiden. Deze berg baarde een muis. Voor ons was echter interessant om te zien wat Drees als minister-president daarbij opmerkte. In eerste instantie meende hij dat de principiële gedachtenwisseling tussen de twee woordvoerders het ministerie niet aanging, omdat hij als voorzitter daarvan niet méér had te verdedigen dan „slechts het practische beleid dat door het kabinet wordt gevoerd”. Als troost voor door de parlementaire woordvoerders mogelijk verontruste landgenoten voegde hij eraan toe: in het kabinet „loopt het naar omstandigheden toch nog niet zo gek” (Handelingen Tweede Kamer 1954/1955, blz. 79).

In tweede instantie (t.a.p., blz. 118) was hij, zijn troost ditmaal niet tot de verontruste landgenoten maar tot de teleurgestelde fractieleiders richtend, zo vriendelijk om mee te delen dat hij en zijn ambtgenoten niet „onberoerd” bleven door ernstige zaken als het mandement, maar dat de veranderingen in de politieke verhoudingen die uit de redevoeringen in de Kamer duidelijk waren af te leiden nog geen effect hadden t.a.v. het kabinet, waarvan hij reeds eerder had opgemerkt dat er wel meningsverschillen in voorkomen, maar dat die „veel minder langs partijlijnen lopen dan men daarbuiten dikwijls veronderstelt”.

Hij had zakelijk gelijk: er was niet gebleken dat voldoende steun uit de Kamer aan het kabinet zou komen te ontbreken. Maar als ernstige spanningen tussen de voornaamste regeringspartijen slechts flauwe rimpelingen opwekken in de stille binnenwateren van het kabinet, is de vraag toch gepermitteerd of, twee jaar geleden, die volle 68 dagen werkelijk zijn besteed aan het zó uitbalanceren van het

kabinet dat gevormd werd, dat er „voldoende samenwerking” zou worden verkregen met de Kamer en om het „naar omstandigheden toch nog niet zo gek te laten lopen”.

Ten bewijze van de ministeriële stabiliteit haalt Drees dan enkele voorbeelden aan waarvan ik inderdaad moet zeggen dat de naam Lieftinck in mijn artikel naast die van Drees en Mansholt niet zou hebben misstaan. Maar zijn overschatting van de stabiliteit blijkt als hij daarnaast als voorbeeld noemt, dat na Juni 1945 aan Sociale Zaken „slechts drie ministers hebben gezeteld van een zelfde politieke richting”. Ik kom hier op een gevoelig terrein, maar het is Drees die het onderwerp aan de orde stelt. Geen duidelijker voorbeeld van een stabiliteit die in een niet onbelangrijke sector *afwezigheid* van beleid of een zwak beleid betekent dan het genante feit dat wij aan het eind van 1954 nog steeds een „noodwet ouderdomsvoorziening” hebben.

Nu Drees het aan de orde stelt wil ik wel zeggen dat het mij een van de punten lijkt uit het propaganda-arsenaal van onze politieke tegenstanders waarop men hun geen ongelijk kan geven. Afgezien van de vraag of een zekere vertraging veroorzaakt is doordat men wilde zien, wat in de volksvertegenwoordiging „haalbaar” was (een begrijpelijke overweging, maar geen krachtig beleid) kan men in bevoegde kringen de mening vernemen, dat het een of sommige bewindslieden aan een duidelijk beleid en handelingsbekwaamheid heeft ontbroken of dat de personeelsbezetting aan het departement onvoldoende is geweest, waarvoor elk van de achtereenvolgende ministers dan een zekere verantwoordelijkheid heeft te dragen. Het is Drees evenmin als mij onbekend dat er in kleine kring niet zonder hartstocht is gestreden over de vraag, wie nu wel de meeste „schuld” aan de vertraging had. Maar vreugde over de stabiliteit: neen, dat kan men aan Sociale Zaken toch niet uitsluitend beleven.

Ten slotte voert Drees nog het feit aan dat Beel zes jaar minister is geweest — en verzuimt erbij te vermelden dat deze periode onderbroken is geweest. In hoeverre Beels ambtsperiodes een zegenrijke werking hebben gehad op 's lands zaken valt in de Nederlandse politiek en openbare mening nog onder de betwiste aangelegenheden. Waarschijnlijk heeft Drees gelijk als hij meent dat één Beel beter is dan vier successieve Beelen.

Het omgekeerde geldt namelijk alleen als een minister zó verre onder de maat is gebleven dat zijn mogelijke vervanging een waarschijnlijke verbetering is. Stabiliteit is, wanneer we over de ambtsduur van ministers spreken, een zegenrijke factor als zij goed werk doen; een onverschillige zaak als zij alleen hun tijd uitzitten; en een euvel als zij, in dier voege zittende, kwesties laten liggen die om afdoening vragen of de zaken apert verkeerd behandelen.

Wie het anders stelt blijkt gevallen te zijn voor het misverstand, dat naar men zegt sommige zittende ministers wel aanvreest: de overtuiging dat hun aanblijven op zich zelf een soort scheppingsordinantie zou zijn (als dit tegenover humanistische bewindslieden geen ongepaste beeldspraak is), een vanzelfsprekende zegen voor land en volk. Ter vermijding van misverstand: ik gun de heer Beel gaarne een lang leven, ook ministerieel. Maar is het zo prettig (om mogelijke betreurenswaardige conclusies uit te sluiten ga ik nu maar 40 jaar terug om een voorbeeld te kiezen) dat in 1914 een wereldoorlog nodig was om te laten zien dat de toen zittende

minister van Financiën onbekwaam was voor zijn vak, zodat Treub bij het uitbreken van de oorlog zijn functie in feite moest overnemen? Voor een tweede voorbeeld grijp ik toch weer naar het recente verleden, omdat ik me herinner hoe ik schrok (het woord is niet overdreven) toen ik eens naging welke verklaringen de Nederlandse regering na de bevrijding in 1945 zo al heeft uitgegeven over de defensiepolitiek: de opeenvolgende uiteenzettingen van de na-oorlogse jaren spraken elkaar zó apert tegen en vertoonden zó'n zigzaglijn, dat ik me toen ernstig begon af te vragen of het nu werkelijk, met het oog op de stabiliteit, gewenst is dat dergelijke ministers jaren in functie blijven, of dat men blij zou moeten zijn hen na enkele maanden — in plaats van na een jaar of twee jaar — weer te zien aftreden. Dat was twee jaar geleden *); ik vraag het me nog steeds af.

Goed, geen kabinet's „crises" maar kabinet's „formaties" in Nederland. Zijn de 48 of 68 dagen van de laatste formaties dan echt geen „verloren nationale dagen" zoals ik vreesde? Drees spreekt zelf over „de slepende gang van de formaties" als van „één van de zwakheden der Nederlandse politiek". Het spijt me: de formaties slepen niet, ze gaan helemaal niet. Er er is reden tot zelfonderzoek bij degenen die voor dat niet-gaan, wat men alleen uit beleefdheid nog „slepen" kan noemen, medeverantwoordelijkheid dragen.

---

*) Op de blz. 680—682 van *S en D* van Nov. 1952 vindt men een kleine bloemlezing uit dit defensiedossier: een uittreksel van drie bladzijden, waaraan ik ook een geheel boek had kunnen wijden als ik de vermaning van de Prediker over het „vermeerderen van smart" (in dit geval in het bijzonder voor Harer Majesteits Regering) niet indachtig was geweest.

DE PEN OP PAPIER

Ontoereikendheid van socialistische doelstelling?

„Het wankele en het noodzakelijkerwijze te kort schietende van een socialistische progressieve eenheidspartij als de PvdA wil zijn, zit naar onze mening in de vaagheid van haar grondstellingen en in het ontoereikende van haar doel”, aldus de heer Romme bij de jongste algemene politieke beschouwingen in de Tweede Kamer.

Zijn argumenten voor deze beschuldigingen put de heer Romme uit de reeks verslagen van gesprekken over het socialisme, die het vorig jaar in dit maandblad zijn verschenen.

Mij interesseert op het ogenblik alleen het tweede deel zijner beschuldiging, die aangaande de ontoereikendheid van het socialistisch doel, omdat Romme het enige argument dat hij voor dit verwijt aanvoert, ontleent aan een bijdrage mijnerzijds tot genoemde discussie.

Het gesprek liep toen over de vraag of ons socialisme een „toekomstbeeld” nodig heeft. Polak had meer dan eens deze vraag bevestigend beantwoord, hij vond het noodzakelijk dat wij als socialisten een antwoord geven op de vraag waarhéeen onze maatschappij zich dient te ontwikkelen, en dat wij daarvan een beeld ontwerpen en uitdragen als het gans andere.

Nu is het op zichzelf wel merkwaardig, dat Romme argumenten over *de* doelstelling van *het* Nederlandse socialisme ontleent aan een gesprek tussen socialisten, die het over de concrete socialistische doelstellingen in hun algemeenheid eens zijn — een gesprek dat slechts gaat over de *vraag*, of aan deze concrete doelstellingen nog een wijdere, algemene zou moeten worden toegevoegd. Zijn argumentatie zou op deze enkele grond reeds als volstrekt ontoereikend kunnen worden afgewezen, maar het kan zijn nut hebben behalve de ontoereikendheid ook de intrinsieke opjuistheid van Romme's beweringen aan te tonen.

Prof. Romme knoopt aan bij een uitspraak van mij, waarin ik mij voorstander betuig van het ontwerpen van een toekomstbeeld, doch daaraan enige voorwaarden verbind. En dan citeert hij uit de discussie het volgende:

„Het toekomstbeeld mag niet alomvattend zijn, want dan zou het in feite alleen maar secularistisch kunnen wezen, en dat moet ik afwijzen.

Buskes: wat bedoel je daarmee?

Van Lier: Dat er dan een tegenstelling ontstaat tot de eschatologische verwachting van het Christendom. Het beeld moet dus beperkt zijn. Het toekomstbeeld kan geen antwoord geven op de diepste vragen en zou ook geen eigen principe van waarde-ordering kunnen bevatten”.

Aan dit citaat knoopt de heer Romme de volgende kritische beschouwingen vast:

„Ik begrijp, dat de heer Van Lier dit voor een politieke partij voldoende vindt, anders zou hij zich niet zo uitspreken. Maar ik vind het beslist onvoldoende, en meer dan ooit onvoldoende in onze tijd, waarin in een verwereldlijkte samenleving het actuele van de politiek zich in belangrijke mate toespitst op het economisch-sociale en financiële vlak.

Want juist in zo'n tijd — veel en veel meer dan in de tijd, toen de onderwijsstrijd het centrale politieke tournooi was —, juist in deze tijd hebben wij de doelbewuste verbinding nodig van het tijdelijke met het eeuwige, die in wezen onschendbaar zijn. Juist in zo'n tijd hebben wij nodig niet alleen, dat onze levensbeschouwing voedingsbodem is voor onze politiek — iets, dat gelukkig in de PvdA wordt erkend —, maar ook de daadwerkelijke erkenning en politieke doelstelling, dat onze politiek een dienende taak heeft met betrekking tot onze uiteindelijke levensbestemming.

Wanneer wij ons in de politiek bewegen op het economisch-sociale en financiële terrein, dan moeten wij altijd, in het belang van onze gehele gemeenschap, bewust ons richten op het „*tantum quantum*”, op het bevorderen van het gebruik van het geschapene naar Gods wil, tot Gods glorie en tot heil van de zielen. Dit moet natuurlijk ook gebeuren op elk ander terrein, maar in het tegenwoordige meest actuele politieke vlak is in een verwereldlijkte samenleving juist het gevaar zo groot, veel groter dan bijv. op het terrein van het onderwijs, dat dit bewustzijn vervlakt en verdooft, dat het niet de bezieling is van onze dadendrang, en dat de samenleving verkeerd wordt gericht, wanneer wij niet ook in onze politiek duidelijk en openlijk de hand leggen tussen ons toekomstbeeld hier en zijn waarde voor de eeuwigheid, en wanneer wij dat toekomstbeeld niet doordringen van een eigen principe van waarde-ordening.”

Ik moge volstaan met in deze beschouwingen een drietal onjuistheden te signaleren, en van mijn kant een enkele vraag te stellen.

1. De hele discussie over de verhouding van een eventueel toekomstbeeld tot een principe van waarde-ordening liep over de vraag: in welke zin een socialistisch toekomstbeeld specifiek socialistische trekken zou moeten vertonen, of het dus ook een *eigen socialistisch* principe van waarde-ordening zou moeten bevatten. Dat heb ik ontkend en ontken ik nog (mijn stelling is in de discussie ook niet bestreden), maar dat betekent geenszins, dat een socialistisch toekomstbeeld geen enkele principe van waarde-ordening zou moeten bezitten.

M.i. is er wel degelijk een principe van waarde-ordening, dat in een eventueel socialistisch toekomstbeeld zou moeten doorwerken, namelijk het *personalistische*.

In zijn boek „*L'Homme et l'Etat*” spreekt Maritain de tegenstellingen die er op het vlak van de praktische verwerkelijking bestaan tussen de zgn. „oude” en de „nieuwe” mensenrechten; tussen aan de ene kant bijv. het recht op persoonlijk bezit van stoffelijke goederen en aan de andere kant de rechten van de mens in zijn functie van arbeider, als het recht op arbeid, het recht op medezeggenschap, het recht om gratis deel te hebben in de elementaire goederen van de cultuur.

Maritain zegt dan, dat het erop aankomt volgens welk principe van waarde-ordening men deze oude en nieuwe rechten in hun concretisering met elkaar wil harmoniëren. Men kan dit volgens hem doen volgens het liberaal-individualistisch, het communistisch of, zoals Maritain zelf 't zou willen, volgens het personalistisch principe. Wat houdt dit personalisme nu in? Dat men de stoffelijke goederen dienstbaar wil maken aan de gemeenschappelijke verovering der intrinsiek menselijke waarden (zowel zedelijke als geestelijke) en van de menselijke vrijheid. Mijn vraag aan prof. Romme is nu of hij van zijn kant dit personalistisch principe zou willen aanvaarden, of is hij er nog niet aan toe zich op een dergelijke grondstelling vast te leggen? Ik merk hierbij nog op, dat dit personalistisch beginsel zeker niet specifiek-katholiek is, doch slechts óók-katholiek, in de geest waarin prof. Romme zelf vorig jaar de „katholieke politiek” heeft getekend. Naar mijn mening verdient het juist om deze reden aanbeveling het in een partij-politieke samenwerking met niet-katholieken als grondstelling te aanvaarden.

2. Professor Romme verwijt mij eigenlijk de „dienende taak van de politiek uit onze uiteindelijke levensbestemming” niet te zien.

Nu is het bijzonder jammer dat hij het gesprekverslag in „Socialisme en Democratie” zo onvolledig heeft geciteerd. Ik neem aan, dat hij de verslagen wel volledig heeft gelezen; maar dan is hij ook de tweede voorwaarde tegengekomen, die ik voor het eventuele socialistische toekomstbeeld heb gesteld, namelijk:

„De tweede voorwaarde is, dat het toekomstbeeld verenigbaar zou moeten zijn met de christelijke levensbeschouwing en de christelijke geloofsopvattingen en gezien moet kunnen worden als een goede projectie daarvan in onze tijd. Ik geloof met Polak, tot die concretisering op sociaal gebied leidt, waar het ons om te doen is. In de praktijk zijn er ook duidelijke aanwijzingen, dat dit mogelijk is, omdat men bijv. in het christendom dat dit in principe mogelijk is, omdat het christelijk geloof nu eenmaal niet uit zich zelf dom meer oog gaat krijgen voor de sociale aspecten van het geloof en de geloofsleer.”

Prof. Romme zal toch zeker niet kunnen ontkennen dat met deze woorden het verband tussen een toekomstbeeld en de christelijke levensvisie is gelegd.

Hij kan dus alleen met mij van mening blijven verschillen, als hij dat verband nog nauwer zou willen zien. Maar dan vraag ik mij af, of er vanuit de mens gezien werkelijk een nauwere band mogelijk en denkbaar is.

3. Het komt mij voor, dat prof. Romme als hij het heeft over de verbinding van „het tijdelijke met het eeuwige,” van „het toekomstbeeld hier en zijn waarde voor de eeuwigheid”, van „de politiek en onze uiteindelijke levensbestemming” ten onrechte de *daadwerkelijke* erkenning daarvan op één lijn stelt met de uitdrukkelijke formulering dier erkenning. Toch ligt juist hier een belangrijk verschil tussen zijn opvatting en de mijne. Voor mij is het voldoende en tevens het belangrijkste, dat zowel in de concrete politiek, alsook bij het ontwerpen van een toekomstbeeld *daadwerkelijk* overeenstemming bestaat met de christelijke normen. Of dit ook met woorden uitdrukkelijk geschiedt is dunkt mij secundair, zeker is een uitdrukkelijke formulering van zulk een overeenstemming geen compensatie voor een daadwerkelijk tekort aan overeenstemming.

VAN LIER

Ter verdediging van de gemassificeerde asfaltmens: een minderheidsnota

Vóór mij ligt een rapport, Welvaart en Welzijn: Enkele aspecten van de ontwikkeling van N.O.-Brabant en N.-Limburg, het meest recente deeltje in de serie rapporten welke de Dr. Wiardi Beckman Stichting over verscheidene ontwikkelingsgebieden uitbrengt.

Het is een aardig rapport, omdat het nuttige gegevens onder de algemene aandacht brengt en tot een conclusie komt, waarop zeker door socialisten weinig valt af te dingen, de conclusie namelijk, dat er in dit gebied, waarin de toestanden nog allerm minst bevredigend zijn, niet alleen (economisch) de *welvaart* moet worden bevorderd, maar ook (sociaal en cultureel) het *welzijn* van de mensen in de bredere zin van het woord. De stelling is niet gloednieuw, maar mag misschien nog wel eens worden gehoord.

Met veel van wat in het rapport staat ben ik het eens, en het is opgesteld door geestverwanten, waaronder enkele goede vrienden van me. Toch zou ik mij een kritische opmerking willen veroorloven, die in het bijzonder de toon en stijl van een deel van het rapport betreft, maar daarmee toch eigenlijk ook het beleid raakt. Het betreft hier de opmerkingen die in hoofdstukje VIII worden gemaakt onder de dikke titel Massificatietendenzen en persoonlijkheidsvorming in een Heterogeen Milieu.

Het woord massificatie is een modewoord en men kan erover twisten wat er precies onder verstaan wordt. Veel van wat de Commissie N.O.-Brabant in dit hoofdstukje te berde brengt heeft naar mijn gevoel met massificatie in welke zin van het woord dan ook niets te maken. De commissie windt zich bij voorbeeld op over het feit, dat de ondervraagde personen in deze streek naar haar oordeel te weinig boeken lezen en in het algemeen een te weinig cultureel gebruik van hun vrije tijd maken. Dat kan iets met „massificatie” te maken hebben, maar de gewichtige titel lijkt me toch een vlag die slechts een deel van de lading dekt.

Wat is nu de beschuldiging ten aanzien van de lectuur? Men heeft 200 mensen in Oss wonend de vraag gesteld: „Leest u wel eens een boek?” — en daarbij bleek, dat „slechts” 93 personen of 47 pct. antwoordden min of meer geregeld een boek te lezen. De commissie vindt dit maar danig bedenkelijk en meent, dat het cijfer „nog geflatteerd” is, doordat er ook leden van het chemisch-technisch personeel van de firma Organon bij waren onder wie veel grotere belangstelling voor boeken bestaat. Groot is ook de ontsteltenis van de commissie over het feit, dat de meeste ondervraagden die wel eens een boek lazen zich (evenals de huidige president van de Verenigde Staten, kan erbij worden aangetekend) in het bijzonder bleken te interesseren voor cowboy-verhalen, als is blijkbaar een streepje licht achter de donkere wolken aanwezig, omdat bij de chemici, zoals de commissie opgelucht zegt, „ons een heel andere wereld tegemoet trad”: „Johan Fabricius, Irwin Shaw, Marnix Gijzen, Sartre.” (De combinatie alleen is al goud waard). De aandacht verdient hierbij nog, dat de commissie de naam Marnix Gijzen abusievelijk met een z spelt, blijkbaar veronderstellende, dat dr. Jan Albert Goris te New York, die zich achter dit pseudoniem verbergt, een verre naneef is van de in Brabant niet onbekende Merijntje Gijzen.

Het schijnt tot de leden der commissie niet te zijn doorgedrongen, dat de 47 pct. die „slechts” geregeld boeken leest, geen laag, doch een naar verhouding hoog percentage is. Wat erger is, zij schijnt zich niet te hebben gerealiseerd, dat wanneer men oordelen over hoog of laag afgeeft, de regels van het eerlijk spel meebrengen, dat men vertelt met welke hoogten men vergelijkt. In het onderhavige geval kan men zich bij voorbeeld voorstellen, dat men de cijfers voor N.O.-Brabant vergelijkt met die voor Nederland; uitgebreid onderzoek is wel is waar voor het gehele land niet verricht, maar er bestaan enige steekproeven van het NIPO, die een indicatie kunnen geven.

Een andere vergelijkingsmaatstaf zouden de leesgewoonten in het buitenland kunnen zijn — en dan durf ik op grond van eerder gepubliceerde gegevens voorspellen, dat de leesgewoonten van de gemiddelde Nederlander en misschien ook van de gemiddelde inwoner van Oss wel achter zullen staan bij die van de gemiddelde Noor, de gemiddelde Deen en de gemiddelde Tsjech, maar het waarschijnlijk ver zullen winnen bij die van de gemiddelde inwoner van de Verenigde Staten: het hang er maar van af wát men als bases van vergelijking neemt.

Een derde — en waarschijnlijk de meest zinvolle — vergelijking zou kunnen zijn de vraag, wat de grootouders van de ondervraagden lezen. Dat valt niet langs de weg van een simpele enquête na te gaan, maar er is weinig kennis van de Nederlandse sociale geschiedenis nodig om te schatten, dat bij deze grootouders de leesgewoonten waarschijnlijk droevig dicht bij het nulpunt lagen — en dat dus, als men de gestadig omhooggaande trend van het Nederlandse sociale leven bekijkt, er nog minder reden is voor de culturele jammerklachten van de commissie dan op grond van andere argumenten al bestaat.

Hetzelfde geldt eigenlijk voor de radio. De arme inwoners van Oss beperken zich bij het luisteren naar de radio tot „het gebodene wat de minste geestelijke inspanning vergt,” constateert de commissie met droevig hoofdschudden. De ondervraagden bleken namelijk

weinig naar sprekers en serieuze muziek te luisteren, en veel naar bonte avonden en lichte amusementsmuziek.

De commissie heeft pech gehad. Het vergelijkend materiaal waarop zij, indien de normatieve zijde van haar betoog enige waarde zou hebben, zich zou hebben dienen te baseren, is waarschijnlijk juist verschenen nadat zij haar rapportje had afgesloten. Wij weten nu, dat het Centraal Bureau voor de Statistiek kort geleden een onderzoek heeft ingesteld naar de luistergewoonten van het gehele Nederlandse volk... die ongeveer in dezelfde richting bleken te liggen als die van de Ossenaars: veel amusementsmuziek, bonte avonden en hoorspelen, weinig klassieke muziek en weinig sprekers. Men kan over dat verschijnsel natuurlijk een cultureel gejammer aanheffen. In de eerste plaats is het op grond van de gegevens van het CBS apert onjuist om uit de enquête van de WBS-commissie conclusies te trekken die in het bijzonder de bevolking van N.O.-Brabant in het on-culturele hoekje drukken, maar in de tweede plaats mag toch de vraag worden gesteld, wie ooit heeft uitgemaakt, dat de radio er in de eerste en voornaamste plaats zou zijn om klassieke muziek en serieuze lezingen uit te zenden. Het is wenselijk, dat dat mede gebeurt; ik zou nog een stapje verder willen gaan en zeggen: het is een nationaal belang, dat er een zekere leiding wordt gegeven (een *zekere!*), doordat men juist deze onderdelen van de programma's zo goed mogelijk verzorgt en zo aantrekkelijk mogelijk maakt... waaruit dan in het bijzonder degenen die de serieuze voordrachten voor de radio verzorgen de consequenties overigens wel eens zouden mogen trekken: de fout hoeft niet alleen bij de inwoners van Oss te liggen!

Maar, om tot de hoofdzaak te komen: is het een fout van de gemiddelde inwoner van Oss en de gemiddelde Nederlander als hij zijn radio in de eerste plaats wil gebruiken om de nieuwsberichten te horen en verder, als hij verveeld is of moe van andere werkzaamheden, een stukje lichte muziek te horen? Ook hier zou een vergelijking met toestanden elders nuttig kunnen zijn om wat vaste grond onder de voeten te krijgen bij een oordeel. De BBC houdt er in Engeland een „derde programma” op na met culturele uitzendingen van in het algemeen hoog en zwaar gehalte. Het valt zeer te waarderen dat dit geschiedt en er is ook een levendige belangstelling voor deze uitzendingen, die, naast enige quasi-diepzinnigheid, veel moois en interessants bieden. De ervaring in Engeland leert echter onomstotelijk, dat het aantal luisteraars dat geregeld naar deze hoog-culturele uitzendingen luistert, veel en veel kleiner is dan het aantal van degenen die geregeld de Home Service of het Light Programme hebben aanstaan.

III.

Mijn bezwaar gaat dus niet tegen de feiten die in het rapportje over N.O.-Brabant worden aangegeven, maar tegen de wijze waarop zij, zonder behoorlijk vergelijkingsmateriaal of zonder uitdrukkelijke aanduiding van de normen waarvan de commissie uitgaat, met schrik en ontzetting worden uitgelegd als tekenen van een verondersteld „laag cultureel peil van de gewone man in Oss.” Laat ik er ter vermijding van alle misverstand bijzeggen, dat ik geen enkele reden zie om over de feiten die ten aanzien van het ontwikkelingspeil van wat we nu maar even gemakshalve „de gewone man” zullen noemen vriendelijker, loffelijker of optimistischer te schrijven dan feitelijk verantwoord is. Blijken er tekorten en lacunes, dan ligt het juist op de weg van personen en organen in een socialistische partij om daarop te wijzen en maatregelen tot verbetering voor te stellen. Er is ook geen reden om over culturele prestaties te spreken als die er niet zijn. Maar laten we alsjeblieft *reëel* zijn en vooral het schoolmeesterstoontje laten varen, dat bij voorbeeld (maar zeker niet alleen!) in het achtste hoofdstukje van dit rapport zo akelig denigrerend klinkt over de wijze waarop de gewone Nederlander, in dit geval de gewone inwoner van Oss, zijn eigen tijd doorbrengt.

Ja, wij weten het nu wel: de massificatie, liefst gekoppeld aan de asfaltmens van de grote industriesteden (al is dat in het geval-Oss wat moeilijk), is een geliefd thema van de weekendconferenties, waar men met zorgen vervuld is over de toekomst van de Europese mens. Ik heb er de laatste tientallen jaren nogal wat verzuchtingen over vernomen en moet er bij aantekenen, dat het mij als onbewuste humor aandoet, dat de commissie in hetzelfde hoofdstuk waarin zij lamenteert over die massificatietendenzen, betoogt, dat het gevaar van massificatie alleen kan worden gekeerd, wanneer de jeugd „in zelfstandig kritisch denken is getraind”: onbewuste humor, omdat men niet de indruk krijgt, dat zelfstandig kritisch denken de meest op de voorgrond tredende eigenschap is van de cultuurprofeten, die zich in gemeenlijk uiterst vage termen over de massificatie plagen op te winden. Voor wie er een troost in ziet kan trouwens nog worden opgemerkt, dat al vóór de oorlog, ik herinner het me levendig uit mijn studententijd, over de troosteloosheid van deze culturele situatie op even welsprekende wijze werd uitgewijd, ook toen wij de atoomkernen nog onsplitsbaar waanden en Jean-Paul Sartre de existentiële filosofie van Heidegger nog niet in onleesbaar Frans had vertaald.

Het probleem van de massificatie, als zovele problemen, verliest misschien iets van zijn angstaanjagend karakter als men het eens over een wat langere periode bekijkt.

IV.

Maar willen wij tot een oordeel komen over de culturele prestaties waartoe de gemiddelde Nederlander, of in dit geval de gemiddelde inwoner van Oss, in zijn vrije tijd in staat is — een oordeel dus dat niet op schijnheiligheid of culturele opgeschroefdheid is gebaseerd — dan zou men toch ook de moed moeten hebben om de achterzijde van het enquêtebiljet in te vullen. Ik bedoel dit: men zou eens de durf moeten hebben om zélf te verklaren wat men met zijn vrije tijd doet.

Toen in Amerika enkele jaren geleden het eerste Kinsey-rapport, over het seksuele leven van de man, verschenen was, gaf de bekende actrice Tallulah Bankhead daarop een wat honend commentaar — maar uit menselijk oogpunt een nogal zinvol commentaar. Zij verklaarde, dat zij desgevraagd gaarne bereid zou zijn om alle vragen van Kinsey en zijn medewerkers over haar seksuele leven te beantwoorden... mits zij dr. Kinsey enige vragen mocht stellen over *zijn* seksuele leven. Een soortgelijke neiging voelt men bij zich opkomen als men „Welvaart en Welzijn” leest: men zou zo graag de leden van de WBS-commissie eens een aantal pijnlijke vragen stellen over hún lees- en luistergewoonten.

Ik zal de leden van de commissie, onder wie ik zoals gezegd enkele goede vrienden tel, niet te schande maken door een soort van openbaar appèl-nominaal. Maar als ik alle namen doorkijk, moet ik toch even lachen bij de gedachte, welke romans van Marnix Gijsen aan lid A en lid B van de commissie bekend zouden moeten zijn, en wat het verantwoorde oordeel van lid C en lid D over de opvattingen van Jean-Paul Sartre nu werkelijk zou kunnen zijn.

Natuurlijk, tot op zekere hoogte, is het zinvol om eens te vragen wat 200 inwoners van Oss („Zwanenberg-jongens”, zoals de commissie ze tactvol noemt) nu in hun vrije tijd uitvoeren. Maar het zou de moeite lonen als de Zwanenberg-jongens aan de directeur van de WBS eens mochten vragen of hij op Zaterdagavond altijd een goed boek leest of naar een culturele film gaat, of misschien ook wel eens naar de Vara-Showboat luistert; als zij aan de secretaris-rapporteur van de commissie van de WBS de vraag zouden mogen voorleggen of hij in overwegende mate naar serieuze muziek luistert wanneer hij de radio heeft aanstaan — of dat er misschien ook wel eens een mopje van een amusementsorkest tussendoor komt. Er zit in dit soort van ontruste oordelen iets opgeschroefds, maar er zit ook bepaald iets maar half-eerlijks in.

Handenwringend en popelend staan allerwegen de paedagogen en sociografen gereed om „het probleem van de vrije-tijdsbesteding” aan te pakken. Het zijn meestal goed-bedoelde en een enkel maal nuttige pogingen. Maar zij zien vaak voorbij, dat de gemiddelde Nederlander, van wiens vrije-tijdsbesteding dan een Probleem wordt gemaakt, zeer wel zonder de steunende hand van de bevoegde overheden in staat is om een boek te lezen, een konijnenhok te timmeren, met zijn kinderen te spelen of naar Leidschendam te fietsen.

Neen, wij moeten natuurlijk niet zeggen, dat het culturele leven een zaak is die zich aan overheidsbemoeiing geheel onttrekt en puur en alleen door individuen moet worden bedreven. Men kan het bovenstaande gemakkelijk in die zin proberen uit te leggen, maar het is er stellig niet de bedoeling van. Ik denk meer aan de toast die wijlen de Engelse econoom John Maynard Keynes eens uitbracht op de wetenschap die hij diende: hij zei te willen drinken op de economie die de cultuur . . . niet schiepte, maar mogelijk maakte. In dat laatste ligt een verstandige beperking.

Ik werd bij het lezen van het rapport Welvaart en Welzijn herinnerd aan een bespreking die wij eens met een aantal topfunctionarissen van de PvdA hebben gehad over de toekomstige politiek. Daarbij kwam zo in het genre-*si j'étais roi* de vraag aan de orde: wat moet nu onze socialistische politiek zijn als het nationale inkomen belangrijk gaat toenemen? Economische en sociale verlangens bleken er genoeg te zijn, maar ook de culturele bomen wiesen snel de hemel in. Het nationaal ballet werd gesteund, de symphonie-orkesten en operagezelschappen vermenigvuldigden zich als bij toverslag, en onze culturele commissarissen likkebaardden.

Uit die gedachtenwisseling herinner ik mij twee opmerkingen. Eén van onze leidende politici stelde bescheidenlijk de vraag, of hij ook nog eens naar de bioscoop zou mogen. Een ander, in de Nederlandse staatkunde evenmin een onbekend persoon, vroeg, om het verkieslijk zou zijn om indien de stijging van het nationaal inkomen dat zou toelaten, de gezinsinkomens te verhogen — en dan aan de mensen zelf over te laten of zij een jurkje voor de kleine meid wilden kopen dan wel er een feestavond bij het nationaal ballet van maken.

Het waren alle twee natuurlijk laagbijdegrondse opmerkingen, die de cultuurprofeten door de ziel moeten hebben gesneden — en waarvan trouwens ook de twee vrienden die ze maakten niet gepretendeerd zullen hebben, dat zij de ganse culturele problematiek uitputten. Maar de opmerkingen zijn mij altijd bijgebleven en kwamen weer op, toen ik krokodillentranen zag storten over het culturele peil van de Zwanenberg-jongens.

Neen, de commissie heeft natuurlijk niet helemaal ongelijk. Naast economische en sociale zijn ook zekere culturele voorzieningen nuttig en misschien noodzakelijk. Maar het zou prettig zijn als men zich bij het uitspreken van oordelen daaromtrent voor twee dingen wist te hoeden, die in betogen als dit op bedenkelijke wijze rondspoken. In veel van de stille of uitgesproken verlangens naar culturele „planning” ligt een stukje erfenis van een oud collectivisme, dat juist in socialistische kring nu toch eindelijk eens overwonnen moest zijn. Socialisme veronderstelt een zekere „planning” op verscheidene gebieden van het maatschappelijk leven, maar het veronderstelt ook, dat de mens achter zijn eigen voordeel en in zijn eigen vrije tijd een zekere vrijheid moet hebben om te doen waar *hij* plezier in heeft — cultureel of oncultureel. Er spookt nog iets anders in rond: een hinderlijke, eigenwijze en, onder ons gezegd, lichtelijk ridicule bevadering van de „Zwanenberg-jongens”, — of van andere Nederlanders, die evengoed stemrecht hebben als de directeur van de Dr. Wiardi Beckman Stichting en de schrijver van deze critische opmerkingen.

J. BARENTS

Bij de critiek van Barents op het rapport over de ontwikkeling van NO-Brabant en N.-Limburg mag van mijn kant wel een enkele opmerking worden geplaatst nu Barents zo vriendelijk is geweest de directeur van de Dr. Wiardi Beckman Stichting — ten minste als stijlfiguur — in zijn critiek te laten optreden. Dit gebeurt overigens met enige aarzeling want bij een individuele expressie van een individuele emotie, zoals Barents ons die heeft voorgezet, behoort men eigenlijk eerst ruim baan te laten voor de gevoelsoverdracht van het kunstwerk. Het lijkt mij echter goed dat de commissie voor een ogenblik treedt uit de staat van opwinding, de regels van het eerlijk spel opzij schuivend en culturele jammerklachten uitend, waarin Barents haar heeft gezien. Ten slotte is niet alleen de commissie, maar ook de waardering van bepaalde sociale verschijnselen en het collectivisme van het socialisme in het geding gebracht; en dat laatste is niet helemaal onbelangrijk.

Barents verwijt de commissie dat zij zonder behoorlijk vergelijkingsmateriaal of zonder uitdrukkelijke aanduiding van de normen waarvan zij is uitgegaan, bepaalde feiten heeft uitgelegd als aanduiding van een „laag cultureel peil van de gewone man in Oss” en dat nog wel „met schrik en ontzetting”. Nu zal men de uitdrukking „laag cultureel peil” vergeefs in het rapport zoeken, dat is terminologie-Barents. De commissie spreekt over geringe culturele belangstelling en een geringe algemene ontwikkeling, hetgeen Barents, die hier als zo bijzonder toongevoelig optreedt, nu juist niet moest zijn ontgaan. Maar het is waar, de commissie heeft met een enkele uitzondering in details (legertests en het doubleren bij het I.o.) geen vergelijkingsmateriaal aangevoerd. Eenvoudig omdat zij dat niet kon vinden, wat zij ook gezegd heeft. Barents heeft netjes op een rijtje gezet volgens welke methoden de commissie zich het gewenste vergelijkingsmateriaal had kunnen verschaffen. Het is jammer, dat het niet opgaat. De NIPO-enquêtes zijn, evenals het luisteronderzoek van het CBS, momentopnamen, die voor een grote massa een indicatie kunnen opleveren, maar in methode en resultaat onvergelijkbaar zijn met de in het WBS-onderzoek in N.-Brabant gevolgde methode van het individuele interview, waarbij ook getracht is zich een beeld van de instelling van de ondervraagde te vormen. Dat vergelijkingen met het buitenland, met de leeturgewoonten van een vorige generatie enz. gegeven de prille stand van het sociale onderzoek mogelijk zouden zijn, kan Barents zelf niet geloven. Moet men zich daarom van elk oordeel onthouden? Niet alleen dat bij het treffen van maatregelen onophoudelijk van dergelijke oordelen wordt uitgegaan, ik meen dat een benaderingsoordeel beter is dan helemaal geen oordeel. Zeker in aangelegenheden als waar het hier om gaat. De vraag van de menselijke weerbaarheid van een bepaalde bevolkingsgroep speelt zich nu eenmaal niet af in een luchtledig of als men wil in gelijkblijvende omstandigheden. De commissie heeft haar onderzoek verricht en haar oordeel gevormd tegen een heel bepaalde achtergrond, nl. die van belangrijke sociale verschuivingen, samenhangend met industrialisatie en technische ontwikkeling. Het gaat niet om de vraag of de mensen in Oss en omgeving op zich zelf gezonder, cultureler of gelukkiger leven dan in de Apollolaan in Amsterdam, maar of mensen die tegenover een bepaald sociaal omvormingsproces komen te staan over de middelen en mogelijkheden beschikken om de problemen die daardoor ontstaan, de baas te blijven. Over deze kernzaak loopt Barents met grote schoenen heen. De Zwanenberg-jongens, pardon, de jeugdige werknemers van de N.V. Zwanenburg-Organon, mogen ook van de commissie best kaarten en voetballen en in de vakantie hun fiets schoonmaken. Maar zij moeten ook nog met plezier een paar andere dingen doen, bijv. begrijpen waarom van hun loon zoveel afgehouden wordt voor sociale verzekering, wat er in een ondernemingsraad eigenlijk aan de

hand is, waarom het nodig kan zijn dat je van je boerderijtje in 'n kale fabriek gestopt wordt, waarom het onvermijdelijk is dat je moederziel alleen naar Australië of Canada gestuurd wordt en zo nog het een en ander dat soms verduiveld schadelijk voor de gezondheid blijkt te zijn. Die 14 doktoren in Hardenberg en omgeving, die zich dezer dagen met een adres tot overheid en openbare mening hebben gericht, kunnen daar misschien iets meer van vertellen. Dat is ook zo'n gebied waar de Dr. Wiardi Beckman Stichting een rapport over heeft uitgebracht en waar Barents zonder exacte vergelijkingsmaatstaven dezelfde „hautaine” oordelen kan lezen als in het rapport over NO.-Brabant.

Barents vindt dat het over een wat langere periode bekeken met die massificatie nogal meevalt. Hij heeft er de laatste tientallen jaren nogal wat verzuchtingen over vernomen en al voor de oorlog had hij die onheilsprofeten door. Nu kan men het natuurlijk grif eens zijn dat er op dit gebied een enorme massa bla-bla te koop is en dat verschijnselen, die men met massificatie aanduidt, zich evenzeer voordoen onder de kaste van de cultuurriders (rapportenschrijvers, artisten, hoogleraren) als bijv. onder de z.g. asfaltjeugd. Als het Barents daarom begonnen is, graag accoord, maar er is dan ook zo iets als een tweede wereldoorlog geweest met een aantal griezelige bijverschijnselen die naar mijn gevoel niet zonder hokus pokus van een verschijnsel als massificatie kunnen worden los gedacht. Het is dus maar de vraag wat men onder meevallen verstaat. Wie aan deze dingen iets doen wil, komt terecht bij de culturele planning, waar Barents zulke aardige verhalen over vertelt. Natuurlijk moet iedereen achter zijn eigen voordeur vrij zijn en liefst daarvoor ook nog zoveel mogelijk, maar daarom is het nog niet onbelangrijk wat hij achter die voordeur doet en daar heeft de belastingpolitiek mee te maken en heel veel overheidsmaatregelen meer, die daarom nog niet „collectivistisch” zijn.

d. U.

BOEKBESPREKING

J. S. van Hessen: *Jeugdbeweging in vijfvoud*, een onderzoek naar het georganiseerde groepsleven van de jeugd. Assen, Van Gorcum en Comp 1954, 96 blz., geb. f 5,25, ing. f 3,90.

Schrijver heeft een onderzoek ingesteld bij leden van een vijftal jeugdorganisaties (R.K. Gidsen, Hervormde gereformeerden, Padvinders, AJC en Vrijz. Chr. J.C.), die genoeg van elkaar verschillen en uiteraard ook allerlei gemeenschappelijks bezitten, om op te sporen de betekenis die deze organisaties hebben voor ouders en kinderen en een verscherpt beeld te krijgen van het verschijnsel jeugdbeweging. Typologische sociale casestudies uit het midden-westen van ons land. Behalve de waarderingsoordelen van ouders en kinderen zelf komen aan de orde: de verhouding tot de kerk, het gezin, school of werk, de vriendschappen, de vrije-tijdsbesteding. Het boekje leest prettig, al brengt het niet veel nieuws. De psychologische factor blijft bij deze sociografische doorsnee op de achtergrond. Zou het beeld niet nog scherper worden, wanneer eens een soortgelijke studie werd opgezet bij mensen, die de jeugdbeweging 10 à 15 jaar achter de rug hebben? Wat zou er dan voor waarderingsoordeel voor de dag komen?

W. B.

G. van Heerikhuizen—Welz: *Van Mohandas tot Mahatma*, 1953, F. G. Kroonder te Bussum.

Mevrouw Van H. geeft in dit boekje van 125 bladzijden een inleiding tot de levensstrijd van Gandhi en een bloemlezing uit zijn werk. Zij wil, zoals zij in het voorwoord zegt, uiting geven aan haar grote liefde en bewondering voor deze mens, die ons in de verscheurde wereld van vandaag heeft getoond, dat men nog steeds letterlijk volgens de

Bergrede kan leven. Het boekje is inderdaad met liefde en bewondering geschreven. Een bezwaar is, dat het volstrekt oncritisch geschreven is. Ik ben het met mevrouw Van H. eens, dat Gandhi's optreden voor ons in het Westen een doorn in het geweten betekent. Maar een uitspraak, als die in het voorwoord, vraagt toch wel om een bredere toelichting. De Bergrede behoort tot de bijbel en Gandhi was een Hindoe. Hier liggen problemen van godsdienstige aard, die in dit boekje niet eens genoemd worden. De Bergrede is gericht tot de enkele mens. De vraag is, wat zij voor het politieke en sociale leven betekent. Is politiek op grondslag van de Bergrede mogelijk? Ik beantwoord de vraag niet, stel haar alleen. Mevrouw Van H. kan weten, dat over deze vraag in de loop der eeuwen zo een en ander te doen is geweest. Wij horen er niets van. Hier en daar heb ik een vraagteken gezet, zo bijv. bij de opmerking, dat Gandhi's beschouwingen over het sexuele leven het gevolg zijn van de vele misstanden in het Oosten. Ik meen, dat zij geheel en al bepaald worden door zijn godsdienstige inzichten. Onbesproken blijft de vraag, of Gandhi's sociale en politieke inzichten niet voor een deel een reactionnair karakter dragen en of Nehroe niet in bepaalde opzichten tegenover hem gelijk heeft.

Een goed boekje voor een eerste kennismaking met Gandhi, maar als iemand om de wezenlijke godsdienstige, sociale en politieke problemen te doen is, toch wel onbevredigend.

J. J. Buskes Jr.

Afsluiting en Rekenschap, twee toespraken gehouden voor de leerlingen van Kerk en Wereld door dr. W. Banning, Boekencentrum, 1953, Den Haag.

Toen Banning afscheid nam van de Academie van Kerk en Wereld te Driebergen, hield hij twee toespraken: 1. een afsluiting van zijn lessen in 1952-1953 over „Politiek en Ethiek”; 2. een afscheidswoord bij de uitzending van de nieuw gediplomeerden: „Rekening”. In beknopte vorm legt Banning in deze beide toespraken rekening af van het werk, dat hij op politiek-sociaal en kerkelijk terrein verricht heeft en van zijn inzichten in de problemen van kerk en wereld. De vrienden van Banning zullen voor deze uitgave dankbaar zijn. Het belangrijke en boeiende van de beide toespraken is, dat de terugblik in wezen niet op het verleden, maar op de toekomst gericht is.

J. J. Buskes Jr.

Fragmenten uit de Mashnawi van Djalalu'ddin Rumi, naar het Perzisch vertaald en toegelicht door dr. R. van Brakell Buys.

Juan Ruiz: *Boek van Goede Liefde*, uit het Oud-Spaans vertaald en toegelicht door dr. G. J. Geers.

Twee Misjna-Tractaten, uit het Hebreeuws vertaald en toegelicht door Z. Mossel. Uitgaven van de Arbeiderspers te Amsterdam.

De Arbeiderspers heeft de uitgave van een serie „Eeuwige geschriften” aangedurfd. Zij verschijnen onder redactie van dr. Proost. De uitdrukking eeuwige geschriften vind ik niet gelukkig, al is de bedoeling mij wel duidelijk.

Dr. van Brakell Buys geeft een instructieve inleiding tot de Mohammedaanse mystiek, het Soefisme.

Dr. Geers geeft een inleiding op een werk, dat volgens velen een van de drie voornaamste werken van de Spaanse literatuur is. Het religieuze gehalte van het boek is m.i. van een dubieus karakter, maar het boek zelf vind ik prachtig.

De heer Mossel introduceert twee Misjna-tractaten. Wij worden ingeleid in de wereld van Israël. De Misjna is bovendien voor het verstaan van het Nieuwe Testament onmisbaar, zodat dit boek niet alleen voor Joden, maar ook voor christenen van betekenis is.

J. J. Buskes Jr.

Dr. K. J. Brouwer: *Zending in een gistende wereld*. G. J. A. Ruys te Amsterdam.

Een prachtig boekje van 136 bladzijden van de heengegane president-directeur van de Verenigde Nederlandse Zendingsorganisaties. Velen beschouwen zending nog altijd als zieltjeswinnerij. Wat zending werkelijk betekent, kan dit boekje ons leren. Het gaat om het antwoord van de christelijke kerk op de grote wereld- en levensvragen. Deze inleiding tot het zendingswerk is dan ook tegelijkertijd een inleiding op de problemen van de tegenwoordige wereld. Dr. Brouwer — dat blijkt uit dit geschrift wel zeer duidelijk — was een man van de doorbraak, dit woord genomen in de ruimste en diepste zin.

J. J. Buskes Jr.

G. Kuypers: *De Russische problematiek in het Sowjetstaatsbeeld*, academisch proefschrift aan de V.U. Wageningen, Zomer en Keuning 1954, 221 blz.

Dit is een bijzonder boek: zowel om de wijze waarop het historisch en actueel materiaal weet te verbinden, als om de rijpe wijze van behandeling; de schrijver doet aan zijn onderwerp alle wetenschappelijk recht zonder eigen overtuiging te verdoezelen, en blijkt een bijzonder vermogen te hebben om feiten en verschijnselen tegen achtergronden van historisch-sociaal-culturele aard te plaatsen. Voor schrijver is het Sowjetstaatsbeeld alleen te begrijpen als fase in de ontwikkeling van het Russische staatsbeeld, dat hij gaat beschrijven van het midden der 9de eeuw af, toen Rurik op uitnodiging van de inwoners van Nowgorod daar een staat stichtte. De periode tot 1700 wordt geschetst als een eigen vorm van theocratie, waarin het probleem kerk en staat op een bepaalde wijze wordt opgelost, waarbij de autocratie als door God gewild wordt gesteld en aanvaard. Peter de Groote en Catharina II keren de verhouding kerk-staat om: de kerk wordt een onderdeel van de staat. De 19de eeuw sinds de Decabristenopstand in 1825 wordt geschetst enerzijds als een falende evolutie, anderzijds als onafwendbare voorbereiding voor de revolutie van 1917. De historische werkelijkheid van de Sowjetstaat en de beheersende conceptie wordt dan breedvoerig geanalyseerd vanuit drieërlei gezichtspunt, met aanwijzing van drieërlei motief: het universalistische (= het Russische geloof, dat Rusland geroepen is, de wereldbroederschap tot stand te brengen, een gedachte die, gesecculariseerd, samenvalt met: proletariërs aller landen), het anarchistische, en het orthodoxe (d.w.z. de partij neemt de rol van de kerk als organisatie van het heersend geloof over). Een afzonderlijk hoofdstuk (8) handelt over de diepgaande verschillen tussen Russische en Westerse democratie; schrijver meent tot een heimwee naar vormen van Westerse democratie te kunnen concluderen.

Ik zet wel vraagtekens, o.a. bij het laatst genoemde punt. Ook bij het eerste hoofdstuk, dat — overigens voorzichtig — „Enige opmerkingen over het Russische volkseigen” geeft: schrijver hanteert mij dat „volkseigene” te zeer als een gegeven, terwijl hij wel blijkt te erkennen, dat het hoogstens een historisch, dus variabel gegeven kan zijn. Met volledige instemming zie ik het doorvoeren van de gedachte, dat het communisme in Rusland en ook de Sowjetstaat evenzeer Russisch als marxistisch is: het zou de geestelijke zindelijkheid in veel discussies ten goede komen, als dat inzicht algemeen werd aanvaard.

Al met al: een boek, waarmee zowel de schrijver als de Vrije Universiteit eer inlegt.

W. B.

Prof. dr. Sj. Groenman: *Kolonisatie op nieuw land*. Assen, Van Gorcum Comp. 1953, 104 blz., ing. f 4,90, geb. f 6,25.

Groenman geeft in dit boekje een kritisch overzicht zowel van de ervaringen opgedaan in de nieuwe polders van ons vaderland (Anna Paulownapolder en Haarlemmermeer als

uitgangspunt) als van de theorieën over kolonisatie. Zo wordt sociografisch onderzoek uiterst actueel, van directe betekenis niet alleen voor de overheidspolitiek en planologie, maar ook voor culturele instellingen en kerken, die in nieuwe polders een eigen taak vinden. Een enkele maal betreft de schrijver ook de kolonisatie in de nieuwe staat Israël binnen zijn beschouwingen, al is hij reëel genoeg om de ontwikkeling dáár als van een onvergelijkbaar eigen type te stellen. De onderscheiding in kolonisatiepolitiek, planologie en cultuurpolitiek (niet: scheiding, integendeel) is vruchtbaar.

Een boeiend boekje, dat zonder het te willen ook politieke betekenis heeft: het kan genezen van vooroordelen omtrent eigendomsverhoudingen en staatsbemoeiing. W. B.

R. van Dijk. *Mens en medemens*. Een inleiding tot de algemene sociologie (Sociaal-economische boekerij). Wageningen, Zomer en Keuning 1953, 240 blz.

Prof. Van Dijk heeft deze inleiding in de sociologie geschreven — naar hij zelf zegt — „voor hen, die behoren tot wat ik nu maar noem Gereformeerde gezindte”. Het boek omvat een twaalfstal hoofdstukken, waarvan het eerste en het laatste handelen over de sociologie als wetenschap. In het tweede caput bespreekt hij de positie van de mens in de samenleving, bezien vanuit de gereformeerde mensbeschouwing, waarbij zonder meer wordt toegegeven, dat de mens in zijn reële bestaan in belangrijke mate wordt gevormd en beheerst door erfelijke aanleg en milieu. Het derde hoofdstuk, getiteld „Typologie en classificatie der samenlevingsvormen”, maakt het centrale en meest karakteristieke deel van het gehele boek uit. Aansluitende bij de Wijsbegeerte der Wetsidee van prof. H. Dooyeweerd deelt de auteur de sociale structuren in naar de grondvormen van integratie en coördinatie, waarbij bewust het verband met de psychische achtergrond, die mogelijk in deze grondvormen openbaar wordt, wordt afgewezen (blz. 45). Hij onderscheidt daarbij verbanden, gemeenschappen en maatschappelijke verhoudingen en geeft, na een uitvoerige omschrijving van deze categorieën, op blz. 52 en 53 een schematische classificatie van alle samenlevingsverhoudingen, waarbij als indelingscriteria worden gehanteerd de intensiteit en de wijze van binding, die de mens in de samenlevingsvormen in kwestie ondergaat en de menselijke functie, die in de samenlevingsvormen telkens centraal is. In het vierde hoofdstuk wordt aandacht gevraagd voor het feit, dat de menselijke samenleving een normatieve orde is, waarbij uitvoerig gehandeld wordt over aard en karakter van de norm als onderscheiden van de natuurwet. In de daaropvolgende hoofdstukken komen allereerst de natuurlijke samenlevingsvormen (huwelijk en gezin) aan de orde, vervolgens de ongedifferentieerde samenlevingsvormen (grootfamilie en territoriale levensgemeenschap) en ten derde de typen van gedifferentieerde samenlevingsvormen (kerk, staat, bedrijf en de talloze synthetische verbanden). Het achtste hoofdstuk, getiteld „Vervlechtingsvormen; de samenleving als massasamenleving”, schenkt aandacht aan de algemene differentiatietendens en de daarmee correlaat optredende integratietendens, die gezamenlijk de verscheidenheid in de eenheid en de eenheid in de verscheidenheid der samenleving waarborgen. In de resterende drie hoofdstukken ten slotte bespreekt de auteur nog enige vraagstukken van de massasamenleving, nl. het kwantitatieve bevolkingsvraagstuk, de tegenstelling stad en platteland en de sociale gelaagdheid en mobiliteit.

Wanneer we nu enige kritische geluiden laten horen, wil dat geenszins zeggen, dat het boek niet veel bevat, dat elke socioloog aanleiding geeft tot nadere bezinning. Bijzonder geslaagd achten we de drie genoemde hoofdstukken, die speciale sociale problemen behandelen.

We zullen moeten aanvaarden, dat ook de sociologie aan het verzuilen is, maar — vragen we ons af — is dit nu het type van een inleiding, dat de aankomende gerefor-

meerde student of gereformeerde belangstellende in de sociologie nodig heeft? Hier wordt een inleiding in de sociologie gegeven vanuit één bepaalde opvatting betreffende het vak. Welke opvatting dat is, zegt de auteur op tal van plaatsen. De sociologie is de wetenschap, die de individuele structuur van de samenlevingsverschijnselen onderzoekt (blz. 18). Sociologie is structuurtheorie van de samenleving (blz. 222). Zij heeft tweeërlei taak. De wijsgerige sociologie is de theorie der normatieve structuurtypen en de voor hun structuur relevante onderlinge verhouding en samenhang. De positieve sociologie heeft tot taak het onderzoek der positieve, naar tijd en plaats variabele vormen der samenleving in hun dynamische bestaan in onderlinge vervlechting en beïnvloeding, zoals zij door menselijke activiteit en onder leiding van menselijke doelstelling tot stand komen en worden onderhouden (blz. 226). Nu lijkt het ons principieel onjuist, de in het vak geïnteresseerden op deze eenzijdige wijze in een wetenschap in te leiden. Sociologie omvat in verleden en heden meer dan alleen structuurtheorie der samenleving. Men zie bijv. H. E. Barnes. An introduction to the history of sociology (1948). Er is niets tegen de eigen opvatting van een wetenschap in een inleiding naar voren te doen komen, maar de lezer — en met name de aankomende student — heeft er o.i. recht op, althans een overzicht te verkrijgen van andere inzichten te dien opzichte. L. von Wiese is in zijn „Soziologie, Geschichte und Hauptprobleme (1931) eveneens eenzijdig, maar hij gaat nochtans vanuit zijn opvatting van de sociologie als „Beziehungslehre” uitvoerig op andere opvattingen in. Prof. Van Dijk komt niet verder dan op de laatste bladzijde te zeggen, dat de kritische bestudering der sociologische theorieën (scholen) van de sociologische studievakken uiteraard deel uitmaakt (blz. 233). Ook aan de sociografie wordt in het boek geen recht gedaan.

Verder wordt men getroffen door de — ik zou bijna zeggen — ouderwetse voorliefde van de auteur voor formuleren en classificeren. Hij verkneutert zich in definities en in het opbouwen van een systematiek. Is dit in het licht van de ontwikkeling der sociologie gedurende de laatste decennia niet een stap terug?

Een derde bemerking geldt het karakter van het boek als inleiding. De schrijver zegt, dat hij zich aangepast heeft aan het begripsniveau van de ontwikkelde leek. Maar dat heeft hij dan wel zeer hoog aangeslagen! De betoogtrant van de auteur, die zijn juridische afkomst niet verloochent, is alleen voor een ingewijde in het vak te volgen. Ik vraag mij ook af, of niet te veel verondersteld wordt, dat aankomende gereformeerde studenten de wijsbegeerte der wetsidee reeds min of meer beheersen. Wat moeten zij anders aanvangen met uitdrukkingen als enkaptische vervlechtingssamenhang (blz. 11), maatschappen (blz. 46), territoriale enkapsis (blz. 122, 143) e.a.? In het algemeen worden in het boek te veel, niet nader toegelichte, technische termen gebruikt. Een ernstig gemis acht ik ook het ontbreken van een beredeneerde inleiding in de sociologische literatuur. De lezer moet het maar stellen met de voetnoten. Ook een zaakregister is afwezig.

Paedagogisch en didactisch verantwoorde inleidingen in de sociologie bestaan er in ons land nog maar weinige. Wij vrezen, dat eerstejaars studenten het boek van prof. Van Dijk pas kunnen volgen, als zij zich eerst eenvoudiger en overzichtelijker handleidingen in de sociologie hebben eigen gemaakt.

W. H. VERMOOTEN

Prof. dr. P. Geyl: *Historicus in de Tijd* (W. de Haan, Utrecht, 175 blz., f 8,90).

De titel van deze bundel opstellen lijkt me enigszins polemisch, wat op zich zelf geen fout is, want de historicus, hoezeer het streven naar objectiviteit zijn werk ook dient te beheersen, heeft, als ieder ander die zich in de openbaarheid beweegt, het recht tot gedachtenwisseling met collega's en buitenstaanders wier opvattingen hij meent te moeten

bestrijden. Tegenover de historicus die zich beschouwt als vervuller van een „opdracht van de tijd”, kan men zich zelf zien als „in de tijd” staand (en alleen illusionisten en zich zelf mateloos overschattenden kunnen zich buiten of boven de tijd wanen), maar dan met de plichten van de historicus, de plichten van het streven naar objectiviteit, van het zich verzetten tegen partijgangerschap, de plicht van het zich in dienst te stellen van de waarheid, die wel beïnvloed wordt door de tijd, maar die tegelijkertijd juist de tijdperken met elkaar verbindt.

Als professor Geyl zich zelf dus ziet als „historicus in de tijd” dan lijkt mij dat een volkomen juiste houding.. En het grotere werk van Geyl bewijst die juistheid op de enige manier waarop dit mogelijk is: door kwaliteit. Men kan zich echter afvragen of deze nogal bonte verzameling opstellen en krantenartikelen in alle opzichten een versterking van het bewijs levert.

Voor iemand die een boek of een essay over Geyl zou willen schrijven, is het niet onbelangrijk hoe deze in Maart 1938 een boek van Eugene Lyons over Rusland beoordeelde, of hoe hij in Sept. '39 en in Maart '40 de anti-naziboeken van Rauschnig besprak. Maar die besprekingen, sympathiek en moedig toen ze verschenen, hebben een te licht gewicht om een herdruk en een bundeling nodig te maken.

Laat ik er direct aan toevoegen dat deze bundel heel wat opstellen bevat die nu, voor het eerst in het Nederlands verschenen, waarde hebben door hun eigen gewicht. Ik denk aan de essays over de drie grote historici uit de vorige eeuw: Ranke, Macaulay en Carlyle. Ik denk aan de twee opstellen over Toynbee, waarvan het eerste (Ongeluksprofeten) ook de geschiedvisie van de socioloog — of meta-socioloog — Sorokin behandelt. Ik denk aan het interessante betoog over Talleyrand. Ik denk vooral aan het meesterstukje — en een helaas heel noodzakelijke afwijzing — naar aanleiding van P. J. Boumans „Revolutie der Eenzamen”, waarin een methode, die in de literatuur alweer lang als afgedaan werd beschouwd, de methode van John Dos Passos USA-romans, plotseling op de historie werd toegepast, niet bij wijze van aardigheid, maar in volle ernst.

Ik wil nog op een opstel wijzen: „Een historicus tegenover de wereld van nu”, waarin een aantal passages voorkomen die indertijd nogal felle critiek hebben uitgelokt, toen ze in ons tijdschrift verschenen.

Prof. Geyl gaf in die passages, en dus ook in het hele opstel, een aantal bedenkingen omtrent de „rijpheid” van het Europese federalisme, in verband met de rijpheid of onrijpheid van Europa voor het federalisme. Als federalist, en niet ontmoedigd door de val van de EDG, wil ik wel uitspreken dat ik destijds het opstel van Geyl nuttig en nodig vond, en nog altijd op het standpunt sta dat de Europeanen in hun beantwoording van Geyl meer hun slechte humeur dan hun sterke zijde toonden.

Ten slotte, als een bundel van XVII opstellen en opstelletjes, er acht telt — en het zijn de grotere — die de moeite waard en soms méér dan de moeite waard zijn, dan is zo'n bundel volkomen verantwoord en als een aanwinst te beschouwen.

J. de K.

Dr. A. Mulder: *De handhaving der sociaal-economische wetgeving*, 1950.

Dit boek behandelt een belangrijk aspect van het ordenend optreden der overheid, nl. de vraag met welke middelen en door welke organen de naleving moet worden verzekerd van de sociaal-economische wetgeving. Tot deze wetgeving rekent het alle regelen ter bewuste beïnvloeding van de markt, of zij afkomstig zijn van de centrale overheid zelf dan wel van andere door die overheid met openbaar gezag beklede lichamen; o.m. hebben de beschouwingen dus ook betrekking op de handhaving van de voorschriften, die door publiekrechtelijke bedrijfslichamen worden gesteld.

Aan de behandeling van het in deze studie gestelde probleem gaan vooraf o.m. een interessante beschouwing van het karakter van het sociaal-economisch delict, alsmede verhandelingen over de oorlogseconomische wetgeving en haar sancties in Zwitserland en de Verenigde Staten van Noord-Amerika, en over de sociaal-economische wetgeving in Nederland sedert de dertiger jaren. M.b.t. het karakter van het sociaal-economisch delict wordt tot twee criminologisch opvallende trekken geconcludeerd (blz. 33): „a. de ernst van het delict correleert niet even sterk als bij commune delicten met de schuld van de dader, doch is in verhoogde mate afhankelijk van omstandigheden buiten zijn wilsbereik; b. het delict houdt (de professionele zwarte handelaar daargelaten) slechts gering verband met het moreel gevoel van de dader, die zich vooral berekenend laat leiden door te verwachten resultaten, waarbij het risico van de sanctie is inbegrepen.” Ter verduidelijking is het wellicht dienstig op te merken dat met het onder a. genoemde punt erop wordt gedoeld, dat de ernst van een bepaalde overtreding sterk afhangt van de mate, waarin die overtreding het door het sociaal-economische voorschrift beoogde doel schaadt. Die schade immers kan met de marktverhoudingen wisselen; bovendien zal haar omvang in vele gevallen de dader niet duidelijk voor ogen staan. Voorts zal ook het doel zelf van een bepaald sociaal-economisch voorschrift de burger dikwijls duister zijn. Hoewel de doeleinden van een zeker regelingencomplex als geheel genomen globaal kunnen worden begrepen (bijv. het hoofd bieden aan deviezenschaarste), is dit met de afzonderlijke tot zo'n complex behorende bepalingen dikwijls allerminst het geval. Ten slotte is van belang, dat de rechtsgenoot het met het doel van een sociaal-economisch voorschrift — anders dan bijv. bij bepalingen, die sterk aan het moreel gevoel appelleren of die om andere redenen, bijv. de verkeersveiligheid, onmiddellijk evident zijn — meermalen niet eens zal zijn. Het is o.i. jammer, dat de schrijver op deze problematische trekken van het sociaal-economisch delict — m.n. de twee laatstgenoemde — niet wat dieper is ingegaan. Wellicht zou dit tot de conclusie hebben geleid, dat niet zonder nuancering van „het” sociaal-economisch delict kan worden gesproken, hetgeen ook voor de handhaving consequenties zou kunnen hebben.

Op grond van de eigenaardigheden van het sociaal-economisch delict bepleit dr. Mulder als eerste voor een goede wetshandhaving noodzakelijke maatregel een goede voorlichting van betrokkenen, niet alleen over het doel doch ook over de inhoud der ordeningsvoorschriften. Daarnaast moet naar zijn opvatting een preventieve controle staan, gericht op het verkrijgen van vrijwillige medewerking, een punt, waarbij ook het vraagstuk van de organisatie van de opsporing wordt aangeraakt. Falen deze preventieve maatregelen, dan wordt een gestrenge bestraffing van de overtreders noodzakelijk geacht.

Veel aandacht besteedt de schrijver ook aan de bekende vraag door welk orgaan economische delicten moeten worden berecht. In verschillende gevallen is men immers zowel vóór als gedurende de oorlog bij gebreke aan vertrouwen in een doeltreffende sanctionnering door de strafrechter ertoe overgegaan voor de berechting van bepaalde groepen sociaal-economische delicten bijzondere organen (crisistuchtrechtspraak, tuchtrechtspraak voor de voedselvoorziening, tuchtrechtspraak voor de prijzen) te creëren. Daarnaast bestaat er een sterke neiging de berechting van overtredingen van publiekrechtelijke bedrijfslichamen te doen geschieden door eigen rechters (bedrijfsrechtspraak). In zijn beschouwingen over dit punt toont de schrijver zich een uitgesproken voorstander van concentratie van alle sociaal-economische rechtspraak bij de gewone rechterlijke macht. Daarbij geeft hij verschillende maatregelen aan, die ertoe kunnen leiden, dat deze wijze van berechting bevredigend verloopt.

De bij het verschijnen van het boek nog aanhangige, doch inmiddels tot stand gekomen Wet op de economische delicten heeft vele der genoemde desiderata verwerkelijk;

zo bijv. de concentratie van de berechting van vrijwel alle thans bestaande sociaal-economische delicten bij de gewone rechterlijke macht. T.a.v. de bedrijfsrechtspraak heeft de wetgever zich minder aan de door Mulder bepleite weg gehouden. In de Wet op de Bedrijfsorganisatie wordt nl. de mogelijkheid geopend dat overtredingen van verordeningen van hoofdbedrijf- en bedrijfschappen worden berecht door tuchtrechters, die deze lichamen zelf instellen. Een nadere wettelijke regeling van deze materie is thans zojuist door het parlement afgehandeld.

Het bovenstaande geeft slechts een onvolledige indruk van de in het boek behandelde vraagstukken. Hoewel het enige tijd geleden is verschenen en sindsdien verschillende veranderingen in de wetgeving zijn aangebracht heeft de gevolgde argumentatie haar betekenis behouden, bijv. voor de vraag in hoeverre nu gebruik moet worden gemaakt van de in principe opengestelde mogelijkheid van tuchtrechtspraak bij de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie. Dit geldt ook voor hen die zullen menen, dat de schrijver de sociaal-economische wetgeving te zeer als een ongedifferentieerd geheel beschouwt en die t.a.v. verschillende punten ten slotte tot andere conclusies zullen komen. Verder ligt het belang van het boek hierin, dat het — en dit heeft de voornaamste aanleiding gevormd om het op deze plaats aan te kondigen — bijdraagt tot het inzicht in de problematiek, welke het stellen van sociaal-economische voorschriften oproept. Deze is niet alleen zaak van hen, die de uitvoering en handhaving dezer voorschriften ter harte gaat, doch evenzeer van hen, die haar wenselijkheid moeten beoordelen.

G. J. BALKENSTEIN

Naschrift op Freud. N.a.v. Clarence P. Oberndorf: *A History of Psycho-analysis in America*, New York, 1953.

In de bespreking van Ernest Jones' biographie van Sigmund Freud, die in het Juni/Juli-nummer verscheen, heb ik mij er zorgvuldig van onthouden te treden in de vraag wat de psychiatrische juistheid van Freuds theorieën is, — een vraag die, zoals daar gezegd, alleen door vaklieden afdoende kan worden beantwoord en als men de psychoanalytici onder hen mag geloven ook alleen door dezen. Het laatste is *begging the question*, omdat men dan de juistheid, soms zelfs de onaantastbare juistheid, van het systeem tevens aanvaardt. Wij kennen deze redenering voldoende van Hegelianen en Morele Herbewapenaars om er enigszins wantrouwend tegenover te staan, maar te bewijzen valt voor de buitenstaander nooit dat het betoog vakkundig gezien onjuist is.

Ten aanzien van de psychoanalyse als psychiatrische methode is er echter vorig jaar een boek verschenen dat van de psychoanalyse zelf uit belangrijke en op het eerste gezicht haast onweerlegbare critiek op de „orthodoxe” psychoanalyse bevat. Ik kende het niet toen ik de recensie over Jones' boek schreef, maar het lijkt mij van voldoende belang om de lezers met enkele hoofdlijnen ervan bekend te maken.

Het is „A History of Psychoanalysis in America” (New York 1953) van Clarence P. Oberndorf, die wel als de vader van de psychoanalyse in de Verenigde Staten is aangeduid.*)

Lillian Blumberg McCall, door wier bespreking in het maandschrift *Commentary* van April ik op het boek werd gewezen, noemt Oberndorf: „If Robert A. Taft was mr. Republican, dr. Clarence P. Oberndorf is mr. Psychoanalysis”.

Oberndorf is in zijn boek openhartig, ongebruikelijk openhartig voor een psychoanalyticus. De leek zal op het eerste gezicht het meest getroffen worden door de weergave van de

---

*) Belangstellenden vinden het boek in de bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Utrecht.

analyse welke hijzelf onderging, eerst nog in Amerika van Paul Federn, een leerling van Freud, en kort na de eerste wereldoorlog gedurende een langdurig bezoek aan Wenen door Freud zelf. Men weet dat ieder behoorlijk mens er op zijn minst een neurose op na moet houden; zonder neurose in de moderne wereld vol psychologisch doorzicht verschijnen is zoiets als zonder boord aan een receptie ten paleize bezoeken. Bij de eerste analyse geeft Federn Oberndorf nog enige hoop: ja, er schijnt toch wel een pietsje neurose in hem te schuilen. Maar Freud, die hem vijf maanden lang analyseert of tracht te analyseren, vindt niets en zegt kennelijk ongeïnteresseerd: „Wat moet ik met u doen? U heeft geen neurose”.

Oberndorf reist naar Amerika terug en vindt zijn patiënten zoals hij nuchter opmerkt niet erg veel slechter geworden door zijn afwezigheid. Het is een van de redenen waarom hij het doctrinaire standpunt van veel psychoanalytici dat een analysant *elke dag* moet worden behandeld bepaald niet kan delen. Dat hangt, zegt hij, van het geval en van de persoon af — en het is uit de hele pragmatische aanpak van zijn boek duidelijk dat personen hem meer interesseren dan dogmatische systemen, ook bij de psychoanalyse die hij als de meest heilbrengende vorm van psychiatrie beschouwt.

Ook het andere welbekende psychoanalytische dogma, dat de patiënt gedurende de analyse op een sofa moet liggen terwijl de dokter achter hem zit, is voor Oberndorf een vrij willekeurige veronderstelling, die zeker niet in alle gevallen juist is. „Contact waarbij men elkaar aankijkt” zegt hij „is meer realistisch als adviezen, directe suggesties of bevelen in het genezingsproces worden ingevoerd als aanvulling op de vrije associatie en de interpretatie... Hoe beschermend en gemakkelijk de sofa voor de dokter ook mag zijn, zij is niet de kern van de psychoanalytische geneeswijze en kan soms in plaats van de eraan toegeschreven positieve waarde afschrikwekkend werken op de medewerking van de patiënt, omdat het zijn neiging tot onderwerping en zich terugtrekken vergemakkelijkt” (bldz. 160).

Maar dit zijn nog maar de meest voor de hand liggende materiële dingen waarin Oberndorf afwijkt van de zgn. orthodoxe psychoanalytici. Hij vertelt ook, droog maar overduidelijk, hoe teleurgesteld hij was toen hij bij zijn bezoek aan Wenen, het Mekka van de psychoanalyse, diezelfde gevallen vond waar de analytici in Amerika zich eigenlijk voor schaamden, van patiënten die, niet genezen en onvoldaan over hun behandeling, van de éne psychiater naar de andere gingen. Hij haalt zelfs ergens een vroegere voorzitter van de psychoanalytische vereniging te New York aan, die met iets van weemoed in de stem tot hem zei nog wel eens terug te verlangen naar de mooie resultaten die hij vroeger bereikte — vroeger, dat wil zeggen vóór hij de psychoanalytische behandelingswijze volgde.

Oberndorf gispt ook de neiging van de vakbladen voor psychoanalyse om onbevredigende resultaten niet te publiceren. „hoewel” zegt hij „het wetenschappelijk even belangrijk lijkt om de gevallen te onderzoeken waarin wij falen als die waarin wij slagen” (blz. 154).

Hij bekijkt, zoals men helaas maar bij weinig wetenschappelijke denkers ziet, de psychoanalyse met de kennersblik van een insider en de kritische afstand van iemand die de wijdverbreide praktisering van de psychoanalyse ook als een bedrijf, en een bedrijf met een gevaarlijke sleurgang, kan zien. Van de ontwikkeling van de laatste tien jaren zegt hij:

„De psychoanalyse was ten slotte wettig en respectabel geworden, waarvoor zij misschien de prijs betaalde door sloom en zelfvoldaan te worden, en daardoor aantrekkelijk voor een groeiend aantal mensen die zich veilig voelen bij conformisme en fatsoen” (bldz. 207). Hij lacht ook een beetje om de mooie opleidingssystemen die men zo langzamerhand op vrij grote schaal voor toekomstige analytici heeft opgezet en die, zoals hij zegt, „soms leiden tot een stereotyp denken en een wettische, ja zelfs gemechaniseerde interpretatie die voldoet aan de formules van de analyticus maar er niet noodzakelijkerwijs toe hoeft

bij te dragen dat de patiënt zijn moeilijkheden meester wordt" (bldz. 212).

Kortom, Oberndorf gelooft aan de mens boven het boekje, en zonder te treden in een psychiatrische beoordeling van zijn opmerkingen heeft dit voor het oog van de leek reeds veel voor. Hij staat in het algemeen skeptisch tegenover theorie. Als hij Freuds latere onderscheiding tussen *Ich*, *Überich* en *Es* bespreekt zegt hij dat men te voren volstaan had met een (bewust) geweten en een (onbewust) instinct, maar dat het geweten nu tot *Überich* werd gepromoveerd en de instincten naar het *Es* verwezen, maar dat Freud, „thans geheel verdiept in problemen van metapsychologie en een doodsinstant veronderstellend, zijn opvatting over de functie van het *Ich* nooit volkomen duidelijk heeft gemaakt" en dat de psychologie van het *Ich* ook nu, na 25 jaar, nog een prote twistappel blijft onder de psychoanalytici (bldz. 167-168).

De theorie is voor hem (als Amerikaan, moeten we er misschien bij zeggen) een instrument. Elke analyticus heeft natuurlijk, dat erkent hij, een bepaalde theoretische basis... maar deze kan volkomen verschillen van die van zijn vrienden en collega's. Ieder heeft ook bepaalde aspecten van de psychoanalyse welke hij nuttiger acht dan andere bij het genezen van de patiënten. Van de definitie van neurose zegt hij zelfs dat die niet alleen verschilt „naar de psychiaters en analysten van de vele zgn. „scholen van denken", maar ook op verschillende plaatsen en op verschillende tijden bij de mensen die één van de systemen volgen" (bldz. 144).

Mrs. McCall mag in haar bespreking in *Commentary* ook overdrijven als zij de meeste psychoanalytische verhandelingen vergelijkt met een woestijn waarin de verdorstende lezer citaten van Freud tegenkomt zoals hij midden in de Sahara een ijskoude coca-cola zou begroeten, — maar dat het boek van Oberndorf er een ongebruikelijk frisse wind doorheen laat waaien is duidelijk. Met alle wetenschappelijke of quasi-wetenschappelijke slagen-om-de-arm die wij maken als wij zeggen dat „dit een vraag is waarop alleen vaklieden antwoord kunnen geven" moeten wij toch vaststellen dat het boek van Oberndorf ons vertrouwen in de doctrinaire juistheid van Freuds alleenzaligmakende methode ondergraaft. Het is niet meer aan ons om ons een oordeel voor te behouden, het is aan de zgn. orthodoxe psychoanalytici om zijn boek te beantwoorden als zij daartoe kracht gevoelen.

Gemakkelijk zal dat niet zijn, omdat twee voor de hand liggende replieken bij voorbaat afgesneden lijken. Kwamen deze opmerkingen van iemand anders of werden zij in fel polemische geest met iets van rancune of verbittering in de toon geuit, dan zou men Oberndorfs bevoegdheid kunnen ontkennen. Het ziet er echter naar uit dat zijn positie in de Amerikaanse psychoanalyse en de zakelijke rust van zijn betoogtrant hem een gezag verschaffen, dat niet gemakkelijk aan te tasten zal zijn.

In de tweede plaats zou zijn contact met Freud hem gemakkelijk aan critiek kunnen blootstellen, als daarin emotionele elementen verscholen lagen. Een doorgesneden vaderbindinkje zou waarschijnlijk al voldoende zijn om glimlachende psychoanalytici van de zgn. orthodoxe richting tot vernietigende critiek op zijn bevindingen te leiden.

Het is jammer voor hen maar dat zit er niet in. Oberndorf spreekt met eerbied over Freud en diens werk, maar niet met persoonlijke liefde. Omgekeerd hij is kennelijk teleurgesteld over het contact met de oude man, maar schrijft er volkomen zakelijk over. De nuchtere weergave van zijn bevindingen is droog en vertoont niet de geringste koerswijziging naar liefde of haat. Men zal met sterke argumenten moeten komen om de uit zich zelf overtuigende kracht van Oberndorfs ondogmatische en relativiserende boek aan te tasten.

J. BARENTS

OVER REVALUATIE

Onlangs is in de Tweede Kamer de wens geuit, dat over geld- en muntkwesties toch eens in begrijpelijke taal zou worden geschreven. Het volgende artikel is een poging daartoe. Vakgenoten zullen het ongetwijfeld oppervlakkig vinden, maar het is bedoeld voor de niet-gespecialiseerde lezer, en het geeft met opzet zeer weinig cijfers.

In de afgelopen maanden hebben enkele economen de vraag aan de orde gesteld, of het geen tijd werd de waarde van de gulden wat hoger vast te stellen dan zij nu is. Men gebruikt hiervoor de uitdrukking „revaluatie” en bedoelt daarmee het tegendeel van devaluatie, waarbij de waarde van de gulden wordt verlaagd. De maatstaf van de waarde van de gulden is officieel het goud: na een revaluatie van 10 pct. zou men voor duizend gulden geen 234 gram maar 257 gram goud kunnen kopen. Als de dollar zijn zelfde goudwaarde houdt — en dat is natuurlijk de bedoeling — dan kan men met gerevalueerde guldens méér dollars kopen dan voorheen. De koers van de dollar zou bij een revaluatie van 10 pct. worden verlaagd van f 3,80 tot f 3,45, die van het pond sterling van f 10,60 tot f 9,64 enz. Omdat alle buitenlandse geldsoorten goedkoper worden, in guldens gerekend, worden ook alle importgoederen goedkoper. Dat werkt weer door op het binnenlandse prijsniveau, en zo hoopt men een einde te maken aan de voortdurende stijging van de kosten van het levensonderhoud. Als dat gelukt, zijn er voorlopig geen verdere loonronden meer nodig om de arbeiders in staat te stellen voor hun loon hetzelfde te blijven kopen. Daarom schreef bijv. dr. F. W. C. Blom een artikel over revaluatie onder het hoofd „Loon- of koersaanpassing” ¹⁾, terwijl prof dr. H. J. Witteveen aan zijn Rotterdamse rede van 14 October jl. over dit onderwerp de titel gaf „Loonsverhoging of revaluatie”.

Men begrijpt nu de actualiteit van het onderwerp. De beide liberale economen verklaarden zich bezorgd over de ontwikkeling van het prijspeil in Nederland. Herhaalde loonronden, hoewel verklaarbaar uit het streven om de werkelijke lonen — gemeten in goederen en diensten — op peil te houden, verhogen op zich zelf telkens weer de loonkosten voor de Nederlandse onderneming, leiden daardoor tot hogere prijzen, hetgeen weer aanleiding geeft tot nieuwe looneisen, enz. Loonronden zijn in deze gedachtengang symptomen van de beruchte opwaartse spiraalbeweging van alle prijzen, die men inflatie noemt. Het verschijnsel, dat de regering de laatste loonronde van 6 pct. ook tot de gepensioneerden uitstrekke, gaf vele economen

aanleiding tot nog grotere bezorgheid, want daarmee kwam een belangrijke rem op de inflatie te vervallen. Wanneer men namelijk alleen de lonen verhoogt, stijgen de kosten van alles wat door loonarbeiders wordt vervaardigd, maar zolang de niet-loontrekkers niet meer inkomen krijgen, kunnen zij van de duurdere producten een kleinere hoeveelheid kopen, hetgeen een rem is op de prijsstijging.

Verhoogt men echter de geldinkomens der „vergeten groepen” in hetzelfde tempo als de lonen, dan kan men de prijzen vrijwel ongeremd langs de spiraal omhoog drijven. Niemand wil dat bewust, maar de heren Blom, Witteveen en anderen zijn bang, dat er door de voortgaande verhoging van het uitgavenpeil in Nederland al zo'n spiraalbeweging aan de gang is en zij hadden die wel graag door een revaluatie van de gulden doorbroken. Intussen is echter de loonronde toch gekomen en daarmee het vraagstuk even van de baan, want men kan niet èn het aantal guldens in het loonzakje vergroten en tegelijkertijd verklaren dat iedere gulden zoveel procent meer waard is. Dat zou een dubbele verhoging van de loonkosten geven, die bijv. verschillende exportindustrieën in grote moeilijkheden zou brengen. Daartegenover zou de Nederlandse vraag naar buitenlandse producten in dubbele mate geprikkeld worden: én door de verhoging der binnenlandse geldinkomen én door het goedkoper worden van de buitenlandse munt. Daling van de export en stijging van de import zouden ons land in betalingsmoeilijkheden brengen.

Niemand stelt dus in ernst voor, loonronden en revaluatie op elkaar te stapelen, maar — zegt prof. Witteveen — er kan weer eens een situatie ontstaan als in eind 1953, begin 1954, met een gunstige betalingsbalans en een stijging van de winsten op export — bijv. door loonsverhogingen in het buitenland — en dan zou men in Nederland een revaluatie van de gulden in plaats van een loonstijging ernstig in overweging moeten nemen.

Deze gedachte heeft in de Tweede Kamer enige weerklank gevonden, zoals bleek uit het Voorlopig Verslag op de begroting van Financiën. De minister heeft zich in de Memorie van Antwoord ondubbelzinnig tegen revaluatie uitgesproken, en wel in de volgende woorden:

„De conclusie van de ondergetekende is, dat tot een autonome wijziging van de wisselkoers slechts in extreme omstandigheden kan worden overgegaan, welke omstandigheden thans bepaald niet aanwezig kunnen worden geacht. Een zodanige wijziging van de waarde van de geldeenheid grijpt immers diep in in vele economische betrekkingen. Zeker voor een land als het onze, dat een zo groot deel van zijn welvaart ontleent aan het verkeer met het buitenland, is het handhaven van onveranderde wisselkoersen van eminente betekenis. In het binnenland noodzakelijke aanpassingen dienen in beginsel niet te worden tot stand gebracht met behulp van wijzigingen in de wisselkoers. Het verzachten van bijv. bepaalde gevolgen van een huurverhoging door een verhoging van de koers van de gulden moet een volstrekt onjuist beleid worden geacht. Indien hiertoe eenmaal zou worden overgegaan, zou de wisselkoers voortdurend een element gaan vormen in de discussies over loon- en huurronde en prijsbewegingen, waardoor grote onzekerheid zou worden geschapen.

Afgezien van het genoemde belangrijke principiële bezwaar tegen niet strikt onvermijdelijke aanpassingen van de wisselkoers, doet men goed, de doeltreffendheid van revaluatie als middel tot het verhogen van de reële inkomens niet te overschatten. Er bestaat allerm minst zekerheid, dat de door revaluatie mogelijke verlaging in guldens van de importprijzen

onder de huidige conjuncturele omstandigheden geheel of overwegend ten goede zou komen aan de uiteindelijke afnemers. Enerzijds zou bij die binnenlandse leveranciers, die weinig aan buitenlandse concurrentie blootstaan, de prikkel om tot doorberekening over te gaan gering kunnen zijn, terwijl het anderzijds denkbaar is, dat buitenlandse leveranciers met een sterke marktpositie hun prijzen, uitgedrukt in guldens, zouden handhaven. Ook echter indien men een vrijwel volledige doorberekening van de door revaluatie mogelijke verlaging in guldens van importprijzen zou aannemen, zou het effect op de kosten van levensonderhoud slechts relatief bescheiden zijn; dit als gevolg van het feit, dat een relatief aanzienlijk deel van het gezinsbudget niet wordt beïnvloed door prijswijzigingen van importgoederen. Uit een en ander vloeit voort, dat, ten einde via revaluatie een verhoging van het reële inkomen te bewerkstelligen, gelijk aan die, voortvloeiende uit een bepaalde loonsverhoging, het revaluatiepercentage belangrijk hoger zou moeten zijn dan dat van de loonsverhoging.

Voorts zouden, wat de export betreft, de op korte termijn optredende nadelige gevolgen van een revaluatie tot een bepaald percentage veelal belangrijk groter zijn dan die van een loonsverhoging tot een overeenkomstig percentage. Dit wordt duidelijk, indien men zich realiseert, dat in geval van loonsverhoging de kostprijs van een exportproduct in eerste instantie slechts stijgt uit hoofde van de daarin begrepen loonquote, terwijl bij revaluatie de procentuele vermindering van de exportopbrengst betrekking heeft op het volledige verkoopbedrag. Wel zou de exporteur in het laatste geval kunnen profiteren van een prijsverlaging in guldens van in zijn product verwerkte buitenlandse stoffen."

De minister stelde dus het principiële argument voorop, dat veranderingen in de wisselkoers geen middel behoren te zijn om binnenlandse spanningen op te lossen. Daarnaast had hij twee praktische argumenten: revaluatie verlaagt de invoerprijzen minder dan men denkt, en de exportprijzen stijgen door revaluatie meer dan door een loonronde.

Professor Witteveen heeft ergens gezegd, dat de bezwaren tegen revaluatie gemakkelijk te weerleggen zijn. Hij heeft ten aanzien van het principiële argument „geen geknoui met wisselkoersen" al aangevoerd, dat maatregelen, die tot snelle prijsstijgingen in het binnenland leiden, ook geknoui met de waarde van het geld zijn. Alleen verminderen die de waarde van de gulden, terwijl hij deze juist zou willen vermeerderen.

Het is misschien goed, dat wij ons voorbereiden op een tijdstip, waarop de voorstanders van revaluatie het vraagstuk opnieuw aan de orde zullen stellen en de argumenten pro en contra revaluatie wat nader bezien, om daaruit onze conclusies te trekken.

Voorop mogen wij stellen, dat er niets bijzonder heiligs is aan de bestaande wisselkoers van de gulden. Die is, onmiddellijk na de oorlog, vrij willekeurig vastgesteld op grond van enkele berekeningen en gissingen. Aangenomen werd, dat de gulden 1 : 10,64 van een pond sterling en 1 : 2,66 van een dollar waard was. Later bleek het pond ten opzichte van de dollar te hoog te staan; in 1949 werd het met ongeveer 30 pct. in waarde verlaagd. De gulden ging volledig met het pond mee, zodat de pondenkoers voor ons dezelfde bleef, maar de dollar opliep tot f 3,80. (Een gulden daalde in prijs van 38 dollarcent tot 26 dollarcent.) Ook die koers is vrij willekeurig; wij mogen wel aannemen, dat de koopkracht van de gulden in 1949 zodanig was, dat wij het pond niet helemaal hadden behoeven te volgen.

Inmiddels zijn er echter vijf jaar verlopen, alle prijzen en kosten zijn gestegen, en het prijsniveau in Nederland heeft zich voor een aanzienlijk deel aangepast aan dat van het buitenland, en in ieder geval aan de gedevalueerde gulden. Die gulden is een kleiner maatstokje geworden en wij hebben daardoor onze economische afmetingen in grotere getallen leren schrijven. Het beeld is ingewikkelder geworden, doordat andere prijsverhogende omstandigheden zijn opgetreden, zowel in binnen- als in buitenland, maar daaronder zijn niet de door minister Van de Kieft bedoelde „extreme omstandigheden”, die tot een verhoging van de officiële waarde van de gulden hadden kunnen leiden. Hoe moeten wij ons zulke extreme omstandigheden voorstellen?

De ideale toestand voor een revaluatie van de gulden zou aanwezig zijn, indien ons land een voortdurend overschot van uitvoer boven invoer had, dat tot uiting kwam in een steeds toenemende hoeveelheid goud en buitenlandse muntsoorten. Een dergelijke toevloed van goud kan op een ogenblik ongewenst worden, omdat het aanleiding geeft tot grotere geldruimte in het land, die tot inflatie leidt. Zelfs dit kan men wel verhinderen door het goud te „steriliseren” (buiten bereik van staat en bankwezen te houden), maar in dat geval besteedt men een deel van het nationale inkomen voor een voortgezette oppotting van het goud, een besteding waar niemand wat aan heeft. Dan is het beter, de waarde van de gulden te verhogen om voor dezelfde hoeveelheid exportgoederen een grotere hoeveelheid importgoederen te kunnen kopen, en zodoende het welvaartspeil te verhogen.

Een toestand als hier geschilderd is in Nederland volstrekt niet aanwezig. De uitvoer bedroeg in 1952 92,8 pct. van de invoer, in 1953 90,1 pct, in 1954 (1e—3e kwartaal) 84,7 pct. Het dekkingspercentage is niet slecht, maar er is toch nog geen overschot en het tekort neemt eerder iets toe.

Daartegenover staat, dat er belangrijke onzichtbare posten in ons verkeer met het buitenland zijn, die een overschot vertonen, want de goud- en deviezenvoorraad bij de Nederlandse Bank is gestegen: van 3,9 milliard in Januari 1953 tot 4,5 milliard in October 1954. Dit is belangrijk hoger dan enkele jaren geleden (Januari 1951 2,2 milliard), maar het is nog geenszins buitensporig. België heeft sinds jaren een reserve van ongeveer 4 milliard gulden, terwijl die van Zwitserland bijna 6 milliard bedraagt. In 1938 was onze reserve genoeg voor ruim 12 maanden invoer, nu voor nog geen 6 maanden. Eind 1938 bedroeg zij 30 pct. van het nationale inkomen, eind 1953 23 pct. Van credietinflatie is in ons land nog geen sprake — de Nederlandse Bank heeft trouwens maatregelen genomen om de gevaren van een te grote liquiditeit te beperken — en het is ook niet zo dat het goud en de buitenlandse geldswaarden ons onwelkom zouden zijn. Wij hebben een deel van de aanwas gebruikt voor het aflossen van buitenlandse schulden, en wij zullen voor dat doel in de toekomst nog meer nodig hebben.

Bovendien is een deel van de toevloed ontstaan door belegging van buitenlands kapitaal in Nederland (o.a. de industrievestigingen en de effectenaankopen door Amerikanen in Nederland). Daarop zal in de toekomst dividend moeten worden betaald, in dollars.

Voorts moeten wij bedenken, dat dollars in Nederland nog gedistribueerd zijn, zoals de Nieuwe Rotterdamse Courant onlangs opmerkte. De vraag overtreft nog

steeds het aanbod. Het zou een ongerijmde daad zijn, van zo'n schaars artikel de prijs te verlagen.

Als wij hopen op vrije inwisselbaarheid van guldens in dollars (convertibiliteit) en als wij bovendien van mening zijn, dat Nederland zijn rol als kapitaal exporterend land zal moeten hernemen — o.a. naar de minder ontwikkelde gebieden — dan moeten wij niet te gauw aannemen, dat onze reserve bij de Nederlandse Bank eigenlijk al te groot is en dat wij die reserve best wat mogen doen slinken.

Dat laatste zou bij revaluatie onherroepelijk gebeuren. Niet alleen onze export, maar ook onze diensten, zoals vervoer, verzekering, havenkosten enz. zouden duurder worden. Onze nationale inkomsten zouden dalen en onze uitgaven zouden de neiging hebben te stijgen. Wil men die neiging onderdrukken, dan vervalt men vanzelf in sterkere belemmeringen op de import, hetgeen lijnrecht ingaat tegen hetgeen onze regering op internationaal gebied nastreeft. De ervaring van Zweden, dat in 1946 revalueerde, houdt in dit opzicht een ernstige waarschuwing in. De goudreserve smelt snel weg en spoedig moest de regering weer overgaan tot krachtige reglementering van de invoer.

Goed, zal de voorstander van revaluatie zeggen, maar het ging hem om de duurte. De betalingsbalans mag dan op zich zelf nog geen aanleiding geven tot revaluatie, binnenslands is er een opwaartse prijsbeweging en een spanning op de arbeidsmarkt, die gebroken moet worden, willen wij ons niet voorgoed wennen aan een voortgezette inflatie van zeg 4 pct. per jaar, die elke dertig jaar alles driemaal zo duur maakt. Een dergelijke inflatie zou leiden tot vernietiging van spaargelden en tot armoede voor degenen, wier inkomens niet of niet voldoende meegaan met de prijsbeweging.

Het antwoord hierop is, dat er geen reden is om aan te nemen dat deze beweging zo zal doorgaan. Weliswaar is in de afgelopen vijf jaar ons prijspeil gemiddeld met ruim 5 pct. per jaar gestegen, maar er waren tal van buitengewone omstandigheden, die dit hebben veroorzaakt. Men denke aan het afschaffen van subsidies, het inhalen van de schaarste in Nederland ten dele met dure buitenlandse producten, het effect van de overdreven devaluatie in 1949, de stijging in het prijspeil van de ons omringende landen.

Over de vraag, hoe het komt dat er in de huidige situatie nog inflatoire elementen aanwezig zijn, kan men van mening verschillen. Er zijn hierover ingewikkelde berekeningen gemaakt, waarbij zeer gespecialiseerde hoogleraren (Witteveen en Tinbergen) tot tegengestelde conclusies zijn gekomen. Met minister Zijlstra mag men wel zeggen, dat de binnenlandse en buitenlandse vraag naar onze producten samen het aanbod enigszins overtreffen, en dat er daarom een spanning in ons productie-apparaat bestaat en de prijzen blootstaan aan een zuigkracht naar omhoog. De besteding in het binnenland te verminderen zou niet helpen, want dan zou voor de meeste bedrijfstakken de afzet naar het buitenland evenredig toenemen. Wij mogen niet vergeten, zeide minister Zijlstra terecht, dat Nederland de conjunctuur ondergaat en niet maakt. Alleen drong hij aan op elasticiteit in de prijspolitiek van het bedrijfsleven, zodat bijv. prijsdalingen van invoergoederen worden doorgegeven aan de Nederlandse consument.

Wat heeft revaluatie nu in het licht van dit conjunctuurbeeld aan heilzaams te bieden? Het zou de invoer goedkoper maken, maar niet veel. Minister Van de Kieft heeft al gewezen op de mogelijkheid, dat prijsverlaging van importgoederen óf achterwege blijft óf niet wordt doorgegeven, vooral nu voor vele goederen de vraag zeer levendig is. Minister Zijlstra heeft gepreciseerd, dat voor elke f 100 consumptie ongeveer f 30 aan grondstoffen en fabrikaten moet worden ingevoerd. Als wij dit gegeven op zich zelf bezien, dan moet voor ieder percent verhoging van de consumptie een revaluatie van drie percent plaatsvinden. Men bereikt op die manier al heel gauw een niveau, waarbij de uitvoer gaat haperen.

Zelfs een bescheiden revaluatie zou een flinke rem op de uitvoer betekenen. De laatste loonronde kon door verschillende fabrikanten nog in hun winstmarge worden opgevangen, maar met een verhoging van de totale verkoopprijs door verhoging van de guldenswaarde zou dit niet zo gemakkelijk meer gaan. Verschillende Nederlandse fabrikanten gevoelen al zeer sterk de prijsconcurrentie van bijv. de Duitse industrie. Aan de inflatoire spanning in Nederland zou daarmee wel een eind kunnen komen, maar ten koste waarvan?

Om het duidelijk te zeggen ten koste van een vervroegde omkeer in de conjunctuur van Nederland. Revaluatie schept een kunstmatige depressie. Het bedrijfsleven ziet er het sein in voor een prijsdaling. Op bestaande voorraden van importgoederen moet worden afgeschreven en vele afnemers zullen aannemen, dat hun leveranciers nog wel verder omlaag komen. Er ontstaat dus een houding van afwachten, een teren op voorraden en een verminderen van de orders, die kenmerkend zijn voor een toestand van algemene slapte. Dat wat de vraag betreft.

Aan de kant van het aanbod zal een hapering in de export er toe leiden, dat grote hoeveelheden van sommige goederen op de binnenlandse markt worden geworpen. Een revaluatie verschilt namelijk in zoverre van een loonfonde, dat het hele effect op de prijs meteen optreedt, terwijl loonronden veel geleidelijker in de prijzen worden verwerkt. Na een revaluatie zal, voor de komende paar jaren althans, de export kleiner blijven, zodat de vrijkomende capaciteit van het bedrijfsleven zich op de binnenlandse markt moet richten.

Laten we nu in het licht van deze gevolgen nog eens terugkomen op de kijk die minister Zijlstra op de huidige conjunctuur bleek te hebben. Hij zeide in de Tweede Kamer, kort samengevat, dat de huidige gunstige conjunctuur voornamelijk tot West-Europa is beperkt (Amerika is aarzelend) en dat zelfs hier geen inflatoire hoogconjunctuur heerst, doch een normaal groei- en expansieproces. Zelfs internationaal zou hij geen beperking van de besteding durven aanbevelen, laat staan voor Nederland. Bovendien merkte hij op, dat men de omvang van de verschijnselen niet moet onderschatten. Het tekort op de arbeidsmarkt bedraagt naar schatting 100.000 arbeiders. „Er behoeft volgend jaar slechts een klein vleugje conjuncturele tegenwind te komen... dan zal dit samen met het ieder jaar aan de markt komende normale aanbod van netto 50.000 voldoende zijn om voor evenwichtsherstel te zorgen.”

Het ligt dunkt mij niet op de weg van de Nederlandse regering, een dergelijk „vleugje” kunstmatig op te roepen, want wie wind zaait zal storm oogsten.

Bovendien zou revaluatie leiden tot een duurzame verhoging van het totale kostenpeil, dat bij een omkeer in de gang van zaken op de wereldmarkt onze concurrentiepositie lelijk zou kunnen schaden.

Waarschuwingen tegen inflatie mogen wij nooit in de wind slaan, maar de voorgestelde remedies moeten wij scherp bekijken. Voorlopig is ons arsenaal van binnenlandse middelen om het monetair evenwicht na te streven nog niet uitgeput, en zolang dat zo is, moet men de wisselkoers liever met rust laten. Mocht het nodig blijken in Nederland de remmen aan te zetten, dan moeten wij die in de eerste plaats zoeken in de vermindering van de geldcirculatie, hetzij door het kweken van kasoverschotten bij het rijk, hetzij door renteverhoging of credietinkrimping vanwege de Nederlandse Bank. Maar dat zou neerkomen op een vermindering van de binnenlandse bestedingen, die minister Zijlstra — m.i. terecht — op het ogenblik nog niet nodig acht. Veel beter is het, de volle nadruk te leggen op prijsverlaging door concurrentie en op een vergroting van de goederenstroom door verdere verbetering van de arbeidsmethoden en modernisering van ons productie-apparaat.

HET WERELDBEVOLKINGSCONGRES**TE ROME**

Een tabel, vermeld in een onlangs verschenen brochure, uitgegeven door de bekende Engelse organisatie „Political and Economic Planning”, getiteld „World Population and Resources”, verschaft een duidelijk inzicht in de urgentie van het wereldbevolkingsvraagstuk. De in deze tabel vermelde gegevens hebben betrekking op de voor 1980 te verwachten bevolkingsaantallen in de verschillende werelddelen.

		Het verwachte bevolkingsaantal in miljoenen (1980)		
Gebied	1950	maximum schatting	gemiddelde schatting	minimum schatting
Afrika	198	327	289	255
Amerika	330	577	535	487
Azië ¹⁾	1320	2227	2011	1816
Europa ²⁾	593	840	776	721
Oceanië	13	19	17	16
Wereld	2454	3990	3628	3295

1) Exclusief Siberië. 2) Inclusief Siberië.

In 1750 telde de wereld volgens de meest recente onderzoeken rond 700 miljoen bewoners. In 1850 was dit aantal toegenomen tot 1200 miljoen. Hoewel een aanzienlijke toeneming plaats had, vooral in de Westerse cultuurkring, was in de periode 1750—1850 de bevolking nog niet verdubbeld. In 1950 evenwel was de wereldbevolking t.a.v. 1850 iets meer dan verdubbeld, en bevatte de aarde rond 2500 miljoen inwoners. Thans wordt voor 1980 drie en een half miljard inwoners waarschijnlijk geacht, en komt de maximum schatting zelfs tot bijna 4 miljard. De internationale samenleving zal dus in de eerstvolgende dertig jaar een bevolkingstoename hebben op te vangen van zeker 1 miljard inwoners.

Gedurende deze periode zal de uitbreiding van de productie minstens gelijke tred moeten houden met de te verwachten bevolkingsgroei, wil de levensstandaard van de wereld als geheel niet dalen. Het is echter eveneens noodzakelijk, dat ter opheffing en verzachting van de steeds sterker wordende sociale spanningen in de onontwikkelde gebieden de levensstandaard aldaar aanzienlijk wordt verhoogd. Bovendien — en dit maakt het gehele vraagstuk des te gecompliceerder — is de bevolkingstoename juist het sterkst in die delen der wereld, welke economisch het meest achterop zijn geraakt, en waar arbeidsproductiviteit en levensstandaard

het laagst zijn. In deze gebieden leeft rond $\frac{1}{2}$ deel der wereldbevolking. Juist in deze gebieden zal door de introductie van moderne geneesmiddelen, verbetering der hygiëne en uitvoering van openbare werken een sterke daling der sterftcijfers kunnen worden verwacht, waardoor een krachtige bevolkingstoename in deze gebieden waarschijnlijk wordt. Deze bevolkingsdruk zal een revolutionerende invloed hebben op de samenleving en op één of andere wijze in economische structuurveranderingen worden verwerkt.

Volgens bovengenoemde brochure vragen vier problemen thans om een oplossing:

- 1e. de bestaande voedselproductie te verhogen om een jaarlijkse bevolkingsgroei van 30 miljoen op te vangen;
- 2e. de bestaande wereldbevolking, waarvan een deel ten minste gedurende een deel van het jaar honger lijdt, voldoende voedsel te waarborgen;
- 3e. voldoende grondstoffen (anders dan voor voedsel), energie, en brandstof te produceren, om de groeiende wereldbevolking levensonderhoud en welstand te kunnen garanderen;
- 4e. hetzij de toenemende bevolkingen toegang te verschaffen tot gebieden waar extra-voedsel en grondstoffen kunnen worden geproduceerd, hetzij voorraden voedsel en grondstoffen te transporteren en te distribueren ten behoeve van landen met een tekort aan deze voorraden in eigen gebied.

Het gehele vraagstuk zal nog gecompliceerder worden, omdat deze mondiale bevolkingstoename gepaard zal gaan met een belangrijke wijziging in de distributie der bevolking. Deze re-distributie zal op zich zelf nieuwe economische en politieke, doch ook culturele problemen oproepen, welke de politieke situatie — indien men zich niet tijdig op deze veranderingen weet in te stellen — uitermate riskant kunnen doen worden.

Het bevolkingsvraagstuk zal de belangrijkste dynamische factor zijn in het wereldgebeuren van de eerstvolgende decennia. Het is dus een uitermate ingewikkeld en ook gevaarlijk vraagstuk waarmede de Verenigde Naties zich op lange termijn bezig zullen hebben te houden. Verschillende aspecten van dit vraagstuk hebben reeds geruime tijd — sedert de oprichting der Verenigde Naties — de internationale belangstelling getrokken, zoals bijv. blijkt uit het werk van de Wereldvoedselorganisatie, waar de agrarische aspecten het onderwerp van bestudering, voorlichting en beraadslaging zijn. Men denke ook aan de Wereldgezondheidsorganisatie, waarvan de cynicus zou kunnen beweren, dat zij door haar voorlichting in zake betere medische zorg veeleer de urgentie van het bevolkingsvraagstuk klemmender heeft gemaakt. Doch ook een vraagstuk als geboorteregeling is in ieder geval zijdelings in de discussies betrokken geweest. En reeds vóór het bestaan van de Verenigde Naties had het Internationale Arbeidsbureau belangstelling voor het vraagstuk der Internationale migratie, een belangstelling, welke na de tweede wereldoorlog in een meer actieve houding is overgegaan.

De Organisatie der Verenigde Naties zelf heeft tot op heden betrekkelijk weinig openbare belangstelling getoond voor het bevolkingsvraagstuk, behalve dan in het stimuleren van bepaalde, voornamelijk statistische publicaties, en het onderhouden van een behoorlijk uitgeruste afdeling harer organisatie, welke zich met demografische vraagstukken en problemen bezighoudt.

Het is dan ook de eerste maal, dat door de Verenigde Naties het initiatief is genomen een congres van deskundigen op het gebied van het bevolkingsvraagstuk te organiseren. In Juni 1952 is hiertoe een resolutie aangenomen door de Economische en Sociale Raad. De conferentie is gehouden in samenwerking met verschillende andere officiële en officieuze internationale organisaties. De belangrijkste medewerkende officieuze organisatie was de „International Union for the Scientific Study of Population”, opgericht in 1928, en organisatrice van verschillende internationale congressen vóór het uitbreken van de tweede wereldoorlog.

Tot de conferentie zijn alleen deskundigen uitgenodigd, hetzij afgevaardigd door regeringen, hetzij als leden van wetenschappelijke organisaties, hetzij als vertegenwoordigers van andere internationale organen. Dit accentueerde het doel dezer conferentie. Het ging hier immers niet om het bediscussiëren van politieke vraagstukken of het aanbevelen van bepaalde maatregelen. Het onderwerp der conferentie lag uitsluitend in het wetenschappelijke vlak: een grondig wetenschappelijk onderzoek van de bevolkingsontwikkeling in de verschillende delen der wereld, en de oorzaken en gevolgen hiervan. Natuurlijk is de invloed van de bevolkingsvraagstukken op de belangrijkste problemen waarmede de Verenigde Naties te maken hebben, niet buiten beschouwing gelaten.

Vermoedelijk is deze conferentie wel één der moeilijkst te organiseren conferenties geweest in het bestaan der Verenigde Naties. Niet zo zeer vanwege de politieke kant — deze was per definitie geëlimineerd — als wel vanwege het feit, dat de organisatoren het onderwerp discutabel moesten maken, waartoe het onderverdeeld werd in een groot aantal kleine, gespecialiseerde onderdelen.

Een andere organisatie is vrijwel ondenkbaar wanneer men tot een efficiënte werkwijze wil komen voor een conferentie waarvoor rond 600 gedelegeerden waren ingeschreven uit alle delen der wereld, met een verschillend gerichte belangstelling en een uiteenlopende kennis van de diverse aspecten van het bevolkingsvraagstuk.

De taak der organisatoren was moeilijk en ondankbaar, want vermoedelijk zullen maar weinigen volledig tevreden zijn geweest aan het einde der conferentie. Het gehele vraagstuk was in rond dertig onderwerpen gesplitst, hetgeen het overzicht over het geheel verloren deed gaan. Een andere oplossing was er evenwel voor een conferentie als deze niet, en men moet in ieder geval de organisatoren bewonderen voor de systematische wijze, waarop het vraagstuk was ingedeeld en rijp gemaakt ter discussie.

De indeling der onderwerpen

Men kan met enige moeite de onderdelen tot enkele hoofdgroepen groeperen. Zo heeft een deel van de onderwerpen betrekking op de verschillende demografische feiten, waarbij in sterke mate rekening is gehouden met regionaal-mondiale verschillen. Het verloop van sterftecijfers en sterftekansen is bijv. afzonderlijk behandeld voor gebieden met een lage, en gebieden met een hoge mortaliteit. De huwelijksvruchtbaarheid is op analoge wijze aan de orde gesteld, onderscheidenlijk voor gebieden met een sterk gedaalde vruchtbaarheid en landen waar de vruchtbaarheid

zich tot op heden op een hoog niveau heeft weten te handhaven. De vraagstukken der internationale migratie zijn zowel beschouwd uit de gezichtshoek der emigratielanden, als uit de gezichtshoek der immigratielanden, een indeling welke naar mijn gevoel in dit geval aan de behandeling van het vraagstuk der internationale migratie niet geheel ten goede is gekomen. Het onderdeel der bevolkings spreiding en de interne migratie is afzonderlijk beschouwd voor landen met een hoge graad van industrialisatie, en landen welke nog aan het begin van hun industriële ontwikkeling staan. In het algemeen mag deze opzet zeer geslaagd heten. Vooral hierom: in de Westerse wereld heerst al te zeer de neiging de problemen te zien tegen de achtergrond van de eigen problematiek en de eigen wijze van benadering. Hiernaast was een grote groep vraagstukken aan de orde gesteld, welke de methodische en technisch-statistische zijde van het bevolkingsvraagstuk raakten. Om enkele voorbeelden te noemen: het vergelijken van de kwaliteit van de demografische statistieken, de techniek van demografische metingen en analyses, het opstellen van definities, en soortgelijke vraagstukken.

Naast deze beide hoofdgroepen waren enkele andere belangrijke groepen van problemen aan de orde gesteld: het vraagstuk van de veroudering der bevolking, de verhouding tussen bevolkingsvraagstuk en de ontwikkeling van de agrarische productie alsmede de ontwikkeling van de niet-biologische hulpbronnen, enkele kwalitatieve vraagstukken, en ten slotte enkele onderwerpen met betrekking tot de opleiding en de methodiek der demografie.

Wanneer nu het werk van deze conferentie wordt overzien, dat dient men zich natuurlijk te beperken tot enkele hoofdpunten en belangrijke rapporten.

Het verloop der sterftcijfers in de gebieden met een hoog sterftenniveau werd behandeld in een reeks rapporten, welke vnl. betrekking hadden op Aziatische landen. Lezenswaard was bijv. het rapport over de kindersterfte in India van de hand van prof. S. Chandrasekhar, die enkele interessante vergelijkingen gaf in zake de ontwikkeling van de sterfte. Dit was interessant juist uit het oogpunt van de verdere bevolkingsontwikkeling, omdat blijkt hoe snel de kindersterfte in de naaste toekomst *kan* dalen. Volgens door Chandrasekhar gebruikte gegevens bedoeg de kindersterfte (het aantal overleden babies beneden het jaar uitgedrukt in 1000 levend geborenen) in Nederland in 1900 153, in 1910 108, doch in 1920 50, thans 22 (1952). In India daarentegen was het cijfer voor 1900 232, in 1951 echter reeds gedaald tot 116, dus rond het Nederlandse niveau omstreeks 1910. De snelle daling van de Hollandse kindersterfte na 1910, is een gevolg van een betere sociale verzorging der bevolking en het doordringen van de moderne geneeskunde tot de onderste lagen der bevolking, doch vooral ook door de algemene verbetering der hygiënische toestanden door openbare werken. Het wordt door vergelijking wel duidelijk, dat een land als India in feite voor een ongekende bevolkingstoename komt te staan indien het ook hier gelukt de medische zorg snel en effectief uit te breiden, alsmede de hygiëne in de grote steden en het platteland te verbeteren. Het gehele vraagstuk zal in landen als India verder afhangen van de vraag of men voldoende kader ter beschikking heeft om de mogelijkheden der moderne medische en hygiënische zorg te effectueren en te verbreiden. Hierbij dient echter te worden

aangetekend, dat men in het algemeen in deze landen heeft opgemerkt, dat de daling der kindersterfte meer samenhangt met maatregelen betreffende de openbare gezondheidszorg, dan met economische en sociale veranderingen. Het is hierbij interessant enkele gegevens te noemen, welke ter conferentie verstrekt werden over Rusland. Van Russische zijde zijn enkele min of meer uitvoerige rapporten overgelegd, waarin enerzijds de sociale aspecten van de bevolkingsstructuur en ontwikkeling werden behandeld, anderzijds een relaas werd gegeven omtrent de organisatie en de opzet van de demografische statistieken in dit land. Een volledig overzicht betreffende de samenstelling der bevolking en de ontwikkeling bijv. van de huwelijksvruchtbaarheid, zijn helaas niet verstrekt. Een kritisch overzicht van de ontwikkeling der Russische bevolking, daarentegen, werd gegeven door de Amerikaan Warren W. Eason in zijn rapport „Population growth and economic development in the USSR” steunend op Sowjet-Russische bronnen van uiteenlopende aard. Zowel uit de schaarse gegevens, vermeld in de Russische rapporten, als uit het rapport van Eason blijkt een opvallende daling van de sterftcijfers. In 1913 was het aantal sterfgevallen per 1000 inwoners 30,2, in 1927 nog 22,7, doch voor 1953 wordt het cijfer 8,9 opgegeven. Het is onmogelijk de waarde van dit laatste cijfer te toetsen. Zonder de leeftijdsopbouw der Russische bevolking te kennen is vergelijking met de sterftcijfers van andere landen onmogelijk. De Russische bevolking heeft waarschijnlijk een zwaardere bezetting der jeugdklassen dan bijv. in Noorwegen. Waar beider sterftcijfers niet veel verschillen, moet hieruit volgen, dat de sterftkansen der Russische bevolking nog steeds ongunstiger zijn, dan die der Noorse bevolking.

In ieder geval betekent de daling van de sterftcijfers in Rusland, dat deze van invloed moet zijn op de bevolkingstoename. Een der Russische rapporten noemt een natuurlijke toename der bevolking van gemiddeld 3 miljoen per jaar in de laatste drie jaar.

Natuurlijk zijn Rusland en India niet de enige landen, waar de sterftcijfers zijn gedaald. Volgens cijfers, verstrekt op het congres, blijken in de meeste onontwikkelde gebieden de bruto sterftcijfers in de loop van de laatste 10 tot 15 jaar behoorlijk te zijn gedaald. Mexico bijvoorbeeld vertoont een daling van het sterftcijfer in de periode 1935—1953 van 23,3 tot 15,4. Ceylon is in dezelfde periode teruggefallen van 24,5 tot 10,9 per 1000 van de bevolking. Men dient met deze cijfers voorzichtig te zijn, daar de registratie zowel van de bevolking als van de sterfgevallen niet geheel betrouwbaar is. Zo is bijv. in India gebleken, dat men aan de hand van de volkstellingen de sterftcijfers meermalen moet corrigeren; maar in ieder geval staat vast, dat de sterfte in belangrijke mate is gedaald. Uit berekeningen op grond van de volkstelling in India blijkt, dat de sterfte per 1000 der bevolking in de periode 1911 tot 1920 40 moet hebben bedragen tegen 27 in de periode 1941—1950. In de meeste van deze landen zijn de zuigelingensterfte en de verdere kindersterfte elk voor 20 % der sterftegevallen verantwoordelijk te stellen.

Een belangrijke oorzaak van het teruglopen van de sterftcijfers in verschillende dezer landen is de malariabestrijding, in het bijzonder voor de kindersterfte. De daling van de kindersterfte in Ceylon, welke terugviel van 141 ‰ (uitgedrukt in levend-

geborenen) in 1946, tot 71 in 1953 moet voornamelijk worden toegeschreven aan malariabestrijding. Uitvoering van bepaalde, in het algemeen veel kapitaal vereisende openbare werken, is voor deze landen dus uitermate belangrijk. De verdere verbetering van de sterftecijfers werd dan ook door verschillende rapporteurs afhankelijk gesteld van internationale hulp in de vorm van financiële en technische bijstand. Gewezen werd bijv. op de betekenis van het Colomboplan. Hiernaast is voorlichting aan de bevolking eveneens van grote betekenis, maar dit is moeilijker dan de beïnvloeding van de sterftecijfers door het uitvoeren van werken t.b.v. de openbare gezondheidszorg.

In de vergaderingen, waar vooral de gebieden met lage sterftecijfers het middelpunt van de belangstelling waren, lag de nadruk op geheel andere verschijnselen. Richtte men in de vergaderingen betreffende de gebieden met hoge sterftecijfers vooral de aandacht op de totale sterfte en de kindersterfte, zo werd hier bijv. in belangrijke mate aandacht besteed aan de foetale- en de kindersterfte. Het blijkt dat één der vijf zwangerschappen beëindigd wordt door de sterfte van de foetus en dat rond $\frac{1}{3}$ deel van alle geslaagde concepties verloren gaat. De kindersterfte neemt in de meeste landen af ten gevolg van de voortschrijdende medische kennis en de toepassing hiervan. De oorzaken echter van de sterfte van de foetus en de sterfte in de eerste levensmaand zijn van een geheel verschillend karakter en nog niet voldoende door de medische wetenschap onderkend. Spiegelman tekende in zijn samenvattend rapport aan, dat hier biologische, physiologische, sociale en economische factoren van invloed zijn. De betekenis van deze factoren is echter nog niet voldoende onderzocht. Indien het zou gelukken deze sterfte op dezelfde wijze te reduceren als de kindersterfte gedurende de laatste halve eeuw, dan zou ter handhaving van de huidige natuurlijke bevolkingsproei ongeveer $\frac{1}{4}$ der zwangerschappen minder nodig zijn!

Een ander vraagstuk, dat voor deze gebieden met lage sterfte de aandacht trok, was de vraag in hoeverre sociale verschillen de sterftecijfers beïnvloeden. Er zijn over dit probleem enkele belangrijke rapporten uitgebracht, één door de Nederlanders P. de Wolff en J. Meerdink betreffende de sterfte naar beroep in Amsterdam, en één geschreven door W. P. D. Logan over differentiële sterfte naar beroep in Engeland.

In het Nederlandse rapport is een interessante vergelijking getrokken met resultaten van een Amerikaanse studie. Niet alleen, dat voor alle beroepsgroepen de Amsterdamse sterfte veel gunstiger was dan de Amerikaanse, maar wat belangrijker was: de Amerikaanse cijfers vertoonden een opvallende gradatie in sterfte in overeenstemming met de sociale laag. De Amsterdamse gegevens vertoonden echter veel geringere verschillen. De sterfte in Amsterdam blijkt voor geschoolden en ongeschoolden hetzelfde te zijn. In de V.S. echter is de sterfte der ongeschoolden belangrijk hoger dan die der geschoolden.

Opvallend is dat de sterfte van employé's (kantoor- en winkelpersoneel) in Amsterdam ongunstiger is dan de gemiddelde sterfte, terwijl in Amerika de sterftecijfers in deze groep opvallend beneden het gemiddelde liggen.

Van Russische zijde is de behandeling van de vraagstukken rondom de huwelijksvruchtbaarheid aangegrepen om in een rapport een felle aanval te doen op het neo-malthusianisme, hierbij uitgaande van wat wordt beschouwd als de marxistisch-leninistische bevolkingstheorie. De grondslag van dit betoog is dat de „bevolkingswet” afhankelijk is van de structuur van de samenleving en dat er dus geen universele bevolkingswetten bestaan, los van de geschiedenis.

„On the example of the Soviet Union it shows how the change of social-economic conditions of people's life resulted in radical changes in the structure and movement of population. *The level of mortality in the USSR is now lower than in the USA, England and France.*

Contrary to Western European countries in which in the process of economic development the rates of growth of population were intensely falling, *the Soviet Union goes on to keep the high level of natural increase of population.*”

„In socialist society, where the immediate purpose of production is satisfaction of requirements of society but not gaining the maximum profits, *the problem of excessive population no longer arises*”.

Naast de hiervoren gereleveerde verklaring inzake het bevolkingsvraagstuk in de Sowjet-Unie staan enkele andere uitspraken, waarbij de nadruk wordt gelegd op het reactionnaire karakter van de malthusiaanse bevolkingstheorie, zoals deze in verschillende vormen wordt aangehangen door West-Europa en de V.S. Ook wordt getuigd van een groot optimisme in zake de toekomstige ontwikkeling: „A correct use of natural resources and national wealth in the interests of wide strata of population already on modern level of technique can entirely secure a normal level of life for a population at least 2—3 times more numerous than the population of the world. Thus various attempts of neomalthusians to ground the policy of reducing the number of population on special measures to lower its rates of growth are anti-scientific reactionary.”

Het is echter te betreuren, dat de Russische delegatie ter conferentie geen uitvoeriger en controleerbare gegevens heeft verstrekt in zake de samenstelling en ontwikkeling van de Russische bevolking. Gelijk vroeger reeds gemeld, heeft Eason een poging gewaagd de bevolkingsgroei van Rusland te analyseren. Gebruik makende van de meest verschillende bronnen heeft hij zijn cijfers tot een overzichtelijk geheel weten te groeperen en hieruit kunnen enkele belangrijke conclusies worden getrokken. Gelijk reeds gemeld is het sterftecijfer belangrijk gedaald. Uitgaande bovendien van de van Russische zijde verstrekte gegevens in zake de natuurlijke bevolkingsgroei, heeft Eason een poging gedaan het geboortecijfer per 1000 der bevolking te bepalen. Het blijkt, dat ondanks het felle betoog in het Russische rapport tegen het neo-malthusianisme de geboortecijfers in Rusland belangrijk zijn gedaald. In de eerste helft van de 19e eeuw was het geboortecijfer ongeveer 40—50 ‰. Dit daalde tot 44 rond 1914. Het cijfer was 31 in 1920 en liep op tot 44 in 1926. In 1935 daalde het tot 28,6, doch liep daarna weer op, en schijnt in 1938 volgens gegevens van de Prawda 38,3 te zijn geweest. Voor 1953 komt

Eason tot de conclusie, dat het geboortecijfer moet hebben gelegen tussen 23,8 en 25,6 ‰.

Gezien het feit, dat dit geboortecijfer bepaald is op grond van de cijfers van natuurlijke aanwas en sterftcijfers verstrekt van Russische zijde, moet worden aangenomen, dat het geboortecijfer betrouwbaar is. Dit betekent echter, dat dus ook in Rusland de geboorteregeling sterk is toegenomen sedert de periode vóór de tweede wereldoorlog. Eason meent dan ook, dat de gemiddelde Russische vrouw tussen 15 en 49 jaar thans beduidend minder kinderen heeft dan in 1938.

De toeneming van de natuurlijke groei vindt dus haar hoofdoorzaak in een daling van de sterfte, waarmee de daling van de geboortecijfers geen gelijke tred heeft gehouden. Een situatie welke niet verschillend is van hetgeen in het recente verleden in Nederland is geschied.

Bij de behandeling van de huwelijksvruchtbaarheid in de landen met een hoge vruchtbaarheid is het vooral van belang de aandacht te vestigen op het rapport uitgebracht door Abraham Stone betreffende de technieken welke gebruikt worden ter regeling van de geboorten. Stone is een bekend Amerikaans expert, die onder auspiciën van de Wereldgezondheidsorganisatie in India werkzaam is geweest, om daar voorlichting te geven inzake de toepassing van de periodieke onthouding. Hij is bij die gelegenheid met verschillende moeilijkheden geconfronteerd, welke vooral voortspruiten uit de sociale omstandigheden waaronder de bevolking leeft, zoals bijv. analphabetisme, het ontbreken van kalenders en de algemene onmacht om een tijdsperiode te schatten. Er zullen dus verschillende bijzondere maatregelen moeten worden genomen om deze methode ingang te doen vinden, ten einde een daling van de geboortecijfers te bewerkstelligen. Stone wijdt in zijn rapport verder nog aandacht aan nieuwe methoden van geboorteregeling, welke men op het ogenblik in Amerika in studie heeft.

Bij de gesplitste behandeling van de huwelijksvruchtbaarheid naar gebieden met hoge en lage geboortecijfers is de problematiek van de landen met een lage vruchtbaarheid meer theoretisch gericht en meer gedifferentieerd. Behalve het vraagstuk van de ontwikkeling van de huwelijksvruchtbaarheid in het algemeen, zijn hierbij tevens aan de orde gesteld vraagstukken inzake differentiële vruchtbaarheid, de tijdsduur verlopende tussen opeenvolgende geboorten, de oorzaak en de omvang van de steriliteit en de door de ouders wenselijk geachte gezinsgrootte. Er werden betreffende dit laatste onderwerp bijvoorbeeld verschillende methoden bediscussieerd hoe de door de ouders gewenste gezinsgrootte kon worden bepaald en vergeleken met de uiteindelijke gezinsgrootte, hetgeen een uitermate moeilijk vraagstuk is. Niet alleen wanneer dit vraagstuk mathematisch wordt benaderd, maar ook wanneer getracht wordt door ondervraging inzicht in de kwantitatieve aspecten van dit vraagstuk te verkrijgen. Mathematisch is het moeilijk de waarde van enkele factoren nauwkeurig vast te stellen. Ook de techniek van het interview of enquête geeft geen betrouwbaar beeld van de door de ouders gewenste gezinsgrootte. Het moet in ieder geval als onwaarschijnlijk worden geacht, dat het resultaat van een dergelijke enquête bruikbaar zou zijn voor bijvoorbeeld het opstellen van bevolkingsprognoses.

Van enkele zijden is er op het congres op gewezen, dat voorspelling van de

toekomstige ontwikkeling van de huwelijksvruchtbaarheid steeds op moeilijkheden stuit. In de V.S. is in het merendeel der bevolkingsprognoses de huwelijksvruchtbaarheid onderschat. Onder meer heeft dit samengehangen met het toenemen van het percentage gehuwde vrouwen, de daling van de huwelijksleeftijd, bepaalde veranderingen in de leeftijdsopbouw, (waardoor de omvang van de vruchtbare jaargang is toegenomen) en ten slotte in verschillende omstandigheden ook een grotere specifieke huwelijksvruchtbaarheid. Verder zijn er uiteraard factoren van meer psychologische aard, als reacties op bepaalde politieke omstandigheden en maatschappelijke gebeurtenissen, toenemende kennis van geboorteregeling, welke de ontwikkeling der huwelijksvruchtbaarheid beïnvloeden op een wijze welke zich moeilijk laat voorspellen.

Internationale en binnenlandse migratie

Naast deze vraagstukken van sterfte en huwelijksvruchtbaarheid zijn in verschillende rapporten de internationale en de binnenlandse migratie aan de orde gesteld. Bij de behandeling van de internationale migratie is vooral aandacht geschonken aan de invloed van deze migratoire bewegingen op de demografische en economische structuur van de betrokken landen, terwijl ook de sociale en culturele aspecten hierbij volledig aandacht hebben gehad. Zo is bijvoorbeeld in sommige rapporten nagegaan welke de vereiste omvang van de emigratie dient te zijn om in de gegeven situatie de werkzame bevolking constant te houden. Voor India is een berekening opgesteld, waaruit blijkt, dat 2½ miljoen personen per jaar zouden moeten emigreren gedurende de periode 1950—1960 om de beroepsbevolking constant te houden op het peil van 1950.

In verschillende beschouwingen in zake Europa is aangedrongen op een soepeler verloop van de migratie en dus op minder reglementering, waardoor de geografische mobiliteit van de arbeid kan worden bevorderd. Als bezwaar tegen een te sterke leiding van de migratie op grond van de stand van arbeidsmarkt is er in dit verband opgewezen, dat de opnamecapaciteit van de economische structuur van een onderbevolkt land altijd groter is dan blijkt uit de direct ter beschikking staande cijfers van vraag en aanbod.

Er is bij de behandeling der internationale migratie gewezen op enkele belangrijke niet-economische factoren, welke voor het slagen van de immigratie in een land van grote betekenis zijn. In de eerste plaats: ieder immigratieland heeft een eigen sociaal en cultureel leven, in relatie uiteraard tot zijn economische structuur, welker kennis voor de immigrant van niet te onderschatten betekenis is. Hieruit volgt in de tweede plaats, dat het verschil in sociale en culturele structuur van het emigratie- en het immigratieland van grote invloed is op de aanpassing, welke van de emigrant wordt vereist. Het is dan ook niet ondenkbaar, dat het verschil in sociale en culturele structuur tussen een Europees emigratieland en een overzees immigratieland geringer is, dan dat tussen twee Europese landen. Het welslagen van de internationale migratie is door deze omstandigheden niet uitsluitend een economisch vraagstuk, maar in vele opzichten een vraagstuk van assimilatie en dus een sociaal en cultureel probleem. Het is denkbaar, en het is in de praktijk van de Italiaanse emigratie gebleken, dat de immigrant economisch volkomen zijn plaats in de nieuwe samenleving heeft

gevonden, maar dat hij desalniettemin sociaal-psychologisch zich nog vreemd voelt in het nieuwe milieu.

De aandacht is hiernaast ook gevestigd op de economische voordelen welke de immigratie het ontvangende land biedt. Uiteraard zijn deze voordelen direct afhankelijk van de economische structuur en de momentele omstandigheden van het betrokken land. Maar van zeer grote betekenis blijft, dat de gekapitaliseerde waarde van de immigrant van 18 jaar geschat wordt op een bedrag van \$ 10.000, ten gevolge van de kosten van opvoeding en opleiding. Dit feit is een belangrijke stimulans voor het economisch leven van de immigratielanden. Bovendien heeft de mentaliteit van de immigrant invloed op het creëren van nieuwe mogelijkheden in het economisch leven.

In verband met deze migratievraagstukken is o.m. van Duitse zijde het vraagstuk van de zgn. selectieve werking der binnenlandse migratie aan de orde gesteld. De bioloog K. V. Müller meent op grond van langdurige onderzoeken in Duitsland te kunnen aantonen, dat de migratie een selecterende werking uitoefent op het platteland. Van Nederlandse zijde is deze selecterende werking der migratie sterk betwijfeld en is erop gewezen, dat vooral de economische structuur bepalend is voor de samenstelling der bevolking naar intelligentie. In deze gedachtengang wordt de migratie dus een secundaire rol toebedeeld. Gezien de technische moeilijkheid om hier op grond van betrouwbaar materiaal een objectief beeld te verkrijgen, is het duidelijk, dat hier nog een belangrijk veld voor verdere studie ligt.

De aangeboren intelligentie was het voorwerp van belangstelling in enkele rapporten, waarin de kwalitatieve aspecten van het bevolkingsvraagstuk werden bestudeerd. Belangrijk was vooral het rapport van James Maxwell, een verslag van het Schotse onderzoek in 1947 vergeleken met een analoog onderzoek van 1932, hetwelk o.m. het verband tussen intelligentie en vruchtbaarheid tot onderwerp had. Bij dit onderzoek is o.m. de intelligentie gemeten met behulp van verschillende tests. De onderzochte kinderen waren 11 jaar oud. Een der belangrijkste conclusies, welke uit dit onderzoek kon worden getrokken, is, dat erover een periode van 15 jaar geen aanwijzing was dat de gemiddelde intelligentie van de elfjarige kinderbevolking daalde, en dat er zelfs enige aanwijzing was van een stijging. Waar deze geringe stijging aan te danken is kon niet worden nagegaan. Hiervoor zullen verdere onderzoeken nodig zijn.

Er blijkt bovendien een negatieve relatie te bestaan tussen de gemiddelde intelligentie van de kinderen en de gezinsgrootte. De oorzaak van deze negatieve relatie kon op grond van het voorhanden materiaal niet met zekerheid worden vastgesteld. Er is geen direct verband geconstateerd tussen geboortenummer en intelligentie, en Maxwell concludeert dan ook dat „a differential relationship between birth order and intelligence has no part in the negative correlation between intelligence and family size.”

Verder is een duidelijk verband gebleken tussen beroepsklasse en gezinsgrootte en tussen beroepsklasse en testresultaat. Binnen iedere beroepsklasse bleek de bovenvermelde negatieve correlatie tussen gezinsgrootte en intelligentie aanwezig te zijn.

Dit onderzoek trok algemeen de aandacht en was ongetwijfeld een stimulans voor andere landen om soortgelijke onderzoeken te ondernemen.

De behandeling van de vraagstukken in zake de relatie tussen bevolkingsgroei en de biologische en niet-biologische voorraden in de wereld was m.i. niet geheel bevredigend, omdat men moeilijk een totaaloverzicht kon krijgen van de stand van zaken. Het is m.i. de vraag of dergelijke vraagstukken wel op een congres als dit, waar de demografische aspecten overwegen, aan de orde dient te worden gesteld. Dit soort vraagstukken leent zich veeleer voor afzonderlijke conferenties, waar men zou kunnen trachten tot een betrouwbare of zo betrouwbaar mogelijke inventarisatie te komen van de verschillende kwaliteiten land enerzijds en de voorraden grondstoffen anderzijds.

Een der belangrijkste onderwerpen van de conferentie welke hier nog worden vermeld is het vraagstuk van de opleiding en scholing voor demografisch onderzoek. Het is te betreuren, dat geen principiële discussie aan de behandeling van dit onderwerp voorafging. Het zou ongetwijfeld in de lijn van de conferentie hebben gelegen een enkele zitting speciaal te wijden aan de vraag naar de inhoud der demografie en haar plaats binnen het systeem der wetenschappen. Er bestaat dunkt mij op dit gebied nog veel misverstand, en men kan bovendien naar gelang van zijn opvatting inzake de wetenschapsleer een verschillend standpunt ten aanzien van de demografie innemen. Veelvuldig zijn de pogingen in het verleden, de demografie op te eisen voor de eigen vakwetenschap. Niets evenwel zou de demografie eerder tot steriliteit doemen dan haar voor een bepaalde wetenschap volledig op te eisen. Het is in de praktijk van het demografisch werk duidelijk — en ik vermoed dat mijn medecommissieleden van de studiecommissie der Dr. Wiardi Beckman Stichting betreffende het bevolkingsvraagstuk deze opvatting uit eigen praktijk zullen delen, — dat het boeiende der demografie zijn oorzaak juist vindt in haar interdisciplinair karakter. In andere woorden: De demografie moet *niet* gezien worden als een onderdeel van economie, geografie, sociologie, misschien zelfs sociale psychologie, of welke andere wetenschap dan ook. De demografie vereist een zodanige kennis van deze wetenschappen, dat een vruchtbare coördinatie dezer verschillende gezichtspunten een afdoende verklaring weet te geven van de vraagstukken welke hier aan de orde zijn. Natuurlijk kan, als men dit met alle geweld wil nastreven, de demografie bij een of andere wetenschap exclusief worden ondergebracht, maar dit vereist dan een zodanig gejongleer met begrippen, dat hiermede hetzij de grondslagen van het systeem der wetenschappen onrecht wordt gedaan, hetzij de definitie der eigen vakwetenschap tot een waardeloze vaagheid wordt gedoemd. M.i. verdient een opvatting van demografie als interdisciplinaire wetenschap de voorkeur.

In welk onderdeel van een universitaire organisatie de demografie haar plaats moet hebben, is niet in de eerste plaats een vraagstuk van principiële, maar van praktische aard. De keuze zal o.m. afhangen van de vraag waar men het accent van de demografie op een bepaald ogenblik ziet. Het is wellicht voor de ontwikkeling van de demografie zelf van betekenis, dat een dogmatische indeling van de demografie in het universitaire systeem vermeden wordt. Calvin F. Schmid, directeur van het Bureau voor Population Research aan de universiteit te Washington vermeldt in zijn te Rome ingediend rapport, dat in de V.S. de meningen hieromtrent verdeeld zijn. Tegenover opvattingen, de demografie in te delen bij een „department

of economics" staan opvattingen, welke de voorkeur geven aan het „department of sociology". Doch de Amerikaanse deskundigen zijn desondanks vrijwel unaniem van mening, dat waar de demografie ook haar plaats vindt aan de universiteit, in de opleiding het interdisciplinaire karakter van de demografie moet worden erkend. Een punt ter overweging is de vraag waar thans het zwaartepunt ligt der demografische problematiek. Er is m.i. thans een duidelijke verschuiving waar te nemen van de economie naar de sociologie en de geografie. Niet dat met deze verschuiving het belang van een voldoende economische kennis vermindert, maar veeleer dat andere, tot op heden verwaarloosde aspecten der demografie meer in het centrum van de belangstelling zijn komen te staan. Deze verschuiving pleit ervoor thans de demografie op te nemen in een „department of sociology" of een „department of geography".

Een gezonde concurrentie dient op wetenschappelijk terrein steeds te worden gewaarborgd: men dient er zich voor te hoeden — zeker bij een situatie als die in ons land — hier een eenzijdige beslissing te nemen. Het verleden van de demografie is een waarschuwing, dat, indien het interdisciplinaire karakter niet duidelijk wordt erkend, steriliteit dreigt. De eenzijdige benadering uit economische gezichtshoek heeft ten slotte remmend gewerkt, hoe vruchtbaar aanvankelijk de probleemstelling scheen. Een nieuwe eenzijdigheid, thans bijv. uit sociologische of uit geografische gezichtshoek zou tot een gelijke ontwrichting der problematiek leiden. Het is verheugend dat in de van Amerikaanse zijde ingediende rapporten — men is in de V.S. verder dan in ons land op demografisch terrein — het interdisciplinair karakter is onderstreept. De verdere verschillen in opvatting als boven gereleveerd, hebben slechts secundaire betekenis en hangen samen met allerlei verschillende omstandigheden.

Wanneer men de resultaten van dit wereldcongres overziet, dan kan men enerzijds weliswaar constateren, dat er misschien niet direct praktische resultaten zijn opgeleverd. Anderzijds echter is de grote waarde van dit congres gelegen in de uitwisseling van gedachten en het zich verdiepen in elkaars problemen. Gezien de grote betekenis van het bevolkingsvraagstuk, gelijk in de aanhef is gesteld, zal dit op den duur van uitermate grote betekenis zijn, juist voor het politieke werk van de organisatie der Verenigde Naties. Het is wenselijk dat door deze organisatie ook in de toekomst de ontwikkeling van het bevolkingsvraagstuk door middel van conferenties van deskundigen verder zal worden gevolgd.

OVER HET WETSONTWERP ECONOMISCHE MEDEDINGING

*Naar aanleiding van prof. mr. P. Borst, Kartelcontrôle,
Administratie of rechter.*

Toen in 1935 de wet tot stand kwam, die de minister van Economische Zaken de bevoegdheid verleende om overeenkomsten tussen ondernemers algemeen verbindend of onverbindend te verklaren, bestond algemeen de overtuiging, dat een beslissing van grote betekenis was gevallen. De regering had de beschikking gekregen over een belangrijk werktuig voor het voeren van een actieve economische politiek. Met de ordening van het economische leven was een wezenlijk begin gemaakt.

Ook de regering had het hare tot deze overtuiging bijgedragen. Want al was de onmiddellijke aanleiding voor de indiening van het wetsontwerp gelegen in de wens om in de toenmalige crisisjaren een rem te kunnen stellen op de verwoestende concurrentiestrijd in een aantal bedrijfstakken, toch behoorde het ontwerp niet tot de eigenlijke crisiswetgeving, zoals de Crisisinvoerwet, de Crisispachtwet, de Landbouwcrisiswet. Vandaar dat het niet alleen voorzag in de nood van het ogenblik — het verbindend verklaren van overeenkomsten, die de mededinging tussen ondernemers in een bedrijfstak beperkten, voor hen, die daartoe niet vrijwillig wilden toetreden — maar ook rekening hield met mogelijkheden, die toentertijd nog in het geheel niet actueel waren. Het wetsontwerp van 23 Juni 1934 verleende de minister namelijk ook de bevoegdheid om tegen schadelijke monopolievorming door overeenkomsten tussen ondernemers op te treden door deze overeenkomsten onverbindend te verklaren.

De met zoveel verwachtingen begroete wet heeft slechts een kort leven gehad, want ze werd door het in de bezetting tot stand gekomen Kartelbesluit van 5 November 1941 buiten werking gesteld. In Economisch-Statistische Berichten 1942, p. 14, vermeldt C. L. Patijn dat op 1 Januari 1940 voor 38 ondernemersovereenkomsten de algemeen verbindendverklaring was aangevraagd, doch dat het slechts voor een zevental was ingewilligd. In vijftien gevallen werd het verzoek afgewezen en in alle overige werd het óf ingetrokken óf niet meer afgehandeld. Onverbindendverklaringen kwamen in deze periode niet voor.

Het Kartelbesluit, dat aan de centrale overheid ingrijpendere bevoegdheden toe-kende zonder de waarborgen, die de wet van 1935 in de vorm van het oproepen en horen van belanghebbenden door een onafhankelijke, adviserende commissie bevatte, werd na de bevrijding voorlopig gehandhaafd. Al spoedig, in 1948, werd echter besloten wederom de commissie in te stellen, die vóór 1941 over de verbindendverklaringen en onverbindendverklaringen placht te adviseren. Sindsdien wordt

in de toepassing van het Kartelbesluit bij de formele praktijk van voor 1940 zoveel mogelijk aansluiting gezocht. Dit bleek ook toen in 1951 een krachtiger optreden tegen bedrijfsregelingen geboden leek en de regering daartoe de bevoegdheid verlangde bedrijfsregelingen te schorsen in afwachting van het verloop der voor onverbindendverklaring gebruikelijke procedure.

Het sprak dus eigenlijk vanzelf, dat de regering bij de vervanging van het bezettingsrecht uitzag naar een wettelijke regeling, die in hoofdlijnen overeenkwam met de wet van 1935. Dit was dan ook de strekking van het voorontwerp, dat op 27 November 1950 aan de Sociaal-Economische Raad om advies werd voorgelegd. Het advies van de Raad, op 6 Juli 1951 uitgebracht, beaamde deze strekking. Toch duurde het nog tot 24 Nov. '53 al eer het wetsontwerp de Tweede Kamer bereikte.

Ook het Voorlopig Verslag van de Tweede Kamer dat op 17 Juni 1954 werd uitgebracht, bracht voor wat de hoofdpunten betreft geen verrassingen. Men vindt in deze acht bladzijden een reeks van min of meer interessante detailvragen, maar de beginselen van het kartelbeleid komen niet ter discussie. Gelukkig is door een brochure van prof. mr. P. Borst, getiteld Kartelcontrôle, Administratie of rechter, althans één essentieel punt van kartelbeleid nog tijdig aan de orde gesteld.

Mr. Borst verdedigt de stelling, dat de onverbindendverklaring van een bedrijfsregeling (mededingingsregeling, naar de woordkeus van het nieuwe ontwerp) niet door de minister maar door de rechter moet geschieden.

Het kartelbeleid moet, volgens de schr., worden gevoerd door een openbaar ministerie, dat bij de rechter een vordering tot onverbindendverklaring kan instellen.

De wijze waarop mr. Borst deze voor de Nederlandse wetgeving verrassend nieuwe stelling verdedigt, is suggestief. Eerst wordt de kartelcontrôle als een vraagstuk van rechtsvinding omschreven; daarna wordt de sociale evolutie van de jurisprudentie in herinnering geroepen. Vervolgens wordt met voorbeelden uit de rechtspraak aangeduid hoeveel ervaring de burgerlijke rechter reeds heeft op dit gebied. Dan worden enkele vaak gelanceerde bezwaren tegen de burgerlijke rechter besproken en weerlegd: dat hij te weinig rekening zou houden met het algemeen belang; dat hij alleen zou kunnen ingrijpen als iemand een proces begint; dat hij onvoldoende deskundig zou zijn en doeltreffende bevoegdheden zou missen. Niet altijd vindt de schrijver voor zijn weerlegging de juiste argumenten. Zo voert hij ten bewijze, dat de burgerlijke rechter wel degelijk met algemene belangen rekening houdt, twee schrijvers ten tonele (A. M. Donner en J. Wiarda), die zich evenwel op de door Borst vermelde plaatsen niet met dat punt bezighielden. Ook haast de schrijver zich juist in dit verband nog eens op de beperkte betekenis van het begrip „openbare orde” in de burgerlijke wetgeving te wijzen: het omvat alleen die belangen van de gemeenschap, welke voor haar voortbestaan fundamenteel zijn. Ware het anders „dan zou alle persoonlijke vrijheid worden opgeofferd”. Door deze beperking wordt echter het bezwaar, dat de rechter onvoldoende met de algemene belangen rekening houdt zeker niet weerlegd, eerder versterkt.

Bij de weerlegging van het bezwaar, dat de rechter onvoldoende deskundig zou zijn, wijst de schrijver zelf al op de noodzaak hier naar een gespecialiseerde rechter uit te zien. Hij stelt deze dan naast de Economische rechter, de Kinderrechter en de Pachtrechter, doch wil hem uitsluitend de behandeling van klachten opdragen,

die door de overheid worden ingediend op grond van strijd van een kartel met het algemeen belang. De bevoegdheid van de gewone rechter zou hij dan onveranderd willen laten. Het naast elkaar bestaan van rechterlijke en administratieve contrôle is natuurlijk niets bijzonders, maar van tweeërlei *rechtspraak* kan men dat toch moeilijk zeggen.

Ook tegen het bezwaar, dat de civiele rechter doeltreffende bevoegdheden mist, heeft mr. Borst eigenlijk geen andere weerlegging dan een verwijzing naar de gespecialiseerde rechter, die de gegrondheid van het bezwaar juist onderstreept.

Intussen schuilt het hoofdbestanddeel van het betoog niet in de weerlegging van deze bezwaren, die tegen de kartelcontrôle door de burgerlijke rechter worden aangevoerd. Hoofdpunt is het betoog tegen het bezwaar, dat vaak het voornaamste genoemd is. De kartelcontrôle is, zo zegt men dan, een onderdeel van het algemeen economisch beleid, waarvoor de regering aan de Staten-Generaal verantwoording schuldig is, zodat deze contrôle niet kan worden opgedragen aan een niet parlementair verantwoordelijke rechter. Op dit bezwaar concentreert mr. Borst zijn sterkste argumenten. Er zijn twee methoden, zegt hij. De eerste is de bestrijding van onbehoorlijke kartels, het tegengaan van misbruiken. De tweede is de bestrijding van alle kartels, die niet stroken met de economische politiek van de regering. Zij beperkt zich dan niet tot misbruiken. Alleen de eerste methode kan in Nederland worden aanvaard, maar dan moet men toch ook beseffen, dat een politieke instantie minder geschikt is voor deze behoorlijkeheidscontrôle dan de rechter. Ook een analyse van de tot dusver genomen ministeriële beslissingen leidt volgens Borst tot dezelfde slotsom: het departement oefent als regel behoorlijkeheidscontrôle uit. Een enkele maal gaat het verder en verlangt van het kartel, dat het aantoon met het algemeen belang in overeenstemming te zijn. Dan dreigt de contrôle op de behoorlijkeheid, het waken tegen excessen, plaats te maken voor het economische beleid. Deze enkele gevallen demonstreren reeds de noodzaak van contrôle door een onafhankelijke rechter.

Prof. Borst beseft echter wel, dat het niet eenvoudig is om het bestaande stelsel van kartelcontrôle in Nederland eensklaps radicaal te hervormen. Het ministerieel ingrijpen, op advies van de Commissie Bedrijfsregelingen, straks Commissie Economische Mededinging, heeft op zekere hoogte burgerrecht verkregen. Het wetsvoorstel, dat bij het bedrijfsleven over het algemeen gunstig is ontvangen, bevat bovendien een aantal nieuwe voorzieningen die men niet zo gemakkelijk aan de rechter ziet opgedragen. De sinds 1951 bestaande mogelijkheid tot schorsing van een kartelovereenkomst wil men behouden. Schorsing door de rechter op vordering van het openbaar ministerie zou echter het effect van deze maatregel veel geringer doen zijn, terwijl anderzijds schorsing door de minister toch moeilijk overeen te brengen zou zijn met een beslissing van de *rechter* over de onverbindendverklaring. Men wil ook de invoering van de „generieke onverbindendverklaring”, d.i. de vaststelling, dat bepaalde ondernemersafspraken verboden, dus onverbindend zijn. Een dergelijke maatregel is van wetgevende aard en zal niet licht aan de rechter worden opgedragen. Toch is er een nauw verband tussen de (herhaalde) incidentele onverbindendverklaring en de generieke onverbindendverklaring.

In de derde plaats wil men niet alleen de mogelijkheid van contrôle op overeen-

komsten, maar ook op „economische machtsposities”, feitelijke of rechtsverhoudingen in het bedrijfsleven, waardoor een overwegende invloed ontstaat op een markt van goederen of diensten. Tegen deze verhoudingen kan men niet alleen negatief, door onverbindendverklaring optreden, men moet ook positief de betrokkenen concrete gedragsregels betreffende hun optreden in het economisch verkeer kunnen voorschrijven. Ook dit nieuwe en niet ongunstig ontvangen denkbeeld wijst in de richting, dat de regering en niet de rechter de vereiste beslissingen zal moeten nemen.

Prof. Borst houdt er dus terecht rekening mee, dat zijn hoofdstelling niet zal worden aanvaard. Hij stelt dan ook aanstonds andere middelen voor om de rechtswaarborgen, waarmee de belangen van de betrokkenen zijn omkleed, te verbeteren wanneer het stelsel van het wetsontwerp zou worden gehandhaafd. In dat deel van zijn betoog is veel, wat ik gaarne zou ondersteunen. Maar met zijn voor naamste stelling is dat geenszins het geval.

Valkhoff heeft er in zijn aankondiging van Borsts boekje in *De Economist* al op gewezen, dat het niet juist is de onverbindendverklaring uit het geheel der kartelpolitiek te isoleren. Het is bovendien onjuist het zo voor te stellen, dat het optreden tegen kartels een ingrijpen in de vrijheid zou zijn. Het optreden tegen kartels geschiedt juist met als oogmerk de handhaving van de vrijheid, een vrijheid, die door het kartel als instrument van economische macht, werd aangetast. Daar waar de vrijheid in het economisch verkeer ook als politiek postulaat het meest opgeld doet, daar is de anti-trust-wetgeving het sterkst ontwikkeld, want daar is men er het meest ontvankelijk voor, dat „the lesson of history is clear: business will not long remain competitive, if left to its own devices. Laisser faire promotes monopoly, not competition”.

Wij, in Nederland, zijn niet zó afkerig van enige vrijheidsbeperking in het economisch verkeer. Wij erkennen, dat er in een zekere mate van gebondenheid ook iets goeds kan zitten. Daardoor kan de gezonde mate van stabiliteit worden bevorderd, die voor een snelle ontwikkeling even onmisbaar is als een gezonde mate van concurrentie. Evenals in Frankrijk, is ook onze kartelpolitiek gebaseerd op de gedachte, dat er goede en slechte kartels zijn en dat de goede gesteund en de slechte bestreden behoren te worden. De vraag is maar aan welke maatstaf de ondernemersafspraken, die de mededinging beperken, getoetst moeten worden en door wie dit moet geschieden. Zou het zo zijn, dat de maatstaf alleen gezocht zou moeten worden bij geschreven of ongeschreven *rechtsregels*, dan zou Borst met zijn betoog dat de toetsing door de rechter moet geschieden gelijk hebben. Maar zo ligt het niet. De vraag is steeds of een bepaalde afspraak, onder bepaalde omstandigheden gevolgen in het leven roept, die voor de nationale economie zo schadelijk zijn, dat zij, gelet op de overige factoren, die onder die omstandigheden de nationale welvaart beïnvloeden, niet geduld mogen worden. Deze vraag is niet een zuivere rechtsvraag. Ze is ook niet een zuivere beleidsvraag, maar ze is toch wel zo nauw met de hoofdlijnen der economische politiek verbonden, dat men de raarste sprongen zou kunnen beleven indien men haar beantwoording zou overlaten aan mensen, die gelijk de rechter, op dat terrein niet volkomen thuis zijn.

Al naar gelang de economische situatie zich wijzigt, verandert ook het effect,

dat een beperking van de concurrentie in een bepaalde bedrijfstak heeft voor de nationale economie. Wil men dit nuttig of schadelijk effect kunnen beoordelen, dan moet men de algemene economische situatie kunnen overzien.

Mr. Borst zal hiertegen aanstonds opmerken, dat dit nu juist het gevaar is waartegen hij waarschuwt: de vrijheid is overboord, behalve de vrijheid om zich precies te conformeren aan de economische politiek van de regering. Maar die opmerking snijdt geen hout. Want het is heel wat anders of de minister alleen toelaat wat past in zijn politiek, dan dat hij uitsluitend afweert, wat aan de nationale economie onder de huidige omstandigheden ontoelaatbaar schade toebrengt. Mij dunkt, er is niets tegen maar juist alles voor, dat dit afweren geschiedt door de minister.

Twee voorwaarden mogen daarbij echter worden gesteld. De eerste is, dat de ministeriële bevoegdheid niet ruimer is dan strikt nodig is. Reeds in de tamelijk korte periode tussen 1948 en nu, waarin met de onverbindendverklaring ervaring is opgedaan, is gebleken, dat er bepaalde mededingingsregelingen zijn, waaraan scherper eisen gesteld moeten worden. Dit geldt minimum-prijsafspraken en boycot-bepalingen. Die scherpere eisen zijn van algemene aard. Minimum-prijsafspraken mogen bijvoorbeeld niet de strekking hebben ook de minst efficiënte bedrijven nog winst te verzekeren,

Zulk een algemene eis nu dient zo spoedig mogelijk als rechtsnorm te worden vastgesteld. Het wetsontwerp wil dit ogenschijnlijk ook, want het schept de mogelijkheid tot de zgn. generieke onverbindendverklaring. Maar in werkelijkheid heeft die niet veel om het lijf, want als men er ernst mee zou willen maken, moet er naast de algemene regel een mogelijkheid van uitzondering zijn, een ontheffing van het verbod voor een enkel concreet geval. De betekenis van deze ontheffingsbevoegdheid mag werkelijk niet onderschat worden.

Het is toch van het grootste belang, dat het bedrijfsleven de rechtsnormen waarop het kartelbeleid steunt, kent. Bregstein heeft daarop al in 1938 terecht gewezen. Moet aan zekere mededingingsregelingen in het algemeen een nadere eis worden gesteld, dan moet het bedrijfsleven dit weten. De eis moet als rechtsregel worden afgekondigd. Dat geeft heel wat meer rechtszekerheid dan dat ze uit een reeks incidentele beslissingen moet worden afgeleid als „jurisprudentie-recht”. Maar afkondiging van de rechtsregel brengt mee, dat mededingingsregelingen die er niet aan voldoen, onverbindend zijn. De regel mag dus niet vaag zijn of allerlei slagen om de arm houden, want dan weet niemand meer waar hij aan toe is. Dan moeten er eerst processen tot aan de Hoge Raad toe worden gevoerd om over de betekenis van de vage rechtsregel zekerheid te krijgen. Wil men dat vermijden, dan moet het voorschrift dat een categorie mededingingsafspraken onverbindend verklaart, die categorie scherp kunnen aanduiden. Meestal zal dat alleen met verwaarlozing van een bepaalde nuance mogelijk zijn: eenvoudigheidshalve zondert men enkele regelingen niet van de omschrijving uit, ofschoon zij niet de schade aanrichten, die men van de overige verwacht.

De ontheffingsbevoegdheid dient nu om deze gevallen te kunnen uitzonderen zonder de scherpe omschrijving, die essentieel is voor een praktisch functioneren van de generieke onverbindendverklaring, prijs te geven. Ik ga zelfs zo ver, dat ik

het ontbreken van de ontheffingsbevoegdheid een ernstige belemmering acht voor het gebruik van de generieke onverbindendverklaring en daardoor een oorzaak van minder rechtszekerheid voor het bedrijfsleven, dan waarop het, gegeven de opgedane ervaringen, aanspraak zou mogen maken. Het is tekenend, dat ook de Sociaal Economische Raad deze ontheffingsbevoegdheid bepleitte. De minister wilde er nochtans niet van weten. Het is te hopen, dat de Kamer de minister op dit punt tot andere gedachten zal weten te brengen.

De tweede voorwaarde, die gesteld moet worden is, dat de ministeriële beslissing met voldoende waarborgen is omkleed. Door een onverbindendverklaring worden vele particuliere belangen geraakt. Dit mag niet geschieden zonder dat voldoende gelegenheid is geboden om die belangen te bepleiten en zonder dat die belangen door een onafhankelijke instantie zijn beoordeeld.

In het wetsontwerp adviseert de Commissie Economische Mededinging de minister over elke onverbindendverklaring. Deze commissie is geen commissie uit de SER omdat ze algemene belangen moet afwegen tegen bedrijfsbelangen en de SER die taak niet heeft. Maar al wordt ze benoemd door de Kroon, ze telt toch leden uit het georganiseerde bedrijfsleven naast deskundigen op kartelgebied. De commissie is dus wel zelfstandig, maar haar advies blijft intern en er is generlei verplichting voor de minister om zich naar dat advies te gedragen. Vandaar dat deze behandeling voor de betrokkenen niet zo heel veel waarborgen inhoudt.

De Sociaal Economische Raad had dan ook reeds naar middelen gezocht om hierin verbetering te brengen. Als voornaamste bezwaar zag de Raad, dat de vaststelling van de feiten en de waardering van die feiten pas bij de ministeriële beslissing ter kennis van de betrokkenen komen. Deze hebben dus niet de gelegenheid bezwaar te maken a.) tegen onjuiste vaststelling der feiten b.) tegen de gronden waarop de beslissing steunt c.) tegen de soms zeer ingrijpende gevolgen van de beslissing.

Toch achtte de Raad het niet wenselijk te adviseren een beroepsinstantie in te stellen. Daardoor zou de uiteindelijke verantwoordelijkheid voor het in deze te voeren beleid aan de betrokken ministers worden onttrokken (blz. 25 van het advies). Een betere oplossing meende hij te hebben gevonden in de tijdige publicatie van het advies der Commissie Economische Mededinging bijv. twee maanden voordat de betrokken ministers beslissen. Dan hebben de betrokkenen de gelegenheid hun bezwaren tegen het advies onder de aandacht van de minister te brengen. Deze zal genoopt zijn eventuele afwijkingen van het advies te motiveren, hetgeen nu, bij het intern-blijvende advies der commissie, nergens is voorgeschreven.

Dit voorstel van de SER is door de minister niet overgenomen. Begrijpelijk, want naast iets aantrekkelijks, heeft het denkbeeld toch ook belangrijke bezwaren. Het eerste is, dat de behandeling ten departemente het karakter krijgt van een niet-openbare tweede instantie. Het is dan niet ondenkbaar, dat men de commissie niet meer geheel volledig inlicht omtrent feiten, die men liever geheim houdt, wetende, dat men ze straks nog bij de minister kan aanvoeren, zonder dat commissieleden en wederpartij ervan kennis moeten nemen.

Het tweede bezwaar is, dat het denkbeeld de commissie dwingt een advies uit te brengen, dat materieel en formeel reeds een ministeriële beschikking kan zijn.

Het is misschien niet aanstonds duidelijk, dat hier een bezwaar schuilt, maar men moet er zich rekenschap van geven, dat het departement het onderzoekingsapparaat is; de commissie kan vaak volstaan met een beschouwing over de werking en de gevolgen van de betrokken mededingingsregeling. Zij zal dat ook wel eens prefereren, want haar leden komen voor een deel uit de organisaties van ondernemers en arbeiders en het is helemaal niet uitgesloten, dat deze leden in een moeilijke positie komen wanneer hun persoonlijk oordeel over de zaak afwijkt van wat uit het oogpunt van hun organisatie raadzaam schijnt. Zolang het advies intern is, telt dit bezwaar niet. Het begint de oordeelsvorming in de commissie pas te beïnvloeden wanneer het advies gepubliceerd wordt.

In ieder geval heeft de minister het denkbeeld van de SER niet overgenomen en het Voorlopige Verslag van de Tweede Kamer wijdt de langste paragraaf aan dit onderdeel, dat door alle leden blijkbaar en terecht van bijzonder belang wordt geacht.

Ook mr. Borst heeft aan de mogelijkheden tot versterking van de waarborgen, waarmee de beslissing is omkleed, ruim aandacht besteed. Hij bespreekt achtereenvolgens:

- a. de beslissing bij een collegiaal orgaan (Commissie Economische Mededinging);
- b. verplichte voordracht tot bevestiging door de wetgever van een beslissing waarbij van het advies wordt afgeweken dan wel een algemene maatregel van bestuur die voor elk geval de voorwaarden vaststelt, waaronder onverbindendverklaring mag plaatsvinden.
- c. beroep op de Kroon, de afdeling Geschillen van de Raad van State gehoord, na de ministeriële beslissing.
- d. het voorstel van de werkgeversverbonden om beroep van de ministeriële beslissing open te stellen op een college van beroep, op het voetspoor van het college, dat nu onlangs voor de administratieve rechtspraak bedrijfsorganisatie is ingesteld.
- e. verbeteringen in de procedure, met de strekking de betrokkenen beter gelegenheid te geven tot verdediging van hun belangen (op schriftstelling van de klacht, bijstand van raadslieden, toezending van verhoren, beslissing uitsluitend op grond van gegevens, die aan de betrokkenen zijn medegedeeld, publicatie van het advies der commissie, althans toezending daarvan aan de betrokkenen).

Al deze mogelijkheden zijn ook in het verslag opgenomen, omdat de commissie van voorbereiding het oordeel van de regering vraagt over de door mr. Borst geopperde suggesties. Toch mag men niet zeggen, dat de commissie het zich al te gemakkelijk maakt en zich de moeite van een eigen oordeel voorshands spaart. Verscheidene van de genoemde denkbeelden komen nl. in het verslag nog uitvoeriger ter sprake en zij vinden bijna allen voorstanders. De Kamer schijnt wel algemeen van oordeel dat het voorstel der regering te kort schiet, maar hoe het moet worden verbeterd, blijft nog in het duister.

Het komt mij voor, dat er in het voorstel van de werkgeversverbonden veel aantrekkelijks zit en dat de SER en de „vele leden” in het Voorlopig Verslag, met wie ik mij politiek verwant voel, ten onrechte de vrees koesteren, dat door openstelling van beroep op een administratiefrechtelijk college, zoals dat voor de bedrijfsorga-

nisatie, de uiteindelijke verantwoordelijkheid voor het te voeren beleid aan de betrokken ministers wordt onttrokken.

Bij dit beroep gaat het namelijk niet om het opnieuw afwegen van de belangen. Het gaat er alleen om te corrigeren, wanneer de administratie een beslissing neemt die in strijd is met het recht of met de ook voor de overheid geldende normen van behoorlijkheid.

Brengt de verantwoordelijkheid van de minister mee, dat hij onrechtmatige of volmaakt onbehoorlijke beslissingen moet kunnen nemen? Ik zie dat niet. Ik zie daarentegen wel het grote belang, dat wij die er niet voor terugschrikken de overheid ruime bevoegdheden te geven voor het voeren van een vooruitziende economische politiek, ons om der wille van de democratie bekommeren om de rechtsbescherming van degenen, ten aanzien van wie die ruime bevoegdheden worden gehanteerd. Niemand gelooft, dat in de verantwoordelijkheid van de minister aan het parlement een afdoende middel tot rechtsbescherming is gegeven. Voor het geval de uitoefening van die verantwoordelijkheid al tot meer zou leiden dan het spel van woorden, dat met vragen en antwoorden bedreven wordt, is de volksvertegenwoordiging toch wel een bijzonder ongeschikte plaats om over de concrete aspecten van een bepaalde administratieve beslissing van gedachten te wisselen.

Er is dus iets anders nodig, wil men met recht het verwijt van de hand kunnen wijzen, dat de staatsmacht waarheen wij sturen, met een redelijke mate van persoonlijke vrijheid niet verenigbaar is.

Het college van beroep voor het bedrijfsleven is er. Het zou een afzonderlijke kamer kunnen krijgen voor de zaken betreffende de economische mededinging. Voor degenen, die vrezen, dat de gronden waarop de ministeriële beslissing door het college kan worden aangetast, nog te veel gelegenheid laten om het beleid te door kruisen (quod non!) zou ook de gedachte van art. 74 van de Wet administratieve rechtspraak bedrijfsorganisatie overgenomen kunnen worden, de mogelijkheid nl. om bij K.B. een beslissing van het college buiten effect te stellen, indien die beslissing met het algemeen belang onverenigbaar zou zijn. Zulk een in het Staatsblad te publiceren Koninklijk Besluit, is zó uitzonderlijk, dat men daarvan bepaald geen misbruik behoeft te vrezen.

Op deze wijze zou de minister een krachtig kartelbeleid kunnen voeren, terwijl toch de rechtsbescherming van de betrokkenen beter dan thans wordt verzekerd. Van alle mogelijkheden tot verbetering lijkt mij die, welke de werkgeversverbonden bepleiten, de beste en ik zou niet gaarne nalaten dit in dit blad uitdrukkelijk te zeggen.

Als aldus de beide voorwaarden waarvan de toekenning van ruime bevoegdheden aan de administratie afhankelijk behoort te zijn, vervuld zijn, dan blijkt ook, dat het door mr. Borst gestelde alternatief niet juist is.

Het gaat er niet om te kiezen tussen bevoegdheden van de administratie of van de rechter, het gaat er om, dat de onmisbare ruime bevoegdheden van de administratie in evenwicht worden gehouden door daarbij passende bevoegdheden van de administratieve rechter.

VAN RUW TOT GESLEPEN

*De geestelijke betekenis van de ANDB voor
de geschiedenis van Amsterdam ¹⁾*

„Hij sprak zoowel op groote meetings, als op wijkvergaderingen in kleine zaaltjes, in de openbare parken, zoowel als op de hoeken der straten.” Soms diende een boerenwagen hem tot spreekgestoelte, de omhoogstaande disselbomen waren dan versierd met glanzend groen en stralende bloemen, en aan de top een rode vlag. Een nieuw evangelie verkondigde de strijd bare en nobele viking-kop. Hij sprak, zoals hij ook menigmaal geschreven had: van de doemwaardige lelijkheid der kapitalistische maatschappij en van de eerlijke schoonheid van een nieuwe wereld. Schoonheid in de menselijke verhoudingen, schoonheid niet minder in de omgeving; en in de voorwerpen, waarmede de mensen zich zouden omringen. „Het glas, aardewerk en zilver, zo droomde hij, waren zeer schoon in mijne ogen, maar een negentiende eeuws man van de wereld zou ze wellicht ruw en onbehouwen gevonden hebben, want het aardewerk was pottenbakkerswerk met lood geglaazuurd, doch prachtig versierd. Het glaswerk was ietwat grover en hoornachtiger van oppervlakte dan de handelsartikelen der negentiende eeuw. De meubelen en andere benodigdheden waren gelijk aan het tafelgerei, fraai van vorm en prachtig versierd, doch zonder het commerciële gladde van het werk der timmerlieden en meubelmakers ónzer dagen.”

Ongetwijfeld herkent ge in deze woorden de ambachtelijke kunstenaar niet minder dan de idealistische hervormer der maatschappij. Wie hij was? En waarom wij met hem juist onze beschouwingen over de geestelijke betekenis van de ANDB voor Amsterdam aanvangen?

Zijn naam was William Morris, de Engelsman, die zijn eigen geschriften op de handpers drukte, die meubelen ontwierp, die strijdzangen voor de arbeiders dichtte en die zich verdiepte in de oude gebruiken van zijn volk. Deze merkwaardige mens, die door velen gezien werd als de man die de verdeelde socialistische beweging in Engeland tot organisatorische eenheid en tot kracht kon brengen, stierf in het late najaar van 1896. Nederlanders, kunstzinnige en jonge intellectuelen, die in die zelfde tijd tot de Sociaal Democratische Arbeiderspartij hier te lande zouden toetreden, hadden zich aan hem verwant en door hem geïnspireerd gevoeld. „Zijn dood trof ons allen diep,” zo vertelde Henriëtte Roland Holst mij eens. Zijn dood trof ook de jonge socialistische arbeider diep, die zich zo wel te huis wist in het

---

¹⁾ Rede, gehouden bij de herdenking van het zestigjarig bestaan van de Algemene Nederlandse Diamantbewerkersbond op 17 November in het Bondsgebouw.

midden dezer verlichte geesten, en die zich gedurende zijn verblijf in Engeland door het socialistische ideaal aangegrepen gevoeld had: Henri Polak. In het maandschrift der socialistische intelligentia, „De Nieuwe Tijd”, wijdde hij William Morris in hun aller naam een „In Memoriam”. De regel, waarmee wij deze voordracht openden, was aan dat artikel van Polak ontleend.

Twee jaar te voren, in de Novemberdagen die wij thans gedenken, had Polak zijn lot verbonden aan de organisatie en de verheffing van zijn vakgenoten, de diamantbewerkers. Hij had dat gedaan en zou het blijven doen „met geheel zijn hart, geheel zijn ziel en geheel zijn vermogen”, om te spreken met de woorden van de Hebreeuwse spreuk, die hem op *zijn* zestigste verjaardag werden gezegd. Hij had dat gedaan en zou dat blijven doen in de geest van William Morris én met de zin voor realiteit, die de Engelse vakbeweging meer dan die van enig ander land eigen was. De geschiedenis van die vakbeweging, door de Webbs geschreven en nog immer een onmisbaar standaardwerk, werd door hém vertaald, en, in een klare letter gezet, in een stijlvolle band van Berlage, uitgegeven door de ANDB. Een Engels gerichte ondertoon in het Nederlands socialisme, waarvan de in zijn uitwerking doorgaans overschatte boventoon die van Marx' theorie was, zette daarmee in. Die ondertoon zou ook tot uiting komen in het opbouwende werk van die andere grote Amsterdammer uit de arbeidersbeweging: dr. F. M. Wibaut, die zo vaak bovendien en zo beleidvaardig de ANDB ter zijde zou staan.

Niet zonder moeite en strijd, naar binnen zowel als naar buiten, zijn de bouwers der organisaties, van wie wij naast Polak en menig ander hier onze geëerde vriend Van Zutphen willen noemen, erin geslaagd hun inzichten door te zetten. Over die strijd en dus ook over de ontwikkeling van de bond, met zijn grote hoogten en diepe dalen, kunnen wij vanavond niet dan zijdelings spreken. Hem memoreren wil zeggen: eens en vooral vaststellen, dat al wat aan verheffing, aan geestelijke bloei en aan culturele verdieping en uitbreiding aan de ANDB te danken is, gezien moet worden tegen de achtergrond van die strijd. Ja, dat alles ontleent zijn élan en durf aan die strijd — terwijl het er tevens, als bij Morris, de inspiratiebron van is.

Dát ondertussen die strijd kans van slagen had, was te danken aan enige bijzondere, doch alom te bespeuren factoren.

Voorop moet daarbij staan het typisch Amsterdamse van de gehele ontwikkeling. De emancipatie van de arbeidersklasse kon in deze goede stad parallel gaan aan die van het Joodse bevolkingsdeel. Zij uitte zich, evenals in het Friesland van die jaren, in de onderlinge verbondenheid van een volksgroep, die als zodanig niet direct met socialisme of arbeidersbeweging te maken had. De pogingen om de diamantbewerkers deel te doen hebben aan uitingen van het culturele leven, sloten grotendeels aan bij de behoefte aan verstrooiing, aan muzikaal en geestig genot en aan huiselijkheid, die het Joodse proletariaat, dat het merendeel van de bondsleden uitmaakte, zo veel meer eigen was dan de „christen-arbeiders”.

En dan, ten tweede, bracht Amsterdam als diamantcentrum met zich mee, dat in goede tijden de lonen der diamantbewerkers tot een hoogte konden stijgen, die

althans de materiële basis kon scheppen én voor een hechte organisatie én voor de „luxe” der cultuur.

Beide genoemde gunstige voorwaarden voor het cultureel werk van de ANDB hadden, als altijd, ook hun nadelige zijden. Hoe vaak en met hoeveel herhaalde klem moest er niet op aangedrongen worden, dat de leden — vooral jongeren, die de jaren der pioniers niet gekend hadden — niet hun geld en hun door toedoen van de bond verworven vrije tijd over de balk smeten? Maar: die waarschuwing wérd geuit: en daarin tekent zich eens te duidelijker het opvoedend karakter, dat de bond zich van jongs af eigen gemaakt had. Wij zouden willen zeggen: van het ogenblik af, dat Van Zutphen in '94 de leiding van de staking op zich nam en onthouding van sterke drank als voorwaarde stelde.

En dan is daar naast het karakter van Amsterdam als Joodse en als diamantstad, die volkomen eigen-aardige bloei, die in de jaren '90 van de vorige eeuw inzette. Nadat de „stank van stilstand”, die Potgieter zo gehaat had, in het jaar van zijn dood — 1875 — was begonnen op te trekken, was omstreeks 1890 de welvaart plots sneller gaan kloppen. De havens raakten gevuld, en dus ook de pakhuizen. De industrie ontwikkelde zich. Voor het eerst na 250 jaar breidden de huizen zich tot buiten de wallen uit. De schilderkunst was tot bloei gekomen, de letterkunde toonde háár bloei in de onderlinge verdeeldheid van de richtingen. Met politieke bladen werd langs de nauwe straten druk gevent; de „radicale” richting in de liberale partij legde zich er op toe de openbare bedrijven als gas en waterleiding in handen der stadsoverheid te leggen. Zij werd daarbij gestuwd door „het volk achter de kiezers”, dat veelal nog radicaler, nl. socialistisch dacht. „Het socialisme,” schreef P. L. Tak aan het eind van het rumoerige decennium, dat tevens de eeuw besloot, „het socialisme laat vriend noch vijand los en prikkelt de onwerkzame middenstof uit den slaap. Nieuwe regelingen in staat of maatschappij ervaren zijn invloed, direct of indirect.” Ook, zo zouden wij daaraan willen toevoegen, ervoeren de kunsten die invloed. Wij spraken van het krakeel der letterkundigen; welnu, dat was ontstaan, omdat zich een nieuwe stroming afwendde van de leer der zuiver individuele aesthetika. De *dienende* functie van het kunstwerk werd vooropgesteld; *de idee* in de letteren, en de verbinding met de maatschappij. In overeenkomst met de dienende functie, die uiteraard in gebruiksvoorwerpen en bouwkunst het duidelijkst en het meest principieel tot haar recht kon komen, diende eenvoud betracht te worden in vorm en versiering. De constructieve aard van het ambachtelijk werk werd in verschillende ateliers, die in de stad ontstonden, in hoge ere gehouden. De eerlijkheid diende zich te uiten in het handwerk en in eenvoudige geometrische of plantkundige sierfiguren. Het ideaal van de schilderkunst werd bij de vooruitstrevenden de min of meer symbolische vulling van het muurvlak. Verwey, Henriëtte Roland Holst en Gorter voor de dichtkunst, Richard Roland Holst voor de schilderkunst, Berlage voor de bouwkunst en Eisenloeffel voor de kunstnijverheid zijn de namen die in dit verband — én in dit gebouw! — het meest spreken. Zij duiden alle op de triomf van William Morris.

Nog twee punten willen wij noemen, die voor het Amsterdamse leven van die tijd even belangwekkend zijn als voor de opkomst van de arbeidersbeweging. Er

was een intensief vermaaksleven, dat van de komieken in de Nes via de revues uit de Amstelstraat uitmondde in de toneelspeelkunst. Het was in deze laatste, dat de schrijver van de roman „Diamantstad” meer en meer naar voren kwam: Herman Heijermans. Ook begon het concertgebouw zijn beroemd bestaan en waren anderszins — veelal in dat wonderlijk glazen paleis van Sarphati — opera en muziekleven in volle bloei.

En dan is er — laatste lijn van deze grove schets — het „sociale werk”. In 1891 had Tours, die ook onder Engelse invloed stond, het „Toynbee-werk” hier te lande ingevoerd. „Ons Huis” ontstond, dat zich door middel van cursussen, voordrachten, excursies op de volksontwikkeling toelagde. Wat het vroeger onder de diamantarbeiders al enigszins verbreide „Leeskunst” zich ten doel stelde, werd op ruimer terrein en met ruimer middelen nagestreefd.

Waarlijk, ge kunt met de scherpzinnige essayist Saks — alsmede een der oudste vrienden uit de intellectuele kring, waar ook Henri Polak bij te rekenen valt — zeggen, dat men als jongmens in het Amsterdam van die tijd „leefde tussen verrassingen en wonderen”. En, al de leiders van de ANDB wáren toenmaals „jongmens”, dit begrip niet té beperkt genomen. Zij hébben de wonderen om zich heen gezien, ze hebben er gretig deel aan willen nemen en vooral ook: ze hebben er een deel van tot zich willen nemen. Opdat ze daarvan konden delen met de royaliteit die zo vele arbeiders en Joden eigen is — en in de zekerheid, dat de verdeling van deze wonderen-van-bruisend-leven-en-zuivere-beschaving zó vreugdevol is, dat ze slechts tot vermeerdering van het verdeelde leidt. De diamantbewerker deel te doen hebben aan het nieuwe, het modern-vernieuwde leven van kunst en cultuur, en gemeenschapszin en oprechtheid was een taak die het bestuur van de ANDB zich wel heel bewust stelde. Nooit is zijn aandacht, wat toch heel begrijpelijk geweest zou zijn en in de vakbeweging van die dagen vrijwel onvermijdelijk, blijven steken in het „een uurtje minder en een centje meer”, nooit ook heeft het zich overgegeven aan de romantische en hoog opgeschroefde verlangens ener revolutionair geheten vakorganisatie. Integendeel: de bond dankt zijn — men zou in het licht van het voorgaande haast zeggen: *wonderdadige*-betekenis-in-de-Nederlandse-vakbeweging aan zijn pioniersarbeid bij de opbouw van een weldoortimmerde, in haar eigen branche groot gezag genietende organisatie. Een organisatie, die dan tevens een beheerder van de belangen zijn zou, en een opvoeder van de geesten der leden.

Van de ANDB uit is het NVV opgericht — en het is tékenend, dat op de eerste vergadering van die nieuwe, op de leest van de ANDB geschoeide, algemene vakbeweging, van de zijde der diamantbewerker werd voorgesteld een voor alle leden beschikbare bibliotheek aan de nieuwe organisatie te verbinden. Men wilde van de wonderen uitdelen, niet alleen in de eigen kring der vakgenoten, doch ver daarbuiten in de gehele socialistische arbeidersbeweging. En ook, zo mogen wij eraan toevoegen, al is hier minder van een bewuste wil, dan van een historisch en sociologisch vanzelfsprekend proces te gewagen, ook werden deze wonderen uitgedeeld ten behoeve van de stad, die zeker den diamantbewerker doorgaans even welhaast spreekwoordelijk na aan het hart lag als zij dat hun vereerde voorzitter deed: het tweede Jeruzalem dat de naam draagt van Amsterdam.

Zo is dus drieërlei de binding van de ANDB aan Amsterdam: door de bevolkingsgroep, die de meerderheid van zijn leden uitmaakte, door de zeer speciale positie van het vak en door de opstuwende geestelijke en materiële bloei, die de hoofdstad in de kwart eeuw vóór het uitbreken van de eerste wereldoorlog kenmerkte. Op drieërlei wijs ook is de geestelijke betekenis van de ANDB te vatten. In de eerste plaats als emancipatorische beweging, die het Amsterdamse proletariaat, in een aanzienlijk ruimer kring dan die der eigen leden, tot zelfbewustzijn bracht. In de tweede plaats, nauw met de eerste samenhangend, ja materiële voorwaarde daartoe, is daar de vak-actie: het verwerven van een vast loontarief en een beheersende positie in de industrie niet alleen, maar ook de winst aan vrije tijd en levensvreugde door de invoering van een achturige werkdag en vaste vacantie. En dan ten derde — het vloeit uit het voorgaande voort — de cultureel-opvoedende arbeid door middel van lezingen, muziekkuitvoeringen en -beoefening en de verspreiding van schone en instructieve literatuur.

Willen wij deze drie samenhangende aspecten van geestelijke groei samenvatten, dan dient er van *beschavingswerk* gesproken te worden. Of liever, in een term niet aan het timmer-, maar aan het diamantvak zelf ontleend, aan een bewerking van „ruw” tot „geslepen”. Want ruw dat waren zij, die de toon aangaven in de diamantbewerkerwereld van zeventig jaar geleden. Ruw in hun grollen en grappen als zij „dolden” op de fabriek; parvenu-achtig onbeschaamd in tijden van grote weelde, armzalige venters en marktkooplieden indien de conjunctuur omsloeg. Van saamhorigheid was weinig sprake, de klovers minachtten de snijders, de Joden hun christen-collega's. En het publiek sprak van „snijders” als scheldwoord. En dan, na de electrificerende schok van 1894, ontstaat en groeit uit: „de solidariteit, de eenheid, de onderschikking en de trouw aan de bestuurders, ook wanneer het directe eigenbelang niet gediend wordt. Dan is gewekt de macht van de zelfstandige geest, die bij alle critiek ook discipline betracht”. Deze laatste woorden zijn een omschrijving van die, welke gebezigd werden bij het 25-jarig feest van de bond. M. H. van Campen, de literair begaafde diamantbewerker, die zo intensief had meegewerkt aan de geestelijke vorming van zijn medeleden en hun huisgenoten, schreef ze.

We zouden aan een objectieve beschouwing achteraf deze enthousiaste woorden van de insider moeten toetsen? Welnu, luistert naar de woorden van dr. J. Meijer, de historicus van het Joodse Amsterdam bij uitnemendheid, die in 1946, sociologisch en ideologisch interpreterend, sprak van de ANDB als van een geseculariseerde Joodse gemeente, die haar eenheid in de figuur van haar „rebbe”, Henri Polak, de weldoener, beleed. Hadden Polak en de zijnen de diamantbewerker niet, naar een citaat uit het socialistisch strijdlied, „tot mensen opgericht”? Mensen, wien in onderlinge solidariteit een *geestesrichting* gewezen werd.

Toen de bond zich zelf en het vak sterk genoeg oordeelde, werd, het was in 1910, één week onbetaalde vacantie genomen. Spaargelden werden voor duizenden opgenomen; bij het Weesperpoortstation ontstond een opstopping door het groot getal der reislustige diamantbewerkeren. En... in het archief van de bond vonden wij een pakket met honderden prentbriefkaarten, die de gelukkige reizigers van heinde en ver uit het vaderland en uit Europa naar hun bondsbestuur zonden. Aan-

hankelijkheid zien wij in deze kaarten uitgedrukt, maar niet minder: vreugde om de verworven vrijheid. Deze kaarten zijn ons een symptoom van — en een symbool voor de emancipatorische pioniersarbeid van Nederlands eerste krachtig opgebouwde vakbond. Denkt u zich eens in: arbeiders met vacantie, bij duizenden, niet in de jaren na de tweede wereldoorlog, doch vóór de eerste! Zien wij in deze vacantieregeling de drie door ons vermelde aspecten terug: de algemene emancipatie, de vakactie en de ontwikkelingsactiviteit, nog even dient, voor wij onze aandacht aan de direct-geestelijke zaken wijden, bij de gevolgen der vakactie stilgestaan te worden. Wij denken daarbij aan het reeds vermelde punt van de achturedag. Verworven werd hij reeds in 1911, acht jaren voor de wettelijke invoering. Wij denken daarbij ook aan de actie voor een officiële schafttijd, waardoor de hygiëne onder het werk bevorderd werd nu het brood niet meer met vuile handen verorberd behoefde te worden, én — belangrijker nog — waardoor stijlgevoel en zelfbewustheid werden gesterkt. Wij denken ook aan de werkloosheidsverzekering, waartoe in de economische crisis van 1908 besloten werd en aan de concerten en de toneelvoorstellingen, die de werklozen behoedden voor de martelende eentonigheid der lediggang. Wij denken ten slotte aan dat alleroudste punt der vakorganisatie, dat bij de ANDB dank zij „Ome Jan” zo’n allernieuwste inhoud krijgen zou: de bijstand aan zieke vakgenoten. „Ziekenpotten” staan aan de wieg van de slecht georganiseerde en weinig strijdbare Nederlandse vakverenigingen — het Koperen Stelen Fonds en het sanatorium „Zonnestraat” vormen het voor het gehele Nederlandse volk meest spectaculaire resultaat van de werkzaamheden van de ANDB. In de oneindige zorg voor de lijdende mens werd de grondslag openbaar, die eerst later bewust erkend zou worden door de „modern” genoemde arbeidersbeweging, doch die in alles het werk van de ANDB beheerste, de grondslag van het heil van één ieder persoonlijk. Ook in het werk van Zonnestraat is deze geestelijke betekenis overduidelijk.

Al, wat wij hier hebben opgesomd op het terrein van de verbetering der arbeiderstoestand, is in de loop der latere jaren gemeengoed geworden. Vakbonden en vakcentrales volgden het spoor van de diamantbewerkers. Gemeentelijke en andere instellingen namen verscheidene taken over. Er is, kort gezegd, weinig oorspronkelijks voor de *huidige* generatie in de *vroegere* werkzaamheden van de ANDB. De algehele verheffing der arbeidersklasse heeft de verheffing der diamantbewerkers overschaduwd; het toegenomen besef van sociale en culturele verantwoordelijkheid heeft dat van de eerste ANDB-bestuurders doen vergeten. En ook: de achteruitgang in „het vak”, die zich sedert de eerste wereldoorlog tot steeds dieper diepten doorzette, heeft gemaakt, dat het pionierschap van de ANDB voor een te gering getal der thans levenden duidelijk spreekt. Dankbaar, te dankbaarder daarom, grijpen wij de ons geboden gelegenheid aan, om van dit pionierschap te getuigen.

Voor de inhoud van onze lezing betekent dat, dat we ons voornamelijk zullen beperken tot de episode van voor 1914. Te voren hebben we haar met de woorden van de tijdgenoot geschetst als „vol van wonderen en verrassingen”. Wij willen, als wij met Van Campens woorden deden, ook de woorden van deze tijdgenoot vernieuwen in die van de hedendaagse historicus. Wij citeren Romein, uit zijn opstel over de bouwheer van dit eigenst huis, Berlage: „Zijn beste jaren evenwel

lagen tussen 1889 en 1914, de kwart eeuw, die wij nu zien als wellicht de gelukkigste periode in de hele geschiedenis der geciviliseerde mensheid totdusver, maar die voor hen, die haar bewust beleefden slechts de overgang naar een pas werkelijk gelukkige toekomst scheen."

Het is de strijd voor deze eerst werkelijk gelukkige toekomst, waaraan de ANDB zijn spankracht ontleende. Dat geldt met name voor het geestelijk patroon, waarin zijn leiders zijn leden opvoedden. Over deze opvoeding te spreken en over haar uitstraling buiten de eigen kring is in het volgende onze taak.

Opvoeding in en door den strijd. Kent u de grote zaal van „Velox" nog? Waar thans onder de hoge spanten het water van het Zuiderbad kabbelt, kwamen in de eerste maanden van 1904 duizenden uitgesloten diamantbewerkers bijeen. Zij waren in een felle strijd met de fabrikanten gewikkeld. Om over die strijd gezamenlijk te beraden en om de dagen der tot werkloosheid gedoemden zinvol te vullen, had het bestuur voor lange tijd achtereen de grote ruimte gehuurd. En nu kwamen er samen, dag aan dag vrijwel. „Toneelvoorstellingen, muziekuitvoeringen en lezingen wisselden elkander af en het gehoor komt, zit en gaat in de grootste orde en de grootste opgewektheid". Aldus het verslag in de Nieuwe Rotterdammer.

Ook in wat men wel heeft genoemd de „feestcultuur" komt duidelijk de eenheid van arbeidersstrijd en arbeidersbeschaving naar voren. Op bijzondere wijs kwam dat in ons Velox-voorbeeld tot uiting, doch het geldt nog sterker voor allerhand werkelijke feestdagen. De zin der leden voor die eigenaardige mengeling van traditie, herdenken en vrolijkheid, die kortweg „feest" genoemd wordt, vergrootte de drang tot feestvieren bij menige gelegenheid. De eerste verjaardag van de bond werd reeds met een viool- en clarinetconcert in het Paleis voor Volksvlucht gevierd. Wie het programma met de franstalige tekst der liederen, die mede ten gehore gebracht werden, nu ter hand neemt, staat verbaasd over de moed van een bestuur dat zijn leden zóiets voorzette. Telken jare daarna vierden die leden veelal de „bondsverjaardag", door het bestuur bloemen, gelukwensen en dankbetuigingen te zenden. Vaak ook trokken de diamantbewerkers in een lange, zingende stoet, hier door de Franselaan. Zo bijvoorbeeld in 1911, toen de verkorting van de arbeidstijd verkregen was. Zij voerden een enorme krans mee en een acht van bloemen, om de gevel van hun „burcht" te versieren. Ook troffen zij in die dagen elkaar in een drietal feestelijke bijeenkomsten.

Albert Hahn had de zalen van Artis, Paleis en Concertgebouw kunstzinnig versierd. Tienduizend waren zij, die luisterden naar het Utrechts, het Arnheems en het Concertgebouworkest en naar een reeks van de meest vooraanstaande solisten in den lande. Roland Holst had een welverzorgd programma-vouwblad ontworpen. — Is er sprekender symbool dan deze feestviering te denken om uit te drukken welke geestelijke winst de achturendag kon brengen?

En dan een ander feest. In 1919, tijdens de grootse feestweek van het 25-jarig jubilee, versierden zij de fabrieken en hesen er de bondsvlag; zij schonken geschenken voor de inrichting van dit gebouw, die steeds volmaakter, verfijnder en schoner diende te worden; zij voerden in triomf het bestuur bij de werkplaatsen en fabrieken langs en door — om Van Collems woorden te gebruiken — de „gedolven gan-

gen" van de oude Jodenbuurt. „De schamele krottenstraat", zo vertelt Henri Polak daarvan, „de schamele krottenstraat, waar drie diamantslijperijen staan, was als een feestzaal. Voor de huizen rijen vrouwen arm in arm, wiegelend op de maat der muziek, die opklonk tussen de hoge muren van de smalle straat. Van fabriek tot fabriek werden wij gedragen onder aanhoudende jubelzang."

Mogelijk is u de omtovering van de Markense stegen tot feestzaal, hoe zwaar van symboliek ook, niet ernstig en Hollands-waardig genoeg ter staving van de culturele betekenis van de ANDB. Wenden wij ons dus tot degelijker arbeid.

In 1902 werd de Commissie voor Maatschappelijk Werk binnen het verband van de bond opgericht. De naam van Is. Voet, die jarenlang haar grote stuwkracht is geweest, mag bij een korte schets van haar werk en functie niet ontbreken. Hoe belangrijk men die functie achtte, het blijkt het duidelijkst in de moeilijkheden van het jaar 1934. Er was geen post waar niet op bezuinigd diende te worden — het „maatschappelijk werk" echter bleef ongerept. — „Maatschappelijk werk", het is een wat oneigenlijke naam, voor wat thans „volksontwikkeling" heten zou. Excursies, cursussen, vervolgonderwijs, voordrachten en muziekbeoefening zo goed als de „aankleding" van feestelijke gebeurtenissen en, belangrijkst van al, het beheer der bondsboekery behoorde tot het terrein der commissie. Wij kunnen slechts een enkele greep doen uit de veelzijdige programma's, die in de wintermaanden ten uitvoer gebracht werden. Bij voortdurend werd in Het Weekblad gehamerd op het nut en de noodzaak voor de leden om zich verder te ontwikkelen dan in de schamele schooljaren mogelijk geweest was. Zich te ontwikkelen als belangstellende leken op het terrein der wetenschappen, als meevoelende genietters op dat der kunst en als critische en strijdbare arbeiders wanneer de maatschappelijke en politieke ontwikkeling in het geding waren. „Kenniss van knechtschapsgrond wijst den weg ter bevrijding", het was de spreuk van de dichteres, die eens de rechterwand van de nis in de Bondsraadszaal vulde. Haar man, Roland Holst, had er een jonge arbeider bij geschilderd, die, naar de verklarende tekst van de kunstenaar, „in den avond de kennis in zich opneemt en voelt rijpen". Opnieuw de eenheid dus van strijdbaarheid en beschaving. Valt het te verwonderen, dat één der meest succesvolle voordrachten uit de vele die Henri Polak voor „maatschappelijk werk" hield, handelde over „William Morris en zijn kunst"?

Niet immer behoefde de verbinding van arbeidersstrijd en arbeidersontwikkeling zó duidelijk te zijn. A. G. van Hamel, de beminnelijke hoogleraar in het Frans, hield in de aanvang boeiende voordrachten over Maeterlinck; Van der Goes, meer naar het sociale weer neigend, besprak Multatuli; Adama van Scheltema kwam van zijn werk vertellen en eruit lezen. Henri Polak, van vele markten thuis, niet in het minst van de muzikale, hield zich met Wagner bezig en werd daarbij door enige leden ondersteund voor wat betreft de „illustratie". Ik gaf u een enkel voorbeeld, uit de winter van 1907 op 1908 voornamelijk. Speciale aandacht zou ik nog willen vragen voor de lezingen uit het najaar van 1919, die ter gelegenheid van het reeds vermelde kwart-eeuweest allerhande aspecten van het leven in die verlopen 25 jaar gaven: technisch, wetenschappelijk, politiek, literair, schilderkunstig, muzikaal.

Dat dit vrij zware werk altijd *algemene* belangstelling had, mocht nauwelijks ver-

wacht worden. Onverschillig tegenover de strijd, onbehouden ten aanzien van schoonheidservaringen waren vele jongeren, toen na 1904 welvaart en zekerheid in het vak heersten. En dan barst de redactie van Het Weekblad los — een voorbeeld opnieuw van een leiderschap, dat tegen de al te gemakkelijke wil der leden in dorst gaan. „Onwaardige egoïsten, belachelijke parvenutjes, misselijke kleinburgers”, zo wordt de „jonge garde” geeseld.

Zoals bij elke goede opvoeding, bleef het niet bij geseling. Reeds in 1903 was men begonnen met een avondschool voor jonge leden, waar vaardigheid en beschaafdheid in taalgebruik en schoolse rekenstof de basis moesten leggen voor verdere ontwikkeling. Deze verdere ontwikkeling zou — behalve in de gemelde cursussen en lezingen, — na 1910 ook in een speciaal daartoe ingericht jongerenblad gegeven worden. Met onderbrekingen in tijden van crisis is dit „Jonge Leven” tot het begin der reeds zo sombere jaren dertig verschenen. Voor de jeugd bestemd, vond het evenzeer aftrek onder de ouderen. Een staf van uiterst bekwame medewerkers werd door de redacteur, „H.-P.” zelf, aangezocht. Het waren ten dele namen, die door het cursuswerk reeds een goede klank in bondskringen hadden, en in ieder geval daarbuiten. Willem Pijper verzorgde er de muziekafdeling, Sem Dresden naderhand; Jac. P. Thijsse, die onvermoeibaar ons gehele volk tot liefde voor het natuurleven trachtte te brengen, deed dat speciaal de diamantbewerkers in hun veertiendaags cultureel blad. Ir. Albarda gaf technische artikelen, de reeds gemelde M. H. van Campen wijdde de jaren door uitvoerige artikelen aan het letterkundig leven. Voor moderne ogen, gewend aan popularisatie in sloganvorm, zijn deze artikelen een merkwaardige openbaring. Zij waren het in de tijd van verschijnen waarschijnlijk niet minder. Stelt u zich voor een blad, dat gevuld is met een reeks rubrieken, waarin vaak vervolgartikelen opgenomen zijn; een verhandeling over de Beatrijs, bijvoorbeeld, de middelnederlandse én die van Boutens, neemt ettelijke nummers in beslag met voortdurend drie à vier kolommen. Zo gaat het ook met een uitvoerige beschouwing over „de opbouw van de symphonie”. In de toneelrubriek worden stukken van Shakespeare uit en terna bekeken.

Zeker, in dit alles spreekt de degelijkheid van die dagen, zo goed als er de neerbuigend, doceerderige toon in spreekt, die geen jongere van tegenwoordig meer zou dulden: „Lezeresjes, als ge zoo verstandig zijt naar mij te luisteren”... Maar toch, hoe levend is de inhoud der meeste artikelen en hoe zonder weerga ook in de tijd van verschijnen toen popularisatie meestal bleef steken in wetenswaardigheden omtrent het leven van een kunstenaar, de gewoonten van een natuurvolk of „natuurkundige grapjes voor de huiskamer”!

Ieder nummer van „Het Jonge Leven” placht met een hoofdartikel van Henri Polak te openen. Het was min of meer ethisch van aard, soms met een politiek-beschouwelijke achtergrond. Het was altijd een beroep op de geestelijke volwaardigheid van de lezers; een opwekking om zich open te stellen, zoals hij deze ook in zijn ad interim verzorgde muziekrubriek wel gaf: „De melodische lijn, het harmonische weefsel, de geest, de adel, de filosofie der meesterwerken, de invloed van dat alles kan ook aan de meesten uwer worden voltrokken.” Zo wilde het blad in de eerste plaats tot aanmoediging strekken — aanmoediging om deel te nemen aan het geestelijk leven, dat in zo veelvuldige vorm in het toenmalig Amsterdam naar

voren kwam. Waar dit blad onthaal kon vinden, trof men natuurlijk ook actieve beoefenaren op de er besproken terreinen aan. In het georganiseerd verband van de ANDB komen wij een toneelclub tegen, en — belangrijker nog — het groepje muziekbeoefenaren, dat zich van fanfare- tot harmoniekorps, en van harmoniekorps tot kamermuziekclub ontwikkelde. We kennen bovendien de zangkunst: het eens beroemde madrigaalkoor van Dresden. Maar op dit terrein lagen de grenzen doorgaans wijder dan die van „het vak”. Het was nog in de vóórtijd, toen Henri Polak de dirigeerstok zwaaide over de arbeiderszangvereniging „Apollo”, waaruit na enig lotswissel „De Stem des Volks” zou voortkomen.

Het ging daarmee als met de sportclubs en de lezerskring van Het Jonge Leven en sommige drukbezochte lezingen als die van Royaards, Top Naeff, Sunier: een sterke stimulans ging uit van het werk der diamantbewerkeren ook naar andere groepen. „Ook in andere vereenigingen, wij zeggen dit met trots, waren en zijn onze vakgenoten dikwijls de kern waaromheen de vereeniging zich vormde,” schreef Van Zutphen in 1919.

Moge door hetgeen wij in het zojuist opgesomde weergaven deze vaste kernen al gestaald zijn naar de geest, de befaamde cultuurbron is ontegenzeggelijk de bibliotheek geweest. In de bloeitijd waren het er drie: de centrale op het bondsgebouw, één op het Kwakersplein en één in Hilversum. Die laatste is op haar beurt de kern geworden van de openbare leeszaal aldaar. Want openbare leeszalen zijn van later datum dan de boekerij van de ANDB. Een goed uitgevoerde, beredeneerde catalogus wees den leden de weg in een voordien nauwelijks vermoede schatkamer. Werken van kunst, bevattelijke wetenschap en techniek, reis- en historie-verhalen vulden naast vele letterkundige producten de planken. Het was wederom een keur van deskundigen, die bij de aanschaffing van raad dienden. Wij vinden de historicus Brugmans, de kunsthistoricus Van Gelder, de bioloog Heimans, de medicus Heijermans naast de namen van de kunstenaars, wier werk zo nauw met de ANDB verbonden was. 11.000 delen werden in de loop der jaren bijeengebracht; een jeugdafdeling en één met vakliteratuur werden toegevoegd. Het gehele gezin van ieder bondslid kon mee profijt trekken. In de eerste plaats werd dat profijt wel gevonden in de letterkundige afdeling.

Wier stijlgevoel geschoold was in de klare regels van Polaks hoofdartikelen — hoe stak ook daarin de ANDB torenhoog uit boven het armzalig geschrijf in de blaadjes der syndicalisten! — zij konden verder op het ruime veld der wereldliteratuur bevrediging vinden.

Sommigen ontdekten hun eigen gaven, als Van Campen, wiens schittering tot de eigen kring beperkt bleef en enkele schrijvers van niet onverdienstelijke verzen, die het culturele blad publiceerde. Verder van deze kern af hebben zich de gebroeders Querido gewaagd, voor ditmaal vredig te zamen genoemd, en ook: de toneelspelers, van wie Louis de Vries wel de meest bekende geworden is. En dan zijn daar de zangers en de schilders, de schoolmeesters en de leraren, de wethouders en andere bestuurders, die in de kring der oude „vakgenoten” hun bijzondere begaafdheden hadden leren kennen — en: ontwikkelen. Via hen allen en via honderden anderen ook, die „het vak” verlaten hadden, stroomde de geestelijke invloed van de ANDB ruim uit over deze stad.

Nooit nagegaan is helaas de maatschappelijke plaats der diamantbewerderskinderen. Toen dit nog een dankbaar onderwerp had kunnen zijn, lag de sociografische mode hier te lande anders. Nu moeten wij volstaan met te verwijzen naar het dankwoord dat mr. S. Mok in „De Vakbeweging” schreef bij het veertigjarig bestaan van de ANDB. Het dankwoord van een diamantbewerderszoon, die had kunnen studeren en voor wie als voor zovele anderen een wijdsen en schoner geestelijke gaarde was ontsloten dan zelfs de ANDB dat voor de ouders had kunnen doen. — Dat hier op enigerlei wijze invloed van het beschavingswerk der bondsleiding tot in het tweede geslacht doorwerkt, is ondertussen wel duidelijk. In het financiële is het spoor althans te traceren. De f 4000,— die Henri Polak door de bondsleden op zijn zestigste verjaardag geschonken werden, hadden een steunfonds moeten worden voor diamantbewerders die zich onderscheidten op het terrein van kunst en wetenschap — zij werden in feite gebruikt om de in de crisis van voor 1940 vastgelopen opleiding van diamantarbeiderskinderen te bekostigen. Zo sprak hier de solidariteit der bondsleden ter wille van geestelijke zaken, die lang niet altijd direct de bond ten goede zouden kunnen komen. Zo sprak hier dat familiebesef, den meesten hunner zo sterk eigen, en nu overgeplant op de organisatie — vruchten afwerpend ver daarbuiten.

De deskundige voorlichting bij de samenstelling van blad, cursussen en bibliotheek, maakte dat mogelijk; de kundige strijdvaardigheid der leiders evenzeer — en zo ontstond die zegenrijke toestand, waarvan Polak kon gewagen in een polemiek met de katholieke mijnwerkersleider Poels in 1917: „Er is in onze gezinnen,” zo schreef hij, „geluk en blijdschap, omdat, in tegenstelling met hetgeen gij beweert, de socialistische geest erin is doorgedrongen, die het bestaan verheldert en mooier maakt, die de persoonlijke relaties verheft en het maatschappelijk inzicht vergroot. De socialistische gedachte heeft al het lagere uitgebannen. Onze mannen en vrouwen hebben geleerd belang te stellen in wetenschap en kunst, zij genieten goede literatuur, goede muziek, goede beeldende kunst. Zij weten hunne woningen gezellig te maken en frisch. En zij zijn vol blijdschap en geluk, omdat zij deel hebben aan den strijd, die eens allen menschen geluk en blijdschap zal brengen.”

Van meer belang dan de vraag of vooraanstaanden in de stad de betekenis van de ANDB hebben ondervonden en op hun wijze doorgegeven, is de houding van het „gewone” bondslid, de vraag of hij en zijn gezin zó „geslepen” konden worden, dat zij het kille licht der maatschappij konden breken en terugkaatsen en doorlaten in schittering en warmte. Daarop in de eerste plaats was de aandacht gericht van de commissie voor maatschappelijk werk, welker taak, typische en herhaaldelijk voorkomende trek, na 1910 ten dele werd overgenomen door een op initiatief van de ANDB gestichte Centrale Commissie voor Arbeidersontwikkeling voor de gehele Amsterdamse arbeidersbeweging.

Of men in dit beschavingswerk geslaagd is? De woorden van Polak, die wij zojuist citeerden, zeggen van ja. Maar, zij zijn polemisch-eenzijdig en bewust-optimistisch. De 40.000 malen dat per jaar onder de 10.000 leden een boek werd uitgeleend, de overweldigende belangstelling voor tentoonstellingsbezoek, de neiging om zijn woning op de wijs van Morris of Berlage in te richten en de hoge waardering die veelal de positie der vrouw ten deel viel — maatstaf immer van maat-

schappelijke beschaving — ondersteunen Polaks gedachten echter wel. Een bijzonder feit, dat wij tot nog toe nauwelijks aangeroerd hebben, speelt daarbij zeker een belangrijke rol. Dat is het *voorbeeld* dat trok. Het gezin van de ANDB — waar kon het dat voorbeeld beter vinden dan in het eigen bondshuis? Het brengen van beschaving is het brengen van stijl. Nergens kon men die stijl, die een levensstijl was, beter uitgedrukt vinden dan in het gebouw aan welks muren en dak wij ons thans ook toevertrouwd hebben. „De Burcht aan de Franselaan” kon het symbool worden van de ANDB.

Van de wonderen van het openbloeiend Amsterdam was deze wellicht het grootst, dat een arbeidersgroep, die moreel veelal verkommerd was, materieel soms benepen en dan weer rijk, en cultureel doorgaans onbewogen, zich tehuis leerde vinden te midden van de weloverwogen kracht van muren en bogen en de eenvoudige verfijning van lijnen, vlakken en kleuren, waarmee de toenmalig moderne stijl radicaal met het verleden brak. De leden van de ANDB kwamen vaak in dit gebouw. De forse gevel beschermde hen, de brede stoep verhief hen in onoverwinnelijke zekerheid. Zij kwamen de belangen van het vak bespreken, boeken lenen, of raad vragen aan beampten of bestuurders. Zij kwamen er in aanraking met de stijl van Morris, door Polak en zijn kunstenaarsvrienden bewonderd, door Berlage naar 's lands wijs verdietst, door Roland Holst naderhand in de sobere symboliek van zijn wandschilderingen voor een ieder verlevendigd. Weldra werd in de jonge gezinnen van „bewuste” diamantbewerkers — en later ook daarbuiten — de invloed van de nieuwe stijl merkbaar. Zagen zij zich zélf niet in Roland Holsts klare gestalten getekend, die lazen om zich kennis te vergaren, ten hulpe snelden aan de revolutionnaire armee onder het rode vaandel en die de pijlers van de oude maatschappij in elkaar deden storten? — Ja, zo zij iets leerden, was het te gelóven in de spreuk boven de uitgangsdeur van de zaal waarin de schilderijen aangebracht waren: „Eens zal de dag opgaand vinden arbeid en schoonheid vereend”. —

Tevergeefs zult ge thans zoeken naar deze voorstellingen en spreuken. Achter het houten beschot der wanden zouden misschien nog resten te vinden zijn. In 1920, toen de achteruitgang in de diamantnijverheid inzette, waren de schilderijen reeds zo vergaan, dat een andere aankleding van de zaal nodig was. Moge het werk van Roland Holst al ten dele vernieuwd zijn en ten dele al elders in het gebouw bewaard gebleven, de ondergang van déze meest symbolische reeks kan ons niet anders dan een nieuw en droef symbool zijn.

Een droef symbool, niet om de drievoudige weemoed: van een voorbijgegaan tijdperk; van niet vervulde verwachtingen; of van een stijl welks waarden goeddeels achterhaald zijn. *Droefheid* om de onmenselijk ruwe barbarie, die in de ontwikkeling van de ANDB en de direct door de bond beïnvloede kring een insnijding tot op den bodem heeft gemaakt. Het heeft geen zin daar verder over uit te weiden in dit huis, waar die droefheid nimmer meer vandaan te bannen is voor wie de geschiedenis der arbeidersbeweging en der hoofdstad kent.

Dit gebouw is meer geweest dan het kantoor van de diamantbewerkersbond: het diende vaak de gehele arbeidersklasse. In 1903, het bewogen jaar der stakingen,

heeft hier het comité van verweer vergaderd; in 1904, toen het grote congres der socialistische Internationale gehouden werd, troffen de kopstukken elkander hier: er is een oude foto, die hen verenigd toont in het trappenhuis — Troelstra en Kautsky, Katayama en Rosa Luxemburg en vele anderen. — Dit gebouw is meer geweest dan een kantoor van de ANDB: het was het bezielend centrum van al die activiteiten, die wij u vanavond in vogelvlucht mochten tonen, het was het uitgangspunt van een geestelijke stroming, die in al haar sociale, opvoedkundige en aesthetische vertakkingen het leven van Amsterdam diepgaand beïnvloed heeft. Dit gebouw is een monument in de Amsterdamse historie — en het is wellicht nodig dát te beseffen om te ontkomen aan al te neerdrukkende droefheid om de grote moord.

In onze stad toch spreken zovél monumenten van het verleden: huizen waarin soms groten van geest hebben gewoond en opgetrokken in de stijl die bij hun tijd past; de straten en de grachten ook, en de pleinen en de parken, waarop men zich de diepte- en hoogtepunten uit het verleden te binnen laat brengen. Het gaat daarbij zeker niet om de *grootheid* van dat verleden alleen, zoals vroegere geslachten wel meenden: het gaat om de voorbij strevingen der mensen — hun overwinnen, grotesk of glorieus, hun falen groots of wreed. Zich dat, onbewust vrijwel, in de geest te voelen opkomen is de geestelijke betekenis van de geschiedenis. Wie dit gebouw betreedt, kan *beseffen*, zo goed als wie door Amsterdam gaat: het verleden mag voorbij zijn — het leeft en bepaalt mede onze huidige geestelijke habitus. — Zo is er dan een geestelijke betekenis van de ANDB voor Amsterdam in *historische* zin. Zij omsluit die andere betekenis, die van een uitdeling van kunst en cultuur aan de leden, die in zódanige mate plaatsvond, dat ook velen naar buiten traden en op hun beurt Amsterdam lieten delen. De schets met andere woorden, die ik vanavond heb gegeven, dient geplaatst te worden in een historisch-beschouwelijk complex, dat er reliëf aan kan geven.

Een schamel, grijs man, doch geleerd en ervaren, zo schilderde Richard Roland Holst eens in de linker hoek bij het raam de filosofie der geschiedenis. Staande tussen grafzerken en onder een met rijpe vruchten beladen boom, beleerde hij enige jongeren. Ook hier gaven de woorden van de dichteres de zin der voorstelling op nobele wijze weer: — „Hen gedenkend, welt verre geslachten een warmte door 't jong kloppend hart”.

Dat moge gelden voor stad en bond gelijkelijk.

CONFRONTATIE MET DE KUNST

in het vlak der culturele anthropologie

Deze zomer zijn in Amsterdam twee grote en belangrijke tentoonstellingen van Oosterse kunst te zien geweest. Twee uitersten: van directe elementaire materiaalbewerking en verworven uiterste materiaalbeheersing.

Dat die ene in het Rijks Museum „Oosterse Schatten” voor het grootste deel uit particuliere verzamelingen samengebracht, tot stand kon komen, wijst er wel op, dat naast de aesthetische ook een andere kant ertoe heeft bijgedragen, dat thans in ons land zoveel van deze kunst is. Ik denk hierbij aan onze scheepvaart. De Hollanders, van ouds zeevaarders, hadden reeds rond het begin van de 17e eeuw de weg gezocht en gevonden naar het, voor die tijd, verre Java. Later in die eeuw, kregen zij van Japan toestemming in hun land een handelscentrum te vestigen; verder is het genoegzaam bekend, dat veel kunstvoorwerpen, ook uit China en Japan, via het voormalige Nederlands-Indië, vooral door repatriërende families, in ons land terecht zijn gekomen.

Die andere grote tentoonstelling, „Kunst uit Melanesië”, in het Kon. Instituut voor de Tropen, spreekt wat haar plaats betreft, een duidelijke taal. Het is nuttig en daarom ook wel goed er hier aan te denken, dat deze instelling, zonder onze scheepvaart en de taaie geaardheid van ons volk in die dynamische 17e eeuw, waardoor ons land in zijn historische ontwikkeling een koloniale mogendheid werd, er nooit zou zijn gekomen. Laten we dit, in de lijst van de tijd, waarin dit kon gebeuren vaststellen, en verder, dat dit instituut, onder moeilijke omstandigheden, nu het koloniale tijdperk voorbij is, in zijn nieuwe status geleidelijk gaat uitgroeien tot een wetenschappelijk en cultureel centrum op tropisch gebied. Voor velen zal, nu het vooroorlogse Koloniaal-Instituut geworden is tot Instituut voor de Tropen, een steen des aanstoots zijn weggenomen.

Zo werd dan o.a. door de afdeling Culturele en Physische Anthropologie, vroeger afdeling „Volkenkunde” van dit instituut, gedurende de zomermaanden en daarna nog verlengd, een belangwekkende tentoonstelling ingericht van „Kunst uit Melanesië”, dat omvat: Nieuw Guinea en enige eilanden en eilandengroepen ten oosten daarvan. We hebben daarover in de pers in allerlei schakering kunnen lezen. Dat ging van het losse tentoonstellingsobject tot zijn expressieve werking in de practijk; van het aesthetische tot de diepste psychologie toe.

Zeker, allemaal steekhoudend; maar het zal de argeloze, in dit geval eenvoudige bezoeker wel enige sensatie gegeven hebben, omdat, vergeleken met wat hij gewend is te zien, het hier geëxposeerde zo anders van uitbeelding en inhoud was.

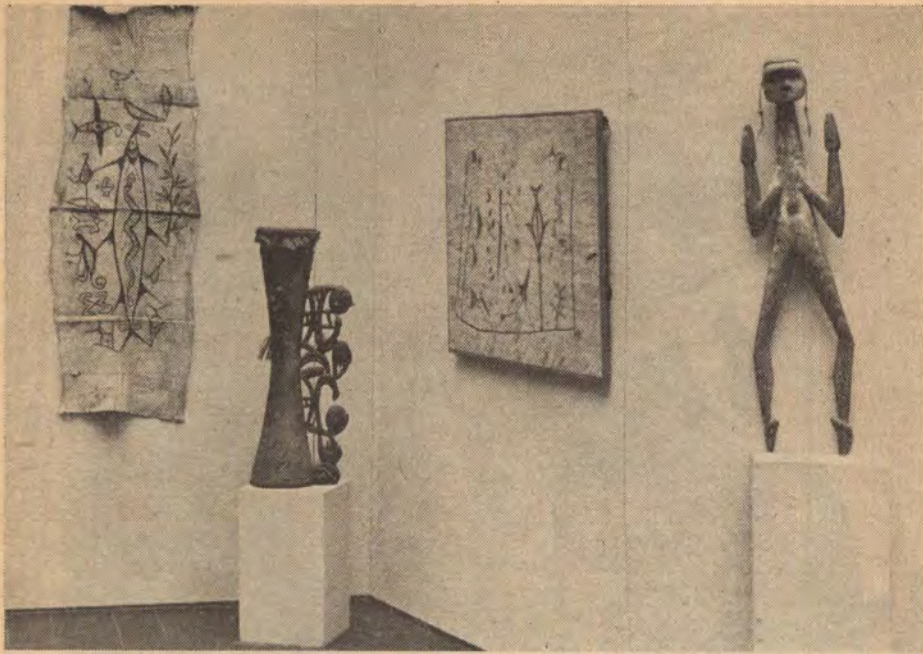

Aan de hand van enige verklaringen, zal het hem wel gelukt zijn te geloven, waarom deze primitieve mensen, bijna alle nog levend in het stenen tijdperk, tot het maken van deze voorouderbeelden enz. gekomen zijn. Maar doorgrond zal hij dit allerminst hebben, omdat deze wereld de zijne niet (meer) is. *Indien daarvoor gevoelig, zal hij waarschijnlijk wel onder de indruk, maar toch opgelucht deze wereld, geladen van toverij en magie, vol angsten en verbodsbepalingen verlaten hebben*, en dat is begrijpelijk. Laten we niet vergeten, dat nog niet zo lang geleden in onze musea voor Oosterse Kunst, deze voorwerpen in hoofdzaak golden als ethnografica. In de eerste plaats dienstig waren als objecten ter bestudering van primitieve menschaatschappijen en als uitingen van kunst zeker niet allereerst in aanmerking kwamen, al was men daar, tot op zekere hoogte, beslist niet blind voor. Wat de kunst betreft, werd in de eerste plaats de aandacht gevestigd op objecten uit de oude beschavingen. Voor Nederland, omdat dit daar nu eenmaal het nauwst bij betrokken was, uit het Hindoe-Javaanse tijdperk, waarbij Nederlandse geleerden er het hunne toe hebben bijgedragen veel van de historie van dat tijdperk, waarbij de kunst een zeer belangrijke rol speelde, tot meer klaarheid te brengen. Met veel deskundigheid werden ook de restauraties van reeds tot ruïnes vervallen tempels, o.a. Boroboedoor en tempelcomplexen o.a. Prambanan — die wat hun bouwkunstige waarde betreft, zeker niet minder waren dan de kathedraal van Chartres of Reims — ter hand genomen en tot een goed einde gebracht. Waarschijnlijk zouden deze later helemaal niet of nauwelijks nog te restaureren zijn geweest, omdat de bouwstukken en sculpturen meer en meer voor andere doeleinden werden gebruikt. Na deze Hindoe-Javaanse kunst aan de top, kwam, nu summier aangegeven, Java met zijn wajang en kunstnijverheid, dan Bali, dat paradijsachtige eiland met zijn kunstzinnige bevolking, waarvan in de jaren rond '30 terecht gezegd werd, dat het „en vogue” was en dan verder, maar bij langena niet volledig, de weefsels, o.a. van Soemba, Timor en de Bataklanden, enz. En ten slotte de invloedssferen vanuit het vasteland van Azië, waarbij die verre, uit het Westen — Europa — waar, uit de kunst van Gandhara, een duidelijk waarneembare klassiek Griekse invloed sprak, die door de zeef van verschillende beschavingen heen in de richting van Z.O.-Azië, op Java een eigen schoonheid ten toon spreidde.

Onze bezoeker, die wij hier voor even verlaten hebben, zal op zijn verdere loop langs de eerste omgang, waar een vaste opstelling is, het een of ander hiervan wel ontwaard hebben. Hij zal wel zijn blijven staan bij de vitrine waar de wajangpoppen zijn opgesteld. Verderop zal zijn oog waarschijnlijk gevallen zijn op de bronzen uit het Hindoe-Javaanse tijdperk en enkele sculpturen uit die tijd, met als pièce de milieu, dat stil voorname bijzittingsbeeld van Anoesapati als Qiwa, uit Oost-Java voorzover dat toen nog niet prikte op de hiervoor genoemde tentoonstelling van „Oosterse Schatten” in het Rijks Museum. Dan zal hij nog wel even verwijld hebben in de hoekzaal bij het zilverdrijfwerk en edelsmeedkunst om ten slotte in de lichthal te komen tegenover olieverfschilderijen waarbij hij zich als rechtgeaard Hollander waarschijnlijk weer thuisgevoeld zal hebben.

Jan Poortenaar exposeert hier werk uit Indonesië. Buiten het grafische werk en enkele landschappen, was hier ook het portret van de dochter van de in de oorlog overleden Mankoe-Negoro VII. Dit portret werd geschilderd tijdens het bezoek

Vrouwendansschort van geklopt boombast, trom en voorouderbeeld (Nieuw Guinea)

van deze kunstzinnige en cultuurdienende vorst aan Nederland, ter gelegenheid van het 40-jarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina. Verder zijn Poortenaars schilderijen hier voor een groot deel gewijd aan de wajang-wong, d.i. de wajang, waarin de mens zelf als danser en speler optreedt.

Wie het voorrecht heeft gehad in de Vorstenlanden deze wajang-wong te aanschouwen, heeft indrukken opgedaan die hij nimmer zal vergeten. Hier voert zijn herinnering hem terug naar Djokja en Solo. Droomt hij weg en beleeft opnieuw het wonder van dit welhaast volmaakte spel van gebaar en beweging. Hij ziet dan weer de tere gratie der voortschrijdende Serimpi's en Bedaja's, meisjes nog, wonderlijk van ingetogenheid. Daartegenover een uiterste, de woeste reuzenkoning, Koembha-Karna, uit het Hindoe-Epos „Ramayana”. De grote eindstrijd tussen Ardjoena en Bisma, uit dat andere grote Hindoe-Epos „Mahabharata”. Machtige taferelen soms, waarbij ook Ciwa, de godheid verschijnt, vierarmig, gezeten op zijn godentroon, de voeten rustend op zijn dier „Nandi”. Hij hoort weer de gamelan, die, rustig als een kabbelende klankenstroom, dan klaterend opgewekt, soms door een enkele zware gongslag donker dreigend, het geheel samenbindt en meevoert in de harteklop van een allesbeheersend rythme, en denkt dan: dit alles is van een geheel eigen stijlvolle wereld; kunst van een eigen niet te vergelijken schoonheid, die het Oosten ons heeft geopenbaard...

Hij weet uit de geschiedenis dat aangenomen kan worden, dat deze wajang tot ontwikkeling kwam in het Hindoe-Javaanse tijdperk. Dat rond het begin van onze

Pangéran Adikusuma als Ardjuna

Hindoe-Javaanse bronzen klok

jaartelling, de Hindoes zich op Java vestigden en van de Javanen vrijwel vaststaat, dat de gamelan en de wajang tot hun cultuurbezit behoorden. Dat uit gegevens uit de 7e eeuw, van een Hindoe-Javaanse beschaving gesproken kon worden, die het sterkst bleek uit de architectuur, die een geheel eigen karakter droeg. Voorts dat op enkele tempelreliëfs van Midden-Java dansende figuren met muzikanten voorkomen, waaruit blijkt welk een plaats de dans daar reeds innam en legt dan het verband tussen de dans uit dat verre verleden en de wajang-wong, zoals deze thans nog op Midden-Java op hoogtijdagen plaats vindt. Daarom keert hij zich om en worden zijn schreden gericht naar het zoëven genoemde bijzittingsbeeld van Anoesapati als Çiwa, 1227-'48, tweede vorst van het Oostjavaanse rijk Singadari, dat na de val van Kadiri bleef heersen over geheel Java tot Modjopahid, waar het Hindoe-Javaanse tijdperk een einde nam. De gewoonte, om boven de as van de overleden vorst een godenbeeld te plaatsen, met de trekken van de overledene, was bij de Hindoes niet bekend. Aangenomen wordt, dat zij door de voorouderverering van de Indonesiërs hiertoe gekomen zijn.

Dit beeld nu, Çiwa, waaraan ook de tempel was gewijd waarin het stond, „Tjandi Kidal”, is door zijn statige, strenge vormgeving van een imposante voornaamheid. Beelden van een allure als dit, met hun vaste emblemata, hun vele bindende voorschriften die hun verschijningsvorm bepalen, zijn niet de onverwachte creatie van

In het midden de paal met voorouderfiguren, behorend bij het neusdoorboringsceremonieel. Mimikarivier. Ter weerszijden hiervan een paal gesneden voor het sagofeest. Asmad gebied (West Nieuw Guinea)

een enkele kunstenaar. Zij zijn klassiek in de ware betekenis van het woord. Door haar universeel gericht zijn, kon deze kunst tot de toppen uitgroeien. Hij constateert hier de verwantschap met een eigen cultuurverleden, nl. de middeleeuwen; dit blijkt o.a. ook uit de *tempelklokken*, prachtige stalen van Hindoe--Javaanse gietkunst die, gevangen in de Stoepavorm, hebben meegeklonken in de grote samenklank van kunst en eredienst. Teruglopend, in gedachten nog bezig met die oude Hindoe-Javaanse beschaving, blijft hij dan staan voor de vitrine van de wajangpoppen, omdat hier een binding is met dat verleden, waarbij ook de kunst betrokken is. Hij zal zijn aandacht nu niet geven aan die fijne tot kantwerk uitgebeitelde plateren poppen; de lamp als lichtbron, die de schaduwwerking teweeg brengt, al is deze op zich zelf als de mythische zonnevogel „Garoea”, een nadere beschouwing meer dan waard; maar zich bepalen tot de dalang, de vertoner, de kunstenaar.

De inhoud van zijn voorstelling is hoofdzakelijk genomen uit de oude Hindoe-Epen. Zijn repertoire is schier onuitputtelijk. Omspeeld door de gamelanmuziek, brengt hij dit schimmenspel met groot talent tot leven. Elke pop weet hij zijn eigen karakter en intonatie te geven. Virtuoso deze hanterend, laat hij ze schimmig uit het niet op het doek verschijnen, in de handeling treden, sterk suggestief door houding en gebaar, om ze dan weer even schimmig vaag, met een lichte vibrerende brede zwaai van het doek te laten verdwijnen. Hij herinnert zich nog goed, hoe bij dit spel van licht en schaduw, letterlijk en figuurlijk, waarbij het licht altijd zegeviert, daarnaast toch ook, waarschijnlijk voor het schimmig 'vertoon van verschijnen en verdwijnen der poppen, een gevoel van vergankelijkheid over hem kwam en bijbleef.

Keren wij thans terug naar het punt van uitgang, de tentoonstelling van Melanesische kunst, die alweer tot het verleden behoort. Al direct bij het binnengaan van deze tentoonstelling, waarvan de toegang was vernauwd door zwartbeschilderde wanden en zoldering, werden de bezoekers na enige treden te zijn afgedaald gesteld tegenover dat grimmige, angstaanjagende *dansmasker uit Nieuw-Caledonië*, onheilspellend en onverzettelijk van expressie. Door zijn loden doodskleur van een infernale verschrikking. Een masker dat men zich kon denken boven de poort van Dantes hel: laat alle hoop varen die hier binnengaat. En toch gingen wij hier binnen, omdat deze kunst door haar elementaire kracht, waar geen polijsting van enige andere beschaving overheen was gegaan, ons beurtelings afschrok door haar barbaarsheid en dan weer aangreep door haar sterk expressief vermogen. De mens, in dit geval door de gesloten gemeenschap de gehele stam, moet de angst tot in het diepst van zijn wezen wel hebben ondergaan, om dit tot uitdrukking te hebben kunnen brengen.

Al deze sculpturen hadden dat directe, wat hier zeggen wil dat elementaire, ook in het materiaal en de bewerking ervan. Een boomstam werd een kano, soms een zeer grote, bemand met geesten van overledenen in diervormen, geheel monoliet gehouden; evenals die grote totemachtige palen waarin de daarin op elkaar staande menselijke figuren, die de namen kregen der gesnelde stamgenoten, als het ware bezit van hadden genomen.

Zoals de primitieve mens in zijn elementaire staat het leven ondergaat, zo is ook zijn kunst daarvan doortrokken. In de uitkomsten hiervan blijkt de creatieve

drang primair zich te ontladen in de sculpturen die gericht zijn op afweer van dreiging door middel van magie. Deze kunst heeft dus in zijn primitief religieuze werking als basis een functionele taak. Van religie noch kunst bewust — ten minste in die zin zoals wij dit kennen of verstaan — wordt deze functionele taak, door middel van deze objecten in het ritueel gebruik als een realiteit beleefd, een realiteit die hem staande houdt, zonder welke hij niet zou kunnen leven in zijn door dreiging bezwangerde wereld. We denken hierbij o.a. aan die sculpturen, die soms hoog opgericht, totem, voor ons fascinerend, vreemd, uit de grond opkomen en van de ruimte bezit nemen; voor hem zijn dit realiteiten, die de ruimte vullen met bezwerende magische krachten tegen onheilbrengende machten.

Het spreekt vanzelf, dat de primitieve mens ook de andere kant van het leven „de vreugde” kent, want anders zou hij ten onder gaan. Als men een deel daarvan ook in de uitvoering van zijn kunst wil zien, en dit is er zeker, dan is deze vreugde in de eerste plaats te danken aan het verweer tegen de dreiging, aan de positieve magische werking van het object dat hij maakt. Daarom blijft rond deze kunst, die zeker in hoge mate boeit, we staan als het ware bij de aanvang daarvan — of dit nu de rotstekeningen van duizenden jaren geleden zijn, of de kunst van de thans levende Melanesiërs — een beklemming hangen, die de aandachtige beschouwer niet onbewogen laat, door het inzicht dat hij krijgt in de nooit aflatende spanning van de kleine obsederende wereld waarin hij te leven heeft.

We mogen verwachten dat er nog vele belangrijke tentoonstellingen in het museum van dit instituut zullen komen, maar dan hopelijk ook, in een beter daarop voldoening schenkt. Dit is echter niet met lapmiddelen te bereiken; daarvoor is een ingestelde ruimte-indeling, die het exposeren groter mogelijkheden geeft en meer doeltreffende ingreep nodig!

DE HOLMES-LASKI BRIEVEN

Waarom publiceert men een correspondentie? *) Om de rol die de schrijvers der brieven in het politieke, het diplomatieke of het militaire gebeuren hebben gespeeld. Er bestaat menige brievenverzameling die alleen al hierom de uitgave ervan rechtvaardigde. Talrijke verzamelingen van de correspondentie van staatslieden en vorsten zijn misschien wel niet immer even betrouwbaar, zij vormen toch een der belangrijke bronnen voor de studie van het politieke gebeuren.

Er zijn de verzamelingen van brieven van kunstenaars, waaruit men het werk en de persoon van de schrijver beter kan leren begrijpen. Het beroemdste voorbeeld hiervan is waarschijnlijk wel de verzameling van de brieven van Vincent van Gogh aan zijn broer Theo. Bekend is ook de verzameling van de brieven van de schrijver D. H. Lawrence, al vraagt men zich af, waarom deze collectie die de veelomstreden auteur van „Lady Chatterley's Lover” en „The Man who died”, als een toch in elk geval óók lichtgeraakte en narcistische figuur doet kennen zonder op zijn werk veel nieuw licht te werpen, eigenlijk moest worden gepubliceerd.

De correspondentie tussen geleerden wordt niet zo snel gepubliceerd — wellicht omdat brieven die vaak belangwekkender zijn om hun inhoud dan om de beroemdheid der auteurs, in het algemeen minder beloven voor het aantrekkelijke kijkje achter de schermen, dat de attractie van zovele dergelijke collecties uitmaakt. Echter: de brieven die Holmes en Laski elkaar gedurende bijna twintig jaren hebben geschreven, bieden ook wat dit laatste betreft, de „gossip” dus, stof genoeg.

Het is, wel beschouwd, een wonderlijke vriendschap, die deze twee wel zeer verschillende mannen met elkaar heeft verbonden. Oliver Wendell Holmes, zoon uit een aristocratische geleerdenfamilie uit Massachusetts, veteraan uit de Amerikaanse burgeroorlog, schrijver van het boek „The Common Law” (in 1881), later van geleerd auteur geworden tot practisch jurist, rechter en hoofdrechtster van het Hooggerechtshof van Massachusetts en ten slotte benoemd door Theodoor Roosevelt tot lid van het Amerikaanse Hooggerechtshof.

Harold J. Laski, kind uit het gezin van een Joods zakenman in Midden-Engeland, wiens ouders uit Oost-Europa waren geëmigreerd, met een besliste voorkeur voor

---

*) Holmes-Laski Letters, The correspondence of Mr. Justice Holmes and Harold J. Laski, 1916-1935, edited by Mark De Wolfe Howe, with a foreword by Felix Frankfurter — Harvard University Press, Cambridge-Mass. U.S.A. 1953.

de theorie boven de praktijk; een socialist van steeds meer linkse signatuur. De eerste op het toppunt van zijn aanzien als beiden elkaar het eerst ontmoeten, en dan 75 jaar oud, de ander op dat ogenblik een onbekend en jeugdig docent te Harvard van even 23 jaar. Deze verhouding bepaalde het begin, de leiding van het verbond berustte de eerste tijd ongetwijfeld bij Holmes. En dat bleef zo, tot dat de jongere man terugkeert naar Engeland en daar in enkele jaren zich een grote naam verwerft, zijn politieke en wetenschappelijke ideeën vaste vorm aannemen en de persoonlijke mening van zijn veel oudere vriend plaats maakt voor een veel bewuster beoordeling. Geleidelijk wordt het dan steeds meer een correspondentie van Laski aan Holmes, die, ondanks de bij voortduring doorklinkende genegenheid, toch niet kan bedekken het essentiële verschil van persoonlijkheid en inzicht dat deze beide figuren ver van elkander scheidt.

Wat is de rechtvaardiging van deze uitgave? De schrijver van het voorwoord, Justice Felix Frankfurter, zet uiteen, waarom de uitgave niet is een keus uit de brieven, maar het totaal daarvan. Want, zegt hij, de brieven bevatten loslippige en ketterse passages, waardoor bepaalde gevoeligheden zich licht gekwetst zouden kunnen gevoelen. Wie over deze mannen wil oordelen, dient daarom — naast hun geschriften — over hun gehele briefwisseling te beschikken. Daargelaten of deze motivering overtuigend is, zij heeft ons in elk geval bijna 1500 pagina's tekst opgeleverd, en het is niet te verwonderen, dat niet al die lectuur altijd en overal even boeiend is. Niettemin: alleen zeer belangwekkende persoonlijkheden kunnen twintig jaar corresponderen over allerhande zaken, slechts in beperkte mate over hun „vak” en in nog veel beperkter mate over praktische kwesties, en toch, zoals hier, telkens weer fris, nieuw en geestig uit de hoek komen.

Wat was het, wat hen bond? Dat zij in elkaar wederzijds de man van betekenis ontdekten, een prestatie die van Holmes opvallender is dan van Laski, die de beroemde Justice immers op het toppunt van zijn carrière ontmoette? Zeker — maar het was toch vooral het scepticisme van formaat, dat Laski boeide in Holmes en de briljante geleerde, die Holmes in Laski bewonderde.

Het scepticisme van Holmes. In zijn jaren was er geen rechter in het Hooggerichtshof, die zo dikwijls een „dissenting opinion” — een afwijkend oordeel, dat iedere rechter bij de beslissing van het Hof kan voegen, en dat met die beslissing van de meerderheid wordt gepubliceerd — gaf, gelijk er zeker ook niemand was, die met deze „dissenting opinions” zoveel school heeft gemaakt. Beroemde rechters van later jaren, als Brandeis en Frankfurter, kunnen wel niet als volgelingen van Holmes worden beschouwd — zijn scepticisme was te echt om proselieten te maken — maar zijn toch in vele opzichten voortzetters van zijn juridische traditie geweest. De school der „realisten”, waarvan Jerome N. Frank, schrijver van „Law and the Modern Mind”, zoal niet de belangrijkste dan toch de meest spectaculaire vertegenwoordiger is, beroept zich bij voorkeur op Holmes, al is het niet onwaarschijnlijk dat Franks „onzinnige overdrijving”, zoals Laski het in een brief aan Holmes noemt, deze laatste weinig gesticht zou hebben. Het mag, op het eerste gezicht, enige moeite kosten de rechtsprekende praktijk van deze beroemde jurist, die bij herhaling progressief van inslag was, te rijmen met kras positivistische uitspraken als: „De omvang van de staatssouvereiniteit is een feitelijke kwestie. De staat doet zich als

almachtig gelden in zoverre hij erin slaagt te verzekeren dat men gehoorzaamt aan wat hij beveelt. Je kunt best beweren, dat de staat bepaalde dingen niet behoort te bevelen, en ik ben het daarmee eens. Maar als, onder een veranderde grondwet, het Congres van de VS meent die dingen wel te moeten bevelen, dan is naar mijn mening een dergelijk bevel evengoed recht als elk ander bevel, niet alleen vanuit het standpunt van het Congres, maar vanuit elk rationeel standpunt, wanneer slechts de regering over de machtsmiddelen weet te beschikken om gehoorzaamheid af te dwingen. Recht is evengoed een feit als souvereiniteit. Als bijv. rooms-katholieken of atheïsten worden vervolgd en hun de duimschroeven aangezet, dan lijkt het me zinloos te zeggen dat zo iets geen recht is, omdat volgens een theorie die jij en ik toevallig huldigen dit niet *behoort* te geschieden (wat ik overigens nog aan discussie onderhevig acht)."

En later wanneer Laski zich ontpopt als idealist in zijn grote werk „a Grammar of Politics”, geen enkele poging het verschil tussen hen te verdoezelen: „Zoals je zult hebben verwacht, heb ik niet veel sympathie voor je droom. Jij denkt gunstiger over de mens dan ik — en je kunt natuurlijk gelijk hebben. Maar ik zie de mensen door de bril van Malthus: ze zijn als vliegen, hier uitgeroeid door epidemieën, daar zich overmatig vermenigvuldigend, waarvan ze dan de gevolgen ondervinden.” Een wel echt negentiende-eeuws positivisme en scepticisme, óók t.o.v. de godsdienst, en t.o.v. de arbeidersbeweging. Voorgedragen met de rust en de consequentie die in de maatschappelijke en politieke stabiliteit van zijn samenleving steun vonden. Maar daarnaast zonder kleinzieligheid en minstens even afwijzend tegenover de priesters van het behoud, wier morele elevatie door hem als bekrompenheid of routine wordt doorzien. Het is geen wonder dat deze niet diepe, maar zeer brede en onafhankelijke figuur jarenlang de aandacht heeft getrokken en de praktische rechtsbeoefening heeft beïnvloed. Van hem is het woord, dat men, bij wat de mensen zeggen en doen, altijd acht moet geven op de „inarticulate major premise”, dikwijls te subtiel voor formulering. Van hem ook de sarcastische karakteristiek van de rechtspraak van het Hooggerechtshof over het 14de amendement der Constitutie (dat handelt over bescherming van de burger tegen zijn staat) als „verbiedend wat vijf van negen oude heren niet juist vinden.” Van hem ten slotte de opmerking tegen zijn collega's, in één van zijn dissents, dat de constitutie „does not enact Mr. Herbert Spencer's Social Statics”, waarmee hij uiting gaf aan zijn wrevel dat de filosofie door hem als boven discussie verheven tot richtlijn werd genomen.

Een aristocraat in alle opzichten, en met de werkelijke onafhankelijkheid die men in een rechter zo gaarne ziet en te weinig aantreft. Een man van grote persoonlijke beminnelijkheid. Wanneer men leest hoe Holmes schrijft over de door Laski verzorgde uitgave van zijn (Holmes) verzamelde geschriften, de *Collected Legal Papers* (1920), met zekere verlegenheid, doch zonder enige valse bescheidenheid, dan krijgt men, gelijk bij zovele persoonlijke passages uit zijn brieven, de indruk met een man van uitzonderlijk en aantrekkelijk karakter kennis te maken. Anders Laski: Zijn wat geëxalteerde schrijftrant uit de eerste jaren is wel aardig: de begaafde jongeman, die vriendschap sluit met de beroemde grijsaard, die ook jong is van hart, wordt door deze laatste gestimuleerd tot openhartigheid en beeldenstormerij. Overigens echt als leerling van de meester. Hij zoekt naar gemeenschappelijke opinies met

Holmes, vraagt hem raad en deelt hem openhartig mee, dat hij voor zijn toekomst op Holmes' invloed rekent. Volgens zijn opgave leest Laski in die tijd onbegrijpelijk veel. Zó veel, dat het Holmes — en de huidige lezer — soms moeilijk valt dat te geloven. Niettemin moet Laski een fantastisch snel lezer zijn geweest en over een stalen geheugen hebben beschikt, al zijn zijn brieven er om te bewijzen dat hij van tijd tot tijd ook wel eens vergat en dezelfde inlichting met dezelfde weetgierige indringendheid na een jaar nóg eens vraagt. .

Maar pas in Londen, waar hij professor is geworden aan de London School of Economies, komt Laski geheel tot ontplooiing. Een briljant schrijver van brieven, scherpzinnig, eerzuchtig, geestig roddelaar, man met grote belezenheid en enorm uitgebreide kennis, snel van oordeel, maar vaak oppervlakkig en te zelfingenomen om bereid te zijn eigen vindingen kritisch te toetsen. Een beeld dus, dat men ook uit zijn boeken krijgt, maar persoonlijker geïmpreerd, scherper getekend, omdat men hem in zijn brieven meer thuis meemaakt. Aan de grote kracht van zijn genegenheid voor Holmes kan geen twijfel bestaan, al verliest — uiteraard — die genegenheid op de duur het accent van de bewondering van de jonge man voor een leermeester. Om de kracht van deze genegenheid te verstaan hoeft men zich alleen maar te realiseren dat de zeer bejaarde Holmes de laatste jaren niet meer kon schrijven, terwijl Laski in zijn drukke bestaan tijd vond zijn onderhoudende brieven onverkort bijna wekelijks te blijven zenden.

Het zijn ongetwijfeld Laski's brieven die de verzameling haar voornaamste waarde geven, wanneer men deze beschouwt als informatiebron voor het wetenschappelijke en politieke leven in de jaren 1920-1936. Alleen al als bron van anecdoten bevatten zijn brieven prachtige staaltjes. Zijn beschrijving van de milieu's welke hij bezoekt is beeldend en geestig en, omdat alle personen met naam en toenaam worden genoemd, niet zelden pikant. Hij vertelt (Nov. 1927) over een lunch, waaraan o.m. Churchill deelnam. „Churchill, tussen twee haakjes, was hoogst vermakelijk. Na drie jaar aan Financiën beschouwt hij zich zelf als een financier van talent, met een volledig begrip van het grote geheim van de gouden standaard. Dus plaagde ik hem verrukkelijk door hem quasi-onnozel allerlei elementaire dingen te vragen. Wat zou, naar hij dacht, gebeuren als de goudmijnen in Zuid-Afrika hun opbrengst verdubbelden? Was hij het eens met de theorie van Irving Fisher over de gecompenseerde dollar? Meende hij ook niet, dat de bewijslast rustte op de voorstanders der quantitatieve geldtheorie? Als 4.86 een betere koers voor het pond is dan 3.19, waarom is dan 5.— niet nóg beter? Hij wist de antwoorden niet (ik trouwens ook niet), maar al zijn satellieten wachtten op de pauselijke encyclieken, die niet kwamen.” Men moet toegeven, voor een jongeman van even dertig, zelfs al is hij professor, ontbrak het Laski niet aan zelfvertrouwen.

Prof. Van den Pot noemde Laski eens „een gevaarlijke gids”. Het lezen van zijn brieven bevestigt dat oordeel. Wanneer men de opbouw volgt van bijv. zijn boek over Karl Marx, waarover hij regelmatig aan Holmes bericht, dan komt men de volgende passages tegen (brief 26 Sept. 1921): „Van mijn boek over Marx heb ik de eerste helft nu af, het moeilijke biografische gedeelte. Het is erg amusant want ik smokkel de critiek binnen in terloopse opmerkingen en tussen haakjes, zodat het bijna lijkt of ze deel uitmaakt van de leer.” Dit is misschien een beetje pose — ver-

diept men zich echter in Laski's beoordelingen van personen en boeken, dan blijkt keer op keer een sterke behoefte om te épateren door ongewone en onverwachte ontdekkingen. Wie publicaties van Laski kent, weet dat ook daaruit een soortgelijke neiging spreekt. Betekent dit dat men Laski, als man van wetenschap, heeft overschat? Wanneer men daarover voorzichtig een oordeel wil vormen, moet worden erkend, dat hij, in zijn belangrijkste werken, door zijn onvermoeid streven de werking der staatsinstellingen te tonen, zoals deze in werkelijkheid geschiedt en daardoor de machten in en van de staat te begrijpen als concrete maatschappelijke gegevens, niet alleen de wetenschap der politiek, maar ook die van het staatsrecht, belangrijke diensten heeft bewezen. Zijn benadering der staatsidee langs die van de corporatie, zijn conclusie van de pluraliteit van souvereiniteit — het mogen alle zaken zijn die minder origineel waren dan hij wellicht meende, het waren toch denkbeelden die in de jaren rond 1920 van eigen en zelfbewuste denkkraft getuigden.

Het is wellicht Laski's grootste tekort geweest dat hij, die toch het scepticisme van Holmes als een evangelie had ontvangen, ten opzichte van eigen denkbeelden geen scepsis kon opbrengen. Vandaar zijn overschatting van zijn vondsten, zijn overdrijving van tendenzen, zijn miskenning van de betekenis van anderen. Het merkwaardigst komt dit laatste uit in zijn oordeel over de Europese wetenschap. Neem het geval Léon Duguit. Diens werk „*Les transformations du droit public*” (1913) werd door Laski en diens vrouw vertaald onder de titel „*Law in the modern State*”. Dit gebeurde in 1920. In 1922 bezocht de, dan 29-jarige Laski de 63-jarige geleerde en schrijft daarover aan zijn 81-jarige vriend Holmes: „Ik bezocht Duguit — een ruwe diamant, een paar goede ideeën, maar (*entre nous*) nogal wat Felix een zwendelaar zou noemen. Hij citeert Duits in zijn boeken, maar ik merkte dat hij het niet lezen kan, en hij heeft dat snerpande patriotisme, dat argumentatie door rhetoriek vervangt.” Het is aardig gezegd en klinkt nogal gemotiveerd. Helaas behoeft men Laski's brieven maar te lezen, om te bemerken dat hij de meeste Duitse woorden zelfs niet correct spellen kan, zodra hij iets verder gaat dan het citeren van titels; dat hij spreekt over de Nederlandse jurist Bynerhöck, Bynerstoeck, Bynkershöck, maar niet één keer over Van Bijnkershoeck, wat hem niet verhindert deze met „Puffendorf” op een lijn te stellen met „de gemiddelde tekstboekschrijver aan een Amerikaanse universiteit”. Grotius heeft „meer breedte dan diepte”. De brieven, gewisseld tussen twee mannen, die beiden kennelijk geen muzikale aanleg bezitten, bevatten vrijwel niets over deze kunst. Maar op een van de enkele plaatsen die over muziek handelen (van 1500 pgs) vertelt Laski, dat hij een pianola met rollen heeft gekocht en daarnaar met zijn vrouw luistert; „We hebben de overtuiging gekregen, dat Beethoven een heelal beter is dan Bach. Die heeft de stem van een engel, maar kennelijk de „ziel van een bisschop.” Dat zijn alles mischien boutades, die in een particuliere brief niet misstaan en nog leuk zijn gevonden bovendien. Ze bewijzen toch ook — want zulke uitspraken komt men bij Holmes niet tegen — dat de snelheid van ontwikkeling en denken bij Laski de behoefte aan bezinning had verdrongen.

Minder duidelijk treden deze indrukken aan de dag met betrekking tot zijn politieke loopbaan. Deze heeft zich grotendeels in de publiciteit afgespeeld en de

brievenverzameling leert daarover dan ook niet veel meer, dan dat Laski kind aan huis was in de cercle intime der MacDonald-regeringen en dat hij ook in de conservatieve milieu's toegang had. Bij voortduring schijnt hij de aandrang, een praktisch-politieke carrière als volksvertegenwoordiger te gaan volgen, te hebben afgewezen. Hij maakt althans bij herhaling melding van op hem geoefende pressie.

Aanvankelijk blijkt zijn relatie met MacDonald zeer nauw te zijn geweest en — voor een jonge man die pas kort in het vaderland teruggekeerd, in kabinetskringen komt te verkeren, begrijpelijk — zijn bewondering voor die staatsman is groot. Maar geleidelijk komt de critiek op de weinig principiële politiek van MacDonald, maar vooral op zijn egocentrische persoonlijkheid. Het is niet onwaarschijnlijk, dat Laski, die bij Holmes weinig begrip mocht verwachten voor deze politieke problemen, in zijn brieven deze daarom minder grondig behandelt dan hij anders wellicht zou hebben gedaan. Voor zover de practische politiek betreft valt de betekenis van zijn brieven dan ook voornamelijk te zoeken in het anecdotische. Daarin is Laski onnavolgbaar en subliem. Zo vertelt hij van de Engelse oud-minister Stanley, leider van de conservatieve partij en premier, die in zijn testament duizend pond uitloofde voor de zoon, die kon raden, welke Britse premier van zijn tijd (1830—1868) nimmer echtbreuk had gepleegd. Het antwoord was Peel, die, volgens het testament, te trots was om de tien geboden te overtreden, omdat God daardoor vat op hem gekregen zou hebben en Peel nooit iemand om een gunst wilde vragen. Laski heeft het verhaal van een van de nakomelingen van Stanley, uit familiebezit dus.

Als twee vrienden langdurig corresponderen, dan komen meestal enkele standaardgrapjes en -waarderingen tot stand, die voor een buitenstaander onbetekend of onbegrijpelijk zijn. Deze correspondentie tussen twee toch wel zeer bijzondere figuren maakt daarop geen uitzondering. Het voortdurende enthousiasme voor een auteur als P. G. Wodehouse, dat beiden delen, kan ik me althans niet anders verklaren.

Zijn deze personen, Holmes en Laski, belangrijk genoeg om, ook in ons land aandacht te vragen voor hun complete correspondentie? Het kan niet anders, of de brieven bevatten veel, waarvan men dit niet kan zeggen. Maar de confrontatie van twee generaties, die ze bieden, generaties, vertegenwoordigd door mannen die beiden over grote gaven van inzicht en formulering beschikken, die, ieder op zijn wijze, lange jaren dichtbij of in de actualiteit van het politieke en wetenschappelijke leven van hun dagen stonden en daarover boeiend wisten te schrijven, zonder stil te staan bij de gedachte aan publicatie en dus onbevangen, is toch wel hoogst belangwekkend. Misschien zal bij sommige passages uit de brieven een kleinere figuur naar voren treden dan de openbaarheid bij hun leven te zien kreeg. Beiden echter waren zij, hoe verschillend ook, krachtig levende en uitzonderlijke persoonlijkheden. De deceptie, die zo menige autobiographie ons bezorgt, blijft bij deze lectuur achterwege: voor wie geduld heeft, zijn er tussen de kiezels heel wat edelstenen te verzamelen.

KERK EN

MAATSCHAPPELIJK DENKEN

*MAN EN VROUW, Juli/Aug.
nummer Wending, maandblad
voor evangelie en cultuur.
Uitg. Boekencentrum, 1954.*

De „speciale” nummers van Wending genieten een zekere vermaardheid en niet ten onrechte, dank zij het streven van de redactie in deze nummers allerlei oude en nieuwe vraagstukken zodanig te behandelen, dat een werkelijke confrontatie van kerk en culturele ontwikkeling tot stand komt. Ook in het bundeltje opstellen gewijd aan de man/vrouw relatie is naar een dergelijke confrontatie gestreefd. Afgezien van de vraag in hoeverre het pogen in dit geval geslaagd kan worden genoemd, mag voor deze opzet in het tijdschrift van de Partij van de Arbeid belangstelling worden gevraagd.

In de eerste plaats wel omdat de partij in de praktische politiek telkens voor vragen wordt gesteld, waarin het oordeel ten diepste bepaald wordt door de notie omtrent feit en norm van de man/vrouw verhouding in onze maatschappij. En het is op z'n minst niet onredelijk, dat in een federalistische partij dan ook geluisterd wordt naar hetgeen uit de kring van de Hervormde Kerk daarover wordt gedacht en gezegd. Ik denk hierbij niet allereerst aan gepatenteerde politieke struikelblokken als echtscheidingswetgeving en huwelijksrecht, maar veeleer aan het geheel van onze arbeidswetgeving, waarin bewust of onbewust op allerlei punten een bepaalde visie op de positie van man en vrouw ligt uitgedrukt, aan de sociale verzekering (we zijn juist bezig te ontdekken dat de weduwen er barbaars aan toe zijn), aan het onderwijs (ruim driemaal zoveel jongens als meisjes krijgen algemeen vormend middelbaar onderwijs, waarom?), aan

woningbouw, belastingheffing, vrije-tijdsvoorzieningen en zoveel meer.

Dat de beoefenaren van de praktische politiek de geweldige spanning van de man/vrouw relatie in deze vraagstukken slechts zelden ervaren, pleit voor de juistheid van de constatering van het echtpaar Dippel in zijn bijdrage. „In de politiek, in de top van de macht, is de vrouw en het vrouwelijke afwezig, ook al speelt het „vrouwelijke” er een rol. Het „manlijke” regeert. Men handelt naar de wetten van „manlijk” prestige en „manlijke” eer en machtsinstinct.”

Is er dus voor de politieke partij reden zich rekenschap te geven van de vraag, in hoeverre de politiek voorbijgaat aan die elementaire grondslag van cultuur, die in de man/vrouw verhouding is gegeven — des te meer geldt dit voor de PvdA, die erfgename is van een socialistische beweging, waarin de strijd voor de emancipatie van de vrouw zowel doeleinde als inspiratiebron is geweest. Een beweging, die een belangrijk deel van haar kracht heeft ontleend aan het bewustzijn, dat ze zowel in haar theorie omtrent de plaats van de vrouw, als in de wijze, waarop ze gestalte gaf aan de samenwerking van mannen en vrouwen, een stuk maatschappelijk en menselijk bevrijdingswerk verrichtte. Het socialisme heeft deze strijd voor een goed deel moeten voeren tegen de kerk en kerkelijke machten, tegen een vloedgolf van domperse theorieën en een platte rechtvaardiging van „manlijke” overmachtsverhoudingen uit kerkelijk milieu.

Het curieuze van de ontwikkeling is nu, dat terwijl het moderne socialisme nergens de indruk wekt, dat het nog iets eigens over deze dingen te vertellen heeft, vanuit de Hervormde Kerk ten minste een poging wordt gedaan om in deze zaken tot de

bodem af te steken en „nieuw” te denken. Het nummer bevat een aantal voortreffelijke analyses van de man/vrouw verhouding, die breder wordt gezien dan besloten in huwelijk en sexualiteit en brengt gezichtspunten naar voren, die tegen de achtergrond van traditioneel kerkelijke opvattingen revolutionair mogen worden genoemd.

Dr. Annie Romein—Verschoor schrijft — als gast in dit milieu — over hoe het is geweest, prof. dr. J. H. van den Berg als psycholoog over wat mogelijk zou zijn, prof. dr. H. van Oyen over de normen volgens de bijbel en het echtpaar Dippel over de toepassing van deze normen in de hedendaagse cultuur. Dan zijn er nog enkele kleinere artikelen over het huwelijk, de ongehuwde vrouw, de arbeid van de vrouw in de kerk en het Kinsey-rapport. De strekking van deze beschouwingen kan misschien worden aangeduid met een citaat van Dippel: „Man en vrouw beiden reiken in deze moderne tijd niet zo heel erg hoog of diep naar hun eigenlijke menselijkheid. En wellicht is juist deze huidige cultuur, ondanks de vrouwen-„emancipatie” de periode van de ergste wederzijdse frustratie?”

En in dit frustratieproces wordt de man als hoofdschuldige aangewezen. Hij „rooft de tijd” en bouwt de wereld rond zich zelf zonder wezenlijke zorg om de menselijkheid van het bestaan. Aan deze visie worden verschillende concrete conclusies verbonden. Als voorbeeld een opmerking van C. M. van Asch van Wijck. „Het is zeer de vraag of de huidige verhoudingen van de martiale macht en het beslissingsrecht van de vader bij de uitoefening van de ouderlijke macht, niet een ondermijning van het wezen van het huwelijk en van de positie en het verantwoordelijkheidsbesef van de moeder zijn.”

Is kennismaking van dergelijke opvattingen dus nodig — helemaal geslaagd vind ik de bedoelde confrontatie niet. De schoonmaak in eigen huis is gelardeerd met zoveel aanvallen op andere opvattingen (de psychoanalyse, Kinsey, „de” sociologen), dat de suggestie ontstaat dat op de rommel in eigen huis alleen kan worden gewezen, indien intussen luidruchtig wordt geroepen, dat het bij de burens ook niet pluis is. Men krijgt bovendien niet de indruk, dat de medewerkers zich sterk bewust zijn, dat de inzichten, die zij brengen, alleen maar denkbaar zijn dank zij de voorbereidende „schoonmaak”

door „rationalistische” biologen, psychologen en sociologen verricht. Deze bezwaren lijken me even zovele belemmeringen voor het dóórkomen van wat deze kring te zeggen heeft.

Een belangrijker bezwaar is dat in deze opstellen wel veel wordt gesproken over cultuur, maar dat een analyse van de maatschappelijke werkelijkheid, waarin de man/vrouw verhouding zich afspeelt, eigenlijk alleen bij Dippel en dan nog zijdelings ter sprake komt. Dit is niet een kwestie van een extra-opstel van een socioloog naast de bijdragen van theologen, psychologen en ethici, maar m.i. laat zich over deze dingen niet zinvol spreken zonder het a b c van maatschappelijk denken. Dit tekort valt temeer op, waar prof. Van den Berg in een lang betoog met alle wapens uit het arsenaal der phaenomenologische psychologie de psychoanalyse en de biologische anthropologie te lijf gaat en concludeert tot de conturele bepaaldheid van de man/vrouw verhouding, sterker van de geslachtelijke structuur en de sexualiteit.

Nu zou men na een dergelijk betoog verwachten, dat prompt een analyse gegeven wordt van de huidige culturele d.w.z. maatschappelijke verhoudingen om op grond daarvan te komen tot een verklaring en motivering van de man/vrouw verhouding in onze huidige maatschappij, zoals Mead en Benedict (waarop v. d. Berg zich beroept) dat voor de door hen onderzochte primitieve gemeenschappen hebben gedaan. Maar hier zwijgt de welbespraakte spreker stil en de medewerkers, die na hem aan het woord komen vullen het gat niet. Daarom krijgen we weinig of niets te horen over de betekenis en consequenties van bijv. de reductie van de rol van de menselijke spierkracht in het moderne productieproces (is het helemaal toevallig, dat de hoogst gemechaniseerde landen, V.S. en Zweden, de hoogste echtscheidingscijfers hebben?); de enorme stijging van de gemiddelde levensduur en de statistische reductie van de biologische functie van het moederschap; de daling van het geboortecijfer; het overnemen van de controle op de regeling van het kindertal door de vrouw; de afnemende rol van het gezin — en daarmee van de vrouw in het gezin — in de opvoeding; de geweldige toeneming van de vrije tijd, mede door de arbeidsbesparing in het huishouden;

de inschakeling van de vrouw in publieke functies. Wellicht is geen maatschappelijke verandering bezig de man/vrouw verhouding zozeer te wijzigen als de ontzaglijke toeneming van de beroepsarbeid van de gehuwde vrouw. Dat Nederland hierin met enkele landen in Zuid-Europa en Zuid-Amerika een uitzonderingspositie inneemt is toch geen reden om aan dit wereldverschijnsel, dat mee het economisch en politiek potentieel van de twee grote machtsblokken in de wereld bepaalt, voorbij te zien?

Er wordt in dit nummer wel gesproken van culturele bepaaldheid, maar cultuur schijnt hier weer een efemere betekenis te krijgen, een wereld van denken en normen, die los zweeft boven techniek en economie. En dat is toch eigenlijk wel teleurstellend. Men meent Freud te boven te zijn, maar is aan Marx nog niet toe. Temeer jammer omdat in de oude tegenstelling tussen de ongelijkwaardige grootheden: christendom en socialisme, het on-maatschappelijke spreken

van de kerk steeds een der belangrijkste hinderpalen is geweest. Op deze wijze kan ook geen zicht ontstaan op wat het historische socialisme met de „gelijkheid” van de vrouw heeft bedoeld. Niet dat ik daarmee allerlei theorieën en motieven, die daarin een rol hebben gespeeld, zou willen sanctioneren. Degenen die zich bijv. wel eens met de Sexualökonomie van Wilhelm Reich hebben bezig gehouden, weten tot wat voor waanzin het enten van twee dogmatismen (marxisme en freudianisme) op elkaar kan voeren. Maar een poging tot verstaan van wat de socialistische beweging dreef in „het vrouwenvraagstuk” kan leiden tot ontdekking van haar kracht: maatschappelijk denken.

Laten de socialisten van nu beginnen te luisteren naar wat uit de kerk thans over deze essentiële zaken wordt gezegd — wellicht, dat over enige jaren Wending met een speciaal nummer komt, dat tot een wezenlijke confrontatie dwingt.

HEDENDAAGSE PSYCHOLOGIE

Prof. dr. J. H. van den Berg:
Kroniek der Psychologie. 's Graven-
hage, Boekencentrum N.V., 1953,
69 blz.

Dit boekje bedoelt een kroniek te zijn van de psychologie in de laatste vijf en twintig jaren. In het voorwoord vermeldt schrijver, dat weliswaar niet alle gebieden der psychologie besproken konden worden, zodat ook volgens hem de titel meer belooft dan de inhoud geeft, maar — zo voegt hij eraan toe — „ik laat de titel staan, omdat de wijze waarop de lectuur hier besproken wordt, onmiskenbaar die van een kroniek is”. Het spijt mij dit oordeel niet te kunnen onderschrijven; dit werkje is m.i. zeer bepaald niet een kroniek, en wat meer is: het is ook niet een „kroniek” van de *psychologie*. In dit oordeel zijn tevens mijn voornaamste bezwaren tegen het boekje samen-gevat; in het volgende zal ik deze nader uiteenzetten.

Van een kroniek verwacht men een zodanige weergave van gebeurtenissen in een zeker tijdsverloop, dat de lezer een adaequaat beeld krijgt van het gebeurde; daarnaast hoort het niet tot de kenmerken van een kroniek, dat de schrijver de gebeurtenissen rangschikt in een bepaald zinsverband, dat hij dus alles doorlicht met eigen visie op zaken. Minstens in vierderlei opzicht pleegt schrijver een vergrijp tegen deze stelregels.

Vooreerst doet de schrijver een zeer persoonlijke keuze uit de gebieden waarop de wetenschappelijke activiteit der psychologen zich in de laatste decennia heeft geconcentreerd. Deze keuze hangt wellicht samen met het feit dat schrijver hoogleraar is in de pastorale psychologie en de psychopathologie, en tevens daarmee dat het

boekje is gegroeid uit twee artikelen, verschenen in het maandblad „Wending”. Naast de algemene psychologie krijgen zodoende de godsdienst- en pastorale psychologie, de psychopathologie en psychotherapie en de sexuologie (incl. het Kinsey-rapport) — even zovele *randgebieden* of *toepassingen* der psychologie — relatief zeer veel aandacht, terwijl *kerngebieden* als personologie, ontwikkelingspsychologie, sociale psychologie (de problematiek der „human relations”!) en bedrijfspsychologie — gebieden die in de behandelde periode in het centrum van de aandacht stonden en waarop zoveel is gepresteerd — niet of nauwelijks aan de orde worden gesteld. In een kroniek is dit een onvergeeflijke omis-sie; het heeft tot gevolg, dat de onbevangen lezer een volstrekt verkeerd idee krijgt van wat er heden ten dage in de psychologie omgaat en wat de psychologen thans vooral interesseert.

In de tweede plaats schiet dit werkje als kroniek tekort, omdat het niet althans een grove schets geeft van de voornaamste stromingen en richtingen die in de huidige psychologie te onderkennen zijn. Schrijver zelf is een meer dan overtuigd aanhanger van de zgn. phaenomenologische of existen-tiële psychologie, en in zijn ogen hebben psychologen die zich hiervan afzijdig hou-den (of die er niet mee op de hoogte zijn, omdat deze sterk gelocaliseerde richting in hun cultuurgebied geen rol van betekenis speelt, zoals in Amerika) geen werkelijke bijdrage tot de ontwikkeling der psychologie in de laatste kwart eeuw geleverd! Worden zij al vermeld, dan met volstrekte afwijzing. En wie alleen nog maar is aan-geraakt door de nieuwe (phaenomenologi-sche) visie op de mens — wie „op de drempel is blijven staan” (pag. 55) en nog

te veel vastzit aan volgens schrijver verouderde inzichten — wordt min of meer scherp vermaand en uitgenodigd zich alsnog te bekeren. In de houding die schrijver aanneemt tegenover anders georiënteerden mist men pijnlijk het besef, dat in het kader van het nooit eindigend streven der wetenschap alle bijdragen slechts van betrekkelijke waarde kunnen zijn en dat alleen de historie over hun werkelijke kwaliteiten beslist. Schrijver verliest in dit opzicht alle proporties uit het oog; zijn houding getuigt van overschatting van wat in eigen kring geschiedt en van grove onderschatting van de prestaties van andersdenkenden, in de talrijke andere sectoren van het stroomgebied der psychologie. Met deze verblinde kijk op de realiteit der situatie hangt o.a. ook samen, dat van de Nederlandse psychologen, wier publicaties „van de zo duidelijke heroriëntering geheel of ten dele verstoken bleven” (pag. 54), nauwelijks iemand wordt vermeld — een eminent geleerde als Révész wordt niet genoemd! —, en voorts ook, dat van de Amerikaanse psychologie een allervreemdste beeld wordt getekend. Wat op genoemd continent in psychologics gaande is — op een immense schaal, met een rijke verscheidenheid van stromingen en met resultaten die de volle aandacht waard zijn, ook al staat men er kritisch tegenover — wenst schrijver nagenoeg volledig te negeren.

Mijn derde bezwaar is vervat in het onderdeel, dat dit boekje niet een „kroniek” der psychologie is. Psychologie is nl. de benaming voor een bepaalde wetenschap, een ervaringswetenschap: de wetenschap van het psychische leven, die zich ongeveer een eeuw geleden begon te ontwikkelen en thans moeizaam haar weg baant. Een van haar moeilijkste opgaven is hierbij zich te bevrijden van inadaequate en daardoor remmende bindingen aan andere wetenschappen, zoals de physiologie en de natuurwetenschap en aan wijsgerige beschouwingen over mens en leven; zulke bindingen staan de vrije wetenschappelijke arbeid aan de eigen specifieke taak in de weg, verduisteren de blik op het eigen voorwerp van onderzoek: het psychische leven. Dienovereenkomstig is het zaak, dat de psycholoog — als dienaar van een ervaringswetenschap en in naam van de waarheid, die hij nastreeft — uiterst kritisch staat tegenover vooronderstellingen, vooroordelen en voor-

keur, en zich daarvan zoveel mogelijk losmaakt. Schrijver oordeelt hierover anders. Kennelijk acht hij óók voor de psychologie als theoretische wetenschap een partijdigheid — en dan een partijdigheid, die niet steunt op empirische bevindingen maar bijv. op een van de vele mogelijke speculatieve mensbeschouwingen! — „niet alleen onontkoombaar maar ook gewenst” (pag. 6). De hele „kroniek” legt van deze aangeprezen vooringenomenheid inderdaad een zeer duidelijk getuigenis af, en heeft daarom ook weinig of geen betrekking op de wetenschap der psychologie.

Zoals gezegd, is schrijver vooringenomen door zijn voorliefde voor de zgn. phaenomenologische of existentiële psychologie. Het is hier niet de plaats op de mérites en tekortkomingen van deze tamelijk nieuwe richting in de psychologie, die in enkele landen van Europa aanhangers telt, in te gaan. Ik moge volstaan met vast te stellen, dat de opvattingen in deze groep sterk gebonden zijn aan bepaalde wijsgerige, soms religieus of mystiek getinte mensbeschouwingen (en dat deze binding zelfs gaarne wordt gecultiveerd); dat er een tekort is aan bezinning op alles wat het bezig-zijn met een onderwerp stempelt tot wetenschappelijke activiteit: bijv. op de verplichtingen ten aanzien van formulering en verwerking van ervaringsmateriaal, op de draagkracht van bevindingen en uitspraken etc.; voorts dat het bezig-zijn van de phaenomenologen met het psychische leven en de psychische situaties van de mens in feite veelal het karakter heeft van gewoon-menselijke, literaire, zorgende en moraliserende, in elk geval voor-, on-, of buitenwetenschappelijke activiteit; en dat aan deze richting derhalve (nog) nauwelijks de status van wetenschap kan worden toegekend. Zo gezien is het m.i. *onoirbaar* de huidige psychologie te beoordelen naar phaenomenologische maatstaven, zoals in de besproken „kroniek” geschiedt.

Nog door een vierde kenmerk van dit werkje verkrijgt de lezer een vertekend beeld van de hedendaagse psychologie: schrijvers parti pris brengt hem er namelijk ook toe de ontwikkelingsgang der psychologie in de laatste halve eeuw te reduceren tot een simpel zwart-wit proces, waarin het zwart van de beginperiode geleidelijk wijkt voor het wit van een toekomst, beheerst door de phaenomenologische psychologie.

Deze kenschetsing munt uit door verdichting en overdrijving, waarin wederom aan het veelkleurig gamma der psychologie sinds haar bestaan als wetenschap tekort wordt gedaan, maar waarin de overdreven accentueringen die de phaenomenologie kenmerken niet worden onderkend.

Dit zijn wel de voornaamste punten

waarop in deze bespreking gewezen moet worden. Er is nog meer, maar dit betreft min of meer belangrijke details t.a.v. weergave, interpretatie en uitspraken, en kan hier onbesproken blijven. Wat de lezer vooral behoort te weten is, dat deze „Kroniek der psychologie” geen kroniek der psychologie is, en dit is in bovenstaande wel genoegzaam toegelicht.

BOEKBESPREKINGEN

H. J. Wilzen en dr. A. van Biemen, Samen op weg. Vijftig jaar ontmoeting tussen christendom en socialisme in De Blijde Wereld en Tijd en Taak. Ingeleid door prof. dr. W. Banning. Amsterdam, N.V. De Arbeiderspers, 1953, 190 pag.

„Vijftig jaar ontmoeting”... ook zonder, zoals men vijftig jaar geleden wel deed, het woordenboek ter staving van eigen argumenten aan te halen, moet het ons van het hart dat vijftig jaar lang als maar ontmoeten een ietwat onvoorstelbare bezigheid lijkt. Dingt deze opmerking, critiserend, een tittel op de titel af? Misschien, maar dat is niet de bedoeling — de bedoeling is om in de eigenaardigheid van de titel de eigenaardigheid van het boekje en van de er in beschreven beweging in het licht te stellen. Beide immers laten zich moeilijk rubriceren — ze botsen ergens tegen geijkte, ook historisch-socialistisch geijkte, voorstellingen. Geeft het boek al een historisch overzicht, vooral in het eerste deel, dat tot 1932 loopt, het geeft tevens een verklarende verdediging van het eigen optreden: de toon die in het tweede gedeelte overheerst. Van een organisatorisch welomlijnde nevenstroming in het Nederlandse socialisme kan men niet spreken, zelfs wanneer in de jaren twintig het religieus-socialisme wat hechter verenigingsvormen aanneemt, van een beïnvloeding van de socialistische beweging door middel van de periodieken welker naam in de titel is genoemd, is wél duidelijk sprake. Niets nu is moeilijker te traceren dan beïnvloeding.

En zo is de geschiedenis, die in dit gedenkboekje vervat is, dan ook voornamelijk de geschiedenis geworden van het beïnvloedingscentrum: de beide bladen. In die bladen dan vond voortdurend weer „de ontmoeting” plaats. Wij begrijpen dat in het bedoeld bestek aan andere ontmoetingspunten geen of slechts weinig aandacht besteed kon worden; de Bond van Christen Socialisten, „Het Nieuwe Leven”, en de „prae-doorbraak” verschijnselen in de NCSV konden niet tot hun recht komen. Op het kritisch begeleiden van de socialistische partijen valt dan ook de volle nadruk. Met name in het door Van Biemen geschreven stuk, dat de debatten omtrent nationaal-socialisme en bewapening van vóór en de problemen rond Indonesië van na de tweede wereldoorlog duidelijk doet uitkomen. Dit alles is historisch verantwoord détailwerk, al is het soms meer duidend dan beschrijvend. Waar echter de ontwikkeling én in de politiek én in de vooruitstrevende kringen ter rechterzijde, én in de SDAP goeddeels bekend verondersteld wordt, kan het geheel moeilijk anders dan een op een aantal punten uitgewerkte schets-tekening zijn. De „ontmoeting” zo zou men kunnen zeggen, wordt meer weergegeven in de personen, die haar innerlijk beleefd hebben dan in de bewegingen en verenigingen, die

de „ontmoeters” veelal omvatten: de georganiseerde partij en het georganiseerde christendom.

De details zijn overigens te waarderen. Het milieu, waaruit de Blijde Wereld is voortgekomen, levert een schildering op, die een waarlijke aanvulling is van socialistische geschiedenis omstreeks 1900. De geestelijke worsteling uit de jaren dertig geeft reliëf aan wat uit de congresverslagen der toenmalige SDAP is op te maken. Toch moeten we ons anderszins afvragen of het in dit verband van belang is de reactie van Bruins op Troelstra's echtscheiding te vermelden? Is dat inderdaad van betekenis, dán wellicht als tekening van het aanvankelijk zo provinciale karakter van de religieus-socialisten, en dan is daartegenover de groei naar Tijd en Taak met zijn aandacht voor buitenlandse problemen wel heel apart.

Bepaald onjuist is het echter de motie van het SDAP-congres van 1906 voor te stellen als veroordelend de „orthodox-marxistische manieren van de Nieuwe-Tijdgroep”. Zo de manieren van die zgn. groep al werden veroordeeld, gold het veeleer hun optreden dan hun leer. Al viel in de felheid van het debat toentertijd het onderscheid vaak weg, daarin steekt geen reden het oud gezichtsbedrog te prolongeren. Wij signaleren deze wijze van weergeven, omdat ze ons een voorbeeld lijkt van onze stelling, dat voor de „Umwelt” van het besproken blad de aandacht van de schrijver te gering was.

Deze recensie is rijkelijk laat verschenen. Dat zal zijn oorzaak wel hebben in het feit, dat plus en min in dit geval zo irritant moeilijk af te wegen zijn. Het heeft in ieder geval zijn voordeel: het vrij frequent en vruchtbaar gebruik van het boekje gedurende de laatste maanden bewijst voldoende zijn nut. Hier is een lege plaats in de socialistische geschiedschrijving opgevuld.

FR. DE JONG EDZ.

Prof. dr. H. D. de Vries Reilingh, België, lotgenoot in de Lage Landen. (J. A. Boom & Zoon, Meppel).

Wie de practijk van de Benelux-opbouw van meer nabij heeft kunnen volgen, weet hoeveel wrijvingen er zijn ontstaan en hoeveel fouten gemaakt juist door onkunde van de feitelijke omstandigheden in het partnerland en door onbegrip voor de daar heersende volksmentaliteit en historische structuur. Daarom is de even gedetailleerde als gedocumenteerde studie, die de Amsterdamse hoogleraar in de Sociale Geografie, prof. dr. De Vries Reilingh aan België wijdde en waarbij hij sterk het accent legde op de vroegere en weer nieuw gecreëerde lotsverbondenheid met Nederland, in de eerste plaats al een onmisbaar werk voor allen, die van dichtbij of van veraf bij het „maken” van de Benelux zijn betrokken.

Het uitvoerige boek, dat achtereenvolgens het uiterlijke beeld van België, de historische groei van wat langzamerhand toch een Belgisch volk is geworden en de toekomstperspectieven behandelt, stelt de sociale (i.c. sociaal-geografische) en economische omstandigheden centraal, wat van een sociograaf ook niet anders kan worden verwacht. Daardoor zijn de psychologische en culturele aspecten te veel in het gedrang gekomen en hoewel hier en daar even — en dan zeker met begrip — aangeraakt, geeft dit volgens mij net iets te veel vertekening in wat dan toch als „het” beeld van België voor het publieke oog wordt tentoongesteld. Een soortgelijke studie met een sociaalpsychologische aanpak zou een nuttige pendant kunnen zijn, juist in ons land met zijn dogmatisch toegespitste normen, waar men met de psyche van andere volken meestal niet anders raad weet dan in de afkeurende en ridiculiserende zin. Speciaal wat België betreft werkt dan nog een met de feiten van gisteren verbonden legende te veel en te gevaarlijk als een lachspiegel.

Voor het overige vind ik dit boek een met gedegen kennis van zaken geschreven werk, waarvan een beknopt uittreksel aan de ambtenaren en zakenlieden zou moeten worden verstrekt, die dagelijks met onze Benelux-partners te maken hebben. Ik had het graag iets levendiger en gesreelder geschreven gezien, maar in de wetenschap is „le style”, die „l'homme” zou moeten verraden, allang vervangen door het onpersoonlijke notitiejargon van een collectiviteit.

Wat de details betreft, zou ik hier en daar op al te gezochte conclusies willen wijzen als nuchtere oorzaken eerder aanwijsbaar zijn. Maar ook dat behoort bij een jonge, altijd wat opdringerige tak van wetenschap. Zo kan ik pas in het „vrijwel algemene rolluik”, waarmee het Belgische intérieur voor de blikken der buitenwereld wordt afgesloten, het symbool van het particularisme zien — zoals dr. De Vries Reilingh doet — als ook de politieverordening wordt vermeld, die dergelijke luiken voor alle bel tages voorschrijft. Om van de ruime steenkoolvoorziening te zeggen, dat „daarom” nog maar zo weinig spoorwegen zijn ge lectriceerd, terwijl de electrificatie van het hele net kort daarna in versneld tempo wordt afgewerkt, lijkt me ook een te vlug gelegd verband van oorzaak en gevolg. De geograaf, die altijd iets aan de bodem wil toeschrijven wat hogerop meer voor de hand ligt, zoekt het m.i. alweer te ver als hij het beperkte autobusvervoer in België toeschrijft aan de beruchte „kasseiwegen” — voor een belangrijk deel nu al verdwenen — en dan niet de chaotische, met duizend private belangen verbonden vervoersstructuur in het algemeen bekijkt.

Dit zijn echter maar kleine vraagtekens terzijde, want behalve een pertinent onjuiste en waarschijnlijk van bepaalde Vlaamse zijde ingegeven opmerking dat de Belgische verzetsbeweging „voor een groot deel uit banditisme bestond”, is dit boek met een bewonderenswaardig inlevingsvermogen geschreven en geeft het een zo veelzijdig beeld van België als mij van weinige, tot nu toe verschenen publicaties bekend is.

J. H. W. VEENSTRA

Dr. W. Brakel: De industrialisatie in Nederland na 1945.
Stenfort Kroese, Leiden 1954. 172 bladzijden.

Deel I van de serie: Aspecten der economische politiek.

Nederland, dat uit de tweede wereldoorlog als een van de zwaarst getroffen gebieden herleefde, heeft in minder dan tien jaren een wederopbouw volbracht, die voor latere onderzoekers steeds als een bijna bovenmenselijke prestatie zal worden beschouwd. Van deze periode zijn de jaren 1948—1952 de belangrijkste te achten. De jaren voor 1948 werden gebruikt om weer op de benen te komen, de jaren na 1952 kunnen als een consolidatieperiode worden beschouwd. Het eigenlijke wonder ligt daartussen. Het is dus begrijpelijk, dat dr. Brakel, wiens dissertatie een kritische beschrijving van de industrialisatie in Nederland na 1945 tot onderwerp heeft, aan de jaren 1948—1952, de jaren van de Marshall-hulp, de meeste aandacht geeft. In het midden van deze periode ligt dan de Korea-hausse, die zoals bekend is, speciaal moeilijkheden voor ons land veroorzaakte, doordat de ruilvoet met het buitenland te onzen ongunste veranderde, hetwelk een aanpassing zowel van onze consumptie als van onze investeringen noodzakelijk maakte. Het is dus wel een belangrijke periode die dr. Brakel onderzoekt.

Aan het begin van deze periode ligt de in September 1949 bij de Staten-Generaal overgelegde: Eerste industrialisatienota van minister Albrechts. In vele opzichten was dat een gedurfd werkstuk, want het hield, onder zekere voorbehouden een prognose in, zo al niet van wat zich zou ontwikkelen, maar dan toch hoe ons land zich zou moeten ontwikkelen om er bovenop te komen.

Wij kunnen nu de studie van dr. Brakel ook zien als een wetenschappelijk onderzoek in hoeverre de feitelijke ontwikkeling zich volgens die richtlijnen heeft ontwikkeld. Het resultaat van dit onderzoek is, dat op haast ongelooftwaardige wijze de feiten bij de prognose of liever taakstelling aansluiten. Dat hier geen sprake is van een naar dit doel toredeneren, mogen wij bij een accuraat en wetenschappelijk werker als dr. Brakel veilig aannemen. Trouwens hij zelf wijst er op dat in deze aansluiting een belangrijk toevalselement zit. Het had evengoed ook anders kunnen lopen.

De betekenis van de studie van dr. Brakel zien wij ten eerste in de uitvoerige documentatie die hij over deze periode geeft en waarvoor latere onderzoekers hem dankbaar zullen zijn. In de tweede plaats is van groot belang dat hij ons laat zien dat wij er nog niet zijn, maar dat nog vele moeilijkheden overwonnen zullen moeten worden. In de derde plaats leert hij ons dat men bij economische politiek, ook al is die op een speciaal doel gericht, steeds met nevenoverwegingen rekening moet houden. Zo stonden wij bijvoorbeeld niet alleen voor een probleem van industrialisatie, maar ook voor de noodzaak een sociaal verantwoord welvaartsbeleid te voeren en een monetair evenwicht na te streven.

In velerlei opzicht is deze studie dus van belang en wij mogen dankbaar zijn dat een zo deskundig man deze heeft verricht.

Dr. W. J. v. d. WOESTIJNE

Dr. E. van Raalte: *De ontwikkeling van het minister-presidentschap in Nederland, België, Frankrijk, Engeland en enige andere landen* — een studie van vergelijkend staatsrecht. Univ. Pers., Leiden, 1954, ingen. f 9,80.

Deze gretige studie van dr. Van Raalte is evenzeer een pleidooi als een staatsrechtelijke studie. Hij keer hier terug tot een oude liefde, het onderwerp van zijn dissertatie in 1917, en constateert met een zekere zelfvoldane vreugde de meer gerede appreciatie, die het minister-presidentschap nu ondervindt. Dit boek beoogt het beeld sinds 1917 bij te polijsten.

Het gevaar van dit procedé is, dat door een eenzijdige concentratie en de appreciatie het beeld wordt scheef getrokken. Van Raalte legt bijvoorbeeld zeer veel klemtoon op de grote verbetering in efficiency, die voortvloeien zou uit de coördinerende taak van de minister-president. Hij miskent daardoor enerzijds, dat juist de zeer speciaal gerichte pre-occupaties van sommige premiers (Churchill, Mendès-France) de afdoening van zaken in het kabinet, waarin deze *geen* directe interesse hebben, kunnen belemmeren, en anderzijds dat niet alleen de premier, doch ook andere ministers, commissies van ministers en commissies van ambtenaren specifiek coördinerende taken verrichten. Het verschijnsel van de „senior ministers” in Engeland toont bijv. hoe deze ontwikkeling de geleding in het kabinet veelvormiger kan maken, dan die van premier versus de overige ministers. Ook in zijn pleidooi het contact tussen de Koning en de ministerraad in zaken van algemene regeringspolitiek bij uitstek en alleen via de premier te doen lopen kijkt Van Raalte alleen naar de voordelen, zonder in te gaan op het potentiële gevaar, dat de Koning en de premier in coalitie tegen de rest van het kabinet zouden ageren, een gevaar dat nauwelijks minder groot behoeft te zijn, dan het ageren van een deel van het kabinet met de Koning tegen de premier. De schrijver is eveneens op een vreemd pad, indien hij de inderdaad vaak aanwezige aarzeling en argwaan tegen een te geprononceerd minister-presidentschap louter wijt aan ons Calvinistisch-republikeins volkskarakter. Prof. Donner heeft hier in Trouw van 2 en 3 Maart 1954 voldoende mee afgerekend.

Eenzijdige concentratie op de minister-president kan ernstiger gevolgen hebben in een *vergelijkende* studie. Elke staatsinstelling heeft een bijzonder cachet door het verband met alle overige staatsinstellingen van een land. Schijnbare gelijkheden zijn daarom vaak wezenlijke ongelijkheden en generalisaties foutief of voortijdig. Het heeft nauwelijks zin de Ierse, Duitse en Russische premier te brengen onder één noemer: de verkiezing door een parlement. Men moge zo het vergelijkend materiaal kwantitatief uitbreiden, het verliest erdoor aan kwaliteit. Over het algemeen vermijdt de schrijver deze moeilijkheden door minder een vergelijkende studie te schrijven, dan een serie los naast elkaar staande monografieën over de ontwikkeling van het minister-presidentschap in verschillende landen. Maar hoe verklaart de schrijver de schijnbare tegenspraak, dat hij op pag. 84—85 het coalitie-element in Nederland als een versterking, op pag. 135 en 142 in Frankrijk als verzwakking van het minister-presidentschap beschouwt? Dit bewijst hoe bezwaarlijk en oppervlakkig het kan zijn om te spreken van *het* coalitie-feit, i.p.v. over het Nederlandse en het Franse politieke stelsel. Ook verwondert men zich over het klemtoonverschil: het is bijv. eigenaardig hoe uitgebreid de schrijver ingaat op kabinetssecretariaat en departement van de minister-president in Frankrijk en België, terwijl hij het experiment-Schermerhorn in 1945—1946 vrijwel voorbijgaat.

O.i. is het boek van Van Raalte derhalve eer naarstig dan grondig. Het is over het algemeen nauwkeurig, het brengt veel materiaal bijeen en gebruikt hiervoor de nieuwste literatuur. Hier en daar steekt een aardig verhaal, bijv., dat de titel van vice-minister-president in ons land zijn intree deed, omdat Van Schaik zo zijn briefpapier wat fraaier vond (p. 45), en het verhaal, dat de Franse president en minister-president beide een zelfde luie stoel bezitten, terwijl de overige ministers het met rechte stoelen moeten doen (p. 141). Maar vaak wordt het boek ontsierd door ietwat bombarie-achtige „eerste publicaties” en van uitroptekens voorziene „klappen op de vuurpijl” (pagina’s 9—10, p. 98n, p. 146, p. 174n). De stijl is vaak pretentieuus-populair („Als een „dooie diender” heeft Auriol... zich niet gedragen” p. 161), en de toon t.o.v. politici (Drees, p. 44—46) en anderen (Prinsen, p. 5, Sir Harold Nicolson, p. 164) neigt soms naar betweterij. De publicaties van Van Raalte zijn een vaderlandse instelling geworden. Maar ondanks de waarde, die ook de schrijver zelf op p. 9 aan zijn eigen krantenpublicaties als bron van inzicht in de reële situaties van de staatspraktijk toekent, moet men toch erkennen, dat zij in belang niet opwegen tegen wat elders gepubliceerd wordt en in Nederland gepubliceerd zou moeten worden.

H. DAALDER

Dr. A. van Biemen: De zedelijke waardering van de arbeid in het industrialisme. Assen 1950.

De taak die Van Biemen zich heeft gesteld is geen eenvoudige: hij zoekt naar een sociale ethiek die — anders dan veelal de arbeidsethiek van de kerken in het verleden — ook in de realiteit van deze wereld kan functionneren. De ook hem wat verrassende slotsom was dat in de zedelijke overtuigingen met betrekking tot de menselijke arbeid tussen rooms-katholieken, reformatorische christenen en democratische socialisten veel overeenstemming bestaat.

Op het eerste gezicht mag dit niet zo verrassend lijken, indien men bedenkt dat iedere stroming toch met de neus op het feit wordt gedrukt dat voor miljoenen de arbeid ontzield is geworden; men kan zonder enige profetenmantel reeds nu voorspellen dat de belangrijke onderzoekingen van prof. Van Heek in de Twentse textielindustrie stellig

zullen bevestigen wat in een reeds bijna onoverzienbare reeks publicaties in binnen- en buitenland is gesignaleerd.

Maar verrassender wordt het inderdaad als men beseft dat het tot voor nog maar weinig decennia helemaal niet zo'n vanzelfsprekende zaak was, dat de kerken ook inderdaad buiten de deur van hun tempels wilden kijken. Terwijl anderzijds de socialistische beweging, die de arbeidersklasse in een vorige eeuw voor moreel verval heeft behoed, niet altijd aan een wat onwezenlijke romantiek over de „jonge held Proletariër” is ontkomen. En bovendien: wij plegen in ons land ons vaak zodanig te vermeien in beschouwingen over achtergronden, dat de mogelijkheden tot gezamenlijk effectueerbare gevolgtrekkingen ons wel eens voorbijgaan.

De constatering van v. Biemen mag dus zeker wel tot verheugenis stemmen; ook al is men geneigd tot een vrij grote scepsis met betrekking tot de vraag of men niet reeds zodanig in isolementen is verstrikt dat een waarlijk *gezamenlijke* krachtsinspanning, die dus mogelijk moet zijn, niet meer zal worden opgebracht.

Het boek is bedoeld als een terreinverkenning. De schrijver heeft willen nagaan wat aan zedelijke nood en aan zedelijk besef ten aanzien van de arbeid aanwezig was in het industriële laatkapitalisme en in een aantal christelijke en sociale bewegingen. Hij is daarbij zeer systematisch te werk gegaan, hetgeen het boek als naslagwerk heeft doen winnen, maar wat het anderzijds moeilijker leesbaar maakt. Men is bijna geneigd om te wensen dat hij minder literatuur had geraadpleegd en meer „zich zelf had gegeven.” Het boek was dan minder refererend geweest, maar had — bij deze enthousiasmerende auteur! — stellig aan vaart en daarmee aan waarde gewonnen.

Intussen betekent die niet dat de eigen overtuiging van de schrijver niet te vinden is. Men treft haar aan aan het slot van het boek in — typerend! — een 15-tal stellingen, onderverdeeld in een 60-tal punten. En deze zijn zo belangrijk, dat men vooral dáár zou wensen dat ze meer „aus einem Gusz” geschreven zouden zijn. De mening van de schrijver dat de waarlijke vrijheid van de arbeid pas gewaarborgd is bij een ordening van het economische leven zal door velen, ook onder zijn geloofgenoten, wel niet worden onderschreven, ook al begrijpt v. Biemen daaronder uiteraard een ordening, beheerst door zedelijke beginselen die hun grondslag vinden in het evangelie. Zo zijn er meerdere uitspraken waarvan het verheugend is dat zij juist vanuit de levensbeschouwelijke visie van de schrijver zo onomwonden worden gesteld.

Deze studie is onontbeerlijk voor wie verder wil worstelen met dit vraagstuk. Want dat zal moeten gebeuren, omdat wij nog altijd zoeken „naar een nieuwe zedelijke waardering van een der kostbaarste goederen van de mens: zijn arbeid,” zoals de auteur zelf zijn inleiding besluit. Men krijgt wel eens de indruk (zélfs bij dit boek hier en daar) dat in de socialistische beweging nog altijd te veel de overtuiging heerst dat het vraagstuk van de arbeid opgelost zal zijn bij een wijziging in het maatschappelijk bestel, in de bezitsverhoudingen, in de organisatie van het arbeidsleven. Wordt bijvoorbeeld de monotonie van de arbeid niet te veel als een onontkoombaar gegeven opgevat? Hoe komt de arbeidende mens te staan in een arbeidsproces dat „fabrieken zonder mensen” kent, in een tijdperk dat niet eens meer het drukknop tijdperk mag heten omdat de drukknoppen zich nu al zelf bedienen, zoals de „Economist” onlangs schreef? Zal de arbeid inderdaad in de „socialistische maatschappij” geen vraagstuk meer zijn? Niemand die het gelooft; maar is er in brede kring in het kader van de partij een wezenlijke ongerustheid over dit zeer wezenlijke vraagstuk?

Als het boek van v. Biemen alleen al zou fungeren als een provocatie aan deze kring zou het reeds van bijzondere betekenis zijn.

J. J. VOOGD